OSMANLI MİMÂRÎSİNDE

FÂTİH DEVRİ

855-886 (1451-1481)

IV

Ekrem Hakkı AYVERDİ

İSTANBUL FETİH CEMİYETİ

İSTANBUL FETİH CEMİYETİ
İSTANBUL ENSTİTÜSÜ

No: 69

OSMANLI MİʻMÂRÎSİNDE

FÂTİH DEVRİ

855-886 (1451-1481)

IV

2. BASKI

Ekrem Hakkı AYVERDİ

Damla Ofset-İstanbul, 1989
Tel: 512 11 19

FÂTİH DEVRİNDE

İSTANBUL BAHSİNİN DEVÂMI

B — İSTANBUL MEDRESELERİ

'Aynı sâha içinde olan medreselerin tafsîlâtını, câmi'leriyle berâber dercetmişdik. Şimdi onları hatırlatmak üzere, bulundukları yerlere 'atıflar yapıp müstakıl olanları îzâh edeceğiz.

— Ayasofya Medresesi, câmi'iyle berâber 336. sıra numarasında,
— Dâvûd Paşa Medresesi, câmi'iyle berâber 364. sıra numarasında,
— Eski 'İmâret Medresesi, câmi'iyle berâber 390. sıra numarasında,
— Eyüb Sultan Medresesi, câmi'iyle berâber 393. sıra numarasında,
— Fâtih Semâniye Medreseleri, câmi'iyle berâber 398. sıra numarasında,
— Fâtih Tetimme Medresesi, câmi'iyle berâber 399. sıra numarasında,
— Hacı Kadın Medresesi, câmi'iyle berâber 429. sıra numarasında,
— Kalenderhâne Medresesi, câmi'iyle berâber 457. sıra numarasında,
— Kirmastı Medresesi, câmi'iyle berâber 491. sıra numarasında,
— Kovacı Dede Medresesi, câmi'iyle berâber 494. sıra numarasında,
— Mahmud Paşa Medresesi, câmi'iyle berâber 504. sıra numarasında,
— Molla Gûrânî Medresesi, câmi'iyle berâber 529. sıra numarasında,
— Murad Paşa Medresesi, câmi'iyle berâber 551. sıra numarasında,
— Rum Mehmed Paşa Medresesi, câmi'iyle berâber 571. sıra numarasında,
— Üç Mihrablı Medresesi, câmi'iyle berâber 636. sıra numarasında,
— Zeynî Mehmed Efendi Medresesi, câmi'iyle berâber 517. sıra numarasında,
— Zeyrek Medresesi, câmi'iyle berâber 667. sıra numarasında yazıldı.

668. Efdâl-zâde Medresesi

Hâfız Paşa Caddesi'ndeki mescidini ve sebilini yazdığımız Şey'ül-islâm Efdâl-zâde Hamîdüddîn Efendi'nin, Fâtih'de Malta Çarşısı ile Hâfız Paşa Caddesi'nin köşesinde bir medresesi olduğunu Hadîka bildirir, (1). Yerinde de enkazı mevcuddur. Medrese Şekerci Hanı'nın hemen bitişiğinde ve üst başındadır. Köşesine Sultan II. Mahmud zemânında bir sebîl yapılmışdır.

669. Eski Medrese

Fâtih Vakfiyelerinde (V. II., 71., V. III., 157.) Fâtih Câmi'i Mahallesi'nde 9 gözden mürekkeb, Medrese-i 'Atîka denilen bir binâ olduğu görülmekdedir. Bu gözlerin dördü altda, beşi üstde imiş. Anlaşılan, Fâtih Semâniye Medreseleri'nin inşâsından evvel medrese olmaya şöyle böyle sâlih bu binâyı bulabilmişler ve orada tedrîse geçilmişdir. Semâniye Medreseleri'nin inşâsından sonra ve vakfiyenin yazılması

Not :
III. Cildde işâret etdiğimiz gibi bu IV. de, İstanbul'un câmi'lerinden hâriç olan medrese, mekteb, han, çarşı, bedestan, hamam, su te'sisleri, saraylar ve kal'eleri yer alacakdır.

Ondan sonra harf sırasına göre dizilerek, Osmanlı Devleti şehirlerinin Fâtih devrinde olan âbidelerinin, vesîka, rölöve, restitüsyon plânları, îzâh şerhleri konacakdır.

(1) Ayvansarâyî, a.e., 1. C., 185. S.

sırasında bu medrese, îrâd getiren bir ticâretgâh veyâ ikaametgâh olarak kirâya verilmiş ve vesîkada musakkafât arasına geçirilmişdir.

670. Üsküdar Medresesi

Fâtih Sultan Mehmed'in Üsküdar'da bir medresesi olduğu bir tek menba'da görülmekdedir; Ayasofya Vakıfları Muhâsebe Defteri'nde zevâid hânesinde (Üsküdar'daki medrese) vazîfelerinden Müderris Sulhüddîn'e 10, talebeye 10 akçe bağlandığı görülmekdedir (1). Eyüb Câmi'i bahsinde de yazdığımız bu ma'lûmât bu kadardır; ne medresenin yeri, ne de büyüklüğü ma'lûmdur. Ancak müderris ve talebe vazîfelerine bakınca en ufak medreselerden olması muhtemel görülmekdedir.

Böylece, isim i'tibâriyle Fâtih devrinin medreseleri 20 'adede bâliğ olmakdadır; ancak sekiz 'aded olan Fâtih Semâniye ve Tetimme Medreseleri ad olarak bir vakfiyede gösterilmişdir. Binâ olunca bu yekûn 35 e yükselir. Bunlardan da 8 Semâniye Medresesi eski hâliyle, 3 Tetimme Medresesi temâmen yeni yapı olarak, Dâvûd Paşa Medresesi harâb vaz'ıyetde durmakdadır; geriye kalan 23 medrese binâsı mahvolmuş, Mahmud Paşa Medresesi'nin dershânesi kalmışdır.

C — İSTANBUL MEKTEBLERİ (Dâr'üt-ta'lîm - Mu'allimhâne)

Mekteblerin temâmını yanlarında bulundukları câmi'lerle berâber yazmışdık; bunlardan hiç birisi zemânımıza intikaal etmemişdir; 'adedleri 19 dur.

— Beğceğiz Mektebi, câmi'iyle berâber 349. sıra numarasında,
— Dâvûd Paşa Mektebi, câmi'iyle berâber 365. sıra numarasında,
— Fâtih Mektebi, câmi'iyle berâber 400. sıra numarasında,
— Hoca Hamza Mektebi, câmi'iyle berâber 441. sıra numarasında,
— Hoca Pîrî Mektebi, câmi'iyle berâber 444. sıra numarasında,
— İshak Paşa Mektebi, câmi'iyle berâber 454. sıra numarasında,
— Kasab Demirhan Mektebi, câmi'iyle berâber 463. sıra numarasında,
— Kasab İlyas Mektebi, câmi'iyle berâber 466. sıra numarasında,
— Kirmastı Mektebi, câmi'iyle berâber 492. sıra numarasında,
— Mi'mâr Sinan Mektebi, câmi'iyle berâber 499. sıra numarasında,
— Mahmud Paşa Mektebi, câmi'iyle berâber 505. sıra numarasında,
— Mercan Ağa Mektebi, câmi'iyle berâber 515. sıra numarasında,
— Mi'mâr Ayas Mektebi, câmi'iyle berâber 519. sıra numarasında,
— Molla Gûrânî Mektebi, câmi'iyle berâber 530. sıra numarasında,
— Molla Gûrânî Mektebi, câmi'iyle berâber 532. sıra numarasında,
— Molla Gûrânî Mektebi, câmi'iyle berâber 535. sıra numarasında,
— Pîr Mehmed Mektebi, Kızıl Minâre Mescidi'yle berâber 486. sıra numarasında,
— Üç Mihrablı Mektebi, câmi'iyle berâber 637. sıra numarasında,
— Voynuk Şücâ' Mektebi, câmi'iyle berâber 646. sıra numarasında yazıldı.

D — KÜTÜBHÂNELER

Müstakil binâ olarak yalnız bir kütübhâne ma'lûmdur; o da Fâtih Sultan Mehmed'e 'âiddir ve câmi'i ile berâber yazılmışdır.

E — HASTAHÂNELER

671. Aristo Hastahânesi

Türk - İslâm Eserleri Müzesi'nde olup İstanbul faslının başında Osman Ergin Bey tarafından neşredildiğini bildirdiğimiz ilk Fâtih vakfiyesinde bu hastahânenin kaydı vardı. Sonradan tanzîm olunup II. Sultan Bâyezıd devrinde sûreti çıkarılan ve neşrolunan (V.II) de ve Türkce (V.III) de yokdur; anlaşılan Fâtih Dâr'üş-Şifâsı faâliyete geçdikden sonra buna lüzûm kalmamış, terkedilmiş veyâ başka bir hizmete koşulmuşdur. Yeri Debbağlar Mahallesi'nde, Cibâlî civârında idi; her hâlde Bizans eseri olacakdır.

(1) Ö. L. B. - Ayasofya Vakıfları Muhâsebe Blânçosu, a.ma., 355. S.

F — 'İMÂRETLER, AŞHÂNELER

— Dâvûd Paşa 'İmâreti, câmi'iyle berâber 366. sıra numarasında,
— Eski 'İmâret, câmi'iyle berâber 391. sıra numarasında,
— Eyüb Sultan 'İmâreti, câmi'iyle berâber 394. sıra numarasında,
— Fâtih 'İmâreti, câmi'iyle berâber 405. sıra numarasında,
— Hoca Hayrüddîn 'İmâreti, câmi'iyle berâber 442. sıra numarasında,
— Kalenderhâne 'İmâreti, câmi'iyle berâber 458. sıra numarasında,
— Mahmud Paşa 'İmâreti, câmi'iyle berâber 506. sıra numarasında,
— Murad Paşa 'İmâreti, câmi'iyle berâber 552. sıra numarasında,
— Rum Mehmed Paşa 'İmâreti, câmi'iyle berâber 573. sıra numarasında,
— Vefâ 'İmâreti (Şeyh Vefâ 'İmâreti), câmi'iyle berâber 617. sıra numarasında yazıldı.

G — TABHÂNELER VE ZÂVİYE — TEKYELER

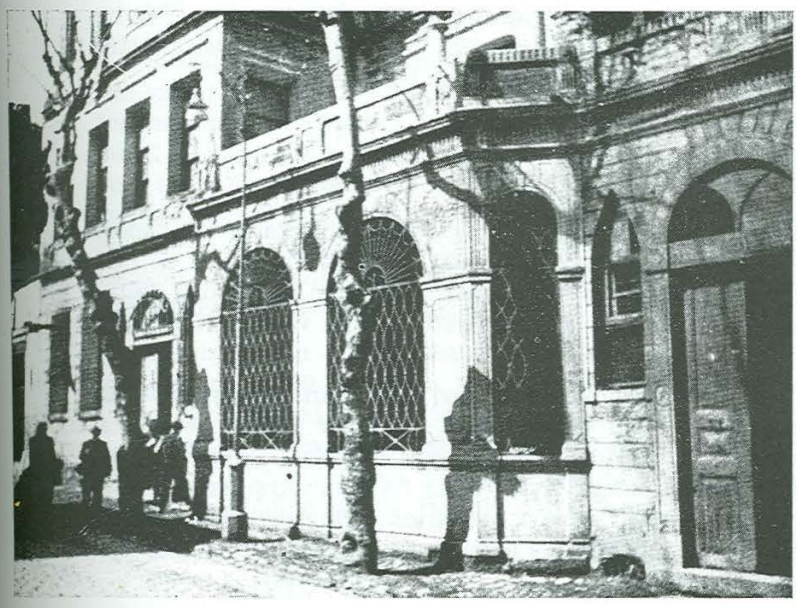
— Fâtih Tabhânesi, câmi'iyle berâber 402. sıra numarasında,
— Yâr Hisar Zâviyesi, câmi'iyle berâber 650. sıra numarasında yazıldı.

672. Mi'mâr Sinan Zâviyesi

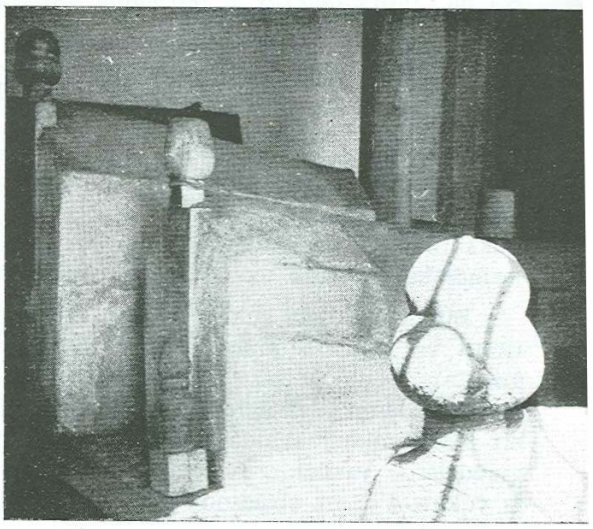
Mi'mâr 'Atik Sinan'ın Kumrulu ismirdeki mescidini ve kabrini yazmışdık. Bu zâtın bir de o zamanki adıyle Baba Saltuk denilen 'Âşık Paşa isminde bir zâviyesi vardır. 87×87 zirâ' = 66×66 m. bir erâzî üzerine, müte'addid süflî, ya'nî zemîn katı, evleriyle berâber bir tekye - zâviye yapıp şeyhliğini, 'Âşık Paşazâde Müverrih Derviş Ahmed Efendi'ye bırakmakda, (1) ve dört dirhem vazîfe ta'yîn etmekdedir. Mescid ile berâber zâviyeyi de ihtivâ eden vakfının mütevellîsine yine 4 dirhem vazîfe ta'yîn eylemişdir. Bu vakfiyenin asıl yazısıyle ve hurûfâtla metnini geçirip, vakıf defterindeki sûretinin resmini koyan İbrâhim Hakkı Bey, sonradan avluya 'âlim ve sâlihler için 8 oda 'ilâve edildiğini ve bir aralık burasının bir İstanbul kadısı tarafından 10 odalı medrese hâline sokulup, mezarların kaldırıldığını uzun uzun, ısrar ile yazar. Fekat bu hareket şer' ve vakıf şartlarına aykırı görüldüğünden, yine zâviye yapılmış ve vakıf parasından sarfettiği 16000 akçe kadı efendiye tazmîn etdirilmişdir. Buraları müte'addid def'a yanmış, ne zâviye - tekye, ne mezar, ne iz kalmışdır.

673. Ya'kub Ağa Zâviyesi, 674. Ya'kub Ağa Kabri

Mescidini yazdığımız Sekban Başı Ya'kub Ağa'nın yapdırdığı bu zâviye Haseki Hastahânesi'ne çıkan yokuşun baş taraflarında, meşhur Aksaray Karakolu'nun arkasında idi. Hadîka (2), Sekban Başı Ya'kub Mescidi bahsinde bu zâviyeyi de yapdırdığını bildirib kabir taşı metnini vermekdedir. Vakıf Defteri (3),

840. R. : Aksaray'da Münhedim Ya'kub Ağa Zâviye-Tekyesi

841. R. : Aksaray'da Ya'kub Ağa Lahdi

(1) İbrâhim Hakkı Konyalı, a.e., 33. S. 60-65. satır.
(2) Ayvansarâyi, a.e., 1. C., 128. S.
(3) Ö. L. B. - E. H. A., a.e., 133. S.

'aynı mescid bahsinde, îrâdı ve vazîfelerî yazdıkdan sonra, onların te'diyesinden artanın 1/3 ünün bu zâviyeye sarfının vakıf şartları arasında olduğunu bildirmekdedir; müfredât gösterilmemişdir.

Bu zâviyenin ilk binâsından eser kalmamış, yerine yepyeni bir şekilde, kesme taşla ve türbe kısmı mermer olarak yeniden yapılmışdı; binâ i'tibâriyle Sultan Mecid zemânından olduğunu söylemek yanlış olmaz. Ma'alesef bunu tahkıyk imkânı kalmadı; 1956 da hepsi birden kaldırıldı; türbe kısmı Murad Paşa Câmi'i avlusuna nakledilip helâ yapıldı. Bereket yıkılmadan az evvel yetişip aldığımız bir fotoğrafını ve Ya'kub Ağa'nın sandukasının resmini dercedebiliyoruz. İkinci sanduka Ya'kub Ağa'ya 'âiddir. Ma'alesef metnini biz alamadık idi. Hadika şu metni vermekdedir:

صاحب الخيرات ايں درگاه كيم - حضرت يعقوب اغا طبع كريم
يعنى سر سكبان عصر بو الفتح - سالك زاه هداى مستقيم
بايدى ذكر الله ايچون بو تكيه يى - ايده مولا نائل اجر عظيم
قد سيان نبى ديدى تاريخنى - اولدى يعقوب واصل مصر نعيم ٨٦٦

Ya'kub Ağa'nın 866 (1461-62) de vefât etdiği hisâben de anlaşılıyor.

— Yâr Hisar Zâviyesi, câmi'iyle berâber 650. sıra numarasında yazılmışdır.

H — DARBHÂNELER

675. Pul Darbhânesi

Fâtih'in esas vakfiyesinde, Dikili Taş Mahallesi'nde bir pul darbhânesi olduğu görülmekdedir; (V.II. 76. S.). Dikili Taş, şimdi Çemberli Taş ismiyle anılmakdadır. Bu pul darbhânesi orada mevcûd 80 kadar dükkândan mürekkeb çarşının bitişiğinde imiş. Fekat neresi olduğunu bilmek, bu gün için, mümkinatdan değildir.

676. Akçe ve Altın Darbhânesi

Fâtih Sultan Mehmed'in ilk darbhânesinin Bâyezıd'da, rahmetli Simkeşhâne'nin yerinde olduğu ma'lûmdur; (V.II., 76. S.). Sekban Başı Ya'kub Bey Mescidi Mahallesi'nde olduğunu bildirir. O zemanki binâ nasıldı? Belli değildir.

III. Sultan Ahmed zemânında, Vâlidesi Emetullah Sultan burada altın ve gümüş tel çekilmesi için o kıymetdâr binâyı yapdırmış, darbhâne Top Kapı Sarayı içine nakledilmişdir, (1). Eski darbhâne binâsının da epeyce geniş olduğu, avlusunda bir mescidi ihtivâ etmesinden anlaşılabilir. Bu mescidi zikretmişdik. Simkeşhâne'nin de buraya nakledilmezden evvel, Çarşıkapısı'ndaki Çorlulu 'Ali Paşa Mescid ve Medresesi'nin yerinde olduğunu Hadîka 'aynı sahîfede bildirir. Dr. Süheyl Ünver Bey 865 senesinde sikkeleri basan zâtın Dâvûd bin İbrâhim isminde birisi olduğunun, yazdığı Târîh'üt-Derâhim isminde kitabın imzâsından anladığını söylüyor (2). Doktor bu kitabın bir Fetvâ mecmû'ası olduğunu bildiriyor ki hakıykate uymasa gerekdir; imzâda kitabın ismi sarîhdir. Darbhâne Ayasofya Vakıflar Tahrîr Defteri (160. S.) da *"Han'ül-ma'rûf bi Darbhâne Kerbansaray-ı bi Mahalleti Sekban Başı"* ismiyle geçer.

İ — ÇARŞILAR, TİCÂRETHÂNELER

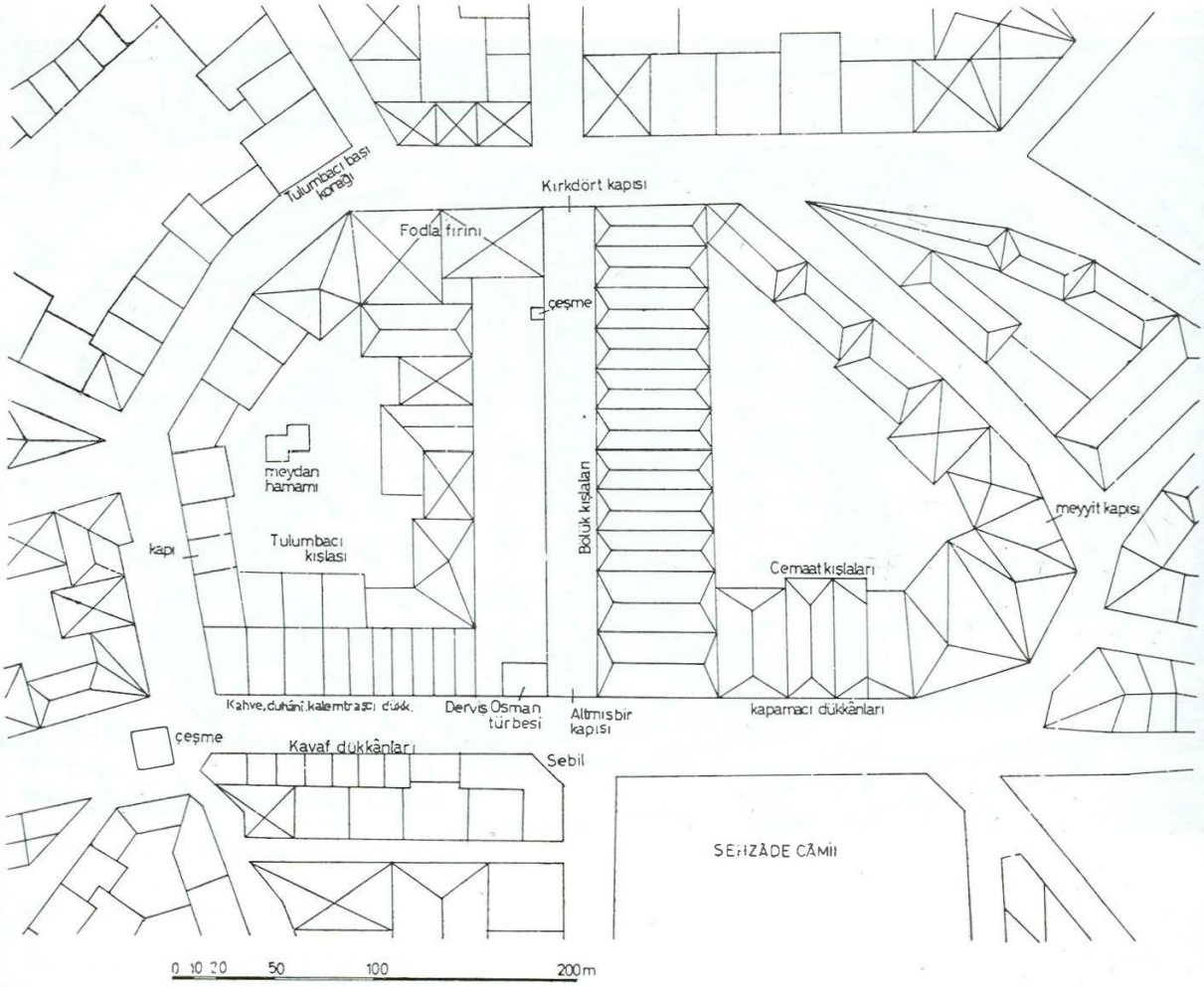
Çarşı teşkîl edecek kadar toplu veyâ münferid milk veyâ vakıf her nevi'den dükkânların tam 'adedini çıkarmak kaabil değildir; Fâtih devrinde böyle bir tahrîr yapılmamışdır. Diğer devirler için de rastlamadık. Biz çarşılar bahsinde ancak vakıf olanları yazmak mevkı'indeyiz. Fâtih'in vakfetdiği bütün dükkânlar ve bedestanlar Ayasofya'ya tahsîs edilmişdir; böyle olduğunu Fâtih Câmi'i ve Ayasofya bahislerinde bildirmişdik.

Bu fasılda açık sûklar şeklindeki çarşıları ele alıp, ba'zı mu'ayyen nevi'den eşyânın satışına ve paranın ve kıymetli mücevherâtın saklanmasına hizmet eden bedestanları, bir diğer fasılda toplayacağız. Çarşı denmeğe sezâ dükkânlar için de en aşağı 10 'adedde olanları esas alacağız. Vakfiyenin bir maddesinde on veyâ daha fazla olanı çarşı i'tibâr edeceğiz; ancak 'aynı (Sûk) da olup karşı karşıya veyâ bir hizâda olduğu halde arada başka bir milkin girmesinden dolayı, birbirini ta'kıyben başka başka maddelerde yazılanların cem' edilip çarşı sayılması da tabî'îdir. Bu çarşıları terkîb eden dükkânlar aşağı yukarı 4×5 m. eb'âdında cebheye 'amud tonozlu yapılardır.

Mahmud Paşa'da, Vefâ'da, Tahta Kal'e'de hâlâ mevcûd emsâli vardır; sokak boyunca sıralanıp çarşıyı teşkîl ederler.

(1) Ayvansarâyî, a.e., 1. C. 75. S.

(2) Süheyl Ünver, Fâtih Devri Notları, İstanbul 1948, 117-118. S.

842. R. : Şehzâde Başı'nda 'Acemi Oğlanlar Kışlası ve dükkânları ile civârı gösteren kroki

a. Dükkânlar: dükkân 'adedi

677. 'Acemi Oğlanlar Çarşısı

Şehzâde Başı'nda 'Acemi Oğlanlar Kışlası önünde bu dükkânları taslak olarak gösteren bir harita vardır; II. Sultan Bâyezıd su yollarına 'âid olup, Doktor Süheyl Ünver Bey tarafından da neşredilmişdir. Bu haritadan daha temiz olarak çekdiğimiz resmi ve ona istinâden de metre mikyâsına tahvîl ile yapdığımız krokisini takdîm ediyoruz, (842., 843., 844. R.). Mikyâsın dikkatle tatbîk edildiğine emîn olmadığımız bu haritada, Derviş Osman Türbesi diye gösterilen orta yerden aşağıda, Sarachâne'ye doğru, kapamacı, üstde kahveci, tütüncü, kalemtraş dükkânları ismindeki gruplardan birisi bu 'Acemi Oğlanlar Çarşısı olabilir. Fekat biz tam Şehzâde Câmi'nin karşısındaki Kapamacı Dükkânları olmasını daha mantıkıy buluruz. Zîrâ diğer kol Dâmâd İbrâhim Paşa dükkânlarıyle bir kül teşkîl etdiğinden 'Acemi Oğlanlar Çarşısı'nın burada olmaması daha doğrudur.

Derviş Osman - Osman Baba Türbesi şimdiki Feyziye Caddesi'nin köşesinde yola doğru, çıkıntı teşkîl ederdi. 1909 senesinde kaldırılması bir hâdise olmuşdu. Oradan Vezneciler'e doğru olan kısımda, karşısındaki Sadr-ı A'zam Nevşehirli İbrâhim Paşa Medresesi dükkânlarıyle berâber, kemerli, kubbeli revak vardı; bu sebeble oraya Direkler Arası denirdi. Onlar da 1909 da, 'aklımızda kaldığına göre, Hüseyin Kâzım Bey'in Şehreminliği zemânında, Osman Baba Türbesi ile berâber kaldırılmış, İstanbul'un büyük bir husûsiyeti silinmişdir. 11

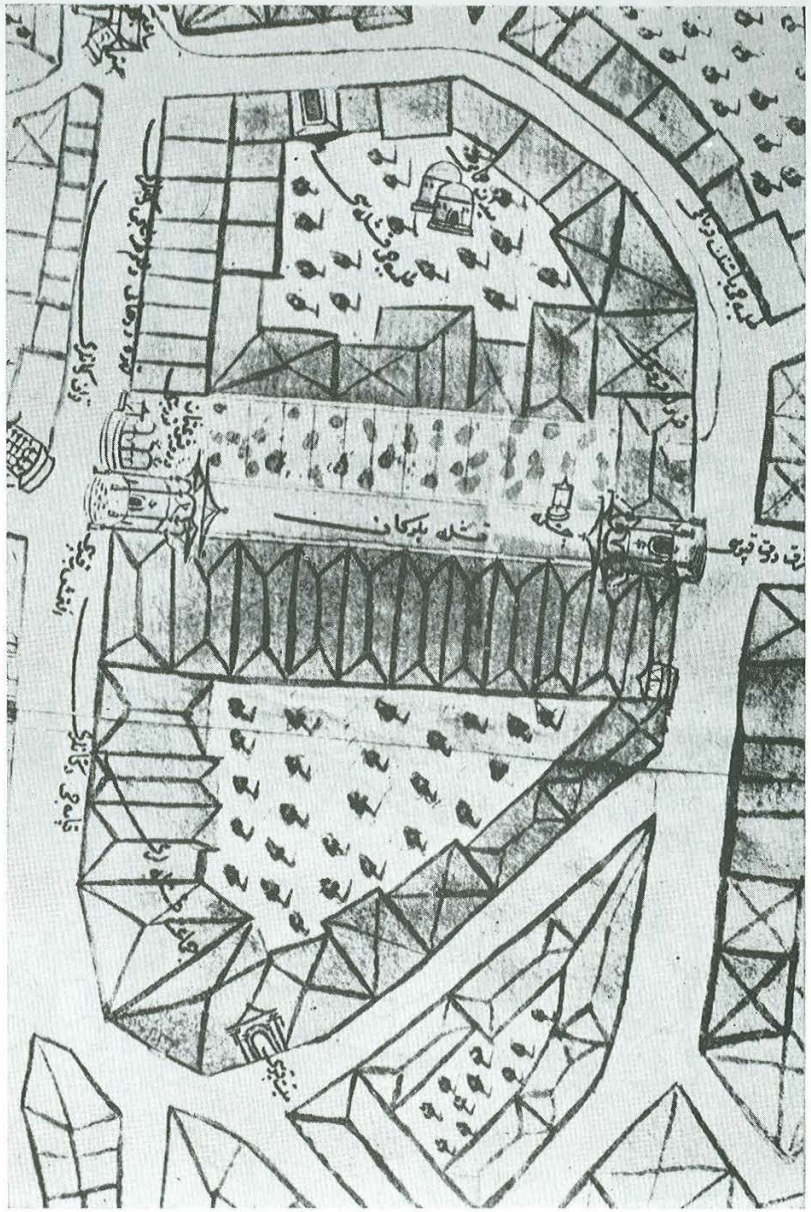
678. Ayasofya Çarşısı

(V. II., 24. S.) da 39, (25. S.) da 20 'aded ki cem'an : 59

Bunlar eski Tak Kemeri'ne yakın olarak bildirilmekdedir. Bu Tâk'ın yeri neresîdir, anlaşılamıyor.

843. R. : Su Yolları Haritası'nın Başlığı

844. R. : Su Yolları Haritası'nda 'Acemi Oğlanlar Kışlası ve Çarşısı

dükkân 'adedi

679. Bakırcılar Çarşısı — Suku

Hacı Timurtaş Mahallesi'nde Tahta Kal'e civârında Murad Paşa Hanı yakınında, Bakırcılar Sûku'nda (V. II., 41. S.) da 32, (73. S.) da 5 ki cem'an: 37
Bakırcılar eskiden burada imiş, sonradan Bâyezıd civârına nakledilmişlerdir; Evliyâ da böylece bildirir.

680. Balık Pazarı Çarşısı 11

(V. II., 25. S.), bunlar orada Fâtih'in vakfetdikleridir. Yoksa Balık Pazarı dükkânla dolu bir ticâretgâhdır; başkalarının vakfı ve milki, bir çok dükkân daha vardır.

681. Bat Pazarı Dükkânları

Büyük Bedestan havâlisinde bezzazlar, külâhcılar, terziler vesâirenin sâkin olduğu dükkânlar. Bu dükkânları bedestanla berâber tekrar ele alacağız. 849

682. Bey Kervansarayı Çarşısı

Mahmud Paşa Hamamı yakınında Bey Kervansarayı hârici dükkânları (V. II., 22. S.) 42

683. Beylik Dükkânlar

Sarachâne Başı'nda Sarachâne'ye yakın Üstad Ayas (Mi'mâr) Mahallesi'nde 35, yine orada Kadı'asker Dolabı yanında 8 ki cem'an (V. II., 24. S.). 43

684. Bodrum Kervansarayı Çarşısı

Eski Saray yakınında Bodrum Kervansarayı hâricî dükkânları (V. II., 22. S.) 23

685. Çıkrıkcılar — Haratlar Çarşısı

Bu çarşının Yavaşca Şâhin Mahallesi'nde sâdece ismi geçmekde, (V. III., 160. S.) fekat burada Fâtih tarafından dükkân vakfedilmemiş bulunmakdadır; sayısı mechûldür. —

686. Debbağhâne Çarşısı

Haliç sâhilinde cibâli civârında 26 dükkânlık Debbağlar Çarşısı, (V. II., 24. S.). Şimdi böyle dükkânlar yokdur. 26

687. Dikili Taş Çarşısı

Dikili Taş ya'ni Çenberli Taş'da birbirine bitişik veyâ karşı karşıya olan mühim çarşı (V. II., 76. S.). Şimdi mevcûd değildir. 77

688. Günkoz Kapısı Çarşısı 22

689. Hoca Pîrî Çarşısı

(V. II., 24. S.), yazdığımız Hoca Pîrî Câmi'i yakınında 26 dükkânlık bir çarşı vardı, (V. II., 75. S.). Ba'zı kemerli dükkânlar varsa da onlar mıdır, bilinemez. 26

690. Kadı'asker Hamamı Çarşısı

(V. II., 24. S.) da gösterilen bu çarşı Kum Kapı'dadır. Şimdi mevcûd olmayan Kadı'asker Hamamı'nın Kum Kapı'da olduğu, yukarılarda bir çok def'a zikrolunan, Ayasofya Vakıfları Tahrîr Defteri'nin 97. S. dan anlaşılmakdadır. 11

691. Lonca Çarşısı

Galata'da Perşembe Pazarı'na doğru olan sâhada çarşı (V. II., 79., 81., 95. S.) 58

692. Odun Kapısı Çarşısı

Odun Kapısı'nda sur içinde ve dışında 14 (V. II., 72. S.), 29 dükkân (V. II., 73. S.), cem'an: 43

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
REKTÖRLÜĞÜ
MERKEZ KÜTÜPHANESİ

845. R. : Fâtih Sarachânesi dükkânlarından üçü

693. Mahmud Paşa Dükkânları

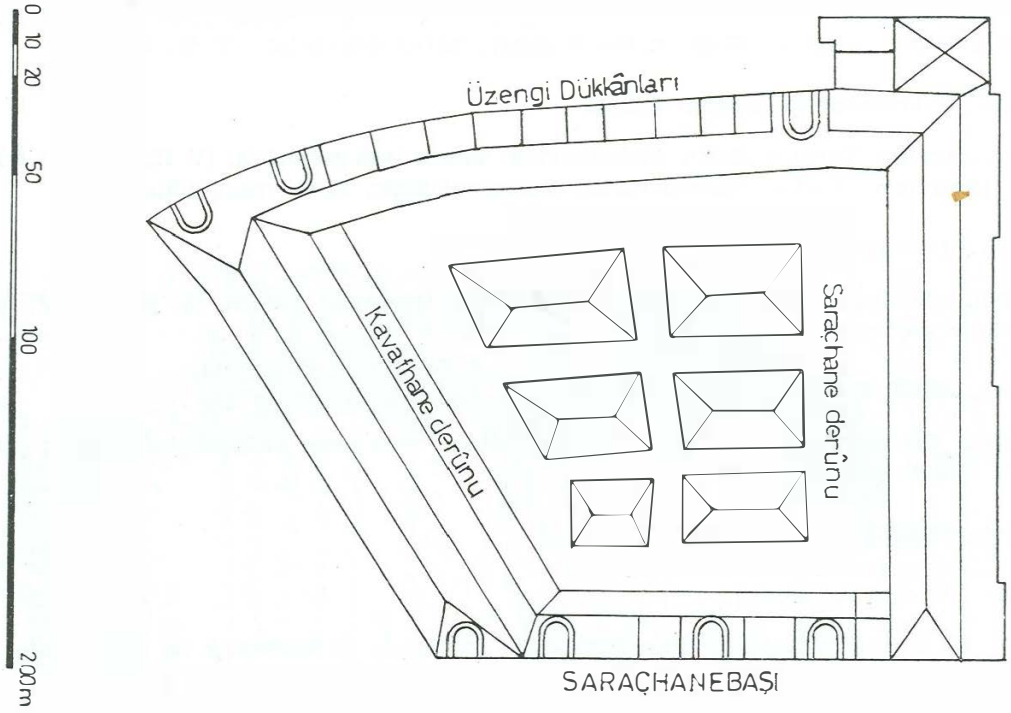
Mahmud Paşa Câmi'i yakınında dört yüzlü olup, başlıca çarşılardandır. Bunu bedestanlarla berâber tekrar ele alacağız. 265

694. Salhhâne Çarşısı

Cibâli'de deniz kenarında Debbağlar Çarşısı yanındadır (V. II., 24. S.). 32

695. Sarachâne — Saraclar Çarşısı

Semte ismini veren Sarachâne, 'Amca Hüseyin Paşa Medresesi'nin tam karşısını işgaal ediyordu; Su Yolları Haritası'ndaki resmini Fâtih Câmi'i bahsinde koymuşduk, (366. S.). Bunu çizgi ile de gösterdik, (846. R.). Macar Kardeşler ve Fevzi Paşa Caddeleri açılmadan evvel, Horhor Caddesi'nin başındaki Mi'mâr Ayas Câmi'inden sonra hafifce sola dönülür, 'Amca Hüseyin Paşa Medresesi bitdikden sonra Dülgeroğlu Câmi'i arkasında, resimde Kavafhâne dükkânları ismiyle gösterilen, Sarachâne dükkânları önünden, Küçük Karaman'dan, Fâtih'in Akdeniz tarafı Semâniye, o zeman mevcûd olan, Tetimme Medreseleri arasından geçerek Büyük Karaman'da Irgadlar Hamamı sağda bırakılarak devâm edilirdi. Macar Kardeşler Caddesi, Sarachâne'yi çiğneyip devâm etmişdir. Sâdece Kavafhâne'nin ilk dükkânlarından bir sırada üç, karşısında 2 'aded kalmışdır. (845. R.). İki tam dükkân ve birinin yarısı görülen bu resimde, arkadaki binâ Dülgeroğlu Câmi'idir.

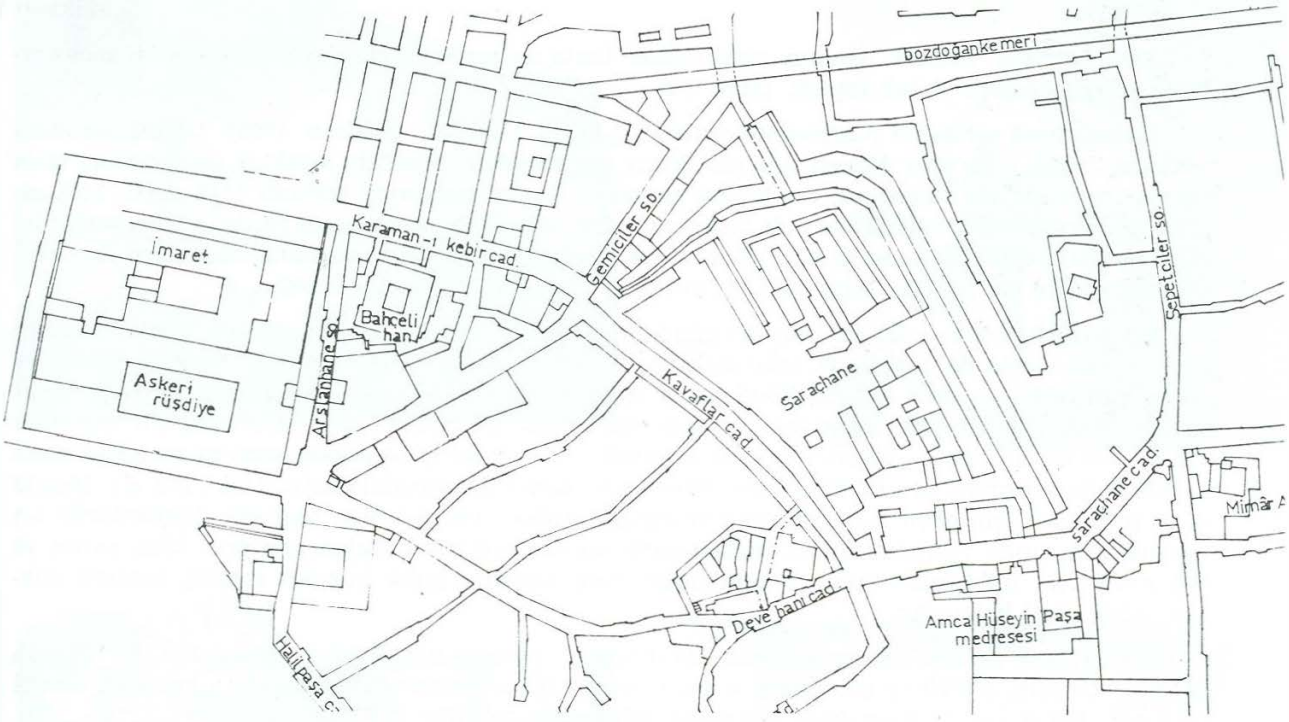

846. R. : Sarachâne'nin Bâyezıd Su Yolları Haritası'ndaki kısmı

Sarachâne'nin, 1292 târihli harîtada, (D. 5) levhasında bir plânı vardır; biz buna istinâden, mikyası 1/2000 olarak haritadan 'aynen kopye etdik; (847. R.).

Ancak Fâtih tarafından yapılan binâ XVII. 'asır sonunda yanmış ve resimlerin gösterdiği şekli ondan sonra almışdır; Fâtih'in yapdığı asıl Sarachâne'de 110, yakınında 43 dükkân vardı. Binânın târihini gösteren etraflı bir makaale rahmetli Çağatay Uluçay Bey tarafından neşredilmişdir, (1). Müellif tedkıykını Saraclar Cem'iyeti tarafından Top Kapı Sarayı Müzesi'ne bırakılan 20 vesîka ve 8 defter üzerinden yapmış, birçok târîh ve müteferrik menba'lardan kontrol ve takviye etmişdir. Yal-

(1) M. Çağatay Uluçay, İstanbul Sarachânesi ve Saraclara Dâir Bir Araştırma, Edebiyat Fakültesi Târih Dergisi, 1953, III. C., 5-6. Sayı, 147-164. S.

847. R. : Sarachâne'nin 1292 Harîtası'ndaki plânı

dükkân 'adedi

nız esef edilir ki Fâtih Vakfiyelerini gözden geçirmemişdir. Geçirseydi ilk yapısında kaç dükkân olduğunun bilinmediğini yazmazdı.

Müellifin dercetdiği vesîkalar arasında Fâtih Sultan Mehmed'in sarac esnafına verdiği buyuruldu en başlıcasıdır. Bununla iktifâ etmeyip, sonraki vesîkaları da o makaleden nakledeceğiz; istitradlarımızı da göstereceğiz.

17×53 sm. eb'âdında olan bu ferman, Evâil-i Şevval 879 (Şubat 1475 başları) târihlidir. Hükmün hulâsası şudur: Saraclar Feth'in ilk senelerinde Bezzâziye - Bedestan civârında iken, Câmi'-i Cedîd-Fâtih Câmi'i civârında ihdas, ya'nî yeniden inşâ etdirilen dükkânlara göçürülmüşdür; gem ve eyer gibi eşyâyı orada yapıp satmaları için bu hüküm verilmişdir; bundan böyle bu vasfa uyan ne varsa buradan, başka yerde satılmıyacakdır. Satan olursa azîm cezâlara çarpdırılacakdır, (Mak. 151. S.). Fâtih'in bu fermanı II. Sultan Bâyezıd, I. Sultan Selîm, Kaanûnî ve müte'âkıb pâdişahlar tarafından mukarrer tutulmuşdur. Biz tavzîhan şu ma'lûmâtı ekliyelim: Fâtih'in yapdırdığı asıl Sarachâne vakfiyede 110, yanında, yine, Ayasofya'ya vakıf olarak Beylik 35, Kadı'asker Dolabı'nda 8 ki cem'an 153 (1) dükkândan mürekkeb idi. Bu ma'lûmât makalede yokdur.

Bu Fâtih Sarachânesi 4 Muharrem 1105 (5 Eylül 1693) deki büyük yangında yanmış; esnaf yine Büyük Çarşı'nın şarkına, 'Atîk 'Ali Paşa Câmi'inin arkasına ve epeyce dağınık olarak Sultan Mahmud Türbesi'nin şimdi bulunduğu yerlere doğru dağılmışdır. (Mak. 148-149. S.). Bu yangında Sarachâne'den bir şey kalmamışdır. Selâtîn evkaafının müteveliîsi olan Kızlar Ağası, esnâfın dağılmasını, netîcede vakıf vâridâtının eksîlmesini kabûl etmemiş; i'tirâzda bulunmuş, dağınık yerlerde ma'mûlâtın murâkabe ve teftişi de zor, Fâtih'in hükmü de bu yolda olduğundan, her halde Kızlar Ağası'nın arzûsu üzerine, esnaf dükkânları ve ihâta duvarlarını temâmen kârgîr olarak kendi keselerinden yapmak için mürâca'at etmiş, II. Sultan Mustafa'nın 17 Safer 1105 (18 Teşrîn-i Evvel 1693) târihli fermânıyle bu yolda hüküm verilmişdir, (Mak. 149. S., ve hâşiye).

Buna rağmen, i'mâlât yapmayıp, saraclığa müte'allik bütün malzeme, eyer ve gem gibi ma'denî eşyâyı yangından sonra satmaya başlayan 35 dükkânlık esnaf, yangından sonra taşındıkları yerde kalmalarını taleb etmişlerse de, sarac esnâfı i'tirâz etdiğinden, II. Sultan Mustafa'nın bir Beyazı ile, ya'nî kendisine Dîvân nâmına sadr-ı a'zam tarafından yazılan telhîse, *"Mûcibince 'Amel Oluna"*, Hatt-ı Hümâyûnu konularak gönderilen, 27 Receb 1106 (13 Mart 1695), târihli fermanla, talebleri is'af edilmemişdir, (Mak. 148. S., hâşiye).

(1) Ayasofya Vakıflar Defteri (122 S.), 926 senesi i'tibâriyle bu mikdarı 166 gösteriyor.

Eski İmrahor Ahmed Ağa'nın nezâretinde ihâta duvarı ve dükkânların bir kısmı bir sene zarfında, kârgîr kemerli olarak yapıldı, (Mak. 149. S.).

Ancak, 'aynı sahîfenin hâşiyesinde, 9 Rebî"ul-Evvel 1118 (21 Hazîran 1706) târîhli bir kadı sicilinde, inşââta me'mûr Ahmed Ağa'nın ikrarı geçmekdedir. Bundan inşââtın on seneden fazla sürdüğü gibi bir ma'nâ çıkıyor. Biz bunda bir tertîb hatâsı seziyoruz; senenin 1118 değil, 1108 olması pek muhtemeldir; çünki metinde inşâât müddeti olarak 1 seneden bahis vardır; 1118 e kadar devâmı mümkin değildir. Şunu da söyliyelim ki makalede târihler birisi müstesnâ, sâde Hicrî konmuşdur; Mîlâdîlere biz çevirdik. Eğer Mîlâdîsi konsa idi, bir kontrol imkânı olurdu.

Biz Sarachâne'nin eskisinin büyüklüğünde yapıldığını tahmîn ederiz. Vâkı'â gedik mıkdarı sonra çoğaltılmışsa da, esasda ilk vakıf dükkân ve gedik mıkdârı sâbit kalmışdır. Sonraki taksimler başka nâmlara olmuşdur. Bu da dükkânların 'aynı mıkdar olmasından anlaşılıyor. Makale, esnaf olarak Sarachâne'nin son du'âcısının verdiği ma'lûmâtı da naklediyor; Sarachâne'nin yuvarlak (yâ'nî dört tarafı kapalı, etrafının duvarlı, üç kapılı, dükkânlar iç tarafında kemerli ve kepenklerle kapalı bulunuyormuş. Ortada Sarachâne Mescidi ve Lonca bulunmakda imiş, (Mak., 149. S.). Mescid ve su hizmetleri için hayır sâhibleri vakıflar yapmış. (Mak., 149. S.). Son hâşiyede dükkânlarda 1-4 kepenk bulunduğu yazılıdır. Bu da dükkânların taksime ma'rûz kaldığını gösterir; tam, yarım ve 1/4 gedik için dükkânlar taksîme uğramışdır. Zîrâ zemanla gedik mıkdârı artmış, kemerli dükkân 'adedi sâbit kalmışdır.

1285 (1868) de 290, son zemanlarda 320 dükkân - bizce gedik - varmış. (Mak., 150. S.). Bunun dükkân olmayıp dediğimiz gibi gedik olduğu 'aynı 1868 senesinde 6 sı milk, 134 ü loncanın hükmî şahsıyeti, 150 si vakıf olmak üzere 290 gedik 'adedinden anlaşılır (157. S.).

Sarachâne'de Sandıkcılar, Orta Sokak, Karaman Kapısı Sokağı, Baş Kapı Sokakları varmış ve burada saraclardan başka sandıkcılar, kırbacılar (eskiden deri tulum kırbalarla su taşınırdı) ve saraclara malzeme satan debbağ esnâfı bulunuyormuş.

Bu ma'lûmâtdan binânın 150 dükkân üzerine, 'aynı hududlar içinde, ihyâ edildiği, sonradan bir kemerin birden dörde kadar bölünerek, gedik 'adedinin fazlalaşdığı anlaşılmakdadır. Koyduğumuz su yolları harîtası resminde, kavafhâne, diğer fotoğrafdaki dükkânların bulunduğu en garbdaki kolda, özengi dükkânları ve şimâlde ve takrîben şimdiki Fâtih Kaymakamlığı'nın yerinde gösterilmekdedir. Bir çok da kapı varmış. Sarachâne 13 Hazîran 1918 (Makalede 1908) târîhinde Fâtih yangınında temâmen mahvolmuş, ismi yâdigâr kalmışdır.

Vakfiyede Sarachâne dükkânları (V. II., 21. S.) Can Alıcı Kilisesi Mahallesi'nde, Saraclar Sûku nâmiyle gösterilmişdir. 110

696. Sarı Demirci Mescidi Çarşısı

Şimdiki Un Kapanı - Eminönü Caddesi üzerinde kalan ve yukarıda yazdığımız Sarı Demirci Mescidi önündeki çarşı, (V. II., 69. S.). 11

697. Un Kapısı Çarşısı

Şimdi Un Kapanı denen yerde toplu olarak çarşı (V. II., 41. S.). 24

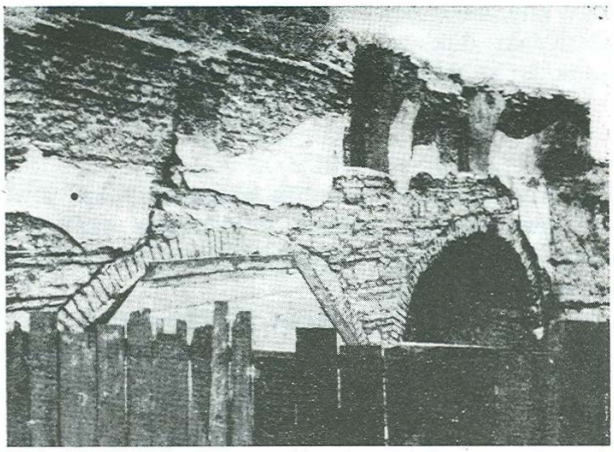
698. Sultan Pazarı Çarşısı

Fâtih Câmi'i Medreseleri'nin yakınında çarşı, (V. II., 21. S.). 286

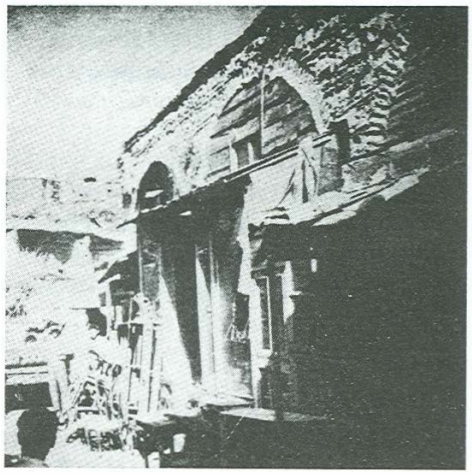
699. Üsküdar Bat Pazarı

Üsküdar'a araba vapurundan çıkınca yol çeşmeyi solda bırakıp çarşıya doğru devâm ederdi; İskele'nin önünde, sâhile muvâzî Balaban İskelesi yolu vardır. Bu iki yolun köşesinde ve şimdi de mevcûd olan Yeni Vâlide Câmi'i 'İmâreti'nin önünde birkaç sûk-sokak üstünde karşılıklı dükkânlardan mürekkeb bir çarşı bulunuyordu; buna Üsküdar Bat Pazarı denirdi. Mir'ât-ı İstanbul bu pazarın 50 dükkândan mürekkeb ve Rum Mehmed Paşa vakfı olduğunu kaydetmekdedir (1). Biz Paşanın vakfiyesini bulamadığımızdan bunu te'yîd edecek bir ikinci vesîka ile te'kîd edemedik. Fekat Rum Mehmed Paşa vakfı olması pek 'akla yakındır. Bu pazarın bir krokisini yapmayı düşünürken, 1956 da Üsküdar Meydanı genişletildi ve bu da göz açıp kapayıncaya kadar kısa bir müddetde silinip süpürüldü. Sokakların üstünün tonozla kaplı olup olmadığı pek belli değildir. Fekat tonozla kaplı

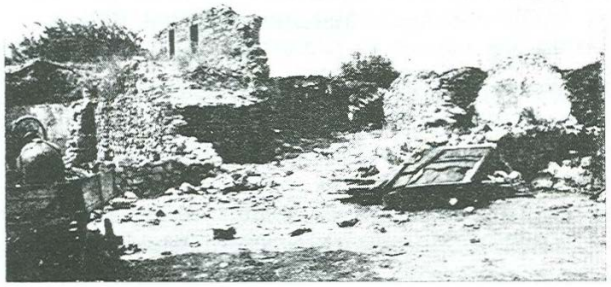
(1) Mehmed Rauf, a.e., 98. S.

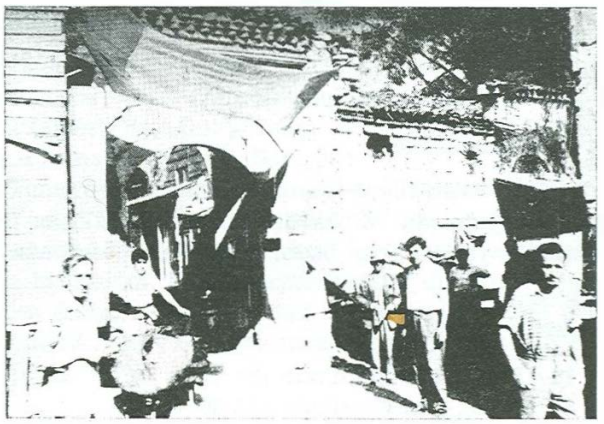
848. R. : Üsküdar Bat Pazarı'nda kapalı kısmın içi

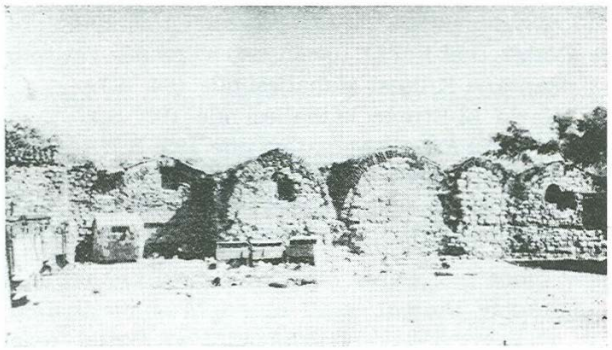
851. R. : Üsküdar Bat Pazarı içinde bir sokak

849. R. : Üsküdar Bat Pazarı'nda kapalı kısmın dış tarafı

852. R. : Üsküdar Bat Pazarı Kapısı

850. R. : Üsküdar Bat Pazarı, deniz tarafından görünüş

dükkân 'adedi

bir yer vardır; genişliği nazar-ı i'tibâre alınırsa, ortasında da ayağı veyâ ayakları olan kapalı bir mahal olacakdır, (848. R.). Bu resim kapalı yerin içden görünüşüdür; tonoz başları açık açık bellidir, (849. R.) buranın 'umûmî vaz'ıyetidir.

(850. R.) deniz tarafındaki dış yüzü, (851. R.) bir sokağı, (852. R.) pazarın kapısını gösteriyor. Kapalı kısmın küçük bir bedestan olması pek mümkindir; fekat biz tam bir karâra erişemeden yıkıldığından çarşı olarak göstermekdeyiz. 50

700. Yemiş Kapanı Çarşısı

Yemiş Kapanı Hanı hâricî dükkânları çarşısı (V. II., 22. S.) 16

701. Yeni Saray Çarşısı

(V. II., 76. S.). 12

Bu çarşıların ihtivâ etdiği dükkân 'adedi 2184 dür. Halbuki Fâtih'in vakfettiği, müteferrik ve Eyüb ve Üsküdar'la beraber 300 dükkân daha vardır.

Bundan başka İstanbul'da eşhas vakıflarından olduğu gibi, vakıf edilmemiş olan milk dükkânlar da bulunmakdadır. Fâtih devri sonlarında İstanbul ve Galata'daki dükkânların yekûnunun 3927 olduğu ma'lûmdur, (1). Demek milk olarak yalnız 1400 küsûr dükkân kalmakda, 2500 'adedi vakfedilmiş bulunmakdadır.

b. Höcreler:

702. Höcrelerde ikaamet de edilmektedir; ba'zı câmi'lerde vakfedilen tek tük höcreler imam veyâ müezzinin ikaametine meşrût gösterilmişdir. Fekat Fâtih devrinde zikredilenler, dükkânlarla girift olmakla, bu nevi' binâların ticâret için kullanıldığı anlaşılmakdadır. Biz de o şekilde bu fasla almakdayız; bunların 'adedi yanına II. vakfiyenin numarasını ve mahallesini yazacağız:

Höcre 'Adedi	
16	Aya Kapısı'nda Aya Manastırı'nda (27., 54. S.),
23	Hacı Timurtaş Mahallesi'nde (40. S.),
3	Bakırcılar Sûku'nda (41. S.),
7	Un Kapanı Sûku'nda (47. S.),
3	Hızır Bey Çelebi Mahallesi'nde (53. S.),
3	Sultan Pazarı Mahallesi'nde (59. S.),
3	Arslanlu Mahallesi'nde (Uzun Çarşı) (68. S.),
5	Odun Kapısı Mahallesi'nde (70. S.),
9	Fâtih'de Kız Taşı Mahallesi'nde (Eski Medrese) (71. S.).
72	

Höcre 'Adedi	
72	Nakil
26	Sekban Başı Ya'kub Ağa Mahallesi'nde (75. S.),
85	Zeyrek ve Eski 'İmâret Câmi'lerinde (77. S.),
3	Galata'da Câmi' Mahallesi'nde (86. S.),
4	Galata'da Hacı A'ver Mahallesi'nde (89. S.),
6	Galata'da Fenavec فناوج Mahallesi'nde (91. S.),
13	Galata'da Makremeci Mahallesi'nde (92. S.),
13	Galata'da Agabi Mahallesi'nde (98. S.)
233	

c. Mahzenler:

703. Vakfedilmiş olan mahzenlerin temâmı Galata'dadır; İstanbul tarafında yokdur. Anlaşılan bunlar Ceneviz yapısıdır ve çok dar bir sâhaya sıkışan Galata için toprak içine inmek zarûretinden doğmuşdur. Mahalle yerleri için bizim Mahalleler eserimize ve harîtaya müraca'at.

Mahzen 'Adedi	
11	Lonca Mahallesi'nde (81. S.),
82	Câmi' Mahallesi'nde (82-86. S.),
26	Kûmiyyîn Mahallesi'nde (82-86. S.),
2	Fenavec Mahallesi'nde (91. S.),
14	Anton Mansur Mahallesi'nde (92-93. S.),
5	Ya'kub'ül-Efrenc Mahallesi'nde (93. S.),
1	Petro Firoş Mahallesi'nde (93. S.),
3	Boyacı Dominko Mahallesi'nde (93-94. S.),
144	

Mahzen 'Adedi	
144	Nakil
3	Santane Kilisesi Mahallesi'nde (94. S.),
2	Karlo El-Efrenc Mahallesi'nde (95. S.),
1	Agrif El-Efrenc Mahallesi'nde (95. S.),
1	Ekmekci Pavlo Mahallesi'nde (96. S.),
5	Paris El-Efrenc Mahallesi'nde (96-97. S.)
2	Agabi Mahallesi'nde (97. S.)
158	

d. Değirmenler:

704. Değirmenlerin çoğu İstanbul cihetindedir. Bunlar, buğday değirmeni değil, tâhûne-yağhânelerdir ve beygir ile çevrilir; son bir misâli Vefâ'da Molla Husrev Câmi'inin karşısında idi. İri direklerle yapılmış bir çatı altında, kalın meşe direklerine bağlı değirmen taşları at ile döndürülürdü. Yağhâne direği ta'bîri oradan kalmadır.

'Aded	
5	Hoca Üveys Mahallesi'nde (Hoca Paşa'da) (27-30. S.),
2	Dâye Hâtûn Mahallesi'nde (37-38. S.),
1	Saman Virânı Mahallesi'nde (43. S.),
2	Hızır Bey Mahallesi'nde (44 ve 52. S.),
2	Haraccı Kara Muhyiddin Mahallesi'nde (45. 46. S.),
1	Yüz Eri Oğlu Mahallesi'nde (45., 46. S.),
1	'Azebler Hamamı Mahallesi'nde (48. S.),
3	Kırk Çeşme Mahallesi'nde (48. ve 56., 57. S.),

'Aded	
2	Üskübî Mahallesi'nde (54. S.),
3	Aya Kilisesi Mahallesi'nde (55., 56. S.),
1	Molla Husrev Mahallesi'nde (58. S.),
3	Sultan Pazarı Mahallesi'nde (59. S.),
2	Balat Mahallesi'nde (59.-60. S.),
1	İyulahirna-Vlakerne Mahallesi'nde (60. S.),
4	Günkoz Kapısı Mahallesi'nde (60-63. S.),
5	Top Yıkığı Mahallesi'nde (64-65. S.),
1	'İsâ Kapısı Mahallesi'nde (65. S.),
2	Samatya Mahallesi'nde (65-66. S.),

(1) T. K. Sa. Arşivi, D. 9524 No: vesika.

'Aded	
1	Langa Kapısı Mahallesi'nde (66. S.),
2	Nişancı Hamamı Mahallesi'nde (66. S.),
1	Hoca Rüstem Mahallesi'nde (66. S.),
1	Molla Husrev Mahallesi'nde (67. S.),
1	Arslanlu Mahallesi'nde (68. S.),
1	Kız Taşı Mescidi Mahallesi'nde (71. S.),
1	Mi'mâr Ayas Mahallesi'nde (72. S.),
1	Libs Manastırı Mahallesi'nde (77. S.),
1	Galata'da Boyacı Dominko Mahallesi'nde (94. S.),
1	Galata'da Ekmekci Andirye Mahallesi'nde (104. S.)
53	

e. Bozahâne 4 'aded

f. Boyahâne 3 'aded

K — BEDESTANLAR VE BÜYÜK ÇARŞI

705. Büyük Bedestan - İç Bedestan - Cevâhir Bedestanı, 706. Yeni Bedestan - Sandal Bedestanı - Küçük Bedestan - Mahmud Paşa Dükkânları, 707. Büyük Çarşı

İstanbul şehrine en uygun timsâllerden biri, cihanda bir eşi nâmevcûd, büyük şehircilik âbidesidir; bu yolda bir yardımcısı da Sandal Bedestanı'dır.

Bu kadar etraflı bir çarşı yapmak fikri Fâtih Sultan Mehmed'e nasıl gelmişdir? Hayret etmemek kaabil değildir. Eski Şark'da, son zemanların Garb diyârında ba'zı çarşılar gördük, görmekle iktifâ etmedik araşdırdık; bunun misâli yokdur. Zâten Garbda aramak fâidesizdir; çünki oradakiler çok yenidir; Roma'daki Agoralar hep uzun revaklı sokaklardan 'ibâretdir; Bizans'da da öyle. Şark'ın ne Şam'ında, ne Bağdad'ında, ne Dehli'sinde böyle yekpâre ve ana çekirdekler etrafında üstü kapalı, tam kârgîr çarşı bulunmaz. En çok bir sokak boyu üstü ahşâb örtülü (sûk) lar vardır. Kadrini bilmediğimiz bu te'sîsin 1896 zelzelesinde sıvaları ve ba'zı aksâmı dökülmüş, kaldırılmadan ortada bırakıldığı için başka sebeblerle de doldukca dolmuş, zemini kabarmış, irtifâ'ından nemen bir 40 sm. kadar kaybetmişdir; duvarları mühmel, perîşan üst ahşab gezintiler harâb bir hâldedir. Koca İstanbul bunu ta'mîr edemiyor, Bursa'da olsa idi, himmet eli uzanır, birleşir, ortaya temiz bir bedestan çıkardı. 'Acabâ bu mazhariyete ermek için Bedestan'ı Bursa'ya gönderip, ta'mîrden sonra geriye getirsek mi?

Bu Bedestan Fâtih Sultan Mehmed'in ilk yapdırdığı îrâddan biridir. Osman Ergin Bey tarafından neşredilen birinci vakfiyede, (V. I., 6. S.) Bedestan: " دار البزازيه الجديده المعروفه بيزازستان " ismi verilmekde ve 122 sandığı bulunduğu bildirilmekdedir. 877 târihlerinde yapılan bu ilk vakfiyede Sandal Bedestanı maddesi yokdur. Bu sebebden, Büyük Bedestan'a ilk yapıldığı zeman Yeni Bedestan denmiş, fekat Sandal Bedestanı'nın yapılmasıyle buna Eski Bedestan ismi verilmişdir.

Bu vakfiyeden 4 veyâ 5 sene kadar sonra yazılan esas vakfiyede ise, (V. II., 20. S.) Çakır Ağa Mescidi Mahallesi'nde Mahmud Paşa 'İmâreti yakınında 128 sanduku müştemil (Bezzâziye Sûku) ile ona tâbi' olan, bitişik veyâ havâlisinde olup bezzazların, takyeci ve külâhcıların, terzilerin vesâirenin işgaal etdikleri Bat Pazarı denilen 849 dükkân gösterilmişdir. Sandal Bedestanı da 265 dükkânlık Sûk-ı zû erba'at'-ül-adlâ' nâmiyle zikrolunmuşdur; ya'nî dört dılı'lı 265 dükkânlı sûk.

Târih sırasıyle, 40 sene sonra tanzîm olunan Ayasofya Vakıfları Tahrîr Defteri'nde, (Ay., 1. S.), bezzâziye câbîsinin zabtında olan, Büyük Bezzâziye nâmiyle ma'rûf 'âlî binâ, dört cidârına muttasıl veyâ karşısında veyâ ayrı veyâ havâlisinde dükkânlardır. Hudûdu şarken - Kuyumcular tarafı - Köşe Saray câbîsi tasarrufunda olan vakf-ı Sultânî, Külâhcılar, Hoca Hamza, Dâye Hâtûn ve Molla Husrev vakıflarıyle, şimâlen - Sütunlu Eski Sahaflar, şimdiki Halıcılar Çarşısı - yine Molla Husrev, Mustafa Bey, Üstad Sinan (Mi'mâr Sinan), Mercan Ağa, Yâr Hisârî Muslihuddin, Çadırcı Hayrüddîn, 'Abdüsselâm Bey vakıflarıyle, garben - Sütunlu Zenneciler Sokağı - Çakır Ağa, Emîn Nûrüddin, Sarı Bâyezıd, Kürkcü Başı Şemsüddîn, Başcı Hacı, Şeyh Muhyîddin Kocavî, Hoca Dursun ve yine Molla Husrev vakıflarıyle, cenûb - Sütunlu Külâhcılar Caddesi - şimdi mobilyacılar, Köşe Saray câbîsinin tasarrufunda, ya'nî idâresinde olan, Mevkuf Pâdişah Dükkânları ve Mi'mâr Sinan vakıflarıyle mahduddur.

Tafsîlinde 126 sandık ve 25 zâviye iken, yangın geçirdikden sonra binâ tecdîd olundukda, 140 sandık ve 28 zâviye olduğu yazılıdır. Bu tahrîr defterinden, bir kere hudûdları öğrenmekdeyiz. Bunların on 'adedi Fâtih Devri ricâline 'âid olup 'adedleri câmi'leri bahsinde yazılmışdı. Emîn Nûrüddîn, Kürkcü Başı Şemsüddîn, Başcı Hacı, Hoca Dursun, Çadırcı Hayrüddîn ve 'Abdüsselâm Bey gibi altısı daha sonraki II. Bâyezıd ve I. Sultan Selîm devirlerinde bu dükkânlara mutasarrıf olup vakfetmişlerdir.

Kezâlik birinci vakfiyede 122, ikincide 128 gösterilen sandık 'adedi bu tahrîr defterinde 126 dır, bir

de 'ilâveten, diğerlerinde görülmiyen 25 zâviye vardır. Tahrîr defterinden binânın yangın geçirip yenilendiği ve sandık 'adedinin 140 a, zâviyelerin 28 e bâliğ bulunduğu da anlaşılmakdadır. Bu 140 sandığın kirâsı 894 (1489) da 30857 müte'âkib senelerde 30924 ve 31056 akçedir, (1).

Türkce vakfiye dediğimiz nüshada, (V. III., 73. S.), tumturaklı bir ifâde ile, binâ anlatılıp sandık 'adedinin 118, Bat Pazarı dükkânlarının 849 olduğu tekrarlanmakdadır. Muhâsebe defterinde bu dükkânların kirâları müstakıl gösterilmemiş, 2100 kadar dükkân için 894 (1489) de 377829, ertesi ve daha ertesi senelerde 394915, 387666 olduğu topdan bildirilmişdir (2).

Evliyâ Çelebi (3) de: *"Esnâf-ı Bezzâzistân-ı 'Atîk İstanbul'un izdiham ve güzîde yerinde Âl-i Osmân'ın hazîne-i 'azîmi bir bezzâzistandır ki gûyâ kal'e-i kahkahadır Cemî' erbâb-ı seferin vüzerâ ve â'yânın malları bundadır ki zîr-i zemînde nice yüz demir kapulu mahzenleri vardır Sene 857 târîhinde Eb'ül-Feth Sultan Mehmed Gaazî'nin binâsıdır ki gûyâ şeddâdî bir binâdır Cânib-i erba'sı taşrasına keçeciler sahaf ve takyeciler boğçacılar kılabdan ve sırmacılar ve kuyumcular ile muhatdır Çâr köşesine kal'e kapuları gibi metîn kavî demir kapuları vardır şimâle nâzır Sahaflar Kapusı garba mekşûf Takyeciler Kapusı cenûba meftûh Kazzazlar Kapusı şarka küşâde Kuyumcılar Kapusı vardır ki Bu kapu üzerinde kanadlarını açmış mehîb bir kuş sûreti vardır bu sûreti kapuya nakşetmekden meram kisb ü kâr dikleri berhavâ olub tayarân ider vahşî bir kuşdur eğer bu kuşu bir nezâketle hayd edebilirsen bu Bezzazistan'da kâr edebilirsin nasîhatini ifhâm etmekdir ammâ hakkaaki 'acîb remz ü vazıyetdir Bu Bedestan içre kârgîr pâyeler üzre bir 'aded (4) rasas-ı nîlgûn ile mesutûr kubbe-i 'azîme vardır ki cânib-i erba'asında demir kapaklı pencereler vardır Dâiren mâdâr kubbe etraflarında âdemler gezüb demir kapakları kapayacak tabakaları vardır Bedestandaki şehrah dört sokağın yemin ve yesârı cümle altı yüz dükkândır Kat kat cümle iki bin dolabdır Her dolab sâhibi ferâgat idüp fürûht itmek dilerse beşer bin guruşa tûtiyâ gibi satılur Sabahdan kuşluk vaktine kadar işler bir kârhâne-i 'azîmdir ki içinde cümle zî-kıymet eşyâ bulunur Bunda biner ikişer biner gemiye mâlik bezirgânlar vardır" (5).*

Yine müellifler arasında Gurlitt'in Bedestan plânı varsa da neresinden bakılsa hatâlıdır: Tutmuş mustatil direkleri uzun dılı' istikaametine dikine koymuşdur; doğrusu pek yokdur.

Nûrüddîn Rüşdi Bey isminde antika eşyâ satan bir zât vardı; antika satışları hakkında neşretdiği bir risâlede (6), dolayısıyle Bedestan'dan da bahsetmiş, duvarların kalınlığını 6.0 m. gösterip, 23 kubbe olduğunu beyân etmişdir; duvar kalınlığının ne olduğunu ve neye kubbe dendiğini bilmediği anlaşılıyor.

Osman Ergin Bey, İslâm Ansiklopedisi'nin Türkce nüshasına yazdığı Bedestan maddesinde (7), esaslı kısmını Nurüddîn Bey'den iktibâs ederek a) binânın kârgîr, b) duvarlarının 6.0 m., c) İçeriden 10, dışarıdan 23 kubbeli olduğunu ve iç eb'âdının 36.0 m. × 28.0 m. bulunduğunu yazar. Çıkardığı bir risâle ile akrânı içinde öğünüp, ticâretini yürütmek hevesine kapılmış bir esnafın bilgiçliğine uyarak ölçüleri ve kubbe 'adedini gülünç derecede hakıykatden uzak göstermesi, bir ansiklopediye, böyle ehemmiyetli bir maddeyi yazan bir zât için pek 'affolunur bir cesâret değildir; bunları bir tedkıykden geçirmesi lâzımdı. Zîrâ kubbe 15 dir ve duvar 6.0 m. değil 1.45-1.50 m. dir. d) Sandıklar hakkındaki ifâdeler de 'indidir. Osman Bey vakfiyedeki مائه صندوق ثمانیه و عشرین صندوق yânî 100 sandık ve 8 ve 20 sandık gibi arabca kaa'idesine uygun olmayan bir rakam dizilişini, ayrı bir tasnîfe işâret zannederek, 100 'adedinin toprak altında, 28 inin duvar içinde, küp gibi yere gömülü sandık veyâ kasa olduğu gibi hayâlî, 'acâib, insanı hayrete düşüren bir ma'nâ çıkarıyor. Bu kitab, yazılışın doğruluğu, yanlışlığı münâkaşa edilecek bir lisan dershânesi değildir. Geçelim, ammâ böyle yazılış bir dâne değildir. Yukarıki cümleden yarım sahîfe sonra Sandal Bedestanı dükkânları da 200 dükkân ve 5 dükkân ve 60 dükkân şeklinde, bir sahîfe sonra da, Sarachâne dükkânları 100 dükkân ve 10 dükkân gibi yazılmışdır. Bunlar da mı toprak altındadır? Yalnış yazılışdan yanlış çıkarılmaz, doğrusu aranır. Bu sandıklar toprak altında değildir; döşeme ile bir seviyededir. Duvar içinde 28 sandık denmesi de yanlışdır; duvar içinde değil, iki duvar arasında depolar, yânî o zemânın ta'biriyle mahzenler vardır ve 'adedleri de 44 dür. Bir ansiklopedide bu derece ağır yanlış olmamalıdır; ammâ Osman Bey'in binânın milliyetine koyduğu teşhîs yanında hafîf kalır.

e) Osman Bey Fâtih vakfiyesinde gösterilen emlâkin temâmen Bizans eseri olduğunu iddi'â eder; bunu kim söylemiş? Sanki Kostantıniyye son derece ma'mûr, her taraf binâ ile dolu olduğu için Fâtih'in binâ yapmasına ne yer kalmış, ne lüzûm. Binâları almış, almış vakfedivermiş. Peki vakfiyede yer alan Sarachâne, beylik dükkânlar, 'Acemi Oğlanlar Çarşısı, Sultan Hanı, ya'nî Mahmud Paşa'nın yapdırdığı Kürkçü Hanı, Bey Kervansarayı, Tahta Kal'e, Irgadlar, 'Azebler, Balat, Sinan Paşa, Sırt, Kadı'asker ve-

(1) Ö. L. B., Ayasofya Vakıfları Muhâsebe Blânçosu, a.ma., 344. S.

(2) Ö. L. B., a.ma., 345. S.

(3) Evliyâ, Seyâhatnâme, 1. C., 613. S.

(4) Bir 'adedi yanlışdır; 15 olacakdır. Hatâ herhalde istinsâha 'âiddir.

(5) Bin ve iki bin gemi yazılmasında bâriz bir istinsâh hatâsı 'âşikârdır. Değil 2000, 1000 gemi bile Donanmây-ı Hümâyunda zor bulunur. Bu 'adedlerin birer, ikişer olacağında zerre şübhe yokdur.

(6) Nurüddîn Rüştü, Eski Eserler Ansiklopedisi, İstanbul 1939, 34. S.

(7) Osman Ergin, Bedestan, İslâm Ansiklopedisi II. C., 440-442. S.

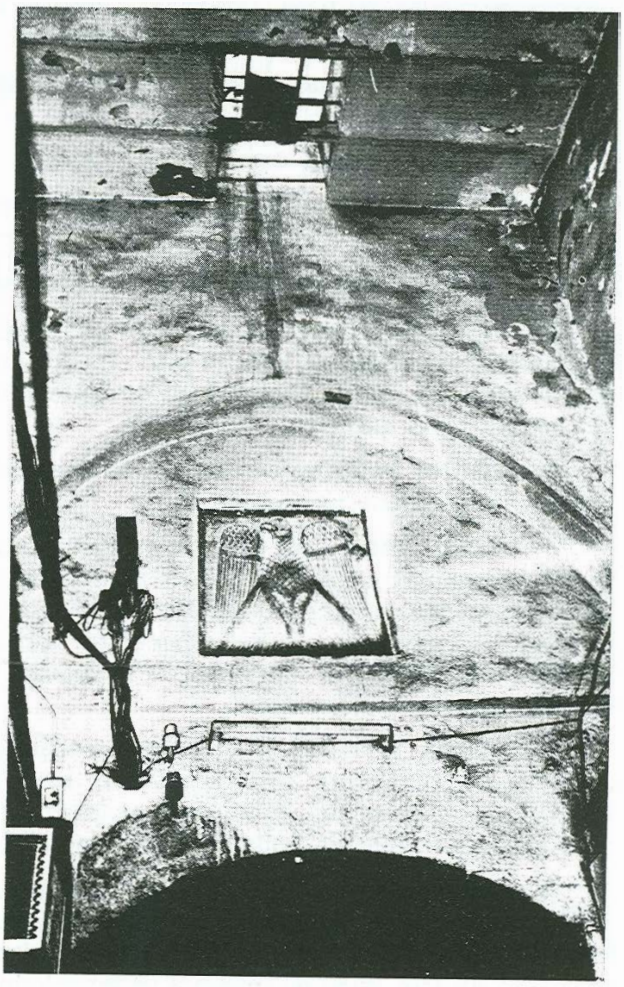
sâire gibi 13 hamam da mı Bizans yapısı idi? Bunlar da vakfiyede geçen emlâkdir. İnsan düşünse düşünse böyle bir iddi'â îcâd edemez. Bu lâfları okudukca, bu zâtin, Osmanlı bir şey yapmadı; her şeyini Bizans'a medyundur tezini müdâfa'adan zevk duyduğuna hükmetmemek kaabil değildir.

f) Dahası var: Büyük Bedestan vakfiyede geçdiği için Bizans eseri imiş de, zikrolunmadığı için Sandal Bedestanı değilmiş, sebebi de: *"Binâsı Türk mi'mârî tarzına uygunluğundan"* imiş. Büyük Bedestan bizim tarzımıza uygun değil mi ki? Suâli dilin ucuna geliyor. Bu inşâî bahse ileride 'avdet edeceğiz; burada sâde Sandal Bedestanı'nın vakfiyede geçmediği hatâsını tashîh edelim: Vakfiyede, Büyük Bedestan'dan yarım sahîfe sonra Sûk-ı zû Erba'at'ül-'aalâ' ta'biriyle dört yüzlü sûk - çarşı olarak geçmekdedir. Mahzeni olmadığı için dîğerinden tefrîk için ilk hamlede buna sûk denmiş ise de, Ayasofya Vakıfları Tahrîr Defteri'nde, (39. S.) da Bezzâziye-i Suğrâ ismiyle pek sarîh olarak yer almışdır. Demek vakfiyede zikrolunamadı diye bir mes'ele yokmuş ve vakfiyeye girenler de demek Osmanlı binâsı olabiliyormuş! Osman Bey 1914 de binâyı bugünkü hâliyle mezad salonu yapmak üzere ta'mîr eden Mi'mâr Kemâlüddîn Bey riyâsetindeki Komisyonun da Sandal Bedestanı'nı Osmanlı binâsı olarak kabûl etdiğini de 'ilâve ediyor. Komisyon Büyük Bedestanı tedkıyk etmiş de Bizans binâsı demiş midir? Biz Kemal Hoca ile berâber Sandal Bedestanı'nı hiç tereddüd göstermeden, sırf inşâî delîllerle, Osmanlı binâsı olarak nasıl kabûl ediyorsak, Büyük Bedestan için de, yine sırf inşââtına bakarak, Osmanlı diyoruz. İkisinin arasındaki fark 44 mahzenin bulunmaması, iç boşluğun da 69.5 m² kadar ufak olmasıdır. Onun için de Bezzâziye-i Suğrâ - Küçük Bedestan ismini almışdır.

g) Bedestanın Bizans eseri olduğunu isbât husûsunda garib iddi'âlarından biri de, şark kapısının kemer aynasına, 'uzvî, bir inşâî bağlantı olmadan yapışdırılan bir kuş kabartmasını Bizans arması diye kabûl edivermesi ve bu resim sebebiyle de Bizans yapısı olduğunu bildirmesidir.

Osman Bey, bu kuş resminin Bizans arması olduğunu isbât etmiş midir? Hayır. Bunun hakkında hiç bir araşdırma yapmış mıdır? Hayır. Kendisine göre, bu kadar parlak bir netîceye ulaşdığı için gözü bir şey görmemişdir; kendisine milleti 'aleyhine bile olsa, hakşinas densin, ileri fikirli olarak tanınsın diye midir, nedir? Bizans'a mâl etdiği için zevk ve memnûniyet içinde bu kadar basît, basîtin basîti bir işârete sarılıvermişdir.

İsbât ona düşerdi ammâ, Allah taksîrâtını 'affetsin, artık böyle bir şeyi yapamayacağı için, biz söyliyelim: Bu kuş Bizans arması değildir; Bizans'da binâlar için bir arma yokdur. Kuş resimleri sâde başlıklarda ba'zen kullanılmışdır. İmparator, ya'nî Basileos'un baş harfini hâvî ıstavrozlu monogramları İstanbul'da kullanılmamışdır. Sâdece tâbi' memleketlere gönderilmişdir, ve salibsiz olamaz. Boyuna takılan, o da tek değil, çift başlı, kartal madalyonu ise mevzû'umuzdan hâricdir. Müzelerde böyle taş bir numûne yokdur (1).

853. R. : Büyük Bedestan şark kapısı ve kuş resmi (Foto: Necâti)

Hem de bu arma olsa idi, Osmanlılar bir hâkimiyet timsâlini orada bırakacak kadar gaafil ve hissiz mi idiler? Çünki bu basît bir kuş resmidir; Türkler kuş resmini çok severler; Selçuklular da kullanmışlardır; Osmanlılar da bulduklarını ziyân etmemişler, bir yere asmışlardır. Nitekim Mustafa Kemâl Bulvarı üstünde ve Gazanfer Ağa Medresesi yakınında bulunan, Sinan yapısı Çukur Çeşme'nin aynasında çifte tâvus kuşu vardı. Bu taş şimdi Ayasofya Câmi'inde müzelenmişdir. O da mı arma idi?

Bu kuş resmi Evliyâ Çelebi zemânından evvel, süs olarak oraya şöylece yapışdırılıvermişdir. Yakasına gül takdığı için nasıl bir adama gül ağacı denmezse, o kuş resmi orada bulunsa, hem de menşe'i Bizans bile olsa binâya o sıfatı yamayamaz.

(1) Bu ma'lûmât te'kîden, Bizans San'atları Kürsüsü Profesörü Muhterem Semâvî Bey'in ifâdeleriyle karşılaşdırılmışdır.

Osman Bey taşı görüyor, fekat bulunduğu kapıya dikkat bile etmiyor; bu kuş basık kemerli bir Osmanlı kapısı üzerindedir, (853. R.). Bizans kapıları, işte Ayasofya'dakiler ve bozulmadan kalan kal'e kapıları ortada, düz başlıklıdır. Bu noktaları görüp teşhîs koyamıyacak kadar ma'lûmâtı yok idiyse, bir mi'mârî eser hakkında böyle yıkıcı hükümler sıralamak nasıl 'ilmî dürüstlüğe uyar?

Bizim bu mes'elede çok hassas olmamız tabî'îdir; 'aynı şeyleri aşağı yukarı 20 sene evvel, Osman Bey hayatta iken de yapdık; ses çıkmadı idi. Şimdi vefât etmesinden istifâde ile yazıyoruz sanılmasın; 1784 de Ozi Kal'esi sukuut edince I. Sultan Hamid'in yüreğine inmişdi. Bu millet için Bedestan da bir Ozi Kal'esi'dir. Sâdece biz bu gibi sapık ve yaranma yolunda yapılan gayretkeşliklere alışdık da yüreğimize inmiyor; 'aksine kaametimiz dikleşiyor.

Böyle hareket ediyoruz, çünki Osman Bey'e inananlar bu aykırı teşhîsi kontrol etmeden devâm etdirmişlerdir. Celâl Esad Arseven Bey ilk def'a Maarif Vekâleti'nin neşretdiği San'at Ansiklopedisi'nde (1), bütün zuhûlleri kabûllenmiş, değişik kelimelerle, daha muhtasarca ondan almışdır. Ondan farkı 'Ali Sâim Bey'in bir plânını eklemiş olmasıdır. Fekat Celâl Esad Bey, bizim neşriyâtımızı görüp, plânlarımızı koymuş ve metni (2) temâmen tashîh etmiş ise de neye yarar? Ansiklopediyi okuyan bu iddi'ânın hatâlı olduğunu bilir mi ki, San'at Târîhi'ni arayıp bulsun da fikrini tashîh etdiğini görsün? Bunu kim te'mîn edebilir? Bu mes'elelerin en son neşriyâtı ta'kıyb ile yanlışı doğrultacak mütahassıslarca bilinmesi kâfî gelmez. Meslekden olmayan da yanlış bilmemelidir. Nitekim son zemanlarda çıkan Meydan Lârus ismindeki eserde de menba' gösterilmeden, hiç araşdırma yapılmadan, binâya Bizans eserî denmişdir. Yağ lekesi gibî yayılan bu fikre yüreğimize inmeden, bir nihâyet vermek lâzımdır. Şimdiye kadar Osman Bey'e kendi delilleriyle mukaabele etdik. Şimdi bir tarafdan hulâsa edelim, inşâî vesîkaları sıralıyalım:

1 — Bedestan, Osman Bey'in vesâirenin dediği gibi 28 × 36 = 1008 m² değil, 1328 m² dir; % 30 hatâlı bir ölçü verilmişdir.

2 — Beden duvarları 6.0 m. değil, 1.45-1.50 m. ve 1.00 m. dir.

3 — Beden duvarlarının içinde ve tabî'î toprak üstünde, hattâ zemînden yukarı olan mahzen 'adedi 28 değil 44 dür.

4 — Sandıklar son şekilde 140 'aded ve 28 de zâviyedir. Toprak altında küp, sandık, mahzen yokdur.

5 — Mi'mârîde kubbe, altı boş olan bir yeri kaplayan küreye denir. Bu i'tibarla Bedestan 15 kubbedir. Ayaklar üzerindeki 8 kabarık olsa olsa kurşun kaplamasını tahkîm ve kubbeler arasında rüzgârın şiddetini kesmek için yapılmışdır. Bir ot yığınına mecâzî ve âfâkıy olarak belki kubbe deniverir, ammâ burası harman yeri değildir.

6 — Sandal Bedestanı vakfiyede ve Ayasofya Tahrîr Defteri'nde yazılmamış denmesi hatâdır; her ikisinde de sarâhatle mezkûrdur.

7 — Fâtih vakfiyesinde Fâtih'in yapdırdığı binâlar yazılmışdır; 'aksini düşünmek, medeniyet Bizans'da idi; Osmanlılar bunları yapamazdı gibi bir düşünceden doğan 'indî bir hükümdür. Fâtih Vakfiyesinde tabî'î birkaç Bizans bakıyesi olacakdı; fekat Aristo Hastahânesi denilen ufak bir binâ ile Medrese-i 'Atîka ismindeki 9 höcreli eserden başkasına işâret yokdur. Ayasofya Tahrîr Defteri'nde Bizans ve Lâtinlerden kalanlar kâfiriyy'ül-binâ olarak tasrîh edilmişdir ve bunların mikdârı % 10 dan aşağıdır; en ziyâde Bahçekapısı, Eminönü civârındadır.

8 — Büyük Bedestan da, küçüğü de Osmanlı inşâât tarzındadır. Silmelerin şekli kapılarının tarzı, tahfîf kemerlerinin sivri, kapı kemerlerinin basık kemer olması tam bir Osmanlı üslûbudur; iki binâ da bu bakımdan mutâbıkdır. Farkı biri mahzensiz ve biraz daha küçükdür ve temizdir; 'ayan beyan görülür; öbiri kapkara olmuşdur; seçilmez; görmeyene anlatılması kolay değildir.

Hele Büyük Bedestan plânı tam bir Osmanlı Bedestanıdır. Dört kapısı, mahzenleri, dış dükkânları ondan 80 sene evvel yapılanlarda mevcûddur; meselâ Bursa Yıldırım (3), Tire İbn-i Melek ve Edirne Çelebi Bedestanları (4) ölçü farklarıyle tıpkıdır. Onların inşââtı belki daha da gösterişlidir; çünki, tek başlarına oldukları için, güzel bir manzara göstermelerine i'tinâ edilmişdir. Burada her tarafı dükkânlarla kapalı olduğundan, cebheler daha basîtdir.

9 — Kuş resmi Bizans arması değildir ve bir binânın inşâ kitâbesi olamaz. Böyle düşünmek pek büyük bir ibtidâîlikdir.

10 — Bizans'ın burada bir çarşısı yokdur; Charles Diehl, eserinde 'ıtriyâtcıların Augusteon, ya'nî, Yere Batan yakınında, İpekcilerin Ayasofya'da Zeuxippe Hamamı civârında, kuyumcuların Divan Yolu'nda,

(1) Celâl Esad Arseven, San'at Ansiklopedisi, Maarif Vekâleti Neşriyâtı, İstanbul 1950, 200. S., v.d.

(2) Celâl Esad Arseven, Türk San'atı Tarihi, (senesiz), 481. S. v.d.

(3) E. H. A., Osmanlı, 469-471. S., 809-815. R.

(4) E. H. A., Osmanlı Mi'mârîsi'nde Çelebi ve II. Murad Devri, İstanbul 1972, a) 196-201. S., 331-337. R. b) 162-163. S., 264-274. R.

ekmekcilerin Bâyezıd ile Çemberli Taş Meydanları arakabûl edivermesi ve bu resim sebebiyle de Bizans yazar (1). Daha tafsîlâtlı ma'lûmâta nazaran da kuyumcu ve gümüşçüler Sultan Ahmed'le Çemberli Taş arasındadır. Mumcular Ayasofya civârında, bakırcılar Gülhâne Parkı karşısında, zahîreciler Un Kapanı'nda, kürkcüler Çemberli Taş'da, boyacılar Bâyezıd ile Haliç arasında idi. Bunlardan biri yalnız Uzun Çarşı, her iki devirde çarşı kalmışdır; bir de zahîreciler. Diğerleri Osmanlı devrinde temâmen yer değişdirmişdir. Çünki şehrin transitle değil, dâhilî ticâretle yaşayacak bir teşkîlâta kavuşması lâzımdı; çok geniş yerler bunlar için alındı.

11 — Biz Bedestan'ın Bizans'a mâl edilişine omuz silkip geçemeyiz. O, bizim için bir Ozi Kal'esi'dir. 'Aksini düşünenler bizden kopmuş sayılırlar. Osman Bey bu hanların, hamamların tekmil İstanbul dükkânlarının, Bedestanların Fâtih Sultan Mehmed tarafından yapılmadığını, bunların Bizans'dan kaldığını iddi'â ediyor. Bu demekdir ki Türklerin meydana getirdikleri ve bir mu'cize sayılan (İstanbul)un i'mârı ona göre yokdur. Muhtelif 'âmiller altında neşretdiği vesîkalardan, yanlış olmayanların te'mîn etdiği faydaları ve o yolda yapdığı hizmetleri, bu vâhî iddi'âlar ve isnadlar gölgelemekde, hattâ silmekdedir. Milleti de, onu ve hizmetlerini unutmak mecbûriyeti ile yüz yüze bırakması hepsinden hazîndir.

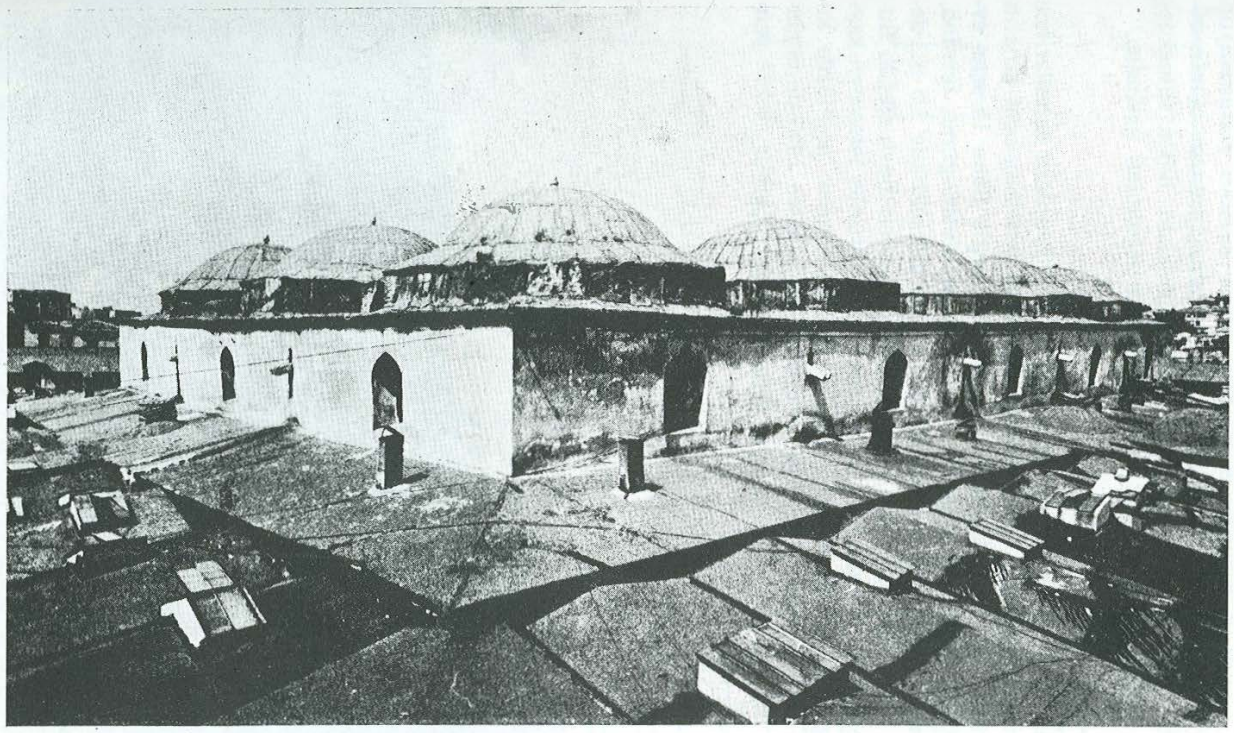
*
**

Büyük Bedestan'ı bugün için ölçmek kaabil değildir; Avrupa'dan akıp gelen seyyahlara kendilerince daha câzib görünmek için, sandıkların üzerinde peykelerle ve dolablarla meydana getirilen, eski esnafın - hâcegîlerin - dükkânları; birer câmekânlı yeni zeman dükkânı olmuşdur. Çok değil, daha 15 sene evvel, direklerin etrafını ba'zısı kabartma Âyet-i Kerîmelerle müzeyyen 1.0 m. kadar derinliğinde, tezhîbli, altın yaldızlı san'at eseri dolablar işgaal eder; ön tarafda yerden 90 sm. kadar yükseklikde 1.5 m. derinliğinde peykeler bulunurdu. Binâen'aleyh bîr ucdan öbür uca binâ görülür, ferah bir hava eserdi. Bugün peykelerin kenarına kadar dükkân câmekânları yükseltilmiş, artık 'umûmi iç görünüş temâmen kaybolmuşdur. Ortada iki insanın yan yana zor geçeceği birer berzah bulunmakdadır. Üstelik pejmürde kıyâfetli seyyahların huzur kaçıran kalabalığı, sağını solunu görmeye bırakmaz. Bu sebeble 1950 de ölçdüğümüz iç ölçüyü tahkıyk artık imkânsızdır; hiç bir tarafdan yanaşıp ölçmek kaabil değildir; üstde pen-

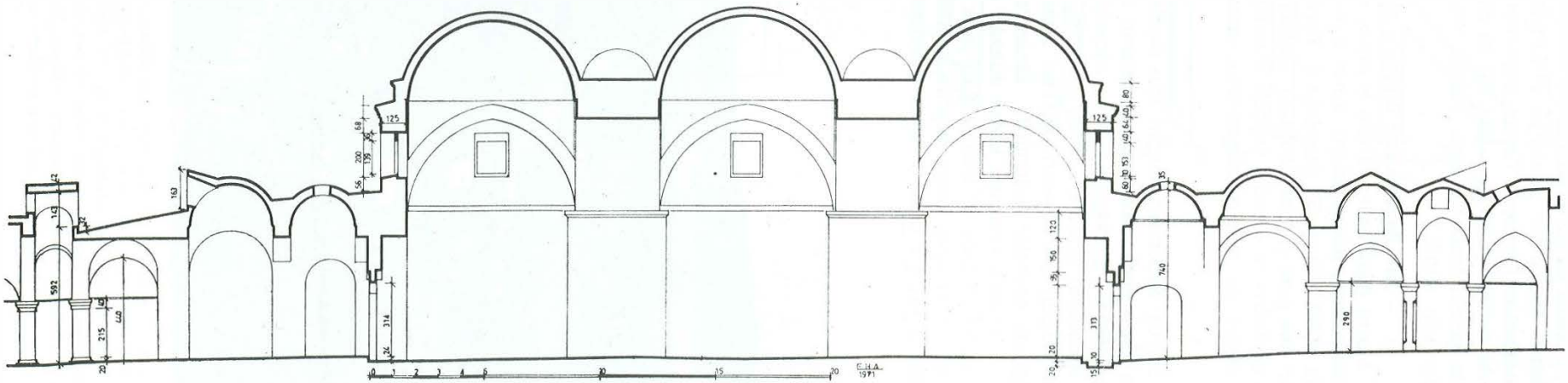

854. R. : Bedestan ve Çarşı'nın 1310 Rûmî (1894) zelzelesinden evvelki resmi. Ön plânda 'Âli Paşa Câmi'inin zelzeleden evvelki hâli, sol üstde yanan 'Adliye Nezâreti, Nûr-ı Osmânî Câmi'i, yanında Çuhacı Hanı, sağ altda, agleb-i ihtimal, münhedim Sahrınçlı Hanı, en sağda üstde Kara Mustafa Paşa Medresesi'nin dershâne kubbesi, Çorulu 'Ali Paşa Medresesi, Sinan Paşa Türbesi bir arada, üst ortada 'Âtik 'Ali Paşa ve Sultan Ahmed, Köprülü Câmi'leri, Nûr-Bânû Hamamı, sağlam hâliyle Vezir Hanı. Resimde Bedestan mahzenlerinin üstü kurşun ile kaplıdır. Bedestanın altında görülen büyük han Kepeci veyâ Astarcı Hanları'ndan biri olabilir.

(1) Charles Diehl, Manuel d'Art Byzantin, Paris 1925. 1. C., 429. S.

855. R. : Büyük Bedestan, orta çekirdeğin üst kısmı etraf mahzenleri ve dükkânların üstünün görünüşü

857. R. : Büyük Bedestan ve etraf sokakları makta'ı

cereleri açmak için yapılmış ahşab gezinti yerine çıkacak yer bırakılmamışdır; bir merdivenle çıkılsa da kirişleme her yerde çürükdür; şark tarafında ise yanmışdır. Bundan dolayı biz üstden ve dışardan ölçmeye mecbûr kalarak, eski ölçüleri bir kere daha tahkıyk etdik. Orta kısım, mahzenlerin seviyesinden yukarıya çıkar; (854., 855. R.). Buranın ölçüsü aşağıyı da gösterir. Bu aramada eski ölçülerimizin birkaç santim farkla 'aynını bulduk, (856., 857. R.). Şunu da bildirelim ki döşeme seviyesi, zelzeleden dökülen enkaaz ile, cenûb kapısında 40 sm. olmak üzere, yükselmiş, ortaya ve yana doğru meyilli bir hâl almışdır; hiç bir yerinde tam düz bir seviye yokdur, bunu makta'da gösterdik. 'Aynı sebeblerle fotoğraf almak da kaabil değildir; ancak tepeler biraz görünür.

Bu çarşı Bursa'daki Yıldırım ve Edirne'deki Çelebi Bedestanlarının bir devâmı ve az daha büyüğüdür. Onlar tek sıra ayak üstüne 14 kubbelidir; bu ise iki sıra ayağa oturan 15 kubbelidir. Bursa'dakinde iki tarafda mahzen vardır; Edirne'de ve bunda dört tarafda da bulunur.

Edirne'deki mahzenler hepsinden büyükdür; 'adetâ bir oda gibidir. Bursa'da ve burada daha ufakdır.

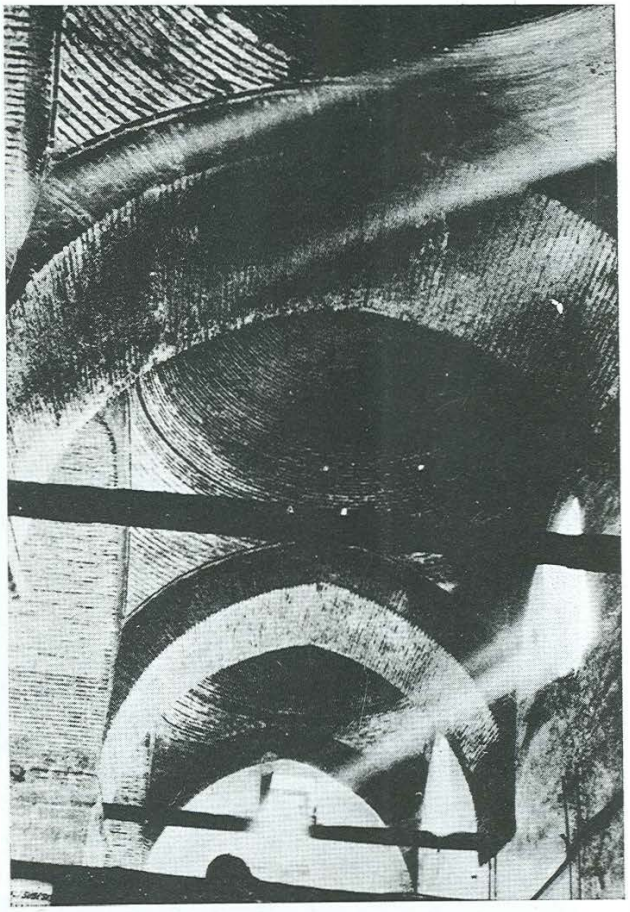
İstanbul Bedestanı'nın iç boşluğu 29.35 × 45.25 = 1328.08 m² dir. Dört taraf dükkânlarıyle berâber, dışdan dışa, kuyumcular tarafındaki dükkânların 1.10 m. kadar uzatılan kısmı hâriç vasatî 50.70 × 67.30 = 3412 m² dir. Şöyle bir cedvel tanzîmi mukaayeseyi kolaylaşdıracakdır:

1)	İç Sâha m²	Dış Sâha m²	Mahzen 'Adedi	Dükkân 'Adedi
Bursa Yıldım Bedestanı	872	2545	32	68
Edirne Çelebi Bedestanı	1300	3080	36	64
İstanbul Büyük Bedestanı	1328	3412	44	64
Sandal Bedestanı	1258	2230	—	44 ?
Ankara Bedestanı	1031	2888	—	61

2) Bursa'da Bedestan'da mahzenler 5.20-5.50 m², dükkânlar 9.50-13.20 m²
Edirne'de Bedestan'da mahzenler 9.0 m², dükkânlar 17.50 m²
İstanbul'da Bedestan'da mahzenler 6.0-12.0-15.0 m², dükkânlar.19 m²
Sandal Bedestanı'nda mahzen yokdur, dükkânlar 6-25 m² eb'âdında ve çok değişikdir.

Bu pek büyük 5 bedestandan başka Tire, Galata, Gelibolu, Tekirdağı, Kütahya gibi bir çok şehirlerde orta büyüklükde bedestanlar vardır.

'Umûmî hatlarıyle bu eb'âdda olan bu Bedestan'da, kapılara doğru çapraz kesişen birer yol bırakılarak, sandıklar ortalarda ve etrafda ayaklar ve duvarlara bitişik tertîb edilmişdi; peykeler bunların üzerinde idi, onların üstünde de müzeyyen, tezhîbli, altınlı, tahta üzerine alçı kabartma yazılı nefîs dolablar vardı. Peykelerin seviyesinde iç mahzenler bulunmakdadır; bunlar çapraz tonozlarla örtülüdür; ufak kapıları sivri kemerlidir. Mahzenlerin köşelere gelenleri şibh-i münharif şeklinde ve sıradan olanların 6 m² sâhasına mukaabil dördü 15, dördü 12 m² dir. Ayaklar kesme taşdan, kemerler ve kubbeler tuğladandır, (858. R.). Kemer özengilerinde kesme taş yasdıklar bir 'asaba ve pahdan mürekkebdir. Duvarlar kaba yonma taşdır; arada tek tuğla sıraları konmuşdur. Her kemerde bir yüksek pencere vardır; açılır olduğu için içeriden düz, dışarıdan sivri kemerlidir. Bu pencerelerin dâhilinde demir kapakları bulunmaktadır. Açılmaları için dört tarafı dolaşan ahşâb bir gezinti yeri yapılmışdır, (859. R.). Bu gezinti yeri kapı üstlerinde yükselip yine aşağıya düşer. Bu gezinti yerinin daha güzeli Galata Bedestanı'nda yapılmışdır. Gergiler 20 × 20 ahşabdır.

858. R. : Büyük Bedestan'da kubbeler ve ayaklar (Foto : Necati)

Bedestanın duvarına bitişik dükkânlar 'umûmiyetle 5.75 m. derinliğindedir ve bunlar şimâl, cenûb, garb taraflarında iki sıra direkli yollar üzerindedir. Genişlikleri vasatî 3.5 m. dir; ara duvarları da 'umûmiyetle 81-95 sm. dir. Halbuki kuyumcular caddesi tarafında vaz'ıyet birden değişmekdedir. Orada dük-

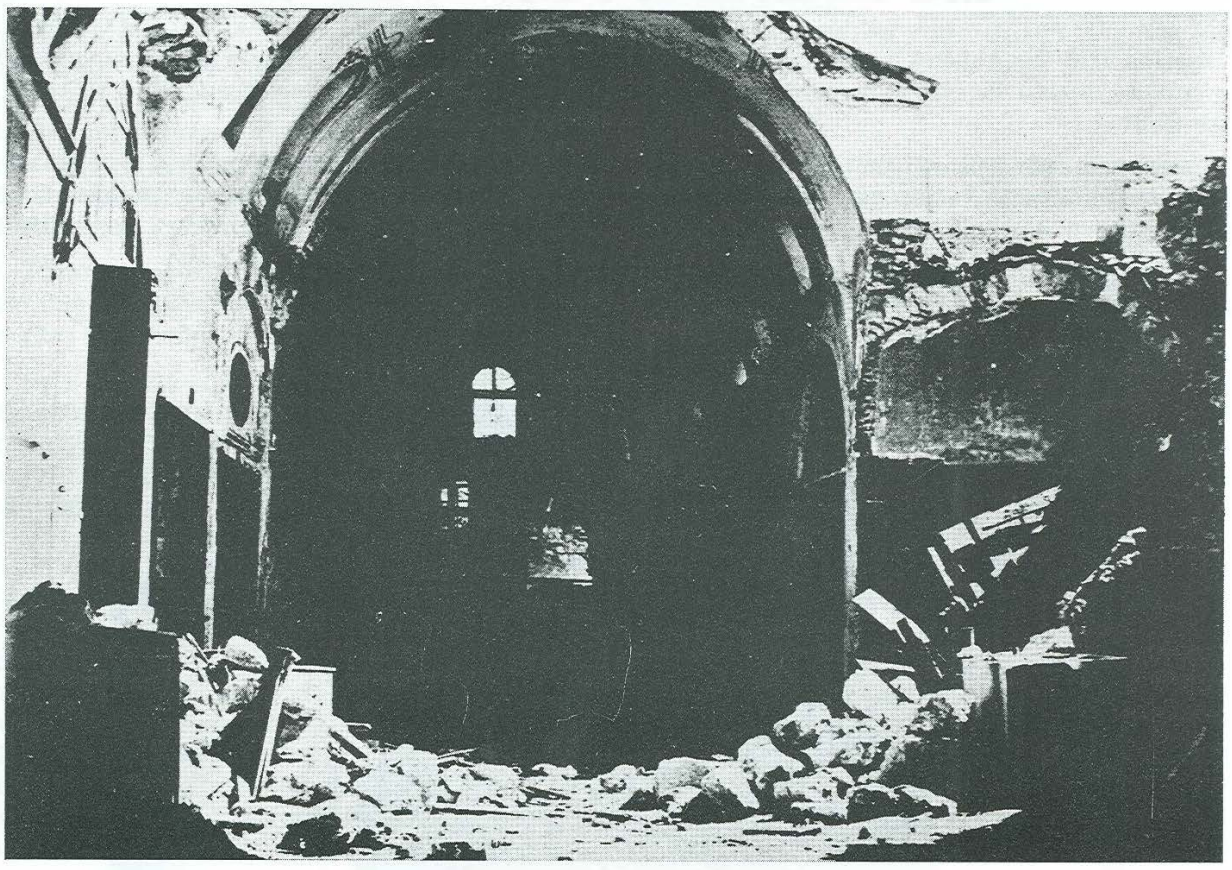
Bedestan'ın cenûb yüzündeki üçlü yolun yıkılmış hâli: En üstde, yola 'âmûd pencereli tonoz Bedestan kapısının geçididir. Kemer, tonoz ve kubbelerin ince Osmanlı tuğlasıyla ve işçiliğiyle yapıldığı açık, açık görülüyor.

Du'â Meydanı'ndan Bedestan'ın garbdaki Zenneciler Kapısı'na inen yolun hali: Kemer aynalarının 2 tuğla ve kesme taşla yapıldığı dikkati çekiyor.

Sandal Bedestanı'nın Garb Kapısı'ndan Gümüşçüler'e doğru inen yol. Çirkin konrent başlıklı, burma sütûnlu dükkân yakın vakte kadar duruyordu.

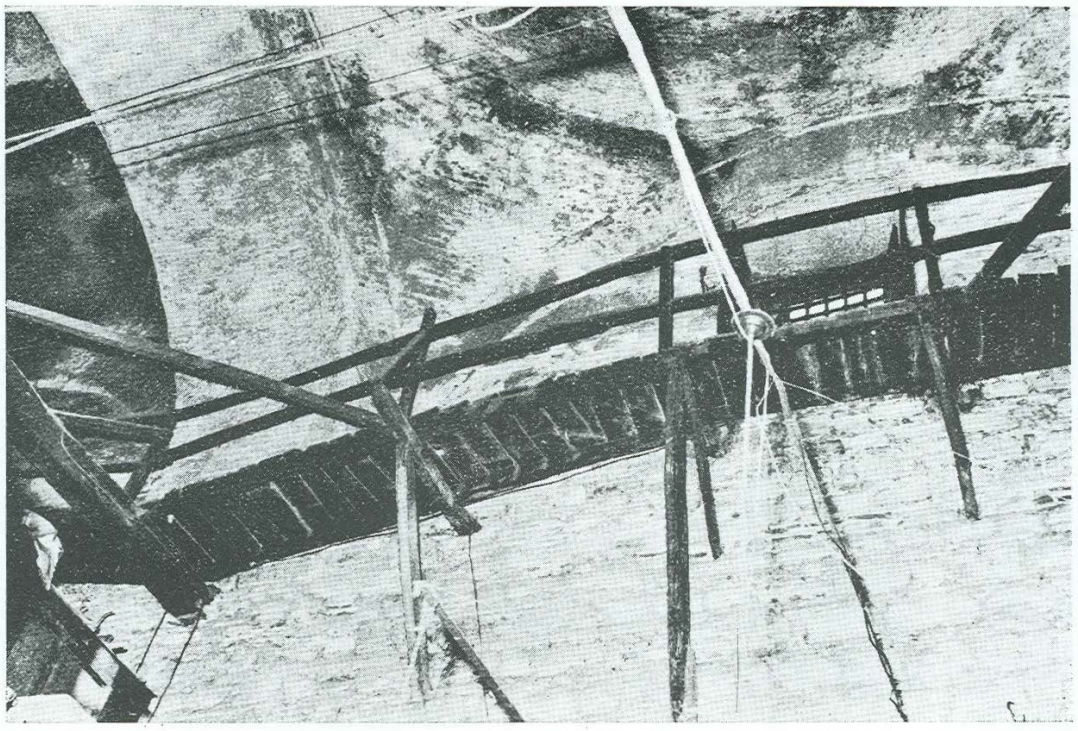
Eski Yorgancılar'da tek tonozlu yol.

Not : İki sahifeye koyduğumuz 4 resim formalar dizildikten sonra. Mayıs 1973 sonlarında elimize geçmişdir.

Bunlar, Dr. Süheyl Ünver Bey'in son zamanlarda bulduğu ve yalnızca XIX. asır sonundaki büyük zelzelenin şehirde yapdığı tahribâtı gösteren albümden alınmışdır.

Albüm 48 dâne 9x12 resimden mürekkebdir. Bu dört resim pek tenvir edicidir, her resmin altında izâhât vardır.

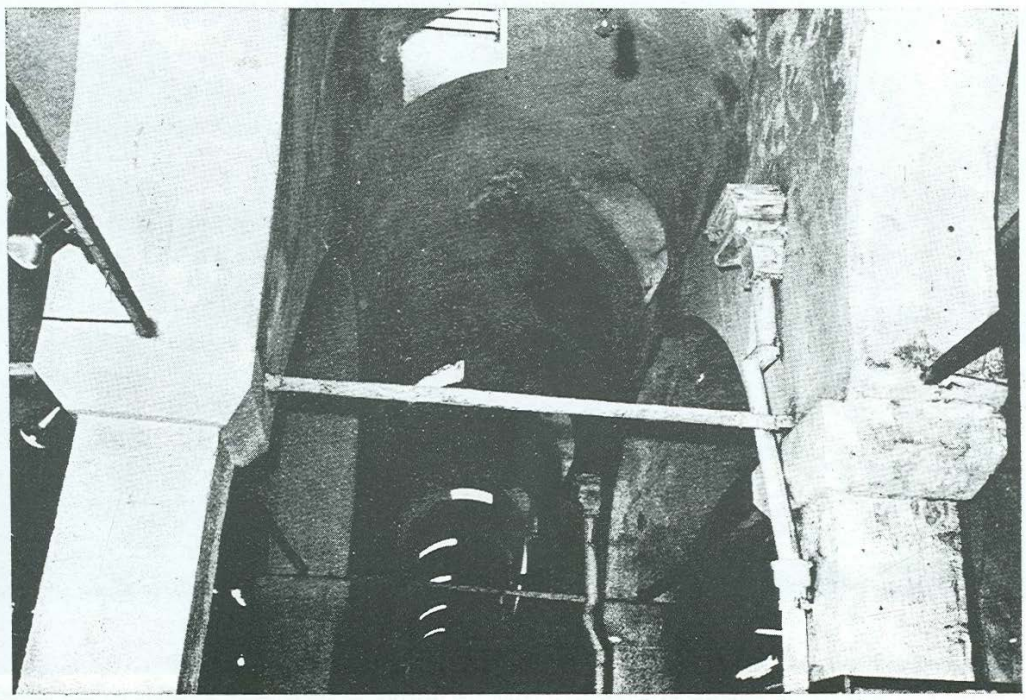
Dr. Süheyl Bey'e bir teşekkür daha borçluyuz.

859. R. : Büyük Bedestan'da gezinti yeri (Foto: Necâti)

kânlar 6.80 m. derinliğinde vasatî 4.00 m. genişliğinde olup ara bölmeleri 50-60 sm. dir. Dükkânlar genişlediği için kemerleri de basık olmuşdur. Hulâseten, dükkân bölmeleri inceltilmiş, derinleşdirilmiş, sokak da 5.0 m. ye indirilmişdir. Halbuki direkli sokaklar 7.60-8.25-8.55 dir. Kuyumcular kavşağından i'tibâren de Sahaflar Caddesi'nin 7.88 m. lik, Zenneciler köşesinde 5.70 m. lik kısmında iki sıra direkli, üç kollu tonoz kesilmiş, yeri yuvarlak tek tonoz kaplanmışdır. Bu kesilen kısımlarda da dükkânlar bir tarafda 1.83 bir tarafda 1.20 büyültülerek ileriye çıkarılmış ve duvarları üçlü tonozun bir gözüne altdan saplanmışdır. Bir çırpıda yapılan bir inşââtda böyle bir hâl meydana gelmez. Bu 1894 zelzelesinden sonra bir ta'dîl ve 'ilâve işidir.

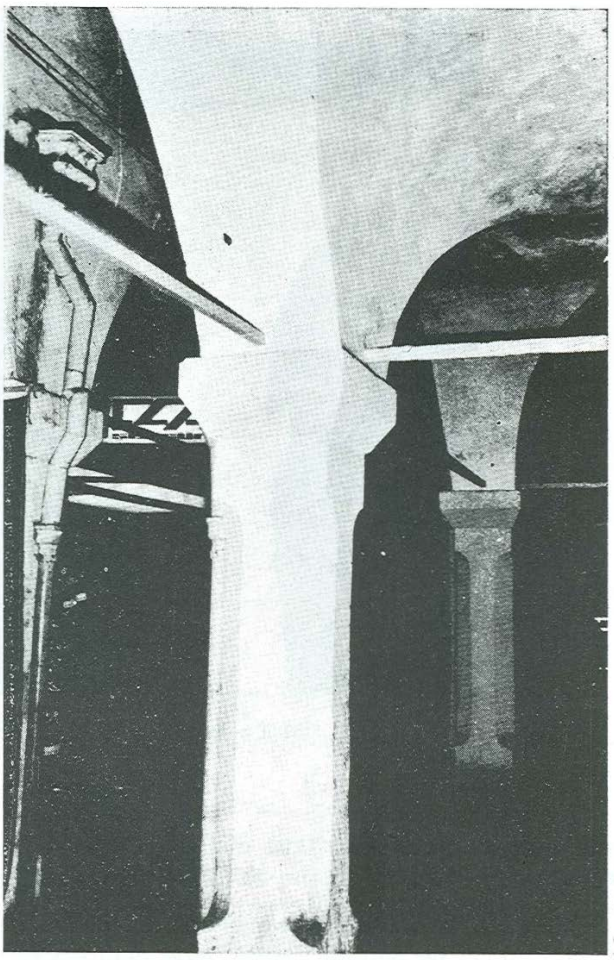
Hulâsatan, bilhassa Kuyumcular tarafı büyük bir ta'dîl görmüş, dükkân bölmelerinin eski kalınlıklarına uyulmuyarak hemen yarı yarıya tutulmuş 1.10 m. kadar ileri yürütülmüş ve Kuyumcular Sokağı'nın tonozu dükkânların yeni duvarının üstüne tek dâire olarak yapılmışdır. Ayrıca her halde bir

860. R. : Büyük Bedestan cenûb tarafındaki tonozlu yolun Orta Kapı önündeki alnı (Foto: Necâti)

hasar gören üç kollu tonoz örtünün Sahaflar Caddesi'ndeki 7.88 m. lik, Zenneciler tarafında 5.70 m. lik kısımlarında dükkânlar bozulmuş ve yol tek tonozla örtülmüşdür. Zennecilerin dîğer sokaklarla birleşdiği yerlerde de üçlü örtü kesikdir; buraları çapraz tonozla örtülmüş ve altlarına, II. Sultan Hamîd'in 1894 zelzelesinden sonra 1896 da yapdırdığı dört yüzlü güzel çeşmeler oturtulmuşdur.

Çarşı 1310 (1894) de zelzeleden son derece hasâra uğramışdı; biz dükkânların bundan sonra Sultan Hamîd'in irâdesiyle yapılan büyük ta'mîrinde büyütüldüğünü ve inşââtın zemâna uyarak, ince duvarlarla ve basık kemerle yapıldığını muhakkak 'addediyoruz. Servet-i Fünûn Mecmû'ası'nda çarşının ta'mîrine 'âid ma'lûmât ve resimler bunu te'kîd ediyor. Buna göre Erkân-ı Harbiye Binbaşısı Fahri Bey'in (1) tam salâhiyetli idâresinde ve Petraki Kalfa'nın nezâretinde Kalpakcılar Başı ve Bat Pazarı Caddelerini örten tonozun temâmı, hemen kâmilen denecek bir tarzda, yeni başdan ve su kireci harcıyle yapılmışdır. Buna dâir 4-5 resim vardır, (2). Vakı'â o reportajda sâdece iki caddeden bahis varsa da, bu dîğer taraflara el vurulmadı ma'nâsını taşımaz. Zîrâ Bedestan ve civârı da mühim i'mâr görmüşdür.

861. R. : Büyük Bedestan garb tarafındaki tonozlu yolun başı (Foto: Necâti)

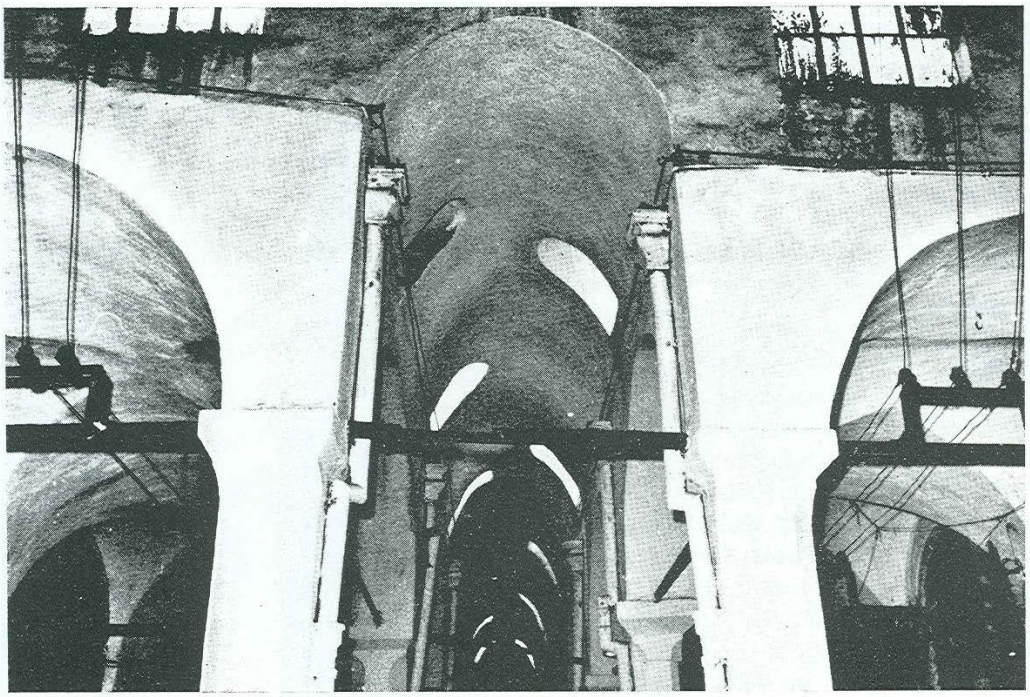
Kavşaklarda, üç kollu örtü hazfedilerek yerlerine iki çeşme yapılmış, şimâl kolunun iki ucunda da, bunların yerine tek tonoz örülmüşdür; gerek bu parça tonozlar, gerek Kuyumcuların üstünde olan Kalpakcılar'dakinin tıpatıp 'aynıdır; büyük caddede ta'mîr gören dükkânların bölmeleri, Kuyumcular'da olduğu gibi 60-70 sm. e kadar inceltilmişdir. Halbuki bozulmayan yerlerde 80-95 sm. arası kalınlık vardır. Demek Kuyumcular'daki dükkânlar da ta'dîl görmüş, bölmeleri inceltilmiş, derinlikleri fazlalaşdırılıp, sokak üç kollu revak yerine tek tonozla örtülmüş ve yer kazanılmışdır. Kanâ'atimiz kat'îdir; yine de resimde eski hâli değil, bu günkünü göstermekle iktifâ etdik. Yalnız duvarların incelme ve uzamasını noktalı çizgi ile belirtdik.

Yukarıda söylediğimiz iki çeşme binâsı Sultan Hamid devrine 'âiddir; fekat Bedestan'ın şimâl ve şark yüzlerinin kavşağında Sadr-ı A'zam Mahmud Paşa tarafından yapılan bir çeşme bulunuyormuş; bu çeşmelerden birisi onun yerine kurulmuşdur.

Üç köşede ta'dîlât yapıldığı ve üçlü revâkın kesildiği veyâ yıkılmış ise yeniden ihyâ olunmadığı muhakkakdır. Zenneciler tarafında cenûb-i garbî köşesinin çeşme için bir meydan bırakmak üzere kesildiği anlaşılıyor; fekat şimâl-i garbî köşesindeki meydan dört köşe olmayıp Sahaflar'a doğru ayrıca bir kol uzandığından buradaki, üçlü revâkın zâten zelzelede yıkılmış olduğu ve meydancığın yalnız çeşme için açılmadığı anlaşılır. Kuyumcular Sokağı da, bu köşe gibi, üçlü tonozla örtülü idi; yukarıda bildirdiğimiz gibi çarşıyı korkunç bir derecede yıkan 1310 (1894) zelzelesinden sonraki büyük ta'mîrde, dükkânlarla berâber bu da tek üstüvânî tonozla örtüldü. Dükkânlarda bunlardan başka da ta'dîlât yapılmışdır. a) Zenneciler ve Sahaflar köşesinde uzatılan dükkânlar kutrânî bölmesinden i'tibâren ufacık bir duvar ile bir dükkânçe çıkarılmışdır. b) Sahaflar Sokağı'nda 5 dükkâna bir iç bölme yapılmışdır. Bu bölme tek başına bir ilâve midir? Yoksa bütün dükkânlarda vardı da hepsi kaldırıldı, bu mu kaldı? Biz bölmenin ilâve olduğuna kaani'iz. Zîrâ Edirne, Bursa, Ankara'daki bedestan dükkânlarında emsâli yokdur. Eğer kapı yanında olsa idi belki husûsî bir kullanış izâfe olunabilirdi. c) Cenûb kolunun başında çapraz dükkânda da böyle bir bölme vardır; fekat o asıldan olsa gerekdir. d) Cenûb kolunda kapı yanındaki dükkândan bir ufacık yer bölünmüş ve duvarı 50 sm. kadar ileriye çıkarılmışdır. Üçlü tonozun asıl kemeri durduğu halde bu ileriye doğru çıkmış kısma uyularak ikinci bir tonoz yapılmış olması, bu kısmın 'ilâve olduğunu gösterir. e) Ba'zı yerlerde duvarlar yonulmuş, Sahaflar Caddesi'nin sol kısmında bir du-

(1) Bu zât Sûriye Vâlisi Nâşid Paşa'nın oğlu olup bilâhare kendisi de paşalık rütbesini ihrâz etmişdir.

(2) Servet-i Fünûn, 11 Temmuz 1312 (24 Temmuz 1896) nüshası. Bu nüshada ta'mîr safhaları gösterilmiş, 1313 Martından sonra da bitmiş şekliyle iki resim konmuşdur.

862. R. : Büyük Bedestan şimâl cihеti tonozunun Kuyumcular tarafındaki başı (Foto: Necâti)

var bölmesi muhakkak, ikisi muhtemel olarak inceltilmiş, birisi 50, dîğeri, 70 sm. dir ve bütün emsâlinden ayrıdır. Biz, bütün bu ta'dîlâtı plânda noktalı hatla gösterdik.

Dükkân 'adedine gelince, sayımızda, dîğer bedestanlarda da olduğu gibi, kapıların yanındaki ufacık peyke yerleri de dâhildir. Mevkı'inde bulunan bu 'aded tahrîr defterindeki kayda uymakdadır.

(Ay., 9-16. S.) de şarkda ve garbda 14 er, cenûb ve şimâlde 18 er dükkân gösterilmişdir ki yekûnu, bulduğumuz gibi, 64 dükkân eder. Yalnız bu dört tarafda köşe ismi altında ve mukaabilindeki dükkânların sayıları da verilmişdir. Köşe denilenler 70 'adedd dir ki, zâviye olmasına ihtimâl yokdur; zâviyedeki çapraz bölmeli dükkânlar 24 'adedini geçemez. O halde köşeden kasıd karşı köşe olacakdır. Mukaabilindeki dükkânlar da 89 'adeddir. Tam karşı taraf demekdir. Bunlar asıl Bedestan'dan ayrıdır ve Bedestan etrafında topdan gösterilen 849 dükkânın yekûnuna dâhildir.

Revaklara gelince: Bunların Bedestan'la berâber düşünülüp yapıldığı âşikârdır. Ayaklar dükkân bölmelerinin önlerine konmuş olup ekseriyet üzere köşeleri pahlı, alt üstü bâdemli, murabba', köfeki sütunlardır. Yalnız Zenneciler Sokağı'nın cenûba bakan kolunda pah yokdur. Sahaflar Caddesi'nde de 14 direk yuvarlakdır.

Direkler ekseriyetle 45 × 45 sm. olmakla berâber, tek tük 35, 40, 50, bir dâne 27 sm. vardır. Cenûb kapısı iki tarafında 84 lük bir direk de bulunmakdadır. Yuvarlaklar ekseriyetle ø 50 dir; şimâl cebhesi kapısı yanında ∅ 63-70 sm. konmuşdur. Tonozların hemen temâmı üstüvânî tonozdur; dükkân tarafında tonozlar buna saplanır. Yalnız iki yerde tekne tavan, cenûb kapısı tarafındaki ta'dîlde de yuvarlak tonoz yapılmışdır; 3 dâne de kürecik vardır. Karşı dükkânların önündeki tonozlar da ona uydurulmuşdur. Ayaklardan duvarlara takviye kemeri pek az yerde atılmışdır; onlar da karşı dükkânlar tarafındadır; bu kemerler sivridir.

Aydınlık için pencereler ve havalandırma tertîbâtı orta yolların tonozuna yerleşdirilmişdir.

Bu üç kollu yollarda birçok def'a ta'mîrler yapıldığı muhakkakdır; fekat bâdemli pahları olan kısım Fâtih devrinden kalanlardır. Mevcûd 81 direğin en çoğu böyledir.

Sandal Bedestanı'nı anlatdıkdan sonra çarşının Fâtih devrindeki 'umûmî vaz'ıyeti hakkında birkaç söz söyliyeceğiz.

Bugün Sandal Bedestanı dediğimiz mezad dâiresi, birinci vakfiyede yokdur; demek 877 (1472) den sonra asıl vakfiyenin tanzîmi târîhi olan 883 (1478) den evvel yapılmış, ondan evvel Büyük Bedestan'a Yeni denirken, bu yapılınca Eski ismi verilmişdir. Esas Fâtih vakfiyesinde (V. II., 21. S.), ba'zısı bitişik, ba'zısı karşılıklı 265 dükkânı hâvî Sûk-ı zû Erba'at'ül-'Adlâ' ismiyle kaydolunmuş, hudûdunun defterde bulunduğu bildirilmişdir. Türkce nüshada da 'aynı me'aldedir, (V. III., 75. S.)

Vakfiyenin 'atıf yapdığı defter ise Ayasofya Tahrîr Defteri'dir; (Ay., 29. S.). Bu vesîkada kirbâs-keten bezi satanlara mahsûs Bezzâziye-i Suğra - Bezzâziyetü Suğra - Küçük Bezzâziye ismiyle geçer. Üç tarafı 'umûmî yol, Nûr-i Osmânî Câmi'ine bakan şark tarafı hudûdu Bodrum Kervansarayı ve Hoca Dursun milki ile mahdûddur.

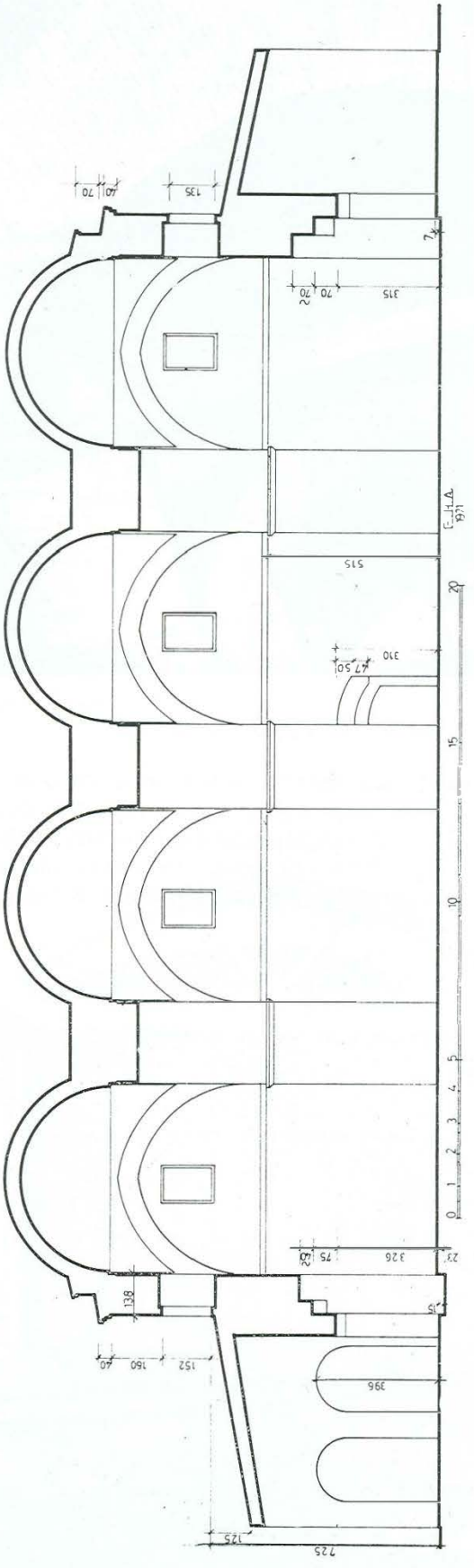
Evliyâ Çelebi *"Bu da Fâtih Sultan Mehmed Hân'ın binâsıdır Eski Bedestan'a yüz adım karîbdir bunun da şekli ve binâsı heman Eski Bedestan gibidir"* demekdedir.

Sandal Bedestanı'nın içi pek muntazam gönyesinde ve düzgün yapıldığı halde şimâl tarafında dıl'ı, hatt-ı müstakîym değildir, ortasında kırıkdır. Dıl'ın her iki parçası da karşılarına gönye değildir. Şark cebhesine saplanan parçanın gönyeden inhirâfı daha az, garb koluna birleşen köşede bâriz şekilde gönyesizdir. İki köşe arasında fark 1.30 m. dir. (863., 864. R.). Mahzen hiç yokdur. Hâricî dükkânlar da muntazam ve müsâvî yapılmamışdır. İçlerinde 25 m² lik epeyce büyükleri olduğu gibi 6.0 m². ye kadar düşen küçükler de bulunmakdadır. Dükkânların dış istikaametleri Bedestan'ın iç duvarlarına muvâzî değildir. Şark ve şimâl taraflarının kapıları arasındaki takrîben 11 dükkân temâmen yıkılmış, yerlerine ahşâb çatılı yenileri yapılmışdır. Biz de resimde oraları boş gösterdik. Şimdi elde büyüklükleri pek muhtelif 33 dükkân bulunmakdadır. Kalpakcılar Caddesi'nde Bedestan kapısının yanında 1.15 sm. lik bir çıkıntı olup oradan çıkış kapısına kadar olan kısımda bâriz bir kırıklık vardır. Şark garb kapıları yanındaki iki dükkânda bir iç bölme yapılmışdır; bu dükkânın iç kısmı tavanlı çapraz tonozla örtülüdür. Halbuki bütün dükkânlar yuvarlak tonozludur.

Bu vaz'iyetde tam ölçü vermek güç ise de, hâricî mesâha aşağı yukarı: $\frac{47.40 + 56.80}{2} \times \frac{47.60 + 48}{2} =$ 2229.88 m² olarak kabûl edilebilir. Bu hisab tarzı biraz takrîbiyet taşır. Daha incesine de lüzûm yokdur. Zîrâ mechûl noktalara dayanılmakdadır.

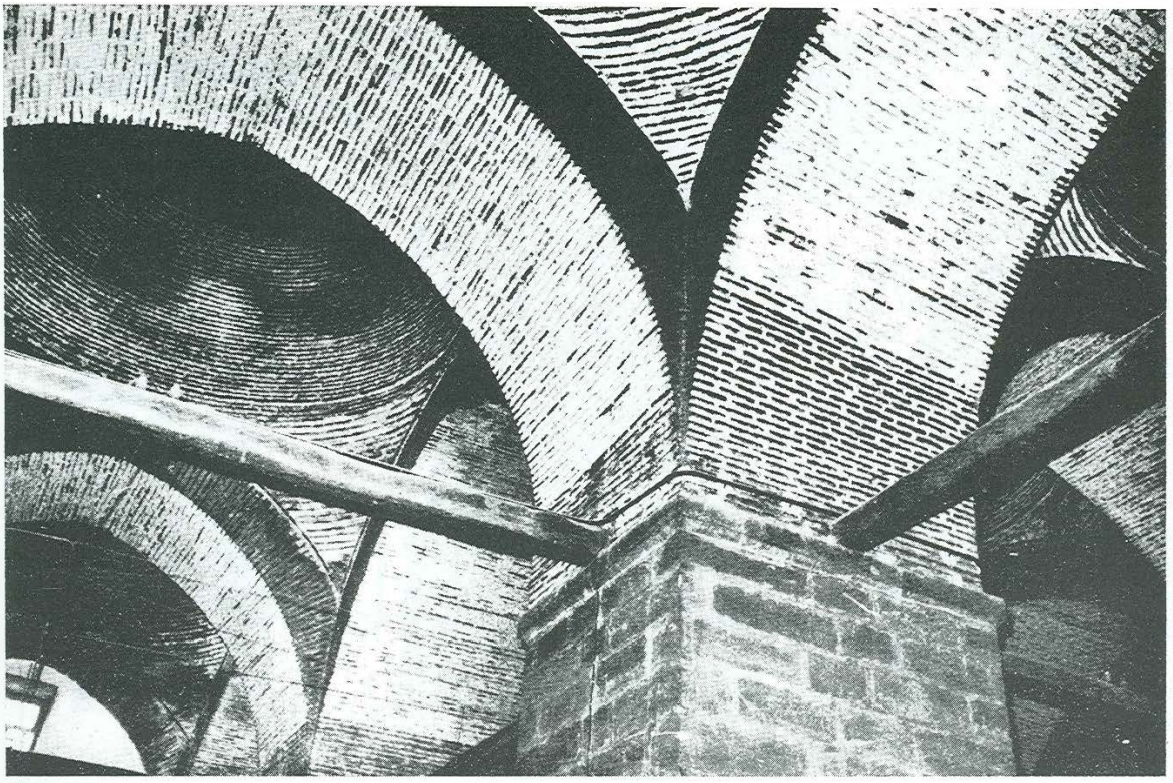
Binâ bir tarafı diğerinden 40 sm. daha uzun, 12 ayağa oturan 20 kubbe ile örtülüdür. Ayaklar ve pahlı silmeler kesme taş, kemer ve kubbeler tuğla, gergiler 20 × 20 ahşâbdır, (865. R.). Her mihverde bir pencere bulunmakdadır. Söveler Galata Bedestanı'nda olduğu gibi, od taşındandır; pencere kemerleri hafifce basık tuğla sivri kemerdir, (865., 866.R.). Binâ kâmilen molaz taşıyle yapılmışdır. (867. R.) de en sağda yıkılanların yerine yapılan çatılı dükkânlar görülmekdedir.

Resimlerde, üstleri çimento ile sıvanmış etraf belli olmakdadır. Daha evvel buraları kiremidle kaplı idi. Orta kısım kurşunludur; (866. R.) deki uzun çatı Kalpakcılar Caddesi'dir.

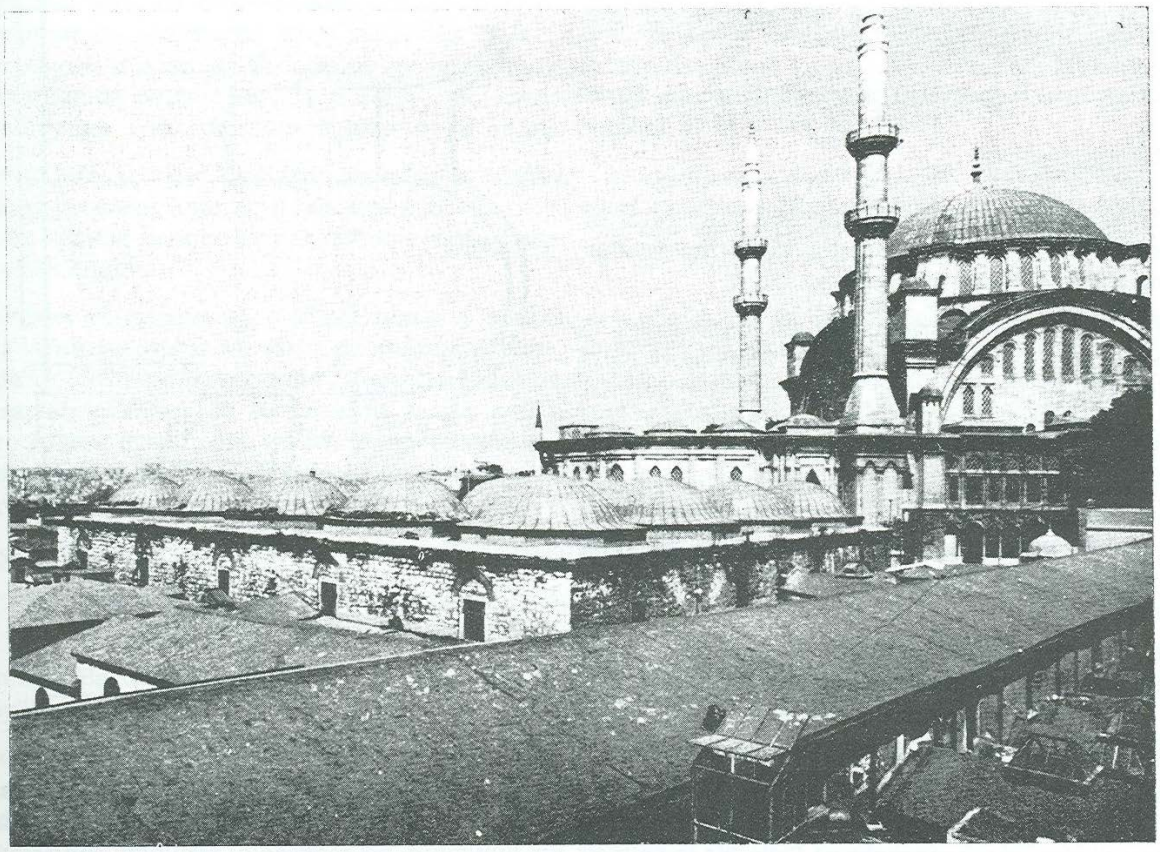
864. R. : Sandal Bedestanı rölöve maktaı

Bedestan'ın kapısı kalın dövme demirden pek muhkem yapılmışdır, (868. R.). Büyük Bedestan kapıları da böyledir. Ancak onların resmini çekemedik. Şark ve garb kapıları yanında olup başka tarafda eşi bulunmayan çapraz tonozlu ve fazla bir iç bölmeli iki dükkânın ne maksadla yapıldığı câlib-i suâldir, bir hâl tarzı bulamadık.

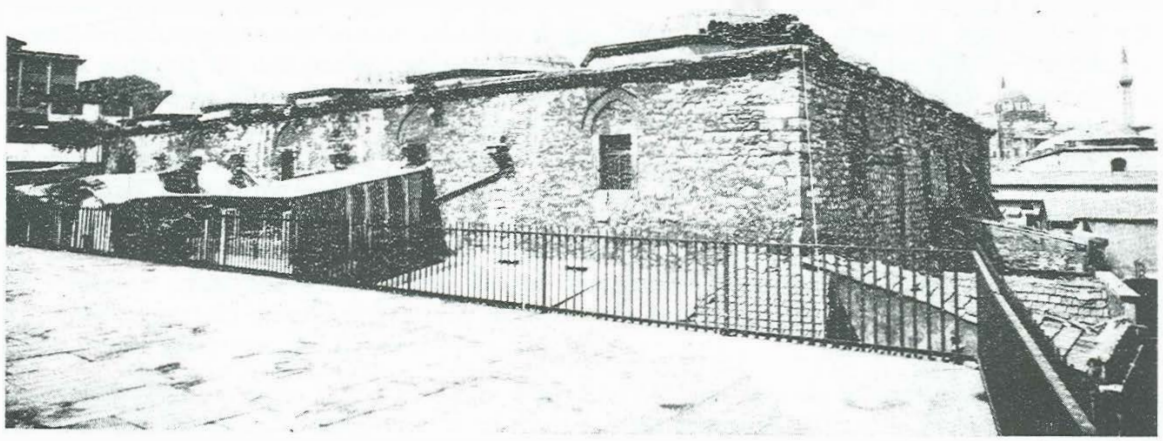

865. R. : Sandal Bedestanı içi

Fâtih zemânında teşekkül eden Osmanlı Büyük Çarşı'nın çekirdeği Bedestan olmuş, çarşı onun etrâfında halka halka kurulmuşdur; (869. R.). Öyle ki ana yollar Bedestan'ın dört kapısına doğru gitmekde, binâen'aleyh, dükkân adalarının boyları Bedestan'ın dış köşelerinden kapısına kadar olan tûle müsâvi düşmekdedir. Ufak ara yollar üzerindeki adalar da hep o boydadır. Bu şekilde şimâlde Kavvaflar, cenûbda Kalpakcılar, garbda Yağlıkcılar Sokaklarına kadar adalar bu minvâl üzere devâm eder; sokak

866. R. : Sandal Bedestanı garb ve cenûb cebheleri (Foto: Aydın)

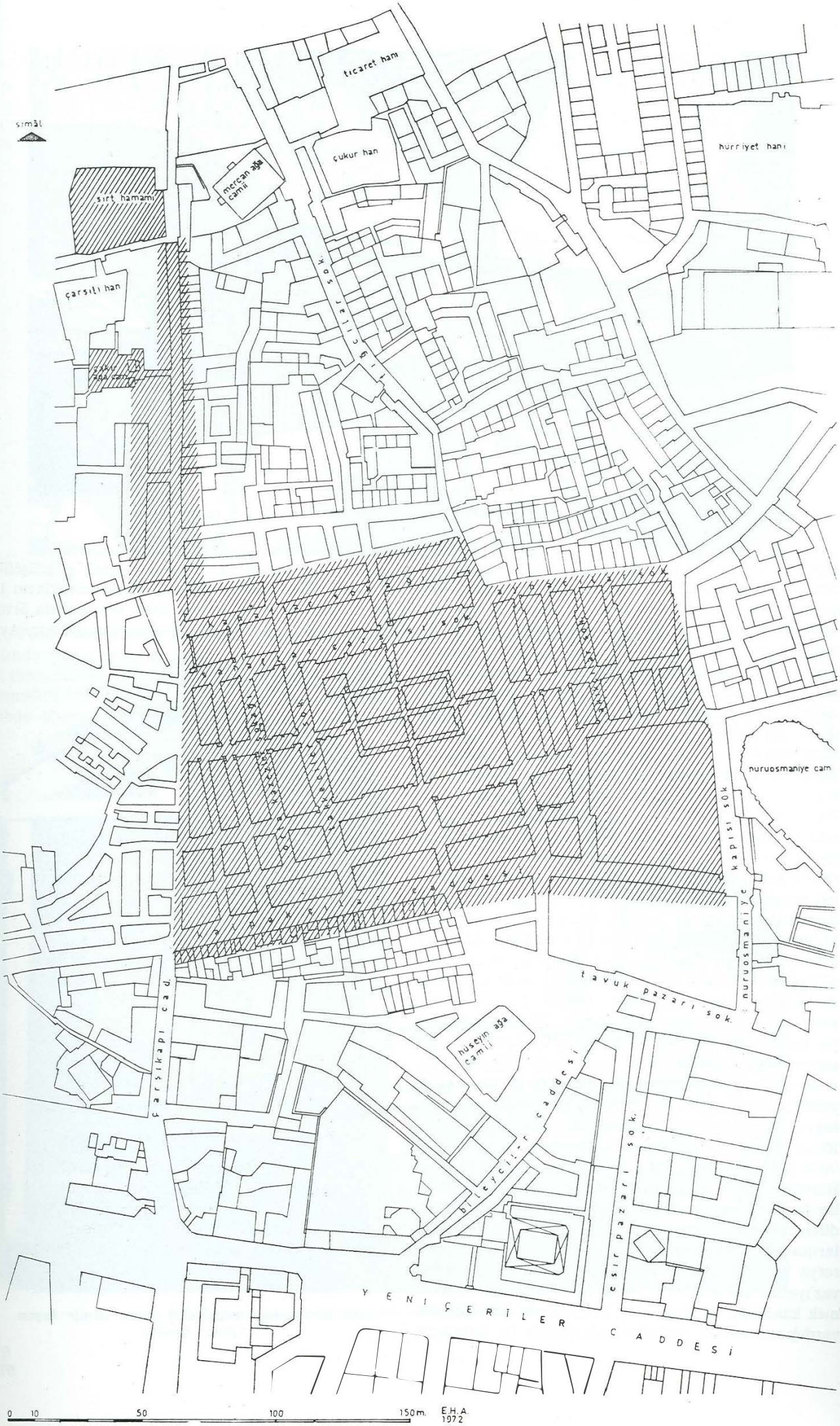

867. R. : Sandal Bedestanı şimâl ve şark cebheleri (Foto: Aydın)

genişlikleri hep aynıdır. Sonradan yapılan Sandal Bedestanı, biraz ileriye çıkdığından, şimdi gümüşcülerin bulunduğu adalardan dördünün boyu daha kısa kalmışdır. Bedestan'ın üç tarafındaki sokakların iki sıra direkli olduğunu yukarıda yazdık. Kuyumcular tarafı ise büyük ta'mîrde daraltılıp tek tonozla örtülmüşdür. Direksiz olduğu için 'aynı vazîfeyi bol bol görmekdedir. Arka sokakların hepsi tek tonozludur; Ayasofya Vakıf Defteri'nde, (Ay., 7-40. S.) de Bedestan'ın şarkdan bitişiğindeki yola Sarrafân = Sarraf ve Zergerdânlar, şimâlindeki yola Gelincik Pazarı, garbdakine Kallansiyyûn - Külahcılar, cenûbdakine Yahudiler Yolu denmekdedir. Fâtih'in vakıf dükkânları olan diğer sokaklara Okcular, Boyacılar, Kebeciler, Gelincik Pazarı Tetimmesi, Bezciler, Kazzazlar = Hazırcılar, Terziler, Hallaclar, Haffaflar, Pabuccular ve Nalıncılar ve Mücellidler ismi verilmekdedir. Yağlıkcılar Sokağı üstünde Çakır Ağa Mescidi gösterildiğine göre o sokağın yeri ma'lûm demekdir. Bu sokakların ba'zısı 'aynı ismi muhâfaza etmekdedir. Sahafların yerinde şimdi halıcılar vardır. Fâtih vakfiyesinde Büyük Bedestan ve Sandal Bedestanı dâirelerindeki, ya'nî civârındaki ve Bedestan câbiliğine tâbi' olan dükkânlar 265 + 849 = 1114 'adeddir. Fekat çarşı dükkânları bundan 'ibâret değildir; husûsî şahısların da vakıf dükkânları vardır. Biz bunlardan sâdece vakıfların bir kısmını bilebiliyoruz. Onlar da Ayasofya Tahrîr Defteri'nde hududlar münâsebetiyle gösterilenlerdir. Garbda Çakır Ağa, Emîn Nûrüddîn, Sarı Bâyezıd, Kürkcü Başı Şemsüddîn, Başcı Hacı, Muhyiddîn Kocavî, Hoca Dursun, Molla Husrev, şimâlde tekrar Molla Husrev, Mercan Ağa, Muslihuddîn Yâr Hisârî, Çadırcı Hayrüddîn, 'Abdüsselâm Bey, Mi'mâr 'Atîk Sinan, cenûbda yine Mi'mâr Sinan, şarkda Hoca Hamza, tekrar Molla Husrev ve Dâye Hâtûn'dur. Bunlar Fâtih vakıflarının hudûdlarına isâbet edip vakfedilen dükkânlardır; bunlardan mâ'ada Fâtih vakıflarına isâbet etmiyen vakıflarla milkler vardır. Ayasofya Vakıfları Defteri'nde geçen bu dükkânların 953 vaz'iyetini İstanbul Vakıfları Defterleri'nden öğrenmek kaabildir. 20 sene evvel Fâtih Devri Mi'mârîsi'ni yazdığımız zeman mahrûm olduğumuz bu kaynağın

868. R. : Sandal Bedestanı dövme demir kapısı (Foto: Necâti)

869. R. : Çarşı plânı

neşrinin ne kadar faydalı olduğu bir kere daha meydana çıkmakdadır. Ayasofya defterlerinde hudûdlar münâsebetiyle zikredilen emlâkden 'Abdüsselâm Bey, Çadırcı Hayrüddîn, Hoca Dursun, Muhyiddîn Kocavî dükkânlarından İstanbul Vakıf Defterlerinde bahis yokdur. Diğerleri, Başcı Hacı-Hacı Mahmud 6 (V.D., 339. S.), Çakır Ağa 44 (V.D., 109. S.), Dâye Hâtûn 26 (V.D., 50. S.), Emîn Nûrüddîn 2 (V.D., 238. S.), Hoca Hamza 15 (V.D., 96. S.), Kürkcü Başı Şemsüddîn 235 (V.D., 392. S.), Molla Husrev 160 (V.D., 165. S.), Mi'mâr 'Atîk Sinan 31 (V.D., 290. S.), Muslihuddîn Yâr Hisârî 9 (V.D., 280. S.), Sarı Bâyezıd 12 (V.D., 171. S.) dükkâna sâhibdirler. Bunların yekûnu 540 dır; Fâtih vakıflarıyle berâber 1654 dükkân eder. Bunlara isimleri defterde geçmiyen veyâ Muhyiddîn Kocavî'de vâkı' olduğu gibi, vakfı ve adı yazılı olup dükkân sayısı dercolunmayanların, vakıf oldukları halde hudûdlara isâbet etmediği için bilinmiyenlerin, bir de sırf milk olup hiç bir defterin sâhibini ve dükkân 'adedini bildirmediklerinin 'ilâvesi lâzımdır. Vaz'iyete bakarak, bunlar en az 350 sayılsa hatâ edilmiş olmaz. O zeman 2000 dükkânın Fâtih devrinden olduğunu söylemek en doğru bir tahmîndir. 1934 târîhli Şehir Rehberi'nde ve Osman Ergin Bey'in İslâm Ansiklopedisi'ne yazdığı çarşı maddesinde (1) 30.700 m² sâhaya yayılmış, 3000 dükkân olduğunu bildirilir. Bugün (1971 Temmuz) 3500 firma olduğu bilinmekdedir. Eğer Osman Bey'in yazdığı doğru ise, 500 dükkânlık bir artış kaabil değildir. Kapalı hudûd ma'lûmdur ve büyüyemez. Biz 3500 'adedini dükkân değil, çarşıda çalışan esnaf diye kabûl etmeye mecbûruz. O da dükkânlarda bölünmeler, bir de hâricde dükkân sayılmayan İç Bedestan esnâfının firma olarak, sayıya 'ilâvesinden doğmakdadır. Binâen'aleyh 3000 rakamı son rivâyete göre de dükkân mıkdârını gösterir. İlk ve son sayılarda bir hükme varınca, çarşının üçde ikisinin, daha Fâtih devrinde temamlandığı netîcesine ulaşılır.

Bu rakamların dağılış tarzı, çarşının inşâsında tutulan yolu da göstermekdedir. Anlaşılan ortaya bir inşâât sandığı konmuş ve dükkânların mâliyetine göre istiyenin iştirâkine açık tutulmuşdur; görülüyor ki iki dükkânla iştirâk eden olduğu gibi, 160 dükkân alıp vakfeden Molla Husrev, 235 dükkânın bedelini te'mîn eden Kürkcü Başı Şemsüddîn Ahmed Efendi de vardır.

Bu müşterek çalışma târîhlerin verdiği ma'lûmâta uygundur. Kritovulos Trabzon fethini müte'âkıb seneler vekaayi'ini anlatırken, 863 (1459): *"Servet-i cesimeye mâlik bulunan zevâtı nezdine celb ederek şehir dâhilinde çarşılar, hanlar, dükkânlar ve hamamlar ve muhteşem hâneler ve câmi'ler ve ma'bedler inşâ etmelerine müsâ'ade ve herkesin servet ve kuvveti derecesinde şehri tezyîn edecek mebânî'-i cesîme vücûda getirmelerine irâde..."* (2) eylediğini yazar. Dursun Bey de *"Âli bezistanlar ve çarşılar..."* (3) yapdırdı sözleriyle bu ciheti te'kîd eder.

Halbuki Osman Ergin Bey bu iki mu'âsır müverrihin ma'lûmâtını görünce duraklamış ve İslâm Ansiklopedisi'nde, yukarıda işâret etdiğimiz makalesinde, yapdırdı ta'bîrini vakfetdi ma'nâsına almak lâzım geleceğini söyliyecek kadar peşin fikrin esiri olduğunu bir kerre daha göstermişdir. Çünki, Osman Bey'e göre, Fâtih vakfiyesindeki binâlar hep Bizans imiş. Bedestan maddesinde göstermediği cömerdliği Çarşı maddesinde iki binâ hakkında ibzâl ederek, sâdece Sarachâne ile câmi' civârındaki Sultan Pazarı'nı Fâtih'in yapdırdığını i'tirâf mecbûriyetini duymuş. Ne diyelim, makas hikâyesi... Osman Bey inşâ etmek, yapdırmak gibi, ma'nâsında bir gizlilik işrâb etmiyen kelimeleri bile ifsâd ederken İbni Batûta'nın kısa bir kaydının eksik ve yanlış tefsîrine sığınmak istiyor; İbni Batûta: *"Çarşu ve zokakları enli döşeme taşlarıyle mefrûşdur. Her sınâ'at erbâbının mahâll-i mahsûsu olarak biri diğerine iştirâk etmez. Her çarşusunun kapuları vardır; giceleri kapanur"* (4) demişdir. Ammâ İbni Batûta'nın bu ta'rîfi çarşıya uymaz. O diyor ki her sınâ'atin husûsî yeri olup birbiriyle birleşmez; ayrı kapıları vardır. Çarşıda ise her türlü esnaf birbiriyle bitişik çalışır; beş on dükkân bir sırada 'aynı san'atı işlerken, yanındaki üç beş dükkânda da bir başka san'at vardır. Ayasofya Vakıfları Tahrîr Defteri 7-41. sahîfelerde bunları bir bir yazmışdır, bunların çeşid bolluğuna hayret etmemek güçdür; meselâ hallâcân ve zergerân, tâcirân ve mücellidân - tetimme-i zergerân ve hayme-dûzân gibi birbiriyle en uyuşmayacak esnaf bir arada, bir sıradadır; tabî'î aralarında kapı yokdur.

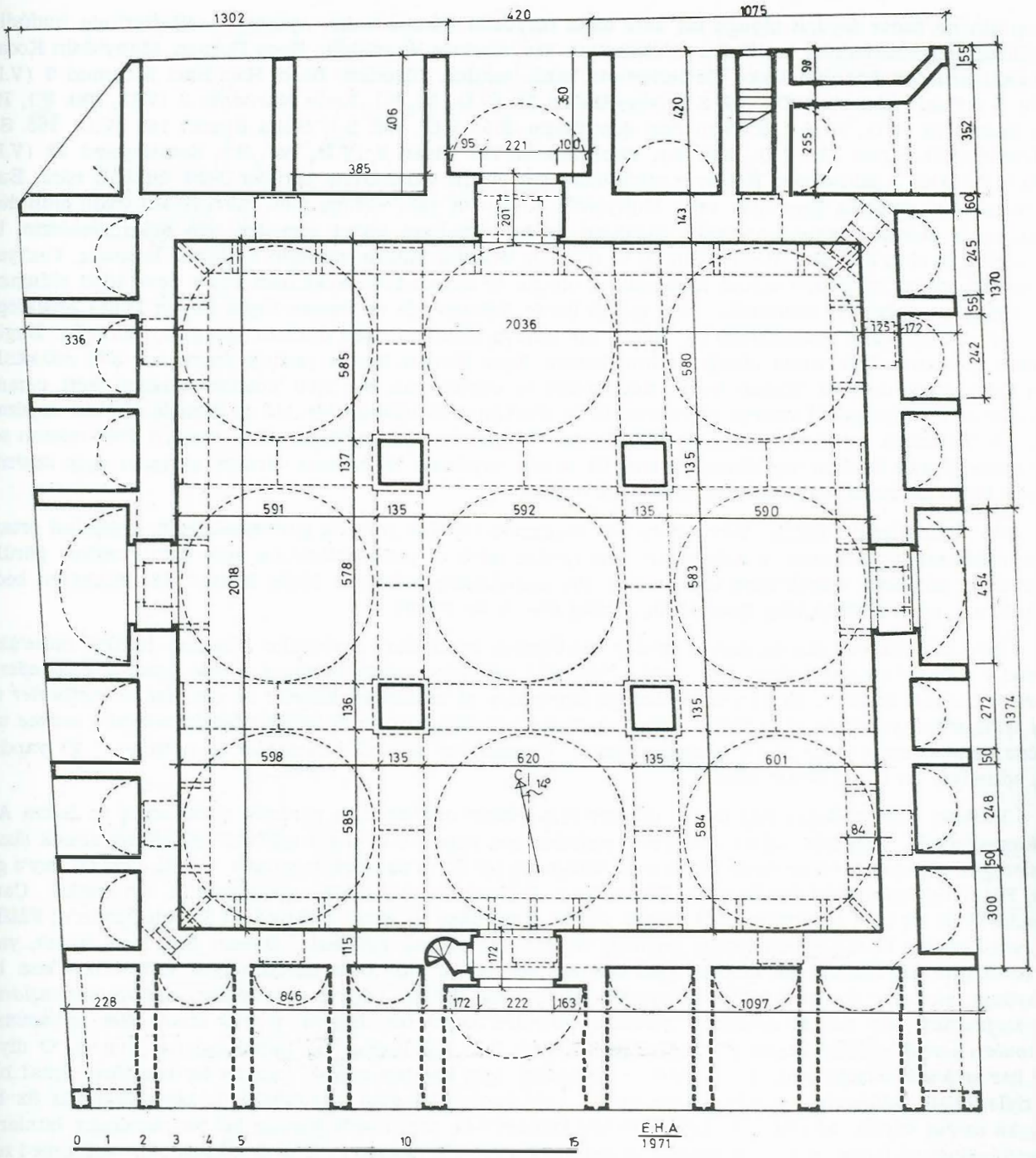
İbni Batûta Bizans çarşılarının yerini de söylememişdir; Bedestan veyâ Büyük Çarşı'nın yerinde olduğu nereden çıkarılmışdır? Osman Bey böyle der dedi diye kim kabûl eder?

Ve yine İbni Batûta bu çarşının üstlerinin kapalı olduğunu da bildirmemişdir. Bil'akis 'âdi sokak ile çarşıyı bir tutduğu, ifâdesine onların kaldırımlarını ta'rîf ile başlamasından istihrâc olunuyor.

Ne yapalım ki İbni Batûta'nın verdiği ma'lûmât Osman Bey'i te'yîd değil tekzîb eder.

En son Osman Bey Çarşı ve Bedestan'ın Bizans'dan olduğuna *"en büyük delîl"* Bedestan kapısı üzerinde *"Bizans armasıdır"* sözüyle makaleyi bağlıyor. Ammâ yukarıda da tafsîlen anlatdık; kuş resmi Bizans arması değilmiş; ne çıkar? Hâkim olan ilim değil, milletinin omuzuna basıp teferrüd etmek arzûsu, onu küçük görmeden doğan bir peşin fikir ve boş bir te'annüddür. Osman Bey bütün vakıfların Fâtih tarafından yapılmadığını, hamamlar ve hanlar, tekmîl dükkânlar, çarşı ve Bedestanların Bizans'dan kaldığı-

(1) Osman Ergin, Çarşı, İ. A., 3. C., 360., 362. S.
(2) Kritovulos, Karolidi Tercemesi, 128. S.
(3) Dursun Bey, a.e. 60. S.
(4) İbni Batûta, a.e., 349. S.

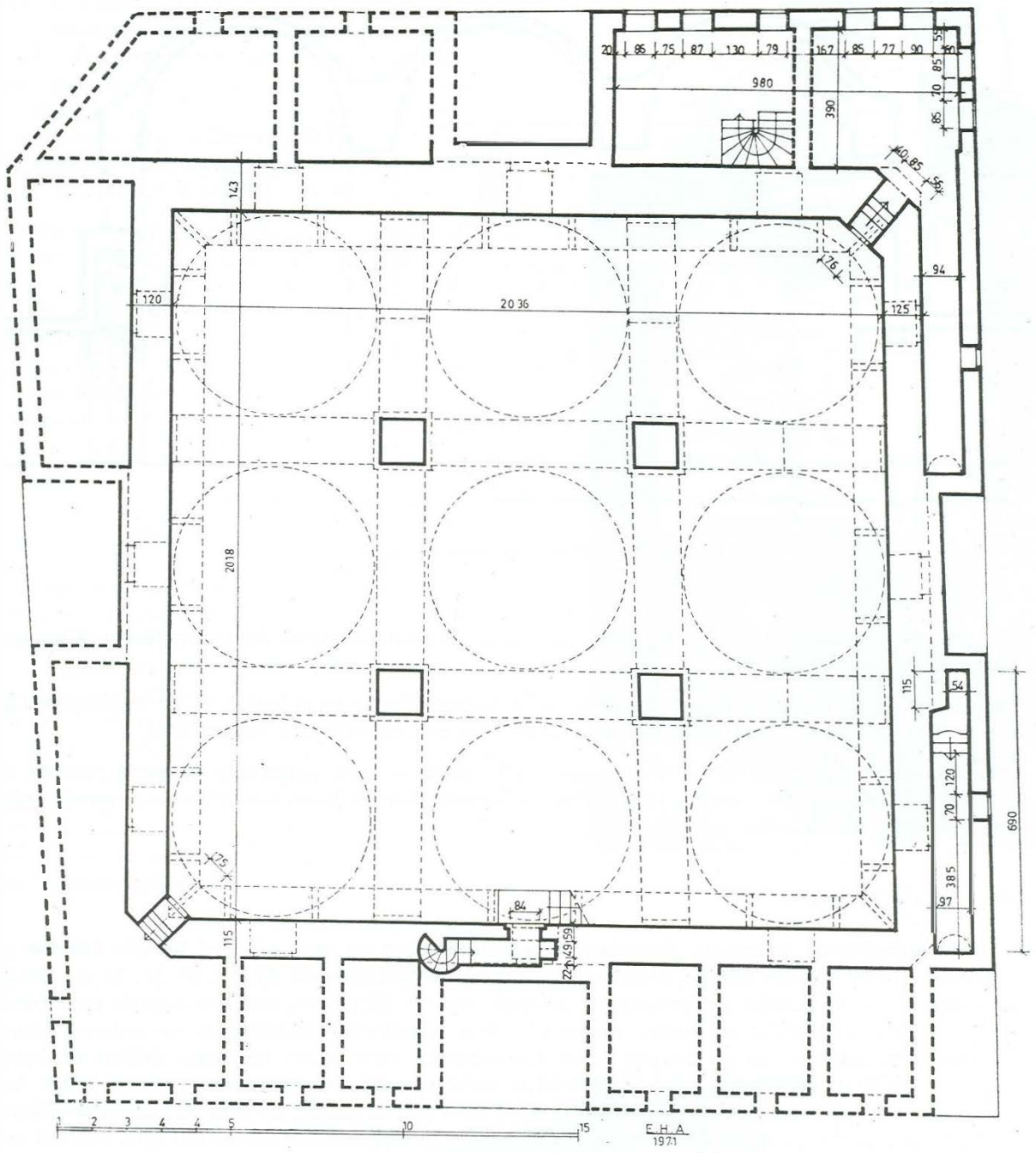
870. R. : Galata Bedestanı zemin katı planı (restitüsyon)

nı bildirmekle Türklerin o efsânevî İstanbul i'marlarını red ve inkâr etmiş olması, neşretdiği vesîkaların hatâsız olanlarındaki hizmetini de silip götürmekdedir.

Hulâsa ve tekrar ederek söyliyelim: Bizans çarşıları, en iyi zemânında bile, buralara uzanmaz, çok uzakda kalırdı. Asıl çarşılar 1000-1500 m. uzakda idi. Ekmekciler gibi günlük ihtiyaclar bile, 350-400 m. mesâfede, Divan Yolu üzerinde bulunuyordu.

Osmanlılar devrinde çarşılar, Bizans'dakilerden bambaşka yerlerde te'sîs olunmuşdur. Meselâ kuyumcu ve altıncı, ipek ve kumaşcılar Bizans devrinde Ayafosya'da iken, Osmanlı devrinde Bedestan civârına geçmişdir; bakırcılar, Soğuk Çeşme'den Uzun Çarşı boyuna taşınmışdır; diğerleri de böyledir. Yalnız zahîreciler hep Un Kapanı'nda kalmışdır; bu da denizle 'alâkalı olduğu içindir.

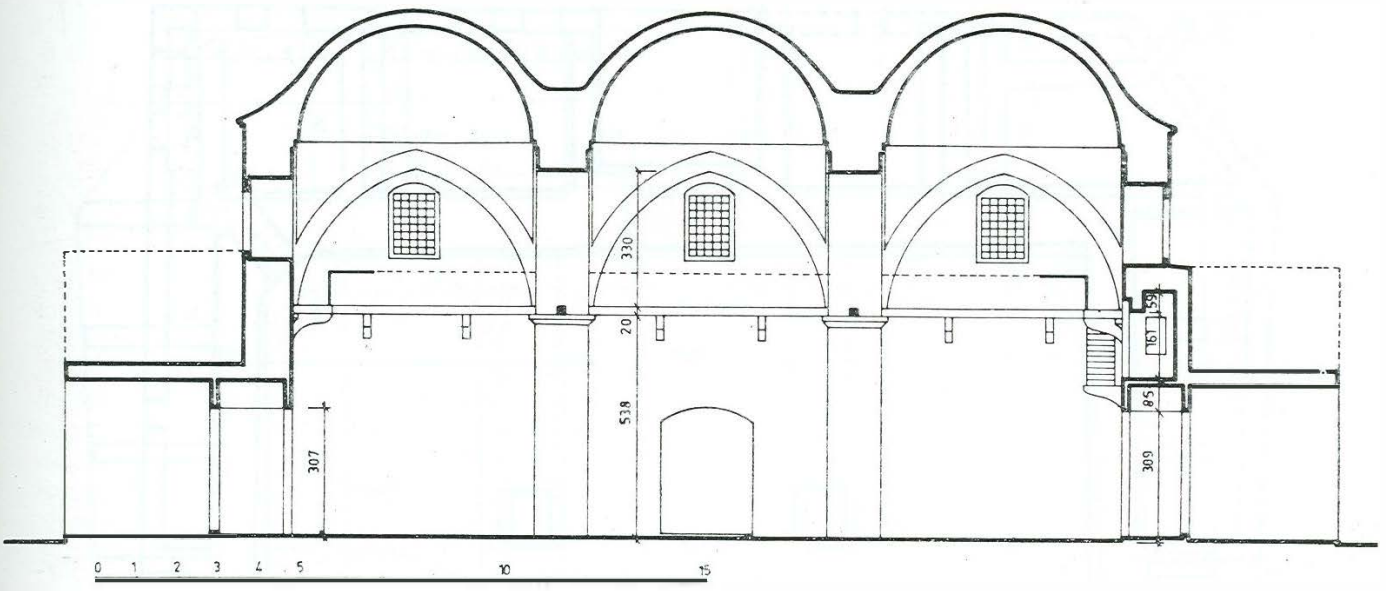
Çarşı, pahlı, bâdemli direklerle, sivri kemerlerle tam bir Osmanlı işidir. Bedeştan'ın garb köşesinde çapraz bir dükkânda yapılan ta'mîri bizzat tedkıyk etdik. Tuğla, harc, işcilik temâmen Türk idi. Şimdi otuz küsûr bin metre murabba'ına varan sâhanın büyük bir kısmını Fâtih devrinde yapılanlar kaplıyordu ve İskender Boğazı hizâsından Nûr-i Osmânî'ye ve Kalpakcılar Caddesi'nden Kebeciler Sokağı'na kadar olan hudûdlar içinde devâm ediyordu. Dükkân 'adedi 2000 den 3000 e çıkarılırken sınırı Çadırcılar

871. R. : Galata Bedestanı dükkân üstü plânı (restitüsyon)

ve Zincirli Han taraflarına doğru sürülmüşdü. 1894 zelzelesinden evvel Çadırcılar Sokağı'nın üstü de tonozlu idi; Bedestan bahsinde yazdığımız 1896 ta'mîrinde Bedestan ve Kalpakcılar ve Bat Pazarı civârı temâmen yenilendiği halde bu tonoz ihyâ edilmemiş, sokak açık bırakılmışdır; (854. R.) de Sahrınclı Han önünde ve fotoğrafın sağ köşesinde görülen kapı Çadırcılar Caddesi'ne 'âiddir. Bu kapı 1930 lara kadar yerinde idi. Çadırcılar tarafına yapılan 'ilâvelerde Fâtih devrinin intizam ve bütünlüğü yokdur; mevcûd binâlara uyularak yerin müsâ'adesine göre sokaklar yapılmışdır. Plân bu hâli sarâhaten göstermekdedir.

Zîrâ Fâtih devriyle, bu dükkânların inşâsı arasında geçen zemanda çarşı içinden geçilen bir çok han yapılmışdı. Bunların Fâtih Devri'nde yapılan Mercan Ağa Hanı'ndan başkasının târîhi araşdırılmamışdır; fekat bilinmesinde fayda olduğu için buraya sâdece isimlerini kaydedeceğiz: Bodrum, Câmi'li, 'Ali Paşa, Hatîb Emîn, Kebeci, Astarcı, Sorguccu, Baltacı, Yağcı, Yol Geçen, Çukur, Zağferan, Kızlar Ağası, Perdahtcı, Zincirli Hanları gibi 15 'adedi kapıları çarşı sokaklarında olanlardır. Râbi'a, 'İmâmeli, Pasdırmacı, Mercan Ağa, Sultan Odaları, Yıldız, Sepetci, Sarnıçlı, Güllekeş, Sofcu, Hazînedâr, Çuhacı, Verakcı isimindekiler, hattâ Yıldız Hanı, çarşının 40-50 adım denecek kadar yakınında ve onunla yekvücûd gibidir. Çarşı plânı şehir harîtasından alınmışdır; taralı kısım Çakır Ağa Câmi'i ile berâber, çarşının Fâtih Devri'ndeki sâhasını gösterir.

872. R. : Galata Bedestanı makta'ı

Bu hanların bir kısmı sağlamca, bir kısmı harabdır. En mühimlerinden Astarcı ve Kepeci Hanları 1894 zelzelesinde temâmen yıkılmışdır.

Çarşıda 5 mescid bulunmakdadır. Bunların hepsi fevkaanîdir ve 10-15 kişilik ve bir dükkân yeri kadar ufakdır. Yalnız müstakıl Çakır Ağa Mescidi büyük olup onu da bahsinde yazmış idik.

Çarşıda ayrıca sebîl ve çeşmeler vardır; Bedestan'ın şimâl ve şark yüzlerinin birleşme yerinde Sadr-ı A'zam Mahmud Paşa'nın bir çeşmesi vardı; 1896 ta'mîrinde Sultan Hamîd tarafından yenilenmişdir. Su te'sisleri bahsinde zikredeceğiz.

708. Galata Bedestanı

Fâtih vakfiyelerinde Galata'da Bedestan veyâ Sûk nâmiyle bir vakıf geçmez. Kezâlik 894-896 (1489-1492) seneleri Tahrîr Defteri'nde ve Ayasofya Defteri'nde de rastlanmadı. Yalnız (V. II., 79. S.) da Lonca Mahallesi'nde 12 ve 17 dükkân ile birincilerin üstünde 3 gurfe, ikincilerin üstünde 4 gurfe gösterilmişdir. Bedestan adı konmamış da olsa, bunlar, mevcûd binânın etrafındaki dükkânlara ve onların üstündeki daracık gurfelerin 'aded ve vaz'iyetine pek yakın düşmekdedir. Orta kısım da vakıf değildi de belki bir mîrî anbar vazîfesi görüyordu; o zeman defterlerin kayıd etmesine zâten imkân yokdur. Yazılı bir nakıl olmamakla berâber, her zeman için binâ Fâtih devri eseri olarak bilinir; bu gün bile üzerinde Fâtih Hırdavatcılar Çarşısı levhası vardır. Binânın parmaklıkları, diğer iki bedestanda olduğu gibi, şâkuulî çubukların ufkıylerdeki halkalardan geçirilmek sûretiyle yapıldığı gibi, söveler hepsinde od taşındandır; bunun içinde, Büyük Bedestan'da bulunan gezinti yerinin taş ayaklara dayanan, husûsî merdivenli daha esaslı bir şekli vardır. Bu gezinti yeri meselâ Edirne, Bursa, Ankara'da bulunmaz. Genişliği 84 sm. dir.

Binâ 20 × 20.20 eb'âdında, 4 ayağa müstenid 9 kubbelidir. Ayaklar kesme taşdır; silmeler 15 sm. çıkıntılı, 10 santim 'asabalı ve altdan pahlıdır; 20 × 20 ahşab gergilerle bağlanmışdır. Kemer ve kubbeler Osmanlı üslûbunda olup diğer bedestanların 'aynıdır. Gezinti yeri mermer konsollara oturur. Üstüne çıkış Büyük Bedestan'daki gibi, ahşâb ile değil, kapının yanında bir döner merdivenle te'mîn edilmişdir. Kutren mukaabil iki köşede birer merdiven olup, dükkânların üstündeki dar gurfelere çıkmaya yarar. Biz bunlara vakfiyedeki gurfe ta'bîrini kullandık. Çünki başka bir isim bulamadık. Kapının yanındaki merdiven yalnız gezinti yerlerine yol verir.

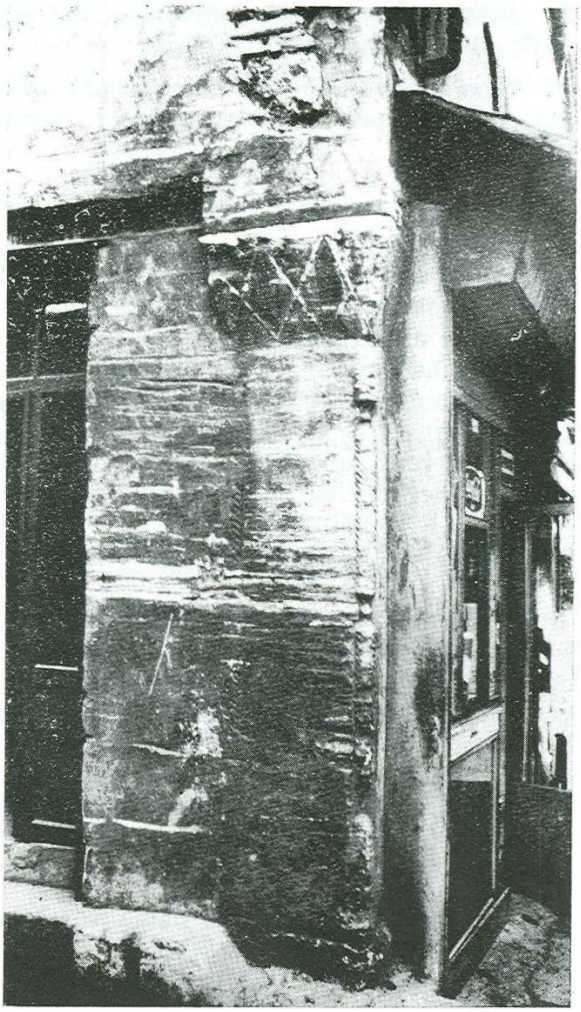
Orta kısmın 4 kapısı vardır; üçü dar sokaklardadır; şimâle gelen esas kapı büyük cadde üstündedir; gezinti yerinin merdiveni bu kapıdadır. Kapıların arasında ve etrafında, gayrı müsâvî eb'âdda, 27 dükkân vardır. En büyükleri cenubda, en küçükleri garbdadır. Dükkân sayısı vakfiyedeki 29 'adedine hemen hemen mutabıkdır.

Ön cebhedeki dükkânlar yıkılmış, duvarlarının izleri kalmışdır; bunları ölçerek sayısını ve genişlikleri bulmak mümkin olmakda, yalnız derinlik mechûl kalmakdadır. Biz restitüsyon plânında bu eklere göre tahmînî bir boy verdik.

Dükkânların üstünde, bu kıymetli 'arsadan kaabil olan istifâdeyi te'mîn için dapdaracık dehlizler yapılmışdır. Garb tarafının caddeye yakın kısmının üst katına, kapı yanında 2.72 m. eninde gösterilen dükkânın içinden bir dayama merdivenle çıkılmakda, duvar üstündeki yüksek iki basamakla, o seviyeye atlanmakdadır; bunu birinci kat plânında işâretledik Bu çıkışın eski taş söveleri yerindedir.

Garb yüzünün diğer parçasına, Bedestan'ın içinden, köşe merdiveniyle çıkılır. Cenûbdaki bir odaya ise, o sokak üstünden müstakil bir dış merdiven vardır. Şark kolunun, caddeye yakın kısmında da köşe merdiveni yukarıya yol verir. Fekat şimâle düşen esas cebhenin dükkân üstlerine nasıl çıkılırdı? Buna dâir bir emâre görünmüyor. Kezâlik cenûb ve şark kapıları dükkânların üstü de bu haldedir. Bunların da garb cebhesinde olduğu gibi, dükkân içlerinden menfezleri olacakdır.

Binânın cenûb-ı garbî köşesinde köşeleri burmalı, başlığı fitil şeklinde kabartmalı, yekpâre bir köfeki sütun vardır, (873. R.). Dükkân bölmesi buna saplanıyor. Buna bakarak iki köşeye de sütûn düşündük ve restitüsyonu böyle çizdik. Dördüncü köşe büyük bir pahdır. Şimâl-i garbî köşesinde altında ufacık bir dükkân izi görüldüğü halde üstde mevcûd duvarda hiç bir yonma izi yokdur. Biz de o köşedeki üst katı boş bırakdık. Mukaabil şimâl-i şarkî köşesinde kontrolü sağlayacak üst duvar yokdur; öyle de, böyle de olabilir. Fekat ma'kuulü orada katın devâm etmesi olduğundan biz de mantığa uyduk. Esâsen köşe merdiven de buna bir delîldir. Şark yüzünün kapı ayağının yerinde büyük bir taş konsol vardır; ne sebeble yapıldığını tahmîn müşkîldîr.

873. R. : Galata Bedestanı'nda cenûb-i şarkıy köşesinde sütûn

874. R. : Galata Bedestanı cebhesi

İnşâât cebhede kaba yonma taş ve yukarıdan başlıyarak, 4, 3, 3, 2, 2, 3 sıra tuğladır. Şark cebhesinde sıralar hep üçlüdür, (874. R.).

Binânın üstü muntazam bir çimento sıva ile muhâfaza altına alınmış, iç kısmı ta'mîr olunmuşdur. Fekat dükkânlar pek harâb ve perîşandır. Dökümcü ve hırdavatcılar tarafından işgaal olunmakdadır.

***

Bir 10 sene evvel, Galata'da Bedestan olarak tahmîn edilen bir binâ hakkında III. Sultan Murad'ın Hatt-ı Hümâyûnu'nu hâvî bir Dîvân Hükmü bulunduğunu Reşad Ekrem Koçu Bey dostumuzdan duymuş, fakat aslını görmemişdik. Bir yıl kadar evvel de bu bahsi yazarken vesîkayı kendisinden istedik. Telefonda hatırlamadığı cevabını verdi. Halbuki işte varmış. Şimdi bu dördüncü cildin altı forması dizilmiş iken muhterem târîhnüvîsin pek yeni iki makaalesi olduğunu öğrendik. (Hayat Târîh Mecmûası, Şubat ve Mart 1973, 1-2. sayılar) Muharririn makaalede ismini zikrettiği çarşı mümessili Hüseyin Bey söylemeseydi, yine haberimiz olmayacakdı. (25 Mayıs 1973) Bereket altı forma dizilmiş fakat basılmamışdı; sahîfeleri değiştirerek bu bendi ilâve etmemiz mümkin oldu.

Ammâ ne çare ki, o makaaledeki 29 Zi'l-Hicce 993 (22 Kânûn-i Evvel 1585) târîhini taşıyan bu ferman, hiç şübheye mahal bırakmayacak bir vuzûh sağlayamadı.

Vesîka iki tâlî noktada yazdığımız Galata Bedestanı'na uyar görünüyor: a — Hayat Târîh Mecmûası'ndaki makaalede münderic (2. say, 30. s., 2. sütun 5. satır) fermandan bahsi geçen binânın loncada olduğu anlaşılıyor. Bizim yazdığımız binâ da loncadadır, (E.H.A., Mahalleler, Galata Harîtası) b — Biz yukarıda 29 dükkân ve üstlerinde 7 gurfesi olan bir vakfın bedestana delâlet etdiğini yazmışdık. Burada da (a. ma., 25. satır) "Kadîmden Bezzâzistân imiş" kaydının ilâve edilmiş olması birbirine yaklaşan ifâdelerdir. Akla gelir ki bir zaman bedestan iken, sonradan bu vazîfesinden fi'len çıkarılmış ve bu 993 târîhinde tekrar o işe koşulmak istenmişdir ve fermanda bahsolunan binâ budur; eğer sâde bu iki şart olsa, çok aykırı dîğer cihetler olmasa febihâ. Ammâ bundan sonrası bizim yazdığımız binâdan bahsedildiğine karar vermek için çok düşünmek lâzım geldiğini gösteriyor; metin ise nereden bakılsa, mu'alleldir.

1) Bizim yazdığımız binâ, yığma iri 4 ayak üstüne 9 kubbelidir. Fermanda ise 16 mermer sütun ve 20 kubbeden bahis vardır.

2) Metni tam farzetsek bile, 16 sütun üstüne 20 değil, 25 kubbe oturması lâzımdır.

3) Ölçü olarak verilen 20 ve 25 arşın 15,16x18.95 m. eder. Galata Bedestanı ise 20,38x20,20 m. dir. Fark büyüktür.

Biz bu kadar mübhem, tezadlarla dolu bir Dîvân Hükmüne ve Fermana rastlamadık. Hemen dâimâ sıhhate mukaarindir, desek yanlış olmaz. Kubbe adedi fazlalığının tabi'atiyle farkına varan Reşad Ekrem Bey dostumuz, Dîvânın talebnâmeden aldığı ma'lûmâtla bu Fermanı yazdığını, hatânın ilk mürâcaatda olduğunu söylemek ister. Ammâ bir kere, mes'ele yalnız kubbe sayısında değildir, şümûllüdür.

Bu gibi fermanlarda ekseriyâ, kadılar tarafından bir mes'ele arz olunur; bir mi'mârla berâber, diğer mütehassıslar ve (sika) dan mürekkeb bir hey'etle (binânın üstüne) varılır, tedkıyk olunur; Fermanda taleb aynen zikredilir. Eğer giden hey'etin müşâhadesi uygun ise taleb maddesi muhakkak tekrarlanır. Sonra hüküm yazılır ve kim icrâ edecekse onlar da işâret olunur; ammâ taleb yanlışsa, muhakkak tashîh edilir.

Bu işde de "Hassa Mi'mârlarından üstâd Ca'fer" ile "cemâ'at-i kesîre" binâya varmışdır. Hiç bu kadar kimse bu derece fâhiş hatâya düşer mi? Birisi olmasa, öbiri, binâyı ölçmese de, hiç değilse burada 16 sütun değil, 4 ayak var; 20 veyâ 25 değil 9 kubbe bulunuyor diyecekdir.

Ferman, Lonca yerinden bahsediyor; eskiden de Bedestan imiş, pekâlâ. Fakat bizim yazmakda olduğumuz binânın bedestanlıkdan çıkmış olmasını 'akıl almaz. Hiç bir asırdan fazla müdded Galata Bedestansız kalabilir miydi?

Bu kadar mübâyenete bakarak diyeceğiz ki, olsa olsa binâ yetişmedi de yine, o civarda, bu sefer Cenevizlilerin yapısı bir başka binâ bulundu; Dîvân'dan taleb edilen de bir başka binâdır. Oralarda binâ mı yokdu?

Reşad Ekrem Bey, Evliyâ'nın 12 kubbe demesine de istinâd ile, böyle sayı yanlışı yapılabileceğine îmâ ediyor. Bir kere 12 'adedi, bir sıra kubbeyi görmemekden doğabilen farkı çok daha az bir hatâdır. Ammâ 20 öyle mi?

Sonra Evliyâ bu binâya iyi dikkat etmemişdir; dört kapısını, hattâ seyahatnâmesinden 50-60 sene evvel mevcud olduğu fermanda yazılı 3 kapısını, bile görmemiş, tek kapılı demişdir.

Makaalede fermanın nerede bulunduğu yazılmadığından bulunması mümkin değildir. Bulunsa da tab'ı yürüyen bir kitaba yetişdirmeye nasıl imkân olur? Evveliyâtı varsa onu, ve aslını görmeyince de, daha fazla bir şey söylemek doğru değildir. Ma'alesef böyle bir binâ mevcud da değildir ki tahkıyk edelim.

L — İSTANBUL HANLARI VE KERVANSARAYLARI

— Manisalı Mehmed Paşa Kervansarayı, câmi'iyle berâber 510. sıra numarasında,

— Saman Vîran Kervansarayı, câmi'iyle berâber 576. sıra numarasında yazılmışdır.

709. Bey Kervansarayı

Dâye Hâtûn Mahallesi'nde Mahmud Paşa Hamamı yakınında olarak bildirilen (V. II., 22. S.) bu han altlı üstlü 98 höcre ve hâricinde 42 dükkânı muhtevîdir. Dükkânlarını çarşılar sırasında yazmışdık.

Mevkı'inin ta'rîfine göre bu han Mahmud Paşa Akar Çeşmeleri'nin üstünde 1233 (1817) de yapılan Yıldız Hanı'nın yerinde olacakdır. Evliyâ Çelebi ona Kerbânsaray-ı Eb'ül-Feth diyor. Demek XVII. 'asırda mevcûdmuş; eğer kalmış olsa idi İstanbul'un en büyük hanlarından biri olacakdı. Kritovulos hanların inşâsı için 863-64 (1459-60) târîhini veriyor.

710. Bodrum Kervansarayı

Sandal Bedestanı'na hudûd teşkîl etdiğini yazdığımız bu han altlı üstlü 31 höcre ve 14 hârici dükkândan ve dışında 9 höcreden mürekkeb imiş (V. II., 21. S.). Dükkânları çarşılar arasında kaydetmişdik. Bu han Nûr-i Osmânî Câmi'inin yerinde olacakdır.

Bu hanın kirası 894 (1489) da 14125, müteakib iki senede 15500 ve 15450 akçe imiş (1). 926 (1519) da ise 32000 akçedir, (2). Bu han Ayasofya vakfıdır.

711. Dâvûd Paşa Hanı

,Dâvûd Paşa Câmi'i bahsinde yazdığımız gibi, Paşa'nın 'Azebler Hamamı yakınında, ya'nî Un Kapanı'nın garbında 5000 akçe îrâdlı bir hanı varmış, (3). Kirâsına nazaran ufak olduğu anlaşılan bu han mevcûd değildir ve bilinmemekdedir.

712. Eski Han

(V. II., 72. S.) da ittisâlinde olan bir mumhânenin hudûdundan bahsederken Hân-ı Kadîm-i Sultânî de zikredilmekdedir. Ne höcre 'adedi, ne kirâsı ma'lûmdur. Belki vakfedilmediği için, vakfiyede yazılmamışdır. Ayasofya Defteri'nde de yokdur.

713. Esir Pazarı Hanı

'Atîk 'Ali Paşa Câmi'i arkasında, Tavuk Pazarı'nda olan bu han, Süleyman Paşa isminde bir zâtın evinin ta'dîli sûretiyle yapılmışdır. Ayasofya Muhâsebe Defteri'nde 894 (1489) da kirâsı 7300, 1490 da 21033, 1491 de, vebâ çıktığı için ancak 5 ay kirâya verilebildiğinden, o yıl için 13750 akçe gösterilmişdir. 926 (1519) da ise kirâsı 50000 akçedir (4).

Bu han Ayasofya vakfıdır.

— Fâtih Kervansarayı

Fâtih Manzûmesi'yle berâber yazılmışdır.

714. Hoca Hayrüddîn Hanı

Bu han yalnız Vakıf Defteri'nden anlaşılmakdadır; (müte'addid ve mütenevvi') evler, defterin yazıldığı sırada han olmuş imiş, îrâdı 8000 akçe bulunuyormuş, (5).

715. Küçük Han

Ayasofya Vakıfları Tahrîr Defteri'nde Sarachâne nezdinde gösterilen bu hanın kirâsı 5000 akçedir, (6). Han şimdi mevcûd değildir. Yerini ta'yîn dahî kaabil olamıyor.

(1) Ö. L. B., Ayasofya Muhâsebe Defteri, a.ma., 344. S.
(2) Ayasofya Vakıfları Tahrîr Defteri, Ay, Belediye Kütübhânesi 0.64, 41. S.
(3) Ö. L. B. - E. H. A., a.e., 345-347. S.
(4) Ay., 141. S.
(5) Ö. L. B. - E. H. A., a.e., 180. S.
(6) Ay., 141. S.

716. Kürkcü Hanı

(V. II., 37. S.) da Küçük Hacı - Hacı Küçük Mahallesi'ndeki Hân-ı Sultânî'den bir hudûd münâsebetiyle bahsedilmekde olan binânın Kürkcü Hanı denilen, Mahmud Paşa yapısı, iki avlulu 'azâmetli han olduğu Hadîka'nın bir kaydından anlaşılmakdadır. Hadîka, Kürkcüler Hanı Mescidi der kurb-i Çarşuyı Mahmud Paşa bahsinde, han, Mahmud Paşa tarafından inşâ olunduğu hâlde, mescidini Hacı Küçük Ahmed Ağa'nın yapdırdığını, mescidin fevkaanî olduğunu, vazîfelerinin Ayasofya vakfından verildiğini, hanın da Ayasofya vakfından bulunduğunu yazar (1). Bu sûretle yukarıda bahsedilen hanın bir târîhde Sultan Mehmed'in mülkiyetine geçdiği, sonra da Ayasofya vakıflarına zam edildiği anlaşılmakdadır. Hadîka'nın kaydı bizi etrâfiyle tenvîr etmekde, tereddüde mahal bırakmamakdadır.

Ayasofya Vakıfları Muhâsebe Defteri'nden de Mahmud Paşa Hamamı nezdinde Kârbansarây-ı Cedîd'in 894 (1489) da 38888, 1490 da 40000, 1491 de 37500 akçe kirâ getirmekde olduğu anlaşılmakdadır, (2). 926 (1519) da ise Ayasofya Tahrîr Defteri'nde Mahmud Paşa Çarşısı'nda Kurşunlu Han ismiyle geçmekde ve kirası 50000 akçe gösterilmekdedir (3).

Evliyâ hanını 120 ocak olduğunu söylemekle iktifâ eder, (4).

Hanın icâresi, Mahmud Paşa Câmi'i bahsinde yazdığımız gibi, 953 (1546) târîhli İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri'nde, dükkânlarla berâber, 10700 akçedir. Böyle bir kayıd, defterin yazıldığı târîhden 60 yıl evvel Fâtih'in malı olmuş, sonra Ayasofya'ya vakfedilmiş olan binâyı hâlâ Paşa'nın vakfı imiş gibi göstermek demekdir; üstelik icâresi çok düşükdür. Bunun sebebini, ba'zı vakıfların asl-ı mâl denilen îrâdlarının Defter-i Köhne veyâ 'Atîk'den istinsâh edilmelerinde aramalıdır. İcârenin azlığında, daha Mahmud Paşa'nın 'imâretlerini yapdığı, takrîben 867 (1462) senelerinde, nüfûsun pek az ve şehrin daha neş'elenmemiş olmasından doğabileceği gibi, küçük avluda üst katın henüz yapılmamış bulunmasından da olabilir; bu son şıkkı aşağıda göreceğiz.

***

Kürkcü Hanı, yine Mahmud Paşa'nın eseri olan Bursa Fidan Hanı'nın tertîbinde ve bir avlusu eb'âd ve oda 'adedi bakımından onun tıpatıp 'aynı, iki avlulu, büyük, 'azametli bir binâdır. Fidan Hanı'nı, Bursa şehri âbideleri arasında zikretmişdik; o bahisle bu karşılaştırılabilir. Bir de Bursa'da Koza Hanı vardır ki, o da iki katlı han ile, tek katlı ahır ve müştemilâtdan mürekkeb olduğundan, mukaayeseye zemin teşkîl eder.

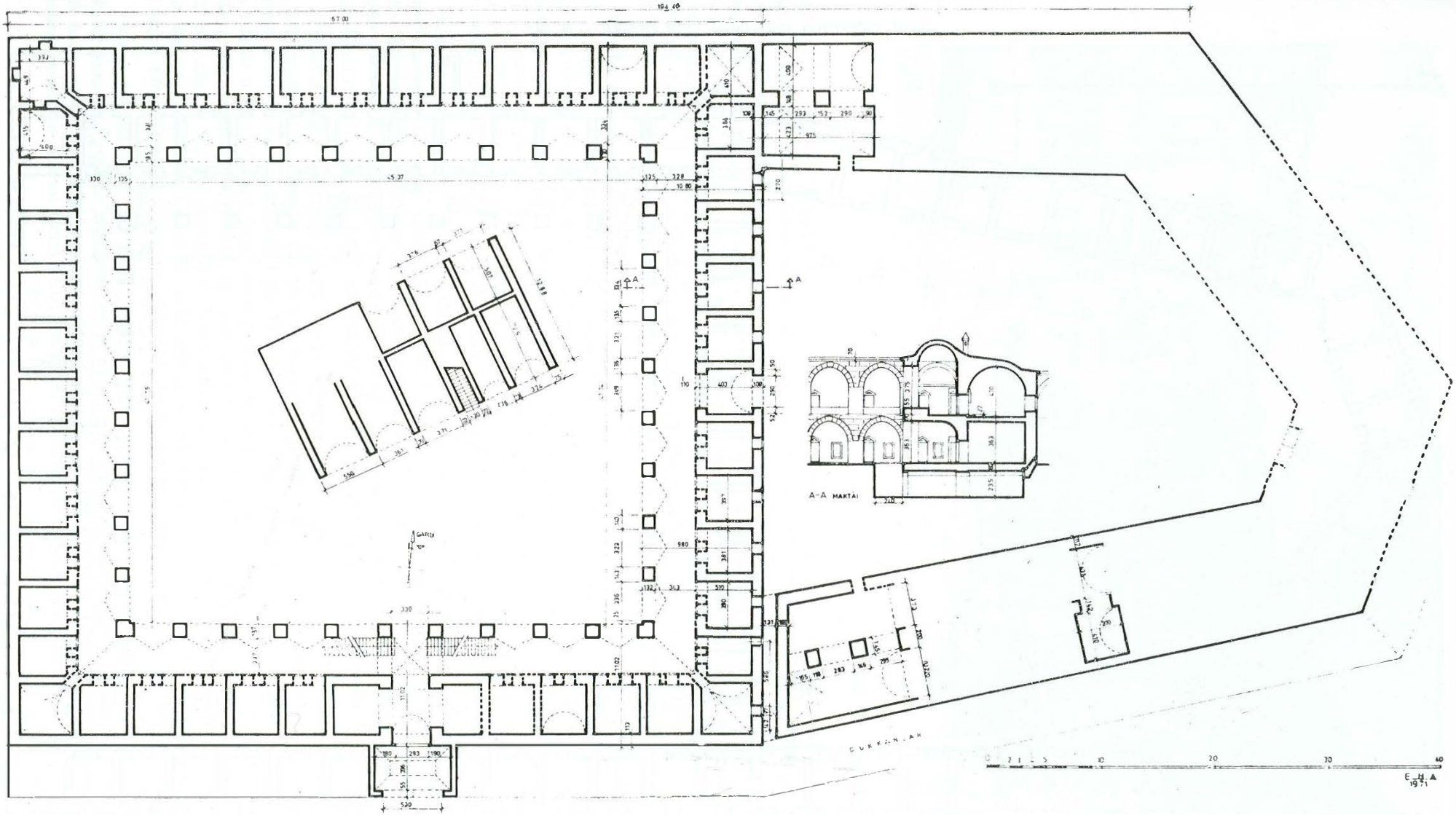
Kürkcü Hanı'nın, 'umûmî hatları ve teferru'âtının pek büyük kısmı ölçülmüş, tedkıyk ve 'arzetdiği mes'eleler halledilmiş olmakla berâber, restitüsyon plânının mükemmel olmasına şimdilik imkân yokdur; bu han temizlenip 'ilâve ve tahrîfatdan sıyrılmaz ve 'umûma şâmil bir ta'mîrât yapılmazsa, restitüsyon plânı az çok noksan kalmaya mahkûmdur. Daha aşağıda da bu ciheti îzâh edeceğiz.

Kürkcü Hanı şimâldeki sivri ucdan cenûb dıl'ına kadar 128 m. boy, 68 m. enindedir. Bu ölçüler Kürkcü Hanı'nda tesbît edilebildiği hâlde, benzeri olan Fidan Hanı'nda mukaabilini tam olarak bulmak kaabil değildir. Büyük avlu tıpatıp 'aynıdır; fekat Fidan Hanı'nda tek katlı ikinci avlu yakın târîhlerde yıkılmış, hiç eseri ve hudud işâretleri kalmamış, çevresi belirsiz hâle gelmişdir; ammâ o avluda tek katlı ahırlar ve müştemilât olduğu, görenler tarafından söylenmekdedir. Bu sebeble Fidan Hanı'nın boyu mechûldür. Kürkcü Hanı'nın 128 m. lik bütün boyu ile sipsivri çıkan bir köşesinden dolayı vasatî tûlden çok farklı ve fazladır. Binâen'aleyh kıyaslamayı esas avluya hasredeceğiz. Görülecekdir ki ikisi arasında şâyân-ı hayret bir benzerlik vardır.

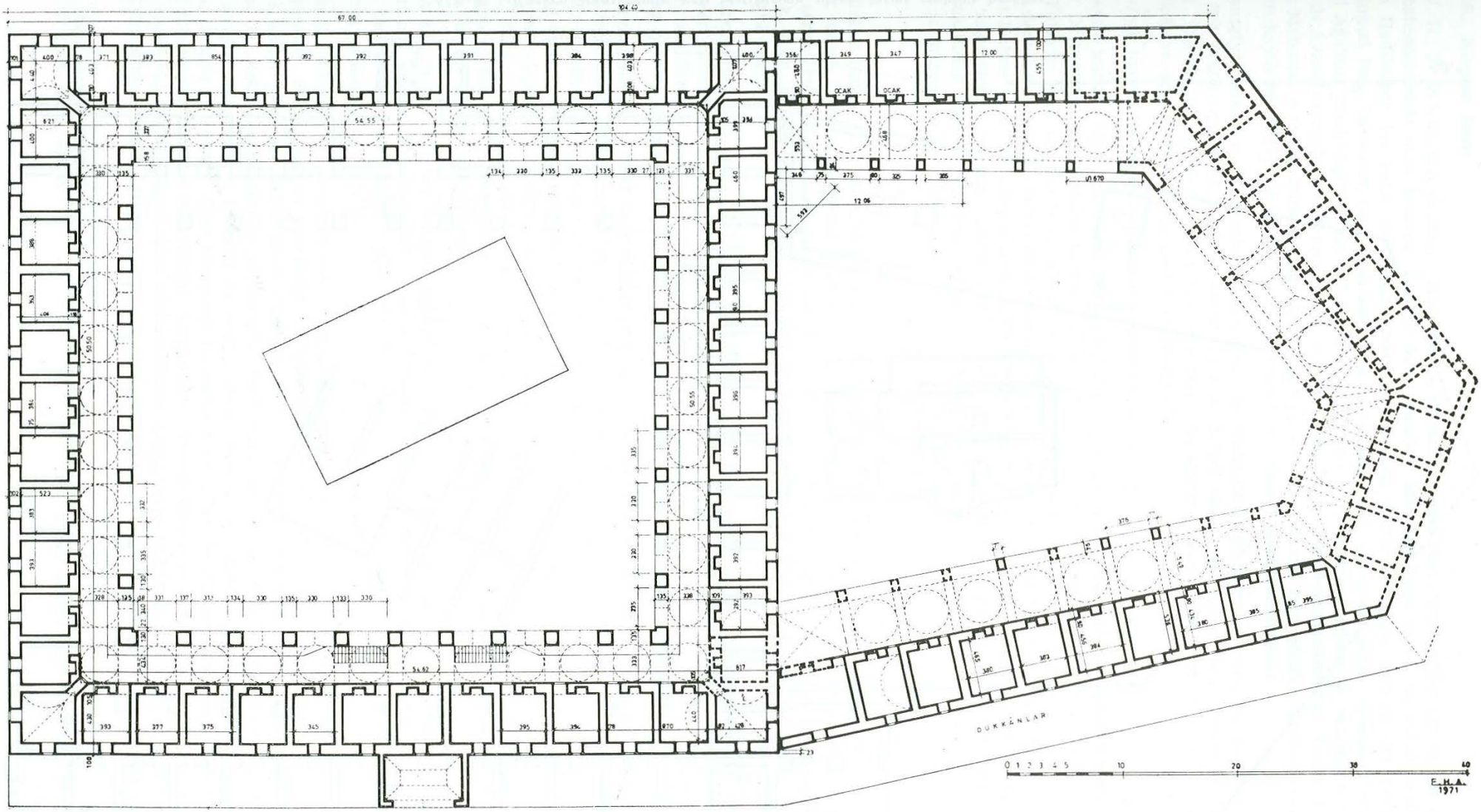
Alt kat dükkânları her ikisinde 48, üst katı Fidan'da 49, Kürkcü'de 49, veyâ diğer kola üstden geçid yeri oda sayılsa, 50 oda vardır; iç avlu Bursa'da 42×46, İstanbul'da 41.15×45.5-46.00 m. dir; ya'nî yarım metre bir fark vardır; (875., 876. R.). Bu avlunun Bursa'dakinden fazlalığı, dükkânların altında ayrıca mahzen oluşudur.

Büyük avlunun bu müşâbehetine mukaabil küçük avlunun bir bakıma başka bir cebhe 'arz etdiği muhakkakdır. Fekat noktası noktasına vaz'iyeti tesbît etmek artık mümkin değildir; bu avlu temâmen denecek kadar yıkılmış, yerine şimâl yüzünde ve avlu ortasında büyük büyük, çok katlı hanlar ve garb tarafına iki katlı i'mâlâthâneler yapılmışdır. Garb kolunda bir kaç ayak ve sıra hücreler, şark kolunda da iki ayağın bakıyeleriyle, hücreler kalmışdır. Garb tarafda da revâkın altında duvarlar vardır; buraların ahır olduğu anlaşılıyor. Eğer bildiğimiz bu kadarla kalsa bir restitüsyon denemesi yapılamazdı. Fekat Gurlitt birinci kat plânı ve iki fotoğraf bırakmışdır. Plânın büyük avlu kısmı oda 'adedi i'tibâriyle doğrudur; sâde avlu derinliği biraz daha ufakdır. Fekat küçük avlu tarafında düz olan garb kolunu, büyük avluya birleşdiği yerden i'tibâren kırık ve eğri gösterdiği gibi şark-ı şimâlî cebhesini Mahmud Paşa

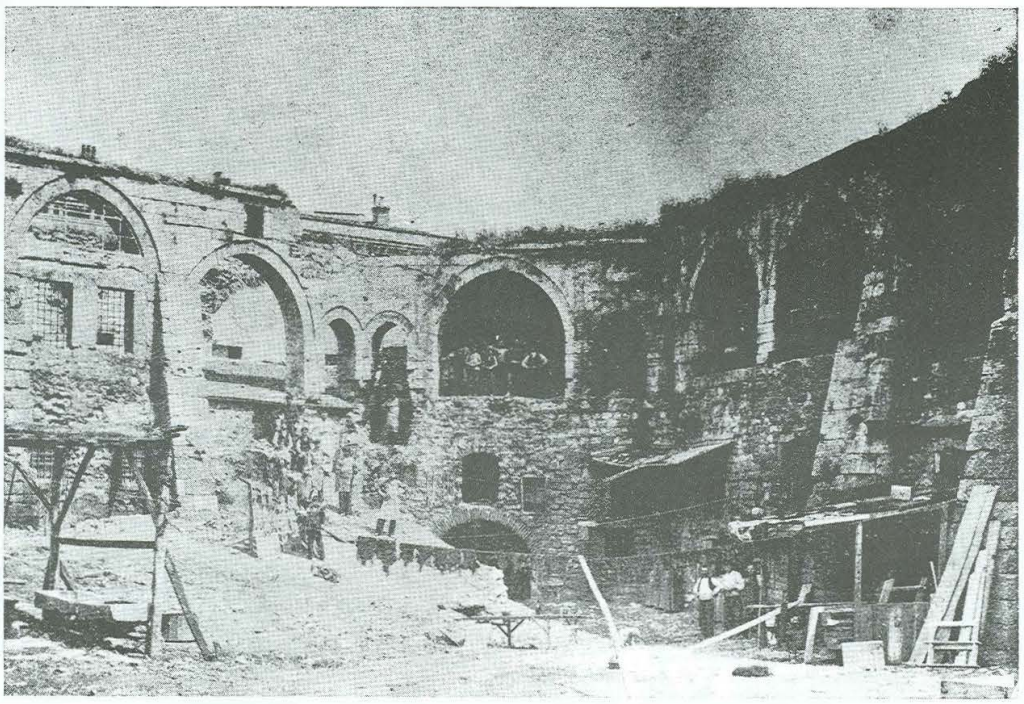
(1) Ayvansarâyi, a.e., 1. C., 184. S.
(2) Ö. L. B., a.ma., 344. S.
(3) Ay., 141. S.
(4) Evliyâ, Seyâhatnâme, 1. C., 324. S.

875. R. : Kürkcü Hanı zemin katı restitüsyon plânı, kısmî makta'ı berâber

876. R. : Kürkcü Hanı birinci kat restitüsyon planı

878. R. : Kürkcü Hanı küçük avlunun 1900 deki hâli (Gurlitt'den)

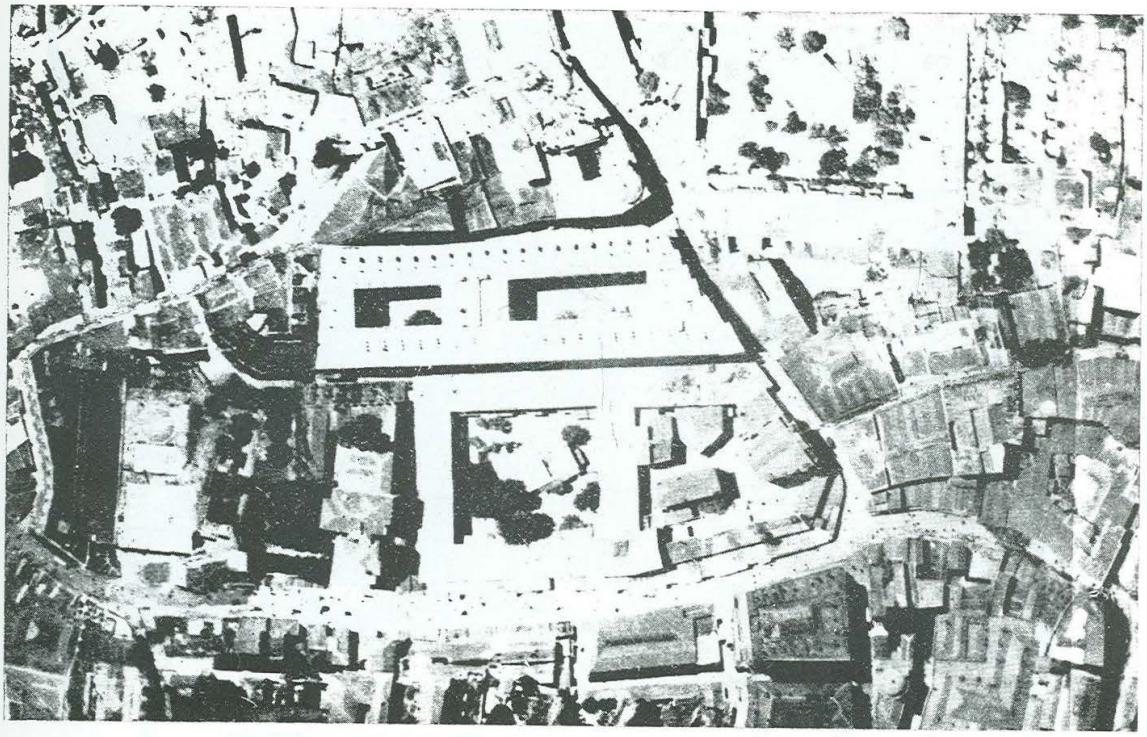
caddesine 'amud gibi çizmişdir; büyük bir yanlışdır; kırık da yokdur. Böyle çizilmiş olması plânın temâmı hakkında biraz tereddüd hâsıl ediyor. Bununla berâber, sonradan yapılmış mâ'il takviye payandalarının, şimâl-i garbi köşesinde şimdi de mevcud olan ayağın, şark kolundaki höcrelerin doğruca çizilmiş olması, plânın esâsının çok hatâlı olmasına rağmen, teferru'âtda ba'zı mertebe sıhhat taşıdığını gösteriyor. Her ne de olsa, artık onun ikinci avluda şimâl kolundaki oda 'adedi ve tertîbâtını kabûl etmekden ve fotoğraflarına nazaran bir restitüsyon yapmakdan başka çıkar yolumuz yokdur. Biz de Fâtih Devri Mi'mârisi eserimizde Gurlitt'in esas hatâsını tashih ederek doğru çevrenin içine onun teferru'âtını yerleşdirmiş böylece basît bir plânını yapmışdık.

Gurlitt'de fotoğrafların birinde, (878. R.), küçük avlunun şark ve şimâl kollarının alt katlarının revaklı olmayıp duvarla yapıldığı belli olmakdadır. Büyük bir pah teşkil eden şimâl-i şarkıy kolunda, meyilli bir yolun nihâyetinde geniş bir kapı ve üstünde basık kemerli büyücek bir pencere vardır. Bu pahlı yüzlerin temâmı yıkılmışdır. Resimde kapının sağ tarafında, Mahmud Paşa Yokuşu kolunun avlu tarafında, şimdi de mevcûd bulunan kapı ve pencereler ve payandalar bulunmakdadır. Bu şimâl-i şarkıy ve şimâl-i garbi köşelerinin ve bütün garb kolunun ahır olduğu anlaşılmakdadır. Garb kolunun büyük avluya birleşdiği yerde 'aynı evsafda iki gözlü kısım husûsi bir anbar veyâ ahır olacakdır.

Küçük avlunun Mahmud Paşa Caddesi'ne bakan şark kolu ile büyük avlu arasında 1.30 m. lik, üstü dâirevi tonozlu bir çıkış vardır. Kapı yerleri gelişi güzel tıkanmışdır. Birisini tıkayan bu geçidin sâhibidir. Büyük avlu dükkânlarının küçük avluya bakan pencerelerinden ikisi de bu aralıkdadır. Geçidin küçük avlu ve bu arada ahırın her nevi' hizmet ve temizliği için açıldığını tahmîn ederiz. Arkaya yapmamışlardır; zîrâ orası seviyesi çok yüksekde kalan ve araba yanaşamıyacak dar bir aralıkdır.

Üstünün diğer tonozlara 'amûd müstakıl tonozunun ve pencerelerinin bulunması geçidin ilk inşâda da düşünüldüğünü gösterir. Bu çıkışın dükkânların arasında devâmını bulmak bugün için imkânsızdır. Küçük avlunun zemin katında, tıpkı Fidan ve Koza Hanlarında olduğu gibi, büyük avluya bir geçid vardır. Bu hârice açılan bir yan kapı olmayıp, kapı tertîbâtı, sövesi, mili olmayan, ya'ni kanadsız, bozulmadan kalmış, ilk yapıda düşünülmüş bir açık geçiddir ve bir avluya çıkacakdır. Avlu olunca da onu çevreleyen hiç değilse bir kat olacakdır. Fekat sonradan yapıldığını aşağıda anlatacağımız üst kat gibi, bunun da 'ilâve olabileceği yine de 'akla getirilirse, bu kapısız dar aralık öyle olmadığına fazladan bir delîl teşkîl eder. Eğer 'ilâve olsa idi, arkadaki kolda olduğu vecihle doğrudan duvara yaslarlardı.

Fotoğraflarda kırık köşelerde, ikişerden dört ufak kemer ve şimâl-i garbi pahında, hepsinden yüksek bir kemerin 'umûmi saçak seviyesini aşdığı göze çarpıyor. Şark, şark-ı şimâli ve garb kolları ve büyük avlu saçak seviyeleri hep 'aynı olduğundan bu yüksek saçak ve kemerin yalnız şimâl-i garbi pahlı yüzüne münhasır olması lâzım gelir; ma'alesef resimde garb tarafı görülmüyor. Pahlı iki cebhe ile garbı

879. R. : Kürkcü Hanı'nın havadan alınmış resmi. Küçük Avlu'daki 'ilâvelere dikkat. Ön plânda resmin ortasındaki Kürkcü Hanı'dır, arkada Yeni Han ve üst sağ köşede Vâlide Hanı, alt solda Mahmud Paşa Hamamı görülmekdedir

ahır olarak kabûl etdik; Mahmud Paşa Caddesi'ne isâbet eden şark kolu zemin katı, cebheye 'amûd yuvarlak tonozlu, tek tek mahzenlerdir. Bunların avluya kapı ve pencereleri vardır.

Küçük avlunun üst odaları cebhelere muvâzî yuvarlak, tulânî tonozla, revak kubbe ile örtülüdür. Fotoğrafdan ve bakıyelerden ayakların, kemerlerin ve kemer yüzlerinin kesme taşla kaplı olduğu meydana çıkmakdadır; işciliği çok muntazamdır. Bu küçük avlu, daha çok evvelden hasar görmüş olmalı ki, revak ayaklarının on dördüne karşı kalın köfeki yonma taşdan mâil payandalar yapılmışdır; bunlardan dördü hâlâ mevcuddur; diğerlerinin pahlı yüzlerde ve garbda olduğu Gurlitt'in plân ve fotoğrafında belli olmakdadır. Üst revakda kalın dövme demir gergiler vardır.

Küçük avlu 'umûmi manzarasını külliyen kaybetmiş olmakla berâber teferru'âtından epeyce nümûneler muhâfaza etmekdedir. Sağ ve solda duvarlarına ve ocaklarına el sürülmemiş odalar kalmışdır. Bunların revâka pencereleri yokdur; sâdece birer kapıları, hârice pencereleri ve kapı yanında birer ocakları bulunmakdadır. Bunlar tuğla kemerli basit ufak ocaklardır. Mevzi'i olarak, çok bozulmuş bulunan büyük avlu odalarının vaz'iyetini de belli edecekdir.

Büyük avlunun bir eşi Bursa'da Fidan Hanı'ndadır. Fekat ikinci avlu onda ve Koza Hanı'nda tek katlı iken burada iki katlı olması düşündürücüdür. Biz bu ciheti nazar-ı i'tibâre alarak, sebebini araşdırdık ve gördük ki, küçük avlunun ikinci katı sonradan yapılmışdır; fekat biz bu katın, Mahmud Paşa'nın mülkiyetinden ve vakfından çıkıp Fâtih Sultan Mehmed'in evvelâ milki, sonra Ayasofya vakfı hâline geldikden hemen sonra 880-882 (1475-1477) târîhleri arasında yapıldığını tahmîn ederiz. Buna da Mahmud Paşa'nın vakfı iken olan kirâsı ile Ayasofya vakfı oldukdan sonraki kirâsı arasındaki büyük fark bir delîl teşkil eder. Bu bahsin başında yazdığımız, Ayasofya Tahrir Defterleri'nde 37500 ve 50.000 akçe olan han icâresi, Mahmud Paşa vakfı iken, hem de dükkânlarıyle berâber, 10700 akçedir. Kirânın bu kadar büyük fark göstermesinde tabi'î şehrin inkişâfının da te'sîri vardır.

Katın 'ilâve olduğunun inşâi delîlleri şunlardır :

1 — Herşeyden evvel alt kat, büyük avlu ile berâber yapılmışdı; arada tıpkı Fidan Hanı'nda olduğu gibi, hiç bozulmadan, değişmeden kalmış bir iç geçid vardır. Binâen'aleyh alt kat ilk yapı ile berâber inşâ edilmişdir. 2 — Kezâ iki taraf üst revakları berâber yapılsa idi, arada fark olmazdı; büyük avluda eb'âd ve revak derinlikleri pek düzgün ve müsâvi iken, küçük tarafda revak ve odalar, alttaki ahırların genişliğine uymak mecbûriyetiyle, evvelkilerden çok ayrılır. Büyük avluda revak direğinin dış yüzünden, höcrelerin hârici duvarlarının nihâyetine kadar mecmu' derinlik 11.0 m. iken, küçükde garb kolunun ba-

880. R. : Kürkcü Hanı avlusunun iki avlu üstündeki kolu, 1900 daki resmi (Gurlitt'den)

şında 12.20, ucunda 12.70, şarkda 12.30 ve 11.80 m. dir. 3 — Saçak silmeleri büyük kısmında iki sıra tuğla kirpi olduğu hâlde, küçükde 'asaba ve pahdan mürekkep kesme taşdır. 4 — Büyük Yeni Han'la aradaki dar sokak yüzünde, küçük avlunun başlangıç yerinde, yukarıdan aşağıya 4.5 m. devâm eden, kat'iyyen bağlantısız bir ekleme vardır. Yeni duvar, hiç bir girintiye, taşların sokulmasına lüzûm görülmeden eski duvara yaslanmışdır. Sanki bıçakla kesilmiş gibi aralık görünmekdedir. Onun altındaki duvar ise yekpâre olarak devâm eder. Küçük kısmın Mahmud Paşa Yokuşu yüzünde de 30 sm. bir diş vardır; o da eklemeye delâlet eder. 5 — Yeni kısımda dövme demir gergilerden nümûneler kalmışdır; eskisinin aslında gergi yokdur. Çatlayan bir kola konan gergiler geçme yeni demirdir; onu yerinde anlatacağız. 6 — En nihâyet söylediğimiz gibi, bu katın 'ilâvesi kirânın artmasının 'âmilleri arasındadır.

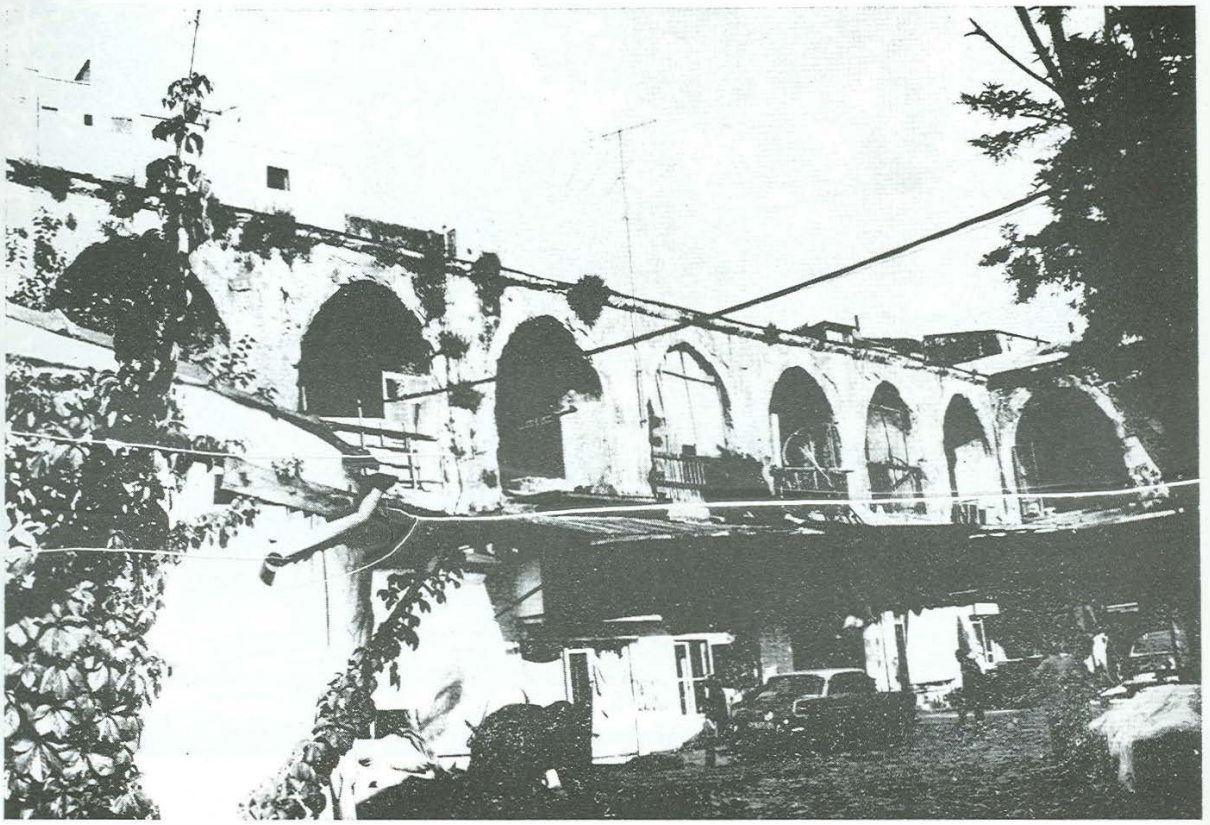
Havadan alınan (879. R.) fotoğrafı bu avluyu ve şimâl-i şarkıy dıl'ı üzerinde ve bilhassa şimâl-i garbî yüzündeki altı katlı Sabr ü Safâ Hanı'nı, diğer 2-3 katlı temelden yapılmış mağazaları, orta yerdeki yine temelden olan hanı, Mahmud Paşa Caddesi üstünde biri küçük avluya, diğeri büyük avluya isâbet eden ve revaklar üstüne oturtulan 4 katlı iki hanı göstermekdedir.

Bu küçük avlu üst katında 29 oda varmış. Bu sûretle han 127 göz tutduğundan, Evliyâ Çelebi'nin bildirdiği 120 'adedine uymakda olduğunu da 'ilâve edelim.

Büyük avluda böyle esasdan değişiklikler olmamakla berâber, her höcre kendi üzerinde bir ta'dîle ma'rûz kalmışdır.

Alt katta revak artık yoktur; ayaklar ile dükkânlar arasına bölme çekilip dükkânlar uzatılmış, cebhelere kadar getirilmişdir. Böyle olunca dükkânların ön duvarlarının da kaldırılmasına lüzûm görülmüşdür. Yalnız cenûb-i garbî köşesindeki iki yüzde bölmeler yerindedir; bu sonuncuların yalnız pencere ve kapıları ta'dîle uğramışdır. Revak tonozu cebheye muvâzî, dükkânlarınkiler 'amûddur; ara duvar kalkınca iç tonozla 'aynı seviyede olan revak tonozunun ayağı, diğerinin hem ağzını kapar hem de havada kalır; zâten altında kemer veyâ bir kiriş olmayınca kendiliğinden duramaz ve üstündeki duvar vesâirenin yükünü taşıyamaz. Bu sebeble bu etek, dükkân tonozunun münhanisine uygun ve onun devâmı şeklinde oyulub kemer olarak çalışır hâle getirilmiş, dükkân tonozunun ortasında açılmışdır. Tabî'î böyle bir mu'âmele, 'asırlar sonra harcın kireç taşı terkîbine gelerek sertleşmesinden sonra yapılabilir; çünki revak tonozunun tuğlaları ona 'amud bir kemerde olduğu vechile merkeze müteveccih olmadığından tam bir mukaavemet gösteremez. Halbuki çok zaman sonra oyulursa, sanki kayadan yontub yapılan bir kemer olur; artık onun tuğlasının dizilişi mevzû'-i bahis değildir. Revak tonozu birkaç gözde bozulmuş, onlarlerine putrel döşeme yapılmışdır.

Her dükkânın altında revak ayakları hizâsından 2.0 m. dışarıya taşan, ba'zısı dükkânın bütün derinliğinde, ba'zısı daha fazla, cebheye 'amud tonozlu mahzenler vardır. Avludan tek tek merdivenlerle ini-

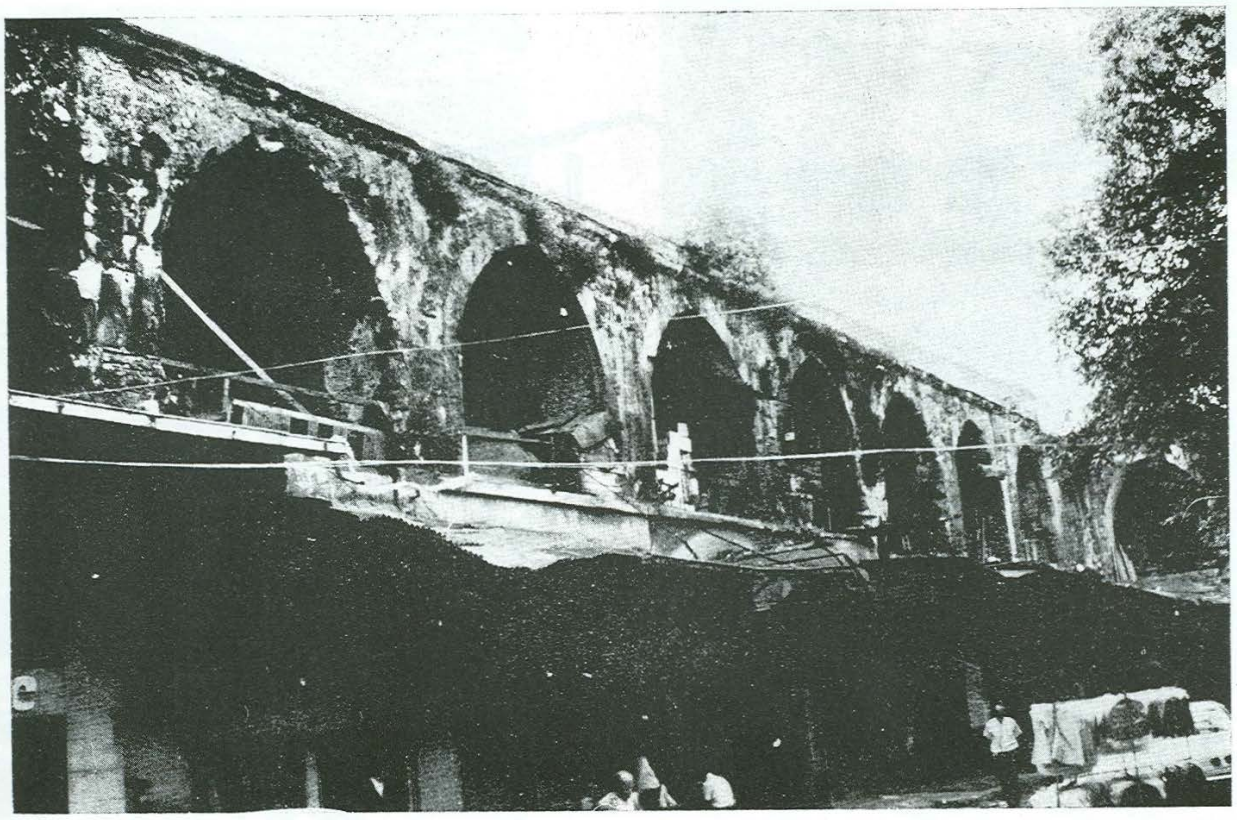
881. R. : Kürkcü Hanı avlusunun Mahmud Paşa Yokuşu ciheti

lir; bir kaç dânesinin tonozu bozularak putrelle örtülmüşdür. Cenûb-i garbi köşesinde bozulmadan kalan dükkânda bir ocak olması, diğerlerinde de bulunduğuna bir işâretdir.

Üst katta oda tonozları cebheye muvâzidir; revak kürevî müselleslere basan kubbelerle örtülüdür. Bunlardan küçük avluya bitişik şimâl kolundaki, sekiz dânesi kemerleriyle berâber yıkılmış, yerlerine çapraz tonozlar yapılmış, ayaklar geri duvara fabrika çekmesi 5×5 sm. eb'âdında, yeni zemanlara 'âid demir

882. R. : Kürkcü Hanı avlusunun sol tarafı

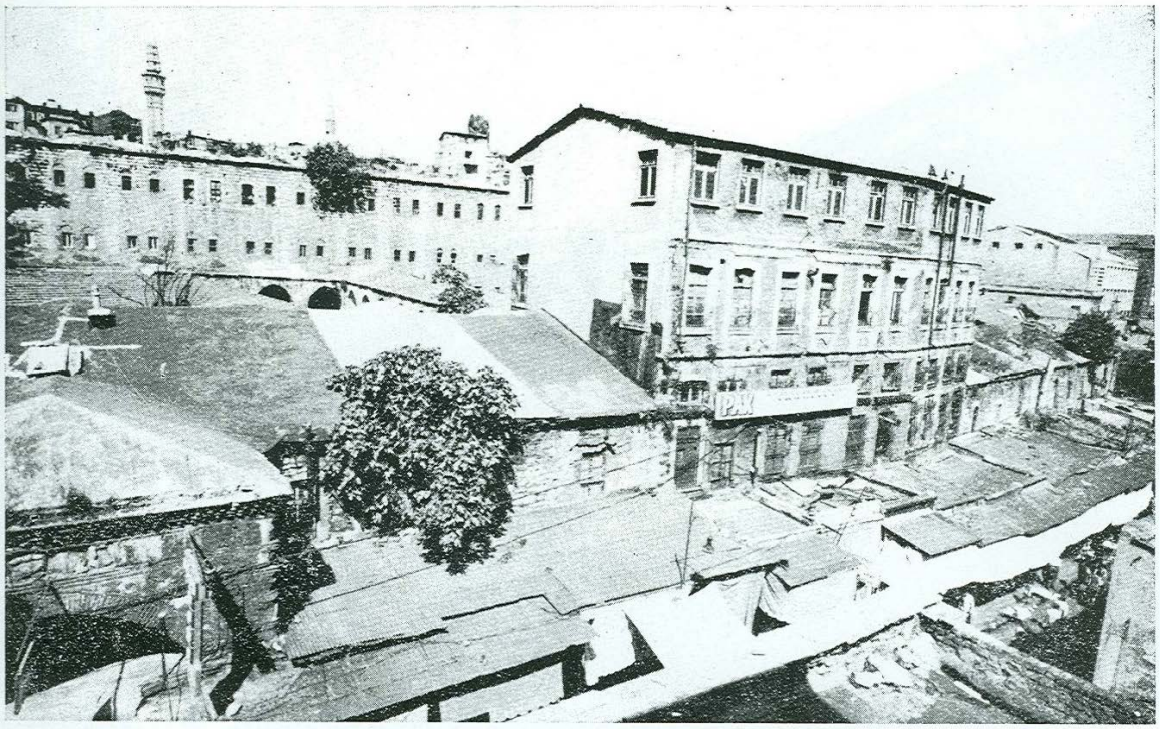

883. R. : Kürkcü Hanı avlusunun arka tarafı

gergilerle bağlanmış, yüzlere kılınç konmuşdur. Halbuki diğer taraflarda gergi yokdur. Bu kemerlerin ve kubbelerin tuğlaları yanlarındakilerden bâriz şekilde kalındır; eski tuğlalar 2.5, bunlar 3.5 sm. dir. Bu tecdid ve tahkîme rağmen iki avlu arasındaki duvarın oturması durmamış ve yeni yapılan kemerlerde ortadan çatlayıp sarkmalar hâsıl etmişdir. O kadar ki oturan duvarın gergiyi de çekmesiyle, ayakların yüzüne konan kılınclar 7 rakamı gibi fırlamışdır.

884. R. : Kürkcü Hanı'nın Mahmud Paşa Caddesi üstüne düşen şark yüzü yukarı tarafı (Foto: Aydın)

885. R. : Kürkcü Hanı'nın Mahmud Paşa Caddesi üstündeki şark yüzü resimde 'ilâve katın iki yüksek binâsının birleşdiği yerde diş farkedilmekdedir (Fo.: Aydın)

Büyük avluda üst odaların revaka bakan duvarları içinde ta'dîl görmeyen bir dânesi bile kalmamışdır. Ya bütün duvar kaldırılıp yerine câmekân konmuş, veyâ aslında pencere olmadığı hâlde oldukca büyük bir pencere açılmış ve kapılar muhakkak büyütülmüşdür. Bu pencereler ocakların yerine tesâdüf eder; bu yüzden üst katta hiç bir ocak görmek ihtimâli yokdur. Biz restitüsyon plânımızda, bu bölmeleri ve kapılarını eski şekilleriyle, odaları ocaklı olarak, revâkın ta'dîl görmüş 8 çapraz tonozunu, aslı olan kubbeye ircâ' ederek çizeceğiz. Kezâ alt katda da dükkân bölmelerini göstereceğiz.

Binâ inşââtına gelince: Büyük avluda ayaklar, kemerler ve aynaları 30-35 sm. yüksekliğinde, 80-100 sm. boyunda taşlarla yapılmışdır; (880. R.); küçük avludakiler biraz daha büyükdür; 40-45 sm. ve 100-120 sm. yi bulur.

Beden duvarları muntazamca moloz taşı ile yapılmış, arada gelişi güzel tuğla sıracıkları ve şâkuulî beslemeler konmuşdur. Çakmakcılar Yokuşu'nun 'ilâve kata 'âid iki köşesinde muntazam kesme taş kullanılmışdır. Fekat ayaklar ve yüzleri yanmış, harâb olmuş, son derece bakımsız bir hâle düşmüşdür, (881., 882., 883. R.).

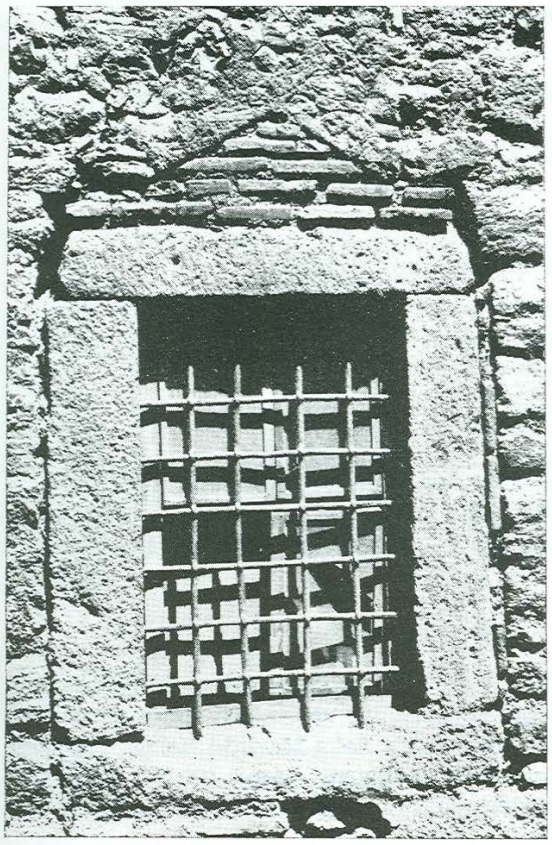
Mahmud Paşa Caddesi yüzünde, dükkânların üstüne bakan odaların hâricî pencereleri temâmen değişmiş, büyütülmüşdür; kemer ve söve kalmamışdır, (884., 885. R.). Cenûb yüzünde bir pencere eski hâlini, şöyle böyle belli ediyor, (886. R.). Önde de kemer kesilmiş ve üst başlık yukarıya kaldırılarak, pencere biraz yükseltilmişdir. Mahmud Paşa tarafındakiler bunun gibi yanlara dokunulmadan değil, her tarafı bozularak büyütülmüşdür. Eski hâlleriyle birkaç pencere de Büyük Yeni Han aralığında vardır. Bunlardan birisine başlık olarak hendesî kabartmalı bir mermer kullanılmışdır, (887. R.).

Câmi'e gelince: Hadîka'nın yazdığı gibi, fevkaanîdir. Altdaki dükkânlar mevcuddur; fekat bunların arkadaki iki dânesine giremedik. Üst câmi' katı şimdi yokdur. Harîm kısmı merdivenden çıkınca sola gelen hâricen 12.90×12.90 eb'âdındaki kısım olacakdır; son cema'ât yeri şimâl-i garbîye bakar; merdivenin sağıdır. Murabba' olduğuna göre câmi' 'acabâ kubbeli miydi? Bu 'akla gelse de biz zannetmeyiz.

Câmi'in Bursa Fidan Hanı'ndakinden farkı, burada dükkânlar üstüne olduğu hâlde, orada bir şadırvan üstüne kurulmuş bulunmasıdır. Ma'mâfih böyle dükkân ve höcreler üstüne yapılan bir câmi' de Bursa İpek Hanı'nda bulunmakdadır. Câmi'in kıblesi doğrudur; 29° dir.

*
**

Plânın tam bir restitüsyon olması için pek çok çalışdık; fekat noksansız bir plânın ancak 'umûmî bir ta'mîr esnâsında elde edilebileceğini de gördük. Bereket ki ölçüler çok muntazamdır; mukaabil yerlerdeki

886. R. : Kürkcü Hanı cenûb yüzünde bir pencere

887. R. : Kürkcü Hanı garb yüzünde bir pencere

hep birbirini tutmakdadır. Gönyeler yerindedir. Fekat giremediğimiz yerler kaldıkca iç rahatlığı sağlanamıyor. Meselâ küçük avluda iki köşeden mâ'adâ bir yere girebildik. Bu da Mahmud Paşa Caddesi tarafındadır. Onunla köşe arası mechûl kaldı. Garb kolunda köşedekinin yanı, yeni zeman binâlarıyle kaplı olduğundan, esas binâyı bulmak kaabil olamıyor. Dediğimiz gibi bir ta'mîr, 'umûmi bir döküm yapılması zarûridir.

Fekat bu binâ böyle kalmalı mıdır? Harabdır, perîşandır; birçok yerde hüviyeti tahrif edilmiş, veyâ tahrîb olunmuş veyâ tufeyli binâlarla, salaşlarla gizlenmişdir. Fâtih devrindeki 17 handan kala kala bu bir tek binâ kalmışdır. Böyle bırakmak revâ mıdır? Sâhib olacak bir makaam yok mudur? Bursa Koza Hanı, Emir Hanı, çarşılar yanmışdır ammâ, yeniden hayâta kavuşmuşdur. İpek Hanı da 1968 de kısmen ihyâ edilmişdi. Belki o da bitmişdir. Bursa'da da hanlar sâhiblidir. Fekat aralarında birleşmiş bu yâdigâr eserleri ihyâ etmiş ve ticâretlerini de bu yüzden artdırmışlardır. İstanbul bundan utanmalıdır. Fâtih'in şehrinde böyle toplayıcı bir el, bir idâre çıkmayacak mıdır? Eski eserlerin demagoji edebiyâtını yapanlar, Roma'nın, Bizans'ın kırık taşlarını başımıza kakanlar utansın.

717. Manisalı Mehmed Paşa Kervanşarayı

Manisalı Mehmed Paşa, mescid yakınındaki evini, altlı üstlü höcrelerle han hâline sokmuş ve iki de ahır 'ilâve etmişdir. İrâdı senevi 3600 akçe olduğuna göre, pek ufak bir şey demekdir. Yalnız Vakıf Defteri'nde zikri geçer, (1).

718. Mercan Ağa Hanı, 719. Mercan Ağa Kabri

Mercan semtinde, Tığcılar Caddesi'nin sonunda, Büyük Çarşı'ya bitişik geniş sâhalı handır; eski yapısından hiç bir şey kalmamış gaayet geniş avlusu üzerine iki 'aded 10 odalık, bir 'aded 17 odalık müstakil hanla 8 büyük dükkân yapılmışdır. Bir iki dükkânlık da boş yer vardır. Bundan hanın vüs'ati hakkında bir fikir edinilebilir.

Sâhasında bu kadar han ve dükkân yapılmış olmasına rağmen avlu hâlâ pek genişdir. Ancak murabba' veyâ mustatil olmayıp giriş tarafı daha geniş olmak üzere uzunlamasına bir şibb-i münharifdir. Hiç bir dıl'ı muvâzi değildir. Bu han Mercan Ağa'nın vakfiyesinde han nâmı altında geçmemekdedir; an-

(1) Ö. L. B. - E. H. A., a.e., 240. S.

cak Bedestan yakınında 6720 akçe îrâdlı 40 ve 4004 îrâdlı 27 dükkân gösterilmişdir ki bunlar bu hanı teşkîl eder, (1); cem'an 67 dükkândır.

Mercan Ağa'nın Kabri köşedeki yeni bir hanla kahve dükkânı arasında ahşâb çatılı bir sundurma altında yazısız bir taşdır.

720. Molla Gûrâni Hanı

Bu hanın Edirneli Yahudiler Mahallesi'nde Orya Kapısı, ya'ni şimdiki Bağçe Kapı semtinde olduğu (V. II., 29. S.) de ve başka sahîfelerde hududlar münâsebetiyle zikrolunmakdadır.

Bu han Molla Gûrânî'nin vakfiyesinde Yahudiler Mahallesi'nde 2071 akçe îradlı bir han ile 1800 akçelik han bünyesinde büyük mahzen ve yine hana 'âid 4485 vâridâtlı höcrelerden mürekkeb olarak kaydedilmişdir, (2). Cem'an 8356 akçe hâsılı olan ufak bir handır.

721. Murad Paşa Hanı

Bu hanın Hacı Timurtaş Mahallesi'nde ya'ni Tahta Kal'e civârında olduğu, hududlar münâsebetiyle, Fâtih vakfiyesinde birkaç yerde, meselâ (V. II., 41. S.) anlaşılıyor. Bu han Paşa'nın vakfiyesinde Tahta Kal'e'de 28666 akçe îrâdlı olarak yazılmışdır; höcre 'âdedi yokdur, (3). Vâridâtına göre mühim ve büyük meselâ 60-70 höcre mikdârında bir han olacakdır.

722. Şeyh Dâvûd Hanı

Bu han, Uzun Çarşı'ya muvâzî Şeyh Dâvûd Hanı Sokağı'nda idi. Mescidi bahsinde yazdığımız gibi, Şeyh Dâvûd, Fâtih Sultan Mehmed'in meş'alecileri ve seyislerinin şeyhi olmuş ve bu han içinde bir mescid yapdırmış, oraya gömülmüşdü. Hadîka bu ma'lûmât ile berâber, senede bir def'a Mevlid-i Nebevî gününde, civarda yerleşmiş olan 'arabların hepsinin oraya toplanıp Mevlid okutduklarını yazar, (4). Bu han XIX. 'asırda temâmen yeniden yapılmış olarak mevcuddu; 1962 senelerinde Eminönü'nden Bâyezıd'a çıkan caddenin açılması sırasında yıkdırılmışdı.

723. Üsküdar'da Kervansaray

Bu kervansarayın mevcûdiyeti Ayasofya Vakıfları Muhâsebe Defteri'nde gözüken 4893 akçelik bir ta'mîrinden öğrenilmekdedir. Senesi 895 (1490) dır, (5). Ne yeri ne binâsı hakkında ma'lûmât mevcûddur.

724. Yemiş Kapanı Hanı

Yemiş Kapanı Hanı Tahta Kal'e'de olup altda 11 mahzen, üstde 16 höcre ve dışında 16 dükkândan mürekkeb imiş, (V. II., 22. S.). Hanın 894 (1489) da îcârı 14500 ve onu ta'kîb eden iki senede 17248 ve 17582 dir, (6). Halbuki 926 (1519) da bu bedel 32000 akçeye bâliğ olmuşdur (7). Bu han şimdi yokdur.

725. Darbhâne Hanı

Darbhâne devlete 'âiddir; fekat anlaşılan yanındaki bir binâ han olarak kirâya verilmekde imiş. Bu da ancak 926 senesinde, Ayasofya Vakıflar Tahrîr Defteri'nde görülüyor. İrâdı 3000 akçeden 'ibâretdir, (8).

Bu 18 handan yalnız Kürkcü Hanı'nın 2/3 ü kalmışdır. Mercan Hanı'nın da 'arsa sâhası ma'lûmdur, dîğerleri mechûlât içindedir.

M — İSTANBUL HAMAMLARI

Fâtih devrinde İstanbul'da yapılan binâlardan hamamlar, en çok kalan nev'i teşkîl eder. Bunlar içinde mahallelerin ihtiyâcı için yapılan ufakları olduğu gibi son derece haşmetli, ferah, mükellef olanları çokdur. Ba'zıları Şengül gibi bir konak hamamından, ba'zıları 'Acemî Oğlanlar gibi kışlanın husûsî hamamından çarşı hamamı hâline getirilmiş bulunmakdadır.

— 'Azebler Hamamı, câmi'i ile berâber 385. sıra numarasında,

— Eyüb Sultan Çifte Hamamı, câmi'iyle berâber 395. sıra numarasında,

— Hamam (Yedi Kule'de), câmi'iyle berâber 661. sıra numarasında,

(1) Ö. L. B. - E. H. A., a.e., 84. S.
(2) Ö. L. B. - E. H. A., a.e., 161. S.
(3) Ö. L. B. - E. H. A., a.e., 307. S.
(4) Ayvansarâyî, a.e., 1. C. 131. S.
(5) Ö. L. B., a.ma., 370. S.
(6) Ö. L. B., a.ma., 344. S.
(7) Ay., 141. S.
(8) Ay., 141. S.

— İshak Paşa Hamamı, câmi'iyle berâber 455. sıra numarasında,
— Karaman - Irgadlar Hamamı, Fâtih Câmi'iyle berâber 406. sıra numarasında,
— Molla Gûrâni Hamamı, câmi'iyle berâber 537. sıra numarasında,
— Murad Paşa - Horhor Hamamı câmi'iyle berâber 553. sıra numarasında,
— Nişancı Hamamı, câmi'iyle berâber 560. sıra numarasında,
— Rum Mehmed Paşa Hamamı, câmi'iyle berâber 572. sıra numarasında yazılmışdır.

726. 'Acemi Oğlanlar Hamamı

Şehzâde Başı'nda eski 'Acemi Oğlanlar - Yeniçeri namzedleri kışlasının hamamıdır. Kadınlar mevzû'-i bahis olmayınca tabî'atiyle tek olacakdır; el'ân çalışmakda ve 'Acem Oğlu münharif ismiyle anılmakdadır. Sivri kesişen iki sokak köşesinde olan bu hamamın câmekân-soğukluk kısmı pek çok değişmiş, büyütülmüş veyâ küçültülmüş, def'alarca yapılmışdır. Hiç bir husûsiyeti de kalmamış, hududları belirsiz hâle gelmişdir. Bu sebeble plânını koymamayı tercih etdik.

888. R.: Şehzâde Başı'nda 'Acemî Oğlanlar - 'Acem Oğlu Hamamı

Soğuklukdan 2.35×5.50 ölçüsünde, dehliz gibi bir ılıklığa girilir. Ilıklığın sağında 2 ve 2.6. m. genişliğinde 2 halvet ve solda usturalık - helâ bulunmakdadır. Göbek taşı 5.75×5.75 m. eb'âdında olup basit müsellesî bir kuşağa oturan kubbe ile örtülüdür. (888. R.) de görülen kubbe budur. Halvetlerin üçü tavanlı beşik, dördüncüsü yuvarlak tonozla örtülüdür; ölçüleri 1.50×2.90, 2.90×2.90 ve 2.15×2.50, 2.50×3.30 m. dir.

727. Alaca Hamam

Mısır Çarşısı'nın üstünde, Marpuccular Caddesi'nde, Çelebi Oğlu 'Alâuddin Câmi'i yanındadır.

Hamam Fâtih Sultan Mehmed'in vakfıdır, (V. II., 23. S.). Çifte olduğuna dâir bir kayıd yoksa da, kadın ve erkeğe mahsûs olduğu mahallen ma'lûmdur. Hamamın irâdı 894 senesi başında 22333, 895 de 22000 akçedir, (1) ki ehemmiyetli bir mıkdardır. Şimdi ticâretgâh bir mahalde, bekârlar semtinde kaldığından kadınlar tarafının yıkanma kısmı da erkeklere eklenmişdir; böylece kullanılmakdadır. Yerin kıymetinden dolayı soğukluğun önüne dükkânlar yapılmış, iki dükkân ortasından medhâl verilmişdir. Güzel ampir sütûnlu revak üç tarafı dolaşır; hamam tarafı duvardır; musandıra yokdur. Sol tarafda olduğu gibi, sağ tarafa da derin bir dükkân yapılıp soğukluk bunun üzerine taşırılmışdır. Bu sûretle soğukluk altda daha dar, üstde genişdir; bunun tavanında nefis bir ampir göbek vardır.

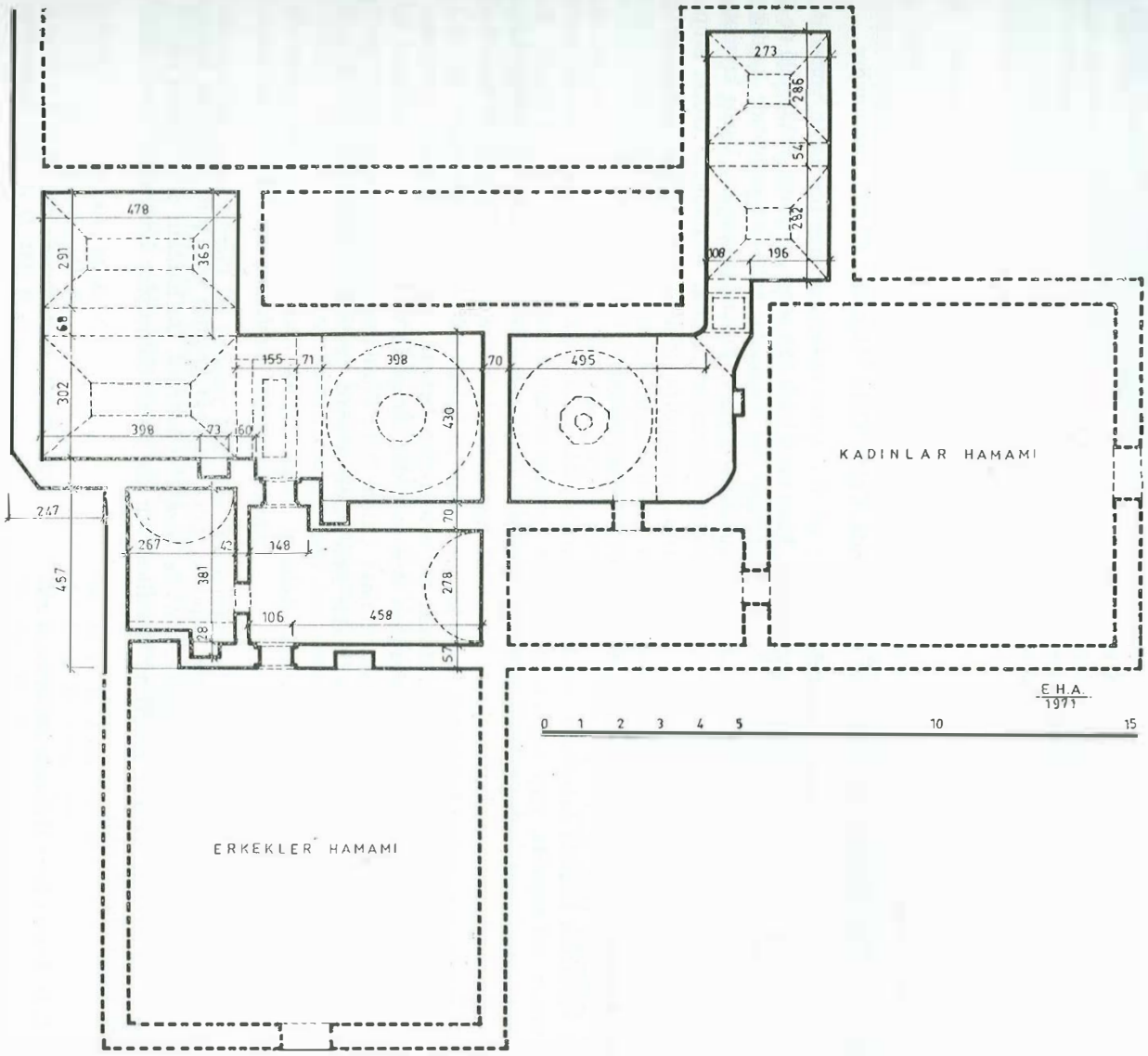
Ilıklık yuvarlak tonozla örtülüdür; solunda usturalık-helâ bulunmakdadır. Tavanlı tonozla uzatılmış göbek taşından, sol tarafda, yine tavanlı çift çapraz tonozla örtülü halvetimsi bir mahal vardır. Bunun sağı kadınlar kısmı imiş, buraya 'ilâve etmişler. Fekat o kısım harâb ve metrûkdür. Ilıklıkdan başka cihetleri de erkekler hamamına katmak için iki göbek taşı kubbesinin arasındaki duvara bir kapı açılmışdır; biz restitüsyon vaz'ıyetini belirtmek üzere kapıyı kapalı ve duvarı eski hâliyle gösterdik (889. R.). Hazîne ve külhan arka tarafda olup, sol tarafdaki bir arkalıkdan beslenir. Yerinde hamam olduğunu gösterecek bir 'alâmet göze çarpmaz; dükkânların arasında dar bir geçid ve bir levha, zor bulunur bir işâret teşkil etmekdedir. (890. R.) de görülen minâre Çelebi Oğlu Câmi'ine 'âiddir. Evliyâ Çelebi bu hamamı (Deliler) e münâsib görmüşdür (2); her hâlde Alaca-Deli Alacası isminden kinâye olacak. Hamam yanındaki câmi'e isim vermişdir.

728. 'Azebler Hamanı

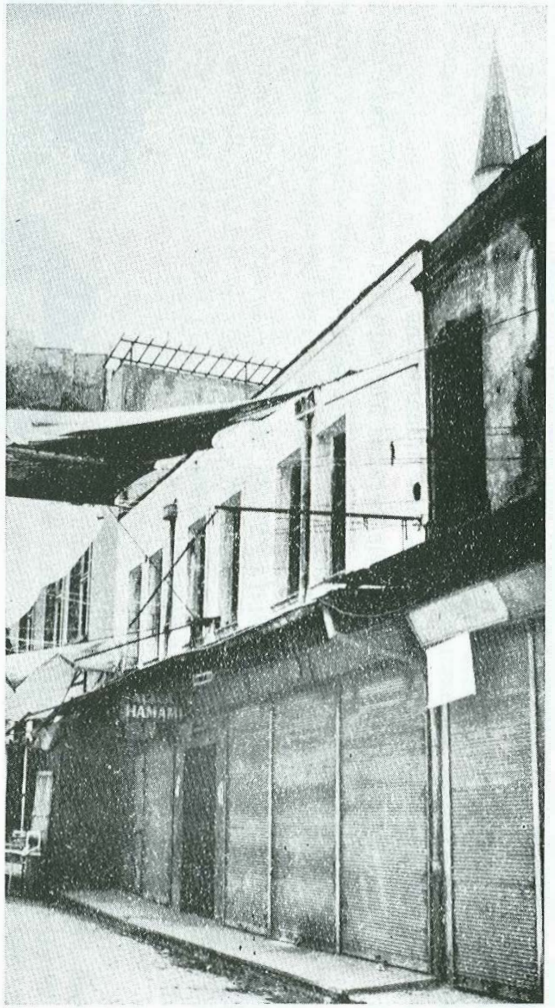
Un Kapanı Köprüsü'nden çıkınca, yeni yapılan yonca yaprağı geçidin sağ kolu üzerinde bulunuyordu; 1944 senesinde, yanındaki Elvan-zâde Câmi'iyle berâber yıkdırıldı. Bu hamam da o câmi'e ismini vermişdir. Hattâ bir aralık 'Azebler Hamamı Mahallesi adı da revac bulmuşdu. Sonradan Elvan-zâde ismi onun yerini tabi'î olarak aldı.

(1) Ö. L. B., Fâtih Câmi'i Muhâsebe Defterleri, a.ma., 306. S.

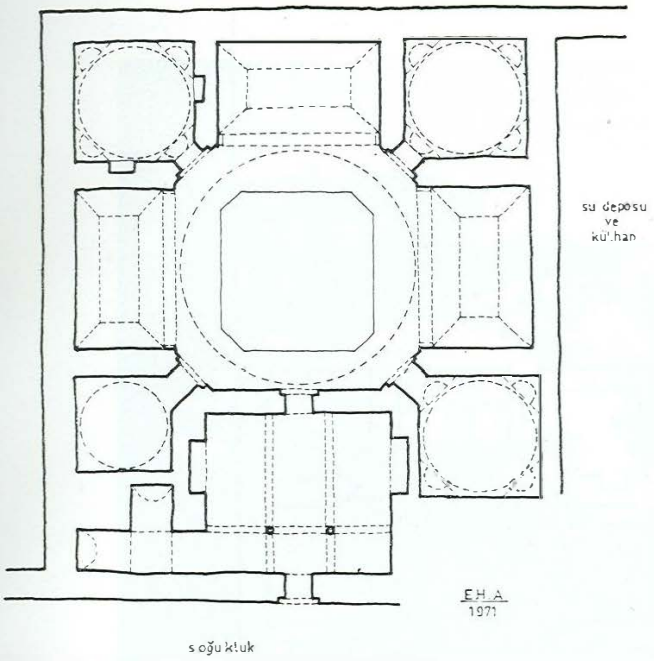
(2) Evliyâ, Seyâhatnâme, 331. S.

889. R. : Marpuccular'da Alaca Hamam planı

890. R. : Marpuccular'da Alaca Hamam

891. R. : Balat Kapısı Hamamı krokisi (Müste'ciri ölçmeye bırakmadığından kroki hâlinde yapıldı)

892. R. : Balat Kapısı Hamamı

Bu hamam da vakfiyenin 'aynı sahîfesinde Fâtih Câmi'i vakıfları arasında gösterilmişdir. İrâdı 894 de 21400, 895 de 24100 idi, (1). Evliyâ Çelebi bu hamam için *"Kefere tarz-ı mi'mârîsinden tahvîl ile islâm âdâbı üzre yapılmışdır"* demekdedir, (2). Doğruluk derecesini tevsîk imkânından mahrûmuz.

729. Balat Kapısı Hamamı

Balat Çarşısı'nda Fâtih Sultan Mehmed'in Tahta Minâre Câmi'ine bitişik tek hamamdır. Vakfiyenin (V. II:, 23. S.) sında Fâtih vakfı olarak mukayyeddir. Vakıf Muhâsebe Defteri'nde ise Balat Mahallesi'nde Köhne Hamam ismi altında 5121 akçe îrâdlı gösterilmişdir, (3).

Bu hamama ölçmek müsâ'adesi verilmediğinden müşteri olarak girilip ancak bir krokisi yapılabildi; taslak olduğunu göstermek üzere de elle çizildi, (891. R.). Ahşâb yeni bir soğuklukdan geçilen ve ortasında iki mermer direk bulunan ılıklık üzerinde helâ ve usturalık vardır. Takrîben 6.0 m. kutrunda olan göbek taşı üç eyvanlıdır; dört köşesinde dört halvet bulunmakdadır. Biri daha küçükdür. Merkezî plânlı hamamların ufak bir örneğidir. Binâda esaslı ba'zı ta'dilât yapılmış olması muhtemeldir. Fekat daha fazla tedkıyke imkân bırakılmadığından, işâret etmekle iktifâ ediyoruz, (892. R.).

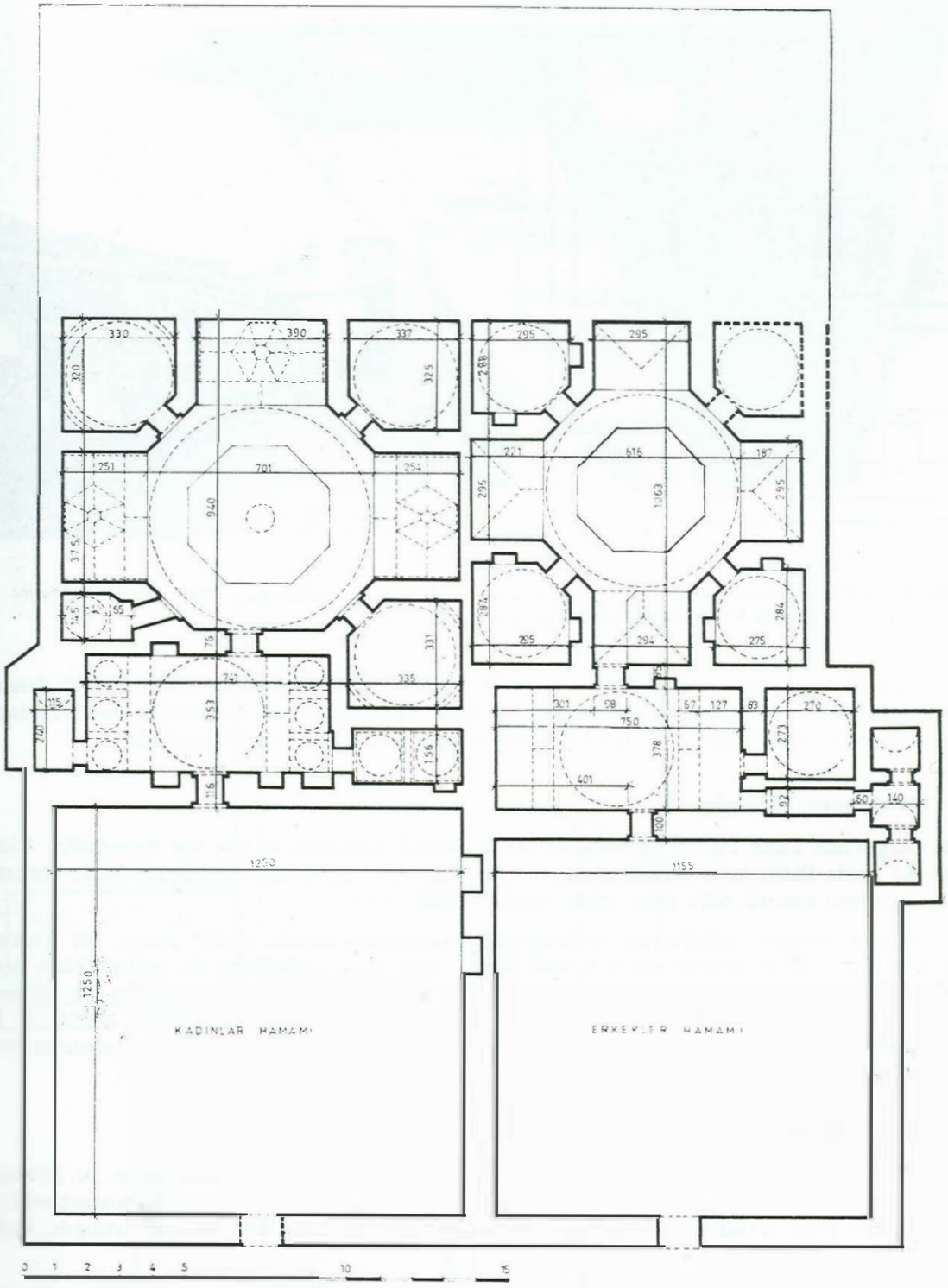
730. Bostan Hamamı

Bostan Hamamı Dâvûd Paşa Câmi'ine gitmeden cadde üstünde ve biraz aşağıdadır. Dr. Süheyl Ünver Bey, mahallî rivâyetlere 'atfen, Fâtih Sultan Mehmed'in burada yıkandığını ve ona hizmet eden Dellâk Dâvûd'un, Cerrah Paşa Hastahânesi yerinde iken yıkılan Hubyâr Câmi'inin yanında yatdığını, halkın dâimâ 'alâkasına mazhar olduğunu yazar, (4).

Hamam vakfiyede geçmez. Fakat sonradan, Fâtih vakıfları tarafından iktisâb edilmiş, Osman Bustânî nâmiyle Muhâsebe Defteri'nde 894 de 11467, 895 de 12535 olan îrâdı gösterilmiştir, (Muhâsebe. 307. S.).

Bu çifte hamamın soğuklukları ahşâp çatılı olup kubbeli bulunduğuna dâir bir emâre yokdur. Üstelik pek de ihtimâl verilmez; çünki duvarları incedir. Erkekler kısmının girişi cadde üstünde ve soğukluğa 'ilâve edilmiş odalar ortasındadır. Kadınlara medhali yan sokakda, 'ilâve kısmın köşesindedir. Biz uzatma 'ilâvelerini restitüsyon plânlarında göstermediğimiz gibi, kadınlar medhalini de ön tarafa aldık. Fekat kapının mevkı'i husûsunda müterediddiz; onun için noktalı olarak gösterdik. Kezâ her iki kapının şekli hakkında da bir iddi'âda bulunamayız.

(1) Ö. L. B., a.ma., 306. S.
(2) Evliyâ, Seyâhatnâme, 1. C., 330. S.
(3) Ö. L. B., a.ma., 306. S.
(4) Dr. Süheyl Ünver, Yedinci Tepe Hamamları, II. Vakıflar Dergisi, Ankara 1942. Hubyar Câmi'i Hastahânenin Neş'et Ömer kısmı yerinde idi.

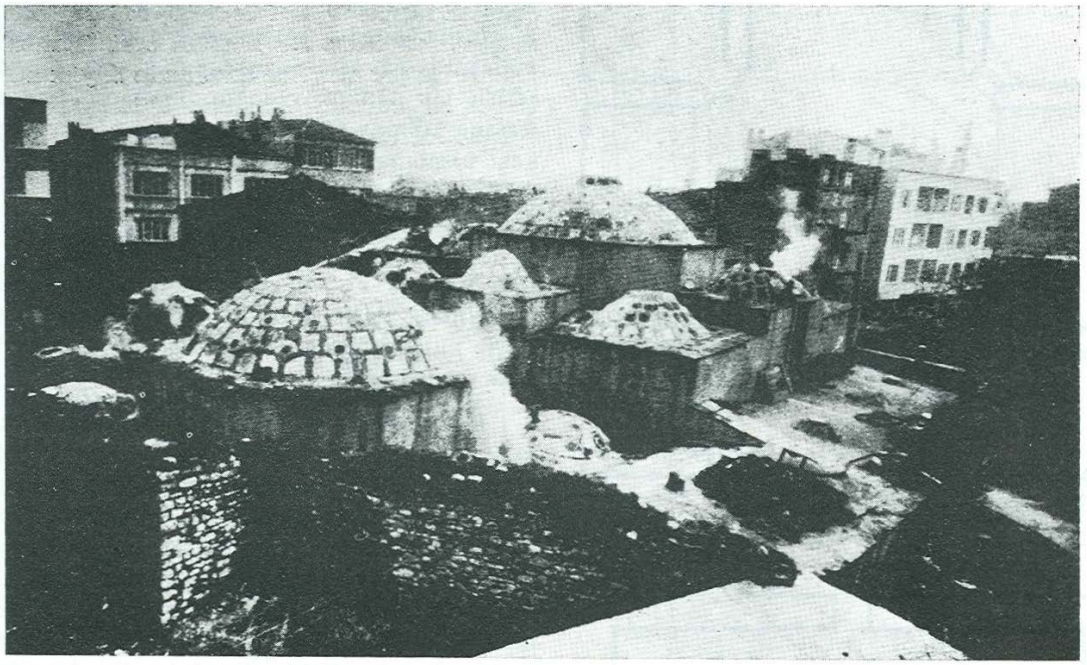
893. R. : Bostan Hamamı restitüsyon plânı

Erkekler tarafı iki kemerle uzatılıp, ortasına bir kubbe oturtulmuş uzunlamasına bir yerdir. Üstünde bir ılık halvet ve helâ vesâire vardır. Göbek taşı dört eyvanlı ve dört köşe halvetlidir, (893. R.) .

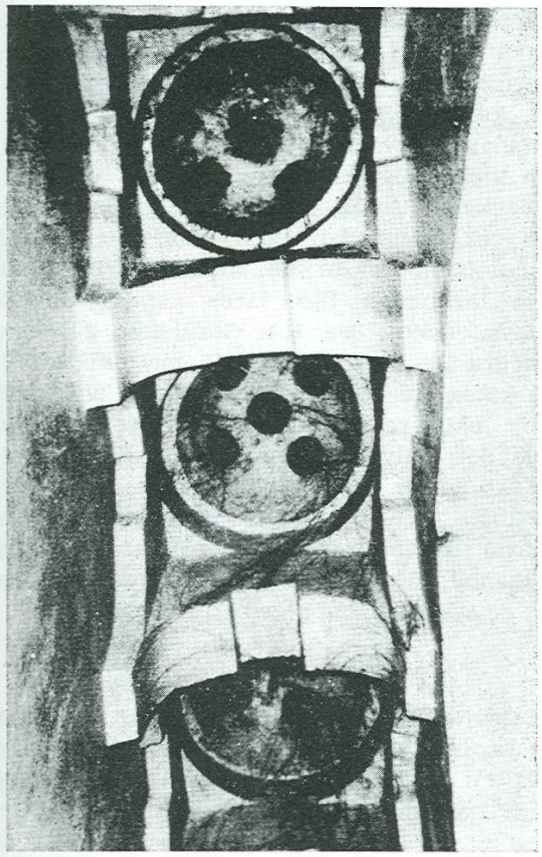
Kadınlar kısmının soğukluğu daha geniş, göbek taşı kubbesi daha büyük ve yüksekdir; halvetler de daha vüs'atlidir. Buna mukabil ılıklıkda halvet yokdur, sıcaklıkdaki halvetlerin birisi de pek ufak, ancak tek kurnalıdır, (894. R.). Hamamda husûsî parçalar nâdirdir; yalnız kadınlar tarafında ılıklığın yan kemerlerindeki üçlü kubbecikler şâyân-ı dikkatdir, (895. R.).

731. Câmi' Mahallesi Hamamı

Fâtih Sultan Mehmed'in kiliseden tahvîl ettiği; Karaköy Köprüsü civârındaki câmi'in mahallesinde vâkı olan bir çifte hamam Karaköy Hamamı ismiyle yâd olunan câmi'e vakfolunmuş bir Fâtih binâ-

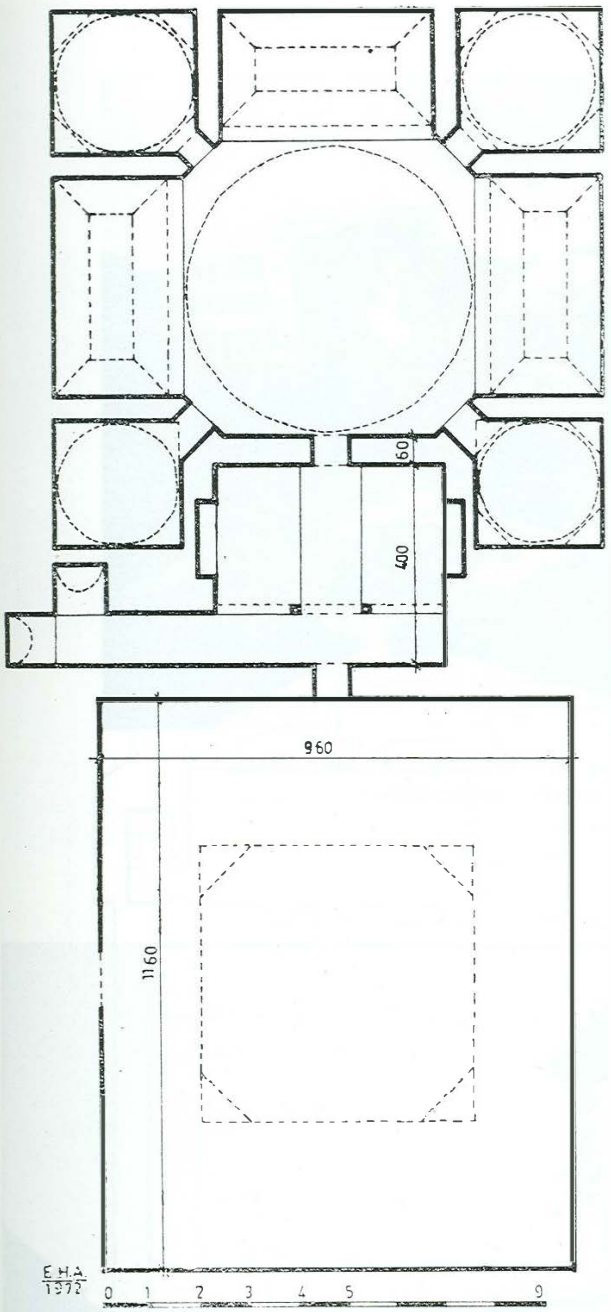
894. R. : Bostan Hamamı arkadan görünüş (Öndeki kubbe erkeklere, yüksek olan kadınlara 'âiddir. Çatılı soğukluklar geridedir.)

895. R. : Bostan Hamamı'nda kadınlar ılıklığında yan kemerlerdeki ufak kubbeler

897. R. : Balat'da Çavuş Başı Hamamı

896. R.: Balat'da Çavuş Başı Hamam planı (kroki)

sı idi, (V. II., 23 ve 78. S.). Muhâsebe Defteri'nde (307. S.) Galata Câmi'i önündeki bu binâya Küçük Hamam denmekte, 894 de 9400, 895 de 8250 akçe irâdı görülmekdedir. Bu hamam eski İstanbul panaromalarında yer alır. Soğukluğunda büyük kubbeli, gösterişli bir hamam olduğunu hatırlıyoruz. 922 senelerinde Mi'mâr Monceri tarafından, bir İtalyan Bankası hisâbına yapılan Karaköy Palas'ın yerinde idi.

732. Çavuş - Çavuş Başı Hamamı

Balat'da Ferruh Kethüdâ Câmi'i yanında olan bu hamam Fâtih vakfıdır; Vakfiyede Çavuş Başı ismiyle mukayyeddir, (V. II., 23. S.). Muhâsebe Defteri'ne geçirilmemişdir.

Hamam ahşap çatılı geniş bir soğuklukdan sonra, yanları eyvanlı, ortası kubbeli bir göbek taşı ve nihâyetinde iki halvetden mürekkebdir; soğuklukdan girilen kapının solunda tek halvetli bir ılıklık ve etrafında helâ ve usturalık vardır. Ayrıca göbek taşı yanında da bir helâ bulunmakdadır, (896. , 897. R.). Bu son resimde soldaki binâ Ferruh Kethüdâ Câmi'idir; sağdaki kapı kadınlar medhalidir. Kubbe ve fenerli çatı erkekler tarafıdır. Bu, İstanbul'un küçük hamamlarına bir örnekdir.

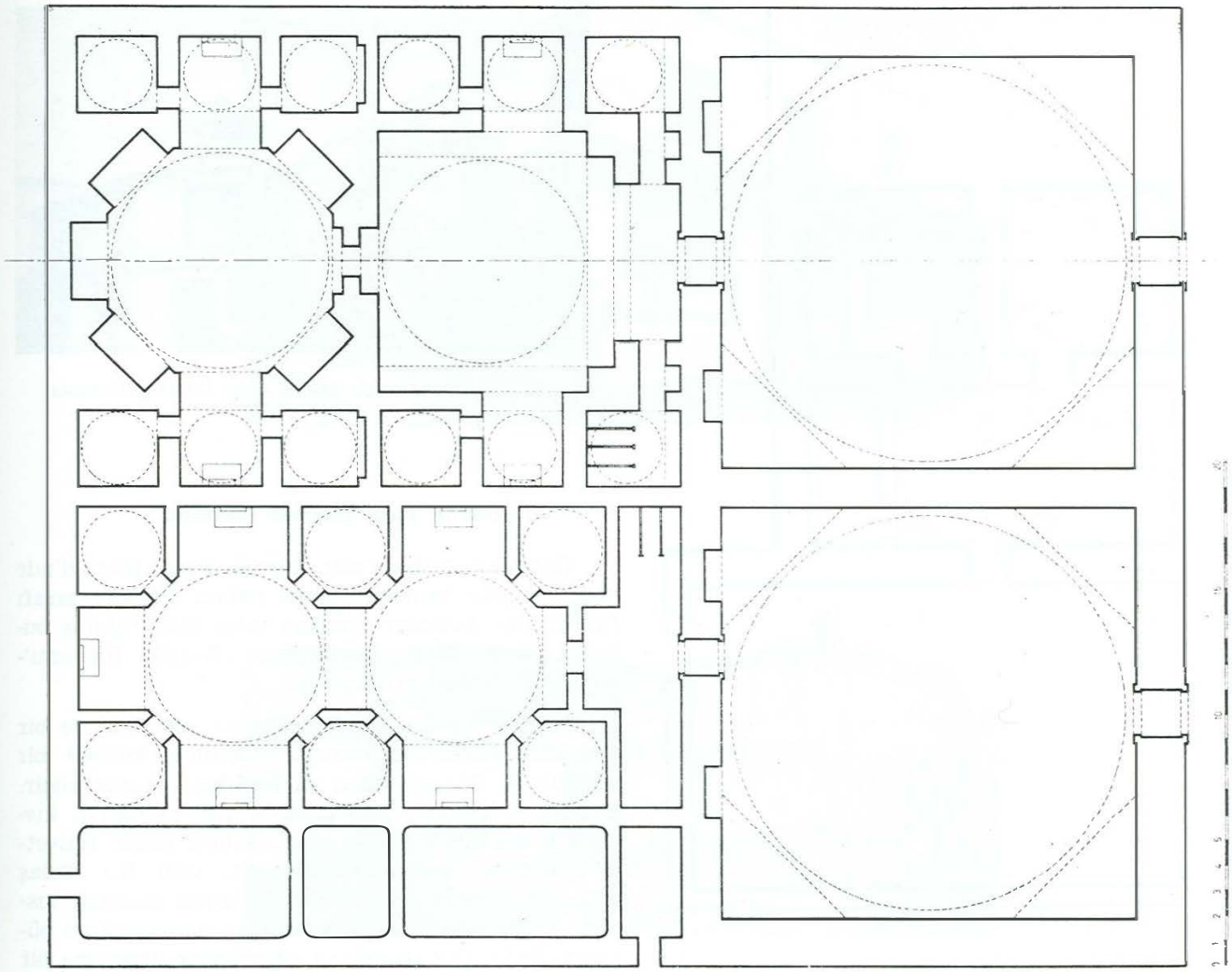
733. Çukur Hamam

Kara Deniz Baş Kurşunlu Medresesi'nin şimâlinde ve 100 m. kadar aşağısında olduğu Beyâzıd Su Yolları Haritası'ndan anlaşılan (635. R.) bu çifte hamam şimdi mevcud değildir. İstanbul'un en büyük hamamlarından biri idi. Evliyâ (I. C., 330. S.) da, Irgadlar, Azebler, Vefâ ve Eyüb Hamamlarından sonra yapılan bir hamam olduğunu yazmakdadır. Bânisinin kim olduğu bulunamadı; fekat bu târihde söylenenlerden sonra ve Fâtih devrinde yapılan daha pek çok hamamdan evvel olduğu için Fâtih zemânından bulunacakdır. Biz de bu sebeble Charles Texier tarafından 1830 larda yapılan plânını koymakdayız, (898. , 899. R.). Görüldüğü gibi eğer mikyas doğru ise, soğukluklar 16.5 metrelikdir; köşe yarım kubbelere oturur. Bir tarafında pek geniş kubbeli bir ılıklık ve üstünde üç halvet ve iki eyvan vardır. Göbek taşı sekiz köşedir; beş küçük, iki büyük eyvan ile, dört halveti bulunmakdadır. Diğer tarafda ılıklık ufak ve mustatil, buna mukabil sıcaklıkda göbek taşı çiftdir. Birincisinde iki eyvan ve halvet, ikincisinde üç eyvan dört halvet vardır. Bu ölçülere ve tertîbâta göre, İstanbul'un en büyük hamamı olan Mahmud Paşa'dan aşağı değildir. Fekat kubbe ve duvar tezyinâtı hakkında plânlarda tafsîlât yokdur. Mahmud Paşa ise pek zengin ve müzeyyendir.Buna mukaabil, Texier'de cehennemlik tertîbâtı gösterilmişdir. Ne dereceye kadar doğrudur bilinemez; fekat pek de aykırı bir hâl göze çarpmamakdadır.

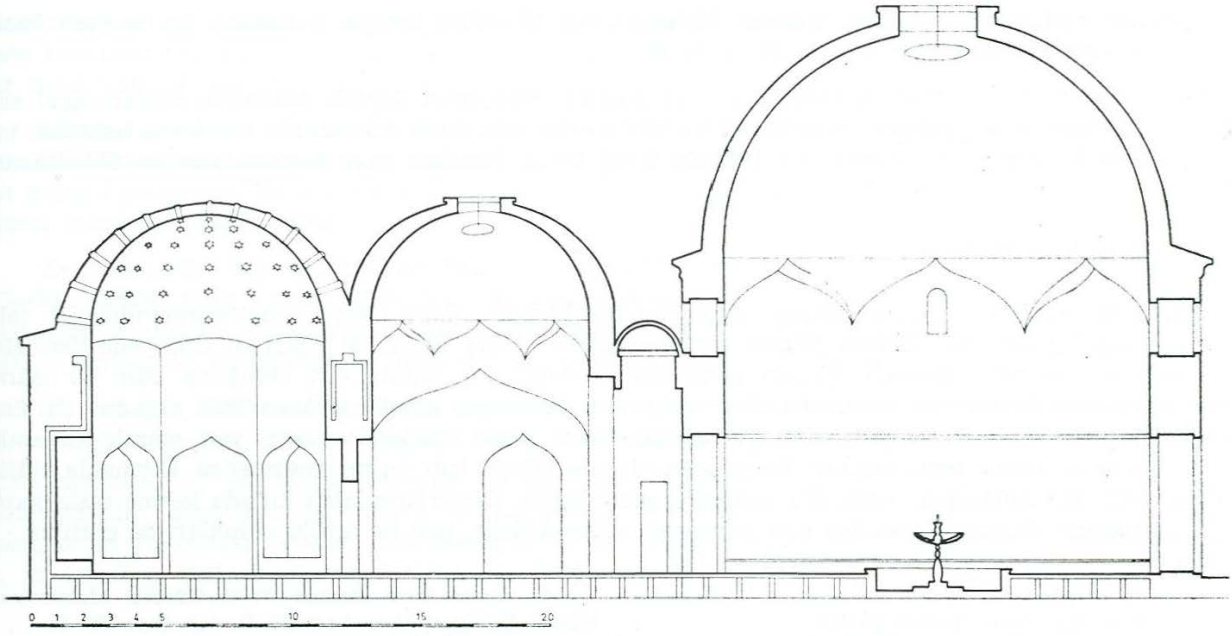
734. Dâvûd Paşa Çifte Hamamı

Sadr-ı A'zam Dâvûd Paşa'nın Meydan-ı Tîr denilen Yeni Odalar'ın ok atış yeri civârında, Et Yemez semtinde (büyük çifte) bir hamamı olduğu câmi' bahsinde yazılmışdı, (1). 953 senesi irâdı 40.000 akçe olan bu hamam zemânımıza dahî intikaal etmemiş ve Vakıf Defteri neşrolununcaya kadar mechûl kalmış idi. Bu hamama Büyük, Paşa'nın Dâvûd Paşa İskelesi yanındaki hamamına da Küçük denildiğine göre, irâdları arasında büyük fark olması lâzımdı. Halbuki onun irâdı da 34500 dür. Büyüğün bu kadar az farklı olması semtinden dolayıdır. İskeledeki hamam işlek bir yerde olduğundan, küçüklüğüne rağmen, irâdı yüksekdir.

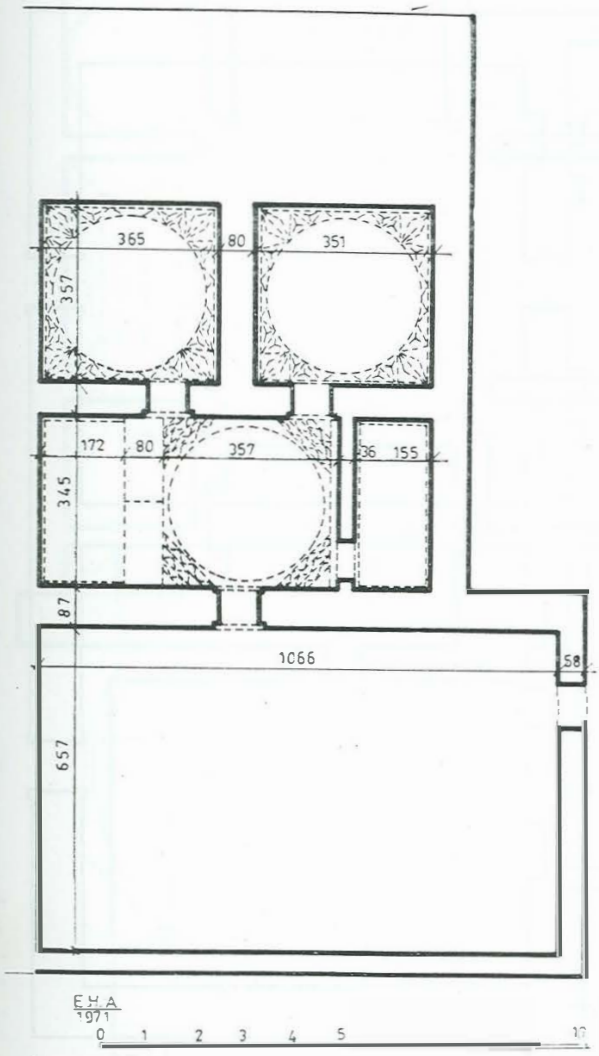
(1) Ö. L. B. - E. H. A., a.e., 345. S.

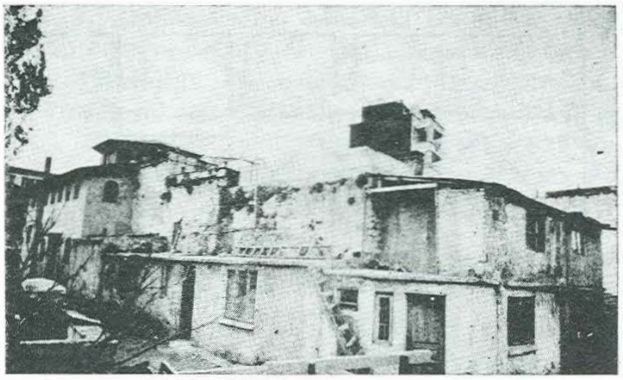
898. R. : Çukur Hamam plânı (Texier'den 'aynen iktibas)

899. R. : Çukur Hamam makta'ı (Texier'den 'aynen iktibas)

900. R. : Samatya'da Dâvûd Paşa İskelesi Hamamı restitüsyon planı

901. R. : Samatya'da Dâvûd Paşa İskelesi Hamamı

735. Dâvûd Paşa İskelesi Hamamı

Samatya Caddesi'nde Dâvûd Paşa İskelesi'nde olan bu çifte hamamın şimdi yalnız erkekler tarafı çalışmakda, kadınlar tarafına talaş doldurulmuş bulunmakdadır. Bu da Dâvûd Paşa (Küçük) Hamamı'dır; irâdı 34500 akçedir, (1).

Hamam ahşâb çatılı, basit bir soğukluk ile bir tarafında derin bir kemerle uzatılmış kubbeli bir sıcaklık ve iki halvetden ve helâdan mürekkebdir. Sıcaklığın kubbesi, hamamlarda çok rastlanan kıvrımlı kademelerle kemer ve duvarlara basar. Halvetler baklavalı kuşağa müsteniddir, (900. R.). Talaş dolu olduğundan içinden ölçemediğimiz kadınlar kısmını üstden ölçebildik; soğukluk ve hamam 'aynı büyüklükdedir. O kısmı plâna alamıyoruz. Hamama bir takım 'ilâveler yapılmışdır, (901. R.). Bunları da göstermediğimizden plânımız bir restitüsyon mâhiyetindedir.

736. Direklice Hamam

Vakfiyede Galata'da Süleyman Nahhâs Mahallesi'nde Direklice ismiyle gösterilen bu hamam Fâtih Câmi'inin vakıfları arasındadır, (V. II., 23 ve 78. S.).

Bu hamam Kurşunlu Han, Kalafat Yeri civârındadır; Süleyman Nahhâs Mahallesi oraları işgâl ediyordu, (2). Hamam şimdi yokdur. Nomidis-Schncider eserlerinde, direk kelimesinin tekrârına bakarak, bunu Yeşil Direk Hamamı sanmışlardır, (3). Halbuki Yeşil Direk Hamamı garb kapısındadır ve Sokollu'nun vakfıdır.

737. Eski Yeni Hamam

Eyüb'de Bülbül Deresi yoluna giderken solda olan bu hamam, Eyüb Câmi'i vakıflarındandır; ilk vakfiyede geçmediği hâlde, III. Sultan Murad zemânında 990 (1582) târîhinde toplanan vakfiyede Yeni Hamam nâmiyle mezkûrdur. Eski çift hamam câmi' karşısındadır, (4). Bunun çift olduğuna dâir bir işâret yokdur. Muhâsebe Defteri'nde bunun ve câmi' yanındaki hamamın senelik kirâları 3333 akçedir, (5). Son derece az olduğunu tekrâra hâcet yokdur. Bu hamam şimdi şeker i'mâlâtı ve satış yeri olarak kullanılıyor, (6). İçinde bölmeler bozulmuşdur. Bu yüzden ölçemediğimiz için yalnız resimlerini koymakla iktifâ edeceğiz. (902. R.) cebheden, (903. R.) arkadan görünüşdür. Duvarların ufak kıt'ada kesme taşla kaplı olduğu görülüyor. Soğuklukların iki sıra penceresi mütenâsibdir; çatı ile örtülü oldukları da görülür.

(1) Ö.L.B. — E.H.A., a. e., 345. S
(2) E. H. A., Mahalleler, Galata paftası
(3) Schncider - Nomidid, Galata, 35. S.
(4) Fâtih Mehmed II. Vakıfları, Ankara 1938.
(5) Ömer Lûtfi Barkan, Eyüb Türbesi Muhâsebesi, İktisad Fakültesi Mecmû'ası, 23. C., 1-2. Sayı 373. S.
(6) Resmin çekildiği esnâda bakkaliye ve fırın idi sonradan şekerci olmuşdur.

902. R. : Eyüb'de Eski Yeni Hamam cebhesi

903. R. : Eyüb'de Eski Yeni Hamam arka tarafı

738. Gedik Paşa Hamamı

Çarşı Kapısı'nda şimdiki Yeraltı yaya geçidinin devâmında, semte ismini veren büyük ve muhteşem hamamdır. Gedik Ahmed Paşa'nın vakfiyesi elimize geçmedi; bu hamam her hâlde Afyon Kara Hisar'da olan câmi' ve medresesine vakıf olacakdır. İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri, hamamın vakıf olduğunu, ba'zı hududlar münâsebetiyle yazıyorsa da mevkuuf-i 'aleyhi - neresi için tahsîs olunduğunu - her nedense bir bend hâlinde göstermemiş.

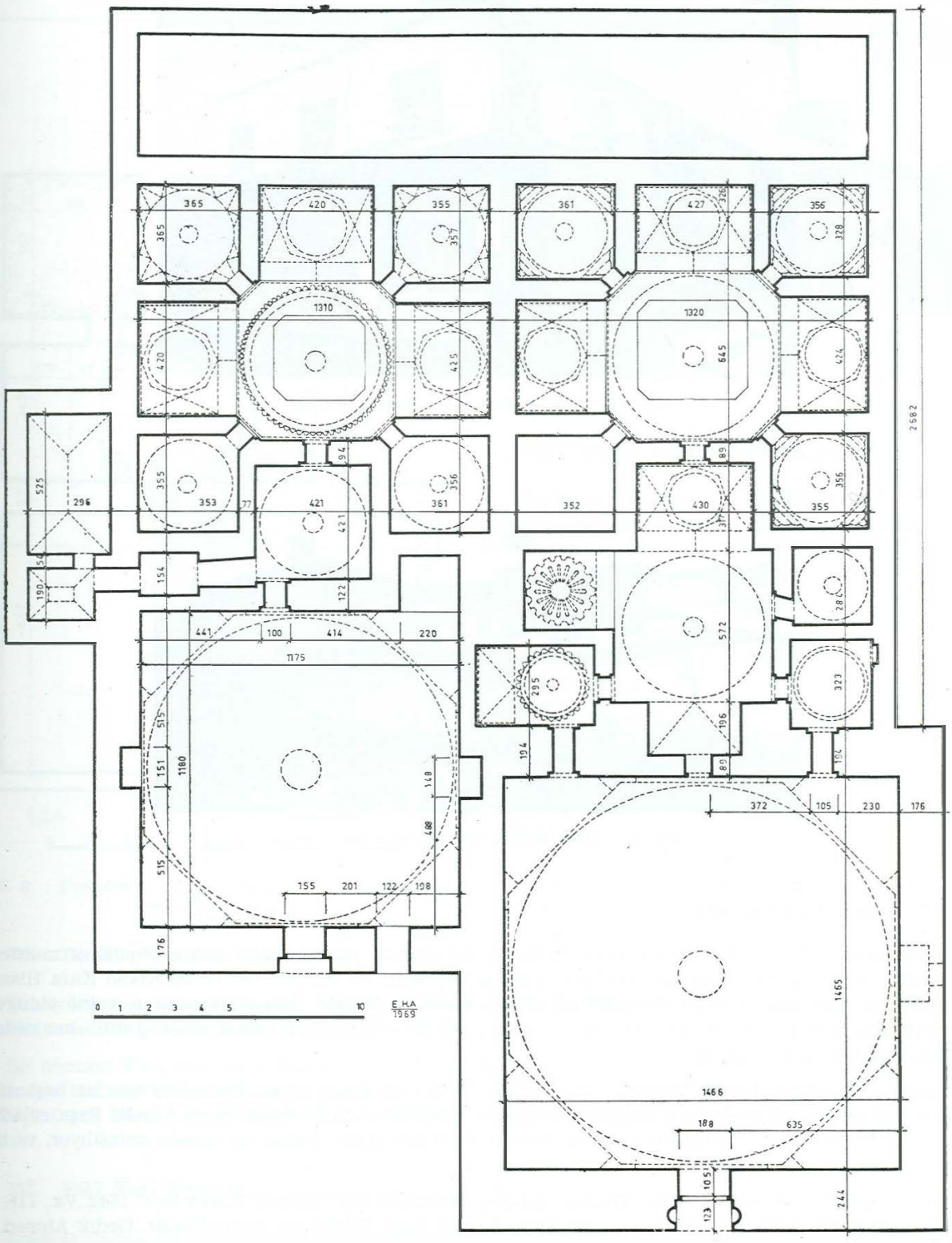
İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri, (422. Vakıf, 76. S.) da Emîn Sinan Mahallesi'nde bir başkası tarafından vakfedilen bir binânın hududlarında *"Vakf-ı Hamâm-ı Ahmed Paşa"* yı ve Ahmed Paşa evlâdının bir milkini gösteriyor. Bu münâsebetle Gedik Ahmed Paşa'nın orada emlâki de olduğu anlaşılıyor, ve belki orada oturduğu 'akla geliyor.

'Aynı defterde (630. Va., 114. S.) Divâne 'Âli Bey Mahallesi'nde *"Ahmed Paşa Vakfı"* (642. Va., 116. S.), *"Gedik Ahmed Paşa Vakfı"*, (646. Va.) de yine Ahmed Paşa Vakfı ismi geçmekdedir. Gedik Ahmed Paşa'nın bir mahallesi olmamasına, Vakıf Defteri'nde böyle bir mahallenin faslı açılmamasına rağmen bir vakfın binâsının *"Der Mahalle-i Hamâm-ı Ahmed Paşa"* da olduğu da (652. Va., 117. S.) mukayyeddir.

Bu kayıdlar hamamın 'âidiyetini belirtmekde olduğu gibi bir târîh cümlesi de senesini göstermekdedir: *"Târih-i Hamâm-ı Ahmed Paşa der Şehr-i Kostantıniyye... Hasan güft* خير بيد احمد " bu da 879 (1474) göstermekdedir (1). Hamamın Glück'de îzâhâtı ve yalnız erkekler kısmının plânı vardır; külhan kısmı da konmamışdır; 'umûmiyet üzre doğru olmakla berâber, soğuklukdan girilen helâ kapısını 2.20 m. olarak çizmesi, onun yanındaki eyvanda bölmeler göstermesi ve soğukluğun duvarlarını 'aynı kalınlıkda zannetmesi, ve kapılara 'âid müteferrik farklar gibi hatâlar vardır, (2).

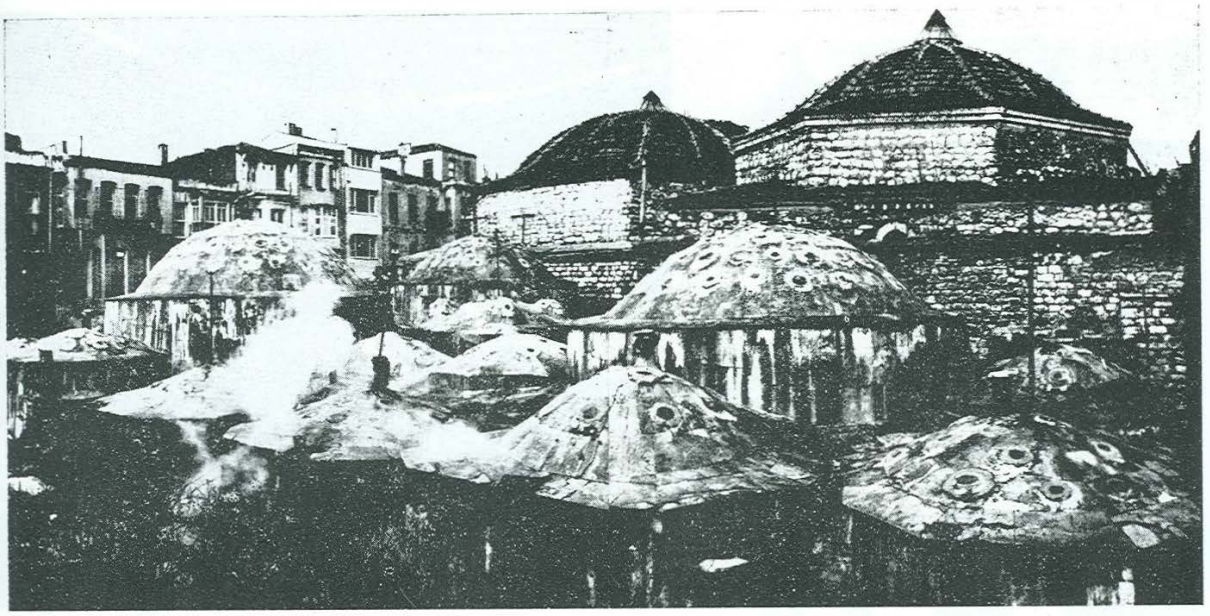
(1) Tâcî-zâde Münşe'atı, a.e., 59. S.

(2) H. Glück, a.e., (57-60. R.), 100-101. S.

904. R. : Gedik Paşa Hamamı plânı

Bu hamam İstanbul'un pek güzel ve büyük hamamlarından biridir. Bilhassa erkekler kısmı haşmetli, havalıdır. Soğukluğun giriş duvarı iki buçuk metreye yakın olduğu hâlde yanlar 1.76 dır. Buna niye lüzûm görülmüşdür? Soğuklukda pek az pencere vardır. Ilıklık üç eyvanlı, kubbelidir; helâ da buradadır. Göbek taşı üç eyvanlı, dört halvetlidir. Kubbelere muhtelif şekiller tatbîk edilmişdir. Eyvanlar göğüslemeli, halvetler, halka halka kademelidir. Kadınlar tarafının soğukluğu diğerinden 3 m. daha ufakdır. Soğukluğun iki hücresi ve bir kahve ocağı bulunmakdadır. Ilıklık tek kubbelidir. Uzun bir dehlizle sıhhî kısma geçilir. Sıcaklık üç eyvanlı, dört kubbelidir. Eyvanlarda göğüslemeler üzerine ufacık kubbeler oturtulmuş, halvetler baklavalı kuşağa basdırılmışdır. Kadınlar kısmının soğukluğu diğerlerinden on metre kadar geriden başlatılmışdır, (904. R.).

905. R. : Gedik Paşa Hamamı

Duvar yüzleri kasnaklar kaba yonma, muntazam sıralı ufak taşlarla yapılmışdır. Kubbeler taşla kaplıdır, (905. R.).

— Hoca Paşa Hamamı, Bk: Sinan Paşa Hamamı

739. İshak Paşa Hamamı

İshak Paşa'nın Ayasofya'dan Ahır Kapı'ya inerken sağda olan mescidinin yanındaki hamamını yazmışdık. Bu büyük hamam Paşa'nın İnegöl vesâir yerlerdeki hayrâtına vakıfdır. İstanbul'daki bu mescidi için, Der Kal'e-i Boğazkesen denildiğine göre, Rumeli Hisarı içinde bulunduğu anlaşılan bir hamam daha yapdırmış. Defterin yazıldığı sırada harâb olup 18000 akçeye satılmış, bunun ribhi olan 1800 akçe mescide vakfedilmişdir, (1).

740. Kadı'asker Hamamı

Vakfiyede Kadı'asker isminde Fâtih Câmi'i vakfı olan bir hamam görülüyor, (V. II., 23. S.). Bunun Kum Kapısı'nda olduğu da Ayasofya Tahrir Defteri'nden anlaşılıyor (2). Fâtih Câmi'i Muhâsebe Defteri *"Mevlânâ 'Ali Çelebi veled-i Fenârî Kadı'asker-i Köhne Hamamı"* Ya'nî Eski Kadı'asker 'Ali Fenârî isminde olduğunu, vâridâtının 894 de 39583, 895 de 37417 akçeye bâliğ bulunduğunu yazıyor, (3). Çifte olması lâzım gelen bu hamamın yeri dahî ma'lûm olmadığı gibi, ismi de son bir iki 'asırlık vesikaların hiç birisinde geçmediğinden çok evvel de harab olduğu anlaşılmakdadır. Kirâsına nazaran çift ve mühîm bir hamam olduğu da bellidir.

741. Kule Hamamı

Bu hamam vakfiyede Fâtih Câmi'i vakıfları arasında gösterilmişdir, (V. II., 23. S.). Yukarıda işâret olunan muhâsebe defterinde (306. S.) *"Kal'e-i İstanbul"* Hamamı ismiyle ve îrâdı 894 de 6233, 895 de 5931 akçe olarak gösterilmişdir. Yedi Kule'de olan bu hamam mevcûd değildir; îrâdına nazaran da tek olacakdır.

742. Küçük Hamam

Altı Mermer'de olan bu hamam Ayasofya Vakıfları Muhâsebe Defteri'nde kirâ getirdiği müddet içinde bir sene 7890, bir sene 8092 akçe îrâdlı gösterilmişdir, (4). Şimdi Kızıl Elma Caddesi üstüne düşen bu çift hamam, küçük ismine uygun bir plândadır. Yeni yapı basit soğukluklardan tekne tonozlu bir ılıklı-

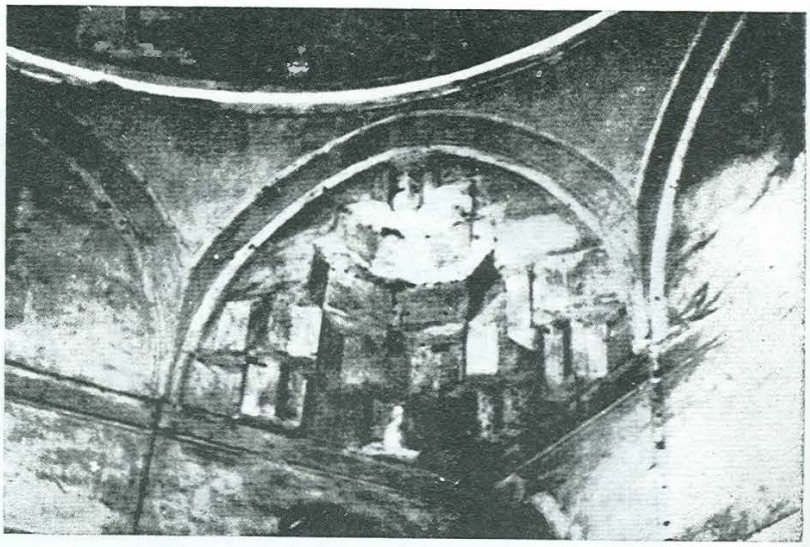
906. R. : Ma'cuncu'da Kızıl Elma Caddesi'nde Küçük Hamam (Soğukluklar sağda göbek taşları ortada)

(1) Ö. L. B. - E. H. A., a.e., 5. S.
(2) Ayasofya Vakıfları Tahrir Defteri: Ay, 97. S.
(3) Ö. L. B., a.ma., 307. S.
(4) Ö. L. B., a.ma., 346. S.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
REKTÖRLÜĞÜ
MERKEZ KÜTÜPHANESİ

909. R. : Mahmud Paşa Hamamı (Gurlitt'den)

910. R. : Mahmud Paşa Hamamı soğukluğu köşeliği (Foto: M.A.)

ğa ve oradan tek halvetli bir sıcaklığa girilir. Ilıklık 2.64 × 3.08 m., sıcaklık 4.45 × 4.40 m. dir; halvet 2.0 × 1.7 m. kadardır. Ilıklık üstünde daha da küçük bir halvet ile helâ vesâire bulunmakdadır. Plânını koymayı zâid bulduk ve bir resmi ile iktifâ etdik (906. R.).

743. Mahmud Paşa Hamamı

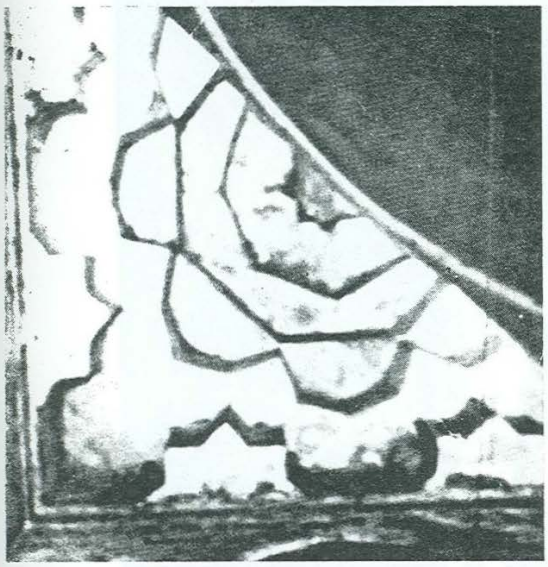
İstanbul'un, belki bütün devirlerinde gördüğü en büyük ve musanna' hamamlardan biridir. Vakıf Defteri'nde bu çifte hamamın evlâda tahsis olunduğu ve defterin yazılışı sırasında evlâdın münkariz olması sebebiyle, hayrâtın mesâriif için zabtolunduğu yazılmakdadır; irâdı 63.000 akçedir, (1). Ma'alesef kadınlar kısmı yıkılmış, yerine 'Abud Efendi Hanı yapılmışdır; han yapılmadan evvelki eski fotoğraflarda yıkık kubbesi belli olmakdadır. 8 Receb 1295 (8 Temmuz 1878) târihli Vakıt gazetesinde *"Mahmud Paşa Hamamı ittisâlinde 1600 arşın terbî'inde mukaddemâ nisâ hamamı olup elyevm harâb bulunan kısmın yerine ebniye-i sâire inşâsı husûsunda istihsâl olunan İrâde-i Seniyye..."* den bahsedilmekdedir, (2). Demek kadınlar kısmı İstanbul'un meşhûr 1894 zelzelesinden evvel yıkılmış bulunmakda idi. Hamamın Glück'de pek ufak farklarla yapılmış bir plânı ve makta'ı vardır, (3).

Bu çifte hamam 16 küsur metrelik kuturda, 27.0 m. irtifa'da muhteşem, havalı bir soğuklukla başlar. (907., 908. R.). Kapısı yüksek, geniş çerçeveli, yaşmağı 8 sıra istalâktitli güzel ve mütenâsib bir eserdir; istalâktitler epeyce harâb olmakla berâber, te'sirini muhâfaza etmekdedir. (909. R.). Bu resim 1900 senelerinde çekilmişdir; gece-gündüz gerili duran işportacı tentelerinden dolayı bugün 'aynı fotoğrafı elde edemedik ve bunu koyduk.

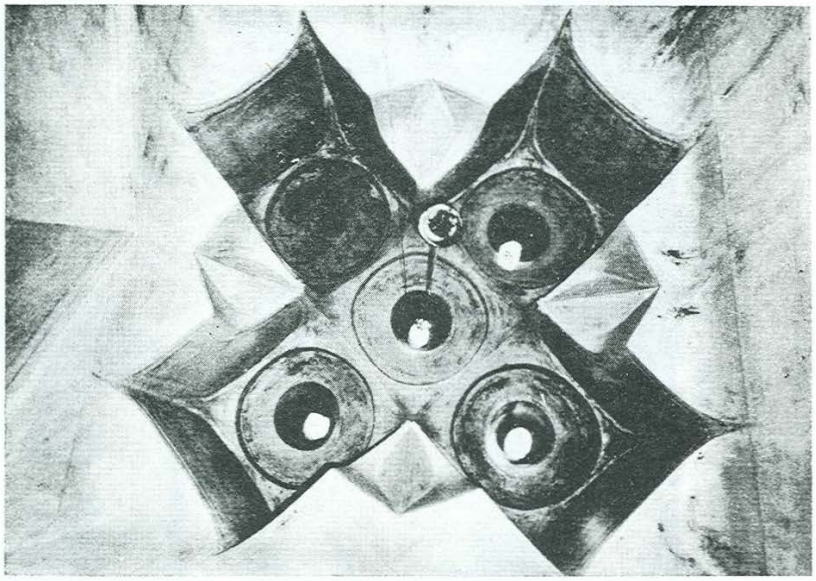
Soğukluk kasnakda dört, altda ve üstde sekiz pencere ile aydınlanır. Kubbe kürevî köşeliklere basar. Bunların içi 5 sıra tuğla istalâktitle bezenmişdir; bunlar plânda görülmekle berâber bir hamamın tezyinâtını tam 'aksetdirmesi için, fotoğrafla alınmış plân ve görünüşünü de takdim ediyoruz, (910., 911. R.). Soğuklukdan müte'addid taşlı helâ ve yanındaki usturalığa geçilir; buranın ılıklıkdan da girişi vardır. Soğukluğun sol köşesinde kahve ocağı yeri bulunmakdadır. Bunlar daracık mahaller olmayıp beş küsûr metre boyları vardır.

Ilıklığın kapısı ortadadır. Eşik atlatınca, 16 şemse dilimli bir yarım kubbe ile örtülmüş geniş bir eyvan altına gelinir. Ilıklık başlı başına bir hamam denecek kadardır. Kubbesi düz kürevî müselleslere oturur, eteğinde iki sıralı, 30 dilim, kıvrımlı takoz bulunmakdadır, (912., 913. R.). Büyük giriş eyvanının sağında, solunda daha küçük, fekat derin iki eyvan bulunmakdadır; bunların tonozları 'aynı üslûbda, başka başka tarzda kapatılmışdır, sağdakinin fotoğrafını (914. R.), koyuyoruz; bunda tepe camları dört kolda ortaya toplanmışdır. Soldakinde (915. R.) yedi cam ortadadır. Ilıklık üzerinde iki halvetin çapraz tonozları, bir orta fenerimsi çukur etrâfında, dört sıra kıvrımla yapılmışdır, (916. R.).

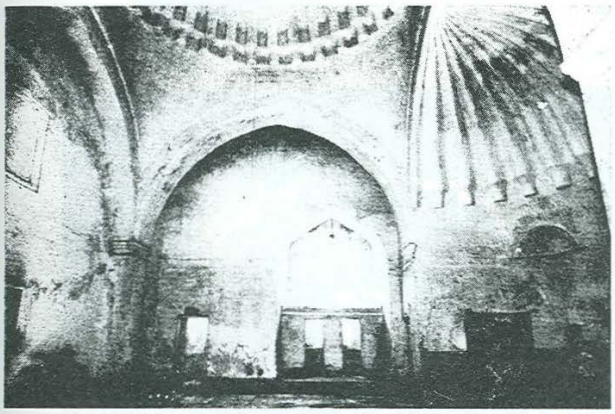
(1) Ö. L. B. - E. H. A., a.e., 42. S.
(2) Bu kaydı Dr. Süheyl Ünver Bey'de bulduk.
(3) H. Glück, a.e., 110. S. 70-71. R.

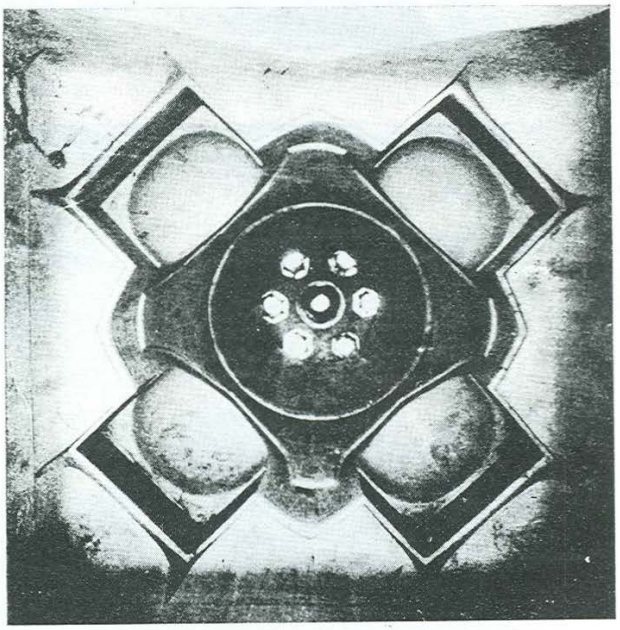
911. R. : Mahmud Paşa Hamamı soğukluk köşeliklerinin plân fotoğrafı (Foto: M. A.)

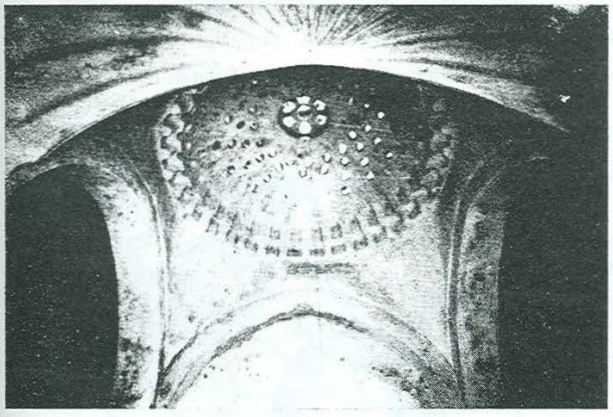
914. R. : Mahmud Paşa Hamamı ılıklıkda sağ eyvan kubbesi

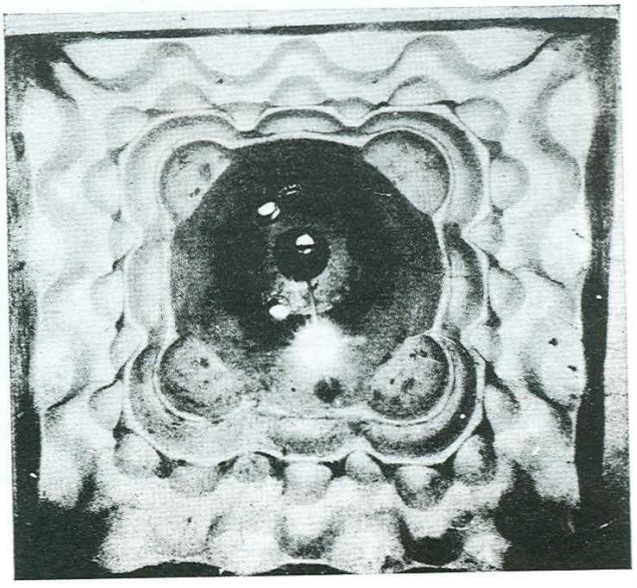
912. R. : Mahmud Paşa Hamamı ılıklık yarım kubbesi ve halvetler

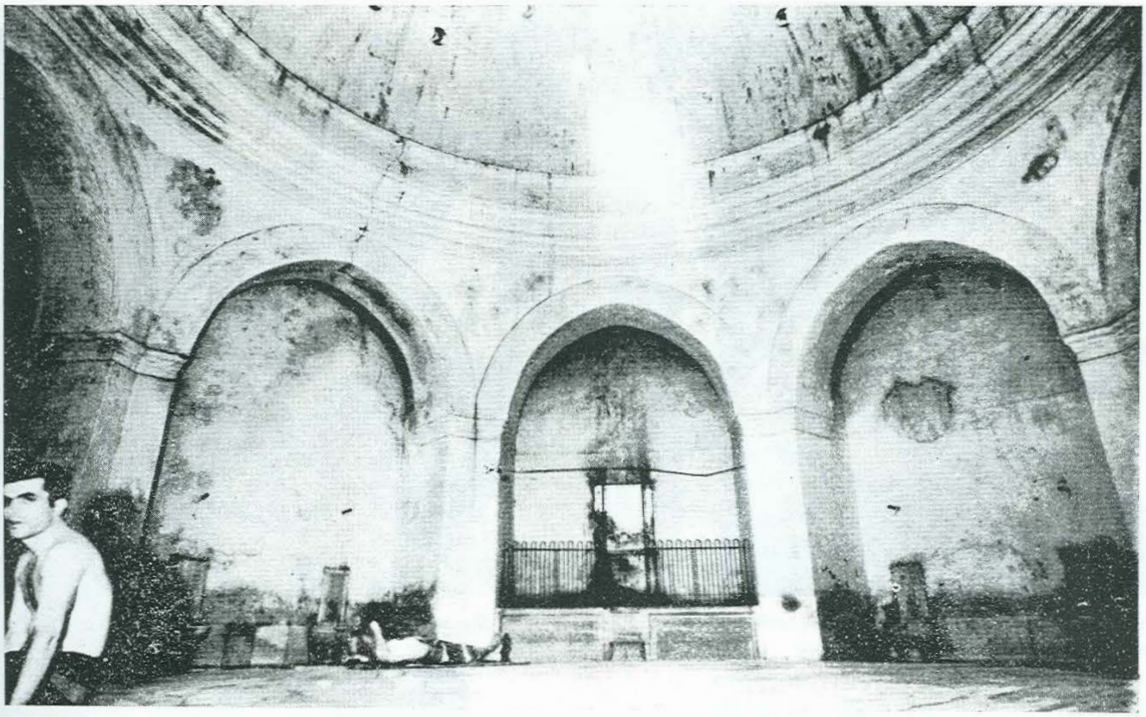
915. R. : Mahmud Paşa Hamamı ılıklıkda sol eyvan kubbesi

913. R. : Mahmud Paşa Hamamı ılıklık kubbesi ve eyvanları

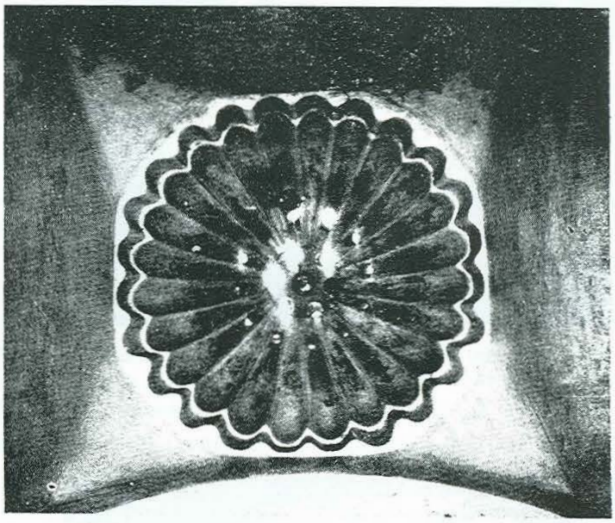
916. R. : Mahmud Paşa Hamamı ılıklıkda halvet kubbesi

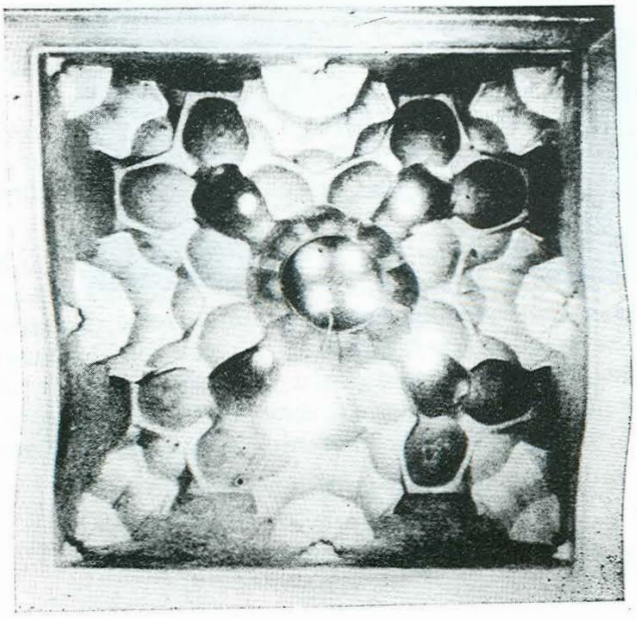
917. R. : Mahmud Paşa Hamamı göbek taşı eyvanları

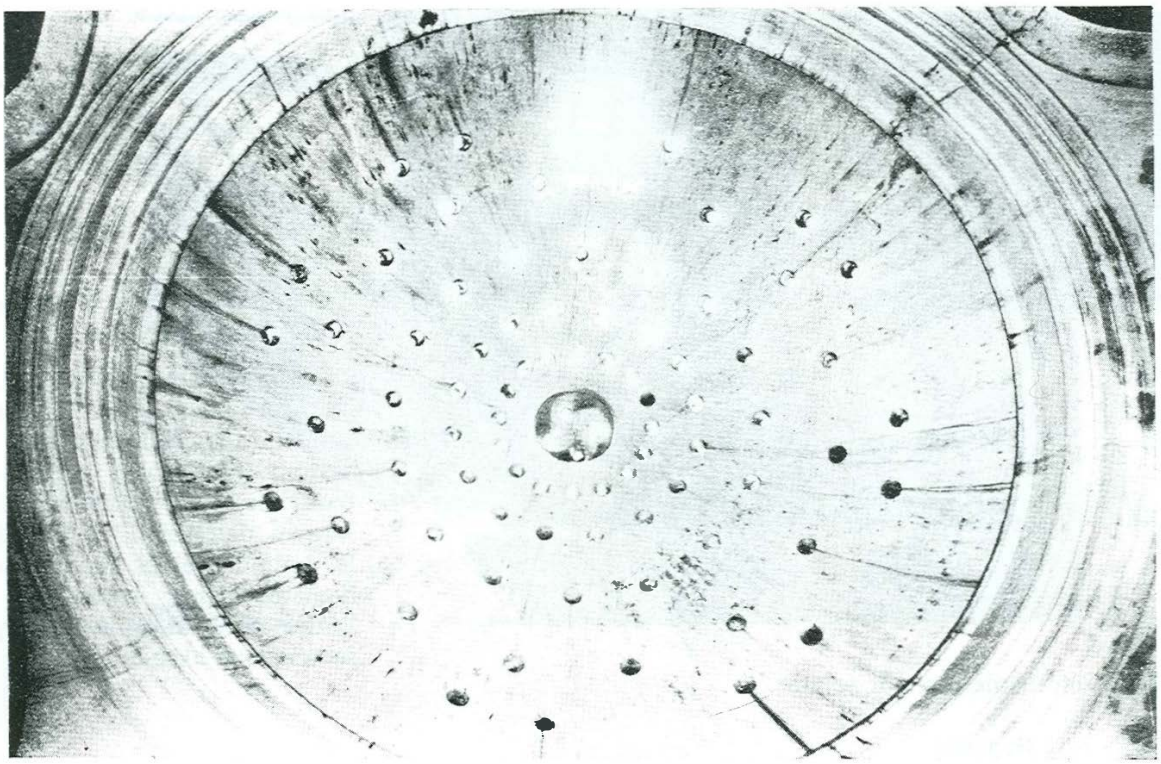
918. R. : Mahmud Paşa Hamamı göbek taşı kısmında eyvan tafsilâtı

919. R. : Mahmud Paşa Hamamı göbek taşı eyvanları kubbesi

920. R. : Mahmud Paşa Hamamı halvetleri kubbesi

921. R. : Mahmud Paşa Hamamı kubbesi

Sıcaklık sekiz köşedir; sağda solda iki derin eyvan, beş 'aded de 1.42 derinliğinde eyvan bulunmakdadır; (917. R.). Bu resimde en dibde bir mermer banyo havuzu bulunmakdadır. Kapı üstünde, ılıklıkla arada, bir pencerede hendesî resimli mermer cyma şebeke vardır. Derin eyvanların önlerinde mermer şebeke ile üçer kurna vardır (918. R.); diğer eyvanlar ikişer kurnalıdır. Eyvan kubbeleri 24 dilimli olup tepeliğinde altı, her diliminde bir cam bulunmakdadır, (919. R.). Göbek taşının dört köşesindeki halvetlerin ikisi müstevi köşeliklere basan 15 camlı basît kubbedir; gerideki ikisinin çapraz tonozları ise, bir tepelik etrafında 6 kat kıvrım kıvrım tertîb edilmiş istalâktit ve yapraklarla pek zengin süslenmişdir, (920. R.).

Göbek taşı kubbesi 4 ayrı kaval ile 'asabalar ve dişlerden mürekkeb pek zengin bir silmeye oturur; tepelikde 4, gövde üzerinde 5 sırada 16 şardan 80 tepe camıyle, yıldızlı bir semâya benzer bir hâli vardır, (921. R.).

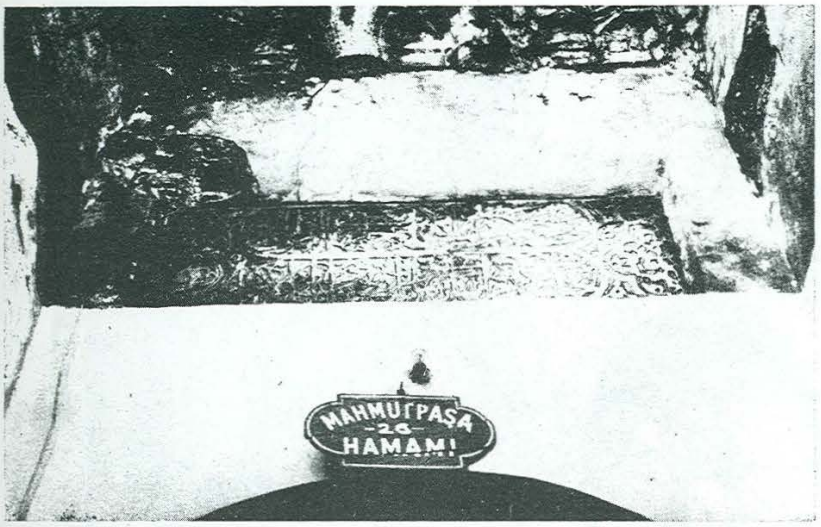
(922. R.) 4 sıra istalâktitli zengin bir kurnanın resmidir. Aynası sonradandır. Rokoko-ampirdir. Bu kurna ılıklığın bir halvetindedir.

İstanbul'daki bütün Fâtih devri hamamları içinde tek inşâ kitâbesi bundadır. İki başında rûmî kabartma ortasında yine rûmîlerle iç içe, güzel sülüs yazıyle, bir 'arabca kıt'adır.

Ma'alesef tenteler yüzünden bir güzel resmini almak kaabil değildir; aralıkdan çekilen resmi (923. R.) dedir.

922. R. : Mahmud Paşa Hamamı ılıklık halvetinde bir kurna

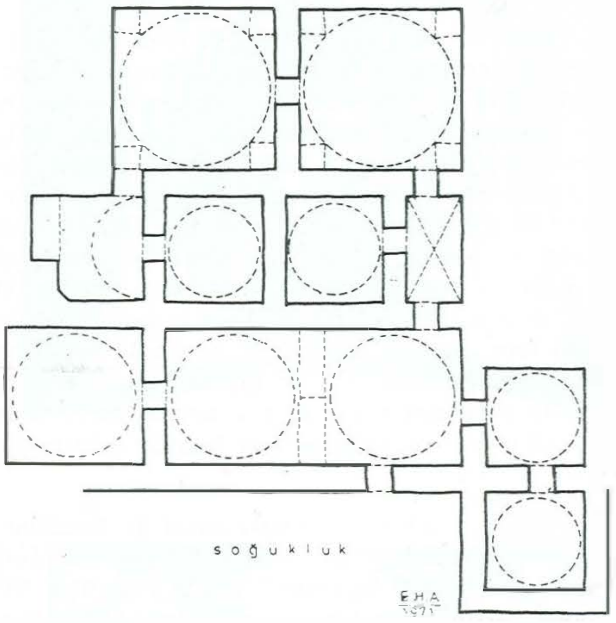

923. R. : Mahmud Paşa Hamamı kitâbesi

Böyle bir hamam şimdi yokdur.

745. Sırt Hamamı

Çarşının Örücüler Kapısı'nda olup Örücüler ismi de verilen bu hamam bu günkü hâliyle tek görünüyor. Fekat karışık plânından dolayı, bir kadınlarkısmı olup ondan ba'zı parçaların 'ilâvesiyle şimdiki hâlin meydana getirildiğini tahmin yerinde olur. Kirâsı da epeyce yüksekdir. Alaca Hamam'da da böyle bir hâl vâkı' olmuşdu; fekat onu ellerinde tutan terbiyeli insanların verdikleri izâhâtla mes'ele hallolunmuş ve hakıykat meydana çıkarılmışdı. Burada ise, îzâhât vermek şöyle dursun, müte'addid ve muhtelif teşebbüslere rağmen ölçmemize bile müsâ'ade verilmedi; ancak müşteri olarak girilerek bir el krokisi ile iktifâ zarûreti hâsıl oldu.

924. R. : Mercan'da Örücüler Kapısı'nda Sırt Hamamı krokisi (Müste'cir izin vermediğinden kroki hâlinde bırakıldı)

Hamam Fâtih Câmi'i vakfı olarak vakfiyenin (V. II., 23) sahîfesinde mukayyeddir. Câmi'in muhâsebe defterinde 894 senesinde 21927, 895 de 20.000 akçe vâridât gösterilmiş, tek veyâ çift olduğu kaydedilmemişdir. Öyle zengin, büyük kubbeli, müte'addid halvetli olmamasına rağmen kirâ epeyce yüksekdir; ammâ ticâretgâh bir yerde bulunmasından mı, yoksa çift olmasından mı mütevelliddir, bilinemez. Aslında bu kadar kirâ tek hamama çokdur.

Ahşab bir soğuklukdan iki kubbeli bir ılıklığa geçilir; iki tarafında birer halvet ve bir helâ vardır. Ilıklıkdan dolanbaçlı bir geçidle sıcaklığa yol vardır. Burada birbirinin içinden geçme 5 halvet bulunmakdadır, (924. R.). İşte bu halvetlerden soldakilerin bir kadınlar tarafından buraya aktarılmış olması ihtimâli 'aklımıza gelmekdedir. Hamam son derece temizdir; yenilenmişdir; fekat bir husûsiyet kalmamışdır.

746. Sinan Paşa Hamamı

Buna Hoca Paşa Hamamı derler. Fekat vakfiyelerde ve vesîkalarda Sinan Paşa Hamamı olarak geçdiğinden, biz de böyle kaydeddik. Hamam Hoca Üveys'in yapdırdığı Hoca Paşa denilen câmi' yakınında, 'aynı sokak üstündedir. (V. II., 74. S.) de hamam Hoca Üveys Mahallesi'nde gösterilmişdir. Hadika'nın

(1) Ö. L. B. - E. H. A., a.e., 180. S., 1034. Vak.

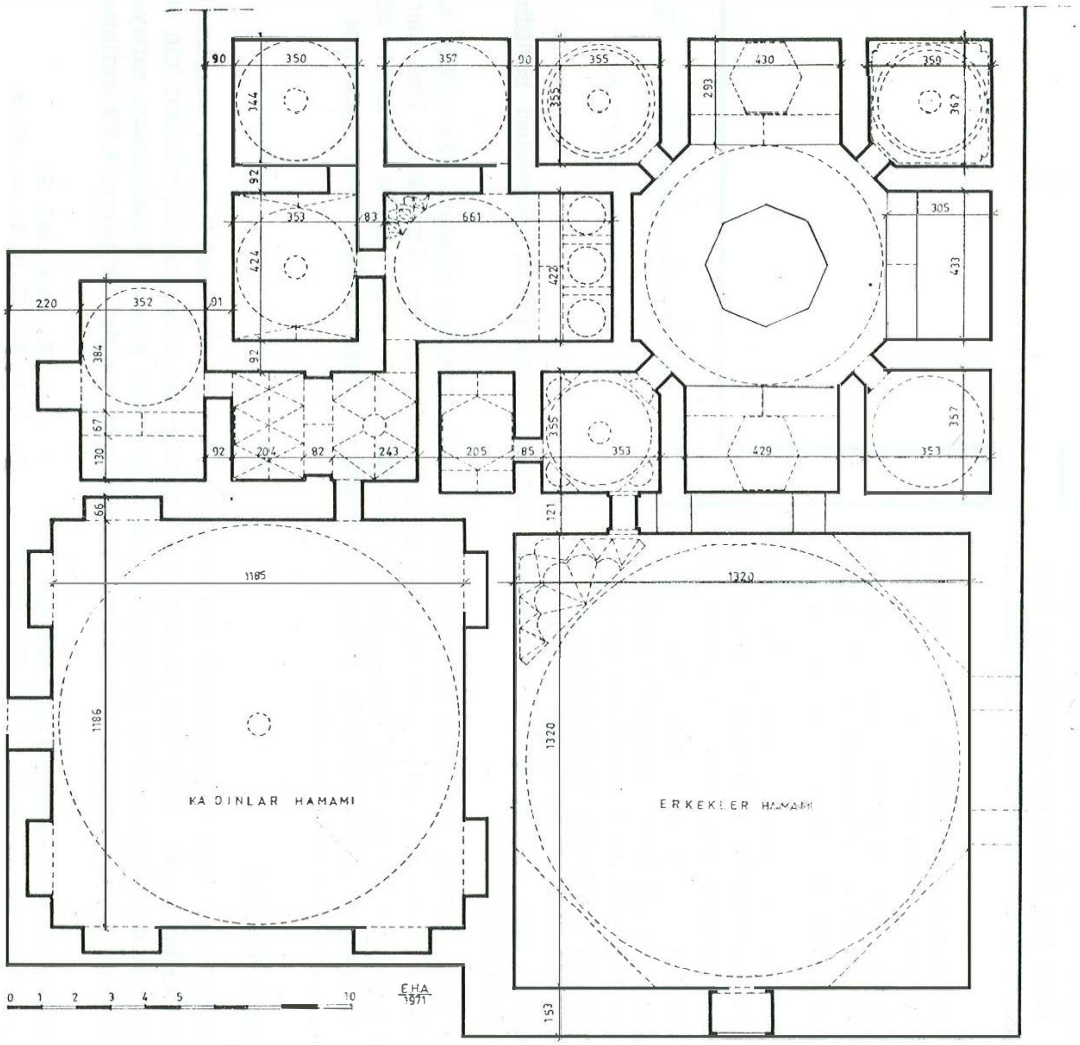
١ - هى بقعة مشحونه بملاح - و رخامها فى الضوء
كالمصباح ٢ - جنات عدن تجرت انهارها -
ريحها هى راحة الارواح

Hamam câmi'den 4 sene sonra 871 (1466) da yapılmışdır.

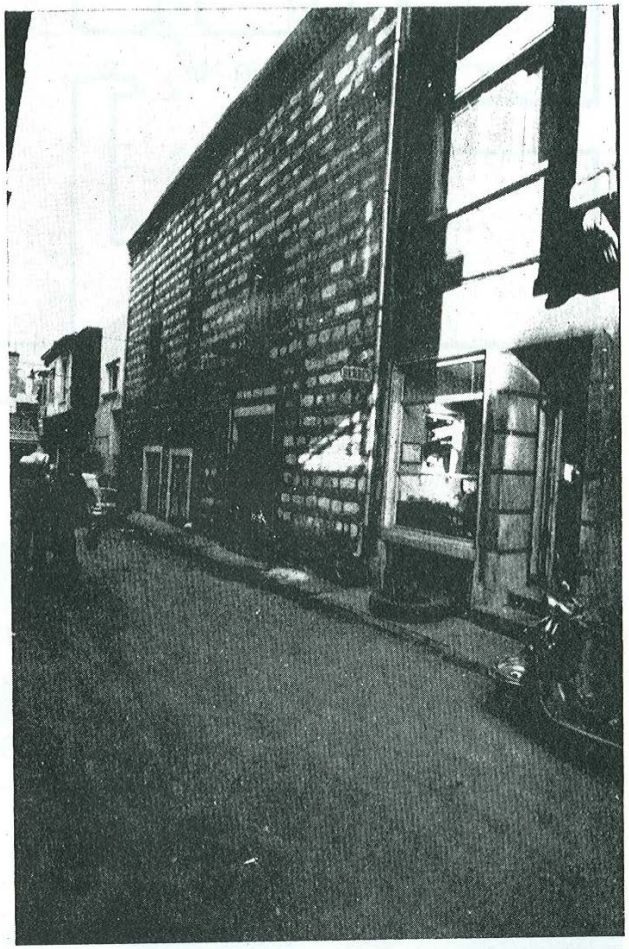
— Örücüler Hamamı
Bk: Sırt Hamamı

744. Rum Mehmed Paşa Hamamı (İstanbul'da)

Rum Mehmed Paşa'nın, Ün Kapanı civârında Hoca Hayrüddin Üç Mihrablı Mahallesi'nde, daha evvel yapılmış olan Mustafa Paşa Sarayı'nı mülkiyetine geçirdiği ve sarayın dâirelerini, müte'addid evler hâlinde ve tek hamamını çarşı hamamı olarak vakfetdiği Vakıf Defteri'nden anlaşılmakdadır; îrâdı sâdece 1400 akçedir. (1).

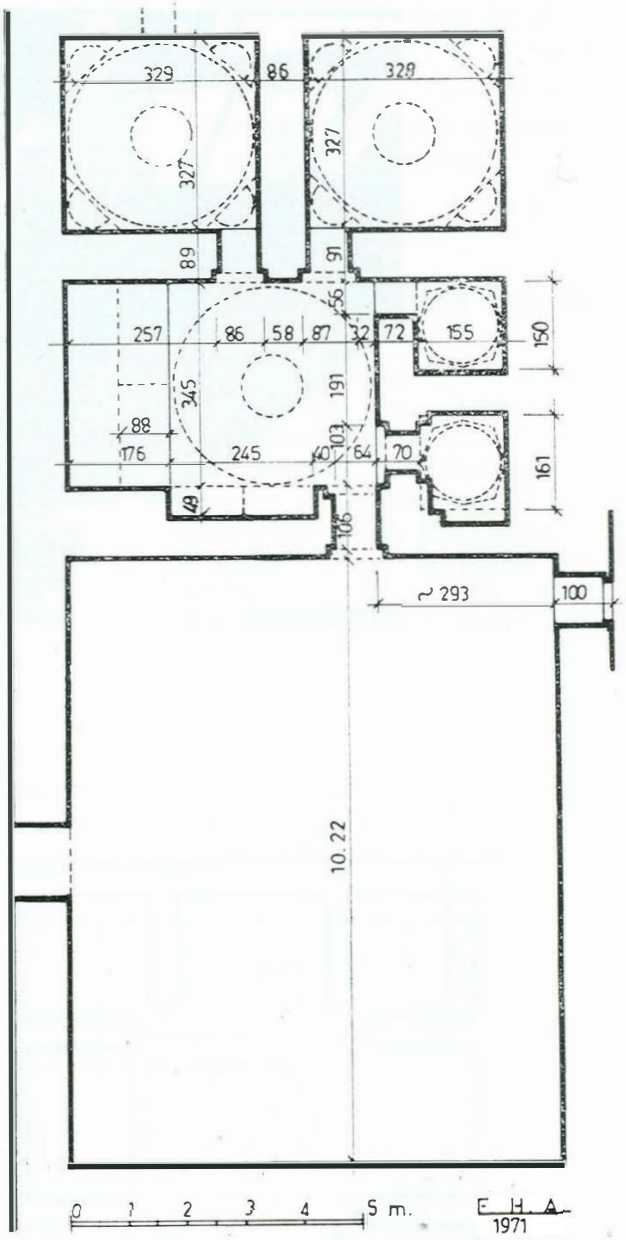
925. R. : Hoca Paşa'da Sinan Paşa - Hoca Paşa Hamamı restitüsyon planı

926 b. R. : Sinan Paşa Hamamı kadınlar kısmı cebhesi

926 a. R. : Sinan Paşa Hamamı soğukluk köşelikleri

927. R. : Şengül Hamamı planı

(Hd., 1. C., 102., 103. S.) Üveys Paşa'nın Hoca Paşa olduğunu yazması doğru değildir; Hoca Üveys pâdişâh hocası değil, bir tâcirdir (1). Hoca Paşa İstanbul'un ilk kadısı Hızır Bey Çelebi'nin oğlu Sinan Paşa'ya derler; Fâtih'le iç içe hareketli münâsebetleri olmuşdur.

Sinan Paşa bu hamamı vakfetmemiş, doğrudan Fâtih'in mülkiyetine intikaal etmiş olmalıdır; vakfiyede (V. II., 23. S.) da Fâtih Câmi'i vakıfları arasında mukayyeddir. Câmi'in muhâsebe defterinde de 894 de 19667, 895 de 22028 akçe îrâdlı gösterilmişdir, (2).

Hamam İstanbul'un oldukca büyük hamamlarındandır. Kürevî köşeliklere basan kubbesi 13.20 m. dir. Kubbe kürevî köşeliklere beş dilimli bir şemse ile, altlarında takozlara müsteniddir, (925., 926 a. R.). Kubbenin üstü yıkılmış, yerine yuvarlak bir ahşâb tavan fener yapılmışdır. Resimde görülüyor. Şadırvan üç yalaklı güzel bir rokokodur. Soğuklukdan halvet büyüklüğünde bir ılıklık yoluyle göbek taşına geçilir. Burada oldukca derin üç eyvanla, üç halvet bulunmakdadır. Kubbelerinin mesnedleri basitdir. Ilıklık üstünde helâ bulunmakdadır.

Kadınlar kısmı kubbesi 12 metre kadardır; tonozlu bir ılıklıkdan mustatilî bir göbek taşına ve helâlara yol vardır. Göbek taşında ikisi birbirinden geçme üç halvet yer almakdadır. Halvetlerin birisi diğerlerinden büyükdür. Bu kadınlar tarafı şimdi bir lokanta olarak ta'dil edilmiş ve ta'mir edilmişdir, (926 b. R.). Soğukluğun şimdi horasanla derzlenmiş cebhesini göstermekdedir. Bizim plânımız hâl-i aslîsi aranarak yapılmış bir restitüsyondur.

747. Şengül Hamamı

Yerebatan'da Beşîr Ağa Manzûmesi'ne bitişik olan bu hamam Mahmud Paşa'nın sarayının hamamı olup sonradan vakfedilmişdir; îrâdı 7000 akçedir. Vakıf şartları iki kişiye hac îfâ etmeleri için 4000 akçe ve iki musalliye günde 8 akçe ve oruç için günde 1 akçe, sevâbını paşaya bağışlamaları şartıyle verilecekdir, (3). Cedvelde böyle gösterilen vazifeler, şart-ı vâkıf kısmında her bir hacıya 4000 verilmesi şartıy-

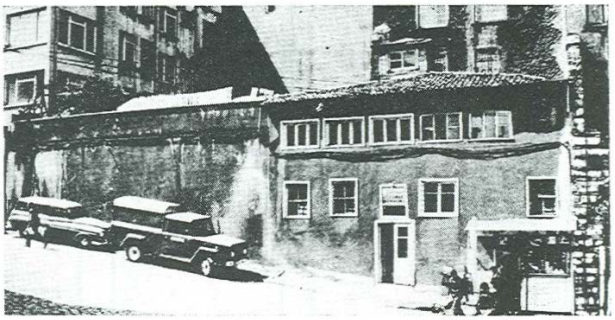
(1) Mes'eleyi Fâtih Devri'nin birinci kitabı olan (Osmanlı Mi'mârisinde Fâtih Devri, (III. C., 421-423. S.) uzun uzun izâh etdik; oradan ta'kîbi kolaydır.

(2) Ö. L. B., a.ma., 307. S.

(3) Ö. L. B. - E. H. A., a.e., 45. S.

la yazılıdır; lâkin iki hacıya 4000 ve günde 9 akçeden 3240 ki, 7240 akçe masrafa 7000 vâridât kıtı kıtına ancak yeter. Üstelik şart-ı vâkıfda artan paradan bahsedilebildiğine göre, ya vazîfelerde ya irâdda zuhûlen bir yanlış kayd etme sezilmekdedir.

Hamam çok yeni bir soğuklukdan sonra tonoz eyvanlı ve kubbeli göbek üzerinde helâ ve 3 halvetden mürekkeb basit bir plândadır. Halvetlerin birisi çok küçükdür. Kubbeler basît şekilde oturur, (927., 928. R.).

928. R. : Şengül Hamamı

748. Tahta Kal'e Hamamı

Tahta Kal'e'nin meşhûr hamamı budur; İstanbul'un en büyük hamamlarından biridir. Vakfiyede (V. II., 23. S.) Fâtih Câmi'i vakıfları arasında gösterilmişdir. Muhâsebe Defteri'nde îrâdının 894 de 72134, 895 de 63333 akçe olduğu anlaşılıyor, (1). Çok büyük bir kirâdır. Bunda yerinin koyu ticâretgâhda, yolcuların uğrağında olmasının te'sîri büyükdür. Evliyâ bu hamamı 'arablara mahsûs gösteriyor. Şimdi soğuk hava deposu olarak kullanılan ve betonarme döşemelerle kat kat bölünmüş olan bu hamamı içden tam olarak ölçmek kaabil olamıyor. Bu sebeble ölçebildiğimiz kadarını içden ölçüp kalanını üstden ve kubbelerden tedkıyk etdik. Bereket versin Glück'ün bir plânı eldedir, (2). Ölçülemeyen yerleri ve tafsilâtı ondan ikmâl etdik ve tesbît etdiğimiz rakamları 'ilâve ile, bunları kalın çizgi ile, nakletdiklerimizi noktalı olarak gösterdik. Glück'ün plânı esas i'tibâriyle doğrudur; fekat erkekler kısmının yan tarafında gösterdiği diş yerine uymuyor. Üstde bu dılı', hiç diş yapmadan düz gitmekdedir. Onun hâricinde ölçüler sıhhatlidir.

15.5 metrelik soğukluk kubbesi, kürevi köşeliklere oturmakdadır. Bunlar Glück'deki tafsilât resmine göre, 6 sıra istalâktitle müzeyyendir. Yanları kemerli, kubbeli olan ılıklık üzerinde helâlar ve üç halvet bulunmakdadır. Ortadan girilen sekiz köşe göbek taşında derin iki yan eyvanla beş küçük eyvan ve dört halvet vardır. Bunlar 24 dilimli kubbe ile örtülüdür. Dîğerleri basîtdir.

930. R. : Tahta Kal'e Hamamı

Kadınlar tarafının pek zengin bir baklavalı kuşağa müstenid bulunduğu Glück'den anlaşılıyor. Glück bu tarafdan bir de makta' eklemişdir; bizim için makta' yapmak artık mümkin değildir.

Kadınlar kısmı kubbesi daha ufak ve geridedir. Soğuklukdan iki kubbeli ılıklığa; oradan bir eyvan yoluyla 4 halvetli sıcaklığa geçilmekdedir. Halvetlerin ikisi çok büyükdür, kubbeleri de ufak istalâktitli müstevî köşeliklere basmakdadır, (929. R.).

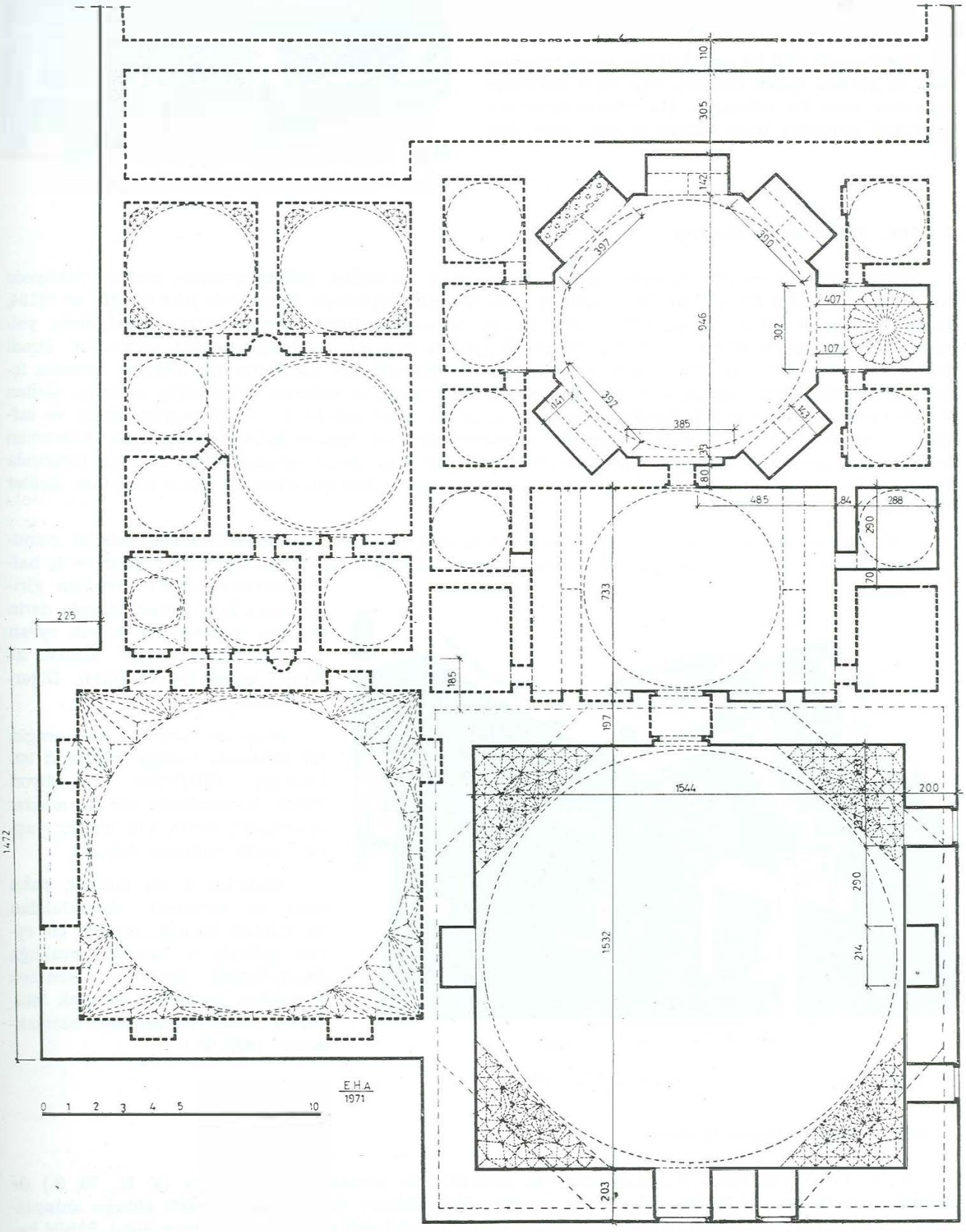
Hamam ufak yonma taşla yapılmışdır, (930. R.).

749. Tophâne Kapısı Hamamı

(V. II., 23. S.) de Fâtih Vakıfları arasında gösterilen bu hamamın çifte olduğu (V. II., 78. S.) de tekrarlanıyor. Muhâsebe Defteri îrâdını almamışdır. Fâtih Câmi'i veyâ Ayasofya vakfı olduğu anlaşılamıyor. Hamam, eski Necâti Bey Caddesi ile yeni asfalt caddenin teşkîl etdiği burunun ucundadır. Sâhibi hamamı resmî bir vesika alarak yıkabilmek için çok uğraşdı; İstanbul Fetih Cem'iyeti'nin şefâ'atini istedi. Muvaffak olamayınca fi'len binâyı mahvetdi. Şimdi iki halvetinin bakıyeleri etraf duvarlarının içinde,

(1) Ö. L. B., a.ma., 306. S.

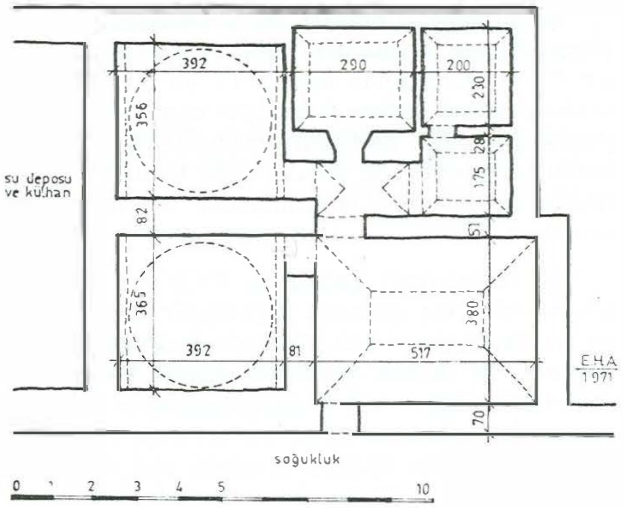
(2) H. Glück, a.e., 106-109. S., 65-69. R.

929. R. : Tahta Kal'e Hamamı, pânı

931 a. R. : Tophane Kapısı Hamamı

931. R. : Yıldız Hamamı plân krokisi

eski caddedeki kapıdan girince solda görülüyor, (931 a. R.) de hamamın sıcaklık kubbelerinden ikisinin yeni açılan cadde tarafından 1958 de çekilmiş resmi görülmekdedir, (1) Kalan iki halvet de az sonra yıkdırılmışdır, (Mayıs 73).

750. Üsküdar Hamamı

Ayasofya Muhâsebe Defteri'nde Üsküdar'da bir hamamın kıstı ya'ni taksiti, başhâne ve 27 dükkânla berâber 894 de 4617, 895 de 4785, 896 da 5075 olarak gösterilmişdir. Kiralara nazaran ufak bir hamam olacakdır.

Bu hamam yokdur, yeri bile ma'lûm değildir.

751. Yıldız Hamamı

Vakfiyede Yahudiler Mahallesi Hamamı olarak (V. II., 23. S.) kayıdlıdır. Fâtih Câmi'i Muhâsebe Defteri'nde 894 de 6922, 895 de 6200 akçe irâdı gösterilmişdir. Hamam pek ufakdır, Yerli Mallar Pazarı'nın hemen yanında, dükkânlar ortasındadır. Ahşâb soğuklukdan beşik tonozlu ılıklığa geçilir. Burada büyük bir halvet vardır. Sıcaklık bir dehliz üstünde biri ufak biri büyük iki halvetden mürekkebdir. Arka tarafda incecik duvarlı halvetin bir 'ilâvesi olması muhtemeldir. Buna Yıldız Hamamı denmesi Yıldız Baba isminde birisinin burada yerleşmiş olmasından dolayı imiş ve kullandığı kurnada معدن بروشفا قورنه يلدز بابا bir târihde çini ile yazılı imiş.

N — İSTANBUL SU TE'SİSÂTI VE ÇEŞMELERİ

— Fâtih Çeşmesi, Hoca Üveys Câmi'iyle berâber 446-2. sıra numarasında,

— Molla Husrev Çeşmesi, câmi'iyle berâber 539. sıra numarasında yazılmışdır.

Feth-i Mübîn'i ta'kıyb eden senelerde İstanbul birçok su te'sîslerine kavuşmuş, câzib isimler taşıyan yüksek râkımdakî menba'lardan, Eski ve Yeni Saray'lara, Fâtih, Mahmud Paşa, Murad Paşa, Dâvûd Paşa, Ya'kûb Ağa vesâir bir çok câmi'lerin şadırvanlarına, yanlarındaki çeşmelere sular gürül gürül akıtılmışdır. Bir yandan da Belgrad Ormanı'ndaki menba'ları kanallara alarak Kırk Çeşme sularının ilk te'sîslerinin temeli atılmışdı.

Su te'sîsleri, menba'lardan suyun nakli ve çeşme ve şadırvanlara akıtılması ayrı iki mes'eledir. Biz bu fasılda her ikisini bir arada toplayacağız. Çünki, Fâtih devrine 'âid olanlar ayrı fasılda gösterilecek kadar çok değildir; Fâtih'den sonra kemerler, çeşmeler çok fazlalaşmış, bilhassa kemerler o devirden sonra yapılmışdır. Fâtih devri hangilerine şâmildi? Hangileri Sinan yapısıdır? Tefrîki imkânsızdır ve İstanbul'un tam bir su etüdü ayrı bir çalışma mevzû'udur.

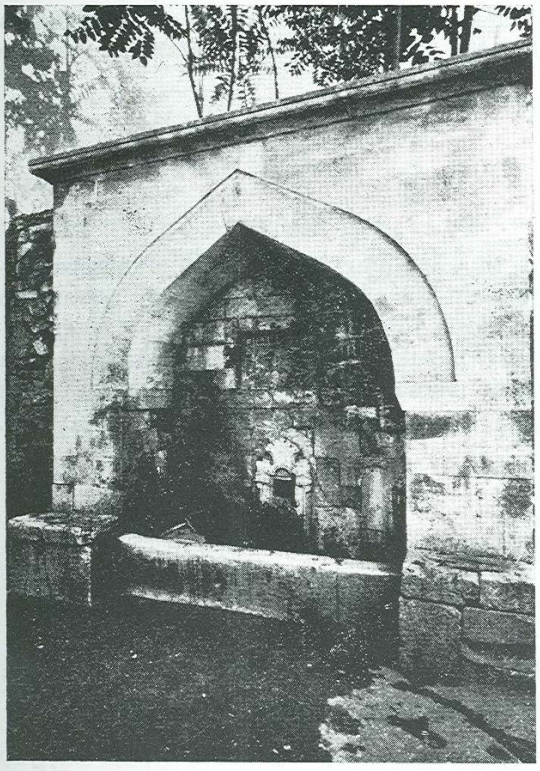
(1) 1973 başında kalıntılar da yok edilmişdir.

Evkaf suları üzerinde pek çok çalışmış olan Mehmed Nâzım Bey'in eseri (1), ve onun oğlu Doktor Sa'dî Nâzım Nirven'in İstanbul Suları (2) ve Fâtih Devrinde İstanbul Su Medeniyeti ismindeki içli ve özlü eserleri (3) ve Dahlman'ın eserleri (4) bu mevzû'u bir tarafından işlemişler fekat ancak bu gün buldukları te'sîsleri kâğıd üstüne dökmüşler daha doğrusu dökebilmişlerdir. Ammâ İstanbul'un su te'sîsleri târîh boyunca çok daha derinden araştırılmaya, büyük bir eser hâlinde ortaya konulmaya muhtac kalmakdan kurtulamamışdır. Su mevzû'unda târîhler inceden inceye tedkıyk edildikden sonra, te'sîsler tam bir mühendis salâhiyetiyle bildirilmelidir. Bu da o zeman Fâtih'den evvel, Fâtih Devrinde, ondan sonraki gibi kısımlara ayrılır.

Su te'sîslerinin ba'zısında Fetih'den evvel bir şeyler muhakkak ki vardır; Fâtih'den sonra da bir çok 'ilâveler hiç şübhesiz yapılmışdır. Bunları hazır olarak bulamazsak araşdırmak bize düşmez. Te'sîsler bahsinde biz sâdece Fâtih devrinde meydana gelmiş kısımları yazacağız. Meselâ Büyük Bend'de daha evvel bir Bizans te'sîsi var mıydı? Yoksa Fâtih devrinde yapılanlarla mı başladı? Bu suyu nakleden kemerler ne hâlde idi? Bunlar daha evvel var idiyse, Türk inşââtı olduğu muhakkak olup Sinan tarafından yapıldığı bilinen bu günkü kemerler ne gibi mecbûriyet altında yeniden kuruldu? Bunları tedkıyk etmiyeceğiz; sâde Fâtih devrindeki hâli ile alacağız. Çeşmeler zâten yazdığımız devre girmekdedir.

752. Büyük Çamlıca Çeşmesi

Büyük Çamlıca Tepesi'nin yamaclarında, Velî'ahd Yusuf İzzüddîn Efendi'nin köşkünün duvarına bitişik bir çeşmedir. Çeşmeden ilk bahseden Şeyhülislâm 'Âşir Efendi'nin oğlu Kadı'asker Mehmed Hafid Efendi'dir; o risâlesinde, çeşmenin 887 (1482) de Fâtih tarafından yapıldığını söyler. Bunda ufak bir târîh zuhûlü vardır; filhakika Fâtih tarafından yapıldığı kitâbelerden anlaşılıyor ammâ 887 târîhli olamaz, (5). Bu hatâ Mir'ât-ı İstanbul'da da tekrar edilmişdir, (6). Bu çeşmenin iki tecdîd kitâbesi vardır. Biri çeşmeyi Fâtih'in yapdırdığı ve IV. Sultan Mehmed zemânında 1071 de ta'mîr olunduğunu bildiren Şâ'ir Nâbî'nin 10 beyitlik manzûmesidir. Bu kitâbe yan tarafa mermer yalakların bulunduğu hazînenin kapısının üstüne nakledilmiş, asıl çeşme üstüne 1251 târîhini taşıyan Şâ'ir Râsih'in 11 beyitlik kitâbesi konmuşdur; Hattâtı Yesârî-zâde Mustafa İzzet Efendi'dir. Bu kitâbeden de çeşmenin harâb olup Sultan Mahmud tarafından ihyâ edildiği bildirilir, (7). Bugünkü çeşme aynası da Sultan Mahmud devrinin husûsiyetini gösterir.

932. R. Dâvûd Paşa Çeşmesi

Çeşme, Büyük Çamlıca Mesîresi sedleri üstünde dir; ferah ağaçlıklı bir çevre içinde ve sedden biraz çukurdadır; Sultan Mahmud'un koydurduğu kitâbe de güzeldir. Fekat asıl içerideki mermerden oyma yekpâre büyük havuzların letâfetine hudud yokdur. Billûr gibi bir su bir havuzdan taşar ve her ihtimâle karşı bir tortu olursa orada bırakır. Sa'dî Nâzım'ın dediği gibi, Türk su medeniyetini burada görmelidir. Allah'ın en büyük ni'meti olan saf suyun, burada Şerâben Tahûrâ âyetini billûrdan harflerle yazdığını, ledünnî okuması olanlar görür; ni'met-i basardan mahrûm olanlara da merhamet dilemek düşüyor.

753. Dâvûd Paşa Çeşmesi ve Suyu

Dâvûd Paşa Câmi'inin, Silivri Kapısı Caddesi tarafında basît sivri kemerli bir çeşmesi ve musluğunun yukarısına konmuş kitâbesi: *"Sâhib'ül-hayrât merhûm Dâvûd Paşa 890"* dır. 'Aşık Paşa-zâde, Dâvûd Pâ-

(1) Mehmed Nâzım, Şehir Emâneti Umûr-ı Miyâhiye Müdiri, İstanbul Vilâyeti Şehir Emânetine Evkafdan Devrolunan Sular, İstanbul, 1341.

(2) Sa'dî Nâzım Nirven, İstanbul Suları, İstanbul 1946

(3) Sa'dî Nâzım Nirven, Fâtih II. Sultan Mehmed Devri Türk Su Medeniyeti, İstanbul 1953.

(4) Dahlman, K. O., Der Valens Aquaduct in Konstantinopel, Bamberng 1932.

(5) Mehmed Hafîd Efendi, Kadı'asker, مياه Mihâh-ı Miyâh, taş basması 1212 (1797-98). 20. S. Risâle bu arada Çelebi Sultan Mehmed'in Şeyhi 'İvaz Fakıyh isminde bir zâta, iki Çamlıca arasını temlik etdiğini de bildirir. Bir sûreti de Vakıflar 'Umum Müdirliği'nde olan bir vakfiye ile de bu zât oraları vakfetmişdir. Burada meşhûr Kısıklı suyu çeşmesi de bu zâta nisbet edilir. Birinci cildimize yetişdiremediğimiz bu ma'lûmâtı buraya 'ilâve etdik.

(6) Mehmed Râ'if, a.e., 51-52. S.

(7) Birinci kitâbe, Sa'dî Nirven, Fâtih Sultan Mehmed Devri Türk Su Medeniyeti, a.e., 122. S. de vardır; fekat çok noksandır; a.e., de 4. mısra' da bir hatâyla dercedilmişdir.

şa'nın câmi' ve 'imâreti bahsinde: *"İstanbul'da bir mescid ve medrese yapdı ve hem su getirdi"* (1) demekdedir. Anlaşılan çeşme câmi' ile berâber yapıldığı halde kitâbesi yok imiş. Paşa'nın 905 de vefâtından sonra bu kitâbe konmuşdur.

Son vaz'ıyete göre Halkalı Suları'nın Nûr-ı Osmânî hizmetinden buraya verildiği cedvelde görülmekdedir, (2). Fâtih devrinin sonlarında yapılan câmi'e, Halkalı suyundan verilmesi çok ma'kuuldür; çünki o zeman Halkalı Suları mebzûlen şehre akıtılmışdı. Ancak bu suyun ayrı bir katma olup olmadığı hakkında ma'lûmât bulunamadı.

754. Fâtih Suyu

Râmî Kışlası'nın şimâl-i garbîsinde, Cicos Çiftliği'nin Kartal Tepe mevkı'inden çıkar. Evvelki yolu ma'lûm değildir; sonradan I. Sultan Mahmud'un yapdırdığı Beylik suyun mecrâsına katılmışdır; onunla berâber şehre girer, (3). Ayrı bir su olan Fâtih Şadırvan koluyle berâber günde 240 m³ su verdiği cedvelde görülmekdedir, (4).

Sa'dî Nâzım, bu suyu şöyle ta'rîf ediyor, Cicos Çiftliği ile Atış Mektebi'nin arasında bir yerden çıkar; Üç Kardeşler'den gelen katmaları alır. Eski güzergâhı Demirkapı, Topcular, Çayır Ağzı ve Edirne Kapısı idi. Şimdi Cicos'daki kubbede Süleymâniye suyuna katılır. Edirne Kapısı'ndan girince 'Atîk 'Ali Paşa, Nişanca, Fâtih, Sıra Kasablar - Fâtih Tabhânesi'nin önünde idi -, At Pazarı'ndan Bozdoğan Kemeri'ne girer. Nişanca'dan At Pazarı'na kadar 250 m. lik kısmı toprak künk, diğer kısımları dökme demir yeni borudur. Su, Karagümrük'deki terâziye kadar tek yolla gelip oradan sonra ikiye ayrılır; biri Çarşanba, Terceman Yûnus taraflarını, diğeri Nişanca, Hâfız Paşa, Fâtih civârını besler. Künklerin derinlikleri zemînden 1-2 m., şebekenin imtidâdı 6 km. dir. Şehirde 24 çeşme ve 8 şadırvana su verir, (5).

755. Fâtih Şadırvan Kolu

Bu da 'aynı yerden çıkıp, Edirne Kapısı'na kadar katmalar alarak orada birinci kolla birleşip şehre girmekde ve Fâtih'in câmi'i ve hayrâtına tevzî' olunmakdadır, (6).

Sa'dî Nirven suyun Küçük Köy, Kartal Tepe'yi ta'kıyben Râmî, Topcular'dan Edirne Kapısı'na geldiğini bildirib, I. Sultan Ahmed'in, Hâfız Paşa'nın câmi'i için buldurub çıkardığı suların, Fâtih'in şadırvan suyuna ilhâkını ve Hâfız Paşa Câmi'i hizâsına gelince ifrâzını bildiren bir Hatt-ı Hümâyûnu'nu derc etmekdedir, (7).

756. Kırk Çeşme Suları

Kırk Çeşme Suyu denince Kaanûnî Sultan Süleyman ve Mi'mâr Sinan 'akla gelir; bütün su toplamaları, kârgîr yolları, delme lâğımları, kemerleri onlar tarafından yapıldığı kabûl edilir. Fekat, Fâtih vakfiyelerinde ve Ayasofya Tahrîr Defteri'nde Kırk Çeşme ismi geçdiği gibi Dursun Bey de Kırk Çeşme Suları'nın Fâtih tarafından yapıldığını ve o zeman metrûk olan harâb kolları tecdîd ile bir çok suyu da buna ilâve etdiğini bildirib: *"Bir mülâyim yerde Kırk Çeşme idi"* demekdedir, (8). Bu Kırk Çeşme semti zemânımıza kadar devâm etmişdir.

Bir kitâbe de vaz'ıyeti vuzûha kavuşdurmakdadır.

Belgrad Ormanı içinde Büyük Bend'in başında 15 beyitlik bir kitâbede, Fâtih Sultan Mehmed'in burada kaynakları künkle toplayıp İstanbul'a getirdiği, fekat, şehrin nüfûsu çoğalınca, suyun pek yetişmediği ve III. Sultan Ahmed zemânında hazîne yapıldığı îzâh edilir; bu kitâbeyi aşağıda yazacağız. Anladığımız, Fâtih Sultan Mehmed'in suları ızgaralara toplayıp kârgîr lâğımlarla şehre getirdiğidir. Büyük Bend'in râkımından İstanbul'a gelmek için en aşağıdan iki kemer ister. Bu takdîrde mesâfe fazla olur. Eğer meylin düşmesini azaltmak için yolun kısaltılması istenirse, o zaman küçükler müstesnâ, bu günkü gibi, dört esaslı kemere ihtiyâc vardır. Dört kemer yapılmazsa şimdiki Kemer Burgaz ve 'Ali Bey vâdilerini muhakkak kemerle aşmak îcâb eder. Buralar vâdî başları dönülerek atlanamaz. Ondan sonra, yamaçlardan Edirne Kapısı altına kadar gelinebilir. Fekat bu kemerlerin Sinan tarafından tecdîden ta'mîr veyâ yeniden inşâ edildikleri Tezkiret'ül-Ebniye'den vesâir târîhî kaynaklardan öğrenilmekdedir. Büyük Bend seviyesinden Fâtih su getirdiğine göre iyi kötü bir kemer olmaması mümkin değildir. O hâlde Sinan'a bu kemerlerin ta'mîri kalıyor demekdir.

Bir de Müderris Köyü Kemeri ve Güzelce Kemer vardır. Demek Fâtih, Büyük Bend civârında ve o seviyede olan kaynakları toplayıp şehre getirmiş ve hâlâ devâm eden Kırk Çeşme isminin yerleşmesine se-

(1) Derviş Ahmed 'Âşıkıy, a.e., 'Ali Bey neşri, 193. S.
(2) Mehmed Nâzım, a.e., Zeyl, 33. S.
(3) Mehmed Nâzım, a.e., 17. S.
(4) Mehmed Nâzım, a.e., 26. S.
(5) Sa'di Nâzım Nırven, İstanbul Suları, a.e., 155. S.
(4) Mehmed Nâzım, a.e., 18. S.
(7) Sa'dî Nâzım Nirven, İstanbul Suları, a.e., 157. S.
(8) Dursun Bey, Târih-i Ebü'l-Feth, 62-63. S.

beb olmuşdur. Şehrîn 34 m. râkımına kadar çıkan bu suyu getirmek için muhakkak kemerler de yapılmışdır.

Belgrad Ormanları'ndaki bu sulardan Bizanslıların istifâde ettiklerine dâir sarîh bir ma'lûmât yokdur; Şarkıy Roma zemânında Istranca Ormanları'ndan gelen ve Tuna Suyu ismi verilen büyük bir te'sis vardı. Bunun yollarına Istranca Ormanları'nda ve Terkos civârında Dört Yol mevkı'inde tesâdüf edilir. Fekat bunun hayâtı hiç uzun olamamış, istîlâlar ve muhâsaralar yüzünden tahrîb edilip kesilmiş, ta'mir edilmiş de olsa, bir ikinci hücumda yine 'aynı 'âkıbete uğramışdır. Bu sebeble Bizanslılar, Çukur Bostan dediğimiz açık havuzları ya yağmur suyuyle beslemişler veyâ yakın ve muhâfaza ve müdâfaası kolay Halkalı Suları'yle doldurmuşlardır. Fâtih'den Bâyezıd'a kadar devâm eden harab Bozdoğan - Valans Kemeri de ancak Halkalı Suları'nı nakledebilir. Belgrad Ormanları suları bu kemerden 25-30 m. daha aşağıda kalır.

Kırk Çeşme Suları'nın Fâtih devri için bu kadar söylemekle iktifâ edeceğiz. Az evvel yazdığımız Fâtih, Turunclu ve Mahmud Paşa Suları, yüksek râkımdaki câmi'lere ve iki saraya Halkalı'dan gelmekdedir.

Şunu da 'ilâve edelim: Büyük Bend'in suyu tutan duvarı, ya'nî bendi III. Sultan Ahmed tarafından yapılmakla berâber, daha evvel, II. Sultan Osman'ın yapdırdığı Topuzlu - Kömürcü Bendi vardı; bu da Kömürcü Deresi yoluyle, Büyük Bend vâdîsine ve o yolla Fâtih'in yaptırdığı ızgara ve künklere, ihtiyâca göre ceste ceste verilerek geliyor, onları tagdiye ediyordu.

Büyük Bend'deki 15 beyitlik ta'lîk kitâbenin nâzımı Seyyid Vehbi'dir. Gördüğümüz bir yazma dîvânında taşa geçmiş olandan hafîf farklı bir şekli vardır; biz taşı esas alacağız; baş tarafın solu kırılmışdır.

5 beyit medh ve senâ ifâdesinden sonra:

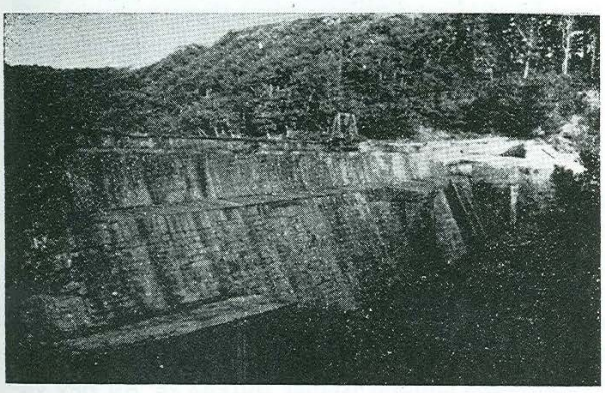
٦ ـ یاپوب مجراسن استانبوله بو آبی کتورمشدی ـ جناب حضرت فاتح محمد خان جم پایه
٧ ـ وفا اتمکله اول دملر تدارك کورمشلردی ـ دهان کنکله نا کنجیده اولان فضلهٔ مایه
٨ ـ زمان دولتنده لیك شاهنشاه ذی شانك ـ کلوب عمران و وسعت اول کزین شهر دلارایه
٩ ـ نفوسك کثرتی ابر بهاره ایلدی محتاج ـ یتشمز اولدی اول صو شهر ستانبولی اروایه
١٠ ـ همان صو یرینه خرج ایلدی سیم و زری اما ـ خزینه بایدی کویا کوهر آب مصفایه

Üç beyitden sonra:

١٤ ـ صوکبی ازبر ایتدم وهیا بو خیر دلجویه ـ ایکی تاریخ غرا درج ایدوب بر بیت والایه
١٥ ـ زهی سد بایدی حقا خان احمد بجمع مایه ـ آکن صولر طورر بو بند بالا طاق زیبایه

١١٣٥ ١١٣٥

Bu açık ifâdeden, Fâtih Sultan Mehmed'in ızgara ve künkle suları topladığı, o zeman fazla olan suya lüzûm bulunmadığından çoğaltma çâresine bakılmadığı, ehâli fazlalaşınca, halkın yağmur suyuna muhtaç kaldığı ve III. Sultan Ahmed'in su gibi altın, gümüş sarfiyle (hazîne) ve (sed) ve (bend) yapdığı anlaşılmakdadır.

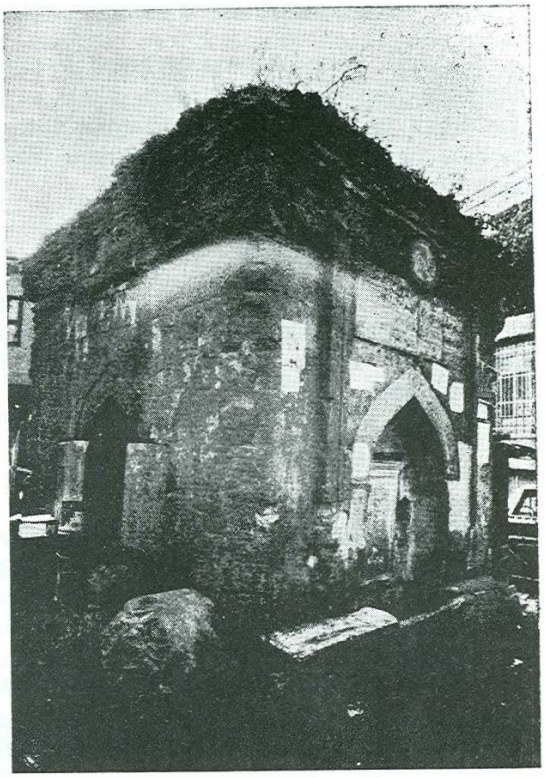

933. R. : Büyük Bend

1912-13 yıllarında, Evkaf Nezâreti tarafından bir Fransız şirketi vâsıtasıyle bu bendin üzerine bir 'ilâve yapdırılmışdır, (933. R.).

Bu Kırk Çeşme Suları'nın Fâtih devrindeki hâsılâtını, ya'nî verimini bulmak mümkin değildir. Yalnız Kırk Çeşme Suları'ndan Fâtih Devrinde birçok câmi' ve binâlara su verilirdi. Nâzım Bey bunları Zeyl'inde zikreder. Eyüb kolundan Eyüb Câmi'ine, Türbesine, Eğri Kapı'da Kırîmî Mehmed Bey Mescidi'ne, Eyüb 'İmâreti'ne, Kalenderhâne'ye (1-3. S.), Ayvansaray hizmetinden Yâ Vedûd Câmi'ine (4. S.), Yukarı Ana hizmetinden Toklu Dede'ye (6. S.), Yedi Kule hizmetinden Molla Şeref, Sarı Mûsâ, Kazânî Sa'dî (Aksaray'da) Câmi'lerine (7. S.), Küçük Pazar hizmetinden Hızır Bey, Şeyh Vefâ Câmi'lerine (11. S.), Tahta Kal'e hizmetinden Hacı Küçük Câmi'ine (12. S.), 'İshak Paşa ve 'Ahır Kapı hizmetinden 'İshak Paşa ve Seyyid Hasan - Can Kurtaran Câmi'lerine (14. S.), Sultan Ahmed hizmetinden Ak Bıyık Câmi'ine (15. S.), Nişancı hizmetinden Nişancı ve Kazancı Sa'dî (Kumkapı'da) Câmi'lerine (18. S.), Aksaray hizmetinden Horhor'da Kiremidci, Hindîler Câmi'lerine (19. S.), Ekşi Kara Dut hizmetinden 'Alem Bey Câmi'ine (20. S.), 'Azebler hizmetinden Elvan-zâde, Kasab Demirhan, Haraccı Kara Muhyiddîn Câmi'lerine (21-22. S.) tevzî' olunmakdadır. Tabî'î bu arada bir çok çeşmeler vardı ki, Kırk Çeşme denirdi. Bundan günlük sarfiyât hakkında bir tahmînî fikir edinilebilir.

Bu Kırk Çeşme Suları'nın delme künklerinin - tunel - geçdiği yerlerin üstünde, tatlı kuyu denilen kuyular da yapılırdı. Meselâ Molla Şeref, Sarı Mûsâ Câmi'leri yukarıda kalır; bunlara her hâlde kuyu ile verilirdi.

934. R. : Mahmud Paşa Çeşmesi

757. Mahmud Paşa Suyu

Maltepe Hastahânesi'yle Bayram Paşa arasındaki menba'lardan toplanan bir sudur. Mecrâsı sonradan Lâleli Suyu ile birleştirilmişdir. Edirne Kapısı'nın Sulu Kule cihetinden şehre girip Sultan Mahallesi, Kara Baş, Keçeciler, Hırka-i Şerîf, Sarı Kız - Sarı Güzel, Kız Taşı yoluyle Lâleli'deki meşhûr Çukur Çeşme'ye, oradan Lâleli katma kolu ayrılarak kalanı Kalpakcılar Başı güzergâhından paşanın câmi'ine ve 'imâretine gelir, (1). Lâleli ile berâber sarfiyâtı günde 300 m^3 dür, (2). Bu suyun güzergâhının Lâleli'ye kadar kısmının 3200 m. olduğu ve Lâleli Suyu ile berâber 10 çeşme ve 3 şadırvanı beslediğini Sa'dî Nâzım Nirven yazar, (3).

758. Mahmud Paşa Çeşmesi

Câmi' avlusunun şark kapısı yakınında dört yüzlü bir meydan çeşmesidir. Üç yüzünde musluk ve tekne, bir yüzünde boru terâzi vardır. Çeşme bu gün pek harab bir hâldedir. Etrâfı son derece mülevves tutulmakda, barakalar, köfteci salaşları cidarlara yaslanmakdadır, (934. R.). Çeşme müte'addid ta'mîrler görmüş, üçü kitâbelerden, biri konan ayna taşından anlaşılan dört ta'mîr geçirmişdir.

Birinci kitâbe şarkdaki cebhede olup ta'lîkle yazılmışdır. Kitâbe pek harab olduğundan okunması güçdür. Biz kırık olan bülbülî kelimesini Evliyâ'dan alarak (4) dört 'aynı taşa yazılmış dört bölmeden mürekkeb satırı temamladık.

ـ ماشا الله ـ بلبلی گوردی چو اتمامی دیدی تاریخ ـ یاپدی حق یولنه بو چشمه‌یی محمود پاشا ـ تعمیر ۱۹ صفر سنه ۱۱۷۲

Târih mısra'ı 1014 tutmakda, 19 Safer 1172 (22 Teşrîn-i Evvel 1758) e tesâdüf etmekdedir. Bir taşda ikî târîh taşıyan bu kitâbe şaşırtıcıdır. Anlaşılıyor ki 1014 târîhinde çeşme bir ta'mîr görmüş, Bülbülî ismindeki şâ'ir kitâbesini yazmış, 1172 senesindeki i'mârında bu kitâbe 'aynen bir taşa yazılıp yanına bir mâşallah ve 1172 deki de yeni târîh yazılmışdır. Her hâlde ilk kitâbe bozulmuş olmalı ki, böyle yapılmışdır; yoksa mu'tâd olan taşın 'aynen bırakılması, yeni ta'mîrin ayrıca işâretidir. İbrâhim Hilmi Tanışık (5) ve Evliyâ'dan aldığını söyliyerek, Sa'dî Nirven (6) itmâmını kelimesi yerine esâsını yazmışlardır; bu takdîrde vezin düşük olur; ma'nâ da bozulur. İkinci kitâbe şimâl yüzünde olup 1031 de Mısırlı Osman Ağa isminde birisinin çeşmeyi ta'mîrini bildirir. Onda Mahmud Paşa'dan bahis yokdur. Bir dördüncü ta'mîr de ön cebheye konmuş, XIX. 'asır işi ampir çeşme aynasından belli olmakdadır.

759. Mahmud Paşa Çeşmesi

Mahmud Paşa'nın dîğer bir çeşmesi de Bedestan'ın şimâl ve şarkındaki üçlü revaklı, caddelerin kavuşak noktasında bulunuyormuş, (7). Bu çeşme 1894 deki büyük zelzeleden sonra 1896-97 senelerindeki çarşı ta'mîrâtı sırasında Sultan Hamîd tarafından temâmen yeniden yapılmış ve şimâl-i garbî köşesine nakledilmiş, bir eşi de mukaabil kavşağa konmuşdur.

— Molla Husrev Çeşmesi

Câmi'i ile berâber yazılmışdır, Vefâ'daki Molla Husrev Câmi'inin olduğu gibi duran ihâta duvarı üzerinde, kendisi de hiç bozulmadan kalan kusursuz tek İstanbul çeşmesi budur. Yalnız bir parça gömülmüşdür; o kadar. Bu çeşmenin resmi (725. R.) de tedkıyk edilebilir.

(1) Mehmed Nâzım, a.e., 18. S.
(2) Mehmed Nâzım, a.e., 26. S.
(3) Sa'dî Nâzım Nirven, İstanbul Suları, a.e., 162. S.
(4) Evliyâ, Seyâhatnâme, 1. C., 328. S.
(5) Tanışık, a.e., 58. S.
(6) Sa'dî Nirven, Fâtih Devri Su Medeniyeti, 85. S.
(7) Mehmed Nâzım, a.e., Zeyl, 32. S.

760. Nişancı Mehmed Paşa Suyu

Fâtih'in Sadr-ı A'zamı Mehmed Paşa'nın Kum Kapısı'ndaki câmi' ile Bâyezıd Tepesi'nin altındakı düzlükde, tepenin eteklerinden çıkan yerli suyun toplanıp Nişancı Câmi'i ve Hamamı'nın çeşmesine verildiğini Sa'dî Nâzım Bey yazmakdadır. Bu müellife göre suyun küngü câmi'in duvarının önünden geçip — hangi tarafdaki duvar olduğu yazılmamış — avluya ve hazîneye, şadırvana ve hamama gelmekdedir (1).

761. Rum Mehmed Paşa Suyu

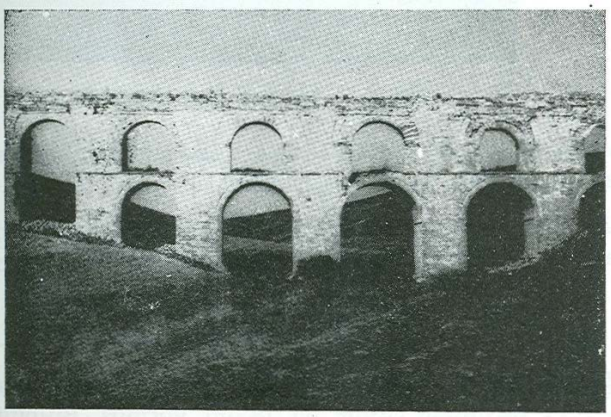
Sa'dî Nirven'e göre, Rum Mehmed Paşa'nın Üsküdar'daki câmi' ve hamamına ve 'imâretine gelen suyun menba'ı Doğancılar'da bir yerli su imiş. Su yolu harâb olup ta'mîr edilemeyince, Nûr-Bânû Sultan'ın 'Atîk Vâlide suyundan verilmeye başlanmışdır (2). Şimdi yalnız abdest muslukları vardır; hamam harâbdır.

762. Sekban Başı Kaasım Ağa Suyu

Bayram Paşa'da Tavukcu Bostanı'ndan çıkan bu su, Mevlevîhâne Kapısı'ndan girip, ağanın Haseki Hastahânesi civârındaki çeşmesine akmakda imiş, (3). Başka katmalarla berâber suyun günlük sarfiyâtı 90 m³ dır, (4). Bu Kaasım Ağa Edirne Kapısı Çukur Bostanı yanında câmi'ini yazdığımız zâtdır.

763. Turunçlu Suyu

Cicos Çiftliği civârındaki Fâtih'in turunç bağçelerini de sulayan bu menba' Ayvalı Dere'de 'Ali Paşa Kemeri civârında olup Mevlevîhâne Kapısı'ndan girip Haseki taraflarına su verir, (5). Günlük gelen su 300 m³ dır, (6).

935. R. : Halkalı Suları'nda Kara Kemer

Sa'dî Nâzım da suyun Litros, Topcular, Bayram Paşa'dan geçdiğini ve Harbî Mescidi'ne su verdiğini, bir takım katmalar alarak Haseki'deki terâziye geldiğini bildirir, (7).

Fâtih Suyu, Şadırvan kolu, Mahmud Paşa, Kaasım Ağa ve bu Turunçlu isimleriyle dercetdiğimiz ve 'umûmî adı Halkalı olan suların günlük verimi 930 m³ dır. Halkalı te'sîsatı hakkında bir fikir vermek üzere Mahmud Bey Köyü şimâlindeki Kara Kemer'in bir resmini koyuyoruz; (935. R.). Resim 1960'da çekilmişdir. Üst kemerler daha geniş imiş; yıkılmış, daraltılarak yeniden yapılmışdır.

764. Top Kapı Sarayı Suyu ve Çeşmeleri

Bu sarayın suyu hiç şüphesiz Halkalı'dan gelecekdir, veyâ yerli bir su bulunursa bundan istifâde edilecekdir. Sarayın yerli suyu, I. Avlu'daki fırın dâiresinin matbahlarla birleşdiği yerde, Dolab Ocağı denilen gayet geniş kuyuda ve toprakdan 21.0 m. derinlikdedir. Buradan yalnız bağçe ve bostanlar sulanır.

Fâtih devrinde sarayda bir takım çeşmeler olacağı şübhesizdir, bunları saraylar faslında, Top Kapı Sarayı bahsinde yazsak gerekdir. Ancak, bahsi açılmış iken, söylenmeden kalmaması için şurada tekrar edelim ki, saray çeşmeleri ve suları hakkında Aygen Bilge Hanım'ın bir makaalesi, Türk San'atı Târîhi Araşdırma Enstitüsü'nün Mecmû'asında çıkmışdır, (8). Makaalede saray çeşmeleri hakkında îzâhât verilmekde ve Mi'mâr Dâvûd Ağa'nın bir su yolu harîtası eklenmiş bulunmakdadır. Takdîm güzeldir. Ancak müellifin, saraya Kırk Çeşme Suyu'nun gelmiş olması lâzımdır; zîrâ civar semtlerde Kırk Çeşme Suyu vardır ve Yeni Saray'ın yeri, bu suyun Ayasofya taksîminden daha alçakdadır, (216. S.) hükmü her bakımdan doğru olmasa gerekdir. Zîrâ lâzım ile mümkin başka başka şeylerdir. Kırk Çeşme Suyu şehre 34 râkımında girer; Ayasofya maksemi ise üstelik zemînden çok aşağıda, bir kuyudadır; tam derinliğini kapanmış olduğu için ölçemedik; fekat Destgâhcılar makseminde de, burada da derin kuyudur. Kaldı ki, kuyunun dibi değil, üstü, ya'nî Ayasofya Meydanı bile, Top Kapı Sarayı'ndan çok,

(1) Sa'dî Nâzım Nirven, Fâtih Devri Su Medeniyeti, 114-116. S.
(2) Sa'dî Nâzım Nirven, Fâtih Devri Su Medeniyeti, a.e., 118-119. S.
(3) Mehmed Nâzım, a.e., 19. S.
(4) Mehmed Nâzım, a.e., 26. S.
(5) Mehmed Nâzım, a.e., 18. S.
(6) Mehmed Nâzım, a.e., 26. S.
(7) Sa'dî Nâzım Nirven, İstanbul Suları, a.e., 156. S.
(8) Aygen Bilge, Fâtih Zamânında Top Kapı Sarayı Suyu, İstanbul 1969, 214-222. S., 12 resim, bir su yolu harîtası.

pek çok aşağıdadır; nerede kaldı dibdeki suyun gelebilmesi. Şâhid tuttuğu bizim F.D.M. sinde de böyle bir şey yazmış değiliz; biz İshak Paşa'ya Kırk Çeşme Suyu'nun geldiğini yazdık ammâ oranın râkımı saraydan 25 m. aşağıdadır. Saraya yalnız Halkalı Suyu gelebilir. Dâvûd Ağa'nın yapdığı su harîtası da Halkalı Sularına ve Bozdoğan Kemeri'ne 'âiddir. Mehmed Nâzım ve Sa'dî Nâzım Beyler de Ayasofya Meydanı'na gelir demişlerdir; oradan yukarıya çıkar dememişlerdir ve diyemezler. Çeşmeler hakkındaki tetkıykleri inşaallah saray bahsinde yazacağız.

N — KAL'ELER, KIŞLALAR

Fâtih devrinde İstanbul Kal'eleri ta'mîr edilmiş, Yeniçeriler için bir kışla, tersâneler, Ok Meydanı, Anadolu Hisarı'nın Peçe Sûrları ve top atış yerleri, Yedi Kule Ahmedek'i ve Rumeli Hisarı yapılmışdır.

765. 'Acemî Oğlanlar Kışlası

'Acemî Oğlanlar Kışlası, Şehzâde Başı'nda İbrâhim Paşa Dârü'l-Hadîsi ve sebili karşısındaki Fevziye Caddesi'nin iki tarafında te'sîs edilmişdi, (842., 844. R.) de görüldüğü gibi, bu kışlanın ön tarafı 'Acemî Oğlanlar Çarşısı ve Direkler Arası denilip İstanbul'un en büyük husûsiyetlerinden biri iken, Şehremîni Hüseyin Kâzım zemânında söktürülüb atılan revaklı dükkânlar tarafından işgal ediliyordu. Tam Fevziye Caddesi'nin başında da Osman Baba Türbesi vardı; onun da 1909 senesinde sökülmesi İstanbul'da bir hâdise olmuşdu. Bu kışlanın yalnız Bâyezıd Su Yolları Harîtası'nda bir krokisi vardı ki, çarşı münâsebetiyle daha evvel dercedilmişdi. Bu harîtaya göre kışla şimdiki Belediye Sarayı'ndan, Kalender Hâne Câmi'inin önünde bulunan ve On Altı Mart Şehîdleri ve Letâfet Apartmanı'na kadar devâm ediyordu. Mikyâsa göre boyu 450 m. derinlik 250 m. idi. Bu ölçü oldukça doğrudur. Çünkü bu mesâfe 400 m. den biraz fazladır. Halbuki 20 m. olan Eski Direkler Arası Caddesi 'aynı plânda 35 m. görünmekdedir. Demek kışlanın mikyâsı doğru kullanıldığı hâlde, caddede bir çizgi hatâsı olmuşdur.

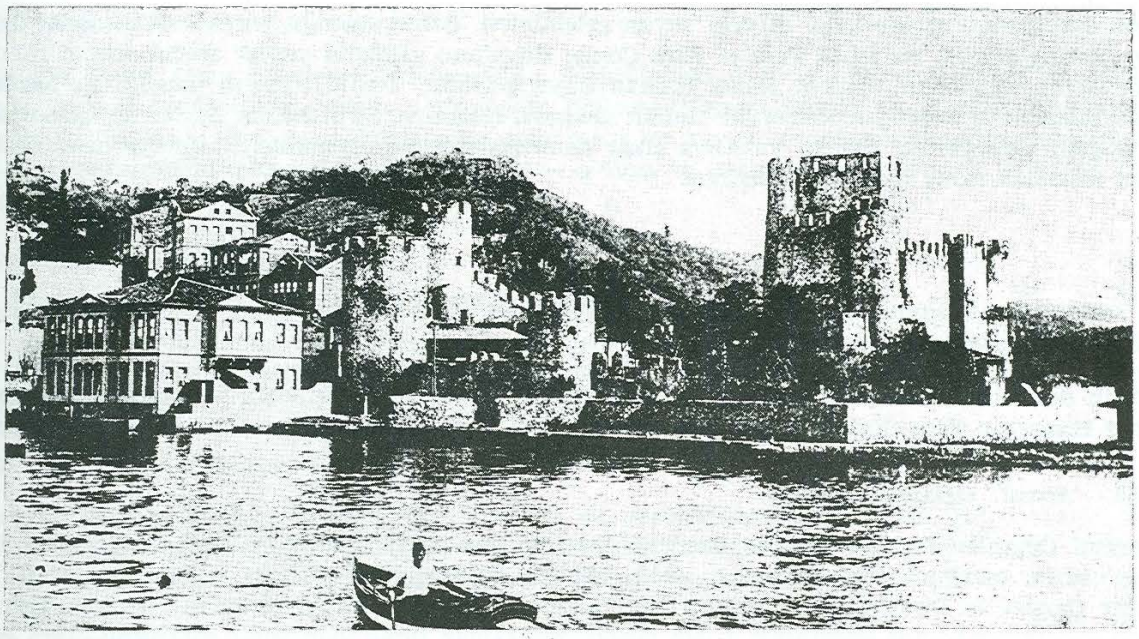
Kışlanın şark tarafı III. Sultan Ahmed zemânında te'sis edilen Tulumbacılar Kârhânesi'ne bırakılmışdı; 'Acemî Oğlanlar Hamamı bu kısmın avlusu içinde kalıyordu. Osman Baba Türbesi yanında 61., mukaabilinde 44. Orta'nın kapıları vardı. Şark tarafı bölük, şimâl tarafı cemâ'at kışlaları idi. Bir de en garbda Belediye Sarayı yerinde Meyyit Kapısı bulunuyordu. Kışlanın tek kat olduğu, pek, pek üstlerde tahta pûşlar, sundurmalar bulunabileceğini tahmîn ediyoruz. Tulumbacılara terk edilen kısımda bir tek kapı ve fodla fırını, iki parça kışla arasında bir çeşme bulunuyordu. 'Acemî Oğlanlar Kışla binâsı hakkında verilebilecek başka bir ma'lûmât bulunamadı.

766. Anadolu Hisarı

Yıldırım Sultan Bâyezid'in XIV. 'asır sonunda Göksu Deresi'nin başında yapdığı ufak bir surla çevrili kuvvetli burcu, o devri ihtivâ eden Osmanlı Mi'mârîsinin İlk Devri cildinde yazmışdık. Yıldırım'ın yapdığı bu ufak Kal'e, karşıdan karşıya geçişde bir istinâd noktası, ordu ve deniz vâsıtalarına üs vazîfesi görüyor, Anadolu'ya doğru nüfûz etmek istiyen bir düşman için pek müsâ'id şartları hâiz olan geniş vâdîyi müdâfa'a imkânını da sağlıyordu. Burcun vaz'ıyeti i'tibâriyle, doğrudan doğruya Boğaz İçi'nden geçecek gemileri durdurması imkânsızdı; te'sîs vaz'ıyeti müsâ'id de olsa, atışıyle gemileri tehdîd edecek top silâhı o derece tekâmül etmemişdi. Hulâseten bildirmek istersek, Yıldırım'ın Kal'esi ta'arruzdan ziyâde müdafa'a kaabiilyetini hâizdi. Bu sebeple de Hisar'aGözlüce ismi verilmişdir. Güzelce yanlış olsa gerekdir; bunu kitabımızda nakletmişdik, (1). Ammâ yarım 'asır sonra Fâtih gelecekdi. Cedlerinden mîrâs aldığını cihan devleti hâline koymayı kararlaştıran Fâtih gelecekdi. Her nefes alışında bile bu gaayeye doğru yürümeyi şi'âr edinen Fâtih; bu hisâbı yapdı; bu lüzûmu hissetti. İstanbul'u almak istemesi de bu büyük düşüncesinin bir parçası idi. Eğer sırf şöhreti için İstanbul'u fethetmek bir gaaye olsa idi, şarkda ve garbdaki birleştirici, toplayıcı, bir insanın tahammül etmesi çok müşkil fütûhâtı bu derecelere kadar yürütür müydü? İstanbul'u almak şerefi yeter görünebilirdi. Halbuki onun emellerine başkalarının hayâli dahî yetişemezdi.

Bizans'ı almak için, ona Pontus'dan, Kara Deniz'in her tarafından gelecek yardıma, bilhassa erzâkın geçmesine mâni' olmak lâzım geleceğini gördü ve büyük Rumeli Hisarı Kal'esi ve onun Hisar Peçesi'yle berâber bu Anadolu Hisarı'na bir Hisar Peçe inşâ etdi. Rumeli Hisarı'nın kal'esi son derece kudretli olduğundan onun küçük Hisar Peçesi üstünde pek çok durulmamış ve yalnız ufak bir burçla tahkîm edilmişdi. Rumeli Hisarı'ndan istenen vazîfeler içinde bir de şehre karşı uzun müddetli bir muhâsara ve yıpratma için havâle olmasıydı; bunu yerinde îzâh edeceğiz.

(1) E.H.A., Osmanlı, a.e., 501. S.

936. R. : Anadolu Hisarı'nın 1880 senelerindeki resmi, nemazgâhla berâber Hisar'ın alçak bir ihâta duvarıyle çevrildiği ve denizin hemen bu duvarı yaladığı bellidir. Şimdi cenûb-i garbî tarafında uzun bir dil, Boğaz yüzünde de sâhil soldaki yalı hizâsına kadar çıkmış bulunmakdadır. (H. Glück - E. Diez, Alt Konstantinopel, München 1920 eserinden)

Rumeli Hisarı'nda top atış mazgalları da aşağı yukarı bir hatt-ı müstakıym üstünde ve Boğaz'a 'amud gibidir, şarka doğru atış yapar. Yalnız kapıya sonra açık bir zâviye ile kırılan yüzden Boğaz'ın yukarısına şimâle karşı şöyle, böyle müdâhale imkânı vardır.

Anadolu Hisarı'nda ise Hisar Peçe'nin şartları başkadır; Rumeli Hisarı'na nazaran çok za'if olduğundan 'ilâve olunan Hisar Peçe'nin tahkim edilip geniş tutulmasına ihtiyâc duyulmuş, üç burcla takviye edilmişdir. Büyük boy top mazgalları daha fazladır ve şimâl, cenûb ve garba atış yapılabilir. Bu sebeble Anadolu Hisarı Hisar Peçesi kal'enin 'umûmuna büyük mikyasda kuvvet eklemişdir.

Hisar Peçe'nin Fâtih tarafından yapıldığı Dursun Bey'de mezkûrdur. Müverrih Fâtih Sultan Mehmed'in Rumeli Hisarı'nın inşâsı sırasında bu 'ilâveyi de yapdığını bildirir, (1).

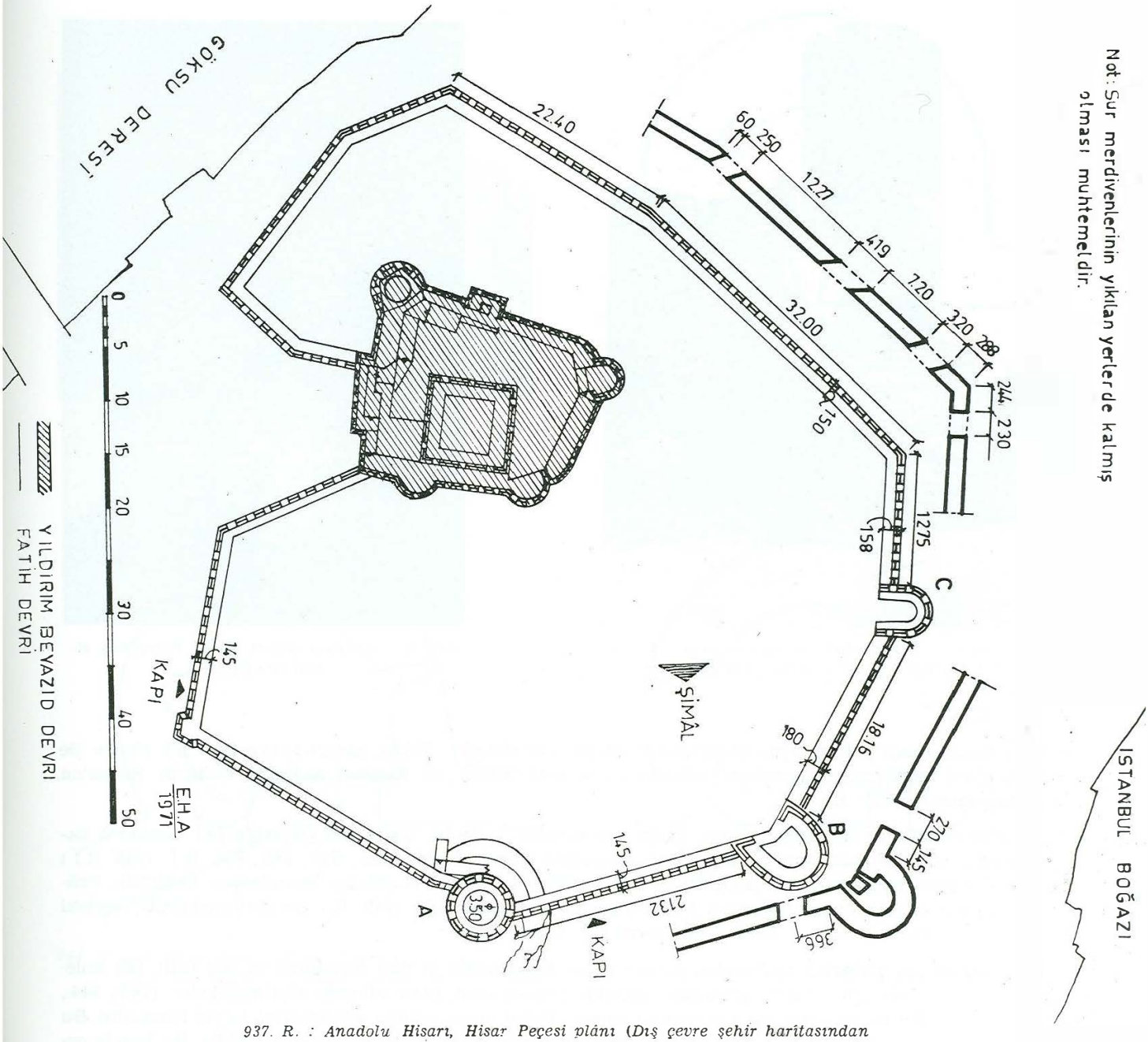
Bu Hisar Peçe, burcun bulunduğu topuk kaya seviyesinden başlayıp garb-ı cenûbîye doğru kırılmakda, bir köşe burcundan sonra cenûba dönerek deniz seviyesine inmekdedir. Sonra yine ufak bir burcdan sonra şarka doğu gider. Eskiden Boğaz'ın suları garb ve cenûb yüzlerini yalıyordu. Bu 'asrın başına kadar da Göksu ile Boğaz arasındaki burun 60-70 m. daha içeride idi. Osmanlı Mi'mârisinin İlk Devri eserinde (863-5. R.) resmi çok âşikârdır. Bugün mevcûd evlere yer bile yokdur; bu resmi tekrar koymayı lüzûmlu bulduk, (936. R.). Bununla berâber Hisar Peçe yapıldıkdan bir müddet sonra derenin teressübâtıyle bir kısım erâzî dolmuş ve oraya minberli bir açık namazgâh yapılmışdı; yukarıda bahsetdiğimiz resimde görülen duvar bu namazgâhı ihâta eder. Namazgâhın Fâtih devrinde olduğu 'akla gelmemelidir. Zirâ hiç bir sûretle sâhilde çıkartma yapılabilecek bir parça bırakılmıyacağı gibi, atışa mâni' olacak ve burcla hemen 'aynı irtifâ'da tufeyli bir kütle de oturtulamaz. Bu sebeble namazgâh Fâtih devrinden olamaz.

Hisar Peçe'nin büyük top mazgallarının 'aynı eb'âdda eşleri Rumeli Hisarı Peçesi'nde, Çanak Kal'e'nin görünen üç cebhesindeki sûrlarda vardır. Kilid'ül-Bahr'ın denize muvâzî olup şimdi yıkılmış olan siper duvarında bulunduğu gravürlerde görüldüğü gibi cenûb sûrunda iki örneği mevcûd kalmışdır.

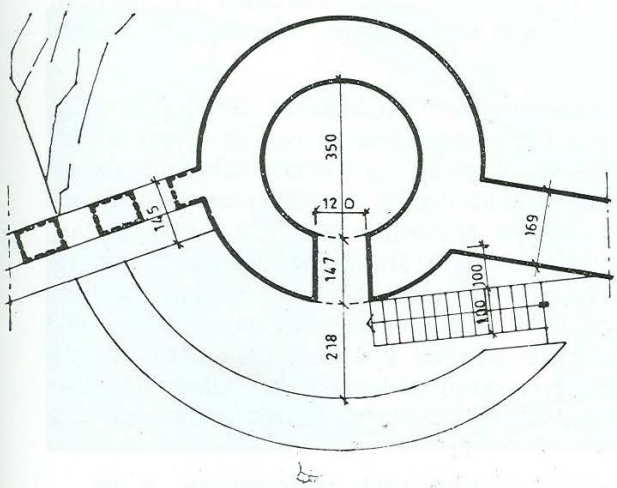
Şunu da söyliyelim ki Fâtih Sultan Mehmed İstanbul Boğazı'nda kurduğu kal'elerin bir eşini Çanak Kal'e'de de yapıp yetişdirseydi, muhâsara ve fetih daha çok kolaylaşırdı.

Hisar Peçe Bâyezıd Burcu'nun şimâl dıl'ının köşesinden başlayıp dereye 'amûd olarak şarka, oradan şimâle ve bir dirsekle garba döner. Dere üzerindeki iki köşede burç yokdur; her hâlde pek dik bir kaya üzerine ve su kenarında olduğu için lüzûm görülmemiş olsa gerekdir. Şimâldeki dıl' ortasından hafifce kırık olup köşesinde yuvarlak bir burc (A) bulunmakda, dere tarafındaki köşeden yükselerek gelen seğirdim yolundan ve daha aşağıdaki kaya üstünden iki seviyeden burca girilmekdedir. Şimâle düşen sûr kısmı beş katlı bir kuleye saplandıkdan sonra hemen hemen cenûba yönelip, ortası yarık pek ufak bir

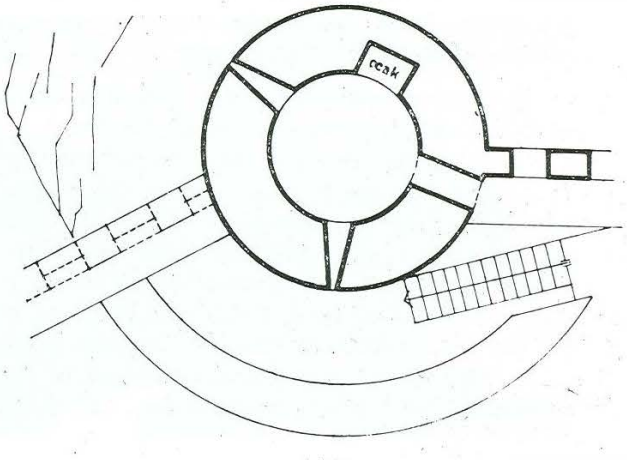
(1) Dursun Bey, Târih-i Ebü'l-Feth, 40. S.

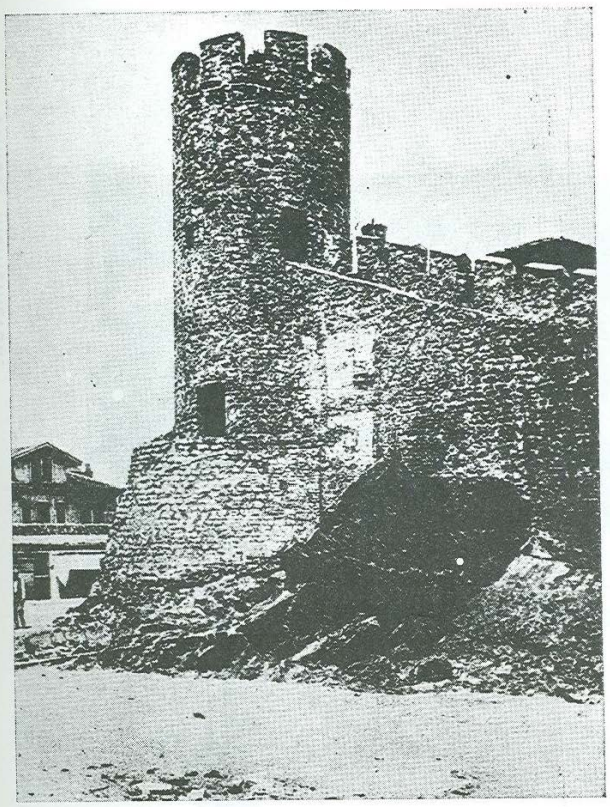
937. R. : Anadolu Hisarı, Hisar Peçesi plânı (Dış çevre şehir haritasından iktibâs edilmişdir.)

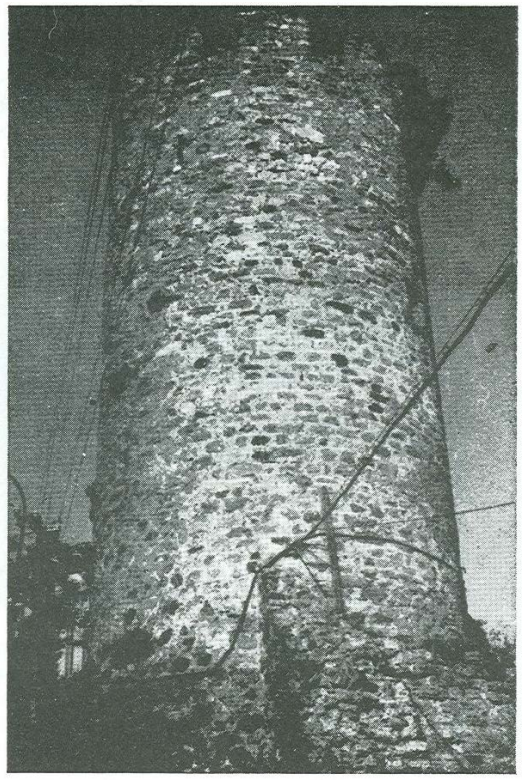
938. R. : Anadolu Hisarı Hisar Peçesi'nde şimâl burcunun birinci kat plânı

939. R. : Anadolu Hisarı, Hisar Peçesi'nde şimâl burcunun üçüncü kat plânı

940. R.: Anadolu Hisarı, Hisar Peçesi'nde şimâl (A) burcu (Gabriel'den, 1930 larda çekilmiş)

941. R.: Anadolu Hisarı, Hisar Peçesi'nde şimâl (A) Burcu

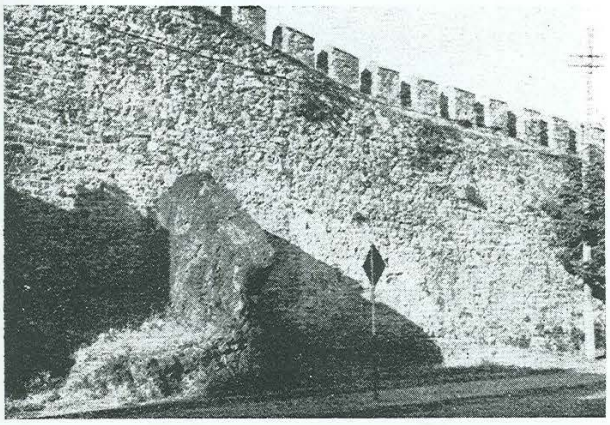
kuleden sonra aşağı yukarı 'aynı istikaametde devâm etmekdedir. Fekat ondan sonra sert 'bir zâvıye ile cenûb-i garbî istikaamete dönmekde, bundan sonra dört kırma ile kapının sağında Yıldırım Burcu'na saplanmakdadır, (937. R.).

Sûrun irtifâ'ı ve kulelere nazaran farkı her tarafda başkadır. Şimâldeki yuvarlak (A) burcun 3. katına ulaşan sûr, solunda birden birinci kat seviyesine düşmekdedir; (938., 939., 940., 941. R.). (940. R.) ı burc eski hâlini muhâfaza etmediğinden, Frof. Gabriel'in 1930 larda çekdiği resimlerden naklettik. Erâzînin meyline uyarak dere tarafından bu burca doğru yükselen sûr (942. R.) de görülmekdedir; öndeki kaya ile sûr arasında birinci kata çıkan merdiven vardır.

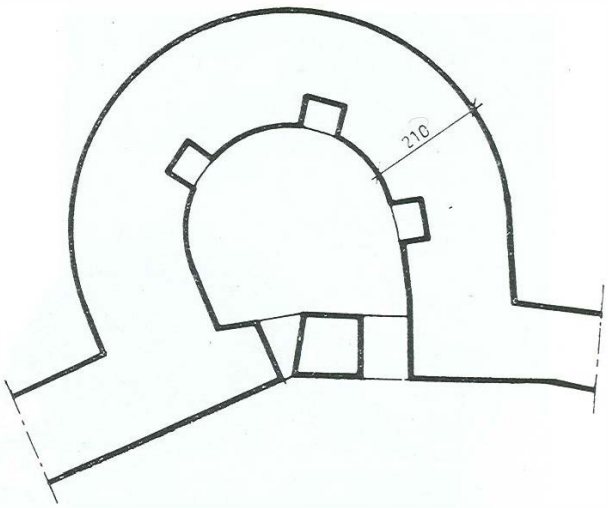
Şimâldeki (A) yuvarlak burcundan şimâl-i garbî köşesindeki at nalı biçiminde ve beş katlı (B) kulesine kadar olan sûr yine meyilli gitmekde, şimâlde yüksek iken, garb kolunda alçalmakdadır. (943., 944., 945., 946. R.) .. Bu burca yakın bir top mevzi'i vardır. Fekat örülü olduğu için meylini ta'yîn edemedik. Bu büyücek (B) burcundan sonra kayalık bitip kumsal başladığından, sûrlar artık düz gibidir. Bu burcla ortası açık ufak burc arasında dendan kalmamışdır; ufakdan sonra köşede mevcuddur; bundan sonra yine yokdur. Bugün sûrların merdivenlerinden bir eser görünmüyor. Şark ve şimâl taraflarına (A) burcdan geçilebilir. Dîğer taraflarda duvar sağlam kaldığı hâlde merdiven görünmemesi 'acâibdir. İnsanın bir seyyar merdiven diyeceği geliyor.

Top mevzi'lerinden üç burc arasında ancak iki dânesi açıkda ve mer'î bir hâldedir. Büyük burca bitişik postahâne binâsı, küçüğün yanındaki su hazînesi önden sûru örtmekdedir. İçden de arkasına toprak yığıldığı için mazgal görünmemekdedir. Fekat postahâne arkasında iki, su hazînesi arkasında da bir dâne daha bulunması muhtemeldir. Top mevzi'lerinden en belirli hâlde olanlar üç 'aded olup cenûb-i garbîye doğru olan sûr üzerindedir; (947. R.). Bunların eb'âdını plânda gösterdik. (948. R.) Bu mazgallardan ortadakini göstermekdedir; bir yanı karşı köşesinden daha meyillidir. Bu hisabca bu gün ortada altı mevzi' vardır. Fekat garb tarafında üç, iki şimâl kulesi arasında yol geçirmek üzere yıkılan sûr üzerinde bir veyâ iki 'aded daha bulunması muhtemeldir. O hâlde 10 veyâ 11 'aded elde edilir. Gabriel Boğaz Kal'eleri hakkındaki mufassal monografisinde, şimâl tarafında mevcûd atış yeri veyâ yerlerini hiç kaale almamış, buna mukabil cenûb-ı garbî yüzünde fazladan dört, cenûb yüzünde de bir 'aded 'ilâve edivermişdir, (1); halbuki bunların hiç biri fi'ılen yokdur ve ihtiyâc da görülmez. Esâsen kendisi de top

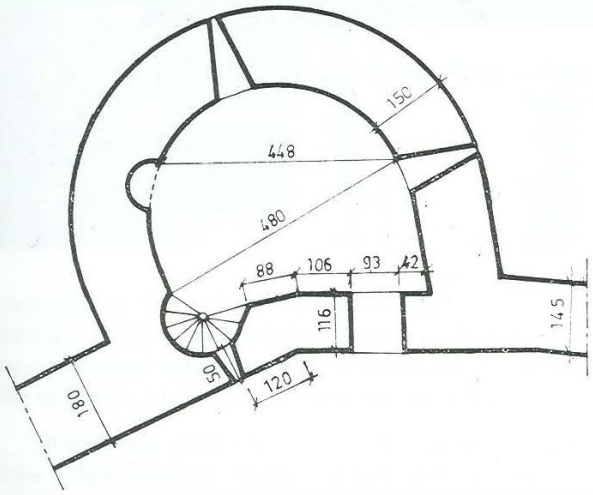
(1) A. Gabriel, Chateaux Turcs du Bosphore, Paris 1943, 9-28. S., 9. No: Restitüsyon plânı.

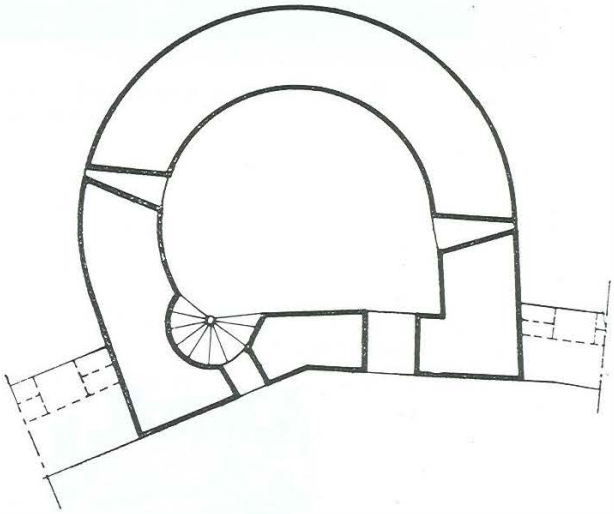
942. R. : Anadolu Hisarı, Hisar Peçesi'nde şimâl sûru

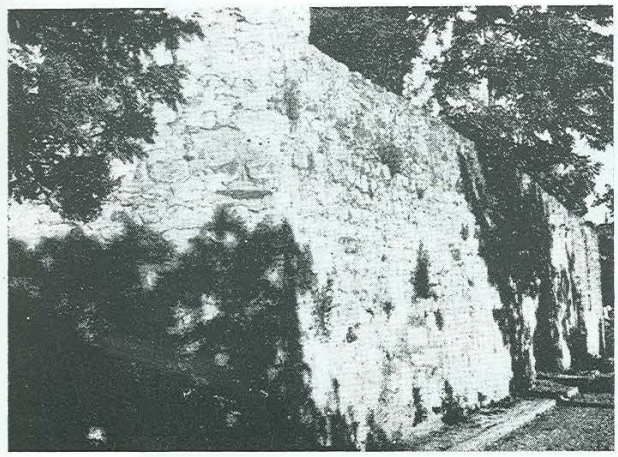
943. R. : Anadolu Hisarı, Hisar Peçesi'nde şimâl-i garbi köşesi (B) Burcu zemîn katı plânı

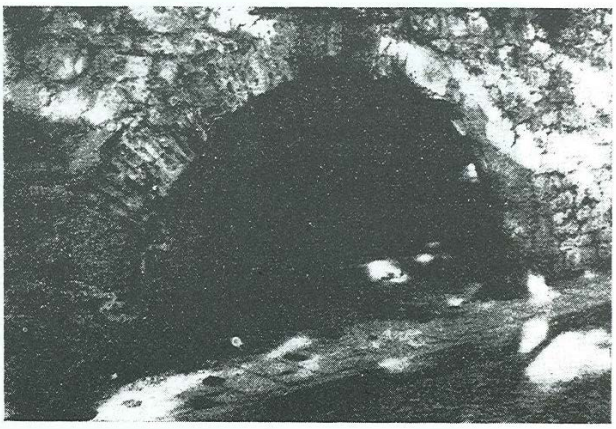
944. R. : Anadolu Hisarı, Hisar Peçesi'nde şimâl-i garbî köşesi (B) Burcu birinci kat plânı

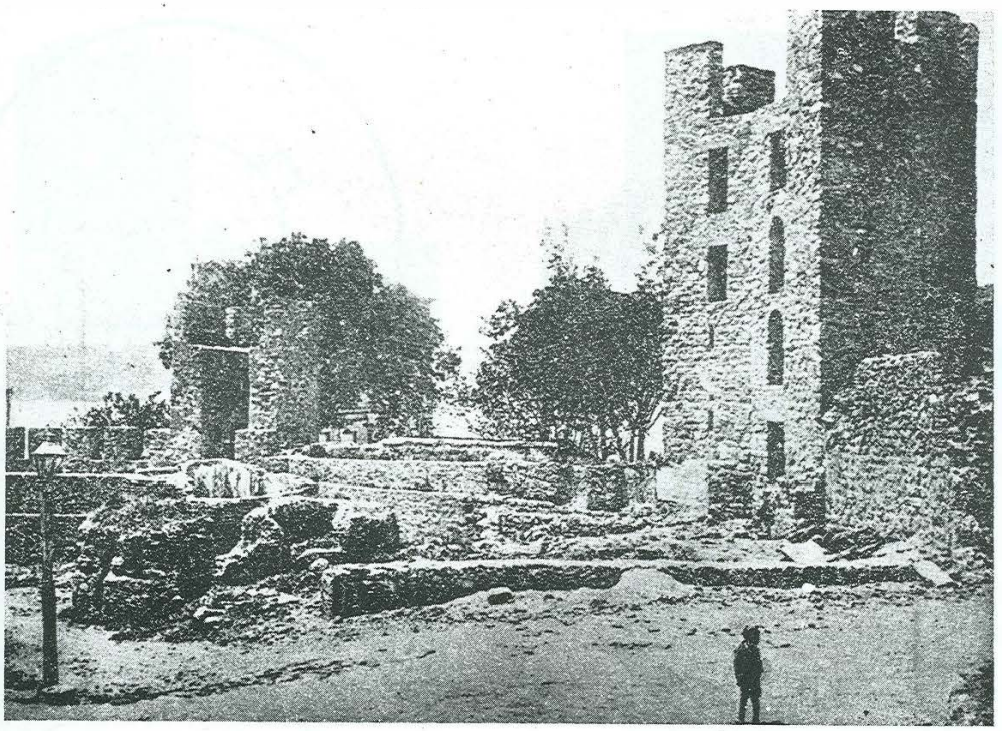
945. R. : Anadolu Hisarı, Hisar Peçesi'nde şimâl-i garbî köşesi (B) Burcu üçüncü kat plânı

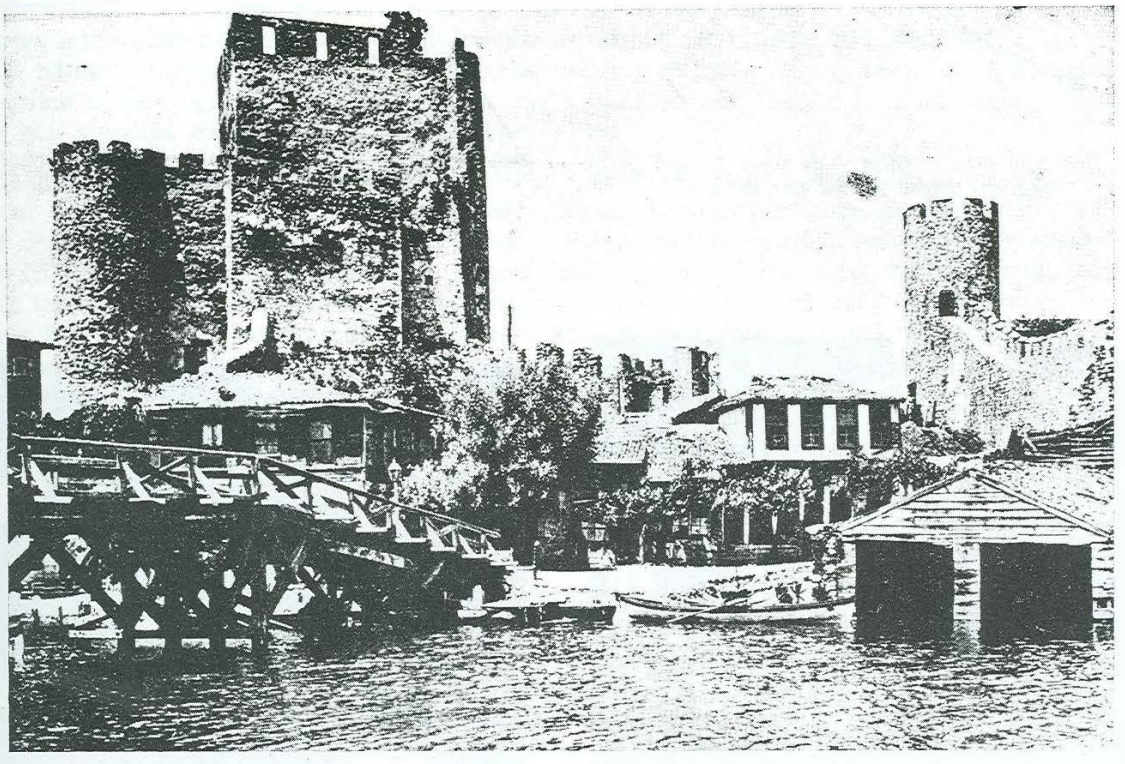
947. R. : Anadolu Hisarı, Hisar Peçesi'nde cenûb-i garbî sûru

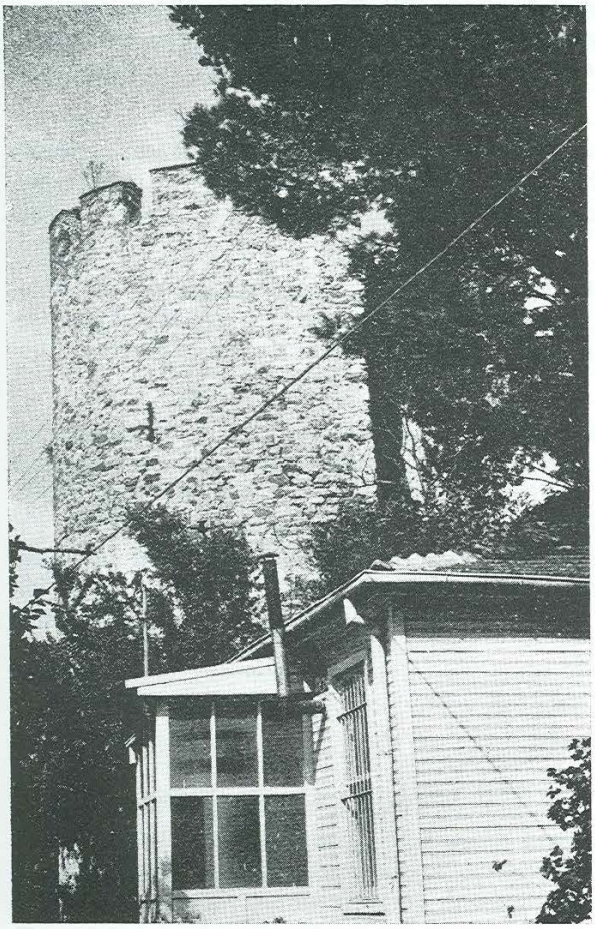
948. R. : Anadolu Hisarı, Hisar Peçesi'nde cenûb-i garbî sûru üzerinde top mevzi'i

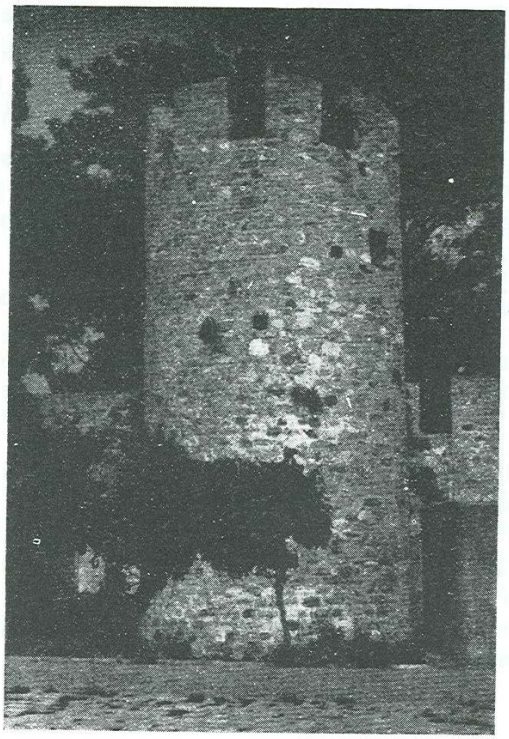

946. R. : Anadolu Hisarı, Hisar Peçesi'nde şimâl-i garbî burçları (Gabriel'den, 1930 larda çekilmiş)

949. R. : Anadolu Hisarı, Hisar Peçe ve kuleler

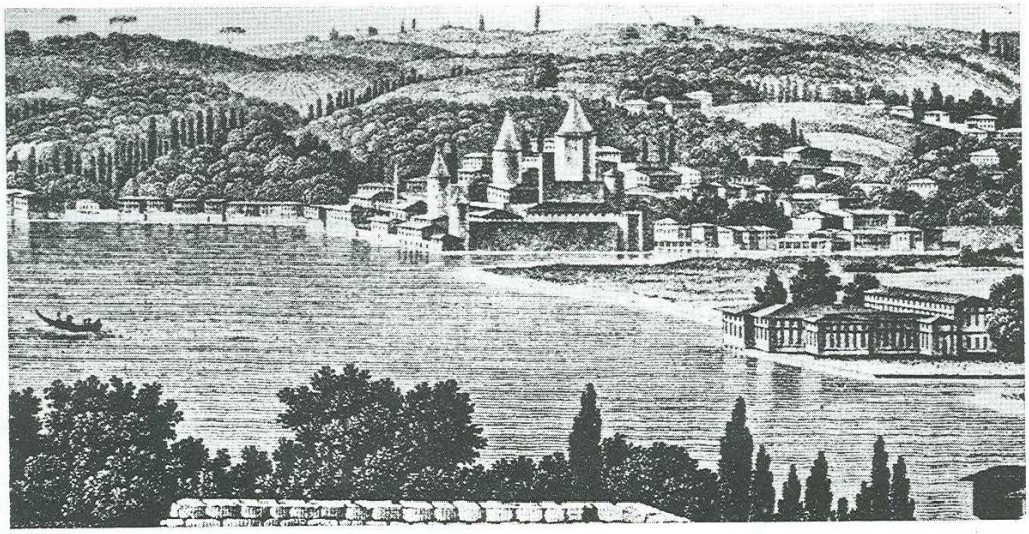
951. R. : Anadolu Hisarı, Hisar Peçe'nin son küçük burcu

950. R. : Anadolu Hisarı, Hisar Peçe'de (B) Burcu dışarıdan görünüş, öndeki binâ Postahânedir

mevzi'lerini 'indî olarak dizdiğini söyler. Top mazgallarının kemerleri, şimâldekinde ve garbdakilerde taş, cenûb-i garbî yüzündekiler tuğladır. Duvar kalınlıkları şimâlde 1.45, garb-ı şimâlî yüzünde olanda 1.80, tam garbdaki parçada 1.60, cenûb-i garbî ve cenûb ve şark yüzü 1.45 dir. Hisar Peçe şimâlden cenûba 80, şarkdan garba 65 m. boy ve enindedir.

Sûrun bir kapısının izi şimâl-i şarkî zâviyesinin yanında, dere tarafında görülmekdedir; başka kapıya işâret yokdur. Belki, câmi'e gidebilmek için şimâl tarafında yuvarlak burca yakın bir koltuk kapısı bulunması muhtemeldir. Sûrların Bâyezid Burcu'na aşağıdan birleştiği yer şimdi kaybolmuşdur. Yine 1915-20 lerde alınmış bir resimde bu duvarın seğirdim yolu ile, yarım 'asır evvel kal'enin ve köprünün hâli görülmekdedir.

Sûrlarla berâber burclardan da bahsetmişdik. (A) Burcu dört katlı olup I. katda bir kapı, II. de iki mazgal, III. de bir kapı ve iki mazgal ve bir ocak, IV. de üç mazgal bulunmakdadır. Duvar kalınlığı 1.47 m.

952. R. : Anadolu Hisarı Melling gravürü

dir. Döşemeler ahşâbdır; merdivenler döşemeden döşemeye olacakdır. (B) Burcu beş katlı olup bodrum duvarı daha kalındır. Birinci katdan başlamak üzere köşeye döner bir merdiven konmuşdur. Bodrumda mazgal ve bir kapı, II. ve III. de üç mazgal ve bir pencere, IV. de bir mazgal ve bir pencere bulunmakdadır. Duvar kalınlığı bodrumda 2.10, üst katlarda 1.5 m. dir.

Küçük burç ortadan yarık olup iki katlıdır, (951. R.) Yıldırım Bâyezıd Burcu ve Hisar Peçe'nin üç kulesinin sivri kurşun külâhlarla örtülü olduğu muhakkakdır; gravürler meselâ Melling'in resmi bunu gösterdiği gibi, içinde ocak olup, üstü tonozlu olmayan Hisar Peçe kulelerinde zâten külâh mecbûrîdir.

Yıldırım Burcu kubbe ile örtülü olduğundan, belki ilk yapısında külâh yokdu da, Hisar Peçe'ninkilerle berâber ona da yapılmışdır. Fekat her hâlde XIX. 'asır başında külâh vardı, (952. R.). Fekat resimleri 1830 dan evvel yapılan Allom eserindeki gravürde hiç bir külâh yokdur, (1). Hisar Peçe'nin duvarlarının üstünde şâhâne bir konak görülmekdedir.

Târîhciler Hisar Peçe'yi Fâtih devrinde göstermekle berâber, inşââtı da Yıldırım Devri kal'esinden ayrılmakdadır. Eski yapı doldurma ve harca boğulmuş, yer yer tuğla hatıllar, tuğla süslemeleri hâvî bir cebhe gösterdiği hâlde Hisar Peçe ince sıralı muntazam ve ufkıy işlenmiş moloz taşındandır. Boğaz Kal'eleri hakkında bir eser yazan ve mustakıl monoğrafi olduğu için de mufassal olması lâzım gelen, yukarıda bahsetdiğimiz eserin metninde Prof. Gabriel rakamla bir takım ölçüler de vermekde ise de, bunların hakıykate pek uymadığını burada belirtmek mecbûriyetindeyiz. Zirâ bizimkilerle uymadığını gören müdekkıkın tereddüde düşmesi muhtemeldir. Meselâ kulelerin kutru ve sûrların kalınlığı bunlar arasındadır.

767. İstanbul Sûrları ve Burclarının Tâ'mîr ve Ta'dilleri

Şehrin muhâsarası esnâsında sûrların top atışıyle yıkılıp gedikler açıldığı ma'lûmdur. Meselâ şehir içinde Bayram Paşa Deresi'nde, Edirne Kapısı ile Top Kapısı arasındaki erazî Top Yıkuğı Mahallesi ismiyle bütün vakfiyelerde (V. II., 65. S.) da geçmekdedir; Sûrlarda birçok yıkık olduğu gibi, burclarda, üç köşeli top atışı netîcesinde koca koca parçalar devrilmişdi. Fâtih devrinde bunlar, şehre giriş çıkışın göz altında tutulmasını, geceleri kapıların kapanmasını te'mîn edecek bir mertebede ta'mîr görmüşdür. Osmanlılar o devirde sûrları bir müdâfa'a vâsıtası olmak üzere kat'ıyyen düşünmemişler, onları yalnız inzibat bakımından fâideli buldukları için ta'mîr etmişlerdir. Bu sebeble en geride, üzerinde kapıların bulunduğu Theodosius duvarını ele almışlardır. Hendek, peçe, ikinci hattın ta'mîr edildiğini gösteren hiç bir işâret ve vesîka yokdur. Bil'âkis Kadı Hızır Bey Çelebi'nin aşağıya yazacağımız mektubu sâdece büyük sûrdan bahseder.

Sûrlar muhâsaranın hasarlarını gidermek için Fâtih zemânında 'âcilen ta'mîr edildiği gibi 56 sene sonra 915 (1509) da vuku' bulan ve Küçük Kıyâmet ta'bîriyle adlandırılan zelzeleden sonra da büyük bir himmete ihtiyâc göstermişdir. Fekat bu iki ta'mîri birbirinden tefrîk etmek müşkildir; hepsi birbirine benzer; ammâ hepsi de Bizans eserlerinden bâriz bir şekilde ayrılır. Eski duvarlar tuğla hatıllar ile beslenmiş olduğu hâlde, Osmanlı ekleme ve yamaları sâde taşdır. Bizanslılar tuğla merâkını sûra kadar teşmîl etmişlerdir. Meselâ bir yanı kopmuş burcda mâil veyâ kademeli bir şekilde veyâ burclara yaslanan ucları yüksek, ortası çukur yama olduğundan, ayrılmaları kolaydır.

Bu yama kısımlardan başka, Yedi Kule Ahmedekinin yapılabilmesi için önündeki sûr ve burcların da ta'mîr olunduğu görülmekdedir. Bunu Yedi Kule bahsinde tekrar ele alırız.

Türkler İstanbul sûrlarına, şehrin ihtiyâcını karşılayacak 3 'aded yeni kapı da açmışlardır. Bunların hepsine birden Yeni Kapı denir. Birincisi Langa, ikincisi Mevlevîhâne, üçüncüsü Fener ile Aya Kapısı arasındaki iç yeni kapılardır, (2). Bunların ne zeman açıldıklarını bilemiyoruz. Belki hemen açılmışdır.

Sûrlara bir başka müdâhale de Top Kapı Sarayı sûrunun yapılışında vâkı' olmuşdur. Sûr-ı Sultânî, Ahır ve Demir Kapılar da Bizans duvarlarıyle birleşir. Deniz sûrları sarayın ihtiyâcına göre ta'dîl görmüş, kapılar açılmışdır. Meselâ Mezbele-Keşan Kapısı bunlardan biridir. Ara sıra sûrların üstüne köşkler de oturtulmuşdur. Ammâ bunlar sonradır. Şimdi İstanbul'un ilk Kadısı Hızır Bey Çelebi'nin Dergâh-ı 'Âli'ye yazdığı ve Fâtih devrindeki ta'mîrâtdan bir kısmını gösteren tezkiresini 'aynen derc edeceğiz, (3):

(1) Th. Allom. Constantinople, Ancienne et Moderne, Fisher Fils, Paris, Târihsiz.

(2) Ayvansarâyî, a.e., I.C., 227. S.

(3) Top Kapı Sarayı Arşivi, 11975. No: (eski numara)

عرض بندهٔ بی مقدار اول در که بالی قپوسی(1) یانندهٔ غی برغازدن اوته طوب قپوسنك برو یانندہ یقلان برغازه وارنجه و مابینده واقع اولان حصارك گدوکلری کی یاپلماسی بو فقیره امر اولنمش ادی دولتلو خداوندگارك همتی ایله امر اولنان یرلر یاپلوب تمام مراد ازره اولنوب تحصیلی الله عرض اولنور اول برو بالی قپوسی یانندہ یقلان برغازك طولی که قرق آرشون و قدی اون اکی آرشوندر کلیا تملندن یکی اولنوب تمام اولندی و آندن اوته بر بیرکی الی درت ذراع طولی و اون اکی آرشون قدی یقلمش ادی اول داخی تمام اولدی و اندن اوته بر بیرکی یوز اوتوز ذراع طولی و یدی آرشون قدی ایله یقلمش ادی اول داخی تمام اولدی و اندن اوته درت آرشون بیرکی اون اکی آرشون قدی ایله یقلمش ایدی اولداخی تمام اولدی و آندن اوته اون ایکی آرشون بیرکی بر آرشون قدی ایله یقلمش ادی اولداخی تمام اولدی و اوندن اوته اون ایکی آرشون بیرکی بر آرشون قدی ایله یقلمش ادی اول داخی تمام اولدی و آندن اوته قرق سکز آرشون بیر بش آرشون قدی ایله یقلمش ادی اولداخی تمام اولندی و آندن اوته اکی آرشون بیرکی سکز آرشون قدی ایله یقلمش ادی اولداخی تمام اولندی و آندن اوته اول برغاز کی قرق ذراع طولی و یکرمی ذراع قدی واردر اولداخی تملندن یکی یاپلوب تمام اولندی بو جمله یاپلان بنا حساب اولنوب اوج یوز قرق ایکی ذراع اوزونی سکسن ایکی ذراع قدی و اجر ذراع عرضی اولندی و بنه داخی مبارك همتکز ایله ایشدن فراغت ایلدك شیلجه معلوم اولنه و بنا اوزرینه یولداشلق اجون قولان قولان عجمی اوغلانلر آغاسی و علوفجیلر صو باشیسی اولان قوللروکزك داخی خیلج یولداشلقلری اولمش در آیاغکز طیراغنه شیلجه معلوم اولنه بقی فرمان درکاه عالینکدر

الفقیر الحقیر
حضر

Bu tezkireden, Bâlî Kapısı'ndan Top Kapısı'ndan evvel olan burca kadar kısmın ta'mîr edildiği anlaşılmakdadır. Bahsedilen burc da Londra asfaltının medhalindeki olsa gerekdir; çünki Osmanlı ta'mîri izi taşır. Burası muhâsarada en büyük hasarı gören duvarlar olmayıp, aslı harâbî, Top Kapısı'ndan Sulu Kule 'askerî kapısının biraz ilerisine, hemen hemen Edirne Kapısı'na kadar devâm eden parçadır. Demek yapılan işler en az bozuk olanlardır. Fekat büyük kısma 'âid bir vesîka bulunamamışdır.

Bu tezkire ile bildirilen ta'mîrler 2.25 m. kalınlıkda ve duvarlarda 840, burcda 150 m^2 ki cem'an 990 m^2 kadar tutmakdadır. Sûrların ta'mîrinde 'Acemî Oğlanların ,Ulûfecilerin, ve onların ağalarının himmeti geçdiği de bildirilmekdedir. Hızır Bey Çelebi'nin vefâtı 863 (1459) olduğundan ta'mîrât ondan evvel yapılmışdır.

768. Kapdan Paşa Dîvânhânesi ve Tersâneler

Kaasım Paşa'da Fâtih tarafından bir tersâne başlatıldığı ve bir Kapdan Paşa Dîvânhânesi yapdırıldığı Evliyâ'da (2) mezkûrdur. Kritovulos da donanma ve bahriye anbarı vesâire yapılmasından (3) ve tersâneden bahseder, (4). Dîvânhâne târîhde büyük yer tutmuş, bütün Galata ve Boğaziçi'nin encâmı buradan idâre olunmuşdur. Müte'addid 'ilâve ve ta'dîllerle ta'mîr ve ta'dîl görüp 'asırlarla kullanılmışdır; ancak XIX. 'asır başında harâb olmuş, Moltke'nin 1836-37 de yapdığı harîtada dîvânhâne harâbesi olarak gösterilmişdir. Onun yerine Bahriye Nezâreti nâmı altında yapılan binâ XIX. 'asır ortasında, 1865 senesine doğrudur. Fâtih tarafından Kaasım Paşa'da ilk temeli atılan tersânenin pek büyük bir te'sîs olduğunu zannetmiyoruz; asıl büyük Kaasım Paşa Tersânesi Yavuz zemânında yapılmış, Kaanûnî devrinde en yüksek seviyeye ulaşmışdır. Ak Deniz'i avuç içine alan donanma burada yapılır ve donatılırdı.

Ma'mâfih Dîvânhâne, Kuş Konmaz Mescidi, boşuna yapılmazdı; muhakkak burada oldukça ehemmiyet taşıyan gemi tezgâhları ve anbarlar, barut mahzenleri bulunacakdı. Bunlardan zemânımıza pek bir şey intikaal etmemişdir. Yalnız câmi'ler bahsinde zikretdiğimiz, Kuş Konmaz Mescidi kalmışdır.

Fâtih'in bir de Kadırga Limanı'nda bir tersânesi olduğu anlaşılıyor, (5). Burası donanmaya tahsîs edilmişdi; ancak bu sâde bir sığınma limanı mı idi? Yoksa gemi tezgâhları da var mıydı? Bu cihet bilinemiyor. Limanın Fâtih devri sonlarında veyâ biraz sonra dolmaya başladığı biliniyor. Nitekim II. Bâyezıd devrinde, liman sâhası üzerine Yahyâ Paşa Mescidi gibi, bir çok binâların yapıldığı da ma'lûmdur.

769. Ok Meydanı

Fetih'de Zağnos Paşa'nın Karargâhı, sonra meşhûr Ayak Dîvânı'nın alanı olan bu meydan, Fâtih'in ilk zemânından i'tibâren i'mâr edilmiş, üzerinde te'sîsler kurulmuşdur. Bunlar bir bakıma bir spor te'sîsi olarak da telâkkıy edilebilir. Fekat Türkler 'askerliği de spor sayarlardı. 'Askerlik, hayatlarının her safhasına şâmil, bir kahramanlık, gayret ve merdlik, ferâgat imtihânıdır; eski Osmanlı okculuğu, cündîliği, atıcılığı 'askerliğin başlıca idmanını teşkîl eder. Binâen'aleyh bu te'sîsi de 'askerî olarak telâkkıy etmek yerinde olur.

Ok Meydanı'nın Fâtih te'sîslerinden zemânımıza intikaal eden 'unsurlar yokdur; târîh boyunca seyrini de, rahmetli Halim Bâkıy Kunter Bey Ok Meydanı'na 'âid uzun bir etüdde etrafiyle göstermişdir. Ona göre Fâtih Sultan Mehmed burada bir Okcular Zâviyesi ve bir mescid yapdırmışdır; burada Fâtih'in adamlarından Kovacı 'Ali Baba medfûndur. Meydanın II. Sultan Bâyezıd devrinde tev-

(1) Bâlî Kapısı, Belgrad ve Mevlevihâne Kapıları arasındaki Sigma askerî kapısı olmalıdır. Anlaşılan, bu kapının gerisinde bir câmi' yapan Topçu Başı Bâlî Süleyman Ağa, muhâsara esnâsında çok fa'âliyet göstermiş ve kendisine bu yerler mükâfaten temlîk edilmişdir.

(2) Evliyâ, a.e., I.C., 439. S.
(3) Kritovulos, a.e., 129. S
(4) Kritovulos, a.e., 157. S.
(5) Dânişmend, a.e., I.C., 299 S.

si'ine başlanmış ve mütemâdiyen 'ilâvelerle bütün devirlerde pek mu'teber tutulmuşdur. İlk menzil taşı 911 (1505) de 'azametli hattat Şeyh Hamdullah Efendi'ye 'âiddir. Okculuk ile en son 'alâka kuran pâdişâh II. Sultan Mahmud olup, bizzat menzil dikmişdir. Bu safhalar Fâtih devrini 'alâkadar etmediğinden yalnız bir râbıta te'sîsiyle iktifâ etdik; tafsîlâtını Halim Bâkıy Bey'in etüdünden ta'kıyb kaabildir, (1)

RUMELİ HİSARI - BOĞAZKESEN

770. Rumeli Hisarı

İstanbul'un bu ma'rûf âbidesi görünüşde bir kal'edir, ammâ ondan daha fazla bir şey, mi'mârî kemâlin bir ifâdesidir; kal'e diyip geçmemişler; büyük bir tenevvû' içinde ölçülerin, kütlelerin âhenk ve tenâsübünü de en uygun ve haşmetli şekilde tatbîk etmişlerdir. Osmanlı Türklerinin elinde kal'e bile, bir mi'mârî eser olarak çıkmakdadır; çünki onlar bu san'atı zorlama icrâ etmiyorlardı; çünki millî dehâları mi'mârîde tecellî eder; biçimsiz bir şey yapmak ellerinde değildir; tabî'î olarak yapdıkları, en güzeli ifâde ediverir.

Rumeli Hisarı mu'âsır Türklerin takdîrini, o devirdeki mu'ârızlarının da korku ve kâbûsunu celbetmişdir. Hiç birisi lüzûmlu ve tam bir bilgiyi vermemekle berâber, bütün târihciler ondan bahsederler.

Her âbide bir çok istifhamlar taşır; cevablarını bulmak bir mi'mârî târihcisi için zarûrîdir. Bu hisar için îrâd edilecek birinci suâl, bu kudretde bir kal'enin yapılmasına neden lüzûm görüldüğüdür. Kal'e Bizans'ın alınması için yapılmışdır. Anadolu Hisarı'na 'ilâve olunan Hisar Peçe'den ve buradan atılan güllelerin, Boğaziçi'nin ortasında birleşerek, geçecek gemileri vurması, durdurması, Kara Deniz'den gelmesi muhtemel olan yardımcı, erzak ve malzemeyi kesmesi vazîfesi onlara verilmişdir. İkisinin birden görecekleri iş ta'arruzîdir ve birisi olmasa diğeri aksar. Hattâ pek de müessir olamaz. Halbuki Anadolu Kal'esi'nin Hisar Peçesi'nin iki istikaametde de ölçüsü 70.0 m. kadar olduğu hâlde, Rumeli Hisarı'nda iki üst kulenin dışından dışına 250 m. boyu ve 130 m. kadar eni vardır, ve Rumeli Hisarı mukaabilindekiyle kıyas kabûl etmeyecek kadar kuvvetli ve düşürülmesi hemen imkânsız denecek bir sağlamlıkdadır; kuleleri dünyânın en iri burclarıdır; sûrları yer yer İstanbul sûrlarından daha kalındır. Yalnız Hisar Peçesi Anadolu tarafındaki emsâline müsâvîdir. Bu husûsiyetler Rumeli Hisarı'nın ta'arruz kaabiliyeti yanında, belki daha fazlasıyle, müdâfa'aya da elverişli olduğunu gösterir. Halbuki bu kal'enin târih boyunca gördüğü esaslı 'askeri vazîfesi bir sene bile sürmemiş, ne bir ta'arruza ne bir muhâsaraya ma'rûz kalmışdır. Fâtih Boğaziçi orta kısımlarını, kendi ta'bîriyle, Boğaz Kesenlerle techiz ederken Anadolu tarafının çok daha zayıf kaldığını, daha fazla takviyesi de mümkin olmadığını görmedi mi idi? Tabî'î gördü; onu kâfî gördüğü hâlde Rumeli Hisar'ını ne için bu kadar 'azametli ve tam teşkîlâtlı bir kal'e hâlinde yapdı? Niçin yüksek bir müdâfa'a kaabiliyeti, kendi kendini koruma imkânı bulmasını istedi? Yoksa sâdece Boğaz'ı kesmek için sâhilde atış mevzi'leri ve arkasında onu koruyacak ufak bir te'sîs kâfî gelmez miydi? Bu cihet, Rumeli Hisarı hakkında yazı yazanlarca araştırılmış, bunun hisarın ölçü ve şeklini meydana getiren ana fikir olduğu üzerinde düşünülmüş değildir.

Bize göre, Fâtih Sultan Mehmed, İstanbul'u bîr darbede alamazsa, Rumeli Hisarı'nın bir istinad noktası hâlinde elinde kalmasını, İstanbul'a bir (havâle) olmasını düşündü; nasıl ki Bursa Kal'esi'nin şarkına Balabancık, garbına Ak Timur Hisarları'nı yapıp uzun bir muhâsaraya hazırlık yapıldıysa bu da 'aynı usûle ri'âyetden meydana gelmiş bir kal'edir. Bunların en ehemmiyetlisi de, hâlâ Sırblarca Avala = Havâle denilen dağdaki tahkîmâtıdır. Fâtih nasıl 15 km. uzakdaki tepelerden Belgrad'ı siper içine aldıysa, daha evvel burada da 'aynı usûlü düşünmüş olması vâridir. Bu esaslı noktanın yanında, İstanbul'u almakdaki kararının derecesini, kal'enin 'azametiyle gösterip Bizanslılara gözdağı vermek gibi daha kısa va'deli bir fikir de 'akla gelebilir. Kritovulos: *"Müddet-i medîde muhâsara ve tazyîk ederek..."* (2) alınılması düşünüldüğünü yazdığı gibi, Halil İnalcık Bey tarafından da kısaca söylenmişdir, (3) ileride târihcilerden nakiller yapılırken de buna yakın ba'zı kayıdlar bulacağız. Fekat onlar bu cihetlerin kal'enin inşâsında birer mü'essir olduğunu hiç düşünmemişlerdir. Yukarıda söylediğimiz gibi, Boğaz'ı kesmek için daha ufak tesîs kâfî gelebilirdi; fekat muhâsara 'akıym kalırsa, Bizans'a her tarafdan gelebilecek yardımlar karşısında artık bu sâhil tahkîmâtını genişletip şimdiki derecesine çıkarmak müşkil olurdu. Anadolu Hisarı'nda ise, daha genişine müsâ'id olmayan burun üzerinde olmasa bile, şimâle doğru ve atış mevzi'leri her şart dâhilinde yürütebilirdi; zirâ Anadolu Kal'esinde deniz aşırı vaz'iyeti sebebiyle, Bizans'ın müdâhalesinden korkmaya mahal yokdu. Fekat ne kadar büyütülse de bir havâle vasfını hâiz olamazdı.

(1) Halim Bâkıy Kunter, Türk Spor Mi'mârisine Dair, Güzel San'atlar Mec. 5. Sayı 148-160. S.

(2) Kritovulos, a.e., 36. S.

(3) Halil İnalcık, Fâtih Devri.., a.e., 121. S.

Ammâ bunlara hâcet kalmadı ve Rumeli Hisarı birkaç gemiye savurduğu güllelerden başka kendi vazîfesini göremeden, 'askerî kıymetinden düşdü ve müte'âkib 'asırlarda da anbar ve mahbes vazîfesi gördü; ufak bir muhâfaza kıt'asından başka içinde kimse kalmadı ve duvarlar ortasında, yakın vakıtlere kadar devâm eden bir mahalle teşekkül etdi.

*
**

Târihlerden öğrenilenler :

Kal'enin inşâsı hakkında Dukas oldukca vâzıh ma'lûmât vermekdedir; Fâtih Sultan Mehmed'in Karaman Seferi'nden dönüb Edirne'ye geldikden sonraki icrâât arasında:

"Mehmed bundan başka Bizanslılar için çok zararlı ve mahvedici diğer bir teşebbüsü ele aldı. Kış başlamak üzere olduğundan şark ve garb vilâyetlerinden her birine tellâllar göndererek, san'at erbâbından bin inşâât ustasının, bu nisbetde 'amelenin, kireç i'mâl edenlerin, inşââta lâzım olan her türlü malzemenin, ilk baharda hazır bulunmasını emretti ve şehrin üstünde ve mukaddes ağızda bir kal'e inşâ etmek istediğini bildirdi. İstanbul'da, bütün Asya ve Trakya'da, adalarda bulunan hıristiyanlar bu haberi duyunca çok acındılar ve aralarındaki konuşmalarda bundan başka bir şeyden bahsetmiyorlardı; ancak artık İstanbul'un son günü geldi, milletimizin mahv çanları çalınmaya başladı, Deccâl'ın günü geldi, ne olacağız?" (1) ve kurtulma duâları yapdıklarını söyledikden sonra, aynı sahîfede: *"İlk Bahar gelince Mehmed her tarafa adamlar göndererek inşâât ustalarını ve ameleyi toplamaya başladı."*

Dukas bundan sonra İmparator'un Edirne'ye elçiler yollayıp Anadolu Hisarı'nı inşâ etmek istiyen Dedesi Sultan Mehmed'in —Yıldırım Bâyezıd olacak— Bizans'dan recâda bulunduğu hâlde, Fâtih'in sormadan hareket etdiğini, İstanbul'u açlıkdan mahvetmek ve gümrük resimlerinden Bizans'ı mahrûm etmek istediğini ve İmparatorun bundan vazgeçilmesi recâsında bulunduğunu yazdıkdan sonra:

"İlk Bahar henüz başladığı ve Mart ayının hitam bulduğu bir zamanda pek çok kimseler kireç ocaklarında çalışarak kireci kuyularda hazırlıyorlar ve her gün getiriyorlardı. Keresteyi İzmit'den ve Kara Deniz Ereğlisi'nden, taşları da Anadolu'dan getiriyorlardı. Evvelce sâdır olan irâde üzerine iş başında bulunan herkes, şark ve garb eyâletleri vâlîlari, 'ameleleri berâberlerinde getiriyorlardı. İşte o zeman Pâdişâh da Edirne'den çıkarak, kalanın yapılacağı ve temelinin açılacağı yere geldi ve Sostenion'un (İstinye'nin) aşağısında eskiden beri Fonéa adı ile yâd edilen bir dağ yamacını işgâl ederek, üç köşe şeklinde orada (kala) temelinin açılmasını emretti ve emri icrâ olundu. Kalanın adının Paskesen (Baş Kesen) olmasını kararlaşdırdı. Bu kelime Yunancaya tercüme olduğu vakıt Kefalokoptis = Baş Kesen olur. Bu yerin karşısında büyük babasının inşâ etdiği diğer kala vardı. Mehmed, kalanın inşâsı işini şu sûretle taksim etdi : Üç köşenin deniz sâhilinde bulunan bir köşesine akropol (citadelle) olarak gayet büyük ve sağlam bir burc inşâ etmek vazifesini Halil Paşa'ya verdi; kara tarafında bulunan diğer köşeye büyük burc yapmak vazifesini Zağnos'a havâle etdi; üçüncü köşeye de büyük bir burc inşâsını Saruca'ya emretdi. Bu üç zât üç burcu îcâbında yekdiğerine karşı gelebilmek üzere ve muhkem olarak kendi masrafları ile inşâ etdiler. Kala duvarlarının inşâsı ve hisarın diğer yerlerinin inşââtını Pâdişâh bizzat üzerine aldı.

Memleketin her yerinden, kadıları başlarında olmak üzere gelen halkın orada toplandığını görmeliydiniz. Zîrâ zâlim, davete icâbet etmeyenlerin cezâsının idâm olacağını ilân etmişdi.

İnşaatı arşın üzerine ustalara taksim etti. Ustalar bin kişi kadardı. Her ustanın yanında iki yardımcı koydu. Kala duvarının iç ve dış taraflarında mikdâr-ı kâfi ustalar ve yardımcılar çalışıyordu. Taş, kireç ve pişkin tuğla taşıyanların sayısı sayılamıyacak derecede idi. Vezîrler de Pâdişâhın sertliğini ve merhametsizliğini görerek, bizzat taş ve kireç taşıyorlardı. Taş malzemesi karşı tarafdan ve Bizans'a yakın ve bir zemanlar müzeyyen âbideler iken o zeman harab bir hâlde bulunan yerlerden tedârik ediliyordu. Bunlardan Taksiarhi Mihail Kilisesi'nin harâbelerinden birkaç mermer sütun inşâât mahalline nakledilmişlerdi. Şehrin içinde bulunanlardan bazı vatan severler, Türklerin bu faaliyetlerine mâni olmak için şehirden dışarıya çıktılar. Türkler bunları yakalayıp öldürdüler." (2). Dukas 'aynı sahîfelerin devâmında Osmanlılarla Bizanslılar ve köylüler arasındaki kavgalardan ve İsfendiyar Oğullarından (Kasım) Bey'in bu vakadaki rolünden bahseder ve sonra yine Hisar bahsine dönerek :

"Mehmed Rumeli Hisarı'nı temâmiyle ikmâl ve duvarlar ile burcların kalınlarını otuz karış genişletdi, yüksekliklerini kâfî derecede artırdı. Halil Paşa Kalasına tunçtan yapılmış ve altıyüz libreden fazla ağırlıkda gülle atan toplar koydu. En sâdık kullarından Fıruz Ağa'ya Kalanın idâresini teslîm ederek, ona şu ta'lîmâtı verdi: "Ege Boğazı (Elispontos) Kara Deniz (Pontos) ve Kara Deniz'den Ege Boğazı'na gidecek olan hangi hükûmete âid olursa olsun, yanî Ceneviz, Venedik, İstanbul, Kefe, Trabzon, Samsun, Sinop ve benim hükmüm altında bulunan yerler gemileri, üç ve iki sıra kürekli kadırgalar, sandallar, kayıklar yelkenlerini indirecekler, gümrük resmini verdikden sonra geçmelerine müsaade edilecek. Bu ge-

(1) Dukas, Bizans Târihi, Terceme Vladimir Mirmiroğlu, İstanbul Fetih Cemiyeti Neşriyâtı, İstanbul: 1956. 145. S. (İtalîk tercemedeki gibi alınmışdır.)

(2) Dukas, a.e., 147-148. S.

miler emrim hilafına hareket edecek olurlarsa, top atışıyle batırılacak. Mağrur Pâdişâh bu emirleri vesaire talimatı verdikden, kalanın muhâfazası için Fıruz Ağa'ya dört yüz genç bıraktıkdan sonra Edirne'ye hareket etti. Bu defa Edirne'den ayrılması dört ay devâm etmişti. Pâdişâhlığının ikinci senesi idi ve âlemin yaradılışından itibâren 6961 (1450) sene geçti." (1).

Dukas Kal'eden, bir geminin batırılması münâsebetiyle bir kere daha bahseder. Venedikli Riço'nun gemisi, yelkenlilerini indirmediği için, bir gülle ile batırılıp 30 kişilik mürettebâtının Dimetoka'ya gönderildiğini ve pâdişâh tarafından i'dâm edildiklerini, kendisinin de *"birkaç gün sonra oralardan geçerken"* cesedleri gördüğünü yazar (2).

Bu müşkil metnin tercemesinde mahâret gösterildiği görülüyor; yalnız tellâl göndermek mevzû'-ı bahis değildir; emirleri vilâyetlere tebliğ için çavuş gönderilir.

Dukas'ın usta ve 'amele adedi hakkındaki verdiği 1000 usta ve bu nisbetde 'amele sayısı hakkındaki hisab ve mütâla'alarımızı, bütün metinleri yazdıkdan sonra bildireceğiz. Dukas'ın birkaç noktadaki hatâları ve bir iki uydurma vak'a hakkında sonradan soydaşlarının mu'âhezesine uğramakdan kurtulmak için verdiği tarafgîrâne ma'lûmât hâriç, bildirdikleri çok yerinde ve mevsûkdur.

Civar hıristiyanlarının yanıp yakılmaları, dövünmeleri, Fâtih'in gözdağı vermek, ma'neviyâtı kırmak arzûsunun yerine geldiğini gösterir.

Kal'e'nin adının Baş Kesen değil, Boğaz Kesen olduğu husûsunda bütün târîhciler müttefikdir. Bu Boğaz Kesen de gırtlak kesen değil, Boğaz İçi'ni kesen ma'nâsınadır; bu tâ'bîrde bir kelime oyunu ne kadar hissolunsa da, mecâza değil asıl maksada bakılır.

Üç büyük kulenin üç vezîre havâle edildiğini bildirmesi, şimdiye kadar söylenenleri, şübheye mahal bırakmayacak sûretde te'yîd etmesi, mühîmdir. Ayrıca masrafların onlar tarafından ödendiği hakkındaki ma'lûmât, mübhem kalmış bir çok hususları aydınlatmakdadır. Meselâ Zağnos Paşa kuleyi kendi masraflarıyle yapdığı için iki dâne kitâbe koymuşdur. Masrafı yapmasa nasıl koyardı? Diğer iki paşa buna lüzûm görmemişlerdir. Vezîrlerin kal'e yapmaları Türk an'aneleri arasındadır. Konya Kal'esi'ni birçok devlet erkânı yapmışdır.

Fekat icâbet edip gelmeyenlerin (zâlim) Pâdişâhın emriyle öldürüleceğini bildirmesi gülünçdür. Cihan, 'âlem, bütün Fâtih tab'ası İstanbul'un alınmasına can atıyordu. Emir vermeye ne hâcet, herkes koşuyordu. Yalnız tab'a değil, bütün Türkler koşuşuyordu. İşte İsfendiyar Oğullarından (Kasım) Bey'in gönüllü geldiğini yazıyor; dolayısıyla da kendini tekzîb ediyor. Arada şunu söyliyelim ki İsfendiyâr Oğulları'ndan gönüllü her hâlde gelmişdir ammâ o zamanda Kasım Bey isminde bir İsfendiyâr Oğlu yokdur. Bu husûs tercemenin hâşiyelerinde nâşir tarafından sarâhatle belirtilmişdir.

Duvar örmesinin arşın hisâbiyle ustalara verildiği, bunların 1000 'aded olup yanlarına ikişer yardımcı konduğu ve nakliyât işlerini yapanların sayılamıyacak derecede çok olduğu hususlarındaki ma'lûmât, arşın hisâbiyle çalışdırılmak usûlünün, o zemânın iş tatbîkaatı tarzını ve inşââtın ücretle yapıldığını aydınlatması sebebiyle, ehemmiyet kazanır. 'Adedler bahsine sonra 'avdet edeceğiz.

Bundan sonra eskiden müzeyyen âbideler iken, o zemân harâbe olan binâlardan malzeme alındığı ve Taksiarhi Mihail Kilisesi'nden birkaç sütûn getirildiği hakkındaki ma'lûmât da mühimdir ve mevsûkdur. Bu da kal'enin yerinde pek bir şey bulunmadığı ve taşlar için ancak Bizans'a yakın yerlerdeki harâbelerden istifâde edildiğini, bunun hilâfına iddi'â ve düşüncelerin yanlış olduğunu gösterir. O sâhada sâde bir iki havuz vardır ve buralarda görülen kırık sütûn parçaları başlık döküntüleri ve Saruca Paşa Kulesi'ndeki bir ve kapı yanındaki iki sütûnun menşe'leri de bu sûretle îzâh edilmiş oluyor.

Kal'e dizdarlığı'nın Fîrûz Ağa isminde birisine verilmesi ve ma'iyetine 400 kişi koşulması da Dukas'ca o zemân erişilen mevsûk ma'lûmâtdır.

Yalnız saltanatın ikinci senesi idi dediği hâlde inşââtının 1450 de bitdiğini söylemesi birbirini nakzeder. Fâtih 1451 de tahta çıkmış ve 1452 de bu kal'eyi yapmışdır. bu hatânın kitabın tercemeye esâs olan tâb'ındaki bir yanlış okumadan mütevellîd olduğunu zannederiz.

Riço'nun ve onun Venedik gemisinden alınan 30 kişinin i'dâm edildiğini ve birkaç gün sonra Dimetoka'dan geçerken kendisinin cesedleri gördüğünü söylemesi ancak bir yalandır. Dukas'ın hayâtını ve hattâ küçük adını biliyoruz ammâ, hem kendisi Bizans'da olup bu vak'aları görerek yazsın, hem de o sırada Dimetoka'da bulunsun, kaabil değildir. Gidiş geliş 15-20 günlük bir gaybûbet mümkin midir? Hem bir Bizanslının o sıralarda Osmanlı topraklarından elini kolunu sallayarak geçmesi haddine mi düşmüşdür? Böyle birşey imkânsızdır.

Rumeli Hisarı Hakkında Venedikli Barbaro'nun Rûznâmesi de kıymetli ma'lûmât ihtivâ eder. Diyor ki: *"Bin dört yüz elli iki senesi Mart ayında, Türk Mehmed Bey Kostantıniyye'den altı mil uzakda, büyük denizin ağzına doğru çok güzel bir kalâ yapdırmaya başladı; bu kalâda on dört kule vardır. Bunların*

(1) Dukas, a.e., 150-151. S. (2) Dukas, a.e., 152. S.

başlıcası beş 'aded olup üzerleri kurşunla örtülüdür ve büyük ve sağlamdırlar; o sözü geçen Türk bu kalâyı inşâya geldiği zeman Gelibolu'dan hareket etti ve çok mükemmel bir sûretde techîz edilmiş 6 kadırga ve 18 küçük kalyon ve 16 parandarya ile geldi ve bu kalâyı inşa etmek için Kostantınıyye sûrlarına geldi ve bunu, Rus İmparatorluğu cihetinden 6 mil uzakda, Eski Kalâ civârında inşâ etdi; ve 1452 Ağustos sonuna kadar bu kalâ temamlandı ve kalâ Kostantınıyye şehrini ele geçirmek için yapıldı. Türk olan düşmanlarından korkan İmparator kalâyı inşâ etdirmekde olan Türk'e her gün hediyeler gönderiyordu ve her gün elçi hey'etleri gönderiyordu. Kalâ temamlandığı zemân, ki 1452 Ağustos ayında oldu, bu kalâda İmparator'un iki elçisini alıkoyarak kafalarını kesdirdi ve o zeman Türk'ün Rumlara karşı muhârebesi başlamış oldu" (1) Ve biraz aşağıda Rizzo'nun gemisinin batırıldığını ve esirlerin Edirne'ye gönderildiğini ve 14 gün sonra bey onu kazıklatarak öldürtdüğünü, gemicilerden bir kısmının İstanbul'a gitmelerine izin verdiğini, bir kısmını i'dâm etdiğini ve İstanbul Venedik Bâyozu'nun onları kurtarmak için gönderdiği elçinin bir şey yapamadığını *"Çünkü Han Bey onu öldürtmüş bulunuyordu, veyâ kazığa kakılmak sûretiyle öldürmeği kararlaşdırmışdı"* (1).

Barbaro'nun târîhler hakkındaki ma'lûmâtı çok faydalıdır. İ'dâmların ise bir tek kişinin rivâyetinden doğduğı âşikârdır: Hem öldürtmüş bulunuyordu deniyor, hem de veyâ kazığa vurulması kararlaşdığı söyleniyor. Hangisidir? Mes'eleyi tahkıyk edememiş olmasını, birtakım rivâyetler salarak örtmek istiyen elçinin bir îcâdı bulunduğu sırıtıyor.

Türk târîhcisi Dursun Bey Rumeli Hisarı'ndan kısacık bahseder, Fâtih'in çadırını orada kurup mâhir mühendisler ve müneccimlerle müşâvere edip yer ve sa'at için karar verildiğini ve kuru tarafında iki kule ve sâhilde hatt-ı mustakıym üzere bir burcla uclarında tekrar iki kule ve Hisar Beçe yapdığını yazar ve ba'zı nazımlarla ifâdesine revnak verir. Gün ve ay söylemez; az müddetde bitdi demekle iktifâ eder. Anadolu tarafındaki Yenice Kal'e'ye de Hisar Peçe yapılıp top konduğunu bu arada bildirir (2).

Kritovulos Rumeli Hisarı'na 7 sahîfe kadar ayırıp (3), Fâtih Sultan Mehmed'in, Boğaz'ın en dar ve suyun cereyânı şiddetli yerini seçdiğini ve Fetih'den evvelki senenin kışında hazırlık yapdığını, bu hazırlıkları gören Bizanslıların, bu teşebbüsün yenilenen tâze mu'âhedeye muhâlif düşeceği hakkındaki elçiler vâsıtasıyle vâkı' ma'rûzâtına, daha evvel ordunun Anadolu'dan karşıya geçişlerde ma'rûz kaldığı tehlikelerden dolayı bu kal'eyi yapmaya mecbûr olduğunu ve bu mes'eleye Bizans müdâhale etmezse sulhün bâkıy kalacağını cevâbını verdiğini yazar, (18-22. S.). Bundan sonra Krivotulos bu noktada Boğaz'ın 7 istadyon olduğunu ve Fâtih'in deniz tarafı inşââtını kendi der'uhde ederek bahar ortasında başlayıp ve yaz sonundan evvel Hisar'ın bitirildiğini yazar, (22. S.). Düşmanı kal'ye yaklaşmakdan men' için kuruluk olan sağ tarafına doğru genişletildiğini, en büyük taş atan âletlerin (topların) sâhile, sûr önüne konduğunu ve ilk görenin bu 'azîm te'sîsi kal'e değil, şehir zannetdiğini 'ilâve eder (23. S.).

'Âşık Paşa-zâde'nin Fâtih'in Gelibolu'dan Rumeli'ye geçmek istediği hâlde, kâfir gemilerinin Boğaz'ı kesmelerinden dolayı Akce Hisar - Anadolu Hisarı karşısından İstanbul Boğazı'nı geçip Halîl Paşa'ya orada bir Hisar yapılmasını emretdiğini bildiren birkaç satır vardır (4).

Neşrî'nin Taeschner nüshasında da bu kadardır (5). Fekât Fâik Reşid - Mehmed Köymen neşrinde, Fâtih'in kale yapılması emrinden sonra; *"'Askerin üşüb kazmaya başladıklarında ve 25 kulaç inince yazısını okuyamadıkları bir kâfirî hamama rastladıklarından onu da temizleyip Boğaz Kesen dinilen Yenice Hisar - Yenice Kal'e'yi bitirdiler. Bu hamam denilen yer havuz olsa gerekdir. Buraya 'azîm kuleler ve burgazlar yapdılar; kapısına da burgaz yapup top koydılar,"* sözleriyle ma'lûmât vermekdedir (6). Kâfirî hamamdan maksad orada bulunan sarnıç mıdır? Fekat o bırakılmış, kaldırılmamışdır; şimdi de harâbesi mevcûddur.

Dukas, Barbaro ve Kritovulos imparatorun mürâca'atından bahsetdikleri hâlde, Dursun Bey, 'Âşık Paşa-zâde, Neşrî bundan söz bile etmezler, 'Âlî ise, *"Hulûs-i Sûrî"* zoruyla, Fâtih'in mektûb gönderip bizi buradan geçerken çekilen müşkilâtdan ve siz Bizanslıları bu münâsebetle vukû' bulan dağdağa ve üzüntüden halâs için Rumeli tarafında da bir kal'e yapılması uygun olur dediğini, İmparatorun, burası Galata'ya tâbi' olduğundan Cenevizlilerden izin alınması lâzım geldiği cevâbını verince de, biz onlarla anlaşınız diyip işe başlatdığını yazar (7). İnşâ müddeti olarak da kırk gün gösterir. Müneccim Başı (8), Hoca Sa'düddin Efendi de 'aynı meâlde naklederler (9). İbn-i Kemâl'de şâyân-ı dikkat başka bir ma'lûmât yokdur, yalnız kal'eyi inşâ eden vezîrler arasında Hadım Şihâbüddin Paşa'yı da göstermişdir (10). Belki böyle bir Galata'ya 'âidiyet mes'elesi vardır ammâ, Osmanlı müelliflerinin üzerinde ısrârla durmaları Fâtih Sultan Mehmed'i sulh mu'âhedesine ri'âyet etmemiş olarak tanıtmamak için olsa gerekdir.

(1) Nicolo Barbaro, Kostantınıyye Muhâsarası Rûznâmesi, İstanbul Fetih Cemiyeti Neşriyâtı, İstanbul 1953. II. S. (İmlâlâr tercemedeki gibidir.)

(2) Dursun Bey, Târîh-i Ebü'l-Feth, Târih-i Osmâni Encümeni Mecmûası'ndan ayrı baskı, İstanbul 1330, 40. S.

(3) Kritovulos, Târîh-i Sultan Mehmed-i Hân-ı Sânî, Karolidi Efendi tercemesi, Târîh-i Osmâni Encümeni Mecmû'ası'nın 'ilâvesi, İstanbul 1328, 18-25. S.

(4) 'Âşık Paşa-zâde a) 'Âlî neşri, 141. S. b) Adsız neşri, 192. S.

(5) Neşrî, Taeschner, a.e., 179-180. S.

(6) Neşrî, Fâik Reşid-Mehmed Köymen neşri, 688. S.

(7) 'Âlî, a.e., 5.C., 250. S.

(8) Derviş Ahmed Efendi, Sahâif'ül-Ahbar, Nedim (Şâ'ir) Tercemesi, 3. C., 367. S.

(9) Hoca Sa'düddin Efendi, IC., 417. S.

(10) İbn-i Kemâl, Tevârîh-i 'Âlî-Osman, VII. defter. Dr. Şerâfeddin Turan neşri, Ankara 1954, 'aynı baskı 30. S.

Evliyâ, hisarın inşâsı hakkında, şöhretli hayâl gücünü işleterek, 2,5 sahife yazdıkdan sonra 7 satır içinde kal'e hakkında ba'zı ma'lûmât verir. Şimâle nâzır Dağ, Hîsar Peçe kapıları ile, dâimâ kapalı duran "Demir Pençereli" Sel Kapısı'nı zikreder; ona göre 105 topu, ve deniz kenarında, Boğaz'a nâzır tepede, içine insan sığabilen balyemez ve şayka topları olduğunu söyler. İfâdesinden deniz kenarında mı, dağda mı olduğu anlaşılamaz. Bundan sonra 180 kadar nefer evi, bir minâreli Ebü'l-Feth Câmi'i, iki mescid ve buğday anbarı olduğunu yazar (1).

Yeni eserlerden Uzun Çarşılı'da, kısa bir hulâsa arasında kal'enin mi'mârı olarak Muslihuddin ismi geçmekdedir (2); Yılmaz Öztuna'da bizim yukarıda yazdıklarımızın bir sayfa içinde toplanmış daha mufassal bir zübdesi ile yine mi'mâr adı derc olunmuşdur (3). Dânişmend de yazdıklarımızı daha geniş bir şekilde toplamışdır (4). Bir Muslihuddin isminin, Rûhî-i Edirnevî'nin Tevârîh-i Âl-i Osman adlı eserinde Uzun Köprü'nün mi'mârı olarak geçdiğini köprü bahsinde yazmışdık (5). İki eserin inşâsı arasında sâdece 10 sene ara olduğundan, 'aynı mi'mârın burada da çalışmış olması pek mümkindir.

⁂

Hisarın mi'mârî, 'askerî bakımdan ve san'at cebhesinden tedkıyk ve plânları hakkında da birbirini ta'kıyben dört çalışma görülmekdedir. Bunların ikisi diğer müellifler tarafından zikredilmiş ve hulâsaları verilmişdir. Bizim elimize geçmedi (6-7). Prof. Gabriel, Anadolu Hisarı'nda mevzû'-i bahs etdiğimiz Boğaziçi'nde Türk Kal'eleri monografisi, iki evvelkini de içine alan zengin bir tedkıykdir. Fikirlerini, binânın mi'mârî ve 'askerî vesâir sâhalara şâmil husûsiyetlerini şerh ederken münâkaşa edeceğiz.

Dördüncü çalışma, Hüseyin Dağtekin'e 'âid olup Hisar'ın 'askerî ehemmiyetini mevzû' olarak seçmişdir; 'askerî bahse girmeden evvel, târîh ve topoğrafya bakımından inhitâb etdiği mevzû'dan belki daha geniş olarak, ehemmiyeti az olduğu peşînen ma'lûm bulunsa bile, hiç bir vesikayı ihmâl etmeden gözden geçirerek mühim bir araşdırma meydana getirmişdir (8). Bu tedkıyklerin fikirlerini, binânın îzâhı arasında dercedip, kendi mutâla'amızı ekleyeceğiz (9).

Kal'enin inşâ müddeti, esas i'tibâriyle, yukarıda dercettiğimiz kayıdlardan anlaşılmakdadır: Martdan sonra başlama, Ağustos 1452 de bitme.

Fekat bu hâdiseyi günü ile haber veren târîh, kıt'a ve beyitler meseleyi bizce halletmişlerdir. Mevcûd iki kitâbe de yalnız iki burca 'âiddir ve Zağnos Paşa'nın mevzı'î fa'âliyetini gösterir.

Bu târîhler Süleymâniye Kütübhânesi'nde yazma Şerh-i Tecrîd-i Atıyk eserinin sonuna 'ilâve edilmiş olup Dr. Süheyl Ünver Bey tarafından iki def'a neşredilmişdir, fotoğrafları da konmuşdur (10) Birincisi 'Arabca bir kıt'adır:

بنى السلطان هذا الحصن قصداً ـ لوجه المالك اعلى الرفيع
فصار بدأ يوم السبت خمساً ـ و عشرين من الشهر الربيع
تكمل وسط شعبان المورخ ـ بمون الناصب (11) المبقى الصريع

Bu târîh kıt'ası Rebî' ayının yirmi beşinci Cum'a ertesi günü kal'eye başlandığını ve 856 senesi Şa'banının vasatında tekmil olunduğunu bize bildirmekdedir. Süheyl Bey Rebî' ta'bîrinin Evvele mi, Âhire mi delâlet etdiğinde tereddüt etmiş. Bir kere Rebî' tek söylenince Evveldir; sonra da, 25 inci Cum'a Ertesi'ye

(1) Evliyâ, Seyâhatnâme I.C.. 453-455. S.
(2) İsmâil Hakkı Uzunçarşılı, a.e., I.C., 228-229. S.
(3) Yılmaz Öztuna, Türkiye Târîhi, 3.C., 191. S.
(4) Dânişmend, a.e., I.C., 230-232. S.
(5) E.H.A. Osmanlı Mi'mârîsinde Çelebi, II Sultan Murad Devri, İstanbul 1972-552-557. S.
(6) Sidney Toy, The Castles of the Bosporus, Archaeollgia, Oxford 1930, 215-228. S., II. lev., 16. R.
(7) H. Högg Türken Burgen am Bosporus und Hellespont, Dresden 1932, 48. S., 72. R.
(8) Hüseyin Dağtekin, Rumeli Hisarı'nın 'Askerî Ehemmiyeti, Fâtih ve İstanbul Mes., İstanbul 1953, Sayı : I, 117-137. S., metinden hâriç 5 levha, 2. sayı, 177-191. S.
(9) Yalnız umûma şâmil ve şimdiye kadar yazılanlara ve bizim de ta'kıyb etdiğimiz imlâya muhâlif olan bir kelimeyi hatırlatalım : Hüseyin Dağtekin'in Hisar-ı Beççe şeklinde kullandığı kelime, terceme edilince çocuğun hisarı ma'nâsına gelir. Halbuki bunun ifâde edeceği tesîs Hisar Peçe'dir; Türkçe Peçe kelimesi ile vasf-ı terkîbî hüviyetinde bir terkîb yapılmışdır; hisarı, kal'eyi örten, peçeliyen demekdir. Ta'bîr böyle yazılmış ve devâm edegelmişdir. Bu kelime Hisar Beççe gibi de okunmaya teşebbüs edilebilir. O zeman Çocuk Hisar gibi ma'nâsız bir vasf-ı terkîbî olur. Fekat her hâlde Hisar-ı Beççe ya'nî bir terkîb-i izâfî değildir. Gördüğü vazîfeye uygun olarak hisarı örten peçe ma'nâsına Hisar-Peçe'dir.
(10) a) Doktor Süheyl Ünver, 'İlim ve San'at Bakımından Fâtih Devri Notları, İstanbul 1948, 62-65. S. b) 'Aynı müellif, daha mufassal olarak, İstanbul Kal'elerinin Târîh 'İbâreleri, İstanbul Fetih Cemiyeti Neşriyâtı, 1953, 33-36. sh.
(11) Mısra'ın ve kelimenin fotoğrafları ikidir; biri satırda olandır; diğeri (temâm-ı mısra') başlığı altında şâkuulen kaydedilmiş olup onun tashîhidir. Temam kelimesi, bitmişi, doğrusu ma'nâsınadır. Tashîh mısra'ı da Doktor'un gözüne çarpmamış. Hâşiyede gösterdiğimiz iki eserde de, yalnız satırdaki şekliyle kaydetmiş, İstanbul Kal'elerinin Târîh 'İbâreleri eserinde mısra'ın hisâbını tafsîlen göstermiş ve başdaki (B) harfi hesaplanmayınca 856 tutduğunu bildirmiş. Halbuki bu harf olmadan 852, okunsa bile 854 tutuyor. Temâm-ı mısra'a nazaran ise, doğrusu olan 856 çıkmakdadır. Ma'nâ i'tibâriyle de daha uygundur; nasb ve ta'yîn edip ibkaa kılan Allah'ın mu'âvenetiyle demekdir.

rastlayan ay, Rebî''ul-Evveldir; târîh tebdîli cedvellerinde böyledir. Rebî''ul-Âhirin 25 i ise Pazartesiye gelir. Rebî''ul Evvel olunca, Mîlâdî târîhle 15 Nîsan 1452 Cum'a ertesi başlama, vasat ta'bîrini tam yarım alırsak 31 Ağustos 1452 de bitme târîhini verir.

Bu hisabda inşâât tam 139, yüz otuz dokuz gün sürmüş demekdir.

Târîhlerin inşâât fa'âliyetinin Mart sonu başladığını ve Ağustos'da bitdiğini bildirmeleri ile bu kıt'adan anlaşılan arasında hiç bir mübâyenet yokdur. Bir kere bitme husûsunda tam isâbet vardır; târîhlerin haber verdiği başlama malzeme yığılması, 'aynı günlerde temelin kazılmasıdır. Kıt'anın bildirdiği 15 Nisan ise zemânın usûllerine uyarak, hayırlı bir gün ve sa'atde temelin doldurulmaya; duvarların yapılmaya başladığı gündür. Bu günlere kadar gelen an'ane de başlamaya i'tibâr temel atmak gününedir. Kurbanlar o gün kesilir; Cenâb-ı Hak'dan o gün iyi bir son du'âlarıyla muvaffakiyet niyâz edilir.

İkinci târîh fârisî bir beyitdir:

ابتدأ اش بست و پنجم کشت از ربیع ـ انتها هم بود در شعبان هر دو «ماه خیر»

Son iki kelime 856 verir; başlama yine 25 Rebî' târîhi yazılmış, günü bildirilmemiş, bitme de sâde Şa'ban olarak gösterilmiş. Her iki ayın hayırlı olduğu da târîh terkîbinin kendisine konmuşdur.

Üçüncü fârisî beyit:

کشت تاریخ این حصار عیان ـ شاه فرخ نمود چون رخ نو

Son iki kelime 856 târîhlidir.

Dördüncüsü Türkçedir:

آدن بوغاز کسن وروبن خان قلعنك ـ تاریخك لدی واقعه اسطنبول استنه ٨٥٦

dır. Bu imlâ ve ifâde beytîn Fâtih devrinin içinde yazıldığına şâhiddir. Sesli harf kullanılmamışdır; verüben gibi, sonraları unutulmuş ta'bîrler vardır.

Beşinci yine Türkçe bir kıt'adır.

ای که یاراشور دمك بو قلعیه بوغاز کسن ـ بر بالن دوکینجه کراوچا کچمز کچن
بو درر دربند بحرین بو درر جسر البحر ـ دیدی جنك معبر عشاق تاریخن خیر

Başdan 2., 3., 4. kelimeler 856 târîhini verir. جنك de hareke ile çünki okunacakdır. Târîh düşürme zarûreti yanında, sesli harf kullanmayan imlâyı böyle yazmaya 'âmil olmuşdur. Bu kıt'ada da eski imlâ ve ta'bîrler câridir, ve Boğaz Kesen ismi ortaya çıkmakdadır.

Evliyâ'nın yanlışlıkla Çanak Kal'e'ye 'atfetdiği للدین به عز للکفربه قصاف ـ تاریخ مبانیه بنیان محمد خان Rumeli Hisarı için söylenmişdir.

Bu inşâât müddeti çalışanların 'adedini tesbitde de bize yardımcı olacakdır.

Böylece biten Hisar muhakkak ki yer yer izleri de belli olan bir çok ta'mîrler görmüşdür. 'Asrımızda olanları söylemeden evvel ilk zemanlardaki ta'mîrleri araşdırmak lâzımdır. Rumeli Hisarı'nın 1953 senesinden sonraki ta'mîri ve Saruca Paşa Kulesi'nde açılan müze münâsebetiyle Top Kapı Sarayı Müzesi Müdirliği tarafından neşrolunan risâlede (1), Hisar'ın 1460, 1464, 1510, 1773, 1794 deki zelzelelerden harâb olarak ta'mîr edildiği yazılıdır. Bu senelerin nasıl tesbît edildiğini bilemiyoruz.

***

Rumeli Hisarı üç büyük kule ile, bunlar arasındaki irili ufaklı 13 burcdan mürekkebdir. Bunlardan dördü oldukca büyük, altısı daha ufak, üçü çok küçükdür. Hisar iki üst başında, toprak yüzüne fırlamış iki kaya topuk ile bunların arasındaki vâdî ve her iki tarafdan inen dik sırtlar arasında sûrlar çekilerek sâhile varmış ve inen iki uç arası bir kule ile sûrlara bağlanmışdır. (953., 954., 955., 956 a. R.) plân ve fotoğrafları vaz'iyeti sarâhaten göstermekdedir. En zayıf nokta garb yüzünü teşkîl eden vâdî cebhesidir. Fekat iki 'azametli kule ile aradaki ikinci ve üçüncü derecede beş burc ve pek kalın duvarlar buranın emniyetle müdâfa'asını baliğan mâbelağ te'mîn etmişdir. Cenûb ve şimâldeki son derece sarp erâzide duvarlar ince, burclar ufakdır. Sâhilin himâyesindeki şark yüzü kâfî derecede tahkîmlidir. En za'îf hissedilen cenûb-i şarkiy köşesidir. Buradaki ikinci Zağnos Burcu, gösterişi ve irtifâ'ı i'tibâriyle üç kuleden sonra gelirse de müdâfa'ası ancak üst tabakadan mümkindir. Orta katı koğuş vazîfesini görür.

Dünyâda şimdi mevcûd en büyük kuleler bunlardır; Gabriel ancak Fransa'daki Coucy Kulesi ile mukaayese ediyor, fekat eb'âdını vermeyip sâdece géant - dev kelimesiyle ta'rîf ile iktifâ ediyor. Bu donjon son-

(1) Rumeli Hisarı, İstanbul 1957, 8. S.. Bu risâlede Müzeye konan eşyânın müfredâtı varsa da o rutûbetde eserlerin kalamayacağı görülünce eşyâ kaldırılmışdır. Şimdi yalnız iki minyatür, Haliç'e 'atfedilen zincir ve bozuk bir maketden başka bir şey yoktur.

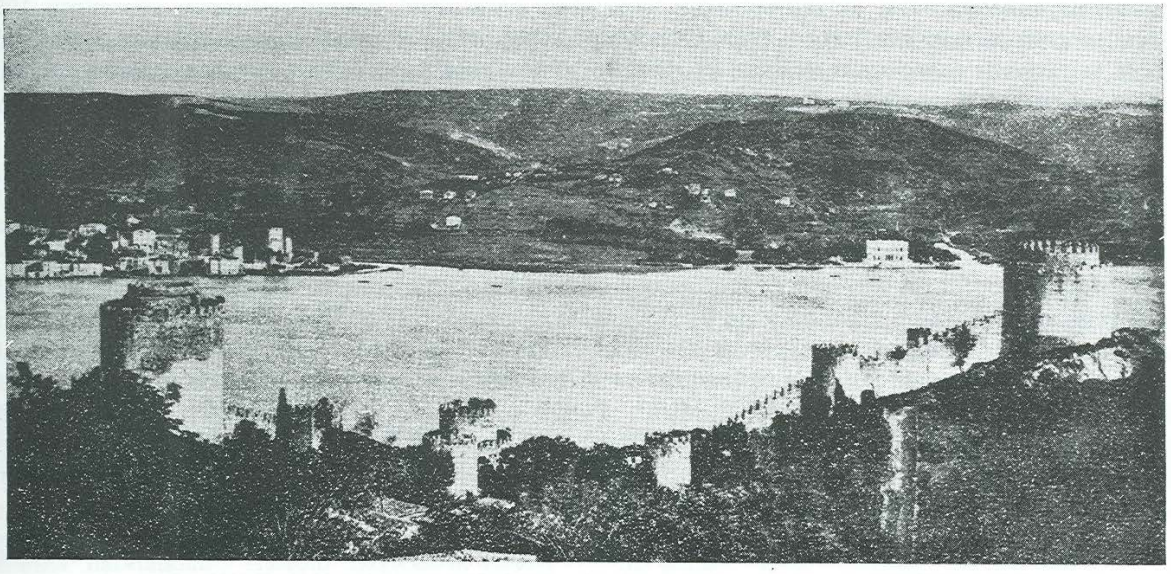

954. R. : Rumeli Hisarı'nın 1890-1900 senelerindeki resmi, sâhildeki büyük Halîl Paşa Kulesi'nin hemen önündeki tek katlı binâ Postahânedir. Sağdaki büyük yalı ile berâber hepsi 1940 senelerine kadar mevcûd idi, yol için yıkdırıldı.

radan, Birinci Dünyâ Harbi'nde Almanlar tarafından tahrîb edilmişdir. Binâen'aleyh dünyâda bugün mevcûd olanların en büyüğü olarak bunlar kalmışdır.

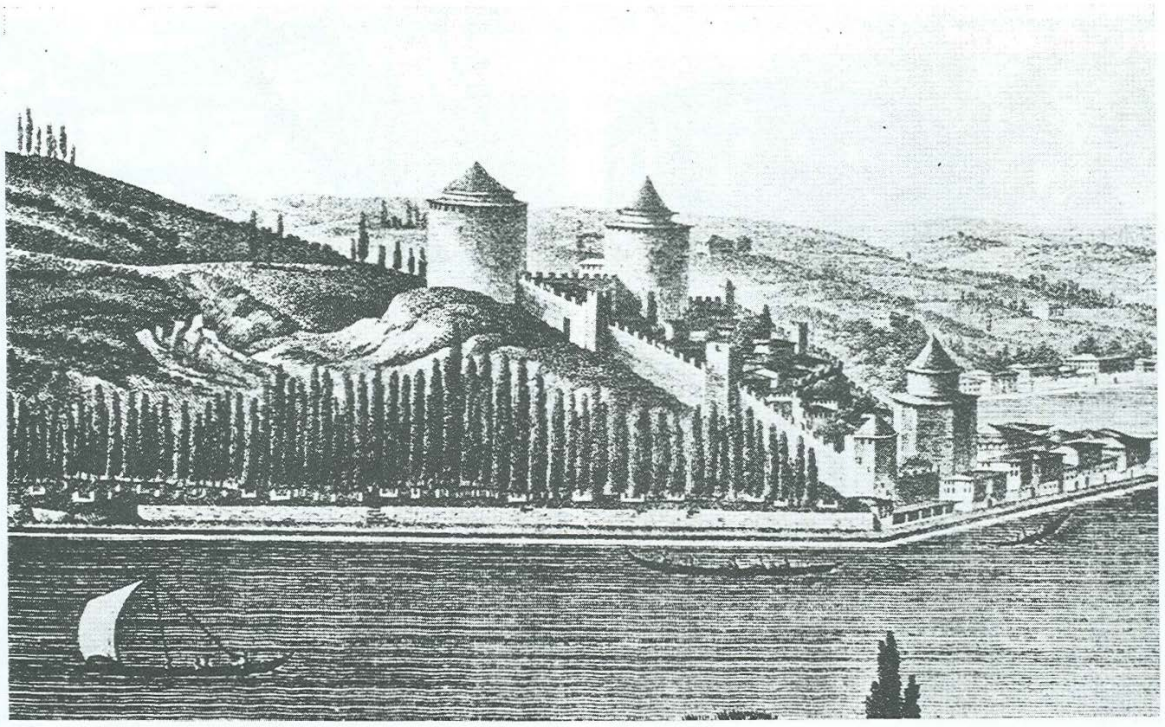
Coucy Şatosu hakkında ma'lûmât aradık ve bulduk; bunları biraz sonra bildirmek üzere Prof. Gabrîel'in bu Fransız şatosundan evvel Galata Kulesi'yle bir mukaayese yapmamasını, ancak 'aklına gelmemiş olmasıyla izâh mümkindir. Galata Kulesi Rumeli Hisarı'ndakilerden daha dar, duvarları çok daha ince, fekat yüksekliği biraz fazladır. İç kutru 8.95, duvar 3.75, üzerine 'ilâve katlar yapılmadan evvelki esas irtifâ'ı 32.35 m. dir. Kuleleri yazarken göreceğimiz gibi, Rumeli Hisarı'nda iç kuturlar 1.5 - 6.5 m. fazla, duvarlar ise hemen hemen iki mislidir. Binâen'aleyh dış kutur 8.5 - 14 m. Rumeli Hisarı'nda daha büyükdür. Yalnız boy Saruca ve Halil Paşa kulelerinde 4.0 m., Zağnos'da 10. m. noksandır (1). Binâen'aleyh bir mukaayeseye esas olabilir; çünki limanı tarassud, ticâreti himâye gibi daha ziyâde 'askerî bir maksadla yapılmışdır.

Coucy bir derebeyi şatosudur ve ihtiyâc ve zarûretden ziyâde bir gösteriş bir megalomani mahsûlüdür. Yapan Fransa Kralıyle rekaabete girişmiş, hattâ Fransa Krallığı'nı ele geçirmek sevâdına düşmüş bir derebeyidir. Bu yarışma Coucy'yi meydâna getirmişdir. Sevk'ul-ceyşî kıymeti olmayan bir iç diyarda, bir ihtiyâc ve lüzûm karşılığı değil, bir büyüklük sevdâsını tatmîn için yapılmışdır.

955. R. : Rumeli Hisarı'nın 1890-1900 senelerindeki dağdan alınmış fotoğrafı. Anadolu Hisarı'nda sûrun önünde bir kara parçası teşekkül etmiş, fakat daha sonra orada olduğu bilinen yüksek binâ inşâ edilmemişdir.

(1) Mi'mar Köksal Anadol, Galata Kulesi'nin Turistik Tanzîmi, Arkitek Mec. 1964, 317. sa., 150-159. S.

956 a. R. : Rumeli Hisarı'nın Melling Albümü'ndeki gravürü evvelki fotoğraflara nazaran daha fazla ve büyük binâ vardır. Sâhil daha 1830 larda dolmuş bulunuyordu.

Coucy, Soissons yakınında ufak bir şehirdir; Paris'e de 120 km. dir. Romalıların da burada bir kasabası varmış (1). Bu şatonun geçirdiği safhaları yazarken hâşiyede gösterdiğimiz eserin sahîfelerini kere içinde işâret edeceğiz.

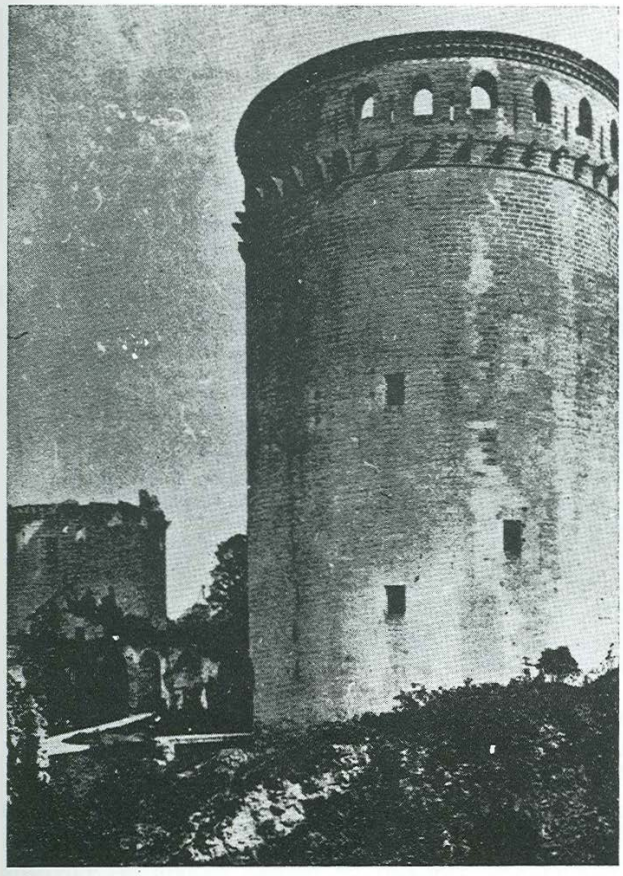
X. 'asır başında Reims piskoposu orada bir şatc yaptırıyor, (283. S.). XII. 'asırda Enguerrand Sülâlesi şehri alıp üç 'asır elinde tutuyor (a. s.). III. Enguerrand Fransa Krallık tahtını ele geçirmek istiyor; muvaffak olamıyor, (285-286. S.). Bu arada 1220 senesinde Philippe Auguste Paris'de Louvre Şatosu'nu yapdırır. Kral için yapılan bu şatonun kule-donjon'u 20. m. kutrunda imiş, (288. S.). İrtifâ'ının da 40.0 m. olduğu söyleniyorsa da nereden çıkarılmışdır? bilinemez. Harîs III. Enguerrand Krala sadâkat yemîni verdiği hâlde, haddîni tecâvüz ederek, Kralı geçmek için Coucy'deki eski küçük şatonun yerine bu söyliyeceğimiz binâyı 1225 den 1230 a kadar beş yılda yapdırıyor.

1917 Martında Almanlar Hindenburg Hattı'na ric'atleri esnâsında büyük mıkdarda infilâk maddesi kullanarak şatoyu ve büyük kuleyi yıktıkları için, şimdi ortada bir şey yokdur; daha evvel alınan rölöveleri ve işâret etdiğimiz eserdeki eski fotoğraflarına bakınca, çok güzel işlenmiş, kesme taşdan bir şato olduğu anlaşılıyor. Fekat büyük kule ve dîğerlerinin atış imkânı sâde en üst kata münhasırdır ve bu kadar yüksekden isâbetin güçlüğünü göz önüne alınca, 'askerî bir maksad ve gaayeye uygun düşmediği de heman göze çarpar. Aslına bakılırsa bu şato gayr-ı samimî bir hevesi tatmîn ile, büyüklük ve 'azamet taslamakdan başka bir şey değildir.

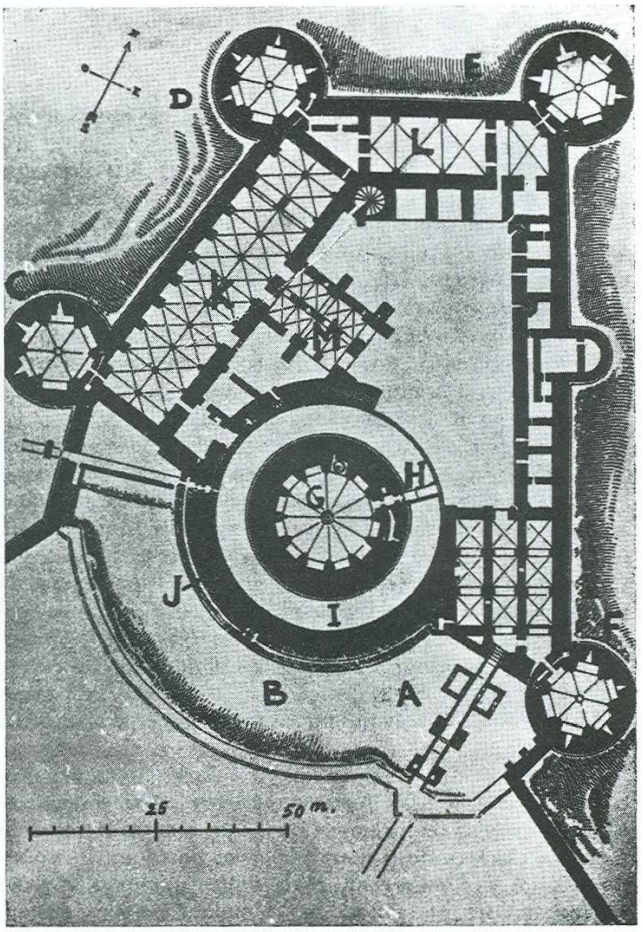
Şato, bir kenarı 70, geniş tarafı 150, a'zamî derinliği 140 m. olan bir sâhayı işgaal eder. Dört köşesinde 20 m. kutrunda 33.0 m. lik dört yuvarlak kule vardır, (290. S.). Boy ve en nisbetsizdir. Büyük kule, 20.0 m. irtifâ'ında dâirevi bir hisar peçe ile muhâfaza edilmiş olan, 5.0 m. derinliğinde bir hendek ortasındadır. Tek kapısı görülüyor. Hendek tabanından irtifâ'ı 54.0 m., kutru 31.0, duvarı 7.5 m. dir, (956 b. R.). Ancak duvarda 12 'aded derin hücre olduğundan esas i'tibâriyle kalınlık 5.0 m. ye kadar iner. Kutur boya nisbetle azdır; fotoğrafda da bu hâl görülür. Müdâfa'a yalnız üst katdandır; 12 gotik kaburgayla bölünmüş sivri kubbeli üç kat bulunmakdadır. Bu salonların on iki köşesinde de üst mahfiller yapılmışdır, (292. S.), (957 a. R.).

Tabanda, 64.0 m. derinlikde nehir yatağına ulaşan bir kuyu bulunmakdadır. Kuleye 25 sm. lik 215 basamakla çıkılır, (292. S.). Sûrlar cenâbda 5.0 m., şimâlde 3.0 m. dir. Şatonun bânîsi III. Enguarrand 1242 de ölüyor, (297. S.) Ahfâdından XII. Enguerrand ise 1387 de, Kahramanlar Salonu nâmiyle iki salon inşâ ediyor, (299. S.). Bu senyör Yıldırım Bâyezıd'a karşı yapılan Niğbolu Ehl-i Sâlib saldırısına iştirâk edip esir oluyor ve Bursa'da can veriyor. Eserin müellifi cesedi (kâfirler) memleketinde kalmış ise de, yüreğinin Fran-

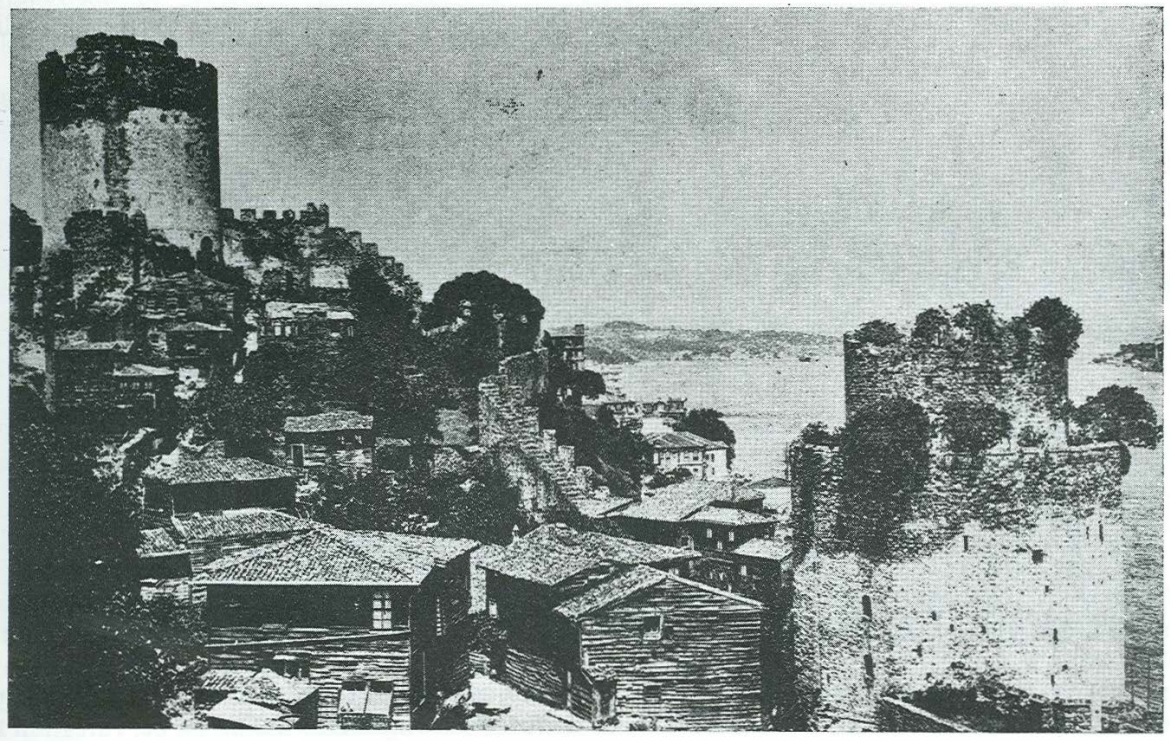
(1) Henri-Paul Eydoux, Cités Mortes et Lieux Maudits de France, Librairie Académique Perrin 1969, 283. S.

956 b. R. : Fransa'da Coucy Hisarı'nın büyük kulesi
(Eydoux'dan)

957 b. R. : Fransa'da Coucy Hisarı Planı
(Viollet-le-Duc'den naklen Eydoux'dan)

957 a. R. : Rumeli Hisarı'nın cenûbdan şimâle iç görünüşü
(1910 dan sonraki bir fotoğrafı)

sa'ya getirilip bir manastıra defnedildiğini yazar da (398. S.), o nakl müsâ'adesini verenlere teşekkür da hi etmez.

Bundan sonra şato Orlean'lara geçer ve 1652 de derebeylerine karşı açılan meşhûr mücâdelede, Car dinal Mazarin'in emriyle, altdan açılan lâğımla atılarak, büyük kulenin katlarının çökertildiği hâlde be dende üç çatlakdan başka bir şey olmadığı görülür (304. S.). XIX. 'asırda da Viollet-le-Duc, araşdırma lar yaparak şatoyu tahkîm etmiş ve bir çatı ile örtmüşdür. Böylece ayakda duran şato ise 1917 târîhin de Almanlar tarafından temâmen yıkılmışdır. Asıl şatoda bir şeyler yokdur. Kasabacığın ve şatonun önündeki avlunun duvarlarından parçalar kalmışdır.

'Aynı eserde, (314. S.) da Louis de Luxembourg tarafından 1470 de yapılan Ham Şatosu kulesinin 33.0 m. kutur ve irtifâ'ında fekat 11.0 m. duvarlı olduğu da yazılıdır, (312. S.). Şato sâhası 120×80 m. imiş, (315. S.). Bu kule de yalnız üstden müdâfa'a edilebilir.

Bu tafsîlâtı sırf ma'lûmâtın tekemmülü için verdik. Yoksa mâhiyeti, yerleştiriş tarzı ve bünyesi i'tibâriyle Rumeli Hisarı'yle 'aynı cinsden değildir. Birisi mübrem ve son derece mücbir sebeblerle 4 ay 19 günde yapılmışdır; dîğerleri şöhret için, gösteriş için, bir derebeyinin kralla iddi'âlaşma ve rekaabet için yapılmışdır ve büyük kuleler birer iç kal'e olduğu hâlde, Rumeli Hisar'ında böyle iç kal'e yokdur. Mücerred bir binâ olarak karşılaşdırmakdan başka yapacak bir şey yokdur. Ne de olsa bir fikir hâsıl edecek derecede izâh etdiğimizi zannederiz (1).

Hisar'ın 'umûmiyetini 'alâkadar eden cihetlerden biri de kasabaları kuşatan sûrların ortasında vâkı' olduğu gibi, burada da çok eski târîhlerden i'tibâren bir mahallenin teşekkül etmiş bulunmasıdır, (957. R.). Fâtih Sultan Mehmed'in kal'e içinde bir câmi'i vardır. Bundan başka, büyük Molla Fenârî'nin torununun oğlu olan Muhyiddin Mehmed Efendi'nin de Hisar dâhilinde bir mescidi bilinmekedir (2). Bu zât Kaanûnî'nin Şeyhülislâmlarındandır. Bu da gösteriyor ki Hisar İçi bir câmi' ve bir mescidi olan kalabalık bir mahalledir. Kaanûnî devrinde yapılan bu ikinci mescid şimdi yokdur; yeri de ma'lûm değildir. Fâtih Câmi'inin minâresi ve eb'âdı ma'lûmdur. Rumeli Hisarı Mahallesi hâlâ mevcuddur. Hisar içinde İshak Paşa'nın bir hamamı olduğunu da (III. c., 425-426. s. yazmışdık).

Mahallenin üç 'aded de çeşmesi vardır; bunlardan biri el'an mevcûddur. Dîğer ikisinin yeri Gabriel'in 'umûmî plânında görülüyor; bol dağ suyu ile beslenirlerdi. Bu mahalle ile berâber dizdar ve kal'e erlerine 'âid evler de vardı. Bunların 'adedi ve şekli ma'lûm değildir. Pek yeni zemânlarda kapı yanındaki orta büyüklükdeki burcun üstü çatı ile kaplı idi ve içinde ikaamet edilirdi; (954. R.) de bu çatı görülmekdedir. Mahalledeki evler daha seyrelmiş olarak 1954 senesine kadar mevcûddu. O sene Hisar'ın 'umûmî ta'mîri esnâsında istimlâk edilerek kaldırıldı. Şimdi içerisi bir bağçe hâlindedir ve asıl mühimmi, câmi'in harîminin işgaal etdiği sâhada bir sahne ve etrâfına basamaklar yapılıp, tiyatro oynatılmasıdır; Bizans'ı yıkan Fâtih'in câmi'inde Yunan trajedileri!

1953 den sonra kal'enin sûrları, burcları, dendanları ta'mîr edilmiş, yepyeni bir hâle getirilmişdir. Himmet gösterilmiş fekat fazla gayretkeşlikle satılılar, düzgün sürercesine yapıldığından epeyce çiğ durmakda idi. Bereket zeman imdâda yetişerek yüzlere bir halâvet gelmeye başlamışdır.

Bu gün Hisar'ın her tarafına, mi'mârî, inşâî ve 'askerî bakımlardan teşhîs koymak, fikir almak kaabildir. Yalnız, (954. R.) de görülen postahâneye veyâ ondan evvel bir binâ varsa ona, yer açmak için, Hisar Peçe'nin cenûb ucu kesilmişdir. Ufak bir kısını görülmekde idi. Kalan ucdan sonra, eski postahâne binâsının arkasına gelen Halil Paşa Kulesi'yle ondan sonraki burc arası 1.5 m. yükseklikde toprak bir sed hâlindedir. Biz görülen ucdan başlayarak hafriyât yapdık, ve toprak altından bir kısım daha temel duvarı bulduk. Bu duvar sedden sonra kesilmekdedir; yer yer açdığımız çukurlarda istikaamet gösterecek emâreler tesbît edemedik. Ancak 200 m^3 kadar toprak atıp her tarafdan temeller ortaya çıkarsa, bir netîceye varmak kaabil olur.

Saruca Paşa ve Halil Paşa Kuleleri hem içden hem dışdan ta'mîr edilmiş, Zağnos Paşa'nın yalnız hâricî kısmı yapılmışdır.

Bu 'umûmî ma'lûmâtdan sonra her kısmın tafsîlâtını yerlerinde vereceğiz. Şimdi kulelerden başlayacağız.

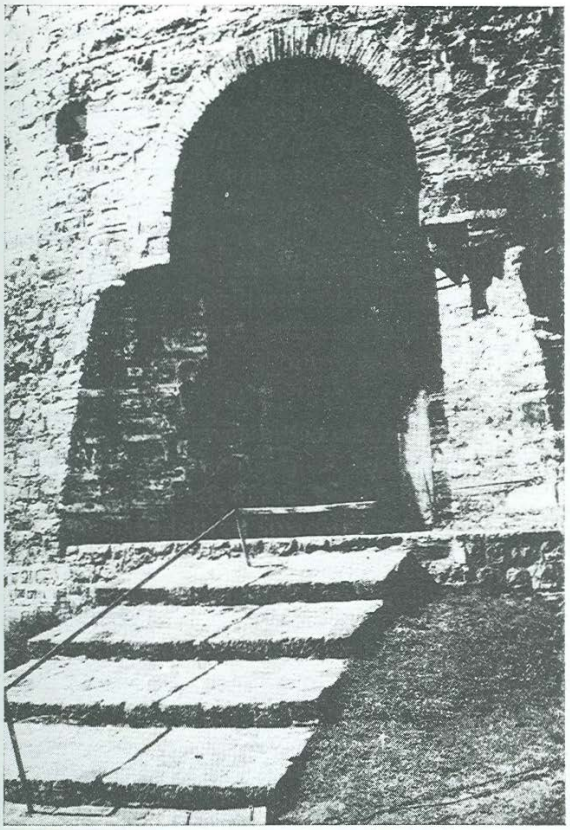
A. Kuleler :

I. Saruca Paşa Kulesi

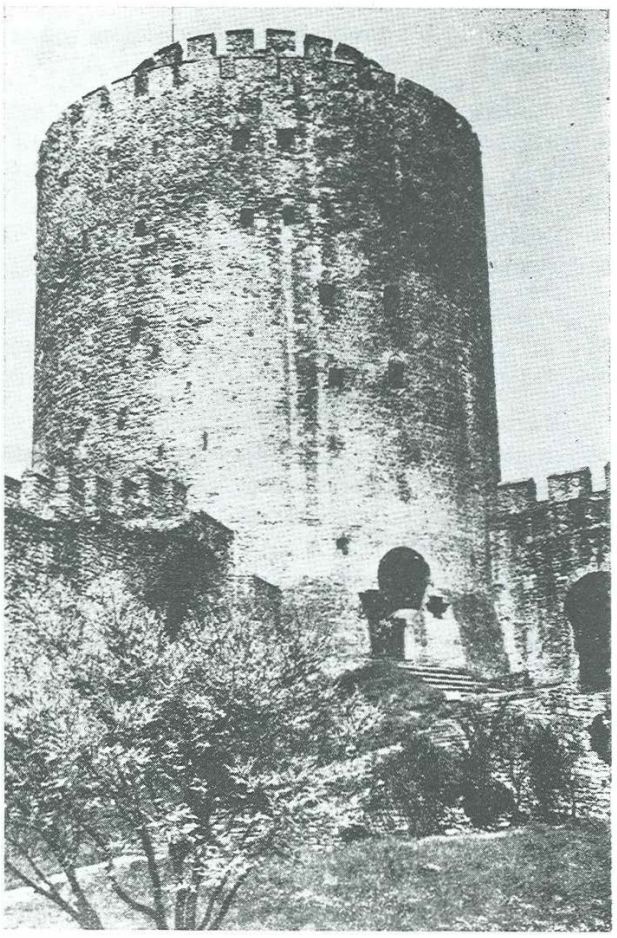
Şimâl-i garbî köşesinde yerden fırlamış kayalar üstüne oturur; temâmen yuvarlakdır; eteğinde, ze-

(1) Bizim için tedârüki pek güç olan bu eseri i'âre etdiğinden dolayı, hakıykıy bir İstanbullu olan Comte Jean Ostrorog'a teşekkürlerimizi 'arz ederiz.

(2) Ayvansarâyî, II.C., 66. ve 131. S.

958. R. : Rumeli Hisarı'nda Saruca Paşa Kulesi kapısı ve yanındaki mazgallar

959. R. : Rumeli Hisarı'nda Saruca Paşa Kulesi

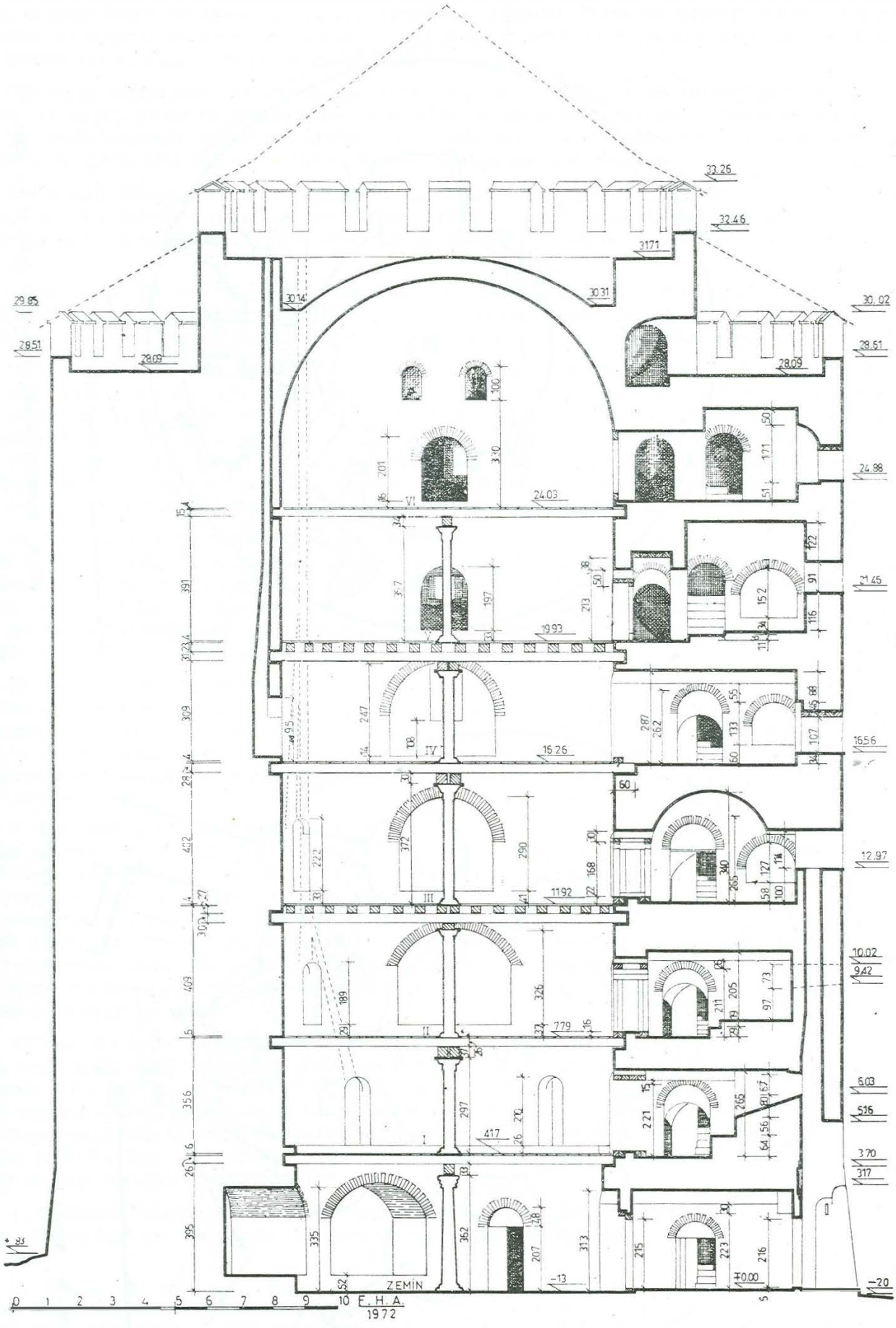
min seviyesinden aşağı, hafif bir şev vardır; üstden fırlatılan her nevi' müdâfa'a dânesi atışdaki ufak ufkıy kuvvet sebebiyle, duvarın yüzünden biraz açığa düşeceğinden bu şevin yapılmasıyle hücûm edenlerin tam sukut noktasında kalmaları te'mîn edilmiş, daha rahat hazırlanmalarına sed çekilmişdir. Tahmînimizce bu bir Türk buluşudur. Tesviyeye münhanîli bir şehir haritası bulunmadığından, kulenin giriş râkımını tam olarak veremiyoruz. Ayrıca bir nivelman yapmamıza da imkân yokdur. Hüseyin Dağtekin Bey, yukarıda bahsi geçen makaalesine merbut, bir uzunlamasına makta'da, kapıdan biraz yüksek bir noktaya 43.0 m. râkımını göstermiş, bunu nasıl bulmuş olduğunu bilmiyoruz. Fekat râkım aykırı değildir. 43 den birkaç metre aşağısı olan 40 râkımını kapı seviyesi olarak almak mümkindir.

Kulenin kapısına, şimdi şekli biraz değiştirilmiş olan, bir merdivenle girilir. Kapının köşeleri şevli kesilmiş, zemîn katındaki yuvarlak koğuşlardan bu şevlere gelen iki mazgaldan hücûm edenlerin yakın mesâfeden vurulması te'min olunmuşdur, (958. R.). Kapıda ayrıca bir mâşikuli deliği olup, üçüncü kata kadar çıkar, (959. R.). Oradan ve birinci katdan yağ dökmek, atış yapmak mümkindir.

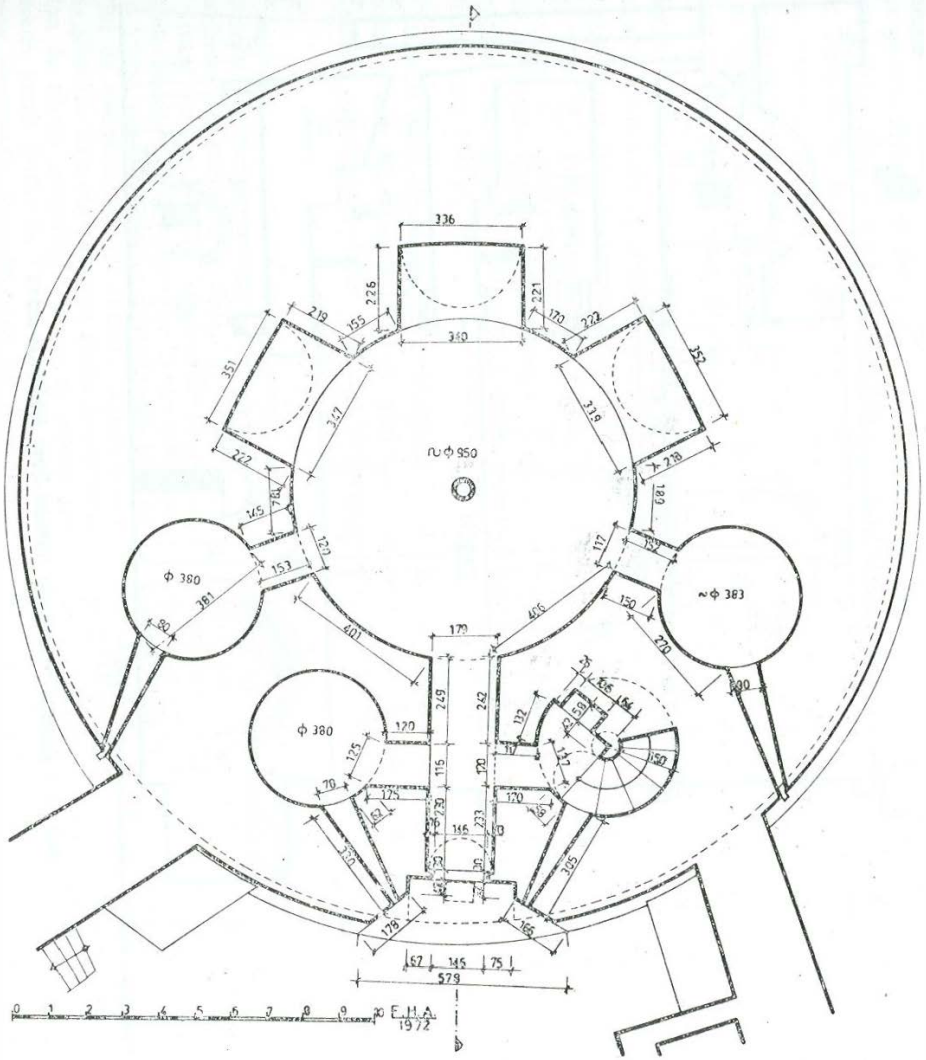
Kule bir zemîn katı ve orta çekirdek içinde 6 kat ile, son katdan 4.06 m. daha yüksekde birinci tabaka ve ondan 3.62 m. daha yukarıda, ikinci tabaka dendandan mürekkeb, cem'an 9 katlı bir yapıdır. Duvar kalınlığı tam 7.00 m. dir.

Bu kulenin üstü bir kubbe ile bitmekdedir, (960. R.) (1). Diğer ikisinde kubbe yapılmamışdır. Bu sebeble onların bir çatı ile örtülmeleri tabî'îdir; bu çatının da en tabî'î şekli, dev bir minâre misâlli, külâh olmaması için sebeb yokdur. Nitekim Melling gravürü de böylece göstermişdir. Bu Saruca Paşa Kule-

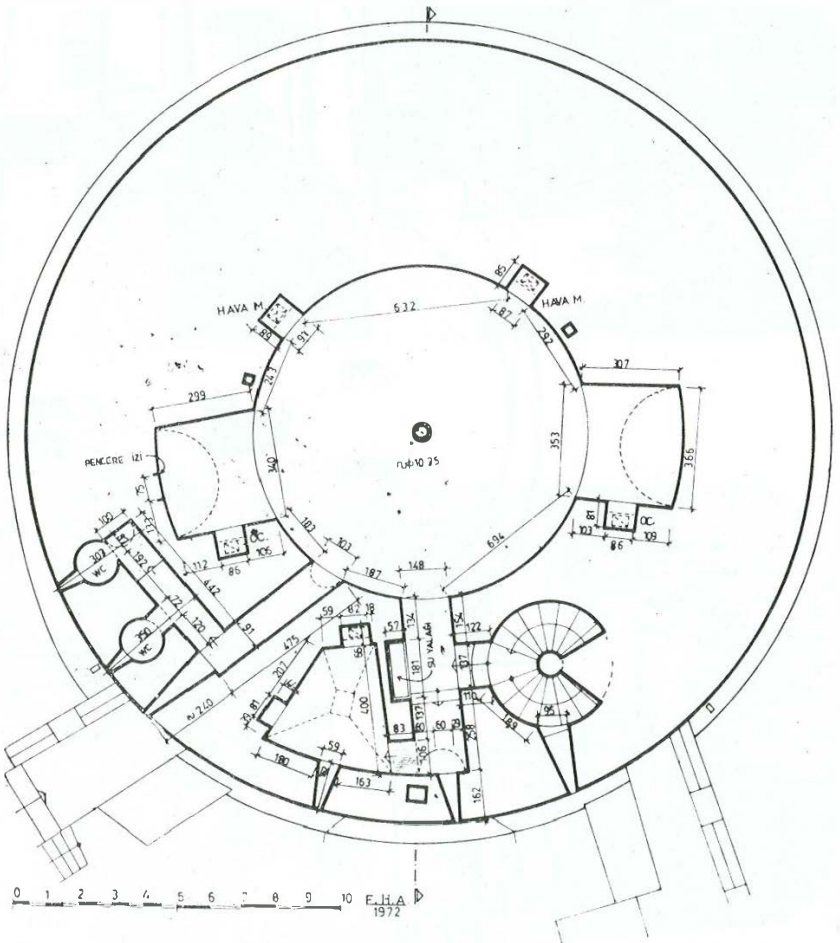
(1) Gabriel, a.e., 44. S., 28. R. de buranın makta'ı vardır. Bizimki ile farkı resimde belli ise de, plânlar birbiri üstüne sıhhatli yerleşdirilememiş olmalı ki büyük höcreler hep 'arzâni mihvere konmuş, kirişlemeler bir istikaametde gösterilmişdir. Halbuki höcreler 'umûmiyetle şaşmakdadır: 'aynı şâkulde duvarlar za'ıflatılmak istenmemişdir. Bir de medhâlde, iç kapı ağzında, plânda keskin bir kırma şekli var iken, makta'a açık zâviye gibi çizilmiş, ya'ni plân ile makta' birbirine uymamış ve verden 1.00 m. yüksekde, kendi irtifâ'ı da 1.0 m. olan düz bir delik gösterilmesi şaşırtıcıdır. Yerinde böyle bir şey yokdur; olamaz da. Böyle bir tıkama neye yapılsın? Bir hücumda, çekirdeğin zemin katını emniyete almak için desek, merdiven yine de acıkta kaldığından, girenler üstdeki ahşâb döşemeden içeridekileri tavuk gibi boğazlar veya dumanla boğarlardı. Bir zemanda kapı, herhangi bir sebeble örülmüş olsa da, bunu plâna geçirmek, binânın hüviyetini tağyîr etmekdedir. Gabriel'in resminde 5. ve 6. katlarda gösterilen destekli döşemeler ve kubbenin altındaki asma kat yerinde yokdu, var olsa bile eğretidir. Çizilmemesi lâzım geldiği için göstermedik. Bundan başka ufak tefek bâ'zı aykırılıklar da bulunmakdadır.

960. R. : Rumeli Hisarı'nda Saruca Paşa Kulesi makta'ı

961. R. : Rumeli Hisarı'nda Saruca Paşa Kulesi zemin katı planı

962. R. : Rumeli Hisarı'nda Saruca Paşa Kulesi II. kat planı

si'nin üstünün kârgîr bir tabaka olarak açık bırakılması kabildir. Fekat bir tarafdan müdâfi'lerin korunması, bir tarafdan da dîğerlerine uymanın uygun düşeceği sebebiyle, bu da sivri bir külâhla örtülmüşdü. Resmimizde bu külâhı çizmeyi lüzûmsuz bulduk.

Döşemeler 'umûmîyetle, bir orta direğe oturan meşe ana kirişler üstüne kurulmuşdur. Bu analar ba'zen tek ba'zen çiftdir ve dördünde giriş mihverine 'amud, ikisinde muvâzîdir. Zemîn katındaki korentiyen başlıklı mermer bir sütûn olup dîğerleri murabba' şekilli ahşâbdır. Mermer sütûn veyâ başlığı her hâlde Kuru Çeşme'deki Taksiarhi Mihail Kilisesi'nden getirilmiş olandır.

Zemîn Katı: Kuleye 1.80 m. genişliğinde bir dehlizden girilir. Sağda ve solda 5 arşın = 3.80 ∅ iki yuvarlak yer olup, birinde merdiven ve her ikisinde birer atış mazgalı vardır. İçeride, yine 'aynı eb'adda iki yuvarlak kapalı, mazgallı koğuş ve üç 'aded 2.20 m. derinliğinde geniş höcre bulunmakdadır, (961. R.), (1).

I. Kat: Yalnız merdiven boşluğu ve mâşikuliye giden bir mazgal bulunmakdadır. Başka teferru'ât olmadığından plânını koymadık. Bu katda büyük boşluklar hep iç yüze getirilmiş, hârici duvarın za'if kalmamasına dikkat edilmişdir. Bu katda 2 mazgal, 2 ocak, 2 de hava menfezi bulunmakdadır.

II. Kat: Döner merdiven sahanlığından 1.50 m. lik daha dar bir dehlize geçilir. Hemen karşıda bir su yalağı tavanı tonozla kaplı, mazgallı bir oda bulunmakdadır. Bu dehliz altdakinin tam üstünde değildir; biraz mâil düşer. İç çekirdekden 1.00 m. lik bir dehliz yoluyle iki yuvarlak helâya geçilir. Helânın muzahrafâtı, 25-30 sm. duvardan çıkıntılı mâil taş çörten vâsıtasıyle def' edilir. Bunlar îcâbında kızgın yağ atılmasında da kullanılabilir. Çekirdekde iki büyük höcre ve içlerinde ocakları vardır. Ayrıca sırf havalandırma için ufak höcreler bulunmakdadır. Bu katda da boşluklar iç yüze yakındır. Hepsi kapıyı ve sûr üstü ve yanını müdâfa'a eden 2 'aded mazgal bulunmakdadır, (962. R.). Bu katda bir ocak mevcûddur.

III. Kat: Tertîbât hemen hemen 'aynıdır. Yalnız çarpık oda yerine 3.42×4.25 m. ölçüsünde geniş pencereli bir oda vardır ve helâlar yuvarlak değil, dört köşedir. Odanın önü dehlize açıkdır; koridorun ucunda geniş bir pencere ve içerisindeki mâşikulinin başlangıcı bulunmakdadır, (963. R.). Bu katda da, pencerelerle berâber, 6 mazgal bulunmakdadır. Sahanlık karşısındaki açık odada kalın tahtadan yapılmış erzak sandıkları bulunmakdadır. Bunların üstünde kazılmış, 1731 târihi ve okunmaz yazılar gözümüze çarpdı. Birçok ermenice ve rumca yazılarla 1927 vesâir seneler de vardır.

IV. Kat: Yukarıda merdivenden sonra 3.51×3.56 m. eb'âdında tavanı tonozla örtülü, ocaklı, pencereli bir oda vardır. Halk, Fâtih Sultan Mehmed'in bu odada kaldığını kabûl eder; hoş bir rivâyet. Merdiven önü dehlîzi ucunda oldukca geniş bir pencere vardır. İç çekirdekden uzun, düz bir koridor ve ucunda mazgalı ve yanında helâsı vardır. Yine, iki yan büyük ocaklı höcre bulunmakdadır. Birisinden çıkan baca aşağıdakilerin hizâsında olduğu hâlde soldaki 'aksi tarafdadır. Müstakıl nefeslik de iki değil, dibde tekdir, (964. R.), (2).

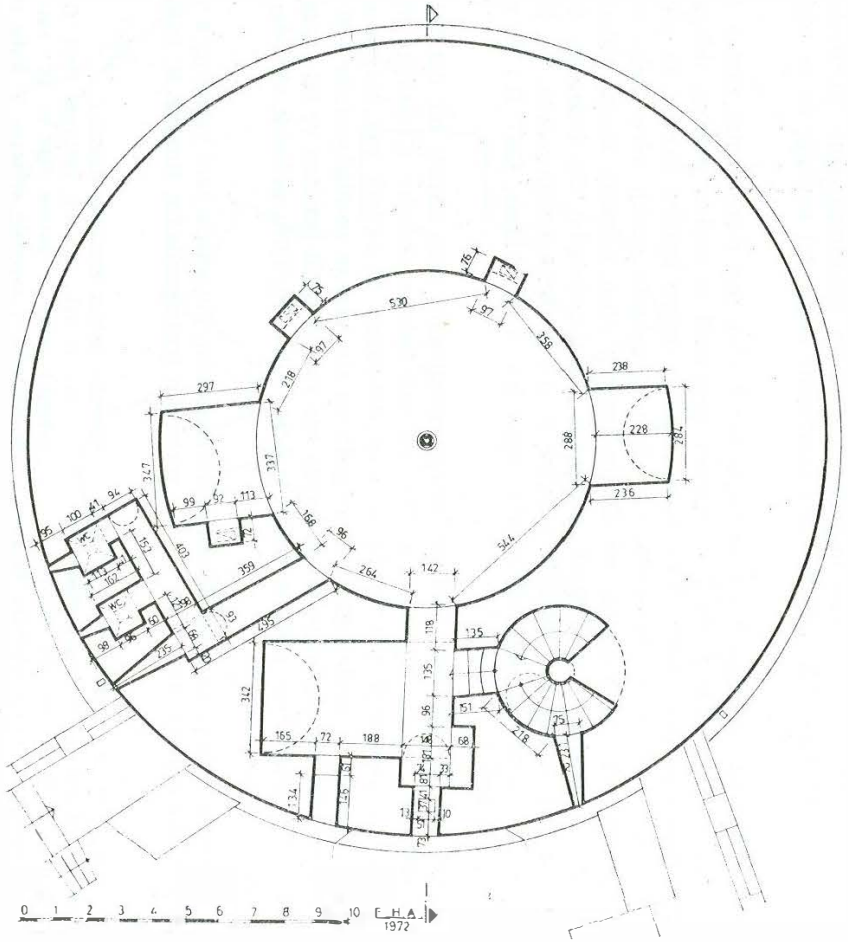
V. Kat: Burada yuvarlak merdiven biter ve başka bir koldan düz merdivenler başlar. Yuvarlak merdiven başında 3.65×3.65 m. eb'âdında, iki yanı höcreli, pencereli ve ondan geçilen, iki pencereli ocaklı 3.56×3.45 ölçüsünde ikinci bir oda vardır. Bu sonuncu içeriye doğru hafifce daralır. İç çekirdekden girilen sağda mazgallı, 3.35×3.65 eb'âdında, solda 3.60×2.90 ölçüsünde ocaklı birer oda bulunmakdadır. Bu sonuncunun girişi, dirsek yapıp dönen bir dehlîz üstünde olup, dehlîzin dışına bakan yüzünde iki 'aded kızgın yağ atmaya yarayan taş çörtenli mazgallar bulunmakdadır. Su hazînesi, döner merdivenin ortalarında başlar. Bu katda pencerelerle berâber 8 atış mazgalı bulunmakda, bu sûretle kulenin en büyük müdâfa'ası bu tarafdan sağlanmakdadır, (965. R.). Yağ olukları, (967. R.) de görülmekdedir. Helâların olukları da bellidir.

VI. Kat: Bu katın üstü kubbe ile örtülüdür. Döner merdivenin üstü kapalı bir dehlîzdir; su hazînesine doğru gider; merdiven başında 2.90×2.90 m. bir tek oda bulunmakdadır. Çekirdek içinde sağda bir girişden 3.77×2,83 m. lik pencereli bir odaya, soldaki dehlîzden de evvelâ yağ oluğunu ve pencereyi hâvî orta büyüklükde bir oda ile, ondan geçilen mazgallı iki atış yeri ve en nihâyetinde 4.20×2.92 eb'âdında, iki pencereli geniş bir odaya geçilmekdedir. Bu katda beş yağ çörtenli pencere ve iki mazgal bulunmakdadır, (966. R.). Sağ, sol dehlîzlerin üzerine nokta nokta çizilen iki kollu nefeslik altında ayrı ayrı yerlerde olanları bir ağızda toplamakdadır.

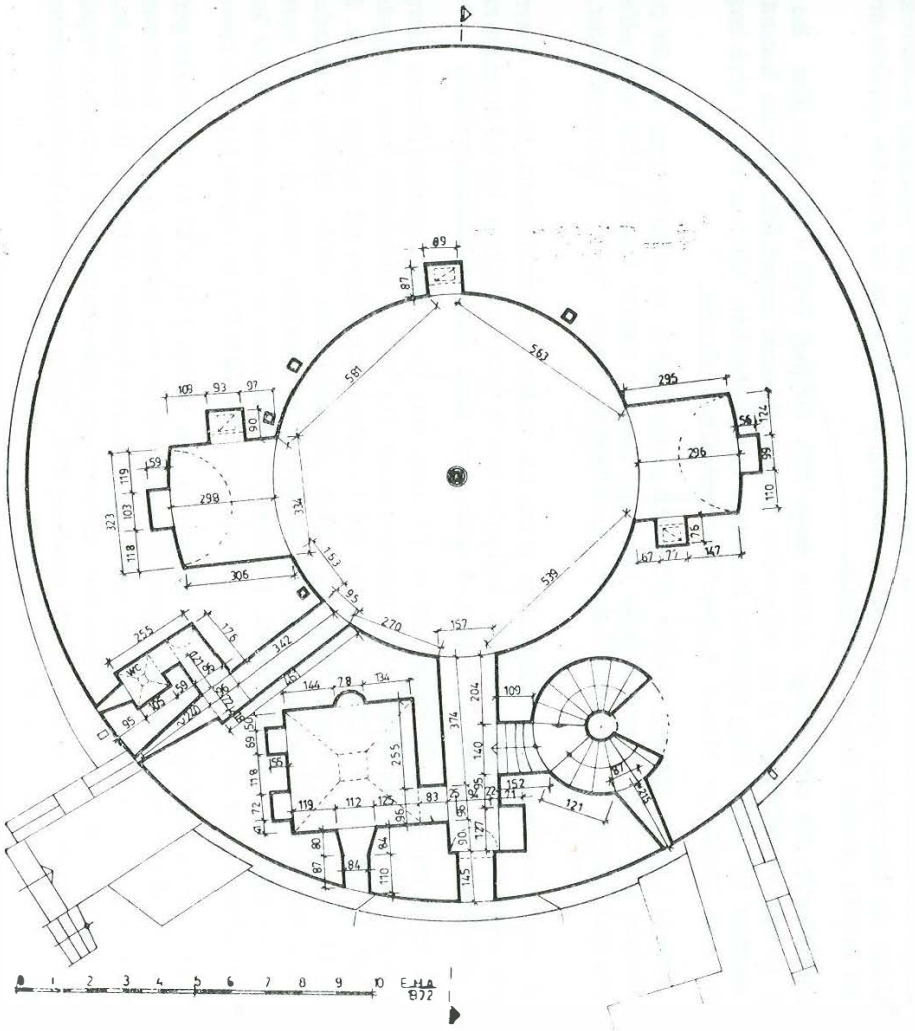
I., II. dendan seğirdim yerleri 'umûmî plânda görülmekdedir. Bu katda yeni yapılmış 4 'aded havalandırma bacası ağzı yer almakdadır. Bir baca da bir mazgalın boşluğundadır. Bunlar, V. katdaki ocakların bacasıdır.

(1) Gabriel, a.e., 40.S., 20. R. Merdiven girişi hiç yerine uymaz. Burada merdivenden orta çekirdeğe bir kırma geçid gösterilmişdir ki, böyle bir şey yokdur. İç kapı önündeki aykırılığı, evvelki hâşiyede söyledik. İç yuvarlaklar da hakıykate uymaz, hiç birinde de mazgal gösterilmemiş, bunlar lüzûmsuz ve vazifesiz kalmışdır. Höcreler aslına mutâbık değildir.

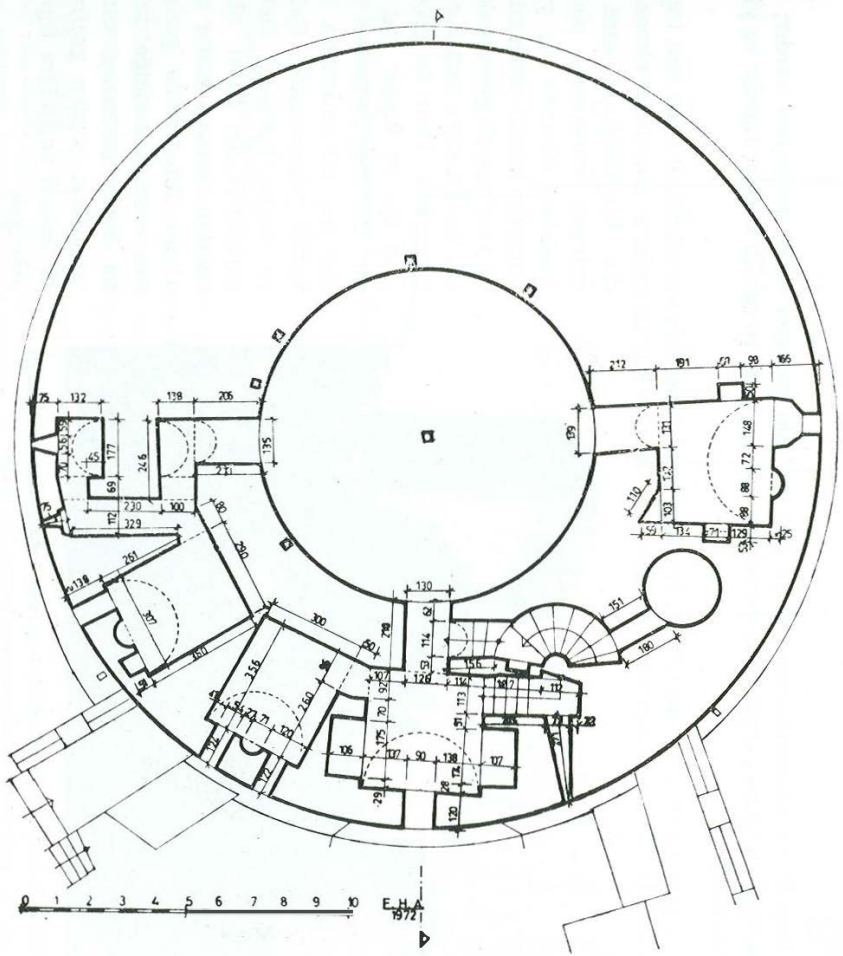
(2) I., III., IV., VI. katlarda Prof. Gabriel'de büyük aykırılık yokdur. Yalnız III. ve IV. katlarda gösterilen su hazînesi o seviyede olmayıp V. kata yakındır. Bir iki de mazgal gösterilmişdir. Bir de V. katda bir oda çok muzavva' çizilmiş, ocaklar belirtilmemişdir.

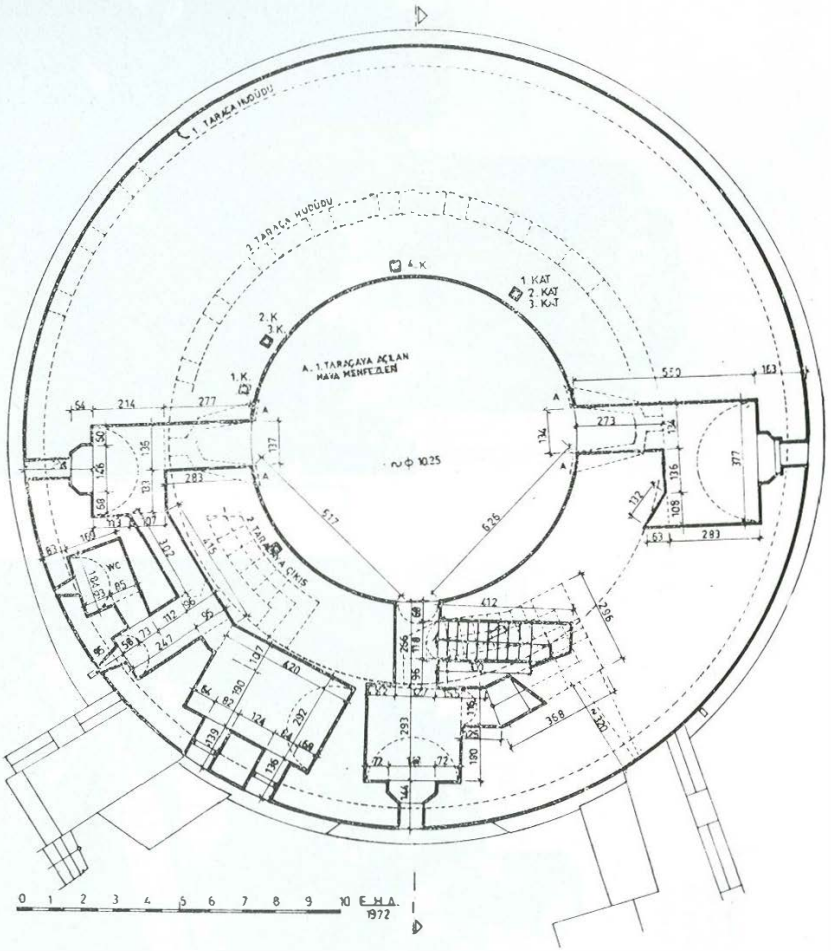
963. R. : Rumeli Hisarı'nda Saruca Paşa Kulesi III. kat planı

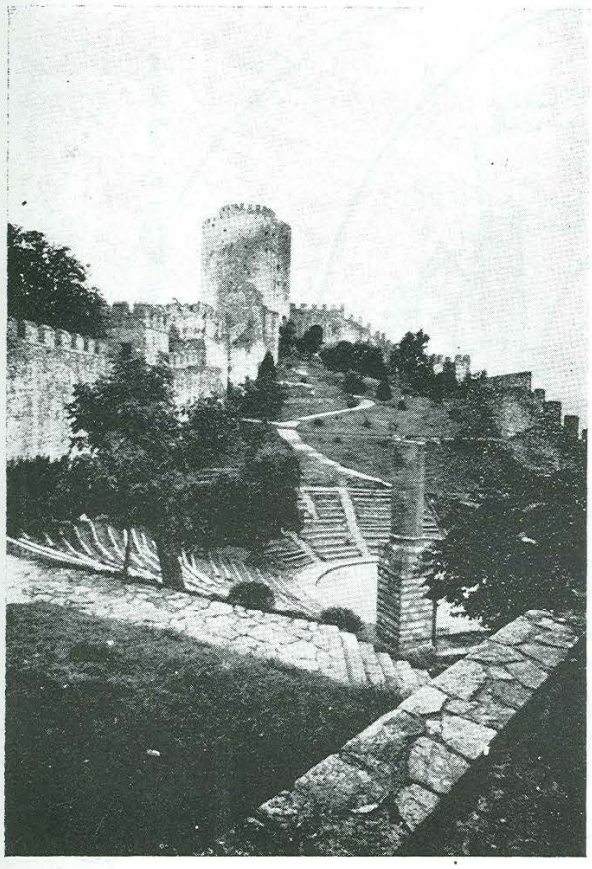
964. R. : Rumeli Hisarı'nda Saruca Paşa Kulesi IV. kat planı

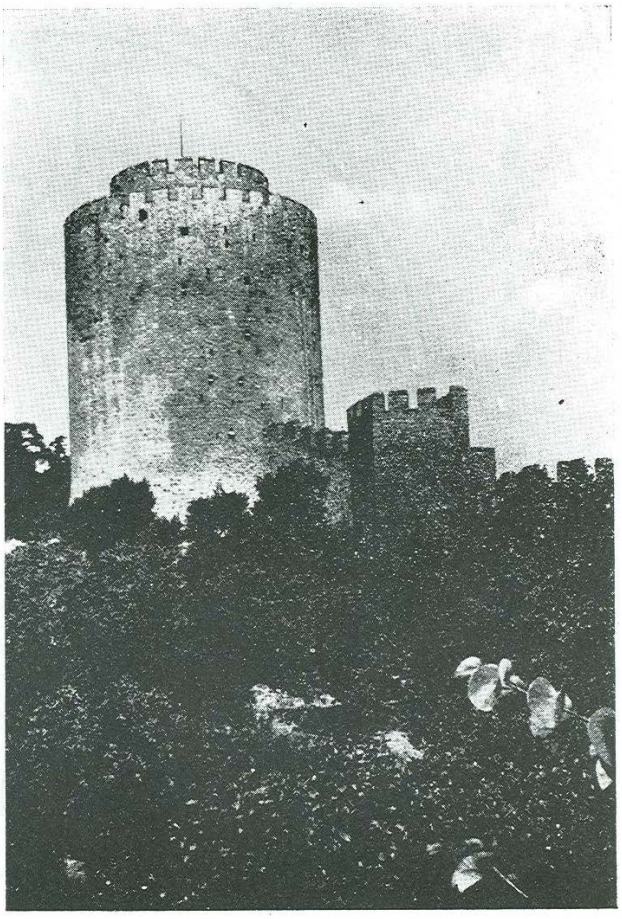
965. R. : Rumeli Hisar'ında Saruca Paşa Kulesi V. Kat plânı

966. R. : Rumeli Hisarı'nda Saruca Paşa Kulesi VI. kat plânı

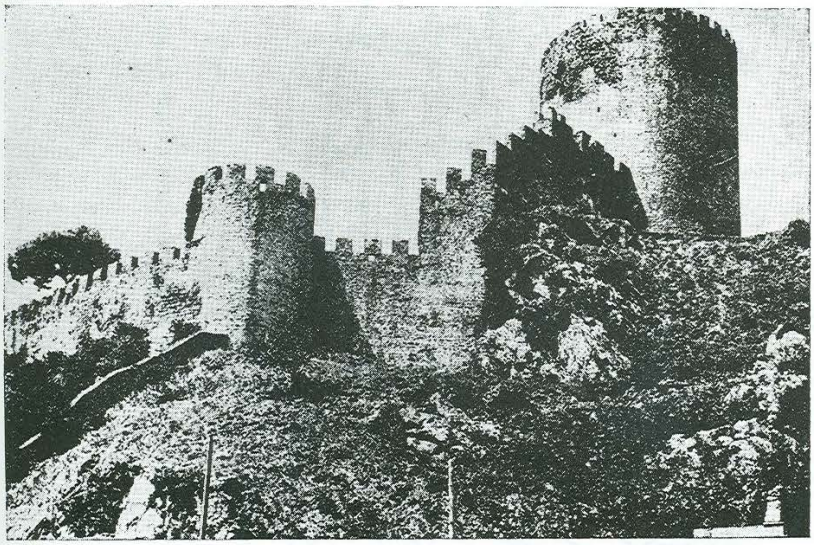
967. a. R. : Rumeli Hisarı Saruca Paşa Kulesi'nin cenûbdan şimâle görünüşü

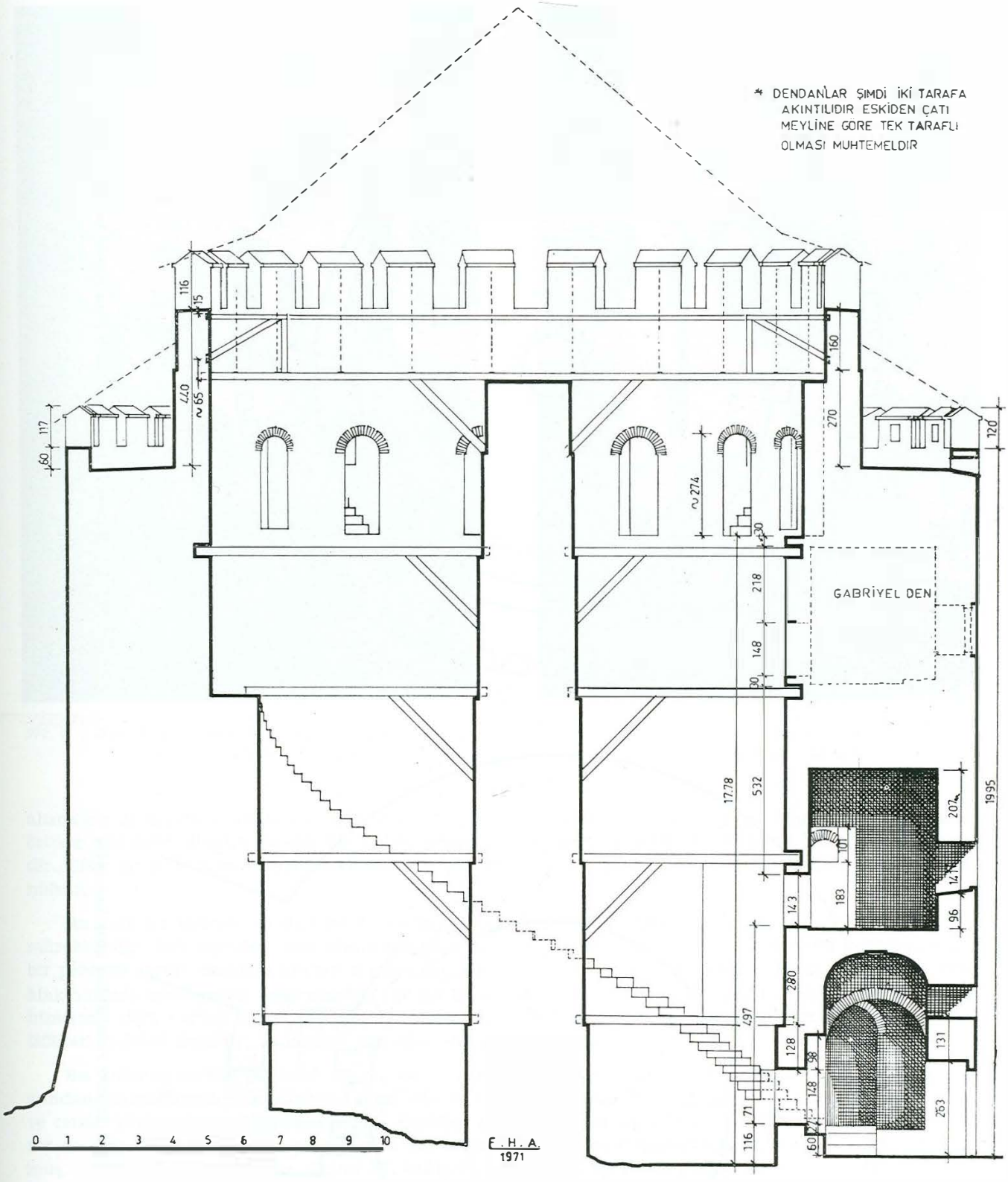
967. b. R. : Rumeli Hisarı Saruca Paşa Kulesi'nin ve bütün hisar avlusunun Zağnos Paşa Kulesi sahanlığından görünüşü

Bu kulenin inşââtı iri moloz taşından olup, yer yer eski mermer direk parçaları vardır; bir de yapraklı kırık bir başlık gözümüze çarpdı. Yağ çörtenleri yalnız şark ve cenûb köşelerindedir ve yüzden çıkıntısı 25-30 sm. arasındadır.

Bu kulenin 'askerî vazîfesi ise âşikârdır; hücûm değil müdâfa'a edecekdir. Bunun için top, mancınık, ok, taş, cirid kullanılır. Kulenin birinci seğirdim yeri üzerine küçük topların konulmuş olması muhtemeldir. Bu takdîrde kara tarafından gelmesi muhtemel olan düşmanı uzakdan dövmek ve yaklaşmadan vurmak kaabil olacakdır. Düşman bu ateş hattını geçerse de, mancınık, ok, havan topu vazîfe görmeye başlıyacakdır. Onu da geçer, dibe gelirse taş ve kızgın yağ iş görecekdir. Bu yağ çörtenleri şimdiye kadar hiç bir müellifin nazar-ı dikkatini çekmemişdir. Halbuki vardır ve olması lâzımdır. Helâların oluk çörtenleri de dâhil olmak üzere, dendan sırasına kadar bunların yer aldığı fotoğrafda görülüyor. Zağnos Paşa Kulesi'nde de dendanlarda böyle çörtenler vardır. Bütün 'unsurları gözden geçirdikden sonra 'askerî vazîfelere topdan bir göz atacağız.

968. R. :Rumeli Hisarı Saruca Paşa Kulesi'nin şimâl tarafından görünüşü (Ağaç ve çalılar sebebiyle şimdi alınamayacak bu resim Gabriel'den nakledilmiştir)

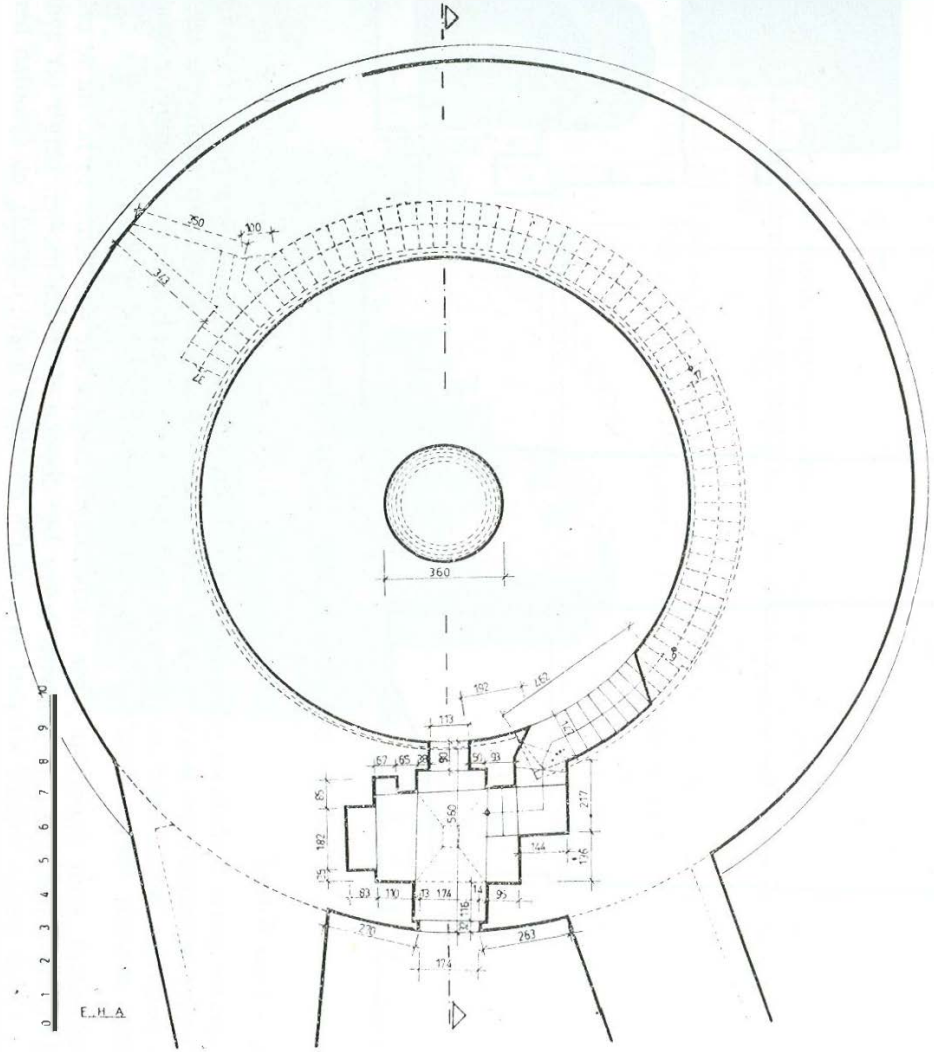

969. R. : Rumeli Hisarı Zağnos Paşa Kulesi makta'ı

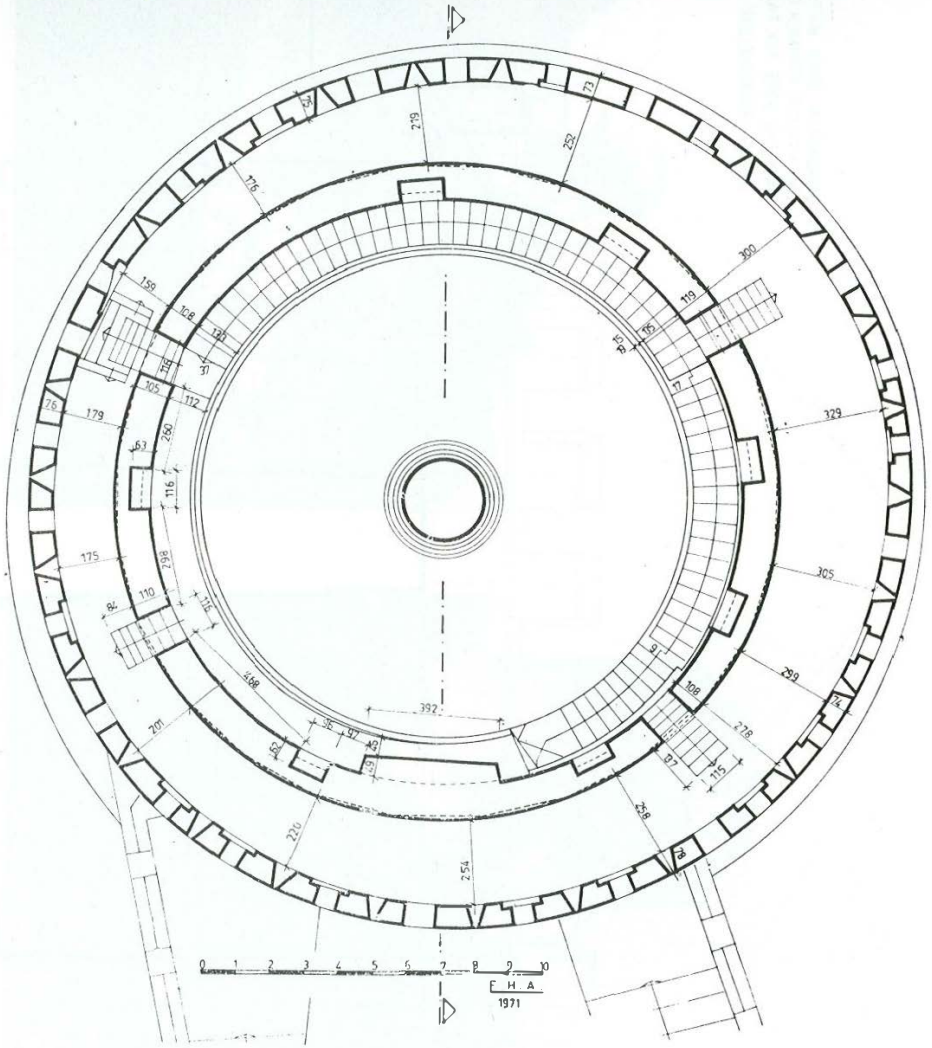
II. Zağnos Paşa Kulesi

Hisar'ın cenûb-ı garbî ucunda en yüksekde olan kuledir. Toprakdan fırlamış sağlam bir kaya topuk, bir tepecik üstüne kurulmuşdur. Kaya iç çekirdeğe kadar devâm eder ve kulenin zemîninde izleri görülür. Hüseyin Dağtekin Bey, bunun da râkımını göstermiş. Etek şevinin kayadan fırladığı noktayı 56.69 m. clarak işâret etmişdir. Saruca Paşa'dan 16 m. kadar daha yüksekde demekdir.

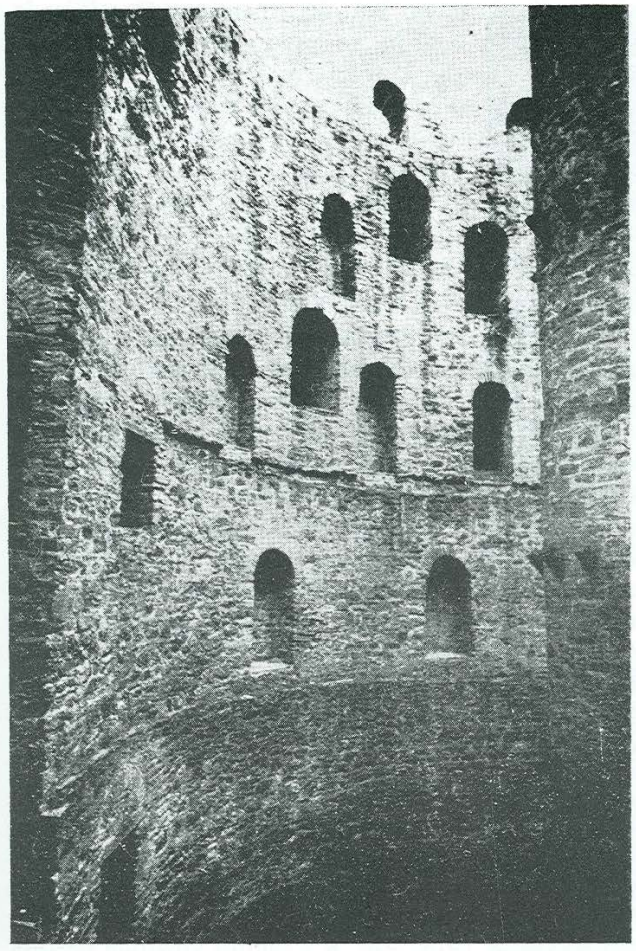
Bu kulenin plânı, eşine başka bir yerde rastlanmayan değişik bir şekildedir. 14 m. lik iç çekirdeğin ortasında 3.5 m. kutrundan başlayıp yukarıya doğru her döşeme hizâsında incelen kârgîr bir ayak yapılmış, yelpâze şeklinde konan döşeme kirişleri bu ayakdan duvarlara doğru dizilmiş, bu ayakdan her kirişin

970. R.: Rumeli Hisarı'nda Zağnos Paşa Kulesi giriş katı planı

971. R.: Rumeli Hisarı'nda Zağnos Paşa Kulesi üstten görünüşü

972. R. : Rumeli Hisarı'nda Zağnos Paşa Kulesi şark yüzünün iç tarafı ve orta ayak

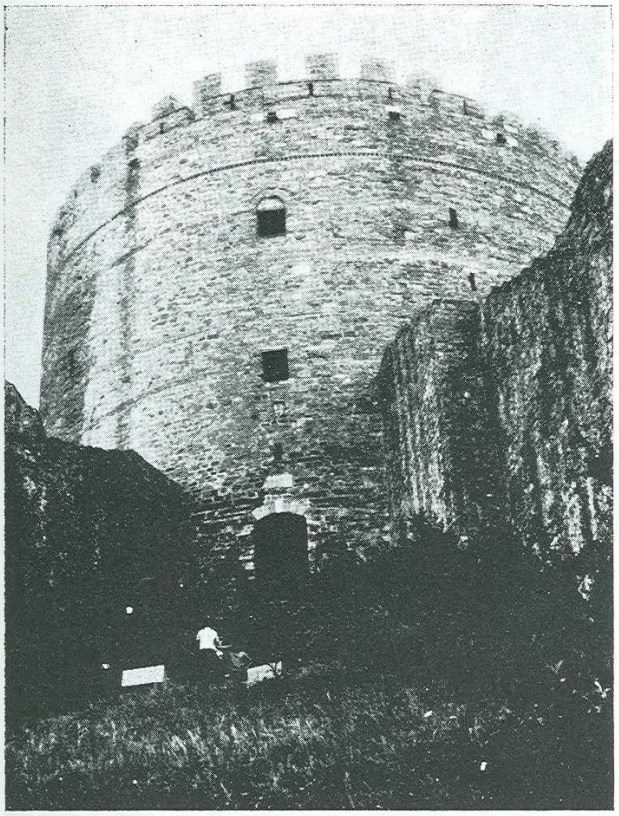
974. R. : Rumeli Hisarı'nda Zağnos Paşa Kulesi şark yüzünün diğer bir vaz'iyeti

altına bir de destek konmuşdur, (969., 970., 971., 972. R.). Kulenin üstü açıkdır; binâen'aleyh bir ahşâb örtüsü olacakdır. Bunun da dik bir külâh olmaması için sebeb yokdur; külâh daha kolay ve mukaavimdir. Ufak bir kule olan minârede emsâli yok mu ki, uzaklara gidip, Avrupa'dan örnek alındığı düşünülsün.

Bu kule bir bodrum ve dört katla, seviyeleri arasında 2.70 m. fark olan iki dendan-seğirdim yerinden mürekkebdir. Son seğirdim yeri ahşâb döşemeli bir kat gibidir. Kapıdan girince karşıda bodruma bakan bir pencere vardır. Sağdaki aradan duvara yapışarak çıkan bir merdiven dördüncü kat seviyesinde biter. Makta'mızda merdivenin, kata ulaşdığı yer geride kaldığı için temâmı görünmemekdedir. Dördüncü kat hizâsında dört yerden duvara 'amûd münferid merdivenlerle alt ve üst seğirdim yerlerine çıkılır. Kat irtifâ'ları müsâvî değildir; I. katdan i'tibâren sıra ile 5.68, 3.93, 3.96, 4.93 dür (1).

Bu kulenin dörtde birinden az bir kısmı surun içinde kalır. Emniyeti en fazla olan bu kısım olduğundan, duvarların incelmesine yol açan oda ve höcre gibi boşluklar bu yüze konmuşdur, (975. R.). Garb ve cenûb yüzleri, kaya üstünde olmakla berâber, şöyle böyle top ateşine tutulabilir, (976. R.). Fevkal'ade zor da olsa, hücûm edilmesi mümkindir. Bu sebeble bu tarafda duvarlar 5.10 m. derecesinde kalın tutulmuş, hiç bir oda konmamışdır. Yalnız IV. katda bu tarafda da baca ve seğirdim yerine çıkış vardır. Bu yüz-

(1) Prof. Gabriel makta'da (a.e., 52. S., 36. R.) dendan üstüne kadar olan irtifâ'ı doğru gösterdiği hâlde, yukarıdaki kat irtifâ'larını, hatt-ı mikyâsa göre, mütekaabilen 4.40, 4.70, 3.70 çizmişdir. Bizim ölçülerimiz 18.5, bunlar 17.5 m. tutduğundan 1.00 m. noksan vardır. Bu hatâ tabi'î yukarıya sirâyet etmiş ve ikinci dendan sırası 2.5 m havada kalmışdır. Bu aksaklık muhterem Prof. ün gözüne çarpmış olmalı ki, IV. katdan sonra, birinci tabakaya V., doğrusundan daha alçak gösterildiği için, bir kat gibi görünen IV. kat tavanı üstüne VI. ve ikinci dendan sırasına VII. kat işâreti koymuşdur. Halbuki 2.5 m havada kalan bir dendan sırasından müdâfa'a yapılamaz; böyle şey olmaz. Tabaka gibi gösterilen dendanın 50 sın. lik çıkıntısında kimse çalışamaz. VI. olarak gösterilen tabakanın hârice hiç bir menfezi de yokdur; demek o da kullanılamaz. Halbuki bu tabakayı kendi seviyesine ulaşdırınca, dendanlarla berâber 3.5 m. lik bir kat çıkmakdadır ve aslında 4 kat ve 2 dendan tabakası vardır, bir yedinci yokdur. Bir de Prof. Gabriel, hem orta ayağa, hem duvar tarafına döşeme desteği göstermişdir. Duvar cihetinde destek izi görülmüyor; destekler tek taraflıdır. Duvara destek yapılsa höcrelerin girişine de engel olur.

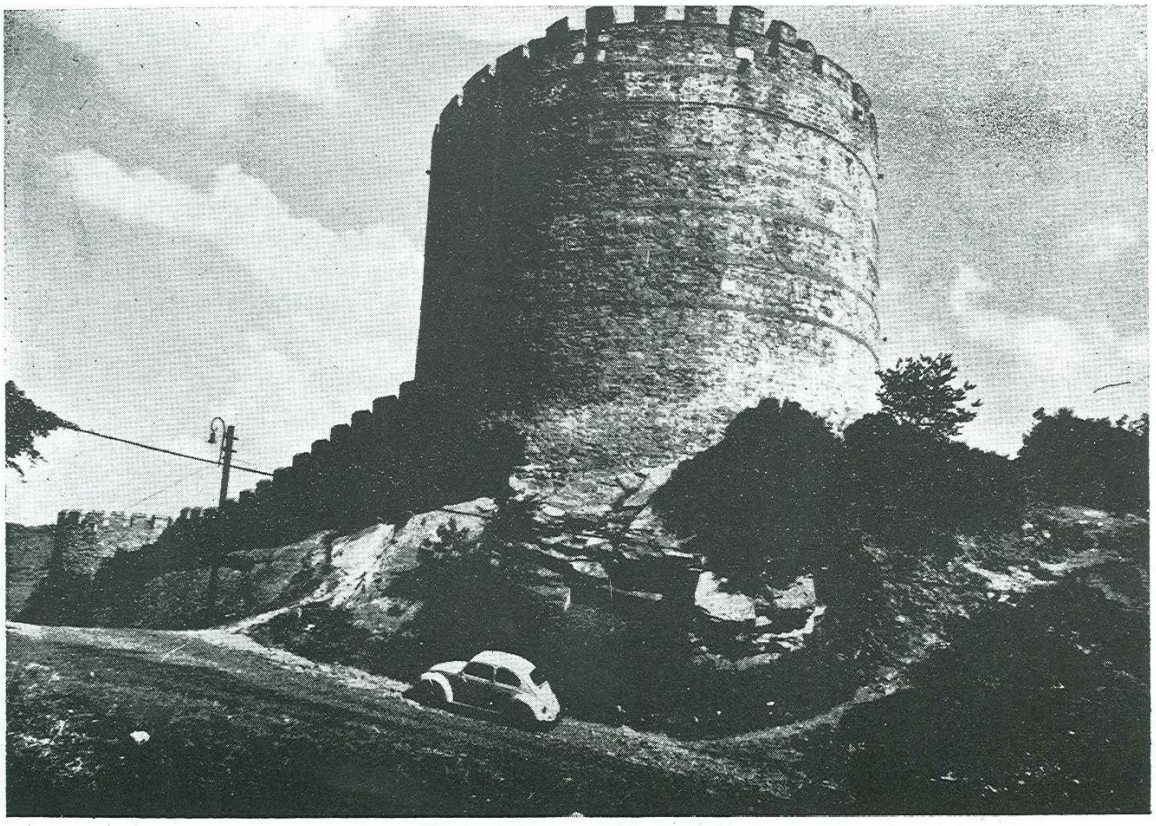

975. R. : Rumeli Hisarı'nda Zağnos Paşa Kulesi sûr içindeki şimâl cebhesi

de alt katlarda duvar kalınlığı merdiven temeli ve iç dişlerle berâber 6.80 m. ye kadar çıkar. Ayrıca 0.40 - 0.70 şev etek vardır. Duvarların en ince tarafı son derece yalçın bir erâzîde olduğu için şark cebhesindedir. Orada duvar üstünde 3.60 m. ye kadar iner, altında ise dişlerin de 'ilâvesiyle, 3.95 - 4.00 m. ye bâliğ olur. İç çekirdek tam dâiredir. Dış duvar ise her tarafda değişen bir yuvarlakdır tam dâireye intibak etmez. İkinci sıra dendanın alt gövdesi yuvarlak olduğu halde dendan hizâsında 24 dılı'lıdır.

Bunları ölçebildiğimiz kadarıyle söylüyoruz. Bu kulenin döşemeleri olmadığından, birçok taraflarını ölçemiyeceğimiz tabî'îdir. Kapı üstündeki odaya bir merdivenle çıkılabildi; bir de birinci seğirdim yerine kârgîr merdivenden çıkıp, temâmını ve bu yolla kalınlık ve irtifâ'ları sıhhatle ölçebildik. Geriye kalan höcre, ocak, nefeslik ve helâlarla, atış mazgallarını ölçemediğimiz için, tafsîlâtı ve yerleri kat'î bilinmeyen bu yerleri göstermeyerek, makta'ı, teferru'âtı olmayan, garb tarafına bakıp çizdik. Bu kulede helâ ve nefeslikler ve bacalar vardır; bunlar uzakdan aşağı yukarı görülüyor. Fekat bir su hazînesinin bulunup bulunmadığı hakkında bir şey söyliyemiyeceğiz. Zannımızca bulunması lâzımdır.

Bu kulenin cebheleri muntazamca moloz taşındandır; arada ba'zı işlenmiş hatıllar ve tuğlaların terkîbiyle meydana getirilmiş levhalar bulunmakdadır. Hatıl 'adedi altıdır. Bunların altdan 4 'adedi üçlü, ma'lûm şekilde tuğla tabakalarıdır. Beşincisi bir destere dişidir; altıncısındaki üç sıra tuğla bağlantılı değil, fasl-ı müşterekler birbirinin üstüne gelmek üzere işlenmişdir, (975., 976. R.) Cenûb yüzünde destere dişinin altında da, içleri muhtelif sûretde doldurulmuş, baklava şeklinde veyâ ustanın zevkine göre bir yanı dîğerinden başka kırmalı, altı köşeye yapışdırılmış masura biçimi taş (977. R.) ve diş diş çakılmış

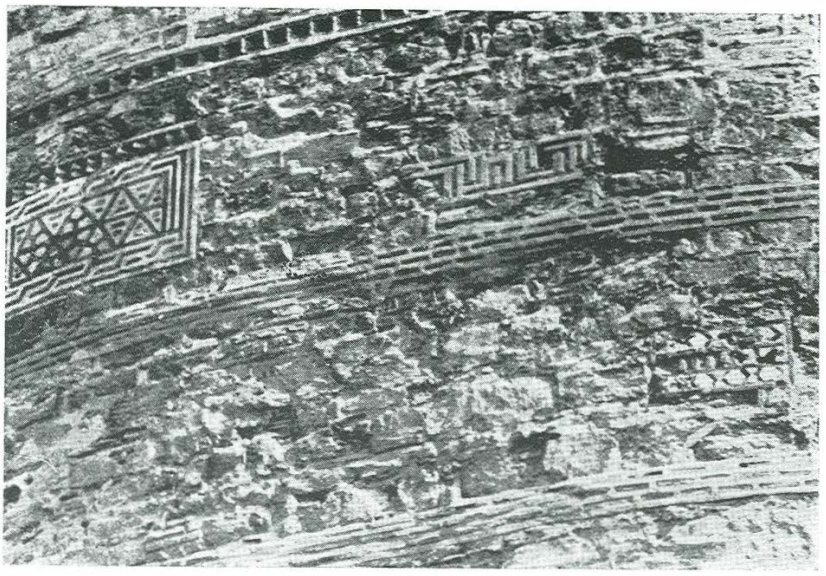

976. R. : Rumeli Hisarı'nda Zağnos Paşa Kulesi cenûb ve garb cepheleri

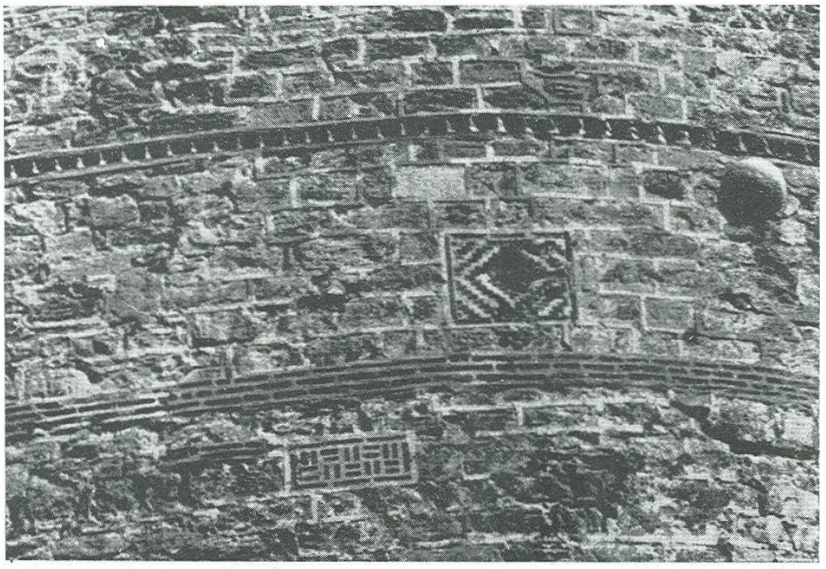
büyük bir baklava ve ters yüz işlenmiş tuğlalardan meydâna getirilen tezyînât ile, iri mermer çivi başı bulunmakdadır, (978 R.). Bu çivi başından bir dâne de şark yüzünde vardır. Bu hatıllar pek güzel bir şekilde ta'mîr edilmişdir; eskiler ve yeniler biribirini ta'kıyb etmekdedir. Derzleri iki sırada, kabartma, diğerlerinde sıvamadır. Cenûb yüzünde ta'mîr fazladır. Garbdakiler 'umûmîyetle eskidir. En çok destere dişi ta'mîr görmüşdür.

Şark yüzünde kemeri tuğladan dâirevî bir mazgal vardır. Bunun bir top atış yeri olması muhtemeldir. Bunun yakınında dâirevi bir kurs ile mustatil bir tuğla süsleme daha bulunmakdadır. Fekat bu son derece sarp yerde fotoğraf alınamadı. Cenub yüzünde mazgalın veyâ ara seviyesinin altında 3, şark tarafında 12 ki, cem'an 15 yağ çörteni bulunmakdadır.

Bu kulenin kapısı üstünde Zağnos Paşa'nın kitâbesi bulunmakdadır. Yerinde yazacağız. 'Askerî bakımdan Saruca Paşa için söylediğimiz buna da râcidir.

977. R. : Rumeli Hisarı'nda Zağnos Paşa Kulesi cenûb yüzünde tuğla tezyînat

978. R. : Rumeli Hisarı'nda Zağnos Paşa Kulesi cenûb yüzünde tuğla tezyînat ve çivi başı

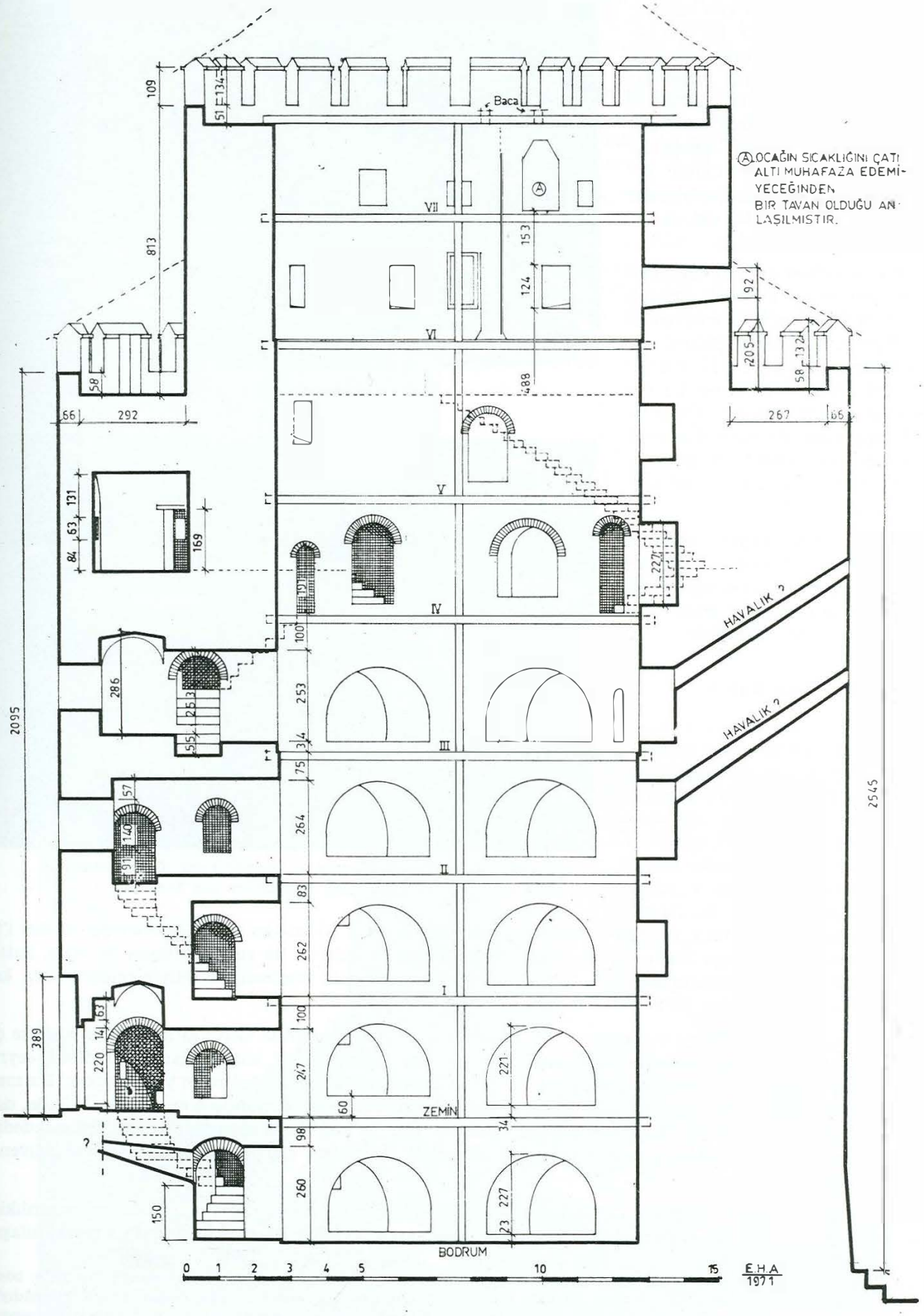
III. Halil Paşa Kulesi

Hisar'ın sâhildeki büyük kapısının başında, girişi, deniz cebhesini, Hisar Peçe'yi koruyan büyük kuledir. Diğer iki büyük kule gibi yuvarlak değil, 12 köşedir; altındaki mâil etek de köşelidir (1). Kule bir bodrum, toprakla bir zemîn katı 6 kat bir birinci ve ikinci seğirdim yerinden mürekkebdir. Bu hisabca bodrumla berâber, ikisi seğirdim - dendan sırası olmak üzere 10 tabaka teşkîl etmekdedir. Beden i'tibâriyle daha alçak olduğu hâlde, Saruca Paşa Kulesi'nin 4.10 - 4.20 m. lik ve üstde daha da fazla, katlarına mukaabil burada döşemelere 3.40 - 3.45 m. civârında yükseklik verilmesi sûretiyle ondan fazla kat yapmak mümkin olmuşdur, (979., 980., 981. R.).

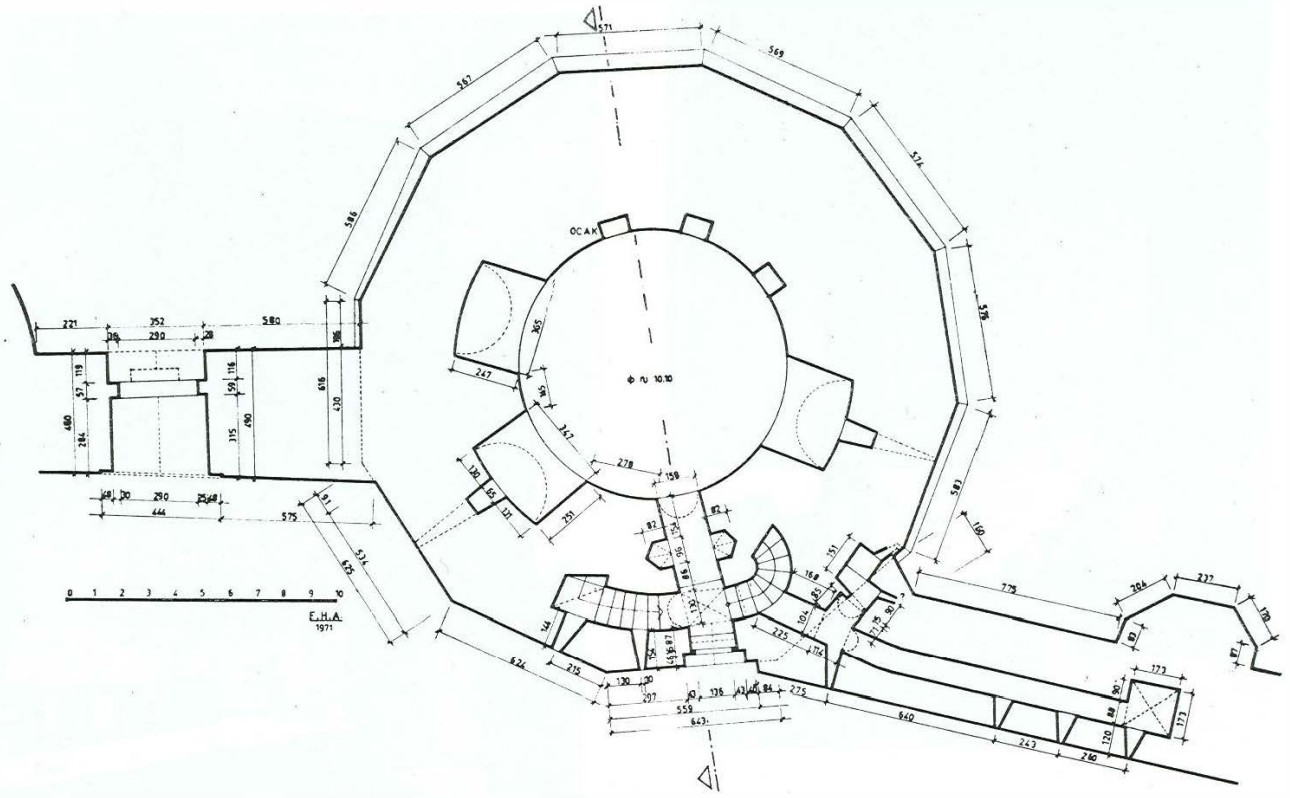
Kulenin kapısında gönye burun kesilmiş silmeli Bizans söveleri vardır. Girer girmez sağda katlara çıkan merdiven başlar; soldan bodruma inilir. Yukarıya çıkan merdiven IV. kata kadar kapı üstünde seyrederek, orada döşeme üzerinden karşıya atlar ve yine duvar içinden birinci seğirdim yerine çıkar. Bu merdivenler koyduğumuz IV. kat plânında bellidir. Orada, Hisar'ın kapısı üstüne bakan şimâl yüzünde, dışdan bir merdivenle VI. kata ulaşır; bir kapıdan içeriye girer. Bu merdiven 'umûmî plânda görülmekdedir, (960. R.). Eskiden, her hâlde, o döşemeden ikinci seğirdim seviyesine, sivri külâh içine ahşâb merdivenle çıkılması lâzım gelirdi.

Şimdi asansörlü bir ziyâretgâh olarak bırakılan bu kulede ve VI. kat hizâsında demir bir sahanlıkla, yine demirden, basamakları ahşâb, bir merdivenle, betonarme yapılan ikinci seğirdim döşemesine ulaşır.

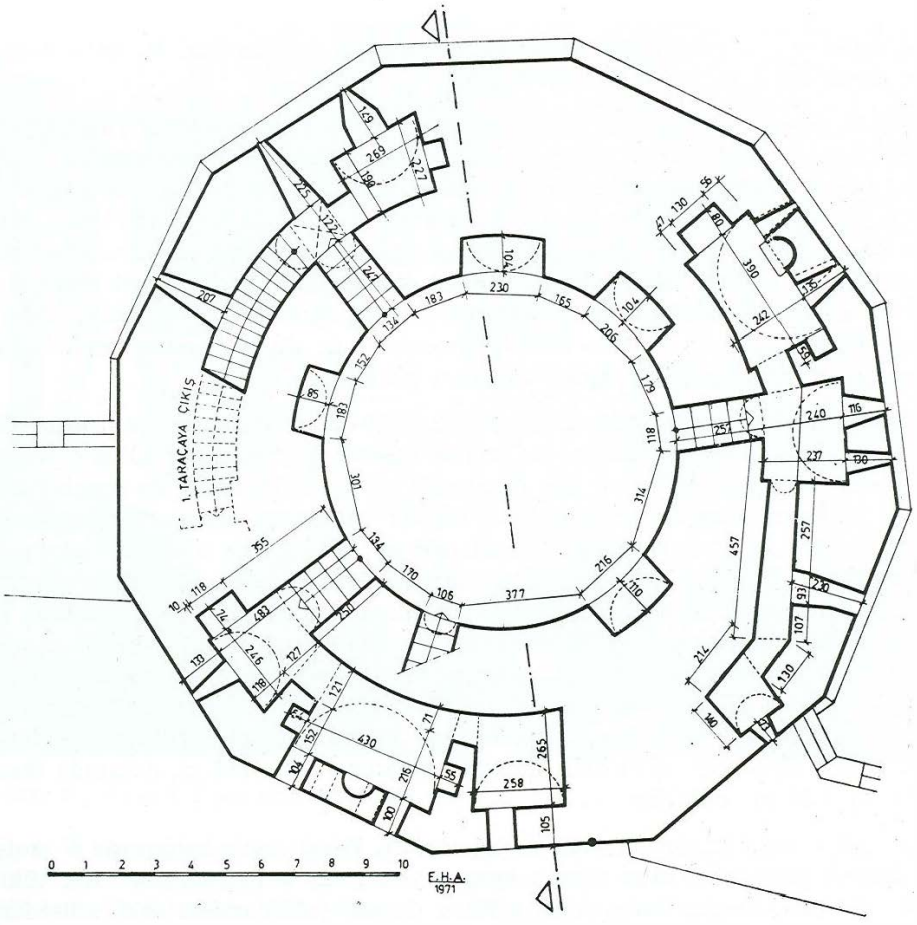
(1) Prof. Gabriel, a.e., 46-47. S., 29-32 R. de etek yuvarlak çizilmişdir. Bu resimlerden, zemin katında, pek bir fark yokdur; sâdece bir mazgal fazladır. Fekat IV. katda mühim tehâlüfler bulunmakdadır. Oda gruplarında birer oda fazla gösterilmiş ve hepsi birbirine müsâvi gibi ve pek küçük çizmişdir. Fazladan mazgallar da vardır. 'Acabâ yerine çıkamamış mıdır? Metinde böyle olduğundan hiç bahis yokdur. Eğer oraya varmadıysa tahminen çizilmesi şaşırtıcı olur. Bu takdirde bu resmin bir şema olduğunu bildirmek daha dürüstdür. İşte biz ulaşamadığımız yerleri bu sebebden çizmemeyi tercîh ediyoruz. Bunda haklı olduğumuz her fırsatta görülüyor.

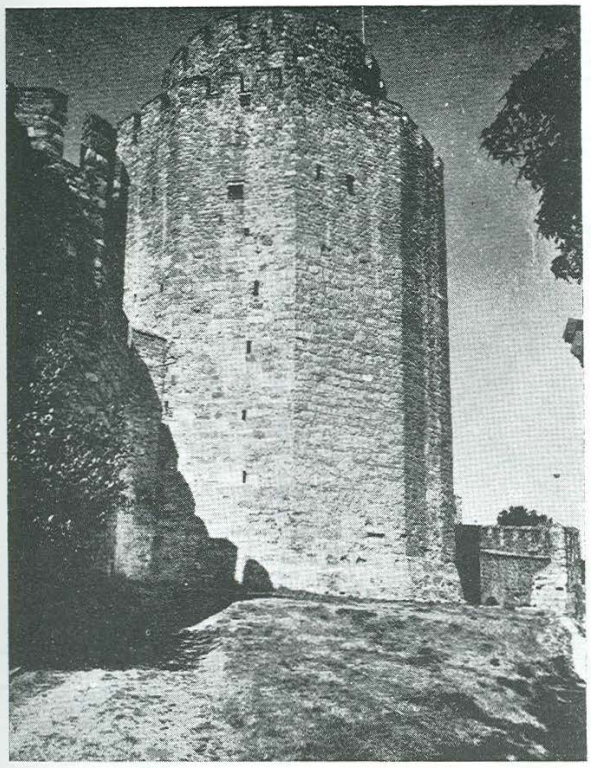
979. R. : Rumeli Hisarı'nda Halil Paşa Kulesi makta'ı

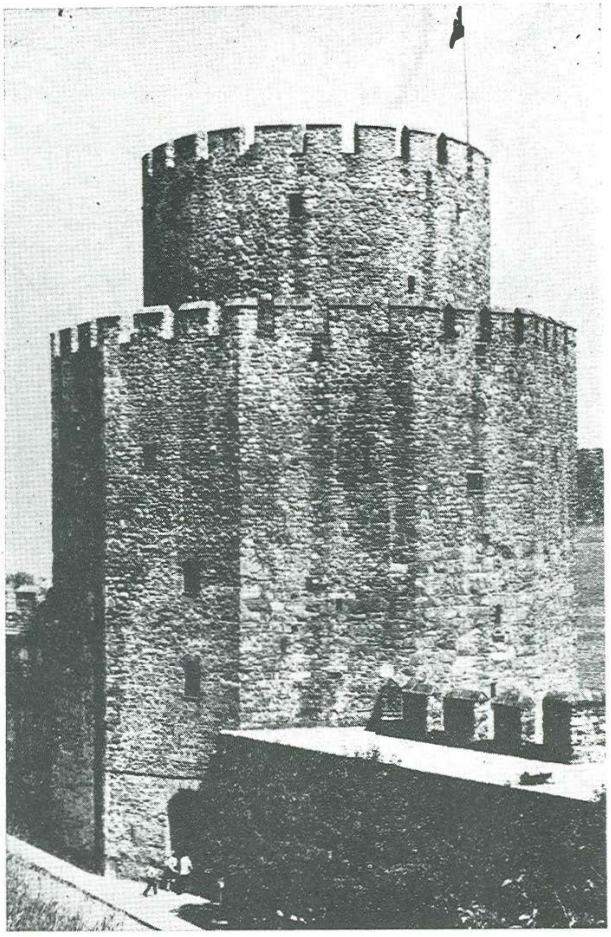
980. R. : Rumeli Hisarı'nda Halil Paşa Kulesi zemin katı plânı

981. R. : Rumeli Hisarı'nda Halil Paşa Kulesi IV. kat plânı

982. R.: Rumeli Hisarı'nda Halîl Paşa Kulesi cenûb-i şarkıy cebhesi

983. R.: Rumeli Hisarı'nda Halîl Paşa Kulesi cenûb-i garbî cephesi

Bugün IV. kat döşemesi yerine kenarlara, dâirevî bir yol yapılmışdır. V. kata kadar çıkan asansöre, kapıdan sonra zemîn katında, böyle bir yol vardır.

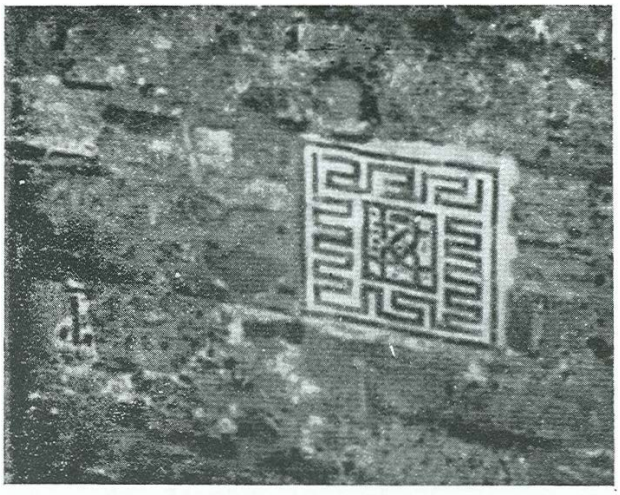
Kulenin bütün döşemeleri ortadaki çift ana kirişe basan 11 meşe kirişle yapılmışdır. Ana kiriş zemîn katı seviyesinde kapıya 'amûd başlatılıp her katda 'aksi istikaamete konmuşdur; 'ebâdı 2×25×30 sm. dir; kirişler bu esâsın üstüne oturmuş; 25×25 eb'âdındadır. Bu tertîb Saruca Paşa'dakinin 'aynıdır; zâten iç kutur da pek az farklıdır. Ana kirişler ise Saruca Paşa'da 33 sm., ya'nî daha büyükdür; böyle iken orada bir orta direk olduğu ma'lûmdur; kirişi daha ufak olan burada da bulunacağı hiç şüphesizdir. Vâkı'â bugün direk görünmüyor diye olmaması îcâb etmez. Ta'mîrâtdan evvel kulenin içinde bir şey kalmamışdı. Bugün kirişlerin 'adedini ve seviyelerini ancak duvardaki boşlukdan ölçüp anlayabiliyoruz. Gabriel bu kulenin makta'ında, ne ana kiriş göstermişdir ne direk. Binâen'aleyh böylece tashîhi lâzımdır; vaz'iyet apaçık duvara resmedilmişdir; bu izleri görmeliydi.

Plânını eklediğimiz IV. katda, 4.30×2.73 ve 2.33×4.00 m. lik ocaklı iki ve 3.00 m. lik dört oda vardır. Bu katda cem'an 4 ocak bulunmakdadır. Bu odalar döşeme seviyesinden yüksek olup ikisinin müstakıl bir merdiveni vardır. Altısına seğirdim yeri merdiveni yol verir. VI. katda da ocaklar vardır; fekat bu katda demir gezinti yolunun ulaşmadığı yerlerde ve hiç bir bağlantısı olmayan diğer katlarda kaç baca olduğu belli değildir. Katlarda helâ izine de rastlanmadı; ammâ her hâlde olacakdır. IV. katda cenûb-i garbî yüzünde ufak bir yer varsa da menfezi, sûr üzerine düşdüğünden biz helâ olmasına ihtimâl veremedik. Yalnız zemîn katının biraz üst seviyesinde, sûr duvarının içindeki yer muhakkak helâdır. Bunun boşaltma yeri sûr ile kule arasında pahlı yüzde geniş bir kemerdir. Ancak onun da bu günkü şeklinin sonradan büyütüldüğünü zannederiz. Zîrâ bu kadar büyük bir delik, toprağa yakın bir seviyede bırakılamazdı. Bu delik (982. R.) de görülmekdedir. Sûrları ta'rîf ederken daha seçkin bir resmini koyacağız. Kulede görülen yerlerde su hazînesine de rastlanmadı. Kule 12 dılı'lı olmakla berâber, yüzlerin sekizi aşağı yukarı bir, dördü başka ölçüdedir; sûrlardan dışarıda kalanlar 5.70 - 5.85 m. arasında iken, sura birleşenler ve içeridekiler 6.25 - 6.30 m. kadardır.

Cebhelerin inşâât esas i'tibâriyle ufak moloz taşıdır. Fekat deniz kenarında V. kata kadar olan yüzlerde eski yapılardan getirilmiş, kaba yonma karışık ve iri taş kullanılmışdır. Tek tük mermer parçalar da vardır, (982., 983. R.). Bunlar deniz yoluyla Kuru Çeşme yakınlarında eski kiliseden getirilen taşlardır; duvarların üst kısımları ve iç yüzler çok ufak, tam ma'nâsıyle moloz taşıyledir; fekat son derece sı-

984. R. : Rumeli Hisarı'nda Halîl Paşa Kulesi duvar süslemesi

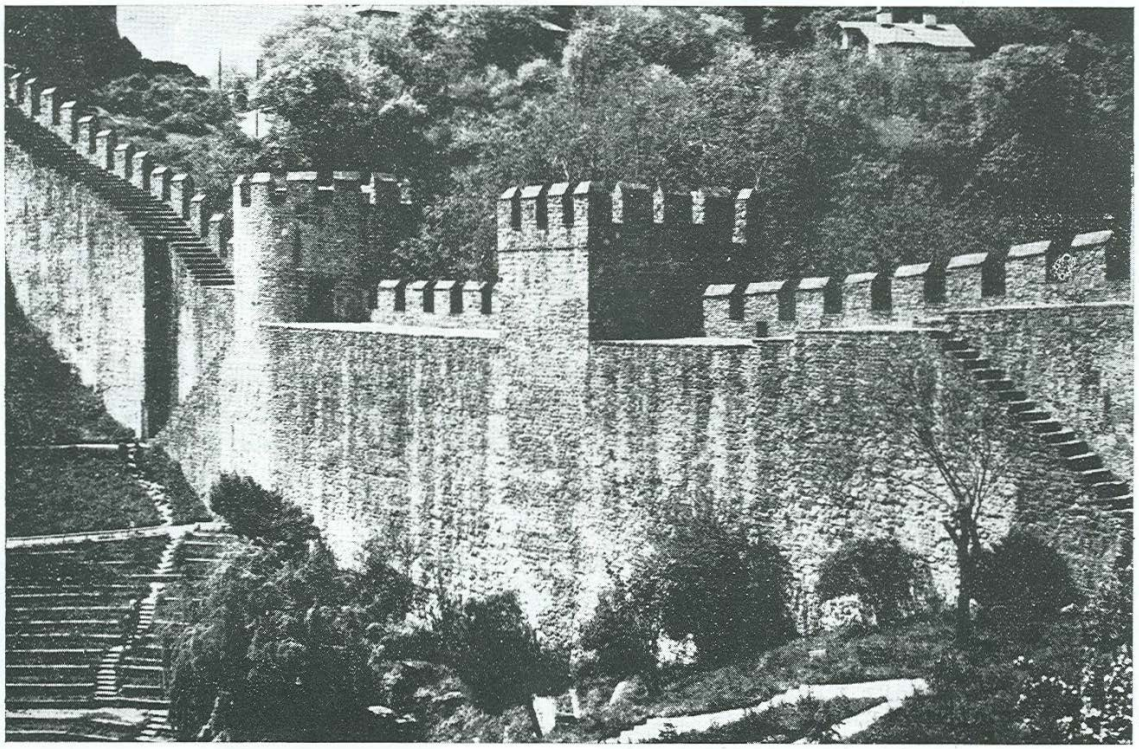
985. R. : Rumeli Hisarı'nda Halîl Paşa Kulesi duvar süslemesi

kışık ve az harclı â'detâ beton gibi işlenmişdir. Şark yüzünde ve şimâl-i şarkıysinde tuğla ile yapılmış iki süsleme levhası vardır; bunlardan birisi, Fâtih devrinde ahşâb kapılarda kullanılan küçük tablaların terkîbine pek benzer (984. R.). Dîğeri kıvrımlı bir çerçeve içinde bir geçmeden mürekkebdir, (985. R.), (1).

Kulenin duvar kalınlığı bedende 6.50 m., üst gövdede 2.5 m. dir. Halil Paşa Kulesi'nin, o zemânın pek kuvvetli olmayan gemi toplarına karşı korunmasına fazla ehemmiyet verilmemiş, her tarafına duvarları incelten, boşluklar yapılmakdan çekinilmemişdir. Ayrıca top mevzi'leri olup olmadığı belli değildir. Ma'mâfih birinci seğirdim yeri top ta'biyesine müsâ'iddir. Kulede dendanlar altında bir iki yağ çörteni kalmıştır.

IV. Küçük Zağnos Kulesi

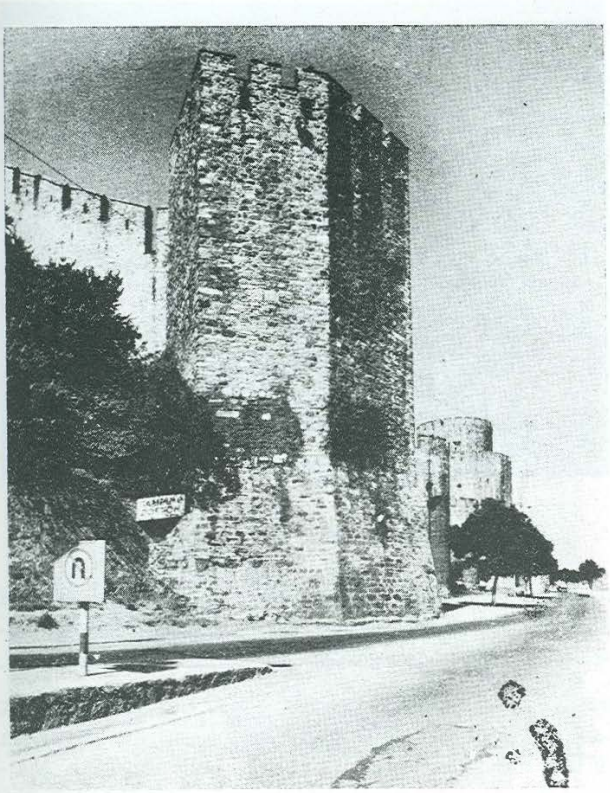
Hisar'ın cenûb-i şarkıy köşesinde, denize en yakın olan çok köşeli burcdur. Haşmetli görünüşüne bakınca, birçok katları ve teferru'âtı ihtivâ etdiği sanılır. Halbuki sâdece üst tabakasından kullanmak

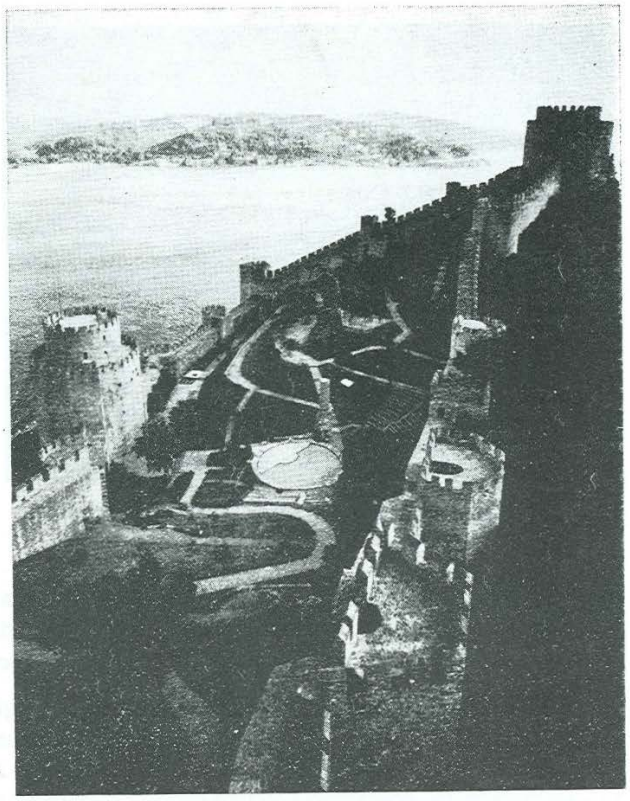
988. R. : Rumeli Hisarı garb surlarının içden görünüşü, 3. ve 4. numaralı burclar

(1) Gabriel, a.e., 56. S.. Birinciyi elle çizdiği bir resimle ism-i Celâl gibi bir şekil vermeğe gayret etmiş, diğerinde de ism-i Nebî tasavvur eylemişdir. Koyduğumuz fotoğraflarda böyle bir şey görünmediği âşikârdır. Bunlar her yerde rastlanan süslemelerdir. En yakın şimâli Zağnos Paşa Kulesi'ndedir. Gabriel bunları görmemişdir. Görseydi böyle bir okumaya teşebbüs etmez, Zağnos Kulesi'ndekileri de ayrıca zikrederdi.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
REKTÖRLÜĞÜ
MERKEZ KÜTÜPHANESİ

987. R. : Rumeli Hisarı'nda ikinci Zağnos Paşa Kulesi

989. R. : Rumeli Hisarı'nın 'umûmî görünüşü, garb, cenûb ve şark burcları

mümkindir. Cenûbdaki dimdik mâil surun üzerindeki bir kapıdan girilip üste çıkılır; tabakada 5 'aded yağ çörteni ve dendanlar vardır; mâil eteği gaayet yatık ve yüksekdir; (987. R.) Bu burc temâmen kayaya oturur; kayalar duvardan taşmakdadır, üstünde Zağnos Paşa'nın ikinci kitâbesi bulunmakdadır; sırasında yazılacakdır. Melling kuleyi külâhlı göstermişdir; bundan ehemmiyet verilen bir 'unsur olduğu anlaşılır.

B — Burclar

1. Saruca Paşa Kulesi'nin hemen yakınında olan üç yüzlü ve üç dılı'lı surdan taşmış, karnı yarık orta büyüklükde burcdur. Hiç hatılsız moloz taşıyle işlenmiş, fekat araya bol miktarda şâkuulî ve ufkıy tuğla kullanılmışdır. Bu burcdan sonraki surda bir yağ çörteni vardır.

2. Beş dılı' dışarıda kalmış, yine karnı yarık olan bu burcda iki sıra tuğla hatıl ve bir yağ çörteni bulunmakdadır.

3. Dört köşe pek ufak bir burcdur. Hatılsız, fekat mebzûl tuğla beslemelidir. Dendan altında bir sıra kirpi vardır. Bu burc suru keser. Karşılıklı kapılar ile bir tarafdan öbür tarafa geçilir; üst tabakaya da buradan çıkılır. Burc (988. R.) de içeriden (967. R.) de dışdan görülmekdedir.

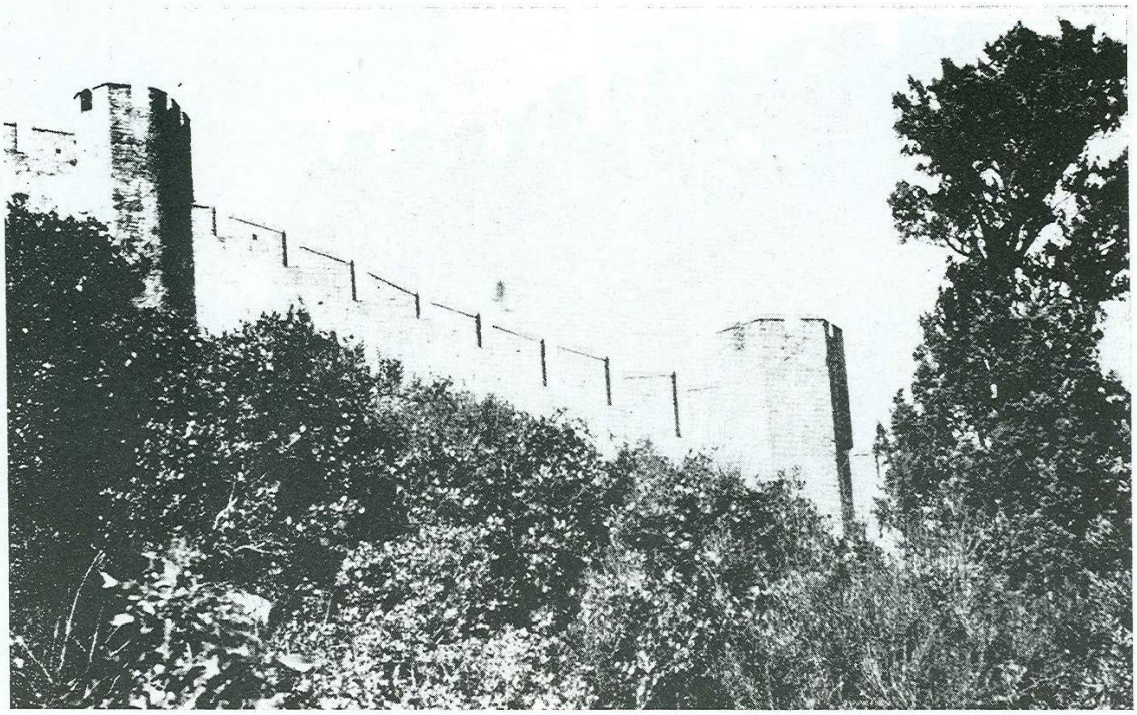
4. Bu yarım yuvarlak burcda yine tuğla serpişdirilmişdir. 4 'aded yağ çörteni vardır, (988. R.). Bu burc da suru keser.

5. Kule denecek büyüklükde yarım yuvarlak gövdesi dışarıda, içi boş, hatılsız burcdur; Dağ Kapısı heman bu kuleye bitişikdir. Bu burcda üç, Zağnos Paşa Kulesi'ne kadar olan surda iki yağ çörteni bulunmakdadır. (989. R.) de bu beş çörten üstden görülmekdedir.

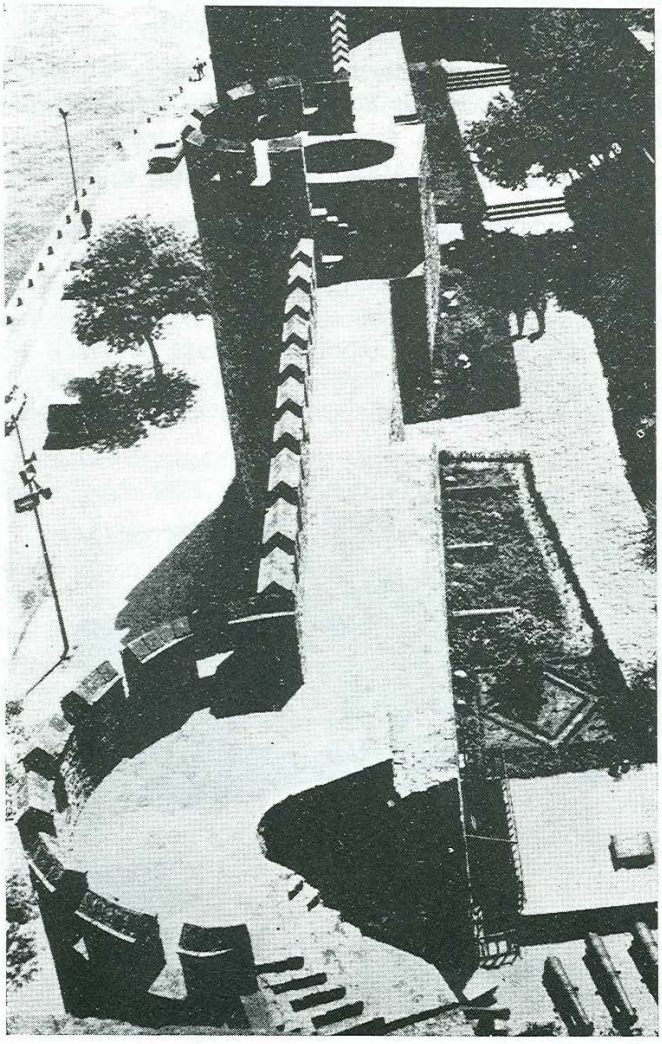
6-7. Zağnos Paşa Kulesi'nden aşağıya hemen 45° meyille inen dik erâzîde, üç köşe ufacık iki burcdur. 6. ile Zağnos Paşa Kulesi arasında koltuk kapısı vardır. Bu iki burca mutassıl surlarda yağ çörtenleri vardır.

8. Sâhilde ikinci Zağnos Paşa Kulesi'ne yakın olan, ortası delik sâde molozdan yapılmış yuvarlak burcdur. İki tarafından merdivenle duvarı üstüne çıkılır. Bu tarafda kara hücûmu pek düşünülmediği için yakın müdâfa'aya yarayan çörtenlere ihtiyac duyulmamışdır.

9. Ondan sonraki karnı yarık burc da dâirevîdir. Bu da 'aynı vasıfdadır. Fekat alt, üst, iki 'aded yuvarlak top mevzi'i bulunmakdadır, (992. R.). Bu mazgallar iç seviyeye yakındır.

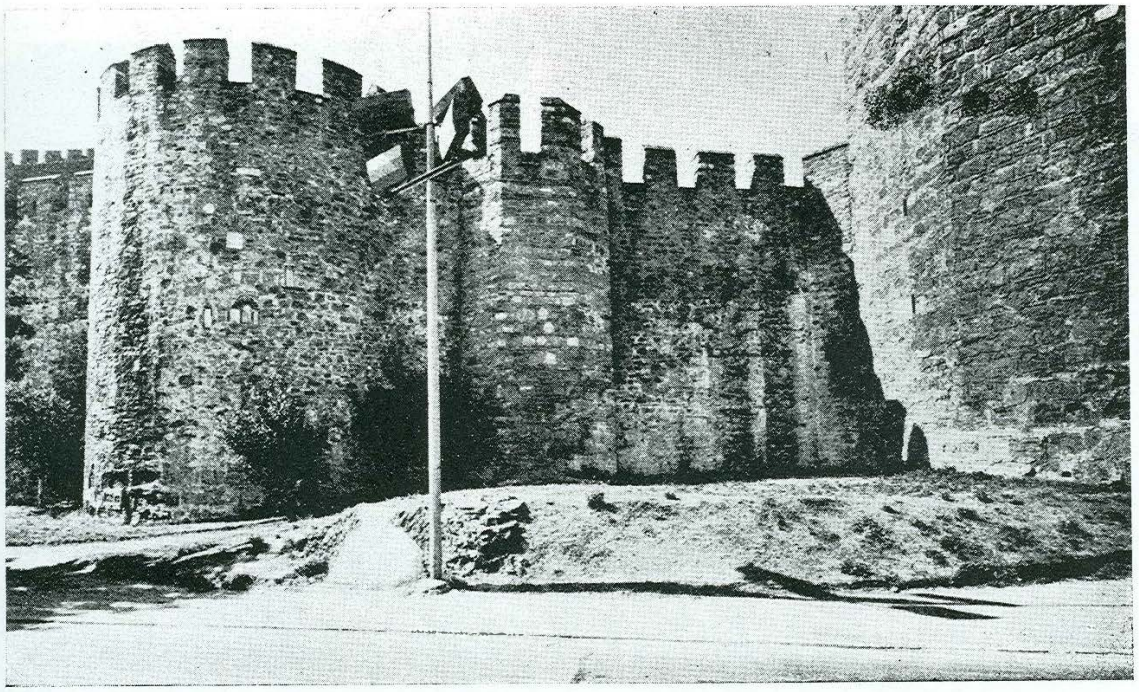
990. R. : Rumeli Hisarı'nda 6. ve 7. No:lu cenûb burcları

991. R..: Rumeli Hisarı'nda 8. ve 9. No:lu burcların üst-den görünüşü

993. R. : Rumeli Hisarı'nda 10. No:lu Burcun ekleme du-varı ve şevli yüzleri

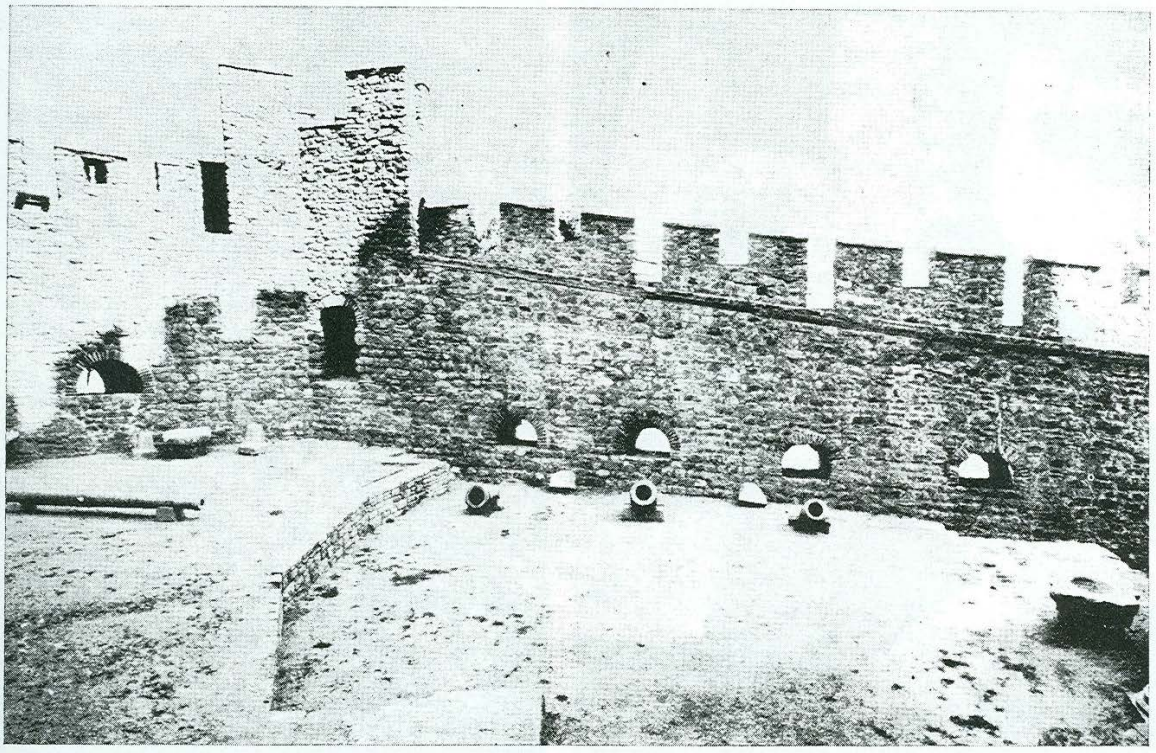
992. R.: Rumeli Hisarı'nda 9. ve 10 No: lu burclar, Halil Paşa Kulesi'nin köşesinde pahlı yüzdeki delik ve kule ile bu iki burcun önünü kaplayan dolma toprak

10. Bu duvarın dışarıya taşmasından 'ibâret, başka hiç tertîbâtı olmayan, Hisar'ın en ufak burcudur. Biz Hisar Peçe'nin ucunu dayatmak için yapıldığı kanâ'atindeyiz. Esâsen bu taşkınlığın inşââtı toplama iri taşlarla, yanındaki burcdan büsbütün başka olduğu gibi, duvara bâriz şekilde eklemedir; yüzü şevlidir, (993. R.). Bu burcun yıkıldığı ve şekli biraz değişdirilip, yeniden yapıldığı bellidir.

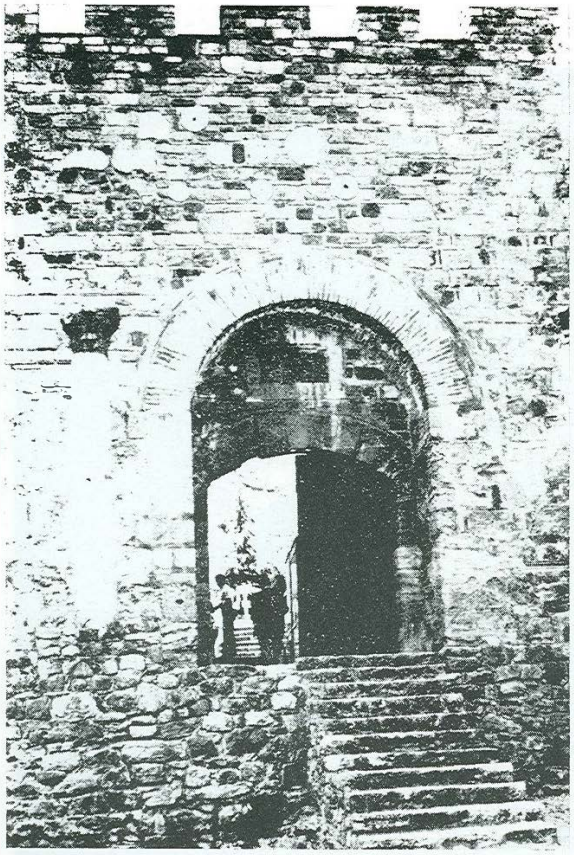
11. Esas kapının yanında yarım dâireden fazla yuvarlak olup burcların en büyüğüdür; yakın vakte kadar içinde bekçiler otururdu; üstü bir çatı ile örtülü idi, (954. R.) de bu vaz'iyeti görülmekdedir. Sâde molozla yapılmışdır.

12. Hisar Peçe'nin top mevzi'ini hâvî, karnı yarık, moloz inşâât, ufarak burcdur, (994. R.).

13. Saruca Paşa Kulesi'nin altında şark-ı şimâlî köşesinde moloz taşından yapılmış, karnı yarık ufak

994. R.: Rumeli Hisarı'nda Hisar Peçe'nin içi ve burcu

995. R. : Rumeli Hisarı'nda esas kapı

996. R. : Rumeli Hisarında dağ kapısı

burcdur, (954., 968. R.). Bu burcda top mazgalına benziyen bir boşluk vardır. Gabriel bu kule ile Saruca Paşa Kulesi arasında Boğaz'ı gözleme yeri olduğunu söylüyor. Eski fotoğraflarda da böyle bir şey fark ediliyor. Fekat son ta'mîrâtda hazfedilmiş olmalı ki şimdi yokdur.

C — Surlar ve Kapıları :

Surlara yerine göre kalınlıklar verilmiş, tertîbât alınmışdır. En kalın surlar kara tarafındadır. Burâlar top atışına ve kütle hâlinde yaya hücûmuna müsâ'iddir. En büyük kalınlık da garb surlarının Zağnos Kulesi'ne yakın yerlerinde olup 5.00 m. dir. Ondan sonra yuvarlak 5. No: burca doğru 4.50 m. kadar inip böyle devam ederek I. burcda 4.30 olur ve Saruca Paşa'ya kadar 'aynı kalınlığı muhâfaza eder. Bu surlara zemînden çıkmak ve dik yerlerinde üstünde yürümek için takım takım merdivenler vardır.

İkinci derecede kalınlık şark tarafının deniz seviyesinde olan kısımda olup, 4.30 m. dir ve sâbit olarak devam eder. Esas kapının bulunduğu yuvarlak burc ve Halil Paşa Kulesi arasında ise 5.00 m. dir.

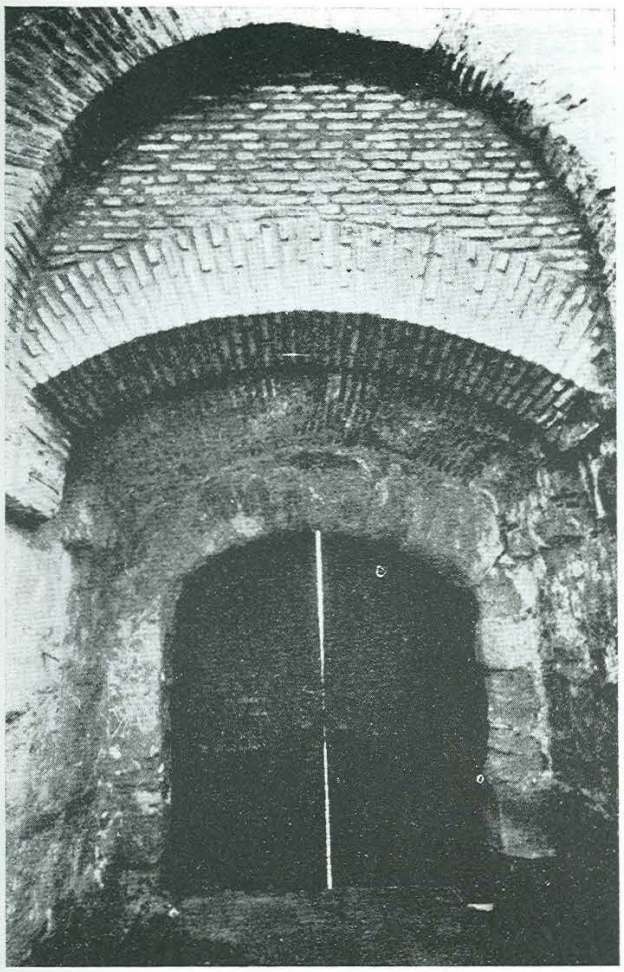
Yuvarlak burcdan sonra erâzî son derece dikleşdiğinden, sur incele incele, şimâl istikaametinde yürüyüp duvar gibi dik kayaya oturan uzun sur 2.5 m. ye kadar incelir; bu kalınlık seğirdim yolu yapılabilecek asgarî ölçüdür. Bu kısımda uc mazgalda bir çörten vardır. Şimâl yüzünün Saruca Paşa Kulesi'nden kırmaya kadar olan düzlüğünde sur 3.70 dir. Orası ile 13, burc arası yine 2.50 dir. Zîrâ burası da son derece dikdir. Şimâl surlarında yer yer çörtenler ve bir de top mazgalına benzer açıklıklar göze çarpmakdadır. Cenûb yüzünde kalınlık hemen hemen 3.00 m. olarak sâbitdir. Sâdece Zağnos Paşa Kulesi'ne bitişik kısa bir parça gitdikce genişler. Buradaki çörtenleri de yazmışdık.

Sûrların resimlerini plânlardan, kule ve burclarla berâber koyduğumuz resimlerden ta'kıyb mümkindir. İnşââtı 'umûmîyetle oldukca düzgün moloz taşıyledir. Yalnız denize yakın yerlerde, bilhassa kapı civârında yapılardan sökülmüş taşlar, daha büyük parçalar, sütûn kırıkları, od taşı, mermer cinsi vardır. Fekat bunlar az ve mahdûd yerlerde kullanılmışdır.

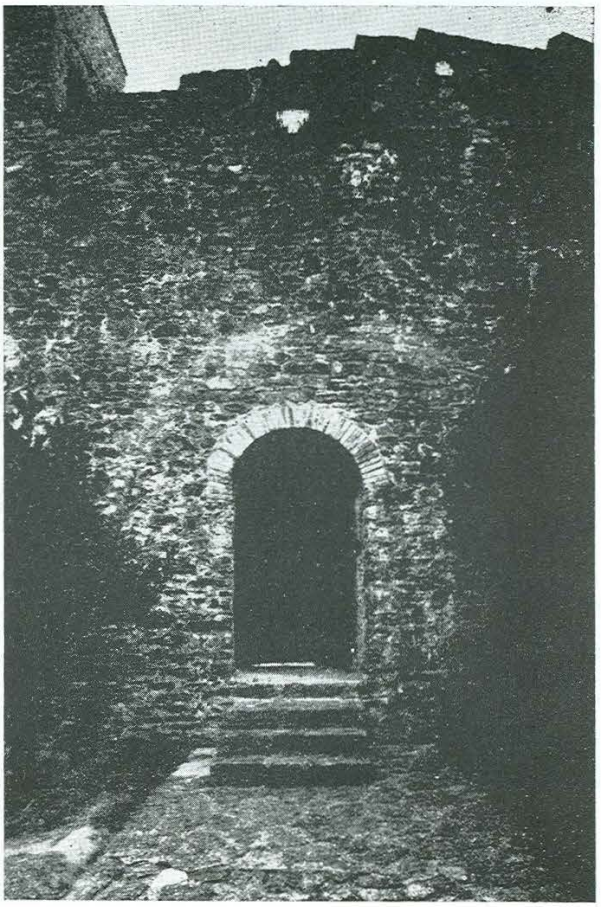
Kapılar :

1. Hisar Peçe'nin kapısı pek basîtdir; ta'rîfe değmez.

2. Esas Kapı : İki tuğla yuvarlak kemer içinde taşdan yapılmış basık kemerlidir; üstünde dört köşe mâşikuli vardır; (997. R.). Kapı kanadları meşe üstüne çakılmış demir kuşaklardan yapılmış, arkası-

997. R. : Rumeli Hisar'nda garbda sel kapısı

998. R. : Rumeli Hisarı'nda cenûb yüzündeki koltuk kapısı

na meşe kol sürgüsü konmuşdur. Bu kapının üstündeki duvarın toplama taşlardan yapıldığı görülür. Evliyâ Çelebi (I-455) buna Hisar Peçe Kapısı diyor.

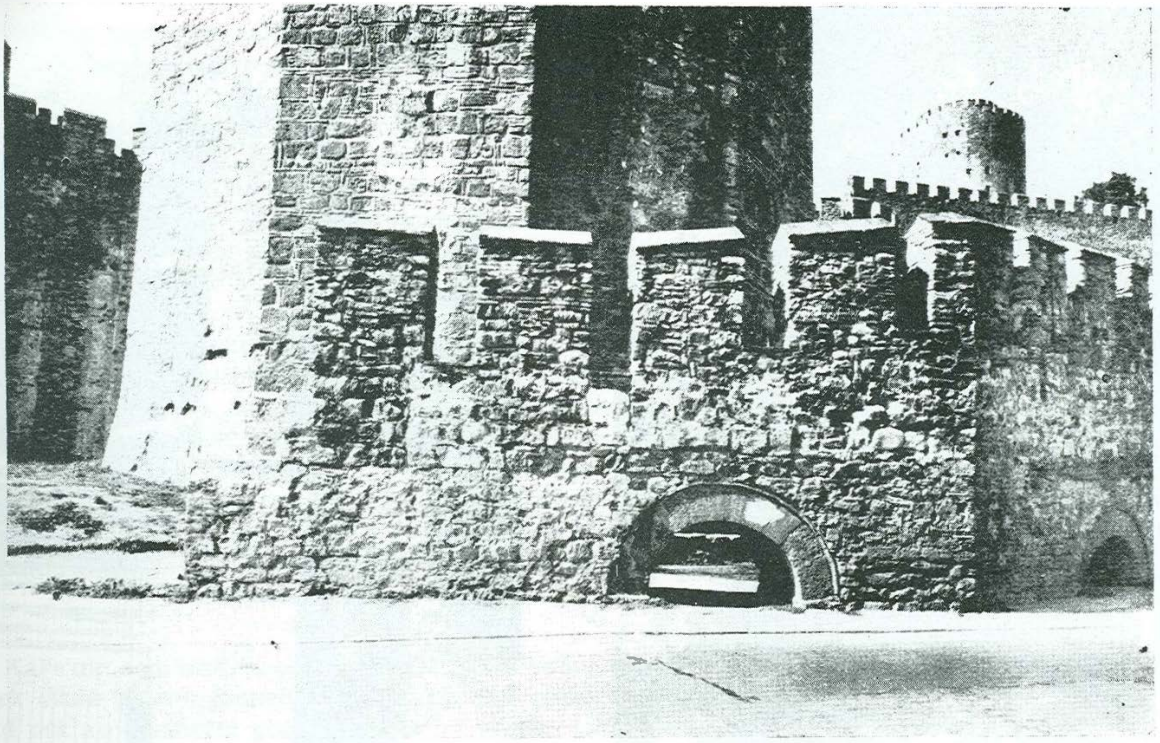
3. Saruca Paşa Kulesi yanındaki bundan daha teferru'âtlıdır, iç tarafda derin bir tuğla kemer içinde iki nöbet höcresi vardır. Kanad yuvasının iç kemeri tuğla, dış kemeri taşdır. (996. R.) de kapı kanadının meşe kısmı ve kol sürgüsü görülmekdedir. Evliyâ Çelebi buna Dağ Kapısı diyor. Bu kapıda da murabba' bir mâşikuli bulunmakdadır.

4. Garb Kapısı 5. No: lu burcun bitişiğinde olan bu kapıda demir bir perde vardır. Tabî'î bu perdenin yuvası kızgın yağ atmak için de kullanılabilir. (997. R.) de basık tuğla çift kemerin ortası perde yuvasıdır. Evliyâ Çelebi buna Demir Pencereli Sel Kapısı diyor. Buradan belki bir mikdar sel gelebilir ammâ, asıl sel gelecek dere, 3. ve 4. burclar arasındadır, (955. R.).

5. Koltuk Kapısı: Zağnos Paşa Kulesi'nin altında cenûb duvarları yüzündedir; tek kanadlı kapısı, gaayet geniş, gönye burun kesilmiş silmeli mermer Bizans sövelerine oturur. Ne mâşikulisi vardır, ne bir tahkîmâtı. Bu kapıya yanaşmak pek kaabil değildir, ammâ böyle koltuk kapıları îcâbında örülür, (998. R.), bu kapıyı içden göstermekdedir. Evliyâ bu kapıdan bahsetmez. İç tarafa seğirdim döşemesinden dendanımsı bir şey yapılmış ve korkuluğuna mermer üzerine kabartma kûfî ile İsm-i Celâl ve ortasında İsm-i Nebî yazılmışdır. Dikkat edilirse, böyle mubârek mefhumları ihtivâ eden levhalar, câmi'lere imtisâlen, ayağın bastığı yerden daha aşağıya konulmamışdır. Bu sebeble Halîl Paşa Kulesi'nde, üstünde gezilen döşemelerden aşağıya İsm-i Celâl konacağı zâten düşünülmemelidir; ammâ Gabriel bunu ne bilsin Bu günün zürriyeti ne anlasın?

D — Hisar Peçe

Rumeli Hisarı'nın şimdilik hallolmadan kalan kısmı, sâhanın ufaklığına karşı ehemmiyeti büyük olan bu Hisar Peçe'dir. Sâhili tarayacak, gemileri durduracak olan âlet, buraya ta'biye edilen toplardır. Yuka-

999 R. : Rumeli Hisarı'nda Hisar Peçe'nin en cenûb ucu bakıyesi

rıda yazdığımız gibi Dursun Bey (40. S.), top mazgallarına 20 kapı konulduğunu bildirir. Her şeyden evvel büyük top mazgalları birer kanad ile örtülüyor ise bunları, belki gece için ihtiyâtî bir tedbîr olarak tasavvur etmek lâzımdır. Yoksa bu kapılar vazîfe esnâsında muhakkak açık duracak ve humbaracılar, topcular her atışdan sonra, dışarı çıkıp topu ağzından dolduracaklardır. Belki kanad bile yokdu ve mazgallar üstdeki dendan sırasından müdâfa'a ediliyordu. Bugün 9 kadar mazgal ortadadır; zîrâ Hisar Peçe'nin cenûba dönen ucunun yerinde binalar yapılmış ve bu kısım yıkılmışdır. Biz temelleri aramak için hafriyât yapdık ancak 2.0 m. kadar bir kısmın temelini bulabildik. Ondan sonrası (992. R.) ve (999 R.) de görülen 1.5 m. irtifâ'ındaki toprak yığınına saplanmakda, fekat bir iz görülmemekdedir. Yer yer açdığımız çukurlarda da ,temele delâlet edecek bir işârete rastlamadık. 100 m^3 den fazla tutan bu imlâ kaldırılırsa, belki birşeyler bulunabilir. Ortalarda temel izi kalmasa da, Hisar Peçe'nin sûra saplandığı yer bir işâret teşkil edebilirdi; ammâ sûrda bir duvarın gelip saplandığına dâir en ufak bir iz yoktur. Yalnız 10 No: lu ufacık çıkıntı burc yeniden yapılmışdır; 'acabâ oraya saplanıyordu da burc yeniden yapılınca iz kayıb mı oldu? Bu bize bir ihtimâl olarak görünüyor; binâen'aleyh biz istikaametin takrîbi devâmı olarak bir kere, 9. burca saplanmış gösterdik; söylediğimiz ihtimâli de ihmâl etmeyerek, bir dirsekle kırıp, yeniden yapılan 10. burcda da nihâyetlendirerek, bir ikinci hâl şekli ortaya koyduk. Bundan fazlası hafriyât netîcesinde belki bulunabilir.

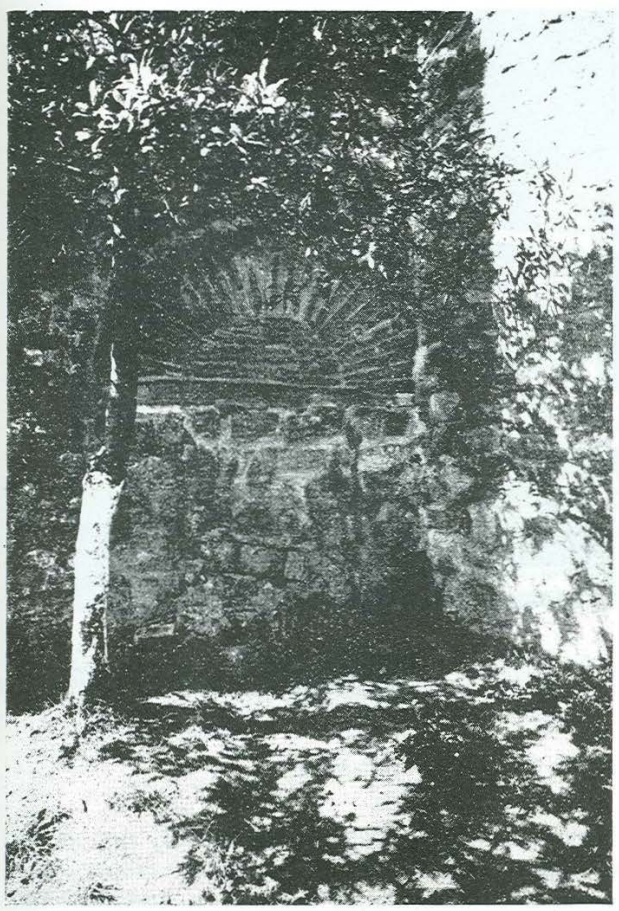
Şunu belirtmek lâzımdır ki, bu vaz'iyete göre 20 mazgala yer kalması müşkildir; ammâ bu söylediğimiz büyük mazgallara göredir. Zîrâ kalan 9 mazgalın üçü büyükdür; dîğerleri çok farklıdır. Eğer onlar da küçük olursa bir imkân hâsıl olabilir. Bu üç büyük mazgal rıhtım seviyesindedir; (954. R.), dîğerleri, erâziye uyarak daha yüksekde iki seviyededir, (994. R.).

E — Su Mecrâları :

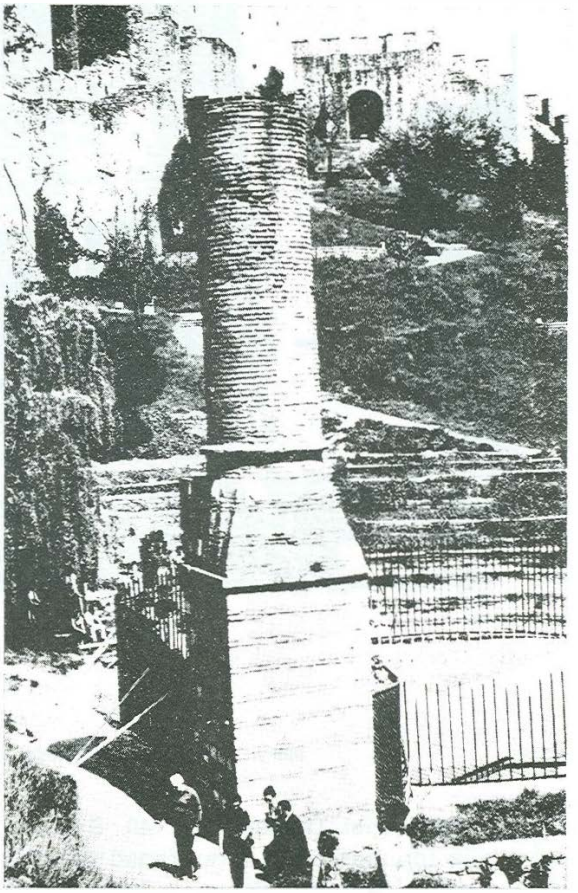
9. Burca karşı durunca, sağ tarafı hizâsında, Robert Kollej'in sularını da aldığı söylenen bir mecrâ ağzı, (992. R.) de görülmekdedir. Fekat bu kulenin sol tarafına muttasıl şimdi tıkalı olan bir ağız daha vardır, (1000. R.). Tıkamanın yeni olduğu demirli beton parçalardan bellidir. Bunun içerisindeki karşılığı 140-146 sm. genişliğinde olup menfezin ağızda 100 m. ye iner. Derinlik 3.55, önüne örülen duvar 0.73 m. dir. İrtifâ'ı; kemeri 1.22, düz kısım altdaki oluk dibine kadar 1.43 olmak üzere, cem'an 2.65 m. dir. 1.43 m. lik kısmın ortası bir oluk şeklindedir; yanlar daha yüksekdir. Bu hâle göre, iç dışdan daha alçakda kaldığından, sel suyunun akmasına izin vermez. Bu mes'ele de hâllolunmuş sayılamaz. Şimdi dağdan gelen sular kapıdan akacakdır; bağçenin meyilleri ona göre değişdirilmişdir.

F — Çeşmeler :

Eskiden üç çeşme varmış. İkisi cenûb duvarına yakın imiş, biri câmi'in arkasındadır. Kesme taşdan yuvarlak kemerle yeni yapılmış geniş bir çeşmedir. Resmini koymaya lüzûm görmedik.

1000. R.: Rumeli Hisarı'nda 9 No: lu burcun solunda örülmüş menfez

1001. R.: Rumeli Hisarı'nda câmi' sâhası ve minâre bâkıyesi (minâre üstünde câmi' duvarı izleri bellidir)

G — Câmi' :

Hisar'ın iki ucundaki tepelerin arasındaki vâdînin düzlük yerinde garb surlarına yakın yapılmışdır. Câmi'in harîm kısmı, eski bir sarnıcın üstüne kurulmuş, beden duvarları, bu sarnıcın seviyesine kadar çıkan temel duvarları arasına oturtulmuşdur. Sarnıcın kutru 15.65 m. dir; câmi'in eb'âdını da dışdan dışa 10.62×10.67 olarak ölçdük; bir iki santim farklı olabilir. Temel duvarları yanlarda 80 sm., mihrâb duvarında 97 sm. dir. Beden duvarları 6.10 m. yükseklikde olup yanlarda 75, mihrâb duvarında 97 şm. dir. İçden içe takriben 9.12×8.95 eb'âdında bir harîm elde edilecekdir. İşte bu harim üstünde bu gün lu'biyât icrâ edilmekdedir; (1001. R.) de parmaklıklar arasında görülen oyun sahnesidir; burada trajediler yer almakdadır; ammâ Ödipus'un mu kimin cinâyetleri oynandığı sorulmaya değer. 1917 harîtası câmi'i yanmış olarak göstermekdedir; belki o zeman mahvolmuşdu; lâkin bu gün niye yapılmaz?

Minâre harâbesi 2.50×2.43 m. eb'âdında dört köşe bir ka'aide ile, baklavalı mütenâsib bir küpden ve yuvarlak tuğla bir gövdeden ibâretdir. Ka'aide iki tuğla bir kesme taşla yapılmışdır. Yalnız bir hatıl üç tuğladır. Küp üç tuğla bir kesme taşdır; bilezik ve silmeler kesme taşdan yapılmışdır. Minârenin basamakları, çekirdeğiyle berâber tek parçadan oyulmuş meşedendir. Kenarları ahşâb, kendileri kârgîr muhtelit minâre basamaklarına çok rastlanır ammâ, böyle temâmı meşeden olan bir ikincisine biz tesâdüf etmedik. Ahşâb yapılması, her hâlde sür'at te'mîni için olsa gerekdir. Minârenin konuşu da hiç bir câmi'de olmayan bir tarzdadır. Minâreler kıble duvarı hizâsında veyâ onun bir köşesinde, ya'nî geridedir; bu öyle değildir; mihrâb duvarının ve cenûb duvarının ikisinden ileride, sağ köşeye taşırılmışdır (1). Bir başka ifâde ile minâre câmi'den daha öndedir; duvarların izleri minârenin garb ve şimâl yüzlerinde âşikârdır. Minârenin duvarlardan taşgınlığı iki tarafda müsâvî değildir. Böyle olduğu plânda gösterilmişdir.

Câmi'in, minâreye nazaran ölçülen kıblesi cenûbdan şarka tam 29-30° dir. İstanbul'un bu ilk câmi'i için, cidden isâbetli ve doğru bir kıbledir. Bekliyoruz: Kal'e, câmi'i ve mahallesi ile bir bütün olarak yapıldığı halde, kal'e ta'mîr edilir de ne için câmi' edilmez? Bekliyoruz bu câmi' ne zeman yapılacakdır? Bunu bekliyoruz.

*
**

(1) Prof. Gabriel'in 'umûmî plânda yalnız cenûb duvarından taşar gösterilmişdir.

İnşââtın hacmı ve çalışanların adedi Rumeli Hisarı'nı teşkîl eden kule, burc, sûr, kubbe, câmi', mecrâlar, kapı ve döşeme ve çatı-külâh işlerinin mıkdârını, yapdığımız rölöveler sâyesinde, az bir takrîbiyetle bulmak kaabildir; takrîbiyet de daha ziyâde temellerin bilinmemesinden doğmakdadır. Biz yapdığımız hisabda üst büyük kulelere, o da kayaların boşluklarını doldurduğu düşüncesiyle ihtiyâten, 1.00 m., Halil Paşa Kulesi'ne 3.00 m., sûrlara vasatî 1.50-2.00 m. temel kabûl etdik. Kulelerdeki odaları dolu gibi aldık. Zîrâ hem büyük bir te'sîr yapmaz, hem de onları yapmak için sarfedilecek zeman ve işcilik, dolu olmasına nazaran daha fazladır. Buna göre yapdığımız hisabda kule, burc ve sûrların kârgîr hacmı olarak 57700 m^3. bulduk. Buna câmi', sed duvarları, çeşmeler, sahanlıklar gibi tâlî aksamı da 'ilâve edersek 60-62000 m^3. diyebiliriz.

İnşâât müddeti takrîben 4 ay = 120 iş günü olduğundan bir güne 60,000 m^3 : 120 = 500 m^3 isâbet etmekdedir. Ammâ bu her gün kârgîr inşâât yapıldığına göredir; iskele ve çatı gibi, hizmet veyâ başka nevi' inşââtı bekleme mecbûriyeti dolayısiyle kârgîrlere daha az inşâât günü ayrıldığını düşünmek yerinde olur. Meselâ bunu 100 gün alabiliriz. Bu takdîrde güne 600 m^3 düşer. Bir usta günde 2 m^3 yapabilir. Bundan da 300 duvarcı ustası ile sâhile çıkmış olan taş ve harcı taşıyan 700-800 kişi olması lâzım gelecekdir. Buna bir mikdar da nakliyecinin 'ilâvesi ma'kûldür. Târîhlerin yazdığı 1000 usta 2000 'amele gibi rakamlar mübâlâğadan 'ibâretdir. Biz kereste vesâire işleriyle berâber 120 iş gününde 300 usta ve 700-800 yardımcı 'amele, bir 200 de arabacı ve kayıkcı olduğuna kaani'iz.

*
**

Kal'e'nin aslî vazîfesi olan 'askerî kıymeti ve bu yoldaki imkânlarını yer yer söyledik. Topdan ifâde etmek lâzım gelirse, Rumeli Hisarı, Boğaz'dan geçişi önlemek için olduğu kadar, gaayet kuvvetli bir istinâd noktası vazîfesini görmek için yapılmışdır. Arkalara, tepelere doğru ilerletilen te'sîsler, hem tahassun etmek, ya'nî bir hısna, hisara dayanmak için ne kadar elverişli ise, Halil Paşa Kulesi ve dîğer burcların daha yakından yardımının 'ilâvesiyle, Boğaz'a her ân ateş edebilmek için, önü açık top mazgallarından dolayı bünyesi za'îf kalmaya mahkûm, Hisar Peçe'yi ve onun toplarını korumak için de o kadar faydalıdır.

Garb tarafındaki iki kule ile berâber, sûrun o kadar baş döndürecek, insana korku verecek manzarada, dev cüssede ve kalınlıkda yapılması, işin ne kadar ehemmiyetli tutulduğunu, şehrin muhâsarasında hiç bir noktanın, hiç bir şeyin ihmâl edilmeyeceğini, Bizans'a göstermek, duvarlarının ne kadar kalın olduğunu duyurmak sûretiyle, düşmanda telâş hâsıl etmek içindir. Yoksa 6.5-7.0 m. lik duvarlara ne lüzûm vardı? Hiç bir top hiç bir güllenin bunlara te'sîr etmesine aslaa imkân yokdur. Hattâ değil o zeman, daha sonraki infilâklı mermiler bile, bu nevi' kal'eleri yıkamıyor. İşte, Çanak Kal'e bahsinde gösterdiğimiz gibi, 38 sm. lik gülleler bu duvarları yıkamamış, sâdece köşesini koparmışdır.

Fâtih devri topları çok daha ince olan o da V. 'asırda yapılmış İstanbul sûrlarına ancak te'sîr edebilmişdir.

Ammâ bu kal'eyî yapdıran Fâtih Sultan Mehmed'dir. O her tedbîri alır, ondan sonra Küllî Kudret'e havâle ederdi. Bu taraf sûrlarını 5.0 m., kuleleri 6.5-7.0 m. kalınlıkda tutub üstelik, kulelerin hücûm gelmesi mümkin olan taraflarını dolu bırakmak, Orta Çağ'ın o zemâna kadar kullandığı dört köşe kuleler yerine, top güllelerinin sekmesine, kaymasına yol açacak yuvarlak makta'lar intihâb etmek, karnı yarık burclar koyarak, sûrları bölmelere ayırıp tecrîd etmek, meyilli etekler yapmak gibi pek ince teferru'âtdan hiç bir şeyin, hiç bir noktada ihmâl edilmemesi bu Hisar'ın 'askerî kıymetini, müdâfa'a tekniğini pek yüksek bir seviyeye ulaşdırmakdadır.

Şunu da söyliyelim ki garb tarafında duvarlardan daha yüksek erâzî varsa da bunlar çok uzakdadır; Hisar'ın içini görmeye müsâ'id değildir; (955. R.) de resim çok yüksekden alındığı hâlde, içerisi görünmez. Ancak Halil Paşa Kulesi'nin üstü göze çarpar. Buralardan içeriye hiç bir atış yapılamaz. Osmanlı 'askerî ıstılâhiyle bu hisara (havâle) de yokdur.

Bu kulelerin ve sûrların üstünde top var mıydı? Tek tük yuvarlak mazgal, meselâ şimâl cebhesinde görülür. Fekat ona hâcet kalmadan, pek â'lâ ufak toplar ve Fâtih'in îcâdı olan havanlar buralara konabilir.

Hisar Peçe, açık olması mecbûrî olan yer seviyesinde top mazgalları yüzünden za'îf ve müdâfa'ası güç bir mevzi' olabilir. Burada mazgalların kapağı var mıydı? Zorzo Dolfino kapak var diyor; Dursun Bey kapı diyor ammâ, kapı kapaksız olana da söylenilir. Olsa da, bu çapulcu, geçici ta'cizler için kullanılır. Fekat bulunmazsa ne olacakdı? Denizin yaladığı bu ağızlara kim yanaşabilirdi? Sûr var; müdhiş Halil Paşa Kulesi var; her türlü müdâfa'a var. Onun için buranın za'îf olduğunu düşünmek ancak nazarîdir; fi'lî bir kıymeti yokdur.

Hüseyin Dağtekin Bey Högg'den yapdığı nakılde (1), bu müellifin böyle yatık ve sıyırma ateş eden mev-

(1) Hüseyin Dağtekin, a.ma., 132. S.

zi'lerin garbdan alındığını bildirdiğini kaydediyor. O zemâna kadar revacda mı idi ki, garb yapsın da, taşına taşına bu teknik bize gelsin? Topu top eden Fâtih Sultan Mehmed'dir. Top ile berâber de sâhil mevzi'leri çıkmışdır; bu tabi'î bir netîcedir.

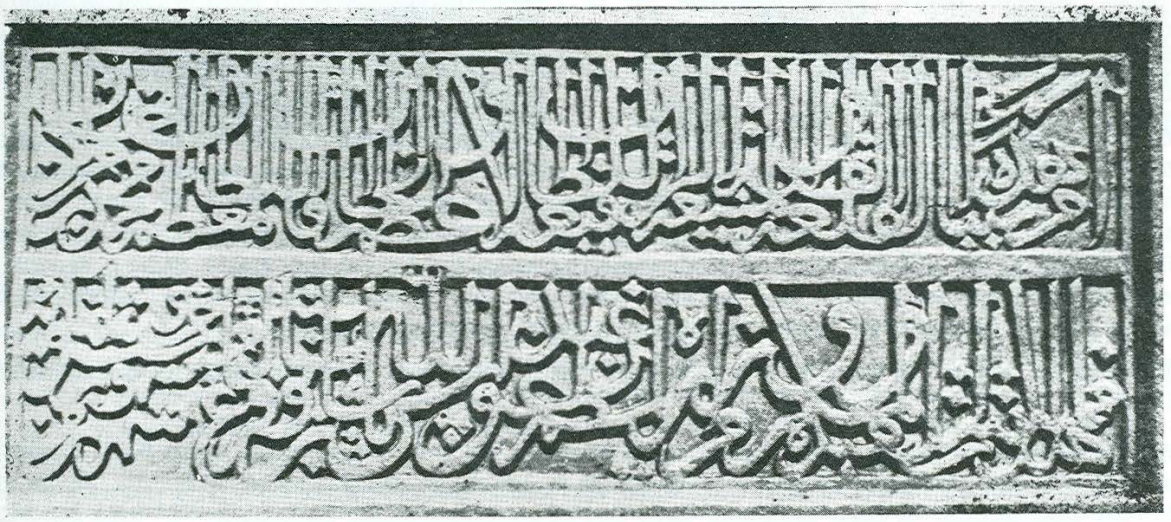
Evliyâ'nın bahsetdiği 105 'adedi, Hisar'ın topları için doğru muydu? Bunlar nereye konabilir? Bu husda fazla bir şey söylenemiyeceğini zannediyoruz. Bir kere bu ma'lûmât iki 'asır sonraya 'âiddir. O zemâna kadar topculukda da inkişâflar olmuşdur; Fâtih zemânını pek ilzâm edemez, kanâ'atindeyiz.

Kitâbeler :

Rumeli Hisarı'nda cenûb yüzünün iki köşesinde olan Zağnos Paşa Kuleleri'nde iki kitâbe vardır. Bu kitâbelerden yukarıdaki çok sene evvel Halil Edhem Bey tarafından neşrolunmuşdu (1). Biz de 1952 senesinde estempajını ve iyi bir fotoğrafını tedârik edemediğimizden Fâtih Devri Mi'mârisi adlı eserimizde, 'aynen nakletdiğimizi tasrîh ederek, derc etmişdik. Hatâmız o zeman duyduğumuz hörmet îcâbı olarak Halil Edhem Bey'in yanlış yapacağını tasavvur etmememiz ve onu tenkıdden çekinip, kitâbenin doğruluğunu tasdik etmemizdir. Bununla berâber (R) harfinin de, Halil Edhem Bey'in söylediği gibi, Recebe delâlet etmediğine de nazarı dikkati celb eylemekden de kendimizi alamamışız (2).

Bu arada Gabriel'in ba'zı vavlar ve El-Kulle eksik, mevcûd olmayan bir حب fazla olarak dercetdiği kitâbeyi de zikredelim; bunun üzerinde durmak lüzûmunu hissetmiyoruz (3).

Her ne hikmetse bu kitâbe başlı başına bir mes'ele oluvermiş ve ba'zı yazılara mevzû' teşkîl etmişdir. İşin garîbi öncekilerde Halil Edhem Bey bir tarafa bırakılıp bizim naklimiz muhâtab alınmış, hedefe o metin oturtulmuşdur. Evvelâ, Şerefeddin Erel Bey'in talebi üzerine, rahmetli Kadircan Kaflı Bey bir fıkra yazmış, başka yerden nakıl olduğunu yukarıda bildirdiğimiz, kitâbe metnini, bizden aldığını söyleyerek,

1002. R. : Rumeli Hisarı'nda Zağnos Paşa büyük kulesi kitâbesi

üstelik küçükleri müstesnâ, 7 hatâ ile fıkraya geçirmiş, ve asıl bizim (R) harfinin delâlet etdiği ma'nâ için yapdığımız tashîhden tegafül ile, birçok mutâla'alar serdetmişdir (4).

Bu işin muharrik ve mu'akkıbi Şerefeddin Erel Bey, 1971 de neşretdiği ve Nişancı Mehmed Paşa Kabrî bahsinde ismi geçen ufak risâlesinde tekrar 5 kelime üzerinde bir tasrîh yapdığını son sahifede hatırlatarak mes'eleyi unutdurmamak arzûsu göstermişdir (5). Halbuki bu son ikaaza hiç hâcet ve yer yokdu; 1955 de Kal'e'nin bir kısmını ta'mîr için iskeleler kurulunca rahmetli aktör Behzâd Butak Bey, Bursalı alçı san'atkârı İsmâil Sönmez Bey vâsıtasıyle, bu kitâbenin alçı kalıbını aldırmış ve mes'eleyi büyük bir aydınlığa kavuşdurmuşdur. Behzad Bey bu tedkıykaatının neticesini bir makaalede neşretmiş (6), ve o târîhden 50 sene evvel bile bu kitâbeyi okumaya teşebbüs etdiği hâlde tam bir muvaffakiyete erişemediğini, binâen'aleyh böyle kalıp almaya mecbûr olduğunu, Halil Edhem Bey'in, Prof. Gabriel'in, bizim ve Şerefeddin Bey'in bu çalışmalardaki mevki'mizi pek kibârâne belirtmiş, bu kalıb olmasaydı, kimsenin metne vâsıl olamayacağını söylemişdir. Makaalesinde nesih ile aslını ve lâtince yazılmış metinlerini ver-

(1) Halil Edhem, İstanbul'da En Eski Osmanlı Kitâbesi, T.O.E.M., 8. cü. 484-497. S.

(2) E.H.A., Osmanlı a.e., 415-422. S.

(3) Gabriel, Chateaux... 59. S.

(4) Kadircan Kaflı, Yeni Sabah Gazetesi, 19 Mayıs 1955.

(5) Şerefeddin Erel, Önemli Birkaç Kitâbe, İstanbul 1971, 8. Sahife, Müellif risâlenin son satırlarında 14 Temmuz 1955 târihinde Tercüman Gazetesi'nde bu kitâbeyi neşretdiğini söylüyorsa da biz arayamadık.

(6) Behzad Butak, Yanlış Okunan İki Kitâbe, Cumhuriyet Gazetesi, 19 Teşrin-i Sânî 1956.

mişdir. Koyduğumuz (1002. R.) kitâbe fotoğrafı Hisar'da kapının içine asılmış olan kalıbdan alınmışdır, 36×80 sm. eb'âdında 2 satır 'arabcadır; istif güzel, fekat pek girîft, yazı ve harfler ise hakları verilmeden yazılmış, oldukca kötüdür:

١ ـ امر ببناء هذه القلعة المباركه و القلعه الرفيعه السلطان الاعظم و الخاقان المعظم السلطان محمد بن مراد خان
و وزيره المطهر زغنوس پاشا بن عبدالله و فرغ منها لتمام شهرين من شهور سنه ست و خمسين و ثمانمايه ٢ ـ خلدت مملكة لعبده المكرم

Behzad Bey, pâdişâha mu'azzam sıfatı verilen bir kitâbede vezîre de 'aynı kelimeyle hitâb edilemiyeceğini söylemekde haklıdır. Behzad Bey'e gelinceye kadar hepimiz tarafından böyle okunagelen kelimenin mim+tı+mim+rı'dan mürekkeb olduğunu söylüyor ki doğrudur. Ancak kendisi bunu matam veyâ üstden bir nokta alarak mazam okumuş ve her iki okunuşun da lûgatda ma'nâsını bulamadığını yazmış. Biz Ahter-i Kebîr'de kaftan ma'nâsına gelen et-tımr kelimesine rastladık. Mu'azzam ile seci' düşmesi için, bu kelimeyi hil'at giymiş ma'nâsına mutammer okumayı yerinde buluruz. Öylece de yazdık. Behzad Bey bir de hamsin kelimesinin siyâkatdaki 50 rakamı işâretine benzetmiş, bu kelimeyi har şekliyle, hâ+r gibi yazmış. Halbuki fotoğrafda da görüldüğü gibi, hı'nın altında bir mim beliriyor. Öyle olmasa da, hiç bir kitâbede siyâkat rakamına rastlamadığımızı, yazdığımız bunca kitâbe gösterir, kaldı ki hamsin dururken, ma'nâda bir değişiklik yapmayan bir işârete neye baş vurulsun? Bir nokta daha, bu harflerin yazılışı siyâkatin elli rakamının gösterilen altı şekilden hiç birine benzemiyor; onlarda son uc yukarıya kıvrıkdır, (1). Binâen'aleyh bu yazdığımız şeklin en doğru olduğuna kanâ'atimiz vardır ve imkânı bize sağlayan Behzâd Butak Bey'e Cenâb-ı Hak'dan rahmet dileriz. Kitâbeden anlaşılan kal'enin ve kulenin yazılmasını emreden Fâtih Sultan Mehmed'in vezîri Zağnos Paşa'ya emretdiği ve onun da 856 senesinde iki ayda inşâât bitirdiği anlaşılıyor.

İkinci Kitâbe :

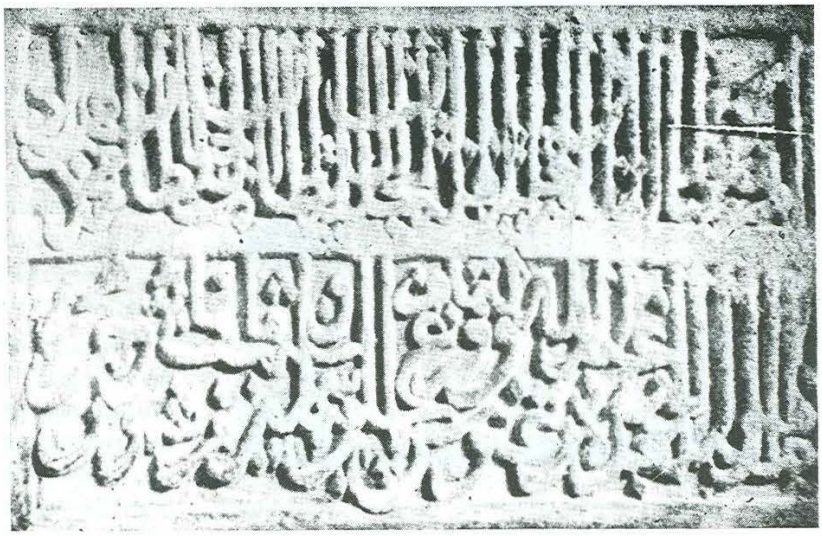
Sâhilde köşe olan kulenin cenûba bakan yüzünde yerden 15 m. kadar yükseklikde olan bu ufak kitâbe ilk def'a bizim gözümüze çarpmış ve ayrı bir makaalede neşretmiş idik. Halbuki Doktor Süheyl Ünver Bey'in daha 1948 deki bir eserinden, bu kitâbeyi gördüğünü, fekat çok yüksek olduğundan okuyamadığını (2), çok sonradan şimdi gördük. Müdekkık dostumuzun bu haber vermelerinin dâimâ kıymeti büyükdür.

Çok yüksek olduğundan bu kitâbeyi, minâreci ustalarını yukarıdan beşikle aşağı indirerek ölçüp, fotoğrafını ve estempajını aldı idik (3).

Bu fotoğraf ve estampajdan gördük ki, kitâbe sünger gibi bir köfeki taşına yazılmışdır. Bu şartda ustanın çekdiği ve bir kenarı noksan kalan fotoğrafın ve estempajın kâfî bir vuzûh te'mîn etmediği şimdi anlaşılıyor. İşte estempaj hâlâ elimizdedir. Makaalemizde هجريه kelimesini, he'si bir mîm kadar ufak ve gözü kapalı düşdüğünden محرم olarak okuyup ona göre, inşâ târîhleri hakkında, mütâla'a serdetmiş idik. Behzâd Butak Bey bunun da alçı kalıbını aldırdığından büyük bir hizmet îfâ etmişdir, kitâbenin kalıbı şimdi Ayasofya Câmi'indedir; fotoğraf ondan alınmışdır; (1003. R.). Eb'âdı 41×65 dir; birincisinin biraz muhtasarı ve ma'nâsı hemen hemen 'aynıdır :

١ ـ امر ببناء هذه القلعة العلية و القلعه الجليلة السلطان ابن السلطان محمد بن مراد خان ٢ ـ خلد ملكه لعبد الوزير زغنوس پاشا بن عبدالله و فرغ منها لتمام شهرين من شهور سنه و خمسين و ثمانمايه هجريه

Behzâd Bey makaalesine bu kitâbenin elle yazdığı dîvânî kalemle bir sûretinin klişesini de leffetmişdir. Ma'nâ evvelkinin 'aynıdır. Hamsin kelimesi hakkındaki fikrimiz de yukarıda belirdiğimiz gibidir.

1003. R. : Rumeli Hisarı'nda Zağnos Paşa küçük kulesi kitâbesi

(1) Salâhaddin Elker, Dîvân Rakamları, Ankara 1953, 3. levha.

(2) Sühely Ünver, Fâtih Devri Notları, İstanbul 1948, 62. S..

(3) E.H.A., İstanbul'da İlk Osmanlı Kitâbesi, Fâtih ve İstanbul Mec. 29 Mayıs 1953, 63-68. S.

771. Topcular Kışlası

Evliyâ Çelebi'de kaydını bulduğumuz bu kışla, tahmînimize göre, Nusretiye Câmi'inin yanından başlayan şimdiki gümrük depolarının yerinde idi. Ba'zı duvar parçaları, fevkaanî bir câmi' göze çarpıyordu. Burada son devirlerde kurulan top fabrikaları çalışıyordu. Bir merdivenle inilir; rıhtıma kadar gidilirdi. Bu binâlar 1956 da kâmilen kaldırıldı ve yerine gümrük binâları yapıldı.

Evliyâ Çelebi'nin kaydı şudur:

" 'Asâkir-i islâmiyeden topcu tâifelerinin âsitânesi Ebü'l-Feth ve Bâyezıd ve Süleyman Hân binâsıdır Dökmeciler âsitânesine muttasıl leb-i deryâya karîb kal'e gibi bir âsitânedir bir kapusı leb-i deryâda kıbleye diğeri şimâle nâzırdır Deryâya nâzır kapusı pek müzeyyen bir bâb-ı 'âlîdir bir cânibinde bir esed bir âhû şikâr itmiş ve bir tarafında bir zencir ile mukayyed bir esed tasvîri var ki 'ibret-nümâdır" (1). Bundan sonra topcuların şecâ'atini anlatmakdadır.

772. Top Kârhânesi (Dökümhâne)

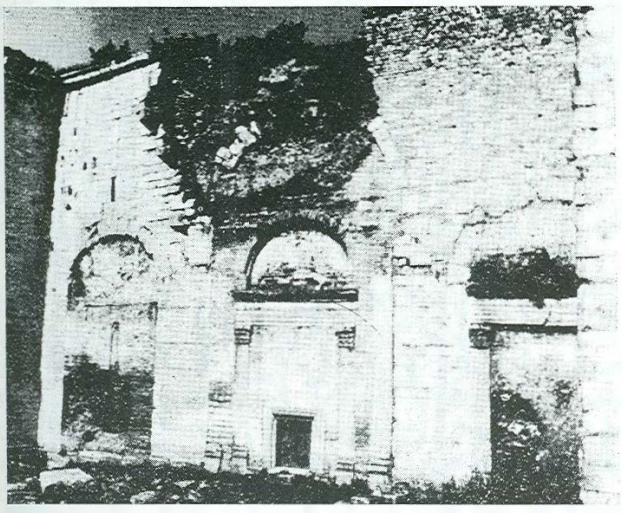
Bunun kaydı Evliyâ Çelebi'de şöyledir: Sultan Süleyman'dan bahis açıp: *"... Ecdâdı Mehmed Han ve Bâyezıd Hân'ın binâ itdikleri Tophâne'yi yıkub yeniden tophâne binâ itmişdir ki gören bu binâ-yı 'azîmi devler yapmış zanneder."* Biraz sonra: *"Top kârhânesi leb-i deryâdan yüz adım ileride (2) bir kûh-i bülendin dâmeninde dört taraf dıvarları kal'e gibi bir ribâtdır Muhâsara olunsa cenge tahammül ider bir metîn divardır"* deyip (3) bal fıçılarıyla suyun hazır olduğunu, tunç eritirken bir ateş sıçrarsa damda gezen adamlar o suyla ateşi söndürür demekdedir.

Evliyâ Çelebi'nin bahsetdiği Kaanûnî binâsı da yıkılmış, yerine I. Sultan Mahmud zemânında bugünkü binâ yapılmışdır. Tophâne'de yol üstündeki bu binânın eb'âdını, ondan evvelkiler hakkında bir fikir vermek için kaydediyoruz; binâ 20.50×37.50 eb'âdında, 1.60 m. kalınlıkda duvarlı olup 2.0 m. lik ayaklara oturan 15 kubbe ile örtülüdür. Her kubbede bir nefes deliği bulunmaktadır. Bir kapısı cenuba, biri garba bakar. Cenûb kapısı üstünde kitâbe vardır. XVIII, 'asır binâsı olmakla berâber, pek mütenâsib ve güzel bir eserdir; İstanbul'u süsler.

YEDİ KULE

773. Yedi Kule Ahmedeği :

Yedi Kule, Fâtih Sultan Mehmed'in, Bizans İmparatorlarının Rumeli harblerinden sonra, eğer harbi kazanmışlarsa bir zafer âlâyişiyle şehre girdikleri ve Altın Kapı dedikleri üç geçidli tâkın iki tarafında bulunan, bütün sûrdakilerden daha büyük dört köşe mermer iki burcla, onun cenûb ve şimâlindeki iki dânesini kullanarak şark tarafına 'ilâve etdiği, üç kuleli, beş köşeli sûrdan mürekkeb bir iç kal'edir. Kulelerin dışından dışına en geniş yeri 195 m. derinliği 160 m. dir. İnşâsından üç 'asır sonra bir icmâl defterinde bu Kal'eye Köşe Saray denmişse de (4), çok sonradan bir muharrir tarafından yakışdırılmış bir zuhûl eseridir. Zîrâ 926 târîhli Ayasofya Tahrîr Defteri (61. S.) da Köşe Saray Câbîliği sâhası Ayasofya ve Top Kapı Sarayı etrâfında gösterilmişdir; aslı da budur.

1004. R. Yedi Kule'de Fetih'den evvel örülmüş olan Yaldızlı Kapılar (1950 deki resmi)

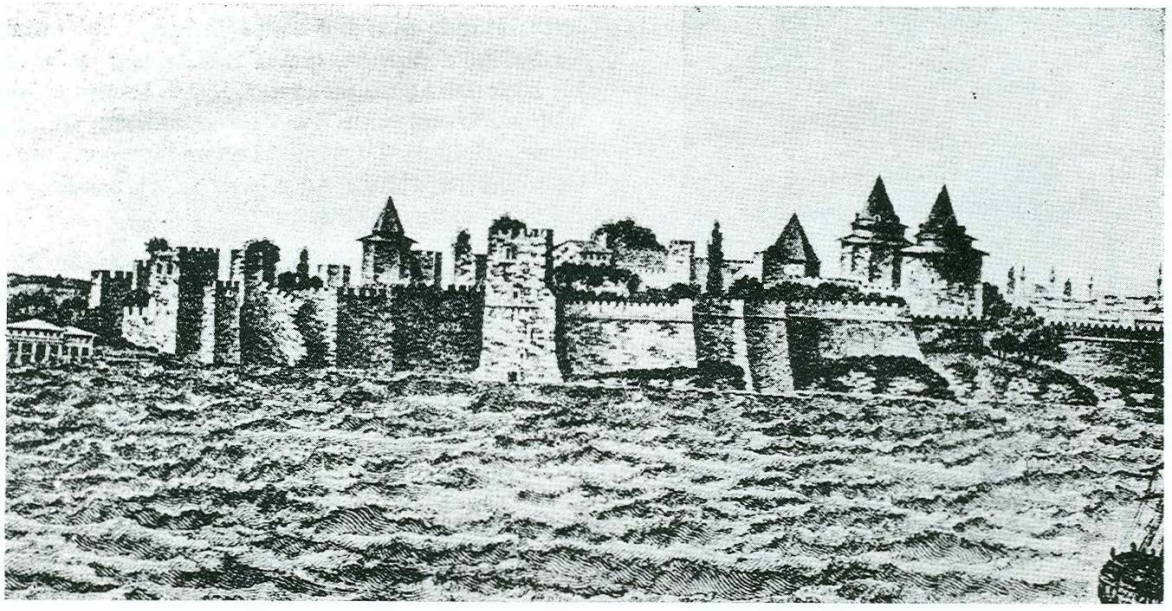
Bizans burclarından cenûbdaki temâmen yıkılmışdır; şimâlde, kapı yakınında sekiz köşeli olan da III. Sultan Ahmed tarafından yeniden yapılmışdır. Mermer burclar da pek harâbdı; zelzelelerden yarılmışdı; son senelerde büyük masrafla ta'mîr edildi. Üçlü kapı müdâfa'ası mümkin olmayan fuzûlî bir geçiddir; VI., VII., VIII. 'asırlardan sonra Bizans'ın yapacağı zafer alayı da kalmadı; lüzûmsuzluğu ve

(1) Evliyâ, Seyâhatnâme, I.C., 439-440. S.

(2) O zeman deniz daha içeride, Kılıç 'Âli Paşa Câmi'ine yakındı. Yeri için böyle 100 adım azdır ammâ, çok farklı değildir.

(3) Evliyâ, Seyâhatnâme, a.e., 1. C. 436. S.

(4) Osman Ergin, Fâtih 'İmâreti Vakfiyesi, İstanbul 1945, 37. S.

1005. R.: Yedi Kule'nin XIX. 'asır başındaki görünüşü (Melling'den)

sakat bir nokta teşkîl etdiği görülerek, daha Bizans zemânında iki yan temâmen, en büyüğü olan orta gözde bir ufacık kapı bırakılıp o da tıkandı. Gabriel, bu Yedi Kule hakkındaki tedkıykında, bu örülmeyi bizim zemânımızda zannetmişdir; yanlışdır. Tıkamada korentiyen başlıklı plastrlı ve kapıdaki gönye-burun kesilmiş silmeli söveler temâmen Bizans işidir, (1004. R.). Bu demekdir ki muhâsara esnâsında bunlar temâmen kapalı ve müdâfa'ası mümkin bir hâle getirilmiş bulunuyordu. Yoksa Fâtih Sultan Mehmed'in oradan girmesi kolay olurdu. Zîrâ öndeki siper bir müdâfa'a kuvvetini hâiz değildi.

Bizans burclarının iç yüzleri çok eskiden harâb olmuş ve muhtemelen Osmanlılardan evvel ta'mîrler ve ta'diller görmüşdür.

Kritovulos Yedi Kule için şehrin iskânı ve i'mârı bahsinde Fetih'den hemen sonra; *"Ba'de sûrun yıkılmış ve mürûr-i zaman ile mâil-i inhidâm olmuş mahallerinin yeniden inşâsını ve şehrin bizzat intihâb etdiği en güzel bir mevkı'inde zât-ı şâhâneleri için bir saray vücûde getirilmesini ve "Altun Kapu" Chrysea denilen Hisar Kapusu tarafında, bir vakıt Rum imparatorlarının kal'esi bulunduğu mahalde müstahkem bir kal'e yapılmasını ve bütün bu işlerin serî'an ikmâl edilmesini emretdi."* dedikden sonra, çalışan esirlere 6 akçe gündelik verildiğini, Sırbistan mes'elesinden sonra İstanbul'a 'avdetinde de saray ve Altun Kapu tarafındaki kal'e ve sûrları mükemmel ta'mîr edilmiş bulduğunu yazar, (1). Bunun başlaması Adalar Denizi = Ege harekâtının yapıldığı 860 senesinden evvel görülmekdedir; hitamı ise o senedir.

'Amcası Cebe 'Ali Bey'le berâber İstanbul'u tahrîr etdiği için, inşâât ve binâlar husûsunda ma'lûmâtı esaslı olan Dursun Bey de, Çanak Kal'e Boğazı'ndaki tahkîmâtı anlatdıkdan ve İstanbul'un Dar'ül-Emân olduğunu söyledikden sonra: *"... ve Ayasofya'yı ve Sûr-ı Kostantınıyye'yi meremmet idüb binâsın tecdîd itdi ve denize ve kuruya yakın bir köşede bir ahmedek yapdı, muhkem burgazlarla kurşun örtüli irtifâ'ı bir mertebededir ki iki günlük yoldan görünür ve İstanbul Limoni ağzına mukaabil Anadolı yakasında deniz içinde Döğündü Taş arasında bir muhkem kal'e yapdırdı ve toplar vaz' eyledi ki atıldıkca limon içinde gemi turgurmaz"* (2). İstanbul sûrlarının ta'mîre muhtâc kısımları topla döğülüp yıkılan kara tarafıdır; onların ta'mîri arasında anlatılıp, iki günlük yoldan görülebilecek kadar açık denizde olan köşe de Yedi Kule'dir ve tam bir ahmedek, iç kal'e vasfını hâizdir. 'Asırlarla da hazîne için olsun, mahbes için olsun vazîfe görmüşdür. Dursun Bey'in Anadolu yakasında Döküntü Taş dediği yere şimdi Kız Kulesi ismi verilmişdir. Demek orada da bir batarya ve lâzım gelen binâlar bulunmakda imiş.

Yedi Kule, Matrakcı Nasûh, Pîrî Reîs, Hünernâme, Dillich, Jouanin, Duckett vesâire gibi bir çok müelliflerin eserlerindeki resimlerde görülmekdedir. Fekat bunların hiç biri ihticâc edilip, bir müşkili hâlledecek kîratda değildir; biz de resim 'adedini kabartmamak için koymuyoruz. Yalnız Melling'in (3), Samatya hizâlarında denizden bakarak çizdiği resim hakıykate yakındır; bu menâzırda yuvarlak Fâtih ve dört köşe Bizans kulelerinin külâhları vâzıhen belli olmakdadır, (1005. R.). Menâzırın sıhhatli olmasına mukaabil, Melling'in plânı doğru olmakdan uzakdır. Yalnız bu plânda ağa evinin yeri, mermer kule-

(1) Kritovulos, a.e., 92. ve 102. S.
(2) Dursun Bey, a.e., 67. S.
(3) M. Melling, Voyage Pittoresque de Constantinople, Paris 1819 (Bu eser Yapı Kredi Bankası tarafından yarı büyüklükde tekrar basılmışdır.)

1006. R. : Yedi Kule'de III. Ahmed'in yapdırdığı sur kapısı

lerin önünde ayrı bir bağçe duvarıyle bölünmüş evler ve kal'e dışında, şimâl tarafındaki kule önünde bir köşk daha görülmekdedir. Metin kısmında Bizans'a 'âid cenûb kulesinin 1768 de zelzeleden yıkıldığı yazılıdır. Halbuki bu 1766 Mayısında vâkı' olup Fâtih Câmi'ini de tahrîb eden zelzele olacakdır; 1768'in doğru olmadığına kaani'iz.

İzâhat miyânında bir câmi', bir dizdâr, 12 'aded efrâd evi olduğu ve bir dizdâr, bir kâhya, 6 bölük başı ve 50 nefer muhâfız bulunduğu yazılıdır. Mevkuf tutulan ecnebîler, kal'elerde barınamazlarsa, dizdâr evinde veyâ efrâd hânelerinde kalabilip her şeylerini dışarıdan tedârük edebilirlermiş. Dört köşe kulelerde de fermanlı olanların habsedilip kesilen başlarının kanlı kuyuya atıldığını da yazıyor.

Gurlitt, Yedi Kule'nin yalnız Bizans kısmına 'âid üç fotoğrafiyle bir menâzır koymuş, asıl Yedi Kule'den bahsetmemişdir, (1).

Mehmed Ziyâ Bey, İstanbul Şehri'nin aslî bünyesini ve çerçevesini Bizans olarak kabullenip, Osmanlı eserleri buna aşılanmış gibi gören ve gösteren İstanbul şehrine 'âid kitâbında, tabi'atiyle Yedi Kule'nin Fâtih devri ikinci derecede kalmış, hep kapılar, mermer kuleler anlatılmış, anlatılmış. Osmanlı devrinde birkaç mezarla, kitâbeli kulede cereyan eden ba'zı hazîn vak'alara bol bol yer verilmişdir, (2). Koca kitabın bahisleri hep Bizans'dır. Osmanlı, hâşiye gibi hep araya sıkışmışdır.

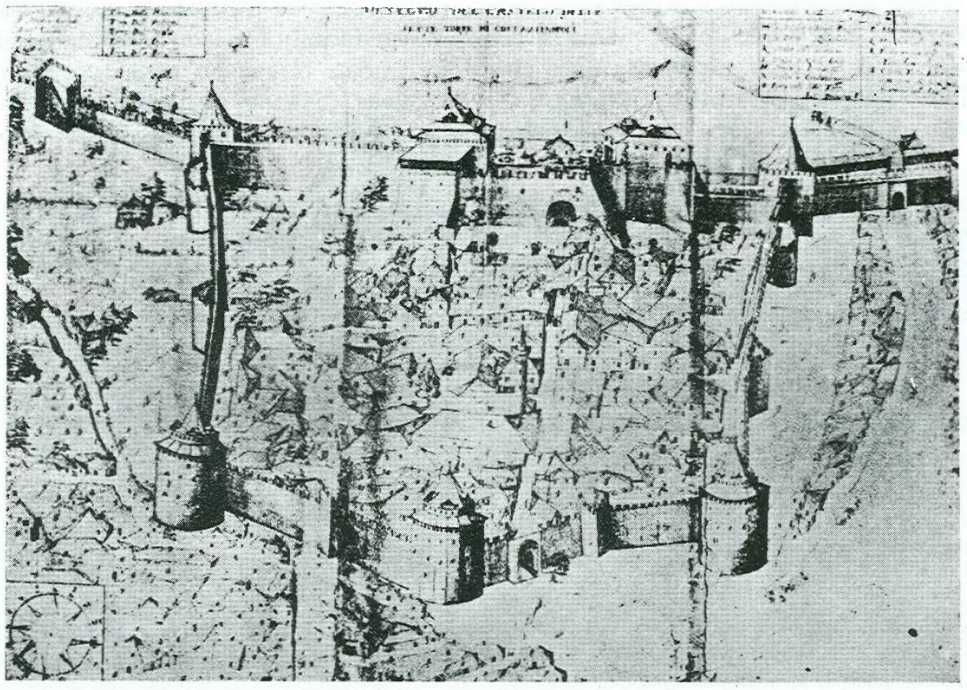
Hattâ Yedi Kule'nin III. Sultan Ahmed kitâbesini taşıyan sûr kapısını illâ Bizans göstermek istiyerek hiç mevcûd olmayan bir tuğla hatılın kapı kemerinin sağ taraf tuğlasıyle bir hizâda olduğunu bildirmişdir, (74. S.). Halbuki kendi fotoğrafında, bizim koyduğumuz (1006. R.) da belirdiği gibi böyle bir hatıl bile yokdur. Kapı üstünde sivri bir geniş tuğla kemer ve onun üstünde kabartma bir ayna yapılmış, kemeri ta'kıyb eden ağızına da mecbûren incecik bir tuğla kemer geçirilmişdir. Halbuki Ziyâ Bey bu inşâî zarûreti ve kemerlerin Osmanlı üslûbu sivri fark edemediği için, Bizans usûlü çift kemer demişdir. Ammâ aslâ ve kat'â Bizans değildir. Bizans çift tuğla kemerleri bir yüzdedir ve iki tuğla sırası da genişdir. Bu yapılan kabartma aynanın ağzından 'ibâretdir; üstelik ikisi de iki merkezli Osmanlı kemeridir. Kapı üstü de XVIII. 'asrın yarım dâireye yakın basık kemeridir. Hiç böyle Bizans kapısı görüldü mü? Mefâhirci olarak bilinen Mehmed Ziyâ Bey'in bu gayretkeşliği Avrupa görüşüne aşılanmış alafranga milliyetciliğinden doğmakdadır; ki bu cereyâna kapılanlar telkıynler netîcesinde hakıykati bulamazlar; hisleri bir tarafda kalır, tabulaşmış telkıynleri olduğu gibi kabûl ederler.

Halil Edhem Bey, yarıdan fazlası resim olan 64 sahîfelik Yedi Kule Hisarı risâlesinde (3) eseri pek güzel ve etraflı anlatmış, fâideli ma'lûmât vermişdir. Yalnız III. Sultan Ahmed Kulesi'nin yerinde bir Bizans kulesi olmayıp onu da aslında Fâtih'in yapdırdığı, ya'nî mermer kulelere ve cenûb köşesindeki münhedim burca Fâtih'in dört dâne daha eklediğini bildirmesi isâbetli değildir (16. S.). 'Askerî bakımdan Bizans zemânında burada burc bulunmaması mümkin olamaz. Zîrâ kuleler arasındaki mesâfeyi muhâfaza ve yakındaki sûr kapısını korumak için böyle bir burca ihtiyâc vardır.

Kezâlik (18. S.) Bizans'ın üçlü tâkının Bizans tarafından doldurulduğu, Osmanlılar zemânında ta'dîl gördüğü hakkındaki müşâhedesi yerindedir; Gabriel'in bu hususdaki yazdıklarının doğrusunu on sene evvel kaydetmiş demekdir. XIX. 'asra kadar şimâl sûru üzerinde toplar olduğu (22. S.), ve câmi'in 1905'de mevcûd iken 1907'de yıkılmış bulunduğu hakkında verdiği ma'lûmât da mühimdir; (25. S.).

Halil Edhem Bey, III. Sultan Murad'ın hekimi Dominico'nun, Jacobs'dan (4) naklen verdiği haberleri aktarıyor: Buna nazaran, o 'asırda 250 kal'e eri tarafından Ahmedek'in korunduğu, bayramlardan başka bir zemânda buradan ayrılamayacaklarını, ancak sadr-ı a'zam müsâ'adesi ile müstesnâ hallerde çıkabildiklerini; kulelerden birinde altın külçe ve para, bir dîğerinde silâh, zırhlar, murassa' eğer ve koşumlar, beşinci kulede (her hâlde kapı yanında olacak) eski armalar (?), eski devirlerin kıymetli

(1) Gurlitt, a.e., I.A., I.B., I.D.,
(2) Mehmed Ziyâ, a.e., I.C., 72-90. S.
(3) Halil Edhem, Yedi Kule Hisarı, İstanbul 1932.
(4) Jacobs, Untersuchungen zur Geschihte der Bibliothek im Serai von Konstantinopel, Heidelbeg 1919

1008. R. : Yedi Kule'nin 1725 lerden evvel yapılan gravürü (Semâvî Eyice Bey'den)

eşyâsı, altıncıda (?) harb âlâtı, yedincide (?) resmî evrak hazînesi ve buna muttâsıl bir mahalde I. Sultan Selim'in Îrân'dan getirdiği ganîmetler bulunmakdadır, (29. S.).

Bu hazînelerin II. Sultan Selîm zemânına kadar burada kalıp, onun tarafından israf edildiğini ve kalanın Sultan III. Murad tarafından Saray'a nakledildiğini bildiriyor (30. S.). Ancak bu demek değildir ki bütün hazîne burada idi ve hepsi birden Saray'a taşındı. Halil Edhem Bey 'acele böyle bir hükme varıyor. Bir kere iç hazîne nâmiyle daha Fâtih devrinde kcca bir binâ olduğu ma'lûmdur. Fâtih Köşkü'nün de Yavuz tarafından hazîne ittihaz edilmiş olduğu muhakkak gibidir.

Hazîne naklinden sonra burası mahbes olmuş imiş. Bize kalırsa, mahbes olması nakıd ve altından gayrı bir kısım hazînenin burada bırakılmasına bir mâni' teşkîl etmez. Yedi 'aded kule vardı; ona da buna da yeterdi.

Halil Edhem Bey risâlesine Mamboury tarafından 1932 de yapılmış bir plânı da eklemişdir. Bu plân Gabriel'in plânına esas olmuşdur.

Gabriel, yukarıda müte'addid def'a zikri geçen (1) Boğaziçi Hisarları eserinde, Yedi Kule'ye 30 sahîfe ayırmış, plân ve teferru'âtı göstermişdir. Mi'mârî bakımdan Yedi Kule'yi mevzû' alan tek eser budur. Bizim tedkıykatımıza uymayan cihetlerini binâyı anlatırken araşdıracağız. Burada tekrara hâcet yokdur.

Yeni ve son bir makaaledeki resim ve ma'lûmât Yedi Kule hakkında pek tenvîr edici olmuşdur. Muharriri Semâvî Eyice Bey'dir, (2). Bu makaalede ehemmiyetli bir gravür ile câmi'in bir fotoğrafı neşredilmişdir. Gravür şimdiye kadar görülenlerin hepsinden daha vâzıh ve etraflıdır. T. Bertele isminde bir muharririn İl Plazzo degli Ambasciatori di Venezia ismindeki kitabında (3), gravürün Museo Civico'da olduğu bildirilmişse de Semâvî Bey'in mektubuna böyle bir gravürün bulunmadığı cevâbı gelmişdir. Nerede olduğunu bilmek ve güzel bir röprodüksiyonunu yapmak çok iyi olursa da gravür tatmîn edicidir; fazla tafsîlât bulunamasa da, şimdi kalan kısımlara o kadar uygundur ki, yıkılan kısımlar hakkındaki ma'lûmâtını da doğru olarak kabûl zarûrîdir. Buna nazaran III. Ahmed Kulesi'nin ve yıkılmış burcun yerinde olanlar dört köşedir. Teodos Sûru'nun burclarının hepsi de böyledir. Bu cihetden sıhhati bir kere daha tezâhür ediyor, (1008 a. R.).

Gravürün III Sultan Ahmed'in 1137 (1724-25) yapdırmış olması lâzım gelen burcun yerindeki eskisinin yıkılmasından evvel, XVII. 'asır sonlarında çizilmiş olduğu istidlâl olunmakdadır. Semâvî Bey de XVII. 'asırdan olduğunu bildiriyor. Bu gravürün yazıları makaaledeki klişeden okunmuyor; Semâvî Bey neşredilmiş kitabdan şöyle nakletmişdir: Cenûb mermer kulenin ismini okuyamamış; şimâldeki mermer kule Cebehâne, III. Ahmed Kulesi yerindeki Pastroma, (A) Türk Kulesi Darı, (B) Kulesi Zindan, (C) Kız Kulesi, münhedim olan Küçük Kule adlarını taşımakda imiş.

Gravürde bütün meydanın evlerle dolu olduğu, câmi'in son cemâ'atine bitişik, geniş çatılı bir binâ bulunduğu da görülüyor.

(1) A. Gabriel, Chateaux..., 85-114 S.

(2) Prof. Semâvî Eyice. Yedi Kule Hisarı ve Avlusundaki Fâtih Mescidi, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı, 10. No., 1961, ayrı baskı, Türkçe ve Fransızca.

(3) T. Bertele, İl Palazzio degli Ambosciatori di Venezia, Bologna, 1932, 260. S.

Bir de Piri Reis Harîtası'nda, B Kulesi'nden denize kadar, Bizans sûrlarına muvâzi iki burclu bir duvar görülmekdedir. Semâvî Bey, Melling'in plânında da bir duvar tahmîn etmişdir. Melling'in çizgisi eğri büğrüdür ve ortaları açıkdır; olsa olsa bostanlara çitleridir. Ondan birkaç on sene sonraki İstanbul harîtalarında hudûd çizgisi şeklinde belirir. Esâsen böyle bir duvar, makaalenin yazılmasına 'âmil olan XVII. 'asır gravüründe de yokdur. Daha evvel olan Piri Reis Haritası'na çizilişi de, bizce bir hatâ mahsûlüdür.

Semâvî Eyice Bey bu duvarın Köşe Saray ile bir münâsebeti olabileceğine de işâret ediyor. Başında söylediğimiz gibi bu Köşe Saray ta'bîrinin Yedi Kule'ye 'atfı üç asır sonradır ve XVI. 'asır başında Köşe Saray, Top Kapı Sarayı'na verilen isimdir.

Gravürden iki mermer kulede de, yıkılmalarını önlemek için, yapılan ve bugün görülen payandaların o zeman da mevcûd, binâen'aleyh eski olduğu da anlaşılıyor. Biz de böylece çizeceğiz. Fâtih devrini 'alakadar eden cihetler bunlardır.

Câmi' bahsinde yazılmışdı; bu bendin sonunda bir daha ele alacağız.

*
**

A — Sûrlar :

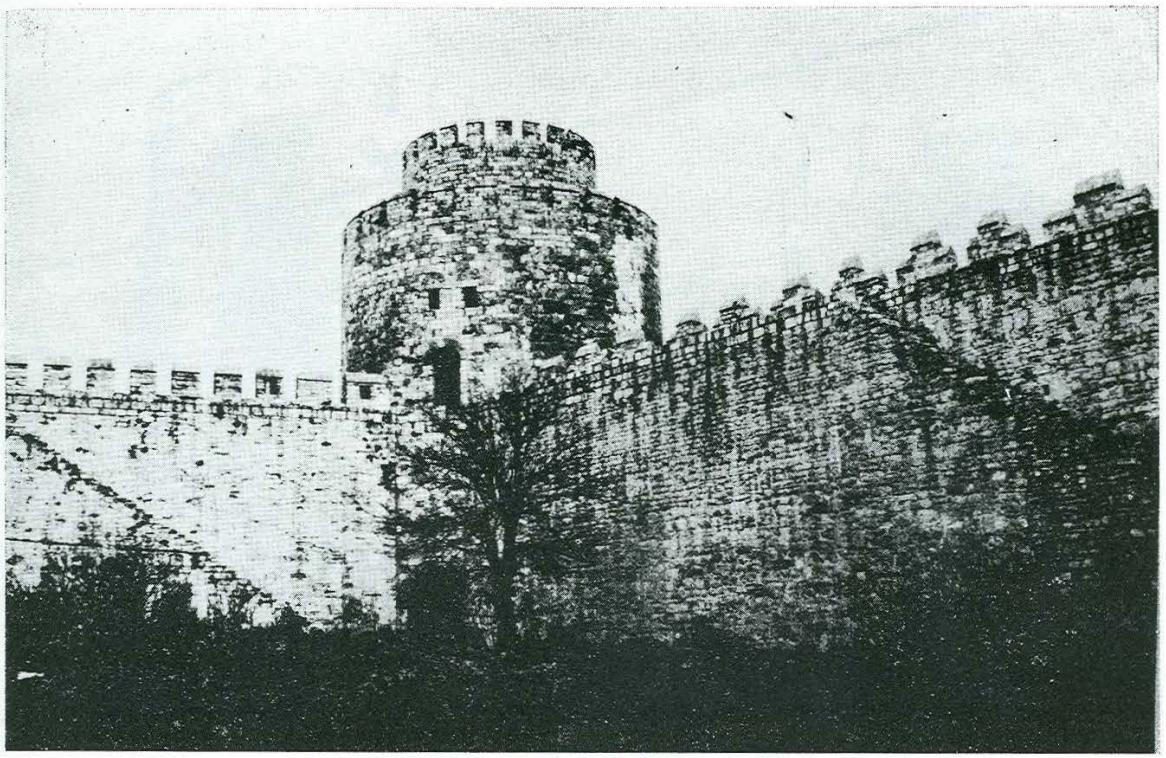
Kal'e düz bir erâzide te'sîs edilmişdir. Sâhada hemen hemen meyil yokdur; ancak eskî sûrlardan sonra erâzide dik bir şev vardır. Fâtih devri Yedi Kule'si bir çok bakımdan Rumeli Hisarı'na benzediğinden burada belki tafsilâta lüzûm kalmayacakdır, (1008. R.). Fâtih kısmıyla temâs hâlinde olmadığından mevzû'muzu 'alâkadar etmiyecek olan dış Bizans sûru ve Küçük Altın Kapı'yı plâna almadık. Alsaydık, plân büyüyeceğinden klişede küçültme nisbetini pek aşağı tutmaya mecbûr kalırdık. Kezâlik mermer kuleleri ve garp sûrları da yalnız hârici çizgileriyle gösterdik. 'Umûmî plânımızın tesbîtinde yalnız şehir harîtasından istifâde ile iktifâ edilmemiş, kırık noktaların zâviyeleri, dıl'ıların ve kulelerin ölçüleri temâmen yeni alınmışdır.

Plânda görüldüğü gibi kal'e, orta yerlerinde pek geniş bir zâviye ile birleşen belinden kırık dört dıl'ın köşelerine konan üç büyük kule ile her kolda bir yarım yuvarlak, bir üç köşe burcla takviye edilmiş sûrlardan meydana getirilmişdir. Bu dört dıl' Bizans sûruna yaslanarak bir beş köşe meydana getirilmişdir. Üç köşe çıkmalar kırık noktalardadır. Bu sûretle, kulelerle berâber, sûrun bir parçasını mâil atış altına almak kaabildir. Şark tarafındaki dıl'ın yarım yuvarlak burcunun yerini mustahkem Kapı Kulesi almakdadır.

Sûrlar : Bunlar şâkuulî cidarlı olup erâzinin düz olmasından dolayı, her yerde vâzifesi ve ehemmiyeti 'aynı bulunduğundan, kalınlığı ve aşağı yukarı yüksekliği müsâvî tutulmuşdur. Kalınlık 4.90 - 5.00, irtifâ'ı A Kulesi önünde 13.35, B de 13.18. C de 12.50 dir. Cenûb sûru garbdaki Bizans sûrundan C Kulesine doğru iniş, oradan B Kulesine kadar çıkış, B den kapıya kadar hemen hemen ufkıy, kapıdan A ya kadar çıkış, ondan III. Ahmed Burcu'na kadar inişdir.

Garb sûrlarının şimâl mermer kulesinden III. Ahmed burcuna kadar olan kısmı temâmen Osmanlı yapısıdır. Yalnız 2×5 m. kadar bir kısmı, belki Bizans'dan kalma olan, tuğla hatıllıdır; kalan kısımları Fâtih sûrları gibi hatılsız ufak taş ile örülmüşdür. Bu sûrun en şimâl ucuna kemerli, yüksek iki höcre yapılıp, kârgir hacımında tasarruf te'mîn edilmişdir. Cenûb mermer kulesinden yıkık burca kadar olan kısım 5 sıra hatıllı Bizans duvarıdır; taşları da molozdur. Garbdaki Osmanlı ve Bizans sûrları ufkıydir; meyil yokdur.

Mazgallar 0.70 m. kalınlık 0.75 m. yüksekliğindedir. Ara sedirler 1.40 m. dir. Fekat, şark tarafında kapı ile A kulesi arasındaki mesâfeye münhasır, daha geniş olanları bulunduğu gibi, yanları daha alçak, ortası diğerlerinin irtifa'ında üçüzlü yapılanlar da vardır; (1009. R.). Bu resimde A burcu da içden görülmekdedir. Sedirlerin ba'zılarında incecik mazgal yarıkları, ba'zılarında yağ dökmeye mahsûs çörtenler de bulunmakdadır. Ancak, cenûb ve şarkdaki dendanlar istisnâsız yeni yapıldığından, bu ince mazgalların mıkdarı hakkında bir hükme varılamaz, (1010., 1011. R.), bu ta'mîrâtı ve içden, dışdan duvar yüzlerinin örülüşünü göstermekdedir; taşlar inceliği az, ufak yonma taşdır. Tek tük az iri taşlar varsa da, bunlar bir ta'mîr eseri olabilir. Bu resimlerin birisi şimâl cebhesinin içini, diğeri cenûb dıl'ının dış yüzlerini gösteriyor, (1010. R.), III. Ahmed Burcu üstüne çıkış merdiveni ile, yuvarlak ve sivri burcların iç taraflarının fotografıdır. (1011. R.) de, yuvarlak burc ve daha yüksek olan yıkık Bizans burcuna çıkan merdivenin siperi de bellidir; burc yıkılmış, merdiven kalmışdır. Sola dönen duvar Bizans duvarı ise de, temâmen Osmanlılar tarafından ta'mir edilmiş olup, diğer sûrlarla 'aynı görünüşdedir. Bizans sûrları ise beş sıra tuğla hatıldır. (1012. R.), garbdan şark ve cenûb yüzlerine bakışdır. Burada B ve C kuleleri de içden görülmekdedir. Sûrun biri Fâtih tarafından yapılan müstahkem kuleli, biri Altın Kapı'nın ortasında, bir de şimâlde koltuk olmak üzere üç kapısı vardır. Örülmüş olan bu koltuk kapısı hiç bir müellifin gözüne çarpmamışdır.

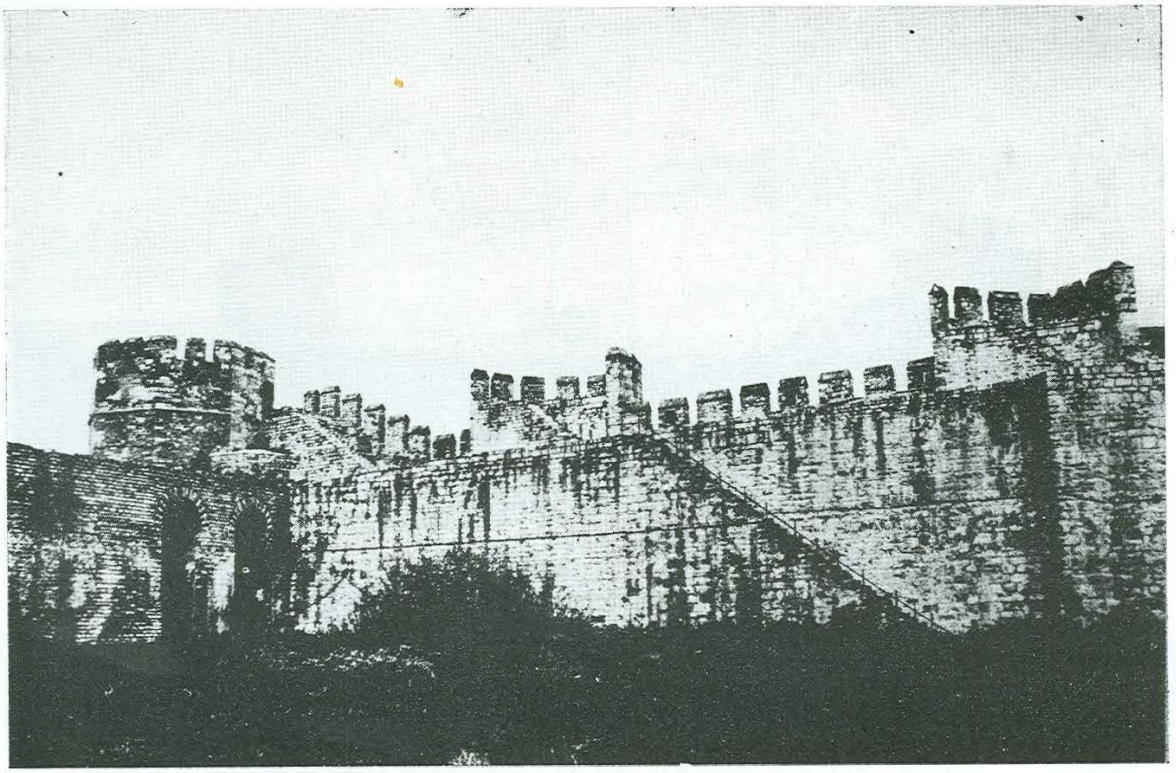

1009. R.: Yedi Kule'de şark taraf surları, dendanları ve A Kulesi

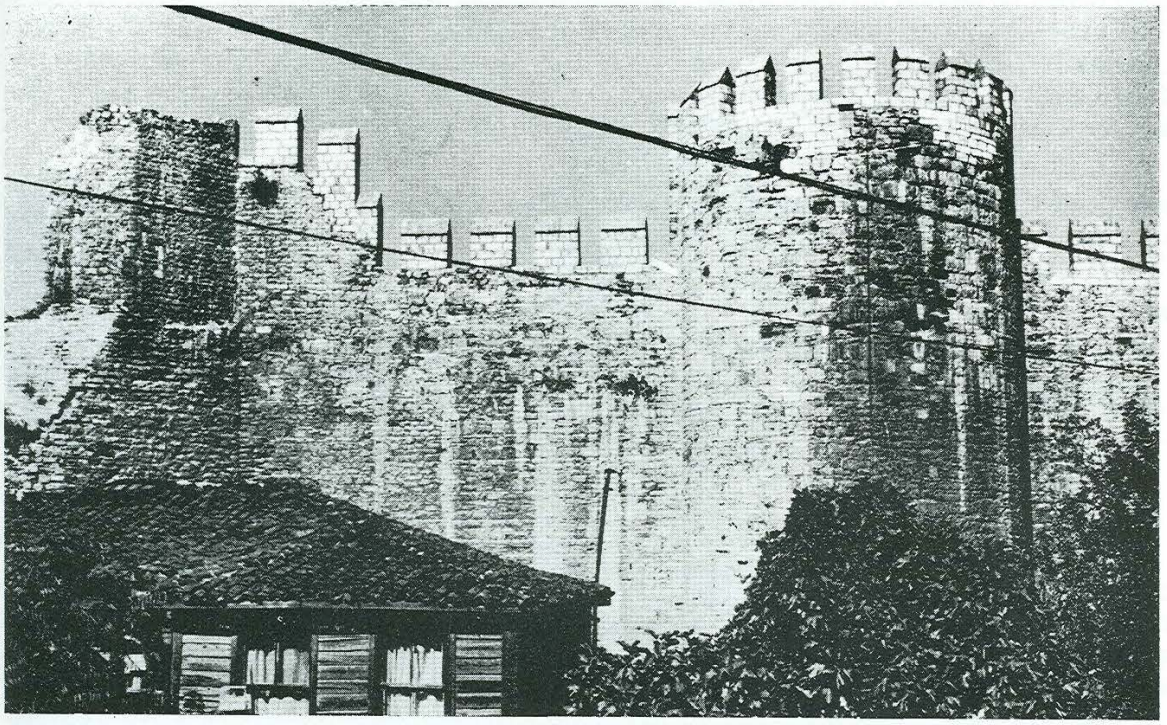
B — Kuleler

A Kulesi :

Şimâl-i şarkıy köşesindedir; kapısı zâviyede olup olup 8 basamak merdivenle zemîn katına inilir. Kapı üstünde, 3. kata isâbet eden sûr seviyesine kadar çıkan mâşikuli vardır. Beş kat ve iki seğirdim yerinden mürekkebdir. Duvar kalınlığı 4.95-5.00 m. arasındadır. İç kutur 9.30 m. dir; Rumeli Hisarı kulelerine nisbetle bir derece daha dardır. Duvarlar da daha ince olduğundan, Boğaziçi'ndeki eşlerinden çok daha ince düşer. Ona mukaabil yükseklik yalnız Saruca Paşa'dan az, diğerlerinden 1.50 — 2.50 m. daha fazladır.

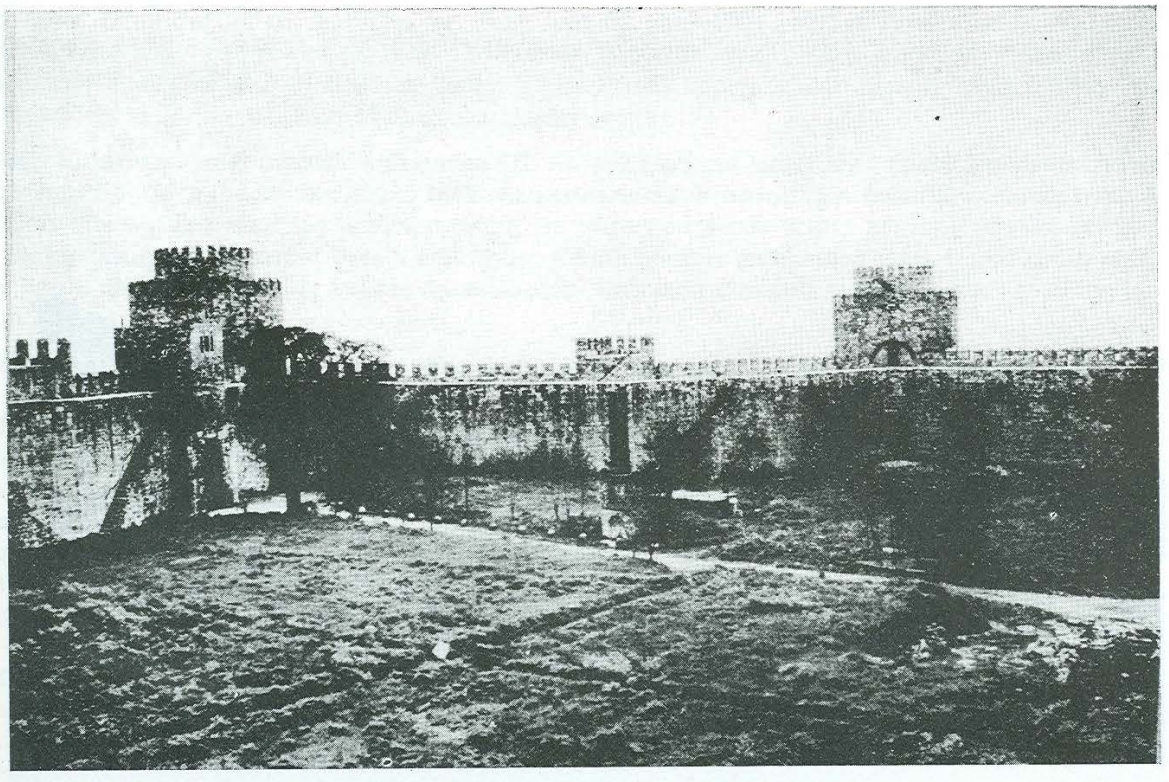

1010. R.: Yedi Kule'de şimâl suru iç tarafı ve III. Ahmed Burcu üstüne çıkan merdiven

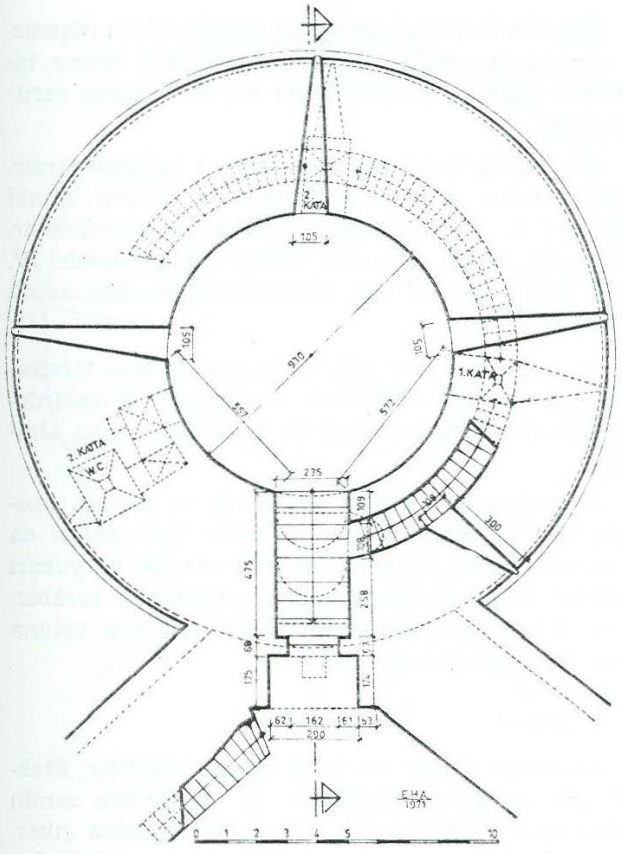

1011. R.: Yedi Kule Hisarı cenûb yüzü

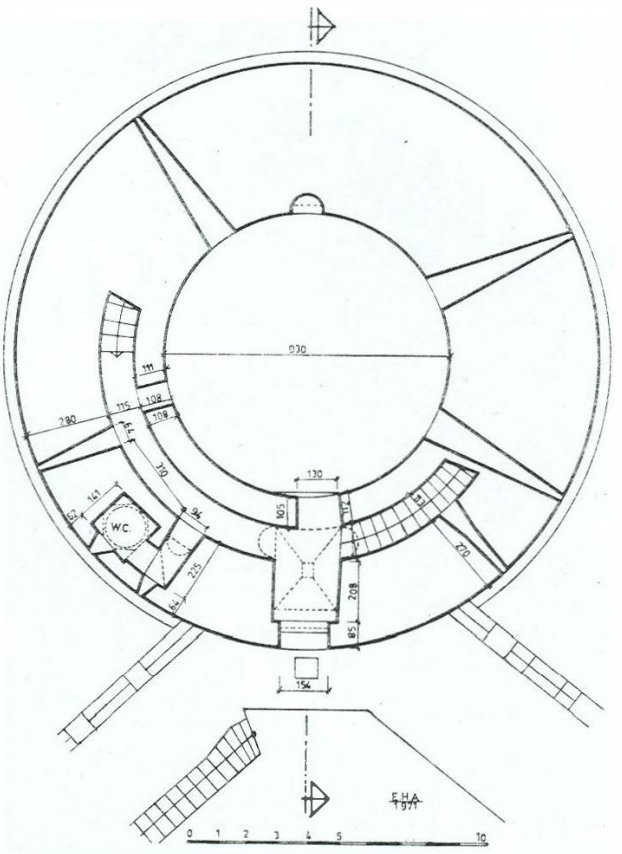
Kule beş katlıdır; döşemeler bir ana kirişe basmakdadır. Fekat Rumeli Hisarı'nda olduğu gibi bir orta direk bulunmadığı kanâ'atine vardık. Gerek ana gerek döşeme kirişleri, duvarda izi görülen payandalarla göğüslenip, açıklıkları azaltılmak sûretiyle mukaavemetleri te'mîn edilmişdir. Ana kirişin desteklerinin döşeme hizâsından başlaması mümkindir. Destekler üç kirişde birdir; üç kirişin altına bir boyunduruk atılıp bunlar desteklere oturtulmuştur. Zemîn katı ve I. katda destek izleri temam değildir; bir ta'mîrde kayboldukları tahmîn olunur. Diğer katlarda desteklerin yuvaları düzdür. Zemîn katı tavanında 21, I. — II. kat tavanlarında 19 tâlî, bir ana kiriş, III. ve IV. tâlî olanlar sayılamıyor; ammâ ana kiriş bârizdir. Eb'âdı analarda 2×25×30 tâlîlerde 20×20 sm. dir.

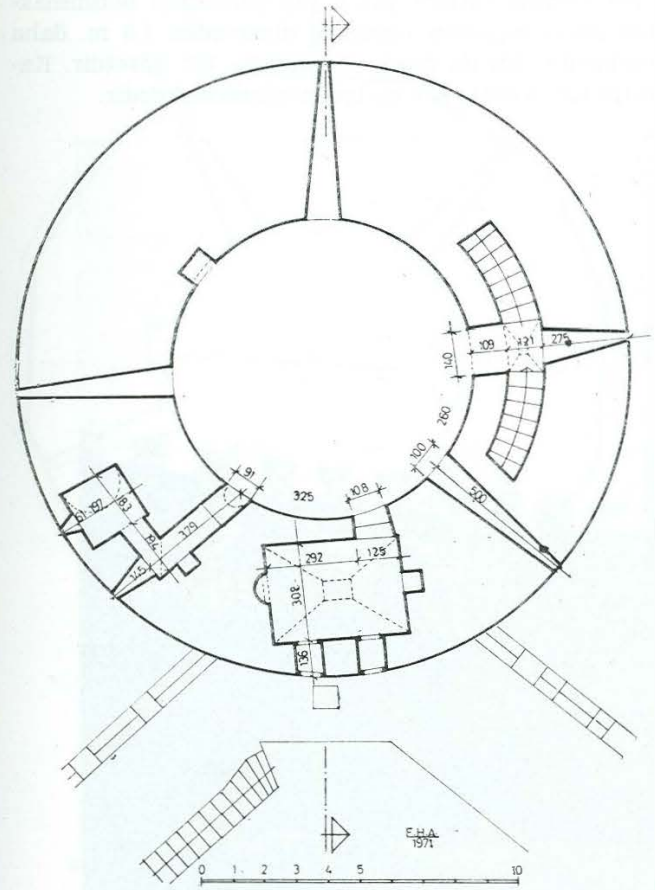
1012. R.: Yedi Kule Hisarı'nda garbdan cenûba bakan surlar ve içeriden B ve C kuleleri

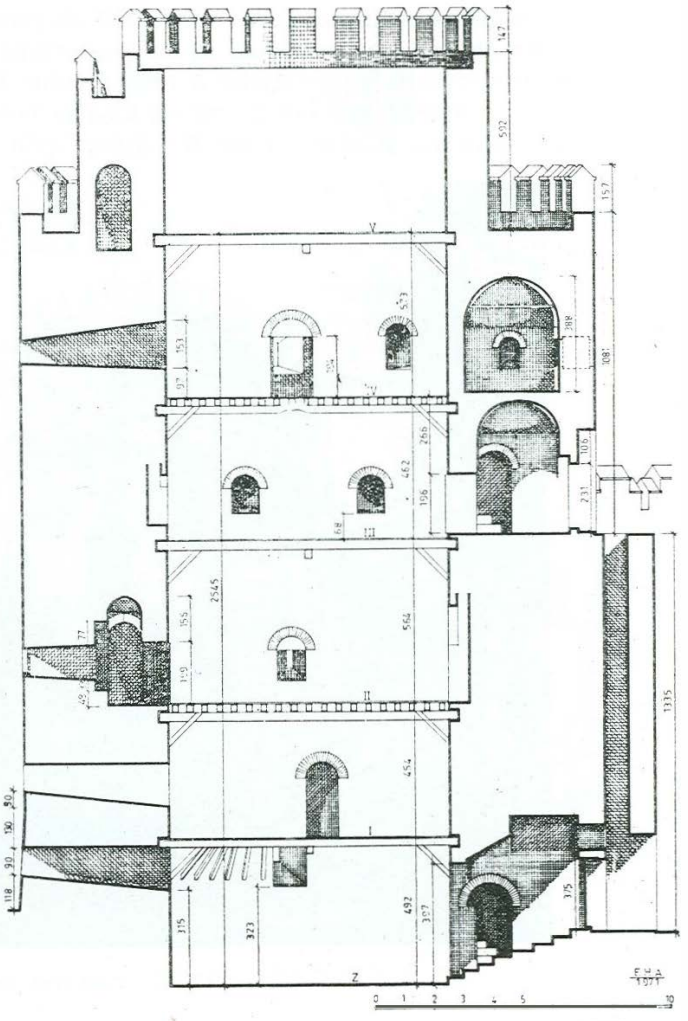
1013. R. : Yedi Kule'de A kulesi zemin katı plânı (I. katda farkeden unsurlar nokta ile işâret edilmiş, ikisi birden bir levhaya sığdırılmışdır)

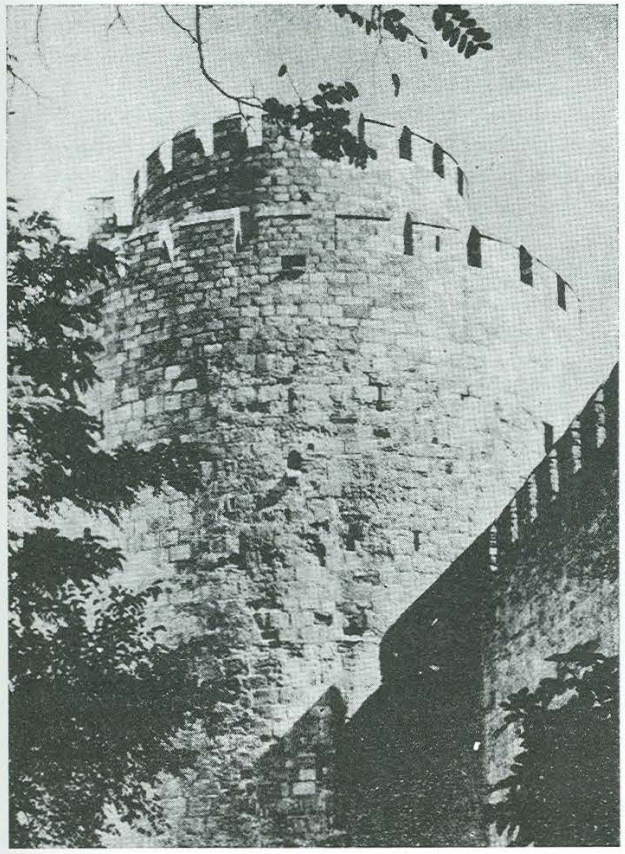
1014. R. : Yedi Kule'de A kulesi III. kat plânı

1015. R. : Yedi Kule'de A kulesi IV. kat plânı

1016. R. : Yedi Kule'de A kulesi makta'ı

1017. R. : Yedi Kule'de A kulesi garb köşesi

Katlara duvar içinde dönen merdivenlerle döşemeye atlanmadan çıkılır; ikinci, son seğirdim yerine, birinciden siper ile korunmuş bir dış merdivenle varılmakdadır.

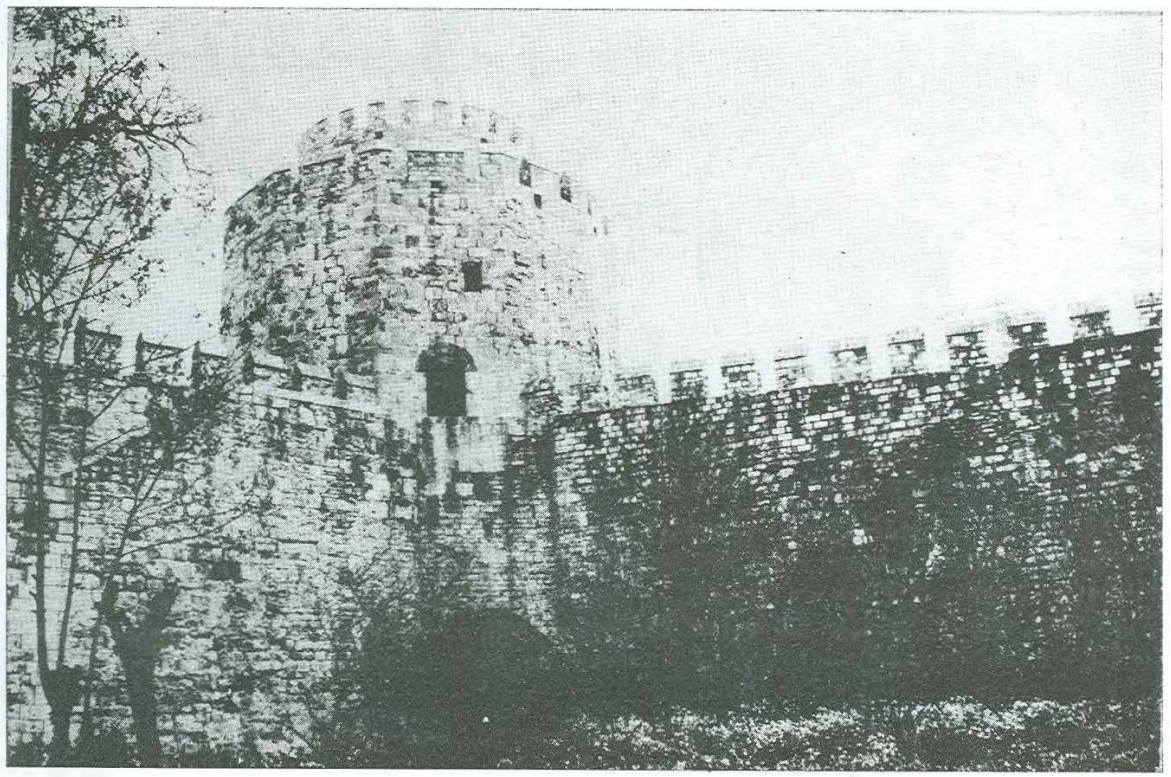
Bu kulede her katda bir ocak, 4 mazgal vardır. Rumeli Hisarı kuleleri gibi bol odası yokdur; çünki merdiven iç; dış cidârları 'âdetâ ikiye bölmekdedir. Yalnız III. katda sahanlık misâli bir genişlikle IV. katda 4.20×3.60 bir oda bulunmakdadır. Her katda helâ vardır.

İç satıhlar, sûrlar gibi, 25-30 sm. lik ince tabakalarla kaba yonma köfekiden yapılmışdır. İç çekirdeğin üstü şimdi bir cam çatı ile muhâfaza altına alınmışdır.

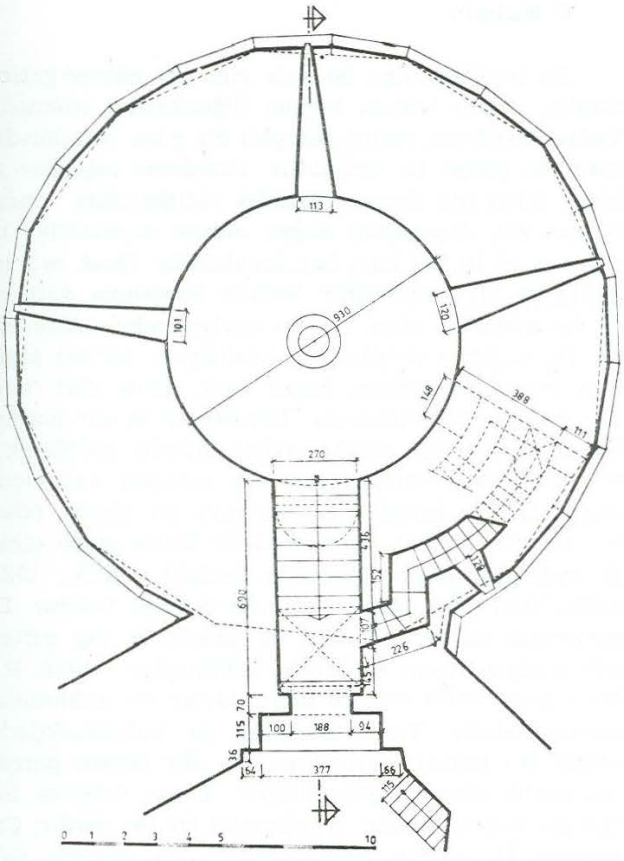
Kulenin garba bakan bedeninde ve dendan siperinde yağ çörtenleri bulunmakdadır. Helâ suları da bu sûretle atılır. Kulenin pek çok taşının ve yukarı gövdenin temâmen yenilendiği, çörtenlerle berâber, (1017. R.) de görülmekdedir. İkinci seğirdim yoluna çıkan dış merdiven de bellidir.

B Kulesi :

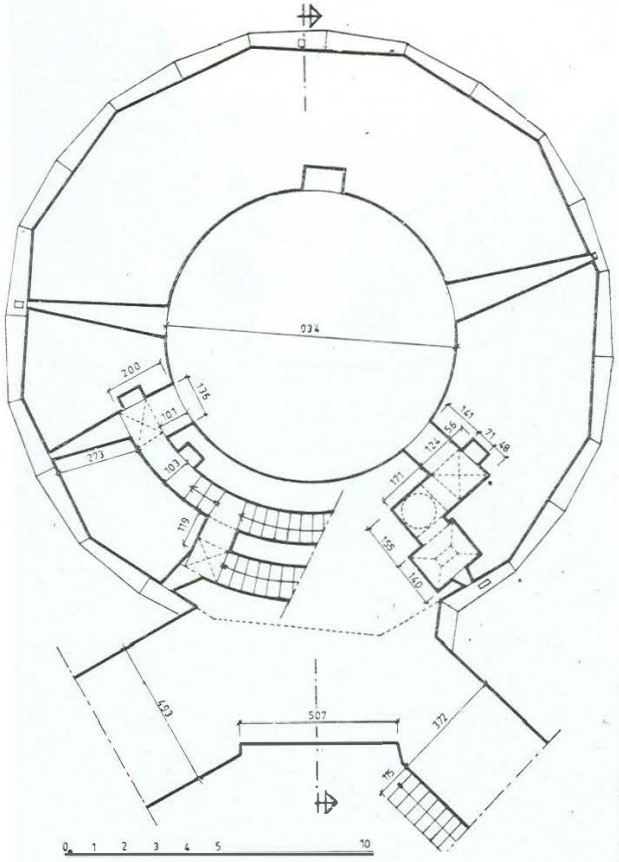
En şarka düşen bu kule on iki köşelidir; Etekdeki şev ise yirmi dörtlüdür. 10 basamakla zemin katına inilir. Merdivenler yine duvar içinden çıkar. Ahşâb döşemelerin yapılışı A daki gibidir. Bütün kiriş ve payanda ağızları temamdır. İkinci katda 15, III. de 17 kiriş, her katta üç mazgal, II. katda helâ, III. de sahanlık vazîfesini gören bir oda, IV. de geniş bir oda bulunmakdadır. Bunların hepsi kapının üstündedir. Bu kulenin bedeninde ve alt dendanlarının her birinde sûrlara yakın yağ çörtenleri bulunmakdadır. Duvar kalınlığı ve irtifâ' A nın 'aynıdır. Yalnız ikinci seğirdim menşuru diğerinden 1.5 m. daha kısadır. Bu kulede tam ortada bir su kuyusu bulunmakdadır. Bu da direk olmadığına bir işâretdir. Kapısında mâşikuli yokdur. (1022. R.) kuleyi avlu tarafından, (1023. R.) de içden göstermekdedir.

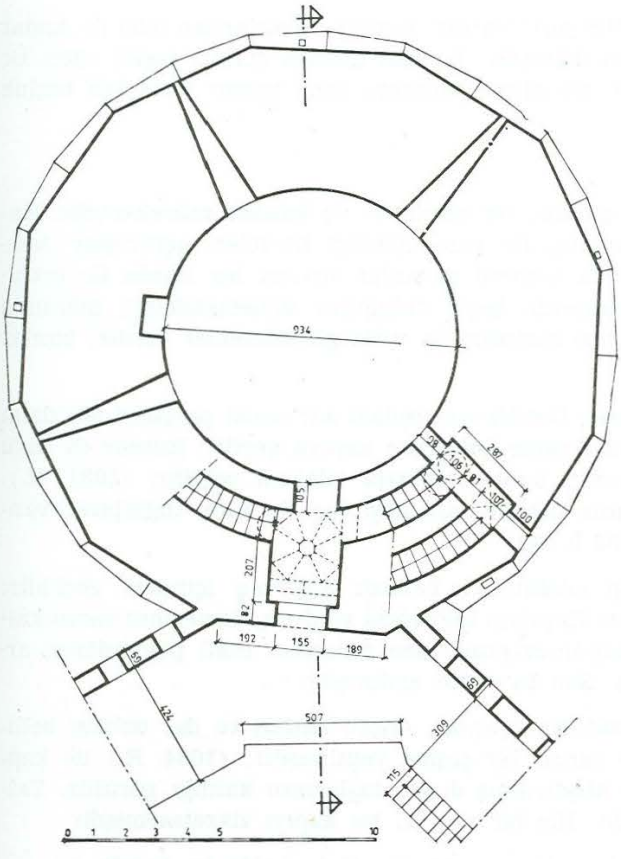
1022. R. : Yedi Kule'de B kulesi ve cenûb surları

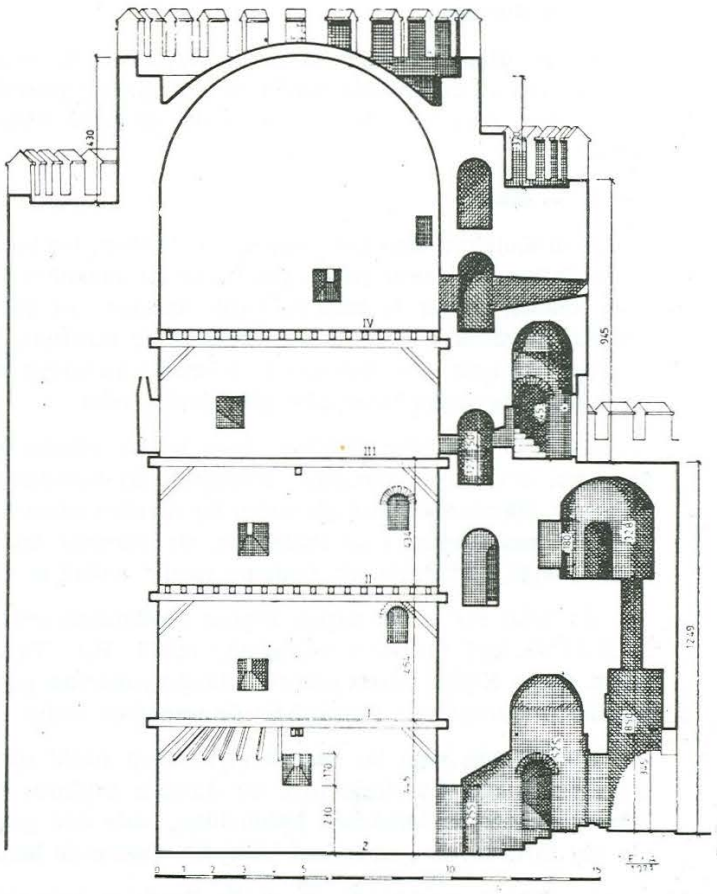
1018. R. : Yedi Kule'de B kulesi zemîn katı plânı

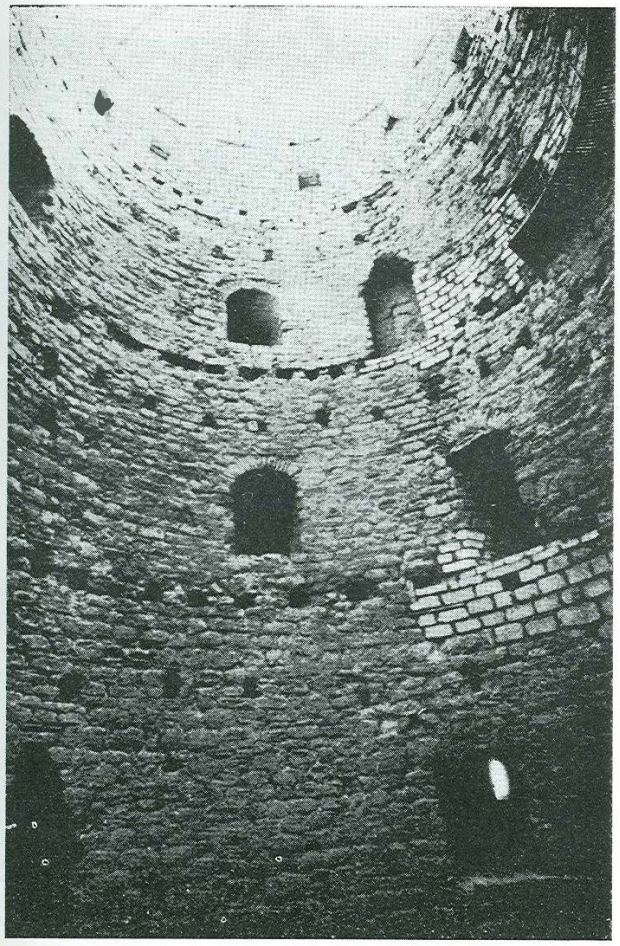
1019. R. : Yedi Kule'de B kulesi II. kat plânı

1020. R. : Yedi Kule'de B kulesi III. kat plânı

1021. R. Yedi Kule'de B kulesi makta'ı

1023. R.: Yedi Kule'de B kulesi iç görünüşü

C Kulesi :

En cenûbda olan bu kule yine bir köşeye getirilmişdir; eb'âdı hemen hemen dîğerlerinin tıbkısıdır. Yalnız merdiven yerine rampalı bir çıkış yapılmışdır; üzeri de kubbe ile örtülüdür. Kirişleme dîğerleri gibidir; fekat son derece karanlık olduğundan, ancak birinci kat döşemesini doğru olarak sayabildik; bir çift ana ve 16 tâlî kiriş bulunmakdadır. Ocak ve mazgallar da ölçülememişdir. Bunun kapısında dört köşe bir mâşikuli olup, II. kat seviyesinden idâre edilir. Bu kulenin mühim bir husûsiyeti, birinci seğirdim yerinde döşemeye kadar açık, geniş dört 'aded top mazgalı bulunmasıdır. Dendanlar ta'mîr görmüş ise de, her hâlde asıldan böyle olduğu görülerek o şekilde ihyâ edilmişdir. Bir top mazgalı kal'e içine doğru bile açılmışdır. Bu kulenin en büyük odası, iki duvarın birleşip, çok kalın bir kütle teşkîl etdiği II. katdadır. Dîğer boşluklar helâdır. (1024., 1025., 1026., 1027. R.); zemîn katında mazgal yokdur. Dîğerlerinde dörder 'adeddir, bu kulede de yağ çörtenleri, surlara yakın kısımlara konmuşdur, (1028. R.). Bu kulede 50-60 sm. lik kalın taşlar da kullanıldığı görülmekdedir. Tuğla dolgular da bulunmakdadır. (1029. R.) kapıyı göstermekdedir. Bir Bizans parçası üst başlık olarak kullanılmışdır. Onun üstünde Selçuk geçmesine benzer üç boğmaklı bir taş vardır; Çift pencere II. katdaki odaya 'âiddir. Bu resimde kal'e içine bakan geniş top mazgalı da fark edilmekdedir. Bu üç kulenin hiç biri sûru kesmez; önlerinde sûr devâm eder.

C — Burclar :

Fâtih sûrları üstünde iki yarım yuvarlak, üç müselles burc vardır. Bunlar duvarlardan 3.50 m. kadar yüksek olup 15 basamakla çıkılır birer seğirdim yerinden ibâretdir; burclar duvara çıkıntı teşkîl eder. Üç köşeler dolu kârgîrdir. Yarım yuvarlak olanlarda yüksek bir girişin dibinde, yine yarım yuvarlak boşluk vardır.

D — Kapılar :

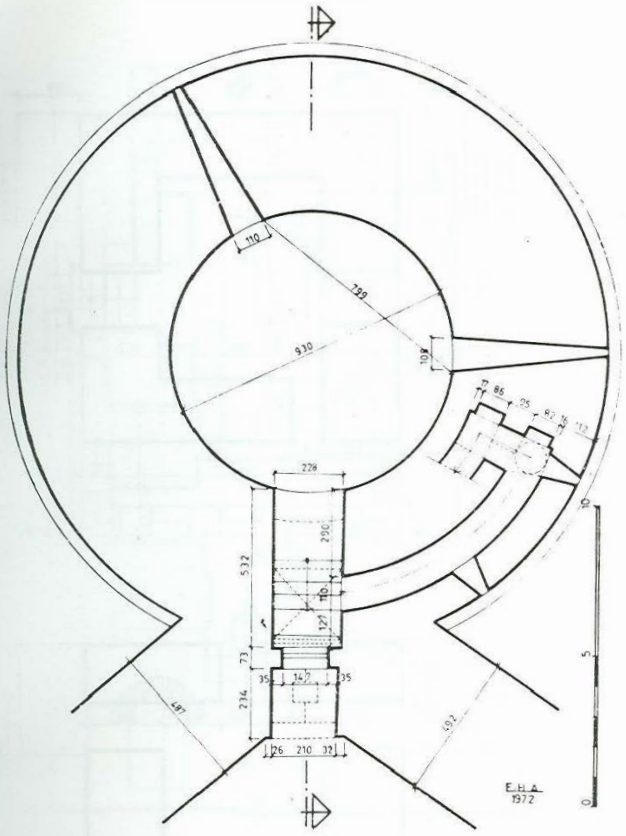
Yedi Kule'nin esas kal'e kapısı müstahkem bir kule gibidir; bir zemîn ve üç katdan mürekkebdir. Kapının önüne bir demir perde yuvası ve bir mâşikuli konmuş, iki yana nöbetçi höcreleri açılmışdır. Ma'lûm şekilde, demir levhalarla kaplı kapının iki yanında kemerli eyvanlar, ortada bir kubbe ile örtülmüşdür, (1030 a., 1030 b.R.). Gabriel bu iç tarafdaki kubbenin beyzî olduğunu söylemekdedir; plânında da öyle çizmişdir, (1). Halbuki tam ortada yuvarlak kubbe bârizdir; iki ucda göğüslemeler vardır; bunlar müselles kürevîlerin birleşmesi gibi devâm eder.

Kule ve burcların hilâfına, kapı te'sîsi, sûrları keser. Cenûb tarafındaki sûr şimâl parçasından daha alçakdır; evvelce anlatmışdık. Karşılıklı iki kapıdan ve döşeme üstünden kapıya geçilir. Bunun da üstü külâhdır. Hâricde beş dişli müstakil bir dendan sırası vardır; bunun sûrlarla 'alâkası yokdur, (1031. R.). Kapının basık kemeri üstünde, boş bir mermer levhanın üstünde altı köşe taş, üç dılı'lı tuğlalarla, yanlarda sekizli yıldızlarla bir süsleme vardır, (1032 a., 1032 b. R.).

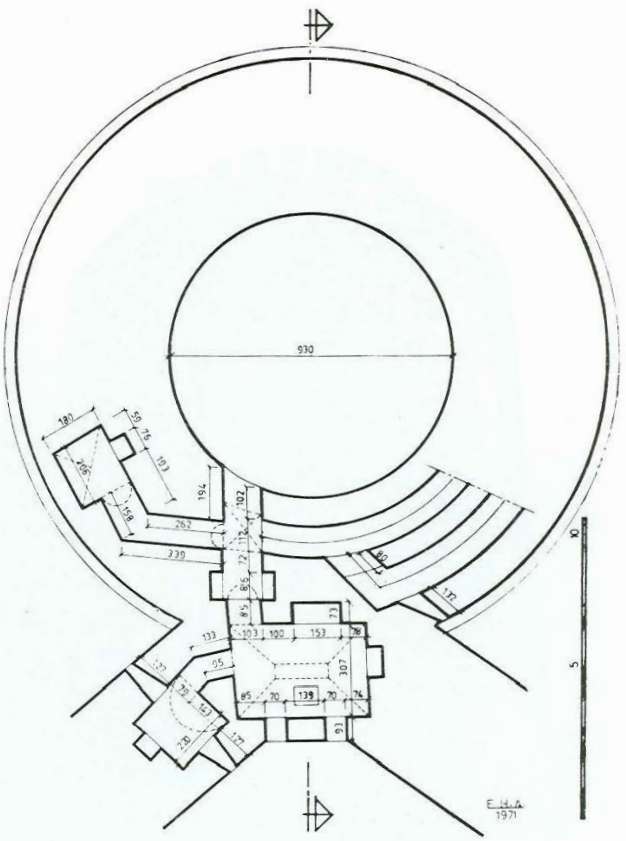
Kal'enin bir ikinci kapısı Bizans zemânında örülüp küçültülen Yaldızlı Kapı'nın içindeki geçiddir; iç sivri kemeri Osmanlı yapısıdır; (1033. R.). Yaldızlı Kapı'nın sağındaki yıkılmış, kemerinin yarısı kalmışdı. Daha XVII. 'asırda mevcûd olduğu yukarıda gördüğümüz gravürden anlaşılan mâil payandanın arkasında bulunuyordu. Cenûbdaki de temâmen örülü idi. Son ta'mîrde açılmışdır.

Bir üçüncü kapı bir koltuk girişi olup şimâl sûrundadır. İçeriden ahşâb başlığı ve dar dehlizi bellidir. Bunun önü dış yüzde ince bir duvarla örülmüş ve yerine bir çeşme yapılmışdır; (1034. R.) de kapı kemerinin hemen temâmen kaldırıldığı, sâde ona göre alışdırılmış duvar taşlarının kaldığı görülür. Yalnız sağ tarafda bir kemer taşı bâkıydır. Çeşme de bellidir. Hiç bir müellif bu kapıyı zikretmemişdir.

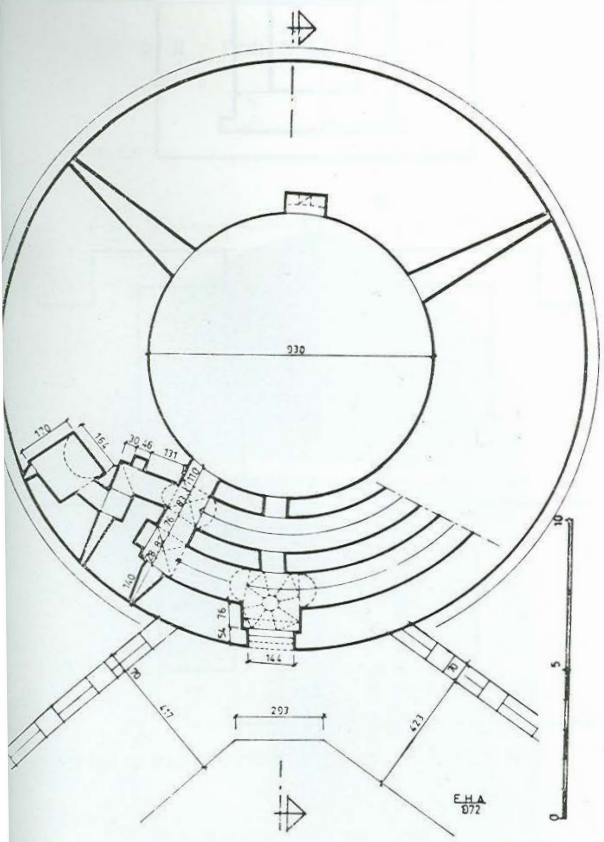
(1) Gabriel, a.e., 95. S., ve 46. R. Gabriel'in kule plânları oldukca sıhhatli olduğu halde bu kapıda çe farklar göstermişdir.

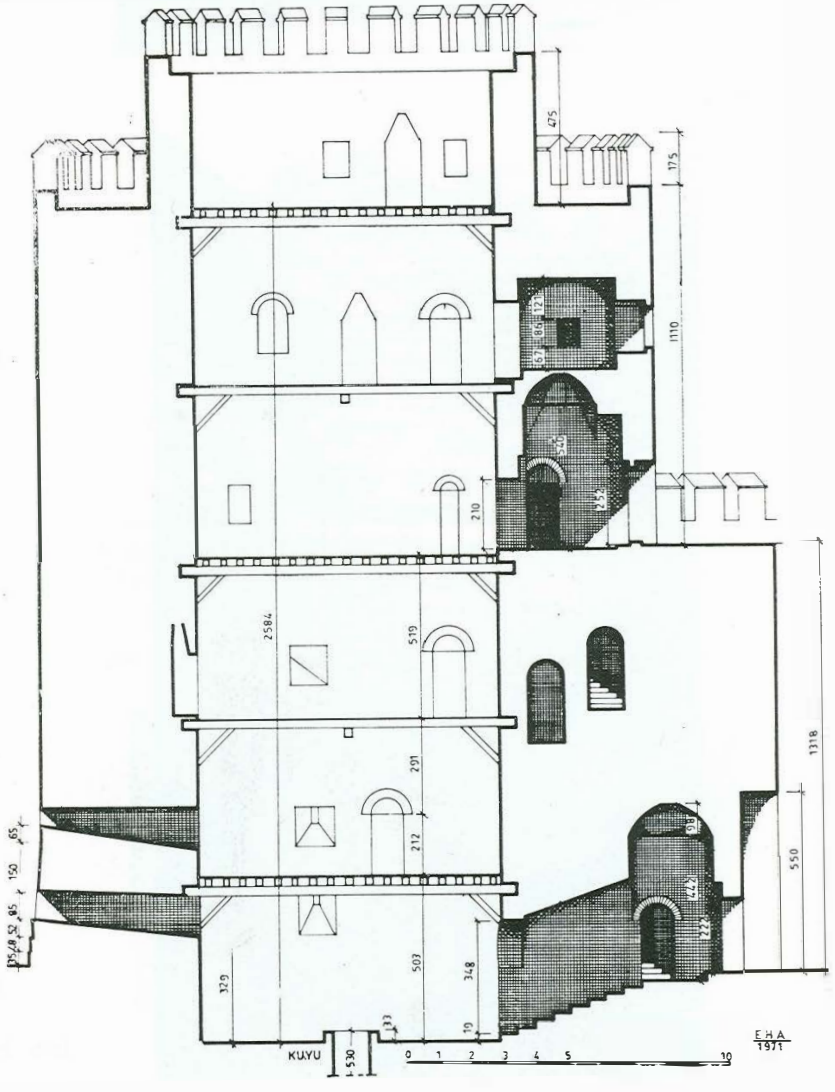
1024. R. : Yedi Kule'de C kulesi zemin katı plânı

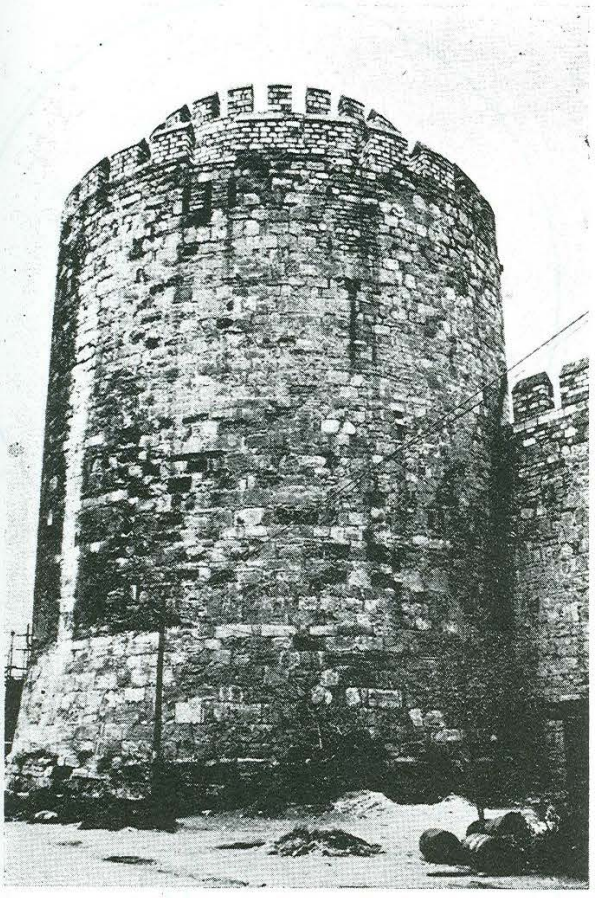
1025. R. : Yedi Kule'de C kulesi II. kat plânı

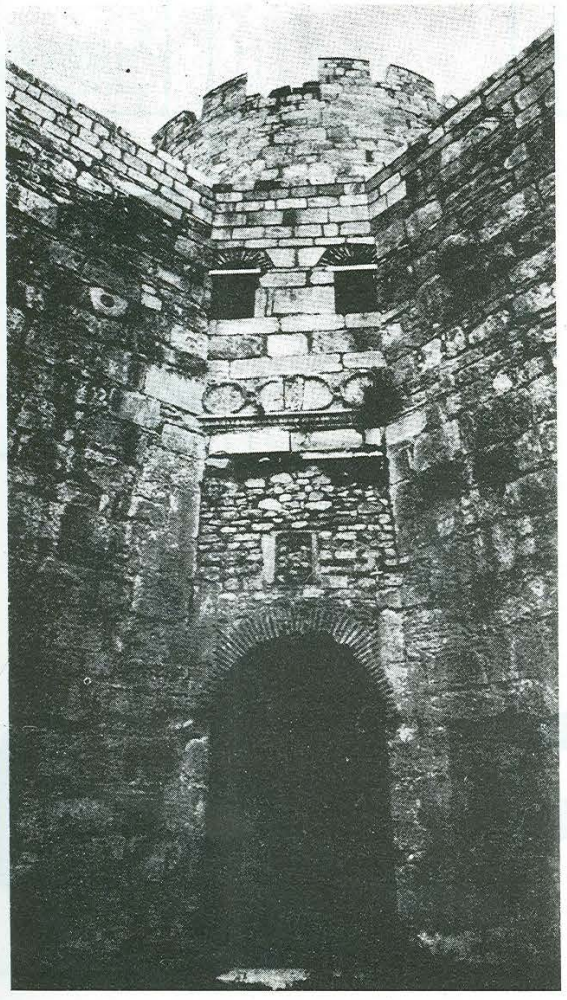
1026. R. : Yedi Kule'de C kulesi III. kat planı

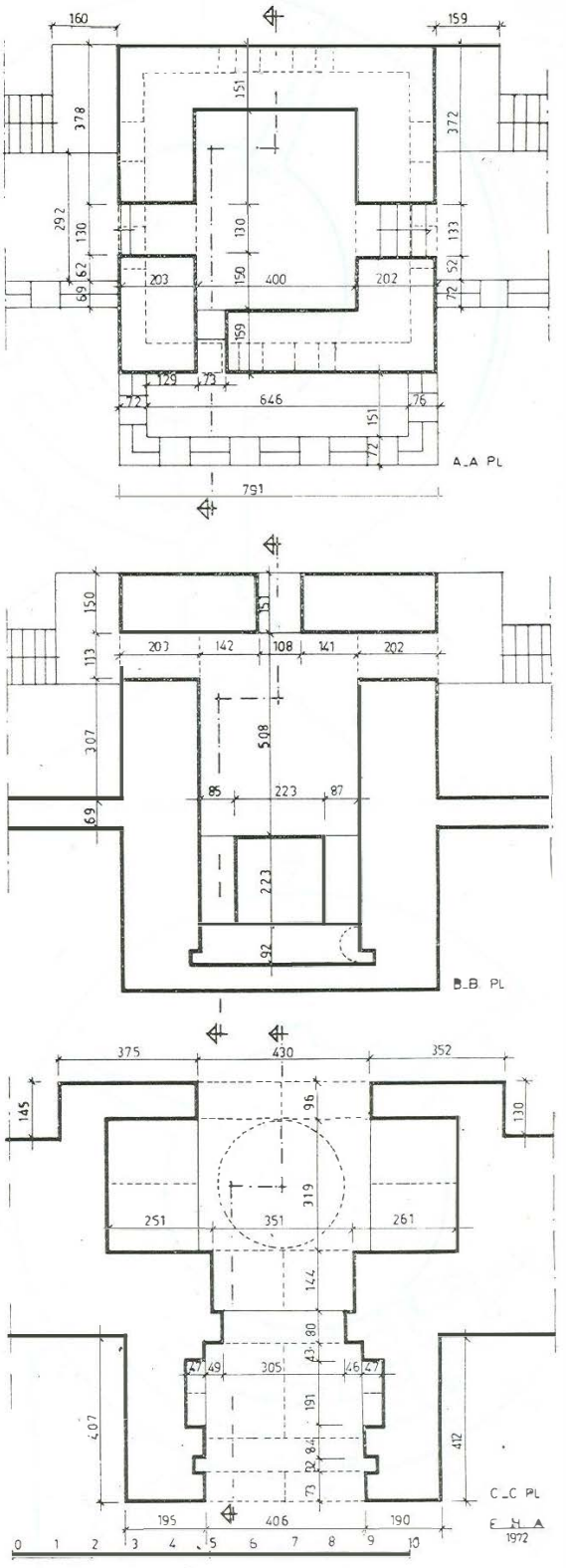
1027. R. : Yedi Kule'de C kulesi makta'ı

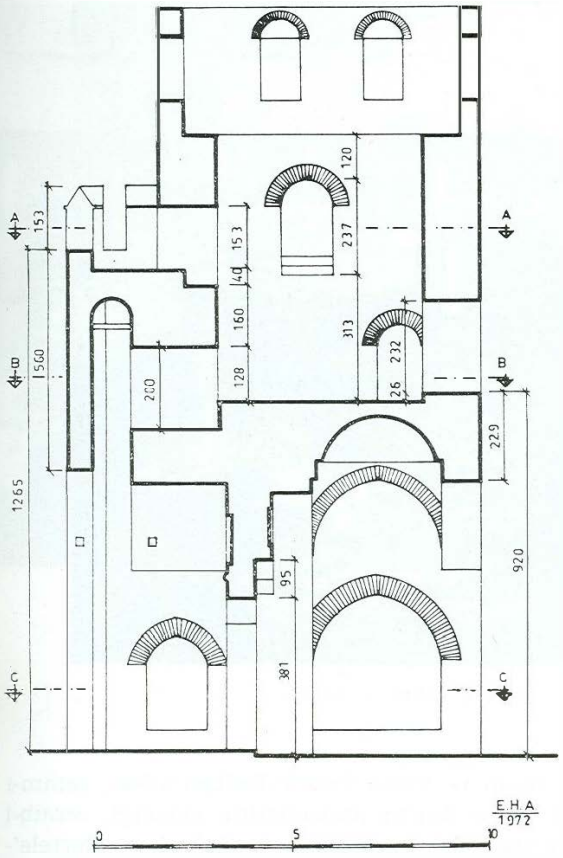
1028. R. : Yedi Kule'de C kulesi

1029. R. Yedi Kule'de C kulesi

1030 a. R. : Yedi Kule'nin esas kapısı plânları

1030 b. R. : Yedi Kule'nin esas kapısı makta'ı

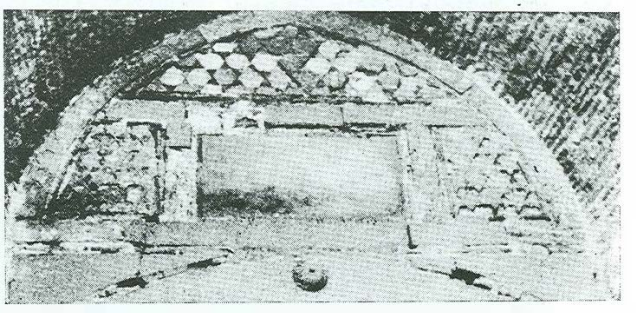
1031. R. : Yedi kulenin esas kapısı

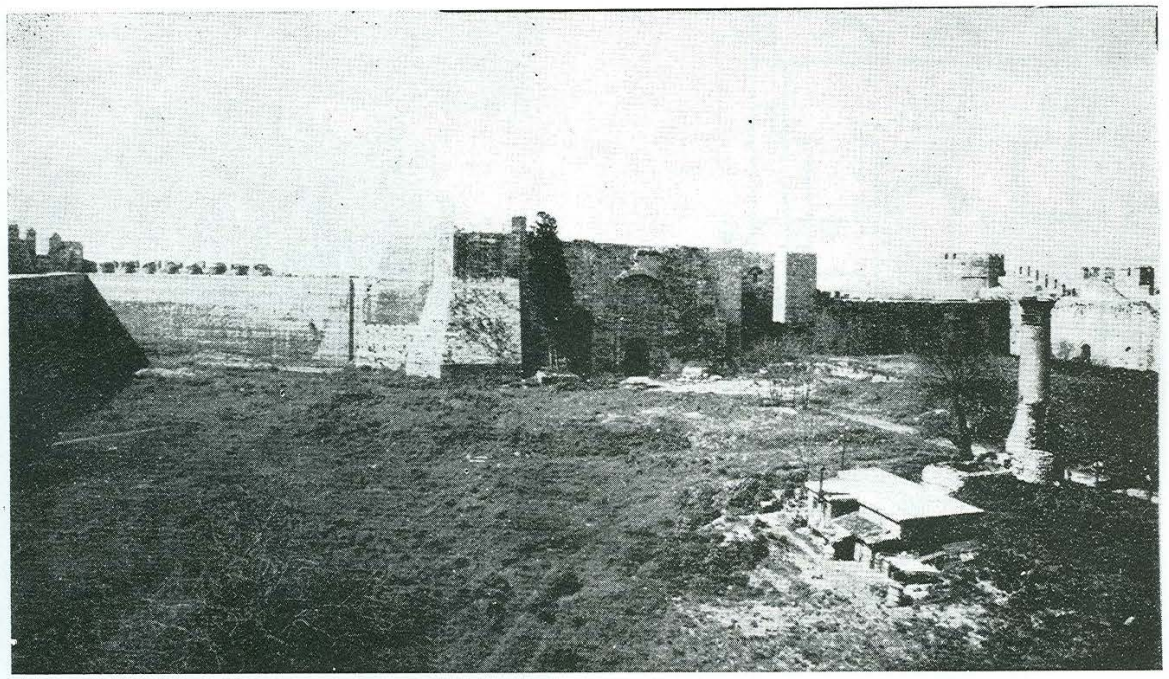
1032 a R. : Yedi Kule'nin esas kapısı

Fâtih devrine 'âid olmamakla berâber III. Ahmed Kulesi denilen sekiz köşe kuleyi de zikredelim; bu kule yerindeki dört köşe Bizans kulesinin kısmen mermer olan taşlarından istifâde ile yapılmışdır; yalnız sûr üstünden girişi vardır. Duvarlar 1.50 m. gibi pek incedir; esâsen müdâfa'a için değil, timsâlî bir hâtıra olarak ihyâ edilmişdir, (1035. R.). Bu resimde, çift pencere üstünde ماشاالله تعالى ١١٦٨ kitâbesi varsa da, (1006. R.) da gösterdiğimiz kapı 1137 (1724-25) de yapıldığına göre, 'aynı duvarların devâmına yaslanan bu kulenin de o zeman, hiç olmazsa kısmen inşâ edildiğini, 30 sene sonra bir ta'mîrde söylediğimiz levhanın konduğunu tahmîn ederiz. Esâsen buna III. Ahmed Kulesi derler.

Câmi'e gelince: Şimdi yalnız tuğla minâresinin şerefeden aşağısı mevcûd olan bu câmi'i Fâtih'in esas

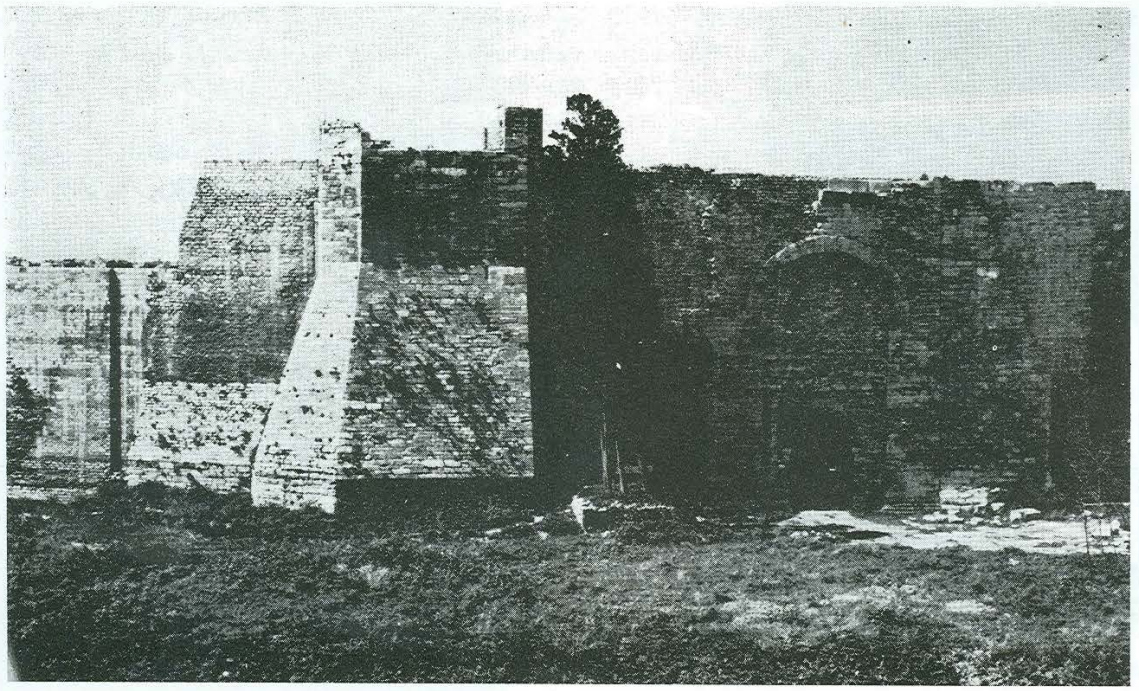
1032 b. R. : Yedi Kule'nin esas kapısı tezyinâtı

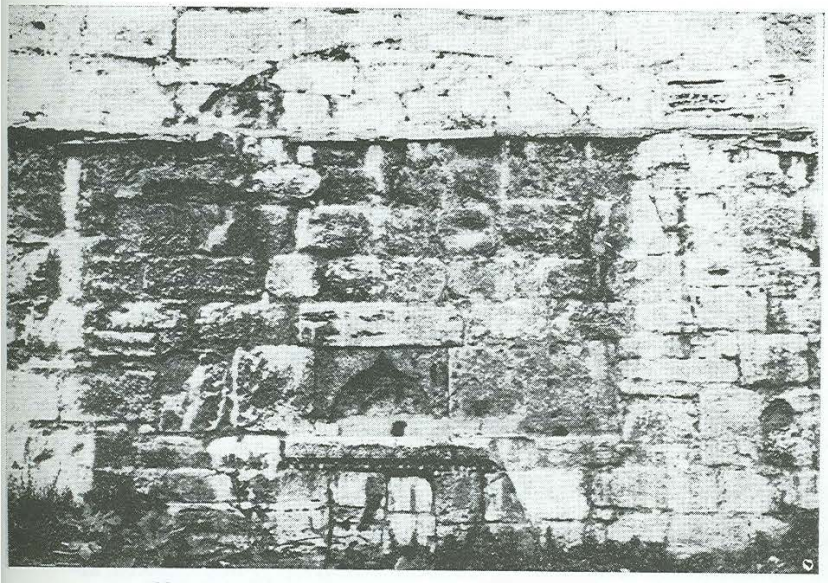
1033. a R.: Yedi Kule'de mermer kuleler ve üçlü tâkın iç tarafı

vakfiyesi (V. II.) deki vazîfelerini ve Muhâsebe Defteri'ndeki kaydı ve Vakıf Tahrîr Defteri'ndeki, zamm-ı vakıfları yazmışdık; (Câmi'ler bahsi 647. No:) Prof. Semâvî Eyice Bey'in makaalesine eklediği, cenûb-i şarkıydan, şimâle doğru çekilmiş olup Kondakof tarafından 1886 da neşrolunan, binâen'aleyh Bertele'-nin kitabından epeyi bir müddet daha evvele 'âid bulunan resminde, câmi'in mihrâb tarafı belli olmak-dadır. Her hâliyle pek çok ta'mîr geçirdiği anlaşılıyor. Mihrâb duvarında yana kaçmış bir altlık pencere ile bir mahfile delâlet eden bir üstlük mevcûddur. Medhâl minâre tarafında mıdır? Mahfil cihetinde mi? Anlaşılamıyor. Üstü kiremid örtülüdür. Minârenin yanında görülen kârgîr ufak yer, su hazînesidir ve elân mevcuddur, (1036 a R.). Pencere ölçüsüne nazaran, câmi'in 13-14 m. genişliğinde ve çatı mahyası nisbetine göre de, derinliği bundan 4.0 m. dahaaz, ya'ni 10.0 m. olduğu tahmîn olunabilir. Bu câmi'-dir; mescid değildir. Esas kapıdan Yaldızlı Kapı'ya giden yolun solunda ve içeriye doğrudur.

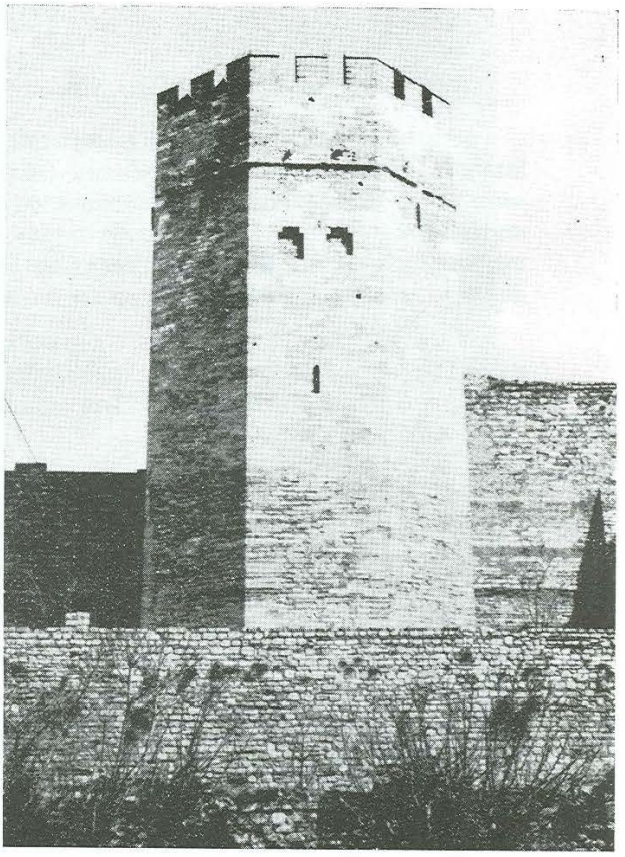
Arkada görünen kule A kulesidir; (1036 b. R.) minârenin 1971 deki vaz'ıyetini göstermekdedir. Solda su hazînesi de bellidir.

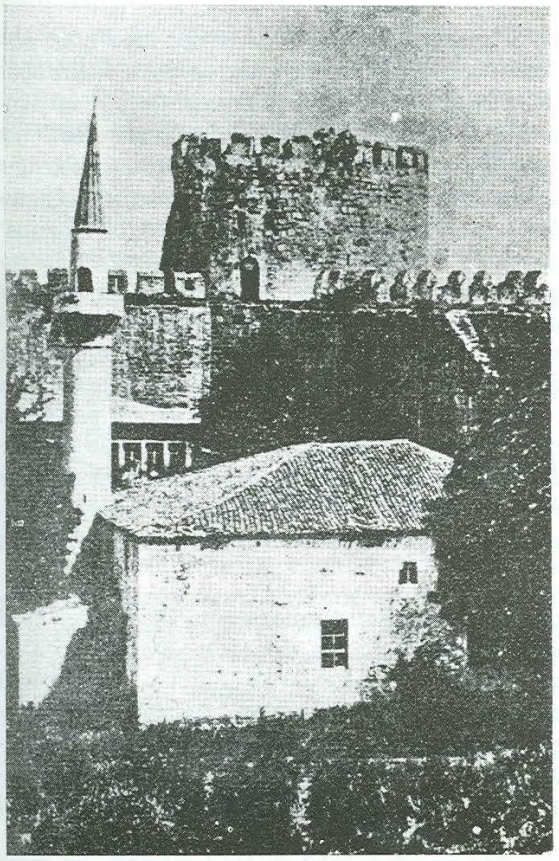
1033 b. R.: Yedi Kule'nin garb yüzü

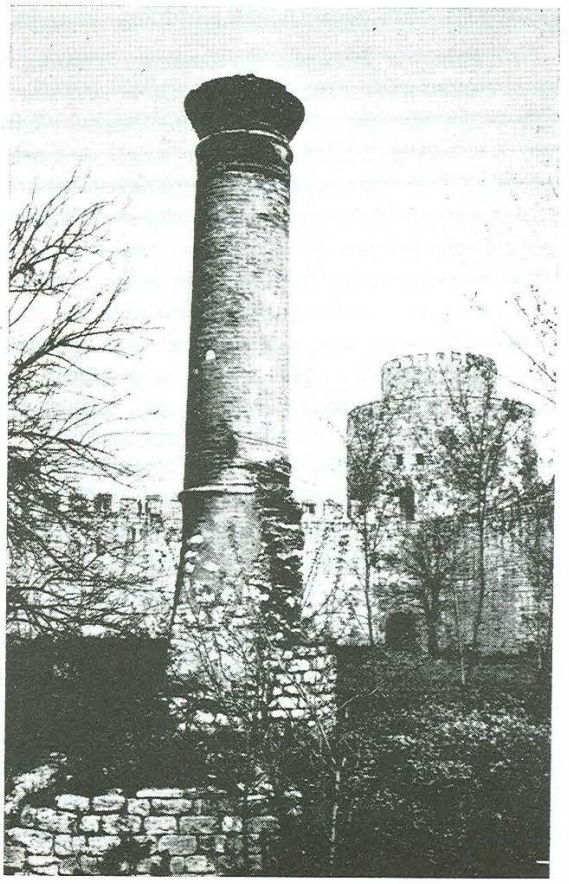
1034. R.: Yedi Kule'nin şimâl yüzündeki örülü koltuk kapısı ve yerindeki çeşme.

1035. R.: Yedi Kule'de III. Ahmed Kulesi

1036 a. R.: Yedi Kule'de Fâtih Câmi'i (1886 dan evvelki bir resmi)

1036 b. R.: Yedi Kule'de Fâtih Câmi'i minâresi (1971)

774. Eski Saray — Sarây-ı 'Atîk

Fâtih İstanbul'u aldı; fekat Bizans hükümdarlarının saraylarından hiç birinde oturulacak bir yer bulamadı; hepsi de harâb ve perîşandı. Üstelik, şöyle böyle ta'mîrle istifâde edilecek de olsa, Fetih'den iki sene evvel Edirne Sarayı için düşünülen ve tatbîk edilen Osmanlı nizâmına uygun tertîbâtın hiç birine sâhib bulunmuyorlardı. Osmanlı Sarayı evvelâ devleti temsîl eder, fekat ondan gerisi samîmî bir mahremiyet içinde olabilirdi. Bizans Sarayı ise teşhîr esâsına göre kurulmuşdu; Avrupa'da olduğu gibi. İki medeniyet arasında büyük zihniyet farkı idâre ve saray üslûbuna da te'sîr edecekti.

Nitekim İstanbul Fethi ve Galata'nın alınmasını müte'akîb, rivâyete göre şehirde ancak 20 gün, o da belki çadırlı karargâhında, kalan Fâtih Sultan Mehmed, Edirne'ye 'avdetinden evvel eski Şarkıy Roma Senatosu'nun ancak dökünüleri kalmış olan Bâyezıd sâhasında sarayın yapılmasını emretdi; hareketi bundan sonradır.

Bu sarayın, bilhassa Fâtih devrindeki şekli hakkında sarîh ma'lûmât yokdur.

Bizim Üniversite inşââtıyle olan 'alâkamız dolayısıyle, yerindeki müşâhedelerimize nazaran, eski Bâb-ı Ser'askerî — Harbiye Nezâreti'nin arkasında, Üniversite Hukuk ve İktisad Fakülteleri'nin enstitü binâlarının hafriyât esnâsında Saraya, Türk ve Bizans devri yapılarına 'âid hiç bir bakıyeye rastlanamadığı gibi, çanak çömlek kırığı da bulunmadı. Bu kısımda, İktisad Fakültesi enstitülerinin tam orta yerinde, Kaanûnî devri husûsiyetini gösteren mermer bir kapı takımı, Ser'askerliğin yeni matbahının kapısına konmuş idi. Başka bir şey yokdu. Buna mukaabil Üniversite Rasathânesi inşââtında, tek tük duvarlara ve ba'zı çini ve çanak parçalarına rastlandı. Bugünki Rektörlük binâsı içindeki bir hafriyatda da bir su hazînesi çıktı. Bunun Saraya gelen Halkalı Suları'na 'âid bir hazîne veyâ maksem olması mümkindir. Ya'nî ne varsa Bâyezid Meydanı'na doğru idi; arkalar bağçe olacakdır. Fâtih devrinde yaşamaş olan Amirutzes'in, II. Sultan Selîm zemânında neşrolunan gravüründe de binâlar Bâyezid cihetinde, önde bağçeler arasındadır, (1037 a. R.).

Kritovulos saraya 858 (1454) de başlayıp 1455 de bitirildiğini yazmakla iktifâ eder, (1). En geniş ma'lûmâtı da Evliyâ Çelebi vermekdedir; Saraya üç sahîfe ayırmışdır. Bir kere 858 (1454) de başlayıp 862 (1458) de bitdiğini yazması pek ma'kuldür, ve Kritovulos'un rivâyetinden fazla 'akla yakındır; bu saray için dört sene inşâât müddeti lâzımdır.

"...Burc ve barûsuz ve dendan, bedensiz ve hendeksiz bir sûrdur amma gayet metânet üzre binâ olınub cümle divar rasas-ı nîlgûn ile mestûrdur Ol'asırda dâiren mâdâr 12000 arşun idi ve şekli murabba' kârgîr binâdır Bir rükni Sultân Bâyezid Kazancıları köşesinden ta Miskî Sabûnî Bâbına müntehî idi Andan bir köşesi Dellâk Mustafa Paşa sarayında nihâyet bulurdu Andan bir rükni Küçük Pazar seddi ve sahrıncı üzre karar bulmuş idi Hâlâ Yeniçeri Ağası Sarayı ve Siyâvuş Paşa Sarayı zemîni mezkûr Sarây-ı Atîk yerinde idi ve andan bir köşesi tâ Taht'ül-kal'e üstündeki sedden 'ubûr idüp yine kazancı tâcirleri köşesine gelince bir Sarây-ı 'azîm inşâ idüp.." (2) dedikden sonra Ayn-ı Şem'ûn ismindeki bir menba' suyu çeşmesinin şimdiki Mercan Kapısı hâricinde bulunduğunu bildirmekde; sonra *"Bâdehû Sultan Süleyman bu Sarây-ı Atîkı üç mil ihâta ider bir Saray idüp üç kapı eyledi Dîvân Kapusı şarka nâzır ve Bâyezid Kapusı cânib-i garba nâzırdır ve bu sarayın hâricine Belgrad ve Malta ve Rodos fethi malından Süleymâniye Câmii'ni binâ itdi.. ve makbûl Siyavuş Paşa'ya bir sarây-ı 'azîm ve Yeniçeri Ağalarına mahsûs bir sarây-ı kadîm ve Lâlâ Mustafa Paşa içün ve Pîr Mehmed Paşây-ı Karamânî içün bir saray ve Gebze'de câmi' sâhibi Mustafa Paşa'ya ve kızı Esmîhan Sultan'a kezâ bir saray yapdırup câmi' hademesi içün bin 'aded höcre inşa idüp Eski Saray'ın cevânib-i erba'asını tarîk-i'âm ile ârâste idüp il'el-ân bir cânibe ittisâli yok bir Sarây-ı 'azîmdir Bâlâda tahrîr olunan sarây-ı vüzerâ ve 'imâretler bilcümle Sarây-ı Atîk zemînine binâ olunmışdır Amma Eski Saray Sultan Mehmed Hân'ın binâsı..."* olduğunu beyan etmekdedîr (3). Evliyâ'nın bu ta'rîfi Eski Saray'ın ilk yapıldığındaki hududlarını, eb'âdını ve ihâta duvarının evsâfını bildirmekdedir.

Hudud şarkda Kazancılar — Bakırcılar'dan başlayıp garbda Vezneciler Hamamı'nın köşesinde, 1925 senesine kadar mevcûd olan Sabuncu Hanı kapısına ulaşmakda oradan şimâle dönerek, Evliyâ'nın Dellak Mustafa Paşa'ya 'âid olarak bildirdiği saraya ve galibâ şarka doğru biraz kırılarak, Küçük Pazar seddi ve sarnıcı üzerine çıkmakda, oradan Tahta Kal'e üstündeki sedden geçip, Kazancılar köşesine birleşmekdedir. Kazancılar Yokuşu aşağı yukarı, Sabuncu Hanı köşesi ile tereddüdsüz ma'lûmdur. Dellak Mustafa Paşa Sarayı'nı ta'yîn pek kaabil değildir; ma'mâfih Esnaf Hastahânesi altındaki duvarların bu binânın bir parçası olması mümkindir; (4) Küçük Pazar seddi İstanbul Üniversitesi Biyoloji Enstitüsü'nün şimâl

(1) Kritovulos a.e., 102. S.
(2) Evliyâ, Seyâhatnâme, I.C., 118. S.
(3) Evliyâ, Seyâhatnâme, I.C., 119. S.
(4) 1894 senesinde çekilmiş bir fotoğrafda, bu duvar üstünde çok eski kapılar olduğu görülmekdedir.

1037 a. R.: Bâyezıd'daki Eski Saray'ın Amirutzes tarafından yapılan gravürü

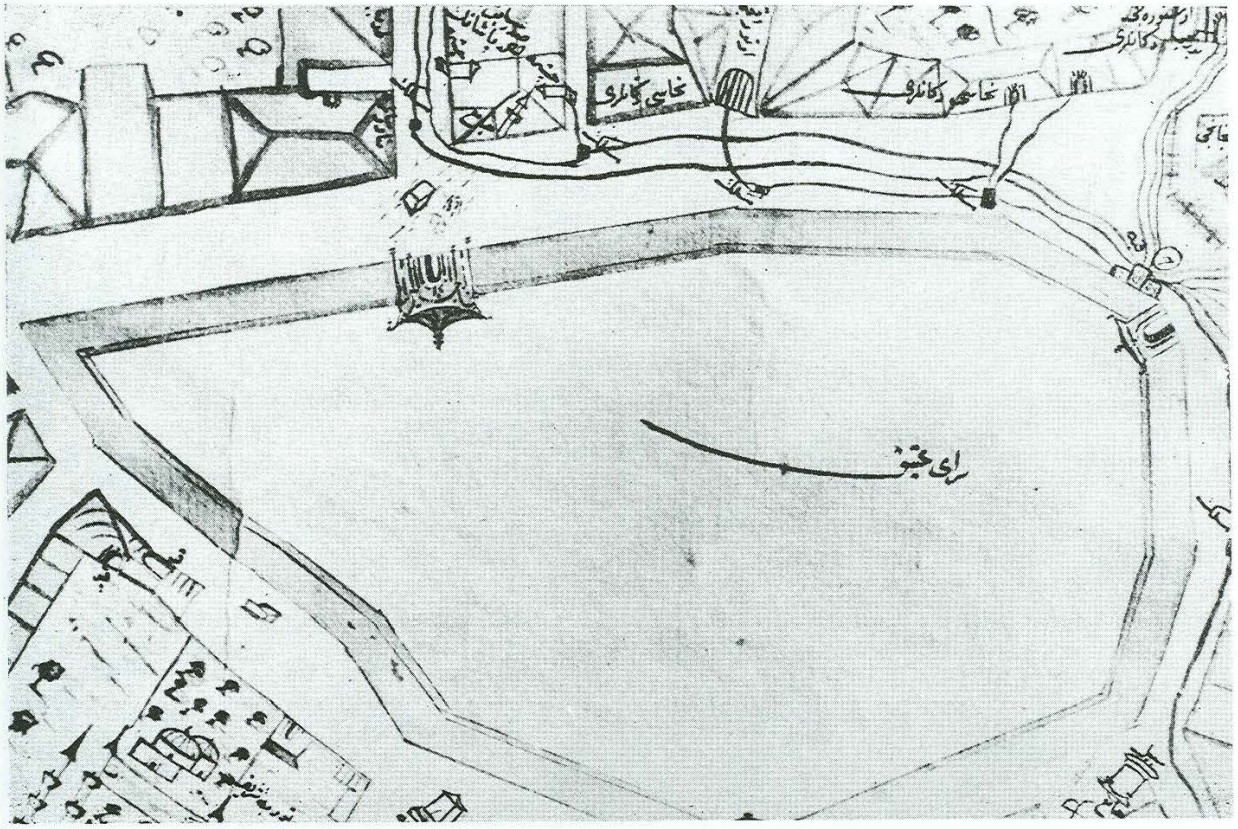
yüzündedir. Burası eskiden Ağa Kapısı ve bilâhare Şeyhülislâmlık Dâiresi idi. Tahta Kal'e seddi ve Devoğlu Yokuşu üzerindedir. Buna göre en uzun mesâfe cenûbdan şimâle 800-850, şarkdan garba 400 m. olacakdır. Bu sarayın Fâtih devrinde en geniş zemânındaki ölçüdür. Tam mustatil kabûl edersek 320 — 360.000 m² eder. Edirne Saray kadar demekdir. Duvarlar için Evliyâ burcsuz, dendansız, hendeksiz diyor. Edirne Sarayı'nda da böyle basît bir duvardır. Müdâfa'a için düşünülmüş dört köşe burclar, dendanlı sûrlar ancak Top Kapı Sarayı'nda yapılmışdır.

Evliyâ Çelebi Saray muhîtinin 12000 arşın = 9000 m. olduğunu bildirmekdedir; bunda büyük bir mubâlâğa vardır; Saray çevresinin en geniş hâline muhîti olsa olsa 2500 m. dir. Halbuki Top Kapı Sarayı daha büyük olduğu hâlde, Evliyâ ona 2500 adım ölçü göstermişdir. Çelebi'nin murabba' binâ demesi de bir yakışdırmadan 'ibâretdir; 'arsa hiç bir zeman murabba' değildir. Binâlar ise Evliyâ görmeden yanmış bulunuyordu.

Evliyâ Çelebi Kaanûnî'nin, sarayı 3 mil uzunluğunda bir duvarla bölüp şarka nâzır Dîvân Kapısı, cenûba nâzır Bâyezıd, garbda Süleymâniye Kapısı yapdığını yazar. Bu üç kapı, arsaya Bâb-ı Ser'askerî yapılmadan tanzîm olunan Bâyezıd Su Yolları Harîtası'nda görülmekdedir; şimdi ise 4 kapı vardır.

Evliyâ, Kaanûnî'nin sarayın arka kısımları üzerine Süleymâniye Câmi'i ve Medreselerini, Yeniçeri Ağası Kapısı ve hademe için 1000 höcre yapdırdığını söyler. İlk ikisi doğru ve ma'lûmdur. Amma 1000 höcre diye bir şey bilinmiyor. Evliyâ'ya göre Siyavuş Paşa, Lâlâ Mustafa Paşa, Pîrî Mehmed Paşa, Çoban Mustafa Paşa ve İsmihan Sultan Sarayları'nı da Kaanûnî'nin yapdırdığını 'ilâve eder. Siyavuş Paşa Sarayı'nın yeri ma'lûmdur: Devoğlu Yokuşu'nun başında Hoca Hamza Câmi'inin karşısında Siyavuş Paşa Medresesi vardır Saray onun üstünde bulunuyordu. Diğerlerinin yerini ta'yîn müşkil olduğu gibi, hepsini Kaanûnî'nin yapdırdığı mevzû'-ı bahis olmasa gerekdir. Sarayın şimâl tarafları üzerinde Kaanûnî devrinde geçen mu'âmeleler daha vâzıhdır. Fekat garb hudûdu biraz mübhemdir. Şimdi, Bâb-ı Ser'askerî - Üniversite hudûdu Sabuncu Hanı'nın köşesinden 200 m. kadar geridedir. Çünki burada XVIII. 'asırda Üniversite merkez kütübhânesi - Medreset'ül-Kuzât'ın yanındaki Kapdan İbrâhim Paşa Câmi'i yapılmışdır ve Evliyâ'nın işâret etdiği garb hudûdundan içeride kalır. Bu kısım da Kaanûnî zemânında mı kesildi? Yoksa daha sonra mı? Bizce o da Kaanûnî devrinde olsa gerekdir; zîrâ arada Saray'da ta'dîlât olduğuna dâir bir vesika yokdur. Bir ihtimalle, Kapdan Paşa Câmi'inin Evliyâ'nın söylediği hudûda kısmî bir girinti teşkîl etmesi de mümkindir.

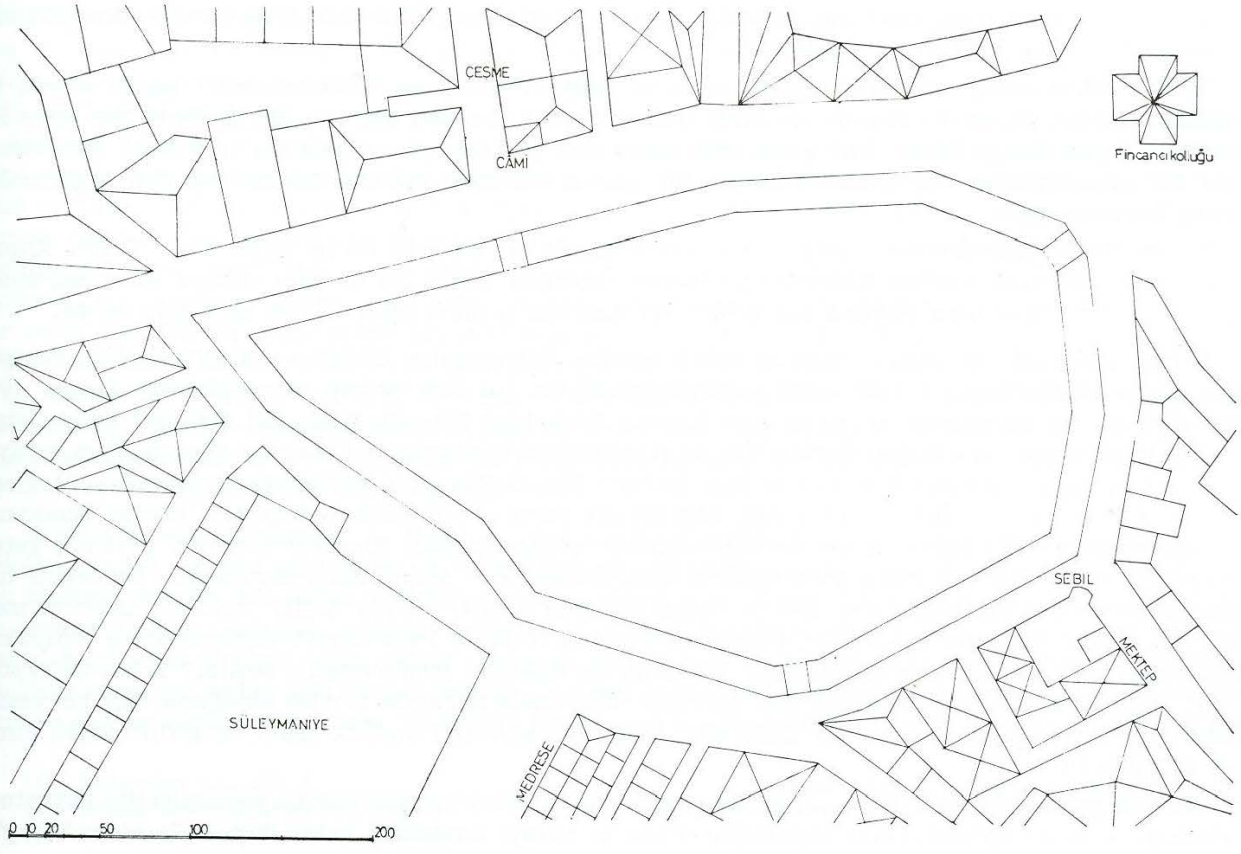
Fâtih'in yapdırdığı Eski Saray, Top Kapı'daki Büyük Saray'ın yapılmasıyle ehemmiyetini kaybetmiş ve Pâdişâh ve devlet teşkilâtı oraya taşınmışdır. Fâtih'in burayı bırakması, şehri ikiye bölmeden, Saray'ın

1037 b. R. : Bâyezıd'daki Eski Saray sâhasının Su Yolları Haritası'ndaki plânın fotoğrafı

tevsî'ine imkân olmamasındandır; belki de pek büyük bir te'sîs teşkîl edecek olan Yeni Saray'ı ileriye ta'lîk etmeyi münâsib görerek, burayı biraz hafîf tutmuş olduğu intibâ'ı da hâsıl olmakdadır; çünki duvarların ne kadar yufka olduğunu gördük; esaslı ve yerli bir te'sîsde böyle duvar olmaz.

Sarayın müştemilâtı da târîhde ve edebiyatda yer almayacak bir derecede olmalı ki hiç bahsi geçmez.

1037 c. R. : Bâyezıd'daki Eski Saray'ın Su Yolları Haritası'ndaki plânı

Eski Saray Ser'askerlik binâsı yapılıncaya kadar, XVIII. 'asır hudûdlarını muhâfaza etdi. Sarayın ancak yeni pâdişâhın vâlidesinin merâsimle Top Kapı'ya naklinde bahsi geçerdi. Zîrâ Saray, eski gözdelere ve yaşlı saraylılara 'uzletgâh veyâ muvakkat menfâ vazîfesi görürdü. Bir pâdişâh tahta çıkınca, eskinin gözdeleri burada ikaamete gönderilirdi.

1239 (1823-24) târîhli Bâyezıd Su Yolları Harîtası'nda bir resmi vardır. Harîta için hiç tereddütsüz doğru bir vesîka olduğu söylenemez; ammâ yine bir fikir hâsıl eder. Biz harîtanın mikyâsına nazaran 'aynen üstünden çizilmiş resimle, fotoğrafını berâberce koyuyoruz, (1037 b., 1037 c. R.). Bu harîtanın diğer kısımları 'Acemî Oğlanlar Çarşısı ve Fâtih Câmi'inde de konmuşdur.

Bu harîtaya nazaran Bâyezıd cebhesi şimdiki hâlinden daha ileride ve biraz kırıkdır. Buradaki kapı üzerinde, Bâb-ı 'Âlî'nin Soğuk Çeşme Kapısı üzerinde bulunan saçağın bir benzeri vardı. 1254 Târîhli Câmî'ler Harîtası'nda da bu cebhe daha ileri görünüyor. Bâb-ı Ser'askeri yapılırken bu uc kesilerek daha az kırık bir cebhe yapılmış, üzerine büyük tâk kapı inşâ olunmuşdur. Şark cebhesi yerinde kalmış, harîtadaki pek sivri köşe gaalibâ değişmişdir. Bu harîtaya nazaran 'arsa en uzun yerinde 520 m., en geniş yerinde 290 m. dir, ki yukarıda yazdığımız tavsîfe göre bulunan ölçülerden enden 100, boydan 300 m. kadar kesilmiş hâlini göstermektedir. Bu kesilen yerlere Vezneciler Hamamı ve onun hizâsındakiler, boy tarafına da Süleymâniye Câmi'i, sonra Şeyhülislâmlık ve şimdi Biyoloji Enstitüsü olan Ağa Kapısı yapılmışdır. Bu saray için daha fazla bir şey söylenemez.

775. Mahmud Paşa Sarayı

Kritovulos 863 (1459) vekaayi'i sırasında Mahmud Paşa'nın câmi'inden bahsetmekde bu arada güzel hânelerle çiçek ve nebâtât bağçeleri yapdığını bildirmekdedir, (1). Bu saraydan yalnız hamam kalmışdır; o da evvelce yazdığımız Şengül Hamamı'dır. Buna göre binâların ve bağçelerin yeri de Cağaloğlu'nda Hilâl-i Ahmer Caddesi civârında, belki şimdiki Emniyet Sandığı Merkezi, apartmanlar ve İstanbul Ma'ârif Müdirliği'nin işgal etdikleri sâha olacakdır.

776. Mustafa Paşa Sarayı

Un Kapanı civârında Hoca Hayrüddin, Üç Mihrablı Câmi' yakınında bir Mustafa Paşa Sarayı olup, sonradan Rum Mehmed Paşa'ya intikaal etdiği ve onun da Üsküdar'daki câmi'ine, sarayın hamamıyle berâber, vakfetdiği Vakıf Defteri'nden anlaşılmakdadır. İrâdı 4170 akçedir, (2). Saray şimdi yokdur.

777. Tokad Kasrı

Evliyâ Çelebi, Beykoz'dan Ak Baba Köyü'ne giderken, şarkdaki güzel ağaçlıklı vâdînin içinde bulunan, şimdi İstanbul Belediyesi'nin süs fidanlığı yerindeki, Tokad Kasrı'nı Fâtih'in yapdırdığını söylüyor. Ona göre, Fâtih burada avlanırken Mahmud Paşa'nın Tokad Kal'esi'ni Uzun Hasan'dan aldığı haberi ulaşıyor; onun üzerine: *"Tiz şurada bir hadîka-i İrem-nümâ binâ idin ismine Tokad Bağçesi deyin Sayd ve şikâr edilen hayvanların muhâfazası için Tokad sûruna benzer bir çit çekin diyu fermân ider Bir tahtânî bir havz-ı 'azîm bir şadırvan-ı 'ibret-nümâ binâ olınmışdır ki hâlâ beyaz câriye gerdanı cevv-i hevâda pertâb ider durur ve tâ kubbe-i 'âliyesindeki altun tasa su urur Bir bağçe üstâdı yüz 'aded bostancı neferâtı vardır bir ormanlık hıyâban içinde kûhimsi bir vâdîdir Bir hamamı müte'addid kaa'ları var pâdişâhlar sürgün itdikden sonra..."* demekdedir (3).

Evliyâ Çelebi'nin bahsetdiği Tokad fethine gelince, ma'lûmdur ki Uzun Hasan, Karaman Beyliği ve Venedik ve İtalya'nın diğer küçük devletleri Osmanlılara karşı bir ittifak kurmuşlar ve bunun netîcesinde Uzun Hasan Tokad ve Sivas'ı zabtederek tahrîb etmiş, bilhassa Tokad'a büyük zarar vermişdir. Tokad bir sene kadar Uzun Hasan'a kaldı. Otluk Beli Muhârebesi'nden az evvel Tokad alınmış ve Erzincan'dan epeyce ileride Tercan'dan az sonra gelen bu yerde bu kat'î ve meşhûr muhârebe vukuu' bulmuşdu. Fâtih Sultan Mehmed bu büyük ittifâk karşısında epeyce üzüntülü seneler geçirdi ve Tokad'ın alınması haberi onun için pek ferahlatıcı bir müjde teşkîl etdi. Evliyâ Çelebi'nin bahsi yerindedir. Vak'anın târîhi de 877 nin ilk aylarında (1473) dır.

Altmış seneden fazla oluyor, bu kasrı görmüşdük; Hazîne-i Hassa'ya bağlı bir çiftlik idi; bir kasr-ı pâdişâhî, arklar, havuzlar pek lâtîf idi. Sonradan Belediye'ye devredilmiş, fidanlık olmuşdur. Havuz ve kasırlardan eser kalmamışdır.

(1) Kritovulos, a.e., 129. S.
(2) Ö.L.B. — E.H.A., a.e., 180. S., 1034. vakıf.
(3) Evliyâ, Seyâhatnâme, I. C., 464. S.

TOP KAPI SARAYI

İlk yapıldığı zeman Saray-ı Cedîd, Saray-ı Cedîd-i 'Âmire, Yeni Saray denilen bu şâyân-ı dikkat binâlar topluluğu istikbâl göz önünde tutularak, her nevi' idâreye, kullanışa, müteferrik bütün hizmetlerin görülmesine ve zemânla inkişâfına müsâ'id tertîbiyle son derece 'alâka çekicidir. Bu sarayın bünyesi Osmanlı idâre teşkilâtının ve yaşayışının, bünyesinin süzülerek kalıblara dökülmüş, binâlaşmış şeklidir. Top Kapı'nın, Türk kültürü ve medeniyetine temessül etmiş, Türkleşmiş Moğol soylarının Hindistan'da bırakdıkları saraylarla bir çok noktalarda yakınlığı bulunmakdadır. Oralarda bulunan Dîvân-ı Has, Dîvân-ı 'Âm bizim Kubbe Altı ve 'Arz Odası'na yakın vazîfeler görse gerekdir. Pekin'deki Moğol Sarayı'nı, Hân Balık'ı bilemiyoruz. Çünki bu saraylar 'umûma 1928 den sonra açılmış, ondan sonra da Çin'de olanlar olmuşdur ve buralar hakkında neşriyât da yapılamamışdır. Pekin ve civârı hakkındaki pek mufassal eserlerde, ölçüye dâir ma'lûmât yokdur; sâde 'umûmî ta'rîf vardır. Sâde birbirini ta'kıyb eden kapılardan geçildiği bilinmekdedir.

Türk zihniyetinde saray için uzakdan akrabâ örneği Hindistan'dan başka yerde bulamıyoruz; Selçuk saraylarından yalnız küçük yazlıkların harâbesi bilinmekdedir.

Medeniyetimiz hâricindeki Kremlin, orta çağ sonrası için sûrları i'tibâriyle bir benzerlik taşır; fekat çok daha ufakdır.

Demek yine tam Osmanlılaşmış Türk'de ne bulursak bulabiliriz. Yine de, bu çalışma mi'mârî bir fikir verecek hiç bir izi kalmayan Bursa, Edirne ve İstanbul Eski Saraylarını bir tarafa bırakıp, Edirne Yeni Sarayı'nın harâb kalıntılarından istifâde ile şöylece bir netîceden ileriye gidemez. Biz de III. cildde böyle yapdık; orada yazdık ki, Edirne Sarayı, alabildiğine geniş ve müsâ'id, Saray Ovası'nda 360.000 m² kadar bir yer işgaal eder; bunun da çok yerî bağçe ve ormandır. Etrâfı bir sûrla değil, 3 - 3.5 m. irtifâ'ında 1.0 - 1.10 m. kalınlıkda, üstü kiremid örtülü bir duvarla çevrilidir ve bir ilk avlu ile bir Enderun Avlusu etrafında toplanmışdır. Top Kapı Sarayı'ndaki Birinci Avlu yokdur.

İstanbul'un ikinci avlusu, orada ilk giriş kısmıdır ve matbahlar ve ahırlar bunun üzerindedir. Fekat kapıların gördüğü vazîfeler, avlular, dâirelerin hizmetlerinde mutâbakatlar bulunmakdadır. Meselâ Bâb'üs-Selâm'dan girince hemen 'Arz Odası'na gelinmesi iki şehirde de 'aynıdır. Enderûn Avlusu'nun her ikisinde de 'aynı mâhiyete yakındır.

Edirne Sarayı'nın farkı bu son avluda bir Cihannümâ Kasrı'nın mevcûd olmasıdır. Fâtih Sultan Mehmed'in Edirne'de yapdığını burada ihmâl etmesi 'aklın alacağı şey değildir, (1). Bu düşünceden hareketle Top Kapı'da da emsal aradık ve, dikkatli rölövelerini yapdıkdan sonradır ki, Has Oda ve Sünnet Odaları altındaki mahzenin böyle bir Cihannümâ'nın bodrumu olduğu kanâ'atine vardık. Bu bodrum Fâtih'in vefâtıyle ikmâl edilememişdir. Çünki Fâtih Saray'ın esâsını irtihâlinden ancak üç sene evvel bağlayabilmişdi; göçdüğü sıralarda Cihannümâ devam ediyordu. Üstüne başka binâlar yapılınca bodrum metrûk kalmışdır. Bu Cihannümâ'yı aşağıda yazacağız.

Top Kapı Sarayı'nın bir tarafı Ayasofya Câmi'i üç tarafı denizlerle sınırlandığından daha geniş tutulmasına imkân kalmamışdır; buna rağmen 700.000 m² dir. Ayasofya olmasaydı, en yüksek noktası Bab'üs-Selâm'da bulunan Top Kapı Tepesi'nin eteklerinden, ya'nî Ayasofya Hamamı'ndan i'tibâren çevrilmesi ve daha tabî'î bir topoğrafya bünyesine sâhib olması mümkindi; o kadar etraflı düşünülen bu sarayda, bu cihetin ihmâl edilmiyeceğini tahmîn ediyoruz. Bu sâha burclarla tahkîm edilmiş dendanlı bir sûrla ihâta edilmiş, sûr iki tarafdan, Bizans'ın Haliç ve Marmara sûrlarında birer kuleye dayatılmışdır. Sûr, 'âdî bir duvar değildir. Hulâseten, Edirne Sarayı, Top Kapı Sarayı'na nümûne olmuş, fekat onun daha ufak çapta bir örneğidîr.

Sûr Birinci Avlu'yu meydana getirdikden sonra üç tarafdan Beşinci Avlu'yu teşkîl edip, koruluk, Çimen Sofa, Şimşirlik, Ağa Vekili Bağçesi, Gülhâne, Arslanhâne, Has Bağçe'yi ihtivâ eden sâhayı şehirden ayırır. Beşinci Avlu, Birinci ve Dördüncü Avlu'ları şarkda, Has Bağçe ve Hâricî Fırın'lar, Aşcılar, Matbahlar vesâirelerinin sed duvarlarını, Hazîne dediğimiz Fâtih Köşkü'nü şarkda, şimâlde ise Dördüncü Avlu'nun ihâta duvarını, garbda Harem'in yüksek alt yapılarını ve ba'zı hizmet yerleri sınırlar. Bu sûretle Beşinci Avlu dört avluyu üç tarafdan kuşatır. Birinci Avlu şarkda Fırınla, garbda Baltacılar Hamamı hizâsında olan iş dâireleri veyâ ara duvarları ile mahduddur. Birinci ile İkinci Avlu, ya'nî Alay Meydanı pek yüksek dendansız bir duvarla, İkinci ile Üçüncü daha alçak bir duvar ve binâlarla, Üçüncü ile Dördüncü Avlu koğuşlarla hudûdludur. Bu Dördüncü Avlu'da bir tarassud kulesi bünyesinde olduğunu tahmîn etdiğimiz, dört köşe bir binâ vardır ki, şimdi Hekim Başı Odası denmekdedir.

Bu avlularda, sûr üzerindeki Tak Kapı olan Bâb-ı Hümâyûn'dan girince erâzî oldukça dik bir yokuş olarak devâm eder. İkinci Avlu da 'aynı meyille Bâb'üs-Sâde'ye kadar varır. Bütün avluların meyli sâde tûlânî mihverde bırakılmış buna 'amud istikaâmetde, iki tarafa sedler yapılarak sâhalar temâmen düz tutulmuşdur. Ondan sonra aşağıya inilir. Dördüncü Avlu da iki kademedir. Bu söylediklerimiz Fâtih dev-

(1) Top Kapı Sarayı'nda görülen Cihannümâ — Kule, Kaanûnî ve XIX 'asırda Sultan Mecîd'in 'ilâveleriyle bu günkü hâlini almışdır. Fâtih Devri'nde kule değildi.

rinde topdan ve geniş bir plâna göre yapılan Fâtih Sarayı'nın 'umûmî bir ta'rîf ve tasvîridir. Avluların 'adedi ve birbirlerine göre vaz'iyeti husûsunda bir tereddüde mahâl yokdur. Fekat sâhalarında bulunan bağçeler, sofalar, korular, hudûdlarını çeviren binâların bir kısmı, 'asırlar boyunca zeman zeman kazandıkları, bilhassa XIX 'asırda dilde dolaşan isimlerle bilinmekdedir; başka çâre de yokdur. Sûrda 4 büyük, bir kaç da koltuk kapısı bulunmakdadır. Bunları yerlerinde anlatacağız.

Târîhî ma'lûmât ve vesîkalar bahsine girmeden evvel bu söylediklerimizi topdan hulâsa edersek görürüz ki, Top Kapı Sarayı, büyük devlet kurma karârında olan büyük pâdişahlar sülâlesinin barınması, maddî rahat ve emniyeti, fikir selâmeti bulması için, cihanşümûl bir devleti yâr ve ağyâra karşı temsîl edebilmek için, idâre, mâliye, siyâsetin, merâsimin, san'at ve 'ilmin merkezi olması için, Cihan fâtihi Fâtih Sultan Mehmed Hân tarafından yapılmışdır. Fâtih Sultan Mehmed bu hüviyet ve ma'nâsıyle muhteşem sarayında, insan ölçülerini aşacak hiç bir taşkın ve gösterişli, göz boyayıcı 'unsur, binâ, vesâire düşünmemiş, kapılarını bile ihtiyâcdan bir parmak daha büyük tutmamışdır.

İşte burada bir Türk zihniyeti parıl parıl meydana çıkmakdadır. Pâdişâh büyük Fâtih'dir; fütûhâtı bir emel uğrundadır; plân ve usûl dâiresinde devlet kurmak, İ'lâ-yı Kelimet'ul-lah içindir; sırf üste çıkmak, yıkmak, yakmak, devirmek, zafer sarhoşluğu içinde sermest olmak için yapılmamışdır. Cengiz, Hülâgû, Timur gibi, bir âfet, esip savuran, geçip gidenbir bâdire değildir; ilk ikisinden eser dahî yokdur; biraz daha Türklüğe bulaşan sonuncusu ise, bırakdığı tek âbide olan türbesinde, yine 'azametinden kurtulamamışdır; Fâtih Sultan Mehmed'in türbesi onun yanında sönüğün sönüğü kalır. Fâtih'in erişdiği zihniyet vekaarı onun yapdıracağı sarayda da hiç şübhesiz kendisini gösterecekdi; Devletinin ihtiyâcına ne lâzımsa o yapılacakdı. Yâr ile ağyâre karşı şerefinin iktizâsı yerine getirildi; güzel, ferah, erâzîye üstâdcasına yerleşdirilmiş, devletin irâdesini, 'askerin alay göstermesine müsâ'id avluları, dâireleri hâvî bir saray yapıldı ve hiçbir âbidevî, göze çarpar, haset uyandırır kısım düşünülmedi. Biraz sivrilen Orta Kapı'daki kuleler sonradandır; Kubbe Altı yanındaki kule ise bir 'asırlık bile değildir.

Bu zarîf köşklerde Fâtih Sultan Mehmed rahat üç gün geçirebildiyse ne mutlu; beş 'asır sonra biz de onun bu huzûrundan dolayı mes'ûd olalım. İşte sarayı bu gözle görmek lâzımdır. Avrupa'nın tantana ve âlâyiş içindeki dışa dönük cümbüş hayâtını ve buna mekân olabilmek için iri gövdeli yapılmış ve câhilin hayranlığını kamçılayan sarayların da 'alâkayı câlib taraflar bulunduğunu kabûl etmiyecek değilim. Ancak bunlar o yaşama zihniyeti içindir; bizim dünyâ ölçülerimize uymaz. Biz kendimize en denk düşeni yapmışızdır.

Fâtih 15 sene sonra bir ikinci sarayı ne için yapmak mecbûriyetini duymuşdur?

1. Bir kere yerin manzarası i'tibâriyle kaabil-i kıyâs olmayacak büyük bir fâ'ikıyeti vardır; hevâsı lâtîfdir, Bâyezıd kadar soğuk değildir.

2. Saray Burnu, bir ucunu işgaal etmesi i'tibâriyle, şehirden ayrılır. Bir idâre merkezi için aranılacak vasıfları hâizdir.

3. Fâtih Sultan Mehmed'in Bâyezıd'ı saray mevkı'i olarak intihâbında 'acele etdiği, belki hatâ etdiği söylenebilir. Böyle de olsa ma'zûrdur. Yapılacak işi sâniye te'hîr etmemek meşrebinde olan bir pâdişâh ma'zûr görülür; bu bir. Asıl koskoca bir Feth'in tozu dumanı içinde bu kadarını yapdığına hayret etmelidir. Söylemesi kolaydır ammâ harâb, perîşan, her tarafında bir mâni'a yükselen, bir mânî' olan bu şehirde çöplükde mücevher arar gibi, yer bulmak herkesin harcı değildir. Kaldı ki Bâyezıd da yabana atılacak bir tepe değildir.

4. Fekat asıl Bâyezıd semti sarayın genişletilmesine müsâ'id değildi. Sâha i'tibâriyle Saray Burnu'nun yarısı kadar var, yokdur. Eski Saray bahsinde verdiğimiz sâha rakamı, son derece geniş ihtimâllere göre hisablanmışdır; orada â'zamî 320-360 bin metre murabba'ı kadarını bildirmişdik. Bunun 350×700 m. = 245.000 m² den fazla olmaması da kaabildir. İhtiyâca kâfî gelmeyen bu sâhayı da tevsî' etmek, şehrin en kesîf ticâret mıntakalarını, ikaamet sâhalarını ikiye bölmek, pek ziyâde kısmak, netîcesini doğurur. Dar sâhalı İstanbul Yarımadası'nda ise, Saray Burnu en müsâ'id yeri teşkîl eder. Uzak düşdüğü için o tepede ticâretgâhlar pek yer alamaz. Binâen'aleyh Fâtih daha ziyâde, en büyük sebeb olarak bu 'âmile uymaya mecbûriyet hissetmişdir.

5. Aşağıda yazacağız, Uzun Hasan'ın oğlu Uğurlu Mehmed Bey'in sultanların şehir halkı ortasında kalmaması tavsıyesine uyarak Fâtih'in sarayı değişdirdiğini târîhler bildirir.

Belki başlanmış olan inşââtın tesrî'iyle Fâtih'in bir an evvel Saray Burnu'na geçmesi için, Uğurlu Mehmed Bey bir tavsıyede bulunmuş olabilir. Fekat başlatmak için fikrî sâik olamazdı. Çünki sarayın 872-873 de başladığı muhakkakdır. Mehmed Bey ise 879 dan sonra Osmanlı Devleti emrine girmiş, dâmâd olmuşdur.

*
**

Yeni Saray'ın inşâsı hakkında mu'âsır ve muahher müelliflerin metinlerini sırasıyle nakledelim:

1. Fâtih'in Ruznâmçecisi denebilecek olan Kritovulos, Fâtih'in cülûsunun 14. senesinden sonraki ya'nî 870 (1465) senesi vekaayi' sırasında şehrin i'mârı ile berâber sarayın inşâsı hakkında şöyle yazıyor: *"Pâdişâh Hazretleri kış mevsimini İstanbul'da imrâr ederek şehrin iskân ve tezyîni ve sarayın inşâsı ile ıştigaal etdi. Saray, cesâmeti ve tertîb ve ihtişâmı i'tibâriyle İstanbul'un mebânî-i 'atîkasına tefevvuk eyleyordu. Bu binâ-yı muhteşemin her tarafı kemâl-i dikkat ve ihtimam ile işlenmiş, nukuuş vesâire gibi sanâyi'-i nefîsenin âsâr-ı bedî'asıyle süslenmiş idi. Hulâsa altın ve gümüşün ve mücellâ ve rengârenk taşların ve mermerlerin iltimâ'-ı şâ'şa'adârı altında bir mecmû'a-i nefâset ve bedâyi' teşkîl ediyordu. Mu'allâ kubbe ve künbedleri dahî hâricen kurşunla tezyîn olunmuşdu. Medhali teşkîl eden büyük kapuları ve furun ve hamamları geçdikden sonra yüksek burclarıve harem ve selâmlık dâirelerini, ziyâfet ve yatak salonlarını ve devâ'ir-i sâireyi ihtivâ eyleyen asıl saraya girilirdi. Sarayın ve civârındaki mebânînin etrafına bir de sûr inşâ edilmişdi. Bundan mâ'adâ sarayın etrâfında vâsi' meyve ve çiçek bağçeleri tarh ve te'sîs kılınmışdı; bu bağçelerin zümridîn çimenleri üzerinde berrak sular cereyân, elhânı lâtîf kuşlar cevelân ederdi ve her nevi' hayvânât-ı ehliye ve vahşiye beslenirdi. Hulâsa her dürlü vesâil-i zevk ve sürûr bu bağçelerde ihzar ve ibzâl edilmişdi".* (1)

Kritovulos'un bu ifâdesinden fırının şimdiki ma'lûm yerinde olduğu Harem ve Selâmlık, meyve ve sebze bağçeleri yapıldığı anlaşılıyor. Saraydaki yaşayış hakkındaki beyânları, biraz Bizans sarayında tasavvur edilerek yazılmışa benzer.

Dursun Bey Kırk Çeşme Sularını, Fâtih Câmi'i inşââtını müte'âkib yazdığı satırlarda: *"Bu tedbîr-i ta'mîrden ve tertîb-i mezkûrdan izdiyâd-ı mevâd-ı saltanatı iktizâsınca irâdet-i 'aliyye buna müte'allik oldu ki kendu vaz'-ı muhtarı üzre bir yeni saray ihdâs ide Pes Kalata mukaabilinde olan zâviye-i Kal'e-i Kostantınıyye'de bir muşerref yer ki Hazret-i Ebû Eyyûb-i Ensârî 'Aleyhi rahmet'il-Bârî mezarına ve iskeleye ve Tophâne'ye ve ma'bere ve temam limon'a ve berreyn ve bahreyne müşrif İhtiyâr itdi Cezebât-ı ihsâniyle 'Arab ve 'Acemden ve Rum'dan mâhir mi'mârlar ve mühendisler getirüb kendu 'akl-ı kâmili mi'mârının irşâdiyle az müddet içinde ol makaam-ı hoş ve hurrem üzerinde bir sarây-ı 'âlî envâ' sanâyi' ile mâlî ve semt-i nakısdan hâlî sûrete geldi Her köşkü nigârhâne-i Çin ve her kasrı rişk-i Huld-i Berîn her sahnı fezây-ı hoş-revâ ve Cinândan nişân her çeşmesi Âb-ı Hızır ki Kevser andan revân Her sakfı nazar-ı 'ukalâdan 'âlî-ter ve her ferşi kubbe-i sevâbitden hâlî-ter re'y-i hiredmendân gibi rûşen re'y-i dostân gibi dâfi'-i hüzn tezyîn-i âyin-i saltanatla müzeyyen ve behre-i teşrîf-i* من دخله كان امنا *birle müşerref. Beyt - Serây-ı 'âlî ki ânın mislini hiç — Ne Kisrâ gördi ne Kayser ne Fağfûr — Yapıldı 'adl ü bezl erkânı üzre — Anınla oldı İstanbul ma'mûr ve bu Saray-ı dilküşâye yine bir sûr çekdirüb firengî ve türkî müdevver ve müselles ve envâ'-ı evzâ'ı-i lâtîfe ile musanna' burgazlarla ve dergâh kapularla bir güzel kal'e düzeltdi Ve kal'enin sûriyle saray dîvârının arasına bağ ve bustan ve bağçe ve gülistan eyledi Câbecâ çeşmeler ve havzlar ve sohbetgâhlar tertîb itdi. Bir ravza ki peyvend-i dırahtânı ve 'ukuud-ı 'unkuud-ı* (2) *a'nâbı şahsâr-ı tûbâya ve hey'et-i Süreyyâ'ya nümûnedir Ve lezzet-i fevâkihi bağ-ı Firdevs'in nehr-i 'aselinden çeşnîdir Ve hevâ-yı mu'tedil ki i'tidâl-i teneffüs-i nesîminden hemîşe-âsar keyfe yuhy'el-Arz evrak-ı gül ve riyâhîn üzerinde mestûr ve mu'âyene kılınır Ve fezâyî ki mücâvere-i envâ'ı riyâhînden gubârı misk-âkîn ve hâki 'anber-riz olmışdır Ve her şâh-ı şeceri kimveşşah-ı* (3) *nev'arûs seheridir gûyâ tûtî-i senâ-hân-ı Şâh'çün envâ'ı semarla dükkân-ı şekerrîz bezemişdir".*

Mısra'

حو ضدر صان حوض كوثر چشمهسيدر آب حضر يحكى تنتيات طيور عن تنيات او تار الفلك الدوار و يوى احضرار صفا يحها و حلاوة فو اكهها الى تنميات الابرار فى جنات تجرى تحتها الانهار

Sahn-ı zeberced-fâmı kelâle-i hûrla (4) *refte Ve ferş-i zümrüdîni gül ve lâle ile nühüfte nesrîn ve nesterin yâsemen ve yâsemîn dahî envâ'-ı reyâhîn ve şukûfeyle müzeyyen şol mertebe-i hüsünde kim*

Beyt — Gören der kim bu Cennet ya İremmî — İrem der ki bu hüsnê ben iremmî

Ve bu bağçe içinde tavr-ı ekâsire üzre bir Sırça Saray-ı can-fezây-ı dilküşâyı ki hevâsı ferâh-fezâ ve terah-vezay ki sarah-ı (5) *mümerred* (6) *min kavârîr* (7) *gûyiyâ ândan nişandır ve cennâtü tecrî min tahtik'el-enhâr anın şehnişînleri şânîdir Şöyle ki mühendis-i 'akl-ı derrâk anın 'acâib-i evzâ'ı ve garâib-i sanâyi'i idrâkinden kaasırdır Ve ânın mukaabilinde tavr-ı Osmânî üzere fenn-i hendeseyi câmi' bir kasr ki 'acâib-i 'asırdandır istibnâ buyurdı çün bu cennet ve kusûr-ı bî kusûr sûret-i itmâm buldı Eski Saray ki pîr şeklin bağlamışdı Hısn-ı hasîn-i muhsenât* (8) *olmağa kerâmet-i ihtisas buldu"* (9).

(1) Kritovulos, a.e., 180-181. S.
(2) Üzüm salkımı
(3) Gömlek
(4) Ana ve babası olmayan hûrî
(5) Köşk
(6) Bu kelimeyi ileride göreceğiz. İbn-i Kemal'de hep şeddeli yazılmışdır. Fekat ma'nâsını bulamadık.
(7) Ma'nâsını bulamadık.
(8) 'İffetli kadınlar
(9) Dursun Bey, a.e., 64-66. S

Saray hakkındaki ma'lûmâtı iki tam sahîfede toplayan Dursun Bey, bundan sonra, bir sahifede Vefâ Câmi'i, Eyüb Sultan eserleri, Ak Deniz Boğazı Kal'eleri, İstanbul kara sûrları ta'mîri ve Yedi Kule'yi anlatmakdadır.

Dursun Bey hulâsaten Sarayı, Galata'nın (mukaabilinde) gösteriyor ve Haliç nihâyetlerine, Eyüb'e, Liman'a, Tophâne'ye ve ma'ber-geçid dediği Boğaz İçi'ne 'alâkadardır, diyor. Pâdişâhların bütün kavimlerin ustalarından istifâde edecek kudretde olduklarını belirtmek 'âdetine uyarak, 'Arab, 'Acem ve Rûm mi'mârları kullandığını söz gelişi girizgâh yapdıkdan sonra, Fâtih'in, kendi 'akıl mi'mârının irşâdıyle az müddetde sarayı yapdırdığını söylüyor ki, asıl yerinde hüküm son cümledir; bu sarayın mi'mârı Fâtih'dir ve bu milletdir. Sûr-ı Sultânî'yi anlatdıkdan sonra da, sûrlarla saray duvarları arasına bağçeler yapdırdığını bildiriyor; bu bizim Beşinci Avlu ismiyle anlatdığımız yerdir. Bu bağçelerdeki çiçek ve meyve bağçeleri, havuzlar, çeşmeler, sofalardan sonra Kisrâ'lar tavrı üzre bir kasır, ya'nî Çinili Köşk'ü inşâ ettirdiğini tumturaklı ifâdelerle îzâh ediyor ve onun (mukaabilinde) hendese üzre, ya'nî bünyesi i'tibâriyle mühendisce, Osmanlı tarzına uygun bir köşkü — şimdiki Hazîne'yi — binâ etdiğini ve eski bir şekil almış olan, Eski Saray'ın 'iffet sâhibi kadınların kal'esi, melce'i olmasına emir verdiğini söylüyor. Mukaabil kelimesini Galata'dan 600 m. mesâfede, arada deniz gibi bir mâni'a olan Saray Burnu için kullandığı cihetle, Çinili Köşk'ün mukaabili de bir sırtla ayrılmış, mesâfeli bir yer olabilir. O da şimdiki Hazîne yerinden başkası değildir. Eğer daha yakın, Çinili Köşk'ün karşısında bir yerde olsaydı, o zemânın dilinde böyle yakın yerler için söylenen nezdinde, kurbünde, pîşinde ta'bîrleri kullanılırdı.

Eski Saray'ın kadınlara tahsîs edilmesini tasrîh etmesi de mühimdir.

Neşrî Fâtih'in eserlerini yazarken; *"Kule (1) yapub hazîne idüb andan Eski Sarayı yapub bir kal'e-veş harem çevirdi anda tavattun itmeyüb andan dahî bir kal'e yapub harem idinüb içinde 'âlî saray yapub ânı tahtgâh idindi dâim ânda mütemekkin olurdı ve dahî bir tarafda bir 'âlî bağçe açub harem çevirdi"* demekdedir (2). Neşrî'nin dîğer nüshasında ifâde 'aynı, kelimeler biraz farklıdır; Eski Saray'ı anlatdığını müte'akıben: *". . . Sonra anı beğenmeyüb bir kal'e dahî yapdırub harem idüb içinde 'âlî saraylar yapub ânı tahtgâh edindikim ol yere kâfir zemânında Zeytunluk dirlerdi anda mütemekkin olub ve kapu halkının dahî cemî'in sürüb İstanbul'da karar itdiler ve dahî bir tarafında bir 'âli bağçe idüb harem çevirdi."* (3). Bu ta'rîfin sonunda, İstanbul'da karar itdi, dediğine göre o zemâna kadar başka şehirde, meselâ Edirne'de Saray'ın kapı halkı kaldığı gibi bir ma'nâ çıkıyor. Fekat bu mu'âsır dört metinde Fâtih'in Yeni Saray'a nakletdiği sarâhaten görülüyor.

İbn-i Kemal önce Dursun Bey'i me'haz almış ve ta'bîrleriyle, mazmunlarıyle, hattâ beyitleriyle başka bir şekilde uzun uzun tekrar etmişdir. Yalnız Eski Saray şehir ortasında vâki olduğu için *"..Makam idinmâge mülâyim..."* görmediğini bildiriyor ki, inşâdan bir kaç on sene sonra 'umumca kabûl edilen nokta-i nazar demekdir. Tabî'i şehir ortasında olması ta'bîrinden, tedirgin olmamak kasdıyle berâber, inkişâfa müsâ'id bulunmaması ma'nâsını anlamak lâzımdır. İbn-i Kemâl Bağ-ı İrem'e 'atf yapan beyti, kendinin eseri diye bildiriyor. Bir de İbn-i Kemâl, sarayın başlamasını İncz-Enez fethi, ya'nî 860 senesi vekaayi'ıyle birlikde yazıyor ki ne dereceye kadar hakıykati ifâde ediyor? (4). Her hâlde İstanbul'un i'mârı bahsini açmış iken, müstakbel sarayı da bu sıraya koymuş olsa gerekdir. Çünki saray daha sonra yapılmışdır. Nitekim sûrun başlamasını günüyle bildirir; bitmesini de zikreder. Buna göre saray 22-23 sene sürmüşdür. Fâtih Sultan Mehmed işin böyle uzun sürmesini istemez ve sürüncemeye bırakmaz.

İbn-i Kemâl aşağı yukarı yetişdiği devre olduğu için surun târîhini tahkıyk etmiş, fekat saray başlangıcını ancak nakletmişdir. Fekat bu nakli sıhhatemukaarin değildir. Şehrin şimâlinde yapdırdığı kasra bir sûr çekilmesini emreden Fâtih'in, çok sayıda 'amele toplayıp 882 senesi 20 Zi'l-Ka'de pazar gününe (23 Şubat 1478, cedvelde Pazarertesi) rastlayan eşref sa'atde temel atdığını yazıp, 28 'aded değirmi cevsak ya'nî burc gösterir (5). Başda Dursun Bey'den nakletdiği bağçe ta'rîflerini tekrarladıkdan sonra 883 de sûrun bitdiğini, Uğurlu Mirzâ'nın Fâtih'e şehir içinde kalmamasını tavsıye etdiğini yazıp, Has Ahır'ın da 'aynı sene yapıldığını bildirir. Has Ahır için bir de kıt'a derc edilmişdir ki daha evvel bunun sâdece târîhini veren terkîb ma'lûm idi.

عامرا الخافقين معدلةً ـ نال مابتغه كل النيل قد بنى للجياد اصطبلاً ـ جاء تاريخه رباط الخيل (6)

Son terkîb 883 (1478) netîcesini verir. İbn-i Kemâl'den sûrun daha sonra yapıldığı ve günü öğrenilmekdedir.

'Âlî, Kün'ül-Ahbâr'da: *"Galata sükkânı galata düşüb Pâdişâh-ı İslâmın şehir ortasında mahfûz bir me'vâda ikaameti ehl-i esnamdan bîm ü herâsına mebnîdir yolunda işâ'a-i kıyl ü kaal-i ebâtıl itmeleri ve diğer tarafdan Uzun Hasan evlâdından Uğurlu Mehmed Bey ki kâr-dânâ bir Mîrzâ-yı 'adîl idi Pâdişâh*

(1) Yedi Kule
(2) Mevlânâ Neşrî, Leipzig, Menzel-Taeschner neşri, 181. S.
(3) Mevlânâ Neşrî, Fâik Reşîd — Mehmed Köymen, II. C., 710. S.
(4) Şemsüddin Ahmed Efendi, a.e., I.C., 102-104. S.
(5) Şemsüddin Ahmed Efendi, a.e., I.C., 475-477. S.
(6) Şemsüddin Ahmed Efendi, a.e., I.C., 473-474. S.

Hazretleri'nin miyâne-i beldede temekkünleri muvâfık-ı lâzıme-i saltanat olamayacağı zımnında bir ma'nâ-yı dîğer temsîl eylemesi üzerine Mirzâ'nın bu re'yi müstakımi ve Galata sükkânının vehm-ı sakımi fikr-i Şehriyârîyi îkaaz eyliyerek Saray-ı Cedîd'in i'mârına mübâşeret kıldığını" yazar ve vezîr-şâ'ir Velîyüddin Oğlu Ahmed Paşa'nın بنیاد سرایو که بودر احسن تاریخ ـ کیم ایده مبارك طپو که حی و توانا târîh beytini derceder. Fekat bu mısra' 877 netîcesini verir. 'Alî, 866 da Fâtih'in saray sâhasını sa'dü sa'atde teşrîf etdiğini ve binânın sekiz senede bitdiğini bildirir, (1)'

Tabî'î Uğurlu Mehmed Bey'in tavsiyesi mâkable şâmîl olamazdı; çünki o 878 den sonra devlete ilticâ etmişdir. Bu da, 'Âlî'nin şimdi gösterdiği dîğer târîhlerle berâber, bir tenâkuzdur. 'Âlî o iğneli kalemi ile, Ahmed Paşa'yı tenkıyd eder. Cenâb-ı Hakka Hay ve Tüvânâ sıfatını vermesini münâsib görmez; fusahâ bu hatâyı yapmazdı; her hâlde vezâret meşgalesi daha fazla dirâyetine mâni' olmuşdur veyâ zihnî melekesi bu kadarına erişebilmişdir der ve bu sıfatın Fâtih'e verilmesi daha uygundu mütâla'asını 'ilâve eder. Ammâ zannederim, asıl 'Âlî'nin zihnî melekesi ma'nâya erişememişdir! Zîrâ Hay ve Tüvânâ sıfatları Cenâb-ı Hakka değil, (tapuna) kelimesine râci'dir; ancak vezin îcâbı te'hîr edilip sona atıldığından mısrâ' za'f-ı telîfli olmuş, heccâv 'Âli farkına varmamışdır!

Tâc'üt-Tevârîh Eski Saray'ın Fâtih'e *"....Bir nice sâl encümen-i 'ızz ü ikbâl ve neşîmen-i şâh-ı Melek-hisâl oldu sonra Zeytunluk dimekle ma'rûf bâğ-ı dil-küşâya pertev-i iltifatları mukaarin olub..."* yapılan sarayı Havrenk Kasrı'na benzetir ve fudalây-ı 'asırdan birinin itmâmı için şu târîhi söylediğini yazar : (2) خلدالله عز صاحبه ـ تسجدا لشمس فی جوانبه ـ الهم الحق فیه تاریخاً ـ حرم من جمال صاحبه Son beyit 882 (1477) veriyor ki Kemâl Paşa-zâde ile aşağı yukarı denk düşer. Fekat hangi kasır için söylendiği belli değildir; 'umûma 'âid olsa gerekdir.

Evliyâ Çelebi, Fâtih'in 3000 kese sarfiyle Yeni Saray'ı 863 de başlatıp, 872 de bitirdiğini yazıp birinciye اکدالله بنیانها = 210 ikinciye شیدالله ارکانها = 658 gibi iki yanlış 'ibâre gösterir. 882 tutan yukarıki 'ibârenin tâkında yazılı olduğunu bildirdiği halde, yanlış olarak 872 hisâbını yazar. Sarayı XVII. 'asırdaki kısımlarıyle ta'rîf ederek *"...Ammâ bu sarayda harem bünyâd olmamışdır Ba'de Süleyman Hân 'asrında harem bünyâd olınub bir oda tavâşî bir oda teberdârân ve bir 'Adâlet Köşkü ve bir Divânhâne binâ olınub yedi vezîr haftada dört gün Dîvân olmak kaanun-ı Pâdişâhî oldı"* der. Burcların 'adedini 366, çevresini 6500 adım ve 16 sûr kapısı gösterir, (3). 366 burc pek büyük bir mübâlâğâdır. Muhît olarak, Eski Saray'ı 12000 adım gösterdiği hâlde, burada 6500 demesi de ona mahsûs i'zâm edilmiş rakamlardır. Hele 12000 dendan olduğunu bildirir ki, hisablanınca en aşağı 30 bin adım eder; nerede kaldı 6500 adım çevre?

Şimdiye kadar yazdığımız mu'âsır müverrihler harem yapılmışdır derlerken, Evliyâ birden buna aykın düşmüşdür. Evliyâ Çelebi Top Kapı Sarayı'nı bir ciddî yazamamışdır. Bu vaz'ıyetde, ondan ihticac etmek düşünülemez.

Cihannümâ : *"...Âsâr-ı İbtidâ Eski Saray'ı binâ itmişlerdir Ba'dehû bir âhar yere meyil eyledi ki ismi Zeytunluk ile meşhûrdur Anda bir kal'e dahî yapdırup ve harem idub içinde 'âlî saraylar yapup anı tahtgâh idindi."* (4) XVIII. 'asıra kadar olan muharrirlerin verdikleri ma'lûmât bunlardır.

Sarayla 'alâkalı eserinde 'Atâ Bey, inşâât târîhinden fazla bir şey bir haber vermez; yalnız Âzerbaycanlı şâ'ir Hâmidî'nin sarayda bir kasır vasfı hakkındaki 20 beyitlik kasîdesini yazıp şu cümle ile her hâlde Çinili Köşk'e 'âid olan, bir târîh verir (5) : چو تاریخ بنایش عزتت شد izzetet kelimesi 877 (1472) netîcesini gösterir. Bir sahîfe sonra sıfat-ı Hisâr-ı Nev serlevhasıyle dercettiği, 30 betiylik manzûmede kal'e, ya'nî sûr ve kasırların şu iki beyit içinde inşâ târîhi vardır :

دولت شه طرح آن انداخت در ماه صفر ـ تا رجب شد برج و با رویش سراسر ساخته
کرد ایوانت بسال هشتصد و هشتاد و دو ـ قلعه گردید چون سد سکندر ساخته

Bu kıt'adan 882 senesi Saferinde (Mayıs 1477) temel atılıp Receb'inde (Eylül 1477) de burc ve bârûsunun yapıldığı ma'nâsı çıkıyor. Fekat bu bitme senesi İbn-î Kemâl'in başlama târîhi olarak bildirdiği 20 Zi'l-Ka'de 882 (23 Şubat 1478) den bile evveldir. Zâten kapı üstündeki inşâât kitâbesi de Remezan 883 (Kânûn-ı Evvel 1478) göstermekdedir. Binâen'aleyh her iki vesîka ile de mutâbık düşmemekdedir. Hâmidî'nin (a.e., 194. S.) da 10 beyitlik bir kasîdesi yine 882 neticesini göstermekdedir.

Yeni muharrirlerden 'Abdurrahman Şeref Bey Top Kapı Sarayı hakkındaki uzun makaalesinde, târîh-i inşâ hakkında bir şey söylemez. Halil Edhem Bey Top Kapı risâlesinde 'umûmî bir ma'lûmât vermez, yalnız Harem'in Kaanûnî Sultan Süleyman zemânında inşâsına başlandığının rivâyet edildiğini bildirir, (6).

(1) 'Âli, Künü'l-Ahbâr. Top Kapı Sarayı Revan Kütübhânesi, 1120, yazma 4. C.

(2) Hoca Sa'düddin Efendi, a.e., I.C., 448. S.

(3) Evliyâ Çelebi, Seyâhatnâme, I.C., 115-117. S.

(4) Kâtib Çelebi, Cihânnümâ, Müteferrika Tab'ı, 688. S.

(5) Mehmed 'Atâ, Târih-i 'Atâ, a.e., 5.C., 189-190. S.

(6) Halil Edhem, Top Kapı Sarayı, İstanbul 1931, 46. S.

İsmâil Hâmî Dânişmend, *"Fâtih'in Yeni Saray yapılıncaya kadar Eski Saray'da oturduğu muhakkakdır. Yeni Saray'a nakletdikden sonra Enderûn halkının Kaanûnî devrine kadar Eski Saray'da kaldığı rivâyet edilir"* (1). (324. S.) da ise Yeni Saray'a ne vakıt gelindiği belli değildir, her hâlde ikisinde de oturmuşdur, ifâdesini kullanmakdadır. Yine de Hâmî Bey yukarıda 'Âli'den naklen yazdığımız mısra'daki ve Çinili Köşk'ün kitâbesindeki 877 târîhine bakıp, inşâ senesi olarak bunu kabûl eder.

Yılmaz Öztuna Bey, Fâtih'in, önce şimdiki Üniversite'nin yerinde Eski Sarayını yapdırdığını, sonra beğenmeyip oturmakdan vazgeçdiğini yazar, (2).

*
**

Binâları tek tek îzâha geçmeden evvel sarayın, avlularla berâber bir plânını ve havadan alınmış resmini (1038 a. R, 1038 b. R) bir de II., III., IV. avlular içindeki müştemilâtı gösteren ikinci resmini, (1039. R.), koyacağız. Bu plânlar üstünde mevzûumuz olan Fâtih Devri inşââtını göstermeğe gayret edeceğiz. İkinci plânda binâların taksîmâtını işâret ederken Fâtih devriyle, ondan sonrakileri ayrı ayrı çizgilerle göstereceğiz. İşâretlerimizin sıhhati her binâda verilen îzâhatla tahakkuk edecekdir. Bu yazıları okuyanlar, evvelce konan plân üzerinden ta'kıyb edebileceklerdir.

*
**

Bugün sarayın sâhası yağmaya uğramış haldedir. Bir kere demir yolu ikiye biçmiş, asfalt yol bunu temamlamışdır. Bir zemanlar Tıbbiye Mektebi Gülhâne'de tesîs edilmişdi; onlar çıkdı; fekat binâların çoğu 'asker idâresi eline geçdi. Kezâlik Marmara sâhilinde, galat olarak Gülhâne denilen, 'askerî hastahâne vardı. O da ayrıldı, gitdi. Ammâ binâların temâmı yine 'askerî idârede kaldı. Çinili Köşk gibi bir âbidenin önüne o çirkin Rönesans bozması, yûnânî görünüşlü Arkeoloji Müzesi binâsı yapıldı. Salkım Söğüd'de telgraf fabrikası kuruldu ve nihâyet Gülhâne Parkı bütün dış avluları işgaal etdi. Bu yüzden esâsen künhüne inmek çok müşkil, hattâ şimdilik imkânsız olan sarayı kusursuz bir tedkıyke tâbi tutabilmek bir kat daha güçleşdi. Sûrların dahî her noktasına ulaşmak mümkin değildir. Daha sonraki devirlerden olan 'ilâvelerin yerinde 'acabâ Fâtih devrinde binâlar yok muydu? Meselâ Matbahlarda böyle bir mes'ele vardır; geçirdiği ta'dîl ve 'ilâveler yüzünden, gözlerin devirlerine teşhîs konmakda müşkilât çekiliyordu. Derinlemesine yapılan tedkıykler netîcesinde büyük kısmın Fâtih yapısı olduğu görüldü. Burada işâretle iktifâ etdik; yerlerinde hepsini îzâh edeceğiz. Bunu bir misâl olarak gösterdik; söylediklerimiz Harem için evleviyetle vâriddir. Harem'de o kadar çok ta'dîlât yapılmış, IV. Sultan Mehmed'in zemânındaki yangında öylesine ta'mîr olunmuşdur ki, devirleri ayıklamak için sıvasız çıplak inşââtı görmekden başka çâre yokdur.

Bütün bunlara rağmen bir mi'mârî bilhassa inşâî görüş vardır ki pek çok istidlâl ve istikrâlara imkân verir. Teşekkül etmiş bir kül, kat kat sed duvarlarıyle tesviyeye getirilmiş avlular üstündeki bir bütün içinde, meselâ istinad duvarı, ve yine 'aynı vazîfeyi görüb çevreyi kapayacak binâlar gibi kısımların yapılmamış olması imkânsızdır. Onlar yapılmadan, sarayın temâmı elde olunamaz, hudûdu tahdîd edilemez..

Hizmet işlerine mahsus birinci avlu sûruyla ma'lûmdur ve mahduddur; Bâb-ı Hümayûn bellidir. Bab'üs-Selâm denilen orta kapıya doğru gidiş de maslahatın îcâbıdır. Edirne Sarayı'nda, Alay Meydanı'nın makamında olan İkinci Avlu'da, oradaki gibi matbah ve târîh ibâresine nazaran Has Ahır vardır. Demek matbahların oturduğu istinâd duvarı da Fâtih devrinden olacakdır. Başka türlü avlu teşekkül edemez. Bu duvar hizâsında, Üçüncü Avlu'da Fâtih Köşkü — şimdiki Hazîne vardır. İstinâd duvarının oraya kadar saplanması inşâî bir zarûretdir; ondan sonra da Hazîne'nin bodrum duvarı bu vazîfeyi görecekdir; yoksa avlunun tutdurulması imkânsız olur.

Kezâlik Has Ahır'ın istinâd duvarı da böylece Harem'e kadar yürüyecekdir. Üçüncü Avlu, Saray Burnu'na doğru akıntılı yapılarak, pek havada kalmaması te'mîn edilmiş ve Fâtih Köşkü — Hazîne bitiminde, pek yüksek olmayan bir sed duvarıyla Dördüncü Avlu'nun birinci kademesine inilmişdir; bunun bir de Bağdad Köşkü'nün oturduğu tâlî avlusu vardır. Bu köşkün hizâsından sonra da, bir sed daha te'sis olunup Dördüncü Avlu'nun alt kısmına ulaşılmışdır. Görülüyor ki Saray'ın bütün aksâmı birbirine sıkı sıkı bağlıdır ve bir elden yapılmışdır. Birisi eksik kalsa Saray'ın tabanı meydana getirilmemiş demekdir.

Hatt-ı bâlâ, ya'nî erâzînin omurgası, kapılardan kapılara olmak üzere, sağa, sola ve mezkûr mihver üstünde olan bu meyiller, şark ve garb kollarının en yüksek yerleri olan şimâl uclarında istinâd duvarları yapıp arkaları toprakla doldurulması cihetine gidilmemiş, bu kadar toprak taşınıp getirileceğine bodrum katlı binâlar inşâ edilip Üçüncü Avlu sûruna ulaşılmış, bu sûretle buralardan istifâde de mümkin olmuşdur.

Haliç tarafında erâzî daha dik olduğundan, Dördüncü Avlu seviyesi yine de havada kalmış, gaayet kalın duvarlarla kurulu ba'zı te'sisler vâsıtasıyle Dördüncü Avlu seviyesine erişilmişdir. Ancak bunlardan,

(1) Dânişmend, a.e., I.C., 273. S.

(2) Yılmaz Öztuna, Türkiye Târihi, İstanbul 1964, 4.C., 177. S.

kapılarla beliren mihvere göre Hazîne ile 'aynı hizâda ve vaz'iyetde olan Sünnet Odası ile Harem arasındaki kısmı ma'lûmdur. Zîrâ Sünnet Odası'ndan Bağdad Köşkü hizâsına kadar olan kısmının önüne, arkayı temâmen örtüb kapatan ayaklara müstenid bir 'ilâve yapılmışdır. Yalnız iç içe dört tonozlu odadan mürekkeb bu ma'lûm kısmın önüne geniş kemerler inşâ edildiğinden, bu kısmın içine girmek kaabildir.

Bundan sonrası ise, garb cihetine Harem'in Asma Bağçesi, Harem Hastahânesi, III. Sultan Selîm dâireleri gibi sayısız binâ ve eklemeler yapıldığından, bunların arkasında Fâtih devrinde ne olduğu anlaşılamıyor. Bugünkü ma'lûmâtımızla bilmeye ve (keşf) etmeye maddeten imkân yokdur. Arkeoloji Müzesi'nin yakınındaki Meyyit Kapısı'ndan bir çıkış olması inşâî bir zarûret olduğundan yalnız bu kısmın ilk yapıdan olması lâzım geldiği muhakkakdır. O kısımdan ilerisini tevsîk edemediğimizden orada duracağız.

Bu inşâî istidlâllerden başka, bir de, mi'mârî müşâbehetler rehberimiz olacakdır. Perde Kapısı'ndan çıkıp Kızlar Ağası Dâiresi önüne gelen, ve sonra ona 'amûd bir istikaametde devâm eden dik sath-ı mâilleri çevreleyen binâların duvar yüzlerinde ve süslemelerindeki husûsiyeti Vâlide Taşlığı'nda da 'aynen müşâhede etdiğimizden, Fâtih devri hududları için sağlam bir işâret olarak bulduk. Her hâlde Vâlide Taşlığı'nın şimâl kenarında da bir şeyler olacakdır. Bu da tabî'îdir. Taşlık yapılır da yanı boş bırakılmaz; odalar dizilir. Fekat biz, asgarî ile iktifâ etdik. Çizdiğimiz kısımlar en azıdır.

Bu 'umûmî hatlar tesbît olundukdan sonra, her binânın îzâhında teker teker mukaayeseler yapılacakdır.

Yalnız hulâsa olarak şu kat'î müşâhedeyi tekrarlayalım: Matbahlarda, Has Ahır'da ve onlara 'amud cebhede, ya'nî Hazîne hizâsında istinâd duvarları veyâ o vazîfeyi gören alt yapılar bir kere başladıkdan sonra bunların arası erâzînin meyline göre sath-ı mâil bırakılamaz. Bir istinâd duvarı veyâ bir te'sîs ile mutlakaa bağlanacak ve kat kat sedler elde edilecekdir. Erâzînin söylediği budur.

778. Sûr-ı Sultânî, 779. Otluk Kapısı, 780. Soğuk Çeşme Kapısı, 781. Demir Kapı, 782. Koltuk Kapıları, 783. Bâb-ı Hümâyûn

Marmara Sûrları üzerindeki bir Bizans burcundan başlayıp 5 kırma ile önce şimâl-i garbî, sonra hemen hemen şimâl, sonra garba, Alay Köşkü'nden sonra şimâle dönüp Haliç duvarlarına bağlanır. Demir Kapı'dan sonrası, demiryolu inşââtında yıkıldığından tam şekli mübhemdir. Sûr-ı Sultânî üstünde 28 değirmi burc olduğunu İbn-i Kemâl'den naklen yazmışdık. Otluk Kapısı ile deniz arasında 2, kapıdan İshak Paşa Câmi'ine kadar yine 2 dört köşe, câmi' karşısında 1 sekiz köşe, oradan Bâb-ı Hümâyûn'a kadar 4, buradan Soğuk Çeşme Kapısı'na kadar 6, kapı ile Alay Köşkü arasında 1 dört köşe, Alay Köşkü kaa'idesi olan 7 tam, iki yarım dılı'lı dokuz köşeli 1 burc oradan aşağı 5 dâne dört, 1 sekiz, Demir Kapı'ya kadar da 3 'aded dört köşe burc vardır. Yekûnu 26 eder. İbn-i Kemâl'in bildirdiği 28 'adedini göz önünde tutarsak, Haliç tarafındaki demir yolu inşâsında 2 burcun yıkıldığı meydana çıkar. Bunlar da Demir Kapı'dan sonra kaaim bir zâviye ile kırılarak aşağı yukarı dikine Bizans deniz burclarına saplanan kısa kol üzerinde olanlardır, (1038 a. R.).

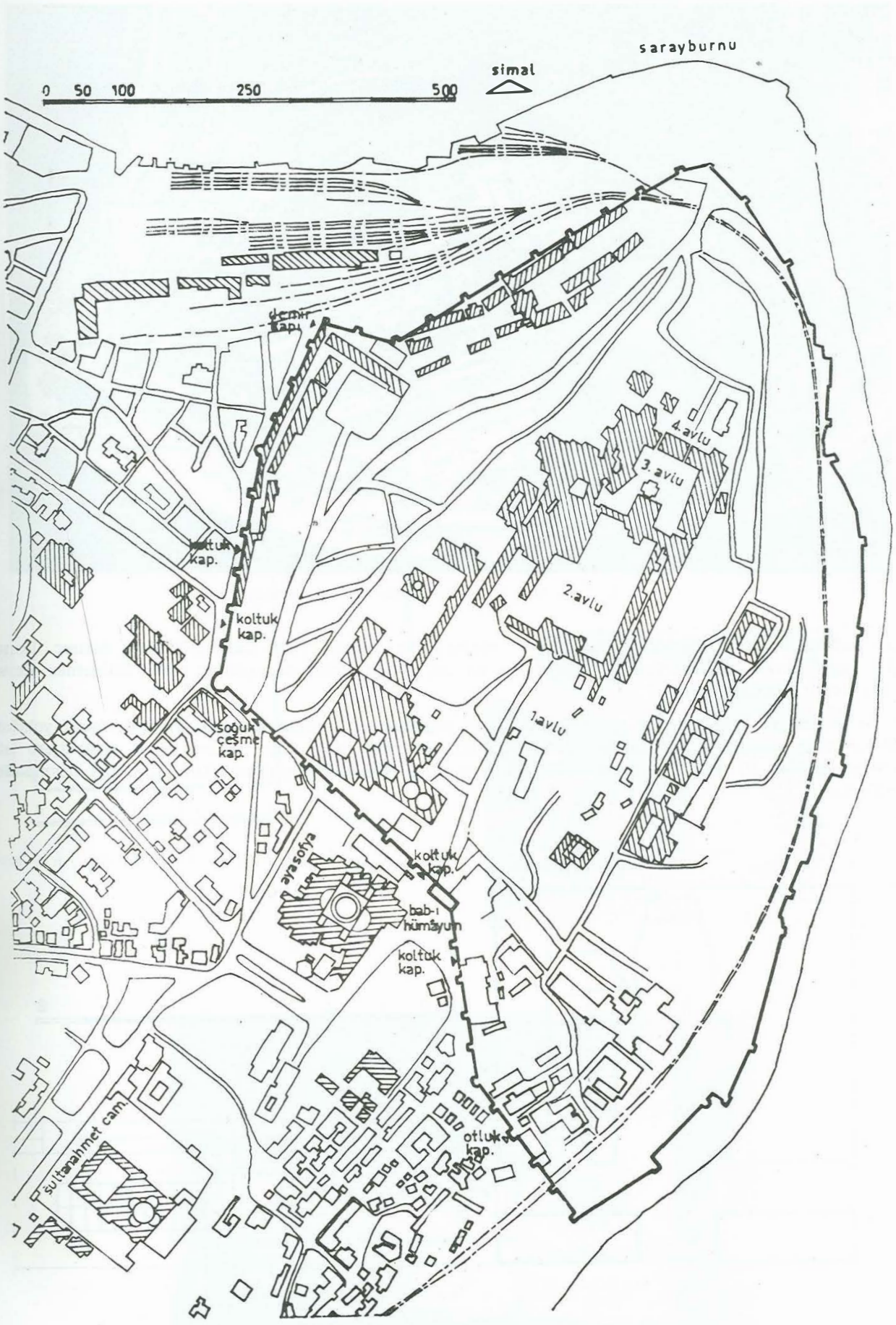
Burclarda altlı üstlü ikişer top mazgalı vardır. Bunların ağızları ekseriyetle mermerdir; tuğla dâire olanlar da vardır. Mermerlerin etrafında çift sıra tuğla zırhlı, araları kırma hatlarla tuğladan süslenmiş kitâbeler bulunmakdadır, (1040 a., 1040 b., 1040 c. R.). Demir Kapı'nın yanındaki burcda üst mazgalın altında, fekat ondan ayrı, çift tuğla zırhlı, içleri kabartma altı köşe tezyînâtlı köfeki bir kitâbe bulunmakdadır. Bu burc kapıya 20-22 m. kadar yakın tutulmuşdur.

Marmara sâhilindeki son burcu teşkîl eden Bizans kulesinin boyuna 5-6 m. kadar eklenmiş ve top mazgalları 'ilâve edilmişdir. Sûrlar 'umûmiyetle düzgün ve sıralı moloz taşıyladır; arada iri kesme taşlarla yapılmış kısımlara da rastlanır.

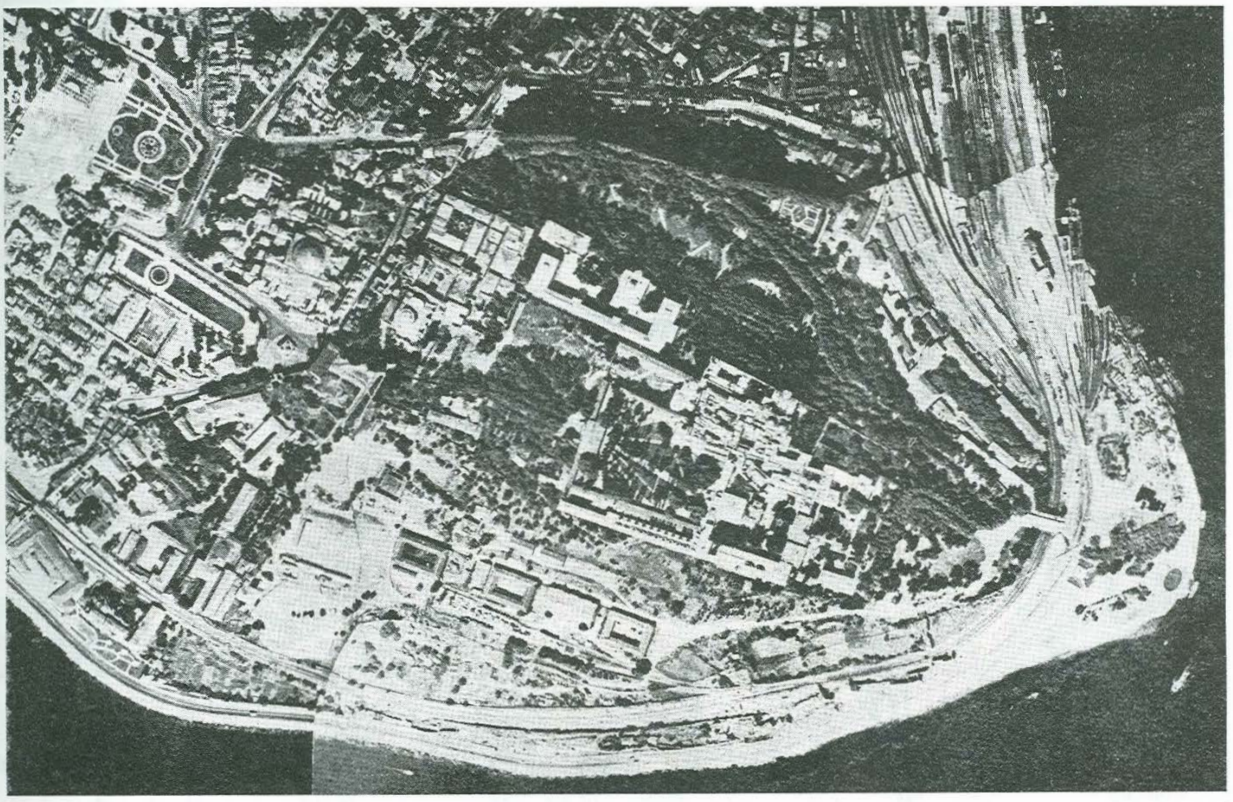
Sûrlar 2.97 - 3.00 m. kalınlıkdadır. Mazgalları ma'lûm şekilde ise de her beş dendanda bir tuğla dâirelerden mürekkeb top mazgalları 'ilâve edilmişdir. Sûrun her 1.20 m. sinde bir, üç dâne ahşab hâtıl vardır; (1040 d. R.). Sûr merdivenleri duvarın kalınlığı içinden çıkar. Dış yüze 1.25 - 1.30 m. bırakılıp, 0.95 m. lik merdiven, iç yüze 0.75 m. lik bir perde yapılmışdır. Basamaklar yükselici kemerlere oturur. Görülebilen yerlerden ikisinde, sûr kalınlığından dışarı taşan merdivenler de vardır. Sûrun iç tarafı hep binâlarla kaplanmış olduğundan vaz'iyetin temâmını tesbît mümkin olamıyor.

Otluk Kapısı :

Bugünkü hâliyle önde nöbet yerleri ve bir geniş kapı ile başlayan, içeride yanlarda iki oda ve arkada üçlü bir revakdan mürekkebdir. Kapı üstüne geniş bir mâşikuli konmuşdur. Geniş olması, demir bir perdeyi 'akla getirirse de, kapıdaki kabarık çivi başlarının bir perdenin işlenmesine mâni' olacağını tahmîn ederiz. Böyle bir perde yeri Bâb-ı Hümâyûn'da mevcûd değildir. Demir Kapı'da perdenin inmesine mâni' bir şey yokdur. Kapı dışında 4, cenûb dış yüzünde 2, revak altında 2 nöbet yeri, kapı içinde 2 eyvan bulunmakdadır. Çivi başları müzeyyen ve oldukca hörmetlidir. Kapı yüzden revak tarafından muntazam kesme taşla yapılmış ise de, revak altı sıra tutan ufak molozla işlenmişdir. Revak direkleri 3

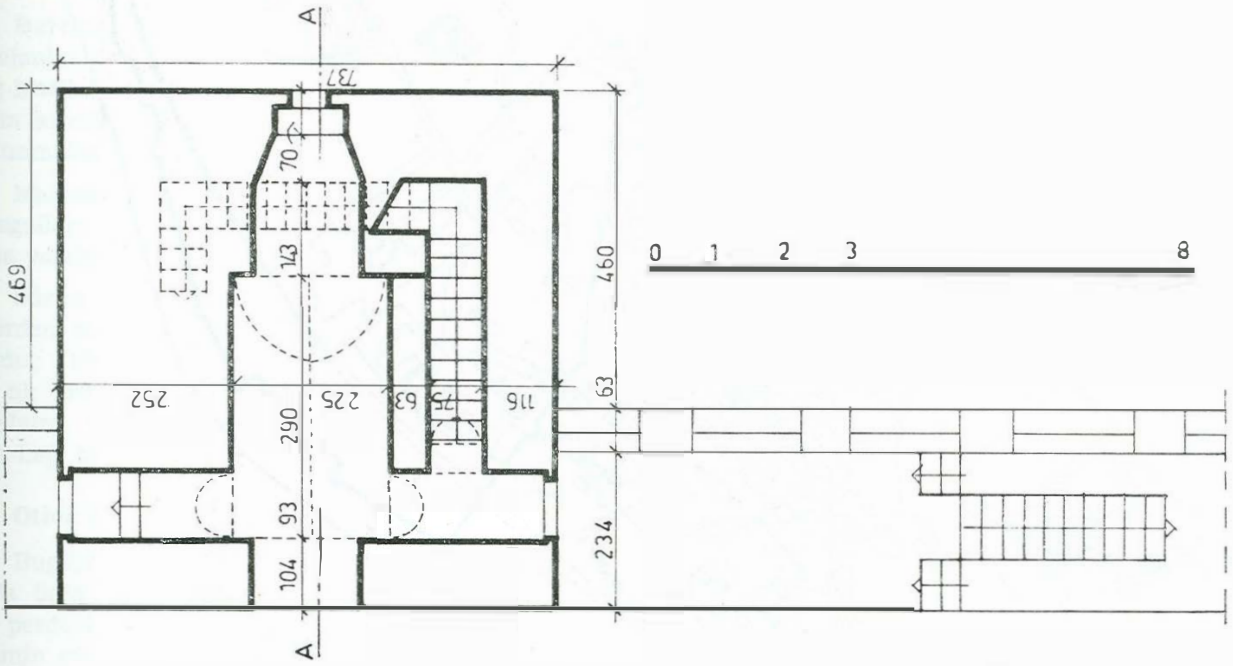
1038 a. R.: Top Kapı Sarayı 'umûmî vaz'iyet plânı

1038 b. R. : Top Kapı Sarayı'nın tayyâreden alınan fotoğrafı

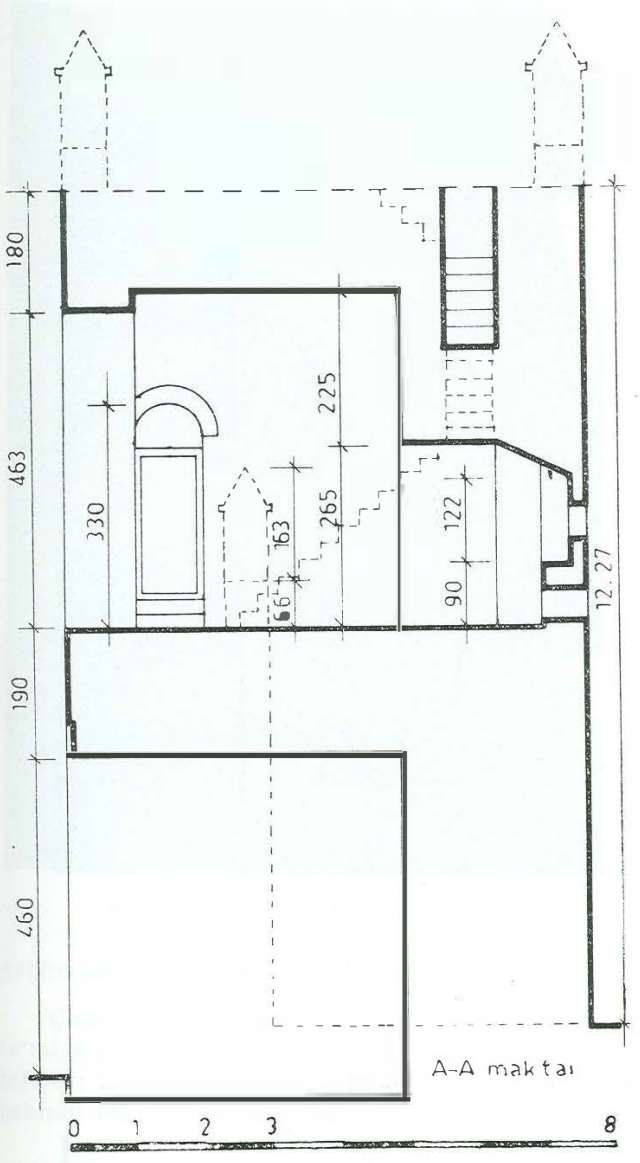
köşe, başlıklardan bir dânesi basık nisbetli, baklavalıdır; Murad Paşa Câmi'indekilere benzer. İkinci başlık basît silmeli, şöylece yuvarlatılmış kaba bir işdir; değişdirildi de böyle mi oldu? Bilinemez. Revakı ince demir gergiler bağlar.

Bu bende bugünkü hâliyle sözünü kullanarak başladık, zîrâ şimdi üstünde mazgal, falan yokdur. 'Abdurrahman Şeref Bey kapının ve sâhil burcunun üstlerinde birer köşk bulunduğunu, rivâyetlere 'atfen yazmakdadır, (1). Biz de buna ihtimâl veriyoruz. Kapı kanadları, gömme fitilli, silinmeli dövme demirdendir.

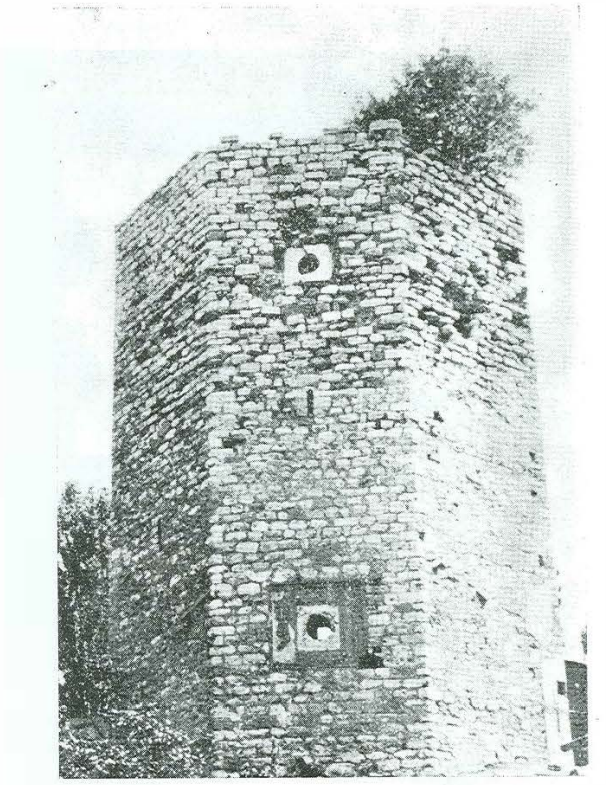

1040 a. R. :Sûr-ı Sultânî'de sûrun ve bir burcun plânı

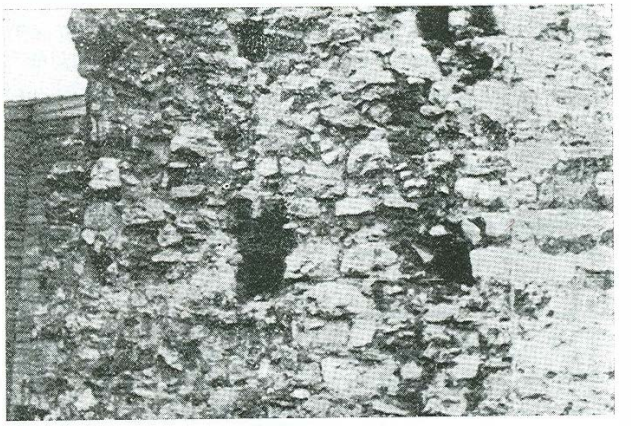
(1) 'Abdurrahman Şeref, Top Kapı Saray-ı Hümâyûnu, T.O.E.M. 5. Cü., 297. S.

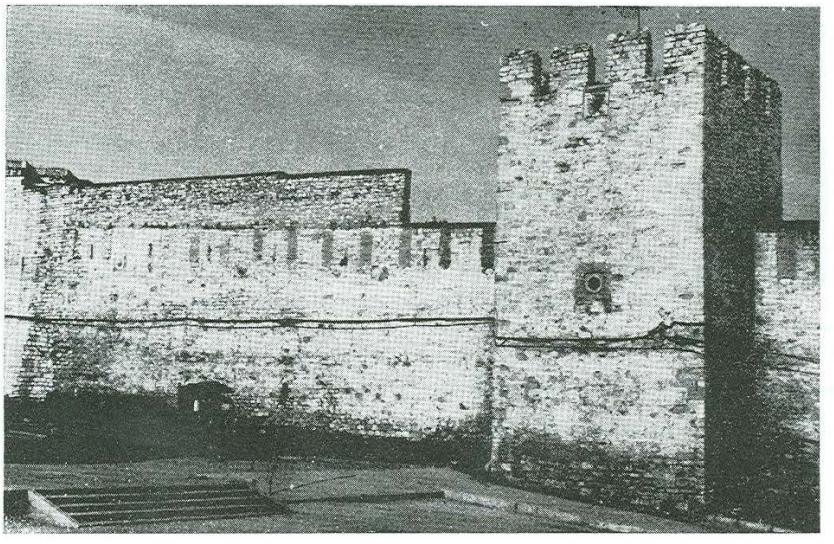
1040 a. R. : Sür-ı Sultâni'de sûrun ve bir burcun makta'ı

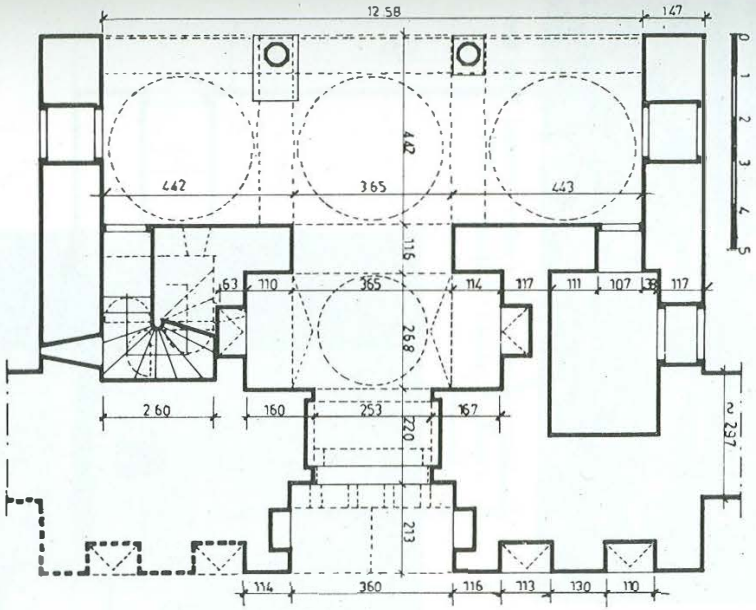
1040 b. R. : Sûr-ı Sultâni'de sekiz köşe bir burc (İshak Paşa Câmi'i karşısında)

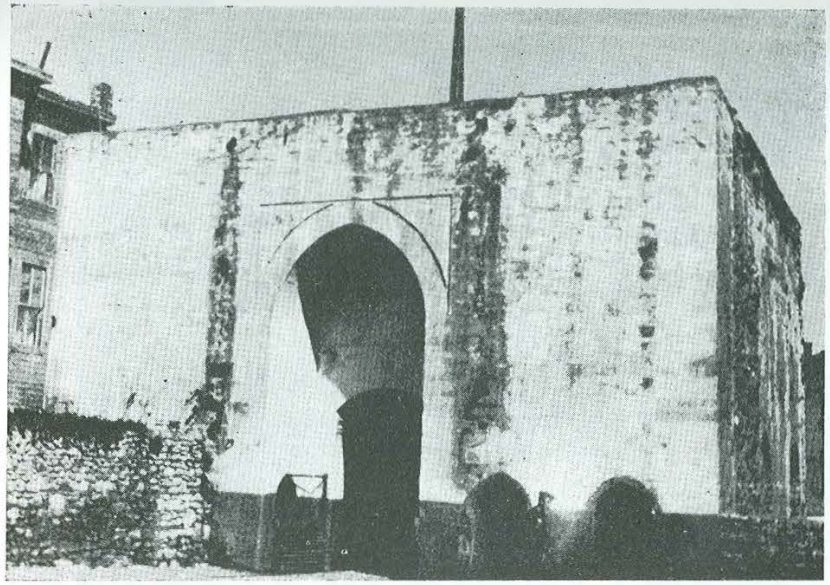
1040 d. R.: Sûrun Otluk Kapısı'ndan sonraki burc üzerinde iri ahşab hatılları (1950)

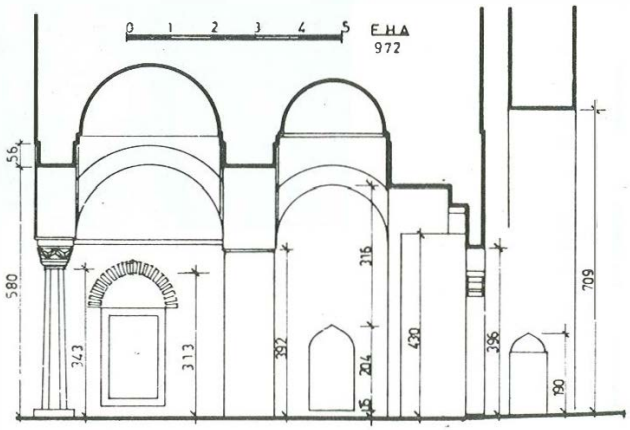
1040 c. R. : Sûr-ı Sultâni'de bir dört köşe burc

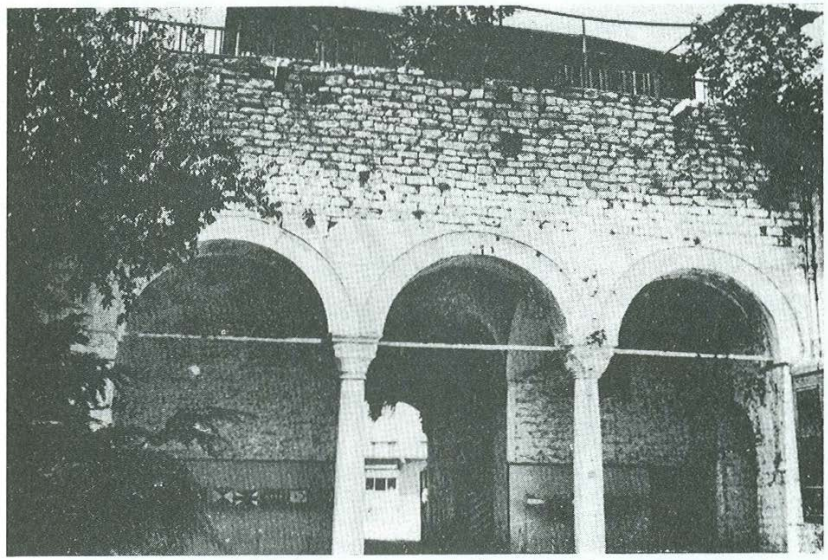
1041 a. R. :Otluk Kapısı plānı

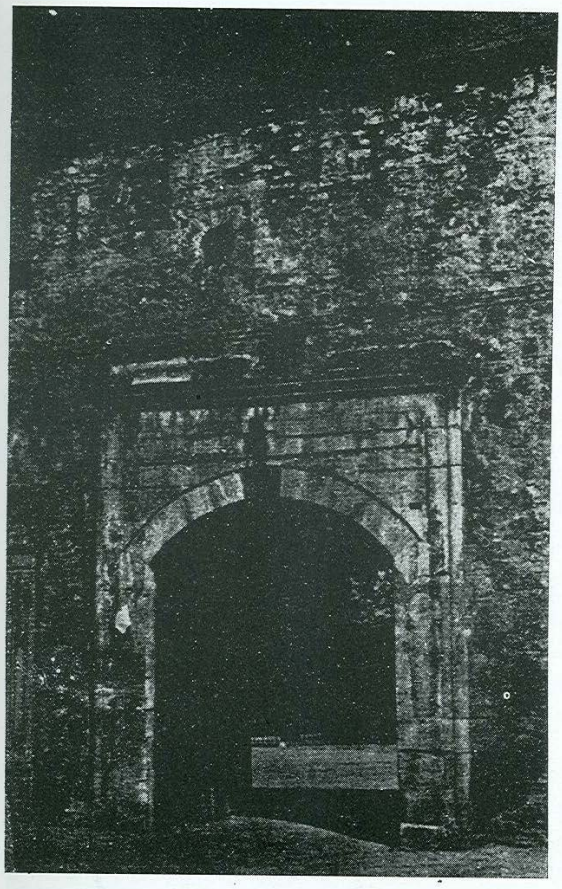
1041 b. R. : Otluk Kapısı dış görünüşü (1950)

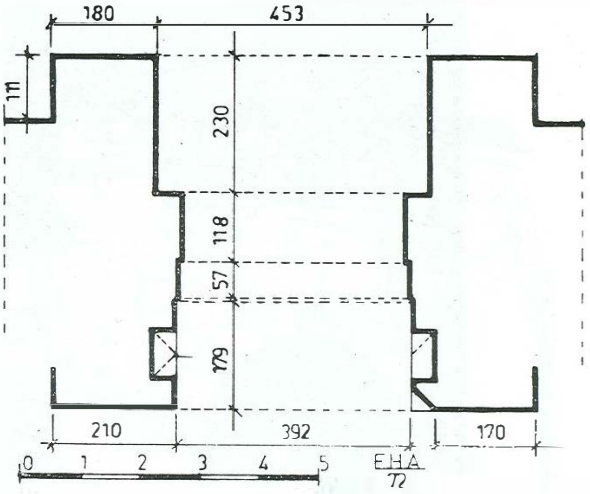
1041 a-1. R. : Otluk Kapısı makta'ı

1041 c. R. : Otluk Kapısı iç görünüşü

1042. R.: Soğuk Çeşme Kapısı

1043 a. R. Demir Kapı plânı

Soğuk Çeşme Kapısı

Bu kapı tahkîmatsız, tek bir kapı ile örtülen basît bir geçiddir. Sûrun ilk yapıldığında mevcûd bulunmadığı tahmîn olunur. Kemer sehmi, ya'nî kemer anahtarından özengiye kadar olan mesâfenin açıklığa nisbeti % 25 dir. Halbuki Fâtih devrinde bu nisbet % 15 - 18 dir. Bu artık XVIII. 'asırdan yarım yuvarlağa yakın basık kemerlerin ilk denemelerinden biri, XVII. 'asrın işidir, (1042. R.). Üstünde kitâbeli kabartma tabla ve anahtardaki içi noktalı gül de bu 'asra delâlet eder. Son resimde sûr üzerinde top mazgalları ve çrülmüş dendanlar bellidir. Yanındaki çeşme her hâlde kapıya isim vermiş olacakdır.

Çeşmede 1307 târîhli bir Sultan Hamîd kitâbesi, III. Sultan Selîm tuğrası, bir de I. Sultan Ahmed'in ta'miye ile 1014 tutan üç beyitlik kitâbesi vardır, (1). Fekat çeşme inşââtı III. Sultan Selîm devrini gösteriyor; I. Sultan Ahmed devriyle bir 'alâkası kalmamışdır. Kapının da bu çeşmenin târîhinde açıldığını tahmîn ederiz. İki tarafındaki geçidler 1910 senesinde Gülhane Parkı'nın te'sîsi sırasında açılmışdır.

Demir Kapı :

Sûrun Halic'e yakın kapısı budur; kapısı ve sövesi sökülmüş, yalnız kemeri kalmışdır. Yapısı kesme taşdır. Çivi başları dört köşe çerçeveler ortasındadır. Üst satıhda iki 'aded top mazgalı görülür. Kapı yanında nöbetci yerleri bulunmakdadır. Dendanlar, ta'mîrli de olsa mevcuddur. Kesme taşdan olan bir dânesî ilk yapıdan kalmış olsa gerekdir, (1041 a. R., 1041 b. R.).

Koltuk Kapıları :

1. İshak Paşa Câmi'i karşısında Marmara'dan i'tibâren VI. ve VII. burclar arasında Ma'ârif Matbaası ve Devlet Kitabları İdâresi'ne yol verir. Bu kapı taşdan sivri tahfîf kemeri altında basık kemerli ve etrafı tuğla zırhlıdır.

2. Bâb-ı Hümâyun'la, sonra gelen burc arasındadır. Örülüdür. Bir sivri, bir basık kemerlidir.

3. Yalı Köşkü'yle müte'âkıb burc arasında örülü bir kapıdır. Bunun sivri kemer aynasında boş bir kitâbesi vardır.

4. Alay Köşkü'nden sonra gelen 3. ve 4. ve 'umûmî sırada XIX. - XX. burclar arasında olup telgraf fabrikasına yol veren kapıdır. Kanadları sonradan değiştirilmişdir.

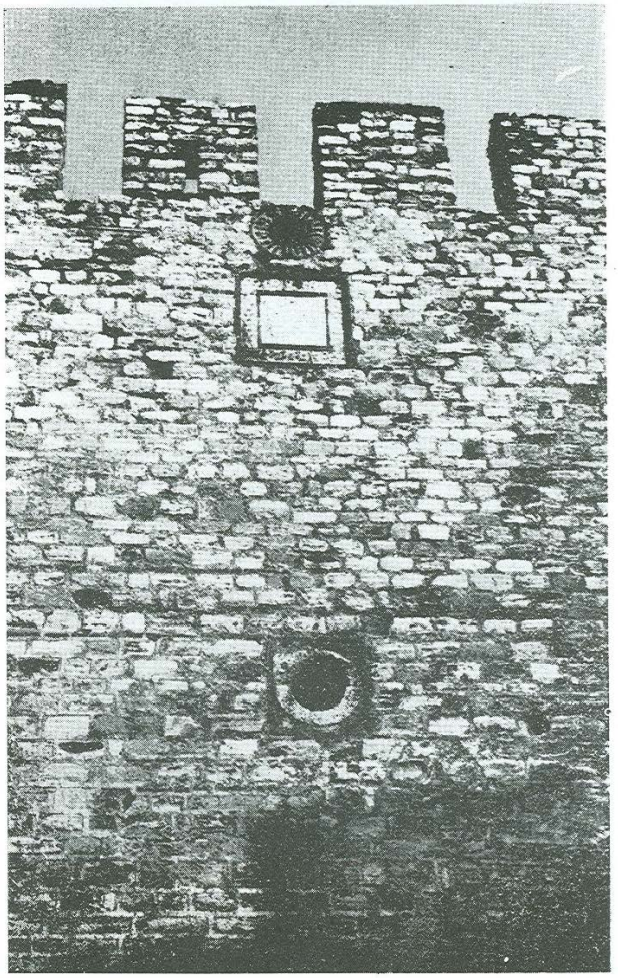
Sûrlar 'umûmiyet i'tibâriyle iyi bir hâldedir. Yalnız çok badana edilmiş, sıvanmış yüzleri bozulmuşdur. Son on senede Yalı Köşkü civârı ta'mîr görmüşdür.

Marmara sâhilinden Bâb-ı Hümâyûn yakınına kadar pek az dendan kalmışdır. Bâb-ı Hümâyûn'a bi-

(1) Kitâbeler, 'Abdurrahman Şeref, a.ma. 281-282. S. da vardır.

1043 b. R.: Demir Kapı

1043 b-2. R.: Demir Kapı yanında burc ve üzerindeki köfeki oyma levha

tişik olanlar şeklini muhâfaza eder. Bâb-ı Hümâyûn'dan sonra olanlar sûra yapışan binâlar arkasında veyâ altında kalmış, tahrîb edilmiş veyâ örülmüşdür. En bâriz olanlar Yalı Köşkü'nden hemen sonra, Telgraf Fabrikası'na kadar olanlardır. Ondan sonra yine evler bunları örtmekdedir.

Bâb-ı Hümâyûn :

Ayasofya Câmi'inden kurtulmak için epeyce yana kaçmak zorunda kalmış olan bu kapı, yine de Sultan Ahmed — Saray Burnu tepesi hatt-ı bâlâsını tutmuşdur. 16.5 × 39.5 eb'âdında iki katlı bir kütle teşkîl eden binâ 'umûmî tutumuyla bir kal'e bedenidir; yalnız kapısına münhasır zarîf süsleri ve yazısı ile bir saray girişi, üstdeki geniş ve bol pencereli katıyle de bir köşk husûsiyetlerini nefsinde cem' etmişdir.

Bugünkü hâliyle eski ma'nâsından pek çok kaybetmiş bir hâldedir. Kapının etrâfına eklenen mermer çerçeve, yanda yere kadar inen nöbet yerleri içine kurulmuş, gotiği andıran sivri kemerli, cici bici süsler ve yazılarla, aylı, yıldızlı süslemelerle bambaşka bir yapı olmuş, üstelik bir katı uçurulmuş, güdük bırakılmışdır. Eskiden bu cılız süsler yokdu ve bir kat daha fazla idi; (1044 a. R.) çok eski bir fotoğrafıdır. Kunt ve sağlam manzaralı bir alt yapı ile, ortada pek geniş ve tâ Sultan Ahmed'in nihâyetlerini gören yüksek bir pencere ve yanlarda altışar 'aded altlık vâsıtasıyle aydınlanan odaların teşkîl etdiği bir üst kat görülmekdedir. Bu eklemeler ve süsler Sultan Azîz zemânında yapılmış, kat da o zeman yıkılmışdır. 'İlâve yazılardaki târîh 1284 (1867) dir; demek fotoğraf ondan evvel ve bir 'asırlıkdan daha eskidir ve tam ilk vaz'ıyeti gösterir. Tek 'ilâve 'unsur kapı kemeri üstündeki Sultan Mahmud tuğrasıdır. Bu tuğra bir ta'mir esnâsında mı konmuşdur? Yoksa, bir zeman mebzûlen ve her yerde kullanılan tuğralar arasında buraya da mı 'ilâve edilmişdir? Buna dâir bir vesîka yokdur.

Halbuki Fâtih devrinde hemen kapının içinden başlayan ve cebhenin kal'e manzarasının bekâretine halel getirmeyen süsler, düşkünlük ve fukarâlık devrindeki gösteriş hevesi, hattâ mecbûriyetinin zoruyle yanlara da bulaştırılmışdır, (1044 b. R.). (1044 c. R.) daha yakından 20 sene sonraki hâli gösteriyor. 1951 senesine kadar Bâb-ı Hümâyûn'un üstünde oyma mermer korkuluklar da vardı; o sene bunlar kaldırıldı; yalnız, yine 1284 senesinin 'ilâvesi olan sıra takozlu saçak silmesi kaldı.

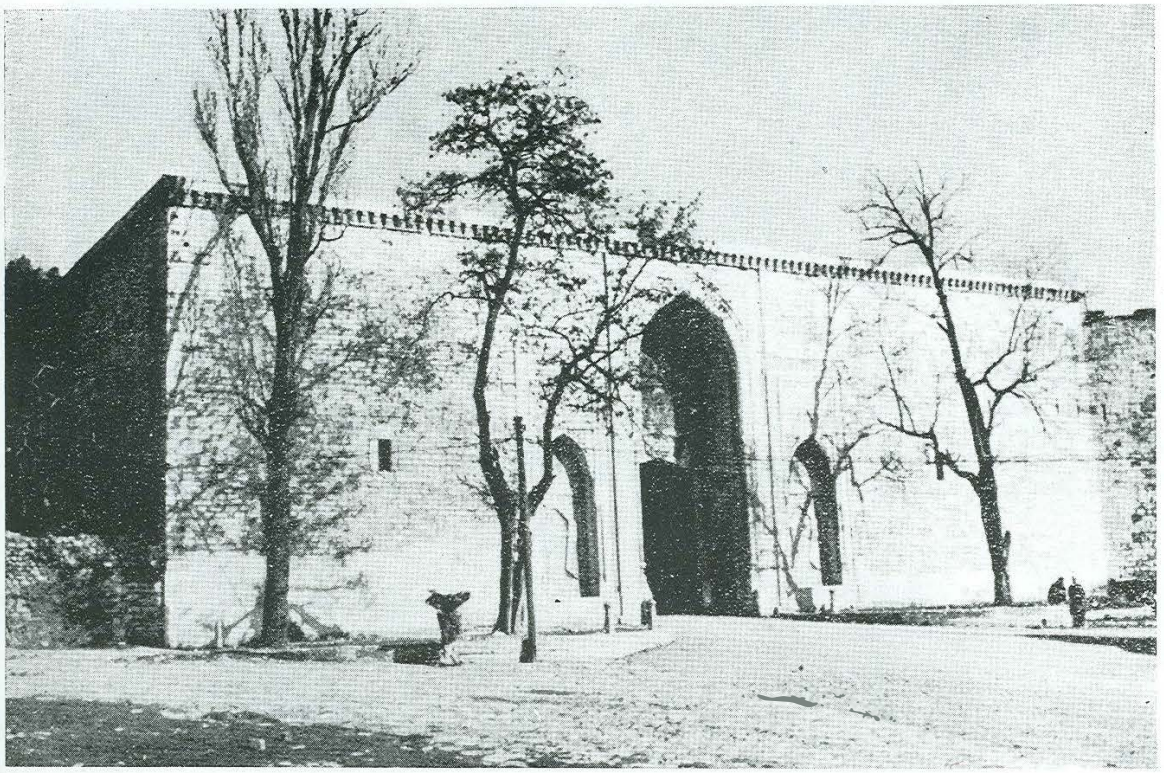
*
**

1044 a. R. : Bâb-ı Hümâyûn'un çok eski bir fotoğrafı

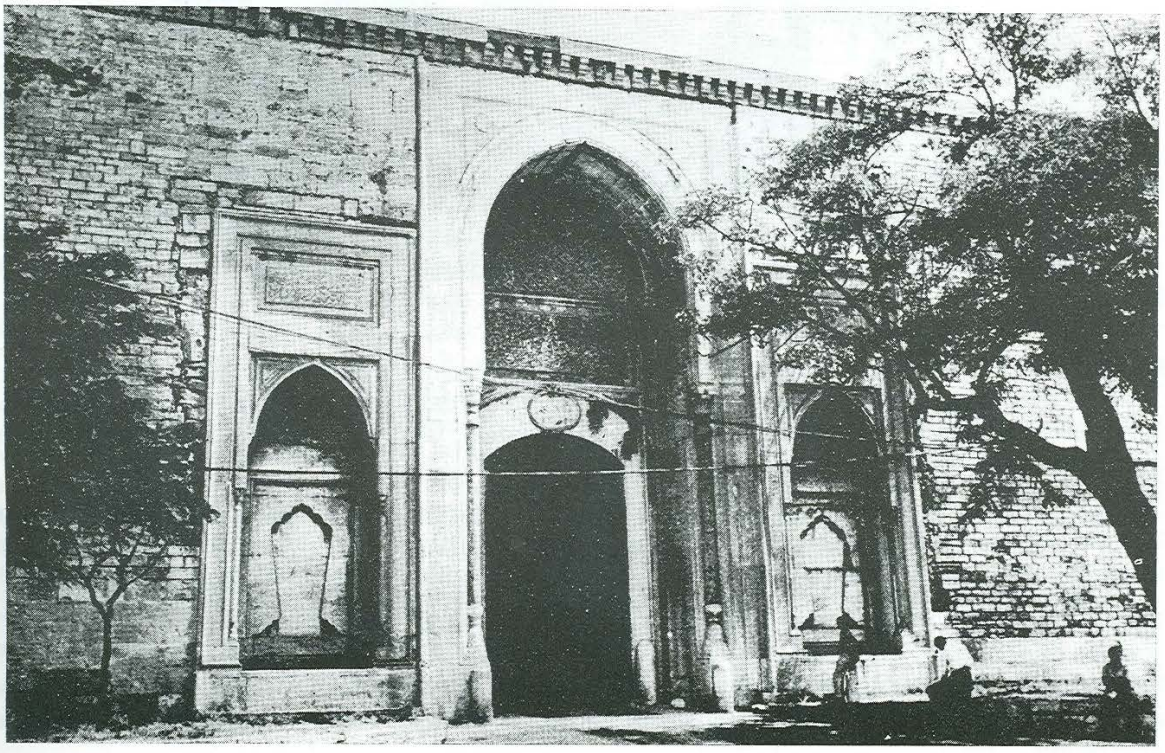
Eskiden kapının kemeri geçildikden sonradır ki saraya girildiği hissolunacakdır; daha doğrusu olunmakdaydı. O âna kadar cebhe bir kal'e yüzü idi. Şimdi, yanlardaki sert taş cebheye aykırı düşen bir yama dekor bizi karşılar. Fâtih devrinden olanlar iki köşedeki, yeşil Eğriboz taşı, başlıkları ve pabucu istalâktitli kum sa'atleridir.

Oradan içerisi mermerdir; iki yanında, yerden yüksek, üç dilimli kubbecikli höcreler bulunmakdadır. Mermer kapı sövesi gaayet geniş ve kalındır; kemer sâde beyaz iken, sonradan boyanmışdı; şimdi siyâhlar akmış, azalmışdır. Anahtarda Sultan Mahmud'un tuğrası vardır. Höcrelerin üstünde, bir yuvarlak içinde, müsennâ, ya'nî ters yüz çift olmak üzere, hârikul'âde bir yazı ile كتبه اضعف العباد على بن سريد الصوفى imzâsı vardır, (1044 d. R.). Kapı sövesine kabartmalı zülfeli, çift kaval, armûdilerden mürekkeb zengin bir koltuk silmesi yapılmışdır. Kapı kemeri üstünde inşâ kitâbesi, sivri kemer aynasında Besmele . . . و ان المتقين Âyet-i Kerîmesi müsennâ olarak yazılmışdır. Kapı kanadları seren ve tablalı dövme demirdendir.

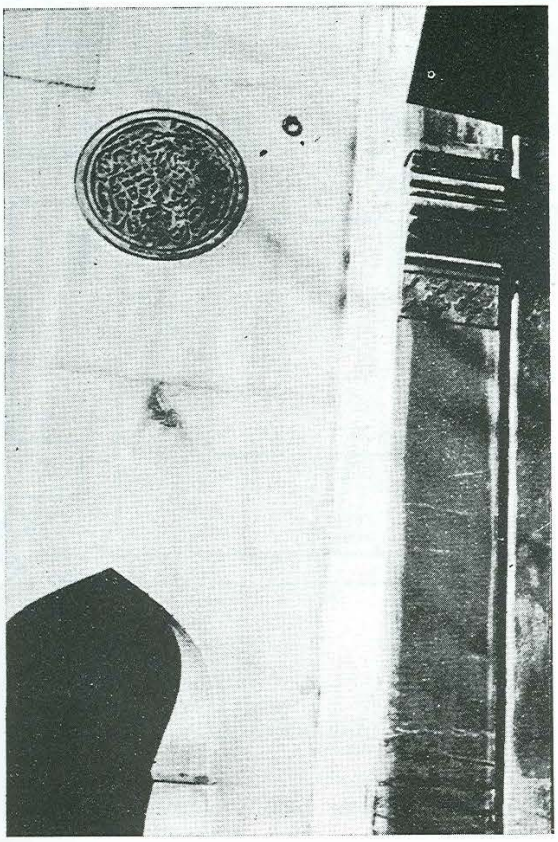

1044 b. R.: Bâb-ı Hümâyûn'un 1950 deki hâli

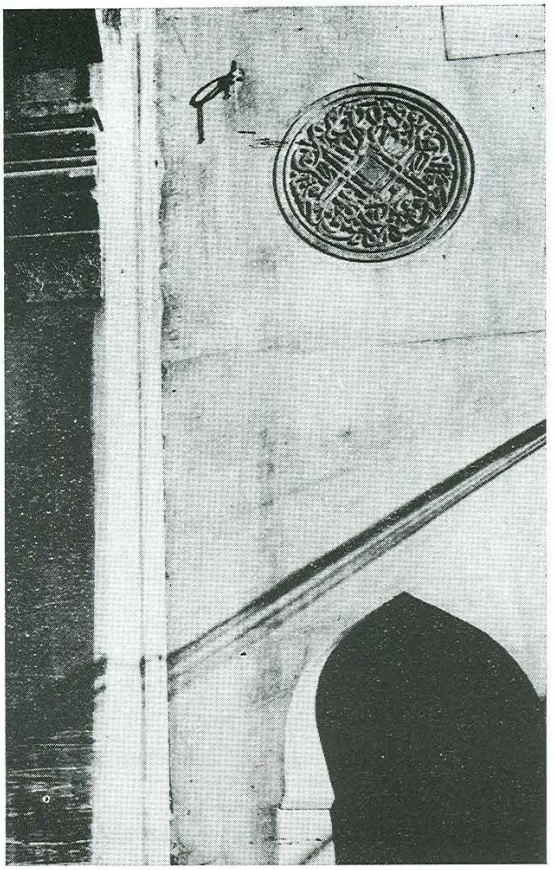
Kapıdan 6.0 m. ye yakın kubbeli, iki tarafında 3.0 m. lik kapalı, ilerisinde 6.0 m. iki ucdan açık eyvanlı bir avluya, oradan Birinci Avlu'ya geçilir. Sultan Azîz devrinde ta'dîlâtda bu 'asırlık te'sîsin kal'e olduğu unutulmuş ve çıplak, bayağı görülmüş olmalı ki, öndeki gibi bir kapı takımı da arkaya yapılmış ve kapı kemeri aynasına dışarıdaki Âyet-i Kerîme'nin bir kopyası konmuş, yanlara çeşme benzeri mermer yamalar eklenmişdir. Bu 'ilâve arka kapı takımı içerisinde, bir büyük tonoz altında, derin bir kapı yuvasıyle başlatılmışdır. Kapı yuvası yukarı katlara çıkan merdivenlerin medhallerini yarıdan fazla örtdüğünden, Birinci Avlu'daki süslü cebhesi ile berâber muhdes olduğunda hiç şüphe yokdur. Bu 'ilâve yapılmadan evvel burası İç Avlu'ya açık bir eyvan mı idi? Böyle olması 'akla gelebilir. Ancak Allom gravüründe ve koyduğumuz eski fotoğrafda burada basık kemerli bir kapı görülmekdedir. O hâlde or-

1044 c. R.: Bâb-ı Hümâyûn'un 1971 deki hâli

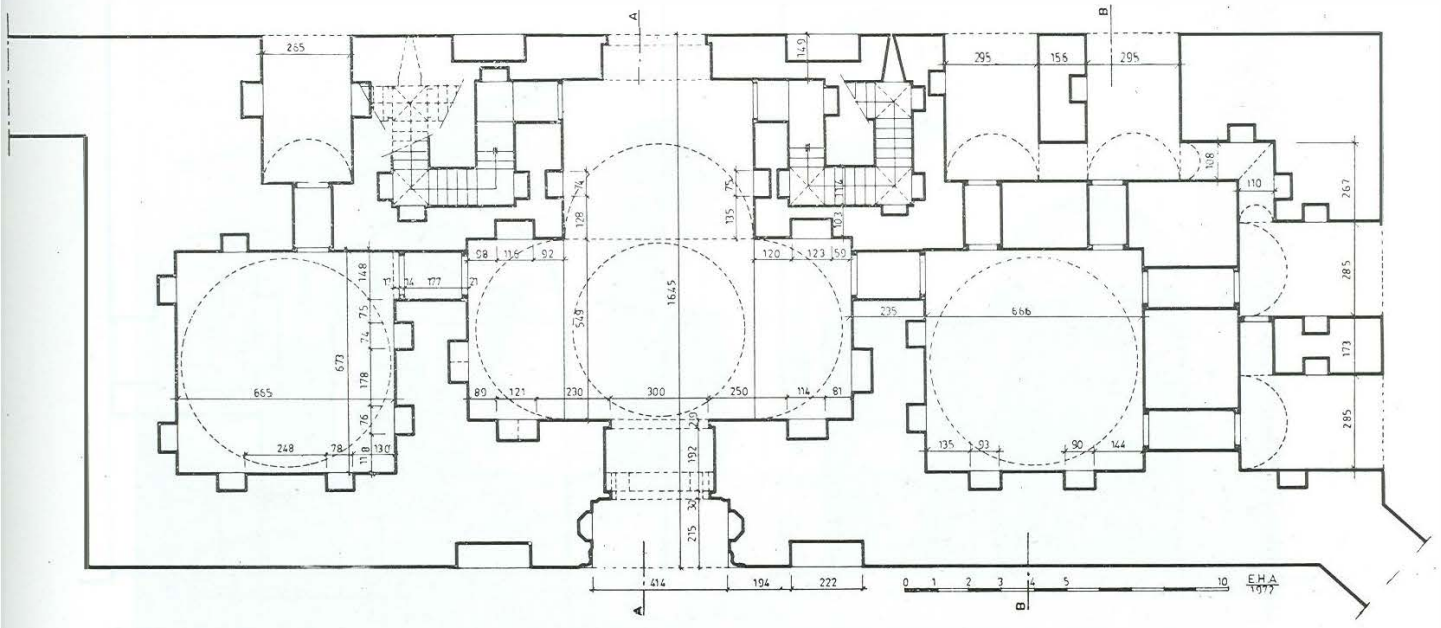
1044 d. R.: Bâb-ı Hümâyûn'un kapı sövesi ve hattât kətebesi

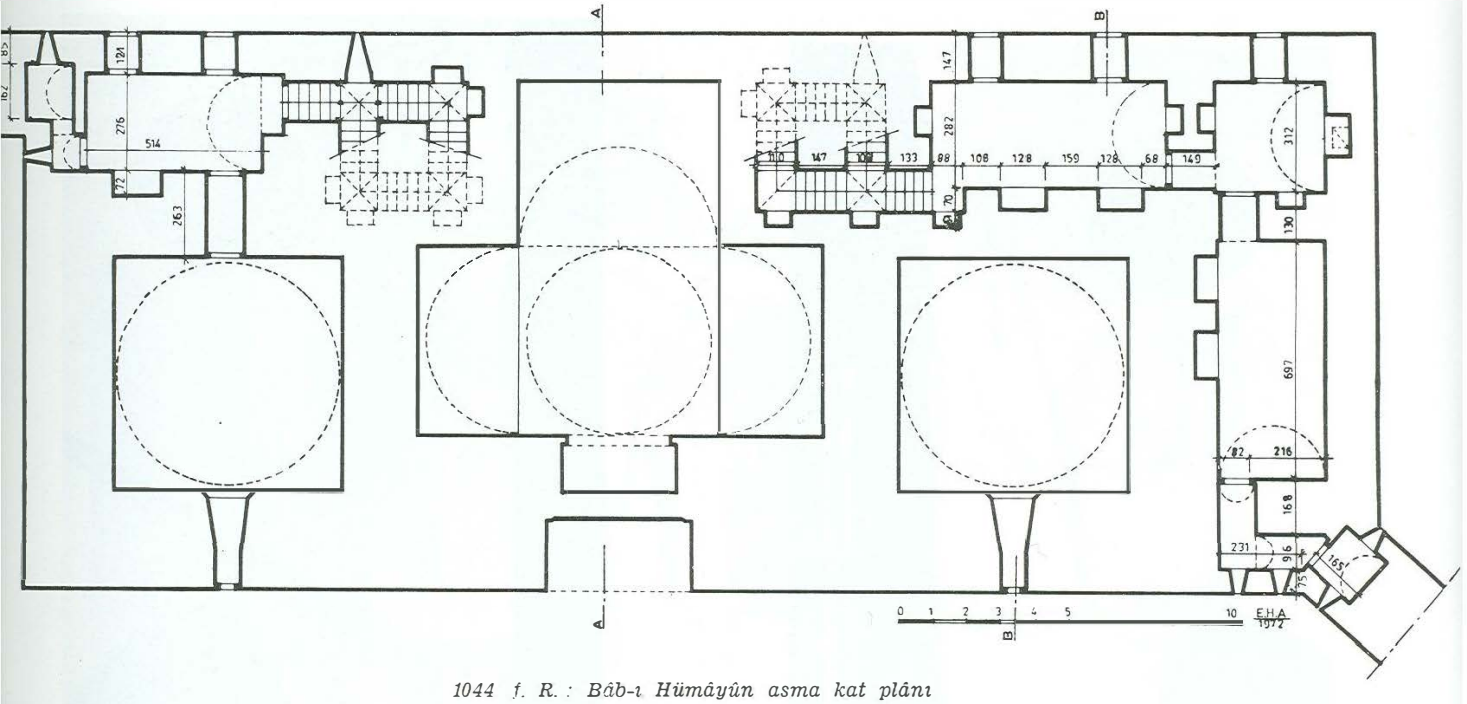
1044 d-2. R.: Bâb-ı Hümâyûn'da Nasrun min'Allah yazısı

ta kapıda olduğu gibi, yuvasız, ayak derinliği merdiven girişlerini örtmeyecek kadar az bir kapının kabûlü zarûrîdir. Bu kapı aslında var mıydı? Bir 'ilâve miydi? 'Aksine bir işâret olmadığı gibi, orta kapıda bir emsâli bulunmakdadır; demek ki, ilk yapıdandır; aslından olduğunu kabûl tabî'î ve kaçınılmaz bir zarûretdir.

Bâb-ı Hümâyûn'un girişi tam ortada değildir; hafîfce sola kaçmış, sağ tarafın avlu yüzüne derin ve dar eyvanlar yapılmışdır, (1044 e. R.). Avluda sağ ve solda üçerden altı höcre, üste çıkan merdivenin başlangıcı, iki yanda 6.5 m. lik kubbeli koğuşlar ve kapıları bulunmakdadır. Koğuşların yüksekden cebheye birer mazgalları, sağdakinin eyvanlara bakan büyük eb'âdda ve döşeme hizâsında 4, solda-

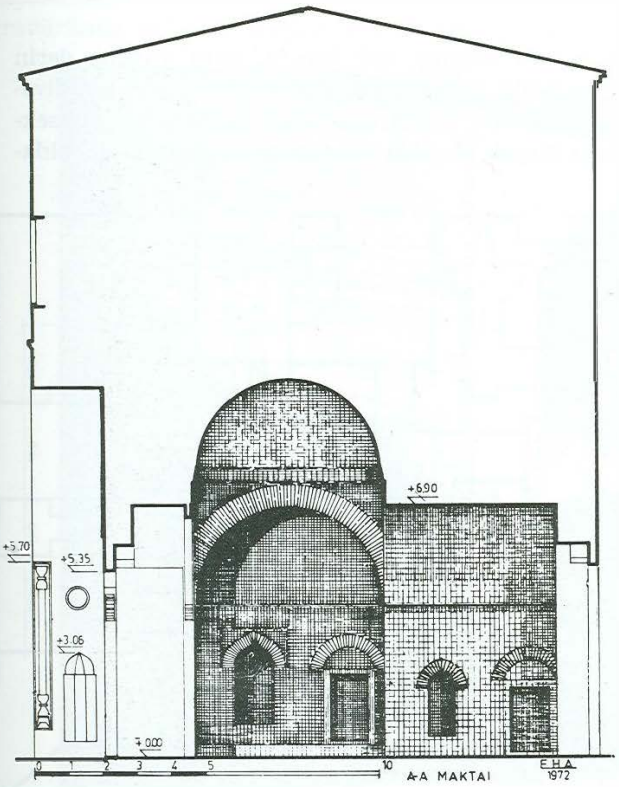
1044 e. R.: Bâb-ı Hümâyûn zemin katı plânı (restitüsyon)

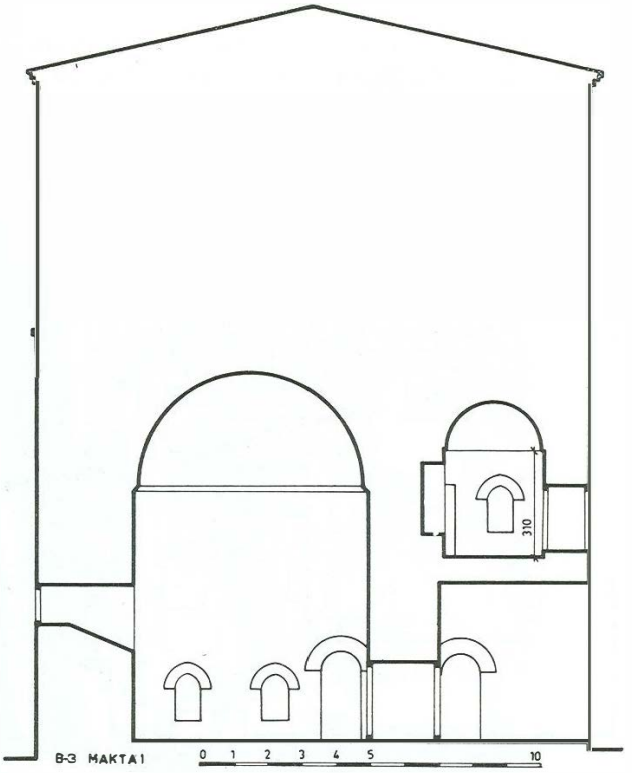
1044 f. R. : Bâb-ı Hümâyûn asma kat plânı

kinin sâde bir penceresi ve mütekaabilen 4 ve 7 hücresi vardır. Duvar kalınlığı dışarılarda 2.80, avlu tarafında 2.25 dir.

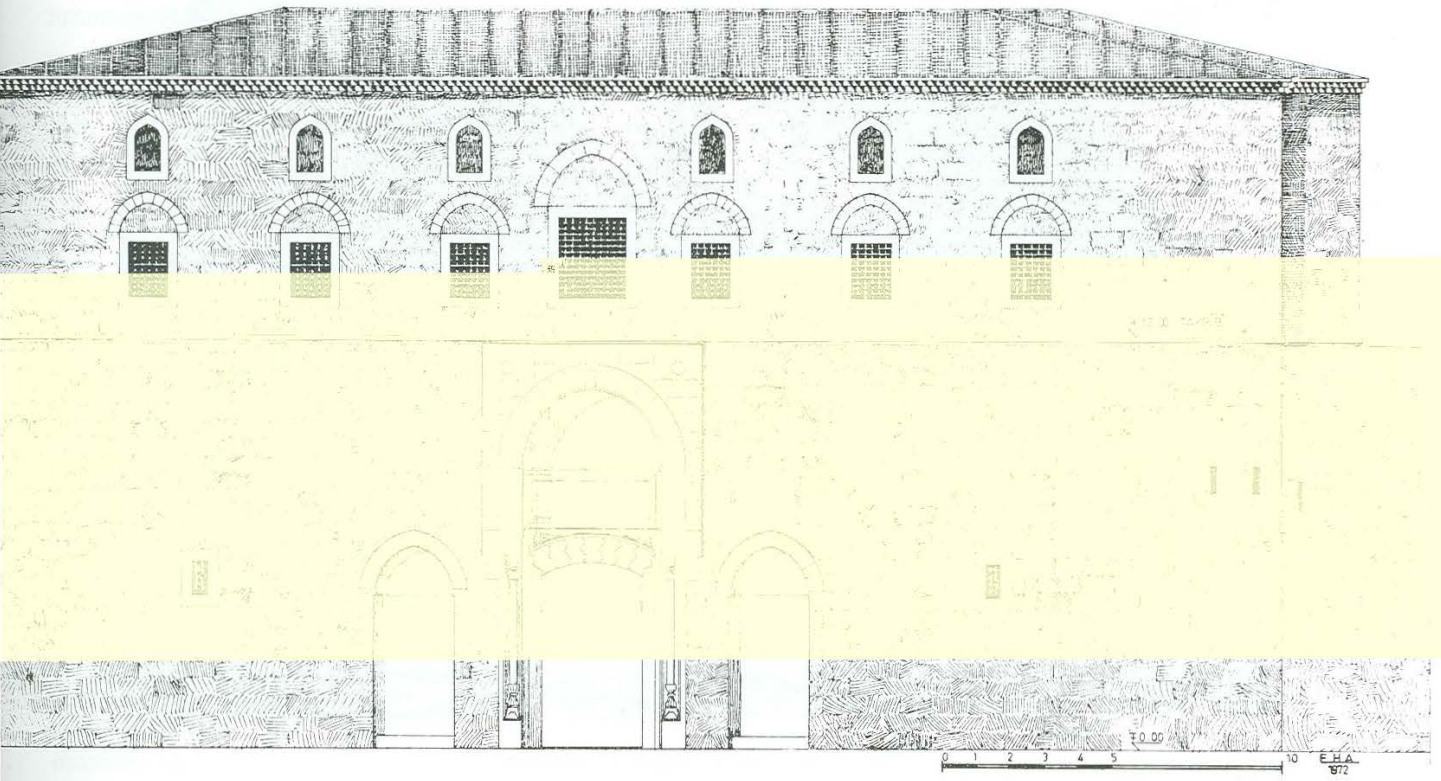
Kubbeli koğuşlar yıkılan üst kata kadar yükselir. Fekat Birinci Avlu'ya bakan cebhede merdiven ve bir asma kat vardır. Büyük eyvanın iki tarafında olan merdiven başlangıçlarını, Sultan Azîz devrinde yapılan kapı takımı örtdüğünden, şimdi avlunun orta yerinden yukarıya çıkmak üzere kapılar açılmışdır. 1951 de yapılan kısmî restorasyonda bu kapı takımı kaldırılmamışdır. Fekat arkadaki üç eyvanın ağızlarına eskiden örülen duvarlar açılmış, yersizlerin mekânı olmaması için de önlerine demir parmaklık konmuşdur. Bu eyvanların sağdaki dört dânesinden birbirine geçid vardır; bir çok da hücre bulunmakdadır. Sağdakilerden yana düşen eyvanların sonunda binâlar olduğundan yine kapalı kalmışdır.

1044 g. R.: Bâb-ı Hümâyûn'un kapıdan makta'ı

1044 h. R. : Bâb-ı Hümâyûn koğuşlarından makta'ı

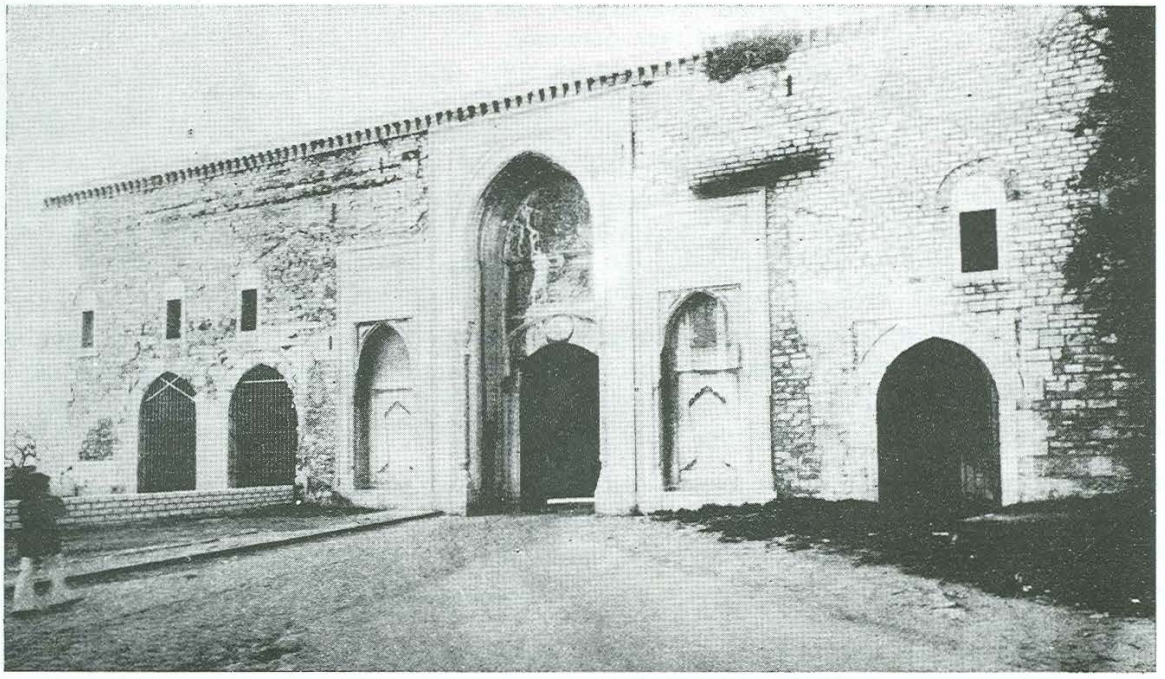

1044 k-1. R.: Bâb-ı Hümâyûn cebhesi (Mim.: Aydın Yüksel)

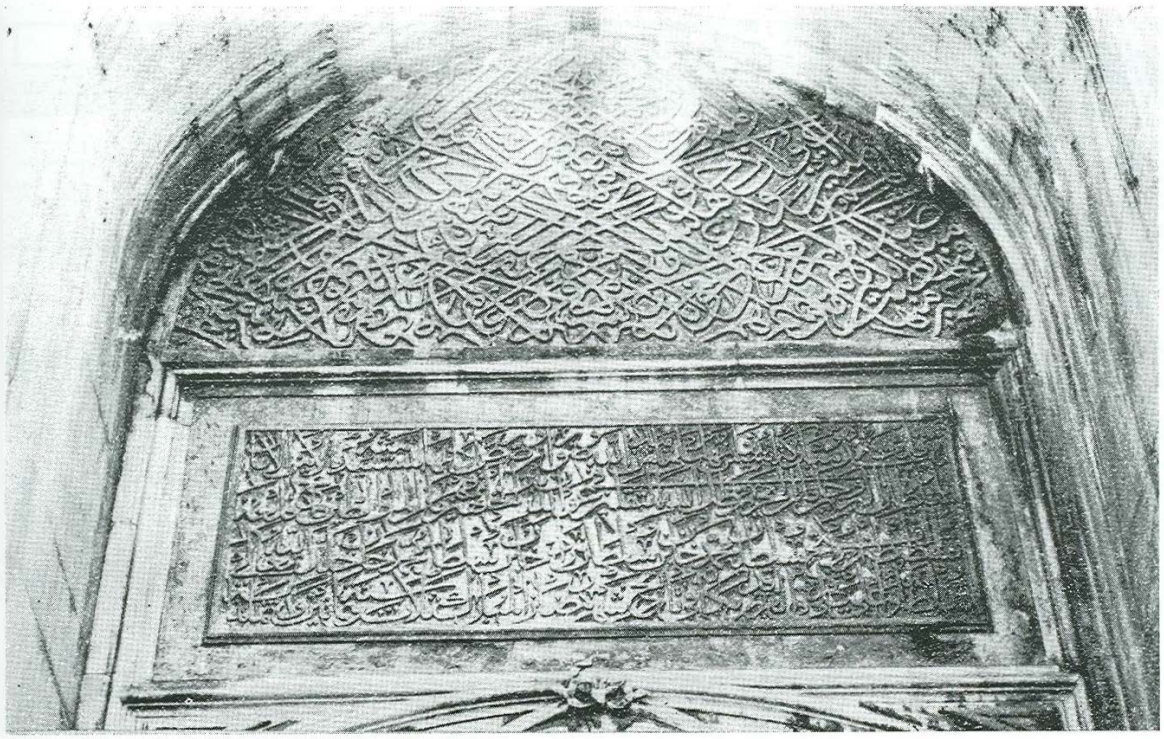
Sağ tarafda köşe yapa yapa çıkan merdivenden, 7.00 m. boyunda dar bir koğuşa, oradan 3.00 m. lik, yan tarafda yine 7.00 m. lik birer koğuşa geçilir; enleri 3.00 m. dir. Sonuncuda bir dehlizle mâil gelen sûrun üstüne taşan bir helâ vardır. Her koğuşun orta büyüklükde ikişer penceresi bulunmakdadır.

Sol kolda ise, 5.00 m. lik bir koğuş ve helâ bulunmakdadır. Merdiven ve helâ, mazgallardan hava ve ziyâ alır. Bunların biri 'ilâve mermer kitâbeler tarafından örülmüşdür, (1044 f. R.). (1044 g., 1044 h. R.) makta'larında vaz'ıyet vâzıh bir şekilde görülüyor.

Usûlümüz ve mu'tâdımız dışına çıkarak cebhe resmini de koyduk ve bir restitüsyon tasarladık; bu binâya değerdi. Fotoğrafdaki nisbete nazaran üst kata bir boy verdik. Bu hususda gravürlerden de istifâde etdik. Melling'in, Allom'un, Fossati'nin Top Kapı Sarayı'ndaki yağlı boya tablosu bunlar arasında-

1044 k-2. R.: Bâb-ı Hümâyûn'un iç cebhesi

1044 t. R.: Bâb-ı Hümâyûn kitâbesi

dır. Hepsi önden gösterir. Bir yanı Melling'in resminde vardır; ona göre de Soğuk Çeşme yüzünde iki sıra pencere bulunmakdadır. Arka taraf için resim bulamadık.

Bu katın vazîfesi hakkında rivâyetler muhtelifdir. 'Atâ Târîhi Fâtih için köşk demekle en doğru ifâde etmiş olsa gerekdir. Her tarafa manzarası olan bu ferah kat bir köşk için münâsib bir yer teşkîl eder. Daha sonraki 'asırlarda burasının saray terzi kârhânesi olduğuna dâir vesîkalar varsa da zikrini lüzumsuz sayarız.

Binâ inşââtının alt sıraları 40 - 45 sm. lik sıralarla uzun boylu taşlarla, üstü 15-20 lik tuğla gibi ufak taşla yapılmışdır. Ufakların asıldan olduğu muhakkakdır, altdaki büyüklerin bir ta'mîr eseri olması kaabildir.

Kitâbe: Sivri tahfîf kemeri aynasında İnn'el-Müttekıne Âyet-i Kerîmesi olduğunu yazmışdık. İnşâ kitâbesi onun altında 1.25 × 2.80 eb'âdında dört satır 'Arabcadır; yazı hârikul'âde bir sülüs celîsidir, (1044 i. R.).

١ ـ هذه قلعة مباركة اسس بنيانها على تأييد من الله و رضوان و رصص اركانها تشييد منه الامن و الامان ٢ ـ با مر سلطان البرين و خاقان البحرين ظل الله فى الثقلين قهرمان ماء و الطين فاتح قلعة ٣ ـ قسطنطنية ابو الفتح سلطان محمد خان بن سلطان مراد خان بن سلطان محمد خان خلد الله تعالى ٤ ـ سلطانه و اعلى على فرق الفر قدين مكانه فى تاريخ شهر رمضان المبارك سنه ثلاث و ثمانين و ثمانمائه (1)

Kitâbe, Fâtih Sultan Mehmed'i, lâyık olduğu derecelere yakın bir medihden sonra, ona du'â etmekde ve Cenâb-ı Hak, mekânını Şimâl Yıldızı'nın üstünde karar etdirsin, demekde ve 883 senesi Remezanı (Kânûn-ı Evvel 1478) târîhini göstermekdedir. İbn-i Kemâl de başlama için 882 Zi'l-Ka'de (23 Şubat 1477) târîhini bildirdiğine göre, demek sûrun inşâsı 20-21 ay devâm etmiş ma'nâsı çıkmakdadır.

Kapının sağ höcresinde fevkal'âde bir hatt-ı müsennâ ile نصر من الله Âyet-i Kerîmesi yazılıdır. Solundaki hattat imzâsını yukarıda göstermişdik. Ön cebhenin iki tarafındaki iğreti gibi duran mermer levhalardan sağdakinde: السلطان ظل الله فى الارض soldakinde: يا وليه اى كل مظلوم صدق حبيب الله yazılı olup hattatı tuğrakeş 'Abdülfettah Efendi'dir; 1285 târîhlidir.

Birinci Avlu tarafında 'aynı Âyet-i Kerîme 'aynı eb'âd ve istifde 'Abdülfettah Efendi tarafından tekrarlanmış olup öndekilerden bir sene evvelki 1284 târihini taşır. Bunun sağındaki yamama kitâbelerden sağdakinde Kelime-i Tevhîd, solda محمد رسول الله صادق الوعد الامين ve inşâ kitâbesinin mukaabilinde نصر من الله و فتح قريب بشر والمومنين يا محمد Âyet-i Kerîmesi Celî hatla yazılıdır; hattatı yine 'Abdülfettah Efendi'dir; târî-

(1) Kitâbe, 'Abdurrahman Şeref, a.ma., 274. S., birinci satırda bir minhü noksanı, 4. satırda bir kadr kelimesi fazlalığı ve selâse'nin elifsiz yazılması sûretiyle mündericdir.

Kitâbede العلمين den sonra عون الله بين الخافقين cümlesi eksik kalmışdır.

hi 1284 dür. Arkadaki kapının yeşil-beyaz taşla yapılmış kemer anahtarında Sultan Aziz tuğrası bulunmakdadır.

Görülüyor ki yapdıran sâhib, koca Fâtih lüzûm görmemiş ammâ fakır ve za'if hafidi adam 'akıllı süslemeye gayret etmiş, bununla zemânında lüzûm ve ihtiyâc duyulmayan bir lüksle kendini tatmin etmek istemiştir. 1/1000 mıkyâsında tesviye münhanili haritaya nazaran Bâb-ı Hümâyûn'un râkımı 39 m. kadardır.

784. Has Fırın, 785. Sim Sakalar, 786. Hasırcılar, 787. Kuz Bekcileri, 788. Neccârlar Ocakları

Birinci Avlu'da bulunan Fırın ma'lûmdur. Bâb-ı Hümâyûn'dan girince olan boşlukdan sonra başlayan duvarın kapladığı sâhada Has Fırın ve Fodlahâne vardı. Eski binâsından eser kalmamışdır. En son bilinen yapısı 1025 (1616) târihinde Sultan Ahmed'in eseridir, (1). Şimdiki yeni binâda Arkeoloji Müzesi'nin kimyâhânesi çalışmakdadır. Sim Sakalar ve Hasırcılar Ocakları eski 'Askeri Müze ile sûr arasında idi; hiç eser kalmamışdır. Kuz Bekcileri ve Neccârlar Müze'ye inen yokuşun başında idi. Ondan da eser yokdur.

Bu ocaklar sarayın lâzım-ı gayr-ı müfârıkı olduğundan yazdık. İlk inşâda da muhakkak vardı. Daha ba'zı tâli hizmet ocaklarının bulunduğu da bilinmekdedir. Fekat 'acabâ onlar Fâtih devrinde de var mıydı? Bilinemediğinden kaydetmiyoruz.

789. Orta Kapı — Bâb'üs-Selâm

Birinci Avlu'dan İkinci'ye geçişi te'min eden Saltanat Kapısı budur. Üzerinde bulunan duvar bir sûr değil, 1.50 m. kalınlıkda ve aslında 6.00 m. yükseklikde olan basit bir cidardır. Bu duvara dayatılan iç revaklar ve kuleler yapıldığı zeman üzerine 2.00 m. daha eklenmişdir. İhâta duvarının aslını bulmak mümkin ise de, 'asır 'asır devirleri taşıyan asıl kapı te'sisine bir teşhîs koymak kaabil değildir. Eskiden ne duvarlara yaslanan yan revaklar, ne de İkinci Avlu cihetindeki direkli pek geniş sundurma vardı, ne de iki tarafdaki kuleler ve onlara bitişik iki merdiven yuvası ve bunları bağlayan dâirevi kemer, (1045 a. R.). Kulelerin ve teferrü'âtın Kaanûni Sultan Süleyman zemânında yapıldığı mütevâtirdir. Esâsen kulede, ve dendan altında kemer, kemer bağlanan silmeyi, Fâtih devri kal'elerinin hiç birinde görmedik. Bunlar Ak Deniz ve Orta Avrupa örneklerine uygundur; ve 'umûmiyetle kabûl edildiğine göre, Kaanûni cralara sardıkdan sonra beğenmiş ve burada tatbik etmişdir. Üstelik demir kanadların Kaanûni devrinde olduğu, kapının binisine pirinç kakma yazılan 931 'amele 'İsâ bin Mehmed imzâsını (2), binâen'aleyh kanadların o devirde yapıldığını da gördükden sonra, tevâtürün sıhhatine kuvvetli bir delil 'ilâve edilmiş olur.

Ammâ Fâtih devrinde de buranın sâde bir duvara açılan çıplak bir kapıdan 'ibâret olduğunu sanmamalıdır. Burası Bâb'üs-Selâm'dır; gelen, Sadr-ı a'zam da olsa, atından iner, merâsimle girerdi. Bir kapıcı başı ve kalabalık ma'iyeti burada nöbet tutardı. Bınâen'aleyh onlar için yerler lâzımdı. (Kapı arası) denilip, icâbında tevkıyf olunanların da tutulduğu yer burada idi, (3). Kapı te'sisi bir ufak avlu teşkil eden 10.15×6.75 eb'âdında medhâl ile üç oda ve koğuşdan mürekkebdir. Hepsinin birden üstlerini bir beşik tonoz örter; (1045 b., 1045 d. R.); (4). Sonradan avlu kısmına ahşâb bir tavan yapılıp tonoz gizlenmiş, kenar odalarda tonoz altına pahlı sekiz kirişden mürekkeb bir tavan yapılmışdır. Medhal sağındaki odaya daha alçak bir basık tonoz 'ilâvesiyle çatı tonozu orada da gizlenmişdir. Büyük üst tonoz, kurşun kaplama için toprak harcla sıvanmış hazırlanmış olduğu hâlde, bir çatı altına alınmışdır, (5). Bu çatı örtüsü revâkın 'ilâvesi sırasında mecbûren yapılmışdır.

Boydan boya ve kırk metrelik binâ eksiz, ilâvesiz 'aynı yapıdandır; arka yüzde 'aynı işcilikle, 'aynı taşlarla yapıldığı görülür. Duvar kalınlığı medhalin üç tarafında 1.50, kapı ağzında 2.10, diğer odalarda 1.10 dir. Her odada da ocak ve en nihâyetindekinde duvar kalınlığında iki helâ vardı. Helâlar kaldırılmış, yalnız Kapıcı Başı odasındaki ocak bırakılmışdır. Sağ odalara sonradan bir betonarme asma kat inşâ edilmişdir. Bu anlattığımızla asıl medhali, yan duvarları ve esas kapı te'sisini bildirmiş olduk. Fekat İkinci Avlu — Alay Meydanı'na girince ne vardı? Bu gün 10 direğe müstenid dilimli kemerlerle yapılan bir revak ile üstünde, ortası tekne kubbe, yanları, çapraz çıta, saçağı şişe-çubuklarla süslü bir ahşâb tavan vardır. Oymaları, göbekleri, köşelikleri, pullariyle ve soluk rengiyle tam bir XVIII. 'asır yapısıdır, (1045 d. R.).

(1) 'Abdurrahman Şeref, a.ma., 285. S.

(2) 'Abdurrahman Şeref, a.ma., 331. S. da 'İsâ ve bin kelimelerini birleşdirerek Gayben gibi okumuşdur. Filhakika yazılış fenâ ise de doğru bir okuyuş aranacaktı.

(3) 'Abdurrahman Şeref, a.ma., 330. S.

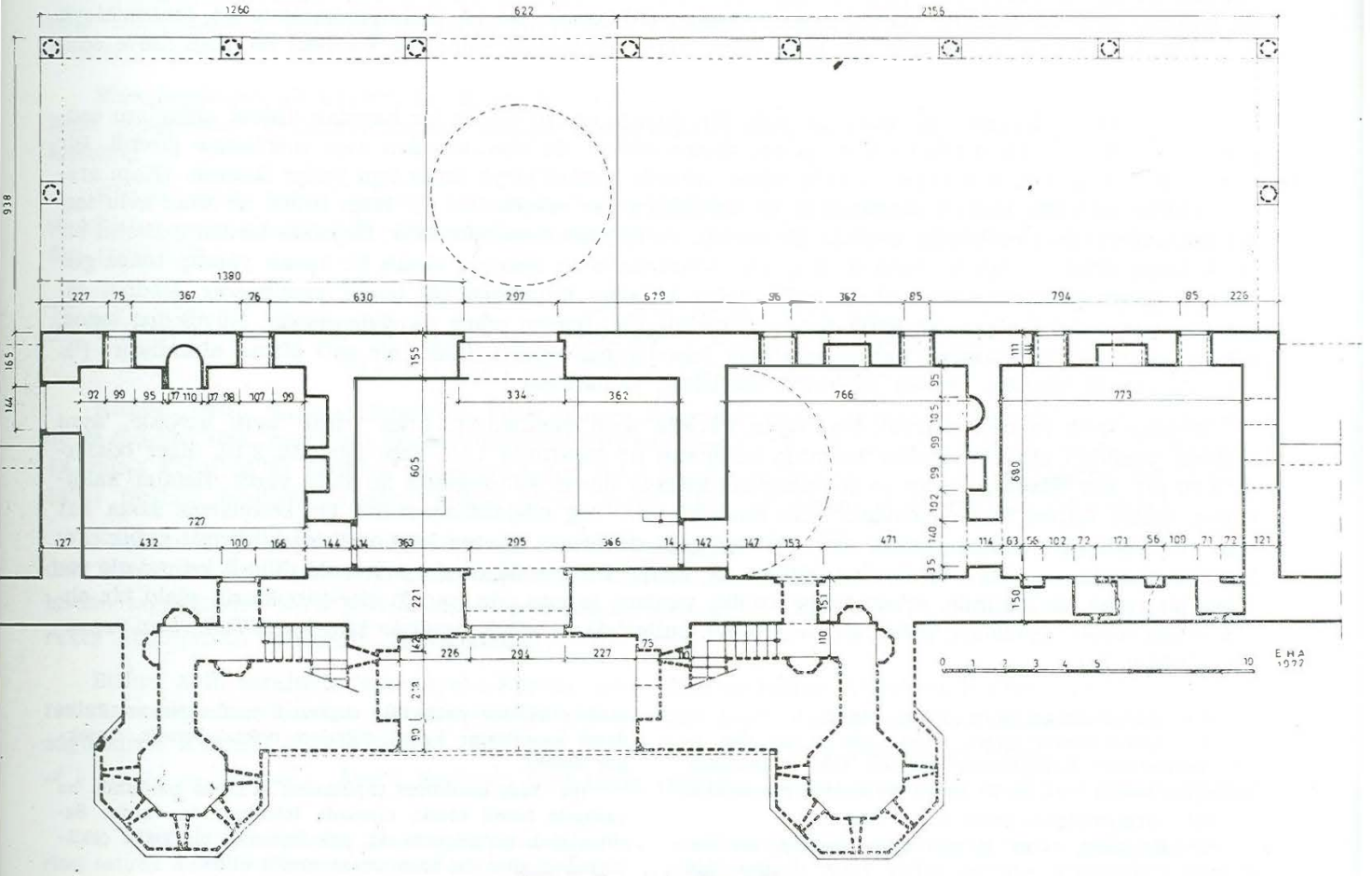
(4) Bu plân, saray mi'mârlığınca yapılan, ölçüleri sıhhatli rölövelerden alınmış, yalnız Fâtih devrine 'âid olan rakamlar nakledilip diğerleri yazılmamışdır. Fâtih devri kısımlarını kalın, diğerleri noktalı çizdik. Teşekkür ederiz.

(5) 1940 senesinde yapdığımız ta'mirât esnâsında bu vaz'iyeti tesbit etdik; elimizde fotoğrafı da vardır. Sarîh olarak görülüyorsa da, pek karanlık bir yerde çekildiğinden yine de koymamayı tercih etdik.

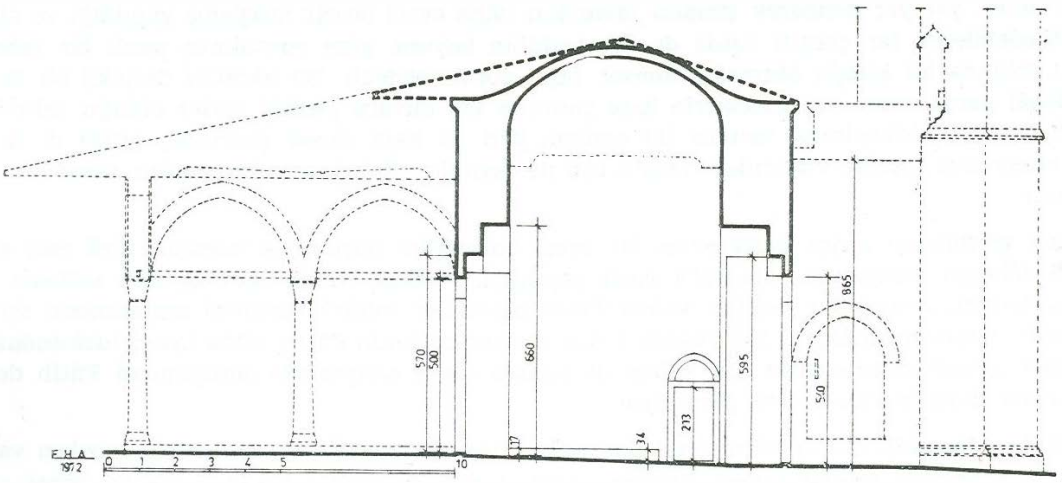
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
REKTÖRLÜĞÜ
MERKEZ KÜTÜPHANESİ

1045 a. R. Orta Kapı

1045 b. R.: Orta Kapı planı

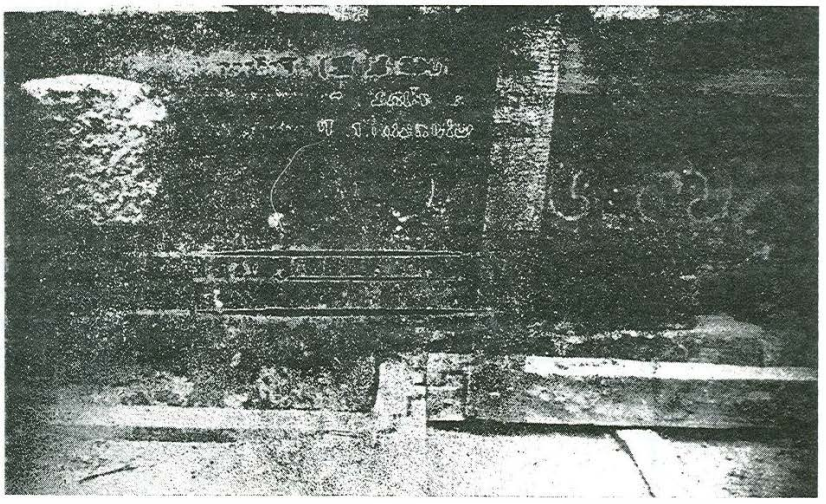
1045 c. R.: Orta Kapı'nın makta'ı (Kalın noktalı çizgiler daha eski bir saçağı, inceler Kaanûnî devri ilâve kuleleri ve eyvânı ile, XVIII. 'asırdaki iç revak ve çatıyı gösterir).

İç ve dış kapının iki tarafında, dört mermer levha üzerine, III. Sultan Mustafa'nın tuğrası altında şâ'ir Zihnî'nin sekizerden 16 beyitlik târih manzumesi bulunmakdadır; iç ve dışda metin 'aynıdır. Bu manzume kapının 1172 (1758-1759) de ta'mîr edildiğini bildirir. Ayrıca kapı arasındaki çeşmede 'aynı şâ'irin dört beyitlik bir manzumesi de yine o târihi gösterir, (1). Manzûmelerde madde ve nev'i zikrolunmuyorsa da tavanı ve o zeman yapılmış iken 1940 da hazfedilen tam bir XVIII. 'asır işi duvar tezyînâtını (2) gördükden sonra, revâkın da III. Sultan Mustafa tarafından yapdırıldığına gaalibâ tereddüd kalmaz. Esâsen bu pâdişâh en büyük i'mârcılardandır.

Direkler, kemerler bu tavana ve seviyesine göre tutulmuşdur; başka bir seviyeye uymaz. Arada şunu söyliyelim ki mermer direk ve başlıklar daha evvel yapılmış bir binâdan naklolunmuşdur. Fekat hiç bir zeman Fâtih veyâ Kaanûnî devrindeki inşâ, 'ilâve ve ta'dilâtdan kalma değildir. Zirâ Birinci Avlu tarafında, şimdiki tavandan daha yüksek başlayan başka bir tertîbât olduğu, çatı arasındaki izler ve süslerden, pek sarîh bir sûrette belli oluyor. Şimdi tavandan 0.30, yerden 8.00 m. irtifa'ında çatının kirişleri arasında ve tam ve kapı üstünde, kırmızı, lâciverd, beyaz renkli, iri motifli ve bol yaldızlı bir kalem vardır. Her şeyiyle bir XV. veyâ XVI. 'asır işidir. Bu kalem açıkta yapılmaz; üstünde mutlakaa bir örtü, bir koruma lâzımdır. Bu kalem ya-

45 d. R : Orta Kapı iç tarafı ve ahşâb kubbeli tavanı

1045 e. R.: Orta Kapı'nın iç yüzünde şimdiki çatının arasında kalan yaldızlı eski kısım izi ve konsollar

(1) Her iki kitâbe metni. 'Abdurrahman Şeref, a.ma. 331-333 de bulunmakdadır. Makaalede manzara resimlerinden ve tezyinâtdan da bahis vardır.

(2) Tahsin Öz. Top Kapı Sarayı Onarımları, Güzel San'atlar Mecmu'ası. 6. sa., 3,4,5,6,7. resimlerde bu eski kalemler vardır; biz yeniden koymadık.

pıldıkdan sonra, yer yer delinerek şimdiki tavandan daha evvel de bir kirişleme yapıldığı ve altda silmeye delâlet edebilecek bir çıkıntı üstde de, bu tezhîbin boyuna göre yontulmuş pahlı bir taban ve asıl fotoğrafın solunda bir kirişin oturacağı konsol taşı görülmekdedir. Bu işâretler destekli bir saçağa delâlet eden inşâî parçalardır; bu desteklerin kapı yanında taş duvara girdiği yerler olduğu tahmîn edilebilen, şimdi harcla doldurulmuş, uzunca iki oyuğun yeri de kapı sövesi üzerinde, (1045 d. R.) bellidir. İki yuva arasındaki mesâfe yukarıdaki tezhîb tûli ile 'aynıdır. Fekat saçağın şeklini tasavvur kaabil olmamakdadır.

Bunları gördükden sonra daha evvel bir revak ihtimâlini düşünmek 'abesdir. Zîrâ eski kalem üzerinde kiriş delikleri olduğundan, iki def'a saçak yapıldığı, revâkın en azından üçüncü safhada inşâ edildiği muhakkakdır. Ammâ bu tezhîbli kalem Fâtih devrinden midir? Kaanûnî zemânından mı? Her ikisi de olabilir. Fekat medhâldeki üst, yüksek tonoz seviyesindekinin Fâtih, altda tavan hizâsındakinin Kaanûnî inşââtı olması muhtemeldir. Bu kalem de yüksek tonoz seviyesinde olduğundan Fâtih devrinde işlenmiş olması daha ma'kuul gibi görünüyor.

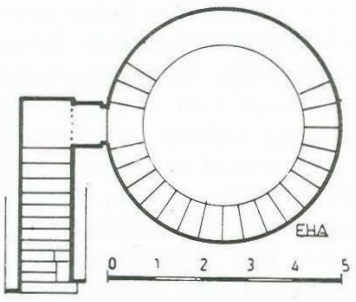
III. Sultan Mustafa ta'mîrinden evvel iki yanda yuvarlak الله ربی و محمد نبی dörtlü yazıları varmış. Taş kitâbeleri koymak için bunlar tahrîb edilmiş, (1045 d. R.). Ammâ bunlar olsa olsa bir XVII. 'asır işidir. Eski devirlere uymaz. Bu son resimde Sultan Mustafa kalemlerinden bir kısım tavanın altında bellidir.

Demir kapılar birbirine benzemez. Dıştakiler Kaanûnî devridir; gördük. İçler Fâtih devrinden olacakdır.

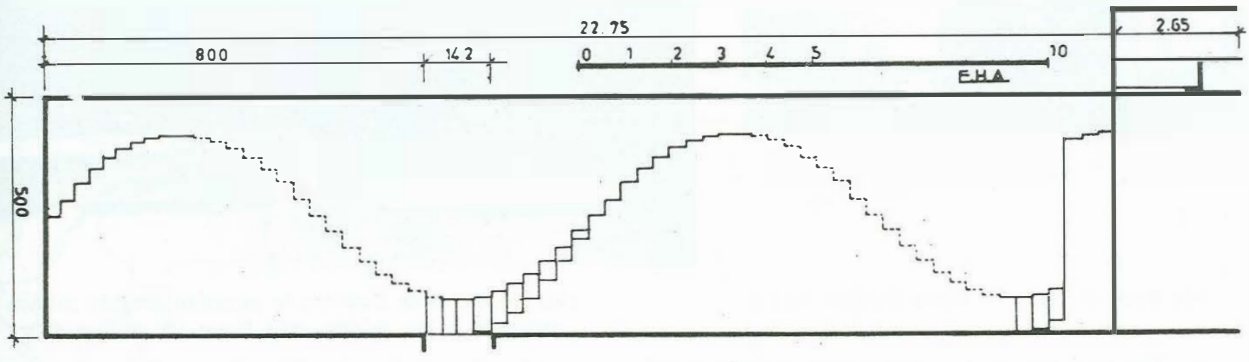
Birinci Avlu tarafında Fâtih devrinden kulelerle örtülmeyip açıkta kalan kısımlar kesme taşdır; duvarlar ufak muntazam molozladır. İçeride ise kapı etrafı ve üstü kesme taş, yanlar yivli derzli kaba yontmadır. Orta kapının râkımı 48 m. kadardır.

790. Dolab Ocağı

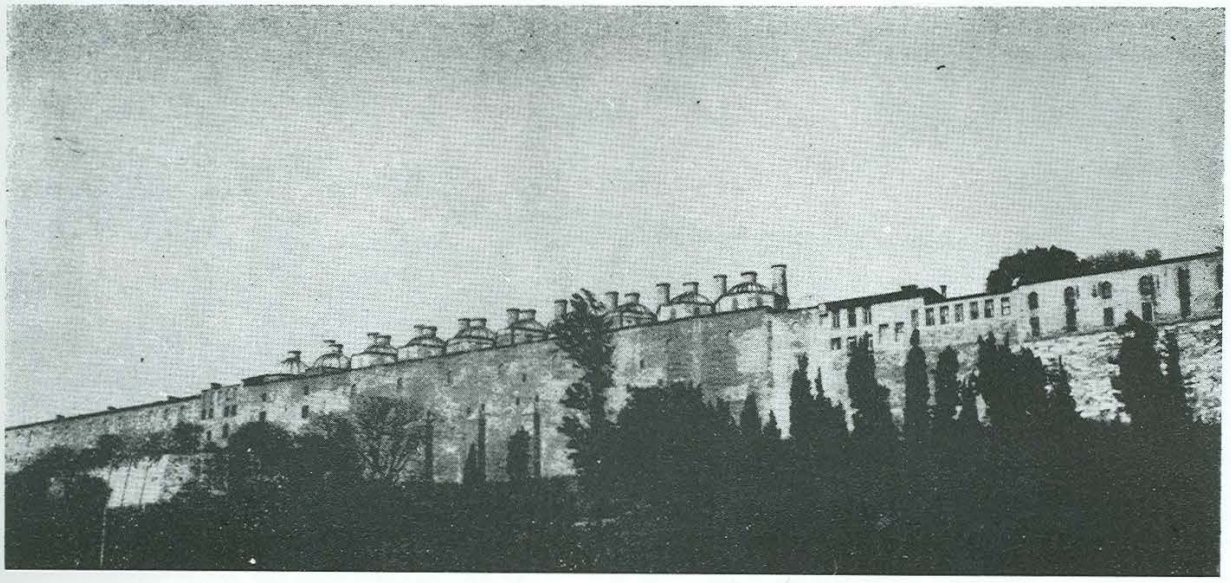
Top Kapı Sarayı'na iki su gelir. Birisi Halkalı Sularındandır; râkımı yüksekdir; kendi akıntısıyle Harem'e kadar akabilir. Bir de Kırk Çeşme Suyu vardır. Sular bahsinde yazdı idik ki, Kırk Çeşme Suyu sûrdan içeriye 34 râkımında girer; meyil kaybederek Top Kapı Sarayı'na vardığı zeman toprak satıha ulaşamaz. Bu sebeple bu su Orta Kapı'nın kulelerinin 48 râkımındaki hizâsında, 25.50 metre derinliğinde bir kuyuda toplanır. Ancak bu derinliğin 8.00 m. si suyun birikmesine mahsûs bir hazîne olup, suyun kuyuya akdığı râkım takrîben 30 m. dir; dibdeki hazîneden evvelce hayvanla dönen dolablarla su çekilir, duvara muttasıl bir üst hazînede toplanarak, zannedersek sarayın alçak seviyesindeki bağçelerin ve bostanların sulanmasına sarfedilir, Saray binâlarından da olsa olsa matbahlara ve Has Ahır'a su verebilirdi. Harem'e ve Üçüncü Avlu'ya bu su yetişemez. Dolap ocağının bir plân ve makta'ını vermekle iktifâ ediyoruz. (1046 a., 1046 b. R.). Esâsen bu câlib-i dikkat te'sîsden bahsetmemiş olmak için bu îzâhâtı verdik. Fâtih devrinden olması mümkin olduğu gibi, Kaanûnî devrinde Kırk Çeşme Suları'nın tevsî'i sırasında da yapılmış bulunabilir. Bunu tevsîk edecek bir vesîkaya rastlamadık.

1046 a. R.: Dolab ocağı plânı

1046 b. R.: Dolab ocağı makta'ı

1047 a. R. : Matbah ve kilerlerin deniz tarafından görünüşü

791. Matbahlar

Top Kapı Sarayı'nın uzaklardan, Marmara ve Boğaz medhalinden görünüşünün esas parçalarından olan matbahlar sarayın bünyesinde başlı başına bir 'unsur teşkîl eder. Orta Kapı'dan girince sağda ve Ak Ağalar Kapısı'na kadar olan 285 m. boyundaki aralık üzerine kurulmuşdur. 'Umûmî gaalib istikaameti şimâl olup hafîfce şarka dönüktür. Sarayın İkinci Avlusu'nun hudûdunu çizer; genişliği 30 m. dir. Bu koca matbah mahallesinde, gıdâya 'âid bütün malzemenin saklanmasına ve yemeklerin, tatlıların, helvaların yapılmasına mahsus 'akla gelebilen bütün te'sîslerle, aşcıların ve zevvâkların koğuşları hep burada toplanmışdır.

Esas matbahlar ile aşçı koğuşları arasında söylediğimiz yol, sûkun üç kapısı vardır; bu uzun dâire ayrı bir avlu demekdir. Bu 30 m. lik avlunun İkinci Avlu'ya bakan yüzüne sonradan mermer direkli ahşâb çatılı bir revak eklenmişdir.

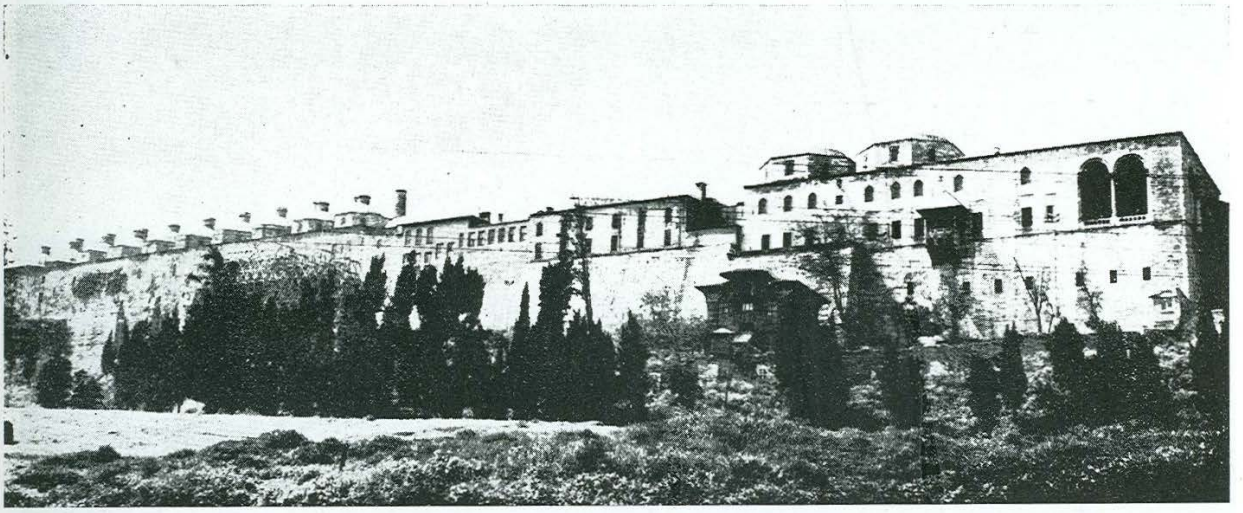
Bu 'umûmî ta'rîfden sonra asıl matbah bünyesinin tavsîfine geçebiliriz. Bugün matbahlar 10 göz kubbe, 10 'aded de mahrûtî külâhla örtülü bir kül teşkîl etmekdedir.

Cenûb-i şarkıy ucunda iç ve dış seviyeler arasındaki fark 14, şimâl-i şarkıy ucunda 10.5 m. kadardır. Matbahın bu seddi bir ucundan bir kere yapılınca, onu devâm etdirmemek, kaabil değildir. Nitekim şimdiki Hazîne'ye kadar devâm eder, orada da vasatî 12-13 m. seviye farkı hâsıl eder. Bu hâl inşâî bir zarûretdir; iç ve dış seviyeler arasına bir ucda bir kere istinâd duvarı yapıldı mı, dîğer uc açıkda, muhâfazasız bayır gibi bırakılamaz. Sarayın avlularla kuruluş usûlü, sistemi bunu âmirdir. Çevre duvarları 'amûden kesişip biribirini itmâma mecbûrdur. Bunu gözönünde tutmak Saray'ın mes'elelerinî kendiliğinden halleder; matbahlarda olduğu gibi.

Evvelce söylediğimizi burada rakamla tekrarlıyoruz. Bu on gözden ikisi bir, altısı bir, dîğer ikisi bir şekildedir. (1047 a., 1047 b., 1047 c. R.). Fâtih Sultan Mehmed tabî'î bir ucdan başladı, en eski ve yalnız altıdan değil, dîğer ikiden de ayrı bir hüviyetde olanı en cenûba, kilerlere yakın olanıdır. Burada aslında kubbe penceresi yokdur, sonradan, hattâ kubbe kasnağına değil, gövdeye açılan üçer pencere yırtmadır ve muhdesdir, (1047 d.). Bu resimde pencerenin kemersiz bir yırtma olduğu vâzıhdır ve hattâ dört değil sâde üç tarafa açıldığı da dîğer resimlerde görülür. Kezâlik bu iki gözün üstlüklerinden başka bir de, pek sıkı parmaklıklı büyük alt pencereleri olduğu meydandadır. Dîğer sekiz gözde hiç altlık yokdur. Bu iki gözün 7.20 m. lik kubbeleri içeride, dört yüzü açıkda bir orta ayağa basar; kubbelerin kasnakları çok alçak ve kurşunsuzdur. Bu ayakların arasında da büyük tuğla kemerler vardır; ya'nî gözlerin önleri açıkdır. O halde önde bir binânın olması ve bu kemerleri örtmesi lâzımdır. Ammâ bunlar şimdiki mahrûtî kısım değildir. Zîrâ onların, bir yağ tutuşması ile çıkan yangından sonra Mi'mar Sinan tarafından on göze birden eklendiği bilinir. Tezkiret'ül-Ebniye de *"Saray-ı Sultânî'de Matbah-ı Âmire ve kilâr binâsını"* yapdığı mezkûrdur. (1). Öndeki binânın ne olacağını şimdi araşdıracağız.

İlk nazarda hepsinden ayrı düşen bu iki gözün Fâtih devrinden, diğerlerinin başka devirlerden olduğu, o zemâna kadar yerlerinîn boş ve denize bakan bir sed hâlinde kaldığı 'akla gelebilir. Bu, mes'e-

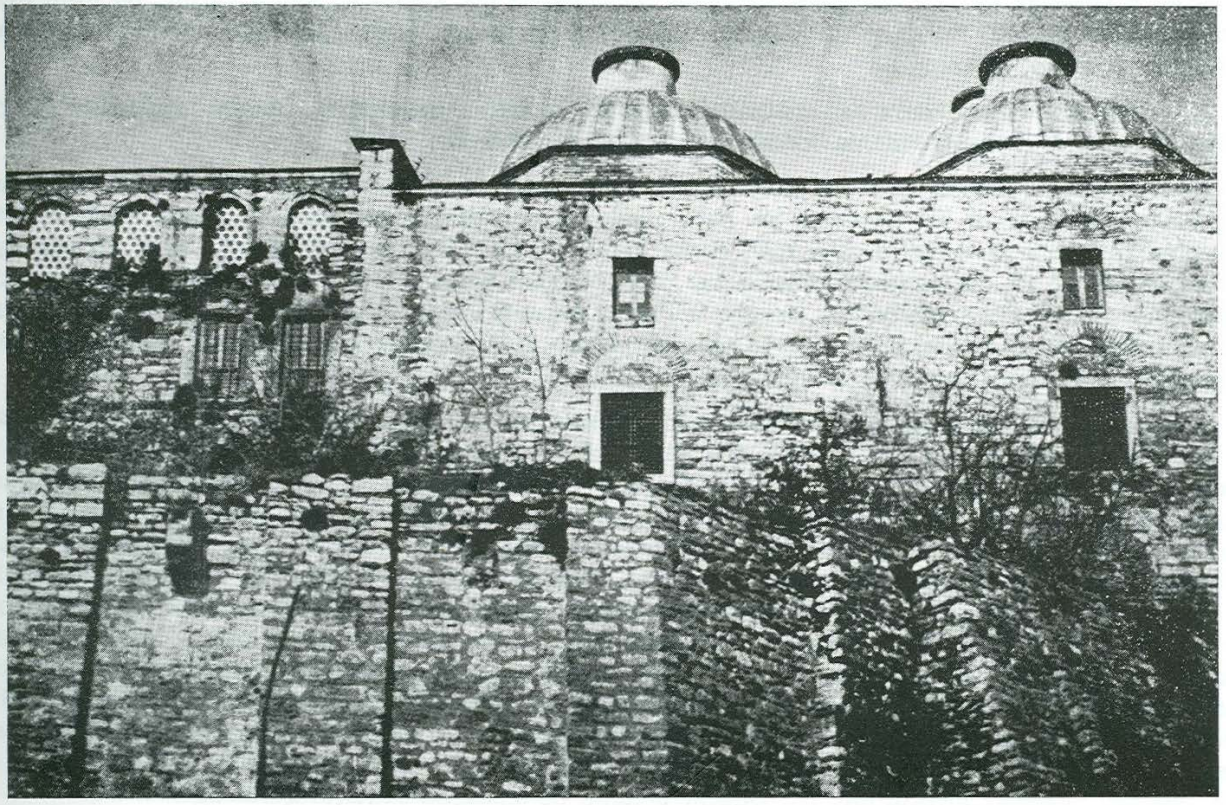
(1) Ahmed Refik, Mi'mâr Sinan, İstanbul 1931, Tezkiret'ül-Ebniye, II. bâb, 71. S.

1047 b. R. : Matbah ve hazînenin deniz tarafından görünüşü

lenin en kolay ve suya sabuna dokunmayan tarzıdır. Fekat Fâtih'in saray teşkîlâtını ve yemekleri hazırlanacak kalabalık göz önüne alınarak iyice düşündükden sonra, insan bir misâl bulmaya, 'âdetâ zorlanıyor. Edirne bahsinde etraflıca ölçüp biçerek ortaya koyduğumuz Edirne Sarayı matbahlarının ölçü ve hacmını görünce de, ondan daha büyüğünü burada aramaya mecbûr oluyor.

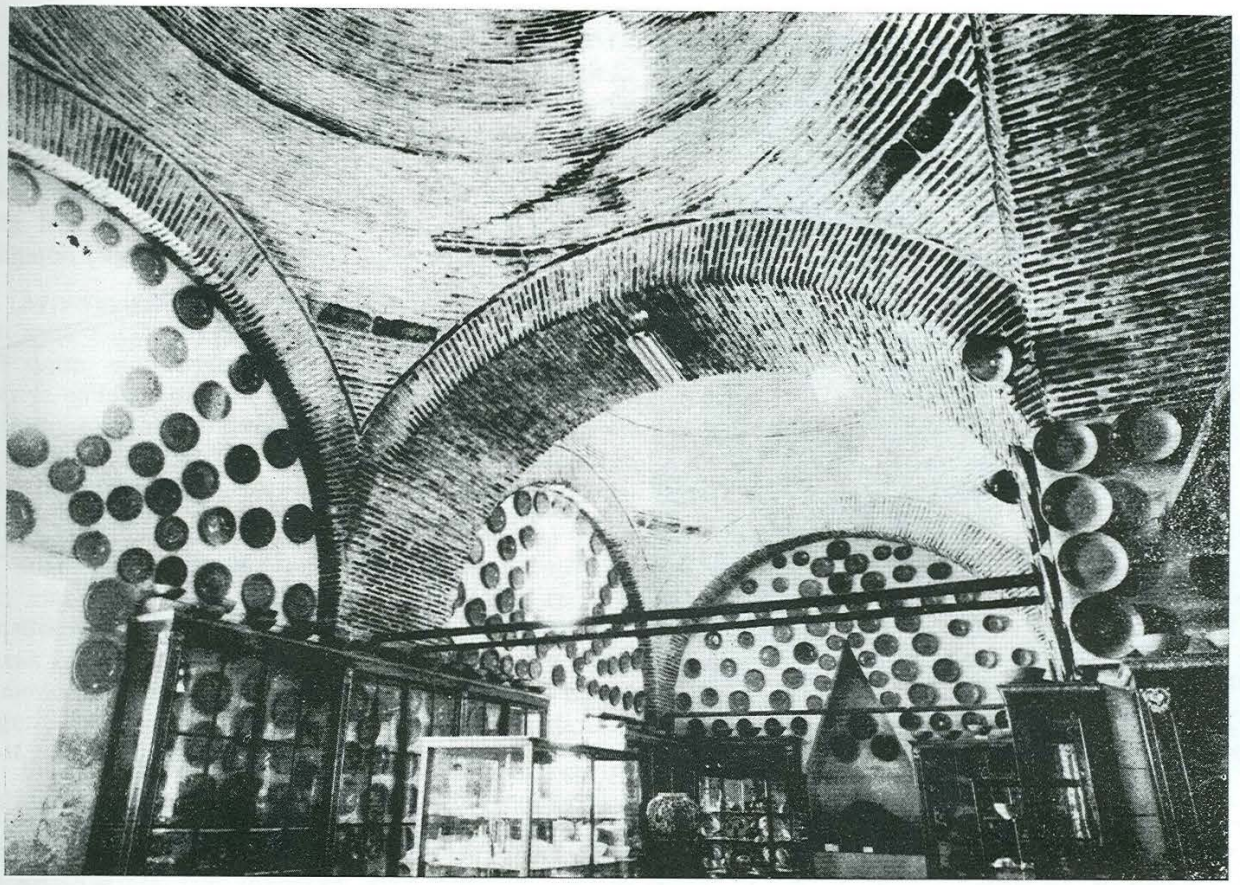
Fâtih Sultan Mehmed'in sarayında 883 senesi Safer - Rebî''ul-Âhır ayları arasındaki mevâcib alan ma'iyetinin 726 (1) kişi olduğu, bunlardan 13 ünün zevvak ya'nî çeşnigîr, 24 ünün aşcı, 9 unun ekmekci olduğu görülüyor, (2). Buna Enderûn ve Harem halkı olarak bir o kadar 'ilâve edersek 1400-1500 insan için yemek pişecekdir, ve matbahda 50 kişi çalışacakdır. Fâtih'in halefleri zemânında bu mikdar pek ziyâde artacakdır, o da başka mes'ele. Fekat bu 1500 için de iki göz matbah kâfî gelir mi? Nerede bunun helvâhânesi, şerbethânesi? İşte Top Kapı'ya nisbeten çok daha basît, bir avlusu bile noksan tutulan Edir-

1047 c. R. : Matbahda ilk iki göz ve yanında kilârın ve bu kısmın önündeki altında harab mahzen boşlukları olan seddin görünüşü

(1) Ahmed Refik, Fâtih Devrine 'Aid Vesîkalar, T.O.M., 49-62. sayı, I-23. S.

(2) Ahmed Refik, a.ma., Matbah-ı 'Âmire Defterleri kısmı, 23-58. S.

1047 d. R. Matbahın iç manzarası

ne Sarayı'nda dört göz bir, ikişer ikişer de ayrı olmak üzere sekiz 'aded kubbeli mahal ile, bunların önünde 5.40 m. derinliğinde, ahşâb çatılı birer ön kısımları vardır; Edirne bahsinde yazmış ve resimlerini koymuşduk.

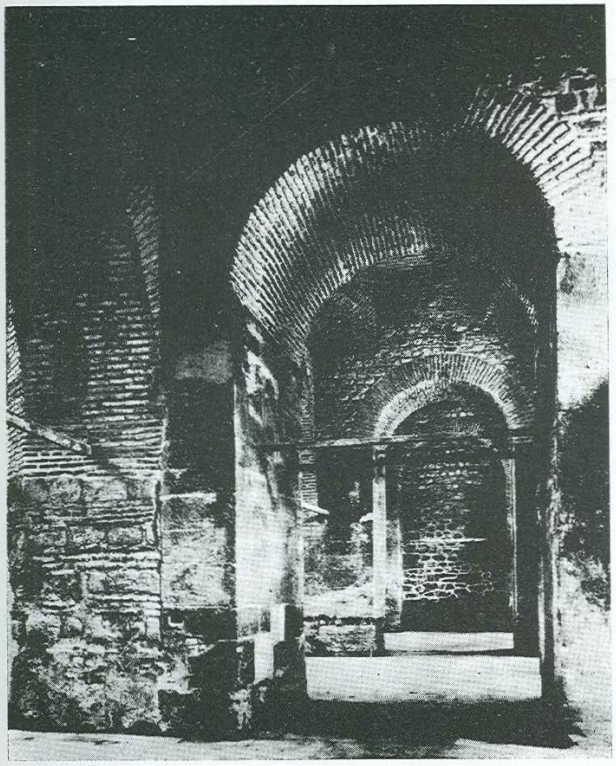
Bir kere, matbahlar kubbeli kısımların önünün kemerli ve açık olmasının gösterdiği inşâi sarâhatlerine nazaran, Mi'mâr Sinan matbah ta'mîrinde çatı ile veyâ başka bir sûretle örtülü olan bu ön kısım yerine, dumanı daha kolay def'edebilecek bu sivri külâhları yapmışdır. Ya'ni Mi'mâr Sinan 'ilâve etdiği 5.00 m. derinliğinde bu mahrûtî tepelikli kısmı, daha evvel mevcûd olup yangında harâb olan çatılı kısmın yerine yapmışdır.

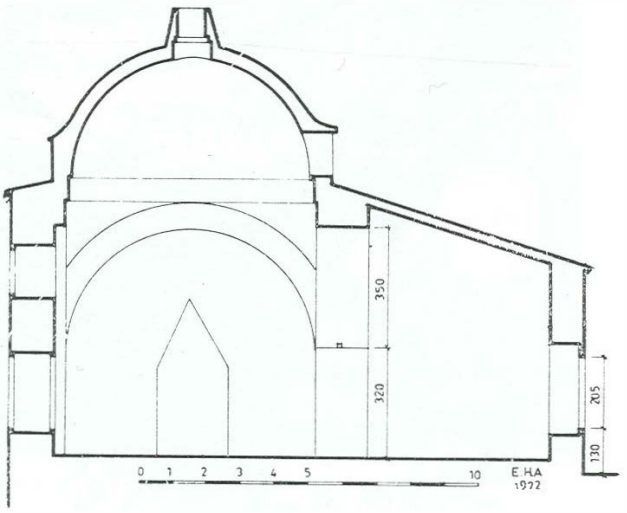
Matbahların avlu tarafındaki duvarlarındaki inşâât farkları da bunu gösteriyor. Bu yüzde pencerelerin üstüne kadar duvar kaba yonma iri taşlarla olduğu hâlde, pencereden 60-70 sm. yukarısından sonrası sırf moloz taşı iledir. Ufak ebʻâdda kaba yonma varsa da pek nâdirdir ve en ucda toplanmışdır. Bir ta'mir eseri âşikârdır. Pencere üstlerinde ve dolgularında da ta'mir izleri vardır. Bu duvar çatının alçak ucunda ve Edirne'de olduğu gibi, az irtifâ'da idi. Özengisi çok yukarıda olan mahrûti külâhları yapabilmek için duvarın üstüne çıkıldı ve bu günkü irtifâ'a ulaşıldı. Belki pencere üstlerinde kemer de vardı da bu inşââtda kaldırılıp şimdiki dolgu ta'mîrleri yapıldı. Netice i'tibâriyle bu duvar iç hudûdu göstermekdedir. Bunda tereddüd yokdur. Bu sebeble restitüsyonda pencereleri de mevcûdu gibi gösterdik.

Mi'mâr Sinan'ın bu eklemesinin kemerleri üç sıra tuğla bir kesme taşdan örülmüş eski ayakların önüne kesme taşdan yapılan 'ilâvelere oturtulmuşdur, (1047 e. R.). Ammâ zemanla ayaklar yine harâb olmuş o zeman yer yer eskisi ve 'ilâvesi berâber kesme taşla yekpâre hâle getirilmişdir; bu hâle aldanmamalıdır. Nitekim 1940 senesinde çok harâb ve perişan olan ba'zı ayakları böyle kesme taşla birleşdirdi idik.

Bu ifâdelerimizle matbahın bünyesini ve tereddüde yol açan noktaları belirtmiş olduk. Fekat kubbelilerden başka, ön kısım da olsa, iki göz matbah saray halkına yetişir miydi? Yetişmiyeceği muhakkakdır; çünki daha 878 lerde bile, sebzesi, eti, tatlıları, balık, istiridye, karides gibi çeşitli yemeklerin pişmesine (1) bu iki göz asla kâfi gelemez. Bu hisâb olmasa da Edirne Sarayı misâli göz önünde durdukca, Fâtih devrinde yalnız iki göz vardı, denemez.

(1) Ahmed Refik, a.ma., Matbah-ı 'Âmire Defterleri kısmı, 23-58. S.

1047 g. R.: Matbahın Fâtih Devri'nden kalan kısmının restitüsyon makta'ı

1047 e. R.: Matbahın eski ve yeni ayakları ve Mi'mâr Sinan eklemeleri

O halde başka bir inşâât şeklini taşıyan kısımlar Fâtih devrinden mi idi? Öyle olup daha sonra ta'dîl görmüş bulunabilir; İstanbul'da hiç zelzele olmadı mı? Hiç binâ yıkılmadı mı? Matbahların inşâsından 31 sene sonraki (Küçük Kıyâmet) bilhassa sarayı çok harâb etmiş, hasâra uğratmışdı.

Tâc'üt-Tevârîh'in yazdığına göre, 915 Cemâziy'ül-Evvelinde (1509 Ağustos-Eylül) bir gece vuku' bulan zelzelede birçok binâların, sûrların yıkıldığını, Saray'da pâdişâh'ın yapılan çatma odalarda uzun zeman ikaamet etdiğini, Hoca Sa'düddin Efendi'nin babası Hasan Can, bu odaları görmüş olan Yavuz Sultan Selîm'den naklen, hikâye etmişdir, (1).

Müneccim Başı, Cemâziy'ül-Âhirinde (1509 Eylül - Teşrîn-i Evvel) de mu'azzam binâların yıkıldığını, Pâdişâh için geçme ağaçlardan odalar peydâ etdiklerini ve Sultan Bâyezıd'ın Dimetoka'ya gitdiğini yazar, (2).

Hammer ise, sanki eliyle koymuş gibi, 1509 Eylülünün 14 ünde diyor, (3). Kendisi bu târîhi, salîbin urûcu bayramı gününe rastladığı için benimsediğini (281. S. daki hâşiye) söyliyor. Çünki metinde de, bu zelzelede hırıstiyan kiliselerinin kâmilen masûn kaldığını, üstelik Ayasofya Câmi'indeki sıvaların dökülüp mozayıklerin meydana çıktığını ve bu felâketin hıristiyanlığın (ashâb-ı enâcîl'in) bir intikamı olduğunu ve bu intikam gününün salîbin yükseltmesi gününe rastlamasının mûcizesi olduğunu hayâ etmeden yazabiliyor. Hammer'e göre 109 câmi' 1070 ev, kara tarafındaki sûrların cümlesi, deniz tarafındakilerin çoğu, Yedi Kule, denizden Bağçe Kapısı'na kadar olan Saray duvarlarının temelden tepeye kadar temâmı, Fâtih Cami'inin 4 sütûnu, Dâr'üş-Şifâ, Medreseler, Bâyezıd Câmi'i harâb olmuş imiş. Anlaşılan Hammer, elinde metre gidib bu yıkılanları ölçmüş!

Ma'mâfih, bilmem sûrların temelden tepesine yıkıldığı gibi tafsilâtı bir tarafa bırakırsak, sarayın çok harâb olduğu, pâdişâhın ahşâb odalarda ikaamet etdiği muhakkakdır. Yeni eserler, yıkılan binâ kısımlarını ve târîhleri Hammer'den almışlar, Tokad, Çorum, Sivas, Amasya'nın da 'aynı zemanda sallandığını da 'ilâve etmişlerdir, İsmâil Hakkı Bey, Top Kapı Sarayı'nın (birçok yerlerinin) harâb olduğunu yazar, (4).

İsmail Hakkı Bey 25 Rebi''ul-Âhir salı gün diyor, (5), bu târih, 12 Ağustos 1509 gününe rastlar ve salı günü değil Pazardır. İsmâil Hakkı Bey nereden bulmuşdur? Bilinmez.

İsmâil Hakkı Bey, bilhassa Yeni Saray'ın deniz tarafının yıkıldığını söylüyor ki mühimdir; ayrıca Orta Anadolu'yu da zikretdikten başka o senenin 9 Recebinde ve 3 Şa'bânında Edirne'de zelzele olduğunu bildirir.

(1) Hoca Sa'düddin Efendi, a.e., 2. C., 132-134. S.
(2) Ahmed Efendi, a.e., 3. C., 432. S.
(3) Hammer, 'Atâ Bey Tercemesi. 4.C., 69-71. S.
(4) Dânişmend. a.e., I.C., 416. S.
(5) İsmâil Hakkı Uzunçarşılı, a.e.. 2. C.. 229 S.

İşte bizce matbahların altı gözü daha Fâtih devrinden idi; bu sûretle sekiz göz ihtiyâcı karşılama bakımından Edirne'dekine denk düşüyordu. Bu zelzelede yıkıldı ve yapıldı. Hasar gördüğü hâlde yıkılmayan iki gözün arka yüzü de koyduğumuz resimlerde vâzıhen görülen geniş bir payanda duvarı ile tahkîm edildi; bu seddin tahkîmden başka hiç bir ma'nâ ve vazîfesi yokdur. Bu altı gözün yerinde Fâtih matbahının devâm etdiğini gösteren şaşmaz bir delîl de, ikinci ile olan ara duvarının üçüncü göz tarafındaki yüzünde bir ocak bulunmasıdır. Eğer dış duvar olsaydı üstünde ocak bulunmazdı. Eğer altı göz yenidir iddi'âsı ortaya sürülürse, o zeman 4.50 boyunda duvar yararak, 5.00 m. kadar da tepeden delik delinerek büyük bir külfetle bu yüze yapılmaz, yeni başdan inşâ edilen karşı duvara işleniverirdi.

Ayrı yapıda olan 2 göz ile onu ta'kıyb edip şimdiki Helvâhâne'ye kadar uzayan 6 gözden mürekkeb 8 li grub Fâtih devrindendir. Bâyezıd devrinin inşâât husûsiyetlerini taşısa da eskilerin yerine zelzeleden sonra yapılmışdır. Hâricî cebhe duvarı yekpâredir; fekat içde orta ayakların köşeleri pahlı eklerle takviye edildiği, hattâ 1 m. daha büyütüldüğü görülmekdedir. Bu tahkîmler ancak mevcûd bir şeye yapılabilir; elsa olsa Bâyezıd devrindeki ta'mirdendir. İlk iki gözün orta ayağı en küçük olanlardır. Önce iki göz düşünüldü de yine Fâtih devrinde plân değişdirilerek 6 göz 'ilâve olundu gibi bir ihtimâl 'akla gelebilir. Fekat eklemeler, ayak büyütmeleri, sed duvarlarıyle takviye ve yukarıda söylediğimiz, ocağın mevcûdiyeti böyle bir düşünceyi silmelidir.

Plânlarda görüldüğü gibi 7.30 luk birer kubbe ve orta ayakdan mürekkeb Fâtih devrinden kalıp bugün onu temsîl eden iki gözün kubbelerinde fener vardır. Duvarlarında da ayrı ocaklar bulunmakdadır. Edirne'de de böyledir. Ocaklar eskiden örülmüşdü. 1940 da meydana çıkardık. Ammâ ma'alesef sıvasız olarak bırakmak gibi büyük bir hatâ işlendi. Hiç is dolu matbahlar sıvasız olur mu? Biz bir bakıma icrâcı mevkı'inde kaldık; arkaik 'ukalâların zoru bu hâli doğurdu. Fekat tuğla işçiliğinin de hârikul'âde olduğunu beyân etmemek olamaz. Edirne'de matbahlar temâmen sıvalıdır (1).

İlâve ve tafsilâtı tecessüm etdirebilmek için bir rölöve bir restitüsyon plânı denemesi, bir de Edirne matbahlarından ilham alarak restitüsyon makta'ını koymakdayız. Restitüsyonlarda, bilhassa plânda fazla bir iddi'âda bulunmak doğru olamaz. Bunlar hakykate epeyce yaklaşan resimlerdir, (1047 f-1, f-2, g.R.).

792. Has Ahır ve İmrahor Odası, 793. Raht Hazînesi

Has Ahır ve İmrahor Odası bir çatı altında ve 'aynı evsafdadır; Raht Hazînesi İmrahor Odası'na bitişik olmakla berâber ayrı ve kubbelidir. Ahırın Ribât'ül Hayr terkibinin delâlet etdiği 883 (1478) de yapıldığını yukarıda bildirmişdik. Binâ XVIII. 'asra kadar ahır olarak kullanılmış, ondan sonra Yakalı Baltacılar Koğuşu, son zemanlarda ba'zı me'murların çalışma yeri ve bahçıvanların ikaametgâhı vazîfesini görmüşdü. O derece harabdı ki nasıl yıkılmadan durabilmişdir, hayret etmemek kaabil değildir, (2). Raht Hazînesi de câmi' ittihâz edilmişdi. 1940 senesinde müellif tarafından restore edilmiş ve arabalar, raht, özengi, koşum ve ata müte'allik her türlü eşyâ müzesi hâline getirilmişdir.

Has Ahır bir büyük, bir orta ve iki küçük bölmeye ayrılmış olup genişliği 'umûmiyetle 10.75 büyük bölme 50.32, orta 18.23, küçükler 5.34, 4.15 m., bütün boy, Raht Hazînesi'ne kadar, 96.50 m. tutar, (1048 a. R.). Bu yerlerden küçük olanlar her hâlde kethüdâ, emîn, kâtib, idârecilere 'âid olacakdır. Tahmîn olunabilir ki on sekiz metrelik kısım da Pâdişâhın nefsine mahsûs atlara bırakılmışdır. Büyük gözde mustatîl 4, dâirevî 13 höcre bulunmakdadır. Bunlar yerden epeyce yüksekdedir. İki kapıdan ortadaki, esas medhali teşkîl eder. Bunun karşısında yemlik ve bağlama halkalarından 10 kadarı kalmış, üst tarafı sökülüp atılmışdır. Has Ahır'daki dört göz birbirine ve İmrahor Odası'na ara kapılarla bağlıdır. Bunlardan başka içeride hiç bir husûsiyet kalmamışdır; pencerelerin demir parmaklıkları eskidir ammâ, kanadları yeni konmuşdur. Tavan, duvar sıvası temâmen yenidir; baş küçük odadaki ocağı da 1940 senesinde yapdık. Kapılar örülü, pencereler kapalı idi; onları da açtık; cebhenin derzi de yenidir, fekat aslından fark etdiğini de zannetmeyiz, (1048 b. R.). Resimde görüldüğü gibi, büyük kapının üstünde Has Ahır'ı ta'mîr etdiren I. Sultan Mahmud nâmına 20 beyitlik bir ta'mîr kitâbesi vardır. Seyyid Vehbî'ye 'âid olan manzûmenin târîh mısra'ı 1147 (1734-1735) senesini gösteriyor, (3). Has Ahırlıkdan bundan sonra çıkmış demekdir.

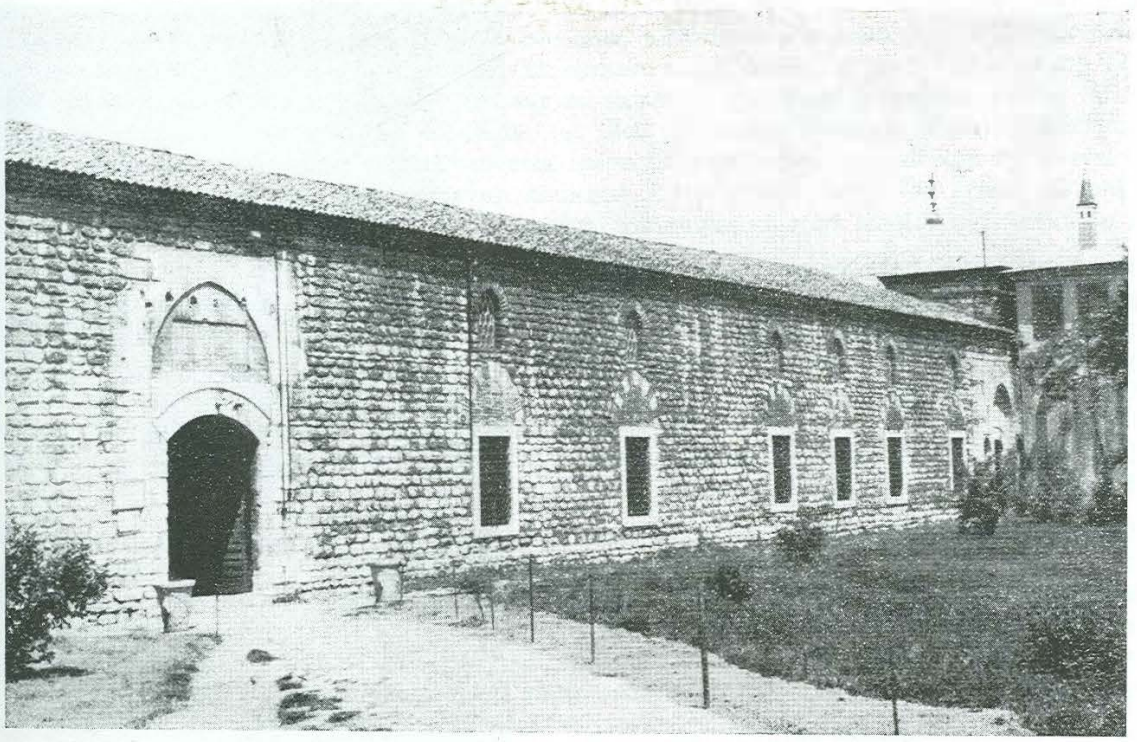
Binâ iç yüzden temâmen moloz taşıyledir. Tuğla üst pencere ve altlıkların kemerinde, taş ile berâber kullanılmışdır. En nihâyetdeki kapı İmrahor Odası'na 'âiddir; kubbeli binâ Raht Hazînesi'dir. En sağda görülen de Zülüflü Baltacılar Koğuşu'dur, (1048 b. R.). (1048 e. R.) ile oyeni yapılan tavan ve pencere nisbetlerini takdîm ediyoruz.

İmrahor Odası'nın ayrı taş kapısı ve ahır kısmına ve Raht Hazînesi'ne iç geçidleri bulunmakdadır. Hem avluya hem dışarıya hem ahır kısmına altlı üstlü beşer penceresi vardır. Dışarıya olan pencerelerin

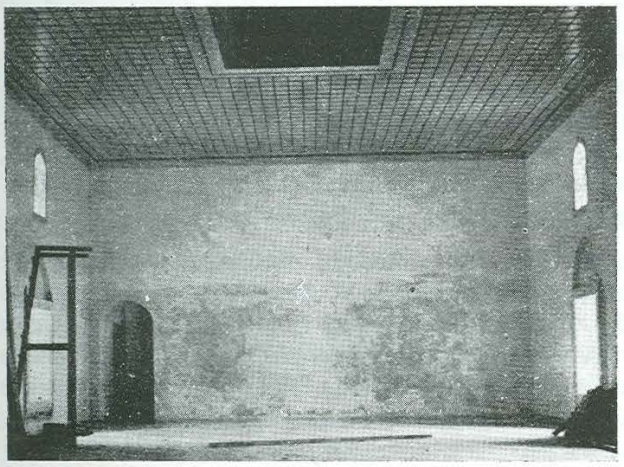
(1) Tahsin Öz, a.ma. de 47., 48., 56., 58., 60. R. lerde matbahın harâb hâlinin resimleri vardır; yine fazla resimden ictinâb için bizdekileri koymadık.

(2) Tahsin Öz, a.ma., de II, 13., 15., 17., 18., 21., 23. harab hâlin resimleri, tekrarlamadık.

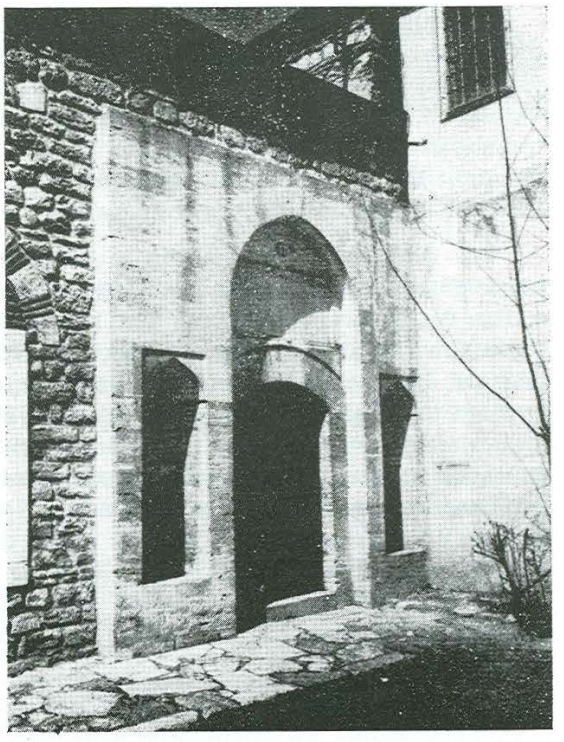
(3) 'Abdurrahman Şeref, a.ma., 339-341 S. de kitâbe vardır.

1048 b. R.: Has Ahır İç yüzü, sağdaki kapı İmrâhor Odası, kubbeli yer Raht Hazinesi, sağdaki binâ Zülüflü Baltacılar Koğuşu

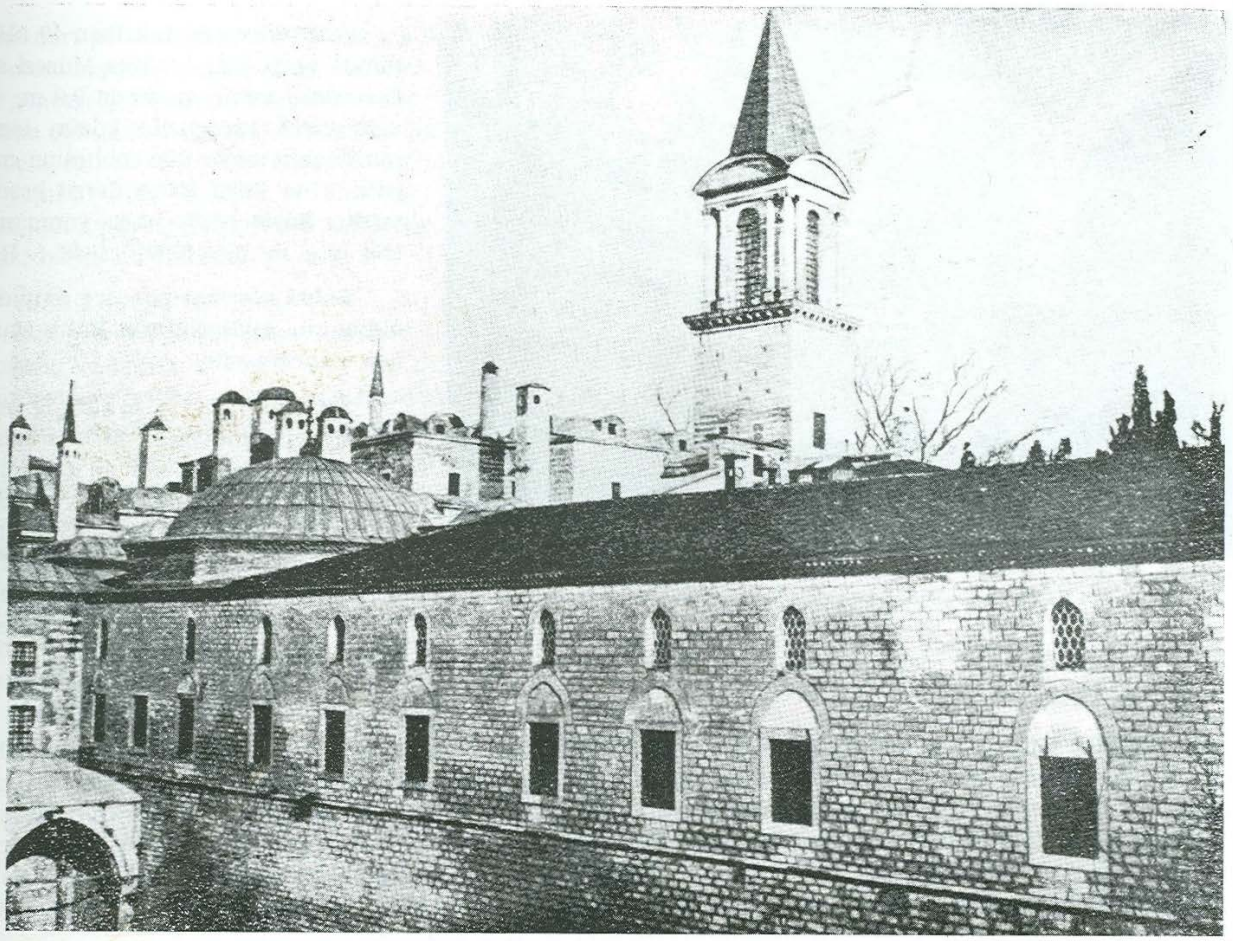
1048 c. R.: Has Ahır büyük gözünde pencerelerin nisbeti ve yeni tavan

1048 d. R.: İmrâhor Odası Kapısı (1941)

1048 e. R.: Raht Hazinesi kubbesi ve musandırası (1940)

1048 f. R.: Has Ahır ve Raht Hazînesi dış cebhesi (1942)

arasına sonradan bir altlık daha açılmışdır. Bir de Raht Hazînesi'ne giden bölmenin üstünde pencere vardır. Bununla 7 altlık 5 üstlük olmakdadır. 3 de höcre bulunuyor.

Bu oda da temâmen harabdı. Şimdiki tavanı Bebek'deki Köçe Oğlu Yalısı'ndan çıkmadır. 1942 senesinde ziyandan kurtarmak için koydu idik.

Odanın kapısı iki tarafı höcreli olup temâmen kesme taş köfekiden yapılmışdır. Kapının iç aynasında serâpa rûmî kabartma bir alçı süsleme vardır. Anlaşılan, sarayın en büyük zâbitlerinden olan İmrahor Odası pek i'tibarlı ve müzeyyen imiş. Buranın kapı kanadı Fâtih devrinde pek çok emsâlini gördüğümüz çubuklu dilber bir ahşâb işidir. Biz de bir çok resmini koyduğumuzdan burada tekrarlamadık.

Raht Hazînesi, koşumların murassa' kıymetlerini muhâfaza edebilecek kadar muhkem, demir kapılı 10.5 m. kubbeli olup esas i'tibâriyle sekiz köşe kaa'ideye oturan kubbeli bir binâdır. Gaayet muhkem yapılmış, bütün dünyâyı hayran bırakan o murassa', altınlı, kıymetli, tahâ biçilmez, eğer, özengi, koşum ve haşaları emniyetle korur. İki tarafından ikişer demir kapı geçilmeden girmek kaabil değildir.

İmrahor Odası'ndan olan yolunu, İmrahor oturduğu yerden nezâret altında tutabilir.

Kubbesi esas i'tibâriyle sekiz, hattâ tâlî kirişlerle on altı köşeye otururşa da, altda bunu te'mîn edecek ne bir baklavalı kuşak ne de bir kürevî köşelik vardır. Bunların yerine düz dört köşe demirler atılıp düz tavan altlık yapılmış, onlara basan ufak yan tavancıklarla bir nev'i 16 köşe te'mîn edilmişdir, (1048 e. R.). Kubbenin özengisinde bir sıra bâdem ve bir sıra yaprakdan mürekkeb alçı tezyînât bulunmakdadır. Kubbenin tepeliğinde tirşe renginde beş sıra kırmadan mürekkeb bir tezyînat bulunmakdadır.

Raht Hazînesi'nde 8 'aded sekiz köşe mermer direğe ve 2 sıra bâdemli başlıklara oturan bir musandıra vardır, (1048 a. R.). Burası saklanacak en kıymetli rahtlara mahsûs olsa gerekdir. Kubbe köşelikleri düz taşdır; kemer, tonoz yokdur.Bu köşelikler murabba' mata'lı demir kirişler arasına tuğla işlenerek yapılmışdır.

Raht Hazînesi'nin bir ucundaki kapı İmrahor Odası'na açılır. Diğer kapı karşı duvarda (1048 e. R.). de görülen musandıranın ucunun yanındadır. Burası bir dehliz hâlinde Meyyit Kapısı'na inen yokuşa açılır. Dehlizin sağ ve solunda bekçi odaları bulunmakdadır. Bunların birisinde yine düz dört köşe demir kirişler arasına işlenmiş tuğla döşeme vardır. Buna son asırda volto denirdi. Bekci yerlerinin birisi Meyyit Kapısı'nın üstüne gelir.

1048 g. R. : Has Ahır avlusunda iniş rampası ve çeşme (1940)

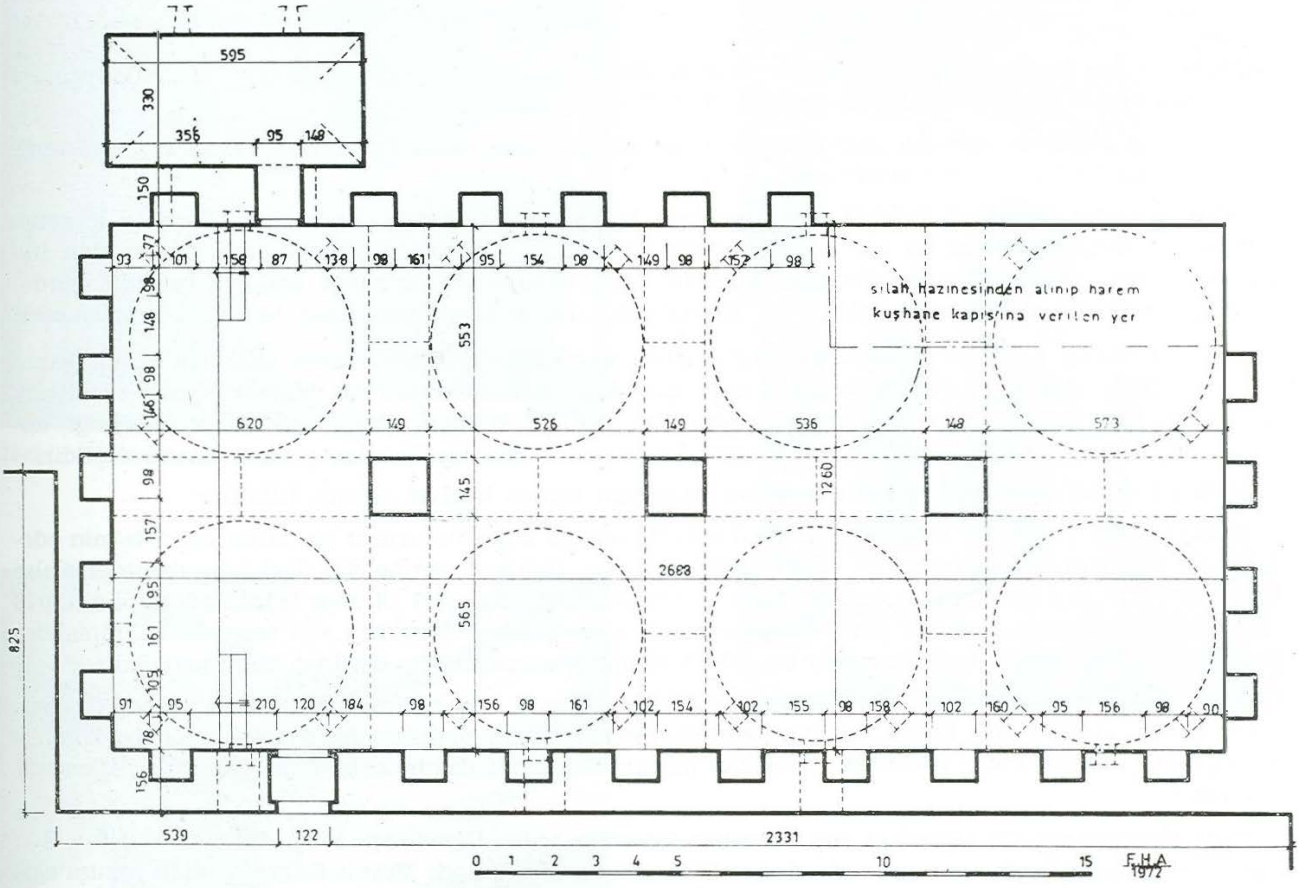
Ahır döşemesi takrîben 40 râkımında olup Âsâr-ı 'Atîka Müzesi arkasındaki zemîn arasında 9.0 m. seviye farkı vardır. İç yüzün biraz muntazam moloz taşı cebhesine karşılık, arka taraf kalın derzli kesme taşdır. Şöyle böyle kaba yonmanın çok iyisi de denebilir, (1048 f. R.).

Solda görülen pencere, muhdes olduğunu bildirdiğimiz Raht Hazînesi penceresidir.

Bu Has Ahır iç avlusu II. Avlu'nun alt kademesi olup oradan giriş seviyesi takriben 46 râkımındadır. Demek II. Avlu ile arada 5-6 m. bir seviye farkı vardır. Bir rampa ile inilir. Rampanın yanında Has Ahır'ın çeşme yalakları bulunmakdadır. Bu çeşme sarayda Fâtih devrinde ilk yapılanlardandır.

794. İç Hazine

Şimdi Silâh Müzesi olan bu binâ 5.20 kutrunda sekiz kubbe ile, daha geride 3.25 derinliğinde, daha ufak tonozlu bir mahalden 'ibâretdir. İnşââtı sıralar hâlinde moloz taşından olan bu binâ hazîne olarak yapıldığı için alt sıraya hiç pencere açılmamış, yalnız her kubbe mihverine bir üstlük konmuşdur. Halbuki Mi'mâr Vedad Tek Bey'in 1912 deki saray mi'marlığı sırasında yapdığı plânda alt katda beş pencere, içeride son ayağın biri bir tarafına, diğeri onun mukaabiline yaslanan bir 'arzânî bölme ile, kapı önünde bir giriş mahalli görülmekde idi. Bu plânı Fâtih Devri Mi'mârisi eserimizde koymuş idik; (1). 1912 den

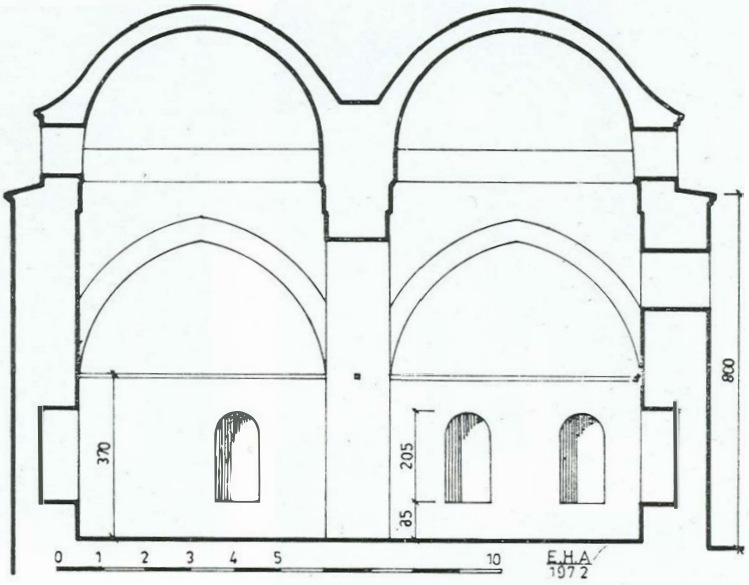

1049 a. R. : İç Hazine plânı restitüsyonu

(1) E.H.A., F.D.M., 318. S.

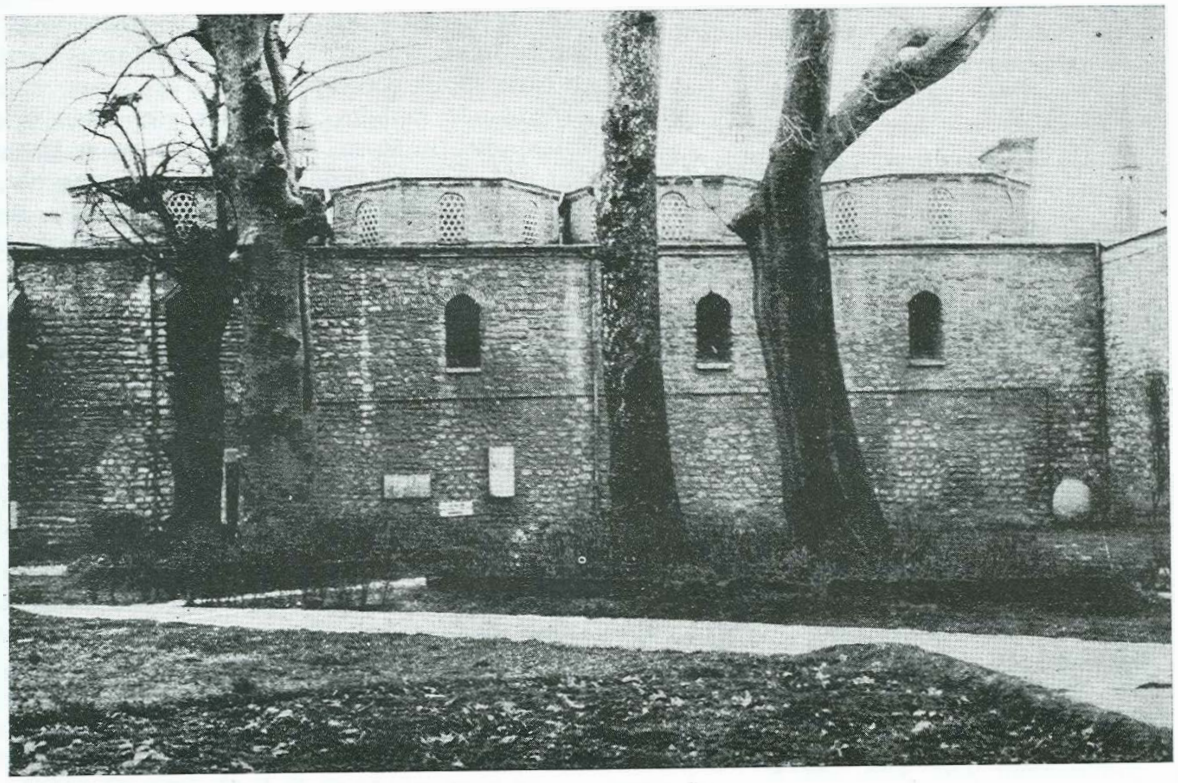
sonra dört pencere daha açılıp dokuza iblâğ olunmuş idi; bunun resmi de vardır. Bu pencereler sövesiz, yuvarlak kemerli yırtma oldukları üstlerinden akar bir hâlde belli idi. Niye açıldı? Niye iki safhada yapıldı? Her hâlde silâh müzesi olması için aydınlatılması düşünüldü diyeceğiz; başka ne olabilir?

Binâ 1.50 m. lik duvar ve ayaklarla ve sivri kemerli dört üstlük pencere ile yapılmış ve bunlara, Fâtih devrinde pek çok emsâli görülen ufkıylerdeki yuvarlak halkalardan şâkuulîlerin geçirilmesi sûretiyle işlenmiş pek kalın demirli muhkem parmaklıklar konmuşdur. Kubbeler sekiz köşe kasnaklı olup her birinin altışar 'aded penceresi vardır. Binânın içinde akçe koymaya mahsûs büyük dairevi mahzenler vardı. Altınlar duvar içine açılmış dolablarda saklanıyordu. Muhtemelen ayrı kapısı olan iç bölme de bu vazifeyi görüyordu

1049 b. R.: İç Hazine makta'ı restitüsyonu

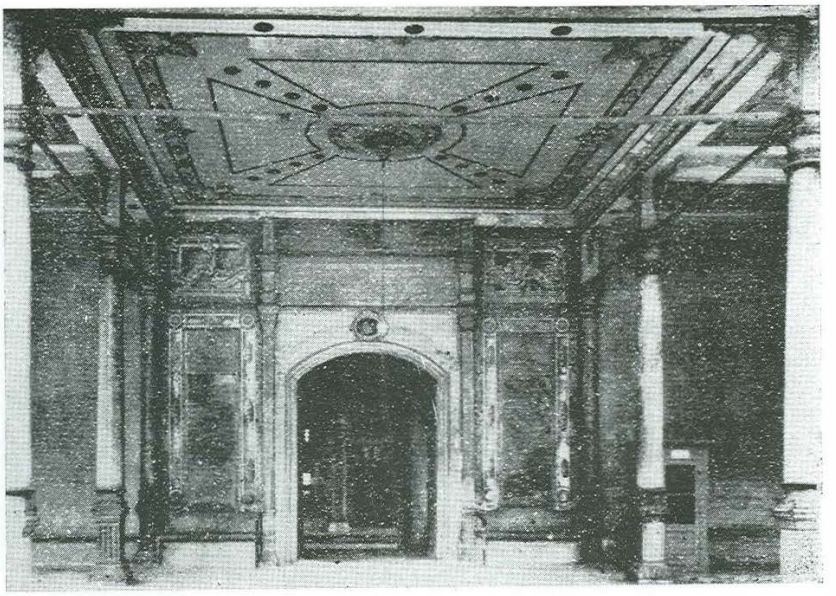
Binâ 30 m. kadar tulda, 15.70 genişliğindedir, (1049 a., 1049 b., 1049 c. R.). Biz bu plânlarla restitüsyonu göstermiş olmakdayız. Binânın sağ köşesinde 9.72 boyunda 12.85 m. eninde 'acâyib bir künbed vardır. İç tarafdan bakınca bir ma'nâ verilemez. Fekat hâricen tedkıyk edilince, bu gediğin Harem'in Kuşhâne Kapısı'nı ve dehlizini açabilmek için Hazine'den kesildiği anlaşılır. Demek Harem ilk yapısında, II. Avlu'daki Araba Kapısı'ndan 'ibâret tek medhâlli idi. Kuşhâne Kapısı ise III. Avlu ile irtibâtı te'sis için sonradan açılmışdır. 'Umûmi plânda böylece göstereceğiz. Harem için müstakıl bir plân koyamadığımızdan, ona müte'allık ve bu künbed yeri ile alâkalı bir husûsu burada îzâh edelim: Kuşhâne Kapısı'nda girince dibde, parmaklıkla örtülmüş geniş bir höcre vardır. Burası Kösem Sultan'ın cesedinin bırakıldığı yer olarak bilinir. O vak'adan epeyi sonra, 1078 lerde Harem'de çıkan bir yangın sonunda Kuşhâne Dehlizi'nden girilen Haremağaları Avlusu'nun temâmı, Valde Taşlığı'na giden kapı vesâire ta'mîr olunmuş, oldukça müzeyyen bir hâle sokulmuş olduğu halde, Kuşhâne Geçidi izbe gibi kalmışdır. Bu da Kuşhâne Kapısı'nın en geç XVII. 'asır ortalarından evvel açılmış olduğunu gösterir.

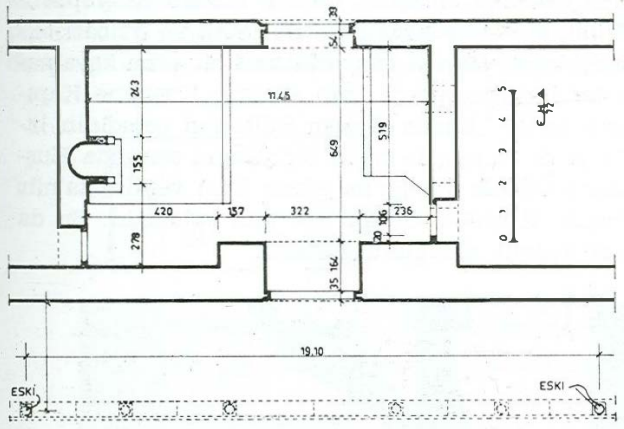
1049 c. R.: İç Hazine

1050 a. R.: Orta Kapı asıl revâkının kesilen kemerleri (1939), geride İç Hazine muhdes pencereli eski hâliyle görülüyor.

1050 b. R.: Bâb'üs-Sa'âde'nin bugünkü vaz'iyeti

1050 c. R.: Bâb'üs-Sa'âde'nin basit restitüsyonu

795. Kubbe Altı

Fâtih devrinde, Edirne Sarayı'nda olduğu gibi, bir Kubbe Altı'nın bulunacağı tabî'îdir. O da bu İkinci Avlu'da olacakdır; Edirne'de Matbahların bulunduğu ve bu İkinci Avlu yerine geçen Birinci Avlu - Alay Meydanı'nda idi. Vazîfesi i'tibâriyle böyle olması lâzımdır; Enderûn'a girmeden Dîvân burada toplanacakdır. Nitekim Kaanûnî devrinde İç Hazîne'ye bitişik Kubbe Altı da burada yeniden inşâ olunmuşdur.

Fâtih Devri'ndeki Kubbe Altı'nın tam yeri kat'î olarak bilinmiyorsa da, saray eskilerinin 1935 lerdeki hâle göre bahsetdikleri, Silâh Müzesi'ne bitişik, ahşâb çatılı binâ olacakdır. Filhakıyka, Üçüncü Avlu duvarından 10.0 m. mesâfede, 0.80 m. kadar genişlikde İç Hazîne —Silâh Müzesi yüzüne 'amud, yerden 60-70 sm. yükseklikde bir kısmı kalmış bir duvar izi bâriz olarak görülüyor. Bunun üst kısmı, yukarıda söylediğimiz muhdes pencereler yırtılırken ortadan kalkmışdır. Bu 80 sm. lik duvar üstüne ve iç hazîneden 9.65 metreye kadar devâm eden daha dar, ancak, 50 sm. lik bir duvar da görülmekdedir. Bu da, 'Abdurrahman Şeref Bey'in *"İşbu hazîne ile Bâb'üs-Sa'âde arasında 'âdî ve ahşâb bir mescid sonradan yapılmışdır."* (1) kelimeleriyle bildirdiği câmi'in temel duvarıdır.

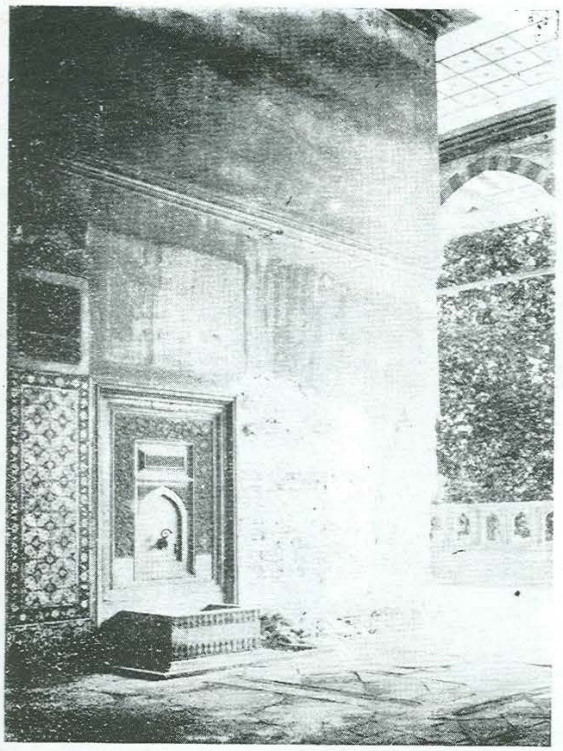
Bu mescidin ölçüsüne aldanılıp, eski Kubbe Altı'nın eb'âdı hakkında yanlış fikre kapılınmaması için yazdık. Şimdilik bunun bir duvar kalınlığı ile, 10.0 m. olan derinliğinden başka bir şey bilmiyoruz. Zîrâ 4 'asır evvel, başka yere yenisi yapılmış, her hâlde o zemanlar eski Kubbe Altı yıkılmışdır.

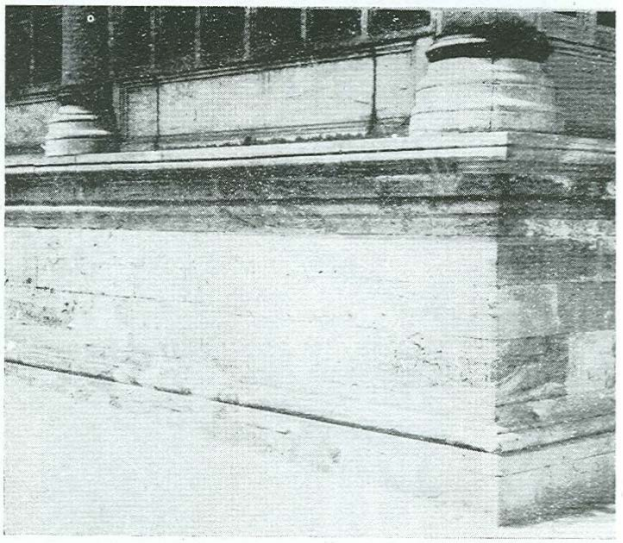
796. Bâb'üs-Sa'âde — Ak Ağalar Kapısı

Fâtih zemânında Üçüncü Avlu'ya geçiş için bir kapı takımı olacağı bedîhîdir. Şimdi de vardır. Fekat o derece değişmiş, o kadar bozulmuşdur ki bir fikir vermek için sâde ba'zı resimlerini koyacağız.

Anlaşılan, eski bir devirde, belki Fâtih zemânında, önde üç sıra istalâktitli temiz, güzel başlıklara oturan bir revak aralıksız devâm ediyormuş. Bunların kemerleri yandan kesilerek, kaldırılmış, tabî'î aradaki ayaklar da hazfedilmişdir (1050 a. R.). Atılan ayak 'adedi 4 olacakdır. İki olsa aralık 9.0 m. kalacağından, revakla hiç uyuşmayacak pek geniş, tabî'î o derece yüksek bir kemer çıkardı. Ancak kemer anahtarına kadar yükselen iki direk konursa, üzerini bir tavanla kapamak imkânı hâsıl olur. Yapılan da budur, (1050 b. R.).

(1) 'Abdurrahman Şeref, a.ma., 355. S.

1051 b. R. : 'Arz Odası alt taban duvarları ve Fâtih devri silmeleri

1051 a. R. : 'Arz Odası'nda sıva altından çıkan duvarlar (1941)

Bu ta'dîlât 1188 târîhinde I. Sultan Hamîd zemânında yapılmışdır, (1). 15 beyitlik uzun kitâbesinin mücevher, yânî noktalı harflerle, hisablanan son mısra'ı da 1188 (1774) neticesini verir. 30 sene evvel bu duvarlarda ne resimler yokdu? Menâzır hâlinde tutdurulmuş uzun sütûn sıraları mı, 'acâyib renkler mi? Ne aranırsa vardı. Yerlerine horasan düz bir sıva yapıldı. Bu tavan da ta'mîr olundu. Biz bu esaslara istinâden, hiç bir iddiâ'ya girmeden, daha doğrusu girmeye imkân bulamadığımızdan basît bir restitüsyon plânını takdîm ediyoruz. (1050 c. R.).

797. Arz Odası

'Asırlar boyu 'ilâve, ta'dîl, tağyîre uğramış, sütûnu, duvarı değişmiş, böyle olunca iç ve dış tertîbâtı, tezyînâtı diye bir şey kalmamışdır. Fâtih devrindeki 'Arz Odası da, Edirne Sarayı'nda olduğu gibi, Bab'üs-Sa'âde'nin tam karşısındadır. Çok değişikliğe mâ'rûz kalmış olan bu binânın sıvaları altında çıkan duvarın, alt kısmında üç, pencerelerden sonra beş sıra tuğla hatıllı, güzel kesme taşdan olduğunu ta'mîr esnâsında görmüşdük, (1051 a. R.). Bu resimde görülen çeşme IV. Sultan Mehmed zemânına 'âiddir. Zâten içlerindeki taht da onun tarafından yapdırılmışdır. Ortadaki asıl 'Arz Odası 16.13×10.36 genişliğinde olup, resimde de görüldüğü gibi, geniş bir sofaya oturur. Bunun eb'âdı, 24.05 genişlik, 18.70 m. derinliğindedir. Ya'nî yanlarda dörder metre gezinti yeri kalır; önde ise sahanlık 5.0 m. dir. Edirne Sarayı'nda da bu ölçüler takrîben 23.50 m. ve 18.20 dir. Benzeyiş de ancak bu kadar olur. Orada da gezinti yeri 3.80 m. dir. Edirne'de ahşab direk sayısı 35 dir. Bu plân Edirne Sarayı'ndakine pek müşâbihdir ve bu tuğla-taş orta kısmın Fâtih devrinden olması pek kuvvetle muhtemeldir. 30 sene evvel bütün sıvayı kazımaya Müze idâresinin imkânları müsâ'ade vermediğinden daha fazla arayamadık. Bu kadar söyleyip kanâ'atimizi izhardan ileri gidemeyiz.

Bu çekirdeğin etrafında, Edirne misâlindeki gibi, ahşâb bir revak olması pek muhtemeldir; şimdiki mermer direkler, muhakkak ki daha sonraki devirlere 'âiddir.

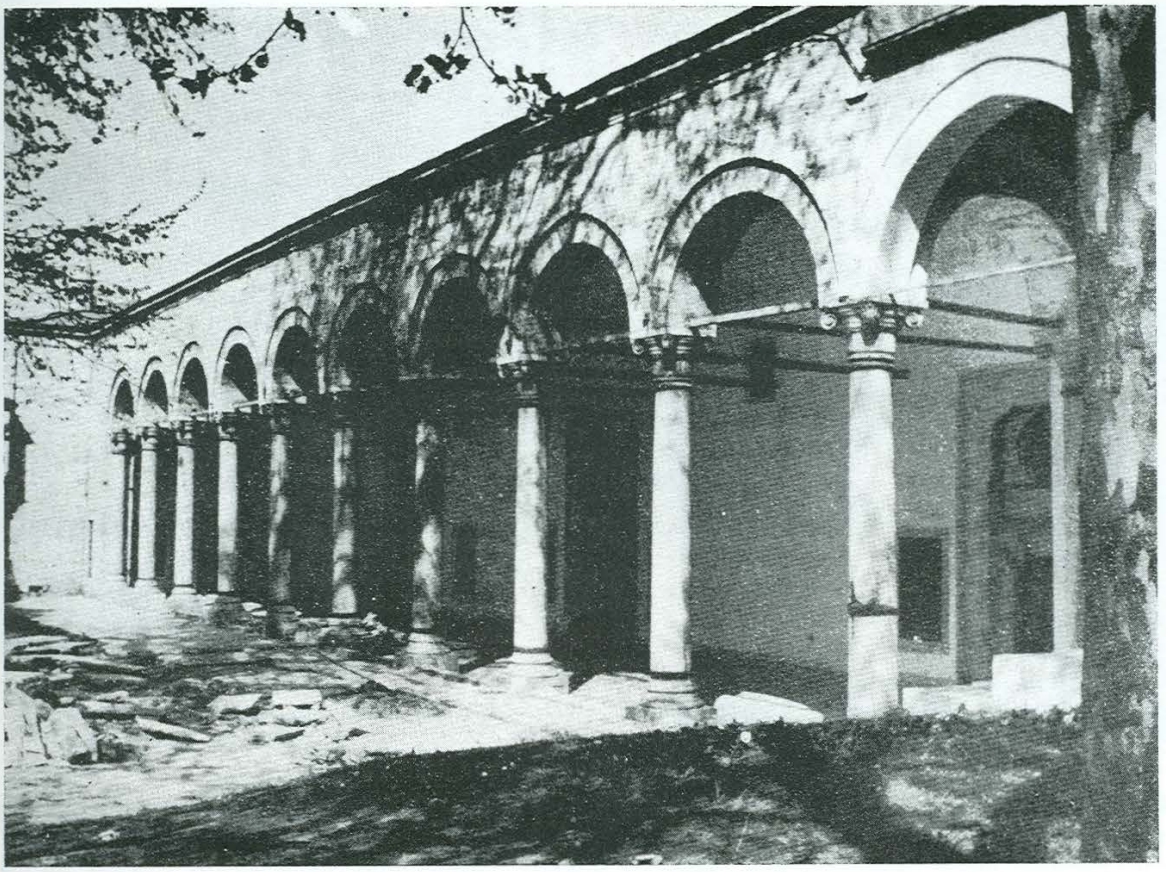
Orta çekirdek için pek kuvvetli olan bu nokta-i nazarımızı söylemekle iktifa edebiliriz. Ammâ, alt kaa'ide yüzde yüz Fâtih devrindendir; o silmeler Fâtih devrinde yapılanların eşidir ve sarayda benzerleri mebzûldür, (2), (1051 b. R.), eb'âdı da Edirne'dekinin 'aynıdır.

798. Fâtih Köşkü

Tursun Bey'in Sırça Saray'ın *"... Mukaabilinde tavr-ı Osmânî üzre..."* Fâtih'in köşk yapdırdığı hakkındaki ma'lûmâtını yukarıda yazmışdık. Saray mihverine nazaran, Çinili Köşk'ün mukaabilinde olan

(1) 'Abdurrahman Şeref, a.ma., 395 S. da kitâbe yazılıdır.

(2) Tahsin Öz, a.ma., 79-81. R. de bu silmeler ve köşede çıkıntı bir muhdes ayakla takviye edilmiş olup, ta'mîr neticesinde aslına ırcâ' etdiğimiz, direğin vaz'iyeti görülmekdedir. Fazla resimden çekinerek biz tekrarlamadık.

1052 a. R. Fâtih Köşkü revak tarafından görünüşü

köşk işte budur. Bu güne kadar da böyle tanınmışdır; Sırçalı Köşk Halic'e, Fâtih Köşkü Boğaziçi, Çamlıca, Marmara ve Adalar'a bakar. Mi'mârîsinin en büyük kısmı ve en mühim parçaları Fâtih devrinin bütün husûsiyetlerini taşır. İnşââtın ise temâmı o zemânın nizâmındadır.

Ba'zı zatların ve makamların mukaabilinde kelimesini, karşısında, yakınında ma'nâsına aldıkları ve kalın duvarlı dört gözden mürekkeb sâde iki penceresi olan, üç tarafı toprağa gömülü, kapısız mahzeni Fâtih Köşkü yerine tutdukları son zemânlarda mesmû'umuz olmakdadır. Bir kere mukaabilinde kelimesini Tursun Bey, Top Kapı Sarayı'nı en yakın yeri 600 küsûr m. mesâfede ve deniz aşırı *"Kalata'nın mukaabilinde..."* diye tavsîf etmekle, bu kelimeye verdiği ma'nâyı, tanıdığı ölçüyü göstermişdir. Mukaabil bir mihvere nazaran olur. Eğer bu kelime, yakınında, karşısında diye alınıyorsa bu ma'nâda aslaa vârid değildir. Zîrâ o gösterilen mahzen Çinili Köşk'ün karşısında değil, hizâsındadır yakınında değil 300 m. mesâfesindedir.

Yine, şimdiye kadar kabûl edilene aykırı bir şey bulmuş olmak, bir yenilik keşf etmiş gibi görünmek hevesiyle, Fâtih devrinde kesme taş binâ yapılmadığının, halbuki bu köşkün temâmen yontma taşdan olması sebebiyle, Fâtih devrinden olamayacağının; 'aynı zatlar ve makamlarca söylendiği de istihbâr edilmekdedir. Bu derece olmayacak bir fikir ancak, ba'zı hususlardaki ma'lûmât eksikliğinden doğabileceğine nazaran, artık ma'zûr sayılıp geçilmelidir. Önce o devrin, daha evvelkinin ve hemen onu takıyb eden zemanların binâlarını topdan tanımak lâzımdır. Zâten biz de bunun için değil mi ki devirleri yazıyoruz; bilinse böyle bir iddi'â 'akla gelmez. İşte Fâtih devrindeki Mahmud Paşa Câmi'i, Mahmud Paşa Hamamı, Gedik Paşa Hamamı, İshak Paşa Câmi'i, İshak Paşa Hamamı, Dâvûd Paşa Câmi'i, Medresesi ve bir taşı değişmeden duran Fâtih Câmi'inin şadırvan avlusu ve birinci şerefeye kadar minâreleri ve mihrâb arkası, Dâvûd Paşa Türbesi, İstanbul'dan daha sayalım mı? Her halde kâfî ve vâfî; Edirne'de 'Ayşe Kadın ve Sittî Hâtûn Câmi'leri, Sa'atli Medrese vesâire, vesâire.

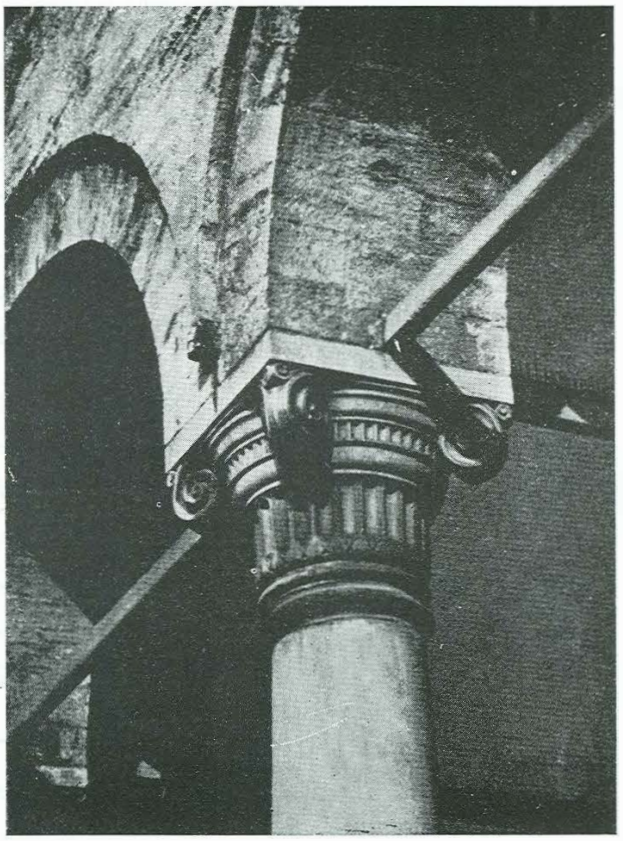
Daha evvel Üç Şerefeli, daha sonra 'Atıyk 'Ali Paşa Câmi'i emsâli. Bunlar balonu söndürmeğe yeter de artar. Kaldı ki o söyledikleri mahzen de kesme taşdır; şöyle bir göreceğiz onu da. Beri tarafdan bu binâda kullanılan Bursa kemerleri, çivi başları ve hemen hemen Fâtih devrine mahsûs olan ucları sarkmalı, dilimli, kapı üstü kubbecikleri vardır. Bu sonuncusunun eşi bu köşkden 10 sene evvel Fâtih Câmi'i kapısının içinde, 12-15 sene kadar sonra da Dâvûd Paşa Câmi'inde tekrarlanmışdır ve onun ne güzel şâhidleridir.

Bunları mi'mârî ve inşâî delîl olarak söyledik; onlardan evvel 'akıl var yakıyn var. Fâtih ne için

iki köşkü de Haliç tarafında yapsın? Çinili Köşk topuz parmaklıklar arasından Galata ve Haliç'e bakar. Yukarıki köşk her tarafından, Hayât'ından, penceresinden, Boğaziçi'nin temâmını, Üsküdar'dan Çamlıca sahrâsına, tepelerine kadar kırları, Fener Bahçe'yi, Marmara ve Adaları kavrar. Bu güzelliği bir tarafa tep ve birbirinden farksız iki yer intihâb et, 'akıl alacak şey değildir.

Binâen'aleyh, o Çinili Köşk'ün hizâsında ve 300 m. ilerisindeki mahzen hakkındaki fikrimizi yerinde beyan etmek üzere, bu ele aldığımız binânın Fâtih'in yapdığı tavr-ı Osmânî üzere ve mihvere nazaran mukaabil olan köşk olduğunu bildiririz.

Bu köşkde her şey tavr-ı Osmâni üzredir; yalnız revak kemerleri, yarım sütûnları ve başlıkları üslûbsuzdur. Kemerler yuvarlakdır, bize her zeman uymaz. Biz yarım sütûn kullanmak 'acâibliğini de ihtiyâr etmeyiz. Başlıklar da hiç bir şeye benzemez; ammâ bunlar teferru'atdır. Başlıkların dört kövesinde dört iyon volüt kıvrımı, fekat aralarında Yunan'da mu'tâd olan ortadan boğma sap yok da silmeler ve parmak parmak dişler, altında silme oluklar ve yine silme. Bu ne Bizans'dır, ne Yunan'dır, ne Roma'dır. (1052 a., 1052 b. R.). O, canlı Türkçe nin güzel bir ta'bîriyle söyliyelim, nedircikdir.

1052 b. R.: Fâtih Köşkü başlığı

Bu revak ve başlıklar binâ ile berâber mi yapılmışdır? Yoksa bir mes'eleyi zevâhire göre mutâla'a eden ba'zı zevâtın zannetdiği gibi, muahhar bir zemanda sakatlanmış da hepsi birden değişdirilmiş midir? Bu kadar başlığın söz birliği etmiş gibi, birden sakatlanması işitilmiş şey değildir. Sakatlanan olursa yanındaki örneğine göre o atılır, bir 'aynı yapılır. Onun da usûlü vardır, şimdi anlatacağız. Yoksa 11 tam, 6 yarım başlığı değişdirmek delilikdir; sebeb yokdur, kimse bunu yapmaz.

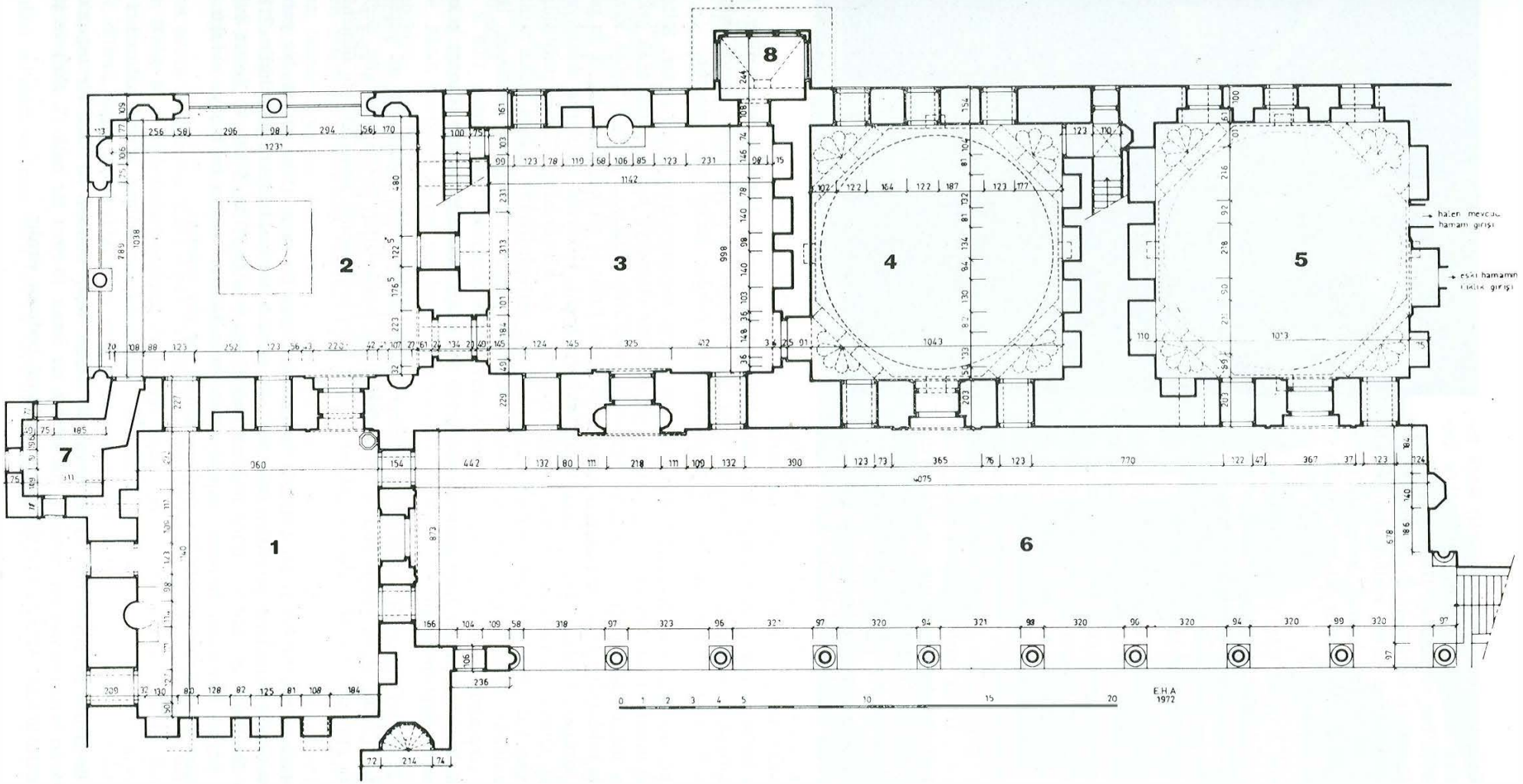
Kaldı ki bu başlıklar değişmemişdir. Çatlayan bir başlığı değişdirmenin usûlü şudur: Sütûna kaç kemer basıyorsa muhkem bir sûretde iğretiye alınır; en ufak bir oturmaya yer bırakmayacak şekilde kamalanır. Sonra üstündeki özengi taşı murcla temâmen çürütülüp atılarak, başlığın içine kıvrık ucu geçirib kurşunla tutdurulmuş olan gerginin ucu manivela ile kaldırılır ve serbest kalan başlık da parça hâlinde çıkarılır, zıvanası bırakılır. Yeni yapılıp hazır bekliyen başlık yukarıda tutularak zıvanaya geçirilir; kurşunlanır. Ondan sonra gerginin ucu başlığa sokulup o da kurşunlanır. Geriye çürütülüp atılan özenginin konması kalır. Bu taş ancak yandan ufkan sürülerek yerleşdirilebilir; açıkda kalan tarafda yekpâre olması kaabildir. Fekat gergi olan cihetlerde muhakkak gerginin ortasında kesilmesi lâzımdır, orada bir derz çıkacakdır, usûl ve tatbikaat 'aynen budur. Zâten konabilse de yandan 1.00 × 1.00 m. bir taşı sürmek kaabil değildir. Koyduğumuz resimlerde ise parça olmadığı bellidir; özengi yekpâredir; binâen'aleyh başlık değişmemişdir.

Denebilir ki bütün revak, Hayat'dakilerle berâber yıkıldı da temelden inşâât gibi mi yapıldı? Hayır o da yokdur. Çünki saçak seviyesinin iç yüzündeki tuğla istalâktitler, bütün binâ gibi, değişmeden orada da devâm etmişdir; hiç bir eklemesi yokdur; kemer filân yeni yapılsa istalâktitli iç silmenin zerresi kalmaz.

Başlığa gelince: Eh artık bu kadar Osmanlı 'unsuru arasında bir çarpık zihniyet de, bir yabancı da olacakdır. Zâten oluklu başlıkların benzerleri 689 (1290) da yapılan Ankara'daki Ahi Şerefüddin, 712 (1312) deki Birgi Ulu Câmi'inde de vardır; burada neden olmasın? Bu sebeble Fâtih Köşkü ve Yavuz Sultan Selim'in, burayı Ceyb-i Hümâyûn Hazinesi yapmasından sonra Hazine denilen bu binâyı, olduğu gibi kabûl edip, mi'mâri hususlarına girmekden başka yapacak bir şey yokdur.

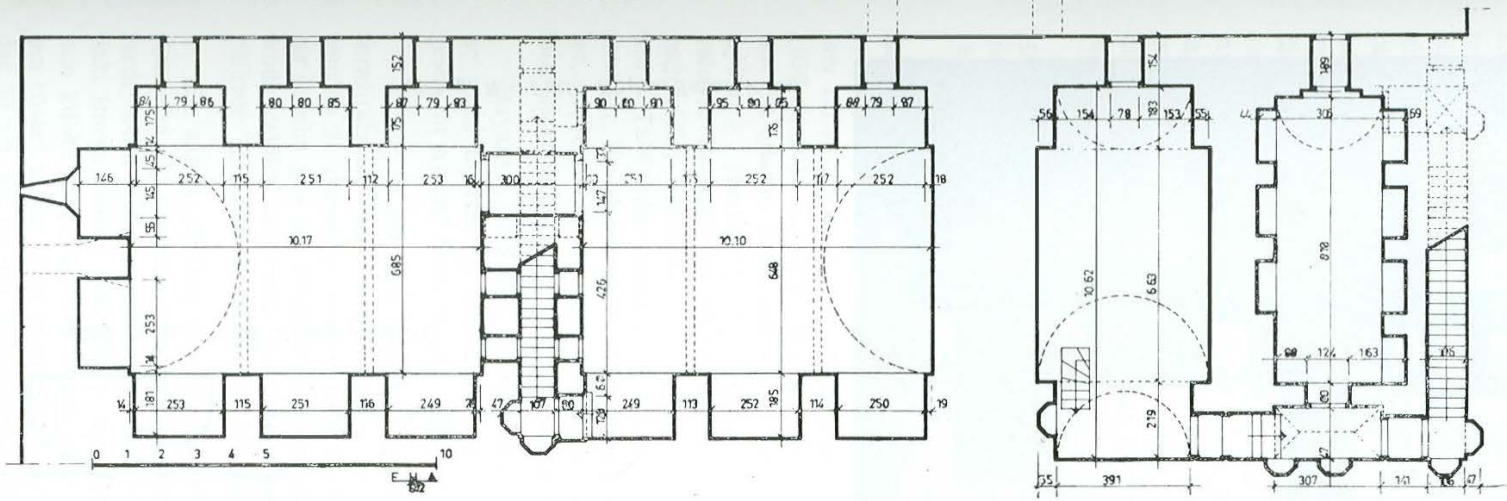
*
**

Köşk çatı ile örtülü iki büyük oda ve bir hayat ile, (1,2,3. No:) kubbeli bir oda, bir soğukluk (4,5. No:) şimdi mevcûd bulunmayan bir hamam, çok büyük bir revak (6 No:) bir helâ (7. No:) ve şahnişinden (8. No:) mürekkebdir. Altında ayrı iki parça da kısmi bodrum vardır.

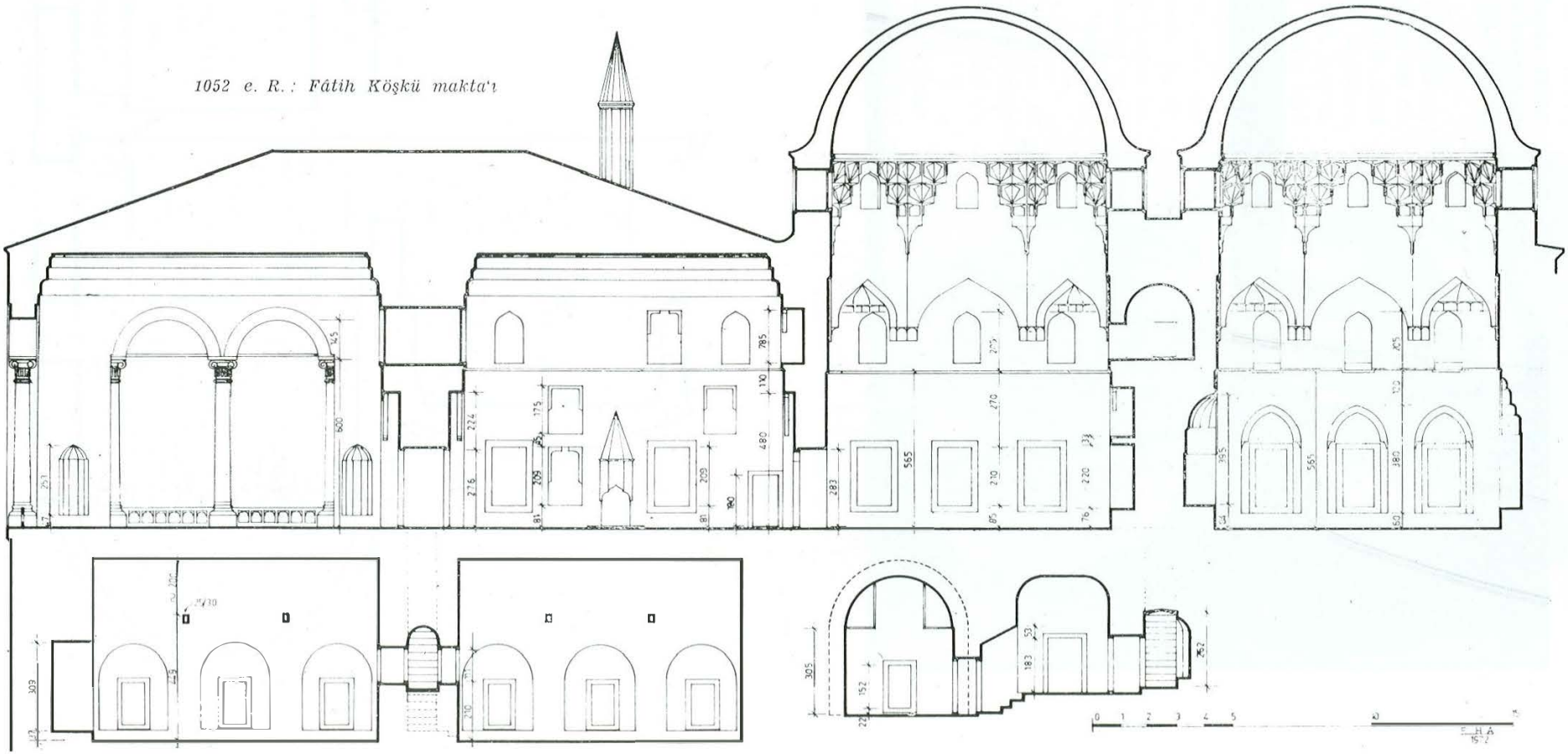

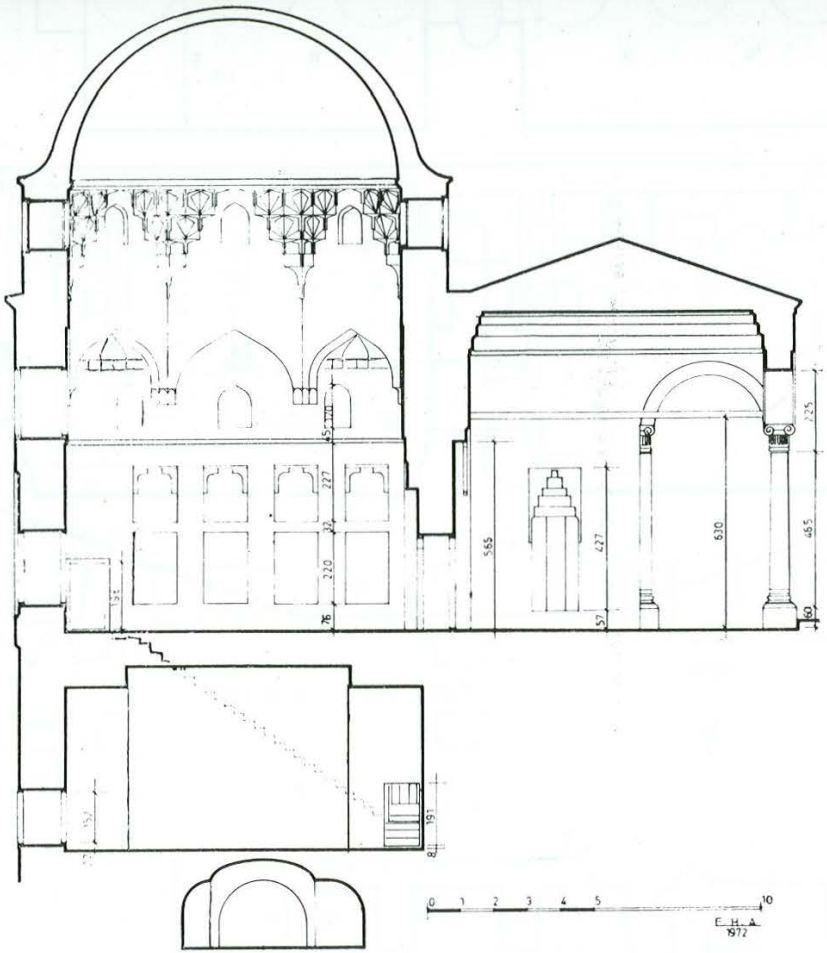
1052 c. R.: Fâtih Köşkü zemin katı planı

1052 d. R.: Fâtih Köşkü bodrum katı planı

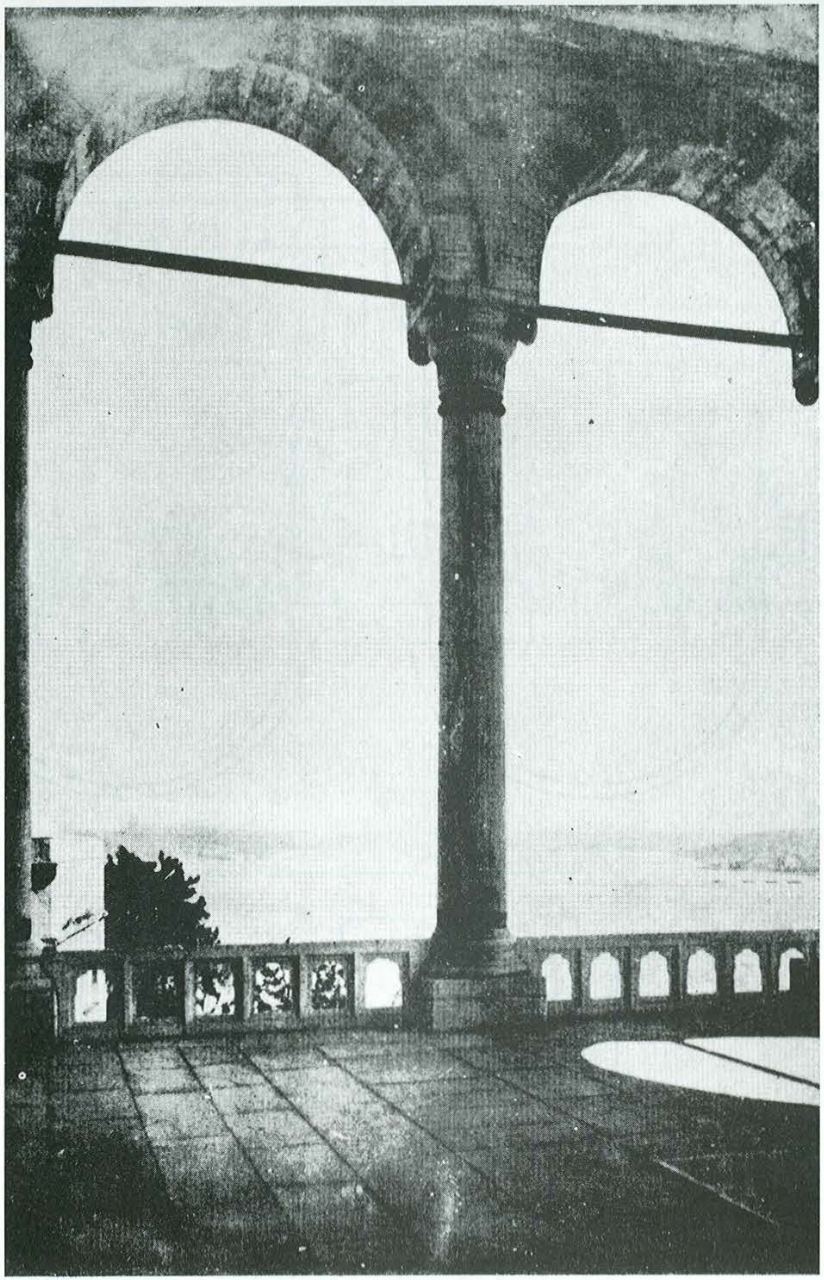

1052 e. R.: Fâtih Köşkü makta'ı

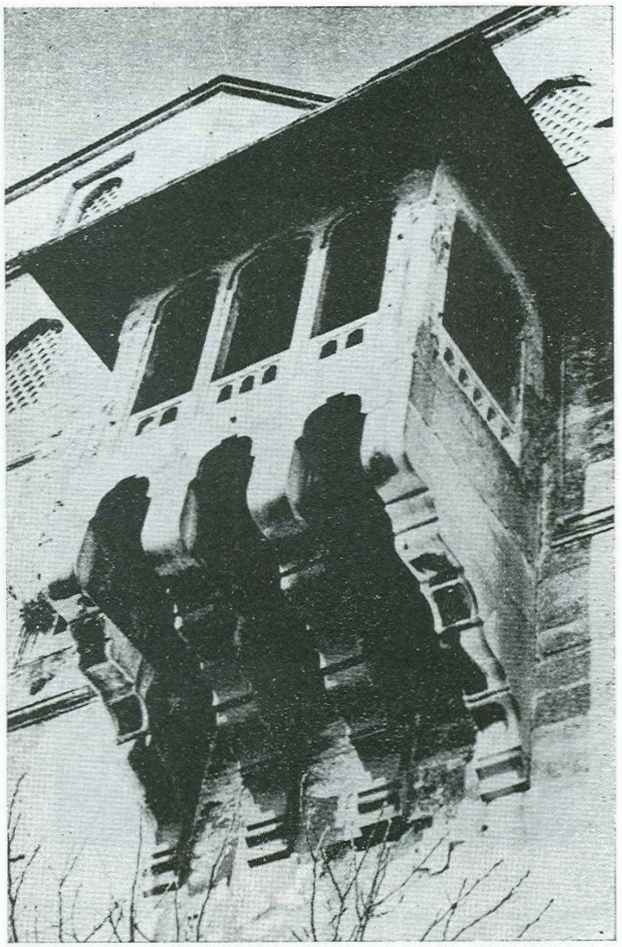
1052 f. R.: Fâtih Köşkü makta'ı

1052 g. R.: Fâtih Köşkü Hayat kısmı

Ahşâb çatılı kısımların tavanlarından hiç bir nümûne kalmamışdır; binâ zelzeleden çok harab olmuş bulunmalı ki, 4 No: nun kubbesi de çökmüş, ahşâb olarak yapılmışdı; 1940 senesinde, içinde kalıp terk ederek çift katlı betonarme kubbe ile tuğla kalınlığı verebildik.

Kezâlik 3 No: nun kapısından i'tibâren revak yüzüne doğru bir duvar çekerek, tam ve yarım iki direği örterek bir bölme mahal yapılmış, buna (Elçi Hazinesi) denmişdi, (1). Sefâretle ecnebî diyarlara giden elçilerde bulunması lâzım gelen, giyim, kuşam, raht ve koşum ve bilmediğimiz binbir resmî eşyâ burada saklanır, hareketi sırasında elçiye verilirdi. Bu hazinenin 1150 senelerinde yapıldığı vesikalardan öğreniliyor. Fekat bizi 'alâkadar etmiyeceği için yazmaya lüzûm yokdur. 1942 de de kökünden kazıyıp eski halini i'âde etdik. 'Acabâ Venedik Kararları denilen hezeyana uysaydık da, binânın esas kapısını örülü, diğer bir odayı battal, direkleri sarılı mı bırakaydık; ne dersiniz? Bu bize bir 'ibret dersi olmalıdır.

1052 l. R.: Fâtih Köşkü 3 No:lu odadan çıkılan şahnişîn

Hazinede ba'zı pencereler örülmüş, şahnişîn ve Hayat gözleri büyük câmekânlar ve topuzlu parmaklıklarla kapatılarak oda hâline getirilmişdi; onlar da asli hâline irca' edildi, (2).

I No: lu odada birçok höcreler vardır, dış yüze, Hayata ve revâka altlı üstlü ikişeıden 12 penceresi revâka ve Hayat'a birer kapısı bulunmakdadır. Duvarları 1.5 ve 2.0 m. dir. Ocağı da mevcuddur; (1052 c., 1052 d., 1052 e., 1052 f.R.). Eb'âdı 10.0 × 11.50 m. dir. Bu odanın kapısında üst tablalarda - يا ساتر العيوب يا غفر الذنوب yazılıdır 2. No: lu Hayat, ikişerli iki revak yoluyle Boğaziçi ve Marmara'ya açılan bir hayat bağçesidir; odalardan çıkınca insanı bir hayret ürpertisi sarar; Boğaziçi'ni bu kadar güzel gören yer azdır. Tabi'atdan fışkıran ve tabi'atı bu kadar güzel değerlendiren bir mi'mâri varsa o da bizim üslûbumuzdur. Bu Hayat'da, madde gözle görülür elle tutulur, ammâ rûh hâline gelmiş bir maddedir ve içe işler, (1052 g.R.). Ne yazık ki burası bir zeman temâmen duvarlarla örülmüşdü (1052 v. R.). Sonra kaldırılıp biraz daha hafif bir malzeme demir parmaklık ve câmekânla örtülmüş bir hâlde idi.

Hayata I. ve 3. No: lu odalardan geçilir, ayrı kapısı yokdur. Köşede bir kapıdan helâlara yol vardır; üç uzun höcresi ve ortada dilimli yekpâre mermerden bir havuzu mevcuddur. Etrafında olması lâzım gelen su aynası bozulmuşdu. Fıskıye ta'mir görmüşdür, (1052 g.R.).

3. No: lu yer esas kapının açıldığı odadır; Hayat'a ve 4. No: ya birer kapısı, sağ tarafda 2 kat, deniz tarafında üç kat höcresi, öne ve arkaya altlı üstlü dörderden sekiz, Hayât'a bir altlık ve 2 üstlük ki cem'an II penceresi vardır. Oda ocaklıdır, ve Hayât'a bakan, yerden sekili, bütün Boğaz'a nâzır büyük bir cumba gibi bir sofası bulunmakdadır, (1052 i.R.).İnşââtını pek vâzıh gösterdiği için, ta'mir esnâsında çekilen bu resmi tercih etdik. (1052 k. R.) ise, bu odanın deniz tarafını göstermekdedir; görülüyor ki altlık ve üstlükler bir hizâda değildir; höcrelerde tenâzür yokdur.

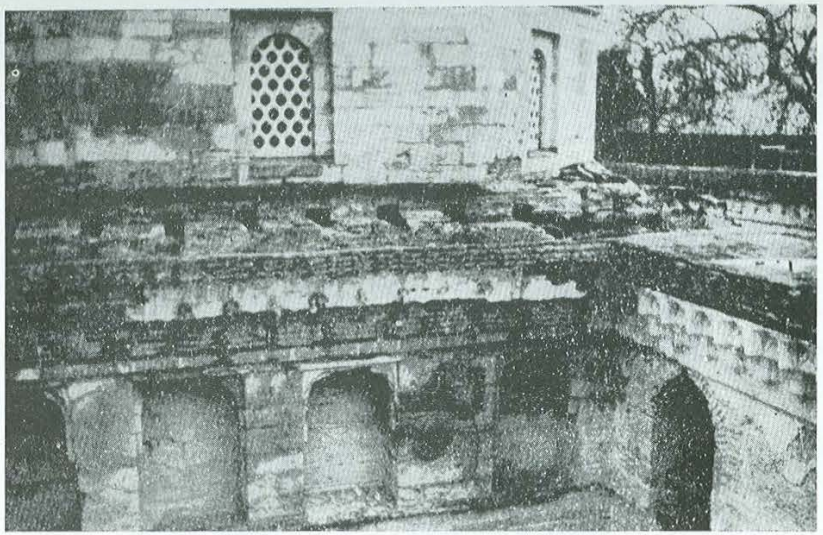
En sağda görülen şahnişine çıkan kapıdır. Alt konsollar aslında üç bölümlü olduğundan, üst kısımda, olsa olsa üç pencere bulunması lâzım gelirken, her nedense sonradan iki pencere ile burayı kapatmışlardı; otuz sene evvelki ta'mirde, korkulukları Hayat'dakilere uydurularak, mevcud kalan alt konsollardaki Bursa kemeri esâs alınıp, bugünkü hâliyle ihyâ edilmişdir, (1052 l.R.). Bu oda ile yanındaki 4 No: nun kubbe eteğinde, eski ahşâb çatının ve tavanın, kubbe gövdesine giren 'arzâni ve onun üstüne basan tûlâni taban izleri görülmekdedir, (1052 m. R.). Kubbe kasnağından sonra beden duvarı yüzüne kadar 35 sm. lik bir yer kalmakdadır. Ba'zı zevât binânın bir kısmı kubbeli iken diğerleri ne için olmasın? Onlar da kubbeli olmalı diye düşünmüşlerdi. Halbuki bu kadar dar bir yer 3. No: yerin kubbesinin basması için aslâ kâfî değildir; en aşağı 80 sm. ister, hem de iki kasnak birbirine yapışır. Halbuki 4 No: mahallin kasnağı serbestdir ve penceresi açıkdadır. Binâen'aleyh 3. No: da kubbe yokdur; bu mu-

(1) Tahsin Öz, a.ma., 96-97. R. de bu duvarın. sökülürken alınan resimleri vardır.

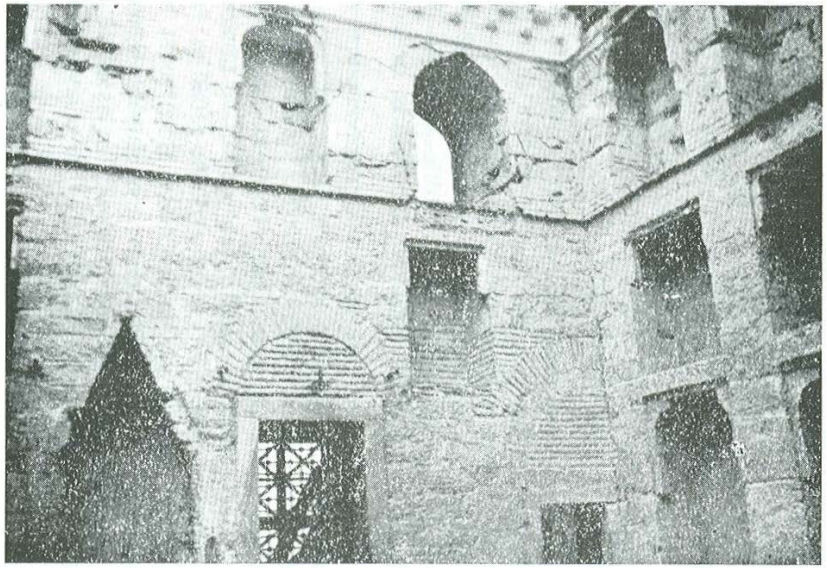
(2) Tahsin Öz, a.ma., 92., 94., 100., 102. de bu eski resimler vardır. Biz fazla resim olmaması için koymadık.

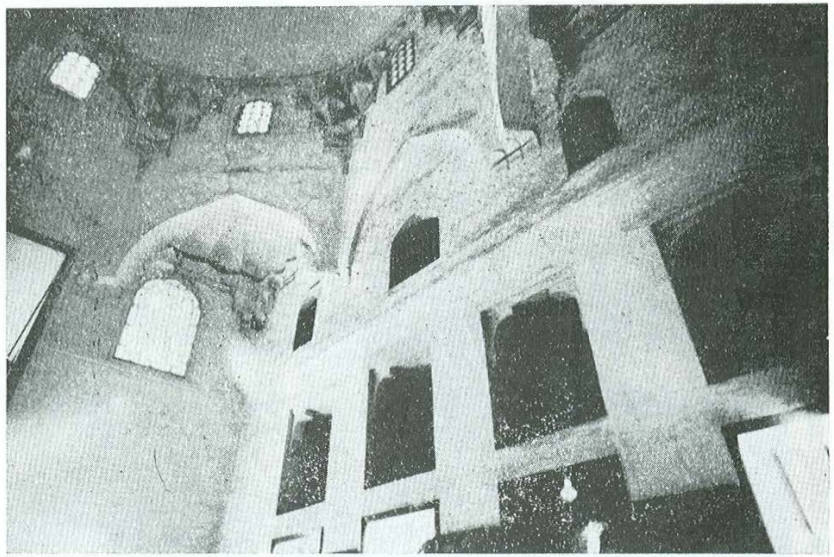
1052 i. R. : Fâtih Köşkü 3 No: lu odanın hayata bakan cumbası ve kapısı (1942)

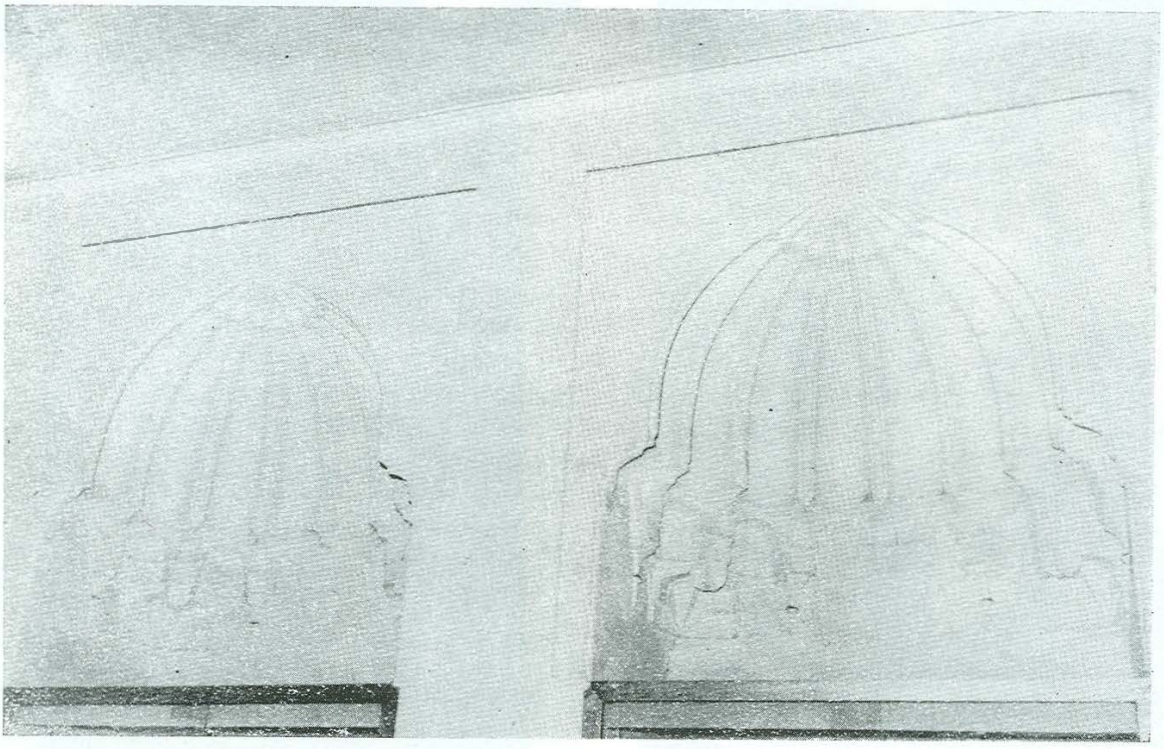
1052 m. R. : 3 No: lu odanın cenûb yüzünde hücreler ve kubbe eteğindeki 'arzânî ve tûlânî ahşab taban yerleri

1052 k. R. : Fâtih Köşkü 3 No: lu odanın deniz tarafı duvarı

1052 n. R. : 4 No: lu mahal ara duvarı, köşelikler, sarkmalar, pencereler

1052 o. R. 5 No: lu soğukluğun sol taraf höcreleri, pencereleri

hakkak. Bir de köşk iki kubbeden 'ibâretdi de, sonra bir plân değişdirilmesiyle diğerleri eklendi fikri 'akla gelebilir. Fekat (1052 m. R.) de görüldüğü gibi, bu yüz üç kat höcreli bir iç duvardır. Binâen'aleyh köşkün bir kısmı kubbeli, bir kısmı çatılı düşünülmüş ve peşin bir plâna göre 'aynı zemanda yapılmışdır. Bu 3 No: lu mahallin duvarları pek muhtelif kalınlıkdadır. Deniz tarafı ve ara duvar 1.50, kapıya yuva teşkîl etmesi için revak tarafı 2.20, bodruma inen merdivenin içinden geçdiği Hayat tarafındaki duvar 2.70 m. dir.

Kat kat höcreler olması, burada şirvanlar olduğunu da hatıra getiriyor. Fekat bunu gösterecek bir giriş ve taban izi görünmüyor. Bu odanın eb'âdı da 10.0 × 11.50 m. dir.

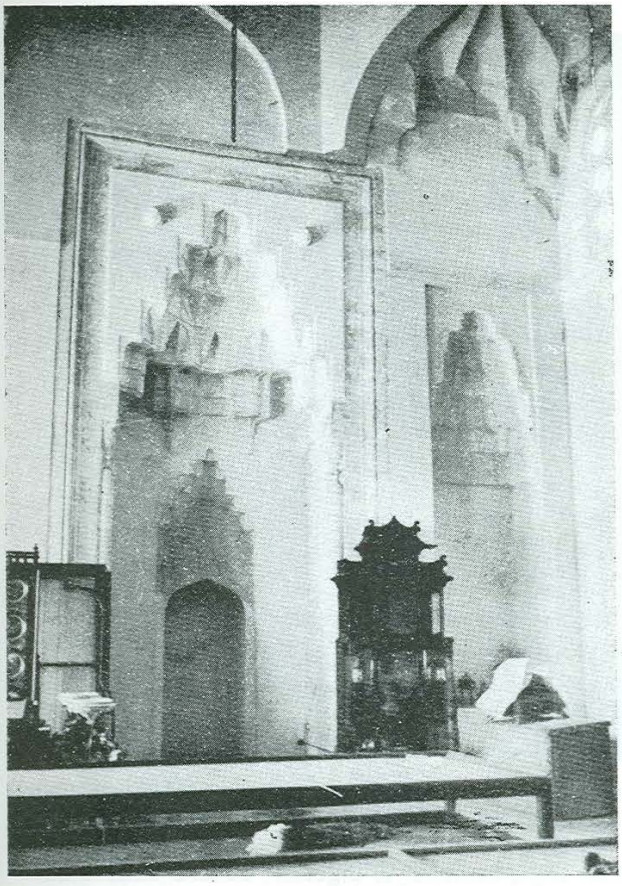
Hayât ile berâber bu çatılı ve tavanlı üç odanın tavan koltuk silmesi, bir sıra iri bâdem iki sıra sarkma yaprakdan ve püsküldan mürekkeb olup revakda da 'aynıdır; resmi orada konacakdır. Bu koltuklardan başka tezyînât bulunduğu şübhesiz ve muhakkakdır; ammâ onlar hakkında hiç bir fikir yokdur. O koltuk silmeleri üstüne, düz betonarme çekilmişdir. Bu odanın tahta kapısı Fâtih Medreseleri'nden buraya getirilmişdir.

Bu kapının üst tablasında kûfî ile قال النبي صلى الله عليه و سلم ـ Rûmîler arasında sülüsle ـ من صلى العردين دخل الجنة , ya'nî kuşluk ve 'işâ nemazlarını kılan cennetlikdir, Hadîs-i Şerîfi vardır.

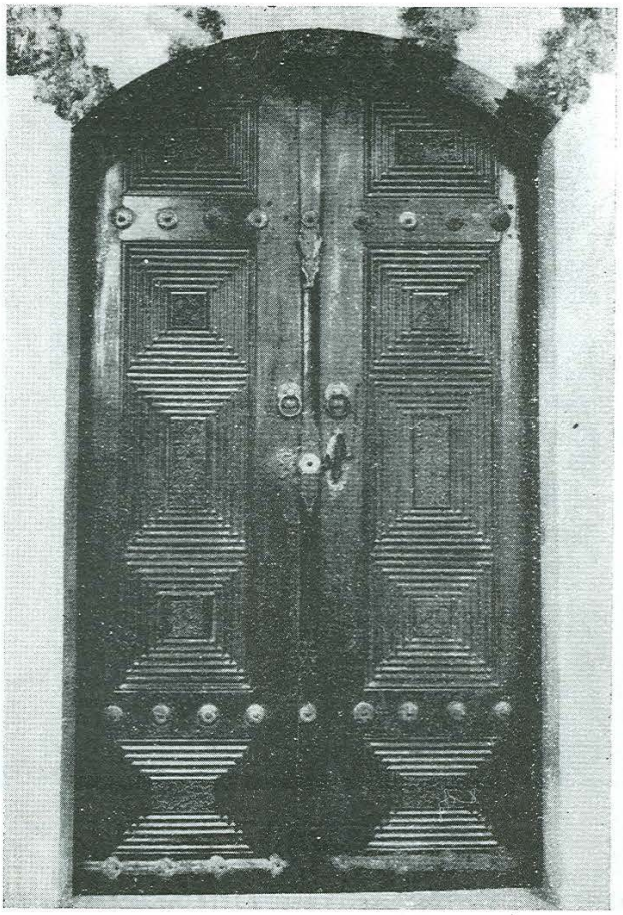
4 No: mahal, 10.5 kutrunda çok yüksek kubbeli olup dış duvarı 1.50, revak tarafı 1.80, soğukluk ile arası 3.60 m. dir. Kubbe kaa'idesi kürevî 'alikalarla sekiz köşeye geçirilmişdir. Kürevî köşeliklerin içinde beş dilimli huzme, eteğinde, orta ve kenarlarında yapraklar bulunmakdadır. Sekiz köşeden kubbeye geçişde meydana çıkan üç köşe tavancıklar da 2 sıra gaayet iri bâdem ve bir sıra yaprakla kapatılmışdır; 'arzânî makta'da ve (1052 n. R.) de vaz'iyet görülmekdedir. Bu kubbe yeniden yapılırken, yanındaki eşi olan 5. No: soğukluk kubbesi örnek tutulmuş, tezyînât ona uydurulmuşdur. Bu mahallin ara duvarında iki sıra höcre vardır. Fotoğrafda en üstde görülen karanlık üç delik, 3.60 m. lik duvarın kalınlığı içinde, revakdan cebheye kadar devâm eden ve bir ucunda dışarıya penceresi bulunan bir dehlizin yan pencereleridir. (1047 b. R.) de iki kubbe arasında, çörtenin altında göze çarpan ufak delik budur. Bugün dehliz seviyesine ancak bir dayama merdivenle çıkılabilir. Bu da 3 No: da bahsetdiğimiz gibi, bir şirvan lüzûmunu hatırlatmakdadır. Bu 4. No: lu mahallin kapısının üst tablasında 1 No: daki hitab ve niyaz 'ibâresi yazılıdır, (1).

5 No: lu soğukluk kubbesi ise 'aynı tertîbdedir. Girince sol tarafda sekiz dilimli, dilimleri çubuklu, üstlerinde ayrıca tepelik, altlarında sarkmalar olan üç büyük höcre vardır; pencereleri derin bir höcre içindedir, (1052 o. R.). Hamama giden büyük kapı, zengin bir köfeki çerçeve ortasında, yedi sıra ista-

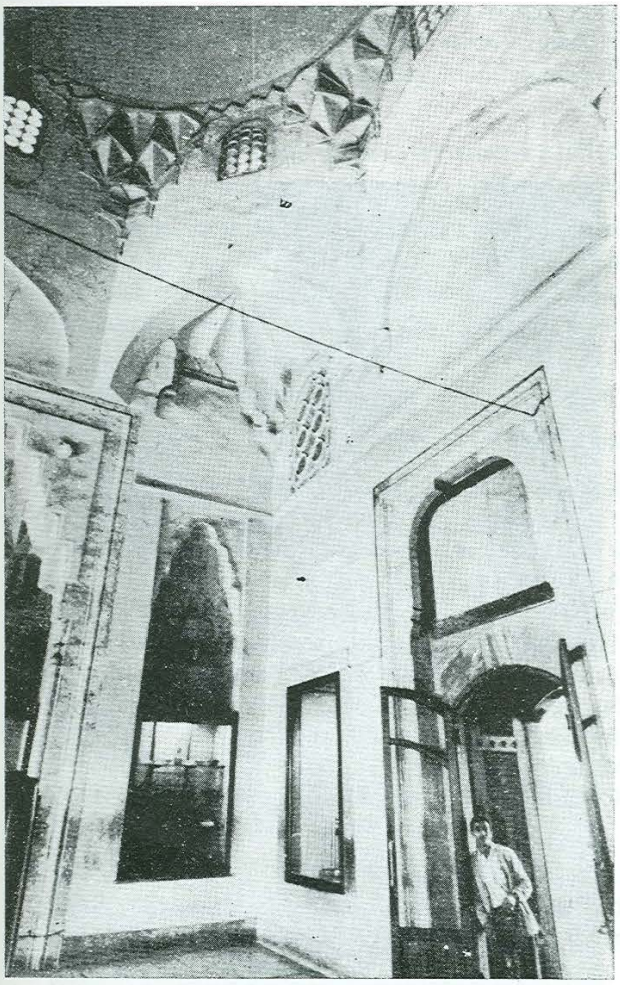
(1) Birinci satırda bir be noksandır.

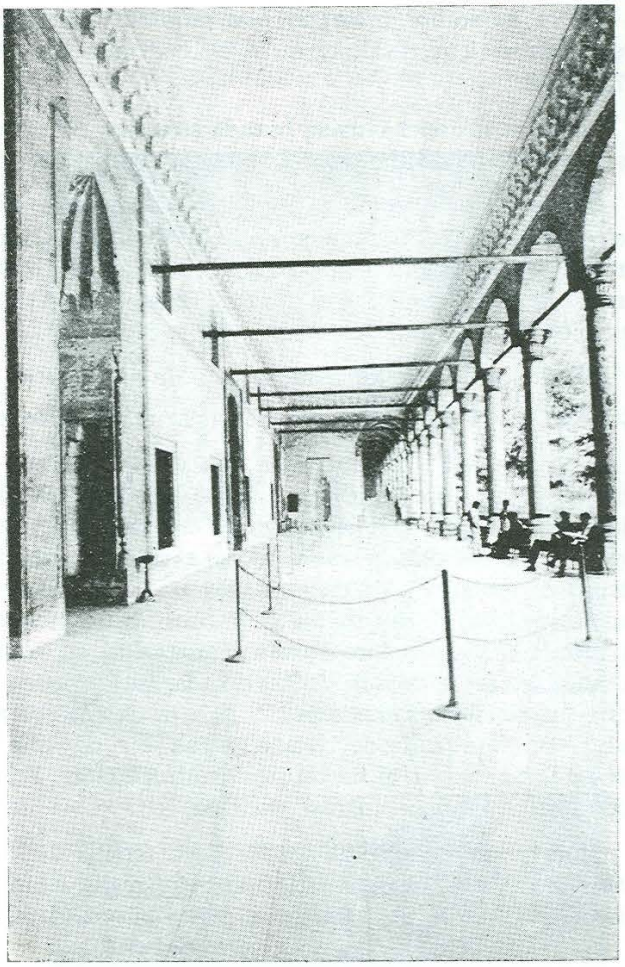
1052 p. 5 No: lu soğukluğun hamam kapısı ve köşelikleri

1052 s. R. : 5 No: lu soğukluğun ahşab kapısı

1052 r. R.: 5 No:lu soğukluğun iç kapısı ve kubbe tezyinâtı

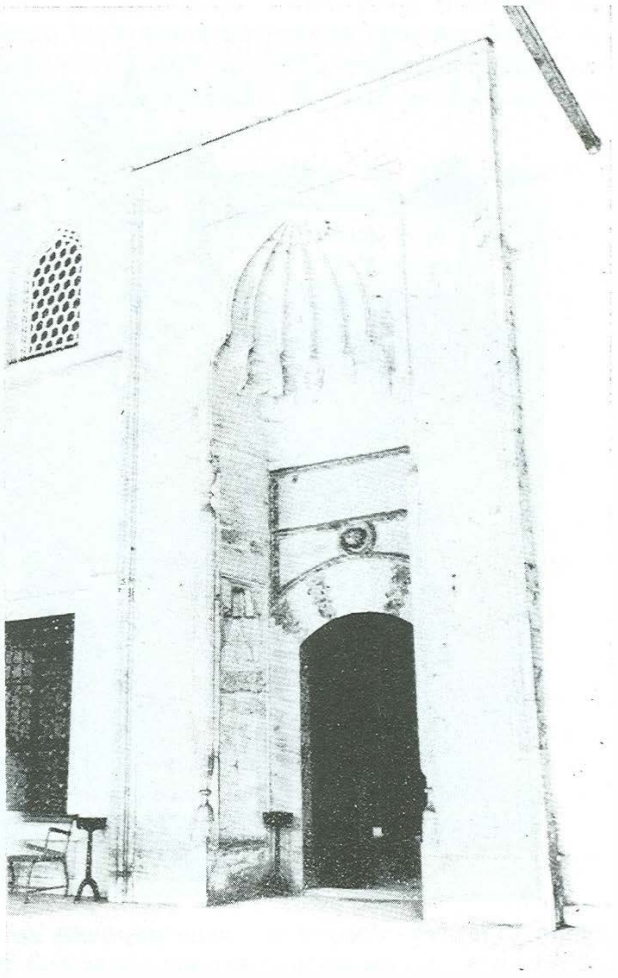
1052 t. R. : Fâtih Köşkü revâkı

lâktit yaşmaklı, köşeleri kum sa'atli olup bu tâkın içinde hamamın ufak kapısı bulunmakdadır, (1052 p. R.). Kapı şimdi kapalıdır. Kapının iki yanında beş sıra istalâktit yaşmaklı kesme köfeki taşından iki hücre bulunmakdadır. Sol hücre ile büyük kapı arasında, sonradan açılan II. Sultan Selim Hamamı'nın ufak girişi ve kırma yolu vardır. (1052 r. R.) da soğukluğun Bursa kemerli mütenâsib dış kapısı ve müzeyyen kanadı görülmekdedir. Diğer odaların kapı çerçeveleri, içden ve dışdan 'aynı olduğundan bu hepsi için misâl teşkil eder.

Yazdığımız dört odanın da alçı pencereleri için nümûne, Fâtih Devri'nden olan Bursa'daki Mustafa-yı 'Atik Türbesi'ndeki emsâlinden alınmış, renklisi ve düzü bu şekilde tamamlanmışdır. Zirâ eski alçı pencereden hiç örnek kalmamışdı.

Soğukluğun ahşâb kapısı, Fâtih Devri'nin çubuklu dediğimiz, üç tablalı ve çubukların tablalarda, çarh-ı felek gibi birbirini kesdiği, orta ufak tablalarda yazı veyâ rûmî bulunan üslûbdadır; üst tablada تاجها تست دولت و اقبالر درهمه خلق بشوا بادا yazılıdır. Emsâlinin en güzellerinden olduğu için bir resmini koyuyoruz, (1052 s. R.).

Fâtih devrindeki hamam kalmadığı gibi, II. Sultan Selîm'in yapdırdığı da yok olmuşdur. Fâtih devri hamamının dış duvarından 1.0 m. kadarı arka tarafda devâm etmekdedir. Seferli Koğuşu'nun ta'mîri sırasında ba'zı temel izleri de çıkmışdı. II. Sultan Selîm'in yeniden yapdırdığı, geçidi büyük kapının solunda bulunan hamamın yerine seferli ağaları için bir hamamcık yapılmışdı; o zeman yazı salonu ihtihâz edilirken o da yıkdırılmışdır.

1052. u. Fâtih Köşkü revâkında tâk kapı

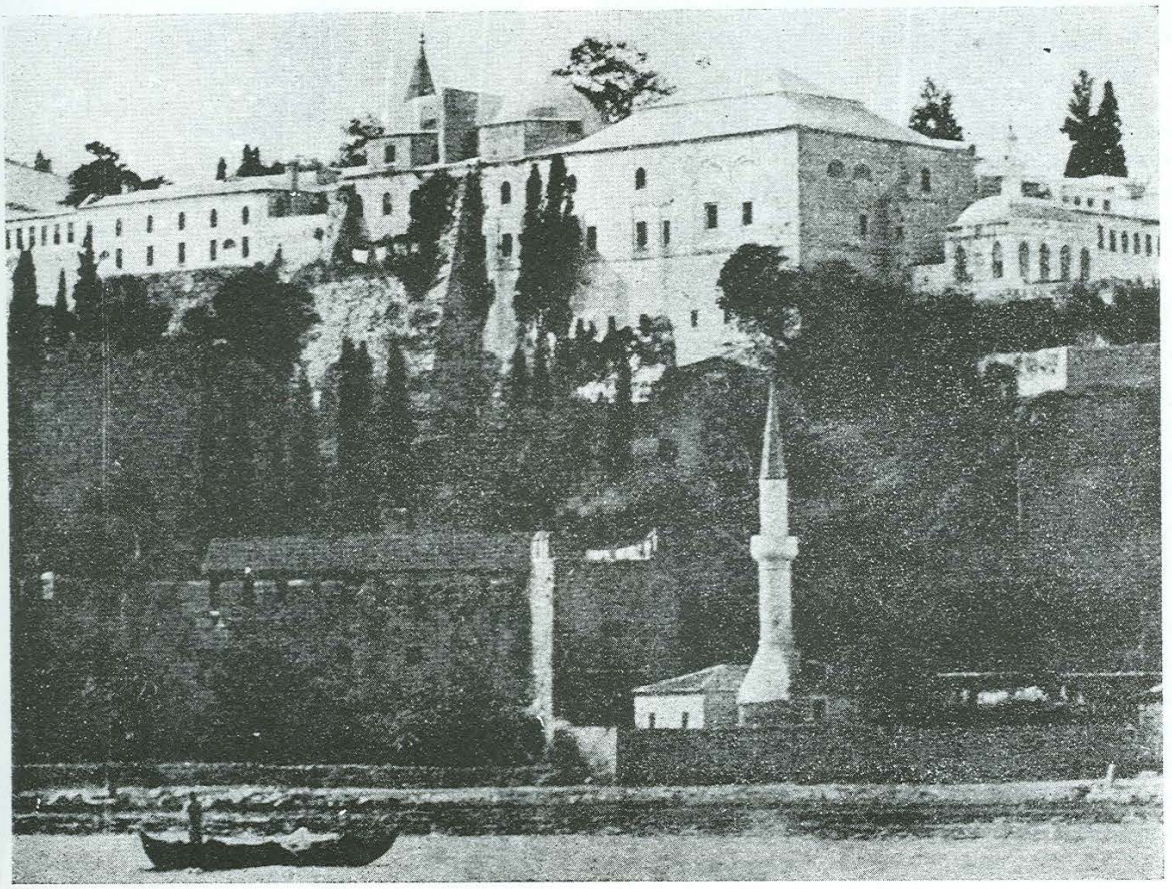
Revak içden içe 9.0×41.0 m. lik düz tavanlı olup, rastladığımız revakların en büyük ve genişidir. 9 tam, 2 yarım direğe ve duvarlara oturur. Direklerin büyük kapı karşısına gelenleri yeşil Eğriboz taşı, diğerleri mermerdir. Kemerler ve başlıklar hakkında fikrimizi söylemişdik. Koltuk silmesi diğer odalardakiler gibidir. Muhakkak müzeyyen olacağı şübhesiz olan tavanı hakkında bir fikir olmadığından dümdüz iddi'âsız bir betonarme ile örtülmüşdür, (1052 t. R.). Revâkın dibinde olan istalâktitli hücre, kartonpiyer dökümden değil, yapıldığı zemânın tekniğiyle, mala ile yonarak meydana getirilmişdir resimde de uzakdan görülüyor.

Revak üzerinde tak kapı cidden mütenâsib ve güzeldir; sekizli şemse kubbecik, geniş çerçeve, üç renkli taş, çivi başı, oluklu kum sa'atleri, kemer anahtarında kabartma kandil bir nefâsetdir, (1052 u. R.). Unutmamalı ki Çanak Kal'e'nin içindeki câmi'in kemer kilidinde de bu kandil vardır.

Birinci bodruma kubbeli iki mahallin ortasındaki duvardan inilir. Bodrum 4 No: nun altındaki sâhadadır ve ikiye bölünmüşdür. Birincisinin döşemesi diğerinden 80 sm. daha yüksekdir; tonozla örtülüdür. İkinci bölmenin zemininde merdivenle inilen yonca yaprağı şeklinde bir akçe küpü vardır, bunlar plân ve makta'da görülmekdedir. Her bir hücrenin hârice derin kemerler içinde birer ufak penceresi vardır. Aslında 3.40 olan duvar, bu kemerlerin yüzünde 1.5 m. ye kadar iner.

İkinci bodrum, cebheye muvâzî tonozla kaplıdır. Hücreler diğerleri gibidir. İnen merdivenin yanlarında da pencereler vardır. Bunların gergileri 20×30 eb'âdındadır. Bodrumların korku veren bir te'sîrleri vardır. Hayat altındaki bodrumun bir penceresi 'âdetâ mazgaldır; diğerleri 'aynıdır. Bodrumların irtifâ'ı 6.0 m. olup, seviyesi erâzînin dış yüzünün râkımından çok yukarıdadır; üst döşemeden aşağıya olan 12-13 m. lik farkın yarısını tutar. Bodrumların kazma sûretiyle değil, erâzînin tabi'i vaz'ıyetinden istifâde ile yapıldığı anlaşılıyor.

Binânın inşââtı kâmilen kesme taşdandır; 35-50 sm. kalınlık, 80-120 sm. boyda gaayet temiz işçilikle yapılmışdır. Kadı Köyü'nden, Marmara'dan vapurla gelenlerin âşinâsı olan bu heybetli köşk, te'sîrini biraz da kayadan oyulmuş gibi duran bu sıkı, yekpâre, mütecânis hâline medyûndur. Meselâ bodrum pencerelerine kemer yapmamak inceliğini göstermişlerdir. Bu tam şu'uri bir tutumdur. Pencere mecbûrîdir; konmasa olmaz; fekat kemer koymamakla cebhenin yekpârelik hissini en az zedeleyecek bir sûret-i hâl bulmuşlardır.

1052 v. R. : Fâtih Köşkü'nün deniz tarafından pek eski bir resmi (Tahsin Öz Bey'den) Resimde köşede önce pencereli bir duvarla örtülen revaklar sonra demir parmaklık ve câmekânla kapatılmışdı. Şimdi ilk şekli gibi açık revakdır. 4 No.lu oda ile soğukluk ve onunla eski hamam arasındaki kısmî payandalar da bellidir.

Köşk içinden dış manzarayı kucaklayıp nasıl içeriye çekiyorsa, hâricen bakınca da, sarp bayırın üstüne yüce bir baş olmakdadır.

Dış yüzde üst pencereler mermer söveli, basık tahfîf kemerlidir; her dürlü mübâlagalı süs reddedilmişdir. Yalnız birbirine Bursa kemercikleriyle bağlı dört büyük, dilim dilim, mermer koltuğun taşıdığı şahnişîn bu cebhenin düğüm noktası olmakdadır.

Hayâtın revakları bütün iç plânı da ifşâ etmekdedir. Köşk zelzeleden çok müteessîr olmuşdu; bilhassa matbahlara yakın olan hamam kısmı çok sarsılmış, (1047 b. R.) de görülen büyük sed duvarı yapılmışdı. Asıl sed iki kubbe boyunca, döşeme seviyesine kadar devâm eder; bundan sonra iki kol, soğukluğun saçak seviyesine kadar da çıkardı. Bu sed duvarı yapıldıkdan sonra, soğukluk duvarının yeni bir zelzele yüzünden içeriye yatdığı ve seddin üstde devâm eden kısmıyla bir aralık hasıl olduğu, seddin artık vaîfesi kalmadığı görülerek bu kısım 1940 da kaldırılıp cebhenin temâmiyeti te'min edildi. Bu sed kollarının birisinde, içerideki dehliz penceresine yer bile verilmişdi.

İnşâât iç yüzlerde de iri kesme taşdandır; ancak sıva tutması için murclanmışdır; düz satıhlı değildir; yalnız kemerler, eyvan kubbeleri ve büyük kubbeler tuğladandır. Saçakdan 1.20 m. aşağıya kadar da, elle yapılmış alçı koltuk silmesinin iskeletini teşkîl eden kısım çepçevre tuğladır. Tuğlalar 28×29 eb'âdında 4.5 kalınlıkdadır.

İçeride şemseli, dilimli höcreler, höcrelerin Bursa kemerleri de taşdandır.

55 m. boyunda, 23.5 m. eninde bir ana kütle, ayrıca iki çıkma 'ilâveden ve bu ölçüye dâhil olmayan bir hamamdan mürekkeb bu yekpâre binâ Top Kapı Sarayı'nın en büyük köşküdür.

Kunt ve elverişli olması dolayısıyle, köşk vazifesinden uzaklaşdırılıp, hazîne yapılması binânın zararına olmuşdur. 'Asırlar boyu, gece mühürlenen kilidi, Hazîne Kethüdâsı'nın riyâsetinde bir hey'et tarafından açılan, sarayın en gözde binâsı olmakda devam etmiş, ammâ bir köşkün kıvraklığı, münisliği de üstünden gitmişdir. Hele yamanan Elçi Hazînesi, bozulan çatı ve tavanlar Fâtih Köşkü'nü belirten bütün husûsiyetleri silmiş götürmüşdür. 1940 ta'dilâtı aslına doğru bir arayış olmakla berâber, binânın ma'nâ ve hüviyetini i'âde etdiği iddi'â olunamaz.

Köşkün her tarafı ne kadar bizdendir; her tarafından bir câzibe akar. Ferah, geniş, manzarası hârika, erâziye uygun, basit ve iddi'âsızdır. Yalnız revâkının başlıklarına bir parmak oynamış, üstelik yarım sütûnlar özentisi sokulmuşdu. Bu yeni bir tarz teklifinden 'ibâret ve yalnız revaka münhasır kalmış, bir kere yapılmış, üç 'asır bir daha böyle bir 'acâyiblik görülmemişdir. Üç 'asır sonra, rokoko binâlarda eğriler doğruların yerini alacakdır, o başka.

Bu başlıklar Bizans veyâ 'Arab veyâ Gotik'den de bir aktarma değildir; onlarla hiç 'alâkası yokdur; yeni bir îcâd, bir denemedir. Halbuki daha XIV 'asırda Kirmasti'deki Lala Şâhin Türbesi ve Bursa'daki Hüdâvendigâr Câmi'inde Bizans süsleri ve ikiz roman üslûbu kemerler, Bergama ve Balıkesir Yıldırım Câmi'lerinde Gotik kemerler görülmüş, en son Üsküdar'da Rum Mehmed Paşa Câmi'indeki, o da yalnız üst katında, kıvrımlı saçaklar ve saçaklardan yukarıya fırlayan pencereler gibi bir son zorlama yapılmışdı. Bu kadarcıkla kaldı ve Osmanlı mi'mârisinin salâbeti mikroblarını bünyeden tasfiye ediverdi. Bu başlıklar da işte o makuuleden bir şeydir ve dikkat edilsin, ola ola saydığımız altı 'aded binâ'ya dokunmakdan ileriye gidememişdir. Köşkün zemin katı döşemesi râkımı 47 m. civârındadır.

Bu Üçüncü Avlu'da Fâtih devrinden başka binâ yok muydu? Muhakkak ki vardı. Seferli, Kiler, Has Odalar, Enderûn Mektebi, Ak Ağalar Koğuşu, isimleri bilinen bunlardır. Yalnız Has Oda'dan bir şeyler kalmışdır. Fekat Yavuz'un Emânât-ı Mukaddese'yi getirdikden sonra yapdığı binâ mıdır? Fâtih devrinden midir? Tefriki kaabil değildir. Bir kere, Müze oldukdan, eşyâ yerleşdikten sonra tedkıykatı pek derine indirmek hemen hemen imkânsızdır. Biz de burayı ta'mir etdiğimizde bir plânını çıkarmamışdık. Şimdi çok daha müşkil olduğundan, yalnız isimlerini hatırlatmakla iktifâ ediyoruz.

799. Tarassud Kulesi — Hekim Başı Odası

Üçüncü Avlu Saray Burnu'na doğru meyillidir; yalnız Hazine önünde bir düzlük vardır; onun da 47 m. râkımda olduğu harita tesviye münhanîsinden anlaşılıyor. Üçüncünün üst râkımı hemen 50 m. ye yaklaşır. 47 m. seviyesinden Dördüncü Avlu'ya doğru bir meyil vardır ve bu avlunun ilk kademesi 5.0 m. kadar aşağıdadır. Ondan sonra Bağdad Köşkü'nün alt seviyesinde 31.50 m. ye kadar iner; avlunun diğer kısımları haritada vâzıh değildir. Fekat sed sed kademeler farkları gösterir.

Takriben 40-41 râkımlarında da pencereli bir duvar olup, 8.60×8.60 eb'âdında dört köşe bir binâya dayanmakdadır. Ondan sonra yerden 31 m. ye kadar, 10 m. bir düşüş vardır ki bu sert meyil ancak bir duvarla tutulabilir. Bu sebeble sed duvarının saray kurulurken yapılması mecbûridir. Pencereli olması da Boğaziçi'ni görebilmek için yapıldığına işâretdir. Şimdi Hekim Başı Odası denilen binânın da bir tarassud kulesi olduğuna ve Fâtih devrinde yapıldığına inşâî zarûretler hükmetdirmekdedir. Böyle bir kuleden Marmara'dan dönüp Saray Burnu'ndan geçen, Boğaz'dan inen gemilerin görülmesi kaabildir. Burca benzer görünüşüne aldanmamalıdır; bu bir tarassud kulesidir, aslâ müdâfa'aya yarayacak bir mâhiyet taşımaz. Pek çok sıvanmış, şekli gizlenmiş olmakla berâber, binâ kendini göstermekdedir. Kocaman kocaman pencereleri, ince duvarları bir burca göre değildir. Fekat çatı altındaki her yüzdeki altışar pencere gözetlemeye son derece müsâ'iddir.

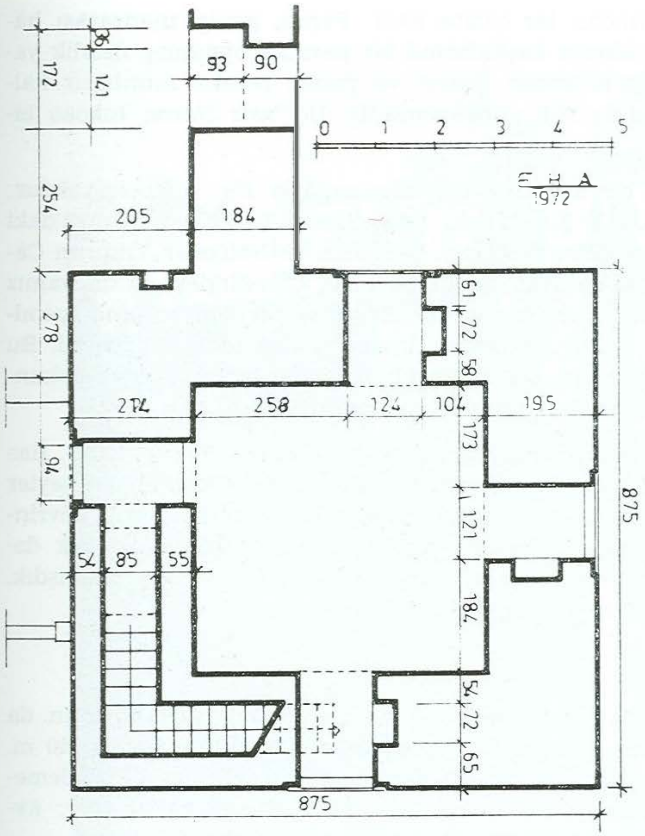
Alt duvarlar, içinden merdivenin geçebilmesi için, 1.90 m. kadar tutulmuşdur, ammâ üst katdakiler 1.0 m. dir. Zâten neyi, nereyi müdâfa'a edecekdi? Buraya kadar saldırıcı geldikden sonra mes'ele kalır mıydı? Kulenin kapısı üst seviyededir; alt seviye 4.0 m. daha aşağıdadır. Sağdaki pencerenin içinden üst kata merdiven çıkar; 1.0 m. lik üst duvarlar pencere hizâsında ise daha da incelip bir adamın oturup bakabileceği bir düzlük meydana getirir. Duvar merdiven üstüne taşarak, tutunacak ve devamlı gezilecek bir yol meydana getirmişdir. Bu 'âdetâ bir seğirdim yeridir, (1053 a., 1053 b., 1053 c., 1053 d. R.), (1). Kule Hekim Başı Odası ittihâz edilmişdi; 'Abdülhak Molla'nın meşhûr; *Ne arasan bulunur derde devâdan gayrı*, mısra'ı duvara asılıdır.

***

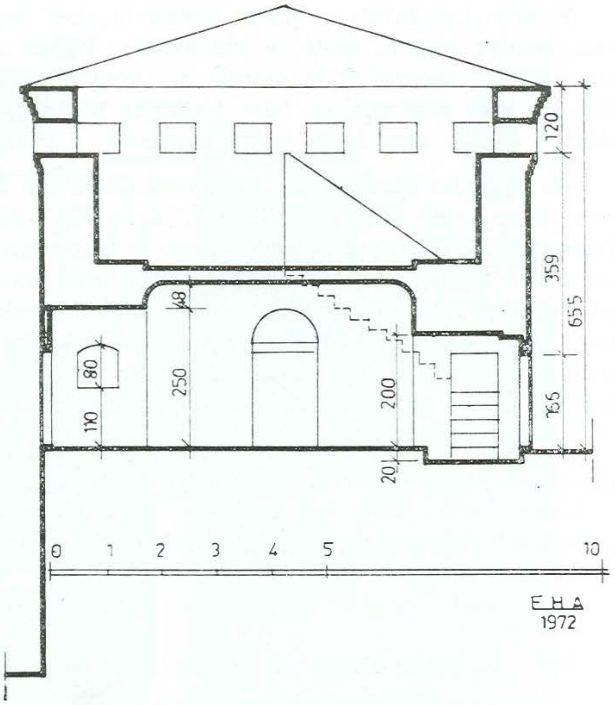
Top Kapı Sarayı'nda Fâtih devrindeki çeşmeler nerede idi? Bir dânesi, bulunduğu duvar i'tibâriyle aşağı yukarı tesbit edilebiliyor; Has Ahır bahsinde yazdı idik, (1048 g. R.). Diğerleri hakkında Türk San'atı Târîhi Araşdırma ve İncelemeleri Mecmû'ası'nda bir makaale çıkmışdır, (2). Orada bu bahis etdiğimiz çeşme de vardır. Onda mutâbıkız. Sünnet Odası ve İkbâl Dâiresi altlarında olanların oturdukları duvar Fâtih devrinden çok sonradır; onların arkalarında kat kat binâ sıraları vardır. Orta Kapı'nın solundaki müstakil çeşme de, her devirde görülen kemerli basit bir çeşmedir. Su ve çeşme bir binâya, bir manzûmeye hüviyet kazandıracak bir şey değildir; bir mi'mâri eseri için mes'ele, suyun akması değildir; iş onun akdığı yapıdadır. İncirlik'deki Sünnet Odası ve civârında, buradaki sed duvarının çok sonra yapılması sebebiyle, Fâtih devrinde bir çeşme olmasına imkân yokdur ammâ, belki Orta Kapı yanında bir çeşme mümkindir. Fekat binâsı III. Ahmed devrinden bilinirken Fâtih devrine aktaramayız.

(1) Bu plânlar Top Kapı Sarayı Mi'marlığı'nca yapılmışdır. Kendilerine teşekkür ederiz.

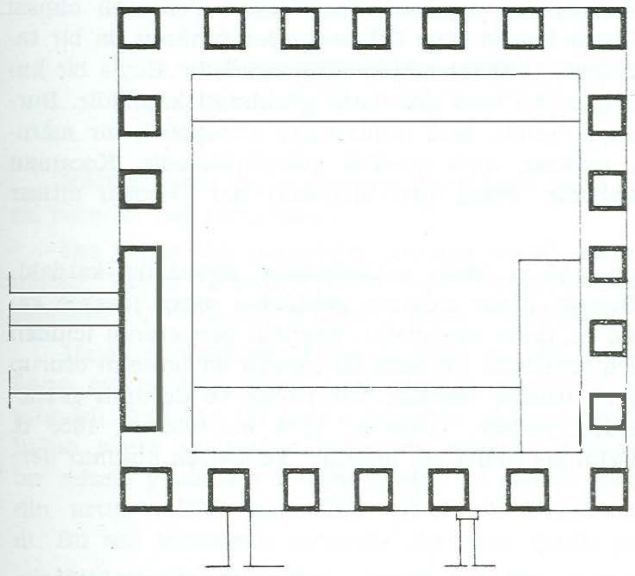
(2) Aygen Bilge, Fâtih Zamanında Top Kapı Sarayı Suyu. Türk San'atı Târîhi Araşdırma ve İncelemeleri Mec. II. 215-222. S.

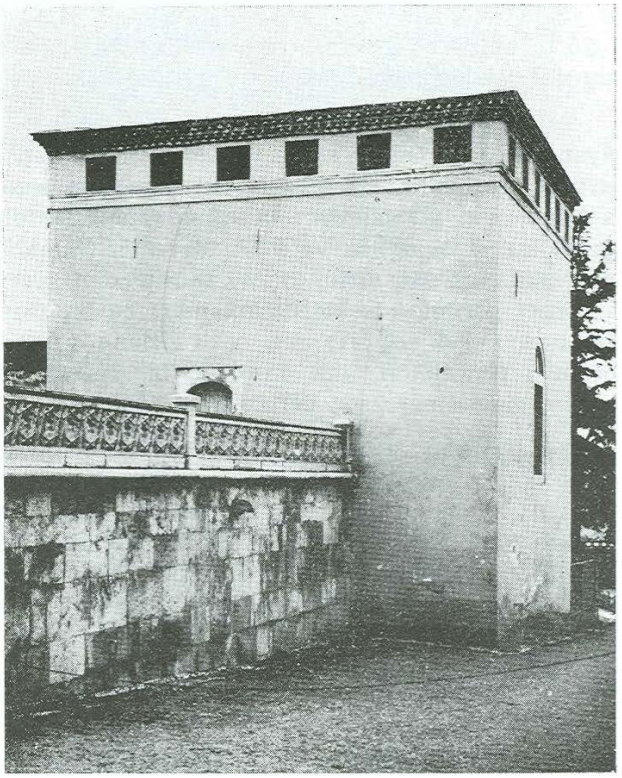
1053 a. R. : Tarassud Kulesi-Hekim Başı Odası zemin katı plânı

1053 c. R. : Tarassud Kulesi-Hekim Başı Odası makta'ı

1053 b. R. : Tarassud Kulesi-Hekim Başı Odası üst kat plânı

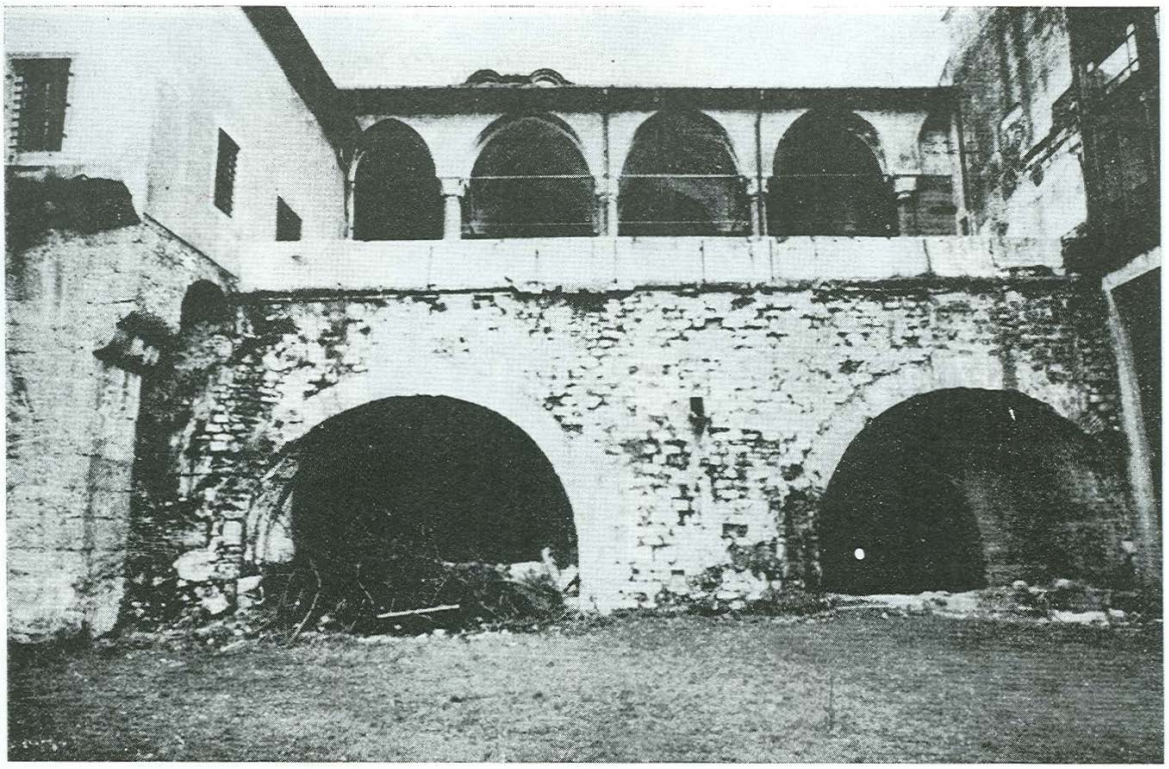
1053 d. R. : Tarassud Kulesi-Hekim Başı Odası

Bu makaalede Top Kapı Sarayı suyuna 'âid ma'lûmât da vardır. Onları Dolab Ocağı bahsinde söylemişdik; tekrârına lüzûm yokdur.

⁂

Top Kapı Sarayı her bakımdan Edirne Sarayı'ndan büyük, üstün, teferrüatlıdır. Pek büyük Birinci Avlu'su fazladır; Fâtih Köşkü ve Çinili Köşk gibi, 100 m. boyunda Has Ahır gibi parçaları mukaayese edilemez. Meselâ orada matbahların kubbeleri 5.75 iken, burada 7.30 dur; demek sâhalarında %60 fazlalık vardır.

Böyle iken buranın oraya nazaran bir eksiği var zanneden çıkabilir. İstanbul'da bir Cihânnümâ bilemiyoruz; bir Cihânnümâ olduğuna dâir de hiç bir vesîkaya rastlanmadığı, bütün târihleri hulâsa eden baş tarafdaki izâhatla sâbitdir.

1054 a. R.: Emânât-ı Mukaddese taraçası altında, Sünnet Odası bodrumuna bitişik Cihannümâ bodrumu

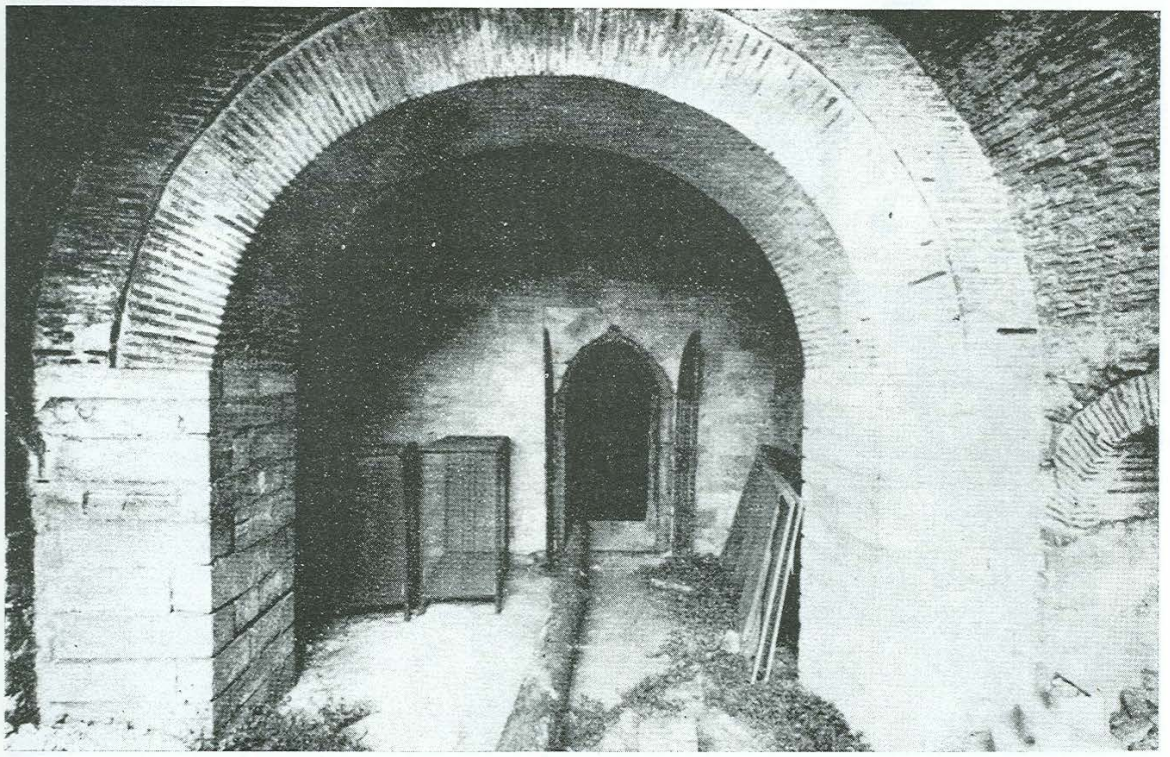
Ammâ biz, bir Cihânnümâ'nın bodrum katının başlandığına dâir kuvvetli bir delîl bulduğumuza kaani'iz. Fâtih Köşkü bendinde bahsedeceğimizi söylediğimiz binâyı şimdi kaydediyoruz.

Sünnet Odası'nın garb yüzünün altında, 10.0 m. içeride üç tarafı temâmen toprak içinde, cebhesi kesme taşdan; iki pencereli bir mahzen vardır. Çok sonradan önüne, ortasında 1.5 m. genişliğinde bir takviye kemeriyle bölünmüş 10.0 m. kadar derinlikde bir tonoz eklenmişdir. Kesme taş cebheye tuğla tonozun yanaşdırıldığı, eklendiği, âşikârdır. (1054 a. R.) de iki tonoz ve ara kemer görülmekdedir. Arkada, yukarıdaki revak Emânât Hazînesi, solda çıkıntılı duran üst binâ Sünnet Odası'dır. (1054 b. R.) de birinci tonozun başlangıcı, sarkma kemer ve ikinci tonoz ve şimdi kapı yapılmış olan, pencerenin birisi bellidir. Sağ tarafdaki yapı da Gözdeler Dâiresi'dir.

Bugün dış zemîn, ilk zemândan çok yüksekdedir. Aşağıdan Gözdeler Dâiresi çıkması altına ulaşan sath-ı mâil zemînden iki metre kadar aşağıdadır. 10.0 m. lik tonozun dibinde görülen pencerelerden soldakinin alt sövesi ve onun üzerinde kesilip alınmış parmaklıklarının demir ucları hâlâ duruyor. Bunun iç tarafında ve sağ pencerenin iç ve dışında söve yuvaları bulunmakdadır. Şimdi kapı olarak kullanılan bu boşlukların aslında pencere olduğu muhakkakdır. Dışarının eski seviyesinde olan iç döşemeye de ancak merdivenle inilebilmekdedir.

'Umûmî vaz'ıyetini îzâh etdiğimiz bu mahzene aslında, İncirlik'den, ya'nî bağçeden giriş çıkış yokdur; yalnız yukarıya bir merdivenle bağlıdır; demek bir bodrum katıdır. Bu bodrumun yalnız garb tarafı açıkdadır; üç taraf temâmen gömülüdür. Yalnız şimâl tarafındaki iki derin eyvanın sonundaki höcrelerin kemerlerinin en tepesinde parmaklıklı birer ufak pencere varmış; onlar da şimdi gömülüdür. Diğer iki cebhede bu tepe penceleri de yokdur. Bu şimâl tarafı üst zemîni ilk yapılışda, ya bu pencerelerin altına kadar gelmekde veyâ bu iki pencere en üst seviyede birer nefeslikle hava deliği vazîfesi görmekde idi. Biz bu ikinci şıkka ihtimâl veriyoruz. Çünki önü açık olsa idi, zemîn şimdiki seviyesine yükseltildiği zeman parmaklıklara kadar örülmesi îcâb ederdi. Halbuki parmaklıkların arkası boşdur; demek Sünnet Odası yapıldığı zeman nefeslikler üstden örülmüşdür; daha fazla tahkıyke bugün imkân yokdur. Bu düşünce ile üç tarafın temâmen gömülü olduğu anlaşılır.

Bu mahzen 7.30×7.30 eb'âdında dört gözden mürekkebdir; bağçe tarafında olanlardan bir dânesi çapraz, diğer üçü üstüvânî tonozla örtülüdür. Arkadaki ikisi 4.5 m. genişliğinde bir kemerle birbirine bağlıdır. Ölçülebilen ara duvarları 4.50 m. gibi, ancak kal'elerde tesâdüf edilebilen bir kalınlıkdadır. Önde sağ odadan arkaya, demir parmaklıklı, 38 sm. lik geniş mermer söveli bir pencere ile arkaya iki yüzde de söveli bir kapı dehlizi, sol odaya böyle bir dehliz-geçid ile, demirli bir pencere ile ayrılan ve içinde bir kuyu bulunan daha dar ikinci bir dehliz vardır. Soldaki odada arkaya yine bir kapı dehlizi ve yukarıya çıkan merdivenin kapı ve pencereleri bulunmakdadır; (1054 d. R.). Bu plân ancak götürülen seyyâr lâmbalarla çıkarılabilmişdir. Zîrâ içerisi zifirî karanlıkdır.

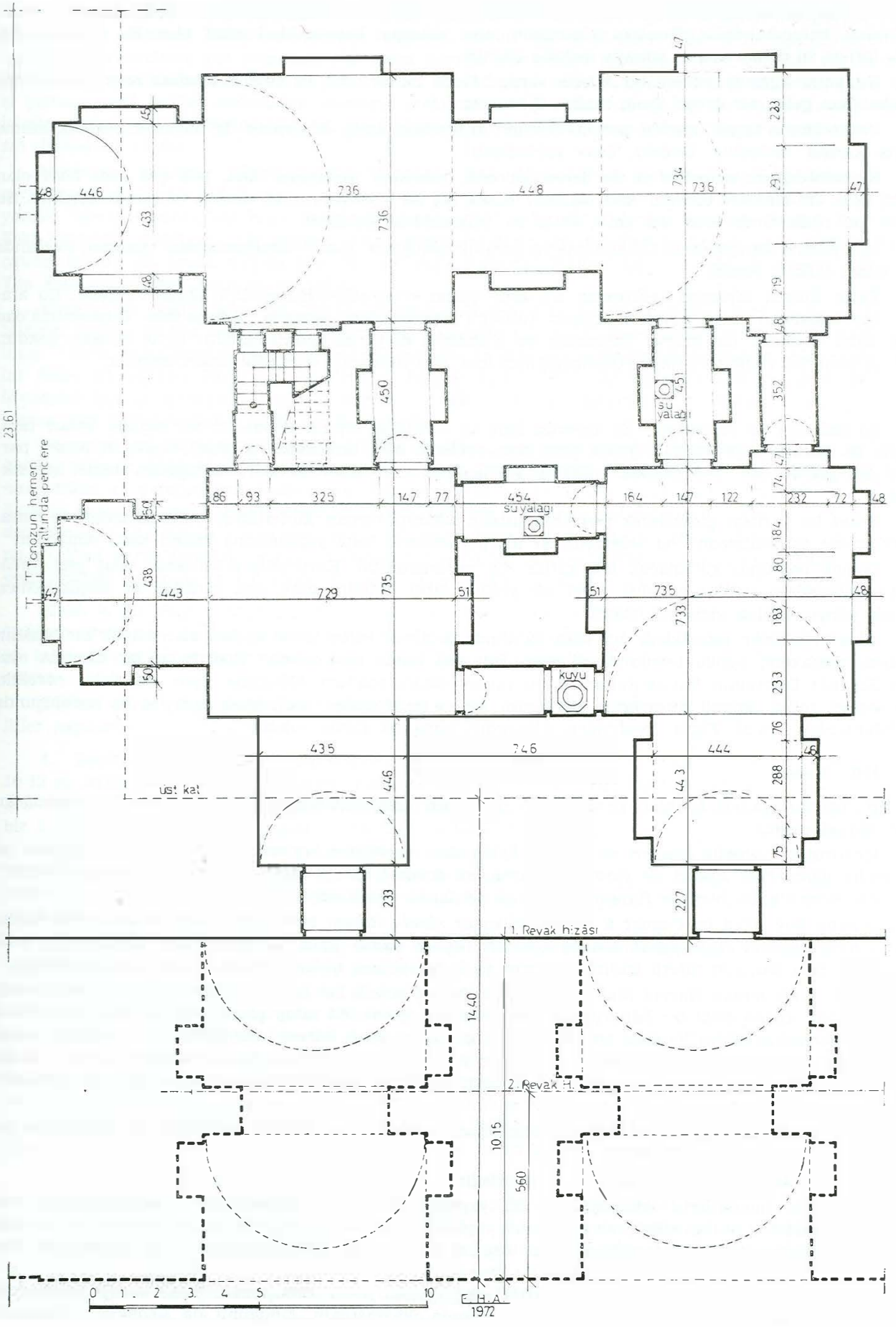
1054 b. R.: Emânât-ı Mukaddese taraçası altında, Sünnet Odası bodrumuna bitişik Cihannümâ

Bu dört odanın ikisinde birer, çapraz tonozlu olanında iki 'aded 4.50 m. genişlik ve derinlikde iki eyvan ve sayısız höcre vardır; eyvanlar ve arkadaki bir odada da sekiler bulunmakdadır.

Eyvanlar hâric, içden içe 19.0×19.0 olan bu murabba' binâ nedir? Olsa olsa bir kuleye temel vazîfesi gören bir bodrumdur. Binâ biraz kullanılmışdır. Fekat ancak ön pencereler kapı yapıldıkdan sonra bağçe tarafından girilmişdir. Yukarıdan inilmemişdir. Ağzı duvarla örülü bulunan merdivenlerden çıkıldığına dâir bir iz, bir aşınma aslaa yokdur. Fekat dîğer taraflarda aşınmalar, eskimeler bârizdir; 'ilâveler ta'diller yapılmışdır. Meselâ üç kapı, bir de kuyu dehlizinin yan duvarlarına iki tarafdan 27 şer santim duvar eklenmiş geçidler 2.20 - 2.25 iken 1.70 - 1.75 e indirilmişdir. Bir dehlizin sövesi duvara yapışmadan kalmışdır. Bu dehlizler niye daraltılmışdır? 'Akıl almıyor. Tuğla döşemeler aşınmışdır. Bunlar binânın kullanılan kısımlarıdır. Ba'zı tafsîlâtı da verdikden sonra netîce hakkında hâsıl olan kanâ'atı söyliyelim:

1054 c. R.: Cihannümâ'dan i'tibâren Bağdad Köşkü'ne kadar görünüş.

1054 d. R.: Cihannümâ bodrum plânı

Çapraz tonozun sıvası olduğu gibi kalmışdır; uclarda i'tinâlı yapılmış zülfeli sarkmalar vardır. Mermer söveler ve kemerler çok kalın ve dikkatli işlenmişdir. İki dehliz de sekiz köşeli, damarlı ve su yalakları bulunmakdadır. Bunlara döşemenin suyu gidemez; kapı eşikleri mânî' olur. Bu yalaklar olsa olsa ibrikle su döküp abdest almaya mahsûs olabilir.

Kuyunun ağzında yüksek bir bilezik vardır. Fekat bu bir tabî'î su kuyusu mudur? Kırk Çeşme veyâ Halkalı'dan gelen bir suyun ayağı mıdır? Bilinemez.

Cebhe kesme taşdır; içeride, pencere söveleri arasındaki kısım da öyledir. İç duvarlar tek tük kesme taşla karışık molozdur. Öndeki 'ilâve tuğladandır.

Bu anlatdığımız murabba' ve son derece kuvvetli, muhkem başlanmış binâ, pek çok katı hâvî olan dört köşe bir binânın bodrum katı olabilir; başka hiç bir şeye yarayacak vasıfda ve şartda değildir. Bu kule, bu cihânnümâ belki 8-9 katlı, 40-45 m. yükseklikde olabilirdi.

İşte Edirne Sarayı'ndaki Cihânnümâ'ya karşılık olduğuna kaani' olduğumuzdan mahzen hakkında bu kadar tafsîlât verdik.

Fâtih Sultan Mehmed vefâtından 2.5 sene kadar evvel Bâb-ı Hümâyûn'u ikmâl etmişdir. Bu arada, her bakımdan daha büyük mikyasda tutduğu İstanbul'daki sarayda, Edirne'deki Cihânnümâ'dan çok daha kıymetli bir kuleye başlanmış ve irtihâliyle de yarım kalmış olabilir; böyle misâller çokdur. Ancak yazılı bir vesîkaya istinâd ettiremediğimiz için, sıra numarası vermedik, araya koyduk.

*
**

Şu hulâsayı da ekleyelim : Bu mevcûd bina üç tarafdan toprak içindedir; tek açıkda kalan tarafında da aslında kapı yokdur. Şimdi giriş olan yerlerde dört tarafından sövelere saplanan demir parmaklıklı pencere idi; parmaklıklar sökülüp yol açılmışdır. O halde bu bodruma tepeden inmek kalmakdadır.

Fekat bu vazîfeyi görebilecek merdiven üstden tıkanıp heman körletilmiş, kullanılmamış ve basamaklar hiç aşınmamışdır; bu sebebledir ki alt pencerelerin kapı yapılmasına lüzum hâsil olmuşdur.

Demek bodrumu kullanacak üst katlar hiç yapılmamışdır. Körlenmiş merdivenin çıkış yeri, Emânât-ı Mukaddese revâkının gelişi güzel bir yerine isâbet etdiğine göre, ona yaradığı da düşünülemez. Zâten yarasa altdan giriş verilmezdi.

Mevcûd bodrum muhakkak, bir plân dâhilînde tasavvur edilip üstde katları olan büyük bir binânın parçası olacakdır; bunda tereddüd edilemez. Bu binâ hangi devirdendir? Bodrumun bir kısmına oturan Emânât Dâiresinin Yavuz Sultan Selîm yapısı olduğu ma'lûm olduğuna göre, bu daha evveldir. Ve sedleri tutan istinad duvarlarını bir kısmı yerine geçdiğinden, muhakkak Saray'ın ilk kuruluşunda yapılanlardan, ya'nî Fâtih Devri'nden olacakdır; buna da şübhe yokdur.

800. Harem

Bu bendin başında târîhleri ve vesîkaları sıralarken yazdıklarımızdan Harem'i 'alâkadâr edenleri kısaca tekrarlayalım:

Kritovulos *"...Büyük kapıları ve fırın ve hamamları geçdikden sonra yüksek burcları ve Harem ve Selâmlık dâirelerini, ziyâfet ve yatak salonlarını ve devâir-i sâireyi ihtivâ eyliyen asıl saraya girilirdi."* diyerek Selâmlık ile berâber Harem'i ve yatak odalarını tasrîh ediyor.

Dursun Bey *"Çün bu Cennet û kusûr-i bî kusûr sûret-i itmam buldı Eski Saray ki pîr şeklin bağlamışdı Hısn-ı hasîn-i muhassenât olmağa kerâmet ihtisâs buldı"* ifâde burada Harem kuruulp pîr şekli bağlayan Eski Saray'ın 'iffetli kadınlara, ya'nî yaşlı saraylılara melce' olmasına emir çıkdı demekdir.

Neşrî *"Kule yapub Hazîne idüb andan Eski Saray'ı yapub bir kal'e-veş Harem çevirdi Anda tavattun itmeyüb andan dahî bir kal'e yapub harem idinüb içinde 'âlî saray yapub ânı tahtgâh idindi Dâim anda mütemekkin olurdı Ve dahî bir tarafda bir 'âlî bağçe açub harem çevirdi."* Bu beyandaki ikinci Harem kelimesi çevre ve kapalı muhît demekdir; fekat dâimâ orada oturduğunu söylemekle ya'nî bizim bugün kullandığımız ma'nâ ile husûsî ikaametgâh edindiğini bildiriyor ki, bu Harem Dâiresi demekdir. Bunda şübhe yokdur.

İbn-i Kemâl'in, Fâtih'in şehir içinde kalmaması lüzûmu hissedildiğini bildirmesi ikaametgâhın yapıldığını ve taşınıldığını söylemekle birdir.

'Âlî'nin ifâdesi ma'nâ i'tibâriyle tıbkı böyledir.

Bütün bu müelliflerin ikaametgâhın ilk yapıdan olduğunu bildirmelerine mukaabil yalnız başına Evliyâ, Harem'in Sultan Süleyman zemânında yapıldığını söyler. Ammâ Evliyâ bu sarayın ölçüsünden, târih 'ibârelerine, ta'rîf ve tavsîfine kadar hepsini çok, pek çok hatâlı yapmışdır bu sözüne nasıl inanalım?

Halil Edhem Bey, Evliyâ'yı nakl ile iktifâ eder. İsmâil Hâmî Dânişmend, Yeni Saray yapılıncaya kadar Eski Saray'da oturduğunu bildirmekle, burada ikaametgâhı olduğunu da söylemiş bulunmakdadır.

Yılmaz Öztuna Bey, Fâtih'in Eski Saray'ı beğenmeyip oturmakdan vazgeçdiğini yazar. Bütün bunlar yukarıda 'aynen nakletdiğimiz metinlerin parçalarıdır. Görülüyor ki, Evliâ Çelebi'den gayrısı, ikaametgâhı ve ikaameti Fâtih'den sonraya almıyor; ammâ yine de târihlerin Harem'in inşâ edildiğini bildiren bu ma'lûmâtına göz yumulup, çok sonra burada oturulduğu söylenmekdedir. Meselâ, 1971 sonundaki açılış merâsiminde, Harem'in III. Sultan Murad zemânında buraya yerleşdiği bildirildi. Buna karşı şaşmaz inşâî deliller mebzûldür; bunların etrâfıyla zikri tabî'îdir. Ammâ bir de, Harem'in inşâ edilip, içinde (temekkün) edildiğini bildiren, 'umûmî geniş ma'lûmâtdan başka, Saray'da geçen vak'aların vâzıh delâletleri vardır.

Matbahlar bahsinde, Tâc'üt-Tevrâîh, Müneccim Başı, Hammer'den naklen Top Kapı Sarayı'nın ve surlarının pek harâb olduğunu ve Sultan Bâyezıd için çatma ve geçme ağaçlardan odalar yapıldığını yazdık. Mevzû'-ı bahis Top Kapı Sarayı iken, ve ondaki tahrîbât söylenip dururken Sultan Bâyezıd'in Eski Saray'da oturduğu 'akla gelmez. Zâten müellifler saray deyince Saray-ı Cedid'i kasd ederler. Tabî'î çatma odalar da orada yapılmışdır. Demek değil Kaanûnî, Sultan Bâyezıd bile ilk günlerinden beri Top Kapı Sarayı'nda ikaamet etmişdir.

Meşhûr bir târîhî vak'a da Sultan Bâyezıd'ın Haremi'nin, ikaametgâhının Yeni Saray olduğunu bildirir. Yavuz Sultan Selîm, Yeni Bağçe'den babasıyle görüşmek üzere kalkıyor; Tâc'üt-Tevârîh kavlince: *"Kapu halkı önünce piyâde ve süvâr ikaamet-i vezâif-i hizmete dâmen dermeyân olub revân oldılar Bâb-ı Hümâyûn'a karîb gelicek Yeniçeri bölüğü iki cânibden saf bağlayub âyin-i pişînleri üzere selâmlayub tevkıyr merâsimin tevfîr eylediler"* (1). Demek Sultan Bâyezıd Yeni Saray'da oturuyordu ki Yavuz onu görmeğe Bâb-ı Hümâyûn'dan geçdi.

Hammer ise: *"Bâyezıd Pâdişahlık 'alâmetini bir hakîm sükûniyle üzerinden terk ile Yeni Saray'dan hemen çıkmak tedârikine musâra'at gösterdi. Yeni Pâdişâha şân ve uzun 'ömür temenniyâtında bulunan halkın ve yeniçerilerin âvâze-i mütekerririnden bî huzûr olması bâis-i isti'câl oluyordu. Selîm Eski Saray'a kadar babasına refâkat eden kuvve-i muhâfazanın başında bulundukdan sonra Yeni Saray'a avdet ederek.."* (2) ifâdesiyle mes'eleyi pek açık ortaya koymakdadır. İsmâil Hâmi Bey (3) Yılmaz Öztuna (4) Yeni Saray'dan Eski Saray'a nakletdiğini söylerler. Harem'in Fâtih devrîni zâten yazdı idik. Bâyezıd devrini bu kadar tafsîl etdik. Kaanûnî devri iddi'âsını düşünmeğe bile artık lüzûm yokdur.

Kaldı ki III. Sultan Murad fikri nereden çıkdı? Anlamak mümkin değildir. Rivâyet ediyorlar ki Hurrem Sultan'ın cenâze namazı Ayasofya'da değil de Bâyezıd'de kılınmış. Eğer Yeni Saray'da oturmuş imiş, Bâyezıd'a götürülmezmiş. Buna karşı bir şey söylemek zâiddir; ve fikir beyânından ictinâb ederiz.

Târîhî delîller bunlardır; belki daha bilmediğimiz bir şeyler olabilir. Bildiğimiz inşâi işâret ve delîller sayısızdır.

1. Başlanan tesviyenin devam etmesi ve bu 'ârızâlı toprağın bir nizâma sokulması mecbûrîdir; 10-12 m. irtifâ'ında istinâd duvarlarıyle başlayan Has Ahır, Matbahlar, Fâtih Köşkü duvar üstünde dururken Harem'e isâbet eden şevler dağ başı gibi bırakılamaz; duvarlar ve duvarların üstünde hiç değilse bir kısım taraçalar ve korkuluklar ve en tâbî'i ihtimâlle, daha çoğunda binâlar vardı. Bu sedlerin hizâsı da, şimdi Sarayın Halic'e en yakın binâları olan III. Sultan Osman Köşkü'nden ve arkasındaki (Havuzlu Bağçe — Asma Taşlık) denen taraçadan geride ve Has Ahır, Perde Kapısı sath-ı mâili duvarları hizâsında idi. Adı üstünde, buna direklere oturan asma bağçeler ilâve olundu; Harem ancak o zemân, Fâtih Devri'ndeki hudûddan taşdı.

Harem'in iç, ya'nî şimâl tarafı da, yalnız bir katı ikmâl edilebilmiş, Edirne Sarayı'ndaki Cihânnümâ'ya karşılık düşen bodrum, şarkı İç Hazîne - Silâh Müzesi, Ağalar Câmi'i ve Has Oda ile çevrilmişdi. İstinâd duvarları ve onlarla vücud bulan düz sedler ile aralarından döne, döne yükselen meyilli yollar ve Fâtih Devri'nden olduklarında şübhe bulunmayan saydığımız binâlar ve başkaları Harem'in ilk inşâsındaki zarfını, hudûd ve temelini gösterir. Bu günün zorlama ta'bîriyle buna alt yapı diyelim. Bir kere bunlar yapılınca, etrâfı binâlarla çevrili, alt zeminden 12-13 m. yüksekte pek büyük bir sâha boş bırakılamazdı. Eğer bir binâlar takımı için geniş bir düzlüğe ihtiyac duyulmasaydı, istinâd duvarlar çok da içerilere, İç Hazine'ye kadar çekilir, ileriye yürüdükce irtifâ'ı, dolayısıyla masrafı artan, o çok yüksek sedlerden ve lüzûmsuz boş yerler bırakmak gibi gülünc bir halden kurtulunurdu. Bu inşâî delîller Harem'i tek başına göstermekle berâber, te'kid edici başka sebebler de vardır.

2. Hudud içinde, İkinci Avlu'da 'umûmi ve tûlânî mihvere nazaran Raht Hazinesi sırasında, ve Perde Kapısı'ndan girince soldaki dik yokuş ve ona 'amûd dönerek inen iki kol hizâsındaki Kızlar Ağası Köşkü (1055 a. R.) ve ona bitişik Çamaşırhâne (1055 b. R.), Harem'in başlangıç binâlarıdır. Birinci resimde sağda görülen kubbe Raht Hazînesi önündeki binâlar, daha arkaya düşen harâb binâ Zülüflü Baltacılar Koğuşu, kemerli binâ Kızlar Ağası'nın hayât-açık sofasıdır. İkinci resimde Çamaşırlık ve ilerisinde Usta Dâiresi (câriyelerin kalfası) ve daha ileride III. Selîm Odası ve Hünkâr Sofası kubbeleridir.

(1) Hoca Sa'deddin, a.e., 2.C., 201. S
(2) Hammer Tercemesi, a.e., 4. C., 86. S.
(3) Dânişmend, a.e., I.C., 424. S.
(4) Öztuna a.e., 4.C., 178. S.

1055 a. R. : Top Kapı Sarayı'nda Kızlar Ağası Köşkü (1939)

İşte Çamaşırlık ve Usta Dâiresi'ndeki kat silmeleri Fâtih Devri'nin çift kavallı üslûbunda olup, hilâfsız bir eşi Vâlide Taşlığı'nın dört cebhesinde de vardır, (1055 c., 1055 d. R.). Bu kısımlara Vâlide Taşlığı'nın en yakın kenarı mihvere muvâzî istikaametde 75.0 m., ileri kenarı 95 dir. Taşlık ve üç katlı cebheleri, etrâfında binâalar olması neye yapılsın? Muhakkak burada ikaamet yerleri vardı. Bunlar da Ocaklı sofa cihetine doğrudur.

Demek takrîben, 100-105 m. lik bir kısım bir çırpıda, 'aynı üslûbla yapılmışdır. Biz de Harem'in Fâtih Devri'ni Vâlide Taşlığı dış kenarına kadar ve Halic'e doğru da Câriyeler Dâiresi'ne, Çamaşırlık hizâsına doğru kabûl ediyoruz.

3. Ma'lûmdur ki Hırka-i Sa'âdet Yavuz tarafından getirilince, Altın Yol, bu evvelden mevcûd Vâlide Taşlığı'nın yanından, yeni dâireye kadar temdîd edilmişdir. Bu da bir işâretdir.

4. Fekat III. Sultan Murad mes'elesi, bu sultanın Harem'in bânîsi olduğu da nereden çıktı? Bânî olmadığı, evvelden mevcûd Harem Kapısı'nı ta'mîr etdirmesinden bellidir. Araba Kapısı denilen, Kubbe Altı yanındaki basît medhâl daha evvel mevcûd idi ve III. Sultan Murad bu sevimsiz kapıyı ancak ta'mîr etdirmişdir; üstünde 10 beyitlik bir kitâbe vardır; (1). Kapıya bitişik Zülüflü Baltacılar Koğuşu'nu da 'aynı pâdişâh ta'mîr etdirmişdir, (2).

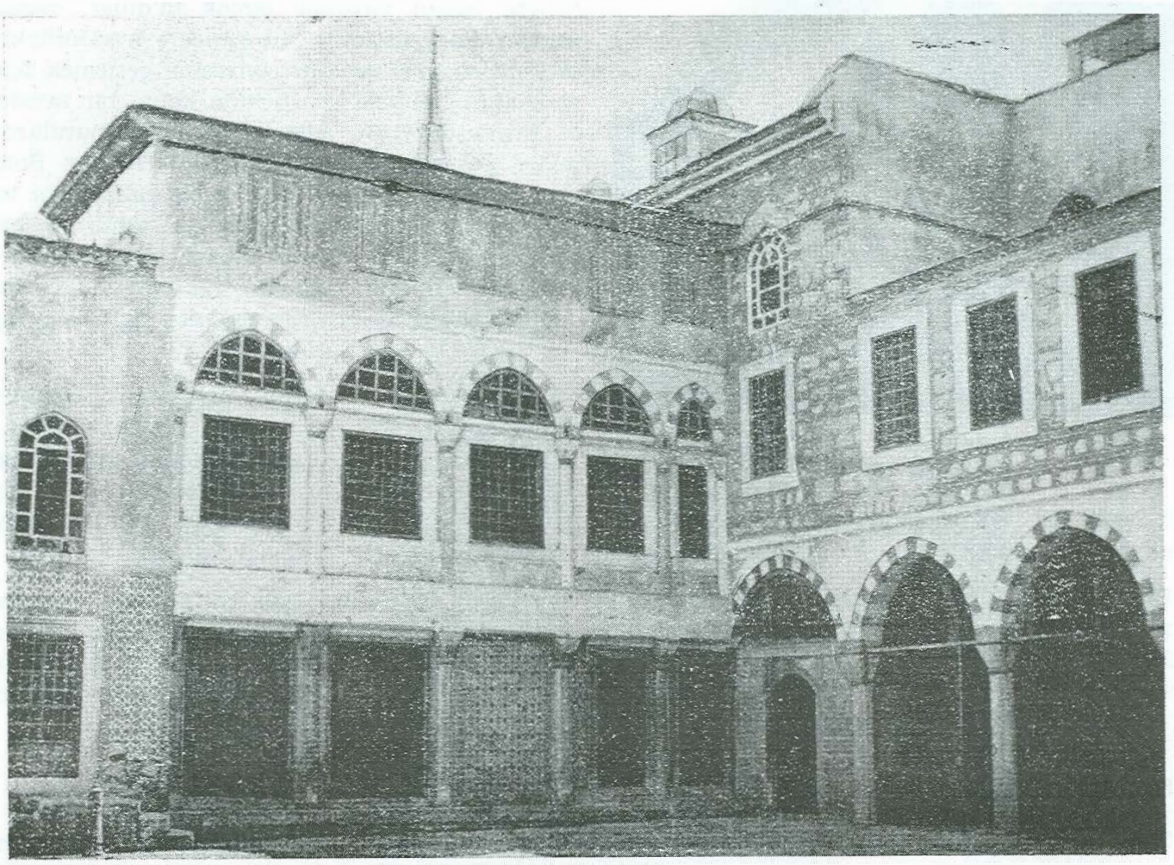
Araba Kapısı üstündeki kitâbede, Pâdişâhın Tûran'ı fethedecek kudretinden ve Gürcistan'daki fütûhâtının medhinden sonra 5. ve 6. beyitleri bu kapının diğer Saray kapıları denlû şanı olmadığından.

1055 b. R. : Top Kapı Sarayı'nda Kızlar Ağaşı Köşkü ve Çamaşırlık (1939)

(1) Abdurrahman Şeref, a.ma., 458. S.

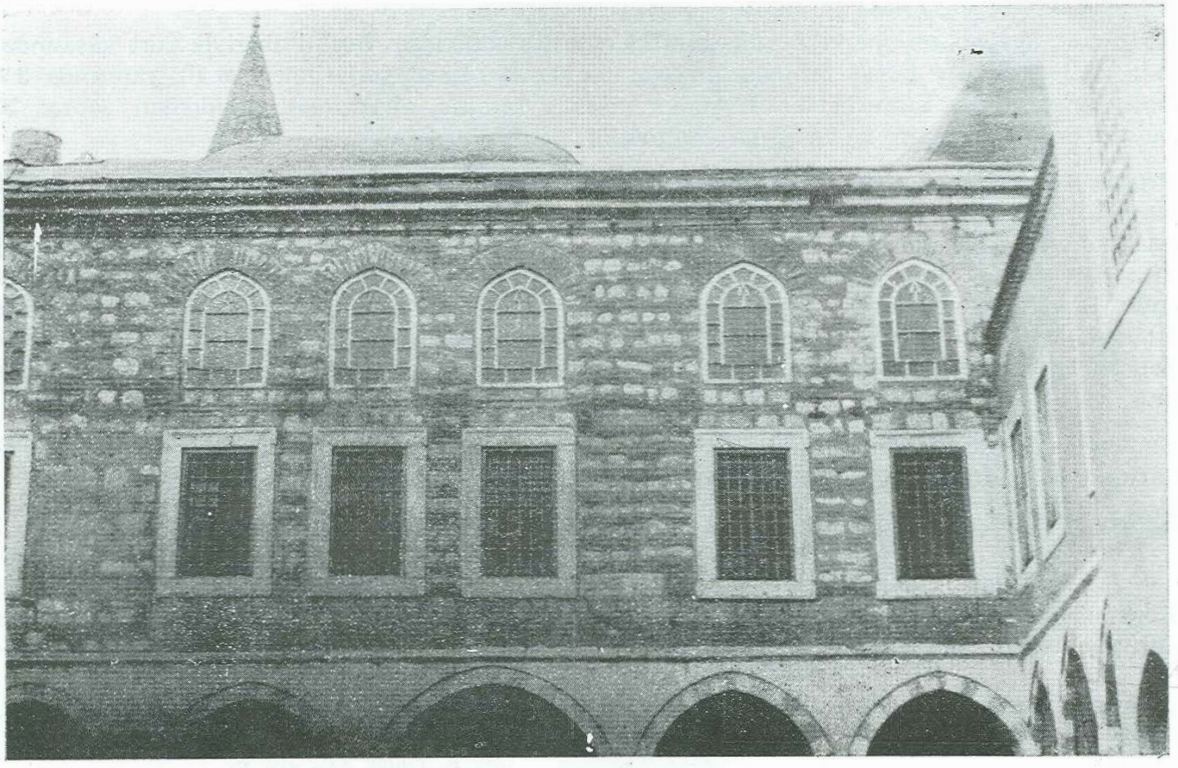
(2) Abdurrahman Şeref, a.ma., 343. S.

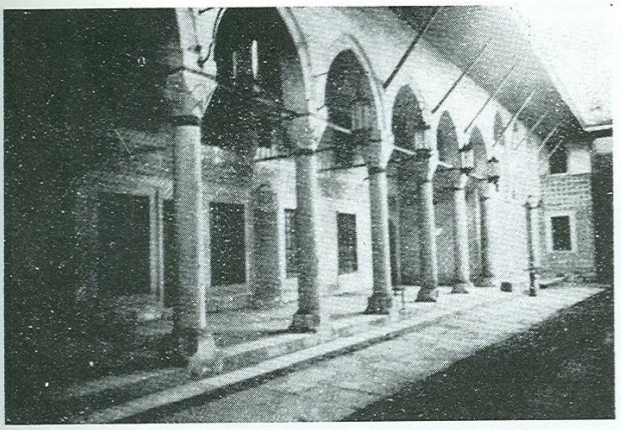
1055 c. R. : Top Kapı Sarayı'nda Vâlide Taşlığı ve kesilmiş eski silme (1950)

Mehmed Ağa'nın recâsıyle Pâdişâh tarafından ta'mîr edildiğini bildirir; iki mısra' da 'aynı 996 (1587 - 1588) senesini gösterir.

Peki Sultan Murad'dan evvel bu kapı mevcûd idi; bu anlaşılıyor; ondan sonrası, ilerisi hemen boş mu idi? Kapı bir kıra, sahrâya mı açılıyordu? Nasıl olur ki Sultan Murad bu kapı ta'mîrinden 10 sene evvel kendi meşhûr yatak odasını inşâ etmiş, bunun için de Çeşmeli Sofa'nın, yatak odası önündeki av-

1055 d. R. : Top Kapı Sarayı'nda Vâlide Taşlığı cenûb cebhesi (1950)

1055 e. R. : Top Kapı Sarayı'nda Harem Ağaları Koğuşu ve Taşlığı (1939)

lucuğa bakan yüzünde birçok ta'dîller, değişmeler yapmış, kapı üstünün dış pencere evsâfındaki penceresini bozmuş ve tam gönyesine getirmek için duvar kalınlığını bile bir tarafda kalın, bir tarafda ince tutmuşdur? Bu işler, daha evvel buralarda bir şeyler olduğunu gösterir. Hattâ Hünkâr Sofası'na yeni bir kapı açdığına göre o da daha önce vardı. Demek kapıdan i'tibâren 120 m. dâhilinde bir çok binâlar vardı. Bu Araba Kapısı'nın Harem'in avlular tarafından tek medhali bulunduğunu ve ikincisi olan Kuşhâne Kapısı'nın muhdes olduğunu İç Hazîne bahsinde yazmışdık.

İşte bunlar Harem'dir; içinde de muhakkak ve muhakkak oturulmuşdur ve Vâlide Taşlığı'ndan sonra, işte Ocaklı ve Çeşmeli Sofalar ve Hünkâr Sofası, onlara civar dâireler, hamamlar eklenmiş (1), Fâtih Devri'nde olduğunu bildiğimiz Vâlide Taşlığı'ndan da 25 m. ileriye varılmışdır. Bunlar bilindikce Harem'in III. Sultan Murad devrinde yapıldığını söylemenin hiç bir mesnedi kalmaz; 'indiyyât olur.

Bizce Harem Ağaları Dâiresi de ilk devirlerdendir. Harem için daha fazla bir şey söylemek istemiyoruz. Çünki adım adım, santim santim ayıklamak kaabil değildir. Bu 'umûmî hükümler dâiresinde, ileride son derece titiz, son derece içden ve aşk derecesine varan bir dürüstlükle yapılacak aramalar, büyük rölövelerden sonra ancak Harem'in mi'mârî künhü anlaşılabilir. Bunlarsız biz Harem'de plânlar koymak istemeyiz; böyle bir davranış, düşünce ve usullerimize sığmaz.

801. Çinili Köşk

Sarayın dış çevresinde, koruluklar içinde yapılan bu köşkün nev'i şahsına münhasır, Osmanlı mi'mârîsinde mevkı'i devamlı ve te'sirli olmadan kalmış, bir husûsî tertîbdedir. Koskoca İstanbul'u alan Fâtih Sultan Mehmed'in ba'zı tavsiye ve teşvîkler netîcesinde, böyle bir süslü binâ yapdırmak, gaa'ile, zahmet, yorgunluk içinde geçen hayâtına biraz renk katmak istemesi kadar meşrû' ne olabilir? Nefsine bu ikrâma yerden göğe hak kazanan birisi varsa o sultandır.

Fâtih, kendi gözüyle böyle bir binâ görmemişdir; köşk büyük Selçuk üslûbundadır; o da oralara gitmemişdi. Bir akrabânın, şu bizim tarzımız da bulunsun gibi bir isteği böyle bir arzûya yol açmış olabilir. Âzerbaycan'dan bu tarafa gelenler, Osmanlı Devleti'nin bayrağı altına koşanlar ise katarlar teşkîl ediyordu.

Köşk dört eyvanlı bir merkezî sahn etrâfında tertîb edilmişdir. Esas i'tibâriyle dört köşesinde dört müstakıl, mihverde beş köşeli bir çıkıntılı oda ve geride hizmet yerlerinden ve ilk yapısında 2.70 m. lik ahşâb bir revakdan mürekkebdir. Bugünkü mermer revâkın, ahşâb olan yandıkdan sonra, XVIII. 'asırda yapıldığı ve revâkın 1.5 m. daha genişletildiği anlaşılmakdadır.

Değişikliklere ve binânın târîh boyunca geçirdiği safhaları anlatmaya başlamadan evvel 'umûmî olarak şunu söyliyelim ki, Osmanlılar bu binâ tarzını ve cebhelerin bu kadar mebzûl çini ile süslenmesini; bilhassa kubbelerin ve yarım kubbelerin oturtulmasında kaburgalı diyebileceğimiz, bir ağaç yaprağının kabartılı damarlarına benziyen çubukların terkîbinden doğan şekillere rağbet etmemişler, benimsememişlerdir. Büyük Selçuklular'da, sonra onları taklîden Safevîler'de ve ekseriyetle şimdiki İrân sâhasında tatbîk sâhası bulan bu tarz meselâ 481 (1088) târîhli İsfahan Mescid-i Câmi'i (2), 552 (1157) deki Sultan Sencer Türbesi (3), 941 (1534-1535) de, Safevî devrinde Ardistan Mescid-i Câmi'i (4) böyle kaburgalıdır.

Çinileri ve kaburgalı kubbeleri ile Selçuk üslûbuna yakınlığı zâhir olan bu köşkü yine o devrin kasırlarına benzetérek, ahşâb revaklı yapmışlardır.

Binâyı bu cihetleri göz önünde tutarak mutâla'a etmek lüzûmu kendini gösterir.

*
**

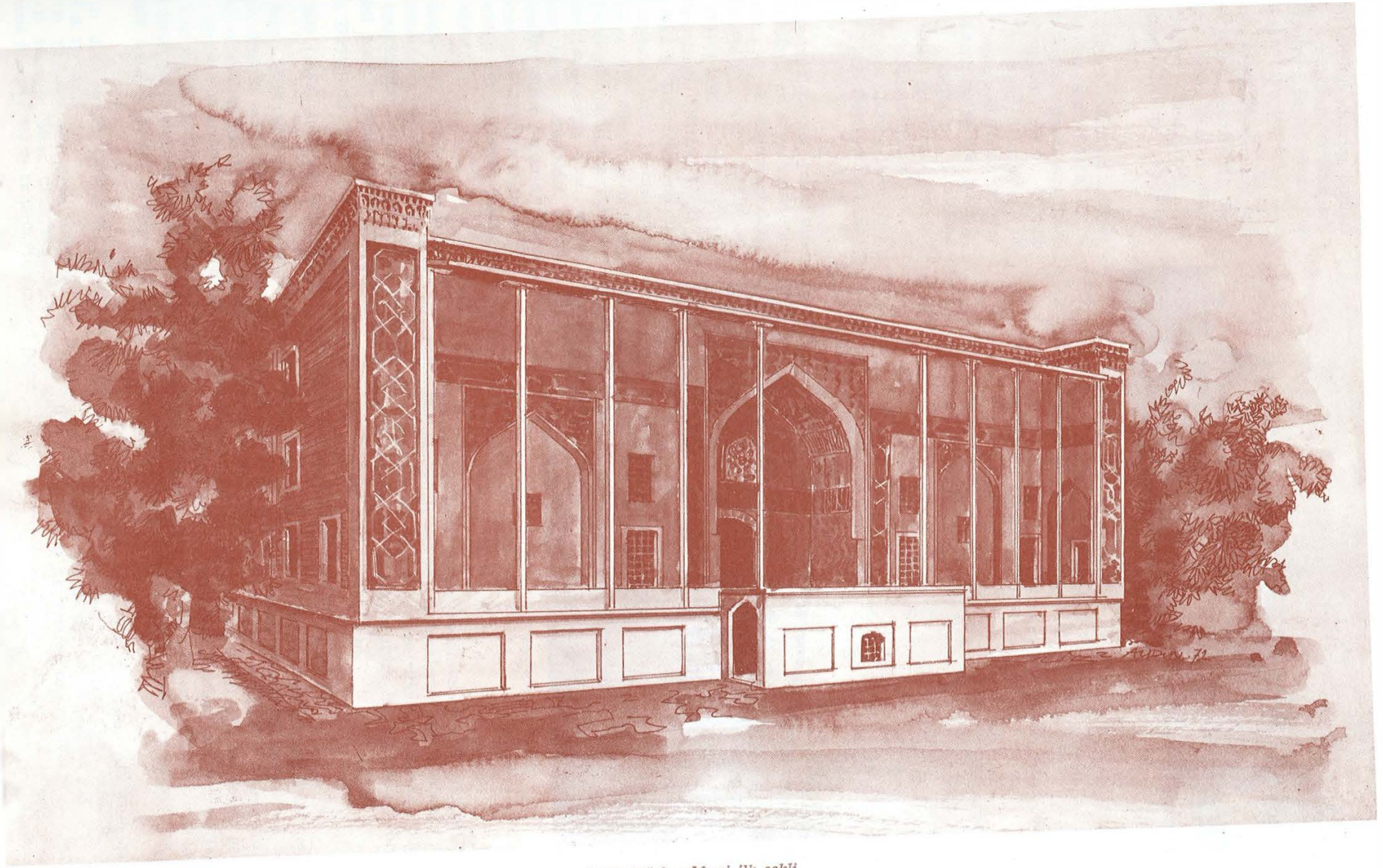
Köşkün önünde Ağa Çayırı, Ağa Yeri, Kalfa Yeri, Kum Meydanı gibi muhtelif isimlerle anılan büyük bir çayır vardı. Burada cirid, tomak, her nevi' cündîlik müsâbakaları, belki güreşler yapılırdı. Köş-

(1) Ahmed Refik, Mi'mâr Sinan, a.e., 71. S. Tezkiret'ül-Ebniye, Ser Mi'mâr Sinan'ın Saray'da 3 hamam yapdığını bildirir.

(2) A. Poppe. A Suivey of Persian Art, IV. C., 295, 296, 298. S.

(3) A. Poppe a.e., 310. S.

(4) A. Poppe, a.e., 327-328. S.

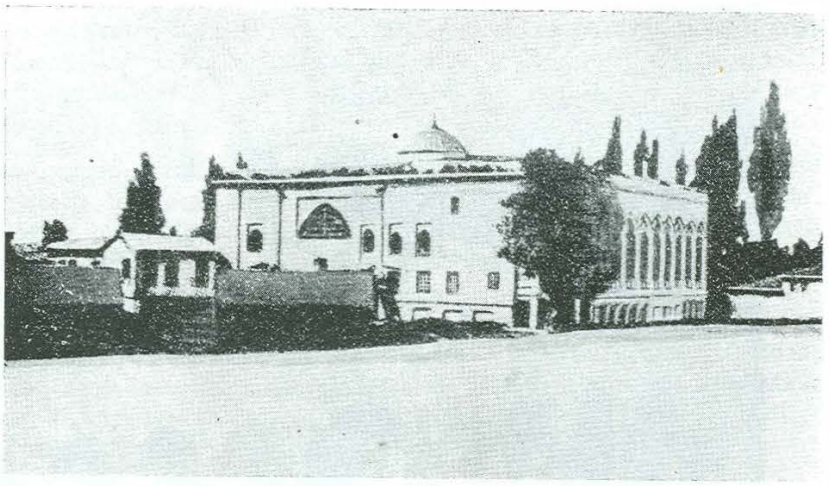
Çinili Köşk cebhesi ilk şekli

kün asıl o sevimli ahşâb sütûnları ve sayvanı altında oturup bunları seyretmek, mükâfalandırarak teşvik etmek üzre, devlet erkânı ve belki pâdişah seyrederlerdi.

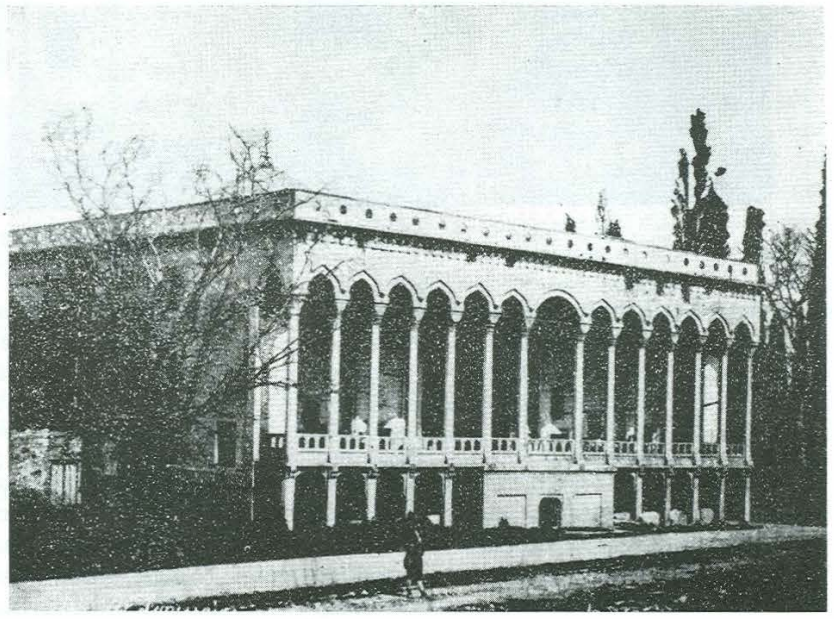
Köşkün ilerisinde şimdiki müzenin küçük kolu yerinde III. Mehmed Köşkü, Şark Eserleri Müzesi yerinde Sarayın Eczâhânesi, Ağa yerinde Mi'mâr Neşîmeni ve Şehremini Yeri vardı, (1).

III. Sultan Mehmed Köşkü ma'lûm ammâ, diğerlerinin Fâtih Devri'nden olup olmadıkları hakkında bir fikrimiz yokdur. Çinili Köşk'ün bodrumu önünde büyük bir havuz olduğunu Hünernâme'de resim mübhem bir şekilde gösterir; ne derece doğrudur; bilinemez. Çünki köşkden görünüşü pek hoş olamazdı; bodrumdan bile çok alçakda kalıyordu. Havuz Fâtih Devri'nden midir? Değil midir? Bilinemez.

Köşke hamledilmesi yanlış düşmeyecek târîh kıt'a ve 'ibârelerini yazmışdık. Bir de Karamânî Mehmed Paşa'nın بيت سرور terkîbi var ki 878 (1473) neîcesini verir. Bu terkîbi Tâcî Çelebi, (Sarây-ı Kâşî)'nin Fâtih Sultan Mehmed zemânında temamlanması târihi olarak gösterir; buraya 'âid olduğu şübhesizdir, (2). Kitâbe 877 olduğuna göre demek tam ma'nâsıyle sona ermesi bir sene daha gecikmişdir. Tâ'bir de güzeldir; bizim yukarıda işâret etdiğimiz gibi, Fâtih'in nefsine ikrâm etdiği bir meserret yuvasını îmâ ediyor.

1056 a. R.: Çinili Köşk'ün 1850 lerdeki bir resmi (Tahsin Öz Bey'in kitabından, 13. R.)

1056 b. R.: Çinli Köşk'ün 1875 den evvelki resmi

Köşkün bu tasvîri aşağı yukarı III. Sultan Mehmed Devri'ne 'âiddir. Ondan az evvel III. Sultan Murad zemânında ise, ufak fekat nefîs bir ta'dile uğramış, zemin katında ilerideki sol odaya, mermer üzerine resmedilmiş tavus resmi ve iki yanında şemse aynalı bir selsebil çeşme 'ilâve edilmişdir; bunun resmini mezkûr odanın ta'rifi sırasında koyacağız; iki tarafında altışar beyitlik iki manzûme vardır; târihi Dâ'i'nindir: ۹۹۹ جهان شاه چشمهٔ سر که تاریخ بر دیدی (1090-1091) tutar, (3).

1903 (1682) de ta'mîr edildiğini de, vesîkaya istinâden Tahsin Öz Bey bildiriliyor, (4).

Âsâr-ı 'Atika Encümeni A'zâsı, Târîhci rahmetli Efdâlüddin Tekiner Bey'in bize bildirdiği bir vesikada ise, köşkün esaslı bir manzara hattâ, daha ileri giderek hüviyet ve ma'nâ değişdirmesine yol açan hâdise zikredilmekdedir. Hazîne-i Hassa Sır Kâtibi Selâhi Efendi'nin *"Zabt-ı Vekaayi'-i Yevmiye-i Cenâb-ı Hazret-i Şehriyârî"* isimli ta'lîk kırması Ruznâmesi'nde (5), 1150 senesi Recebinin 26. Selâse gecesi (19 Teşrin-i Sâni 1737 Salı) Vekaayi'i sırasında *"...İrâde-i kazâ-yı Samedânî Hadîka-i Hassa derûnunda olan Sırça Saray-ı köhne revak ve kadîm'ül-bünyâdın içindeki ba'zı hademe iştigaal-i hizmet-i lâzime sebebiyle işti'â'l-i nâire-i kazaâ-i nâgihâniye sebeb-i 'âdî olacak ba'zı taksîrat-ı küllî hasebiyle sa'at beş*

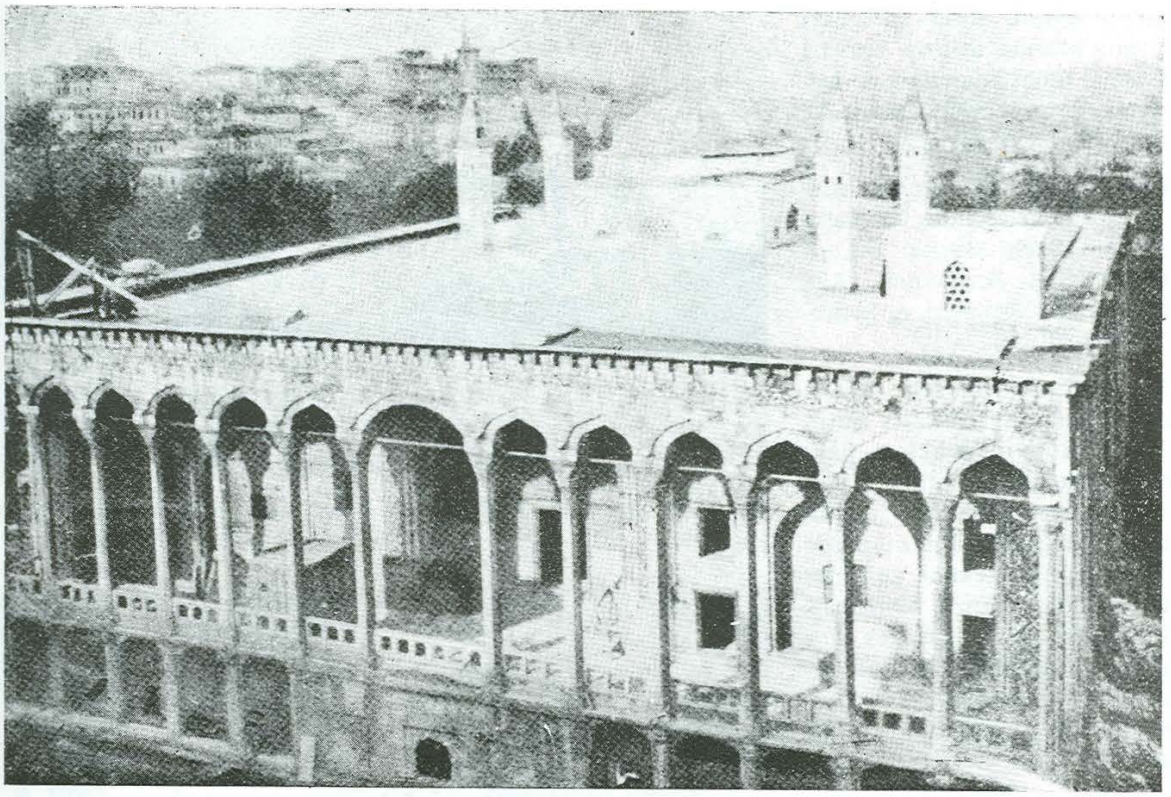
(1) Zarif Ongun, Çinili Köşk, Arkitekt M. 1941-42., 11-12. S. 252-259. S.

(2) Tâcî-zâde Sa'dî Çelebi, Münşe'ât, a.e., 58. S.

(3) Muzaffer Batur, Çinili Köşk'ün Yapısı, Vatan Gazetesi, 20 Eylül 1953 de bu târih manzûmeleri vardır.

(4) Tahsin Öz, Top Kapı Sarayı'nda Fâtih Sultan Mehmed II, 'Âid Eserler, Ankara 1953, 8. S., Bş. V.A., İbn'ül-Emîn Tasnîfi 1322 No: lu vesîkaya göre.

(5) İs. Ü. Kü. Türkçe Yazmalar. 2518 No: 157 yaprak.

1056 c. R. Çinili Köşk'ün Müze oldukdan sonra 1880 lerdeki resmi

de şerârerîz-i iltihâb olub der'akab bâlâ-gîr olmağın yalnız kaimmakam Paşa ve Sekban Başı kulları tulumbacı hıdematıyle duhûl-i saraya müsâ'ade kılınıb kârgîr binâ ve kâr-ı kadîm ve ebniye-i mülasıkadan hâlî olmağla bir mahalle sirâyet itmeden sa'at sekize karîb b'il-külliye intifâsı haberi tahrîk-i rikâb-ı isti'cal Balat Kapusun mütecâviz mahalden 'atf-ı zimâm-ı 'avdet kılınmadığın rûz-ı mezbûr 'adem-i Dîvân-ı 'Âlî ile nüzhetgâh-ı 'aliyelerinde cânişîn-i âram olmışlardır"

Bu kayıddan yangının hademenin ehemmiyetli kusurları yüzünden ezânî saatle 5 de ya'nî, mevsim nazar-ı i'tibâre alınınca, bugün kullandığımız ölçü ile, saat ondan biraz evvel, çıkan yangın köhne revâkı tutuşdurmuş, ve üç saat sürmüşdür. Revâkın ve sayvanın yanması mı bu kadar devâm etmişdir? Yoksa rûznamçecinin lûgat paralayarak söylediği, bâlâgir, ya'nî üstü tutdu ta'bîrinden, yangının çatıya da sirâyet etdiği ma'nâsı çıkar mı? Çatıya ateş gelse de bizi birinci mertebede 'alâkadar etmez. Mes'ele ahşâb revâkın yanmasında ve yeni bir şekil revak yapılmasına yol açmasındadır. Bu da olmuşdur. Ammâ bu kârgîr revâkın, 1737 den sonra, ne vakıt yapıldığına dâir henüz bir vesîka bulamadık.

Fekat binâ 1875 senesine kadar bu vaz'iyetde durmuşdur, (1056 a. R.). Resimde çatı korkuluklarının dolu ve silmelerinin önünde otlar bitmiş vaz'iyetde, yandaki açık eyvanların kemerlerine kadar duvarla örüldüğü, yalnız kemerine parmaklık konduğu görülmekdedir. Bundan, müzeye çevrilirken yapılan ta'dilâtdan evvel eyvanların bozulduğu, duvarla örtüldüğü anlaşılıyor. Etrafda da bir çok barakalar göze çarpıyor. Bu resmin 1850 lerde çekildiğini tahmîn ediyoruz. Çünki müze olmadan ve ön merdiven yapılmadan, ya'nî 1875 den evvelki resminde, korkulukların şimdiki şeklinde sekiz köşe yıldız olduğu ve önündeki otların temizlendiği ve büyük eyvandaki kârgîr dolgunun kaldırılarak demir parmaklığın yere kadar indirildiği görülmekdedir, (1056 b. R.). Bu resim Sultan Hamîd Albümü'nden alınmışdır, (90763 No:). Belki müze için ta'dilât başlayıp yan eyvan, henüz dışarıya taşan merdiven yapılmadan çekilmişdir; önde bağçe tarhı için alçak bir duvar da vardır. Müze oldukdan sonra köşkün 65 sene müddetle muhâfaza etdiği şekil (1056 c. R.) deki gibidir.Görülen taşkın merdivenin ortasından dikine bir merdiven bodruma iner.

Çinili Köşk'ün Âsâr-ı 'Atîka Müzesi ittihâzı için, Müze'nin Resimli Rehber adlı risâlesinde (1), Subhi Paşa'nın 1874 deki Ma'ârif Nâzırlığı sırasında teşebbüse geçildiği yazılı imiş; bunun doğru olmadığı Zarîf Onğun Bey'in yukarıda zikri geçen makaalesinden anlaşılıyor. Zarîf Bey 25 Remazan 1290 (13 Teşrîn-i Sânî 1873) de Cevdet Paşa'nın Nezâreti sırasında olduğunu gösteriyor. Ondan sonra 28 Şevval 1290, 12 Zi'l-Ka'de 1290, 23 Zi'l-Ka'de 1290 ve 23 Zi'l-Ka'de 1290 târîhlerinde musırren yazılan üç te'kîdle Ma'ârif Nezâreti'ne ve Hazîne-i Hassa'ya tezkireler gönderilmişdir. Bunların metinleri için mezkûr makaa-

(1) Âsâr-ı 'Atika Müzeleri Resimli Rehber, Devlet Matbaası 1934

leye mürâca'at kâfîdir. 12 Mart 1294 (25 Mart 1878) de ya'nî 5.5 sene sonra da ta'mîrâtın masraf defteri bildirildikden sonra, mevcûd eserlerin günlerden beri nakline devâm edildiği, ve ba'zı eksiklerin temamlanması ve henüz yapılmayan (taş merdiven) inşâsı, ve binânın içine konması mümkin olmayan büyük heykellerin muhâfazası için hârice yapdırılacak demir (plâka) için, Müze vâridâtından Hazîne'ye verilen ve altı pusulada gösterilen, cem'an 533 altın liranın Müze'ye i'âdesi istenmekdedir, (1).

Bu vesîkalar, 1873 de teşebbüse geçilen işin tahakkuk ederek 1878 de bitirildiğini ve merdivenin 1878 Mart'ından sonra yapıldığını gösterir. Bu geçen müddet zarfındaki mu'âmeleleri de ve binâda yapılacak değişiklikler hakkındaki teklîfleri biraz daha aşağıda yazacağız. Fekat daha evvel bu tahrîbin kimin eliyle yapıldığını görelim: Bu iş Monterano isminde bir mi'mâra havâle edilerek bir takım ta'dilât icrâ olunmuş ve bu esnâda (dâiren madar) duvarlardaki minekârî çinilerin kısmen kaldırılıp, kısmen üzerleri kireçle sıvandığını, yaldızlı çinilerin mahvedilmiş olduğunu Tahsin Öz Bey Vâhid Bey'in yazısından nakletmekdedir, (2). Bu tahrîbâtı yapdığı için merkum Monterano'ya para verilmiş. Bu kadar câhil olan idârecilerin, Avrupa döküntüsüne hayranlığı devam etdikce, dünkü Romanya Eyâletimizden getirilen bir türedi, değil sâde Çinili Köşk'e kasıdlı olarak, bütün Türklüğün köküne kibrit suyu döker de, kılımız kıpırdamaz, üstelik ne güzel oldu deriz. Bu zihniyet Tanzîmat'da başladı; bir 'asır sonra en iğrenç mertebesine vardı.

Tahsin Öz Bey'in, 'aynı makaalesinde hulâsasını verdiği 14 Mayıs 1291 (27 Mayıs 1875) târîhli Ma'ârif Nezâreti tezkiresinde, müzelerin herkesin gıbtasını çekdiği ve Avrupa'dan prenslerin vesâir müsâfirlerin evvelâ müzeyi aradığı bildiriliyor. Hareketini ecnebîlerin takdîr veyâ tenkıydine göre 'ayarladıkdan sonra irtikâb edilmiyecek kötülük yokdur. Mezkûr vesîkada, kasrın ilk yapısında kârgîr sath-ı mâiller ve kubbe ile örtülü iken, galibâ ta'mîr masrafından çekinilerek, ahşâb çatı ile kaplandığından, kubbenin pencerelerinin örtüldüğü, ve içeride bulunan 'ilâve bölmelerin Orta Sofa'nın ziyâsını kesdiğini, binâen'aleyh bu yerin (rûşenâ) olması için çatının kaldırılıp kubbenin meydana çıkarılmasını ve bölmelerin kaldırılıp mermer sütûn konulmağa mecbûriyet olduğunu yazdıkdan sonra, hâric merdivenlerin gaayet ziyk, ya'nî dar, bir yerde olması hasebiyle, âsâr-ı 'atîka'dan ma'dûd olup büyük eb'adda bulunan heykellerin oradan geçirilmesi gayr-ı mümkin olduğu ve böyle servet nümûnesi bir mevkı'in ilk nazara çarpan yeri medhâli olacağından, hem büyük eserlere yol açmak ve hem de (nümâyişli) olmak üzere, bir güzel medhal yapılması münâsib görüldüğü mezkûrdur. 'Aynı tezkirede yer yer aşınmış tuğla zemîne mermer ferşinin lüzûmlu görüldüğü ve keşif yekûnu 1932 altın lira ve 50 kuruş tutduğu beyân ediliyor, (a.e., 9. s.).

Bu tezkire, o dış merdivenin bu keşif tutarı ile de bitirilemediğini ve üç sene sonra ikmâli için, yukarıda istenilen 533 altına ihtiyâc kaldığını anlatıyor. Aradaki bölmelerin kaldırılması, çatının ref'i hakkında, zâten inşâî olarak bilinen hususların esbâb-ı mûcibesini de bir vesîkaya bağlamış oluyor. Bütün bunlara her kısmın îzâhında 'atıflar yapacağız.

*
**

Milletinden bu kadar soğumuş olan bir münevverler zümresinden daha ne bekleriz?

Sâye-i Yezdânî kelimesini şâkirdân-ı İrânî okumakdan başlayarak, eserin İrân san'atkârlarının elinden çıkdığını söyliyenler olmuşdur. Kitâbedeki orta kısmın sonlarına gelen bu terkîbde, kef harfi yokdur ki, şâkirdân olsun, ammâ işte okunmuş. Bu zihnî akışı doğuran da, bizden gayrı her şeye uluorta meclûbiye düşkünlüğüdür. 40 sene evvel söylenip duran bu kırâ'at şeklini Tahsin Öz Bey eserinde (7. S.) nakletmiş; Tevekkülî 'alâ Hâlikıy'daki 'alâyı da, 'aynı imlâda olan 'Ali gibi okuyarak, ma'nâ çıkarmaya uğraşmışlardır. Hikâye ve sâik hep birdir; Çinili Köşk'deki eserler hakkında, Arkeoloji Müzesi'nin, kendi mes'ûliyeti ve nâmı altında neşrolunan kitabda, islâmî malzeme'de dehşetli teşhîs hatâları da irtikâb edildikden başka mukaddeme (3), birçok yerlerde 'Ali ismi bulunduğundan ve kıvrımlı yazıların yalnız İranlılar tarafından yazılabileceğinden, İranlı işcilerin de çalışmış olmaları lâzım gelir, denilmekdedir. Bir kere o târîhde İran külliyen Şî'i değildi, hemen bu isme bakarak mezkûr hükme varılsın... Hem de, 'aynı mübârek ismi biz sünnîler her zaman kullanagelmişizdir. İran sonradan kesîf bir derecede şî'îleşmiş ve bütün halkının yarısı Türk olduğu hâlde, Türklüğe bu yüzden aykırı düşmüşdür. Bu ne basît, ne sudan muhâkemedir.

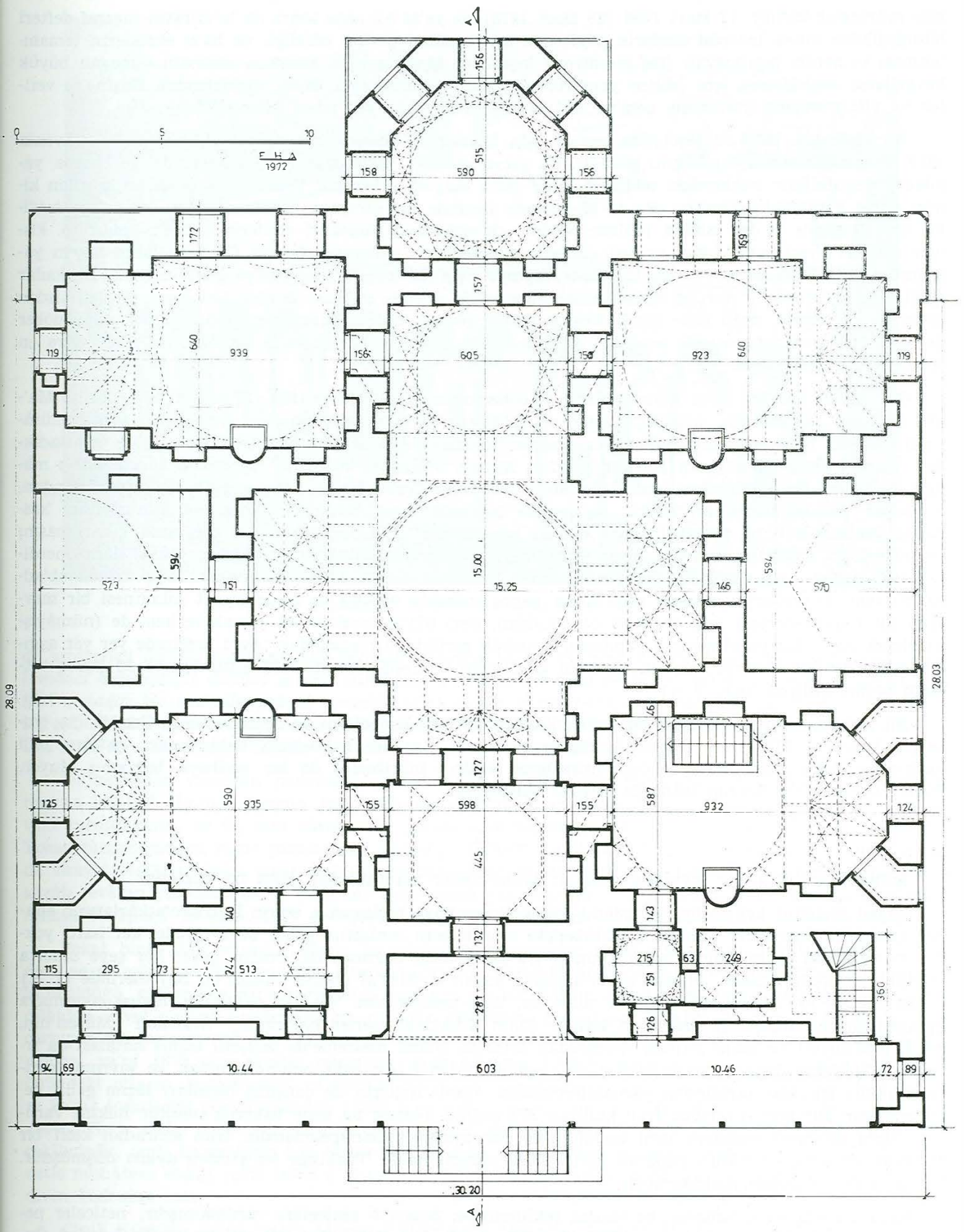
Kaari'lerimiz emîn olsunlar, bu okuma şekillerinden dolayı o netîcelere varılmamışdır; netîceler peşindir; okumada bir tereddüd oluverince, evvelden verilmiş hükme göre, okunuş uydurulmakdadır! Öyle vak'alarla karşılaşıyoruz ki, insan gayr-ı ihtiyârî, böyle bir paradoks açıyor.

*
**

(1) Zarif Ongun, a.ma., 256 ve 258. S.

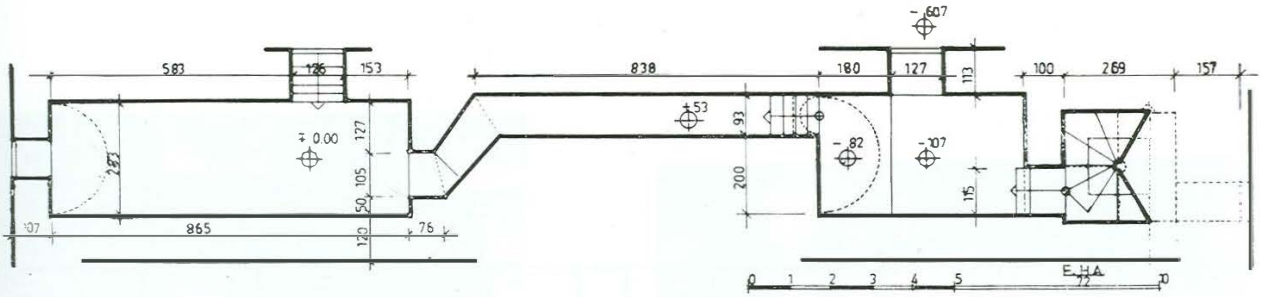
(2) Tahsin Öz, a.e., 9. S.; Müze-i Hümâyûn Rehnümâsı, İstanbul 1319 dan naklen.

(3) Ernst Kühnel, Die Sammlung Türkischer Islamischer Kunst im Tschinili Köschk, III. C., Berlin 1938.

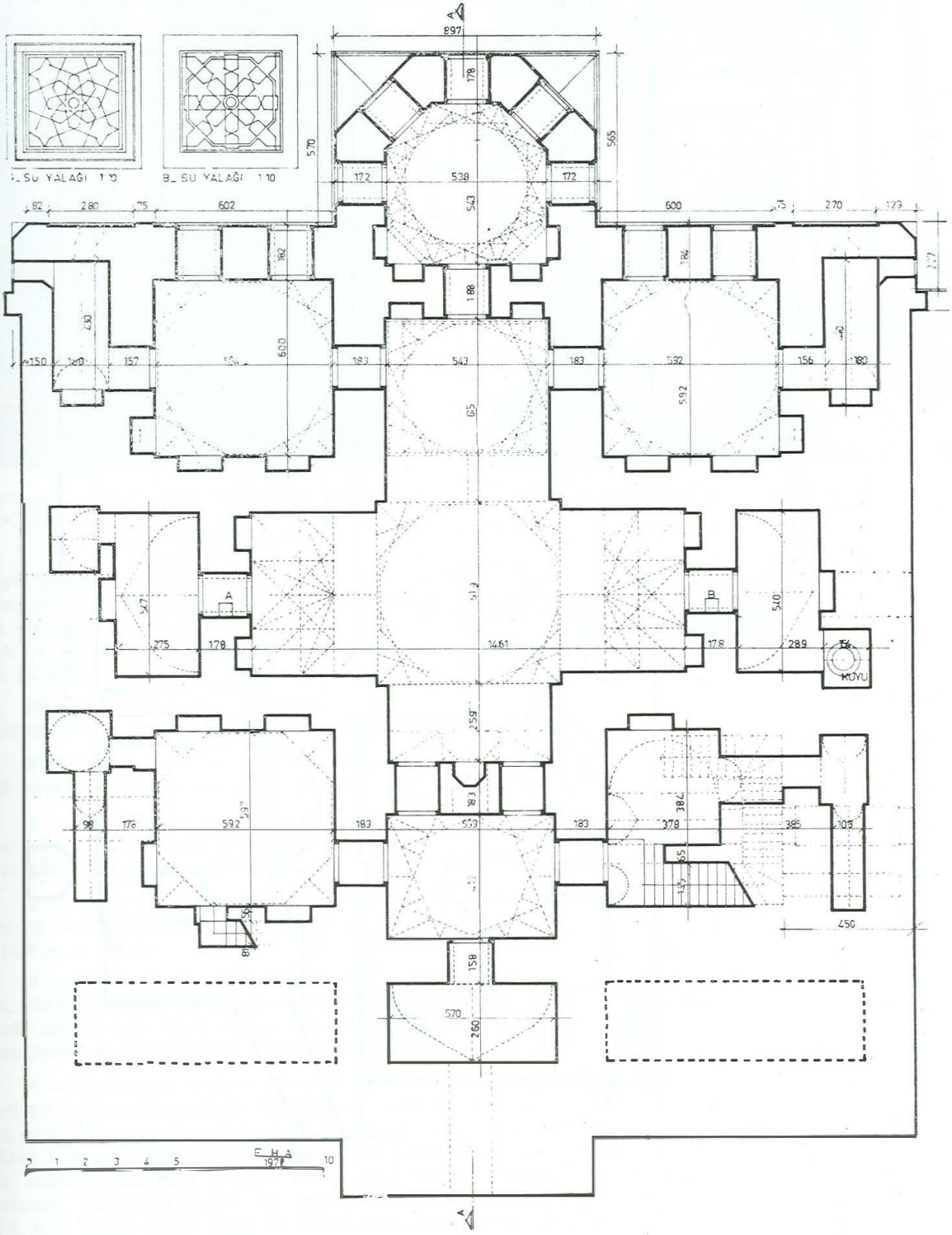

1056 d-1. R.: Çinili Köşk'ün zemin katı restitüsyon plânı

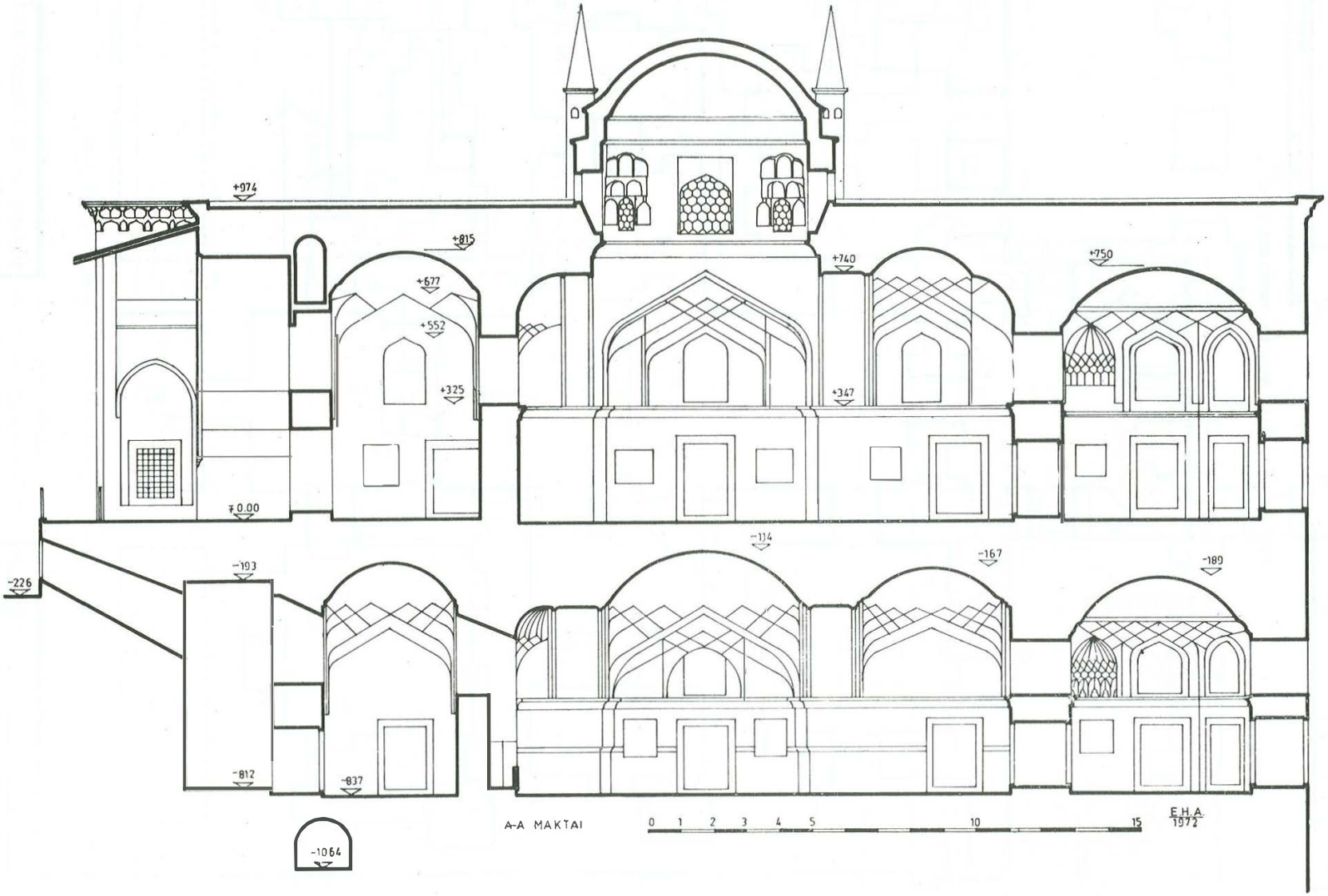
Köşkün zemîn katı, eski toprak seviyesinden,2.60 m. kadar yüksekde başlar. Bu yüksekliğe îki taraflı ve beşi 1.54, dördü 1.37 m. genişliğinde dokuz basamaklı bir merdivenle çıkılır. Aslında geniş olmayan bu merdiven 1150 yangınından sonra dış yüzüne dikilen direkler arasında ve 1.45 metrelik bir berzahın içine sokulmuşdur. Bugün Çinili Köşk'ün girişi pek iç açıcıdır, diyen çıkamaz. Bu sıkıntılı merdivenden çık ve fevkal'âde renkli, âhenkli bir eyvanın önünde kendini bul. Eğer bu eyvana gidilecekse, ta'

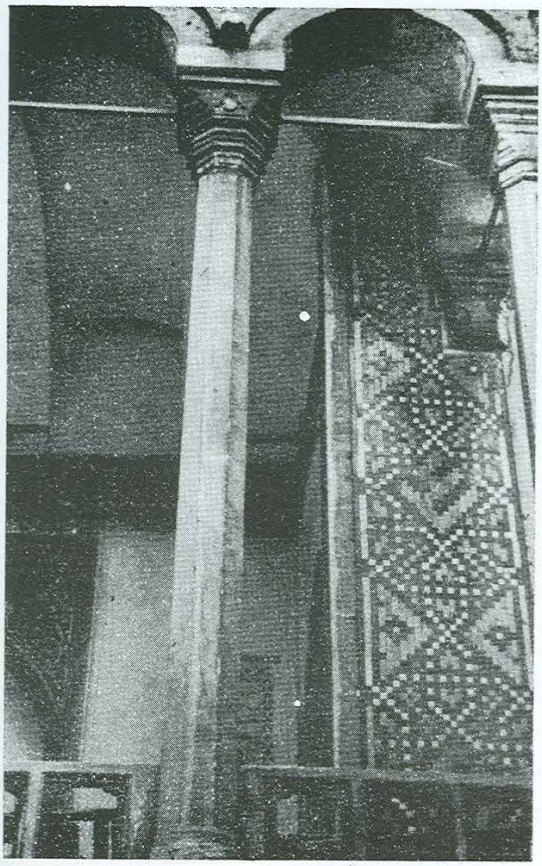
1056 d-2. R.: Çinili Köşk'ün asma kat plânı

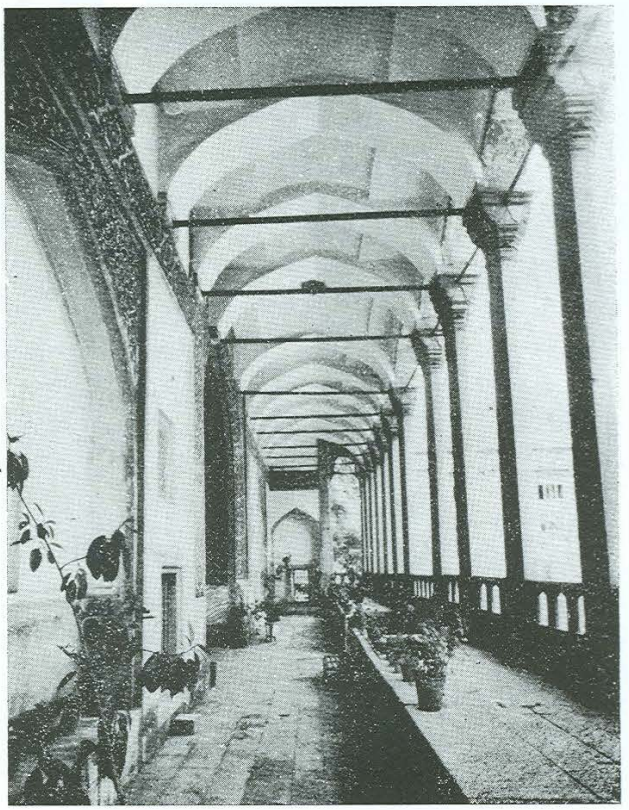
1056 e. R.: Çinili Köşk'ün bodrum katı restitüsyon plânı

1056 f. R. : Çinili Köşk'ün makta'ı (restitüsyonu)

1056 g-1. R. : Çinili Köşk'ün cebhesindeki eski revâkın bitimini teşkil eden ayağa siper olan direk ve çini bozularak konan yasdık

1056 g-2. R. Çinili Köşk'de eski revâkın bitimi olan ayağın 'ilâve kemeri yararak yükselmesi

kıyb edilecek yol da 'aynı evsafda, 'aynı açıklık ve ferahlıkda olmazsa, bizim mi'mârîmize uymaz. Bizim mi'mârî zihniyetimizde, binâ ferah başlar, ferahlayarak devam eder ve 'aynı kıvam ve rahatlıkla nihâyet bulur. Bu Bizans ve garb mi'mârîsi değil ki, kapkaranlık dehlizlerden geçirip şöylece parlak bir yerde insanı şaşkınlığa çevirmek sadistliğini göstersin. Bizde hayret ve şaşkınlık değil, samîmiyet ve dürüstlük esasdır.

Binaen'aleyh bu revaklı binâda merdivenin kasvetli, üstü basık, dar bir yerde olması, ilk girişin bu uygunsuzluğu, insanı düşünmeye sevkediyor.

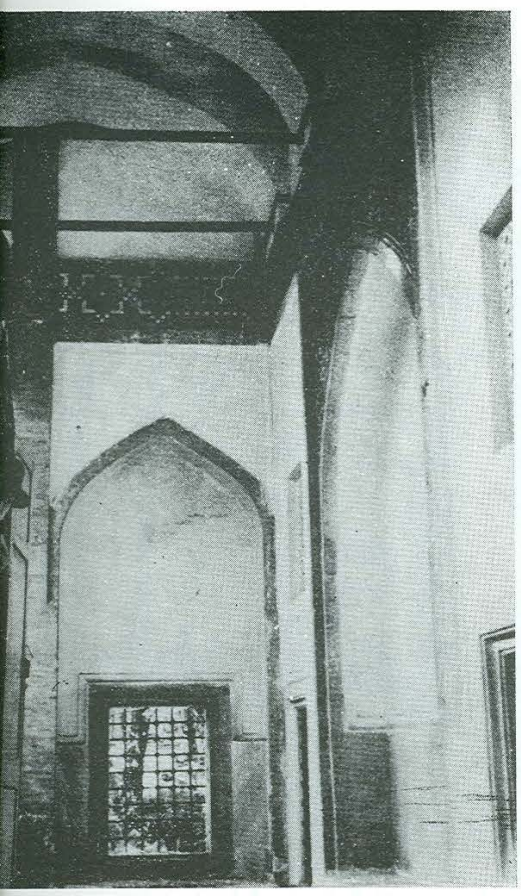
Fekat tedkıyk edince bu kusurun ilk yapıya 'âid olmadığı ve hatânın 1150 yangınından sonra, kârgîr revakların ilâvesinden ileri geldiği derhâl göze çarpmakdadır. Şöyle ki:

1 — Bir kere, (köhne revâkın) yandığı vesîka ile sâbitdir. Şimdi etrafında hiç ahşâb olmadığından yanmasına imkân olmayan bir mermer revâk vardır. Bu muhakkak yenidir. Tereddüde mahal yokdur. Fekat eskinin yerine mi yapılmışdır?

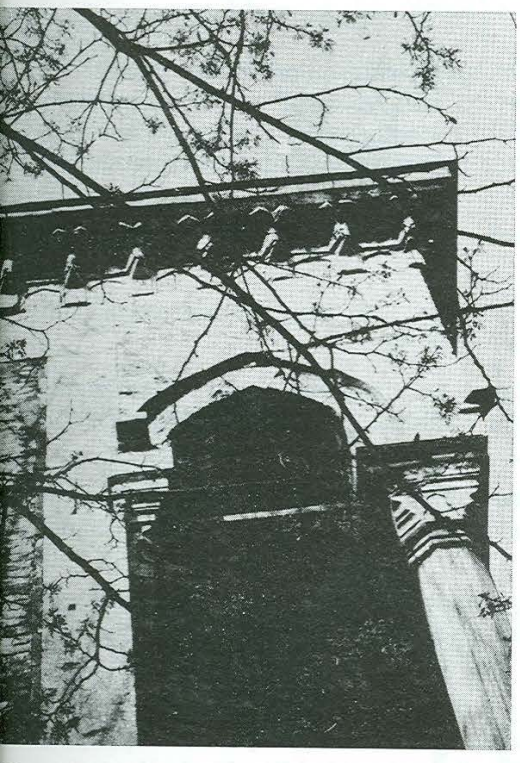
2 — Hayır bu revak, eski beden duvarlarının 1.38 m. ilerisine konan dört köşe direkler üstüne yapılmış, bu dört köşelere üst katda yüksek, pahlı direkler oturtularak revak meydana getirilmişdir, (1056 a., b., c. R.)

3 — Çünki şimdiki dört köşe direklerin arkasında ve sekinin altındaki duvar, 'aynen yanlardaki gibi, silmelerle çevrilmiş kitâbeli olduğu gibi, yandan gelen kat silmesi, sekinin döşemesinden 80 sm. aşağıda devam eder. Üstü kapalı yere silme konmaz; hattâ böyle görünmeyecek yere silmeli kitâbelerin yapılması da lüzûmsuzdur; 'abesin 'abesidir...

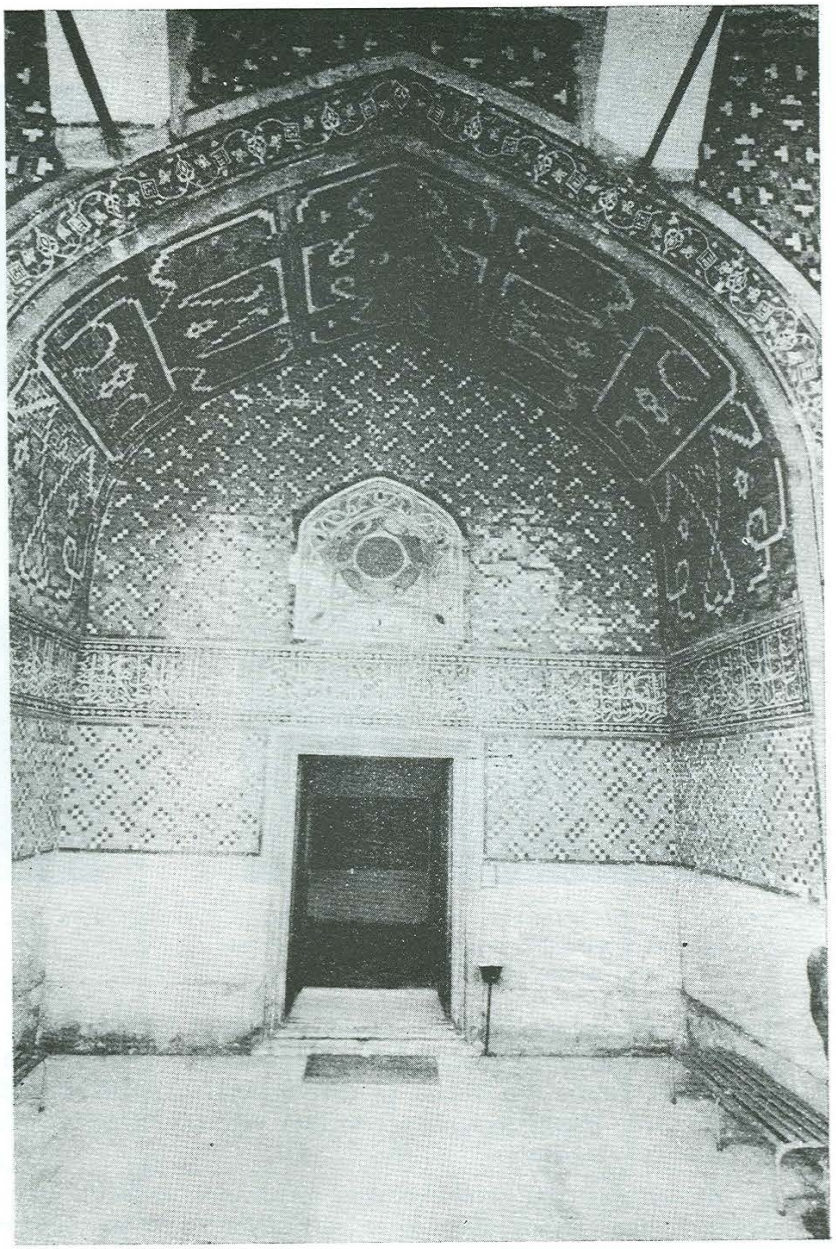
4 — Eski ahşâb revâkın pencereli yan duvarları gönye teşkîl eden, alnı mozayik çini ile kaplı yüksek bir ayakla bitmekdedir. Bu ayak bir bitimdir; bir sıra direğin nihâyetine bir bitiş, bir bağlantı teşkîl eder. Bunun önüne artık, siper olacak bir 'unsur konmaz. Halbuki sonradan pek yakınına bir mermer direk konmuş, çinilerin nizâmı bozularak tepesine bir takos yasdığı yerleşdirilmiş, kusuru kapamak için de, sökülen çinilerden etrafına bir su geçirilmişdir; (1056 g-1. R.). Üstelik bu ayak, yapılan yeni tonoz ortasına saplanmakdadır; bu gayr-ı 'uvzî ve inşâât seyrine muhâlif bir vaz'ıyetdir, (1056 g-2., 1056 g-3. R.). Tonoz ayağa basar ve orada biter; tonoz ayağı atlayıp öte tarafa geçmez. Ancak, burada olduzu gibi, ayak evvel, tonoz sonra olursa bu şekil meydana gelebilir.

56 g-3. R.: Çinili Köşk'de bu vaz'iyetin diğer resmi

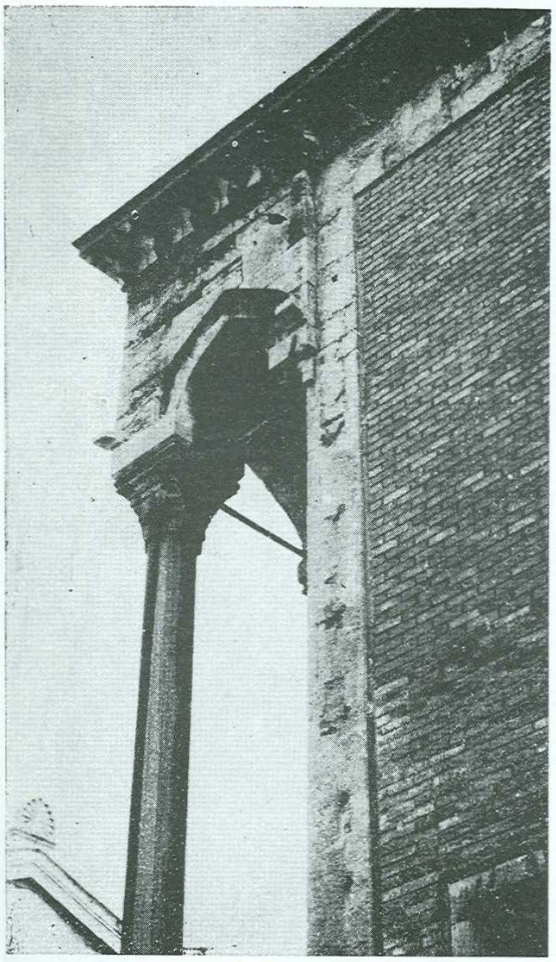
56 g-5. R.: Çinili Köşk'de, garb tarafında yama gibi eklenen 'ilâve kemer

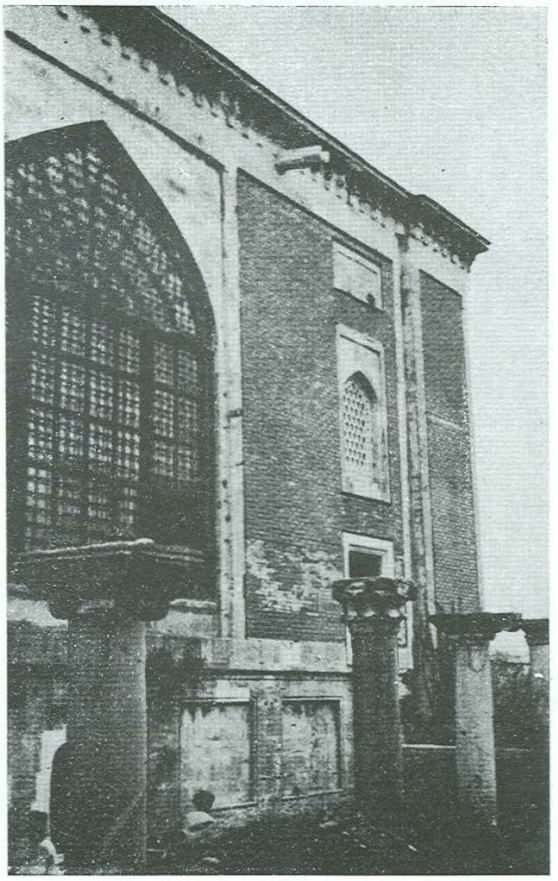
1056 g-4. R.: Çinili Köşk'de büyük eyvanda çinisi ve suyu tahrîb edilerek yerleşdirilen kemer ayakları

5 — 'İlâve kemer büyük eyvanın o güzel çinilerini ve etraf pervâzını tahrîb ederek yerleşdirilmişdir, (1056 g-4. R.). Burada iki kemerin çini zemînînin ve pervâzının tahrîb edildiği açıkdır. Bu pek bâriz bir delîldir.

6 — Bu 'ilâvenin yan duvarlarda eklemesi pek bârizdir; garb tarafında yüzüne berâber eklenmiş, fekat ne taşlarda bağlantı yapılmış, ne sıralar denk düşmüşdür, (1056 g-5. R.). Şark tarafında ise, iyi hisab edilip işleyememek yüzünden, ekleme 15 sm. taşmışdır; (1056 g-6. R.). Burada da taşlar bağlanmamış, sıralar tutmamış ve böyle bir çıkıntı olduğu yerde saçakda meydana gelmesi zarûrî olan diş yapılmamışdır. Halbuki 'aynı hizâda, park tarafındaki köşede, binânın ilk yapısında çıkıntılı olan köşesinde, saçakda bu çıkıntı vardır ve istalâktitli kornişin yapraklarının ucları altdaki düzlükden, tabî'î olarak taşmışdır, (1056 g-7. R.). Halbuki dikkat edilirse garb tarafında yaprakların ucları içeride 'ilâve kemer yüzünden geride kalmışdır.

1056 g-6. R. : Çinili Köşk'de, şark tarafında eski duvarla birleşmeyip 15 sm. çıkıntı teşkil eden ekleme kemer

1056 g-7. R. : Çinili Köşk'de şark yüzü park tarafında eski hâlini muhâfaza eden çıkıntılı saçak

7 — Asma Kata açılan pencerelerin, 'ilâve kemerler tarafından örtüldüğü görülmekdedir

8 — 1948-49 senelerinde İstanbul Nâfi'a Müdiriyeti idâresinde yapılan restorasyonun mimârı Reşid Bey, bu kemerlerin cebhe duvarına şöylece oturtulduğunu ve gergi demirlerinin, temelden devâm eden bir inşââtda ta'kıyb edilen usûlle, ya'nî bir taş yasdığa kıvrık ucu sokularak değil, bütün ekleme işlerde mecbûrî olan tekniğe göre, arkadan kılıcla bağlandığını da söylemişdir.

9 — 'İlâve kısım ilk binânın işciliğine nazaran daha düşük evsafdadır. Taşlar da daha küçükdür.

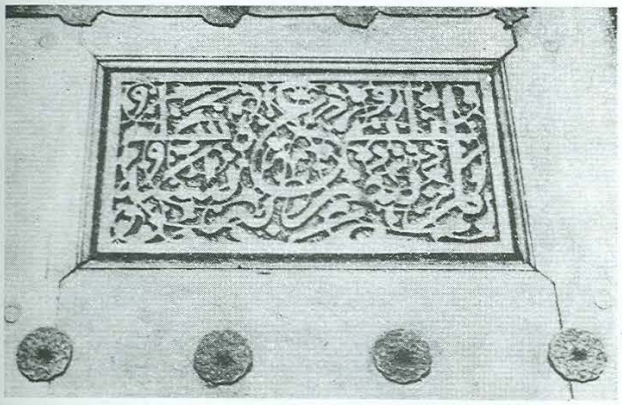
10 — Başlık ve kaa'ideler XV. 'asır işine benzemez. Bir köşe pahından örnek alarak burada tekrarlanmışdır.

11 — Cebhede ve 'ilâvenin yanlarında eski istalâktit kornişinin eşi işlenmişdir. Onun altında yalnız ön yüzde bir çini su olduğu gibi, revâkın orta kubbesinde de bir göbek vardır. Bu çiniler Müze yapılmadan evvel yok idi; yalnız istalâktitli saçak mevcûddu; işte (1056 b. R.) resmi. Orada istalâktit silmenin altında hiç bir çini yokdur. Halbuki Müze olduktan sonra böyle bir çini suyun ikinci 'ilâve olarak yer aldığı (1056 c. R.) de bellidir. Bu mübâyenet üzerine, 22 sene evvel mes'eleyi tahkıyk etdik. Şaşmaz bir hâfızaya sâhib olan rahmetli Efdâlüddin Tekiner Bey, bu çiniler ile orta revakdaki göbeğin, içeride merkezî sahndan sökülen çinilerin parçalarından yapıldığına şâhid olduğunu bize söyledi ve mes'eleyi tenvîr etdi idi.

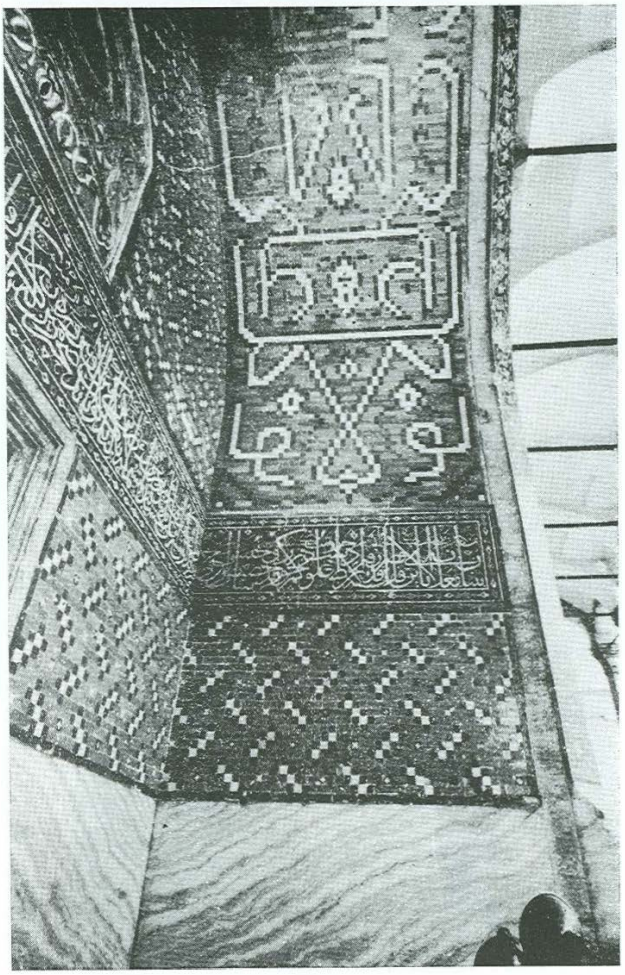
Halbuki, revak tavanındaki göbeğin asıldan olduğu iddi'â edilerek, üstelik, renkli, külfetli bir resmî neşredilmişdi, (1). 'Aynı risâle, cebhedeki için böyle bir fikir beyân etmez.

12 — 'İlâvenin, binâ ile âhenkli tutulamaması, lüzûmsuz yere zorlama vaz'ıyetler ihdas eylemesi değil midir ki bütün bu yazılı vesîkalar ve inşâî delîlleri meydana getirmişdir. Bir kere hangi mermer revakda direklerin 1.5 m. ara ile konduğu görülmüşdür? Bunların böyle konması eski sık ahşâb direklerin, gayr-ı ihtiyârî kopya ve tekrar edilmiş olmasındandır.

(1) Dr. Süheyl Ünver, İstanbul 500. Yılında Çinili Köşk Tavan Göbeği 50. San'atsever Serisi, İstanbul 1953.

1056 h. R. : Çinli Köşk'e Fâtih Semâniye Medreseleri'nden getirilip konulan kapı

1056. i.l. R. : Çinili Köşk'ün eyvanının sağ tarafı

13 — Merdivenden çıkılanca varılan sahanlık yeni sekilerden alçak olduğundan dışarısını görmek kaabil değildir.

14 — Kezâlik binânın kapısından dışarıda adım atınca da karşınıza 1.99 m. irtifâ'ında bir mermer perde çıkar.

15 — Aşağıdan bakınca eyvanı ve çinilerin temâmını göremezsiniz.

Köşkün zavallı mi'mârları önüne böyle bir perde çekileceğini bilseler, o rengârenk çini ziyâfetine lüzûm görürler miydi?

Üstelik bu dört tarafı kapalı sahanlık ve eyvana, baş tavana çarpacak kadar basık, dapdaracık bir dehlizden girmenin sıkıntısını tasavvur etmek lâzımdır. Seki yüksekliği ise 96 sm. dir. Sekinin üstünde mermer direkler arasındaki korkuluk 1.03 m. dir. Ikisinin yekûnu yukarıda yazdığımız 1.99-2.0 m. lik bir siper teşkîl ediyor.

Bu cihet Tahsin Öz Bey'in Top Kapı-Sarayı Müdirliği esnâsında yapılan restorasyonlarda nazar-ı dikkati celb etmiş, fekat *"İstişâre edilen zevâtdan ba'zıları köşkün önündeki kolonların yangından ya'nî 1737 târîhinden sonra konduğu kanâ'atini göstermişler, filhakîka yapılan tedkiyklerde inşâât şekli böyle bir düşünceye sebeb oluyorsa da, bu revakların içindeki ve cebhesindeki devrinin çinilerinin yangından sonraki zamanlarda te'mînine ve konulmasına da imkân olmadığı da anlaşılıyordu. Bu tereddüde XV. 'asır konstrüksiyon şekillerinin tesbît edilmemiş olması da sâik olduğu âşikârdır"*, (1), sûretinde yuvarlak bir ifâde ile mes'ele geçişdirilmiş, kapatılmışdır. Böyle bir şübhe doğduğu halde, üstünde durulmaması, bir netîceye bağlanmaması şâyân-ı esefdir.

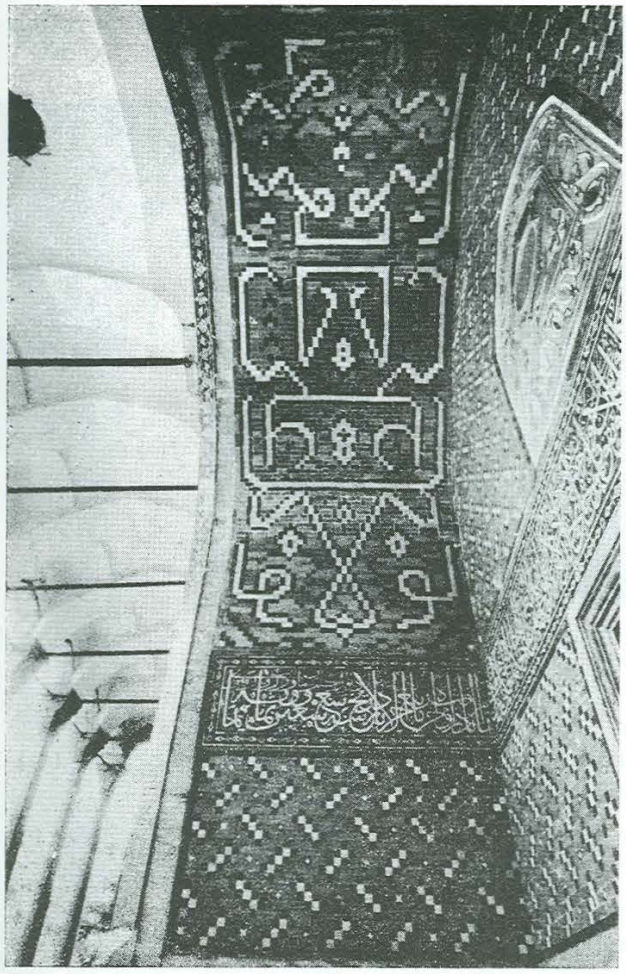
İyi ammâ çinilerin inşâât sebebiyle bozulabileceğini kim söyliyebilir? Çiniler bozulsa idi, yangın yüzünden olurdu. Yangın da şübhesiz bir vâkı'adır. Ya çiniler yangından harâb olsaydı nasıl yenilenecekdi? Demek ona ihtiyâc kalmamışdır. Çinilerden açıkda ve daha yukarılarda yapılan 'ilâve onların temâmını bozmaz. Ancak 'ilâveye rastlarsa kısmen bozulur. Öyle olduğunu da ayaklarda ve büyük eyvan üstündeki yaralı yerde gösterdik. Mes'ele kalmamışdır. Böyle bir düşünce, kat'î hüküm vermekden kaçınmakdan, işi oluruna bağlamakdan doğar. Şunu da söyliyelim ki XV. 'asır inşâât usûlleri mechûl değildir; tesbît edilmiş, 'umûmî hatlarıyle ortaya konmuşdur.

Binâen'aleyh mermer direkli revâkın tevsî'an 'ilâve olduğunda hiç bir tereddüd ve şübhe kalmamışdır.

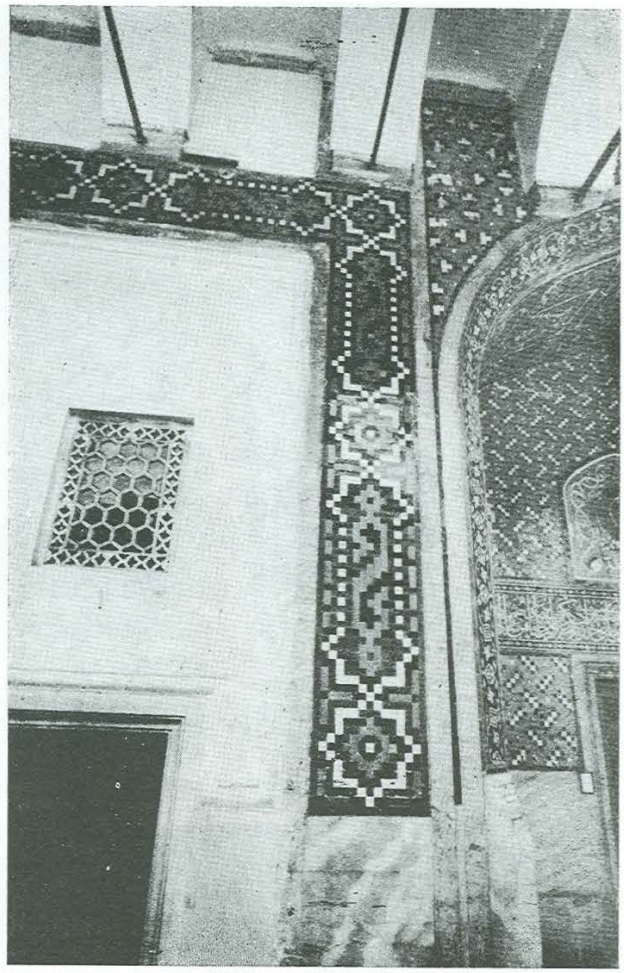
*
**

Köşkün önündeki eski revak, 2.90 m. derinliğindedir. Ahşâb revaklarda rastlanan ölçülere nazaran, altışardan 12 direk olduğunu tahmîn ediyoruz. Restitüsyonu ona göre yapdık. Binânın kapısı önde yine 2.90 m. derinliğinde bir eyvan olup alt kısmı mermer kaplanmış, üstüne sıvama mozayik çini ile şekiller ve yazılar yazılmışdır. Kitâbe de hemen kapının üstündedir. Mermer seviyesine kadar eyvanın alt kısmı köşe yapar, üstünde dişli bir pah dolaşır. Eyvan altında çiniler ince şeridler veyâ zarlar hâlinde dizil-

(1) Tahsin Öz, a.e., II. S.

1056 i-2. R.: Çinili Köşk'ün eyvanının sol tarafı

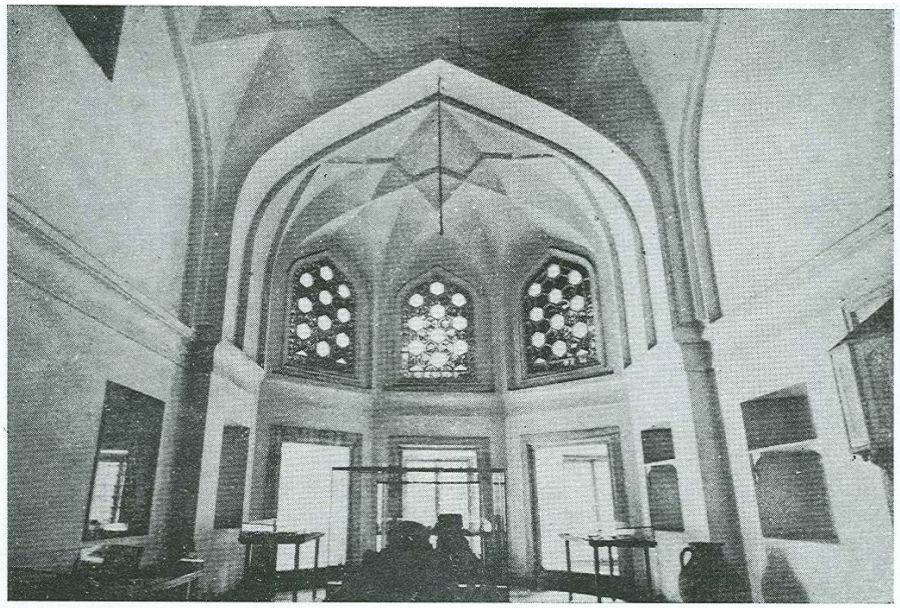

1056 k. R.: Çinili Köşk'ün eyvanının kemerinde çini pervaz. Eyvanın köşe pahı ve silmeli geçişi de fark edilmekdedir.

miş. Fîrûze, lâciverd, beyaz ve sarı, koyu yeşil ve patlıcânî renklerle güzel bir âhenk hâsıl edilmişdir; alt mermer kaplama menevişli beyaz taşdır; ağleb-î ihtimâl Afyon mermeridir.

Eyvanın kemerinde zemîni lâciverd, kendisi beyaz, توكل على خالق hitâbı, kemerin sağ ve solunda olduğu gibi, derinliğinde de iki def'a müsennâ, ya'nî dört kere tekrarlanmışdır. Eyvanın mermere kadar keskin devâm eden köşesi, çini kısmında pah şeklini almakdadır; köşeden paha geçiş güzel bir silme ile te'mîn edilmişdir. Bu kısımda hatâî saplar, lâleye benzer rûmî süsler ve ayrıca ikişer yonca yaprağı çiçekle birbirine bağlanmış kûfî yedi İsm-i Celâl ve yedi Ekber, bunların arasında, sağ ve solda birer def'a Muhammed Resûl'ul-Lah yazıları bulunmakdadır. İsm-i Nebî daha uzun bir çerçeve içindedir, (1056 g-4., 1056 i-1., 1056 i-2. R.) Eyvanın aynasında fîrûze zemîn üstüne ters yüz dizilmiş, kenarları lâciverd, kendileri beyaz üçer 'aded değirmi çiniden mürekkeb bir süsleme, bunun altında inşâ kitâbesi vardır: sonda yazacağız. Kapı üstünde ortasında yuvarlak camlı, etrâfı hatâî saplı bir alçı pencere bulunmakdadır. Eyvanın sağ ve solunda mustatil büyük iki höcre ile, içlerinde sivri kemerli derin birer höcre vardır. Bunların üstünde, aralarında geniş mozayık sular bulunmakdadır. Kemerin aynasına da çini konmuşdur, (1056 g-2., 1056 g-3., 1056 k. R.). Pencerenin kemeri kırıkdır. Düz hatların kenar ve özengilerde yuvarlatılmasıyle yapıldığından, daha ziyâde Büyük Selçuk üslûbunu andırmakdadır. Alçı pencerenin kendisi XVIII 'asır yapısıdır. Çok silmeli mermer söveli kapının ahşâb kısmı alt köşeler ve altılı yıldızla yapılmış orta tablalar ile üstde kûfî قال النبي صلى الله ـ عليه وسلم ve nefîs rûmî çiçekler ortasında güzel bir sülüsle من ابطأبه عمله ـ لم يسرع به سنه yazılıdır. Bu güzel yazının bir resmini veriyoruz, (1056 h. R.). Ancak bu kapı buranın değildir. Fâtih Semâniye Medreseleri'nden, Çifte Kurşunlu'nun dershânesinden alınıp ta'mîr edilerek konmuşdur. Kapı ölçülerindeki mutâbakat şâyân-ı dikkatdır. Kapının çivi başları ve binisi de güzeldir.

Revakda iki tarafda derinliği az, ikişer mustatîlli höcre, birer daha derin kemerli eyvanımsı höcre vardır. Sağdakinin nihâyetinde çatıya ve asma kata çıkan merdivenler, kemerlerin ortasında birer pencere, büyük eyvanın bitişiğinde, alt başlığı yerden 43 sm. yüksek olan tekrar iki pencere olup, topuzlu parmaklıkları iki kanad hâlinde açılabilir. Bunlardan birisi helâ aralığına, birisi soldaki uzunlamasına

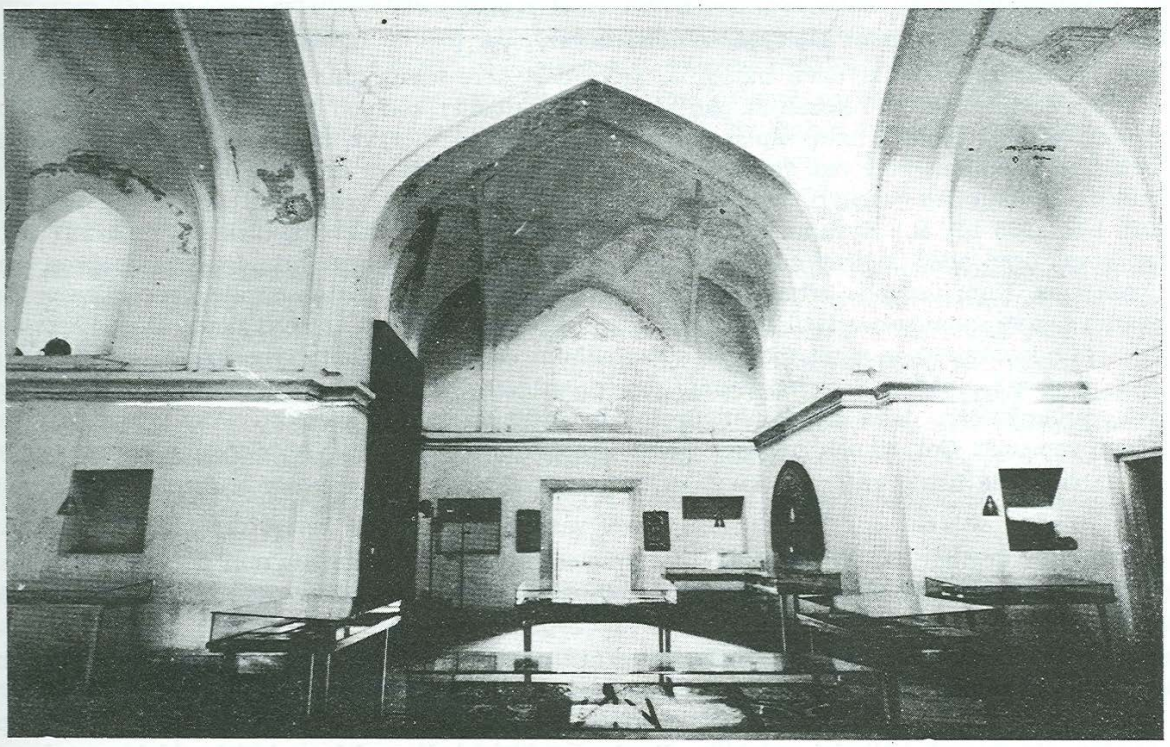

1056 l. R.: Çinili Köşk'de medhâlin solundaki odanın kubbe ve omurgalarının görünüşü

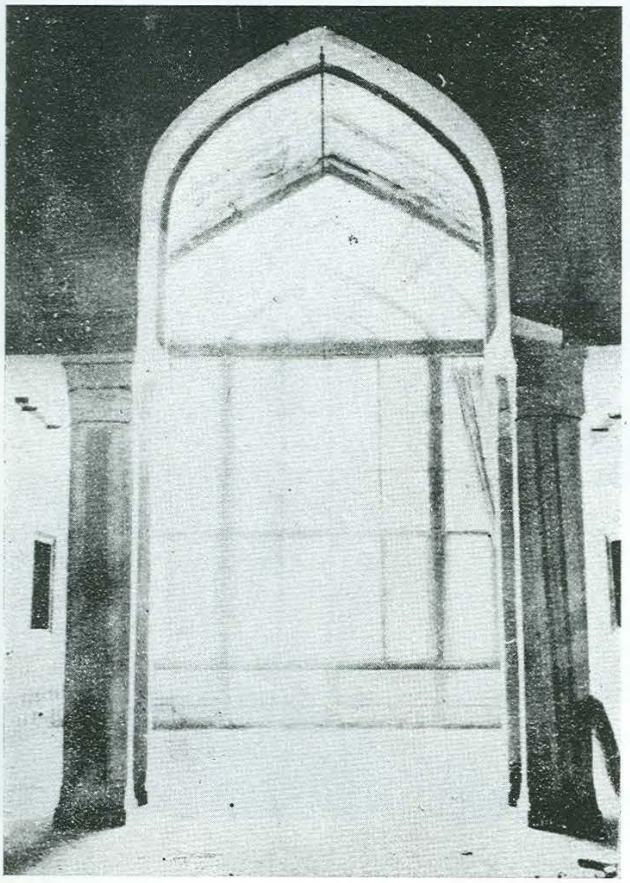
odaya geçer. Kapıların üstünde de birer pencere vardır. Buraların içden de kapıları olduğu unutulmamalıdır. En solda ise bir pencere vardır. Bu höcre-eyvanlar (1056 g. 2-3 ve 1056 k. R.) de bellidir. Revâkın iki başında da birer altlık pencere bulunmakdadır.

İçeri girince kapının karşısına sağır bir duvar çıkar; bunun iki tarafında birer kapı vardır. Bu tertîbin ma'nâsını kavramak imkânsızdır. Bu kısım bir basık kubbe ve basît omurga ile örtülüdür.

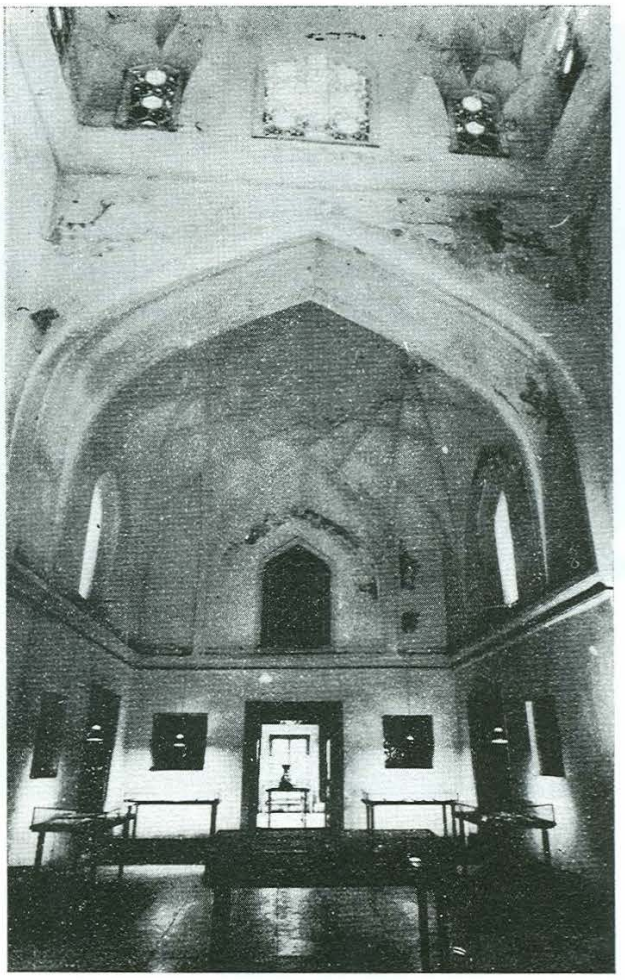
Burada tuğlalar eski döşemeden kalan tek nümûnelerdir. Bunlar 70 sın. kutrunda dâireye mersûm altı köşelerdir. Bu ufak holden köşkün hizmet yerlerî olan iki odaya geçilir. Bunlar dışdan düz olduğu hâlde, içden üç köşedir. Niye böyle yapılmışdır? Üç köşe, daha revacda olan şekliyle, buna iki yan dılı' 'ilâvesiyle hâsıl olan beş köşe oda, hem görünüşde hareketli bir manzara hâsıl etmek, hem de içeriden üç tarafı görmek için yapılır. Burada ise ne hâricde bir hareket te'mîn edilmiş, ne de yan tarafları, ne dışarıyı görmek imkânı kalmışdır. Tek orta pencere işe yarar; dîğerleri boşunadır; onlardan ziyâ da gelmez; bir şey de görülmez. Bu odalar basık, bir tam ve bir yarım kubbe ile örtülüdür; omurga-

1056 m. R.: Merkezî sahnda yan eyvanlar

1056 n. R.: Yan eyvan dib duvarının bozularak yerine yapılan ikiz sütûn ve üçlü kemer (Bunlar ta'mîrde kaldırılıp ilk şekle dönülmüşdür)

1056 p. R.: Çinili Köşk merkezî sahnının ilerideki derin eyvanı

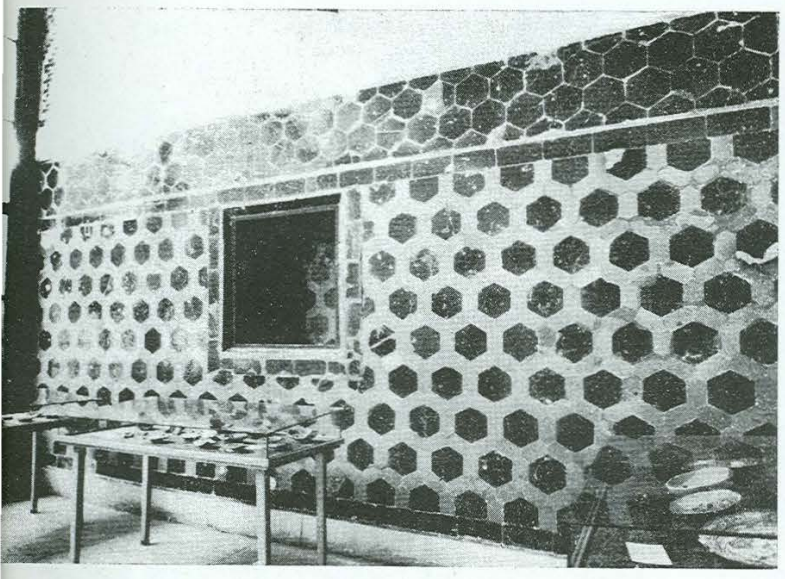
ları eşdir ve oldukca zengindir, (1056 l. R.). Bu odaların kapı üstlerinde sert cereyana mâni' olacak sûretde, kıvrık birer hava penceresi açılmışdır. Sağ odada da bodruma inen bir merdiven başlangıcı vardır. Bu odalarda çini yokdur. Helâ kapısı da sağ odadadır.

Buradan sonra tam kubbe ile örtülü merkezî kısma geçilir. Bu kubbenin iki yanında 4.24, geride 2.30, ileride 6.0 m. derinliğinde dört eyvan vardır. Yandakilerle gerideki yarım kubbe ile örtülüdür. Geridekinin omurgası basîtdir, yanlar çok dılı'lı ve çaprazlıdır. Bu eyvanların arka duvarı yerine evvelce ikiz ayaklara oturan üçlü bir kemer konmuşdu, (1056 m. R.). İlerideki eyvan basık bir tam, bir ufak yarım kubbe ile mesturdur ve zengin omurgaları vardır, (1056 p. R.).

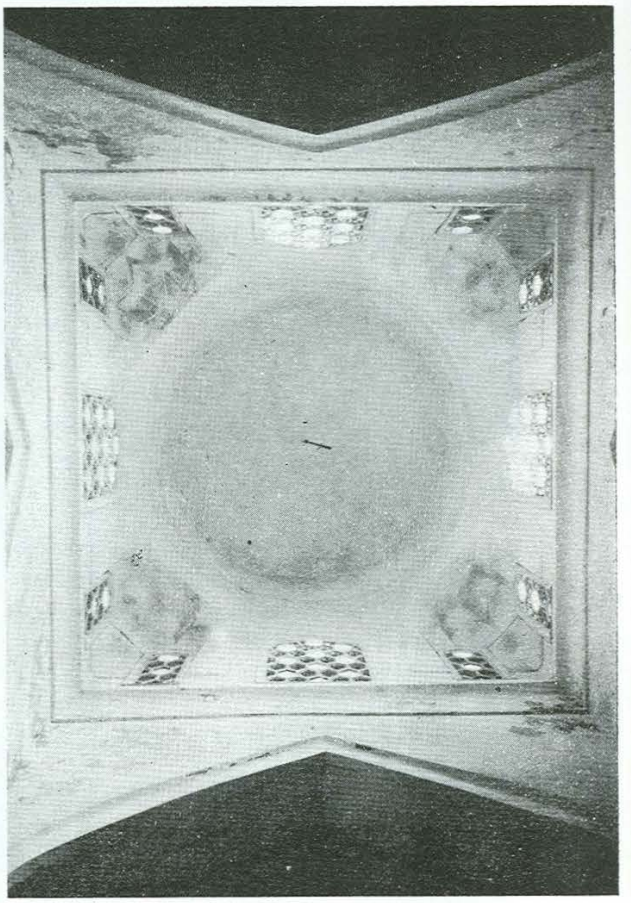
Yan eyvanlardan açık kemer eyvana birer kapı ile geçiş ve iki tarafında birer höcre bulunmakdadır. Fekat evvelce söylediğimiz gibi, 1292 (1875) de bu eyvanın duvarları söküldüğünden kapısı kalmamışdır. Merkezî sahında sağlam kalan duvarlarda da çiniler sökülmüşdür. Halbuki dışarıya bakan açık eyvanın cebheye kadar giden duvarı nefîs çinilerle müzeyyendir. Altı köşe lâciverd çiniler, fîrûze parçalarla sarılarak ve üstüne düz lâciverd altı köşelerle bir su yapılarak meydana getirilen kaplama, bilhassa renk i'tibâriyle pek nefîsdir. Çini kaplama irtifâ'ı 2.81 m. dir.

Eyvanların hâricî kenarında mozayik çinilerden halı gibi örülmüş bir şâkuulî su yanları ve bütün kemeri dolaşır. Bu çinilerin de oldukça harâb olduğu görülmekdedir ve verdiğimiz (1056 r. R.) sol tarafa 'âiddir. Halbuki sağ eyvandan 1292 (1875) de odalara kapı açıldığından, çiniler perîşan, harâb bir hâlde durmakdadır. Bunları Yıldız Fabrikası'nda yapdırmak kaabildi, ma'alesef eksik kalmışdır. Bu kısmın dört eyvanının ve açık şahnişîn eyvanlarının hep çini kaplı olduğu sıva altından çıkan çini izini taşıyan harclardan ve höcrelerin içinde hâlâ duran çinilerden anlaşılmakdadır. Bunlar, XIX. 'asır sonunda temâmen sıva ile örtülmüşdü. Bilmem artık, binânın yeni bir hizmete tahsîsi için yüzünü ağartmak îsterken de karartmanın bundan beteri olur mu? Cehâletin ve kendini beğenmemenin, küçük görmenin acı misâlleridir bunlar.

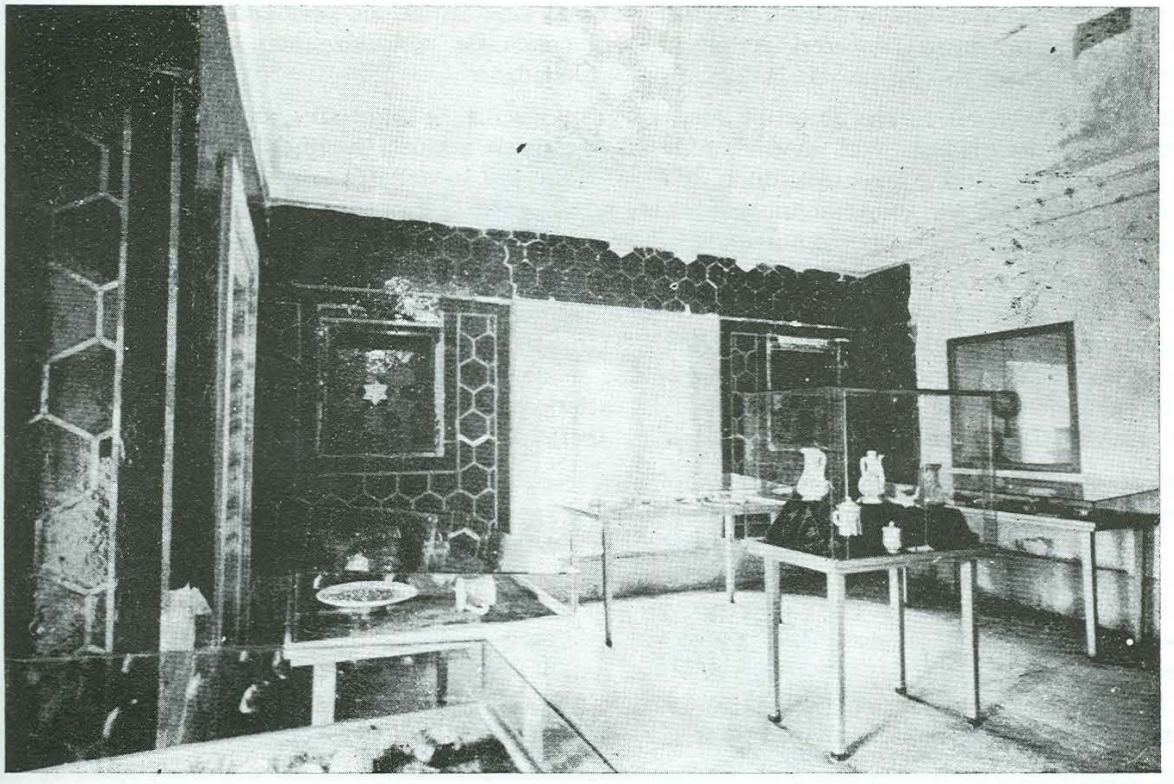
Merkezî kubbe, sekiz köşe kaa'ideye oturur. Müstevî yanlar silmeye kadar düz iner; içleri üç sıra iri yaprakla doldurulmuşdur. Altdaki yaprak sırasının ikisi yanda, biri köşede tertîb edilmiş, aralarına ko-

1056 r. R. : Çinili Köşk merkezi sahnının sol tarafındaki açık eyvan ve çinileri

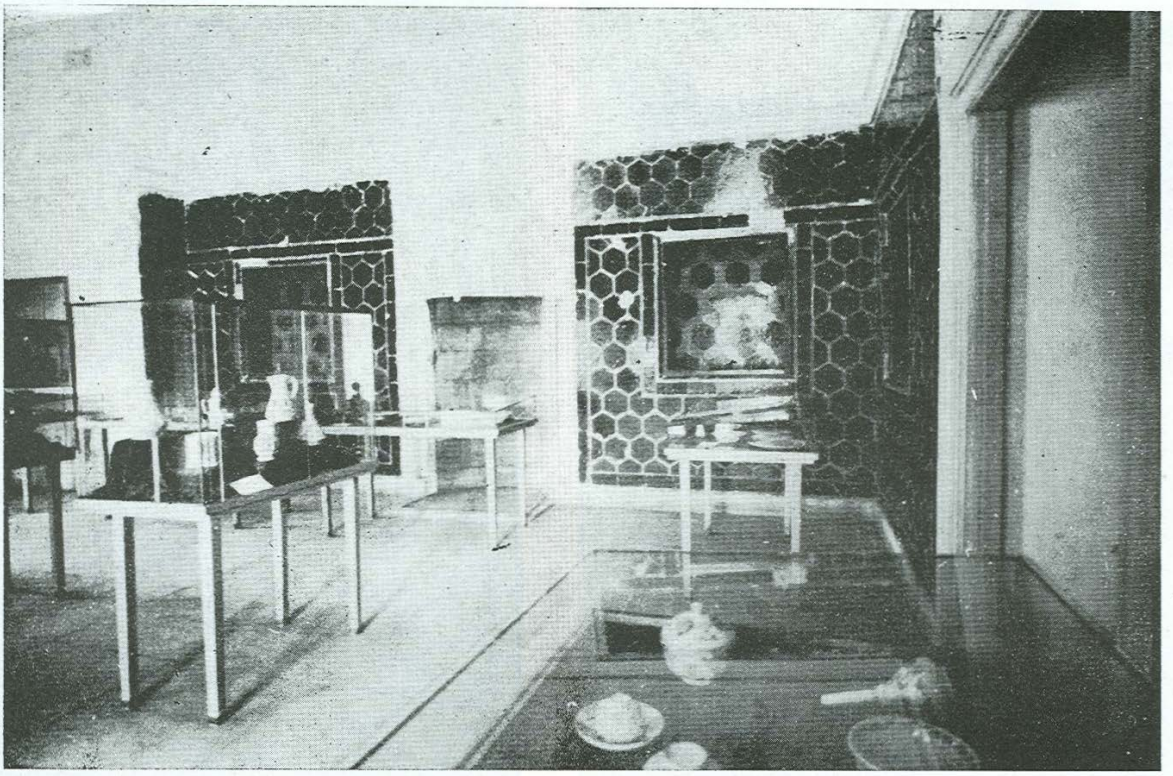

1056 s. R. : Çinili Köşk'ün merkezi kubbesi

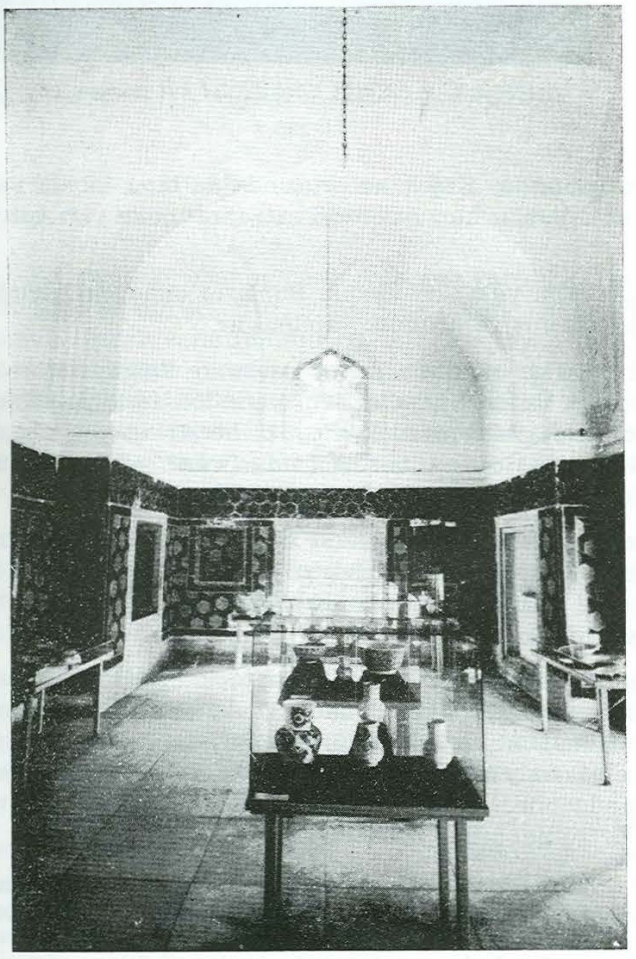

1056 t-1. R. : Çinili Köşk'de sağ ileri odada çiniler

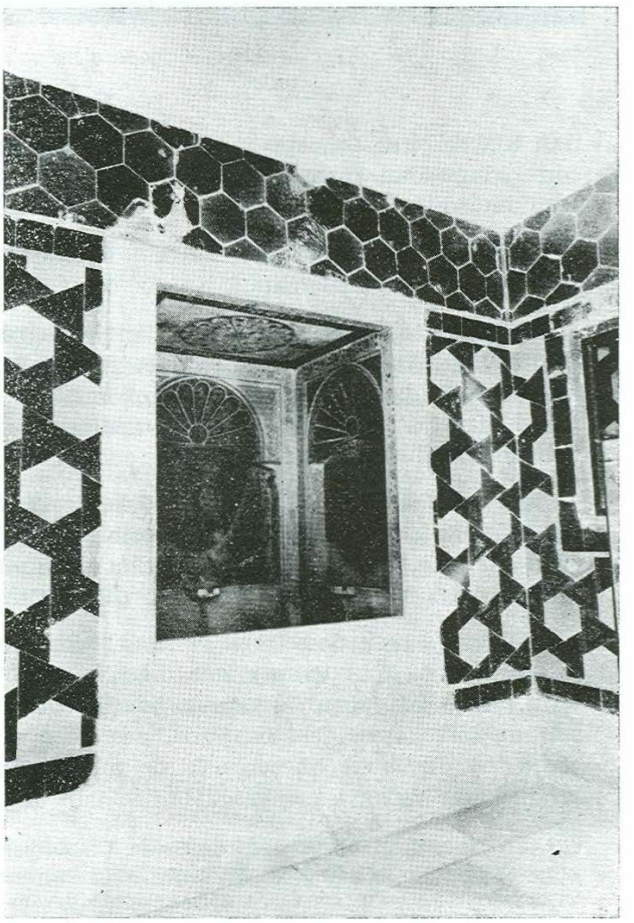
...KYA ÜNİVERSİTESİ
...EKTÖRLÜĞÜ
...MERKEZİ KÜTÜPHANESİ

1056 t-2. R. : Çinili Köşk'de sağ ileri odada çiniler ve ocak

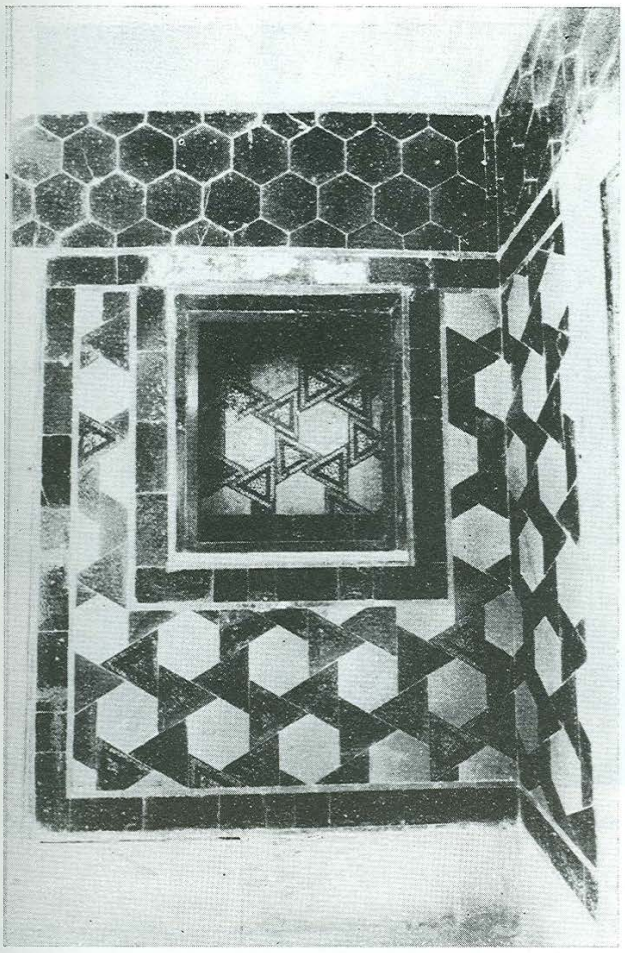

1056 u-1. R. : Çinili Köşk'de selsebîlli oda 'umûmî görünüşü

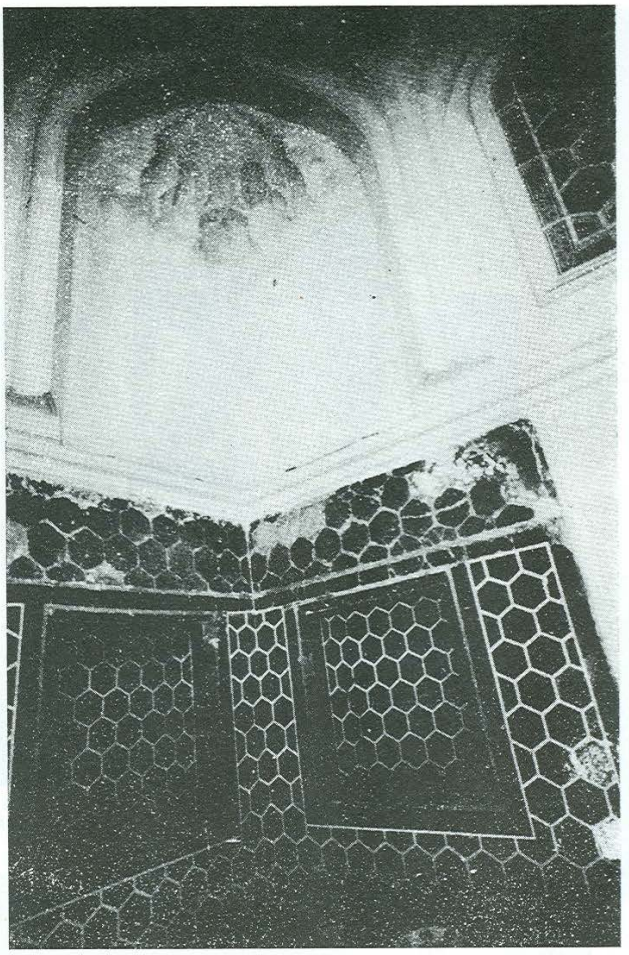

1056 u-2. R. : Çinili Köşk'de selsebîl

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
REKTÖRLÜĞÜ
MERKEZ KÜTÜPHANESİ

1056 u-3. R.: Çinili Köşk'de selsebilli odada altın yaldızlı çiniler

1056 u-4. R.: Çinili Köşk'de üst kat çıkmalı oda

nan ufacık birer pencere ile sekiz pencere meydana çıkmışdır. Köşelikler ortasında da birer büyük pencere olduğundan kasnakda on ikiyi bulmakdadır. Fekat bunlar kurşun örtülü çatı tarafından yarı yarıya gömülmüşdür.

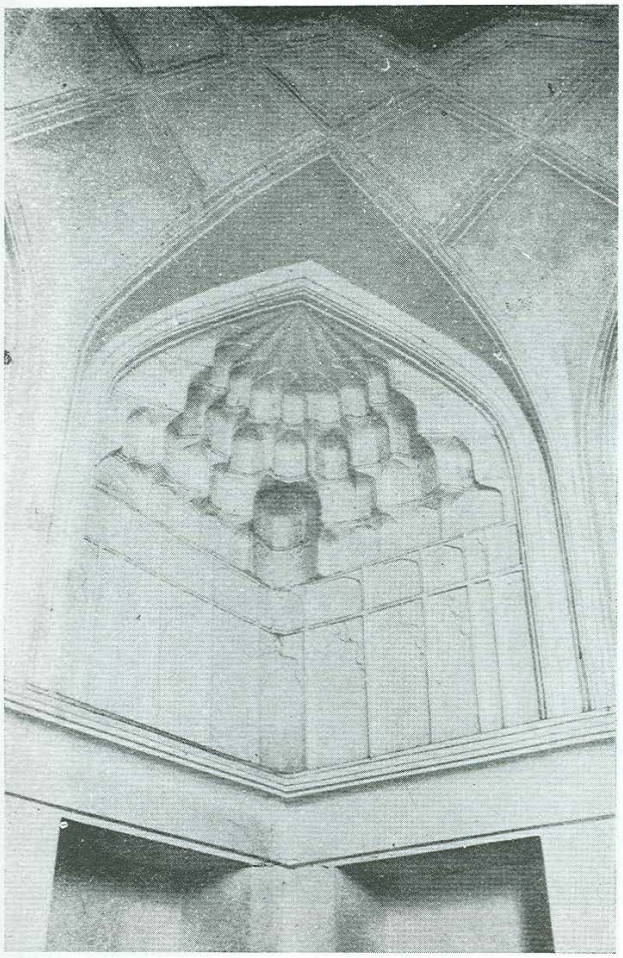
Açık eyvanlar sivri düz müvellidli tonozdur; çinilerini yukarıda yazdık. Bunların önündeki muhdes parmaklıklar kaldırılamamış, yalnız câmekânlar daha geniş ve aydınlık yapılmışdır.

Merkezî sahnın sağ tarafında ileriye doğru olan oda bir tam, bir yarım kubbe ve kaburgalarla örtülmüşdür. Çinilerinde altın yaldız vardır. Dr. Süheyl Ünver Bey altınların yerinde sürüldüğünü kabûl etmekdedir, (1). Bu odanın çinileri, ince beyaz zırhlı lâciverd renklidir; iki höcresine altılı beyaz yıldız etrâfına, muhtelif şekiller yapılmışdır, (1056 t-1. R.). Diğer ikisine geniş fîrûze şeridli lâciverd çini konmuşdur, (1056 t-2. R.). Bu odanın ocağı Yeşil Câmi'den örnek alınarak tecdîd edilmişdir.

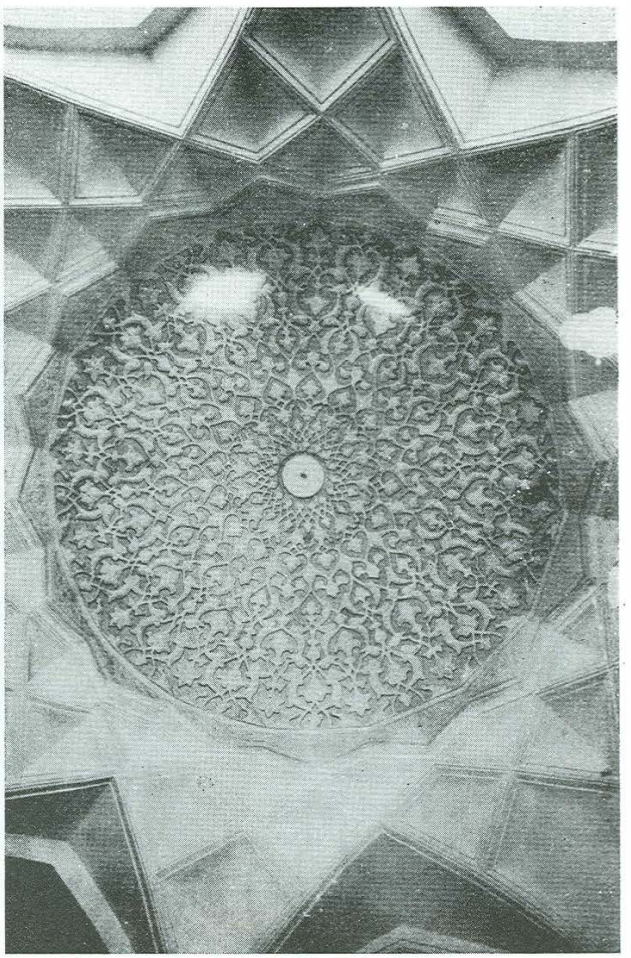
Solda selsebilli odada çiniler başka tertîbde konmuşdur. Ortalar fîrûzedir ve pervâz teşkîl eden çiniler müselleslerle o şekilde dizilmişdir ki, bir genişlikde su gibi görünmekdedir (1056 u-1., 1056 u-2., 1056 u-3. R.). Bu oda da bir tam, bîr yarım kubbe ile örtülüdür. Demin bahsetdiğimiz ile 'aynı olduğundan birinin resmini koyuyoruz. Çini irtifâ'ı yerden 2.90 dır.

Diğer iki resimde selsebil ve altın yaldızlı çiniler görülmekdedir. Bu yaldız sonradan sürülme olamaz; bu âşikârdır. Bu odanın ocağı diğerleri gibi yapılmışdır. Selsebîlin yanında ve karşısındaki pencerelerin pervazları ahşâbla yapılıp tezhîb edilmişdir. Selsebîlin târîhini baş tarafda yazmışdık. Merkezî sahnın dört köşesindeki odalarda, oda ve eyvanlara bakan yüzleri karşılık gelmiyen çarpık iç, dış pencereler vardır; bunların çerçevesi de yokdur. Eğri yapıldığından ziyâyaya faydası olamaz. Olsa olsa havalandırmadır ve hava cereyânını tahfîf için de dirsekli tutulmuşdur denebilir.

(1) Dr. Süheyl Ünver-Mihriban Süzer, Çinli Köşk'ün Altın Nakışlı Çinileri, Arkitekt M., 1943, 3-4. Sayı, Müellif ba'zı yaprak ve şekillerin fasl-ı müştereklerde devâm etmesinden ve esâsen peşin sürülmüş olsa, çini yerine üstüne vurarak konacağından, altınların düşebileceğinden, yaldızın sonra yerinde yapıldığı fikrindedir. Bir kere fasl-ı müştereklerin bir kaçında görülen taşma, değişmiş, ta'mîr görmüş çinilere münhasırdır. Altın ise pişince dökülmez; Yeşil Câmi'de olduğu gibi. Eğer pişmemiş olsa şimdiye kadar eser kalmazdı; bunlar sır üstüne sürülmüş ve hafif bir pişirmeye tâbi' tutulmuşdur. XV. 'asırda da bu teknik vardı. Koyacağımız resimler bunu gösterecekdir.

1056 v-1. R.: Çinili Köşk'de bodrum katında beş köşe oda köşelikleri

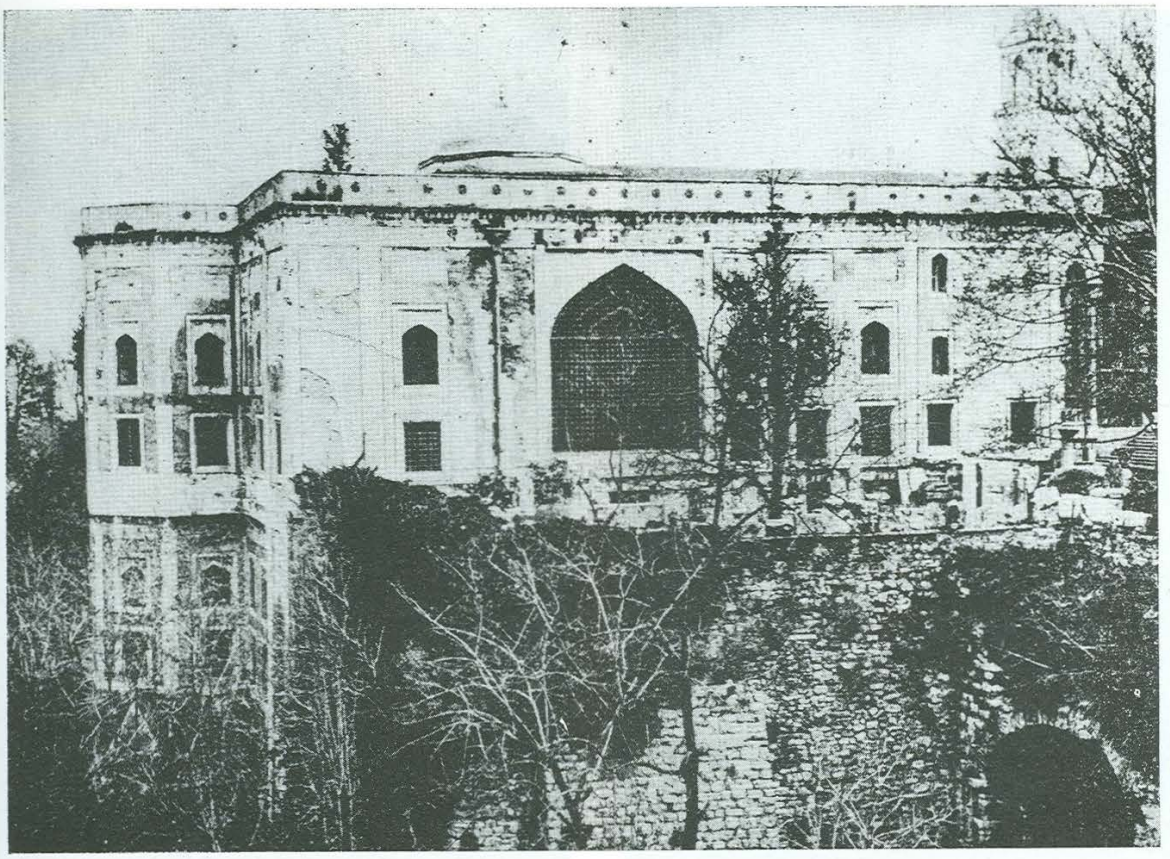
1056 v-2. R.: Çinili Köşk'de bodrum katında beş köşe odanın kubbesi

En ilerideki odanın basık kubbesi, karşılıklı kesişen iki tonozun meydana getirdiği 'alîkalara oturur. Bu tonozun içi, üstü şemseli ve dilimli, üç sıra istalâktitle tezyîn edilmiş ve yanlar aşağıya doğru şâkuulî olarak sarkıtılmışdır. Çinisi ince beyaz zırhlı lâciverddir, (1056 u-3. R.). Bu odanın kubbesinin evvelce rûmîlerle müzeyyen olduğu tahmîn edilerek, bodrumda 'aynı eb'âdda olan eşinden alınan örnek burada da ihyâ edilmişdir. Biz aslının resmini koyacağız. Esâsen, etraf kaburgalarındaki farkdan dolayı, buraya 'aynen geçirilen süsleme ufak kalmakda olduğundan bu tercîhi yapdık. Bu odada ocak yokdur; altlı üstlü beş hâricî ve bir kapı üstü penceresiyle aydınlanır; pek lâtîf bir havası vardır.

Bütün bu kubbeler taraçanın altında kalır ve yukarıya taşmaz; merkezî kubbe müstesnâ, taraçanın iki kat kalın tuğla ile ve akıntısı çörtenlere doğru, oldukca dik bir meyille kaplı olduğunu gördük idi; bu iki kata rağmen sızıntı kesilmediğinden, zeman zeman yüksek bir çatı ve kiremid ile kaplanmışdı. Son zemanlarda, meyli mümkin mertebe az, kurşun kaplı bir çatı yapılmışdır. Fekat bu da merkezî kubbenin pencerelerinin yarısını gömülü bırakmışdır, (1056 c. R.).

Bodrum esas i'tibâriyle 'aynı plânı ta'kıyb eder. Yalnız yukarıda bir tam bir yarım kubbe olan odaların yarım kubbe kısımları bir duvarla ayrılmış, ayrı dehlizler şekline sokulmuşdur; bu dehlizler 'umûmiyetle karanlıkdır. Arada tâ zemîn katı döşemesine yakın yarıklardan, ufacık pencerelerden hafif bir aydınlık ve hava girer. İki yerde kuyu vardır.

Sağ tarafda, zemîn katındaki odanın döşemesinden başlayan bir merdivenle bodruma inilir. Üstdeki merkezî sahnın altında, olan sofa dış merdivende bir menfezde şöyle, böyle bir hava ziyâ alır. Soldaki oda karanlıkdır. Alt merkezî sahn da, 'aynı tertîbde ve eb'âddadır. Burada da yan eyvanlar kalın bir duvarla ayrılmışdır. Onlar da ölü gözü gibi bir pencere ile aydınlanmışdır. Yalnız parka bakan üç oda bol ışıklıdır. Sağ ve soldakilerin yine yarım kubbe kısımları yokdur. Sâde birer basık kubbesi vardır. Bütün bu kubbeler zengin omurga tezyînâtına oturur. Parka doğru alt üst, ikişer penceresi bulunmakdadır.

1056 y. R.: Çinili Köşk yan garb cebhesi (Kühnel'den)

Orta beş köşeli oda ise pek güzel ve ferahdır; 'aynen üstdeki büyüklükdedir. Yine mütekaatı' tonoz köşelikle esas i'tibâriyle sekiz, onun üstüne 16 köşeye getirilmiş 'alîkalara basan bir kubbe ile örtülüdür; omurga tertîbâtı en zengin olanlardan birisi bu odadır. Bu odanın 'alîkaları üstdekinden daha zengin olup, şemseli tepeliğinin altında nefîs dört yaprak sırası bulunmakda, bunlar da üstünde bir çubukla bölünmüş, kabartma silmelerle kornişe kadar inmekdedir, (1056 v-I.R.). Üst bu kadar zengin değildir. Kubbe ise serâpâ sıvama malakârî rûmî ile kaplıdır, (1056 v-2.R.). Üst odaya buradan kopyası alınan rûmî işlenmişdir. Bodrum döşemesinin iki yerinde, kapıların ara yerinde, dilimli güzel mermer yalaklar vardır; ammâ kapı eşikleri, döşeme yıkandığı zaman suyun buraya akmasına mâni' olur. Bu sebeple, vazîfesi bu olmayıp, ibrikle abdest almak, veyâ el yıkamak için kullanılıyordu, düşüncesi 'akla gelmekdedir. Bodrum aşağı toprak zemininden 5 m. kadar havada kalmışdır.

Cebhelerden öndekini gördük; yan cebhe köfeki geniş çerçeveler ortasında kırmızı sırlı tuğla ile kaplanmışdır. Pencere etrafı kitâbeli ve silmelidir. Ayrıca kör kitâbeler de yapılmışdır (1056. y.R.). Bu koyduğumuz resim takrîben 1920 lere 'âid olup şimdi artık çekilmesine imkân bırakmayan ağaçlarla setredilmişdir.

Arka cebhenin tezyînatı hemen hemen 'aynıdır; üst kat, yan tarafa uyularak kırmızı sırlı tuğla ile kaplanmışdır. Çerçeveler, köşeler yine köfekidir. Bodrum katı ise, köfeki çerçeveli olmakla berâber kâmilen mozayık çini ile süslüdür. İki yanındaki sağır satıhlar da, bir kemerden aşağıya, böyle, beyaz, fîrûze, yer yer yıldızlı çinilerle kaplıdır, (1056 g.R.). Bu resmi böyle almak artık kaabil değildir; ağaçlar temâmen sarmışdır. Resmin 1920 lerde çekildiğini zannediyoruz.

Kitâbe: Büyük eyvan altında, kapının hemen üstünde olan bu kitâbe birbirine girift iki satır hâlinde yazıldığından tek satır demek daha yerindedir. Satırın aslı beyaz ile yazılmış sülüs bir nesir, ikincisi koyu sarı renkli nesih ve sülüs arası bir yazı ile dört beyit nazımdır. Her iki yazıya güzel denemez. Bilhassa üst ufak satır epey bozukdur. Zemin lâciverddir; ba'zı harflerin gözleri koyu kırmızı ile doldurulmuşdur. Kitâbeler iki su arasındadır. Cedvelden cedvele yazı genişliği 58 sm. dir. Boyu eyvanların yekûn tûlüne müsâvî, ya'nî 2.60 + 6.00 + 2.60 = 11.20 m. dir.

١ ـ بنیان معلای پایهٔ این قصر فلك قدر كه زفرط علو دست در كمر جوز (؟) زند وخفیض ساحتش براوج | ، فرق فرقدان و سقف كیوان اعلی شرف بخشد مانند قبهٔ زمردین ز آسمان زرین كه بكتابهٔ كواكب تزیین یابد و صحن پیروزه زمین كه بازهار كوناكون و نقوش بوقلمون زهت جای خلد برین كردد بفر عز دولت خاقانی و بمن همم سایه یزدانی و بحكم ان المبانی تحكی همة البانی شرف | اتمام یافت در اواخر ماه ربیع الآخر در تاریخ سنه سبع و سبعین و ثمانمائه

1056 z. R. : Çinili Köşk arka cebhesi (Kühnel'den)

Târîhine nazaran, evâhir-ı Rebî''ul-Âhir 877 (Eylül 1472 sonu) de biten bu kasrın medhi 'Arş-ı A'lâ-ya çıkmakdadır, hulâsatan, mertebesi felek ile bir olan bu kasır elini Cevzâ burcuna atmış, eteği bile Şimâl Yıldızı'nın tepesine ulaşmış, Zuhal'in çatısına şeref vermişdir. Yıldızlar zümrüd gibi kubbelerinin süsüdür, fîrûze zemîni çiçeklerin fışkırdığı cennet bağlarını andırır. Sultan'ın gayreti ve Cenâb-ı Hakk'ın yümn ve bereket ve himmetiyle temâm oldu; denmekdedir.

Üstündeki dört beyitlik yazı da şudur :

ـ ای درت پیشکاه خلد نعیم ـ حرمت کشته محترم چو حریم
ـ از لطافت هوای بقعهٔ تو ـ کاد یحی النظام و هی رمیم
ـ از کرامت پیشکاهش قبلهٔ ارباب ملك ـ و ز سعادت آستانش قبلهگاهی اهل دین
ـ مطلع خرشید رفت مشرق صبح مراد ـ نور چشم آسمان و زینت روی زمین [1]

Bu da köşkün medhini göklere çıkarır bir metindir.

P — İSTANBUL TÜRBE ve KABİRLERİ

Avlusunda veyâ hazîresinde bulunan türbeleri câmi'leriyle berâberce yazmışdık. Şimdi ayrı yerlerde olanları bildireceğiz. Yazdıklarımız sıra numarasına göre şunlardır :

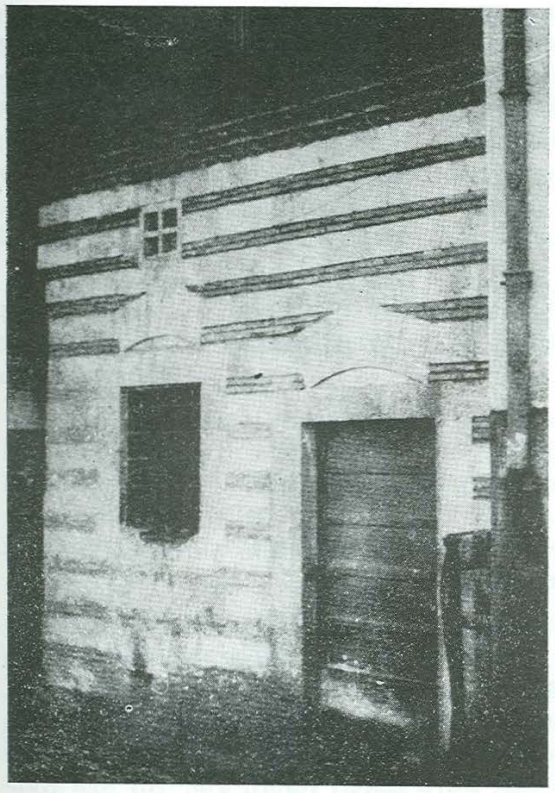
319. Ahmed Kethüdâ Kabri, 321. Ak Bıyık Kabri, 323. Akseki Kabri, 326. 'Alem Bey Kabri, 328. 'Ali Fakîyh Kabri, 332. Hoca Ferhâd Kabri (Asmalı Mescid), 334. Avcı Başı Mehmed Bey Kabri (Avcı Bey Mescidi), 338. Baba Hasan 'Alemî Kabri, 341. Bâlâ Süleyman Ağa Türbesi (Bâlâ Mescidi), 345. Başcı Mahmud Kabri, 347. Bâyezıd Ağa Kabri, 351. Bereket-zâde Kabri, 354. Seyyid Hasan Kabri (Can Kurtaran Mescidi), 357. Telli Dede Kabri (Çakır Ağa Mescidi), 360. Hüseyin Ağa Kabri (Çayır Başı Mescidi), 362. Çelebioğlu Kabri, 367. Dâvûd Paşa Türbesi, 369. Dâye Hâtûn Kabri, 376. 'Ali Ağa Kabri (Durbalı Mescidi), 378. Dülgeroğlu Kabri, 382. Ekmekci Başı Kabri, 388. Emîn Sinan Kabri, 396. Eyüb

(1) Bu kitâbeler a) İstanbul Âbideleri, Yedi Gün Neşriyâtı (ismi yoksa da, müellifin İbrâhim Hakkı Konyalı Bey olduğu ma'lûmdur.) 30. S. da lâtin harfleriyle ve ufak tefek farklarla, b) Tahsin Öz. a.e., 14. S. da neşredilmişdir.

Sultan Türbesi, 407. Fâtih Türbesi, 408. Gülbahar Hâtûn Türbesi (Fâtih Câmi'i), 412. Deryâi 'Ali Baba Türbesi (Yedi Kule Fâtih Câmi'i), 416. Fethî Çelebi Kabri, 421. Hacı Bayram Haftâni Kabri, 425. Hacı İsâ Kabri, 427. Hacı Muhyiddin Efendi Kabri, 432. Hacı Timur Kabri, 437. Hoca İshak Buhâri-i Hindi Kabri (Hindiler Tekyesi Mescidi), 439. Hoca Ferhad Kabri, 451. İbn-i Meddas Hüsâmüddin Hüseyin Efendi Kabri, 464. Kasab Demirhan Kabri, 467. Kasab İlyas Kabri, 469. Kasım Ağa Kabri, 471. Kasım Çavuş Kabri, 743. Kâtib Muslihuddin Kabri, 475. İshak Efendi Kabri (Kazancı Mescidi), 477. Kazancı Sa'dî Kabri, 479. Kemâl Paşa Kabri, 480. Süleyman Bey Kabri (Kemâl Paşa Mescidi), 482. Keyci Hûtûn Kabri, 484. Ahmed Efendi Kabri (Kız Ahmed Efendi Mescidi), 487. Mehmed Efendi Kabri (Kızıl Minâre Mescidi), 495. Kovacı Dede Kabri, 497. Koruk Mahmud Kabri, 500. Mi'mâr Sinan Kabri (Kumrulu Mescid), 507. Mahmud Paşa Türbesi, 511. Mehmed Paşa Kabri (Manisalı Mehmed Paşa Câmi'i), 513. Mehmed Bey Kabri, 520. Mi'mâr Ayas Kabri, 523. Mirzâ Baba Kabri, 525. Molla 'Aşkıy Kabri, 533. Molla Gûrâni Kabri, 543. Molla Kestel Kabri, 546. Muhtesib İskender Kabri, 549. Muhyiddin Kocavi Kabri, 556. İmam 'Ali Efendi Kabri (Nallı Mescid), 561. Nişancı Mehmed Paşa Kabri, 563. Nûrî Dede Kabri, 567. Pirinççi Sinan Kabri, 569. Tuzcu Baba-Tuz Baba Türbesi (Rum 'Ali Mescidi), 574. Rum Mehmed Paşa Türbesi, 577. Saman Viran Kabri, 580. Sancakdar Hayrüddin Kabri, 583. Sarı Bâyezıd Kabri, 586. Çıkrıkcı Kemal Kabri (Sarı Gürz Mescidi), 589. Sarı Mûsâ Kabri, 593. Sekban Başı İbrâhim Bey Kabri, 597. Servili Baba Kabri (Servi Mescidi), 603. 'Ali Çavuş Kabri (Sofiler Mescidi), 605. Softa Sinan Kabri, 610. Şeyh Dâvûd Türbesi, 612. Şeyh Mahmud Resmi Türbesi, 614. Şeyh Mehmed Geylânî Türbesi, 619. Şeyh Vefâ Türbesi, 621. Kadı Mehmed Efendi Kabri (Tahta Kadı Mescidi), 627. Toklu Dede Kabri, 629. Uzun Şücâ' Kabri, 633. Uzun Yûsuf Kabri, 634. Uzun Yûsuf Birâderi Muhyiddin Kabri (Uzun Yûsuf Mescidi), 639. Hoca Hayrüddin Kabri (Üç Mihrablı Câmi'), 641. Ülice Baba Kabri, 643. Şâtır Başı Mehmed Ağa Kabri (Üskûbiye-Üskûbî Mescidi), 647. Hızır Bey Çelebi Kabri (Voynuk Şücâ'üddin Mescidi), 648. Voynuk Şücâ' Kabri, 652. Hacı İlyas Kabri (Yatağan Mescidi), 653. Yatağan Dede Kabri, 655. Yavaşça Şahin Kabri, 657. Yâ Vedûd Türbesi, 659. Yavuz Er Sinan Kabri, 660. Horoz Dede Kabri (Yavuz Er Sinan Câmi'i).

802. 'Abdurrahman Şâmi Türbesi

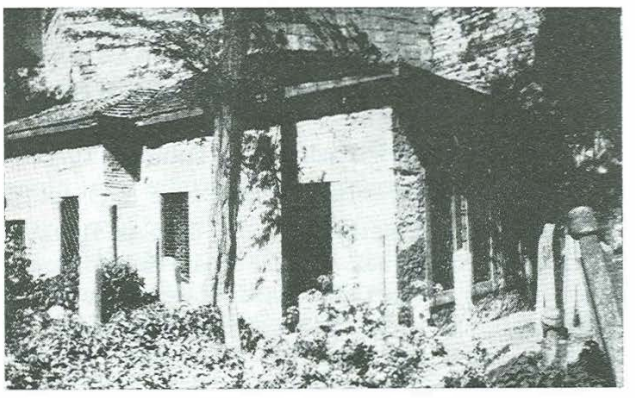
Ayasofya Hamamı yan sokağında, XIX. 'asır sonunda yapılmış, kesme taşdan bir hâcet penceresi ve bir kapı ile mücehhez olan bu türbede yatan zât, Eyüb Sultan'ın Sancakdarı olarak bilinmekdedir. Kapısı üstünde *"Mihmandâr-ı Hazret-i Peygamberî Hazret-i Hâlid'in 'Alemdârı 'Abdurrahman Şâmî Hazretleri'nin Meşhed-i 'âlîleridir Muharrem 1302"* yazısı olan (1) İstanbul şehrinin târîhi bir bergüzârıdır.

1057. R. : Rızâ Paşa Yokuşu civârında Has Yûnus Paşa Türbesi (1953)

803. Has Yûnus Paşa Türbesi

Fâtih Sultan Mehmed'in Deryâ Kapdanı olup Otluk Beli Muhârebesi'nde şehid olan (2) Has Yûnus Paşa'nın Türbesi harâbe hâlinde iken, 1953 senesinde Fetih Cem'iyeti'nin teşebbüsyle yeniden yapılmışdır. Rızâ Paşa Yokuşu'nun köşe teşkil etdiği yere inerken sağda Mâliye Şu'besi'nin karşısındadır. Duvarları iki sıra tuğla, bir kesme taşdır. Yazısı yokdur. (1057. R.).

1058. R : Ayvansaray'da Ebû Şeybet'ül-Hudrî ve Hamd'ül-Ensârî Türbesi (1951)

(1) Dr. Süheyl Ünver. İstanbul'da Sahâbe Kabirleri, İstanbul Fetih Cemiyeti Neşriyâtı, İstanbul 1953, 12. S.

(2) Mehmed Ziyâ, a.e., 4. C., 676. S.

804. 'Abdurrahman Ağa Kabri

Fetih şehidlerinden olduğu söylenen Sekban Başı 'Abdurrahman Ağa'nın kabri Aya Kapısı'na bitişik, 'aynı namdaki mescidin altındadır; yazısı yokdur.

805. Ahmed Gönânî Kabri

Fâtih devri ricâlinden olduğu bilinen bu zâtın kabri, Bakırcılar'da, Şeker Ahmed Paşa Sokağı'nda, ahşâb çatı ve duvarlı basit bir türbedir.

806. Ahmed Ensârî-Hamd'ül-Ensârî, 807. Ebû Şeybet'ül-Hudrî Türbesi

İkisi bir çatı altında olduğundan berâber zikretdiğimiz bu zâtlar, Bizans'ın Herakliyüs Surları'nın cebi içindeki muhitdedir, (1058. R.). Yapısı XIX. 'asra 'âiddir. İsmini gösteren bir taş son 'asırda dikilmişdir. Ebû Şeybe'nin, Eyüb Sultan'ın şehid olduğu Emeviler devrindeki muhâsarada bulunduğu ve sahâbeden olduğu ma'lûm ve bu iki zât bir yerde yatdıklarına göre, Ahmed Ensârî'nin de sahâbeden olması mümkindir.

Hadikat'ül-Cevâmi', Fâtih devrinde bir câmi'i olan Toklu İbrâhim Efendi'nin Ebû Şeybet'ül-Hudri Hazretleri'ne türbedâr olduğunu ve sahâbenin sedefli bir parmaklıkla çevrili sandukada yatdığını söyler (1). Yine Ayvansarâyi'nin el mecmû'asında, türbenin 1108 deki ta'mirini yazdığını, Süheyl Bey bildirir, (2). Ondan sonra türbe müte'addid def'a ta'mir olunmuşdur. Şimdiki binâsı XIX. 'asra 'âiddir. Toklu Dede'nin kabri de hazirede olup, 500. Fetih yılında Fetih Cem'iyeti tarafından tecdid edilmişdir. Burada pek çok zevât yatar.

808. 'Ali Baba Kabri

Çenberli Taş'da Vezir Hanı'nın arka dış köşesinde, 'Ali Baba Türbesi ve Sinan Paşa Sokaklarının birleşdiği yerde, Fetih Gaazi ve Erenlerinden 'Ali Baba'nın 10 basamak aşağıda tonozlu bir mahzende türbesi vardır. Üst başa demir bir kapı konmuşdur. Esnaf i'tinâ ile bakar. Kabir 1953 senesinde Fetih Cem'iyeti tarafından ta'mir edilmişdir.

809. 'Ali Kuşcu, 810. 'Ali bin Müridi Sûfî Kabri

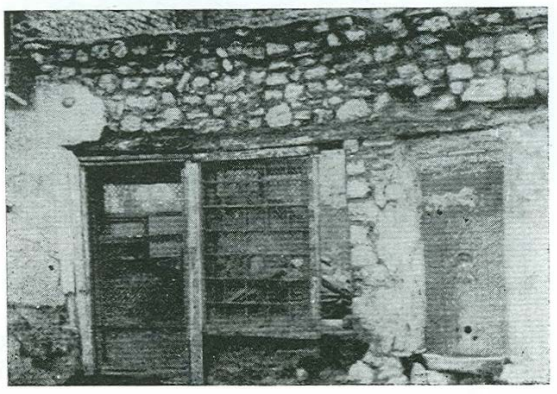
Hadikat'ül-Cevâmi' 879 (1474) de vefât eden, riyâziye 'âlimi 'Ali Kuşcu'nun kabrinin 1235 senesine kadar Eyüb'de Türbe civârında olduğunu, bu târihden sonra kaybolduğunu yazar (3). Bir diğer vesîkada 'Ali Kuşcu'nun ve oğlu Kutbüddin Efendi'nin de orada yatdıkları mezkûrdur, (4). Biz de bunun bir devâmını bildirelim; 'Ali Kuşcu'nun torunlarından 'Abdülbâkıy Çelebi'nin oğlu 992 de vefât eden Mahmud Çelebi'nin kabri Edirne Kapısı'nda İbn-i Kemâl Hazretleri'nin türbesi ilerisinde büyük müfessir Halebi İbrâhim Efendi'nin mezarı yanında idi. İst. Fetih Cemiyeti'nin gayretleriyle İbn-i Kemâl Türbesi'ni kurtarmak kaabil oldu; zor oldu ammâ yerinde bırakdırabildi. Fekat Halebi ile bu 'Ali Kuşcu torunu kabirleri yol güzergâhında kaldığından 1970 de kaldırıldı. Nerede olduğunu bilemiyoruz. 'Ali bin Mürîd-i Sûfi'nin Fâtih Câmi'i ve Top Kapı Sarayı kitâbelerini yazdığını bildirmişdik. Şu hâlde 883 de sağ demekdir. Fekat birkaç sene sonra da vefât etmiş olsa da 'ömrünü Fâtih devrinde ona hizmetle geçirmiş olan bu zâtın da Eyüb'de olan kabrini zikrediyoruz. Bu kabrin de taşı gayıbdır.

811. 'Ali Yâr Bey Kabri

Muhâsarada şehid olan Ayazmend Beyi 'Ali Yâr Bey'in kabri, Un Kapanı Hali'nin karşısında, şimdi kaldırılan sâhil surlarının Ayazma Kapısı'ndaki Küçük Tuğlacılar Câmi'i karşısında idi. Câmi' ve kabirden eser kalmamış; 1956 da yıkdırılmışdır.

812. Bukağılı Dede Ahşâb Türbesi

Eski Yeniçeri Odaları Kışlası'nın bir köşesine sıkışmış olduğunu tahmin kaabildir. 1956 senesine kadar Şehzâde Câmi'inin en altdaki avlu kapısının karşısında, şimdi temâmen kaldırılan Muhtar Paşa Sokağı'nın köşesine yakın idi. Yanında XVIII. 'asır işi bir çeşme bulunuyordu. Binâsı harâb bir hâlde idi. 1956 da yolların açılması sırasında temâmen atıldı. Bu türbeye kadınlar çocuklarını götürüyorlardı.

1059. R.: Şehzâdebaşı'nda Bukağılı Dede Türbesi (1952)

(1) Ayvansarâyi, a.e., I.C., 143-146. S.
(2) Süheyl Ünver. Sahâbe, 26. S.
(3) Ayvansarâyi, Nâşir Sâtı' Efendi'nin hâşiyeleri arasında, I.C., 248-249. S.
(4) Süheyl Ünver, F.D. Notları. 39. S.

813. Edhem Baba Türbesi

Otakçılar'dan aşağıda 'Abdurrahman Şeref Caddesi'nde sol tarafda geniş hâcet pencereli, XIX. 'asır başı yapılmış bir türbede yatar. Hadîka bu zâtın Hacı Bayram Velî müridlerinden, Ak Şemsüddin Hazretleri'nin pirdâşı olduğunu söyler, (1). Halbuki sonradan sandukanın başına konan bir levhaya bu zâtın Eyüb Sultan'ın sakası olduğu yazılmışdır. Halk bu zâta Şeyh Oğlu Edhem Baba demekdedir.

814. Efdâl-zâde Hamidüddin Efendi Kabri

Zincirli Kuyu'daki Mescid ve Sebili III. cild, 344. s. da yazılmışdır.

Bu zâtın Eyüb'de medfûn olduğu Hadîka ve Şekaayık yan hâşiyesinde de mukayyeddir, (2). Kabir şimdi yokdur.

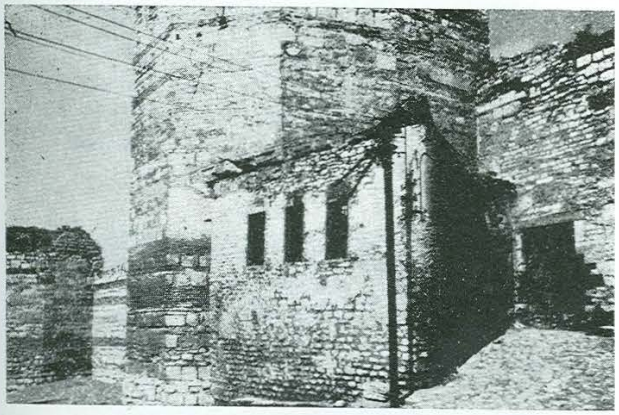
815. Ferruh Dede Kabri

Edhem Baba'nın birâderi olan bu zât aynı cadde üstünde, kardeşinin türbesinden biraz yukarıda bir sed üzerindedir. Binâ çatılı ve kısmen ahşâb, fekat ma'mûrdur, (3).

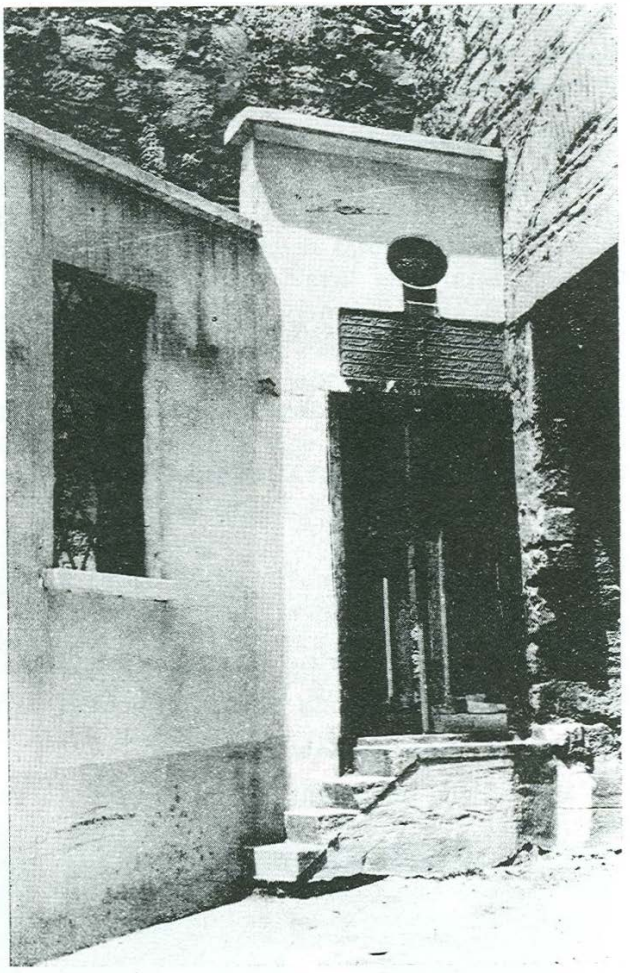
816. Hâfir Sahâbi Türbesi

Eğri Kapı'dan çıkar çıkmaz sağda, sûra ve burca bitişik büyük bir türbedir. Bir çok devirlerde ta'mîrler görmüş, yeniden yapılmışdır. Son binâsının, Sultan Mahmud devrinde, 1251 de yapıldığı 5 beyitlik târih manzûmesinin son mısra'ından anlaşılmakdadır.

Türbe 1954 de İstanbul Fetih Cem'iyeti tarafından ta'mir edilmişdi, (1060. R.). Son zemanlarda yine elden geçirilmişdir. (1061. R.). Bu son resimde kitâbe okunmakdadır. Bu ta'mirlerde yalnız duvalar tahkîm edilip sıvanmış, çatı ihyâ edilmemişdir.

1060. R. : Eğrikapı'da sahâbeden Hâfir Türbesi (1952)

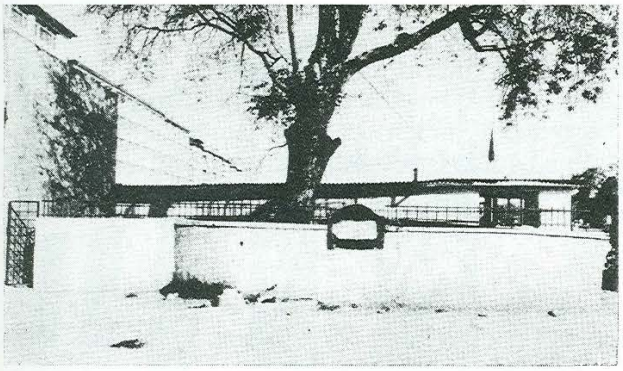

1061. R. : Eğrikapı'da sahâbeden Hâfir Türbesi (1970)

817. Hamal Hayrüddîn Kabri

Sofular Caddesi'nin Vatan Caddesi'yle birleşdiği yerde, ulu bir ağacın altında, etrafı duvarla çevrilmiş, bu devrin seviyesine göre bakımlı, bir hazîre vardır. Hadîka, (I.C., 54. S.) da, Hamal Hayrüddîn'in Ebe Kadın Câmi'inin bânîsi olduğunu ve karşısında yatdığını söyler. Vakıf Defteri'nde böyle bir vakıf mukayyed değildir; binâen'aleyh bir zuhûl vardır. Hamallık da bir pâye değildir; halk böyle kabûl etmiş ve şehrin canlı bir köşesi olarak muhâfaza etmişdir. Hazîrenin etrafı duvarla çevrilmişdir, (1062. R.). Kabir taşı pek bozuk bir imlâ ile şöyledir :

(1) Ayvansarâyi, a.e., I.C., 248. S.
(2) Mecdi Efendi, Şekaayık Tercemesi, I.C., 190. S.
(3) Ayvansarâyi, a.e., I.C., 285. S.

1062. R. : Sofular'da Hamal Hayrüddin Hazîresi

1063. R. :Sofular'da Hamal Hayrüddin kabir taşı

١ ـ بزله اوقيانك ٢ ـ وبره مرادين صبحان
٣ ـ فاتح سلطان محمد ٤ ـ حمال خيردين ٥ ـ الفاتحه (1063 R.)

İmlâ çok yanlışdır ve 'aynen böyledir. İfâde daha da hatâlıdır.

818. Hasan Samsûnî Kabri

Fâtih devrinin namlı 'âlimlerinden olan bu zâtın künyesini Şekaayık Hasan bin 'Abdulhamid-i Samsûni olarak kaydedir ve 891 (1486) da vefâtını bildirir (1). Hadîka da Eyüb'de medfûn olduğunu söyler, (2). Bu kamir taşı da şimdi yokdur. Bu zâtın vefâtına târîh olarak talebeleri şu beyti söylemişlerdir:

قد مات مولى صارالزمان خالياً ـ قل يا اخى تاريخه بلطفك يا شفيق

819. Hızır Çavuş Kabri

Fâzıl Ayanoğlu Balat'da Hızır Çavuş Mescidi Sokağı'ndaki Çavuş Câmi'inde, sonradan konmuş bir taşda üç satırlık Kelime-i Tevhîd ve Fâtiha'dan sonra;

٤ ـ فاتح سلطان محمد ٥ ـ خان حضرتلرينك ٦ ـ چاوشلرندن ٧ ـ مرحوم خضر ٨ ـ چاوش روحيچون ٩ ـ ٨٥٧

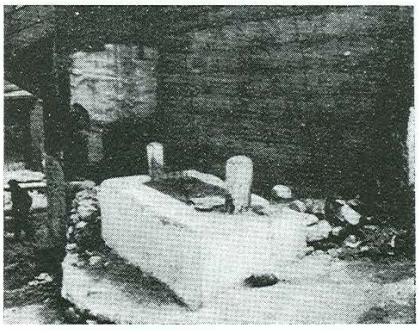
kitâbesi olduğunu bildirir, (3). Hadîka, mescidin Dîvân Çavuşlarından Hızır Ağa'nın olduğunu, medfeni ve mektebinin de orada bulunduğunu yazar, (4). Ancak mescidin Hızır Ağa'ya 'âid olmadığı ve bu taşın sâfiyâne bir gayretle oraya konduğu anlaşılıyor. Zîrâ Vakıf Tahrîr Defteri'nin yazıldığı 953 senesine kadar burada bir Hızır Çavuş Mescidi yokdur; Çavuş Mescidi isminde de bir vakıf geçmez. Sâde Un Kapanı'nda Hızır Bey Mahallesi'nde bir Hızır Ağa Mescidi vardır ki, (5) bununla 'alâkası olamaz.

820. İbrâhim Sancakdar Kabri

Eski Zeyrek Yokuşu'ndaki basît kabirde :

١ ـ هو الخلاق الباقى ٢ ـ فاتح سلطان محمد ٣ ـ علمدارى مرحوم
شهيد ٤ ـ ابراهيم ددهنك روحنه فاتحه ٥ ـ سنه ٨٥٧

yazılıdır. Taş yenidir, (1064. R.).

1064. R. :Zeyrek'de İbrâhim Sancakdar Kabri

821. İskender Ağa Kabri

Fâzıl 'Ayanoğlu, Fâtih'in Helvacı Başısı Sirkeci'de, Hüdâvendigâr Caddesi'nde Safvetî Paşa Sokağı'nda bir hazîrede olan taşının resmini vermekdedir:

١ ـ هو الحى الباقى ٢ ـ فاتح سلطان محمد خان ٣ ـ غازى حضرتلرينك ٤ ـ حلواجى باشيسى ٥ ـ مرحوم و مغفور له ٦ ـ اسكندر آغانك
٧ ـ روح شريفيچون ٨ ـ فاتحه ٨٦١

taş yenidir, (6).

(1) Mecdi Efendi, Şekaayık Tercemesi, I.C., 179. S.
(2) Ayvansarâyi, a.e., I.C., 248. S.
(3) Ayanoğlu, a.ma., 206. S.
(4) Ayvansarâyi, a.e., I. C. 73. S
(5) Ö.L.B. - E.H.A., a.e., 167 S.
(6) Ayanoğlu, a.ma., 69. fot., 206. S.

822. Karaca Ahmed Türbesi

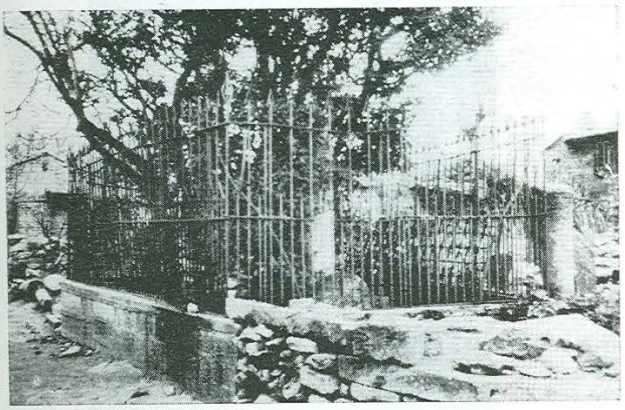
Sicil, Kara Ahmed ismindeki Ni'm'el-Ceyş'den olan zâtın bir mescid yapdığını söyler, (1). Üsküdar'daki Karaca Ahmed, birçok Karaca Ahmed'ler ortasında mechûl kalmakda idi. Bizce bu Kara Ahmed ve yanındaki mescid Sicil'in yazdığı olacakdır. Şimdiki türbesi pek yenidir. Câmi'de temâmen başdan yapılmışdır. Bu kadar işâret etmekle, bahsi çok geçen, nâmını büyük semte salan zâtın târihi şahsına da hizmet etdiğimize kaani'iz.

823. Keskin Dede Kabri

Fâtih Nişancı Câmi'i karşısında, etrafı demir parmaklıklarla çevrili kesme taş yüksek bir sofa üstünde, ağaçlar ortasında iki yuvarlak dikmeden mürekkebdir. Civarda ve yanında Efdâl-zâde Mescidi'ne isim vermişdir. Yazısı dikmelerde olmayıp ayrı bir mermer levhadadır :

١ ـ فاتح بهادر محمد خان حضرتلرينك معيتنده تشريف ٢ ـ ايدن طريقت پيرامیه‌دن کسکین ٣ ـ دده حضرتلريك قبر شريفلريدر سنه ٨٥٧

Anlaşılan, bu zât gaazî dervişlerden olacakdır. Ne yazık ki halk bakmasa sönüp gidecekdir.

1065. R. : Fâtih Nişancası'nda Keskin Dede Kabri

1066. R. : Kabataş'da Çizmeci Başı Mahmud Ağa Kabri

824. Mahmud Ağa (Çizmeci Başı) Kabri

Kabataş'da Çizmeciler Tekyesi bânisi (2) Bedrüddîn Mahmud Ağa'nın mescid ve tekyesi yıkılmış, kabir taşı kaybolmuşdu. 500. Fetih yılı münâsebetiyle, bu taş gotik yazı ile yazdırılıp, o zeman oraları işgaal eden İnhisarlar binâsı önündeki büyük çınarın dibin dikilmişdi. Fahrüddin Kerim Bey'in vâlîliği sırasında meydan açılmış, çınar yerinde kaldığı hâlde taş sökülüp atılmışdır, (1066. R.).

825. Mehmed Ensâri Türbesi

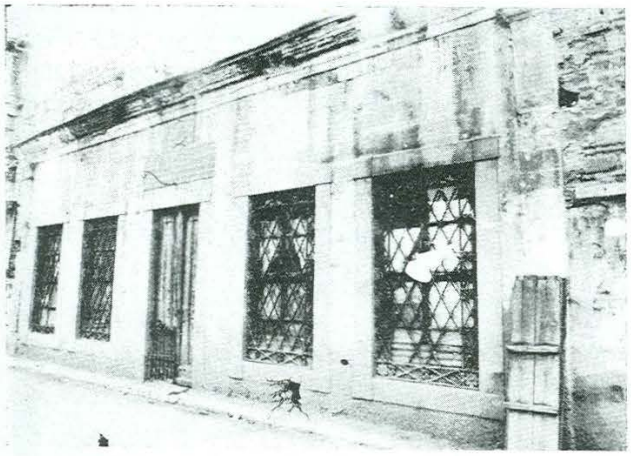
Ayvansaray'da sâhil surlarının bitim noktasına yakın, duvara muttasıl büyük bir türbedir; Bu da Sahâbî Hâfir Türbesi ile 'aynı senede Sultan Mahmud tarafından yapdırılmışdır. Beş beyitlik ta'lîk kitâbesi kapı üstündedir. Hattatı Yesârî-zâde Mustafa 'İzzet Efendi'dir. Diğer türbelerden farklı olarak bir de geniş türbedar odası bulunmakdadır. Binâ temâmen kesme taşdandır; metrûk fekat sağlamdır. Târîh mısra'ı باپدی اعلی مرقد الانصاری پی شاه جهان dır, (1067. R.). Hisâben 1250 târîhi çıkar.

826. Molla Mehmed Kabri

Fetih şehidlerinden olan Saka Başı Molla Mehmed'in küçücük kabri, şehîd olduğu kapının hemen içindedir. Ufacık taşında: ١ ـ مرحوم و مغفور ٢ ـ درويش ملا محمد ٣ ـ روحنه فاتحه ١٢١٣ yazısı vardır, (1068. R.).

(1) Mehmed Süreyya, a.e., I.C., 192. S.

(2) Ayvansarâyî, a.e., II. C., 85

1067. R. : Ayvansaray'da Mehmed Ensârî Türbesi

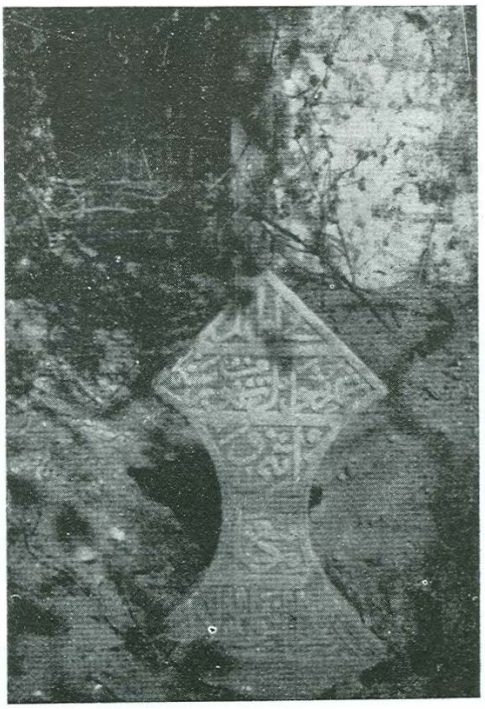
1068. R. :Eğrikapı'da Molla Mehmed Kabri

827. Molla Şerefüddin?i Kırimi Kabri

'Ulemâdan olup II. Murad zemânında Diyâr-ı Osman'a gelen ve Keçeciler'de Sultan Selîm Medresesi yanında, yazdığımız Molla Şeref Câmi'ini yapan bu zâtın kabrinin Otakcılar'da Lâlâ Hüseyin Paşa Sebili içindeki hâmûşhânede olduğunu Hadîka yazar, (1). Şimdi sebil de, kabir de yokdur. Ancak bir vesîkada, Eyüb Türbesi civârında. Fâtih zemânı ricâlinden olduğu tasrîh edilen bir Molla Kırîmî'nin medfûn olduğu da yazılıdır (2). İsim yokdur. Kabir de şimdi mevcud değildir. Bu Kırîmî isimleri, Bursa'daki Duhter-i Şeref Câmi'iyle berâber birçok kere tekrarlanmakda ve tam bir vuzûha kavuşamamakdadır.

828. Muhyiddin Cezeri Türbesi,
829. 'Atâullah Kabri

Süleymâniye'de Kirazlı Mescid Sokağı'nda, Muhyiddin Çelebi bin Hâce Şemsüddîn Defteriyy'üş-şehîr-ki Cendereci-zâde'nin yapdırdığı mektebin (3) avlusunda ufak kubbeli bir türbedir. Mu'allime 4, halîfeye 2, 15 cüzhâna 15, noktacıya 1, türbedâra 2, nezârete 3, musluk hizmetine 3, mekteb için hasıra 1, rakebeye 2 akçe tahsîs etmekde, fazlasını mütevellîye bırakmakdadır. Türbe basît ve oldukca harâbdır. Bu zât evlâdiyelik olarak birçok evler ile, İstanbul Kâğıdhâne'de Cendere Deresi'ndeki Ayas Ağa Kariyesini bırakmakdadır. Vakıf Tahrîr Defteri'ne göre bir üçüncü vakıf olarak, babası Şemsüddîn Efendi'nin Bakır Küresi'nde yaptığı câmi' için de 30.000 akçe bırakmışdır. Bunun târihi de bellidir, 870 (1465) dir. Vakıf Tahrîr Defteri'nden fazla olarak Galata'da (Orta Bölük) de Karaköy kurbünde zemîn katında 3, diğerlerinde ikişer höcre olan üç katlı bir mahzeni de, babası Şemsüddîn Efendi'nin Bakır Küresi'nde inşâ etdiği câmi'e vakfetmekdedir. 30 bin akçe yine bu vakıfda yer almakdadır. (4).

1069. R. : Süleymâniye'de Muhyiddin Cendeci Mektebi ve Türbesi avlusunda 'Ataullah Çelebi Kabri

(1) Ayvansarâyî, a.e., I.C., 200. S.
(2) Dr. Süheyl Ünver, F.D. Notları, 39. S.
(3) Ö.L.B. — E.H.A., a.e., 167-168. S.
(4) Ev. K.K., Mücedded Anadolu, 608 No: defter, 298. S.

Demek Muhyiddîn Efendi'nin Fâtih devrinden olduğu şübheden vârestedir. Cendere Boğazı'nın isminin bu zâtdan gelmekde olduğu görülüyor. Bu zâtın oğlunun kabri de kapı önünde olup, câlib-i dikkat tarafı, Zeyniyye Tarîkatine mensûb olanların koydurdukları kabir taşlarından olmasıdır, (1069. R.). Bursa'da emsâli pek çok olan bu nevi' boğmaklı taşlardan İstanbul'da Vefâ'da ve Eyüb Türbesi civârında birer dâne daha gördük; başkasına rastlamadık.

Muhyiddîn Efendi'nin oğlu 'Atâullah Efendi'nin kabir taşı,

Baş taşı iç yüzünde :

١ ـ قد انتقل ٢ ـ من دارالفنا الى دارالبقا
٣ ـ من جوا (ر) الانسان ٤ ـ الى جوار ٥ ـ الرحمن المرحوم و المغفور

Baş taşı dış yüzünde :

١ ـ الشهيد المحتاج الى نعمة ٢ ـ الله تعالى
٣ ـ عطاأ الله افندى ٤ ـ بن محمد چلبي الخندوى

Ayak taşı içinde :

١ ـ فى اوايل ٢ ـ شهر شوال من شهور سنه ٣ ـ اثنى و
٤ ـ تسع مأه ٥ ـ هجريه النبويه الهلاليه

Ayak taşının dışı rûmî ile müzeyyendir.

Mehmed ismine bakıp Muhyiddîn Efendi'den başkası düşünülmemelidir. Çünki Muhyiddîn lâkabı Mehmed ismindekilere verilir; Yûsuf'lara Sinânüddîn takıldığı gibi. Hazîrede başka güzel taşlar da vardır. Ezcümle duvardaki çeşmenin bânîsi 'Abdullah Ağa'nın 1105 târîhli kabri de oradadır.

830. Muhyiddin Mehmed (Hâtib-zâde) Kabri

Şekaayık'da künyesi Muhyiddîn Mehmed bin Tâcüddîn İbrâhim'üş-şehîr bi Hatîb-zâde olan bu zâtın 901 de vefât etdiği anlaşılıyor, (1). Fâtih devrinin meşhur 'ilim adamlarındandır. Kabri Eyüb Türbesi civârında idi, (2). Şimdi yokdur.

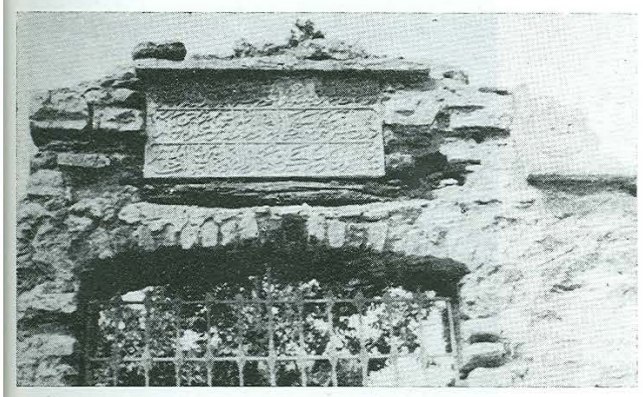
831. Musannifek 'Ali Bin Mehmed Kabri

Küçük Musannif nâmiyle anılan bu zât Fâtih devri 'ulemâsından olup 875 de vefât etmiş, Eyüb Türbesi civârına defnedilmişdi, (3). Kabri şimdî yokdur.

832. Necâti (Şa'ir) Kabri

Zeyrek'in altında Un Kapanı Caddesi üzerinde ve Voynuk Şücâ'üddîn Câmi'i önünde medfûn idi. Kabri yeni bir şekilde kesme taşdan ihyâ edilmişdi, (1951). 1956 da Fahrüddin Bey'in vâlîliği zemânında kaldırıldı.

833. On Sekiz Sekbanlar Kabirleri, 834. Sekban Kethüdâsı Hamza Bin Hızır Kabri

1070. R. : Şehzâdebaşı'nda Onsekiz Sekbanlar'ın eski kitâbesi (1952)

Şehzâde Başı'nda şimdiki Evlendirme Dâiresi'nin arkasında ve Câmeşûycu Mescidi'nin yanında geniş bir hazîrede yatan bu On Sekiz Sekban, eskiden pencereli bir ihâta duvarı içinde idi. Bir pencere üstünde nefîs bir sülüsle yazılmış bir kitâbesi vardı, (1070. R.). Bu kitâbe şimdî yokdur. Hazîre bugün alçak bir duvarla çevrilmiş bir vaz'iyetdedir. Bir kabire biraz meyilli şekilde kapanmış bir taşda :

١ ـ فاز سلطان محمد حضرتلرينه ٢ ـ معاً تشريف يوروب بو محلده
شهيداً ٣ ـ وفات ايدن اون سكز نفر سكبان ٤ ـ عليه الرحمة و الغفران
حضراتنك ٥ ـ روح پر فتوحلرى ايچون الفاتحه

levhası vardır, (1071. R.). Bu levhadan başka, XVII. 'asırda yenilendiği tahmîn olunabilen, güllerle süslü bir lâhdin baş taşında güzel bir yazı ile :

١ ـ هو الخلاق الباقى ٢ ـ كتخداى ٣ ـ شهداء سكبان ٤ ـ حمزه بن خضر ٥ ـ حضرتلرينك روحنه فاتحه ٦ ـ ٨٥٧

yazılıdır, (4), (1072. R.). Diğer on sekiz kabirde yazı yokdur; üstü yuvarlak düz dikmeler baş ve ayak uclarına konmuşdur.

Kıymeti bilinirse, bu hazîre İstanbul Fethi'nin birinci derecede bergüzârlarındandır.

(1) Mecdî Efendi, Şekaayık Tercemesi, I.C., 166-171. S.
(2) Ayvansarâyî, a.e., I.C., 248. S.
(3) Ayvansarâyî, a.e., I.C., 248. S.
(4) Bu kitâbe, Ayanoğlu, a.ma., 206. da vardır.

1071. R. : Şehzâdebaşı'nda Onsekiz Sekban'da kitâbe (1971)

1072. R : Şehzâdebaşı'nda Onsekiz Sekbanlar Hazîresi'nde Hamza bin Hızır sandukası

935. Sarı Lûtfî Kabri

Şekaayık, Fâtih'in hâfız-ı kütübü olan Molla Lûtfî'nin şehâdetinin تألف نفس نفيس terkibinin gösterdiği, 900 yılı Rebî''ul-Âhırının yirmi beşinci salı günü olup medfeninin Eyüb'de Defterdâr Mahmud Çelebi Mescidi yanında bulunduğunu bildirir. Bu târîh 23 Kânûn-ı Sânî 1495 e rastlıyor. Hadî'ka'da 900 târîhinde irtihâl edip Defterdar'da Yâ Vedûd Türbesi civârında defnedildiğini yazıyor. İki târîh ve mevkı'ı uyuyor. Çünki Mahmud Çelebi Mescidi ile Yâ Vedûd birbirine yakındır. Bu kabrin taşı yok olmuşdur.

836. Sefer Dede (Eskici Dede) Kabri

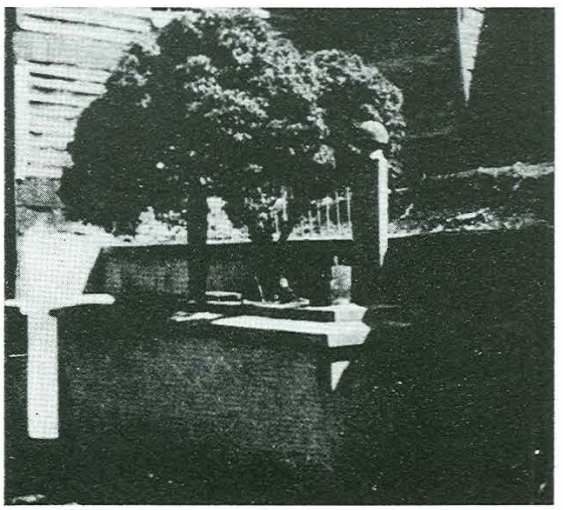
Un Kapanı Köprüsü başında olup 1956-57 de yıkdırılan harab Süleyman Sübaşı Câmi'i karşısında idi; Horoz Dede ile berâberdi. Horoz Dede Yavuz Sinan Câmi'ine nakolunmuş, bu kaybolmuşdur.

837. Sekban Başı Kabri

Zeyrek'de 'İbâdethâne Sokağı'nda yola eğri duran bir lâhid üstünde kırık bir taşda garib bir ibâre île :

١ ـ سلطان محمد ٢ ـ كونده جيه عليدن ٣ ـ بو آرامه كلنجه
٤ ـ بشنجى سكبان ٥ ـ باشى اولان ٧ ـ شهيد روحنه ٨ ـ الفاتحه

yazılıdır. Bu kabir 1953 de Fetih Cem'iyeti tarafından ta'mîr edilmişdir.

1073. R. : Çırçır'da Sekban Başı 'Abdülkaadir Dede Kabri

938. Sekban Başı 'Abdülkaadir Ağa Kabri

Zeyrek'de Çırçır Cadesi'nde ufak bir sed üstünde, muhteşem bir şimşir altında yatar XIX. 'asra 'âid olan baş taşında :

١ ـ يا هو ٢ ـ مرحوم و مغفور جنت مكان فردوس ٣ ـ آشيان ابو الفتح محمد خان ٤ ـ غازى مضرتلرينك سكبان پشيلرندن
٥ ـ السيد عبدالقادر ددهنك روح شريفلرينه ٦ ـ رضاً لله فاتحه ٧ ـ سنه ٨٥٦ yazılıdır.

839. Seyyid Ca'fer, 840. Seyyid Hamza, 841. Seyyid Hasan, 842. Seyyid 'Ukayl Kabirleri

Fâtih'de Malta'da, Şekerci Hanı'nın arkasında, Fâtih Manzûmesine 'âid Karaman-Irgadlar Hamamı'nın yakınında Yedi Emirler denilen mahalde, Ni'm'el-Ceyş'den ve Buhârâ Erenlerinden yedi zât yatmakda idi; biz hatırlarız. Yalnız dördünün ismi ma'lûmdur. Şimdi Çarşanba caddesine çıkan sokak üstünde basît parmaklıkla çevrilir.

843. Sinan Paşa Kabri

Hoca Paşa denilen Hızır Bey oğlu Sinan Paşa'nın Eyüb Türbesi civârında olduğu bir vesîkadan anlaşılıyor, (1). Bir rivâyete göre Eyüb'de yapdırıp vakfını Fâtih Sultan Mehmed'in ta'yîn etdiği zâviyesinde olarak da söylenir. Zâviye ve kabirden eser kalmamışdır.

844. Şa'be Sahâbî Kabri

Evvelce yazdığımız Avcı Mehmed Bey Mescidi karşısında idi; şimdi yokdur. Şa'be Hazretleri tâbi'îndendir; İstanbul'un Emeviler zemânındaki muhâsarasında şehid edilmişdir (2).

1074. R.: Rumeli Hisarı'nda Şehidlik (1961)

845. Şehîdlik Makaamı, 846. Mahmud Çelebi Kabri, 847. Bedrüddîn Kabri

Rumeli Hisarı'nda Nâfi' Baba Bektâşi Dergâhı'na yakın Şehidlik'de medfûn olan ilk İstanbul şehidlerine 'âid kabirlerden Mahmud Çelebi ile Ak Şemsüddîn mensublarından Bedrüddîn Efendi'nin taşları yüksekce bir sofa üstündedir.

Rumeli Hisarı'nın inşâsı esnâsında Bizanslılarla yapılan mücâdelelerde şehid oldukları, hemen üstdeki tepeye defnedilmiş olmalarından açıkca anlaşılan gaazilerin kabirleri, evvelce biraz daha yukarıda, Bektâşi Tekyesi'nin (Du'â Meydanı) denilen düzlüğünün kenarında idi. Muhterem Mes'ud Kuman'ın T.T.O.K. Belleteni'nin 196 No: lu Mayıs 1958 nüshasındaki yazısı üzerine, harekete geçen Belediyece, biraz daha aşağıda, bel noktasında, yapılan sofa üzerine toplanmış ve bir dânesi müstesnâ, taşlar oraya dikilmişdir, (1074. R.).

Bunlardan biri XVI. 'asrın sonu ile XVII. 'asrın başlarında kısa bir müddet kullanılan mezar taşları biçimindedir: gaayet dar ve ufak dört köşe bir gövde üstüne oturtulmuş bir kavukdan 'ibâretdir (1075. R.) :

١ ـ الشهيد الفتح ٢ ـ محمود چلبي ٣ ـ نوار الله (3) ٤ ـ قبره

Mes'ûd Bey'in bahsetdiği ikinci taş şimdi yokdur; o da buna benzer, fekat yazısı dört cephede yukarıdan aşağıyadır :

١ ـ الشهيد ٢ ـ المرحوم ٣ ـ محمود چلبي ٤ ـ نور الله قبره

İkisinde de târih yokdur.

(1) Dr. Süheyl Ünver, F.D. Notları, 39. S.
(2) Dr. Süheyl Ünver, Sahâbeler, 47. S.
(3) İmlâsı böyledir.

1075. R. : Rumeli Hisarı'nda Şehidlik'de Mahmud Çelebi Kabri (1961)

1076. R. : Rumeli Hisarı'nda Şehidlik'de Şeyh Bedrüddin Kabri (1961)

Bugün hazirede bulunan 6 sm. kalınlığında yassı ikinci taş birincisinin ayak ucundadır. Çirkin bir yazı ile : ٨٥٥ ٣ ـ شهدا ٢ ـ هذا مقام ١ ـ ibâresini muhtevidir. Bu taşın evvelce (Şühedâ Kuyusu) denilen yerde olduğunu Mes'ûd Bey bildirmekdedir.

Bu Mahmud Çelebi kimdir? Künyesi için herhangi bir sarâhat olmadığından, bizce mechûldur. Fekat kuyuda kucak kucağa yatan şehidlerden ayrıldığına ve kavuğuna göre, mevkı' sâhibi bir kişizâdedir. Mes'ûd Bey bu zâtın, İbrâhim Paşa'nın oğlu, Halil Paşa'nın kardeşi ve İznik'de 846 (1442) de yapılan câmi'in bânîsi, Çandarlılar'dan Mahmud Çelebi olmasını muhtemel görüyor ve bu zâtın Çelebi Sultan Mehmed'in dâmâdı bulunduğunu bildiriyor. Fekat Dâmâd Çelebi'nin böyle ufak bir çarpışmada yeri var mıdır ki? Olsa da bir dâmâdın hüviyeti yazılmaz mıydı? Bu düşünce ile biz Mes'ud Bey'in farazıyesine ihtimâl veremiyoruz.

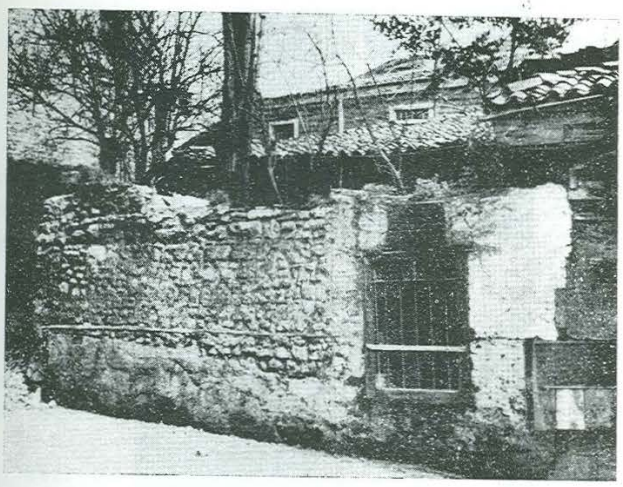
Çelebi'nin bu taşının da T.T.O.K. Belleteni'nde fotoğrafı bulunan ve şimdi mevcûd olmayan diğerinin de, harâb olan bir taşın yerine kondukları muhakkakdır.

Üçüncü taş 10 sm. kalınlığında, 100 sm. irtifa' ve 35 sm. genişliğindedir. Mes'ûd Bey, kavuğu için *"Edhemiye kolunu Seyfiye ile birleşdiren dört terekli elifî Bektâşî tacı"* diyor. Her ne kadar hepsi 'aynı kökden gelse de, bizce daha ziyâde Kalender tâcına benzemekdedir. Bu taşın mâil yazısı ta'lik iledir; yazı şekli ve metin i'tibâriyle XVIII. 'asra kadar uzanmakdadır.

١ ـ هو ٢ ـ ابو الفتح سلطان محمد خان ابله ٣ ـ تشريف ايدن و آقشمس الدين حضرتلرينك رفقالرندن ٥ ـ (satır boştur) ٦ ـ السيد الشيخ ابن ٧ ـ السيد الشيخ محمود ابن السيد ٨ ـ الشيخ مصطفى قدس سره سنه ٨٥٥

Ak Şemsüddîn Hazretleri'nin refıklerinden. binâen'aleyh, Hacı Bayram Veli'nin müntesiblerinden iki Şeyh Bedrüddin (Şekaayık ter. I.C., 95. S.) zikrolunmakdadır. Fekat ikisinde de künye yokdur; bununla berâber, ikisinden biri olabilir. Mes'ûd Bey refık kelimesini Şeyh Bedrüddin'e değil de dedesi Şeyh Mustafa'ya râci' görüyor ve boş satırın da Bedrüddin'in oğluna bırakıldığını iddi'a ediyor. Fekat bir kere 'ibâreden hiç de bu ina'nâ çıkmıyor. Hacı Bayram Hazretleri'nin müntesiblerinden bir şeyh Mustafa bilinmiyor. Boş satırda da, yazı zeminine kadar mermer yonulduğundan, yeni bir yazı için boş bırakılmış olmadığı anlaşılıyor. Bu sebeble taşın sâhibi Şeyh Bedrüddin olsa gerekdir.

Biz daha güzel resimlerini çekmek üzere 1971 Eylülünde tepeye çıkdık. Ne görelim? Yalnız duvarlar ve makaam-ı şühedâ levhası kalmış; ne Mahmud Çelebi'nin, ne Şeyh Bedürddin'in taşları var. Rumeli Hisarı Kal'esi'nden, civardan sorduk; kimse bilmiyordu.

1077. R. : Çırçır'da Şemsüddin Efendi Açık Türbesi (1953)

1078. R. : Çırçır'da Şemsüddin Efendi Açık Türbesi ta'mirden sonra (1953)

848. Şemsüddin Efendi Türbesi

Çırçır'da Haydar Kahvehânesi'nin iç sokağında bir üstü açık türbedir; pek harab bir hâlde iken 1953 de Fetih Cem'iyeti tarafından ta'mîr edildi ve yeni bir topuzlu parmaklık kondu; kitâbesi de içeriye yerleştirildi, (1077., 1078. R.). Kitâbesi şudur :

١ ـ يا هو ٢ ـ ابو الفتح سلطان محمد خان ٣ ـ حضرتلرينك مشائخلرندن ٤ ـ و افضل علمادن اعلم ٥ ـ العلما مرحوم و مغفور له
٦ ـ الشيخ خواجه شمس الدين ٧ ـ اقدى حضرتلرينك ـ ووجه الفاتحه ٨ ـ سنه ٩٢٩ ـ سنه ـ ٨٥٧

dır. Bu zâtın şahsiyeti hakkında bir kayıt bulunamadı.

849. Tiz Veren Dede Türbesi

Sultan Mahmud Türbesi karşısında, eski Ma'ârif Nezâreti binâsının altında olan bu türbede Fâtih devri mücâhidlerinden olan Tiz Veren Dede yatar. Du'âsı müstecâb olduğuna inanılır. Binâ Ma'ârif Nezâreti yapılırken tonozlu olarak inşâ edilmişdir. Gaayet bakımlı, tertemiz bir hâldedir. 1953 de Fetih Cem'iyeti tarafından ta'mîr olunmuşdur.

850. Cebe 'Ali Kabri

Bu sehâbîler, mücâvirler, gaazîler, mücâhidler kaafilesinin sonunda şehrin ilk kütüğünü, ilk emlâk tahrîrini yeğeni Dursun Bey'le berâber hazırlayan Sübaşı meşhur Cebe 'Ali Bey kabrini zikredelim. Hârika bir millî süzgeçden geçip Cebe Ali Cibâlî oldu ve ismini semte o verdi, yumruğuyle yıkdığı Cibâlî sur kapısı yanında bulunan karakolun arkasındaki avluda yatmakdadır; mısır koçanı kadar bir taşda هذا قبر جب علی سنه ٨٥٧ yazılıdır. Koca gaazîye taşa ne hâcet? O, bu milletin kalbinde yatıyor.

Bu kabir ve türbelerin İstanbul'un bütün Fâtih devrine 'âid olanları topladığını iddi'â etmek abesdir. Mümkin mertebe temama yakın olarak topladık ve takdim ediyoruz.

İSTANBUL BAHSİNİN HİTÂMI

İŞTİB

851. Fâtih Câmi'i

Üsküb'ün şark-ı cenûbîsinde bulunan bu şehirde bir Fâtih Câmi'i bulunduğu ve Fethiye ismi verildiği bir vesîkadan belli olmakdadır, (1). Mahallen yapılan tahkıykatda, çatılı olan bu câmi'in şimdi mevcûd olmadığı anlaşılıyor.

İZMİR

852. Kal'e

Evliyâ Çelebi : *"Leb-i deryâ'da bir taş kal'e-i zîbâdır... Sene târîhinde Ebü'l-Feth Sultan Mehmed binâsıdır Dâiren mâdâr bin iki yüz seksen hatvedir ancak kara tarafı üç adım mıkdârı ihâta idüb vâsi' ve 'amîk hendekdir mâ'adâ tarafları deryâ döger kal'e divarıdır Cümle topları limonu korudur şâhâne topları vardır ve kal'e içinde bir mescidi ve yigirmi neferâtlı hânesi var"* (1) olarak bildirdiği Kal'e'nin kitâbesinde Fâtih Sultan Mehmed'in ve babasının isimlerini yazdığı hâlde târîhini 801 göstermiştir, ki bir yazılış hatâsı âşikârdır. Ba'zı gravürlerden Kal'e'nin şimdiki Konak'ın kısmen önünde kısmen yerinde olduğu anlaşılmakdadır.

İZMİT

853. Dâvûd Paşa Hamamı

Sadr-ı A'zam Dâvûd Paşa'nın İzmit'de senede 6333 akçe îrâdlı bir çifte hamamı bulunmakda olduğu, vakıflarının hulâsasından anlaşılmakdadır, (2). Bu hamam şimdi yokdur.

İZNİK ESERLERİ

854. Eşrefoğlu Câmi'i, 855. Eşrefoğlu 'Abdullah-i Rûmî Kabri

Ankara'da Hacı Bayram Velî'nin dâmâdı (3) Hüseyin Hamevî'nin halîfesi, (4) Anadolu'nun garbını irşâda me'mûr, Kaadiriye'den Eşrefiye kolunun müessisi olan Eşrefoğlu 'Abdullah Rûmî İznik'in kutbu sayılır. İlâhileri de bütün Türkiye'de söylenir. Nâmına yapılan câmi' vefât târîhi olan 874 (1469) dan evvel olacakdır.

Evliyâ Çelebi bu câmi'i görmüşdür; la'l gibi kırmızı kiremidle örtülü, çiniler ile müzeyyen olduğunu ve çini üzerine yazılan kitâbesinin : و لقد بيت الهدى ـ علم الورى مر المين ـ فتى (؟) له تاريخه ـ ـ لنعم دار المتقين olduğunu bildirir. Hisâben 1032 (1622-1623) veren bu târîh, IV. Sultan Murad'ın Bağdad seferine giderken yapdırdığı ta'mîre işâretdir.

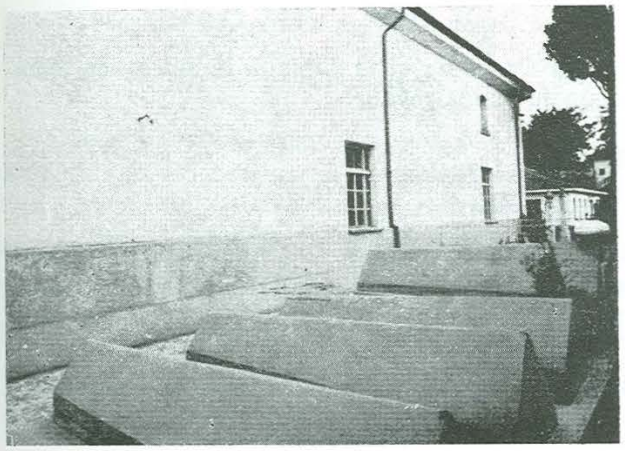
Evliyâ'nın gördüğü bu câmi' Yunanlılar tarafından temâmen yakılmışdı; yakın vakıtlere kadar bir taş yığını hâlinde duruyordu; sâde minâresi kalmıştı.

Eski câmi'in Cornelius Gurlitt bir rölövesini bize vermişdir. Ona göre câmi' 1.00 m. duvarlı 12.5x16.00 iç eb'âdında 8.0 m. derinliğinde ahşâb revaklıdır; türbe câmi'e muttasıldır; minâre açıkdadır. Türbenin bir tarafı kapalı iki direkli bir revakı vardır, (5). Câmi' kısmının oldukca doğru ölçüldüğü, yeni başdan yapılan binânın eb'âdına uygun düşdüğünden anlaşılmakdadır. Fekat türbeler, bulduğumuz daha eski bir fotoğrafına uymamakdadır, (1101. R.). Fotoğrafda görülüyor ki, bugün de mevcûd olan minâre ortada kalmakdadır. Ondan yola doğru basık, ufak pencereli, tek kapılı bir binâ olduğu gibi, minâreden sonra câmi'e daha yaklaşmış, ahşâb direkli, saçaklı türbe bulunmakda, câmi'in altda beş, son cemâ'at yerinin altda üç, üstde dört penceresi görülmekdedir. Alt pencerelerin sekize bâliğ olmasına karşılık, Gurlitt'de yalnız üç dâne vardır. Bu fotoğrafla Gurlitt'in çalışması arasında 20 senelik bir zeman vardır; bu fâsılada bir değişme olması ihtimâl dâhilinde bulunmakla berâber, bir yanlış ölçü krokisi çizilmiş olması da mümkindir. Çimento ile yeniden yapılan lâhidler de Gurlitt'in gösterdiği yerlere uygun olarak konmuşdur. Gurlitt, bundan başka, kapı hizâsına kadar çini kaplı olan kıble duvarının ve yine çini ile kaplı istalâktit tertîbinde tuğla ile yapılıp üstü alçı sıvanmış yaşmaklı mihrabın birer fotoğrafını ve bu yaşmağın plânını koymuşdur. Kıble duvarında kapı üstünde sivri kemerli bir çini levha vardır; ortasında altı kere يا جامع kelimesi ve yanlarda علو الهمه من الايمان Hadîsi ve kapı yanlarında Esmâ-i Hüsnâ yazıları vardır. Servi ve madalyonlarla ve çiçekli pervazlarla süslü çiniler tam bir XVII. 'asır işidir. Mihrab çinilerinin her bir diliminde bir kandil ve enginar yaprakları, etrafında Hadîs-i Şerîfler yazılıdır. 'Ali Sâim Bey, İznik'e 'âid makalesinde (6), b uçinilerin, Yavuz Sultan Selîm'in İran seferine giderken yapdırdığı ta'mîrâta 'âid olduğunu bildirmesi kısmen bir zuhûl olsa gerekdir. Bu ta'mîrât İran seferine giderken yapılmışdır, ammâ, Yavuz'un İran seferi esnâsında değil, IV. Sultan Murad'ın Revan ve Bağdad fetihleri sırasındadır. Bu ciheti İznik risâlesi te'yîd etdiği gibi, (7) nakletdiğimiz kitâbe de göstermekdedir.

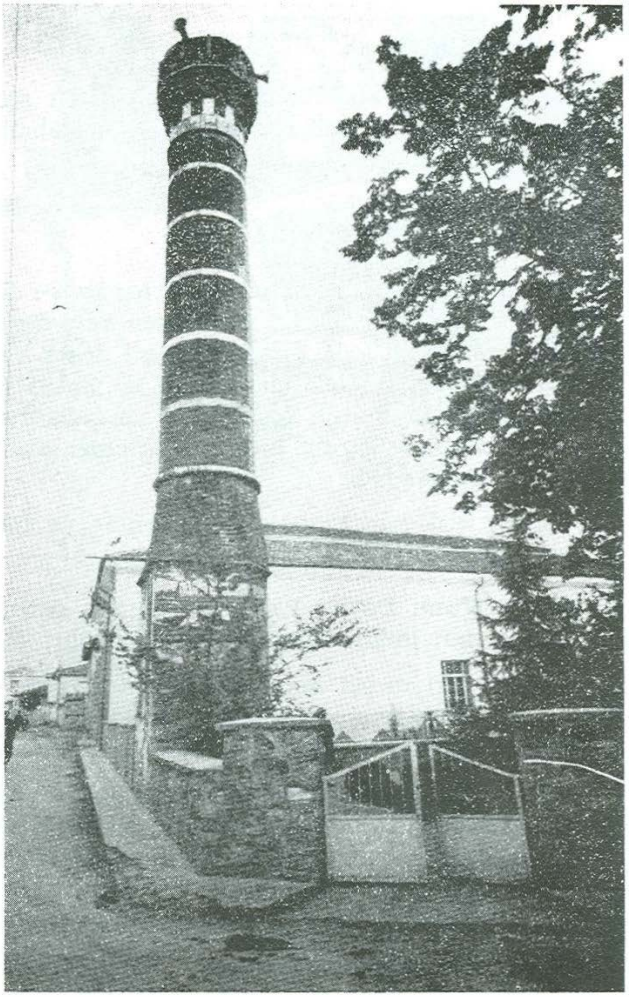
(1) Bş. V.A., Evkaf 225,
(2) Evliyâ, Seyâhatnâme, 9.C., 90. S.
(3) Ö.L.B. — E.H.A., a.e., 346. S.
(4) Âsâf Hâlet Çelebi, Eşrefoğlu Dîvânı, İstanbul 1944, 14-19. S
(5) Evliyâ, a.e., 20-30. S.
(6) Cornelius Gurlitt, Die İslamischen Bauten von İznik, Orientalische Archiv.
(7) 'Ali Saim Ülgen, İznik'de Türk Eserleri, I. Vakıflar Dergisi, Ankara 1938, 53-69. S.
(8) İznik, Bursa Halkevi Neşriyâtı, İstanbul 1943, 24. S.

1101. R. : İznik'de Eşrefoğlu Câmi'inin 1880 senelerine 'âid bir fotoğrafı (Sultan Hamid Albümleri'nden)

1103. R. : İznik'de Eşrefoğlu Hazîresi

1102. R. : İznik'de Eşrefoğlu Câmi'i minâresi

1950 den evvel minâresinden başka bir şeyi kalmamış olan câmi' yeni baştan yapılmışdır. İçden içe 12.85 genişlik 17.30 derinliğindedir; revak derinliği 7.45 m. dir. Tavan betonarmedir. Bu eb'âd Gurlitt'den mikyasla ölçdüklerimize çok yakındır. Yalnız duvarlar daha ince olduğundan eb'âd büyümüşdür. Sokak genişletildiğinden revak daha kısadır. Mihrâbın tuğla istalâktitlerinden şekli bozulmuş beş sıra kalmışdır.

Minâre sırlı tuğladan yapılmış, biri şerefe altında bulunan altı sıra çini kuşakla süslenmişdir, (1102. R.). Bu çiniler XVII. 'asır işi ve iki sırası üç aylı, üç sırası dilimli çiçekle süslüdür. Şerefe altında muhtelif çiçekli çiniler vardır. Şerefenin tuğla istalaktitli sarkmaları arasına da çiniler konmuşdur. Bu da beş sıra istalâktitli şerefe altının, dolayısıyle minârenin, daha eski, çinilerin daha yeni olup XVII. 'asır başında 'ilâve olduğunu gösterir. Daha eski olunca minâre ilk yapısına 'âid bulunacakdır. 1950 de mevcûd olan petek uzun ve mevzûn gövdeye nazaran çok ince ve kısa idi; bu da XV. 'asra 'âid bir usûldür ve müte'addid örnekleri vardır. Bu petek son senelerde bir zelzelede yıkılmışdır. Minâre kaa'idesi üç sıra tuğla, bir kesme taşdır. Küp ve gövde temâmen sırlı gibi bir tuğladır. Câmi'in kıblesi çok yanlışdır. Cenûbdan garba 10° dir. Demek 40° fark vardır.

Eşrefoğlu'nun kabri yanında beş lâhid daha vardır. İznik risâlesinde bu zatlardan üçünün Mevlânâ Tâcüddin İbrâhim, Sırrı 'Ali ve Amasyalı Pir Mehmed Efendiler olduğu yazılıdır.

Eşrefoğlu'nun lahdi, tâclı olandır; önünde Kaadiri tâcı şeklinde bir çerçeve içinde :

١ ـ هذا قبر شريف ٢ ـ قطب العارفين ٣ ـ الشيخ اشرف زاده ٤ ـ عبدالله روى قدس سره ٥ ـ وفاتى سنه ٨٧٤

yazılıdır, (1103. R.).

Bu câmi'e Fâtih'in zevcelerinden Mükerreme Hâtûn ve diğer bir hâtûn 890 (1485) senesinde bir cüz' okuma vakfı te'sîs etdiklerinden, binâyı Mükerreme Hâtûn'un yapdırdığını zannedenler olmuşdur. Halbuki vakıf, mevcûd bir binâda Şeyh Efendi'nin rûhuna Kur'an okunması ve kandilin yağ bedeli için yapılmışdır. Evkaf 'Umum Müdirliği'ndeki vakfiyesinde *"...Vâlidetü Seyyid'üs-Selâtîn'ür-Rûmü v'el-'Acem Sultan Bâyezîd Han"* Mükerreme Hâtûn İznik'de Dağ Viranı — Çakırca kariyesini (1) ve Seyyidet'ül-Havâ-

(1) Mes. Y.K., 288. S., Kastamoni, Dada'ya tâbi' köy

tîn Nigâr bin 'Abdülmennan, bugün Zağfranbolu denilen Taraklı Borlu'da Dâne (1), Tarza (2) köylerini müştereken vakf edib mütevelliye gallenin 1/10 unu verdikden sonra, kalanını Şeyh Eşrefoğlu 'Abdullah Efendi'nin rûhuna cüz' okunmasına ve lüzûmu kadar kandil yağı alınmasına tahsîs etmişlerdir. Târîhi Evâil-i Remezan 890 (Eylül 1485 ortaları) dır. (3). Bu bir kırâ'at vakfiyesidir; inşâ ile hiç bir 'alâkası yokdur; târîhi de şeyh efendinin vefâtından çok sonradır.

Dikkat edilirse Mükerreme Hâtûn'a Sultan Bâyezıd'ın vâlidesi denmekdedir; halbuki vâlideliğidir. Sultan Bâyezıd'ın annesi Gülbahar Hâtûn'dur ve Fâtih Câmi'i hazîresinde yatar; kitâbesinde vesâire vesîkalarda da Sultan Bâyezıd'ın annesi olduğu sarîhdir.

856. Halîlî Zâviyesi, 857. Halîlî Kabrî

Fâtih devri şâ'ir şeyhlerden Firkatnâme-i Halîlî müellifi Diyarbakırlı Edhemoğlu Halîl Halîlî Efendi'nin, şarkdan gelerek İznik'de tavattun ile bir zâviye binâ etdiği ve 890 târîhlerinde orada vefât etdiği Şekaayık Tercemesi'nde (4) ve Osmanlı Müellifleri'nde, (5) mezkûrdur. Zâviyenin yeri Nilüfer 'İmâreti civârında gösterilmekdedir; kabri de orada imiş, hepsi kaybolmuşdur.

İZVORNİK (ZVORNİK)

858. - 859. Fâtih Câmi'leri

Bosna'nın en şimâlindeki şehirlerinden ve Dirina Nehri kenarında olan bu kal'e Fâtih zemânında fethedilmişdir. İç kal'esinin, kırmızı bir kaya üzerinde ve etrafının uçurum olup şarka nâzır iki kapısı olduğunu, içinde bir Fâtih Câmi'i ihtivâ etdiğini Evliyâ yazar. Aşağı Kal'e'nin bu kayayı kuşatdığını, iki kapılı, beş burçlu daracık bir hisarpeşe misullu olduğunu da bildirir. Nehir bu aşağı kal'enin duvarlarını yalamakda imiş. Şimâle nâzır kapıya şehir buradan dövüldüğû için Hisar kapısı derler. Bu kapının iç tarafında, Aşağı Kal'e'nin iç burcu olan Nârin Kal'e ile ikinci hünkâr câmi'i bulunmakdadır. Hünkâr Kapısı'nın dışında sol, karşısında sağ varoş vardır. Şehirde 18 câmi' olup Aşağı Kal'e'deki Fâtih Sultan Mehmed Câmi'i kurşunlu, (tavan kubbe) dir. Kapısı üstünde : صاحب الخيرات ابو الفتح عزيز ـ قد بنى هذا لاجل العابدين târîhi bulunmakdadır, (6). Bu 'ibârenin ikinci mısra'ın iki kelimesi târîh olup 872 (1462) netîcesini vermekdedir. Evliyâ bir de ta'mîr târîhi olarak : معهد العشاق دار الساجدين 'ibâresini gösterir. Bu da 982 (1574-75) netîcesini vermekdedir; II. Sultan Selîm zemânına tesâdüf eder.

Bu şehirde Kaanûnî de Fethiye nâmiyle bir câmi' yapmış imiş; o 18 câmi'den başka üç medresesi, hamamı, hanları varmış.

Biz bu şehre gidemedik; yol bozukdu ve imkân kalmamışdı. Saray Bosnalı 'âlim Hâmid Hacı Beğiç Beyefendi'den aldığımız ma'lûmâta nazaran aşağıdaki Fâtih Câmi'i ma'mûr ve bakımlı imiş.

KALKANDELEN

860. Kebir Mehmed Bey Mescidi, 861. Kebîr Mehmed Bey 'İmâret - Zâviyesi

Gaazî İsâ Bey'in oğlu Kebîr Mehmed Bey'in Kalkandelen'de bir mescidi ve 'imâreti olduğu vakfiyesinden anlaşılmakdadır, (7). Vakfiyeyi Mehmed Bey'in Üsküb'deki câmi'i bahsinde dercedeceğiz. Şimdilik vazîfelerini yazmakla iktifâ edelim: İmama 4, müezzine 3, şeyhe 2, aşcıya 3 akçe gündelik verilecek. 4 akçe 'ulûfeli kâtib, 10 akçe alan câbî ve evlâddan olup 4 akçe vazîfesi olan nâzır her iki şehirdeki vakıflar da müşterekdir. Bu mescidin çatılı olduğu ve 1958 de yıkdırıldığı Muhterem Lidya Humbaracı Bogojevic Hanım'dan aldığımız ma'lûmatdan öğrenilmekdedir.

962. 'İsâ Bey Hamamı

Makedonya'nın bu meşhûr Osmanlı kasabasında, Üsküb'de ve Saray Bosna'da câmi', hânikaah ve medreseleri olan, Bosna Beylerbeyi ve İshak Bey'in oğlu kahraman, yiğid İsâ Bey'in bir hamamı vardır. Glişa Elezovic İsâ Bey'in 874 târîhli vakfiyesinin Osmanlı yazısıyle sûretini ve fotoğrafını neşretmiş, (8) dîğer bir eserinde de fotoğrafını koymuşdur, (9). Buna nazaran Üsküb'deki 'imâreti, hânikaah ve medresesi için

(1) Kılavuzda yokdur.
(2) Ev. K.K., 581. No: Defter, 1255 den başlar, 452. S.
(3) Mecdî Efendi, a.e., 324. S.
(4) Bursalı Mehmed Tâhrir Bey, Osmanlı Müellifleri, İstanbul 1333, 2. C., 159. S.
(5) Evliyâ, Seyâhatnâme, 6.C., 493. S.
(6) Glişa Elezovic, Turski, Spomenici U Skoplje, Glasnik Skopskok Naucnok Duruşteva, 1925-27 den ayrı baskı, 112. S., Kıs: Ele ovic I.
(7) Elezovic I. 80.
(8) Glişa Elezovic, Turski Spomenici, Beograd 1952. 13 s.v.d. kıs: Elez. II.

Kalkandelen vilâyetinde تنوه içinde milk hamamını vakfetmekdedir. Bu hamamın 2/3 ü babası İshak Bey'le kardeşi Paşa Bey'den intikaal etmiş ve 1/3 ü kardeşi Mustafa Bey'den satın alınmışdır. Bu hamamı şimdi mevcûd olmadığı, Üniversite Kütübhâne Müdîri muhterem Nûrüddin Kalkandelern Bey vâsıtasıyle öğrenildi.

KARACABEY (MİHÂLİÇ) ESERLERİ

863. 'İsâ Bey (Paşa) Câmi'i, 864. 'İsâ Bey (Paşa) Zâviyesi

Anadolu Beylerbeyi Ozgur oğlu İsâ Paşa'nın Karacabey'de bir câmi'i ve zâviyesi olduğu bilinmekdedir. Bu 'İsâ Paşa'nın 884 de Anadolu Vâlîliğinden sonra, vezîr olup 884 (1479) harbde şehîd olduğunu Sicil yazmakdadır, (1). Bu câmi' ve zâviyeden eser yokdur; Kasaba Yunanlılar tarafından taş taş üstünde kalmayacak derecede yakıldığından izi de kalmamışdır.

865. Karaca Bey Câmi'i, 866. Karaca Bey 'İmâreti, 867. Karaca Bey Kabri, 868. Bülbül Hâtûn Türbesi

Câmi' kanadlı nev'in en güzel nümûnelerindendir; iki cenâha doğruca birinci kubbeden girilmeyip, birer dehliz yolundan geçilir. Bu gibi câmi'lerden yan tarafları kademeli ve ortadan daha alçak cinsindendir; cenahlar esas kütleyi körletmez. Beşli ve her hâlde pek tantanalı olan bir revâkı olduğu izlerden anlaşılmaktadır. Kâmilen kesme taşdan yapılan binâ, bünye ile berâber işlenmiş, küllün bir parçası olan tezyinâtı, kalemlerinin hârikul'âde güzelliği ile emsâline tefevvuk eder. Dayı Karaca Bey (Paşa)'nın Belgrad'da şehîd olmasından sonra konan kitâbesinden 861 de yapıldığı görülmekde ise de, ba'zı vesikalardan daha evvel inşâ edildiği anlaşılmakdadır.

859 (1455) târîhli Evkaf Defteri'ne nazaran *"...ve Urumeli Beylerbeyisi Karaca Bey'in nefs-i Mihalic'de yeni 'imâreti var evkaafı budur Bir pâre bağı ve iki yol aralığında 'imâretden aşağa bir pâre yeri var ve İnegöl tevâbi'inde Orta Köy'de değirmen ve bir bağcesi ve içind eolan hanlı gâvurlar oğlu kızıyle ve çiftleriyle ve Bursa'da Gelincik Bazarı'nda olan tolos dükkânlarıyle ve tahtalu dükkânlarıyle ve üsküfcü evi havlısıyle ve dükkânları ki üsküfcü hacı öyne meskuldür ve bulardan gayrı dükkânlar ardında bir ev dahî vardır ve* روسده *Yeni Şehre yol üstünde bir bozahâne vardır bağçasıyle ki Dâye Hâtûn kızından satun alınmışdır ve 'imâretin ardında bir barça yer bu zikr olanlar 'imârete vakıfdır."* (2).

Bu sûret defter-i köhneden, nakledildi kaydıyle XVI. 'asır başlarındaki bir vakıf muhâsebe defterinde 'aynen geçirilmiş ve defter-i 'atîkdaki bir kayda istinâden de bu zikrolanlar tebdîl ve tağyîr olunmuşdur, meşrûhâtı verilmişdir, (3). Gelincik Pazarı'ndaki dükkânları Bursa bahsinde yazmışdık; bütün bu vakıfların îrâdından da imama günde 4 akçe ve 3 müd buğday, müezzine 2, kayyıma 1, şeyhe 4, nezârete 5, kitâbede 5, aşcıya 2, ekmekciye 2, kilarcıya 2, nakıybe 2, vekilharca 1, tevliyete 1.5, kandilciye 1, sakaya 1, 10 cüzhâna 10, türbedâra 1.5, et için 23, mu'ayyen günlerde ziyâfet için 9, kandil yağına 1, tuza 2, hatîbe 4, buğday döğene 1, kâse yıkayana 1 akçe verilecekdir. 890 târîhli tapu defterinde ise Edirne'de 786 akçe îrâdlı Helvacı Fakıyh (4) köyünün de bu 'imâretin vakfı olduğu görülmekdedir, (5).

935 târîhli tapu defteri ise Kırk Kilise'de 'İvazlı ve Küçük Ömer (6) kariyelerinin 2203 akçelik vâridâtının da buraya vakfolunduğ anlaşılmakdadır, (7). Bundan başka İnegöl'ün yakınında bulunan Orta Köy'ü Nişân-ı Hümâyûn'la alarak 'imârete vakfetmiş. 'Aynı zemanda bir eşküncü verirlermiş. Buradaki değirmen, resm-i çift ve ceviz vesâire 'öşründen 1640 akçe îrâd alınmakdadır, (8). Bu Orta Köy'de bir de Karacabey Hanı olup harf sırasında yazacağız; o da bu 'imârete vakıfdır, (9).

Karaca Bey vakıflarının bundan 'ibâdet olmadığı da mâ'lûmdur; Bursa'daki dükkânlardan başka Büyük Karaca Bey Hanı bu vakıfların belki hepsine bedeldir; Gelincik Pazarı'ndan başka da Yorgancılar ve Çuhacılar Çarşısı'nı da yazmışdık. 919 senesindeki bir Bursa Kadı Sicili'nde Karaca Bey'in oğlu İskender Bey-zâde Muhyiddin Çelebi'nin nâmı geçmekdedir, (10). Tayyib Bey (a.e., 240. s.) da Hasan Paşa ve Mahmud Çelebi isminde iki oğuldan daha bahsetmekdedir. Kızlarından Hundî Hâtûn'dan, zevci Çandarlı İbrâhim Paşa vakıflarıyle berâber Edirne'deki evkaafını yazarken bahsetmişdik. Hundî Hâtûn'un Bursa Ulu Câmi'inin şark kapısı yakınındaki mektebi II. Sultan Bâyezid devrinde yapılmışdı; o da yıkılmışdır.

(1) Mehmed Süreyya, a.e., 3.C., 610. S.

(2) Tayyib, a.e., 239. S., İstanbul Belediye Kütübhânesi, Mu'allim Cevdet Yazmaları 117/1 122. S. dan iktibas edilmişdir. Metnin imlâsı hemen temâmen sadâsız harfle yazılmış olup müellif tarafından bizim yazımızla mukşedilmişdir. Oradan ta'kıyb mümkindir.

(3) Bu 'ilâve ma'lûmât İktisad Fakültesi, İstatistik Enstitüsü'nün 1564 No: lu dosyasında bulunan sûretden alınmışdır.

(4) Mes. Y.K., 499. S. Havsa'da mahalle

(5) Tayyib, a.e., 239. S.

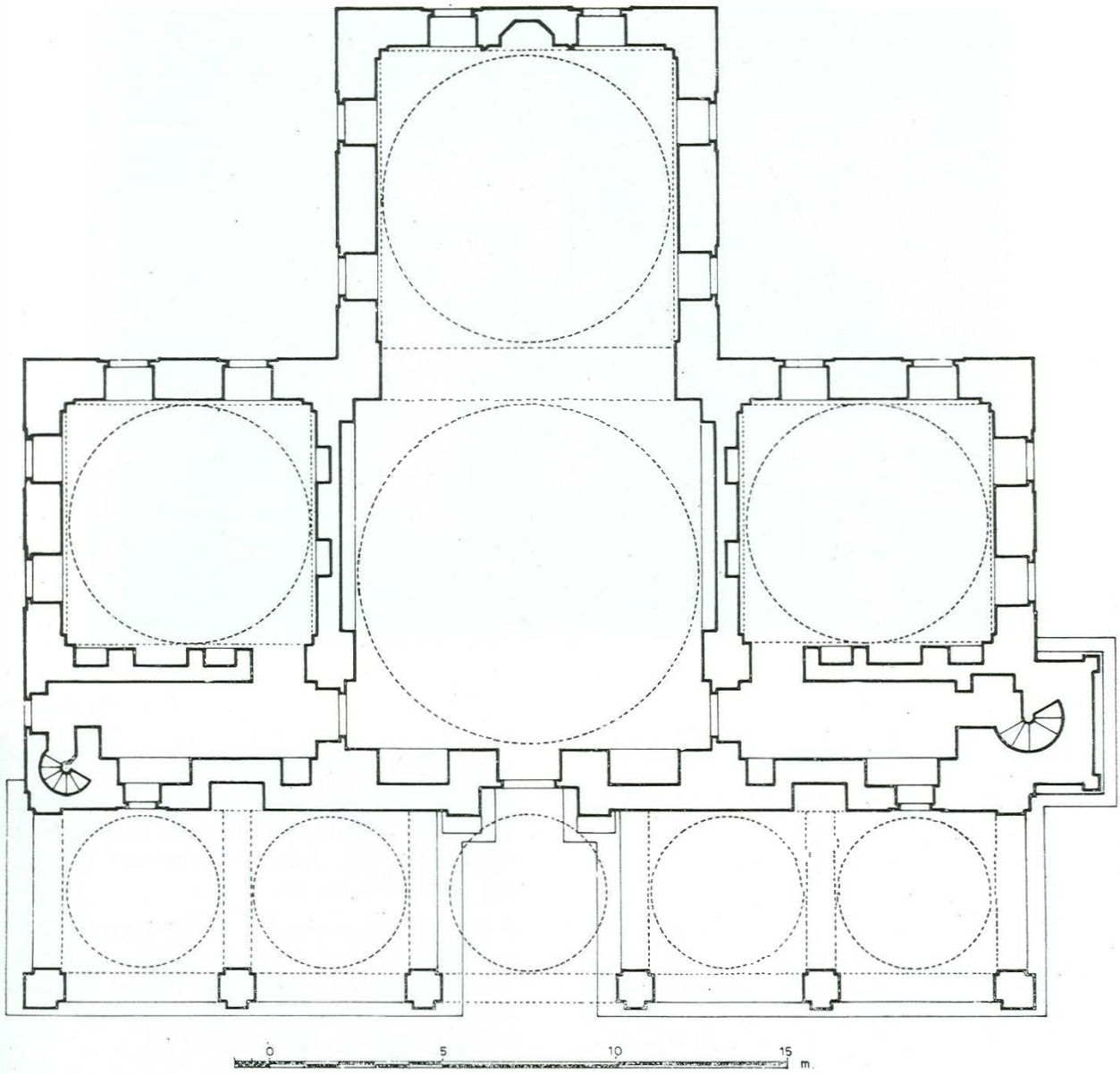
(5) Bu kariyeler kılavuzda yokdur.

(7) Tayyib, a.e., 240. S.

(8) İktisad Fakültesi dosyalarından 168 No: daki sûretinden

(9) B.K.S., 199. S. 45. Def., 943 senesi

(10) B.K.S., 255. S., 23. Def.,

1104. R.: Karaca Bey Câmi'i restitüsyon denemesi (Vakıf mi'marları'ndan)

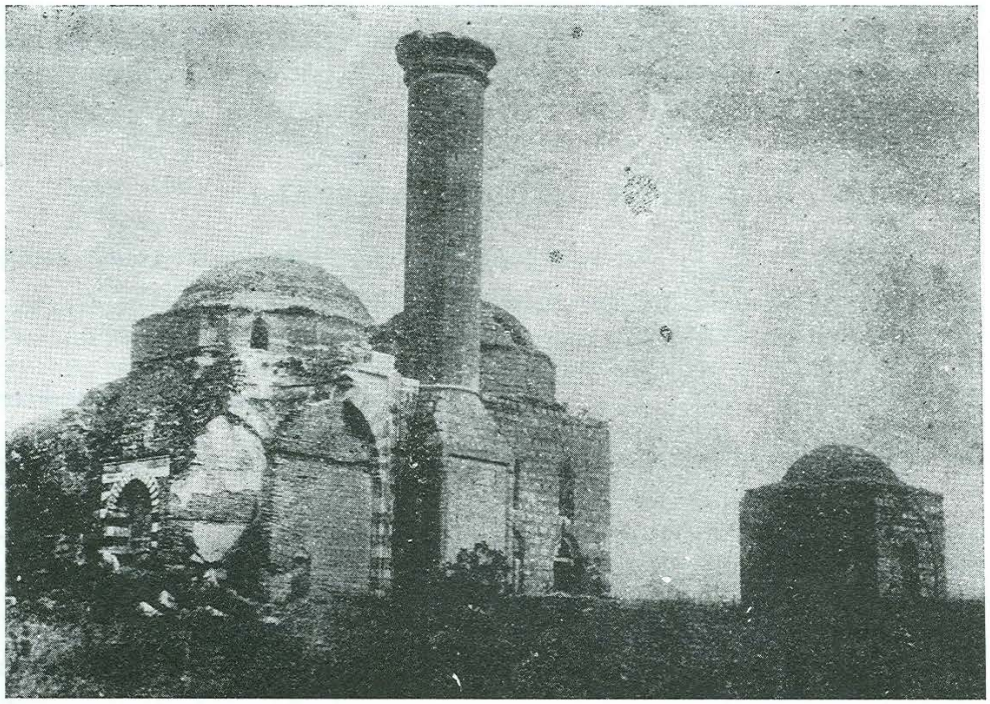
İbrâhim Hakkı Konyalı, Varna'da şehid olan diğer Karaca Bey hakkındaki risâlesinde, bu ikinci Karaca Bey'den de başkası olması lâzım gelen 'ayn işimdeki bir zâtin Es'âd ve Mustafa Bey'ler ismindeki oğulları ve Hundî, Hanzâde, Seniye isminde kızlarından mürekkeb bir şecere çıkarmış, bizzat kendisi, bunlardan Es'ad Bey'e Murâd-ı Hüdâvendigâr'ın bir temlik yapdığını, Mustafa Bey'den oğluna intikaal eden bir köyü de Çandarlı Halil Paşa'nın satın alarak İznik'deki 'imâretine vakfetdiğini bildirmekdedir, (1). Murâd-ı Hüdâvendigâr'ın temlik yapdığı Es'ad Bey, böyle bir mükâfata hak kazanması için hiç değilse 30 yaşında olacakdır. Demek tevellüdü, 790 da Hünkâr'ın vefâtından 30 sene evvelinde, ya'ni 760 senelerinde olacakdır. Mustafa Bey'e gelince, o değil de oğlunun milkini 789 da vefât eden Halil Paşa'ya satabilmesi için onun da 760 senesine yaklaşması isâb eder. Dayı Karaca Bey 860 da vefât etdiğine göre bir 'asır evvel oğlu olamaz. Bu cihete dikkat edilmemişdir; bu Karaca Bey Varna şehîdi değil, çok dah eski, bir başkası olacakdır.

Bâhusûs yukarıda adı geçen vesîkalardaki İskender Bey, Hasan Paşa, Mahmud Çelebi'nin isimlerini ihtivâ etmiyen bir şecereye sahîh denemez.

***

Câmi' muhteşem bir kapı ile başlar; birinci kubbe 10, mihrâb kubbesi 8.90 m. kutrundadır; Hamza Bey, İshak Paşa gibi kanadlı câmi'lere çok benzemekle berâber, onların basık hâline bakınca, çok daha fe-

(1) İbrâhim Hakkı Konyalı, Karaca Bey Ma'mûresi, İstanbul, 1943, 175-176. S.

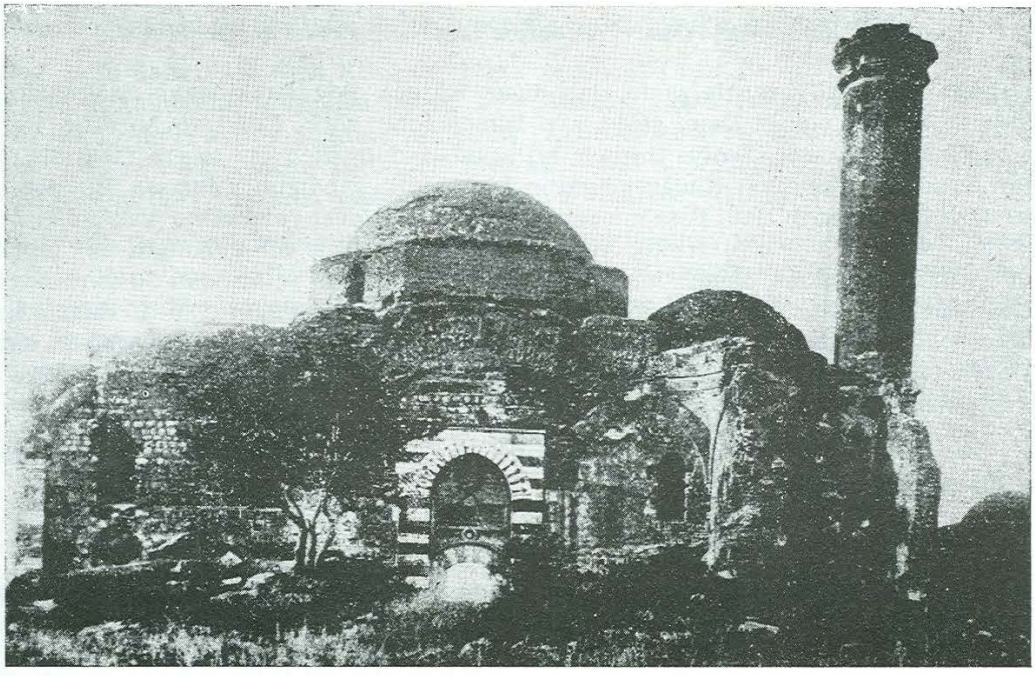

1105. R.: Karaca Bey Câmi'i, 1927-28 deki vaz'ıyeti

ah ve nisbetlidir; her cihetden âbidevî bir te'sîri vardır. Ne yazık ki şimdi bir harâbe hâline gelmişdir. Son günlerde (Ağustos 1971) ta'mîri için tedkıyklere ve araştırmalara geçilmişdir. Koyduğumuz plân da vaıf mi'mârları tarafından yapılmışdır; (1104. R.).

Bu hâle gelmesine yol açan ilk tahrîbât Yunanlılar tarafından yapılmışdır. 1950 de mîhrab kısmının ki yanındaki duvarların yarısı duruyordu; tabi'î mihrab yıkılmışdı. Kezâlik şimâl tarafı kanadının kubesi yıkık fekat duvarları ayakta idi; revakdan sâdece iz kalmış, ayaklar, kemerler temâmen çökmüşdü. En sağlam kısım cenûb cenâhı ile birinci kubbe ve şerefeye kadar minâre idi.

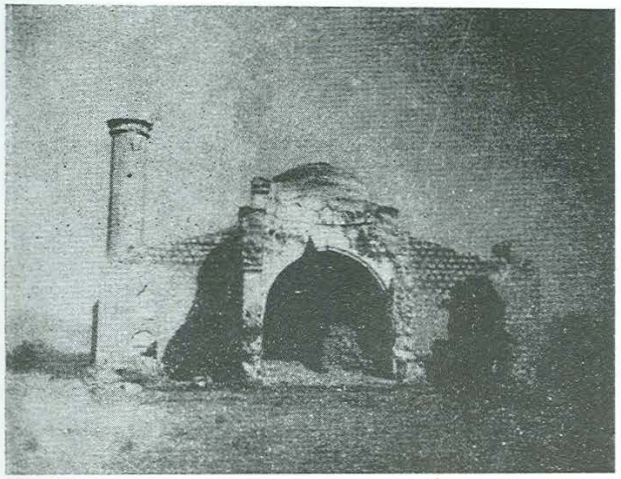
Bu safhaları ve asıl kubbeler sağlamken olan manzarayı göz önüne sermek için târîh sırasına göre foğrafları kaydedeceğiz, (1105. R.). 1927-28 senelerinde çekilmişdir. Bu senelerde revak yıkılmışdır; kubeler ayakdadır; fekat ne kurşun vardır; ne saçak. Revakın sağında görülen bölmeler, Karaca Bey'in kabine bir türbe teşkil etmek üzere, sonradan sâde tuğla ile yapılmış dolgulardır. Minârenin peteği de yokdur. Bu târîhde yanlardan birisinde kubbe vardır, birisininki yıkılmışdır.

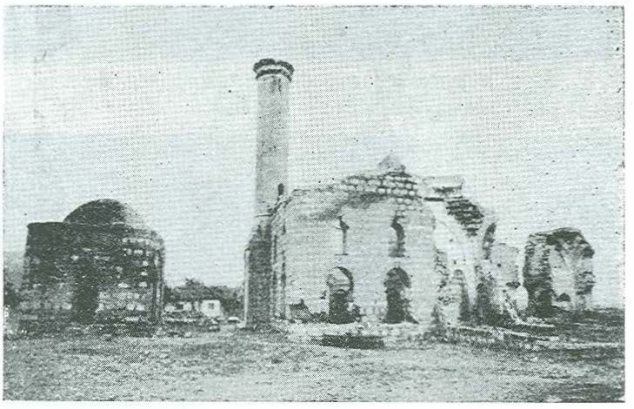
1106. R.: Karaca Bey Câmi'i, 1927-28 deki vaz'ıyeti

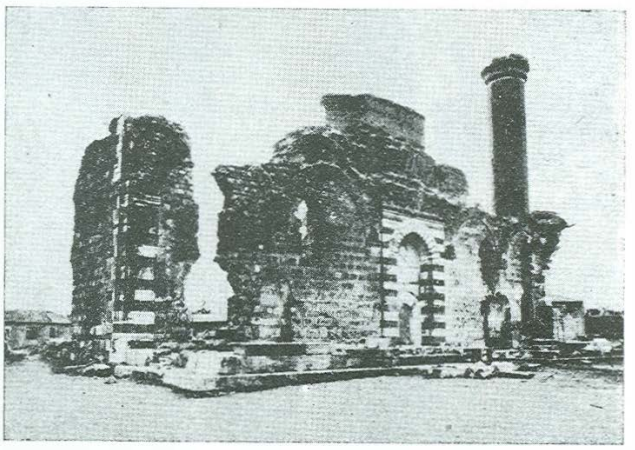
1107. R. : Karaca Bey Câmi'i (1950)

1108. R. : Karaca Bey Câmi'i (1950)

1109. R. : Karaca Bey Câmi'i (1968)

1110. R. : Karaca Bey Câmi'i (1968)

(1107., 1108. R.) 1950 de çekilmişdir. Aradaki 22-23 senede yan cenahların birinde kalan kubbe de çökmüş ve çatı ile kapatılmak üzere, bir müselles kalkan duvarı yükseltilmişdir. (1109., 1110. R.), 1968 de vaz'iyeti gösteriyor; artık hiç kubbe kalmamışdır; mihrab duvarı temâmen çökmüşdür, birinci kubbenin de sâde iki duvarı ayakdadır.

Bu hârâbe bile, her hâliyle, büyük bir âbide olduğunu ifşâ ediyor. Kubbeleri büyük değildir ammâ, birbirine uygun, haşmetli ve 'azametlidir. Yan cenahlar 7.30 kutrundadır; girişleri doğruca sahından olmayıp, kapının iki yanında yer alan dehlizler yoluyle te'mîn edilmişdir. Cenahlarda bir ocak ve dörder höcre bulunmakdadır. Yan odaların kubbeleri düz kürevî müselleslere basar. Solda, minâreye mütenâzır bir merdiven vardır; bu her halde kurşunluğa çıkmak için olsa gerekdir. Duvarlar yıkık olduğundan vazifesi açıkca anlaşılamıyor.

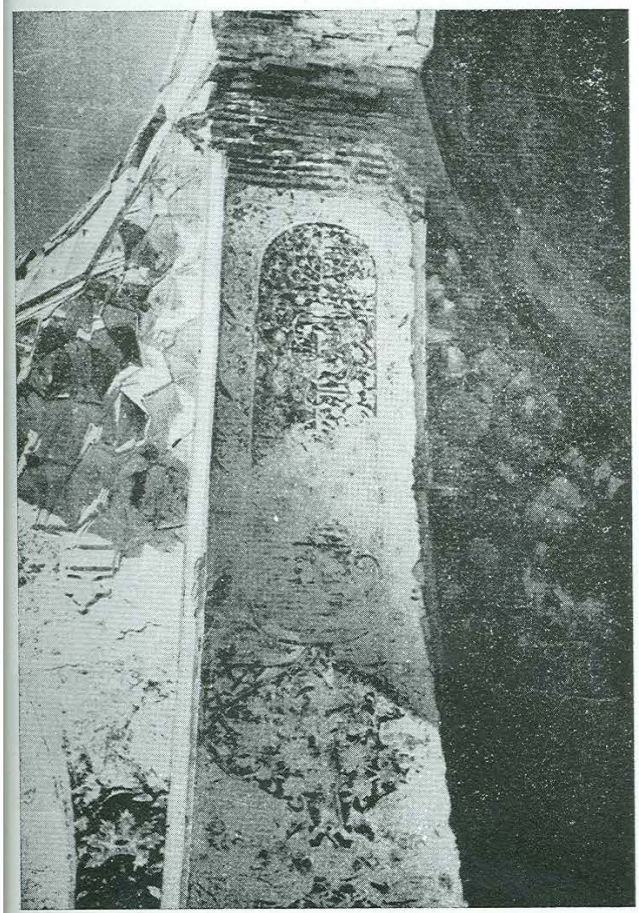

1111. R. : Karaca Bey Câmi'i birinci kubbenin istalâktitli müstevî 'alîkaları (1968)

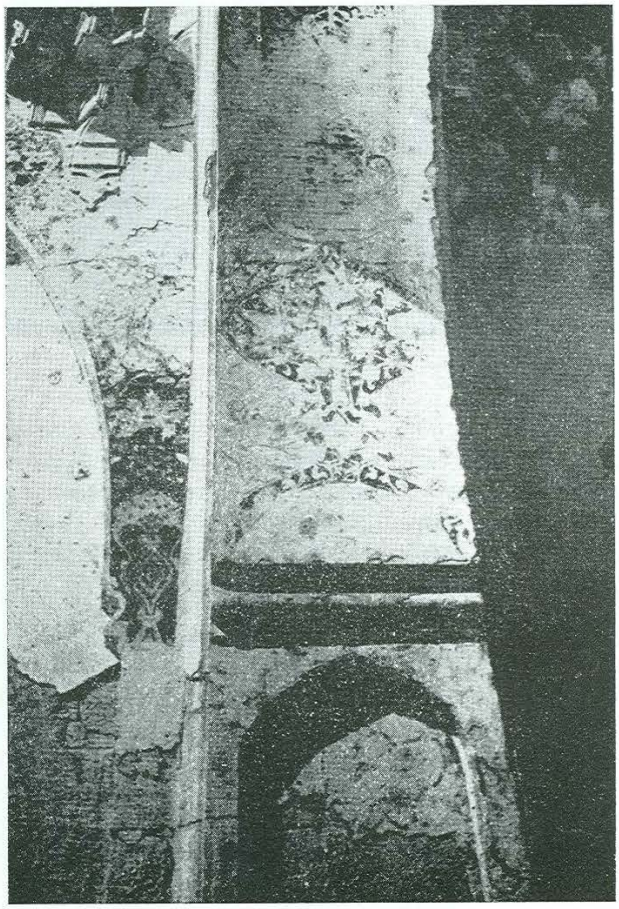
İki büyük kubbe, hatları pek zarif, üzengileri mihrablı bir büyük kemerle ayrılmışdır. Birinci kubbe sekiz köşe bir kaa'ideye oturur. Düz müstevî 'alikalar yedi sıra zengin istalâktitle müzeyyendir, (1111. R.). Onların üstünde az yüksek bir sıra baklava ve silmeler bulunmakdadır. Kasnak pencereleri yalnız kuturlar istikaametinde üç 'adeddir. Binâ mihverlerindekiler kör penceredir. Mihrab üstü kubbesi ise, (1107. R.), on iki köşe bir kaa'ide üstüne basmakda, 'alikalarda altı sıra zengin istalâktit bulunmakdadır. Baklavalı kuşak diğeri gibidir. Burada üç 'aded kasnak penceresi binâ mihverleri istikaametindedir. Dokuz 'aded kör pencere köşelere ve diğer kubbeye bitişik cebhededir. Kıble duvarında, kapının iki yanında, tepesi yedi dilimli bir külâh ve altında iki sıra istalâktitli derin höcreler bulunmakdadır, (1111. R.). Yan dehlizlere geçen kapılar kabartma aynalı ve mütenâsibdir. Birinci höcrede 40 sm. derinliğinde geniş kemerler bulunmakdadır.

Görülüyor ki bu câmi'in plâstik tezyînâtı sanki birbirini taşır bir vaz'iyetde tertib edilmiş, satıh üzerine iğreti serpişdirilmemişdir. Höcreler, büyük kemerleri, onlar 'alîkaları, 'alikalar baklavalı kuşağı, o da kubbeyi omuzlar; kasnak pencereleri bile bu tezyînâtın bir rüknüdür.

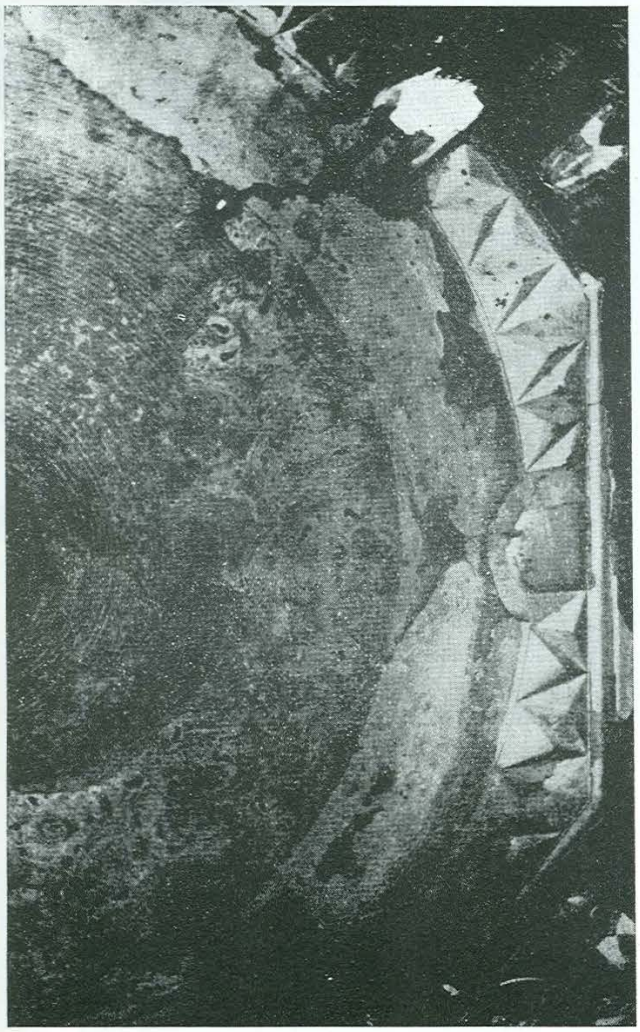
Satıh tezyinâtı ise bütün kemer, duvar ve kubbelere şâmilmiş. 1950 de büyük eyvan kemerinde bunlardan örnekler kalmışdı; (1112. R.) kemerin cenûb kolunun üst başını, (1113. R.), onun alt kısmını ve

1112. R.: Karaca Bey Câmi'i büyük eyvan kemerinin cenûb yüzünde tezyînât (1950)

1113. R. : Karaca Bey Câmi'i büyük eyvan kemerinin cenûb yüzünde tezyînât (1950)

1115. R.: Karaca Bey Câmi'i kapısı (1927-28 senesi)

1114. R.: Karaca Bey Câmi'i birinci kubbede kalem tezyinâtı (1950)

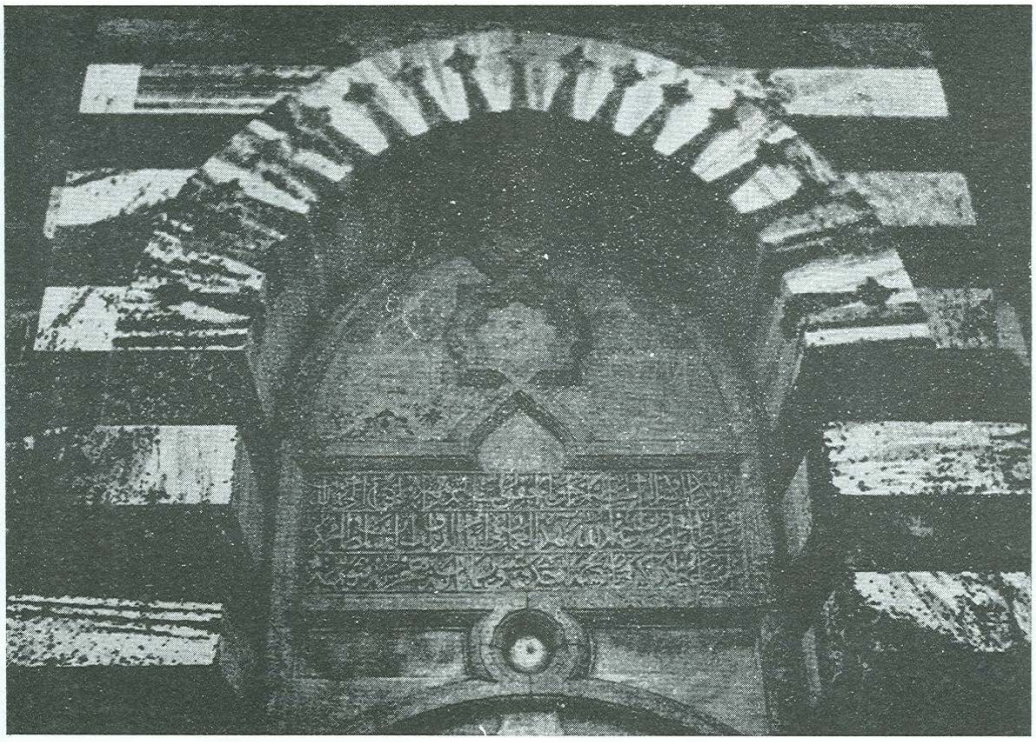
kemerin üzengideki mihrâbını göstermekdedir. Bu mihrâbın içinde ve ikinci kubbenin kör kemerinin sarkmasında da kalem görülüyor. Kemerin şimâl yüzünde, daha az mikdarda 'aynı tezyinât vardı. Birinci kubbede, baklavalı kuşağın üstünde 1.00 metrelik bir düz beyaz zemînden sonra kûfî yazılı 1.20 genişliğinde bir kuşak, ve onun üstünde, gaayet iri iki boğum zülfeve çift tepelikden mürekkeb büyük bir su vardı; bu zülfeler, kubbenin anahtarındaki fenerin etrâfındaki suyun uclarını karşılamakdadır. Fekat 1950 de kubbede hiç sıva kalmadığından bunları tesbît etmek ve resmini çekmek mümkin olamadı; (1114. R.).

Eyvan kemerindeki büyük mustatîlî tezyînât içinde, rûmîlerle berâber kûfî bir yazı da vardır, ammâ bozuk olduğundan okunamıyor.

Renkler sarı, az daha koyusu, etraf ve ortada mâvî ve içde yine sarıdır; sâde ufak göbeklerde kırmızı bulunmakdadır. Bu kalemler 'aynı devirlerden Edirne Murâdiye, Afyon Gedik Ahmed Paşa, İstanbul Dâvud Paşa'daki gibi kalemlerle berâber, bir câmi'in tezyîn üslûbunu temsîl etmekdedir. Ancak söylediğimiz câmi'lerdekilere nazaran bu Karaca Bey Câmi'i çok başka bir renk âhengi 'arz etmektedir. Dâvûd Paşa ve Gedik Ahmed Paşa'daki koyu fes rengi ve lâciverd renklere mukaabil burada sarı ve fîrûzeye kaçan havâ'î mâ'inin hâkim olduğu, kırmızının yer yer kullanıldığı pek aydınlık bir kıvam vardır. Ne yazık ki bunlardan eser kalmamışdır.

Revâkın ayaklarında, kemerlerinde ve kapılarında beyaz ve koyu duman rengi mütenâvib taş kullanılmışdır. Kemerlerin ve ayakların taş âhengi (1115. R.) de görülmekdedir. Revâkın kubbeleri kürevî müselleslerle kemerlere oturur. Esas kapı pek nefîs bir tarzda işlenmişdir. Ayakları ve kemerleri iki renkli taşla örülmüş, kemer üstü aynasında, kalın kavallarla, Selçuk geçmeleri üslûbunda yuvarlak ve yıldız kurslar ve nefîs bir kitâbe çerçevesi meydana getirilmişdir. Kitâbenin üstü, şimdi renklerini kaybetmiş ve oldukca silinmiş kalemlerle müzeyyendir. Mermer üzerine kalem işlenmesi nâdirdir; burada pek güzel bir örnek ortaya konmuşdur, (1115. R.), yıldız kursun içinde, iki yanında yazılar varsa da okunamıyor.

Binâ 2 sıra ufkıy hatıl ve yine şâkuulî ikişer tuğla ile çevrilmiş kesme taşdan yapılmışdır. İç ve dış hep böyledir. Bu son resimde yıkılan revak ayaklarının taşları görülmekdedir. Halbuki (1109. R.) de bunların kaldırılıp inşââta hazırlanılmış olduğu görülür.

1115. R. : Karaca Bey Câmi'i kitâbesi

Kitâbe: Kapı kemerinin üstünde 2.65×0.72 eb'âdında üç satır 'Arabcadır; (1116. R.); yazı fevkal'âde güzel bir sülüsdür:

١ ـ امر الامير الكبير و الزاخر الخطير المرحوم المنور السعيد الشهيد المحتاج الى رحمت[1] الله ٢ ـ تعالى طاهر تراجه بك بن عبدالله هذه العمارة فى ايام الدولت[1] السلطان محمد بن ٣ ـ مراد خان خلد ملكه فى تاريخ سنه احدى و ستين و ثمان مائه هجرية نبوية[2]

O târîhde şehâdete ermiş bulunan dayı Karaca Bey'in bu câmi'ne kitâbesinin 861 (1457) de konduğu anlaşılır. Halbuki câmi' daha evvel yapılmış veyâ başlanmışdı.

Matbah ve 'imâretden bir iz görülmüyor. Gaayet geniş olan câmi' 'arsasında ihâta duvarlarından hiç birisi de kalmadığından nerelerde olduğunu tesbît mümkin değildir.

Karaca Bey kabri, revâkın en sağ gözündeki kubbenin altında açık bir lâhiddir. Sonradan etrâfına duvar çekilerek bir türbe hâline sokulmuşdu; şimdi yalnız kabir vardır; serâpa yazı ile dolu iki yanlık ile üstü rûmîli gaayet kalın iki dikmeden mürekkebdir. Bunların altında da birer taban bulunmakdadır, (1117. R.).

Asıl kitâbe ayak taşı dış yüzüne konmuşdur. Bundan maksad câmi'e girenlerin okuyup bir fâtihâ ithâf etmelerine yol açmakdır. Dikmenin üstü ve sanduka hizâsındaki alt kısmı rûmîlerle müzeyyendir, ortasında beş satır yazı vardır; (1118. R.):

١ ـ هذا قبر الامير الكبير و هو تراجه ٢ ـ ابن عبدالله المرحوم المنور السعيد ٣ ـ الشهيد فى خير و ات قائمة بالمراد فى زمان ٤ ـ خلافت[1] سلطان محمد بن مراد خان فى ٥ ـ اواسط شعبان سنت[3] ستين و ثمانمايه[3]

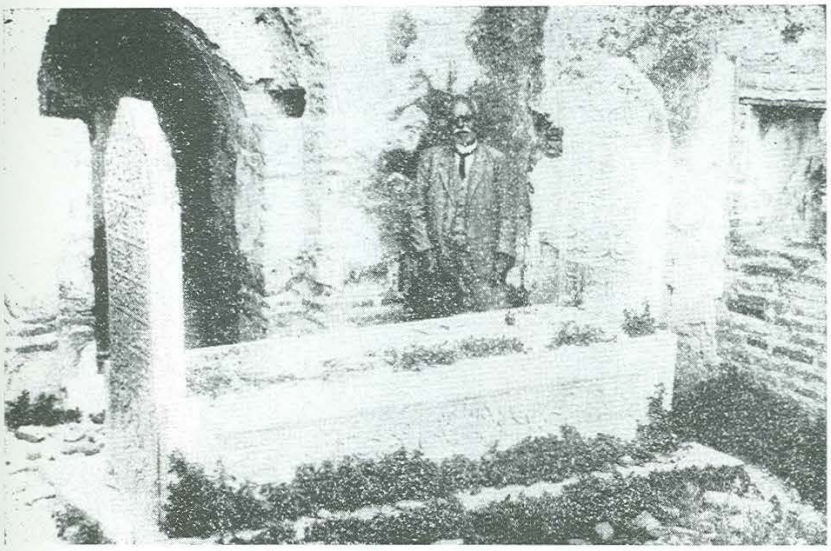
Ayak taşının iç yüzünde ölüm ve ölmeden önce kazanılan iyilik ve sevabların kabre götürüleceği hakkında fârisî bir kıt'a, baş taşının dış yüzünde, mü'minlerin bir evden dîğerine intikaal edeceklerine dâir olan meşhûr Hadîs-i Şerîf ve altında Kelime-i Tevhîd, baş taşının iç yüzünde de ölmeden evvel salât ve tövbede 'acele edilmesi hakkındaki ma'rûf Hadîs-i Şerîf yazılıdır; bunlar çok tekrar edildiğinden yazmaya lüzûm görmedik, (4).

(1) İmlâsı böyledir.

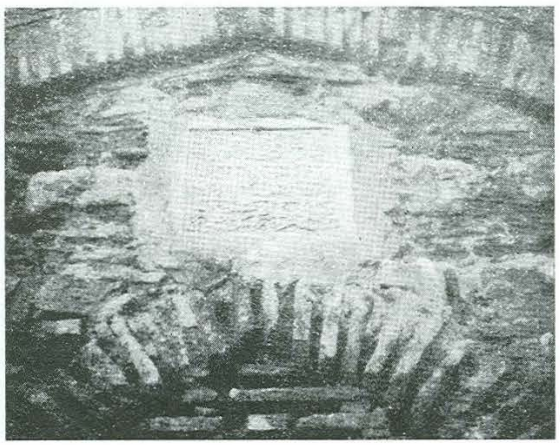
(2) Bu kitâbe a) Mehmed Ziyâ, İstanbul ve Boğaziçi, 187. S., da da birkaç kelimede epeyce hatâlarla mündericdir, b) Fr. Taeschner, P. Wittek'in hazırladığı malzemeye istinâden, Der İslam Mec., Die Vezir Familie.., 18. Cild, II. Bd., 109-186 S., da zâhir'i zâcir, Tayyı'yı Tayı şeklinde yazmış, fekat rahmet ve devlet kelimelerinin imlâsına bi hakkın nazar-ı dikkati çekmişdir. c) İbrâhim Hakkı Konyalı Bey, üç sene evvel 1968 de elde etdiğimiz yukarıda bahsedilen eserinde, Ziyâ Bey'i birçok tenkiyd etdiği hâlde kendisi de hatâ yapmışdır. Filhakika hey'et-i 'umûmiyesi doğrudur ammâ o da Tayyı'yı tek ye ile yazmışdır; 'acabâ hatâ yapmam diye iddi'â edebilecek kim vardır?

(3) Bu kitâbe a) Mehmed Ziyâ, a.e., de bir vav ve şehîd kelimelerinin noksaniyle, Taeschner, a.ma, bir vav noksaniyle, b) İbrâhim Hakkı, ayak taşı değil, baş taşı olduğunu bildirerek, bin yerine ibn yazılmışdır.

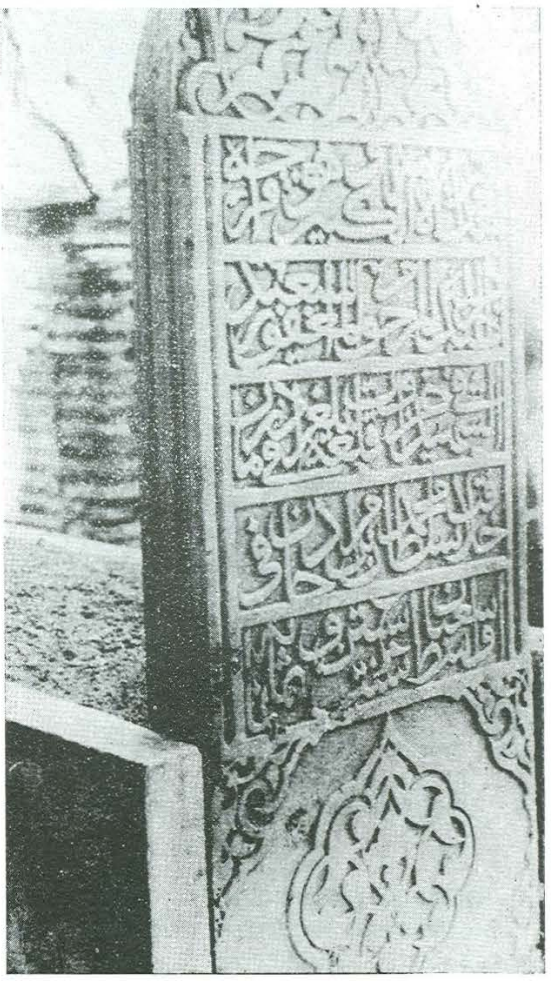
(4) Bu Kitâbeler, İbrâhim Hakkı Konyalı, a.e. 173-174 de vardır.

1117. R. : Karaca Bey Kabri

1118. R. : Karaca Bey'de Bülbül Hâtun Türbesi kitâbesi

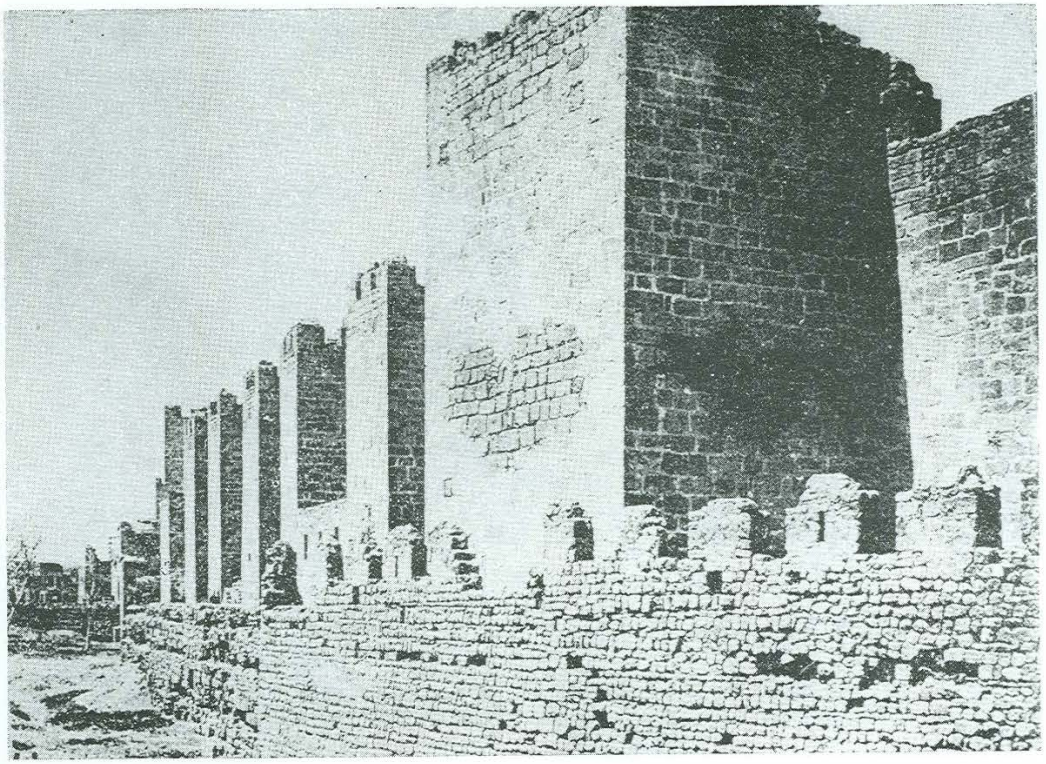
1117 a. R. : Karaca Bey Kabri ayak taşı dış yüzü

Dayı Karaca Bey'in Belgrad Kal'esi'ndeki muhârebelerde şehâdetini kitâbe 860 Şa'banı ortalarında (20 Temmuz 1456) göstermekdedir. Bu da, târîhi hakkında 'indî rivâyetler dolaşan Belgrad muhâsarası sene ve mevsimini bildirmekdedir. Câmi'in kitâbesi Karaca Bey'in vefâtından en az 4.5 ay sonra konmuşdur.

Karaca Bey zevcesi Bülbül Hâtûn'un Türbesi câmi'in cenûbunda sağda, minârenin yakınındadır. Dört köşe, her yüzünde birer kabartma kör kemer ortasında birer pencere ve birisinde kapı olmak üzere, kasnaksız bir kubbe ile örtülü basît binâdır. Yazacağımız kitâbesi kapı üstündedir; kapı câmi'e karşıdır; türbe (1105. ve 1109. R.) de görülmekdedir; inşââtı câmi' gibidir. Türbe câmi'den sonra yapılmışdır. Bülbül Hâtûn'un Edirne'deki mescidini de III. c. 204. s., 190. sıra numarasında gördü idik. Bir kadı sicilinde türbede Bülbül Hâtûn kendisi ve kardeşi Ahmed Bey rûhu için irtihâllerinde cüz okunmak üzere Simav'da [illegible] (1) kariyesini ve bir değirmeni ve Bursa'da Gelincik Çarşısı yakınında 32 höcre ile bunlara bitişik 11 dükkânı vakfetmekdedir; târîhi 877 dir; türbedeki kitâbe de bu seneyi gösterir. Şartları arasında günde 10 cüz' okunup her cüz' için bir akçe verilmesi, mezkûr köy mescidinin imamına da bir akçe ta'yîn olunması, tevliyetin hayatda iken kendisine, sonra mezkûr Ahmed Bey ve önce erkek sonra kız evlâdına, inkırazları hâlinde zevcinin câmi' ve 'imâretinin mütevellîsine verilmesini ve türbenin ta'mîri lâzım gelirse mütevellî hissesinden rakabe olunup cüzhan ve imamların vazîfesinden kesilmemesini ve tevliyet hissesinin gallenin 1/10 u olup fazlasının ta'mîr için saklanmasını şart eylemişdir. Vakfiye sonradan bir höccet şeklinde 27 Cemâziy'ül-Evvel 940 (14 Kânûn-ı Evvel 1533) de Bursa Kadısı tarafından yeni Defter-i Hâkaanî'ye tescîl edilmişdir, (2). Bu vesîkadan, 877 senesinde türbe yapılıp vakıf te'sîs olunduğu hâlde Bülbül Hâtûn ve Ahmed Bey'in hayatda oldukları anlaşılmakdadır. Vefât târîhleri ma'lûm değildir. 940 târîhinde mütevellî Ahmed Bey'in oğlu Mahmud Çelebi imiş. Demek Ahmed Bey'in vefâtı bu iki târih arasındadır.

(1) Kılavuzda bu okunuşda bir yer bulunamadı.

(2) B.K.S., 159. S. 39. Def.

1119. R. : Kayseri'de İç Kal'e'nin 1925 sularındaki vaz'iyeti (Gabriel 4/2 levhadan)

Kitâbe kapı üstünde 3 satır 'arabcadır; (1118. R.):

١ ـ هذه تربة لخاتون قرجه بك ٢ ـ ولاخيها احمد بك الذى تمت ٣ ـ عمارته بسعيه بسنة سبع و سبعين و ثمانمايه (1)

Kitâbe ile höccet birbirini te'kîd etmekdedir. Türbe henüz vefât etmemiş olan iki kişi için hazırlanmış ve Hâtûnun kardeşi Ahmed Bey kendî gayretiyle binâyı 877 (1472) de temamlamışdır.

869. Saruca Paşa Câmi'i

Evliyâ Çelebi kasabanın meşhur câmi'leri arasında bir Saruca Paşa'nın bir câmi'i olduğunu yazar,(2). Başka bir vesikada rastlayamadığımız bu câmi'i kayıd ile iktifâ ediyoruz. Zâten câmi' şimdi yokdur.

870. Karaca Ahmed Tekyesi

Yine Evliyâ'nın kaydetdiği bu tekyenin başka bir yerde bahsine rastlamadık. Kayıd ile iktifâ ediyoruz; binâ şimdi yokdur.

KAYSERİ

871. Fâtih Câmi'i, 872. Kayseri İç Kal'esi

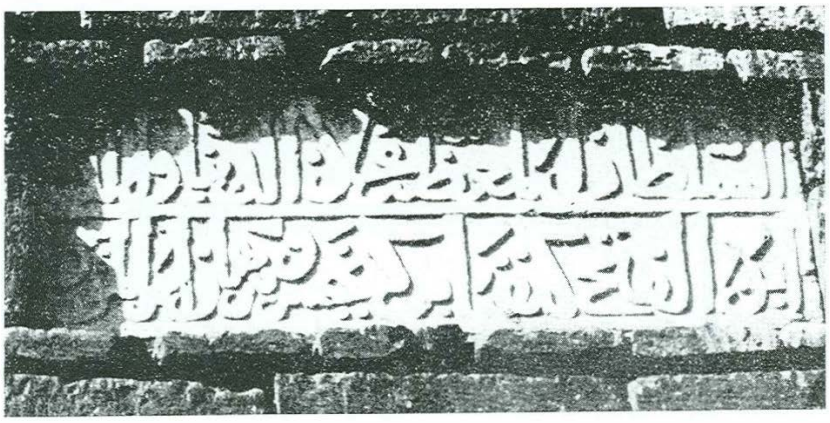
Câmi'le kal'e birbiriyle yakından 'alâkalı olduğundan, berâberce mutâla'aları lâzımdır. Kal'e'nin şimâl-i garbî köşesindeki câmi'den bahsetmeden evvel onu ihâta eden Kal'e îzâh edilmelidir.

Bu Kal'e, Karamanoğulları Hükûmeti harîtadan silinmeden az evvel, Fâtih'e tâbi' bir Devlet iken, Karamanoğlu Pîr Ahmed Bey tarafından bir ta'mîr görmüş ve konulan iki kitâbede de Fâtih'in nâmı zikredilmişdir. Kal'e'nin Fâtih Sultan Mehmed'le 'alâkası hâdisesini yalnız bu kitâbeler gösteriyor. İnşâî olarak devirlerin, Selçuklular'ın, Kadı Burhanüddin'in, Dulkadiroğulları'nın, Karamanlılar'ın, Osmanlılar'ın yapdıklarını, veyâ 'ilâve ve ta'dîl etdiklerini ayırd etmek pek mümkin değildir. Yalnız, Prof. Gabriel'in 45 sene evvel, 1925 sularındaki tedkıykleri sırasında, mevcûd olduğunu bildirdiği birinci sıra siperlik alçak sur ve belki hendek ile esas sur ve burcların birbirinden bâriz farklarla ayrılmakda olduğu görülüyor, (3). Biri ufacık taşlarla yapıldığı hâlde burclar iri ve muntazam kesme taşla işlenmişdir. Bunun hâricinde burc-

(1) Kitâbe a) Taeschner, a.ma., de senenin 879 olması şübhesini ileri sürerek, b) İbrâhim Hakkı Konyalı, temmet 'yerine ammere, Karaca'yı elifle yazarak ve biseneti de bi'yi hazf ederek yazmışlardır. Bizim metnimiz kitâbede sarhihdir.

(2) Evliyâ, Seyâhatnâme, 5.C., 293. S.

(3) A. Gabriel, Anatolie, I.C., 23-30. S.

1120. R.: Kayseri'de İç Kale'nin 'Alaüddin Keykubad insâ kitâbesi

ların üst kısmında ve dendanlarında, altdakilerden daha ufak taşlar kullanıldığı da bellidir. Bunlar ta'mirâta delâlet edebilir.

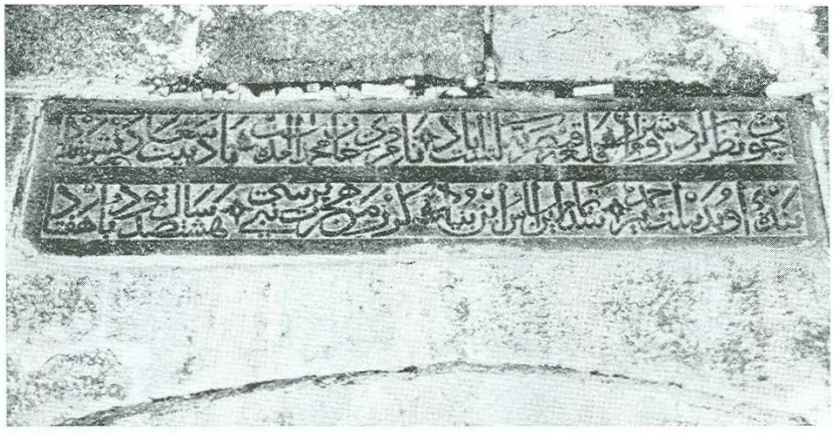
Karamanoğlu Pir Ahmed Bey'in Fâtih nâmına yapdığı ta'mîrât safhasına kadar geçen zeman mevzûumuzdan dışarı olmakla berâber, 'Alaüddin Keykubad bin Keyhusrev'in kitâbesini dercediyoruz; bunda târîh yoksa da, şehir sûrlarındaki 'aynı hükümdârın kitâbesi 621 târîhini taşıdığına göre (1), bunun da o zeman konmuş bulunması vâriddir.

Kalın ve çok fenâ yazılmış Selçuk sülüsüyle olan kitâbe 2 satırdır; (1120. R.):

١ ـ السلطان المعظم علا ألدنيا و الدين ٢ ـ ابو الفتح كيقباد بن كيخسرو برهان امير المؤمنين (2)

Bu kitâbe bize İç Kal'e'nin Selçuklulara 'âid olduğunu gösterir; daha evvele giderek bir Bizans kalıntısı aramak yersizdir; çünki diğer safhalar hakkında kat'î inşâî müeyyide olmadığı gibi, bir Bizans çalışmasını gösterecek en ufak emâre yokdur.

Bundan sonra Gabriel, bir istîlâdan sonra Şeyh Çelebi nâmında birisinin yapdığı ta'mirâtı gösteren târîhsiz ve noksan bir kitâbenin tercemesini vermekdedir, (3). Gabriel bu ta'mirin Dulkadiroğulları'nın istîlâsından sonra Karamanlılar tarafından yapıldığını tahmîn etmekdedir ki, doğru bir teşhîs olsa gerekdir. Bunu müte'âkıb de Pir Ahmed Bey'in kitâbeleri gelir; birincisi 1.40×0.40 eb'adında olup dört beyit fârisîdir ve cenûb-i garbî kapısının kemeri üstündedir, (1121. R.):

1121. R.: Kayseri'de İç Kal'e'de Pir Ahmed Bey'in Fâtih nâmına koyduğu kitâbe

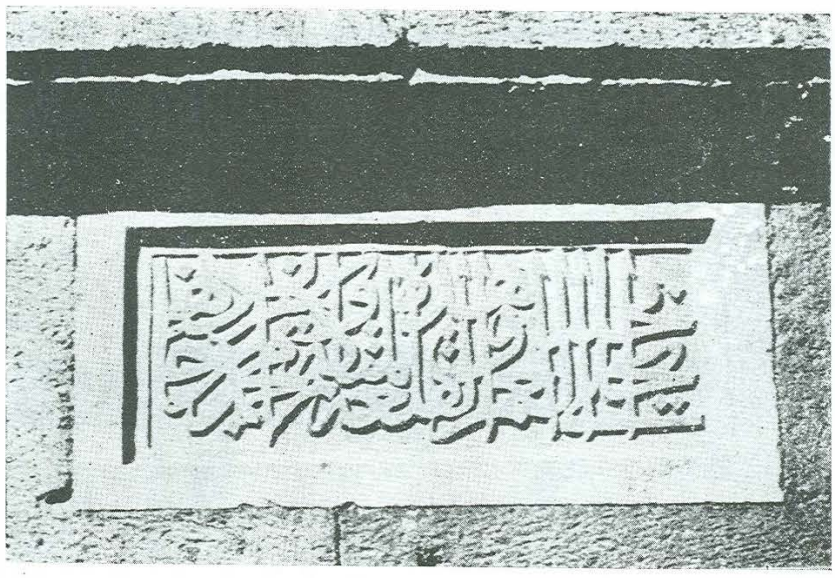
١ ـ چون نظر كرد روم را شهزاد ـ قلعهٔ قيصريه كشت آباد
نام وی خان محمد آمده است ـ باد بيت سعادتش بنياد
٢ ـ بندهٔ او بد ست پير احمد ـ شد تمام اين اساس اين بنياد
كه زمن هجرت نبی پرسی ـ هشتصد سال بود با هفتاد (4)

(1) Halil Edhem, Kayseriye şehri, Târih-i Osmânî Encümeni Küllıyâtından 5., İstanbul 1334, 42. S.

(2) Halil Edhem, a.e., 43. S. Gabriel bu kitâbenin tercemesini vermişdir.

(3) Gabriel, a.e., 27. S. Halil Edhem Bey de bu kitâbeyi görmemişdir.

(4) Halil Edhem, a.e., 129 S.

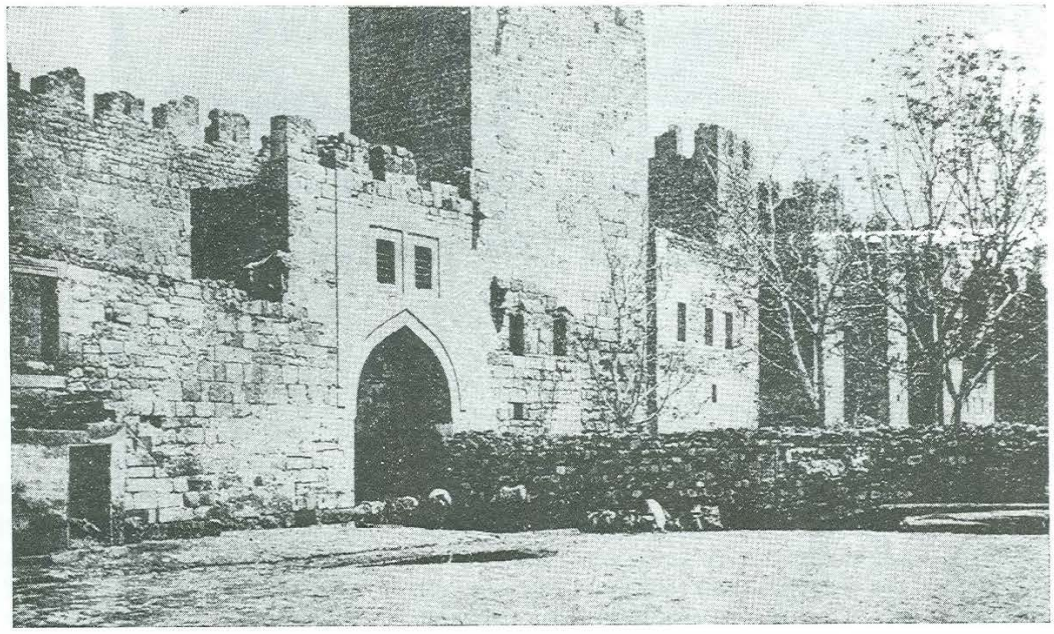

1122. R. : Kayseri'de İç Kal'e'de kitâbe

Kitâbede Hân-ı Mehmed'in nazar kılması üzerine, bendesi Pîr Ahmed'in eliyle bu esas binâ ve bünyadlık hicretin 870 senesinde temam oldu denmekdedir; 'Pîr Ahmed Bey tâbi', Fâtih metbû'dur', (1122. R.)

Dördüncü kitâbe fevkal'âde bir sülüs, fekat girift bir istifle tek satır 'arabcadır. Şimâl-i şarkıyde, Postahânenin tam karşısında, yerden 15 m. kadar yüksekde, sûrun seğirdim yeri hizâsına sonradan konmuşdur; sur üzerindedir, burcda değildir; eb'âdı 40× 100 sm. tahmin olunabilir : تحلى بحسبه العمران هذه القلعة المباركه و هو محمد بن مراد خان(1). Bu kitâbe de Kal'e'nin 'umrânını Fâtih Sultan Mehmed'in bizzat yapdığını değil, ki o Mehmed bin Murad Hân'dır, onun şerefine (hasbine) 'umranın hal olduğunu, ya'ni tehakkuk etdirildiğini bildirmekdedir. Onun şerefine hareket edenin ismi yoksa da, yukarıdaki fârisî kitâbenin delâletiyle ve Fâtih'e gaaib sigasıyla hitab edilmiş bulunduğu cihetle, Pîr Ahmed Bey tarafından konulduğu anlaşılmakdadır.

Evvelki safhaları bir tarafa bırakınca, bu iki kitâbeden, Fâtih nâmına ve şerefine olsa da, bir ta'mîrâtın Pîr Ahmed Bey tarafından yapıldığı âşikârdır. Belki cenûb-ı garbî kapısını da yapmışdır. Amma Fâtih'in bu kal'eyi tahkîm etmek istiyeceği her türlü şübheden vârestedir. Çünki daha o zeman Anadolu'-

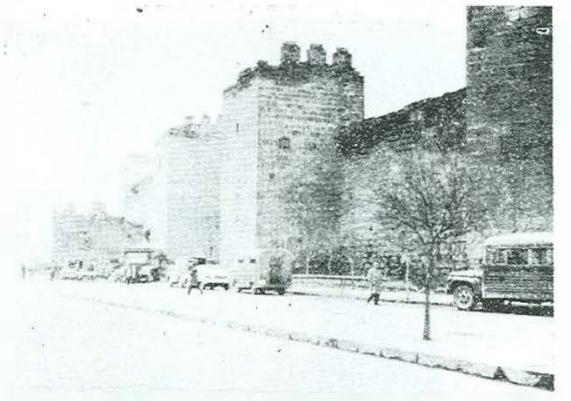

1123. R. : Kayseri'de İç Kal'e'nin cenûb yüzü (Gabriel'den)

(1) Gabriel, a.e., 28. S. da bu kitâbenin cenûb-i şarkıy köşesindeki burcda bir kapı başlığı olarak kullanıldığını söyler; şimdi duvar yüzündedir. Müellif bakarak çizilmiş bir resmini koymuş ve yuhlâ kelimesini Yahyâ. el-'umrân'ı el-bi'mâr, bi-hasbihiyi esere gibi çizmişdir; tabi'i doğru değildir. Halil Edhem Bey bu kitâbeyi görmemişdir.

1124. R. : Kayseri'de İç Kal'e'nin şimâl yüzü

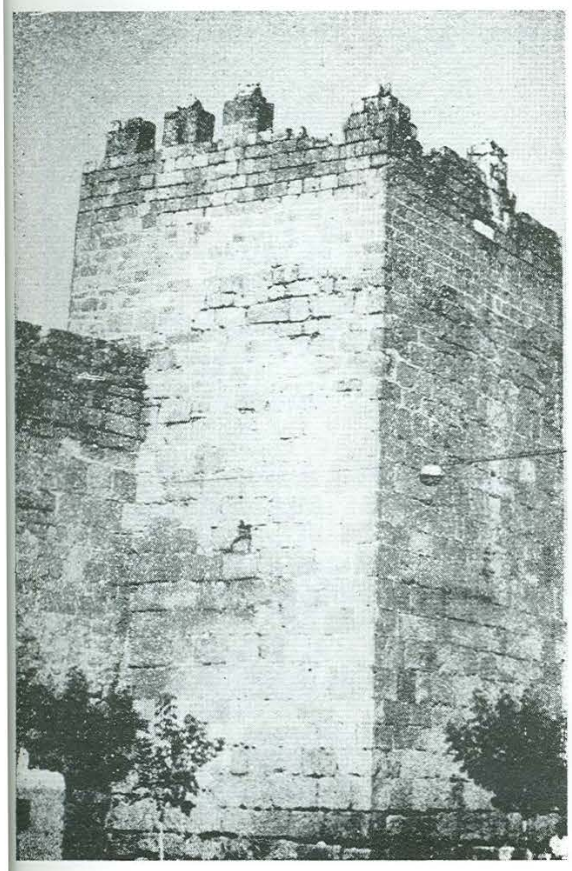

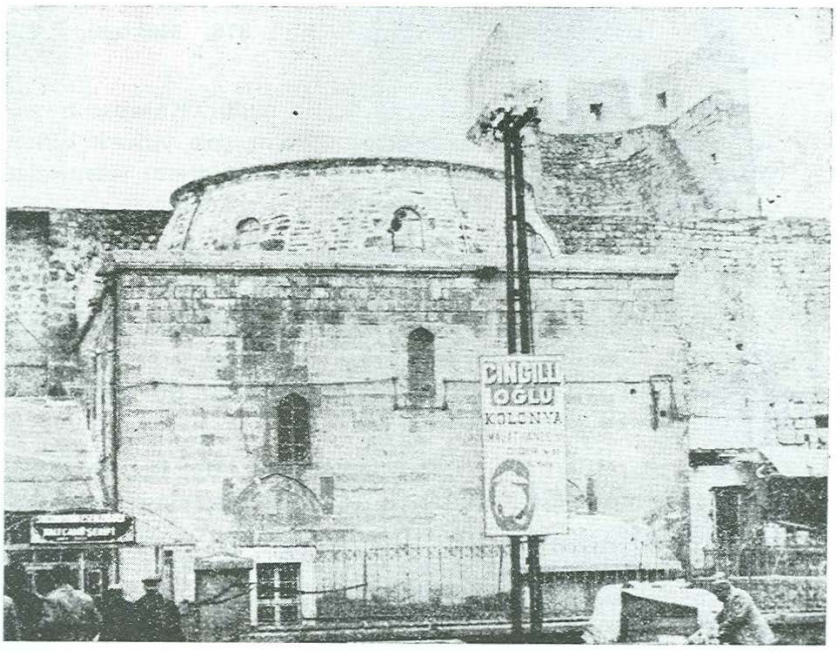
1125. R. : Kayseri'de İç Kal'e'nin şimâl-i şarkıy yüzü

nun şarkı emniyet altına alınmamış ve Uzun Hasan Bey'le kozlar paylaşılmamışdı; Kayseri şarka karşı pek mühim bir üs idi. Zâten bir sene sonra 871 (1466) de Pir Ahmed Bey Uzun Hasan'a dayanarak 'ahdini bozunca, Fâtih Sultan Mehmed Kayseri ve Konya'yı zabtederek, Karaman Devleti'ni fi'len ortadan kaldırmış ve Kayseri Kal'esi'ni kâfi bulmamış muhakkak ta'mir ve 'ilâveler yapmış ve Fâtih Câmi'i denilen eserini de içeride inşâ etmişdir. Câmi'in olması Fâtih'in muhakkak bir 'ilâve yapdığına delildir. Fekat ayırd edilmesi mümkin olmayan bu devirleri topdan göstermek kitabımızın mevzû'u hâricinde kalır. Gabriel'in şehre 'âid tedkıykında koyması tabî'i olan plânı 10 fig. dedir; istenirse orada görülebilir.

Şu kadar söyliyelim ki İç Kal'e son derece sık, en fazla 25-27 m., çok yerde, 12 m. birbirinden mesâfesi olan 18 burcla tahkim edilmişdir; bunlar birbirine müsâvi değildir; büyüğü de vardır, küçüğü de. 16 'adedi dört köşe, ikisi mudalla'dır. Biz de bunlara 'aid birkaç fotoğraf vermekle iktifâ ediyoruz. Şunu da bildirelim: cenûb cebhesindeki pek sık burclar Fâtih eseri olsa gerekdir, (1123. R.). Şimâl tarafında da iki mudalla' arasındaki küçük burc 'aynı ihtimâli taşır, (1124. R.). (1125. R.) Şimâl-i şarkıy tarafını ve kapıyı, (1126. R.) bir burcun tafsilâtını gösterir.

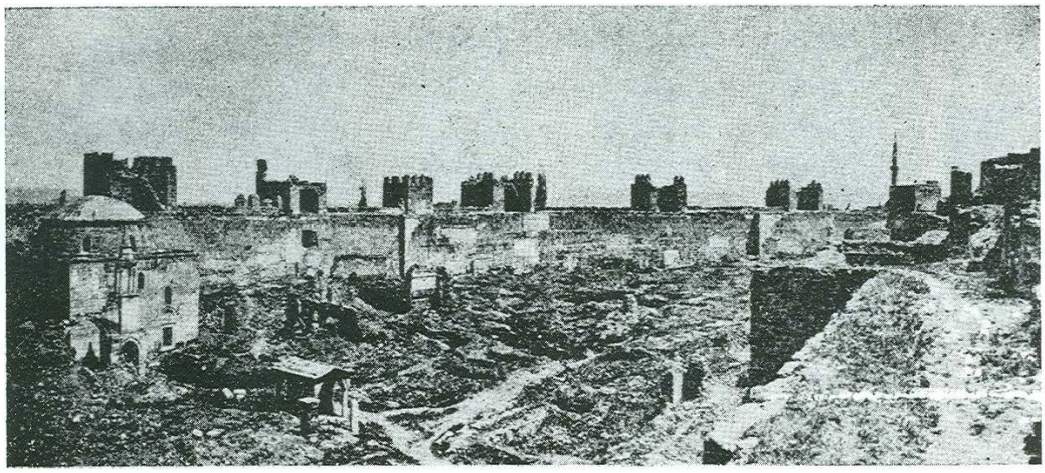
Câmi', Kal'e'nin şimâl tarafına bitişik ve şimâl-i garbi köşesine yakındır. İçden içe 10×10 eb'âdında, kubbeli, kesme taşdan yapılmış bir binadır. Kasnak kubbenin devâmından 'ibâret olup bir silme ile ayrılmışdır; ona rağmen 8 'aded eğri pencere açılmışdır. Kasnak incecik taşlarla yapılmış, bir takye gibi alçacık kalmış olan kubbe de şimdi taşla örtülmüşdür. Beden duvarları ise i'tinâlı yapılmış kesme

1127. R. : Kayseri'de İç Kal'e'de Fâtih Câmi'i

1126. R. Kayseri'de İç Kal'e'de bir burc

1127 a. R.: Kayseri'de İç Kal'e'de Fâtih Câmi'i minâresi ve çeşme (1925 senelerine âid Gabriel'in fotoğrafı)

taş iledir ve üç sıra pencere ile aydınlanmışdır. Câmi'in girişi yandandır. Minâresi yıkdırılmış vaz'iyetdedir, ((1127 a. R.). Halbuki evvelce minâresi dört sivri kemerin üstüne oturmakda olan bir gövde ve 8 sütûnlu bir külâhdan mürekkebdi.

KEMAL PAŞA (NİF)

873. Hamza Bey Medresesi, 874. Hamza Bey Hamamı

İzmir'in şarkında olan bu kasabada Kazıklı Voyvoda'nın şehîd etdiği, Bursa'daki câmi'in sâhibi Hamza Bey'in bir medresesi ve hamamı olduğu bir sicilden anlaşılmakdadır. Bunlar Bursa'daki câmi' ve 'imâretin vakıflarıdır, (1). Mahallinde bu binâları aradık bilen dahî çıkmadı.

KEŞAN

875. Hersekoğlu Ahmed Paşa Câmi'i, 876. Mektebi, 877. Meydan Şadırvanı, 878. Hersekoğlu Hamamı

Keşan kasabasının en büyük câmi'i budur. Kasabanın garb kenarındadır. Paşa'nın Hersek Köyü'ndeki büyük manzûmesini yazmış, câmi'in çok yüksek bedenli olduğunu bildirmişdik. Bu câmi' de çok yüksek bedenlidir; anlaşılan Hersek-zâde böylesini sevmekdedir. Ma'mâfih o da, bu da çok mütenâsibdir ve keşke hepsi bu ölçülerde olsa dedirtmekdedir.

Ahmed Paşa'nın vakfiyesinin Londra'ya gitdiğini ve neşrolunduğunu Tayyib Bey yazmakdadır, (2). Biz bu risâleyi görmedik. Paşa'nın vakıflarını Tayyib Bey'den nakledeceğiz, (3).

Hersekoğlu Ahmed Paşa, Hersek Köyü'ndeki (Dil Köyü) 'imâreti ve Keşan'a tâbi' Ros veyâ Rus-Köyü'ndeki câmi'ine birçok köyler vakfetmekdedir. Ros Köyü Keşan'ın kal'esidir; köy ismine bakıp aldanmamalıdır; Evliyâ Çelebi harâb kal'esine Ros Köyü dendiğini yazmakda ve Paşa'nın câmi'i için de rûşen ve zîbâ demekdedir, (4).

Bu hayır işleri için: 1 — Dimetoka'ya tâbi' Balbalu veyâ Balbanlu isminde 4100 akçe îrâdlı karye, 2 — 7200 îrâdlı Ros Kariyesi ve Ak Pınar Mezra'ası, 3 — 2257 vâridâtlı Kırımlu veyâ Kugulu Kariyesi, 4 — 1500 hâsıllı Döledir Kariyesi, 5 — 4339 akçe vâridâtı olan Kalamiç Köyü. Bu köyü Ahmed Paşa 912 târîhinde Cem Sultan kızı Güher Melek Hâtûn'dan satın almışdır. 6 — 3757 îrâdlı Kızılca veyâ Dursun Köyü, 7 — Kayacık Köyü, 3788 akçelik, 8 — Yapıldak, 9 — Ve ona muttasıl Gündüzler (5), berâberce hâsılı 7202.

Bunların yekûn hâsılı 30 bin akçe etmekde olup Paşa'nın yalnız Rumeli'nde olan vakıflarıdır. Tayyib Bey dîğer tarafdakileri almamışdır, vazîfeler de yazılı değildir.

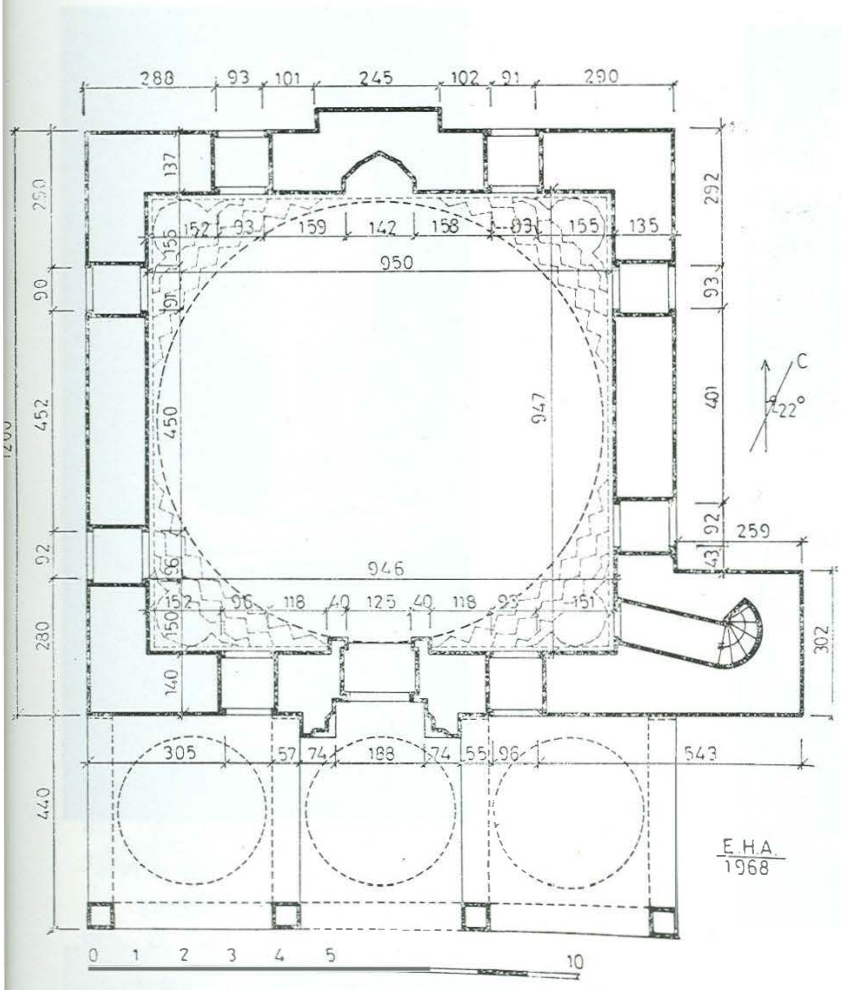
(1) B.K.S., 69. Def., 169. S.

(2) Muhammed Ahmed Simsar, The Wakfiyah of Ahmed Pasa Oxford University Press, 1940

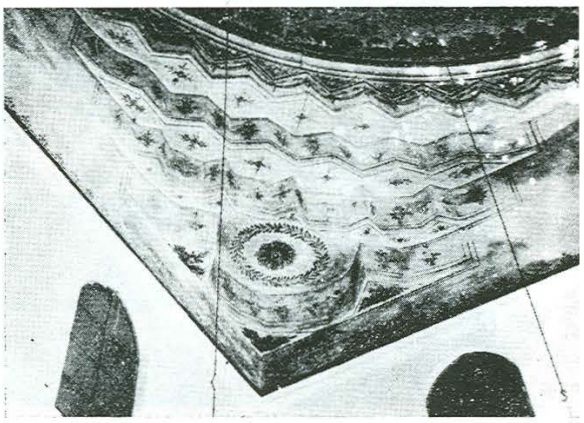
(3) Tayyib, a.e., 391-394. S.

(4) Evliyâ, Seyâhatnâme, 5. C., 325. S.

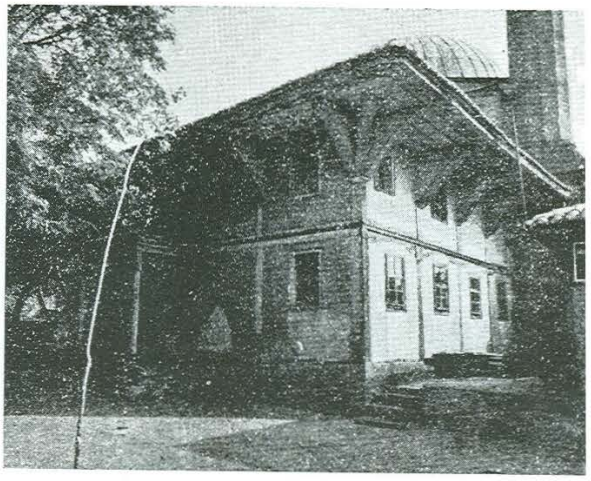
(5) Mes. Y.K., 437. S., Gündüzlü nâmiyle. Dîğer kariyelerin hiç biri kılavuzda yokdur.

1128. R. Keşan'da Hersekoğlu Ahmed Paşa Câmi'i planı

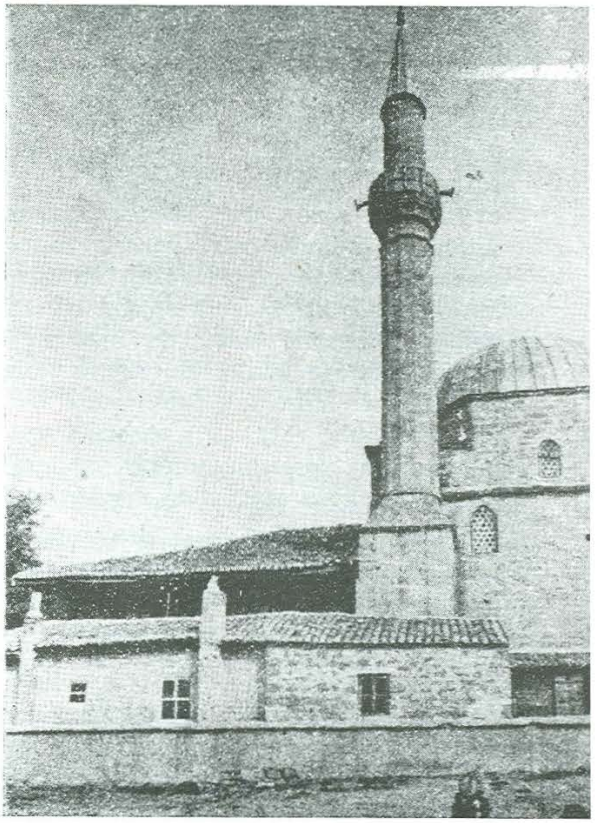
1129. R.: Keşan'da Hersekoğlu Ahmed Paşa Câmi'i be 'alikaları

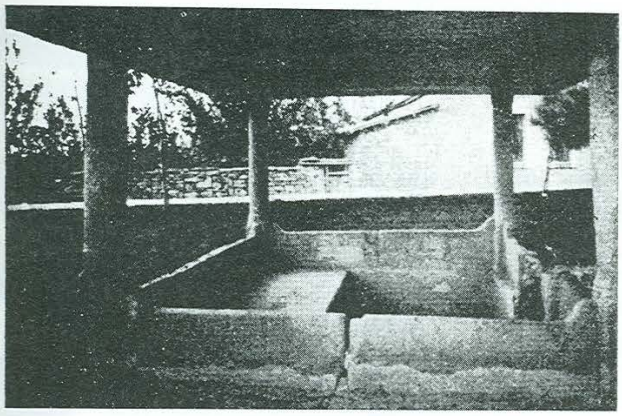
1132. R.: Keşan'da Hersekoğlu Ahmed Paşa Câmi'i, ön cebheden görünüş

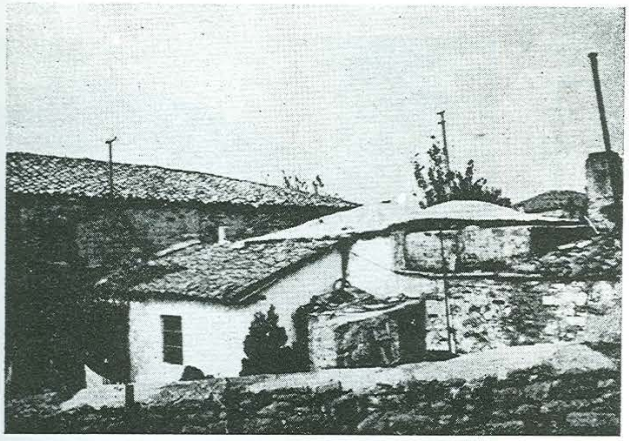
1130. R.: Keşan'da Hersekoğlu Ahmed Paşa Câmi'i şimâl ve şark cebhesi

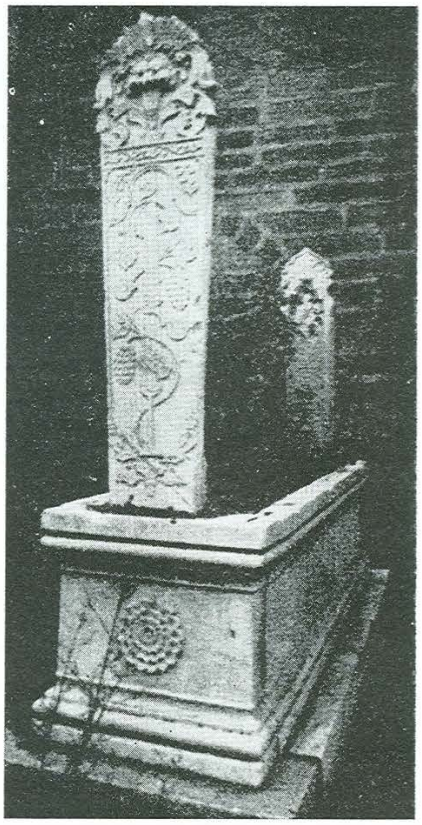
1131. R.: Keşan'da Hersekoğlu Ahmed Paşa Câm cenûb cebhesi

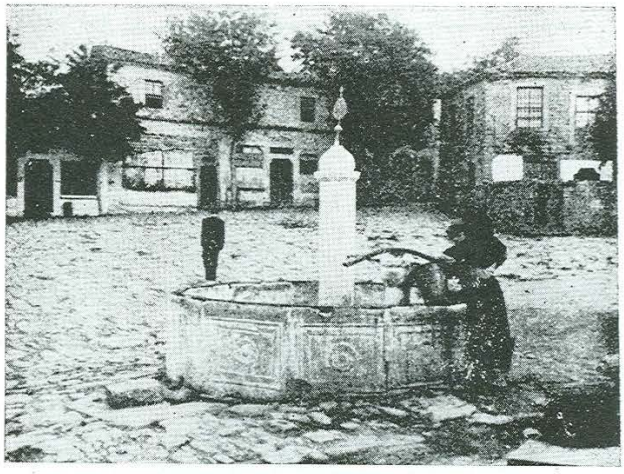
1133. R.: Keşan'da Hersekoğlu Ahmed Paşa Câmi'i şadırvanı

1134. R.: Keşan'da Hersekoğlu Ahmed Paşa Câmi'i yanında hamam

1135. R.: Keşan'da Hersekoğlu Ahmed Paşa Câmi'i sağında Perihan Hâtûn Kabri

1136. R.: Keşan'da Hersekoğlu Ahmed Paşa Câmi'i önünde Meydan Çeşmesi

Evliyâ Çelebi Câmi'in çarşının şahrâhında olduğunu yazar. Halbuki bugün kasaba cenûb-i şarkdaki tepelere doğru genişlemiş, câmi' yanda kalmışdır.

Câmi'in 9.5 m. ilk kubbesi tam hakkı verilmemiş kürevi müselleslere basar. Bunlar altda tek bir geniş tekneden sonra, üç sıra kıvrımla müzeyyendir. Altlı üstlü güzel tevzi' edilmiş sekiz pencere ile aydınlanır; ayrıca dört kasnak penceresi vardır. İç ferâh ve mütenâsibdir; yüksek boşluğu içden bir kasnak yaparak ikiye taksim etmişler, bu sûretle hafifletmişlerdir; bu iç kasnağın irtifâ'ı 3.45 m. dir. Kubbe özengisine kadar da 10.80 m. dir. Halbuki göz alt silmeye takılıp kalıyor ve fazla bir irkilme hissetmiyor. Müselles-i kürevîlerde bu kasnak irtifâ'ı yedirilmiş, (1129. R.), dışarıda da 3.45 lik yüksek kasnak köşelerine sofalar yapılarak tahfîf edilmişdir, (1130., 1131. R.). Bu son resimlerde alt ve üst pencerelerin arasındaki mesâfenin fazlalığı göze çarpmakdadır.

İçeride mihrab çerçevesi bozulmuş, yalnız altı sıra istalâktitli yaşmağı kalmışdır. Mihrabın içine parlak fayans kaplanmış olması nâhoş bir te'sîr bırakıyor. Ahşâb mahfilin direkleri eski, fekat parmaklıkları yepyenidir. Kubbe ve köşe 'alikalarına, ampir tarzı hafif kalem işlemişler; pek çirkin değildir; köşelik resminde görülmekdedir.

Son cemâ'at kubbeli imiş, izlerden kubbeli olduğu ve derinliğinin ölçüsü çıkmakdadır; şimdi eski revâkın iki misli derinliğinde temâmen ahşâb, ev manzarasında bir ilâve yapılmışdır; (1132. R.). İki kat olmakla berâber, ortası açıkdır; üst katın etrâfında ve arkasında nemaz kılınabilir. Bu sûretle hem satıh fazlalaşmış, hem yüksek kemerli kapısı kapanmamış bulunmakdadır; ammâ çirkinin çirkini bir 'ilâvedir. Esas kapıya da fayans kaplamışlar. Bu 'ilâve bir XIX. 'asır işidir; belki Sultan Mahmud zemânına tesâdüf eder. Esâsen kalemler de 'aynı devirdendir.

Câmi', yeşil, mukavemetsiz bir taşdan yapıldığından, yüzler kopup kopup düşmekdedir. Bütün beden ve kasnaklar 25-30 sm. lik kesme taşladır. Söveler de 'aynı malzemedendîr.

Minârenin kaa'idesinin yarısı eski ve bu yeşil taşla yapılmış olduğu hâlde, ondan sonrası sarı bir taşla işlenmişdir; olsa olsa 100 senelik bir işdir. Câmi'in şadırvanı çukurda olup 4 'aded yeşil direk üstüne çatı ile örtülü imiş, şimdi yerine betonarme tavan yapılmışdır, (1133. R.).

Mihrabın istikaameti cenûbdan şarka 22° dir, doğrusu 34° dir. Manzûmenin bir de mektebi varmış; yıkılmışdır.

Câmi'in hemen bitişiğinde bir soğukluk ve bir halvetden mürekkeb ufacık bir hamam da vardır, (1134. R.). Suyu getirebilmek için şadırvandan da daha aşağı yapılmışdır.

Câmi'in solundaki hazîrede 925 târihli Perihan Hâtûn Kabri vardır. Baş taşı zemânından, ayak taşı sonradandır, (1135. R.) Bundan başka bir iki kabir daha bulunmakdadır. Câmi'in önünde, üstü 'alemli, 12 köşeli bir de meydan çeşmesi bulunmakdadır, (1136. R.).

KIRK KAVAK KÖYÜ

879. Turhan Bey Mescidi, 880. Turhan Bey Medresesi, 881. Turhan Bey Zâviyesi, 882. Turhan Bey Hamamı, 883. Turhan Bey Türbesi

Mora Fâtihi, kahraman Turhan Bey'in kendine mâlikâne edindiği bu köyde ve Malkara'daki eserlerinin zengin vakıfları ayrı bir vakfiyede toplanmışdır. Asıl nüsha olan bu vakfiye neşrolunmamışdır; Gaazî'nin Teselya'da, Yenişehir ve Tırhala'da bulunan hayrâtının bağlandığı vakfiyenin ise defterden çıharılmış sûreti Tayyib Bey'in eserinde derc edilmişdir, (1). Evvelkinin târîhi Cemâziy'ül-Evvel 850 başlarında (Temmuz 1446 sonları), sonrakinin tanzîmi Evâil-i Receb 858 (1454 Hazîran sonları), yazılışı Evâhir-i Muharrem 859 (1455 Kânûn-ı Sânî ortaları) dır.

Yenişehir'de olan hayrât buradakinden 10 sene evvele âid olup, II. Sultan Murad devrine girdiğinden, II. Cildimizde yazdık.

Bu ikinci vakfiyede Kırk Kavak ve Malkara hayrâtı için yapılmış vakıflar ve vazîfeler gösterilmiş olmakla berâber, Yenişehir Câmi'inde cüz' kırâ'ati vazîfesi zammedilmekde ve Tırhala'da yeniden yapdığı hamam ile Yenişehir'de bir han Kırk Kavak zâviyesine vakfedilmekdedir; bunlar birincide yokdur.

Vakfiyenin aslı 12.0 m. boyunda ve 0.235 m. enindedir; metin 306 satırdır. Nihâyetinde 30 şâhidin imzâsı, başda Hüve'l-Müste'ân ve Besmele'den sonra Kad'asker 'İsâ bin Mehmed'ül-'Abbas'ül-Âsînin (2), vakfın sıhhatini bildiren tasdîkı bulunmakdadır. Vakfiyenin yalnız baş sahîfesi ile şâhidlerin imzâsını muhtevî sonunun fotoğraflarını veriyoruz, (1137., 1138. R.). Du'âlar ve delîllerden sonra 21. satırda asıl metin başlamakdadır. Turhan Emîr-i Kebîr, Sadr-ı Hatîr, Kıdvetü Ümerâ ve sâir birçok sıfatlardan sonra, 'Umdet'ül-Guzat'ül-Mücâhidîn Emîr Paşayiğid Bey Oğlu Hacı Turhan Bey vasfedilmekdedir.

Hâlis malından Kırk Kavak Buk'asında yapdığı zâviye, altı höcreli medrese ile Malkara Kal'esi'nde inşâ etdiği mescid ve medrese (3)'nin mesâlihine, müderrisler ve müsâfirlerin 'iâşesine, müderris, îmam, şeyh, hâfız ve müezzinlerin vazîfesine bu vakfı tahsîs etmekdedir. Turhan Bey'in babası Paşayiğid Üsküblü İshak Bey'in efendisi ve babalığı olan zât mıdır? Zîrâ meselâ, Bursa Kadı Sicillerinde başka Paşayiğid'ler de vardır, Sicil (2-37) Üsküblü Paşayiğid için sâdece İshak Bey'in efendisi olarak bahseder.

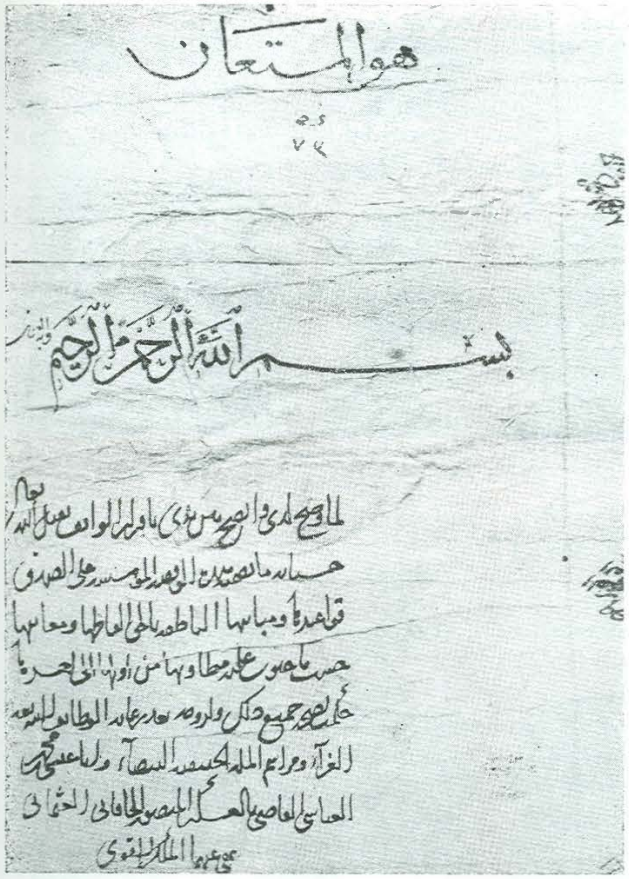
1 — Kırk Kavak'da hamam, 2 — Tırhala'da hamam, 3 — Siroz'da Çengi Doğan Timarı denilen Meryani kariyesi, 4 — Bu kariyede sâkin kulları, zevceleri 'âileleri, manda ve sığırları vesâiresi (burada Sırblı bir çok köle ismi geçer), 5 — Dimetoka'da Yalapa Yurdu Mezra'ası, 6 — Burada meskûn Sırblı köleler ve yukarıdaki şartlarla isimleri ve 'âileleri, 7 — Dimetoka'ya tâbi' Baflı nâhiyesinde Sultanşâh Çiftliği kariyesi, 8 — Burada sâkin Rum ve Sırb ehâliden köleler ve 'aynı şartlarla 'âile vesâir levâzımı ve isimleri, 9 — Turhan Bey Köyü (4), 10 — Ve Bedahşân Kavağı Mezra'ası, 11 — Bu köy ve mezra'ada sâkin Rum ve Sırb ve Bosnalı ve Bulgar köleler, 'aynı şartlarla, 12 — Bulduklu Kariyesi, 13 —

(1) Tayyib, a.e., Vakfiyeler Kısmı, 250. S. v.d.

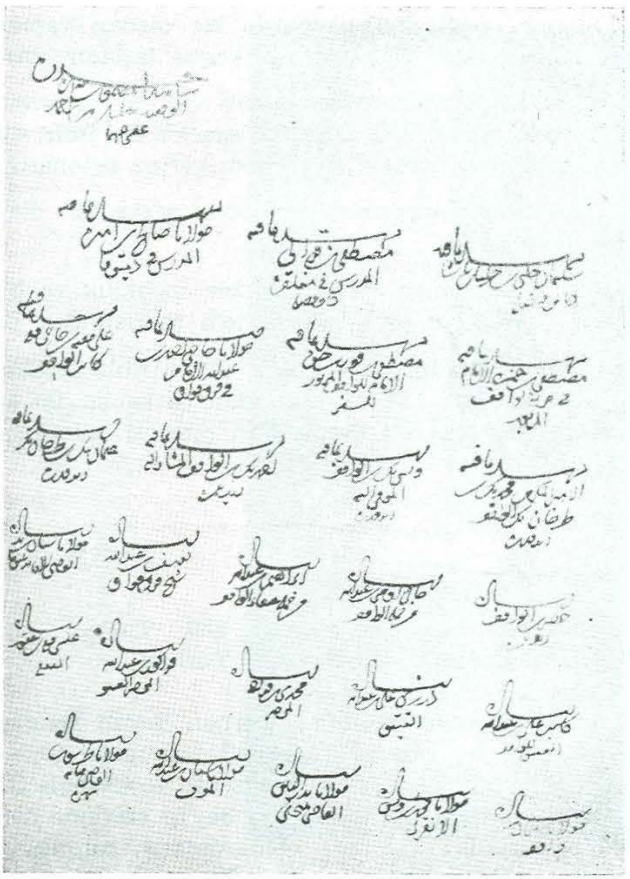
(2) Mehmed Süreyya, a.e., 3.C., 610. S. da Mehmed Abbâsi'nin 'oğlu 'İsâ Efendi'nin Kadı'asker olduğunu ve 855 de 'azlolunduğunu yazıyor. Halbuki işte 859 da vazifede olduğu görülmekdedir.

(3) Bu medresenin 10 höcreli olduğu vazifeler kısmında görülecekdir.

(4) Bu köyün Tahrir Defteri'nde aldığı isim, Turhan Bey'in babasına nisbetle Paşayiğid olarak kaydedilmişdir. Defteri yazarken göreceğiz.

1137. R.: Gaazî Hacı Turhan Bey Vakfiyesi'nin baş tarafı

1138. R.: Gaazî Hacı Turhan Bey Vakfiyesi'nin şâhidlerin imzâları

Doğancı Kariyeleri, 14 — Ve Hatablu (1) Kariyeleri (Bu dört kariye Dimetoka'da Baflı nâhiyesine tâbi') (2); 15 — Bu sonuncu kariyede aslı Rum ve Macar müsliman, Slovenyalı ve Ulah köleleri, zevceleri, kardeşleri, 'âileleri ve âlâtı ve hayvânâtıyle berâber, 16 — Malkara'da debbâğ dükkânı ve Bosnalı Debbağ Şâhin, 17 — Edirne'de Yelli Burgaz'da 14 höcre, 18 — Ergene (Uzun Köprü)'de Mûsâ Bey Köprüsü yanında dolab değirmeni, 19 — Ergene'de 2 değirmen, 20 — Ergene üzerinde Karaca Değirmen, 21 — Vâkıfın malı olan mandalar ve onların çobanları olan köleler, 22 — Doğancı Köyü'nde otlayan vâkıfa 'âid sığır ve inekler ve çobanları, 23 — Vâkıfa 'âid keçiler, 24 — Zâviyede nakıblik, aşçılık, ekmekcilik vesâire yapan Ulah, ارنود = Arnavud, Macar, Eflâklı, Rum, Sırb, Bosnalı, Çikli 16 köle; bunlar hamam ve zâviye hizmetlerine koşuluyor; temizlik hizmetini hamamın küllerinin taşınmasını, su yollarını ve bütün işleri görürler.

a — Tevliyet hayatda bulundukca kendisine, sonra mecd ü izzeti büyük olan oğlu Ömer Bey ve evlâdına, b — Nezâret Dimetoka Kadısı'na verilecek, c — Hâsılın rub'u evelâ rakabeye sarfolunacak (ya'nî ta'mîre), d — Ondan kalanın 1/5 i mütevellîye, e — Nâzıra ayda 100 dirhem ve her sene 4 buğday, 2 müd arpa verilecek, f — Malkara müderrisine günde 10 dirhem ve 4 müd buğday, g — 10 höcrede sâkin talebeye birer dirhem, h — Malkara'da hatîb de olan imama 5 dirhem, i — Müezzine, 2, j — Kayyıma ayda 20 dirhem, k — 8 hâfızdan her birine birer dirhem, l — Kırk Kavak'daki 6 höcreli medresede sâkin talebeyi ta'lîm eden imama günde 5 dirhem ve bir kab çorba ve 2 ekmek, m — Altı talebeye 1/2 şer dirhem, n — Beş hâfızdan her birine 2 dirhem ve bir ekmek ve bir kab çorba verilecek, bu hâfızlar her Cum'a günü vâkıfın türbesinde toplanıp Kur'an okuyup sevâbını ona hediye edeceklerdir. o — Müezzine 2 dirhem, 2 ekmek ve bir kab yemek, p — Türbedarlık da yapacak kayyıma 2 dirhem, r — Şeyhe 2 dirhem ve 2 kab yemek ve 4 ekmek ve her sene üç müd buğday ve arpa verilecek, s — Na-

(1) Hatablu Köyü'nde garbında Kırk Kavak Kariyesi hudud olarak geldiğine göre, Dimetoka kazâsının Meric'in şarkında da erâzisi olduğu te'kiden anlaşılmakdadır. Ma'alesef ne vakıf köyler, ne hududlarında olanlardan hiç birisi zemânımıza intikaal etmemişdir; yalnız Kırk Kavak mevcuddur. Bu köyler kılavuzda olmadığı gibi 1/210000 ve 1/63000 erkân-ı harbiye haritasında da yokdur.

(2) Dimetoka, Meric'in garbında ve bugün için bizden kopmuş olduğundan, köylerinin de o tarafda olduğu 'akla gelebilir. Fekat Dimetoka kazâsının şarka doğru uzandığı bu Doğancı Köyü'nün şimâl hudûdunun Ergene nehri olarak gösterilmesinden anlaşılıyor. Ergene nehri Meric'in şarkındadır. Meric'e yakın bir Doğancı Köyü varsa da şimâli Ergene'ye gelmez; bilâkis köy şimâldedir. Bu sebeble Doğancı Köyü'nü daha şarkda aramak lâzımdır.

kıybe 1 dirhem ve bir kab yemek ve 2 ekmek ve senede 2 müd buğday, ş — Ekmekciye 1 dirhem, t — Aşçıya 1 dirhem ve bir kab yemek, u — Oduncuların birine 1, diğerine 1,5 dirhem, v — Çocuklara Kur'an okutana 2 dirhem, y — Kendi ismiyle olan kariyede yapdığı mescid imamına 2 dirhem ve senede 2 müd buğday verilecekdir.

Mescid ve medreselerin hasır, yağ ve tuz ve soğanına günde 1, ete 15 dirhem, her sene 4 er kantar bal ve yağ, 5 müd. beyaz pirinç, ekmek için her sene 30 müd tahın ve 10 müd buğday, bulgur, tarhana şart etmekdedir.

Burada câlib-i dikkat bir vakıf vardır; Turhan Bey'in Kudüs'de bir hanikaahı olduğu görülüyor; şeyhine günde 2 dirhem ve her gün bir cüz' okuyacak 4 hâfızdan her birine birer dirhem şart etmekdedir, (1).

Bundan sonra Kırk Kavak zâviyesi için Yenişehir'de binâ etdiği han ile, Ergene suyu üzerinde kendi nâmına olan beş göz değirmen ve Tırhala'daki hamamın gallesini tahsîs etmekde ve yine 'umûm vakıfdan sarfedilmek üzere Yenişehir'deki câmi'inde her gün birer cüz okumaları ve sevâbını kendinin ve anasının rûhlarına hediye etmeleri şartıyle 8 hâfızdan beherine birer dirhem vazîfe ayırmakdadır.

Sonlarda, yukarıda söylendiği gibi vakfiyenin, Evâil-i Receb 858 de (1454 Hazîran sonu) tekemmül edip Muharrem 859 nihâyetlerinde (1455 Kânûn-ı Sânî ortaları) yazıldığı bildirilip, hayvânât 'adedinin 90 manda, 140 sığır ve inek, 800 koyun ve 1040 keçi olduğu gösterilmekdedir.

Şâhidler arasında Süleyman Çelebi bin Halîl Paşa (2), Malkara ve Dimetoka müderrisleri vâkıfın Sefer ve Hâzîne (3) ve Kırk Kavak Kariyesi imamları, oğullarından Mehmed, Veysi, Ahmed, Osman, Hızır Beyler bulunmakdadır. Ömer Bey mütevellî olduğundan şâhidler arasına girmemişdir. Demek Turhan Bey'in en azından 6 oğlu varmış.

Vakfın 890 (1485) da mâlî si'ası şöyledir: Sultan Şah Kariyesi (Çiftliği) 4551, Paşa Yiğid 5469, Bulduklu, nâm-ı diğer Buldu 4793, Hatablu 1851, Canbazan (4) 1042, Kadı, Korucu, Savak köyünde (harâb) değirmenler cem'an 2340, hamam hasbeten lillah işletilmekdedir. Bunların vâridâtı 20 bin akçedir. 935 de ise vaz'ıyet Sultan Şâh 4000, Paşa Yiğid,nâm-ı diğer Turhan Bey 6000, Bulduklu 10200, Hatablu 1500, Canbazan nâm-ı diğer Doğancı 3500.

Malkara'da ise 925 senesinde kervansaray'dan 600, zemîn mukaata'asından 24, Pazar icâresinden 3 senede 129 akçe vâridât hâsıl olmakda, Siroz'da 'aynı senede Miryani 16988, Barunye Kariyesinden 2591 akçe gelmekdedir, (5). Yekûnu 45 bin akçelik oldukca mühîm bir îrâd olup ayrıca Tırhala'daki hamam, Yenişehir'deki han ve Edirne'deki höcrelerin îrâdını buna 'ilâve lâzımdır; zîrâ bunların îrâdı defterlerde yokdur.

Câmi' kubbesi, baklavalı, basît köşeliklere oturur; kasnak sağırdır; altlı üstlü dörder pencere ile aydınlanır. Kapı sağdadır. Kıble duvarında bir dış mihrab yeri belirmekdedir. Câmi'in revâkı hakkında bir karar vermek güçdür. Minâre yanında bir kemer başlangıcı varsa da, sol tarafda bir iz yokdur; ona mukaabil ba'zı kiriş uclarının izleri göze çarpmakdadır. Bir ahşâb sundurma ihtimâli, Edirne'de Kaasım Paşa ve 'Ayşe Kadın Câmi'lerinde olduğu gibi, 'akla gelmekdedir. Bu sebeble restorasyona gidip herhangi bir revak yapmaya karar veremedik ve plânımızı olduğu gibi bırakdık, (1139., 1140., 1141., 1142. R.).

Minâre yarım bir sekiz köşe kaa'ideye oturur; tuğla küp ve gövde yarî çıkıntılı kaa'ideye, yarı duvar köşesine basmakdadır. Basamaklar ve yedekleri, mil ile berâber tuğladan yapılmışdır. Minâre kapısı içdendir.

Dâhilde harâb mihrabdan başka bir şey kalmamışdır. Mihrabın beş sıra istalâktitli yaşmağı durmakda, fekat, çentilerek sıvanmış çerçevesi bozulmuş bulunmakdadır, (1143. R.).

1960 da câmi'in kubbesinin dörtde üçü yıkılmışdı; minâreden de 1,5 devir kadar basamak kalmışdı. Söveler de şimdi yokdur. Duvarlar ve minâre kaa'idesi 2 sıra tuğla hâtıllı muntazam moloz taşıyle işlenmiş, her taşın arasına şâkuulî tuğla sıkışdırılmışdır; bu tarz cebheler Fâtih devrinin sâdık bir örneğidir. Medreseden, 'imâretden eser kalmamışdır. Turhan Bey'in Türbesi, 1930 senelerindeki bir Uzun Köprü Kaymakamı tarafından sökülüp taşları yol inşâsında kullanılmışdır. 1960 da perîşan dört alçak duvardan 'ibâretdi.

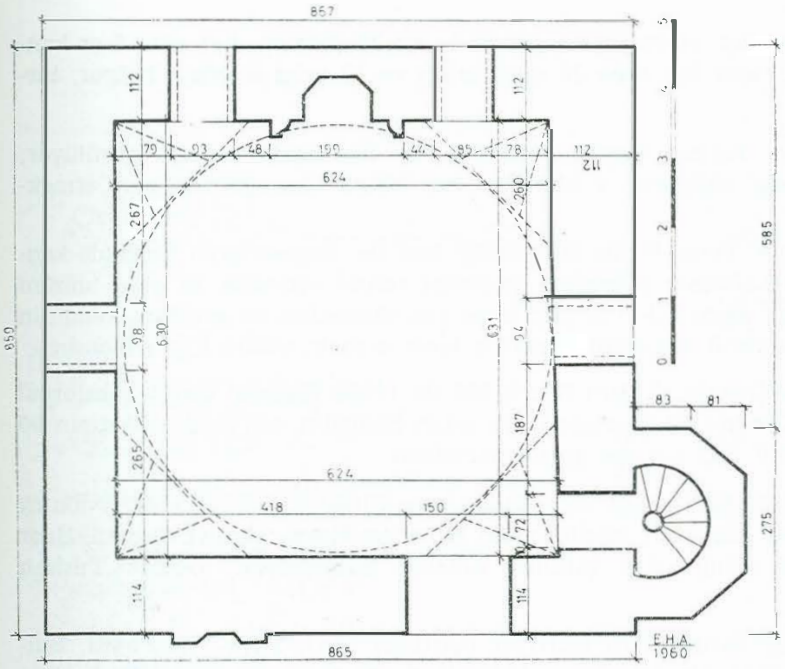
(1) Kudüs'ün, Osmanlılara intikaalinden 60 sene evvel benimsenmesinin ilk delîli olan bu vakıf şâyân-ı dikkatdır. Bir diyar önce ma'nen sonra hukuuken fethedilir. İşte bu da onlardan bir safhadır. Fa'teberû yâ ül'ülebsâr.

(2) Mehmed Süreyya, a.e., 3.C., 76. S. da Süleyman Çelebi'nin Sadr-ı A'zam Halîl Paşa'nın oğlu olup babasının sağlığında kadı'asker olduğunu ve 851 de vefât etdiğini yazar. İşte görülüyor ki 859 da sağ ve i'tibarda imiş ki onun imzâsı sıradan yazılmayıp en başda tek olarak geçirilmişdir.

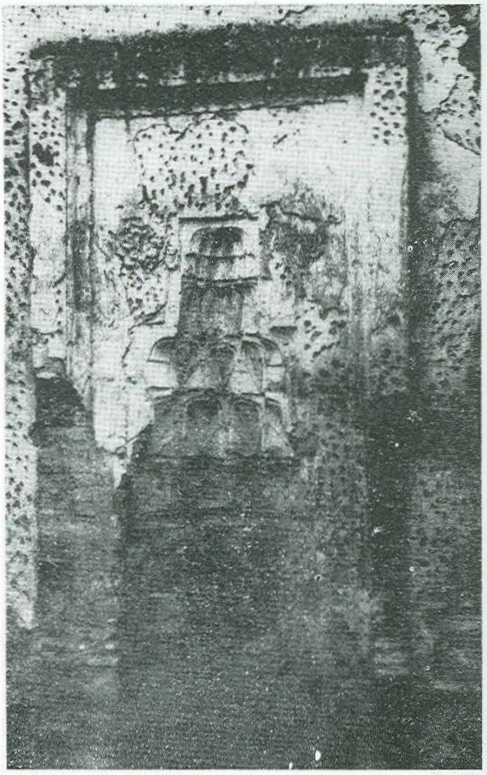
(3) Sefer imamı Turha Bey'in harbe giden ma'iyetinin imamı ma'nâsında olacakdır; fekat hazine imamının mâhiyeti vâzıh değildir. Her ikisine de başka bir yerde rastlamadık.

(4) Bunun Doğancı olduğu diğer bir defterdeki kayıddan anlaşılacakdır.

(5) Tayyib, a.e., 340-342. S.

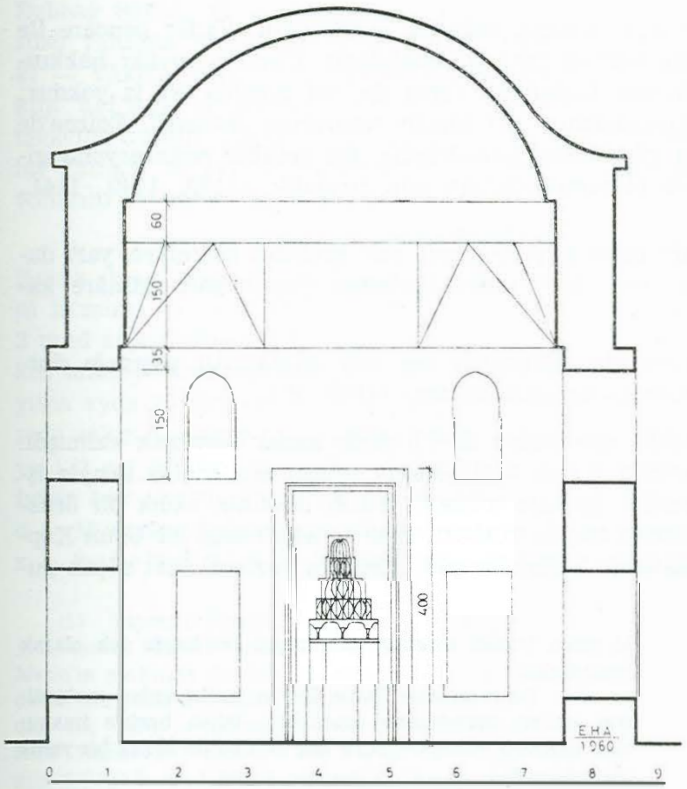
1139. R. Kırk Kavak'da Gaazî Turhan Bey Mescidi planı

1143. R.: Kırk Kavak'da Gaazî Turhan Bey Mescidi mihrâbı (1960)

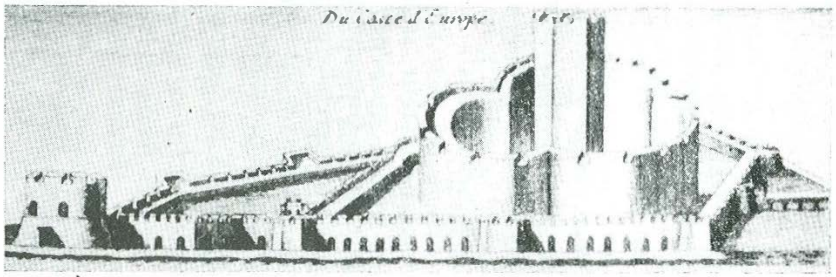
1141. R.: Kırk Kavak'da Gaazî Turhan Bey Mescidi garb ve şimâl cebheleri (1960)

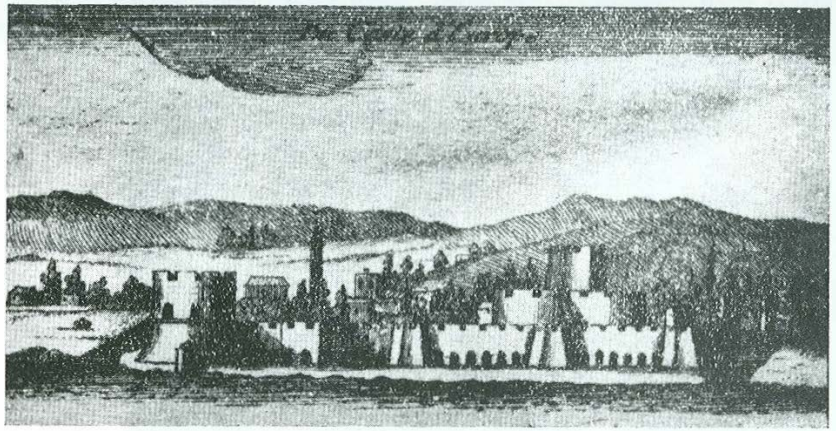
1140. R.: Kırk Kavak'da Gaazî Turhan Bey Mescidi makta'ı

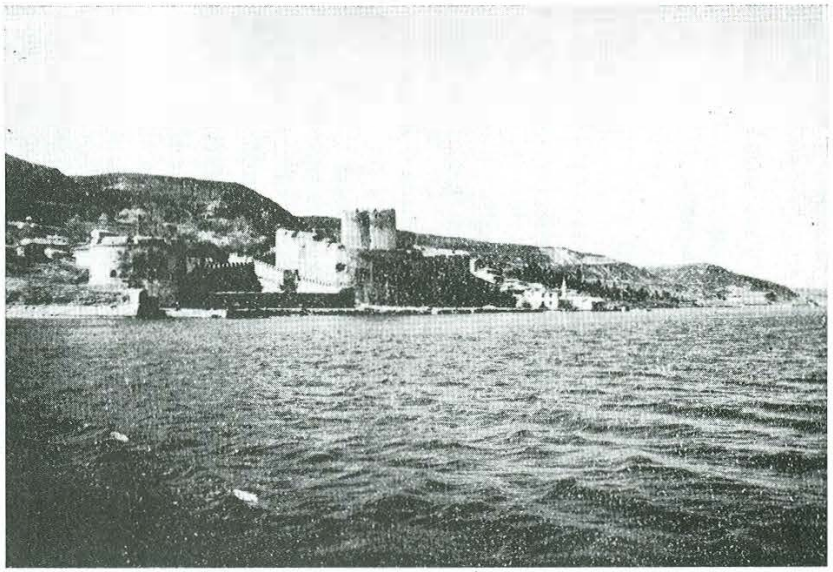
1142. R.: Kırk Kavak'da Gaazî Turhan Bey Mescidi şark ve cenûb cebheleri (1960)

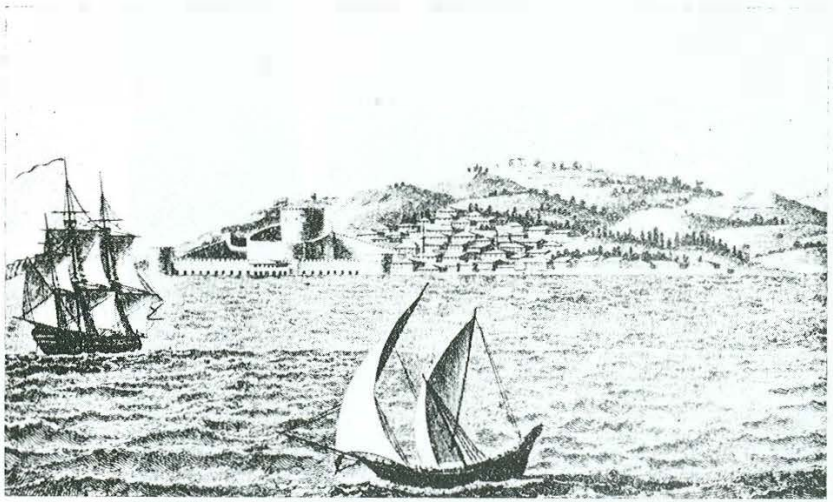
1146. R. : Kilîd'ül-Bahr Kal'esi Tournefort'un menâzır gravürü

1147. R. : Kilîd'ül-Bahr Kal'esi Tournefort'un cebheden gravürü

1150. R. : Kilîd'ül-Bahr Kal'esi denizden fotoğrafı

1148. R. : Kilîd'ül-Bahr Kal'esi Meiling'in gravürü

1149. R. : Kilid'ül-Bahr Kal'esi havadan fotoğrafı

KİLİD'ÜL-BAHR

884. Kilîd'ül-Bahr Kal'esi

Fâtih Sultan Mehmed'in yapdırıp zemânımıza intikaal etmiş altı kal'esinden biridir. Bu kal'elerin hepsini daha evvel gördük; oradan ta'kıyb edilirse ilk göze çarpan, müdâfa'a usûllerinde ve çârelerindeki değişmez tatbîkat hâric, hepsinin erâziye göre hazırlanmış başka başka plânları olduğu, bunların da kendi bünyelerinde, yine toprağın icâblarına göre, daha kuvvetli veyâ hafîf kısımlardan meydana gelmiş olduğudur.

Düz bir kumsal üzerinde kurulan karşıki Çanak Kal'e Boğaz'dan gidecek gemilere karşı atış vaz'iyeti daha müsâ'id ve vazîfesi daha ağır olduğundan sûrun çok daha kalın tutulup büyücek burclarla takviyesine lüzûm görülmüş ve daha geniş bir sâhaya oturtulmuşdur. Onun Ahmedek - İç Kal'esi dehşetli, kuvetli bir mustatildir. Böyle düz bir yerdeki kal'eden, hizmetden başka bir husûsiyet aranmamalıdır; fekat onun da burcları ve medhâli güzel nisbetlidir.

Bu Kilîd'ül-Bahrin ise, vazîfesi yanında, 'arz etdiği pek husûsî, belki de şimdiye kadar hiç bir yerde tatbîk edilmemiş müstesnâ bir plânı olduğu hemen göze çarpar. Sur ehemmiyetsiz tutulmuşdur; incedir; yalnız denize karşı büyük bir cebhe teşkîl edip top mevzi'lerinin çoğalması cihetine ehemmiyet verilmişdir. Kilîd'ül-Bahr'de bütün kuvvet yonca yaprağı şeklinde üç avlulu iç kal'ede toplanmışdır. Sur ile berâber bu iç kal'e, kal'eden başka bir şey, bir mi'mârî âbidedir.

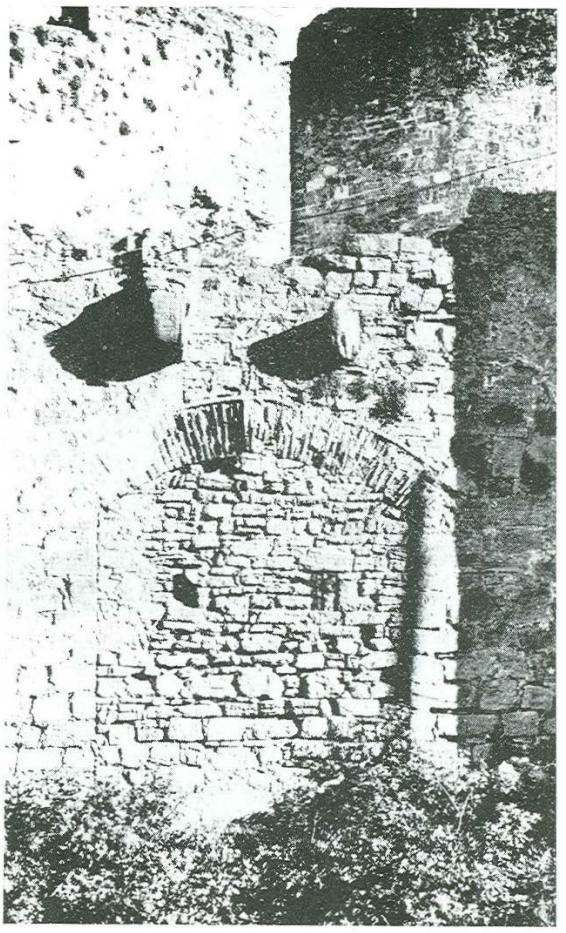
Bundan çok daha büyük olan Rumeli Hisarı da büyük bir mi'mârlık eseridir; Rumeli Hisarı mı daha güzeldir; bu mu? İnsan buna kat'î bir cevab veremiyor. Ammâ Rumeli Hisarı'nda bir husûsiyet var ki o da o mevkı'e daha başkasının daha iyisinin yapılamıyacağıdır. Burada ise müdâfa'a bakımından daha iyi olmasa da başka hal tarzları bulunabilirdi. Muhkkak olan şudur ki, bir derebeyînin müstahkem ikaametgâhı olan şatolar, pek tabî'î olârak mukaayeseye dâhil edilmemek üzere, sırf askerî maksadla yapılmış bu iki kal'e dünyâdaki emsâlinin en güzelleridir. Örneklerinin bir çoğunu gözlerimizle görseydik o zeman tereddüd etmeden en güzelleri diyecekdik. Şimdilik böyle bir ihtimâlin vârid olduğunu söylemekle iktifâ edelim, (1144., 1145., 1146., 1147., 1148., 1149., 1150. R.).

*
* *

Bu kal'enin târîhi karşısında kal'e ile berâberdir; orada sıraladığımız vesîkalar temâmiyle buna da şâmildir; hulâsanın hulâsası, bu kal'enin de 866-867 târîhlerinde, Kapudan-ı Deryâ Ya'kub Bey'in de himmetiyle yapıldığıdır. Kendisinin de kal'ede bir vakfı vardı; Çardak bahsinde söylemişdik.

1152. R. : Kilîd'ül-Bahr'da Kaanûnî devri surlarının yukarı başdaki burca saplandığı yer

1156. R. : Kilîd'ül-Bahr Kal'esi birinci sûrunun şimâl-i garbî kapısı

Bu kal'eye mahsus eski gravürler yine Tournefort'a 'âid olacakdır; en sıhhatlisi bunlardır. Grelot gravürü Çanak Kal'e'yi gösterir, bu taraf vâzıh değildir. .İlâve olarak Melling'in bu sâhile 'âid gravürleri vardır.

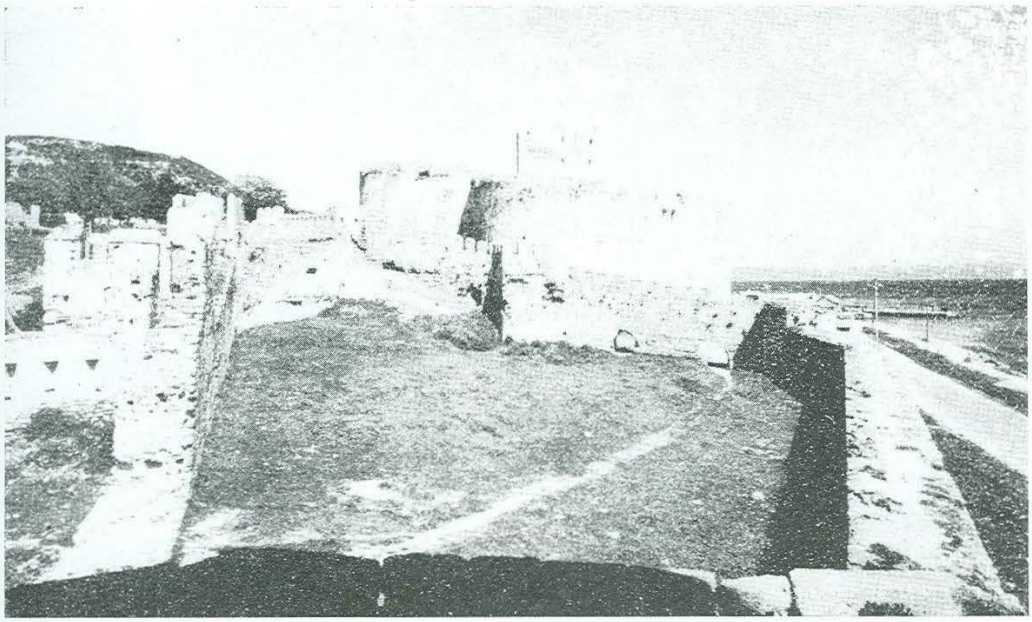
Bu kal'eye 'âid ilk çalışmayı Doçent İsmâil Utkular Çanak Kal'e Boğazı'nda Fâtih Kal'eleri ismindeki doçentlik tezinde yapmıştır. Karşıdaki Kal'e-i Sultâniye bahsinde bu kitâbdan bahsetmişdik.

Bu çalışmanın tahlîline girmeden evvel, şunu söyliyelim ki biz yukarıda hep iç kal'e ve surdan bahsetdik. Cenûbdaki İkinci Avlu'yu ve köşedeki kesme taş burcu hiç kaale almadık. Çünki biz burada birinci derecede Fâtih devri eserini tedkıyk edib, onun 'umûmî âhengi üzerinde durduğumuzdan, İkinci Avlu ile köşe kule ise Kaanûnî devrine 'âid olduğundan onun mi'mârîye katabileceği şeylere fazla yer vermemiz doğru değildir. Onu ancak tâlî derecede anlatacağız.

Halbuki İsmâil Utku Bey'in çalışması Fâtih Devri Kal'eleri üzerinde olduğu hâlde, müellif 'ilâveyi de esasdan zannetmiş, bir ayırma yapmamışdır. Şimdi bu esas farkdan başlayarak doçentlik çalışmasını îzâh edelim :

1 — En cenûb köşesindeki yuvarlak kule ile ona saplanan iki duvar birer 'ilâve ve bâriz eklemedir. 20 sene evvel genç mi'mâr iken duvarların açık açık ekleme olduğunu görmemekde ma'zûrdur; halbuki (1152. R.) hâli pek belli bir sûretde gösterir. Fekat kulenin üzerinde 948 (1541) târîhli kitâbeyi okumamasını millî bir noksan olarak saymamak mümkin değildir.

2 — Şimâl tarafındaki yeni duvar asıldan zannedilmiş; hattâ ucundan bir kısmının yıkıldığı bile zannedilip sâhile yakın bir ufak burc farz olunarak, sur, hattî mikyâsa nazaran, 38 m. daha ileriye götürülmüşdür; bu nokta şimdi dolmuş olan sâhile varır; eskiden burası denizdî. Bir kere bu duvar temâmen muhdesdir ve (1893-94) 1311 senesinde yapıldığını kitâbesi ve üslûbu gösterir. İnşâî olarak temâmen kesme taşdan ve mazgalsızdır; segirdim yeri değil basît duvardır. Sâde kal'e duvarı olduğu için üstü yuvarlak gibi gösterilmişdir. Üstelik eski duvarın hizâsında değildir; küçük burcun yüzüne kadar ileri alınmışdır, (1153. R.). Burc dışarıya atış için yapılmışdır, hiç ileride bırakılır mı? Yine bu duvar sâhile bir burcla değil, kendi kalınlığı üzerinde köşe bağlanarak bitmekdedir.

1154. R.: Kilid'ül-Bahr Kal'esi'nde Kaanûnî devri avlusu, nihâyetinde Kal'e ve birinci sûrun ve top mazgallarının görünüşü

3 — Bu uzatılan duvar ucundaki burc sâhil demekdir. Deniz ise, ilk yapıda kule ve burcları ve Kaanûnî Hisarpeçesi gibi, kal'enin Hisarpeçesini de yalıyordu. Bunda tereddüd yokdur. Gravür de bunu gösterir; düşmanın tutunmasına meydan bırakmamak için kal'e inşâsında usûl de bunu emreder. Şimdiki vastî 40.0 m. derinlik 'asırlar boyunca hâsıl olmuşdur. Halbuki Fâtih devrinin şimâl ucunu bugünkü sâhilde tasavvur etmek bir başın hiç dolmamış, diğerinin 40. m. ilerlemiş olmasını söylemek olur. Tabî'î mümkin değildir. Bugünkü sâhil, mevcûd iki ufak burcun arasına çekilecek bir hatta muvâzîdir, (1149. R.). Havadan alının fotoğraf bu vaz'ıyeti sarahatle göstermekdedir.

4 — Surların dışında bir kuru hendek vardır; eserde hendeğin her iki duvarında mâil satıhlar olduğu tasavur edilmiş, bilhassa sur tarafında çok yatık tutulmuşdur. Biz bu sath-ı mâilleri tedkıyk ve mu'âyene etdik; hepsi toprak dolgu üstüne sonradan yapılmış yalın kat taş iksâdır (1); toprak sath-ı mâillerin arkası kal'enin kaba yonma beden duvarıdır. Toprak imlâ kesme taş bedenleri örtmekdedir. Asıldan olsa böyle işlenmezdi. Sonraki zemanlarda dağdan gelen sulara karşı yapıldığında hiç şübhe yokdur. Zâten hangi kal'ede tırmanmayı kolaylaşdıracak, irtifâ'ı azaltacak böyle bir tertîbât tasavvur edilebilir? Garb yüzünün şimâl ve cenûbda aşağıya doğru dik erâzîye döndüğü köşelerde bu toprak dolgu ve iksâ ufak kârgîr kütlelerle takviye edilmişdir. Fekat her tarafı çalılar kapladığından kârgîrin başlayıp bitdiği noktaları kat'ıyetle ta'yîn müşkildir; esâsen lüzûmu da yokdur. Bunlar pek azdır. Pek büyük kısmı toprakdır.

5 — Karşıda olduğu gibi burada da orta kütlenin mazgalları, hem genişletilmiş, hem yuvarlatılmışdır. Orada anlatdığımız gibi bunlar muhdesdir, 1311 de 'aynı taş ve işcilikle yapılan nümûnesi de ortadadır, (1153. R.). Ahmedek bahsinde bu mes'eleye 'avdet edeceğiz.

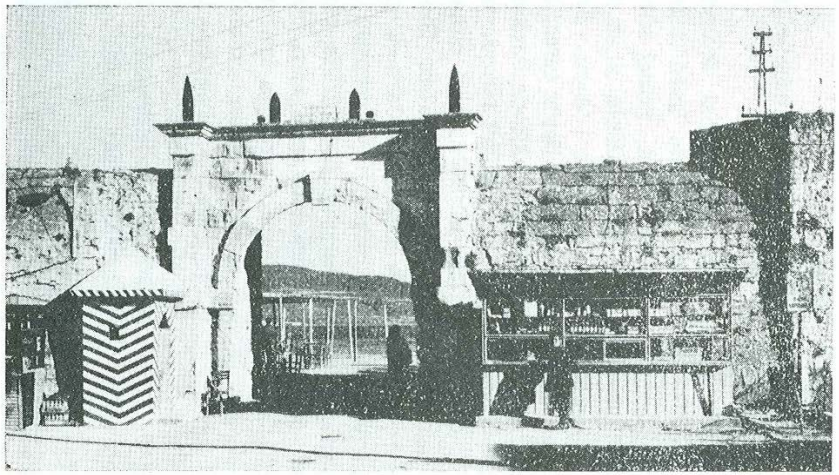
Biz bu beş maddeyi eseri kötülemek için yazmıyoruz; bir mi'mârın kitâbeyi okuyamamasının verdiği zehirli hüzünden başka bir diyeceğimiz yokdur. Fekat bu maddeler bizim ortaya koyacağımız restitüsyon plânına aykırı düşdüğü zeman, kaari'i doğru hangisidir? Tereddüdüne kapılmaması, 'aynı zemanda restitüsyon plânlarımızın îzâhı makaamında yazmaya mecbûr olduk.

6 — Bu eserde en mühim ve ihâta edilmesi en güç olan yonca yaprağı kal'e ile üç köşe iç kule hepsinden güzel tedkıyk edilmişdir; fekat sûrun içine oturtulmasında, ya'nî sûr ile bağlanmasında bizim ölçü ile bulduğumuz netîcelere tam mutâbık değildir; ufak fark vardır; şimâl - şimâl-i garbî duvarıyle kal'enin arasını biz daha dar ölçdük. Kal'elerin sağ ve solda olanları tam dâire olduğu hâlde, garbdaki at nalı biçimindedir. Bu ölçü değişikliklerini sırasında bildireceğiz.

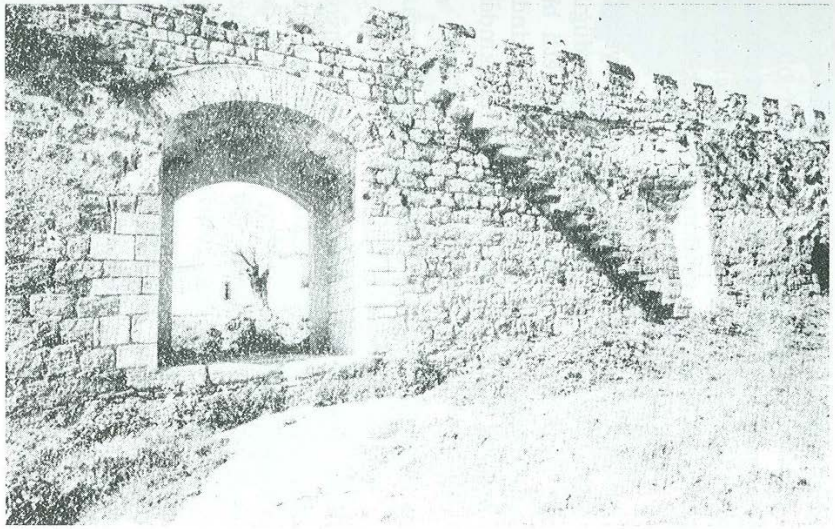
*
**

Binânın mi'mârî ve inşâî tedkıykine girerken ilk 'akla gelecek suâl, bir ikincisine tesâdüf edilemiyecek böyle girift bir şeklin nasıl 'akla geldiği ve nasıl intihâb edildiği veyâ mi'mâr tarafından ne yol-

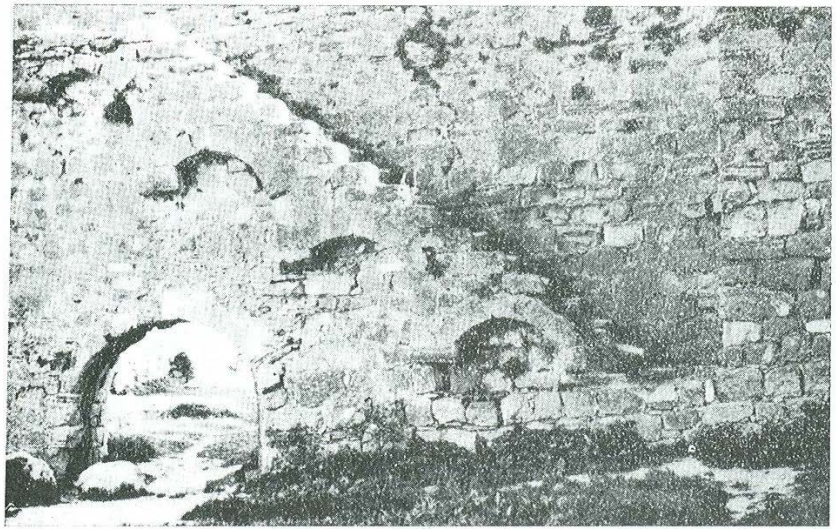
(1) İksâ ta'bîri yollardaki imlâlar üzerine yapılan taş kaplama mâ'nâsına gelir.

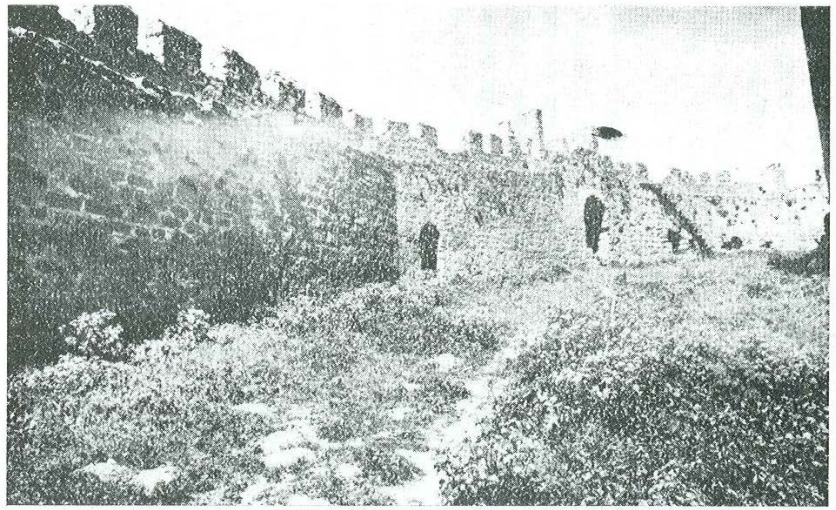
1153. R. : Kilid'ül-Bahr'da Sultan Hamid devrinde yapılan perde duvarı

1158. R. : Kilid'ül-Bahr Kal'esi birinci sûrun şark-ı cenûbi kapısı ve asma merdiveni

1157. R. : Kilid'ül-Bahr Kal'esi birinci sûrun deniz tarafından başlayan kısmı ve yükselici kemerler üstüne taşma merdiven

1159. R. :Kilid'ül-Bahr Kal'esi garb-ı cenûbi iç yüzü

larla Fâtih Sultan Mehmed'e kabûl etdirildiğidir. Bu nev'î bir mu'âmelenin takıyb etdiği seyri, geçirdiği safhaları bilebilsek, bulabilsek, değil bu kal'enin bütün binâlarımızın plân ve eb'âdına ve inşâ tarzından malzeme intihâbına kadar te'sîr eden tekmîl mes'eleleri halletmiş olurduk. Ma'alesef bu babda her türlü vesâikden mahrûmuz. Yalnız za'îf istidlâllere dayanıyoruz. Bilinen bir şey varsa o da binâların son derece sür'atle bitirildiğidir. Bundan mutâbakatin te'mînine yarayacak müşterek kaa'idelerin ve usûllerin, millî bünyede, pek canlı bir hâlde bulunduğu, bir, iki müşâvere ile gecikmeden harekete geçebildiğimiz ma'nâsı çıkar.

Bu kal'edeki yonca yaprağı şeklinin intihâbında erâzînin rol oynadığı söylenemez. Plân erâziye güzel oturmuşdur, ammâ 'aynı sâhada kalmak şartıyle, daha başka tarz-ı haller bulunabilirdi. Gördüğümüz kal'enin en uygun ve müdâfa'aya en yarayan şekli olduğu da iddi'â olunamaz; bu da kuvvetli bir kal'edir; fekat 'aynı kuvvetde kalarak meselâ üç burcla Rumeli Hisarı tertîbinde de inşâsı mümkindi. İşte Rumeli Hisarı'nın fâik olduğu nokta buradadır; erâzîye oturtuluş, iki kaya topuğunun, buradakinden daha dik yamacları sıyırarak sâhile bağlanmasında tutulan usûl, tek tarz-ı haldir.

Nitekim Kilîd'ül-Bahr'da da bir eksiklik hissedilmiş olmalı ki 80 sene sonra Kaanûnî, sekiz top mazgalını hâvî köşe burcu 'ilâve etmeyi lüzûmlu görmüşdür.

O hâlde bu tutumun 'âmilinin güzellik arzûsunu tatmînden 'ibâret olduğuna hükmetmek kalıyor. Yapılan da cidden güzeldir; hücûm eden bir 'askeri oyalayacak, ortaya alıp te'sîrsiz hâle getirecek, boğacak tertibat vardır. Yuvarlak surların, iç kulenin kalın ve kuvetli duvarları burayı zabtedilemez denecek bir dereceye çıkarmışdır. Fekat Boğaz'dan geçişi kesmekde te'sîri ne derecededir? Gaalibâ bu vâzîfe birez şekle fedâ edilmişdir. Lâkin, telâfîsi mümkin olan, nitekim yerine de getirilmiş bulunan bu noksan yanında emsâlsiz, husûsî, büyük bir mi'mârî kıymet elde edilmişdir. Kal'enin ortultulmasında erâzînin îcâblarına uyulmuşdur. Dağ tarafında dik sathın bitip düzlüğün başladığı yer hudûd olarak alınmakla, kal'enin içinin görülmemesi ta'bîri ma'rûfiyle havâlesi olmaması te'mîn edilmiş bulunmakdadır, (1154. R.). Fekat bizce bütün kal'e daha cenûba kaldırılmadıydı, burun daha iyi tutulurdu.

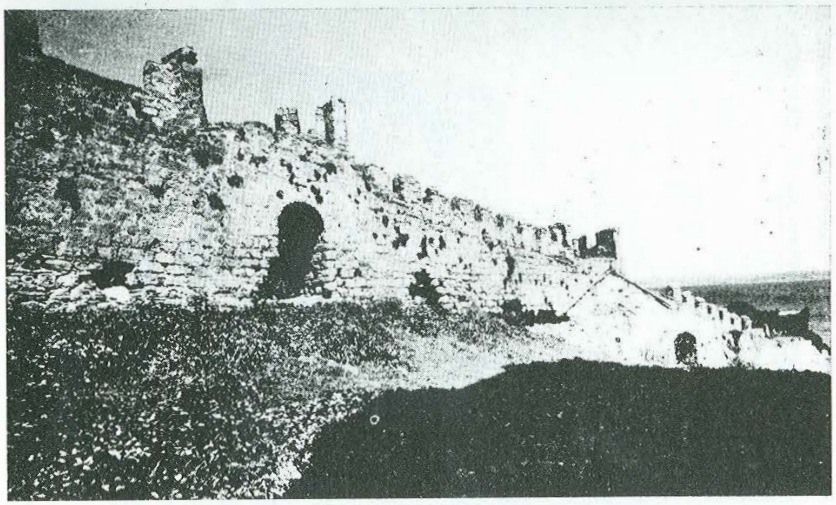
*
**

Bu kal'enin 'unsurlarının ismini koymak pek kolay değildir. Sur en dışdaki duvarmıdır? Yoksa üçüzlü yuvarlak avlu mu? Bir kere etraf duvarına bir sûrdan ziyâde, büyük bir hisarpeçe gözüyle bakmak lâzımdır. 2.18. - 2.27 m. genişliğinde bir duvar emsâli surlara nazaran çok incedir; Çanak Kal'e'de sur 5.0 - 6.50, Rumeli Hisarı'nda 4.0 - 5.0, ve uçurum üzerinde olması sebebiyle hiç ihtiyaç kalmayan yerlerde bile 3.0 m. dir. Çünki o duvarların vazîfesi müdâfi'lerin serbest harekete müsâ'ade edecek, büyük ve uzun mücâdeleye yarayacak yeri te'mîn etmekdir. Burada ise ne lüzûmlu silâhı yığmak ve ne de rahatca bir tarafdan bir tarafa seğirtmek kaabildir. Surlara verilen seğirdim yeri sıfatı buna râci' olamaz.

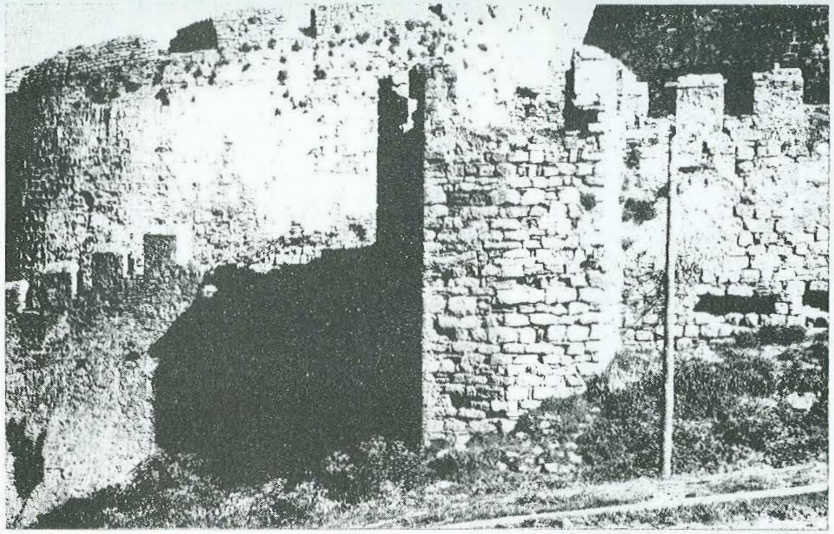
Bu duvar ise Rumeli Hisarı'nın hisarpeçesi 'ayarındadır; hattâ üstelik burcları tek katlıdır ve duvarı aşan irtifâ'ı 1.5 m. kadardır.

Duvar kalınlığı i'tibâriyle bir hisarpeçe vasfında olmakla berâber, üç tarafı kuşatması, önünde bir hendeği bulunması, düzlüğe kadar irtifâ'ının vasatî 7.0 m. devam etmesi bu duvarla kara tarafının birinci sûru demek ona verilecek adların en uygunudur; İstanbul'da olduğu gibi, ikinci sûru dâirevî avlular teşkîl eder. Birinci sûrun kara tarafındaki her yerini ölçebildik; yalnız deniz ciheti temâmen yıkılmışdır; bu kısmın top atış yerlerini ihtivâ etdiğini gravürlerde görmekdeyiz. 'Aynı evsafda olan Kaanûnî 'ilâvesinde de duvar, top mevzi'lerini hâvîdir; bu vasfıyle birinci sûrun deniz tarafı da dîğerleri gibi hisarpeçedir. Gravürlerde (1146., 1148. R.) bu hisarpeçenin, düz bir hat hâlinde devam edip mevcûd iki ufak burca dayandığı, ortalarda da, biraz cenûba kaçık olarak bir mudalla'î burcun bulunduğu görülüyor. Bu duvarın, her tarafda 'aynı derecede dolmuş olan şimdiki sâhile muvâzî olması tabî'îdir; bir taraf fazla bir taraf az olamaz. Hisarpeçenin izi cenûbdaki ufak burcda âşikârdır. Şimâldeki çok ta'mîr görmüş, belki kısmen yeni yapılmış olduğundan sıva ve badana altında iz farkedilemiyor. İki burcu düz bir hatla birbirine bağlayınca, birer noktada yuvarlak ikinci surların en çıkıntılı yerlerine 3.0 m. kadar yaklaşmakdadır. Bu da olmaz bir şey değildir. Rumeli Hisarı'nda 2.0 m. lik yer bile vardır. Üç gravür de de, kırık yerler gölge ile tebârüz etdirildiği hâlde, bu kısımda ziyâ hep 'aynıdır. Ona bakmayıp, birer noktada yanaşıyor diye, muhalifi bir vesîka olmadan Hisarpeçe'nin orta kısmını daha ileriye çıkararak böyle bir i'tirâzı önlemek kaabildi; fekat her şeyden evvel ne kadar çıkarılacağı bir mes'ele teşkîl edecek, böyle bir hareket mesnedsiz bir iddi'â demekdir; biz iddi'âdan ictinâba mecbûruz. Binâen'aleyh her dürlü iddi'âdan 'ârî, en tabî'î şekil olarak, düz hat yapdık. Birinci sûrun cenûb yüzünde iki top mevzi'i daha vardır, (1154. R.). Bunlar verevdir; ve Kaanûnî sûrunun yapılmasiyle 'amelden sâkıt olmuşlardır. Deniz tarafı mevzi'lerini ise, 'aksine bir işâret olmadığı için düz yapdık.

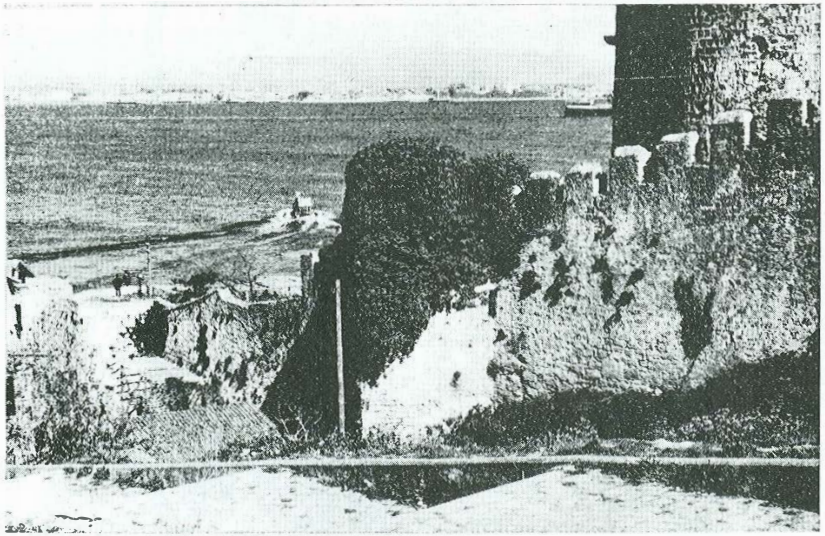
Bu birinci sûrun önünde, şimâl-i garbîde 10, garb ve cenûb-i garbî kollarında 12 m. genişliğinde kuru bir hendek vardır; derinliği fazla olan bu hendekle sûrun zayıflığı biraz giderilmiş demekdir. Bugün mevcûd değilse de, deniz kenarında şimâl ve cenûbda bu hendek ağzı birer perde ile kapalı olacakdır.

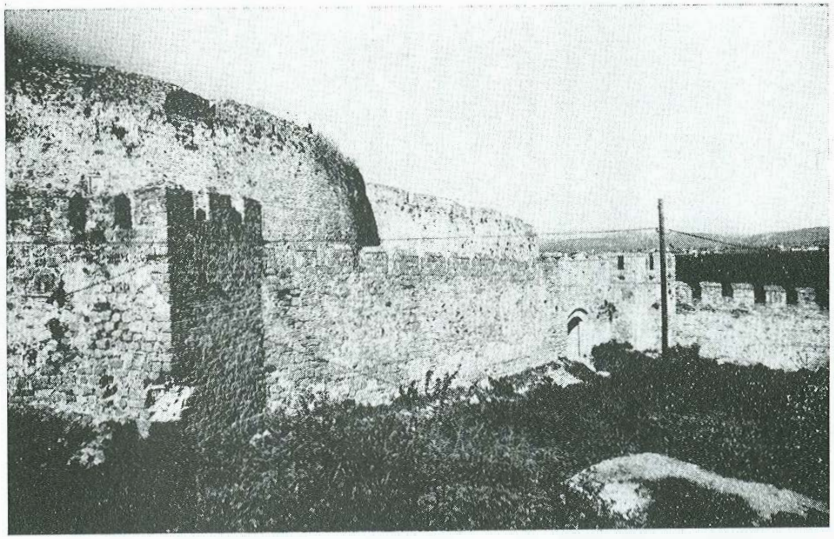
1160. R. : Kilid'ül-Bahr Kal'esi şimâl-i garbi iç yüzü

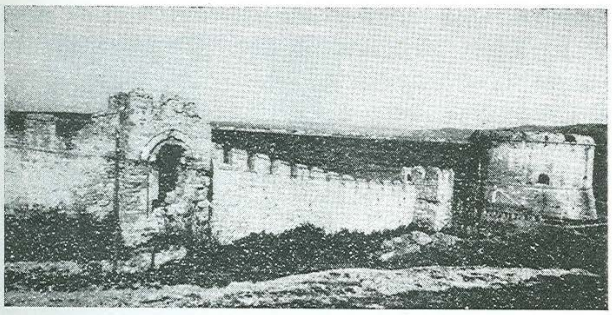
1162. R. : Kilid'ül-Bahr Kal'esi birinci sûrun garb dış yüzü

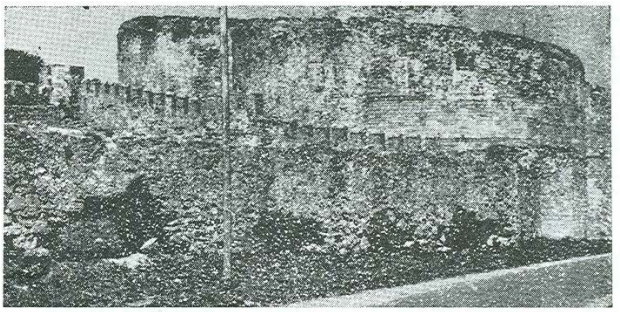
1161. R. : Kilid'ül-Bahr Kal'esi birinci sûrun şimâl-i garbi dış yüzü

1163. R. : Kilid'ül-Bahr Kal'esi birinci sûrun garbı cenûbi dış yüzü

1164. R.: Kilid'ül-Bahr Kal'esi Kaanûnî surları kara tarafı

1165. R.: Kilid'ül-Bahr Kal'esi Kaanûni surları deniz tarafı

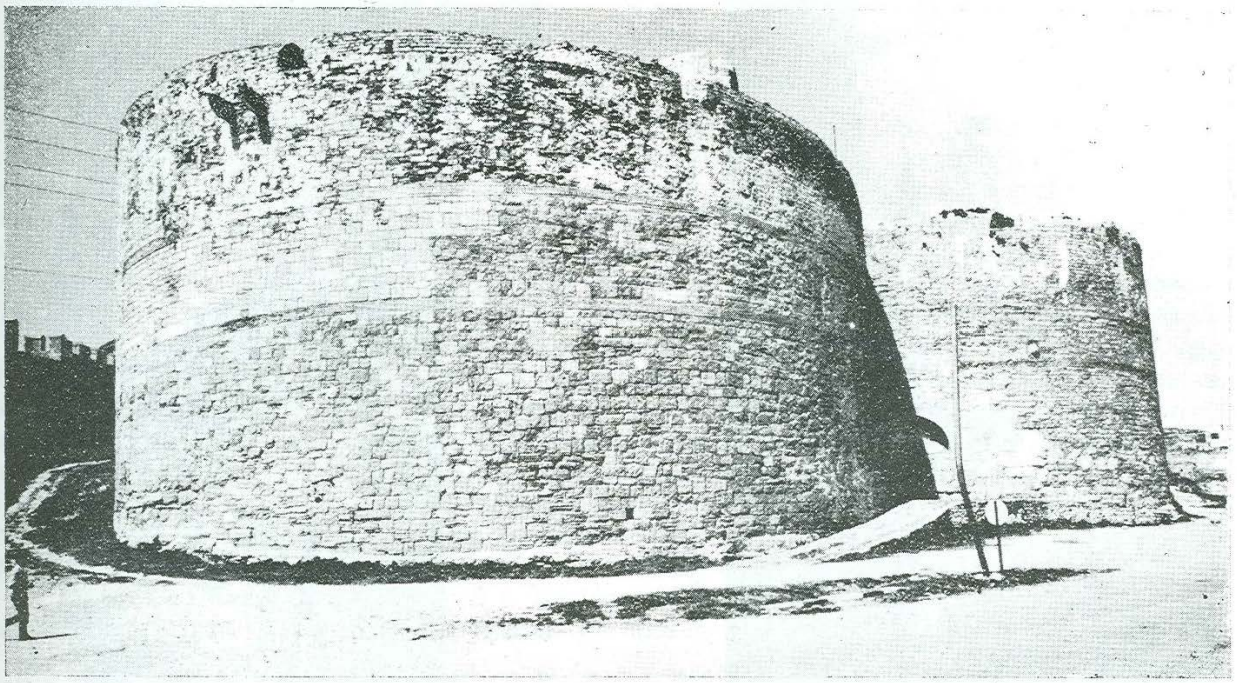
Birinci sûrun iki kapısı olup şimâl-i garbide olanından bir köprü ile ikinci sura atlandığını gravür gösteriyor, (1146. R.). Üstünde iki mermer paraçol vardır. Her hâlde köprüyü kaldırmak içindir. Kapı bugün, kârgîr ince bir perde ile dışarıdan örülmüşdür; kemeri tuğladır, (1156. R.). Cenûb-i şarkıydeki kapı ta'mîrde taş kemer ve söve ile yapılmışdır. Aslı gibi olup olmadığını bilemiyoruz, (1158. R.). Birinci sur, duvardan 1.5 m. daha yüksek, beşi mudalla'î, dördü müsellesî dokuz burcla tahkîm edilmişdir; bunların araları, sol cenûb köşeden başlayarak 24, 23, 21, 26, 17, 15, 20, 26 m. dir. Yine 'aynı tarafdan başlayarak (1157., 1158., 1159., 1160. R.) sûru, burcları ve merdivenleri içden göstermekdedir. Burclar yalnız üst satıhdan atış yapabilmekde, altlarında 'askerlerin barınması, mühimmat konması için kemerler bulunmakdadır; bu yuvalardan burc aralarında da vardır; plân ve resimlerde görülmekdedir.

Duvar ince olduğu için merdiven sığmamış, çıkma olarak tek tek taşırılmışdır; yalnız bir dânesinde merdiven yükselici kemerler üstüne basdırılmışdır, (1157. R.). (1160. R.) de şimâl-i garbî kapısı da içden görülmekdedir.

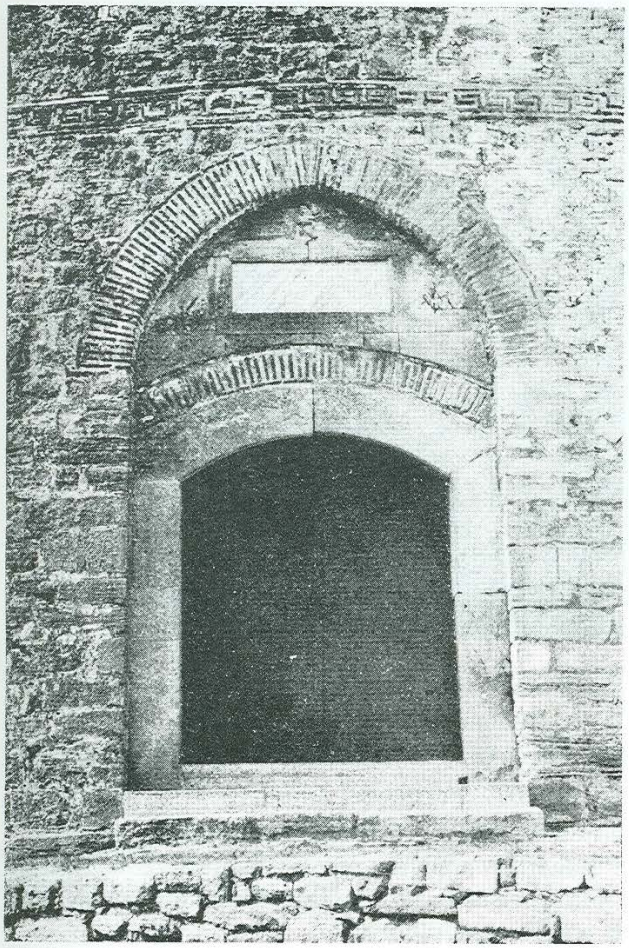
Bu bırakdığımız yerden, ya'nî şimâl-i garbî ucundan başlayarak (1161., 1162. R.), şimâl-i garbî tarafını (1163. R.), cenûb-i garbî dış yüzlerini, (1155. R.) Kaanûnî avlusu içinde kalan cenûb yüzünü göstermekdedir. Bu son resimde kapı da dışarıdan görülmekdedir. Kapılarda mâşıkuli ve üzerindeki mazgaldan başka müdâfa'a da yokdur.

Surlar kesme denecek kadar muntazam ve sıra tutan kaba yonma taşlarla yapılmışdır. Mazgallar da 'aynı tarzdadır. Mazgal duvarı kalınlığı 70 sm. dir.

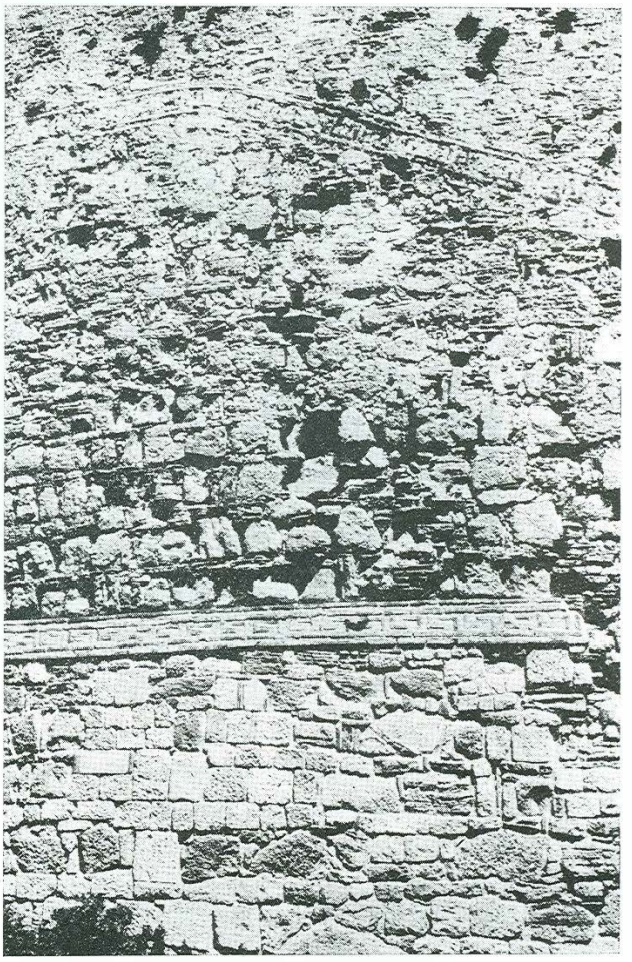
Sur bahsini kapatmak için Kaanûni 'ilâvesi duvarlardan da birer resim verelim. (1164. R.) kara surlarını ve buradaki köprülü kapıyı gösteriyor, birbir de dört köşe burc vardır, aşağıdaki Kaanûnî kulesidir. (1165. R.) deniz tarafını ve hisapeçedeki 8 top mevzi'inden ikisini gösteriyor. Fâtih devrinin ufak köşe burcları da belli olmakdadır.

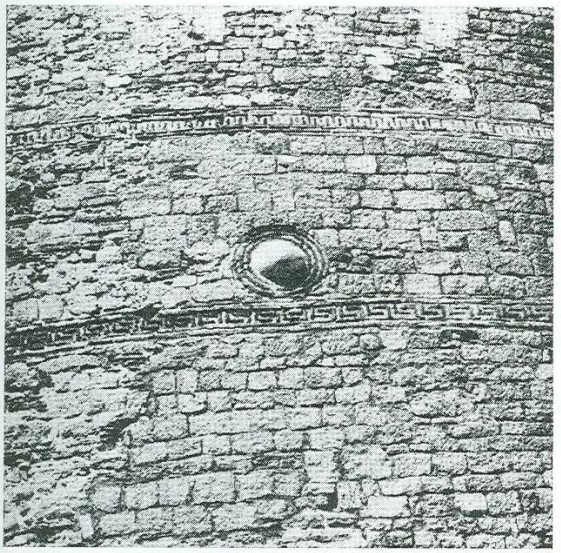
1166. R.: Kilid'ül-Bahr Kal'esi'nde yuvarlak ikinci kat surların şarkda sâhilde olanları

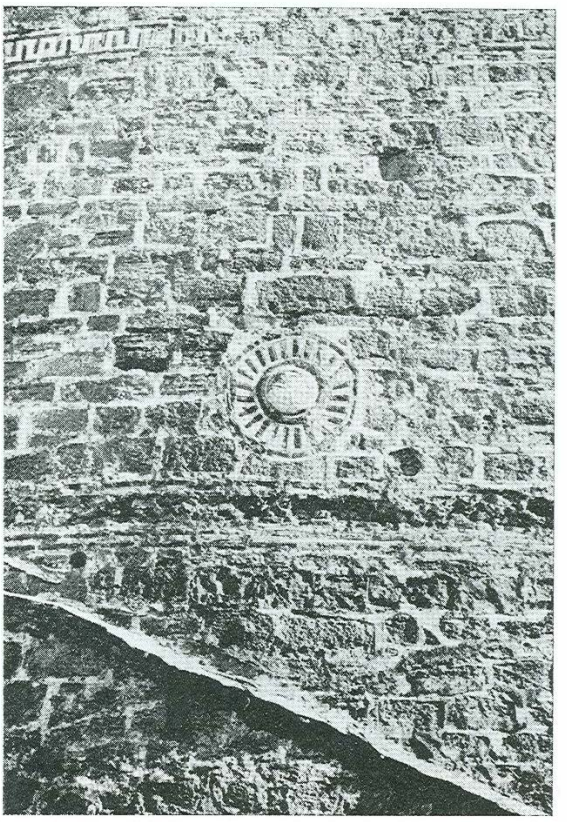
1167. R. : Kilîd'ül-Bahr Kal'esi'nde şark'daki kapı

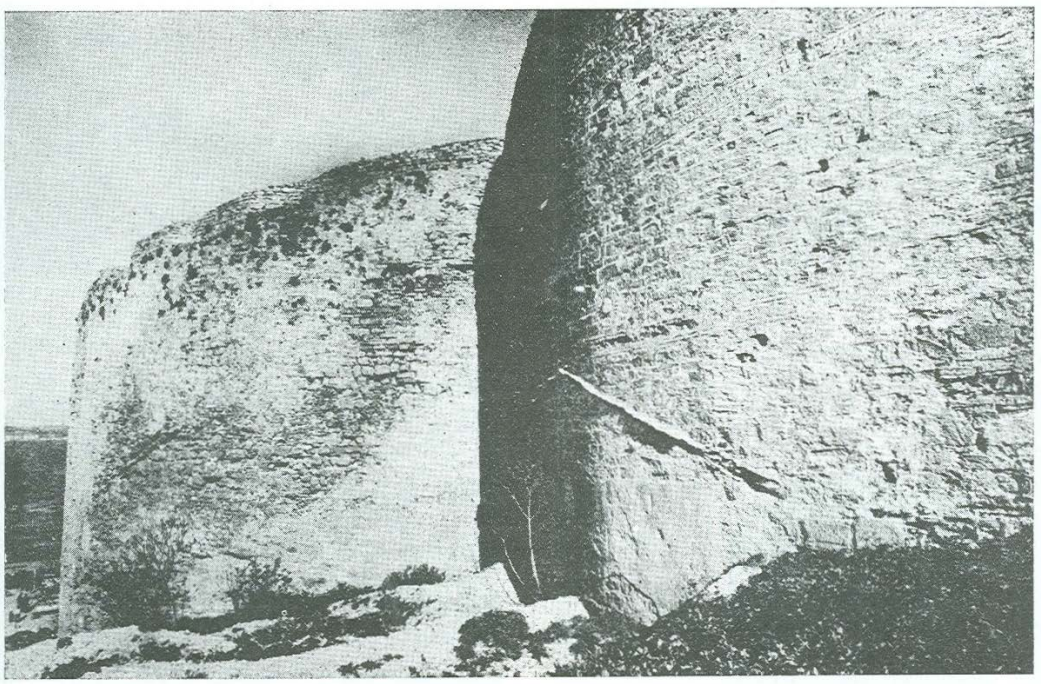
1169. R. : Kilîd'ül-Bahr Kal'esi'nde ikinci sıra surlarda tuğla kuşakların meyilli olarak devâmı

1168. R. : Kilîd'ül-Bahr Kal'esi'nde ikinci surlarda bulunan mermer çivi başı ve iki sıra tuğla tezyînât

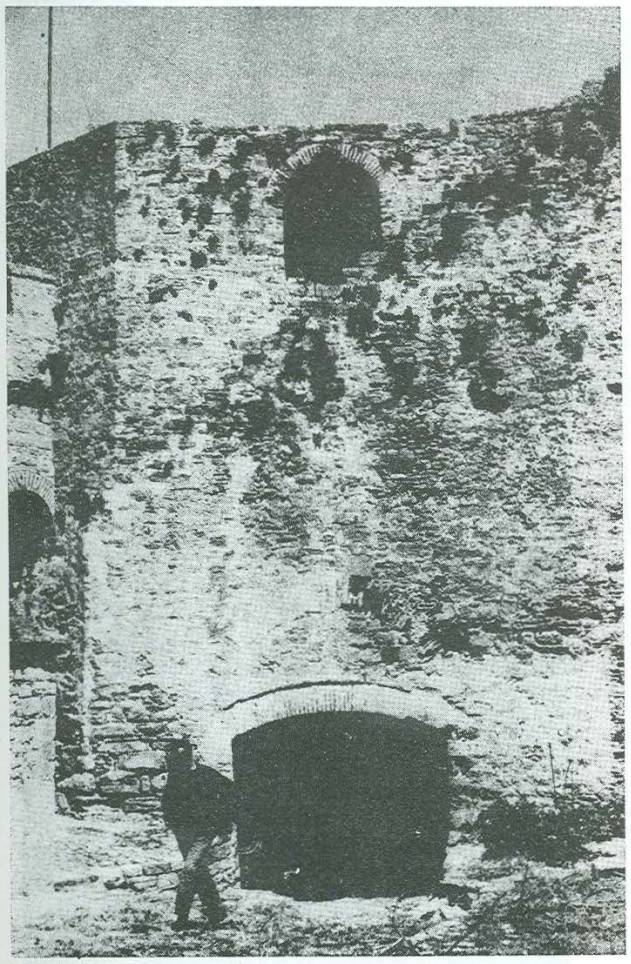

1171. R.-: Kilîd'ül-Bahr Kal'esi'nde şimâl-i garbî burcunda yazılı mermer çivi başı

1170. R.: Kilîd'ül-Bahr Kal'esi'nde şimâl-i garbî ve şimâl surları, yazılı çivi başı

İkinci sur üç bölmeden mürekkebdir; bunlar aralarında muhkem kapılarla birbirine bağlanır. Hârice iki kapısı bulunmakdadır. Biri şarkda diğeri şimâl-i garbîde, hendekden gelen kapının ve köprüsünün karşısındadır.

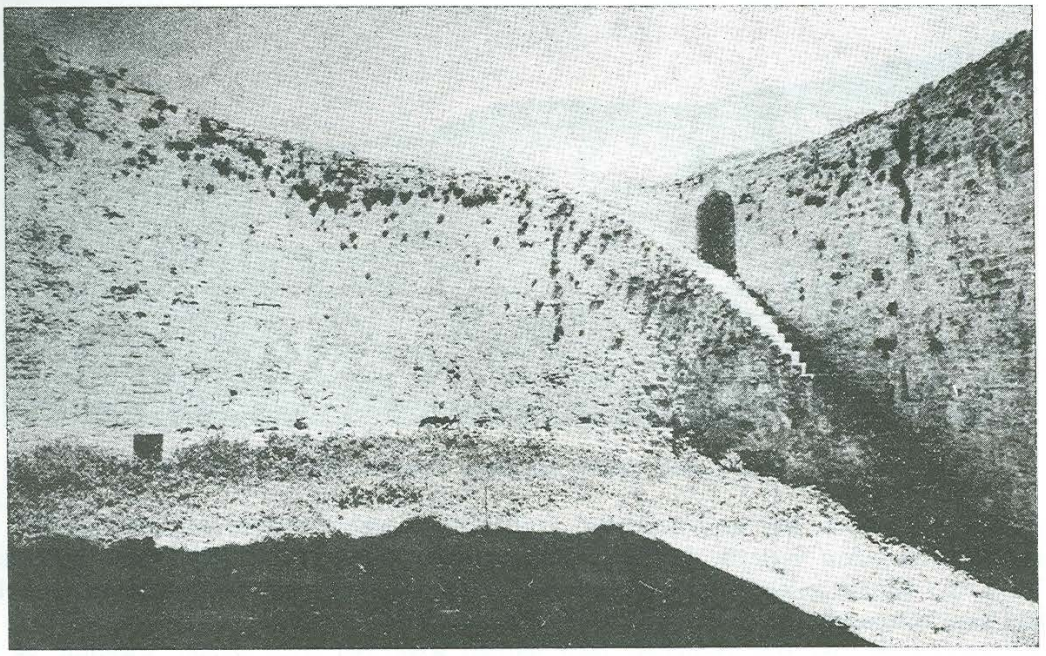

1172. R.: Kilîd'ül-Bahr Kal'esi'nde yuvarlak giriş avlusunda kapının iç tarafı, merdiven ve mahzen

Yuvarlak olduğu için, ilk vehlede kule sanılan bu surların şimâl ve cenûbunda olanları sâhile muvâzî olarak oturtulmuşdur.

Şimdi kullanılmakda olan esas kapı sol surda olup yüzü şark-ı şimâliye dönükdür. Kapı kanadları hâricî yüzdedir; içe bakan taraflarda kanad görünmüyor.

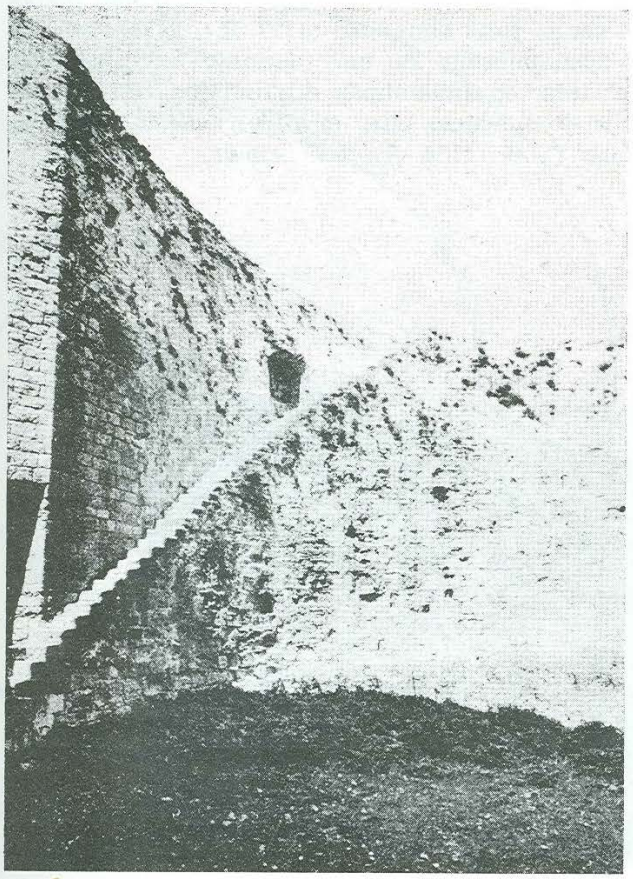
Kapının orta kısmı yuvarlak, yanları çapraz tonozludur, (1166. R.) sâhilde olan iki bölmesini (1167. R.) şarkdaki kapıyı gösterir. Bu iki parçada etrâfı muhtelif şekilde tuğla ile çevrilmiş iki mermer çivi başı vardır, bunlardan sağda olan (1168. R.) de bellidir. Bu surlarda iki sıra tuğla kuşak olup birisi kuş gagasına, diğeri, ip çilesine benzer. Bu tuğla kuşaklar erâzîye uyup cenûb tarafında meyilli olarak devâm etmekdedir, (1169. R.). Garb burcunda, sonradan dolmuş bir pencereye benziyen, etrâfı tuğla tezyînâtlı bir kitâbe vardır. (1170. R.) arkada garbda olan yuvarlak sûrun, (1166. R.) de diğer yüzdeki sûrun şimâl cebhesinin resmidir. Bu resimde görülen, yerden 7-8 sm. yükseklikdeki mermer çivi başında elifleri ortada birleşen يا حنان يا منان يا ديان Esmâ-i Hüsnâ yazıları vardır; (1171. R.). İki yuvarlak sûrun birleşme yerinde ikinci sur kapısı bulunmakdadır. Sivri tahfîf kemerine kadar ince bir duvarla örülü bulunmakdadır. Bu kapı önünden dış sûra kadar giden köprüden eser görünmüyor. Her yuvarlak surda takrîben 1.0 m. çıkıntılı, 0.75 yüksekliğinde yuvarlak bir çift mermer konsol bulunmakdadır; bunların, makara ile aşağıdan yukarıya eşyâ çekilmesinde kullanıldığı tahmîn edilebilir. Bunlardan bir çifti (1166. R.) de görülmekdedir.

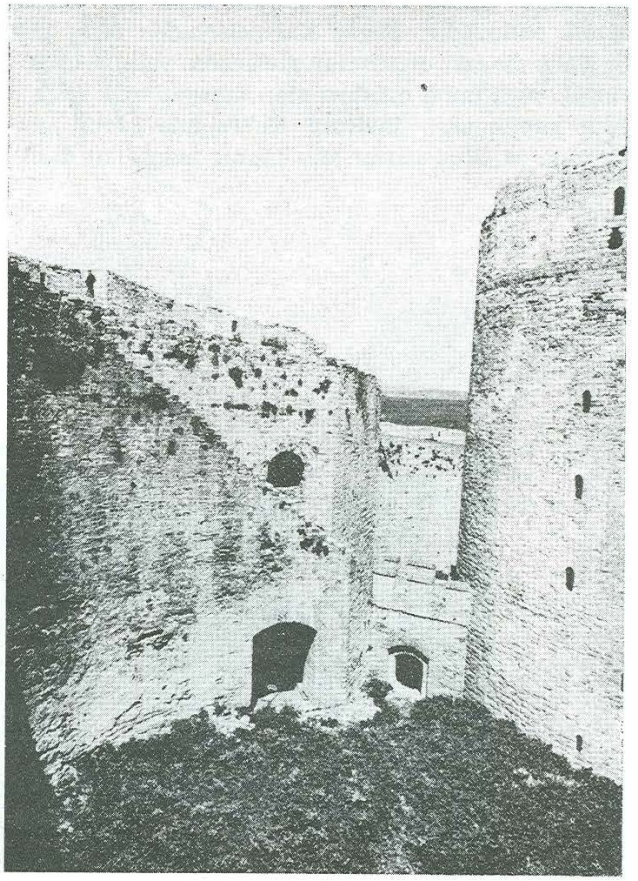
1173. R. : Kilîd'ül-Bahr Kal'esi'nde şimâle gelen ikinci avluda merdiven ve mahzen

Hâricî surlar üzerinde bir iki dâne işlenmiş Bizans parçası göze çarpmakdadır. İkinci sur 25-35-40 sm. lik kaba yonma moloz taşıyle yapılmış ve bu surların kapı civârında olanları 1955-1956 senesinde, cenûb-i şarkıy kulesinin cenûb yüzü ve iç taraflar 1967-1968 senelerinde ta'mîr edilmişdir. İç kule de bu senelerde yapılmışdır.

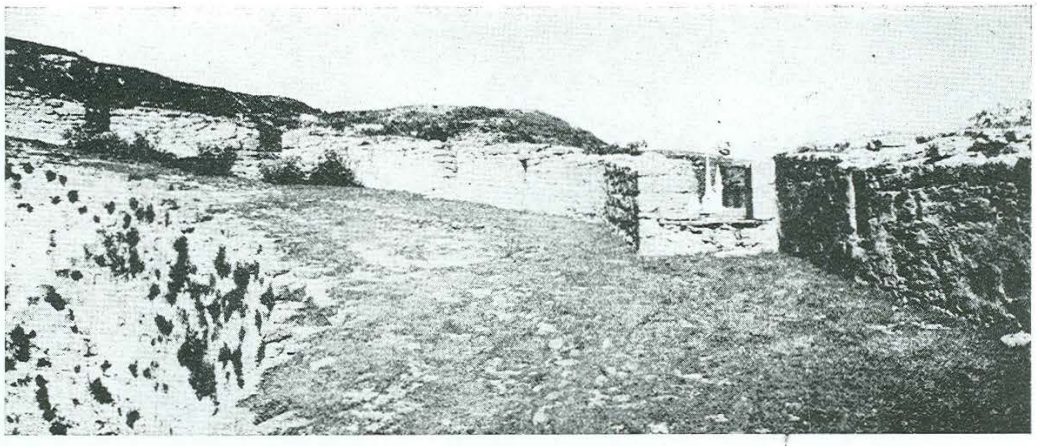
Esâsen ta'mîrât orta kısımlara 'âid olup, dış surlarda yalnız cenûb kapısı civârı bir de, eski sûrun Kaanûnî 'ilâvesiyle birleşdiği yerdeki sakat kısımların ufak tahkîminden başka bir şey yapılmamışdır; dîğer taraflar çok harabdır.

1174. R. : Kilîd'ül-Bahr Kal'esi'nde şimâle gelen ikinci avluda merdiven ve mahzen

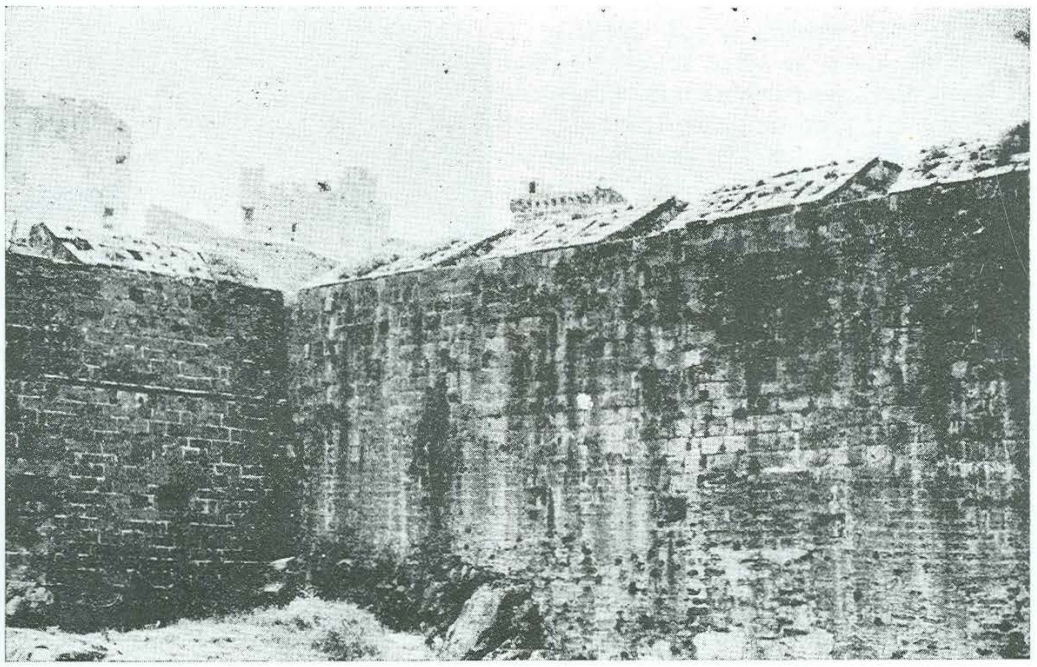
1175. R. : Kilîd'ül-Bahr Kal'esi'nde garb avlusu

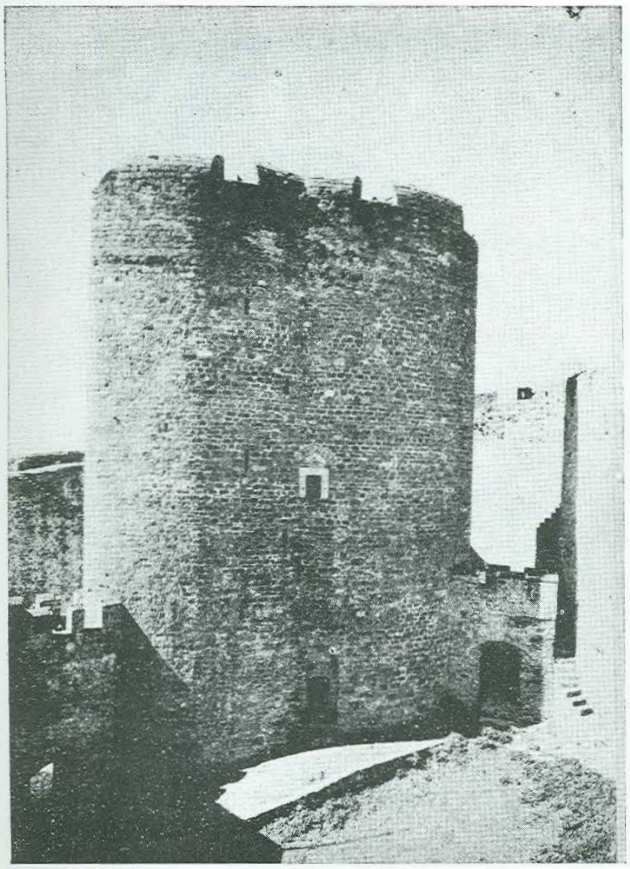
1176. R. : Kilîd'ül-Bahr Kal'esi'nde ikinci surun mazgallarının iç yüzü

İkinci sûrun iç yüzünde, her bir yuvarlağın sağlı sollu birer merdiveni bulunmakdadır; bu merdivenlerin üst başlarına yakın yerlerde önü açık birer mahzen vardır; (1172. R.) girişin bulunduğu Birinci, (1173., 1174. R.) şimâle gelen İkinci Avlu'yu (1175. R.), yukarıda garbda olanı ve İkinci Avlu'dan başlayıp, aradaki kapı bölmesini aşan merdiveni ve dîğerlerinden farklı olarak orta yükseklikde bulunan mahzeni göstermekdedir; bu son resimden belli olduğu üzre, her avlu kapısı, sövelidir ve iki taraflı mazgallı birer bölme ile dîğerinden ayrılmışdır. Mazgallar ayrı ayrı iki avluya da karşıdır.

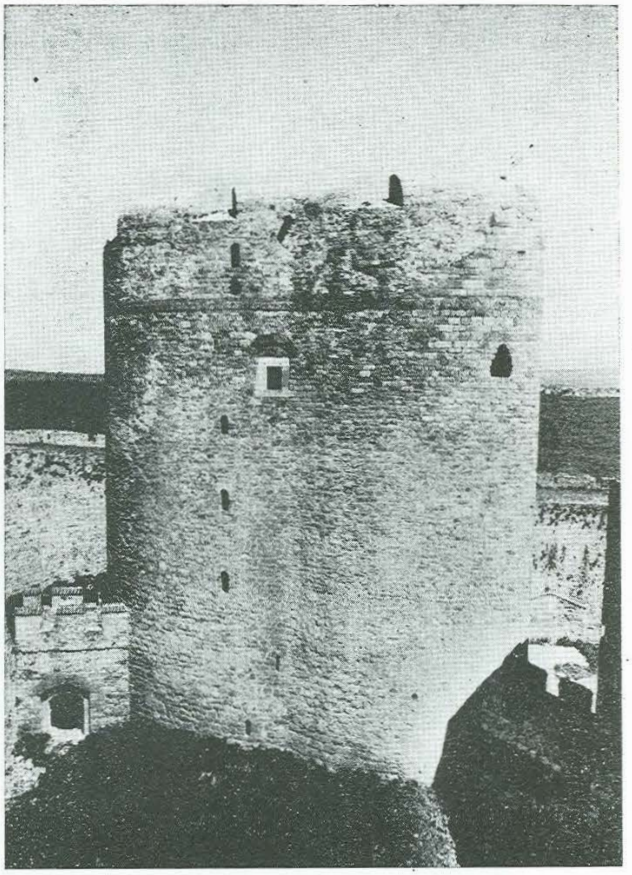
Bu ikinci sûrun mazgalları ta'dîl görmüş, dış yüzde eski mazgalların dolu alt kârgiri üstüne kesme taşdan yuvarlak bir gömlek giydirilip içeriye doğru 2.0 m. ye kadar temdîd olunmuşdur. Ya'nî eski kârgîr bu üstü yuvarlak kütle içinde kalmakda, yalnız cebheden 60-70 sm. lik bir kısmı görülmekdedir. Bu mazgalların iç yüzü işciliği büsbütün başka olup, düzgünce moloz taşıdır, (1176. R.). Fâtih devri kal'elerinin aslında bulunmayan bu yuvarlak mazgalların bir eşi kal'enin medhâlinde 1311 (1893-94) senesinde yapılan duvardaki dendansız yuvarlak harpuştada bulunmakdadır, (1153. R.). Bu nevi' mazgallar, son 'asırda kuvvetli gemi toplarının güllelerinin düz satha 'amûden çarpıp büyük tahrîbâta sebeb olmadan sekmesi için düşünülmüş ve Ak Deniz kıyılarında, meselâ Bodrum Kal'esi'nde tatbîk edilmişdir. Karşıdaki Çanak Kal'e'de gördüğümüz gibi, Bodrumdaki şövalye kal'esinde, üstü düz sath-ı mâil olarak tatbîk edilmişdir; Boğaz Kal'elelerinden farkı yuvarlak yerine yatık olmasıdır, (1177. R.). Dikkat edilirse İç Kal'e de eski dendanlar dururken, yalnız surda ta'dîl düşünlmüşdür. Bu nevi' derinliği fazla, üstü yuvarlak veyâ mâ'il müstevî olan mazgallarda artık üst katlarda top kullanılmak düşünülmüş, tertîbât ona göre yapılmışdır. Bodrum Kal'esi'nde sûrun gövdesinde yeni açılmış atış mevzi'leri vardır. Kilüd'ül-Bahr'de de, köşe atışlar için çapraz mazgallar dahî yapıldığı (1149., 1176. R.) den bellidir.

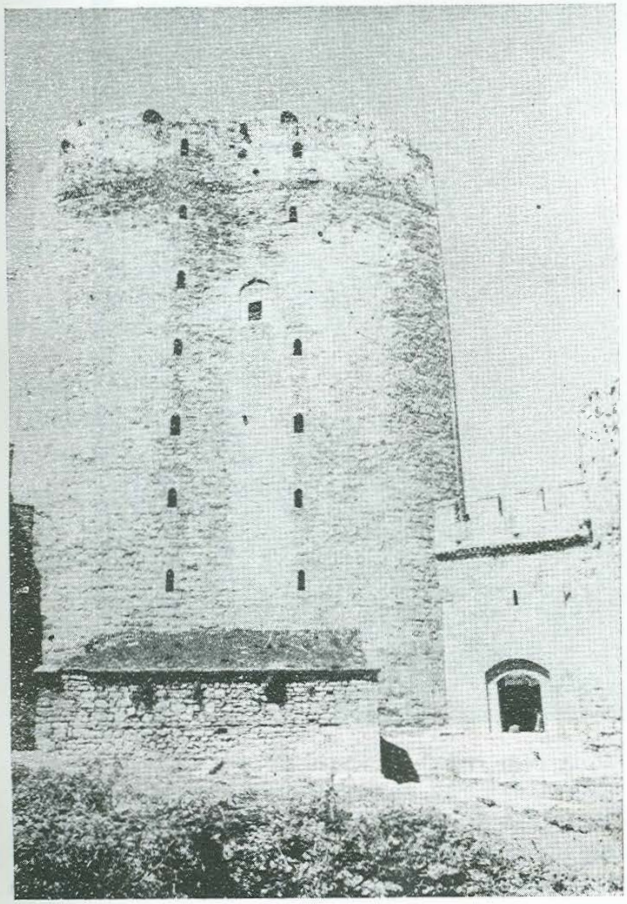
1177. R. : Bodrum Kal'esi'nde yeni mazgallar ve duvarın alt kısımlarında yeni açılmış top mevzi'leri

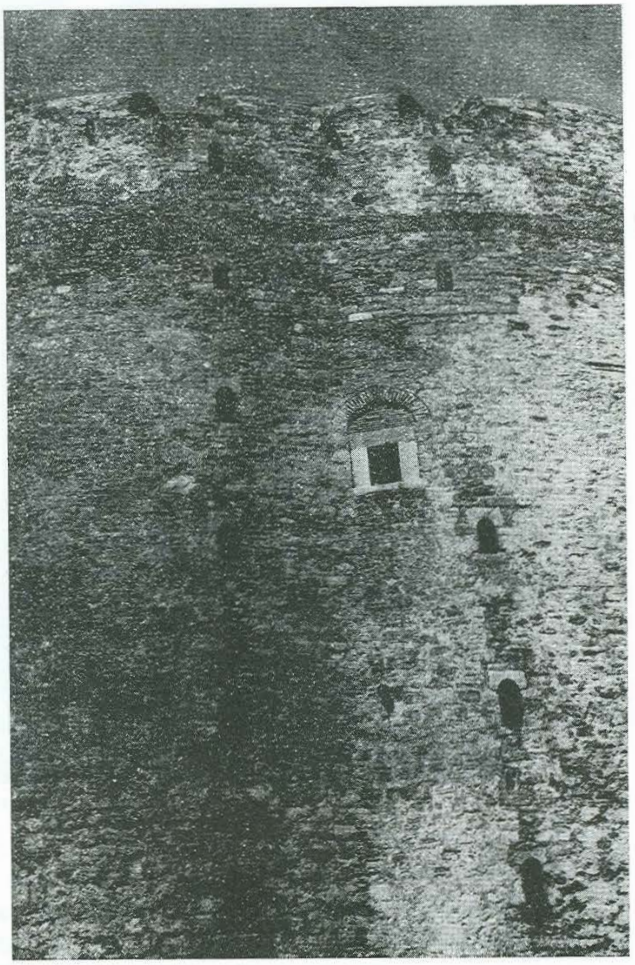
1178. R. : Kilîd'ül-Bahr İç Kal'esi'nin şimâl yüzü ve medhali

1180. R. : Kilîd'ül-Bahr İç Kal'esi'nin garb yüzü

1179. R. : Kilîd'ül-Bahr İç Kal'esi'nin cenûb-i şarkı yüzü

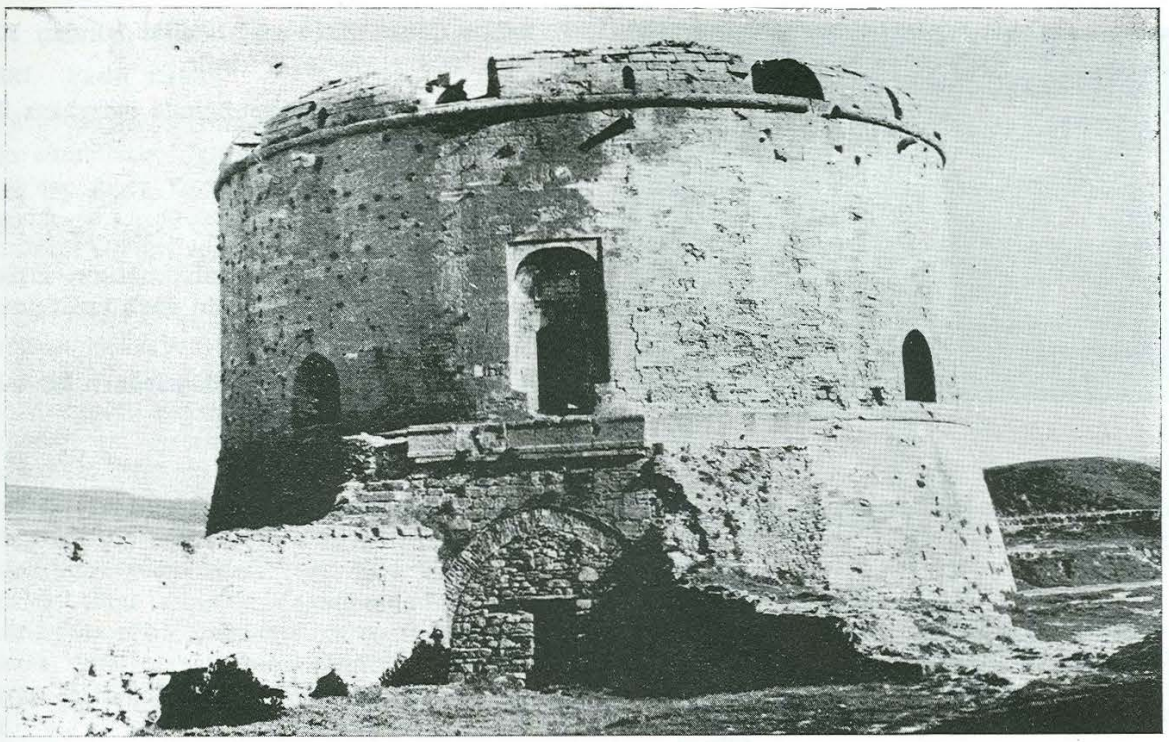
1181. R. : Kilîd'ül-Bahr İç Kal'esi'nin cenûb-i şarkı yüzünün tafsîlâtı

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
REKTÖRLÜĞÜ

1182. R. : Kilîd'ül-Bahr İç Kal'esi'nin dâhilî görünüşü

İkinci sur bahsini bitirmek için, şimâle düşen avluda bir kuyu olduğunu ve bu avlularda etrâfı çerçeveli tuğladan yapılmış tezyînât levhaları bulunduğunu 'ilâve edelim. Meselâ birinci avluda merdiven duvarının ortalarında, ikincinin yukarılarında bir yerde böyle levhalar vardır. Bunlar ustaların keyfince konmuş olup bir kaa'ideye tâbi' tutulmamışdır.

1183 a. R. : Kilîd'ül-Bahr'de Kaanûnî Kulesi

İç Kal'enin şimâl yüzünde ufacık bir kapısı vardır; (1178. R.). (1179. R.) cenûb-i şarkıy, (1180. R.) garb yüzünü göstermekdedir; görüldüğü gibi, her yüzde birer oda penceresi, şimâl yüzünde bir hizâda 3, yanında 2, ki cem'an 5 mazgal, cenûb-i şarkıyde iki sırada 6 ve 7 den 13, garb tarafında 6 mazgal vardır.

Mazgallar atışa müsâ'id olacak bir genişlikde 35 sm. kadardır; üstlerinde tek taşdan oyulmuş bir kemercik bulunmakdadır. Kal'enin taraçasının alt kısmında ikişer tuğlanın çatılmasıyle meydana gelen müsâvî dılı'lı müselleslerle yapılmış bir tezyînât kuşağı bulunmakdadır. Üst taraçanın suyu üç çörtenden akar. Bu tafsîlât (1181. R.) de görülmekdedir. İnşâât muntazam tesviye edilmiş, kaba yonma evsâfında moloz taşıyledir. Kalınlıkları 25-40 sm. dir. İç Kal'e mükemmel ta'mîr edilmiş, fekat kat döşemeleri ma'alesef eksik bırakılmışdır.

İç Kal'e 7 katlıdır; ancak bir kata kârgîr merdiven vardır; sonrası döşemeden döşemeye olacaksa da kirişler kesilip döşeme kalmadığından yukarıya çıkmak kaabil olamamakdadır. Bu sebeble ölçemediğimiz için makta'ı bütün olarak yapmayıp duvarlara râkım koymayı tercîh etdik.

İçeride, birinci ve ikinci katda 2 şer, 3. de 1, 4 ve 5. de 2 höcre vardır; kubbe altında ve zemîn katında yokdur. İç Kal'e'yi teşkîl eden üç müselles dilimin her birinde 21×23 ve 22×22 sm. eb'âdında 8 'aded meşe kiriş vardır. Ortada kalacak müselles boşluğun kirişleri de bunlara çakılacakdır, (1182. R.). Resimde ocaklar, höcreler, mazgallar, kirişler âşikârdır. İç Kal'e zemîninde 33 sm. kalınlığında tonozlu, 1.30 m. derinliğinde bir sahrınc vardır. Aslında daha derin iken dolmuş olması muhakkakdır.

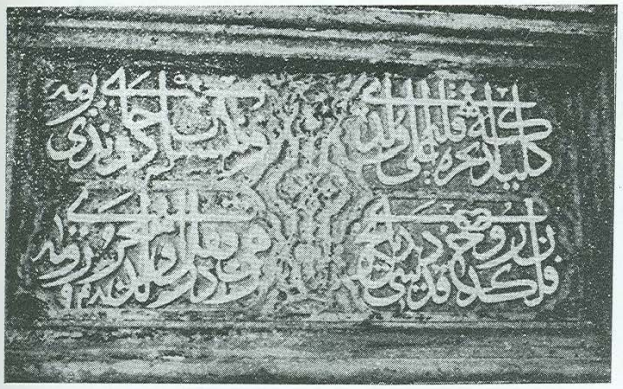
Kaanûnî'nin 'ilâve etdiği büyük kesme taş kule, bizzât kendisi de 'alâkayı câlib, fevkal'âde yapılmış bir binâdır. Çanak Kal'e'de ta'dîlen yapılan eşine örnek olmuşdur. Şevli etekde 24.0 m. şâkuulî gövdede 22.40 m. kutrunda olan kule bir mahzen ve bir katdan ve bir üst satıhdan mürekkebdir. 9.0 m. kutrundakî iç boşluk kubbe ile örtülüdür. Duvarlar 6.70 m. dir. Kat üstünde yedi büyük atış mevzi'i, satıhda, sekiz top mazgalı bulunmakdadır. İrtifâ'ı üst satha kadar 14.5 m. dir, (1183 a. R.). Merdiveni sûrun içinde iken sonra dışarıya garb yanına çevirmişdir. Kapısı üstünde kitâbe bulunmakdadır.

Kitâbe: 110×64 sm. eb'âdında, 2 satır 2 beyitdir; (1183 b. R.) :

۱ ـ کلید بحره که قله اعلی اولدی ـ فرنکستان که دوندی جای بومه

۲ ـ فلکدن روح قدسی دیدی تاریخ ـ زهی قتل در اولدی بحر رومه ۹۴۸

Rakamla olduğu gibi,hisâben de 948 (1541-1542) senesini gösterir. Çanak Kal'e'de medhâl üstündeki kulenin işcilik, taş, atış yerleri benzerliği, iri kaval kat silmeleri i'tibâriyle tıpatıp benzeridir. Aradaki fark onun 15.0 m. üst kutrunda ve yalnız yarısının duvardan taşkın bulunması ve bu sebeble yedi atış yeri yerine orada üç dâne yapılabilmiş olmasından 'ibâretdir; keyfiyeti (278., 299 a., 299 b. R.) ile mukaayese kaabildir. Çanak Kal'e'de zemîn seviyesindeki birkaç top mevzi'i de bu Kaanûnî burcu kesme taş işciliğine benzer ve Anadolu tarafının işciliğinden derhâl ayrılır, meselâ (314. R.) de mazgal böyledir.

1183 b. R. : Kilîd'ül-Bahr Kaanûnî Kulesi kitabesı

Yalnız Çanka Kal'e'deki ta'dîlât bundan 30 sene sonra, 978 (1570-1571) dedir.

Bir ikinci kitâbe, bahsetdiğimiz mazgalsız ihâta duvarı üstündeki kapıdadır :

١ ـ اشبو قشله غازی عبدالحمید خان ثانی حضرتلرینك ٢ ـ عصر همایونلرنده قائماً تعدیل و تعمیر اولنمشدر سنه ١٣١١

1893-1894 de yapılan Boğaz tahkimâtının kışlalarının harâbeleri, yuvarlak kulenin garb tarafında hâlâ durmakdadır.

Bir üçüncü yazı da, yerlerde sürünen bir taş üstündedir :

١ ـ عمل بهلوان محمد بندهٔ ـ سلطان بایزید فی ثمان و تسعین و ثمانمایه (1)

Altında kıvrımlı bir başlığın izi olan taş bir çeşmeye 'âid olsa gerekdir; 898 (1492-1493) de yapılmışdır.

KONYA ESERLERİ

885. Mevlânâ Celâlüddin Rûmî Dergâhı

Türbe künbedinin, Pîr'in hörmetkârı olan Mu'înüddîn Pervâne ve zevcesi Gürcî Hâtûn tarafından, Mevlânâ'nın 672 de vefâtından birkaç sene sonra yapdırıldığı bilinmekdedir; Konya Eski Eserler Kılavuzu 676 (1277-78) yılını bildirir (2), dâhilî tezyînâtının, malâkârî işleri ve kalemlerin II. Sultan Bâyezıd devrinde Mevlevî 'Abdurrahman bin Mehmed'ül-Halebî tarafından yapıldığı, sandukanın arkasındaki duvarda bulunan kitâbeden anlaşılıyor; mescid ve semâ'hâne kısmı Kaanûnî devrine 'âiddir. Fekat bu arada türbe kısmının tevsî'i gibi bir müdâhale ve bir 'ilâvenin Fâtih devrinde yapıldığı da Behcet'ül-Menâzil adlı eserde görülmekdedir. 1255 (1839) da yazılan bu hac menzilnâmesi her hâlde, o sırada Konya'da bilinen bir hakıykati nakletmekdedir. Kuvvetli tevâtür olduğu için, o zemâna kadar târîhlerin kayda lüzûm görmedikleri bu ma'lûmâtı müellif Konya'dan geçerken istihbâr etmiş *"Türbe-i Mevlânâ'yı Gedik Ahmed Paşa binâ itmişdir"* cümlesiyle dercetmişdir, (3). Konya'nın 872 de Osmanlı Ülkesi'ne ilhâkından sonra Gedik Ahmed Paşa'nın yapdığı bu 'ilâve veyâ ta'dîl, Osmanlıların Hazret-i Mevlânâ'ya sıcağı sıcağına etdikleri ilk hizmetdir. Bunu bütün pâdişâhların devamlı ve zincirleme 'alâkası ta'kıyb etmişdir. Bu hususda başka bir vesîkaya tesâdüf etmedik; bu kaydı koymakdan maksadımız da ilerideki araşdırmalara vesîle teşkîl etmesidir.

886. Konya Kal'e'si

Konya'da taş eserler müzesi vazîfesini gören İnce Minâre Medresesi avlusunda bulunan bir taş Fâtih Sultan Mehmed'in Konya'yı zabt eder etmez kal'eyi ta'mîr ve ihyâ etdiğini bildirir. Çünki o zeman Ak Koyunlu tehdîdi mevcûd ve devamlı idi. Sadr-ı A'zam Nişancı Mehmed Paşa, bu kitâbeyi bizzat tanzim etdiğini târîhinde söylemekdedir:

"... Zabtetdiği sırada Konya'da bir kal'e yapdı bu kal'enin yapılış târîhini adı geçen kulu şöyle nazmetdi." (4).

Kitâbe, İnce Minâre Müzesi'nde olup 60×100 sm. ölçüsünde, üç satır sülüsdür:

١ ـ عامر الحصن باهر البرهان ـ قد بنی بالعلی مبانیه
٢ ـ و هو سلطان محمد بن مراد ـ لا یری فی الدنا مدانیه
٣ ـ اسمعو من لسانی التاریخ ـ خلد الله عدل بانیه

Kitâbe hisâben 872 (1467) târîhini göstermekdedir. Fâtih'in yapdığı kısmın neresi olduğunu tesbît artık mümkin değildir zîrâ kal'eden iz dahî kalmamışdır.

— K o r e n t; Bk: G ü r d ü s

(1) Kitâbelerden hiç biri neşrolunmamışdır.

(2) Fâik Soyman — İbrâhim Tongur, Konya Eski Eserler Klavuzu, Konya 1944,

(3) Mehmed Edib bin Mehmed Derviş, Behcet'ül-Menâzil, İstanbul 1255

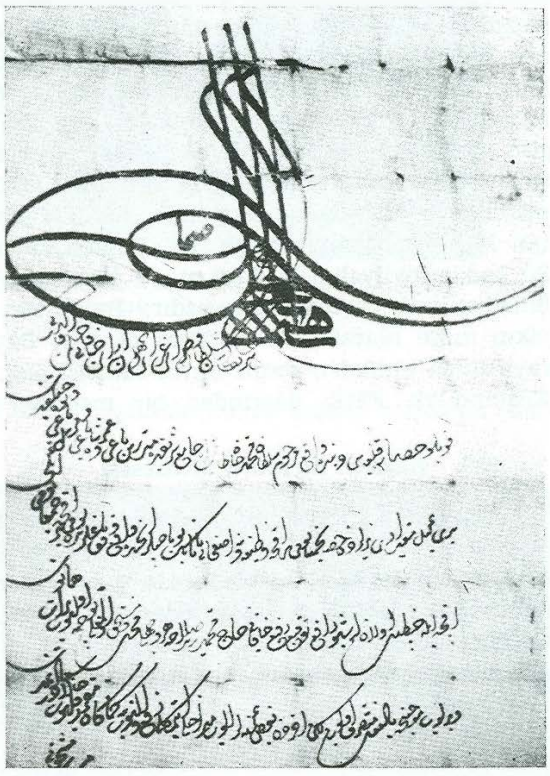
(4) Osmanlı Târihleri, Türkiye Yayınevi İstanbul 1949 Karamânî Nişancı Mehmed Paşa, Tevârîh'-üs-Selâtîn 'ül-Osmâniye, Tercemesi Konyalı İbrâhim Hakkı, 356. S. Dördüncü mısra'da vezin zarûretiyle Dünyâ, Dûnâ yazılmışdır.

KOYULHİSAR

887. Fâtih Câmi'i

Fâtih Sultan Mehmed'in fethetdiği diyarlara giderken ta'kıyb etdiği güzergâhda dizi hâlinde yaptırdığı câmi'lerden biridir. Bunun bir kolu Küçük Çekmece'den Edirne ve Bulgaristan içlerine, birisi Selânik'den Mora Yarım Adası'na, birisi Makedonya ve Bosna Hersek'de bir dördüncüsü de Sivas'dan Trabzon'a ve Otluk Beli'ne doğru olan sâhadadır. Her birisi sırası geldikce yazıldığı gibi, bu Koyulhisar'ın dâhil olduğu dördüncü kolun Büyük Güzeller, Câmi'li Köy gibi mescidlerinden evvelce bahsetmişdik.

Fâtih Câmi'inin temâmen yıkıldığı ve yerine ahşâb çatılı bir câmi' yapıldığı, pek nâzik ve gayretli Koyulhisar Belediye Reîisi'nin Ağustos 1968 târîhli tezkiresinden anlaşıldığından, yerine gidilme külfetinden kaçınıldı. Esâsen Belediye bize altı 'aded berat göndererek, mescidin târîhini tenvîr etmiş bulunmakdadır. Biz de bu vesîkaları ta'mîr ederek i'âde etdik.

1184. R.: Koyulhisar - Kuyulu Hisar Câmi'i hatîbine âid berât

Belediye'nin tezkiresine nazaran, Yukarı Kal'e'de bulunup evvelce kesme taş duvarlı bir mescid olduğu ve etraf zemanla dolduğundan, hazîresiyle berâber binânın bir mıkdar çukurda kaldığı anlaşılmakdadır. Yine o ma'lûmâta nazaran, câmi' oldukca geniş ve üstü toprak dam imiş; ifâdeden çıkan budur.

Bu câmi' zelzelede yıkıldığından temâmen yeniden yapılmış.

Vesîkalara gelince: En eskisi Sultan İbrâhim tuğrasını hâvî ve 15 Remezan 1051 (18 Kânûn-i Evvel 1641) târîhli olup, Kuyulu Hisar Kal'esinde Sultan Mehmed Hân Câmi'i hatîbinin, Müderris, 'Ömer Şâh ve Mürsel Bağları ve İsfahânî Baba'nın Boyacılar içinde vâkı' bağından gelen günde iki akçe ile vazîfeye Hacı Mehmed'in ta'yînine dâirdir, eb'âdı 45 × 21 sm., yazısı 15 sm. lik 10 satırdır. İkincisi IV. Sultan Mehmed'in Evâil-i Zi'l-Hicce 1087 (şubat 1677) başları) târîhli berâtı olup 21 × 58 sm. eb'âdında, 15 sm. genişliğinde 19 satırdır; birinci vesîkadaki irâdın hatîbe 'âid olup müdâhale edilmemesini âmirdir.

Üçüncüsü, III. Sultan Mustafa tuğralı, Evâil-i Receb 1171. (Şubat 1758 ortaları) târîhli ve 76 × 53 sm. eb'âdında 45 sm. lik 13 satırdır; mahsûlden, 23550 akçe vakfın 10 bin akçesinin rakabeye ayrılması ve hatîbin vazîfesine tasarrufunu âmirdir.

Dördüncüsü Sultan II. Mahmud tuğralı 3 Cemâziy'ül-Evvel 1251 (27 Ağustos 1835) târîhli, 26 × 77 sm. eb'âdında 21 sm. lik 13 satırdır, hatîbin câri' olan berâtının te'kîdine dâirdir. Beşincisi, Sultan II. Mahmud tuğralı, 26 × 62 sm. eb'âdında, 21 sm. lik 13 satırdır; 'Ömer Halîfe'nin ferâgat etmesiyle Darbhâne Müşîri Mehmed Hasib Paşa'nın telhîsiyle Halîl Halîfe'ye hitâbet verilmesine dâirdir. Altıncısı, Sultan Mecid tuğralı, Evâsıt-ı Şevvâl 1259 (Teşrîn-i Sânî 1843 ortaları) târîhli, 54 × 56 ölçüsünde ve 45 sm. lik 8 satır olup hatîbden tekâlîf-i şâkka istenmesinin men'i hakkındadır.

Arada bir dânesinin kaybolmasına rağmen böyle altı vesîkayı üç 'asır muhâfaza eden bir vakfın, bir te'sîsin bu memleketde eli öpülmelidir. Bu vesîkalardan anlaşılan bir cihet şimdi Koyulhisar denilen kal'enin aslında Kuyulu Hisar ismini taşımasıdır.

KÖPRÜLÜ

888. Fâtih Köprüsü

Üsküb'ün 100 km. kadar cenûbunda, Vardar üstünde olan bu kasabada bir Fâtih Köprüsü olduğu vesîkalardan anlaşılıyor. Baş Vekâlet Arşivi'nde bulunan 'arz tezkiresi ile Vardar üstünde Ebü'l-Feth yapısı köprü hizmetine evvelce II nefer re'âyâ köprücü olarak koşulmuş ve rüsûmdan mu'âf tutulmuşlarsa da, sonradan oğul ve dâmadları pek çoğaldığından ve 39 yıldan beri her sene ehâli tarafından ta'mîr edilmekde bulunduğundan köprücülerin fa'âliyetlerinin ref'ine ve ta'mîr ve idârenin Kazâya tevcîli-

ne dâir tezkire kadı Seyyid 'Abdurrahman Efendi tarafından yazılmışdır; 12 Receb 1251 (3 Teşrîn-i Sânî 1835) (1).

İfâdeden köprünün ahşâb olabileceği çıkarılıyor; bu namla bir köprü şimdi yokdur.

KÖSTENDİL

Osmanlıların yeni başdan kurdukları (2) Bulgaristan'ın en garbında, Makedonya'nın bir parçası olan bu kaplıca şehrinde hâlâ Osmanlı havası esmekdedir. Vakıflar 'Umûm Müdirliği'nden aldığımız listede kasabada 20, kasaba ile berâber yazılmış bir köyünde de bir ki cem'an 21 câmi' olduğu görülmekdedir. Bunlardan şimdi câmi' olarak I dâne kalmışdır. Bir de müze gibi kullanılan minâresi yıkılmış kubbeli bir câmi' vardır. Kullanılan câmi'e Fatih ismi verilmekde olduğu gibi, söylenen kapılarak Minetti de câmi'i Fâtih ismiyle kaydetmiş ve plânını ve resimlerini koymuşdur (3). Biz de Fâtih Devri Mi'mârîsi'nde bu cereyana uymuşduk. Halbuki Osman Nûrî Bey'in Tuna Boyu eserinde, Köstendil'de bugün mevcûd ve *"Yanlış olarak"* Fâtih adı verilen câmi'in Kaanûnî Sultan Süleyman'ın ilk zemanlarında 937 (1530-1531) de yapıldığını öğrenince, Evkaf'dan yapdığımız tahkıykat Osman Nûrî Bey'in verdiği ma'lûmâtı doğruladı. Kasabada Fâtih Câmi'i yokdur; Yayanca Nâhiyesi'nde Çarıva Köyü'nde bir Sultan Mehmed Câmi'i vardır, (4). Binâen'aleyh uzun uzun tedkıyk etdiğimiz bu câmi'i derc edemiyeceğiz. Şu kadar söyliyelim ki, 12.0 m. ye yakın kubbeli, minâresi gaayet güzel, tezyînâtı mebzûl, kıymetli bir binâdır; son derece bakımsızdır; Bulgarlar son cemâ'at yerini iki dükkâna çevirmişlerdir. Minâresini yıkıp müze olarak kullandıkları câmi'in Bâyezıd isminde olduğunu eski Sofya ve Filibe Müftîsi ve buraya ilticâ etdikden sonra İmroz Müftîsi olan Sâbit Küser Bey 1952 târîhinde bir mektubla bildirmişdi. Köstendil'de Fâtih devrinden bir medrese ma'lûmdur.

889. Haraccı Mehmed Medresesi

İstanbul'da mescidini yazdığımız Haraccı Kara Mehmed'in Ilıca'daki medresesi için İstanbul'da 1380 akçe îradlı 4 ev, 1200 akçelik 9 höcre, 1440 akçelik yine 4 ev cem'an 4000 akçe tahsîs etdiği görülmekdedir, (5). Evkaf'dan alınan listede 6. sıra numarasında ise Cizyedâr Mehmed Ağa'nın Kara Mehmed Mahallesi'nde câmi'-i şerîf vakfından bahis vardır. Yazdığımız ile vakıf ve mahalle isimlerinde tam mutâbakat hâlinde ise de eser medrese değil câmi'dir. Sonradan medresenin dershânesinde câmi' te'sîs edilmiş olması mühtemeldir. Bu medresenin şimdi mevcûd olmadığını söylemeye lüzûm var mıdır?

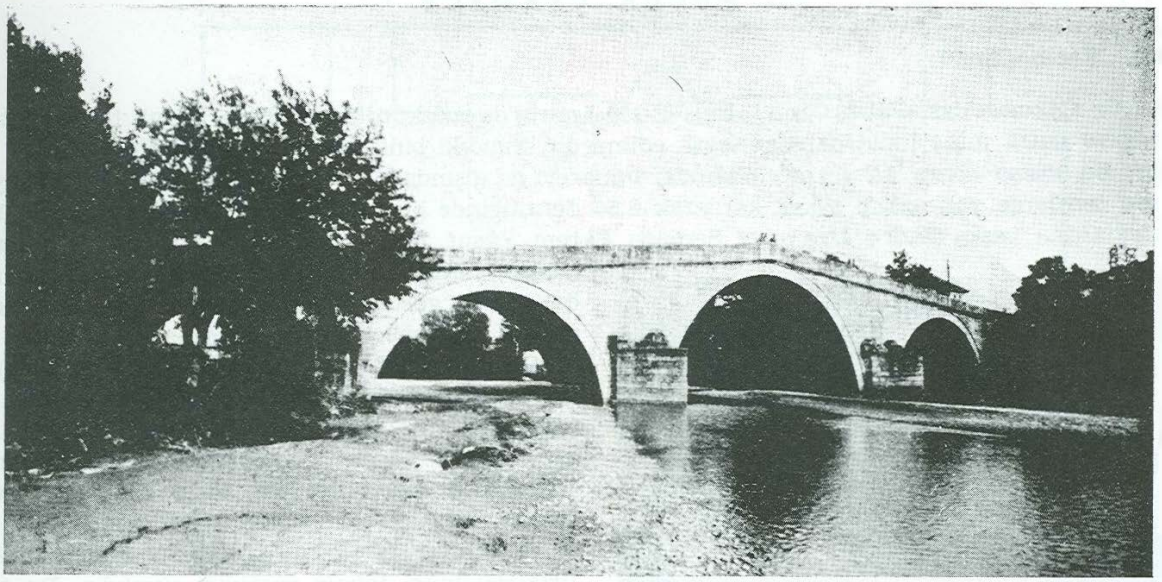
890. İshak Paşa Köprüsü

Eskiden, Marek ve Dubnica, şimdi Stanke Dimitrov denilen kasaba ile Köstendil arasındaki 41 km. lik yolunda 26 km. sinde ve Köstendil'e 15 km. kala Kadin Most, Kadın Köprüsü denilen köyde Struma üzerinde muhteşem bir köprü vardır. Osman Peremeci Bey bu Kadin Köprüsü Köyü'nün Velbocu kasabası harâbeleri yanında olduğunu, Murâd-ı Hüdâvendigâr'ın emri üzerine, kasabanın Konstantin isimdeki despotunun burayı yıkarak enkaazîyle, şübhesiz çok daha elverişli olan, Köstendil kasabasını kurduğunu ve Köstendil isminin de buradan çıkdığını söyler, (6).

Köprü büyük bir orta gözle iki yan kemer, iki de ufak gözden mürekkebdir. Ortadaki sivri kemer, yanlardakiler az basık dâirevîdir. Köprünün 'umûmî tûlu 89.5 m. orta göz 21.65, Köstendil tarafı 14.75, Stanke tarafı gözü 13.70 m. dir, (7). Üst döşeme, korkuluklar arasında 5.70, korkuluklar 40 sm dir; hisâben köprü 5.50 genişliğinde olmakdadır.

Biz buraya kadar geldik; küçük gözü daha ölçmeden irtifa'ları almaya teşebbüs etdi idik ki, Komünist partili oldukları hâllerinden ve halkın onlara korku ile bakmasından anlaşılan beş on kişi etrafımızı sardı; âletlerimizi bir kenara koydurdu; jandarmalar geldi; anlatdık. Nema yok kelimesinden başka lâf etmediler. Türk oldukları nâsiyelerinden belli olan birkaç kişiye merâmımızı anlatmaları için bakdık. Sâde işâretlerle ısrar etmememizi imâ etdiler, bir kelime bile söyleyemediler ve uzaklaşmak lüzûmunu hissetdiler. Neden sonra iyi Fransızca bilen, nâhiye müdiri olduğunu tahmîn etdiğimiz birisi geldi; vaz'ıyeti anlatdık. Câsus değildik; 'ilim ile meşguldük. Elimizdeki kitablarımız buna şâhiddi. Bu zât anladı ve bizi akşam üstü serbest bırakdı. Zâten ikaamet müddetimiz de doldu idi. Oradan bir başka türlü şartlar diyârı, Yunanistan'a geçdik.

(1) Bş. V.A., Belediye, 5842 No:
(2) Osman Nûrî Peremeci, Tuna Boyu Târîhı, İstanbul 1942, 149. S.
(3) H. Minetti, Osmani Provinziale Baukunst and dem Balkan, Hannover 1923, 21-24. S.
(4) Ev. K.K., 757 No: Def., 74. S.
(5) Ö.L.B. — E.H.A., a.e., 186. S.
(6) Osman Nûri Peremeci, a.e., 149. S.
(7) Konstantin Jirecek, Bulgarien, 1891, 96-98, ve 483-484. S.

1185. R. : Köstendil'de İshak Paşa Köprüsü

Bu eb'âddan başka verilecek ma'lûmât köprünün fevkal'âde bir işcilikle kesme taşdan yapıldığı, korkulukların sağlam olduğudur.

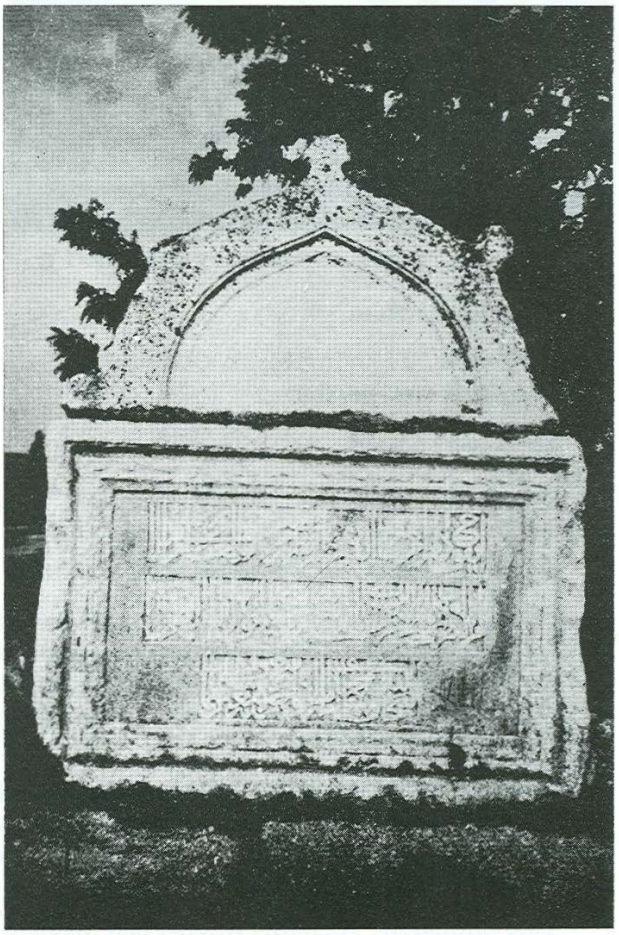
Bu köprüye Kadın Köprüsü derler. Halk rivâyeti olarak köprünün taşlarının kendiliklerinden geldiğini, fekat kemer tutdurulamayıp ancak mi'mârın karısı kârgîre gömülerek kurban edildikten sonra yapılabildiğini Jirecek yazmakdadır, (1). Osman Nûrî Bey de kadınların kitâbeyi kazıyarak tozunu içdiklerini, bunun südsüz kadınlara şifâ olduğuna inandıklarını 'aynî yerde söylüyor. Böyle bir hâdiseyi gözüyle görmüş.

Köprünün kitâbesi Köstendil tarafında mansab tarafı korkuluğun üstünde geniş bir taşa yazılmış üç satır 'arabcadır; ma'alesef ölçüye vakıt bırakmadılar.

Kitâbenin yukarısında mümasî kemerli, üç zülfeli bir de tepeliği bulunmakdadır, (1186. R.). Bu kitâbe Osman Nûrî Peremeci'de lâtin harfleriyle sıh hatli olarak dercedilmişdir :

١ ـ اتفق الفراغ من بناء هذه القنطرة الشريفه با مر سيد الوزراء العظام
و سند الا ٢ ـ مراء الكرام صاحب الخيرات و المبرات المحصونه بعياذ
خالق الارض والسموات ٣ ـ اسحاق پاشا بمراالله تعالى فمايشاء فى
سنه اربع و سبعين و ثمانمايه

Kitâbeden köprünün Vezîr İshak Paşa tarafından 874 (1469-1470) de yapıldığı anlaşılmakdadır. İshak Paşa, büyük hayrât sâhibi İshak bin İbrâhim olacakdır. Rumeli ile 'alâkası ve orada hizmetleri mesbukdur; sonradan Selânik Vâlisi de olmuşdur.

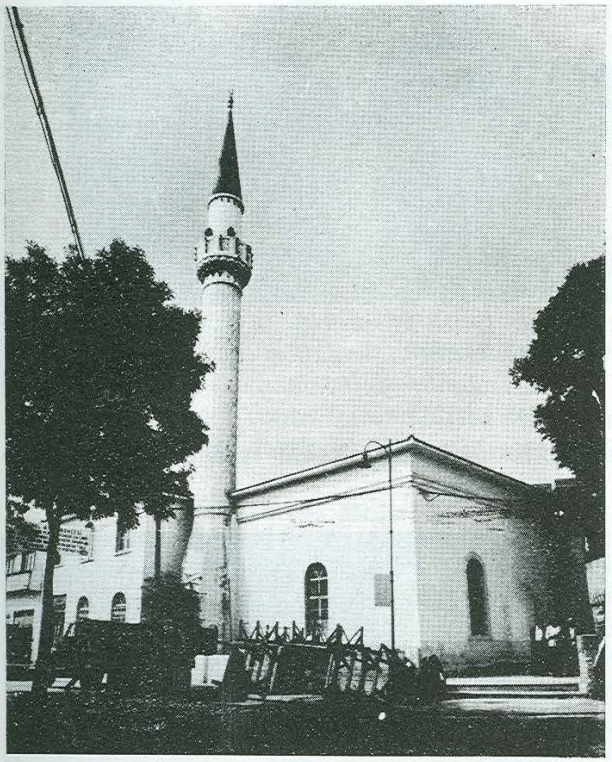

1186. R. : Köstendil'de İshak Paşa Köprüsü kitâbesi

KÜÇÜK ÇEKMECE

891. Fâtih Câmi'i

Küçük Çekmece'deki Fâtih Câmi'i, Enîs-ül-Müsâmirîn'de mezkûrdur (1). Binâ birçok ta'dîl ve ta'mîr geçirmiş ve hattâ müte'addid def'alar tevsî' edilmişdir. Şimdiki binâ esas i'tibâriyle Sultan Hamîd devri eseridir; bu kısma sonra 6.2 m. derinliğinde, minâreyi de dışından kavrayıp örten uzun bir 'ilâve yapılmış, son senelerde yan aralık sokak katılarak 3.50 derinliğinde bir son cemâ'at daha eklenmişdir. Fekat bu vak'alardan başka Sadr-ı A'zam ve Serdâr-ı Ekrem Yûsuf Ziyâ Paşa, ikinci sadâretinde sefere çıkarken câmi'in ta'mîrini emretmiş ve icrâ olunmuşdur. Bunu gösteren beş satırlık kitâbe, tevsî' kısmının alt üst pencerelerinin ortasına konmuşdur; Târîhi Gurre-i Receb 1224 (Ağustos 1809 ortaları) dır. Bu ta'mîrin nerelere şâmil olduğu mechûldür. Sonradan Sultan Hamîd eseri olan esas binâ ve yukarıda söylenen 'ilâvelerle büyütülmüşdür. Esas binânın genişliği 12.5. derinliği ise 10.5 m. kadardır. Tevsî'an yapılan 'ilâvenin ve son cemâ'atin genişliği ise 16.5 m. dir. Duvar 72 sm. dir. Cadde üstündeki kitâbede 1965 de ikinci ta'mîr yapıldığı yazılıdır. Bu ta'mîr ikinci değil üçüncüdür. Birincisi Yûsuf Ziyâ Paşa'nın, ikincisi Sultan Hamid devrinin, üçüncüsü ise 1965 senesinindir, (1187. R.). Câmi'in yeni mihrabı mermerdendir; oldukca güzeldir; tavan betonarme dir. Ayrıca mihraba 6.0 m. kalıncaya kadar yanaşmış ve âdetâ bir ikinci kat teşkîl eden kalın betonarme direkler müstenid bir mahfil de 'ilâve olunmuşdur.

1187. R.: Küçük Çekmece'de Fâtih Câmi'i

Minârenin kaa'idesi ve küpü köfeki kesme taşdan yapılmış ve devrindendir gövde zikzaklı olarak, kesme taşdan yeni yapılmışdır.

Bu câmi'in bilinen Fâtih vesîkalarında zikri geçmemekdedir. Esasen taşrada olan Fâtih eserlerinden pek bahsedilmez. Mihrab istikaameti cenûbdan şarka 42° dir.

892. Fâtih Hanı

Kritovulos, Fâtih'in Küçük Çekmece'deki köprüyü ta'mîr etdiğini ve han yapdırdığını söyler (2). Bu handan şimdi eser yokdur.

KÜRE

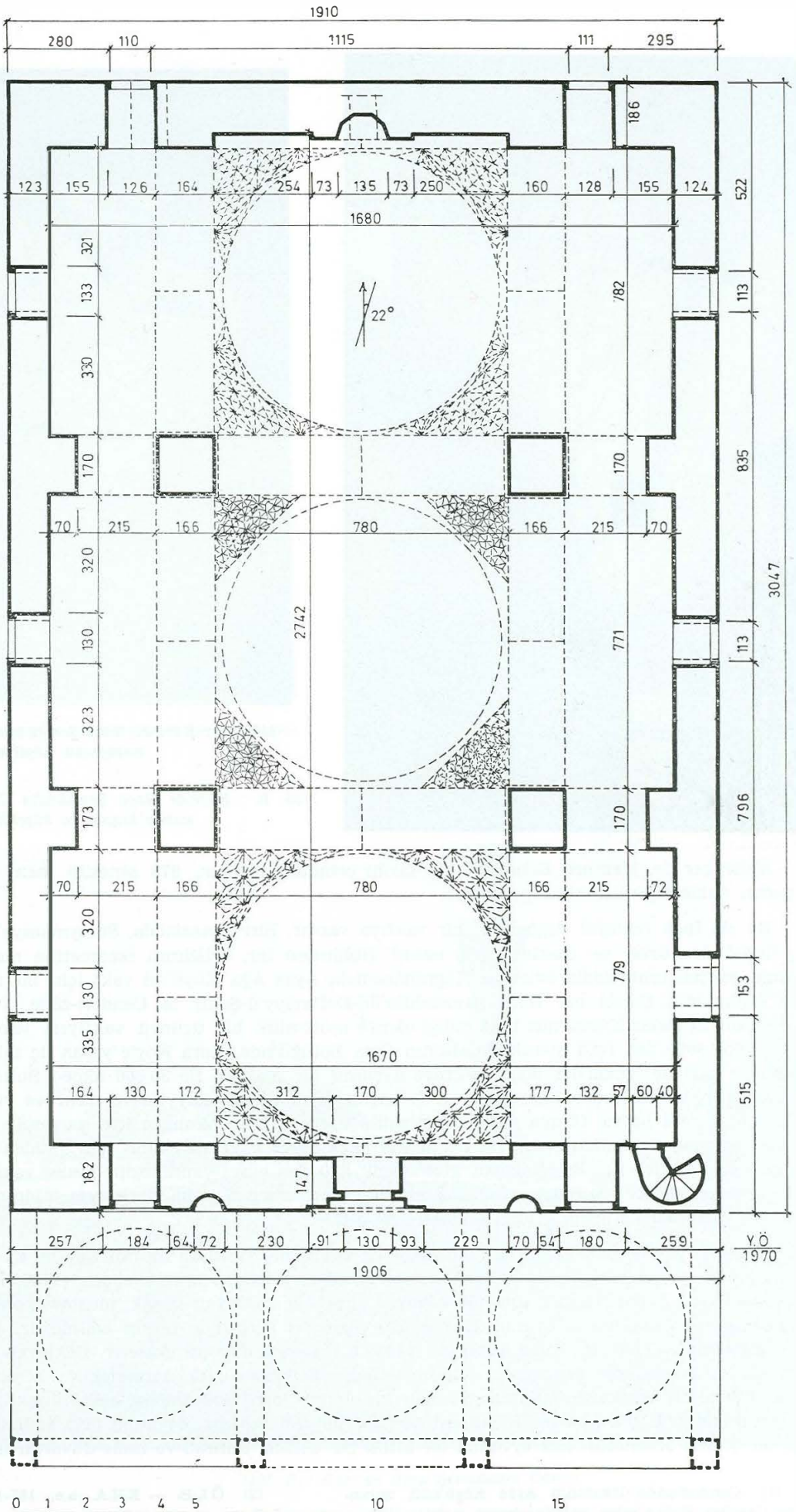
893. Ulu Câmi' — Hoca Şemsüddin Câmi'i

İnebolu'ya 30 km. mesâfede dağlar arasında bulunan bu eski ma'den şehrinde oldukca mühîm bir câmi' bulunmakdadır. Kasabaya Bakır Küresi, Küre-i Nuhas denirdi. Küre ma'den demekdir; isim de oradan gelmekdedir. Mehmet Behcet Bey câmi'in 876 senesinde Cendereci-zâde Hoca Şemsüddîn Efendi tarafından yapıldığını, câmi'in kapı ve minberinin ve mihrab sol tarafındaki çinilerin pek nefîs olduğunu yazar (3).

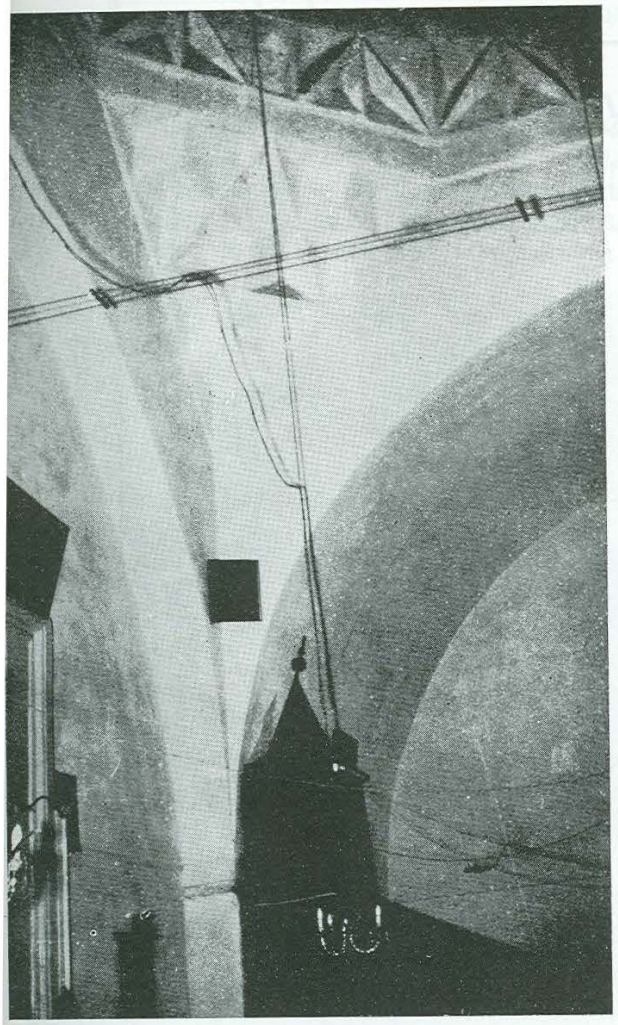
Câmi'de kitâbe olmadığı hâlde inşâ senesi hangi vesîkaya istinâden bildirildiği tasrîh edilmemişdir. Nitekim Anhegger, çok direkli câmi'ler hakkında yazdığı derlemede, başka bir târîhi, Muharrem 878 (Haziran 1473) göstermekdedir, (4). Müellifin iç eb'âd hakkında Ahmed Gökoğlu'ndan naklen gösterdiği ölçüler hakıykate uymamakdadır.

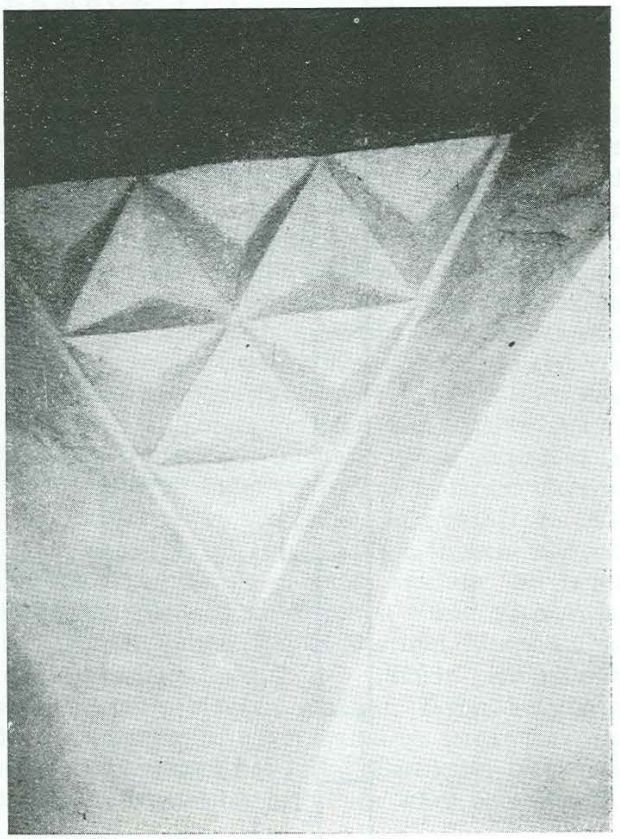
Yine muharrir, Richard Wagner'den naklen 1915 senesinden evvel çekilmiş iki fotoğrafı dercetmiş ve mihrabın solundaki çinilerden bahsetmişdir.

(1) 'Abdurrahman Hıbrî Efendi, a.e., 66 B.
(2) Kritovulos, a.e., 102. S.
(3) Mehmet Behcet, Kastamoni Âsâr-ı Kadîmesi, İstanbul 1341, 81. S.
(4) R. Anhegger, Beiträge zur Frühosmanischen Baugeschihte, Istanbuler Mittelungen 1955, 308. S.

1188. R.: Küre'de Hoca Şemsüddîn Câmi'i planı

1190. R. : Küre'de Hoca Şemsüddîn Câmi'i orta kubbe kuşağı ve köşelikleri

1189. R. : Küre'de Hoca Şemsüddîn Câmi'i mihrab üstü kubbe kuşağı ve köşelikleri

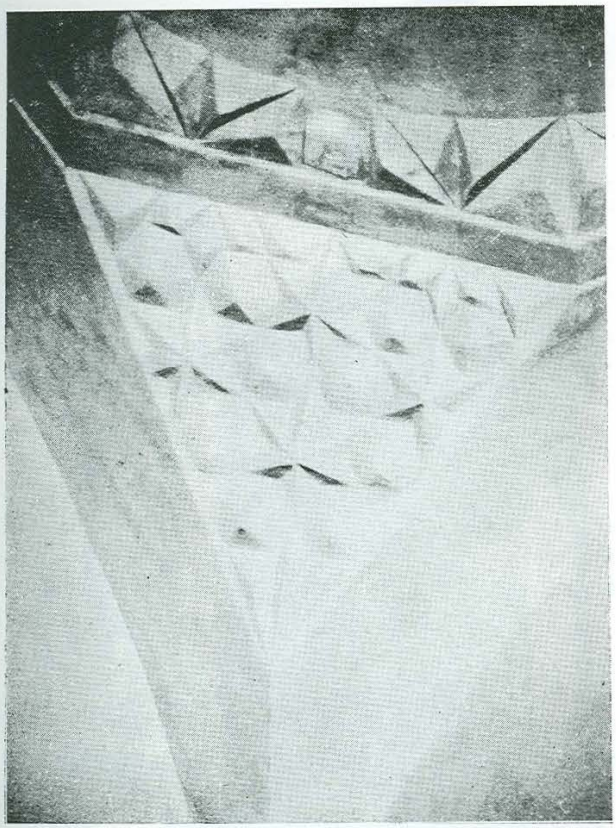
Anhegger de, Mehmed Behcet'in 876 târihi ortada dururken, 878 senesini, hem de ayıyle berâber, nereden nakletdiğini meskût geçmişdir.

Bu iki inşâ senesini değişdiren bir vakfiye vardır. Biri İstanbul'da, Süleymâniye'de Kirazlı Mescid'in ilerisinde türbe ve mekteb için nakıd ribhinden bir, evlâdının ikaametine mahsûs havuzlu, hamamlı, bağçeli müte'addid evler ile Kâğıdhâne'deki Ayas Ağa Köyü'nü vakf için bir ikinci vakfiye bırakan Muhyiddin Çelebi bin Hoca Şemsüddîn'üd-Defteriyy'ü-Şehîr bi Cenderî-zâde, (1) nin atası Hoca Şemsüddîn'in Bakır Küresi'nde binâ etdiği câmi'e müte'allik bir üçüncü vakfiyesi vardır; vakfiye târihi 870 (1465-1466) dır. İrâd olarak Galata'nın Orta Bölüğü'nde, Kara Köy'e yakın üç tabaka ya'nî üç katlı ve zemin katı üç, yukarılar ikişer höcreye ayrılmış bir mahzen ile 30.000 akçe-i Sultânî-i Bâyezıd Hânî tahsis edilip, vâridâtından imama günde 3, hatibe 2, müezzine, kayyım ve hasır ve yağa birer akçe, rakabe için 2 ve 4 hâfıza Cum'a günü devir usûlü üzere Kur'an okuması için yarımşar ve mu'arrife 1 akçe şart eylemişdir. Ondan sonra da bir 30.000 akçe daha vakf ile câmi' için fâ'ideli emlâk alınmasını vasıyet eylemişdir, (2). Bu vesikaya göre câmi' 870 den evvel yapılmışdır; çünki vakfiye bulunmadığından bu kayıd defter-i 'atikden çıkarılmışdır. Demek o seneden daha da evvele 'âiddir. İnşâ târihlerinin ulu-orta yazılmaması lâzım geldiği bundan anlaşılır.

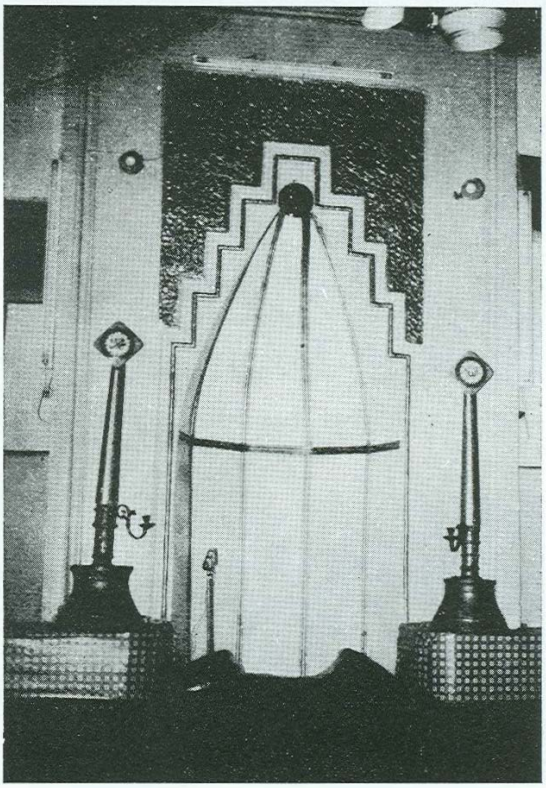
Câmi' 4 ayak üstüne 7.80 m. lik bir dizide üç kubbe ile, ayaklara oturan 1.65 m. lik yan kemerler, 2.85 derinliğinde eyvanlardan ve üç kubbeli bir son cemâ'at yerinden mürekkebdir, (1188. R.). Kubbeler sekiz köşe kaa'ideye oturur; kaa'ide üstünde, oldukca güzel bir baklavalı kuşak, müstevi köşelikler her kubbede başka başkadır; baklava ve iri mik'ablar ve altı yüzlüçivi başlarıyle tezyin edilmişdir. (1189. R.) mihrab üstü kubbesini, (1190. R.) orta kubbeyi, (1191. R.) giriş kubbesini gösterir. Baklavalı kuşağın sekiz dıl'ının da ortasında kör pencereler bulunmakdadır. Kubbeler gibi, kemerler ve köşelikler ve kuşak ve ayaklar sıvalıdır; ayakların muntazam kesme taş olduğu kürsi arkasından belli olmakdadır. Ayaklarla duvarlar arasında 2.15 m. lik basık kemerli geçidler bulunmakdadır. Eyvanlar orta kısımdan çok alçakdır ve düz bir şekille örtülüdür. Her eyvanda bir altlık bir üstlük, mihrab ve kıble duvarlarında 4 altlık mihrab

(1) Cenderî-zâde lâkabının Ayas Köyü'nün bulunduğu Cendere Boğazı'ndan gelmiş olması muhtemeldir.

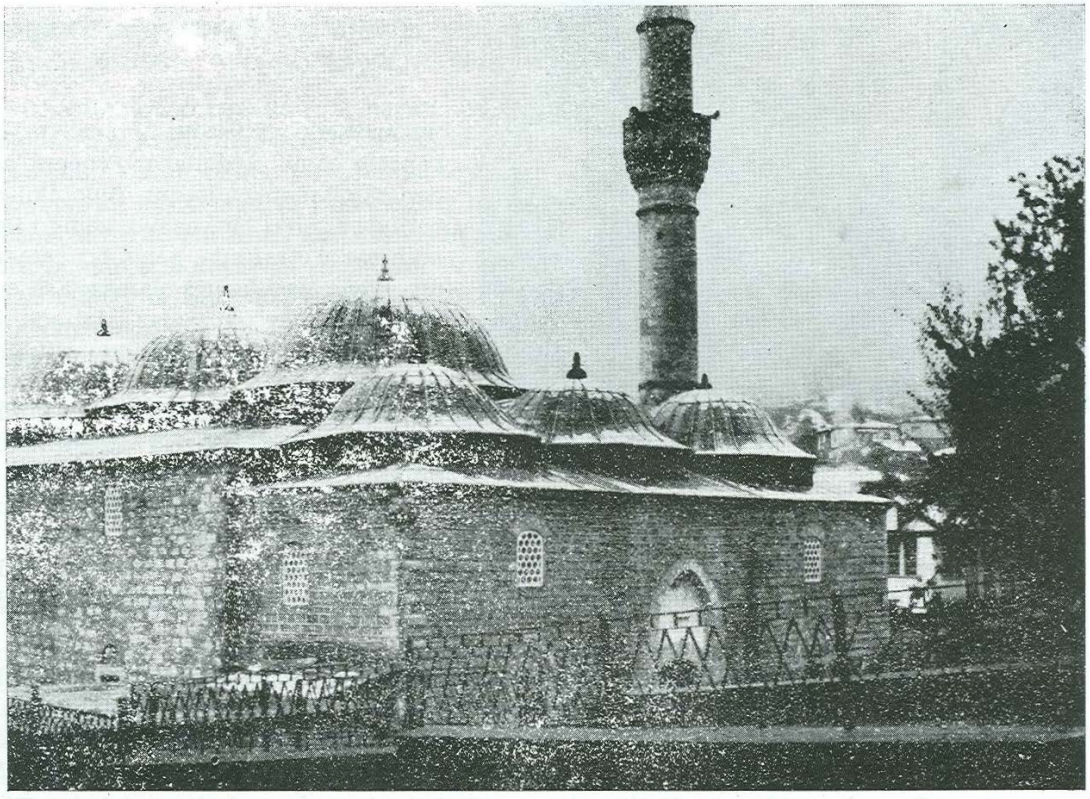
(2) Ö.L.B. — E.H.A., a.e., 167-168. S., 945, 946, 947. vakıflar.

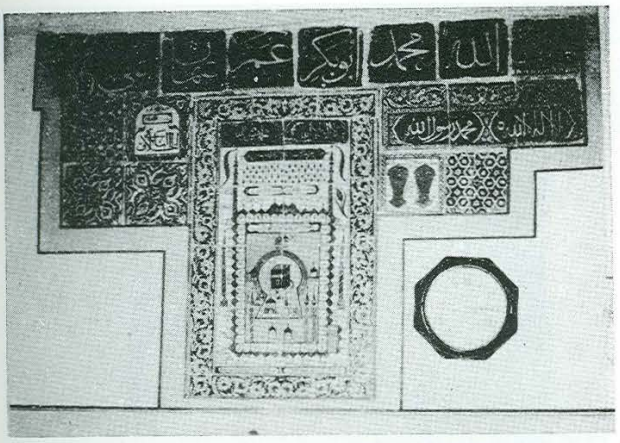
1191. R. : Küre'de Hoca Şemsüddîn Câmi'i birinci kubbe kuşağı ve köşelikleri

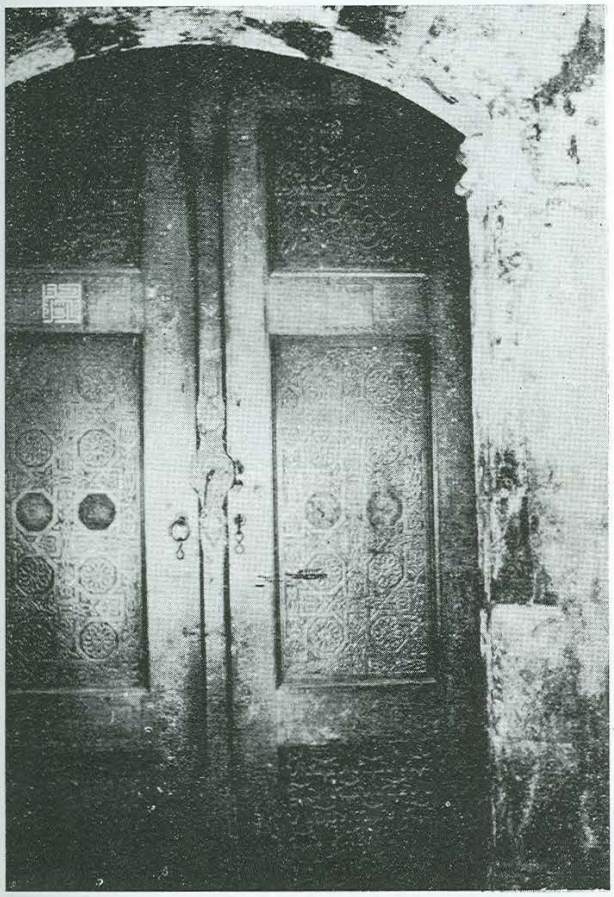
1193. R. : Küre'de Hoca Şemsüddîn Câmi'i mihrâbı

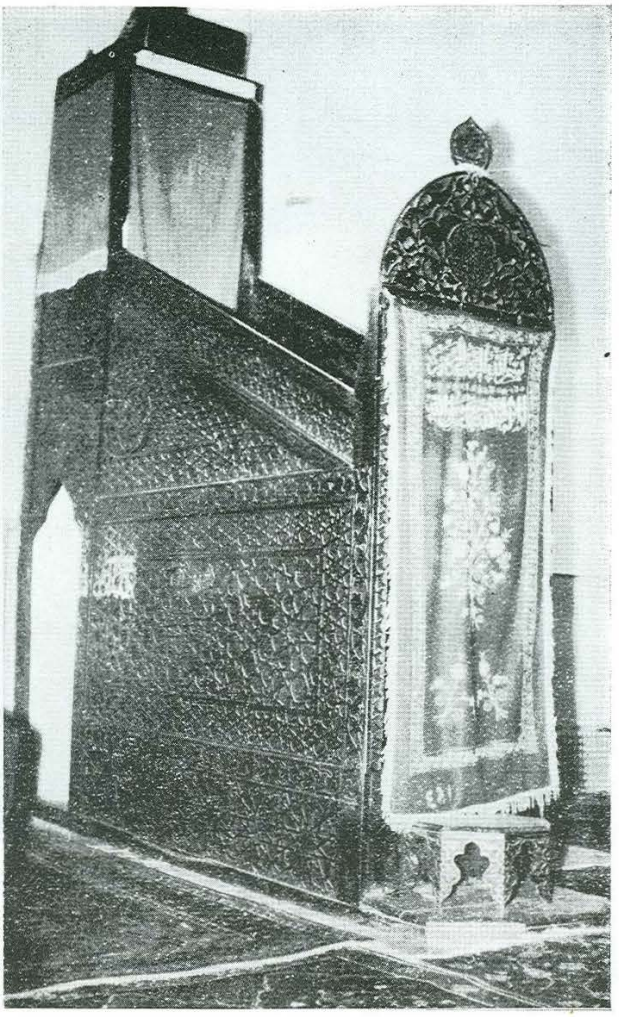
1192. R. : Küre'de Hoca Şemsüddîn Câmi'i

1194. R.: Küre'de Hoca Şemsüddîn Câmi'i mihrab solunda çini Kâ'be levhası

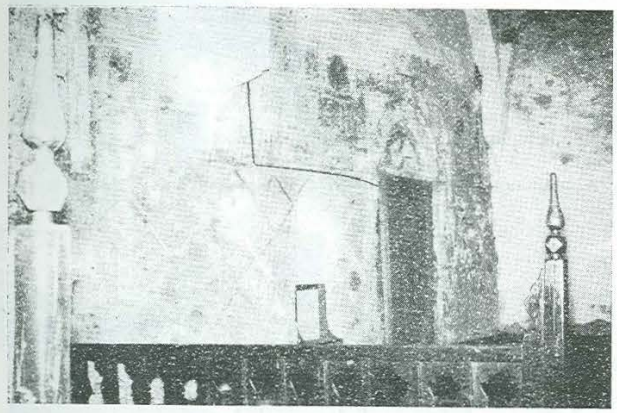
1196. R.: Küre'de Hoca Şemsüddîn Câmi'i kapısı

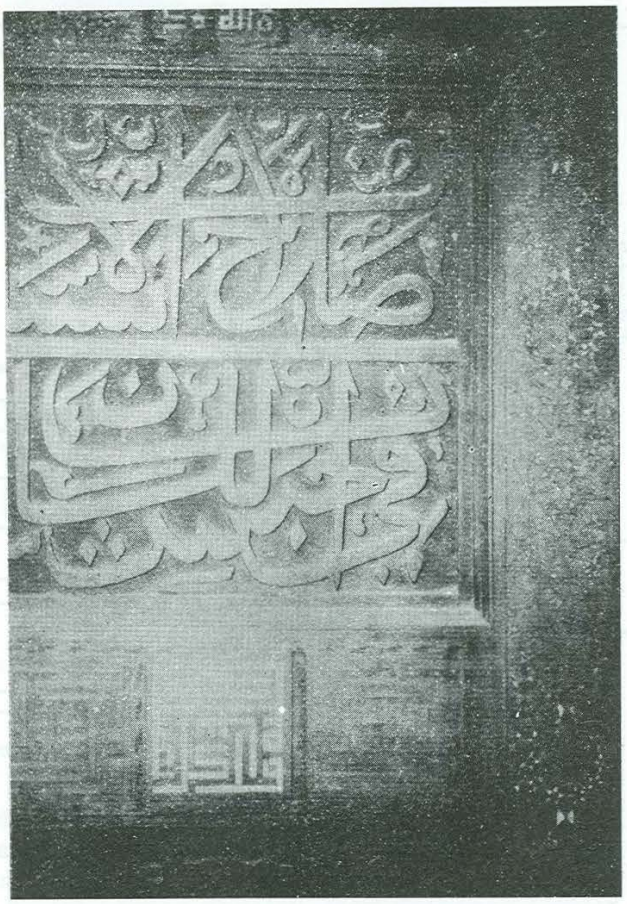
1195. R.: Küre'de Hoca Şemsüddîn Câmi'i minberi

yukarısında bir üstlük ki, cem'an, 10 altlık 7 üstlük pencere câmi'i aydınlatır. Pencere 'adedi az olduğundan câmi' oldukca loşdur. Bugünkü mihrab gotik nisbetinde sipsivri bir yaşmak kemeri ile hendesî kabartmalı ayna etrafında, geniş bir çerçeveden mürekkebdir. Böyle sivri kemer olamaz. Esâsen yanında beş sıra diş ile de uyuşamaz. Aslında burada beş sıra istalâktit varken, bozulmuş, istalâktitler ihyâ olunamayarak; yerine böyle pek uydurma bir şey yapılmışdır. Hendesî kabartma bu çirkinlik üstünde öksüz kalmakdadır, (1193. R.). Müelliflerce de bahsedilen mihrab solundaki çini levha 1087 târîhlidir. Cihâr Yâr-i Güzîn, iki def'a El-Hallâk'ül-bakıy, iki def'a Kelime-i Tevhîd ve çini levhalar, sular ve esas 'unsur olarak bir Kâ'be resminden mürekkebdir, Hacı Mustafa oğlu, küreci, ya'nî ma'denci Hüseyin Çelebi'nin hayrâtıdır ve Eşrefî tarîkından Süleyman tarafından yapılmışdır, (1194. R.). İki yerde rakam ve yazı ile 1087 (1676) târîhi vardır. Eşrefîlerin menşe'i İznik olduğundan, çinilerin de orada yapıldığı tahmîn olunabilir.

Minberin işciliği fevkal'âde, fekat nisbetleri ağırdır; yanlıklar tabiî'î olarak, basamakların meyline uydurulacağına, hemen kapı irtifa'ına kadar çıkan biri dar, biri geniş, iki mustatili tabladan sonra bir müsellesî kısım ve korkuluk yapılmışdır; büyük tablaların hendesî taksîmâtı onlu yıldız esası üzerinedir; aralarında rûmîli ve altılı yıldızlarla örülmüş hendesî kabartmalı iki su bulunmakdadır. Müsellesî yanlıkların ortasında ve kapı tâcında dörtlü توكلى على خالق kabartma yazısı bulunmakdadır. Tâc ve emsâlinden ayrılan bir tertible ilk yüksek basamağı teşkîl eden iskemle iki renkli rûmî kabartmalarla müzeyyendir. Külâhda bir husûsiyet yokdur, (1195. R.). Minber, eğer nisbetleri güzel olsa, hatîbin adım adım yukarı-

1198. R. : Küre'de Hoca Şemsüddîn Câmi'i son cemâ'at duvarları ve parmaklıkları

1197. R. : Küre'de Hoca Şemsüddîn Câmi'i kapısı

ya çıkdığını yükseldiğini, cemâ'atin bu hareketi gözleriyle ta'kıyb edebildiği, bu kullanış ve vazifeye göre ayarlanmış, emsâline uygun tabi'i şekilde olsa idi. Türkiye'nin en güzel eserlerinden biri denebilirdi.

Câmi'in tahta kapısı da pek güzeldir. Orta uzun tabla içi ve etrafı rûmilerle müzeyyen on 'aded altılı kurs ve tâli kollarıyle bezenmişdir; alt tablalar sırf rûmi kabartmalıdır. Üst tablalar ise yazılıdır. Üst başlıklarda kûfi Kelime-i Tevhid, sağ üst tablada صلاح الانسان في حبس اللسان solda لا اله الا الله Hadis-i Şerifleri, orta başlıklarda kûfi Âyet-i Kerimeler vardır, (1196, R.) Kapının serenleri fil dişi kakmalıdır, (1197. R.). Son Cemâ'at yerinin duvarları kabartma taksimâtlı ma'inler ortasında, alçı levhalarla örtülmüşdür, parmaklıkları kitâbeli ve uzun nizelidir, (1198. R.).

Binâ kâmilen geniş derzli kesme taş duvarla yapılmışdır; yüzlerde büyük bir i'tinâ görülmez. Minâre sağ köşede duvar üstünde ve içden kapılıdır. Şerefesi dört sıra istalâklitlidir, (1192. R.).

Son cemâ'at kısmı temâmen kapalıdır ve harim inşââtından ayrılmakdadır; taşları daha ufakdır. Bu son cemâ'at, bir târihde harâb olup yeni yapılmış olabileceği gibi, bi'l-iltizam harim kısmından başka tutulmuş da bulunabilir. Harab olmuş ise aslı da böyle duvarlı mı idi? Yoksa direk veyâ ayaklar üstüne kemerli bir revaklı mı idi? Ayağa ve kemere dâir bir iz görünmüyor; yapılış da devrine bir aykırılık belirtmiyor; son cemâ'atin hiç olmaması da kaabil değildir; bir kere kıble duvarında dış mihrablar ve alçı kaplama vardır; bunlar açık duvar da yapılamaz; sonra kubbeler de binâ ile tam bir âhenk içindedir. Bizim etrafı duvarlı olduğuna hükmedeceğimiz geliyor. Bu karara vardıran da iç ahşâb parmaklıklardır. Bunların devrinden olmaması için bir sebeb yokdur; bunlar zemânından olunca da, kapalı bir yer ister; açık revaklarda seki vardır; parmaklık olamaz.

Mihrab istikaameti cenûbdan şarka 22° dir; doğrusu 17° kadardır. Uzak ve ücrâ bir yerde tek başına olmasından dolayı Küre'ye bizzat gidemedik; Asistanımız Y. Mi'mâr Yusuf Ömürlü Bey rölövesini yapdı ve fotoğraflarını çekdirdi.

KÜTAHYA

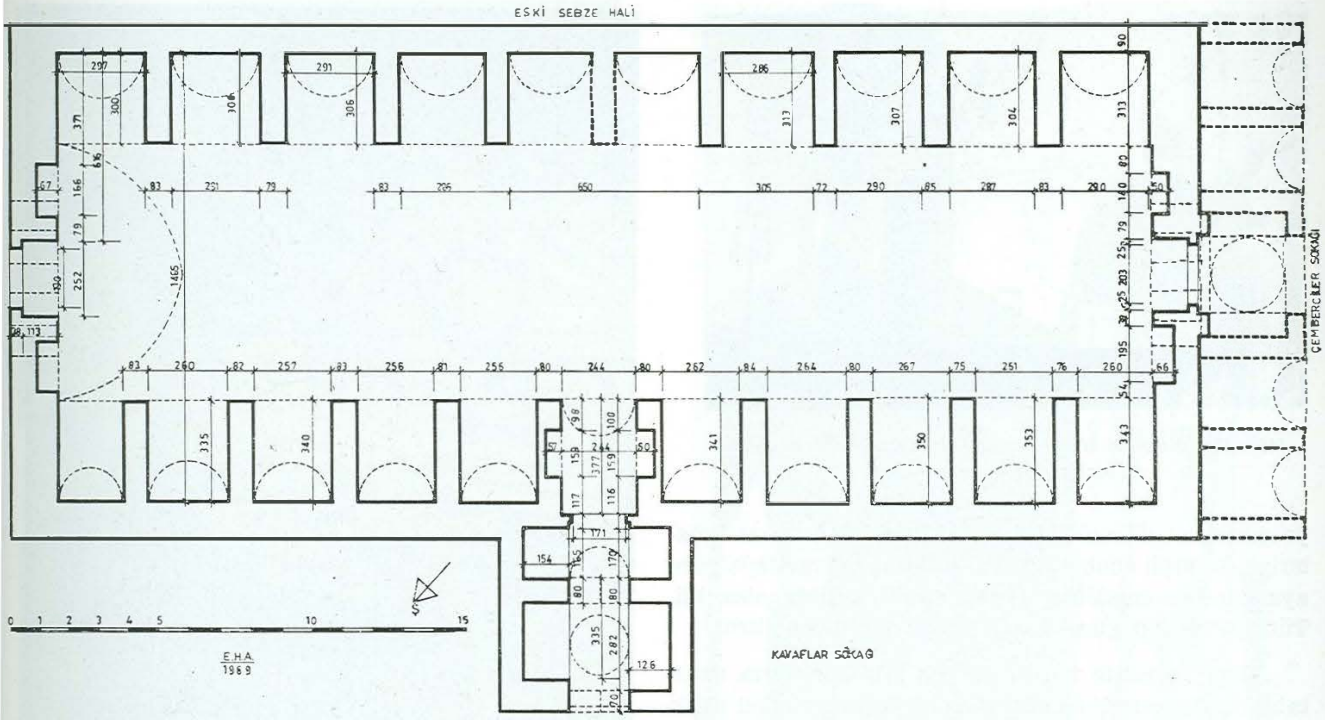
894. İshak Paşa Zâviyesi

Sadr-ı A'zam İshak bin İbrâhim Paşa'nın Kütahya'da Musallâ'da bir zâviyesi olduğu vakfiyesinin 103. satırında görülmekdedir, (1). Ankara'da yazdığımız hamamın îrâdı da buna vakıfdır. Bu zâviye şimdi yokdur ve bilinmemekdedir.

895. Gedik Ahmed Paşa Bedestanı

Kütahya'da Bedestan adıyle anıldığı için biz de o 'unvanla kaydediyoruz. Yoksa binâ bedestandan zi-

(1) Vehbi Tamer, İshak Paşa Vakfiyesi, a.ma., 7. sütun, 103. sat.

1199. R.: Kütahya'da Gedik Ahmed Paşa Bedestanı restitüsyon plânı

yâde çarşıdır; 20 dükkânlık ufak bir çarşıdır. Bedestan daha ziyâde toplu bir binâdır ve içinde tonozlu, önü açık dükkân hiç bulunmaz; buna mukaabil mahzenler bulunabilir ammâ, o da yokdur; Sandal Bedestanı gibi. Toplu bir binâ olmasından dolayı bu sonuncuya bir tarafdan bedestan denirken, Vakfiyede ilk ismi, Mahmud Paşa dükkânları diye geçmekdedir.

Fekat Kütahya'da Bedestan bulunmadığından, bunun bir vakıt o hizmeti gördüğünü, o yüzden de Bedestan adı takıldığını tahmîn mümkindir.

Bedestan'ın Gedik Ahmed Paşa vakfiyesinde ismi Arasta Dükkânları'dır. Evliyâ Çelebi buna Büyük Bedestan diyor, (1). Küçük Bedestan denilen şimdiki Bit Pazarı Demirtaş Câmi'i yakınındadır ve birinciye de uzak değildir.

İsmâil Hakkı Bey, Kütahya Şehri eserinde, Bedestan'ın üç kapısı olduğunu söyler (2). Onun ma'lûmâtı 1932 den evvele 'âiddir. Şimdi bir kapısı daha açıkdır.

Mahmud Akok Bey, bu binâya 'âid makalesinde birçok tafsîlât vermiş, bu arada binânın Bizans değil, Türk eseri olduğunu göstermeğe çalışmışdır. Buna hacet yokdur ve tereddüde yer bırakacak bir hâl de mevcûd değildir; kitablarımızı ta'kıyb edenler için bu hâl muhkem bir kazıyedir. Fekat müellifin şimâl-i garbî tarafında şimdi mevcûd olan kapının açıldığını ve şimâl ucundaki kapının yanında bulunan dükkânların, yol tevsî'i bahânesiyle yıkdırıldığını söylemesi bizi tenvîr etmekdedir, (3). Mahmud Bey bu dükkânların 1952 de yıkıldığını bildirir. Dördüncü kapı ise Mahmud Bey'in dediği gibi, 1928 den sonra değil 1932 deki İsmâil Hakkı Bey'in kaydını müte'âkıb açılmış olacakdır.

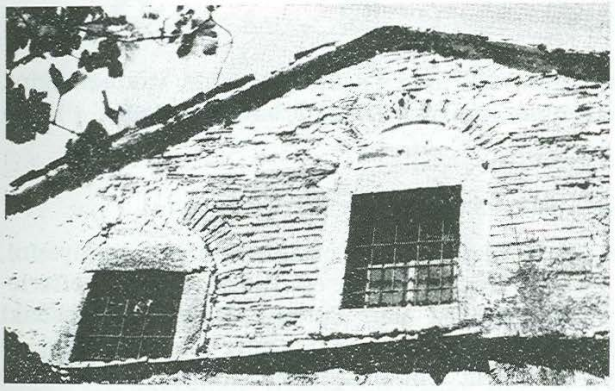
Binâ uzunlamasına bir çarşıdır, orta yolun cenûb-i şarkî tarafında dükkân sayısı 10, şimâl-i garbî yüzünde şimdi 8 ise de, kapı açılmadan evvel 10 dükkânın bulunması lâzım gelmekdedir. Bu dükkânların hepsi birbirine müsâvî değildir; Kavaflar cihetindeki dükkânların genişliğinden % 10 çalınarak medhale yer açılmışdır. Şimâl-i şarkıy tarafındaki kapı yanında 2 dolab ve eskiden 2 dükkân, cenûb-ı şarkıy medhâlinde de 4 dolab ve 2 dükkân bulunmakdadır. Şimâl-i şarkıy kapısının yanında dükkânların boş yere yıkıldığı görülüyor. Şimâl-i şarkıy ucu, Çenberciler, karşısı Yeni Hürriyet, yan medhalin bulunduğu sokak Kavaflar'dır. Açılan kapı Yeni Hâl'e bakmakdadır.

Binâda fazla bir husûsiyet yokdur; evvelce iki başındaki kapıların üstünde üçer pencereden başka bir yerden aydınlık gelmiyordu; tonoz gövdesine beşerden 10 dâne fener açılmışdır; bunlar ahşâb ile yapılmış muhdes fenerlerdir. Orta yolu örten kemer sivricedir; dükkânlar dâirevî tonozla örtülüdür. (1200. R.) Sa'düddîn Câmi'i karşısında Çenberciler Sokağı'ndaki medhali, (1201. R.) karşı ucda, Hürri-

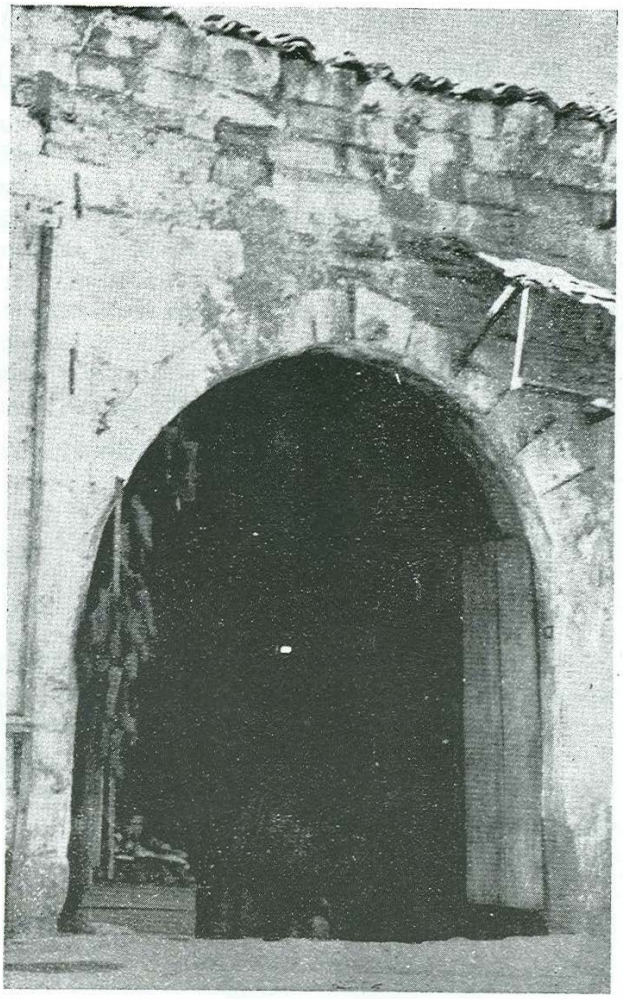
(1) Evliyâ, Seyâhatnâme, 9. C., 25. S.
(2) Uzun Çarşılıoğlu İsmâil Hakkı, Kütahya Şehri İstanbul, 1932, 147. S.
(3) Mahmud Akok, Kütahya'da Büyük Bedestan, III. Vakıflar Dergisi, Ankara 1946, 81-84. S.

1200. R. : Kütahya'da Gedik Ahmed Paşa Bedestanı cenûb-i garbî kapısı

1201. R. : Kütahya'da Gedik Ahmed Paşa Bedestanı şimâl-i şarkıy kapısı

1202. R. : Kütahya'da Gedik Ahmed Paşa Bedestanı şimâl-i garbî kapısı

yet Caddesi'ndeki kapıyı gösterir. İki tarafın altlıklarındaki pencerelerin bir tertibde olmadığı görülüyor. Birisinde orta pencere, diğer ikisinin arasına girmiş iken, karşı tarafda yanlardakinin üstü ötedekinin altıyle bir hizâdadır. (1200. R.) de kesilen dükkânların izleri görülmekdedir. Yanında çıkıntı olarak kalan bitişik dükkânlar 20 seneden beri dururken, Bedestan'a 'âid olanların neden yıkıldığı anlaşılır iş değildir. Çünki kör kazma sayısız eski eserlerde pervâsız işlerken, husûsi mülkiyetde olanlar kendilerini koruyabiliyor. Eski eserin ise her türlü tahribâta açık olduğu, tahrîb edilmesi lâzım geldiğinin telkıyn edildiği; bir kere yıkmak istenince, karşı duranların binbir çirkin imhâma ma'rûz bırakıldığı bir hakıykatdır. Binâ döşemesinde, uzun mihverde şarka doğru 20 sm. lik bir meyil vardır. 'Arzâni meyil daha fazladır.

Binâ moloz taşıyle yapılmış, ba'zan üçlü, ba'zan dörtlü hatıllar gayr-ı muntazam atılmış, ba'zan da garb-ı cenûbi ucundaki gibi, kütle hâlinde tuğla kullanılmışdır. Binânın üstü bugün kiremidle örtülüdür.

Kavaflar cihetinde kapı bir çıkıntı teşkîl eder; bu hizâda tonozlu dükkânlar bulunmuş olması ve bunların Gedik Ahmed Paşa vakfına 'âid bulunması muhtemeldir. Şimdikiler derme çatmadır, bir ip ucu vermemekdedir.

— Lamya; Bak : Ezdin

LİVADYA

896. Gaazi 'Ömer Bey Câmi'i

Mora Fâtihi Turhan Bey'in oğlu 'Ömer Bey de, babası gibi, Tesalya ve Mora'da devamlı cihadda bulunmuş büyük bir gaazîdir. Turhan Bey'in Yenişehir ve Tırhala'daki câmi' ve hayrâtını II. Sultan Murad devrinde, Kırk Kavak'dakini de bu cildde yazmışdık. 'Ömer Bey'in Türbesi ve asıl câmi'i Malkara'dadır; 'askerî ve siyâsî hayâtı Fâtih devrinde geçdiği hâlde, irtihâli ve bu son câmi'i II. Bâyezıd devrinin başlarındadır. Anlaşılan tekaa'üd olup, sülâlenin mâlikâneleri olan Paşa Yiğid ve Kırk Kavak köylerine pek yakın olan Malkara'ya çekilmiş, eserlerini yapdırmışdır. Livadya'daki câmi'i ise, Fâtih Devri'nde orayı zabtetdiği zeman binâ etmişdir. Bu yazacağımız câmi', Atina'nın garb-ı şimâlîsinde, kara yoluyle 120 km. mesâfede ve Korent Kanalı'na yakın olan Livadya şehrindedir. Evliyâ, bir sert kaya üstündeki kal'ede ev olmadığını, varoşunda 7 müsliman 6 hırıstiyan mahallesi olduğunu yazıp 'Ömer Bey Câmi'in çarşı içinde ve küçük olduğunu yazar, (1).

Mahallinde yapdığımız tahkıykatda câmi'in şimdi mevcûd olmadığı öğrenildi.

LOFÇA

897. Fâtih Câmi'i

Sofya'nın 160 km. şark-ı şimâlîsinde olan bu kasabaya Bulgarlar Lovetsdh - Loveç diyorlar. Buradaki Hünkâr Câmi'i nâmiyle bir Fâtih Câmi'i varmış; 22 mahalleden 16 sı islâm, gayrısı hırıstiyan, yahudi ve kıptî imiş, (2). Bu câmi'in şimdi bulunmadığını, 30 câmi'den yalnız ikisinin bırakıldığını, onların Hacı Hüseyin ve Aynalı Câmi'i isimlerini taşıdığını, Bulgaristan (Büyük Müftîsi) Âdem Efendi mektubunda bildirmekdedir. Bu câmi'in 1945 senelerinde ayakda olduğu oraları bilenlerden ayrıca yapdığımız tahkıykatdan anlaşılmakdadır.

MALKARA

898.. Fatma Hâtûn Mescidi

Tayyib Bey eserinde, Fatma Hâtûn Mescidi'ne Esenlu adlı, 150 akçe hâsıllı çiftliğinin vakfedildiğini, 860 târîhlerinde II. Sultan Murad'ın hükmüyle İmam Dâvûd'un tasarruf etdiğini bildirmekdedir, (3). Bu mescid mevcûd değildir.

899. Turhan Bey Câmi'i, 900. Turhan Bey Medresesi, 901. Turhan Bey Kervansarayı

Turhan Bey'in Trakya'ya 'âid 859 Muharrem sonları (1455 Kânûn-i Sânî ortaları) târîhli vakfiyesini, Kırk Kavak Köyü'ndeki hayrâtında yazmışdık. 'Aynı mealde, Tayyib Bey'in eserindeki Tahrîr Defterleri'nden de ta'kıyb kaabildir, (4). Esas te'sîs ve türbesi Kırk Kavak'da olan Turhan Bey'in Malkara'daki bu câmi'i, medrese ve kervansarayından şimdi eser yokdur. Ona mukabil oğlu 'Ömer Bey'in Câmi'i ve Türbesi mevcûddur; belki 'imâret vesâiresî de vardı. 'Acabâ, meselâ Timurtaş'larda olduğu gibi vakıflar tevhîd olundu da, oğul babanın hayrâtı yerine kendininkileri mi yapdı? Bu pek mümkindir. Fekat bu intikaali gösteren bir vesîkaya rastlanmadı.

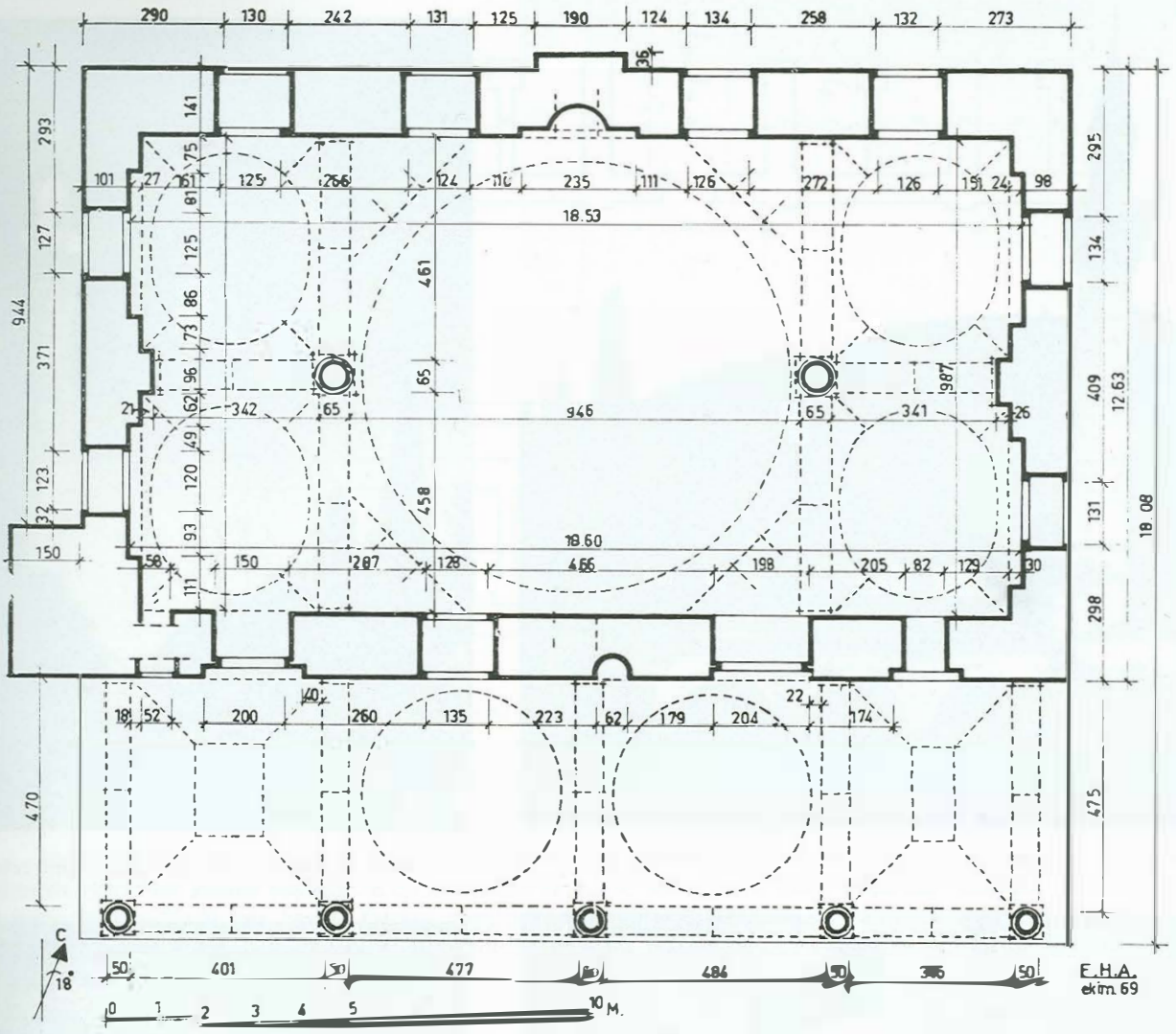
'Ömer Bey'in vefâtı 908 (1502 — 1503) dedir.

MANASTIR

902. Dâvûd Paşa Bedestanı

Sadr-ı A'zam Dâvûd Paşa'nın Manastır'da 3400 akçe îrâdlı bir Bedestan ve bitişiğinde dükkânları olduğu vakfiye kaydından anlaşılmakdadır, (5). Bu Bedestan'ın bahsi, Manastır'a dâir olan hiç bir eserde, meselâ çok eskiden, 1327 (1911) de yazılan Manastır Vilâyeti'nin Târihçesi risâlesinde geçmez, (6).

(1) Evliyâ, Seyâhatnâme, 8. C., 232. S.
(2) Evliyâ, Seyâhatnâme, 6. C., 163. S.
(3) Tayyib, a.e., 269. S.
(4) Tayyib, a.e., 340-342. S.
(5) Ö.L.B. — E.H.A., a.e., 342. S.
(6) Mehmed Tevfik Bey (Binbaşı), Manastır Vilâyeti'nin Târihcesi, Manastır 1327.

1204. R. : Manisa'da Çeşnigîr Câmi'i plânı

MANİSA

903. Çeşnigîr Câmi'i

Câmi' Manisa'da Zahîre Pazarı taraflarındadır. Yanları dört beyzî kubbe ile genişletilmiş, iki ayak üstüne, tek kubbelidir. Revâkı tek 'adedli olmayıp dört açıklıklıdır; buna sebeb kapının ortadan tek değil, yanlarda çift olmasıdır.

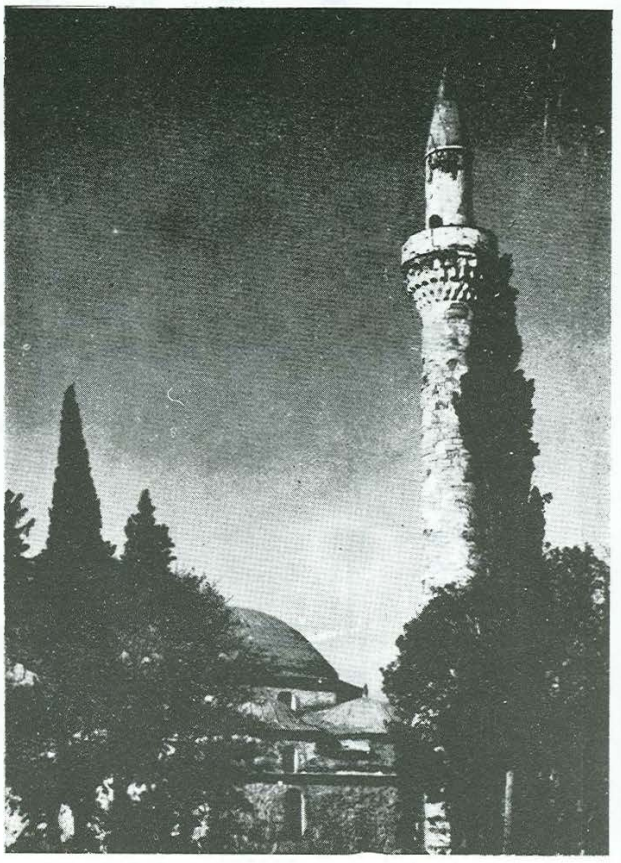
Câmi'in târîhi kitâbesinden belli olmakdadır; binâ pek çok ta'mîr geçirmişdir; arka ve yan yüzler eski hâlini muhâfaza ediyorsa da, revak ve kıble duvarı ta'dîlât görmüşdür. Câmi'in içinde de hiç bir husûsiyet kalmamışdır; mihrab bir çukurdan 'ibâretdir, minber uydurma bir şeydir. Kıble duvarında ve revakda yapılan değişiklikler bir XIX. 'asır işidir. Ondan evvel de kurşunların ta'mîri için, Nif (Kemal Paşa) yolunda bir köprü ile berâber, bir sâhib-i hayrın 500 kuruş gibi mühimce bir meblâğ ayırdığı bir Dîvân hükmünden anlaşılmakdadır; Târîhi Cemâziyü'l-Âhir 1107 sonları (Kânûn-i Sânî 1691 başları) dır, (1).

Câmi'in 9.5 m. luk kubbesi sekiz köşe kaa'ideye, ve düz müstevî köşeliklere basar, (1204. R.). Sekiz köşenin her dıl'ında bir kasnak penceresi bulunmakdadır. Pencerelerin yukarısındaki iki sıra kubbe özengisinde ve müstevî köşeliklerin, kemerlerin etrafında da silmeler vardır. Yukarıki iki silme ortasında ufak, pencereler ortasında daha büyük dâirevî kurslar bulunmakdadır. Bunların hepsi sonraki ta'mîrlerde yapılmışdır. İki yandaki sivri kemerler 65 sm. lik direklere oturur. Yanlarda büyük kuturları 4.60, küçükleri 3.40 olan uzun nisbetli beyzî dört kubbe vardır. Bunlar yedirme ile yapılmış yesârî satıhlara oturur. Bu satıhların fasl-ı müştereki bârizdir. Osmanlı mi'mârîsinde beyzî kubbe enderdir. Üç şerefedekilerin zelzeleden sonra tekne tonozlar yerine yapıldığını yazmışdık.

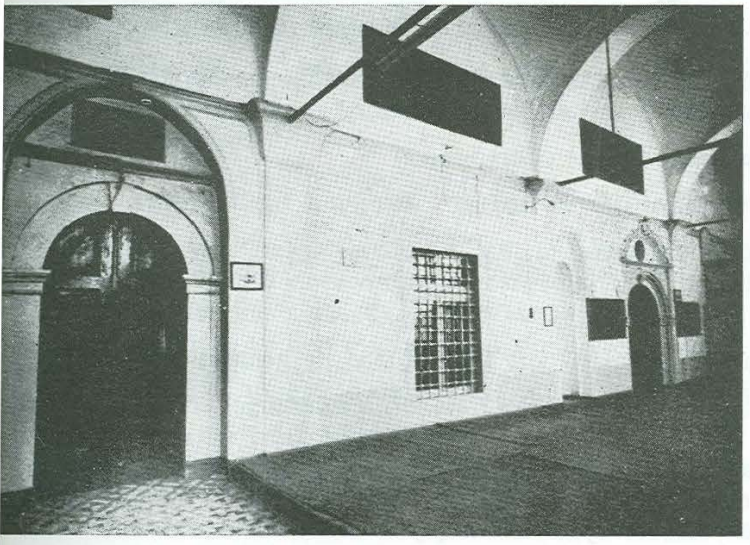
(1) Muzaffer Erdoğan, a.ma., 172. S.

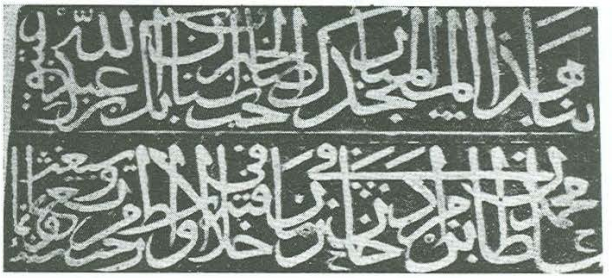
R.: Manisa'da Çaşnigîr Câmi'i cebhesi ve yan tarafa eklenen kütuonane

1206. R.: Manisa'da Çaşnigîr Câmi'i yan cebhesi

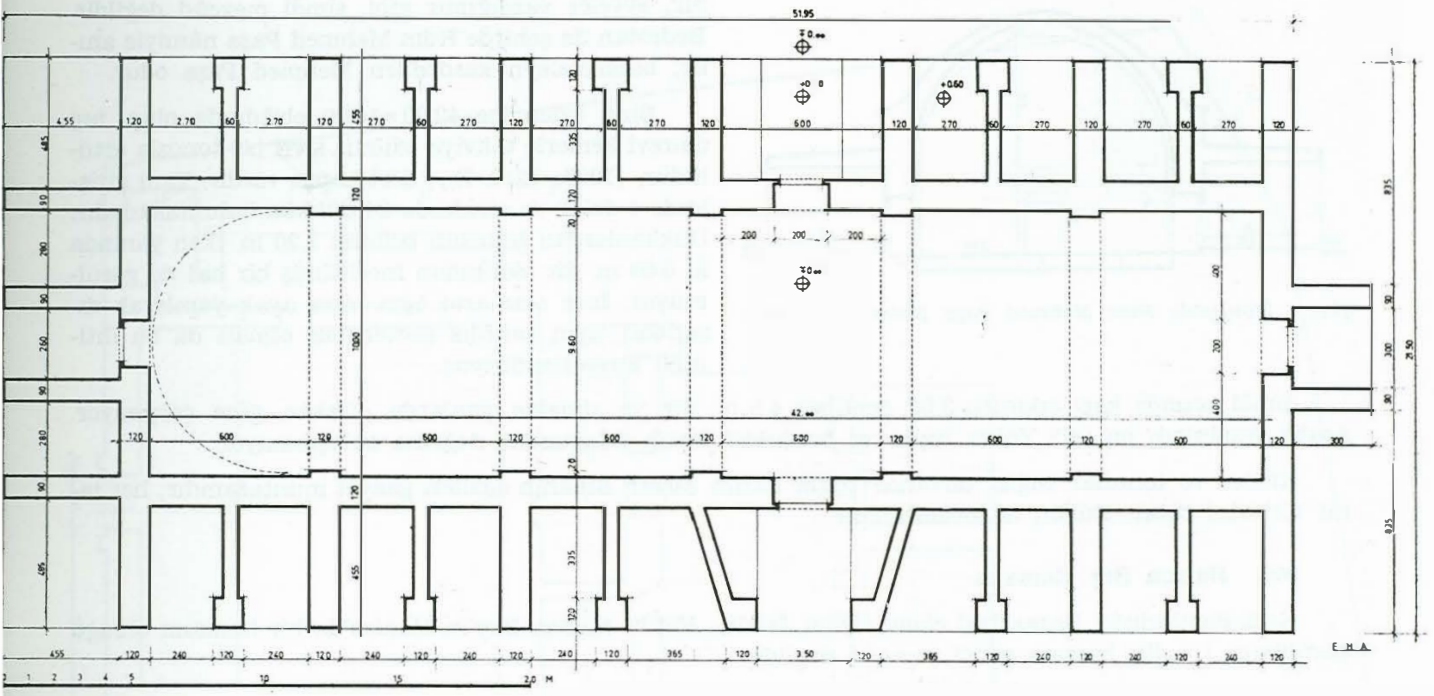
1207. R.: Manisa'da Çaşnigîr Câmi'i revak içi

1208. R.: Manisa'da Çaşnigîr Câmi'i kitâbesi

Bu beyzî tarafını bırakırsak, câmi'in plânı, İstanbul'daki Zincirli Kuyu'daki 'Atîk Ali 'Paşa Câmi'ine pek benzer. Fekat orada ortada tek kapı, tek 'adedli bir revak yapıldığından, binâda bir muvâzene manzarası olduğu hâlde burada göz gayr-i ihtiyârî câmi'in merkezini, ortasını aramakta, nereden gireceğini birden bilememekdedir. Zîrâ câmi'in iki kapısı ve dört açıklıklı bir revakı vardır; binâen'aleyh birer dehlize girilir; sonra havalı ve ferah büyük kubbe altına geçilebilir, ammâ neden sonra, Resminden de bu hâl sezilmekdedir; (1205. R.). Resmin solundaki kütübhâne, kitâbedeki ta'miyesine nazaran 1186 da yapılmış, câmi'e bitişdirilmiştir.

Revak içi sıvanmış, kapı kemerlerinin biri yuvarlak, biri sepet kulpuna benzer kemerlerle yapılmışdır, (1207. R.). Direkler ve başlıkları da sıva ile örtülmüşdür. Bu direk başlıklarının bir yangında yanmış olmaları lâzımdır. Revakın iki yanı evvelce açık iken sağ tarafdaki bir duvarla kapatılmış, sol taraf ise Kütübhâne tarafından örtülmüşdür. Kütübhânenin altlı üstlü dört penceresi revaka açılır. Revakın iki orta gö-

1209. R.: Manisa'da Rum Mehmed Paşa Bedestanı plânı

zünde kubbe yanlarda tekne tonoz vardır. Bütün revak içi ampir bir tarza sokulmuşdur; revak saçağı da o devrin iri kepçe saçağıdır.

Binâ hatılsız moloz taşıyle yapılmış, köşelere eski kesme taşlar kullanılmışdır. Dört köşe minâre kaa'idesi iki tuğla bir kesme taşladır. Küp mihrablarla süslü, sekiz köşe olub baklavalı kuşakla gövdeye geçilmişdir. Gövde çürük bir kesme taşdan yapıldığından son senelerdeki bir ta'mîrde ince bir sıva ile örtülmüşdür; yine de düşen yerlerde taşlar görünmekdedir; biz 20 sene evvelki kesme taş hâlini gösteren resmini koyuyoruz, (1206. R.).

Saçaklar altlarda tek, büyük kubbede iki sıra kirpidir. Mihrabın arkasına iki payanda dayatılmışdır.

Pencere söveleri çürük bir kum taşıdır. Câmi'in hazîresi genişdir. Pek çok kabir taşları arasında Kapdan Paşa'nın kallâvîli, Mısır'da Dâr'üs-Sa'âde Ağası Vekîli Osman Paşa'nın 1190 târîhli lahdi de bulunmakdadır.

Mihrab istikaameti cenûbdan şarka 18° dir; doğrusu 36° olacakdır.

Kitâbe: Sol kapının üstünde 43×83 e'âdında 2 satır 'arabcadır:

١ ـ بناء هذا المسجد المبارك صاحب الخيرات سنان بك بن عبد الله العتيق ٢ ـ سلطان محمد خان بن مراد خان فى زمان خلافته فى اواسط رجب من سنه تسع و سبعين وثما نمايه (1)

Câmi' Receb 879 ortaları (Teşrîn-i Sânî 1474 sonlarında) Sinan Bey tarafından yapdırılmışdır. Bu Sinan Bey, Sicill-i Osmânî'de bahsi geçen, Çaşnigîr ve sonra Aydın Beyi olan zâtdır (2).

904. Rum Mehmed Paşa Bedestanı

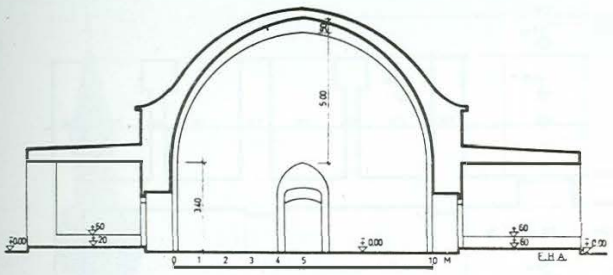
Kasaba bedestanlarının büyüklerinden sayılır; hâricî dükkânları orta çekirdeği ile Bedestan vasfını hâizdir. Kütahya'da gördüğümüz Gedik Ahmed Paşa Çarşı-Bedestanı, dükkânlar içeride olduğundan, bir çarşı-sûk şeklinde idi. Burada, meselâ Tire ve Tekirdağı Rüstem Paşa Bedestanları gibi, dükkânlar açık olduğu zeman da kapanabilen orta çekirdek, bir bedestanın muhâfaza vazîfesini görebilir. Tire Bedestanı daha büyük ve iç mahzenleri hâvî olduğu hâlde bu, Tekirdağı'ndaki eşine çok daha yakındır.

Bu Bedestan'ın bir tapu kaydı Evkaf Kuyûd-ı Kadîmesi'nde mevcûd bulunmakdadır; Rum Mehmed Paşa'nın vakfiyesi bulunamamışdır. *"Evkaaf-ı Tire der Livâ-i Aydın Câmi'-i merhûm Mehmed Paşa der Bâdemiye Bezzazistan der nefs-i Mağnisa ma'a dekâkîn der etraf Bezzazistan ki hâliyâ ol zemîn dahî mukaata'aya virilüp dükkânân olmışdır fî küll-i şehr 700 fî sene 8400 hâliyâ"* (3). Bâdemiye'deki câ-

(1) İsmail Hakkı (Uzan Çarşılıoğlu) Kitâbeler, İstanbul 1929, 80. S. Yalnız min kelimesi noksandır.

(2) Mehmed Süreyya, a.e., 3. C., 104. S.

(3) Ev.K.K., 617. def., 84. S.

1210. : Manisa'da Rum Mehmed Paşa Bedestanı makta'ı

mi', evvelce yazdığımız gibi, şimdi mevcûd değildir Bedestan da şehirde Rum Mehmed Paşa nâmiyle anılır; binâen'aleyh kasdedilen Mehmed Paşa odur.

Binâ içden içe 42.00×10.00 eb'âdında olup, beş dâirevî kemerle takviye edilmiş sivri bir tonozla örtülüdür, (1209., 1210. R.); dört kapısı vardır. Yani girişlerde 4 dolab ve etrâfında 24 dükkân bulunmakdadır. Dükkânlardan birisinin bölmesi 1,20 m. iken yanında ki 0.60 m. dir. Sonradan inceltilmiş bir hal de görülmüyor. İnce olanların ağzı birer ayak yapılarak dışarıdan 'aynı kalınlık gösterilmiş olması da bu ihtimâli kuvvetlendiriyor.

Şimâl ucunda kapı çıkıntısı 3.00, cenûbda 4.5 m. dir ve şimalde yanlarda dükkân göze çarpmıyor. Acabâ yapılmadı mı idi? Yoksa böyle mi bırakıldı? Sıvalı olduğundan doğrusu anlaşılamıyor.

Kemer ve tonozlar tuğla, duvarlar tuğla hatıllı taşdır. Binânın ölçüleri gaayet muntazamdır; her taraf birbirini tutar. Bugün de Bedestan'dır.

905. Hamza Bey Hamamı

Kadı Sicillerinde, Bursa'daki câmi' sâhibi, İzmir Fâtihi Hamza Bey'in Manisa'da bir hamamı olduğu görülüyor, (1). Bu hamam şimdi mevcûd değildir.

MARKOVA

906. İsfendiyâroğlu İsmâil Bey Câmi'i

Son İsfendiyâr Hükümdârı İsmâil Bey'in Filibe'nin 20 km. cenûbunda Markova Köyü'nde bir câmi'i vardır. İsmâil Bey, Fâtih tarafından yurdluk olarak verilip, parasıyle satın aldığı erâziyi de ilhak ederek büyütdüğü Markova Köyü'nü 2 Muharrem 872 (3 Ağustos 1467) târîhli vakfiye ile evlâdiyelik vakfetmiş, buna Filibe yakınında Değirmen Deresi'ndeki iki değirmeni de Cemâziy'ül-Âhir 882 sonları (Teşrin-i Evvel 1477 ortaları) bir zeyl höccet ile 'ilâve etmişdir. İşte İsmâil Bey Câmi'ini de bu köyde kurmuşdur. Bundan başka olan Filibe'deki mescidini daha evvelce yazmışdık.

Şevvâl 876 başları (1472 Mart ortaları) bir vakfiye, Cemâziy'ül-Âhir 882 (Teşrîn-i Evvel 1477 ortaları) târîhli bir höccet ile de Kara Reîs Kariyesinde, Kırk Pınar Nehri üzerindeki iki değirmeni zamm etmişdir, (2).

İsmâil Bey'in şeceresi şöyledir : İsmâil Bey ibni Sultan'ül-Mu'azzam İbrâhim Bey bin Hâkan'ül-A'zam İsfendiyâr Bey, bin Bâyezıd Bey, bin Emîr 'Âdil Bey, bin Ya'kub Bey, bin Sultan Şemsüddîn Candâr, bin Melik Alp Aslan'dır, (3). İsmâil Bey bu hayrâtı için 35.000, 20.000, 7.000 dirheme satın aldığı قرجه Karcama Nehri üzerinde, Kadı Kariyesindeki üç değirmen ve mukaabilindeki iki evde iki pirinc dingi ve bir ev, ahır, bağ ve bağçe ile, Hacı Halil Köyü'nde كويس vâdîsi suyu üstünde iki değirmen ve civarlarındaki erâzîyi, hukuk, âlât ve esbâbıyle vakfedib bu değirmenleri işletip gece gündüz mukayyed olan müstecire günde 7 dirhem bırakmakdadır. Günde 10 dirhem tevliyete, 5 dirhem ile bir müd pirinç ve 3 müd buğday mescid imamına, 3 dirhemle 1/2 müd pirinç ve 2 buğday müezzine, günde 1 dirhem de hasır ve yağa ve îrâd fazlası su arklarının bakımına, câmi'in ta'mîrine ayrılmakdadır. Mütevellî evvelâ kendisi, sonra oğlu Hasan Bey ve evladı olacakdır. Yukarıda yazdığımız gibi, bu vakfa Kara Reîs Köyü'ndeki Kırk Pınar Deresi üstünde 2 değirmeni zammetmekdedir.

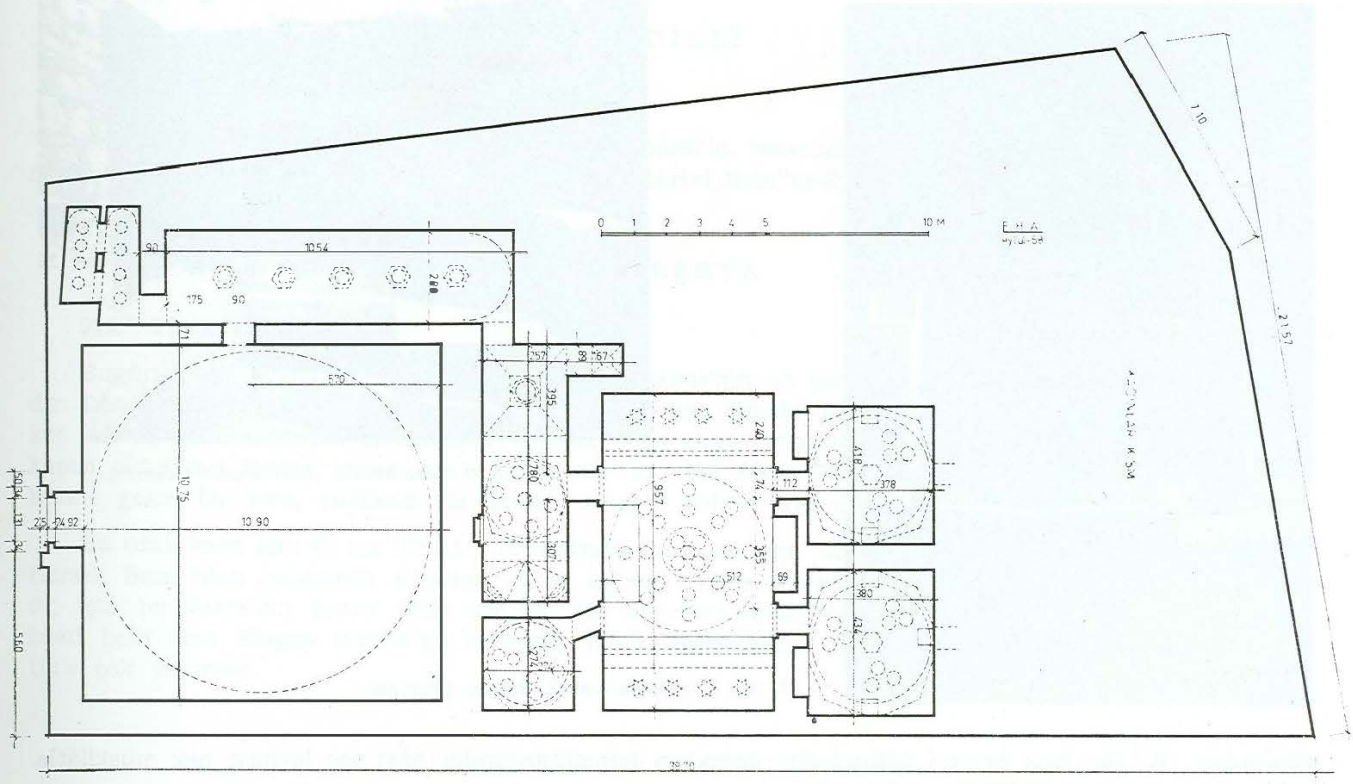
Tayyib Bey'in nakletdiği tapu defterinde câmi' vakıflarının muhâsebesi yokdur. Yalnız evlâdiyelik Markova Köyünün hâsılının 27500 akçe olduğu görülüyor. Bir de İsmâil Bey'in kardeşi Mahmud Bey'e Fâtih tarafından temlîk edilen Mûsâ Beğlu Köyü hediye edilmiş; o da bunu vakfetmişdir. Parası ile de Yeraklu, diğer ismiyle 'Azîzlu Köyü'nü satın alıp 'ilâve ederek iki köyün 10.500 akçe hâsılını zâviyesine vakfetmişdir. İsmâil Bey'in 'amcası ve Çelebi Sultan Mehmed'in dâmâdı Kaya Bey Malkara'da bir kervansaray ile Bursa'da bir hamamı bu câmi'e vakfetmişdir, (4). Pek güzel bir eser olduğu evvelce görenlerce söylenen bu câmi' şimdi yokdur.

(1) B.K.S., 69. def., 169. S. 960. senesi.

(2) Tayyib, a.e., 269-277 S. larda fotoğraflarıyle mündericdir. Ayrıca 328-330. S. da Tapu Defteri hulâsaları vardır.

(3) Halil Edhem Bey, Düvel-i İslâmiye, 307. S. da, İsfendiyâr Bey'in babasını Kötürüm Bâyezıd denilen emîrin kardeşi Mahmud Bey olarak göstermiştir. Bâyezıd Bey'in bu silsilede oğlu gözükmüyor, sâde kızı vardır.

(4) Tayyib, a.e., 328-330. S.

1211. R. : Merzifon'da Fâtih Çifte Hamamı plânı

MERZİFON

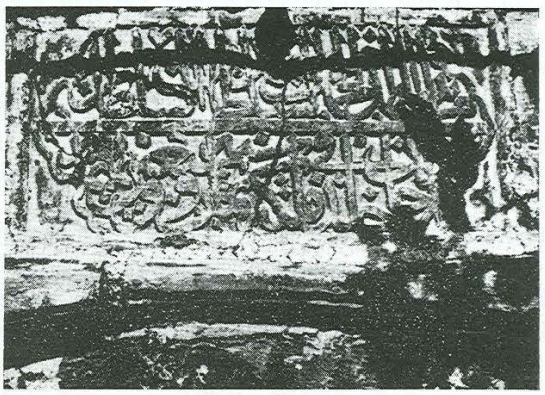
907. Fâtih Çifte Hamamı

Merzifon kasabası çarşısında, büyük cadde üstünde Fâtih Sultan Mehmed'in bir hamamı olduğu kitâbesinden anlaşılmakdadır. Hamam çiftedir; kadınlar kısmına girmek mümkin olmadı. Erkekler tarafının soğukluk duvarlarının kalınlığı kâfi olmasına rağmen, kubbe ile örtüldüğüne dâir bir işâret yokdur. Mahallî rivâyet de çatılı olduğu merkezindedir. Soğukluk 10.75×10.50 eb'âdında olup fenerli, sekiz köşe bir çatı ile örtülüdür; içinde hiç bir husûsiyet ve zarâfet yokdur, (1211. R.). Soğukluğun solunda bir kapıdan uzun bir geçidle ılıklığa geçilmekdedir. Bu dehliz beş tepe camiyle aydınlanır. Ilıklık, bir tekne tonoz, bir kubbe ve şemseli bir yarım kubbe ile örtülüdür; tepe camlarının tevzî'i lâtîfdir. Sıcaklık göbek taşı yeri bir kubbe ve yan eyvanla kaplı olup, eyvanların tonoz özengilerinde ve köşelerindeki sarkmalarda oldukca güzel istalâktitler vardır. Kubbenin eteğinde de bir sıra bâdem bulunmakdadır. Göbek taşında, biri geride, ikisi ileride 3 halvet bulunmakdadır. Gerideki ufak halvet sekiz köşe kaa'ideye oturur. Diğerlerinin mesnedi on iki dılı'lıdır. Bunların da tepe camı tevzî'âtı dilberdir. Kurnalarda zarif istalâktitler vardır.

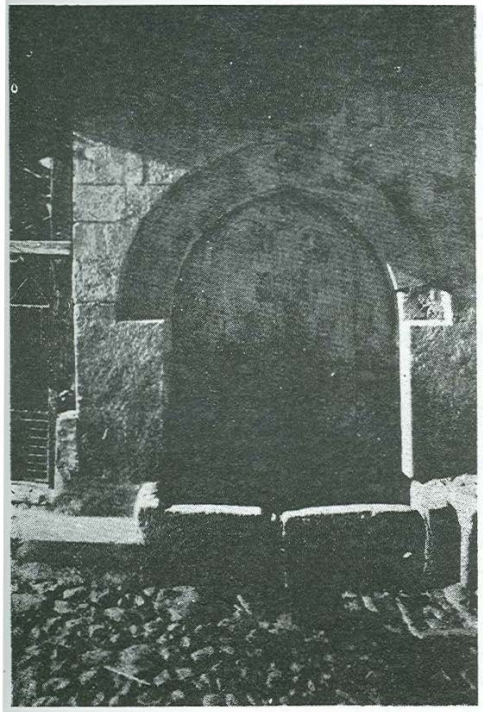
Hamam temâmen moloz taşıyle yapılmışdır; dış tarafları kaba sıvalar altında gizlidir; hâricden bakıp içerinin letâfetini anlamak mümkin değildir. Dışarısı perîşan bir hâldedir; (1212. R.). Kapı kemeri

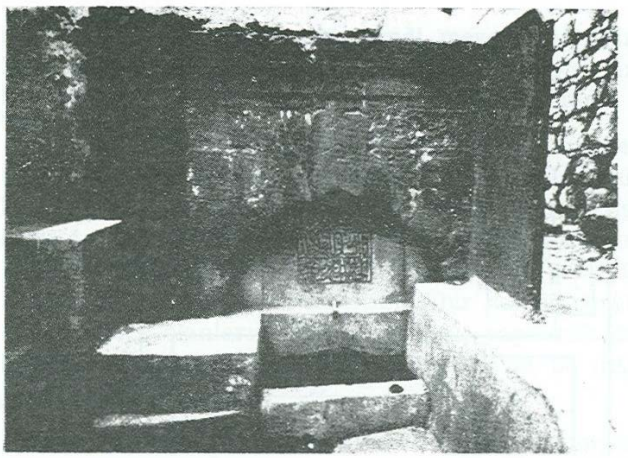

1212. R. : Merzifon'da Fâtih Çifte Hamamı

1213. R. : Merzifon'da Fâtih Çifte Hamamı kitâbesi

1215. R. : Merzifon'da Hacı Yûsuf Çeşmesi

1214. R. : Merzifon'da Bozacı Çeşmesi

yıkılmışdır. Kitâbe kapı kemeri üstündedir; önündeki hamamın ismini hâvî saç levhayı pek müşkilâtla kaldırıp bir fotoğraf alabildik; (1213. R.).

١ ـ امر بيناء هذا الحمام السلطان محمد بن السلطان ٢ ـ مرادخان خلد ملكه سنه ثمان وسبعين وثمانما ئه

Kitâbeden hamamın 878 senesinde Fâtih Sultan Mehmed tarafından yapdırıldığı anlaşılmakdadır.

908. Bozacı Yusuf Çeşmesi, 909. Hacı Yusuf Çeşmesi

Merzifon'un İç Mahallesi'nde eskiden kalma ve kitâbeleri üstünde, çeşmeler hâlâ mevcuddur. Bunlardan Çelebi ve II. Murad devrinde olanları yazmışdık. Çeşmelerin bir şehre verdiği ferahlığı ve kazandırdığı târihî hüviyeti anlatmak bakımından ne kadar ehemmiyetli olduğunu bunlar gösteriyor. Bunların birisi şehrin Amasya tarafı medhâline yakın, Bozacı Câmi'inin karşısındaki Bozacıoğlu Hoca Bedrüddîn'in 856 (1452) de yapdırdığı çeşmedir; Kitâbesi 30×74 eb'âdında 2 satırdır, (1214. R.). Dîğeri şehrin iç mahallesinde Çukur Şadırvan denilen, Hacı Yûsuf'un 868 (1463) de yapdırdığı çeşmedir, (1215. R.). Kitâbesi üç satır 'arabcadır.

MİZESTRE (Mistras)

910. Fâtih Câmi'i, 911. Fethiye Câmi'i

Mora'da Atina'nın kara yoluyle 285 km. cenûb-i garbisinde olan Isparta'nın hemen garbında, kaya bir tepe üstünde olan bu kasabaya Evliyâ Çelebi, ba'zılarınca Misestre de dendiğini, fekat tapu defterinde Misehor yazıldığını, kal'enin Fâtih Sultan Mehmed tarafından Venedik Krallığı'ndan (?) alındığını bildirir. Evliyâ'ya göre, aşağı kal'eleriyle berâber üç kat hisar olup, iç kal'enin üç kapısı vardır; Garb Kapısı içinde, kal'eyi alır almaz Fâtih'in secdeye kapandığı yere (Fâtih Mehmed Hân) Makaamı denmekdedir ve iç kal'e içindeki Fâtih Câmi'i (Tarz-ı Kadîm) minâresizdir. Bu iç kal'ede Evliyâ bir de Ak Şemsüddîn Makaamı göstermişdir.

Aşağı Kal'e geniş imiş, sekiz kapısı bulunuyormuş; içinde de 7 câmi' mevcudmuş, Fethiye Câmi'i de Fâtih yapısı imiş. Evliyâ bundan sonra bir medrese, bir hamam, dört handan vesâireden bahseder, (1). Prof. Semâvî Eyice Bey ise Sotiriu'dan naklen, Lâtinlerden Villehardouin tarafından bir şato yapılıp şehrin kurulduğunu, 1259 da kal'enin Bizanslılara geçip Isparta'dan hicret edenler tarafından varoşun büyüdüğünü, Fâtih'in Mora prenslerinden aldığını, Mora eyâletinin merkezi olduğunu, şehrin 1687 den 1715 e kadar Venediklilerce işgaal olunduğunu bildirir. (2) 1770 de şehrin Türk ahâlisinin 'isyân eden Moralılar tarafından katli'âm edilmesi üzerine, şehir sönmeye başlamış ve bir daha kalkınamamış, yok olmuşdur. Yine Semâvi Bey G. Millet'in yapdığı albümde iki câmi' harâbesi gördüğünü yazar. Bu câmi'lerin mevcûd olmadığını söylemeğe hâcet yokdur.

(1) Evliyâ, Seyâhatnâme, 8. C., 341-344. S.

(2) Semâvî Eyice, a.ma., 214-215. S.

MİDİLLİ

912. Fâtih Câmi'i

Bir vesîkada ta'mîri mevzû'-ı bahs edilen bu câmi'in, mevcûd olup olmadığını tahkıyk mümkin olmadı; olmaması pek muhtemeldir, (1). Vesîkanın târîhi Rebi''ul-Evvel (Teşrîn-î Evvel 1760) dır.

MİLEŞEVA

913. Fâtih Câmi'i

Bugün Yugoslavya'da olan, Osmanlı Hersek Eyâleti'nîn en şarkındaki kasabalardan birisi Mileşeva'dır. Dol yaylâsında Yeni Pazar'ın (Novi Pazar) 65 km. şimâl-i garbîsinde, Uziçe (Titovo Uzice) nîn 100 km. kadar cenûbundadır. Hersekoğlu Ahmed Paşa eliyle fethedilmişdir. Kal'esinin 12 burcu ve bir tek kapısı olduğunu Evliyâ yazar; kal'e içinde de bir ufak Fâtih Câmi'i varmış, (2). Bugün Sırblar, bir köy hâline gelen bu yere, yaylânın da ismini katarak Miloşev Dol diyor. Câmi' de yokdur.

Bu ufak kal'e için şu ma'lûmâtı 'ilâve etmek de faydalıdır. Ma'lûmdur ki Hersekoğlu Ahmed Paşa, Hersek Banı olan babasının zifafdan evvel, gelinin 'ırzına tecâvüz etmesi üzerine, Fâtih'e ilticâ etmişdi; işte bu vak'adan sonra firar sahnesi bu kal'eden olmuşdur; sonra baba Neretva vâdîsinde, hâlâ izleri belli olan Blagay Kal'esi'ne sığınmış, orada hükûmetine son verilmişdi. Bu son kal'e Adriyâtik'e çok yakındır.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Kirmasti)

914. Hamza Bey Câmi'i, 915. Hamza Bey Türbesi

Bursa'ya 85 km. uzakda bulunan bu şirin kasaba, Koca Su'nun üzerindedir. Sağ sâhilde, Orhan Gaazî devrinde yazdığımız, Gaazî Lâlâ Şâhin Paşa'nın câmi'i, medrese, z:viye ve türbesi bulunmakdadır. Sol sâhilde pazar yerine civar bir de Hamza Bey Câmi'i mevcuddur; kasabada musırren ve tereddüdsüz söylenen, bu zâtın Paşa'nın torunu olduğudur. Halbuki türbedeki kitâbelerde baba adı Murad olarak tasrîh edilen Hamza Bey, Paşa'nın hafîdi değildir. Paşa'nın vakfiyesinde sıra ile mütevellî olarak gösterilen oğlunun Mehmed Paşa, onun oğullarının Bâlî ve Hamza olduğu sarîhdir (3). Binâen'aleyh Hamza bin Murad torun çocuğu veyâ torun torunudur. İkinci şık, zeman i'tibâriyle daha yakın bir ihtimâldir.

1216. R. : Mustafa Kemal Paşa'da Hamza Bey Türbesi

Câmi' tahta minâreli ve daha küçük imiş; 1950 de çok geniş olarak yeni başdan yapılmışdır. Bir resmini koymayı dahî lüzûmsuz bulduk.

Mihrab önünde olan türbe câmi' yanında pek basît ve hafîf kalmakdadır. Her hâlde ilk câmi'iyle mütenâsib idi. Türbe, takrîben 4×4 m. eb'âdında, kasnaksız kubbeli, alçacık kapısından başka ziyâ alacak yeri olmayan, üstü hussî kubbe kiremidiyle örtülü bir binâcıkdır. Birazcık ta'mîr edilmişdir, ammâ perîşandır, (1216. R.).

Vakfiye mâhiyetindekî kitâbeleri kapının iki yanına ağaç dikmeler ortasına sıkışdırılmış vaz'iyetdedir.

Sağdaki kitâbe 60×78 sm. ölçüsünde, üç satırdır; (1217. R.) :

١ ـ صاحبه و مالكه حمزه‌بك بن مرادبك ٢ ـ طاب ثراها و جعل جنة مثواه (böyle) بحق امت محمد ٣ ـ قره بر جك اكنده اكى دكرمنم و رهان عليدن

Soldaki 57×78 sm., (1218. R.) :

١ ـ الدغم دكرمنم و قره كجلو بولى (؟) خط (؟) ٢ ـ كيلرم و اون بيك نقد آچم و ايكى اولوكاو ٣ ـ وقف ايلدم تكيمه (4) فى سنه سبع وستين وثمانمايه

(1) Bş. V.A., Tapu-Evkaf 24810 No:
(2) Evliyâ, Seyâhatnâme, 6. C., 423-424. S.
(3) a) Ev.K.K., 732. Def., 74. S., b) Bursa Evkaaf Müdirliği'nde iken yanan Vakfiye Defteri, 53. S.
(4) Tekyeme okunacak.

1217. R. : Mustafa Kemal Paşa'da Hamza Bey Türbesi Kitâbesi

1218. R. : Mustafa Kemal Paşa'da Hamza Bey Türbesi Kitâbesi

867 (1462-1463) de bu zâtın Kara Burçak Önü'ndeki iki ve Burhan-ı 'Âli'den alınanla berâber üç değirmeni ve Kara Ḳeçulu (?) Bolu (?) dakileri tekyesine vakfetmekdedir. Bundan câmi'in 'aynı zemanda bir zâviye olduğu ma'nâsı çıkmakdadır.

916. Hoca Kirmastı Mektebi

Fâtih civârında câmi' ve medreselerini yazdığımız Hoca Kirmastı'nin, kendi kasabasında da bir mektebi olduğunu vakfiyesinde görmüşdük. Bu mekteb şimdi yokdur.

MUT

917. Fâtih Câmi'i

Şimdi Arnavudluk'da olan bu kasabanın ismi harîtalarda görünmüyor. Evliyâ Çelebi İşkodra'dan çıkdıkdan sonra Yeni Kal'e, bir nehir kenarındaki Mut, Spas, Yakoviçe (Dakovica)'ya uğramışdır. Bunlardan son ikisi mevcuddur, fekaṭ Yeni Kal'e ve Mut yokdur; Mut, ya isim değişdirmiş veyâ, zâten harâb bir kal'e ve ufak bir kasaba olan burası, yok olmuşdur.

Evliyâ, burada bir Fâtih Câmi'i olduğunu bildirmekdedir, (1).

NAKKAŞ

918. Baba Nakkaş Câmi'i, 919. Baba Nakkaş Kabri, 920. Derviş Mehmed Kabri 921. Defterî Mustafa Çelebi Kabri

Zincirleme iltibaslar neticesinde, efsâneler, rivâyetlere yol açan Baba Nakkaş'ın yaşadığı zeman ve hayâtı, Doktor Süheyl Ünver Bey'in neşretdiği vakfiyesi ve hakkındaki tedkıykaatı ile temâmen değişmişdir. Rivâyetlerin tedkıksiz olarak birbirine eklenerek söylenen şekline göre, Baba Nakkaş, Yavuz Sul-

(1) Evliyâ, Seyâhatnâme, 6. C., 116. S.

tan Selîm tarafından Tebrîz'den getirilmiş ve nakış san'âtı bu zât tarafından Osmanlı diyârında te'sîs edilmiş, ondan sonra istikrar bulmuşdur. Peki ondan bir 'asır evvel Ankara'nın ahşâb çatılı câmi'lerinde ve yine daha çok olan Türbeler ve Yeşil, Üç Şerefeli, Murâdiye, Karaca Bey, Dâvûd Paşa vesâir câmi'lerdeki nakışlar ne oluyor? Nakış san'atı ve nakkaşlar Anadolu'dan hiç eksik olmamışdır ki Tebrîz'den getirilmiş olsun. Vâkı'a Tebrîz de Türk'dür; ammâ şimdi İrân'dadır; oradan geldiğini söylemekle bir telkıyn, bir îmâ yapmış oluyorlar. Tahtında müstetir küçüklük hissi, veyâ bu hissin telkıyni arzûsu buradan doğmakdadır. Kaldı ki Baba Nakkaş üstelik Özbekdir, (1). Bunların yanında bir de hüsn-i niyetle yapılan zuhûller vardır; onlar da zihinleri bulandırmışdır. Meselâ, Halil Edhem Bey gibi 'âlim bir zât, asıl Baba Nakkaş Mehmed bin Şeyh Bâyezıd'ı bilmediğinden, yine Baba Nakkaş soy adıyle anılan, torunu şeyh Mustafa'yı Baba Nakkaş'ların ceddi olarak göstermişdir; bu da zuhûllerden biridir, (2). Şekaayık Zeyl'inde 'Atâ'î, Baba denilen ma'mûr kariyenin ismine ve şöhretine sebeb olan Bayram-ı 'Acemî'nin halefi ve Defterdâr Derviş Çelebi'nin birâderi bir Şeyh Mustafa'dan bahs ile, Ferzend-i 'acem olmak i'tibâriyle, kaabiliyet sâhib bir hoşsohbet mu'allim olduğunu söyler; Şeyh Mustafa'nın 974 (1566-1567), birâderinin 980 Cemâziy'ül-Âhır'ında (Eylül 1572) de vefât etdiğini ilâve eder, (3).

Vefât senesi olarak gösterilen târîhlerin birinde olsun isâbet bulunmadığı görülüyor; 'Atâullah Efendi Baba Nakkaş'ın ismini de Bayram diye tahrîf etmiş, Şeyh Mustafa'yı oğlu göstermiş, üstelik 'acem olduğu için göklere çıkarmışdır!

Evliyâ Çelebi köyün Baba Nakkaş vakfı olduğunu, bir kurşun örtülü câmi', bir medrese, bir han, bir hamam, 50 kadar dükânın hep Sultan Bâyezıd hayrâtı olduğunu yazar. Ona göre Baba Nakkaş Özbek olup Sultan Bâyezıd'ın musâhibi imiş. Türbesi bu köyde bulunuyormuş; Eski Saray kapısı üstünde sihr-âsâr saçağın, Yeni Saray'da Sultan Bâyezıd Dîvânhânesi'nin kubbelerinin tezyînâtı onun kaleminden çıkmış imiş, (4).

Evliyâ isim yerine sâde lâkabını gösterip, Özbek asıllı olduğunu söylüyor; eserleri hakkında verdiği ma'lûmât, doğru ise, mühimdir; ammâ yine bir suâl dile geliyor; Baba Nakkaş II. Sultan Bâyezıd'ın musâhibi nereden oluyor? 'Aynı namla anılan oğlu Mahmud Çelebi olmasın?

Sicilde de başka kayıdlar var; ona göre isim Mehmed, künye Hizmet Baba, veyâ Nakkaş'dır; Fâtih'in ilk zemanlarında gelen bir 'Acem sünnîsidir; birkaç köleye 'acem usûlü nakış öğretmişdir, bunlardan biri Kaasım Bey ve onun oğlu Şeyh 'Alî'dir. Bundan sonra haylı şâkird yetiştirib Kaanûnî zemânına kadar yaşadığını, ve bir evlâdının Ömer 'isminde olduğunu bildiriyor, (5).

Sicil'den de bir Hizmet Baba 'unvânı, 'Ömer isminde bir oğul ve Kaanûn'in devrine kadar yaşama müddeti beliriyor.

Peçevî Târîhi Derviş Mehmed Efendi'yi Şeyh Baba Nakkaş'ın oğlu gösteriyor; müverih bu zâtın Reîs'ül-Küttâb, sonra Defter Emîni, 6 yıl Haleb Defderdârı, sonra Baş Defterdâr olub vefâtına kadar bu mansıbda kaldığını yazar, (6).

Başka menba'larda bu zâtın zikrine rastlamadık; kaydettiğimiz vesîkalardan da rivâyetlerin az çok birbirîne mübâyin olduğu, şöyle böyle 'indî hükümler çıkdığı, 'unvânının muhtelîf şekillerde gösterildiği anlaşılmakdadır.

Bunları tenvîr eden Dr. Süheyl Ünver Bey tarafından neşrolunan bir temlîknâme ile vakfiye olmuşdur. Fâtih, Baba Nakkaş'a, Çatalca'da İnceğiz Nâhiyesi'nde Kutlu Bey Köyü'nü, Evâil-i Remezan 870 (1466 Nîsânı ortaları) târîhli bir temlîknâme ile vermekdedir.

Baba Nakkaş da sonra kendi ismini alan bu Kutlu Köyü'nü, ba'zı başka vakıflarla berâber, orada yapdığı mescide vakfetmekdedir; Vakfiye 32 satır olup Kadı'asker 'Ali bin Yûsuf'ül-Fenârî ve Mustafa bin Mehmed tarafından tasdik edilmişdir, (7). 'Ünvânı Üstâd'ül-Mu'azzam, Mukarreb'ül-Hazret'ül-'Âliye, zü'l-Kemâl'ül-Bâhir v'el-Haseb'üt-Tâhir Şeyh Bâyezıd oğlu Mehmed Baba Nakkaş'dır. 'Âlî olan pâdişâhın yakını, mu'azzam üstâd, sâhib-i kemâl ve nesebi temiz sıfatlarıyle gösterilen bu zâtın ehemmîyeti anlaşılıyor. Vâkıf Kostantıniyye tevâbi'inden Kutlu Bey Köyü'nü ve İncügez'deki değirmen ile dinkhâneyi, bu kariyedeki mescidine vakfedib tevliyetini oğulları ve onların nesline bırakmış, îrâdı evvelâ mescid mesâlihine, bunlar arasında imama 2, müezzine 1, günde bir cüz' okuyana 1 akçe ve fazlasını evlâdına ayırmışdır. Târîhi Safer 880 başları (Mayıs 1475 başları) dır.

Bu vakfiye Baba Nakkaş neslinden Sa'id Sakaryalı Bey'in elinde bulunan nüshadır. Bu zâtın Süheyl

(1) Evliyâ, Seyâhatnâme, 6. C., 151. S.

(2) Halil Edhem Bey, Elvâh-ı Nakşiye Koleksiyonu, İstanbul 1924, 14. S.

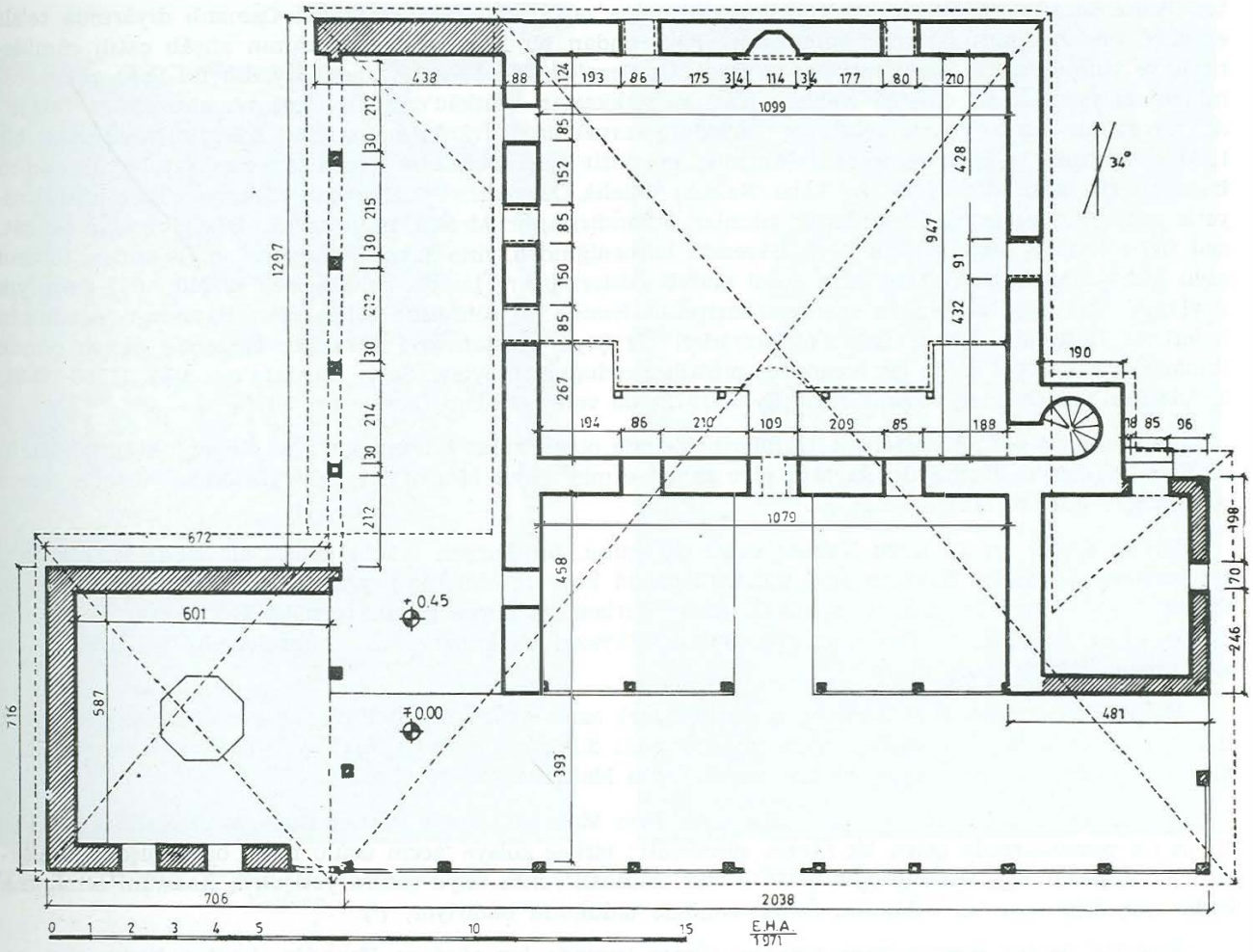
(3) 'Atâullah Efendi (Üsküb Kadısı), Zeyl-i Şekaayık, İstanbul 1268, 204. S.

(4) Evliyâ Seyâhanâme, 6. C., 151-152. S.

(5) Mehmed Süreyya, a.e., 4. C., 113. S.

(6) Peçevî İbrâhim Efendi, Târîh, İstanbul 1283, 1. C., 446. S.

(7) Dr. Süheyl Ünver, Baba Nakkaş, Fâtih ve İstanbul Mecmûası, sayı: 7-12, Mayıs 1954, 169-177. S.

1219. R. : Nakkaş'da Baba Nakkaş Câmi'i plânı

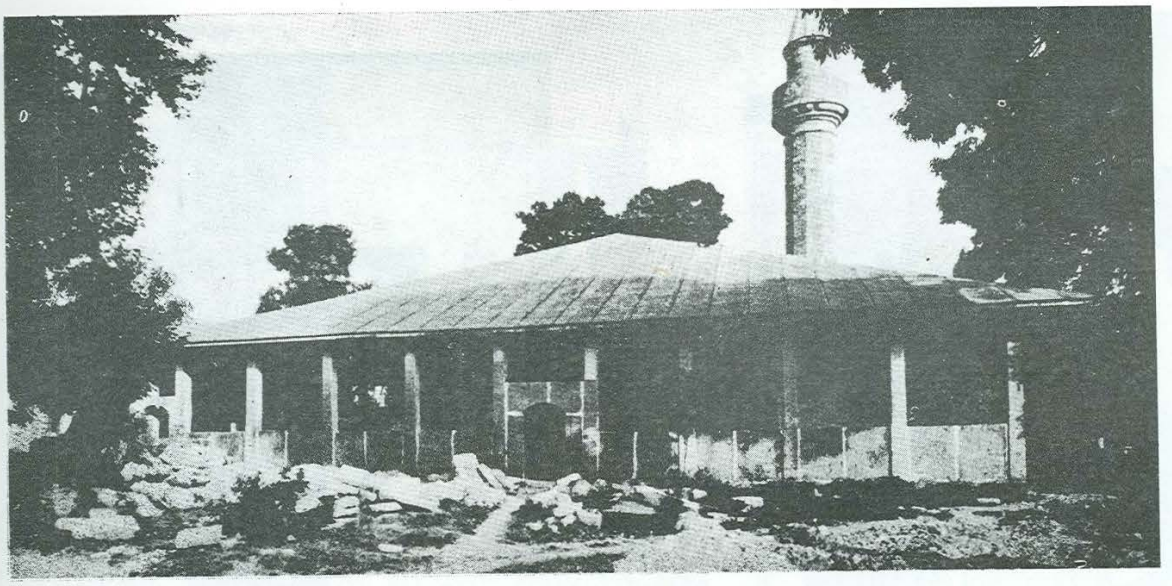
Bey'e verdiği ma'lûmâta göre, Mehmed Baba Nakkaş'ın oğlu Mahmud Defterî, onun oğulları, Şekaa - yık'da da ismi geçen, Şeyh Mustafa ve Defterdâr Derviş Mehmed Efendi'lerdir. Bir de Sicil'in bahsetdiği 'Ömer, 989 da da câmi'i tevsi' eden zâtdır. Kitâbede karâbet derecesi belirtilmemişdir.

Vakfiye'den Mehmed Baba Nakkaş'ın Fâtih yakını, soy ve sopca asil bir üstâd-ı mu'azzam olduğu görülüyor. Vakfiyede yalnız mescid hayrâtı geçiyor; Evliyâ'nın bahsetdiği medrese, mekteb, hamamdan bahis yokdur. Bunlar belki sonradan 'ilâvedir. Biz de sâdece câmi'i izâh edeceğiz. Esâsen medrese, mekteb mevcûd değildir; hamam da câmi'in cenûb-ı şarkıysinde birkaç döküntüden 'ibâret kalmışdır.

Câmi üç, belki de dört safhada şimdiki şeklini almışdır; asıl binâ 9.50×11.0 eb'âdında bir harim ile yanları kapalı, ahşâb direkli bir revakdan 'ibâretdir; buna köfeki dikmeler üzerine oturtulan iki taraflı bir revak eklenmişdir; bu eklemenin kitâbesi vardır. Bu revaka da tekrar, bir şadırvan sundurması ile, minâre tarafında bir oda 'ilâve olunmuşdur, (1219., 1220., 1221. R.). Bu eklemeler pek ustalıkla yapılmışdır; hey'et-i 'umûmiye bir çatı altında birleştirildiğinden, temâmı bir elden çıkmış gibi görünmekdedir. Fekat çatı yürütüldüğünden, saçaklar alçak düşmüşdür.

Harim çıtalı tahta tavandır. Tatlı bir penbe renge boyalıdır; yeni olmakla berâber, hiç aykırı düş mez. Câmi'in bugünkü mahfili yeni yapı ise de; aslında da mevcudmuş. Eskinin kârgir merdiveninin kemerli ayağı hâlâ mevcûd olduğu gibi kapının üstünde mahfilin açılır bir üst penceresi bulunmakdadır. Açılabilir üst pencere, istisnâsız, bir mahfile delâlet eder.

Câmi'de 8 altlık, 6 üstlük pencere vardır. Solda üç pencere olmasına rağmen sağda minbere ve minâreye yer bırakmak için sâde bir dâne yapılmışdır. Üstlük pencere aslında 7 'aded iken soldakilerden biri, 'ilâve çatının alçak köşe yerine düşdüğünden, örülmüşdür. Biz de nazar-ı dikkati celb için resimde göstermedik. Pencereler içden söveli ve aynası köfeki taşından olub pek alışılmamış bir tertîbdir; (1222. R.). Pencere kapakları üç tablalıdır ve ilk yapıdan kalmadır; iki pencerede kapak yokdur. Alçı pencereler güzeldir; XVII. 'asır işi denebilir. Mihrab, boylu, üstü taclı, altı sıra istalâktit yaşmaklı güzel bir iş-

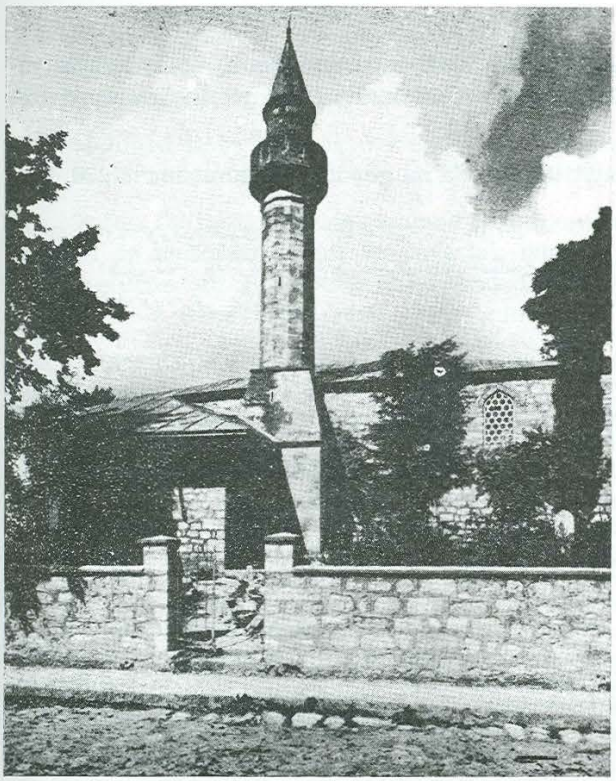

1220. R.: Nakkaş'da Baba Nakkaş Câmi'i cebhesi

dir, (1223. R.). Aynada iki de gül bulunmakdadır. Harîmin irtifâ'ı 5.22 m. dir. Mihrab istikaameti cenûbdan şarka 34° dir. Pek yanlış sayılmaz.

Kapı zengince köfeki çerçevelidir; kemeri iki renk taşla yapılmışdır. Kitâbe kemerin üstündedir. Kapının köfeki çerçevesinin hemen üstünde mahfile âid açılır pencere bulunmakdadır, (1224. R.).

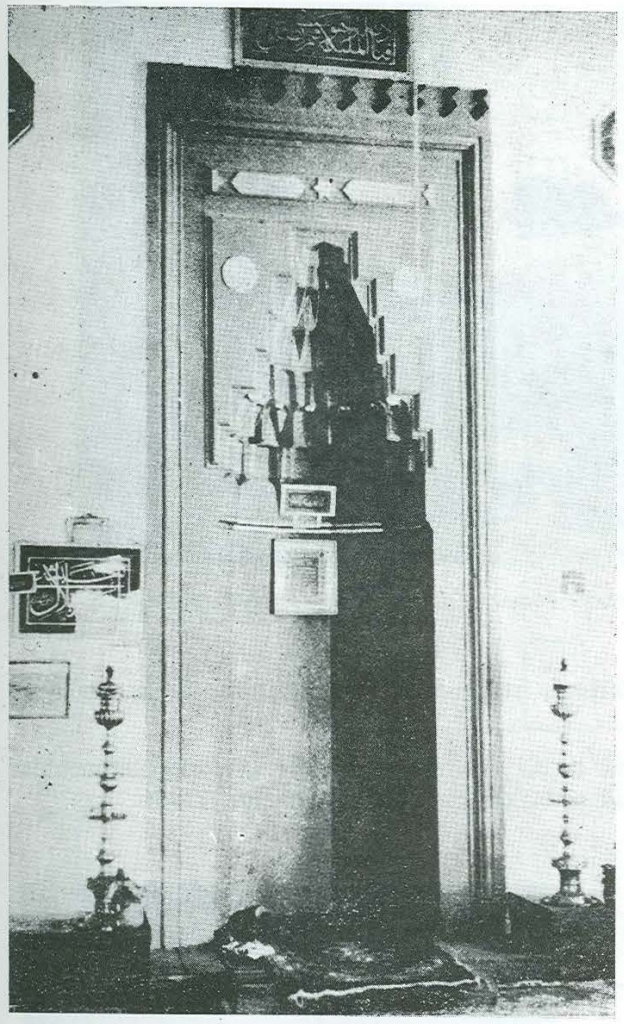
Önündeki ikinci sıra ve soldaki yan revak eklemedir. Bu 'ilâveden sonra, revâkın bir direğine dayatılmak, bir diğerine de kapı takımı yaslanmak sûretiyle bir şadırvan meydana getirilmişdir, (1225. R.). Cenûb tarafında da minâreye ve esas revak duvarına bitişen bir oda 'ilâvesi vardır; (1221. R.). Sol revak-

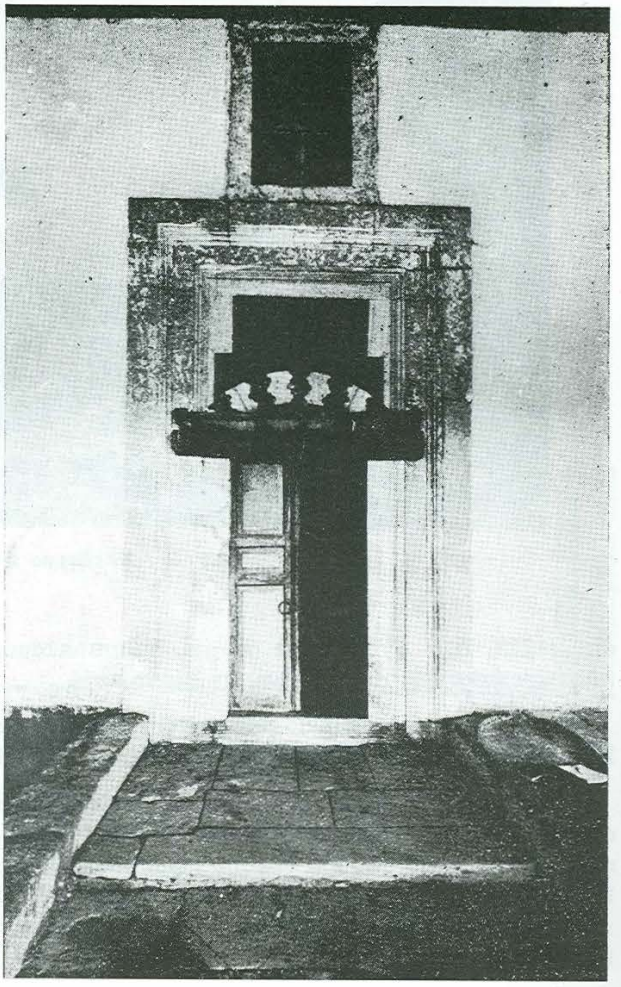
1221. R.: Nakkaş'da Baba Nakkaş Câmi'i yan cebhesi

1222. R.: Nakkaş'da Baba Nakkaş Câmi'i penceresi

1223. R. : Nakkaş'da Baba Nakkaş Câmi'i mihrâbı

1224. R. : Nakkaş'da Baba Nakkaş Câmi'i kapısı

da beş sıra istalâktit yaşmaklı bir dış mihrab bulunmakdadır. Binâ hatılsız düzgün moloz taşıyle yapılmışdır, (1221. R.). 'İlâveler de bu şekle uygundur. Minâre yonma köfekidir. Eklemeleri göstermek üzere resimde çatı da çizilmişdir.

Kitâbe kapı üstünde olup 97×43 ölçüsündedir. Beş beyit iki satırda on göz içine alınmışdır; (1226. R.):

۱ اولا بوجامعی قیلدی بنا ـ بابا نقاش کزین عارفین
اندی تعمیر ینه آنك شروع ـ بعده درویش الصاحین
ناملە دیرلر عمر عثمن حیا

۲ قلدی اتمام آنی بر مرد کزین ـ کورسه رسم طاق محرا بن آنك
ابلر ایدی سرفرو نقاشچین (1) ـ طرزیا دیدم آنك تاریخی
مقدس مسجد اقصای بیت دین سنه ۹۸۹ (2)

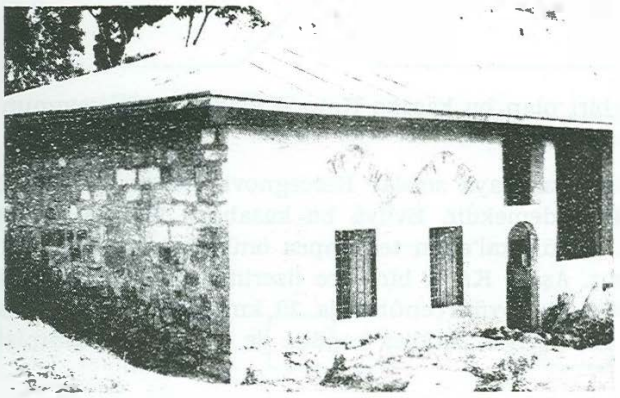
(1) 7. ve 8. mısra'lar bu câmi'in mihrab takını, tarzını görmüş olsa, nakkaşın serfurû edeceği, baş keseceğini beyân etmekdedir. Nakkaşın sıfatı olan son kelime Hüseyn okunabilir. Fekat ne Hüseyin isminde tanınmış bir nakış san'atkârı ne Baba Nakkaş'la 'alâkalı bir usta, ne de sülâlede bu isimde birisi bulunmakdadır.

Böyle olunca mechûl bir Nakkaş Hüseyin'in takdir ve hayranlığından bahsetmenin, onunla övünmenin yeri olamaz.

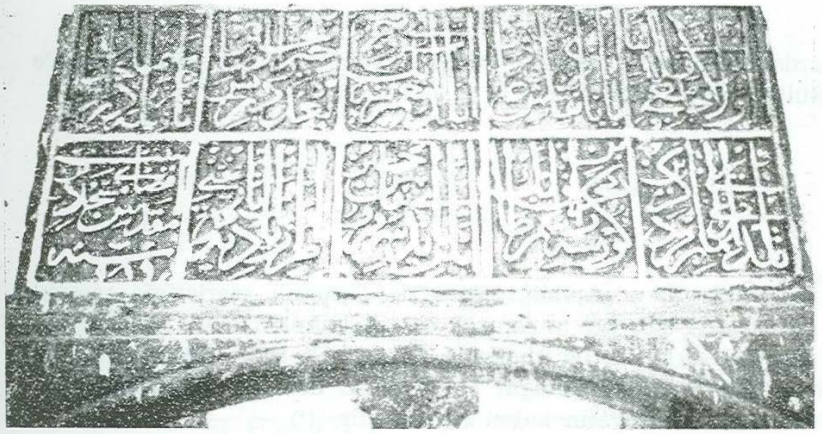
Ammâ bu kelimeyi Çin okuyunca birden ma'nâ kazanır. Vâkı'â bu takdirde, mısra'daki çin ve nakkaş kelimesindeki şin harfleri için iki takım üçlü nokta bulunması lâzımdır; halbuki şimdi ortada bir dâne vardır. Bu hâlde bir takım noktanın iki harf için birden kullanılması da mümkindir; sülüs yazıda bu tutuma cevâz vardır. Bir taraftan da mısrâ'ın diğer bütün noktaları tamam olduğundan ne için burada çift kullanılsın? Suâli de 'akla gelebilir.

Lâkin üç nokta şın için tam uygun yerde değil, daha ziyâde ﺟ harfini noktalayıp çim yapacak vaz'iyette ve onun altındadır. Şın için uygun mahal tam tepesindeki yer ise de, burası taş levhayı tutdurmak için kullanılan zıvanânın başını örtmek üzre kurşunla doldurulmuşdur; resimde görülen siyah nokta budur. Fekat bir takım mesnedsiz ihtimâlleri düşünecek yerde, mısra'a ma'nâ kazandıracak şekli bulmak lâzımdır. Binâen'aleyh Nakkaş Hüseyn gibi ifâdesi olmayan bir terkîb yerine Nakkaaş-ı Çîn okuyup, ustalıkları ile meşhûr olmuş Çin san'atkârlarının ağzı açık baş eğdiğini beyân etmek uygundur.

(2) Doktor Süheyl Ünver. a.ma., da kitâbeyi lâtince yazmışsa da, 5., 7., 8., 9., 10. mısra'lar külliyen başkadır. 8. mısra'ın sonu da Çin değil Hüseyin gösterilmişdir.

1225. R.: Nakkaş'da Baba Nakkaş Câmi'i ilâve şadırvan sundurması

1226. R.: Nakkaş'da Baba Nakkaş Câmi'i kitâbesi

1226 a. R.: Nakkaş'da Defterdar Derviş Mehmed Efendi Kabri

Hisâben de 989 (1581) verir. İfâdeden, câmi'in ta'mîrinin ve sözü geçmediği halde yerinde tesbît olunan revak 'ilâvelerinin 989 târîhinde Hazret-i Osman'ın hayâsına sâhib Derviş 'Ömer tarafından yapıldığı anlaşılmakdadır.

İşte Sicill-i Osmânî'nin verdiği 'Ömer ismi burada ortaya çıkmakdadır. 'Ömer Çelebi'nin 'âile ile 'alâkası şübhesizdir; ammâ derece-i karâbetin nisbeti ancak Sicildeki kayda istinâd ediyor.

Mehmed Baba Nakkaş'ın kabri olarak, mîhrabın solundaki pencere yanında, duvara bitişik, etrafı demir parmaklıkla çevrili yazısız lâhid gösterilmekdedir.

Torun Defterdâr Derviş Mehmed Efendi'nin kabir taşı avlu kapısından girince sağda, mihrab duvarından az ileridedir; uzun ve yuvarlak bir taşı vardır; (1226 a. R.). 1 — Hüve'el-Bâkıy 2 — Merhûm ve mağfûrün leh 3 — Defterdâr-ı sâbık Derviş, 4 — Mehmed Efendi rûhîyçün, 5 — El-Fâtihâ târîh-i ta'mîr, 6 — Sene 1174 (veyâ 1114) mim.

Yukarıda 980 târihinde vefât etdiğini Şekaayık'dan nakletdiğimiz bu zâtın kabri 1114 veyâ 1174 senesi Muharreminde tecdîd edilmişdir; üçüncü rakam kırık olduğundan iki şekilde de okumak ihtimâli vardır. Esâsen fazla bir şey değişdirmez.

Süheyl Bey Mahmud Defterî'nin kabrini gördüğünü bildiriyor; 30 sene sonra biz o taşı bulamadık.

NARDA

922. Fâtih Câmi'i

Evliyâ Çelebi Narda şehrini tafsîlâtla anlatdığı, 6 câmi'den bahsetdiği ve bilhassa köprüsünü uzun uzun medhetdiği hâlde, Fâtih Câmi'inden söz etmez,(1). Fekat Semâvî Eyice Bey Orlandos'dan naklen, şehrin kal'esi içinde şimdi yalnız temelleri kalan bir Fâtih Câmi'i olduğunu yazmakdadır; (2). Bu şehre şimdi Arta denmekdedir. Preveze'nin şimâl-i şarkıysinde Arahto nehri kıyısındadır.

(1) Evliyâ, Seyâhatnâme, 8. C., 643. S.

(2) Prof. Semâvi Eyice, a.ma., 214. S.

NOVE

923. Fâtih Câmi'i

Adriyâtik sâhillerinin mühim şehirlerinden biri olan bu kasaba Kotor-Kataro kapalı koyunun şimâl tarafındadır; cenûb tarafını Kotor kasabası işgaal eder.

Bizim Nove ve Çifte Nove-Noveteyn dediğimiz kasabaya sırblar Hercegnovi, İtalyanlar Castelnuovo demekdedirler. Hersek'in Yeni Hisar'ı ve Yeni Hisar demekdir. Evliyâ bu kasabayı dikkatle tedkıyk etmiş ve Çifte Nove ismini vermişdir. Yukarıdaki küçük kal'e'nin tek kapısı önünde pek büyük bir kule, içinde 130 ev ve bir Fâtih Câmi'i bulunmakdadır. Aşağı Kal'e, bir dere üzerinde ve üç kuleli olup beş mahallede 3080 evden mürekkebdir. İki câmi'i olan ve köyün cenûbunda 20 km. uzakda olan Kataro'ya karşı kurulan bu Osmanlı kasabasının binâ ve kal'eleriyle berâber kendisi de harîtadan silinmişdir.

OHRİ

924. Fâtih Darbhânesi

Evliyâ Çelebi Fâtih'in bu şehirde bir darbhâne te'sîs etdiğini bildirir, (2). Câmi'leri içinde Fâtih'e 'âid olanı yokdur; bilinen en eskisi II. Sultan Bâyezıd'ındır, (3).

ORTA KÖY

925. Karaca Bey Kervansarayı

Bu kervansaray'ın ne zeman ve kimin tarafından yapıldığı Bursa'da Osmanlı eserleriyle meşgul olan, Eski Eserleri Sevenler Cem'iyeti mensubları için bir mu'ammâ olarak kalmakda idi. Bu kurumdan aldığı ma'lûmât ve fotoğraflarla kervansaray hakkında bir makaale yazan 'Ali Sâim Ülgen Bey de, han kapısındaki tuğla tezyînâta bakarak, emsâlinin Hüdâvendigâr ve Yıldırım devirlerinde bulunduğunu ve netice i'tibâriyle binânın XIV. 'asrın sonuna 'âidiyetin kabul etmekdedir, (4).

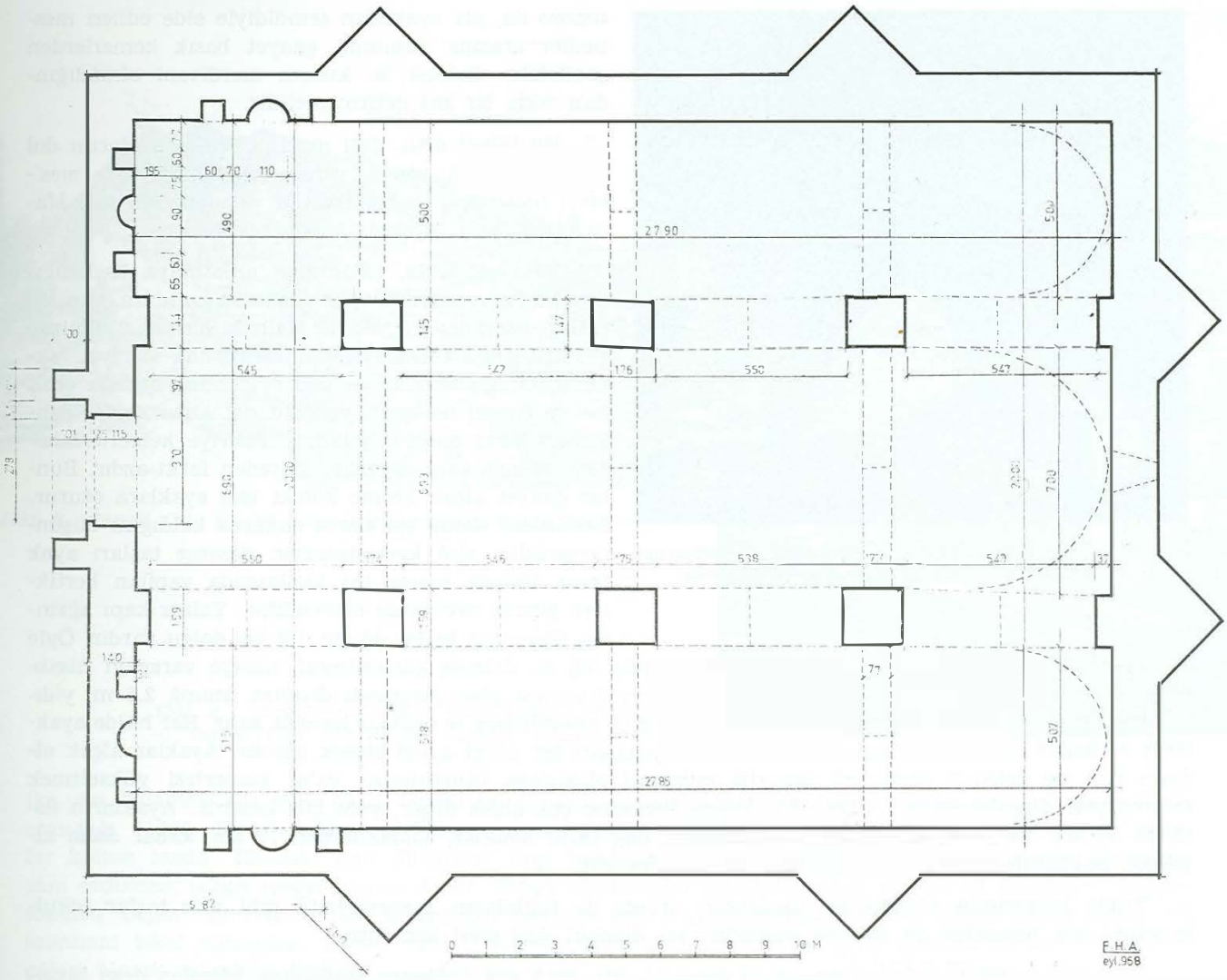
Böyle tezyinâta bakarak hüküm vermenin ne kadar sakat olduğunu bu misâl de gösterir. Böyle tuğla işciliği, XV. 'asır sonlarında bile vardır. Bu kitabda pek çok nümûnesini gördük. Burada da' aynı hatâlı teşhîse düşülmüşdür.

Han, Karaca Bey-Mihalıc'daki câmi'ini yazdığımız Dayı Karaca Bey'indir; köy de onun vakfıdır. Bir kadı sicilinde kaydı düşmüş olan bir Divân-ı Hümâyun buyuruldusunda Karaca Bey Mütevellîsi Enver Bey'in talebiyle, mes'elenin tedkıyk edildiği, 940 senesindeki Muhâsebe Defteri'nde 66.000 akçe iken, 942 de galle-îrâdın (her hâlde mahsûlün olacak) az olmasından dolayı vakfın 47345 akçe borcu olduğu anlaşıldığı bildirilmekdedir. Bundan sonra, Mihaliç — Karaca Bey'deki mescid ve avlusu, matbahı ve 'imâretin vakıfları olan Manyas'daki 6 değirmen, Bursa'da 2 boyahâne, Gelincik Çarşısı'nın çatısı ve İnegöl kazâsında Orta Köy kariyesindeki kervansaray ile, 2 değirmenin ta'mirleri içinde, keşfî mû'cibince 21600 akçe lâzım olmakla cem'en 68945 akçe'nin iftâsına kadar vakfın rakabe olunmasını, mütevellîden 3, nâzır, câbi, kâtibden birer akçeleri vesâir vazîfelilerin tahsisâtının ve matbah masrafının temâmı rakabe, ya'ni tevkîf edilmesi, bu sûretle mezkûr meblâğın kapatılması emrolunmakdadır. Târîhi Evâil-i Muharrem 943 (Haziran 1536) sonları (5)

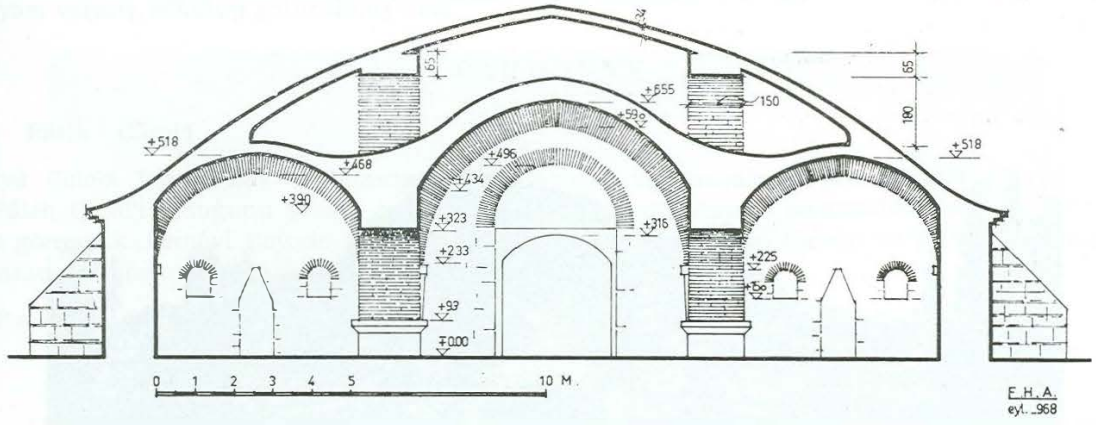
Bu sicili Bursa'da Gelincik Çarşısı bahsinde yazmışdık; Karaca Bey Câmi'i bahsinde yazdığımız 859 (1455) târîhli daha eski bir vesikada da, Karaca Bey Câmi'i ve 'imâreti vakıfları gösterilmiş, fekat orada, köyün ve iki değirmenin, oğulları, kızları ve çiftleriyle berâber sâkinleri olan gebrânın, ya'ni hıristiyanların, vakıf olduğu bildirildiği hâlde, Kervansaray'ın mevcûdiyetinden bahsedilmemişdi, (6). Anlaşılan Kervansaray 859 târihinden sonra yapılmışdır. Ve yine, câmi' bahsinde 'ilâve etdiğimiz, bir Vakıf Muhâsebe Defteri'nde de bu kayıdlar 'aynen düşüldükden sonra, bu zikrolunanların tebdîl ve tağyîr edildiği şerhinin konmuş olması, kervansarayın vakfın tebdîli sûretiyle yapıldığına bir işâret teşkîl etmekdedir.

Kervansaray nev'i şahsına münhasır bir husûsiyet 'arzetmekdedir; plânı görülmemiş bir şekil değildir; emsâli vardır; fekat örtüsü çiftdir. Bu şekilde iki katlı bir tonoz örtüsüne şahsen biz rastlamadık. Bir kere Osmanlı eserlerinde yok olduğunu tereddüdsüz söyliyebiliriz. Selçuk kervansaraylarını yazan

(1) Evliyâ, Seyâhatnâme, 6. C., 455. S.
(2) Evliyâ, Seyâhatnâme, 8. C., 735. S.
(3) E.H.A., Yugoslavya'da Türk Âbideleri, 14-15. S.
(4) 'Ali Sâim Ülgen, İnegöl'ün Kurşunlu Âbidesi (han buna ek yazılmışdır), Türk San'atı Târîhi Araşdırma ve İncelemeleri, İstanbul 1963, 198-200. S.
(5) B.K.S., 15. Def., 199. S., Sicile kayıd târîhi 8 Zi'l-Ka'de 944 (8 Haziran 1538).
(6) Tayyib, a.e., 239. S. Belediye Kütübhânesi, Mu'allim Cevdet Yazmaları, 117/I, 122. S. dan iktibâs edilmişdir.

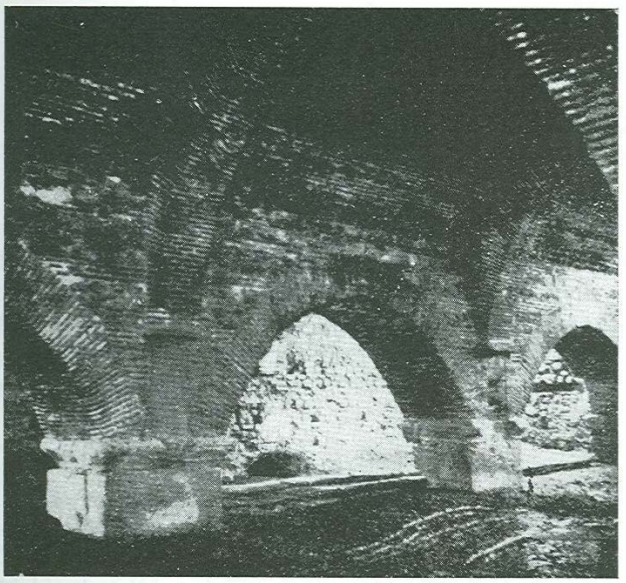
1227. R. : İnegöl Orta Köy'de Karaca Bey Kervansarayı plânı

1228. R. : İnegöl Orta Köy'de Karaca Bey Kervansarayı makta'ı

müelliflerin eserlerinde de böyle bir üst katı olan han hatırlamıyoruz; tabî'î müellifler, sıhhatle 'aksetdirildilerse.

'Ali Sâim Ülgen Bey, yukarıya çıkmamış olmalı ki, üstünde bir orta tonozun lâzım olduğunu ve taş ile kaplı bir çatı bulunacağını söylüyor. Bunda tereddüde mahal yokdur; tonozun izleri mevcuddur; ölçülebilmekdedir, (1227., 1228. R.). Bu ikinci tonoz aslâ bir kat değildir; kullanılmasına imkân yokdur; yan dayama kemerleri, altdaki tonozları yarısından daha içeride sıyırmakdadır; buraya bir insan giremez. Orta

1229. R. : İnegöl, Orta Köy'de Karaca Bey Kervansarayı iç görünüşü (Foto: Bursa Eski Eserler Kurumu)

tonozo da, alt ayakların temdidiyle elde edilen mesnedler arasına yapılmış, gaayet basık kemerlerden geçilebilir. Esâsen bu kısmın merdiveni olmadığından 'akla bir kat getirmemelidir.

Bu ikinci örtü, çatı meylini, tonoz aralarını dol durarak temin edecek yerde, tek bir kemerle mes'eleyi halletmek ve belki, sıcak ve soğukdan muhâfaza etmek için yapılmış olsa gerekdir.

Vaz'iyeti icâbı, çatısından anlatmaya başladığımız bu kervansarayın orta kısmı hayvanlara, yan tarafları kervancılara 'âiddir. Halbuki birinci cildimizde gösterdiğimiz Ulubad Kervansarayı'nda vaz'iyet 'aknedir. Orada ocaklar ve seki ortadadır; burada ocaklar ve kandil höcreleri yanlardadır. Orta kemer yanlardan biraz daha büyükdür. Takviye kemerleri heman heman tam dâiredir; dâireden farkı azdır. Bunlar gaayet alçak kesme köfeki taşı ayaklara oturur. Zemininin dolup ayakların çukarda kaldığını düşünmemelidir; zîrâ kervansarayın döşeme taşları ayakların dibinde kesme taş kaplamada yapılan kertiklere girmiş vaz'iyetde mevcuddur. Yalnız kapı ağzında, döşemeye kadar 48 sm. lik bir dolgu vardır. Öyle 'Ali Sâim Bey'in makaalesinin sonlarında dediği gibi 2.5 m. dolmuş gösterilmesi, nereye varacağı hisablanmadan sarfedilmiş bir hükümdür. Haydi taban döşemesi göze çarpmadı diyelim, ammâ 2.5 m. yükseltirsek kapı ne olur? 6.50 m. yi bulur; onun gibi kandillikler ve ocaklar havada kalır. Her hâlde ayakların bu kadar alçak tutulması, kervancılarla hayvanları bir güzel ayırd etmek içindir. Ayaklar alçak olduğu için de takviye kemerleri özengisi müstakıl plastrlara oturtulmuş, ya'nî kemerleri yükseltmek mecbûriyeti duyulmuşdur; (1229. R.). Yoksa kemerler çok alçak düşer, yolu bile keserdi.. Ayakların üstünde 34 sm. lik koca bir köfeki silme dolaşır. Sağ taraf ayaklar, soldakilerden 15 sm. kadar daha alçakdır. Sağdakiler 93-97 sm. soldakiler 106-121 sm. dir.

Tuğla kemerlerin anahtarları taşdandır; ortada da tuğlaların arasına hatıl gibi ince taşlar sokulmuşdur. Ara kemerler de dâireye yakındır; en dibdeki ikisi sivri kemerdir.

Duvarlar içeriden, takviye kemerleri özengisi altında 3 sıra tuğlanın aşağısında kâmilen dere taşından yapılmışdır. Orta kısmın takviye kemerleri özengisine toplama düz takozlar ve birer düz mermer taban konmuşdur. Bunlar iğreti gibi durmakdadır.

Sağ ve solda ikişerden 4 ocak ve 8 kandillik höcre vardır. 'Ali Sâim Bey plân rölövesinde bunları

1230. R. : İnegöl Orta Köy'de Karaca Bey Kervansarayı cebhesi

1231. R.: İnegöl. Orta Köy'de Kara Bey Kervansarayı yan tarafları

1232. R.: İnegöl Orta Köy'de Karaca Bey Kervansarayı kapısı (kapı ağzı 48 sm. toprağa gömülüdür)

iki yan boyunca altı göze daha teşmîl etmiş, ona mukaabil kapının sağ ve soluna yapmamışdır; yanda olmadığı (1229. R.) de zâten görülüyor. Hana 1.8 m. çıkıntılı üç köşe payandalar yapılmışdır. Bunlar kesme taşdır. Halbuki han duvarları kapı yanlarında 3 sıra tuğla, bir sıra kesme taşdır. Biraz devâm etdikden, sonra moloz taşına döner. Fekat kaplamalar söküldüğünden pek az izi kalmışdır. Esâsen sökülen taşlar duvarların üst kısmından aşağıya doğru yapıldığından, yerden çatıya kadar sanki tek münhanî hâsıl olmuşdur, (1230., 1231.). Köşeler bozulup, duvar önleri dolduğundan hâricen büyük ölçüleri almak mümkin değildir.

Kapı kemeri ve söveleri mermerdendir; etrafında az derin bir eyvan bulunmakdadır; kemerinde baklava şeklinde taşların şakuulî ve mâil tuğlalar arasına yerleşdirilmesiyle elde edilmiş bir balık sırtı tezyinât vardır; (1232. R.). Bu tuğla tezyinât ortasında boş bir kitâbe yeri göze çarpar; mahallî rivâyete göre de yazı varmış, sökülüp götürülmüş imiş.

PARDUNYE

926. Fâtih Câmi'i

Evliyâ Çelebi Isparta'nın ve Mizestre'nin cenûbunda ve Manya'ya doğru bir ufak sarp kal'e ve içinde bir Fâtih Câmi'i olduğunu yazar, (1). Bu kariyenin şimdiki ismini bulamadık. Yeni eserlerin hiç birinde de görmedik. Semâvî Bey de Mora'daki Türk eserleri arasına bu türbeyi ve kal'eyi almamışdır. Evliya buranın temâmen islâmlarla meskûn olduğunu bildirir.

— Patras: Bk, Ballt Badra

PAZARCIK

927. Kara Mustafa Paşa Câmi'i, 928. Kara Mustafa Paşa Mektebi, 929. Kara Mustafa Paşa 'İmâreti, 930. Mustafa Paşa Büyük Hanı, 931. Mustafa Paşa Küçük Hanı

İnegöl'den Bozöyük'e giderken 41. km. sonra olan bu kasabaya Ermeni Pazarı denirdi; Yunanlılar tarafından temâmen yakılmış, Kara Mustafa Paşa'nın 'imâreti de mahvolmuşdur. Kara Mustafa Paşa İzmir Fâtihi Hamza Bey'in torunu, Mehmed Bey'in oğludur. Dedesinin ve kendisinin türbesini Bursa bahsinde yazmışdık.

Kara Mustafa Paşa bin Mehmed bin Hamza Bey vakfiyesi sûreti Vakıflar 'Umûm Müdirliği'ndedir. Vakıfları şunlardır: 1 — İstanbul'da Molla Husrev Mahallesi'nde hamam (2), 2 — İstanbul'da Mah-

(1) Evliyâ, Seyâhatnâme, 8. C., 345-346. S.

(2) Bu Küçük Mustafa Paşa Hamamı'dır; Koca Mustafa Paşa'dan ayırd etmek için bu unvan ile anılmışdır.

mud Paşa Mahallesi'nde evleri muhtevî=menzil, 3 — Edirne'de Yeni Câmi' — Üç Şerefeli Mahallesi'nde evleri müştemil menzil, bu hamam ve menzillerin câbîsine günde 5 dirhem ayrılıyor. 4 — İnegöl'de Karaca Değirmen, Doğancı Pazarı'nda iki değirmenli binâ, 5 — Hamza Bey Kariyesinde iki değirmen, 6 — Memlûkler, 7 — Sultan Öyüğü'nde çömlekci kârhânesi (hâdimine günde 3 dirhem). Bunların îrâdı, Ermeni Pazarı'ndaki 'imârete ve Bursa'daki türbesine sarfedilecek; tevliyet kendisine, sonra oğullarına olub, mütevellîye îrâdın 1/20 si verilecek. Rûh-ı Peygamber'e günde 10 cüz okunması için 10, şeyhe 15, hâfız ve imama ve mu'allime 2 şer, kâtibe 3, müezzine 1, kilârdâra 3, nakıybe 1, kandilciye 1, ferrâşa 1, ekmekciye 1, aşçıya 2 dirhem, ete 10, ekmeğe 1.5, çorba için 1 kilo buğday, nâzıra 5 dirhem verilip fazlası ta'mire bırakılacak; ondan kalanı evlâda verilecekdir.

Târîhi Evâsıt-ı Şa'ban 882 (Teşrin-i Sânî 1477 nihâyetine doğru) olub şâhidler arasında kardeşi Hamza bin Mehmed Bey, 'amcası Murad bin merhûm Hamza Bey, Müderris, Muslihuddin ve 7 'atîkın ismi geçer.

Bu vakfiyede mekteb ve 'imâret zikrolunmakda ise de, han yazılmamışdır; halbuki bir kadı sicilinde Pazarcık kasabasında Kara Mustafa Paşa'nın yapdırdığı câmi' ve büyük, küçük iki hanın 11153 kuruş ile ta'mîri, 21 Rebî'ul-Âhir 1205 (28 Kânûn-ı Evvel 1790) târîhiyle mukayyed olduğuna göre, (1), 882 târihinden sonra hanlar da zamm-ı vakıf olarak yapılmış demekdir.

Kara Mustafa Paşa II. Bâyezıd'ın kızı Hadîce Sultan'ın zevci olub Sultan Cem vak'asında, onun tarafını tutmak töhmetiyle i'dâm edilmişdir.

Pazarcık kasabasında câmi' ihyâ edilmişdir; şeklen yepyenidir. Sâde minârenin kaa'idesi ilk yapıdandır. 'İmaret, mekteb ve hanlar yokdur. Hanın taşları yol inşââtında kullanılmışdır. 'Âşık Paşa-zâde bu zâtın Ermeni Pazarı'nda bir medresesi olduğunu da yazmakdadır, (2). Fekat vesikalarda geçmediğinden dercinden sarf-ı nazar edildi.

PİRİŞTİNE

932. Fâtih Câmi'i, 933. Fâtih Hamamı

Rumeli'nin pek güzel câmi'lerinden biridir. Kitâbesine nazaran 865 (1461)-de, ya'nî şehrin fethinden hemen sonra yapılması, Osmanlının fethetdiği diyarlara kılıç eriyle omuz omuza mala tutan eli de götürdüğünü isbât eder.

Bu nisbetlere, bu şekil ve terkîblere temâmen yabancı olan yerlerde bambaşka bir mi'mârîyi yükseltebilmek için Osmanlı Medeniyeti'nin ne kadar bol vâsıtaya sâhib olduğunu görmemek gayr-ı kaabildir. Asıl bu maddî vâsıtalar yanında, fikir ve zihniyet istiklâli, üslûbundan hiç fedâkârlık etmeden, bir mi'mârînin meydana konması ehemmiyet kazanır. Rumeli'nin bu Sırbistan'a civar şehrinde husûsî ve mahallî bir mi'mârî olduğuna dâir bir emâre, bir bakıye yokdur; Bizans'ın ba'zı yerlerde birkaç binâsı bulunmakdadır.

Câmi' 14 m. kubbeli, 3 sıra pencereli, hâricen 12 köşe kasnaklı, yüksek minâreli ve revaklı, görene ferahlık ve emniyet hissi telkıyn eden bir eserdir.

Kubbe kürevî müselleslere oturuyor; bunların binâ içindeki nisbetleri kusursuzdur; ne fazla yüksekdedir, ne de basık bir hal vardır, (1234. R.). Dış görünüş, bilhassa saçak silmesine kadar, pek mükemmeldir; yalnız kubbe kasnağının 12 dıl'ılı oluşu ve kasnak köşelerine cılız, cılız plâstralar konması zaîf bir manzara teşkîl etmekdedir, (1235. R.). Fekat gaayet temiz işcilikli kesme taş cebheler ve köfekinin altın rengi sarısı bu ciheti unutdurmakdadır. Minârenin üst kısmı sonradan ta'mîr görmüşdür.

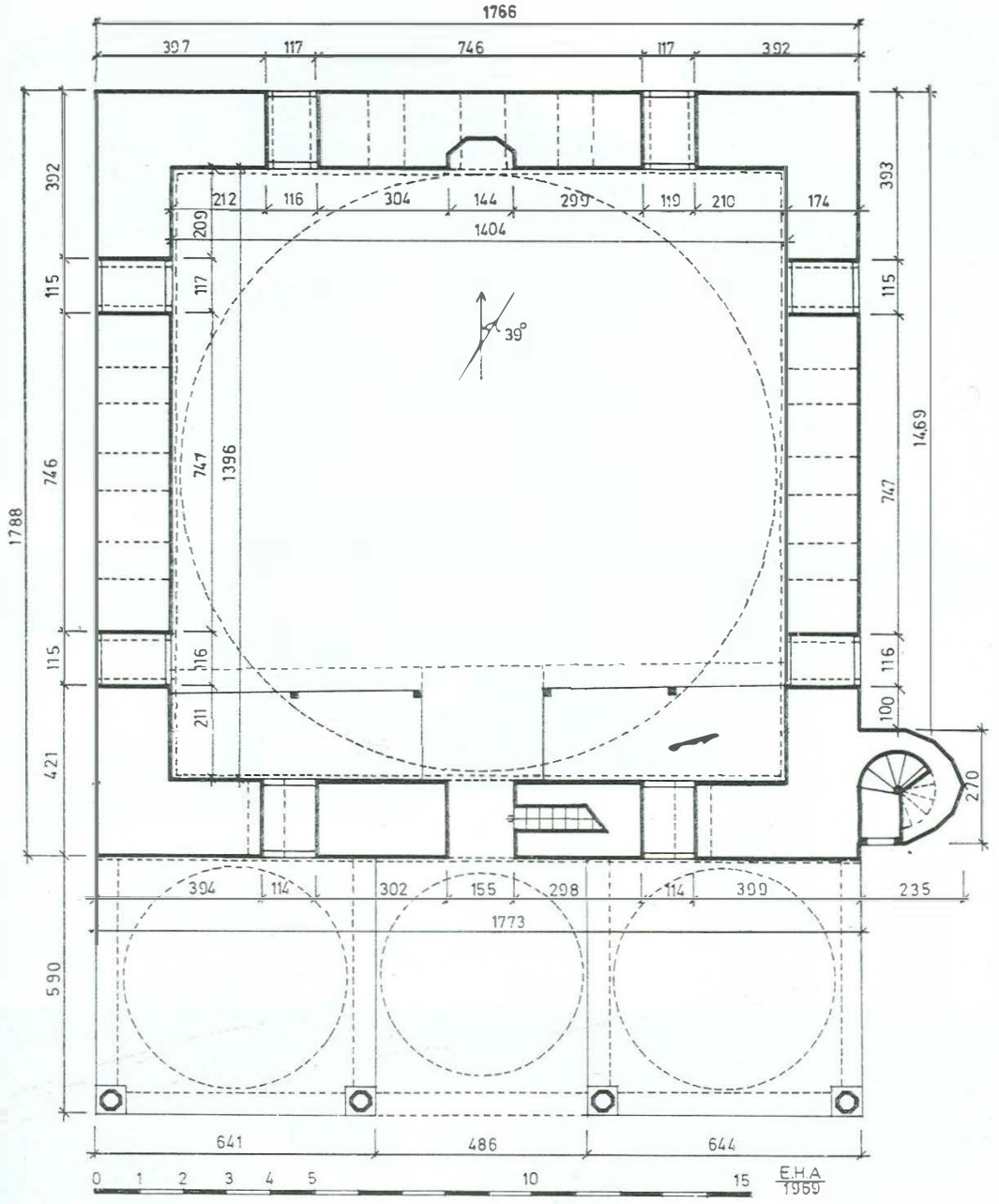
Revak direkleri beşer parça köfekiden yığma olarak yapılmışdır; sekiz köşelidir. Başlıkları, köşelere işlenmiş iki sıra yaprakla sekiz köşeye geçirilmiş, basît parçalardır. Kaa'idelerin de köşelerinde birer yaprak vardır. Revak kemerleri sivri ise de nisbeti dâireye yakıncadır. Bütün kemer aynaları temîz işlenmiş köfekidir. Revak binâ irtifâ'ıyle mütenâsib bir yükseklikdedir.

Kapı geniş bir köfeki çerçeve ortasındadır. Kemer ve söveler sonradan siyah, beyaz boyanmışdır. Revak altında iç mahfile ışık veren iki fil gözü üstlük, iki de altlık pencere bulunmakdadır. Revâkın kubbeleri de kürevî müselleslere oturur; orta kemer aynası hafîfce yükseltilmişdir.

Câmi'in içinde derinliği az bir ahşâb mahfil vardır. Merdiveni kapının sağında, duvar içindendir. Bu sebeple o duvar diğerlerinden daha fazla, 2.10 m. kalınlıkda yapılmışdır. Yan ve arka duvarlar ise 1.73-1.80 arasındadır. Mahfilin tavanı, parmaklıkları, zengin zülfeli babaları hep asıldandır; yalnız direk başlıkla-

(1) B.K.S., 1205 Senesi Sicili, 28. S.

(2) 'Âşık Paşa-zâde, 'Âlî neşri, 191. S.

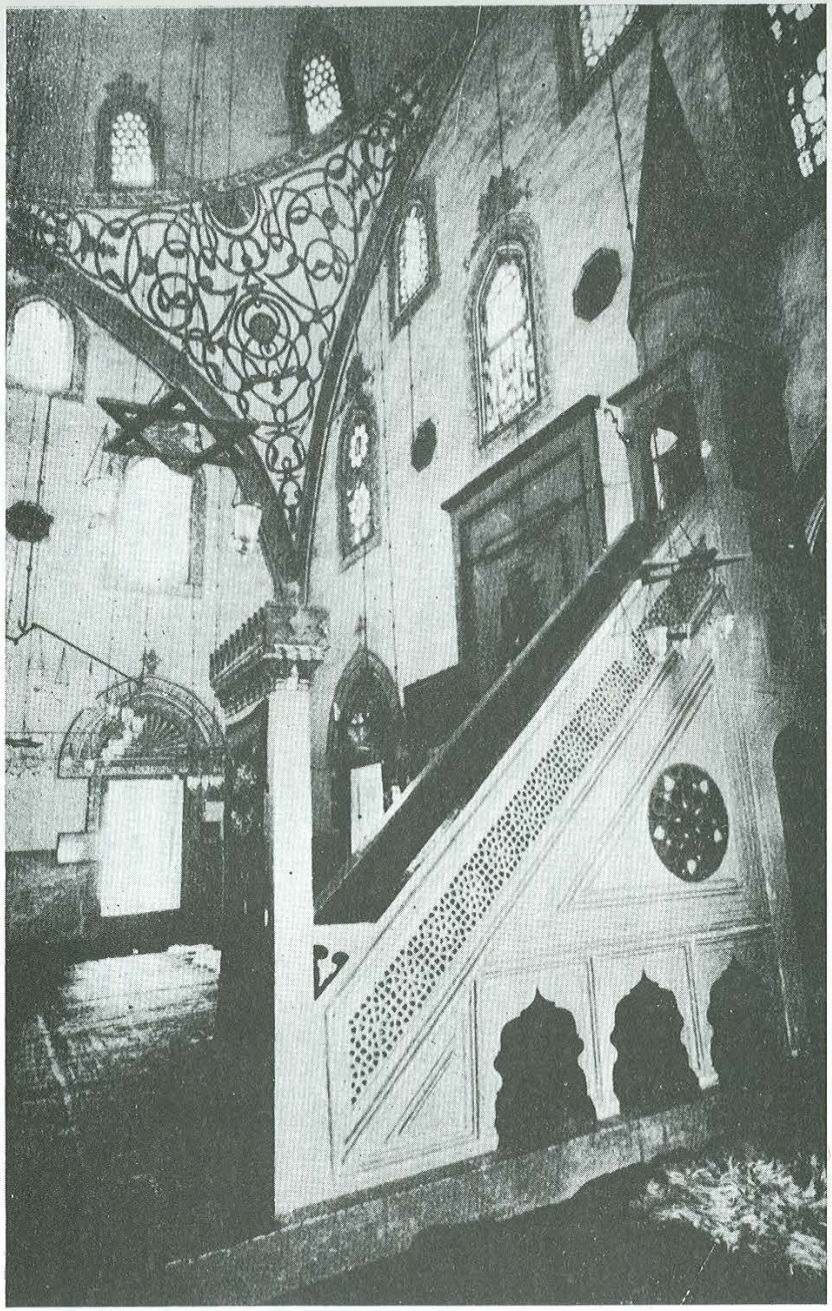
1233. R.: Piriştine'de Fâtih Câmi'i planı

rı ve konsolları ve dışa doğru tavan çıtaları bir ta'dîl görmüşdür; (1237. R.). Mahfilin orta kısmı yanlardan 90 sın. daha yüksekdir. Bu sûretle içeriye girince, tepesine kadar kubbe görülür.

Bu kısmın tavanı pek zarîf ve asıldandır, (1238. R.). Yan tavanlar yine eski yapıdan olmakla berâber, düz çıtalıdır. Parmaklıklar müstatîl makta'lı ve önlerinde kabartma çubukludur; ufkıy ve şâkuulî parçaların ittihadları gaayet ustalıkla yapılmışdır. Mahfil kirişleri arka duvarda direklerin karşısına, sağ ve sola konmuş üçer taş konsola oturur.

Mihrab kesme taşdan, 6 sıra istalâktit yaşmaklı, yüksek, gösterişli, fekat basîtdir. Kat kat boyanmış bir hâldedir; (1234., 1239. R.). Minber son derece güzeldir; hârikul'âde nisbetlerle kurulmuş, üç köşelerin oturuşu, birbirini kavrayışı emsâlsiz bir şekilde ve en güzel işcilikle te'mîn edilmişdir; kapı tâcı nefîs bir işlemedir; bir sıra güzel bâdemli silme üstünde zülfeli bir tâc vardır. Çatrı altı geçidi üstünde bir nefîs pencere yapılmışdır. Üç köşe büyük yanlığa onlu bir yıldız içine ve etrafına üç renkli bir kurs işlenmişdir. Korkuluk 12 li yıldızlarla oyma şeklindedir, (1234. R.).

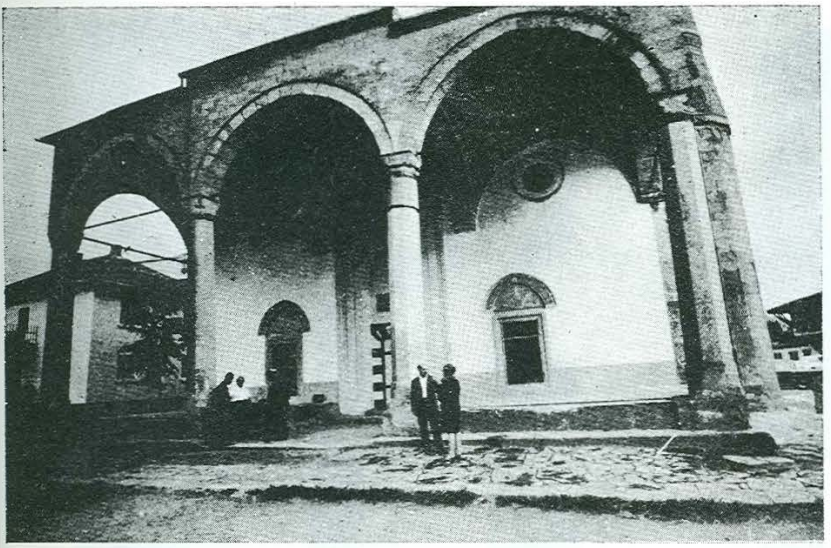
Pencere kapaklarının mihrabın iki tarafında olanları, kabarık silme çıtalar ortasında üç köşe veyâ mustatîl şekilli tablacıklarla yapılmış dilber işlerdir; (1240. R.). Diğerleri değişmişdir; fekat yine eski

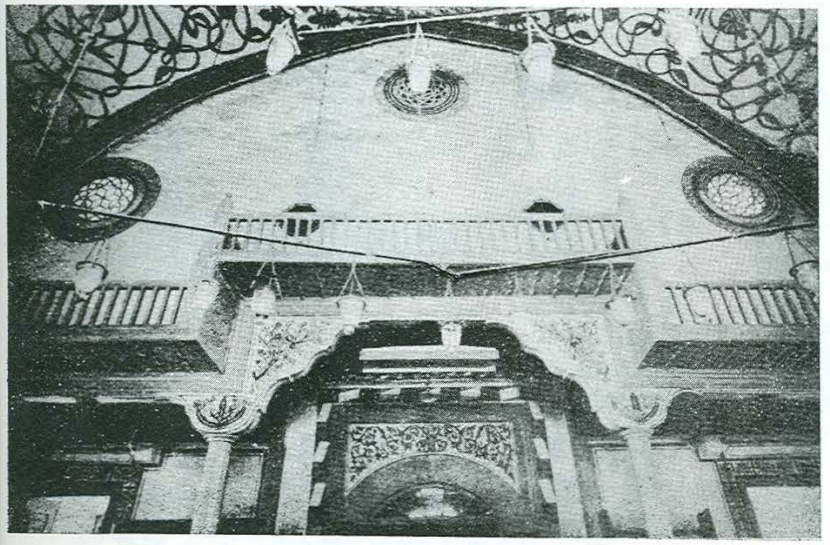
1234. R. : Piriştine'de Fâtih Câmi'i içi ve minberi

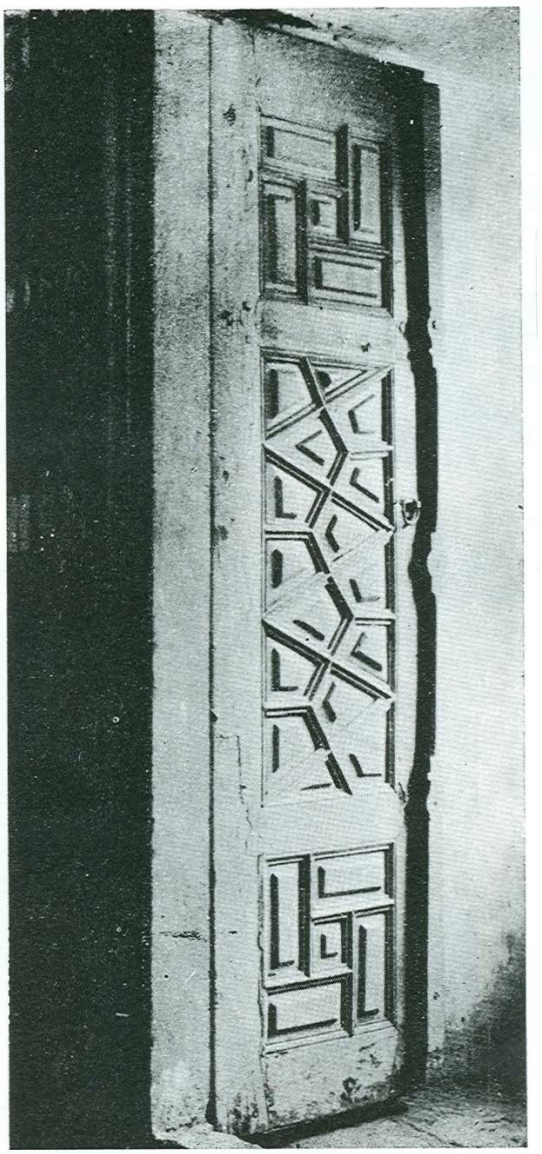
1235. R. : Piriştine'de Fâtih Câmi'i dış yüzleri

1236. R. : Piriştine'de Fâtih Câmi'i revâkı

1237. R. : Piriştine'de Fâtih Câmi'i iç mahfili

1240. R. : Piriştine'de Fâtih Câmi'i pencere kapağı

'asırlara 'âiddir; yeni değildir. Câmi'in kapısı da üst tablaları on ikili yıldız ortasında üç köşe, orta ve alt tablalar ters konmuş mustatîl tablalarla yapılmışdır; fekat pek kalın yağlı boya ile boyanmışdır, (1241. R.).

Câmi'deki alçı pencerelerden mihrabın iki tarafındakilere asıldandır dememek için bir sebeb yokdur; (1234. R.). Bunlar, bir bakıma, Bursa'daki Cem Sultan Türbesi'ndekileri andırır. Mihrab üstündeki daha yeni fekat yine de güzeldir. Dîğerleri bu ücden daha yenidir; mâil baklavalar, veya murabba'larla yapılmışdır.

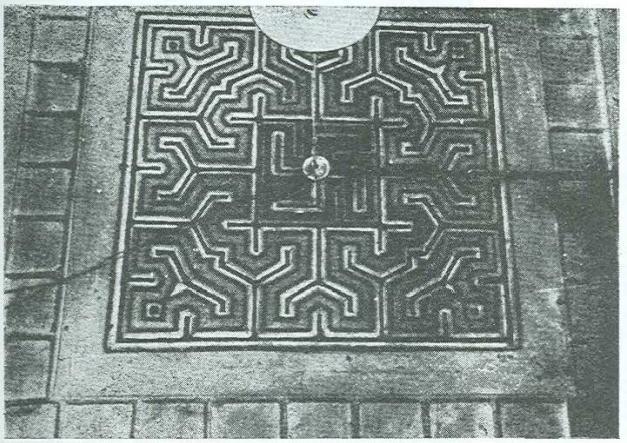
Câmi'in kalemlerinden kubbe göbeği aslını muhâfaza ediyor. Fekat bu göbeğin etrafındaki su, müselles kürevîlerdekiler, pencerelerin etrafı ve aynaları, kapının iç yüzü aynası hep çiçekli yeni kalemdir. Fekat kötüdür denemez; gözü tırmalamıyor. Yalnız müselles-i kürevîlerdekiler pek gevşek saplardan ibâret olduğundan, bir boşluk hissediliyor.

Mihrab istikaameti çenûbdan şarka 39° dir.

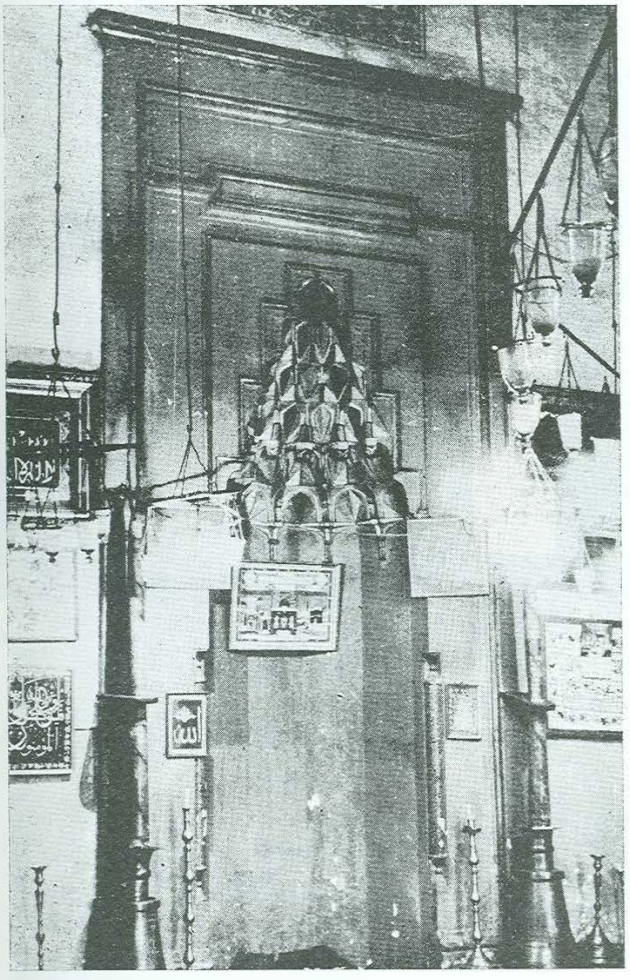
Kitâbe, kapı kemeri üstünde dört satır ta'lîk yazı ile ve boya ile yazılmışdır; mermere kabartma değildir, (1243 a. R.) :

١ ـ همه ای یار خدا ایله ممر ـ طول عمریله محمد سلطانی
٢ ـ امر دولتلری اتدی معمور ـ جامع بوالفتح محمد سلطانی
٣ ـ مؤمنه همچو ریاض جنت ـ بخش زوق ([1]) ایله دهروحانی
٤ ـ کوردی بو احسن خیری سعدی ـ دیدی تاریخ (3 kelime) ٨٦٥

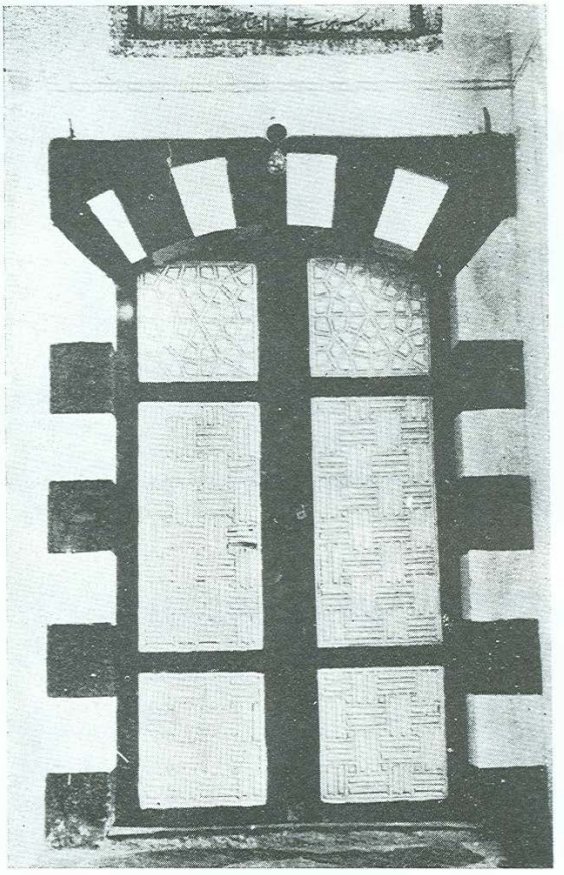
(1) İmlâsı böyledir.

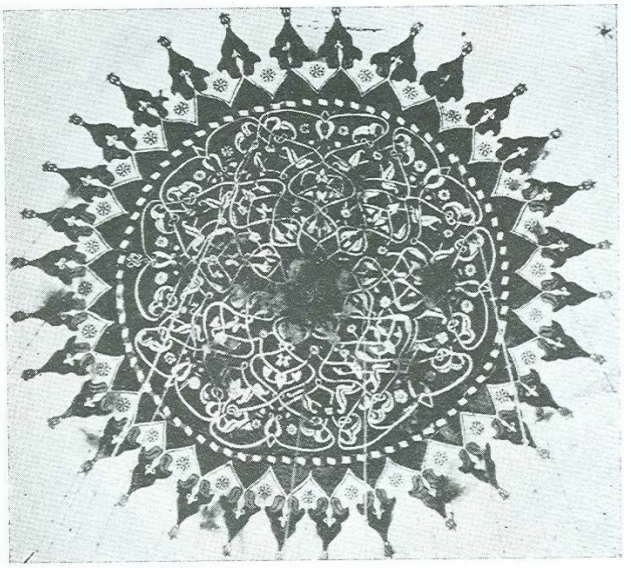
1238. R. : Piriştine'de Fâtih Câmi'i mahfil göbeği

1239. R. : Piriştine'de Fâtih Câmi'i mihrâbı

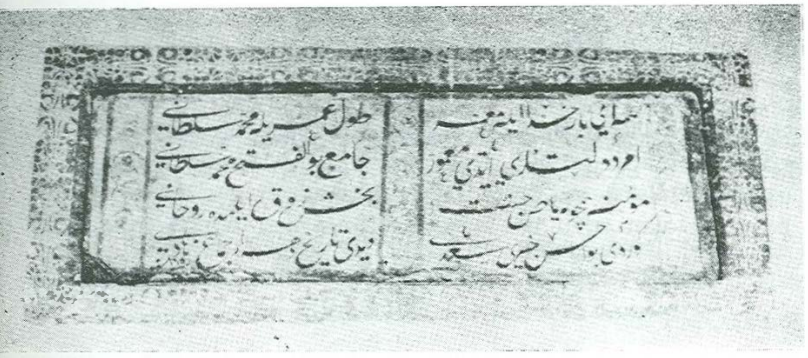

1241. R. : Piriştine'de Fâtih Câmi'i ahşab kapısı

1242. R. : Piriştine'de Fâtih Câmi'i kubbe kalemi

Târih cümlesini teşkîl etmesi lâzım gelen üç kelimeyi yazmadık; yoksa دهره اجماع هادی gibi bir şeyler okunuyor; fekat bu kelimelerin hisâben yekûnu ne rakamla yazılmış olana, ne de Fâtih devrine isâbet eden senelere uyuyor. Boya ile yazılmış olduğu için, ifâdesi bozuk, imlâsında hatâlı olan bu kitâbenin verdiği en şübhesiz ma'lûmât rakamla 865 (1461) göstermiş olmasıdır; zîrâ boya ile kitâbeyi tekrar yazanlar kelimelerde yapabilecekleri, nitekim yapdıkları, hatâları rakamda pek yapmazlar. Esâsen 865 (1461) senesi bu câmi'in inşâsı için pek uygundur. Bunu müte'âkıb Bosna harekâtı başlayacak, arkadaki bu câmi' mü'min fâtihlerin kalbine kuvvet teşkîl edecekdir. Şunu da söyliyelim ki yazının yanlış nakledilmiş olması ihtimâline karşı her türlü denemeyi yapdık; meselâ icmâ' kelimesine bir t eklenerek ictimâ' dedik; başka şekiller de araşdırdık yine tutmadı. Artık ibâre hisâbından vaz geçip rakamla olanı inşâ senesi olarak kabûl etmeyi muvâfık buluyoruz.

1243 a. R. : Piriştine'de Fâtih Câmi'i kitâbesi

1243 b. R. : Piriştine'de Fâtih Hamamı Kubbeleri

Fâtih Hamamı meyilli bir erâzîde olan câmi'in altında, çukurda kalmış, her tarafı binâlarla sarılmış bir hâlde olduğundan, ancak üstünden bir fotoğrafıçekilebildi, (1243 b. R.). Bir göbek taşı ve dört halvetden mürekkebdir.

PİRLEPE

934. Fâtih Câmi'i

Bir arşiv vesîkasında şimdi Yugoslavya'da olan Pirlepe'de Fâtih Sultan Mehmed Câmi'inde ölen hatîb yerine 3 akçe vazîfe oğlunun ta'yîni görülmekdedir; târîhi Rebi''ul-Âhir 1191 (11 Mayıs 1777) dir, (1). Yerinde yapılan tahkıykatda bu câmi'in şimdi mevcûd olmadığı anlaşılmışdır. Bu kasabaya Prilep denmekde olup Manastır'ın şimâl-i şarkîsinde ve 48 km. mesâfesindedir.

PİRZENİK

935. Fâtih Câmi'i

Bulgaristan'da kalan ve Pernik denilen bu kasabada hiç müsliman ve câmi' kalmamışdır. Fâtih Câmi'inin mevcûdiyeti Baş Vekâlet Arşivi'ndeki bir vesîkadan anlaşılmakdadır, (2).

PRİZREN

936. Fâtih Câmi'i

Üsküb'ün garb-ı cenûbîsinde, yol boyu 95 km. uzağında, tam bir Osmanlı kasabası olan şehirde Fâtih Sultan Mehmed'in kiliseden tahvîl etdiği câmi'dir. Adına Fâtih, Fethiye veyâ Cum'a Câmi'i denirdi; Sırblar yeni başdan kiliseye çevirmişlerdir. Bunlar hakkında ma'lûmât ve kitâbeler şu makalede mündericdir, (3). Bir kitâbe câmi'in mihrabı içinde 3 beyitdir; biri de medhalin solunda 1275 de Sultan Mecîd zemânındaki ta'mîre 'âiddir. Birinci kitâbede Fâtih'in câmi'i tahvîl etdiği ve adına Fethiye dendiği tasrîh edilmişdir.

PODGORİÇE

937. Fâtih Câmi'i

Kara Dağ hudûdunda Zeta ve Moraca nehirleri kavşağında olup Titograd nâmı verilen büyük sanâyi' şehrinde bir Fâtih Câmi'i olduğu Evliyâ'da mezkûrdur, (4). Bu kasaba Almanlar tarafından ikinci büyük harbde pek çok def'a bombarduman edilerek yakıldığından câmi' de yerle bir olmuşdur. Şimdi nehirlerin birleşdiği yerde ufacık bir mescid vardır.

(1) Bş. V.A., 7978 No: Evkaf
(2) Bş. V.A., 2806 No: Evkaf.
(3) Dr. Kemâl Özergin, Dr. Hasan Kalaşi, İsmâil Eren Prizren Kitâbeleri. VII. Vakıflar Dergisi, 91. S.
(4) Evliyâ, Seyâhatnâme, 6. C., 112. S.

POLGAY

938. Fâtih Câmi'i

Hersek'de Buna nehri üzerinde, Neretva nehrine pek yakın olan bu kasabada kubbeli bir Sultan Süleyman Câmi'i vardır Fekat Evliyâ'nın bahsetdiği (1) Fâtih Câmi'i şimdi yokdur. Bu kasabaya Blagaj denmekde olup Hersekoğlu Ahmed Paşa'nın babasının ilticâ etdiği son kal'e kasabanın gerisindeki tepeler üstündedir. Onun altında, hepsi 12 km. boyunda olan suyu bol Buna nehrinin cenûbunda mühim bir tekye vardır.

RADOMİR

939. Fâtih Câmi'i

Sofya'nın garbında olan bu kasabada Sofya Kadısı Mehmed Emîn İshak Efendi'nin tezkiresi üzerine bir cihât tevcîhinden, Fâtih Câmi'i olduğu anlaşılmakdadır, (2) Târîhi 27 Remezan 1210 (5 Nisan 1796) dır. Kasabada müsliman ve câmi' kalmadığı Sofya'da tahkıyk olundu.

RADOSCUK

940. Kırîmîoğlu Muhyiddin Kervansarayı

İstanbul'da İbni Kemâl'in büyük babası Kemal Paşa Türbesi Mahallesi'nde bir mescidi olan bu zâtın Tekir Dağı yakınında şimdi mevcûd olmayan Radoscuk kasabasında hayrât bir kervansarayı olduğu vakıfları arasında mezkûrdur, (3). Şimdi mevcûd olmadığını tekrara lüzûm yokdur.

SARAY BOSNA

Saray Bosna, Bursa, Edirne, Filibe, Sofya, Üsküb ve emsâli gibi temelinin dibinden minâresinin 'alemine kadar kökden meydana getirilen Osmanlı şehirlerinden biridir. Osmanlı fethinden evvel· burada Vrhbosna isminde ufak bir palanga ve kasaba vardı, (4). Büyük bir ehemmiyet taşımadığı ve üstünde durup bu palanganın hangi senede fetholunduğu târîhlerimizee kat'ıyetle tesbît olunmamışdır. Ammâ Bosnalılar buranın 840 (1436-1437) de fetholunduğunu kabûl ederler.

Muhterem müdekkık Mehmed Mujezinoviç Bey, Gaazî Husrev Bey Hamamı yakınında olup 1879 da yanan 'aynı isimdeki mescidde, 840 târîhinde vefât eden Havvâ Haseki isminde bir hâtûnun kabir taşını estempajıyle berâber neşretmişdir, (5). Bu da şehirde 'âileleriyle berâber ikaamet eden Osmanlı me'mûrlarının ve câmi'lerinin bulunduğunu göstermekdedir. Ammâ bu demek değildir ki Vrhbosna nihâî olarak işgaal edilmişdir ve burada Bosna Kralı'nın idâresi devâm etmemekdedir. İşgaal de edilmiş olsa, bir anlaşma ile ve vergi mukaabili i'âde edilmiş olması daha fa'ideli görülüp, böylece hareket olunması mümkindir. O takdîrde Osmanlı me'mûrları, vergiyi tahsîl eden cizyedârların teşkil etdiği ileri bir tarassud merkezi ve ma'iyetlerindeki çavuşlar ve hasekiler olabilir. Uzun müddet Saray Bosna'da konsolosluk yapmış olan Pelletier de, 840 (1436-1437) fetih senesini, Bosna mütefekkirlerinden naklen, yazar, (6). 867 baharında (1463 Nîsan-Mayıs) Bosna kıt'asının temâmının işgaalinden daha evvel Saray şehrinin Osmanlılarca idâre olunduğu ve 'İsâ Bey'in Sancakbeyliğine 858 (1454) de ta'yîn olunduğunu aşağıda göreceğiz.

Saray Bosna ismi sonradır; daha evvel vakfiyelerde Saray Ovası nâmı vardır; Boşnakca telâffuzu Sarajevo da oradan, Bosna ismi de şehrin içinden geçen Miljacka nehrinin katıldığı Büyük Bosna nehrinden gelmekdedir. O da Sava nehrine dökülür.

Saray ismi de Fâtih devrinde burada ilk Bosna Sancakbeyleri'nin bir sarayı olmasından doğmuşdur.

Daha evvel, Osmanlıların metbû'u Bosna Kralı'nın olsun, yâhud mütekaabilen el değişdirsin, Bosna devletinin temâmen fethi ve Saray'ı geride bırakarak daha şimâle ve garbdaki erâzînin de Osmanlı devletine kat'î şekilde katılması 867 baharında (1463 Nisan — Mayıs) Fâtih Sultan Hân eliyle olmuşdur. Bu sebeble Bosnalılar müslümanlık şerefini kazanmalarına vesîle olan Fâtih Sultan Mehmed'i haklı olarak

(1) Evliyâ, Seyâhatnâme, 6. C., 427 S.
(2) Bş. V.A., 7601 No: Evkaf.
(3) Ö.L.B. - E.H.A., a.e., 149. S.
(4) İ.A., II. C., 736. S.
(5) Mehmed Mujezinoviç, Nekoliko Nevjerodostojnih Turskih Natpisa u Sarajevo, Godisnak Zemalgskog za Zaştitu Spomenika Kulture,. I Prıdonih Rejetkosti N. R. Bosne I Hercegovine 1954 den ayrı baskı.
(6) René Pelletier Sarajevo et Sa Région, Paris 1934, 24. S.

velî yerinde tutarlar; İstanbul'a gelip Fâtih Türbesi'ni ziyâret etmiyen Bosnalı olmadığını kendileri söylüyorlar.

Fâtih devrinde ve bir 'asırdan daha fazla bir müddet Saray Bosna, Bosna Beylerbeyiliği'nin bir Sancakbeyi merkezi olduğu; ilk sancakbeyi Minnetoğlu Mehmed Bey (1), ikincisi de, Saray Bosna'nın kurucusu denebilecek olan ve Üsküb'de, Kalkandelen'de eserleri bulunan İshak Bey oğlu 'İsâ Bey'dir, oradaki âsârı görülecekdir.

Bosna Beylerbeyleri, Saray Bosna'nın şimâlisinde, yol boyu 120 km. mesâfedeki Travnik'de, sonra Banjaluka'da kalırlar, her sene Saray Bosna'yı bir kere resmen ziyâret ederlerdi. 991 (1583) den sonra Bosna Beylerbeyliği makarrı Saray Bosna'ya taşınmışdır.

Travnik ve Banjaluka, idâreten baş şehir olmakla berâber, 'aynı senelerde Saray'ın erişdiği ma'mûriyet ve kazandığı ehemmiyete varmamışlardır. Saray Bosna daha Beylerbeyilik merkezi olmadan, 'İsâ Bey'in, Husrev Bey'in, 'Ali Paşa'nın, Rüstem Paşa'nın vesâirenin câmi', medrese, hânikaah, han, hamam, bedestanlarıyla donanmışdı. Halbuki dîğer iki şehir bu kadar zengin âbidelere hiç bir zeman sâhib olamamışdır. Banjaluka'da, güzel fekat ufak bir Ferhad Paşa, Travnik'de çatılı bir Süleyman Paşa Câmi'i ve birkaç daha ufak emsâlinden başka bir şey yokdur. Çünki Saray Bosna'nın mevkı'i dîğerleriyle kıyas edilemiyecek kadar, yolların, vâdîlerin kavşağındadır; topoğrafyası her bakımdan daha müsâ'iddir. Bu sebebledir ki büyük şehir olmuşdur, dîğerleri kasaba kalmışdır.

Bakınız Evliyâ şehri nasıl ta'rîf ediyor: Bey Sarayı şimdiki Hünkâr Câmi'inin yerinde imiş. Kal'e küçük ve ehemmiyetsiz olmakla berâber içinde bir Eb'ül-Feth Mehmed Hân Câmi'i bulunmakdadır. 400 mahalleden 10 u Sırb, Bulgar, Ulahlara, ikisi Yahudilere, kalanı müslimlere 'âiddir. 17.000 ev vardır; 177 ma'bedden 77 si câmi', kusûru mesciddir. 8 Dâr'ül-Kurra, 180 Sıbyan mektemi, 7 i'mâret, 47 tekye, 3 kervansaray, 23 han, 5 hamam, 1080 dükkânı ve bedestanı, 7 köprüsü, 1 saat kulesi bulunmakdadır. Saraylarından Paşa Sarayı pek mükellefdir, Defterdâr Muslî gibi başka saraylar da mevcuddur; konaklarında 670 husûsî hamam bulunmakdadır, (2). Evliyâ bunları anlatırken sularını, havasını, mahsûlünü, yaşayışlarını, halkın iyiliğin anlatmakda ma'rûf taşkın ölçülerini ibzâl eder. Saray Bosna şehri 1109 Rebî'ul-Evvelinde (Eylül 1697) de Avusturyalıların akınına ma'rûz kalmış ve bu eski katolik komşumuz, iki gün iki gece boyunca şehri yakmış, 6000 ev, 160 câmi'i kül etmişdir, (3).

Bu koca şehrin temeli Fâtih devrinde atılmışdır; buraya kadar verdiğimiz kısa ma'lûmât Fâtih devrinin ehemmiyetini îzâh içindir. Şimdi Fâtih devri âbidelerine geçebiliriz.

941. Ebü'l-Feth Câmi'i

Kal'edeki bu câmi' şimdi yokdur; kal'e de yıkılmışdır.

942. Hünkâr Câmi'i

Miljacka nehrinin sol sâhilinde Fâtih Sultan Mehmed'e nisbetle Hünkâr ismi verilen bir câmi' ile önünde bir revak iki yanında etrafı açık revaklı yollar önünde binâlar topluluğu bulunmakdadır.

Harîm kısmına da arada, yalnız kapılarla muvâsalası olan iki alçak kanad eklenmişdir; evvelâ bu câmi'in ve müştemîlâtının nehir tarafından bir resmini koyub, bir fikir hâsıl edilmesini te'mîn etdikden sonra (1244. R.), binâ hakkındaki Seyfüddin Kemûra Efendi'nin risâlesindeki ma'lûmâtı nakledelim: Bu risâlenin temâmını elde edemedik. Yalnız takdîm yazısındaki hulâsadan istifâde edebildik; ma'lûmat şöyledir; (4) Bu câmi'e sicillerde Câmi'-i 'Atik, Ebü'l-Feth v'el-Megaazî Sultan Mehmed Han Câmi'i de denir. Hünkâr Câmi'i ve — biz de ilâve edelim — Boşnak lisânında Çareva Dzamija, halk arasındaki ismidir. Rahmetli Seyfüddin Efendi'nin ma'lûmâtına göre, 858 (1454) de Bosna Sancakbeyliği'ne ta'yîn edilen İshak Bey oğlu Gaazî 'İsâ Bey tarafından 862 (1458) de ahşâb olarak binâ edilmiş, 866 (1461-1462) de Bosna'ya gelen Fâtih Sultan Mehmed, Câmi'i beğenince 'İsâ Bey kendi ismiyle yâd edilmesinin de kabûlünü ricâ etmiş ve bundan sonra Hünkâr Câmi'i ismiyle anılmışdır. 968 (1560) da bir despotun akınında şehirle berâber câmi' yanınca, 973 (1565) de kubbeli ve taş minâreli olarak yeniden binâ edilmiş, ertesi sene resm-i küşâdı icrâ kılınmışdır. Seyfüddin Efendi'nin risâlesine, birinci keşfin fotoğrafını ve 974 de bitdiğini müş'ir iki vesîkayı dercetmiş olduğu yazılıdır. Yine risâleye göre, Hekimoğlu 'Ali Paşa'nın Dîvân Efendisi 1173 (1759 - 1760) da bir kütübhâne 1265 (1848 - 1849) Bistirîgıy Mehmed Fâzıl Paşa câmi'e saplanan yanı açık revaklar ile alçak cenahları eklemiş, bu miyanda bir muvakkıthâne, imam ve

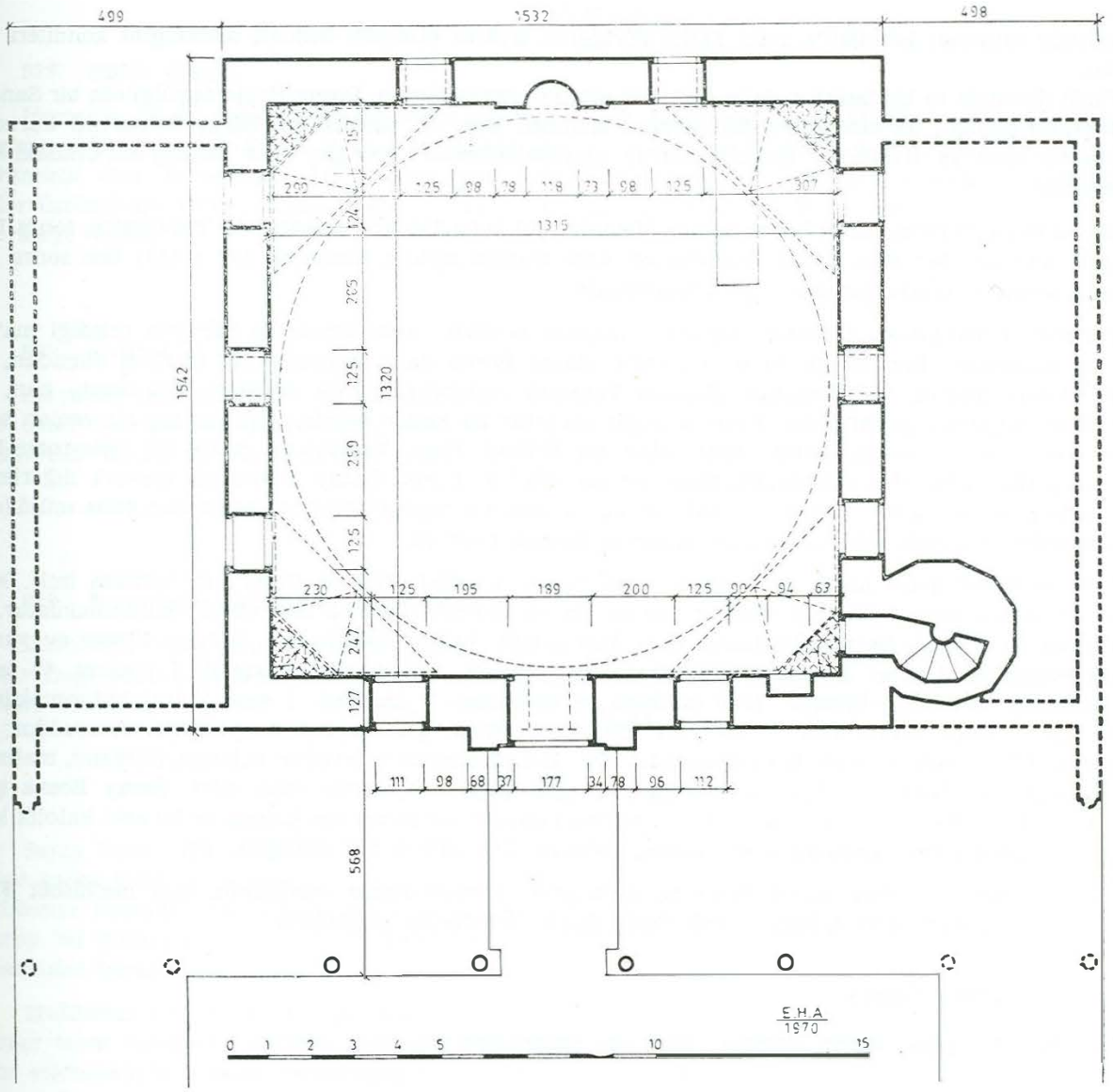
(1) Hammer, a.e., 3. C., 82. S. Bu Minnetoğlu Mehmed Bey'in Bulgaristan'da Konuş - Konjic'deki eserlerini sırasında yazmışdık.

(2) Evliyâ, Seyâhatnâme, 5. C., 427-441. S.

(3) Pelletier, a.e., 29. S.

(4) Daha fazla ma'lûmât için bk: E.H.A., Yugoslavya'da Türk Âbideleri ve Vakıfları, III. Vakıflar Dergisi'nden ayrı baskı, Ankara 1957, 44-56. S.

(5) T.O.M., 12. sayı, 774-776. S.

1245. R. : Saray Bosna'da Hünkâr Câmi'i planı (1)

müezzin evleri ve şadırvan ilâve olunmuşdur. Önde bulunan Kütübhâne ve medhâl ise 1911 de inşâ edilmişdir; ya'nî pek yenidir. Müştemilâtdan medrese ve mekteb de varmış.

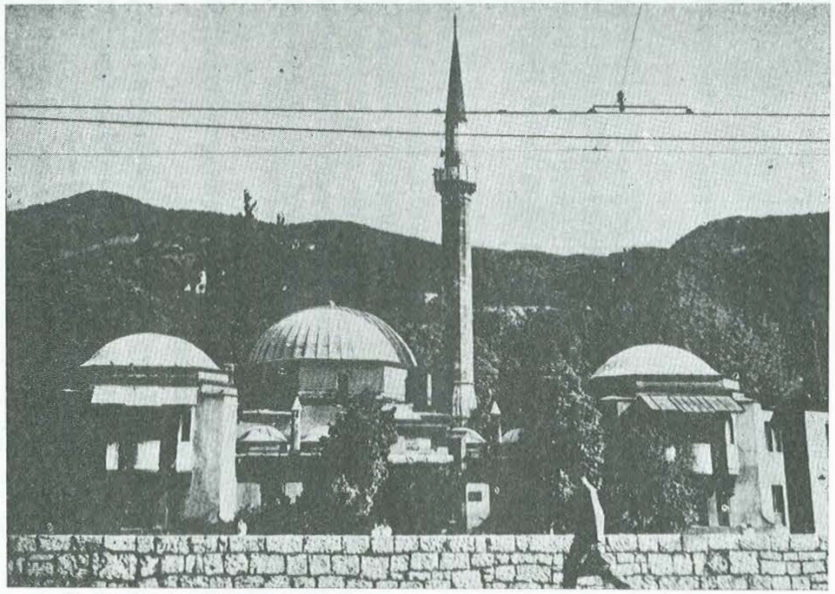
'İsâ Bey'in 866 Cemâziy'ül-Ûlâsı (Şubat 1462) târîhli vakfiyesinde herhangi bir mescidden bahsolunmadığını da 'ilâve etdikten sonra, Seyfüddin Efendi'nin verdiği ma'lûmat üstünde durursak, her şeyden evvel, daha 858 (1454) de, hem de Minnetoğlu'ndan sonra 'İsâ Bey'in burada Sancakbeyi olarak idâreye el koyduğunu, 866 (1462) de vakfını te'sis etdiğini görürüz. Demek Bosna Nehri'nin cenûbuna düşen Saray şehrinin, târîhini kıt'anın temâmından ayırmak lâzımdır. O zaman yukarıda yazdığımız gibi, 840 dan i'tibâren 15 sene kadar dalgalı bir tasarruf müddeti kabûl etmek yerinde olacakdır.

Binâya 'âid tafsîlâtdan da, Seyfüddin Efendi'nin Ahşâb dediği câmi'in Fâtih tarafından beğenildiği öğrenilmekdedir. Bir ahşâb çatılı câmi'in fazla nesi beğenilir? Cây-i suâldir. Taşıdıkları mi'mârî ve inşâî ma'nâ ve delîlleri anlamak için Kadı Sicillerini bizzat görmek isterdik. Bu imkâna sâhib olamadığımızdan dolayı, bundan sonrasını inşâî delâletlere istinâd etdirmek zarûretindeyiz.

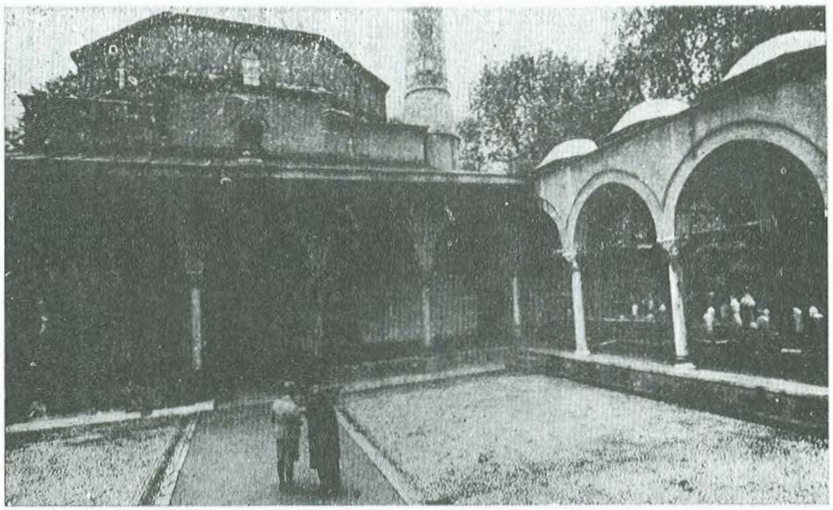
Bugün önümüzde, 1.27 m. kalınlığında dört duvara oturan 13.20×13.15 ölçüsünde oldukca yüksek ve iç nisbetleri güzel bir harîm vardır. Bu Seyfüddin Efendi'nin bahsetdiği 973 de ta'dîlen veyâ yeniden yapılan kısımdır, (1245. R.).

Bu kubbeli harîme iki alçak cenâh eklenmiş, bu yüzden harîmin sağ, sol, alt ve üstlük pencerelerinin birinci sırasındakiler kapatılmıştır. Bu 'ilâve 1265 (1848 - 1849) da Fâzıl Paşa tarafından yapılmışdır. Bu cenahlarla berâber iki tarafı açık olduğu için başka bir misâli bulunmayan yan revaklar eklenmişdir, (1246. R.). Ön revak tavanlı olduğu hâlde bu yanlar dörder kubbelidir. İkinci 'ilâve (1244.

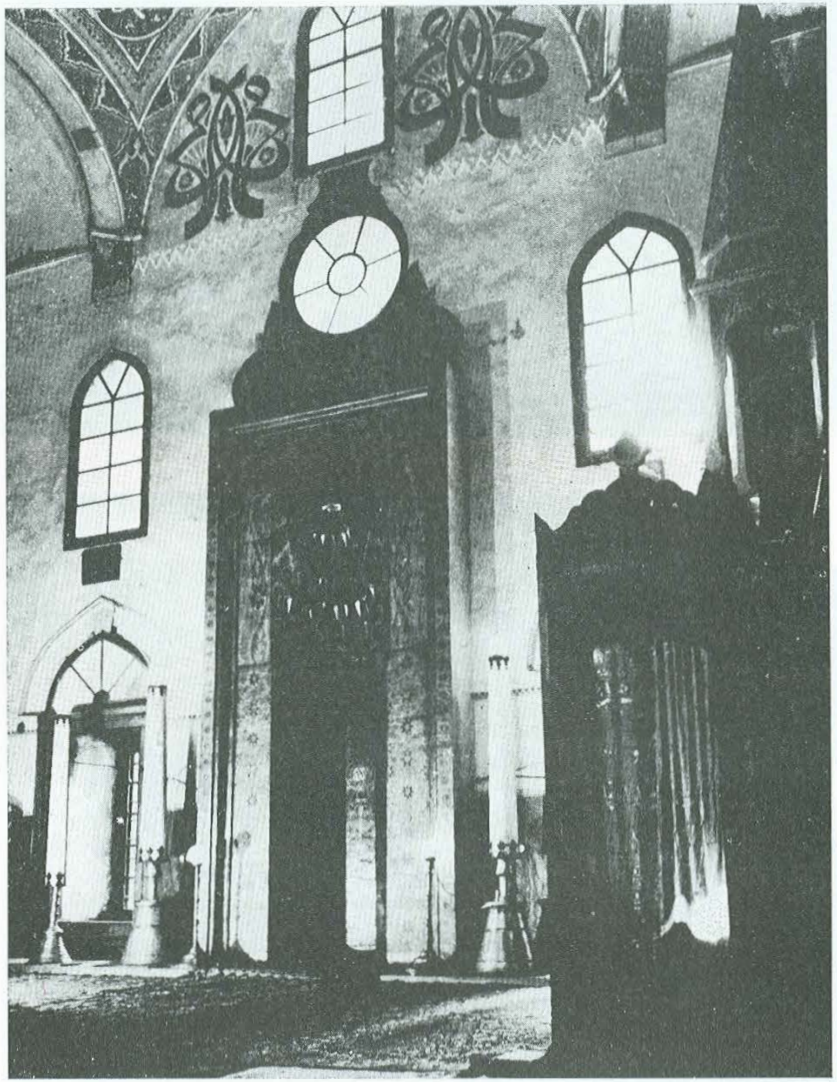
(1) Plânda eksik kalan ölçüleri itmam eden ve işâretli fotoğraflar lûtfeden Dzemal Çelic' Bey'e teşekkürler ederiz.

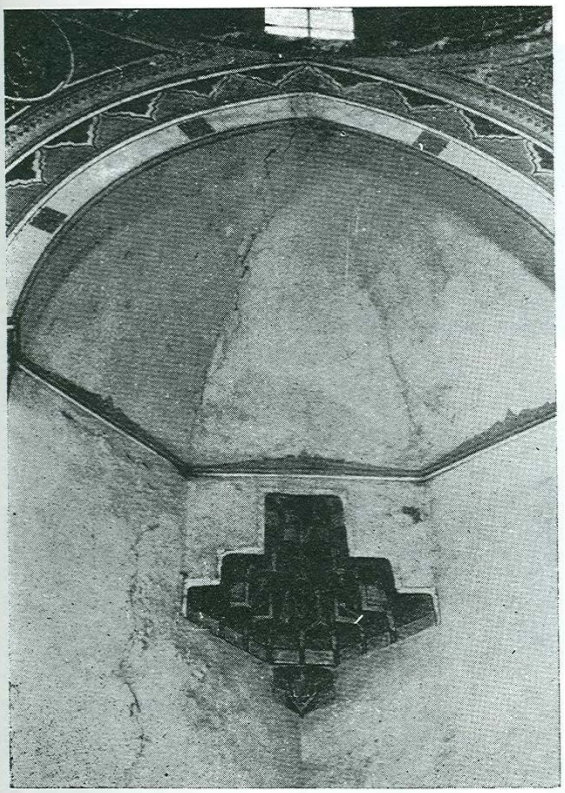
1244. R. : Saray Bosna'da Hünkâr Câmi'i

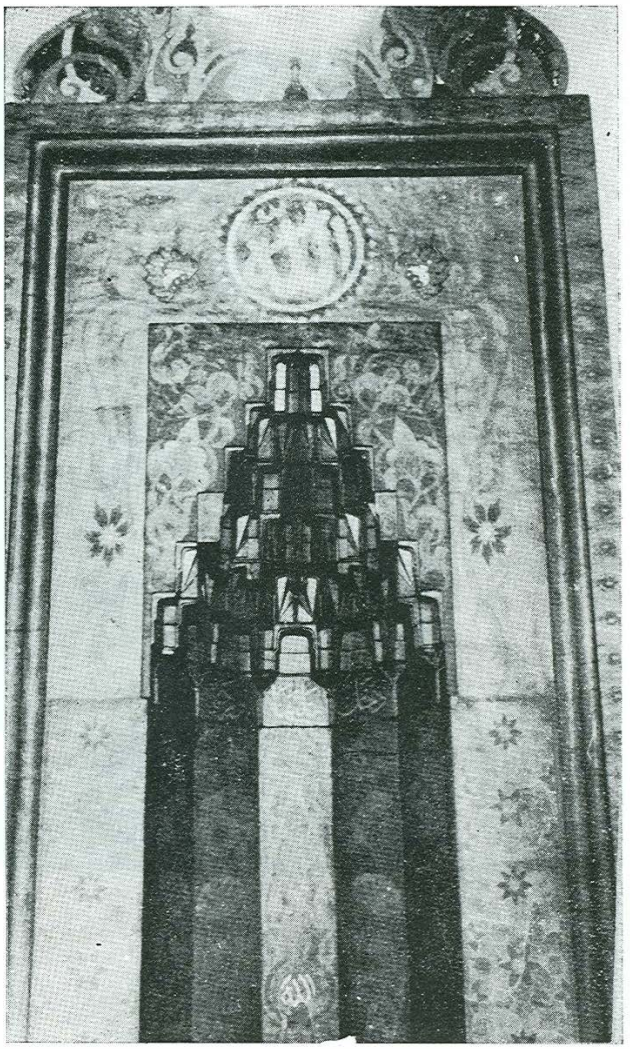
1246. R. : Saray Bosna'da Hünkâr Câmi'i ön ve yan revakları

1248. R. : Saray Bosna'da Hünkâr Câmi'i mihrab ve minberi ve kıble duvarı

1247. R. : Saray Bosna'da Hünkâr Câmi'i kürevî 'alîkaları

1249. R. : Saray Bosna'da Hünkâr Câmi'i mihrab tafsîlâtı

R.) de görüldüğü gibi, eski inşâ tarzına, yeni îcâd 'unsurlar, meselâ arab tarzı özentisi, eklemek sûretiyle yapılan, Kütübhâne ve Cemâ'at-i İslâmiye binâlarıdır; bunlar ahşâb cumbalarla, iğreti saçaklarla donatılmış, müsteşrîk zevkıne uygun binâlardır, cumbalar Cezâyir ve Fas'ı hatırlatır. Hey'et-i umûmiye de Meşrûtiyet devri havasındadır. Bu 'ilâve H. 1329 (1911) de yapılmışdır.

Kısaca anlatdığımız bu 'ilâveleri bir tarafa bırakarak, en eski ve yazmakda olduğumuz Fâtih devrine pek yakın ve muhtemelen ondan bir çok izler taşıyan harîm kısmının plânını takdîm edebiliyoruz. Görüldüğü üzere, 13 m. lik büyük kubbe, ucu çapraz bir dilim ile pah gibi kesilmiş kürevî 'alîkalara oturur; bu pah beş sıra istalâktitli bir köşe takozuna, kürevi 'alîkaların ucları da bir bâdem ve iki sıra yaprakdan müteşekkil sarkmalara basar, (1247. R.).

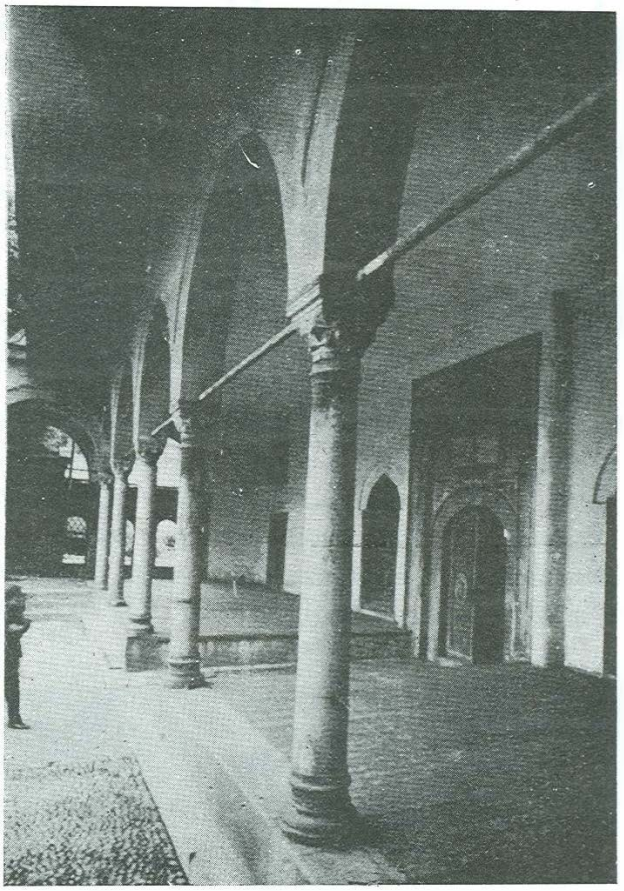
Bu kubbenin bir benzeri de İpek'deki Fâtih Câmi'indedir. Orada kubbe 12 m. lik olup yine böyle bir pah dilimiyle bölünmüş, kürevî 'alîkalara basar. Orada pah altında altı sıra bâdem vardır. Bu müşâbehet, bugün elde mevcûd olan câmi'in de, Fâtih devriyle yakın 'alâkasını gösterir ve 'İsâ Bey'in yapdırdığı bildirilen câmi'den izler taşıdığını ve belki de yangından sonra eski binânın sâdece bir ta'mîr gördüğü düşüncesini tevlîd eder. Bu müşâhede, rölövesini verdiğimiz binânın, Fâtih devrinden pek farklı olmadığına da işâretdir. Bugünkü câmi'in, Kaanûnî devri üslûbundan ziyâde, daha eski devirler göstermesinin sebebi de, Fâtih zemânının izlerini taşımasından doğsa gerekdir.

Kürevî 'alîkalarla elde edilen sekiz köşe kaa'idede fasl-ı müşterekler gösterilmemiş, yerlerine ufak kürevî müsellesler yapılarak, üstâdâne bir tarz-ı halle, yuvarlağa geçilmişdir.

Mihrab çok yüksek nisbetli, 40 sm. çıkıntılı bir çerçeve ortasında olup 6 sıra güzel istalâktitli bir yaşmağı vardır; (1248., 1249. R.). Mihrabda ism-i celâl ve mihrâbiye yazıları ve kalemler daha sonraki devirlere 'âiddir. Fekat kalemler çiğ ve çirkin değildir. Mihrab üstünde büyük bir fil gözü pencere vardır. Minber mermerden yapılmış basît fekat mütenâsib bir eserdir, (1250. R.). Kapı takımı ise zengin ve müzeyyendir. (1248. R.) de görüldüğü gibi, oyma ve pek güzel bir tâc ile nihâyetlenir.

1250. R. : Saray Bosna'da Hünkâr Câmi'i minberi

1251. R. : Saray Bosna'da Hünkâr Câmi'i revâkı

Mahfil çok yenidir; yerinde evvelce mahfil bulunduğunu gösterir bir iz yokdur. Mahfil her hâlde 1265 ta'mîri esnâsında 'ilâve edilmişdir.

Yan kanadların 'ilâvesiyle pencerelerin kapanması yüzünden azalan ziyânını telâffîsi için mihrab ve kıble duvarlarındaki altlıkların kemerleri boşaltılıp aydınlık sathına ilâve edilmişdir. Bugün 8'i kasnakda, 4 üçüncü sıra üstlüğünde, 2 'aded ikinci sırada, mihrab üstünde I 'aded fil gözü ve 4 altlık, cem'an 21 pencere ile aydınlanır.

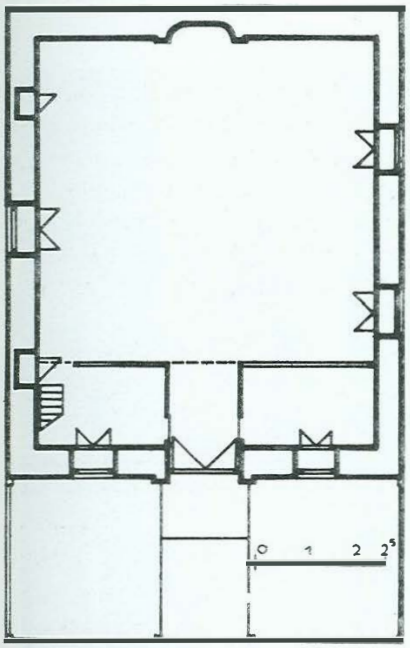
Kıble duvarındaki ön revak kubbeli değil tavanlıdır, (1251. R.). Rahmetli Derviş Korkud Bey'in bildirdiğine göre, 1941 bir tayyâre bombasıyle tahrîb edildikden sonra böylece yapılmışdır. Bu yüzden yan 'ilâveler kubbeli kaldığı hâlde burası tavanlı ve saçaklıdır. Bu revâkın üç orta kemeri eskidir; dîğerlerinin yan revaklarla berâber yapıldığını zannederiz. Mermer direkler çok ince, sâde 33 sın. kutrundadır; başlıkları iki sıra bâdem, bir dizi yaprakdan mürekkeb olup oldukca basît ve küçükdür. Bu son resimde kıble duvarının nihâyet köşesinde görülen pencere veüstündeki müezzin cumbası yan kanadlara açılır. Kapı ampir ve rokoko karışık bir üslûbdadır. Kemerin aynasında 1240 târîhli bir Sultan Mahmud tuğrasıyle altında 8 beyitlik ta'mîr kitâbesi bulunmakdadır; ki Bistirîgıy Fâzıl Paşa tarafından Sultan Mecid zemânında yapılan ta'mîri göstermekdedir; son iki beyti şudur :

طاق بابنه السون تعليق زيور بنده ـ بو ايكى تاريخم ايتدى كان نظمى جوهرين
شاه عالم املدى تجديد فاتح معدلت ـ ايتدى آبادان ملك بو سنه خير نوين

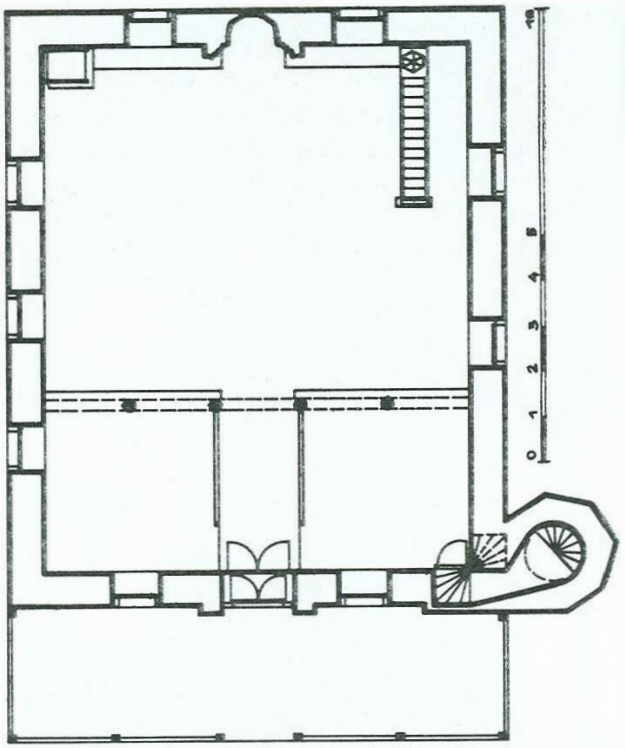
Noktalı harflerin hisâbiyle, ilk târîh 1265 (1848 - 1849) senesini gösterdiği hâlde son mısra' 1264 tutar. Bu da tabiî'îdir; çünki o mısra'da noktalılardan tek sayılı hiç bir harf yokdur ki netîcesi tek bir 'âded çıksın. Bu ya bir yanlışdır veyâ birisi başlama, birisi bitme senesini gösteriyor.

943. Gerdânî veyâ Gerdeci Hacı Hüseyin Mescidi

Pelletier'in (96. S.), 878 (1473) de yapıldığını bildirdiği mescid Bosna kıt'asının ahşâb minâreli ve çatılı mescidlerinden biridir. Duvarlar hımışdır. İç eb'âdı 6.5 genişlik, 8.0 m. derinlikdedir. Önde 3 m. lik bir sundurma vardır. Bosna câmi'lerinde ahşab minâreler açıkda değildir; ortadan damı delip çıkar. Bolu ve civârındaki ahşâb minârelerin çoğundan bu noktada ayrılır. Ma'mâfi, Bolu'da da tek tük

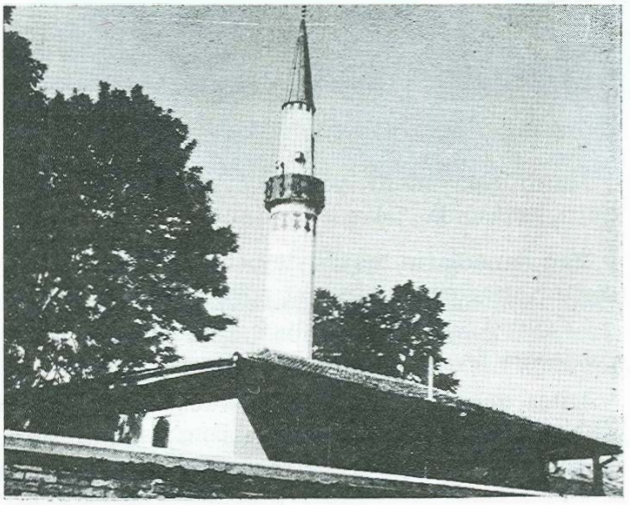
1252 a. R.: Saray Bosna'da Gerdânî Hacı Hüseyin Mescidi planı

1252 c. R.: Saray Bosna'da Yahyâ Paşa Mescidi planı

1252 b. R.: Saray Bosna'da Gerdânî Hacı Hüseyin Mescidi

1252 d. R.: Saray Bosna'da Yahya Paşa Câmi'i

çatı üstünde minâreler vardır. Husûsiyetine binâen Bosna şehri Eski Eserler Dâiresi Reîisi 'Ali Bejtic Bey'in yapdığı restitüsyon plânıyle, çekdiği fotoğrafı da teşekkürle ilâve ediyoruz, (1252 a., 1252 b. R.).

944. Yahya Paşa Mescidi

II. Sultan Bâyezıd'ın dâmâdı olup Üsküb'de büyük bir câmi' yapdıran Yahya Paşa, daha evvel Bosna Sancak Beyi iken, 1481 - 1482 senelerinde Saray Bosna'da da bir mescid yapdırmışdır. 1697 Avusturya İstîlâsı'nda yanmış, yeniden yapılmışdır. Şimdi üstü kiremidli, minâresi güzel bir binâdır. İçden içe 9.50×11.5 m. ölçüsünde 3.0 m. sundurmalıdır. Mescide minber konarak câmi'e tahvîl edilmişdir, (1252 c., 1252 d. R.). Bu plânı da yapan 'Ali Beytic Bey'e yine teşekkür ederiz.

Yangından sonra yapdıran Bosna'nın büyük 'âilelerinden birine mensûb, Curcic Sâlih Ağa'dır. Bir makaalede 8 beyitlik tecdîd kitâbesi neşrolunmuşdur; جامع خوب ومقام قائمين ·târîh mısra'ı olub hisâben 1111 (1699 - 1700) senesini veriyor, (1). Hazîresi pek zengindir ve Curcic 'âilesinin efrâdı burada yatar.

(1) Müjezinovic, Jahja Paşine (Curcica) Dzamije, prilozi za Orientalnu Filologiju 934. 205. S., XII.XIII. sv.

945. 'İsâ Bey Zâviyesi, 946. 'İsâ Bey - Bendbaşı Hamamı, 947. 'İsâ Bey Hanı, 948. 'İsâ Bey Köprüsü

Üsküb'deki büyük te'sîslerini yazacağımız İshak Bey oğlu 'İsâ Bey'in Baş Çarşı'nın üst taraflarında, vakfiyenin yazıldığı târîhde پورچه Poyrec denilen kariyede, Miljacka nehri üzerinde bir zâviye, bir köprü ve hamam yapdığı vakfiyesinden anlaşılmaktadadır. Saray Bosna'da müsâfirhâne denilen bu zâviyenin XVIII. 'asırda Mevlevî Tekyesi olarak kullanıldığı, neşriyatdan öğrenilmekdedir. Bu vakfiyenin Evkaf 'Umum Müdirliği'nde bir sûreti olduğu gibi, (1) Elezovic tarafından da bizim yazımızla Belgrad'da neşredilmişdir, (2). Bir de ahfaddan muhterem Fevzi Tara Bey'in nezdinde, 1332 Muharreminde Sultan Reşad tarafından verilmiş bir mukarrernâme berâtı bulunmakdadır. Vakfiyenin târîhi Cemâziy'ül-Evvel 866 (Şubat 1462) dir.

'İsâ Bey, üç ayrı ev hâlinde zâviye, hamam ve onlara lüzûmlu müştemilâtı hâvî olarak Miljacka üzerinde bir hayrat, yapıp, zâviyesini 'ilim tahsîl edenlere, müslimîn fukarâsına, gaazîlere ve seyyidlere tahsîs etmekde, ayrıca hayrât olarak, bir başdan bir başa 15 arşın = 11.5 m. kadar bir köprüyü vakfetmektedir.

Bunun için : 1 — Mezkûr kariyede değirmenler, 2 — Yine orada hamam, 3 — Nehrin sağ sâhilinde hamam ve dükkânlar, 4 — Mezkûr kariyede bostan, 5 — Tekrar değirmenler, 6 — هلب سلسنه Hleb Seliste, 7 — بورتی 8 — Seliste, 9 — پودنه Podine, 10 — Zagornitse, 1 — بکر پودنجه Medju Podinitse, 12 — Niz Podinitse, 13 — پلاوجه Plavtse, 14 — Koseva Nehri üzerinde değirmen, 15 — Mezkûr nehrin iki yanında iki mezra'a, bunun hudûdunda daha o zeman Türkçe olarak, Sırtı Sıra ve Bend denilen yerler, 16 — Visoko kasabası yakınında Zeleznitse nehrinde değirmenler, 17 — Ligose yakınında mezra'a, 18 — Habishâne kurbündeki yerini vakfetmekdedir.

Bundan günde a) Ta'mîr ve idâmeye 8 dirhem, b) Bununla meşguul olana 2, c) Ekmek için 1/2 dirhem, d) Et satın alınması için 10, e) Çorba için değirmenlerden mikdâr-ı kâfi buğday, f) Matbahda hizmet edip yemek pişirene ve temizlikle meşguul olanın her birine 2 şer dirhem, g) Hasır vesâire için 5 dirhem, h) Mütevellîye mahsûlün 1/10 u verilmekdedir. Bu masraflardan artanı Üsküb'deki hayrâtına şart etmekde, tevliyet kendisinden sonra Küçük Mehmed denilen oğluna ve ensâbına bırakılmakdadır. Bu vakfiye Karamânî Hoca Sinânüddin ve Hoşkadem Voyvoda'nın vekâletiyle tanzîm edilmişdir.

Sultan Reşad zemânındaki höccet ise 'İsâ Bey vakfı mütevellîsi Hasan Paşa'nın mürâcaatı üzerine tanzîm edilmişdir; onun târîhi 29 Safer 1332 (27 Kânûn-ı Sânî 1914) dür. Hazîn olan bu fermanın arkasında 3 Şubat 1914 târîhinde Avusturya Konsolosluğu'nun tasdiki bulunmasıdır. Bu höccetin me'âli de 'aynıdır.

Bu vakfiyeden çıkacak ma'nâlar pek çokdur: a) Daha Bosna kıt'asının fethinden evvel Osmanlılar burada yerleşmişler ve kat'î sâhib vaz'iyetini almışlardır, b) Bend Başı o zeman ayrı bir kariye gibi iken sonradan şehirle birleşmiş, şehir o tarafa yürümüşdür, c) Saray şehrinden sarf-ı nazar 35 km. şimâldeki Visoko da işgaal edilmişdir. d) Bu işgaal ve fetih birkaç me'mûrla temsîl edilmek sûretiyle değil, vakfiyede geçdiği gibi, müsliman kabristanının hudûd gösterilecek bir raddede Türklerin orada çoğaldığı, ya'nî Osmanlıların 866 dan çok evvel burada yerleşmiş olduklarıdır.

Mehmed Mujezinovic Bey, 'İsâ Bey Zâviyesi hakkında 8 sahifelik müstakil bir tedkiyk neşretmişdir, (3). Bu zâviye ve manzûmenin mevkı'i, Saray Bosna'nın meşhur Baş Çarşısı'nın yakınında olup, yerine 'İsâ Bey Müsâfirhânesi ismini taşırken, 933 (1526) da Çekrekci Hacı Mustafa Muslihuddin Efendi'nin burada bir câmi' yapdırması üzerine (4) ona nisbetle anılmaya başlamışdır.

Mehmed Mujezinovic bu zâviyenin, Bosna ta'birince müsâfirhânenin, 1697 deki Avusturya işgaalinde, bütün şehir gibi hunharca yakılmış ve uzun müddet harâb kaldıktan sonra, Saray Bosna târihçesi müellifi Molla Mustafa Başeski'nin nakline göre, 1196 (1762) de eski temeller üzerine yapılmış ve artık müsâfirhâne olarak kullanılmayıp, vakfiyede tekye veyâ tarîkat ismine dâir bir îmâ bile bulunmadığı hâlde Mevlevî Tekyesi ittihaz edilmişdir. Mujevinovic, tekyenin inşâ masrafının 2889 kuruş olduğunu, kadı sicillerinden bularak dercetmişdir. Tekye 1835 — 1840 aralarında Vecîhi Paşa zemânında ta'mîr edilmiş ise de, 1860 da Miljacka nehrinin taşması neticesinde, bütün teferrü'âtıyle yıkılmışdır. Tekye yine ihyâ edilmiş olup 1945 senelerine kadar mevcûd idi. Mujezinovic bundan sonra tekyenin şeyhlerini ve mensûblarını anlatmakda, binâsının son resimlerinden birini ve birçok kabir taşlarını ve Melvevî sikkeleriyle süslü lâhidlerinin fotoğraflarını 'ilâve etmekdedir. Bunları nakl mevzû'muzu doğrudan doğruya 'alâkadâr etmez. Yalnız şu kadarını söylemekle bağlayalım: Son şeyhi Fikrî Efendi 1342 (1924) de ölmüşdür.

Zâviye ve tekyenin yeri şimdi parkdır; hanın yerinde Avrupa Oteli bulunmakdadır. Bend Başı Hamamı'nın yerinde yüzme havuzu vardır. Kabristanda birkaç taş kalmışdır.

(1) Ev. K.K.K. sâdis. 629 No: Defter, 653. S.

(2) Glişa Elezovic, Turski Spomenici U Skoplje, Glasnik Skopskok Naucnok Duruşteva, 1925-27 den ayrı baskı.

(3) Mehmed Mujezinovic, Musafirhane İ Tekija Isa-Bega Ishakovica U Sarajevo, Godişnjak Zemalskog Zavoda Zaştitu Spomenika Kulture I Prirodnik Rijetkosti N.R. Bosne İ Hercegovine, Sv. III-1956'dan ayrı baskı.

(4) E.H.'A., Yugoslavya, a.e., 47. S.

949. Kolobara Hanı

Bu vakfiyede bulunmadığı hâlde 'İsâ Bey'in olduğu bilinen bu hanın 400 yolcu ve 35 hayvan aldığını 'Ali Bejtic yazmakdadır, (1). Bu han 1937 de yanmışdır; yerinde şimdi bir açık hava sineması bulunmakdadır, (1969).

SARAY KÖY

950. İsfendiyâroğlu Kasım Bey Zâviyesi, 951. Kasım Bey Hamamı

Ankara a'mâlinden جلو divânında Saray Köyyü'nde (2) bu zâtın bir mescidi ve hamamı olduğu vakfiyesinden anlaşılmakdadır. Bu hayrâtına Sarây Köy'ündeki hamam ile kendisini ve Dereli Köyü'nü ve توخت Köyü'nü vakfetmekde, tevliyet ve nezâreti İmam Yûsuf Fakıyh'e, sonra evlâdına bırakmakdadır. İmama , müezzine 1 dirhem ile 3 müd buğday, şeyhe 2 ve her sene 6 müd buğday, 3 arpa şart etmekdedir. Tevliyete hâsılın 1/10 u verilir. Târîhi Evâsıt-ı Şevvâl 867 (Temmuz 1462 başları) dır, (3).

SEMENDİRE

952. Fâtih Câmi'i, 953. Fâtih Kal'esi

Rumeli'deki Osmanlı eserleri için el atılacak kaynakların başında Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi gelir; o bir anahtardır; kapıyı açar ve çekilir; biz de bunun üzerine aradık. Câmi'in tahrîb edildiğini haber aldık. Onun için de bu kasabaya gitmediydik; fekat Sırbistan'da seyâhatlerimiz sona erdikden sonra, kal'enin büyük bir kısmının kaldığını öğrendik. Ammâ iş işden geçmiş idi.

Semendire'ye Sırblar Smederovo derler; Tuna ile Jezava nehirlerinin birleşdiği noktada, Belgrad'ın 47 km. şarkındadır. Evliyâ Çelebi 30 kuleli, 4000 adım muhîtinde dört köşe, kesme taşdan bir kal'e olduğunu söyler. Kule 'adedi doğrudur; fekat muhît 1500 m. ya'nî takrîben 2000 adımdır. Evliyâ Kal'e içinde 1000, varoşda 3000 ve olduğunu bildirir.

Kal'e içinde, başda, tarzı-ı kadîm, Ebü'l-Feth Câmi'i, ayrıca câmi', 2 medrese, 10 mekteb, 3 tekye, varoşda 24 câmi' bulunmakda imiş, (4).

Belgrad'ın kilidi mesâbesinde olduğundan, Semendire Kal'esi'ne Osmanlılar büyük ehemmiyet vermişlerdir. Birinci Kosova Muhârebesi'nde burayı ele geçirdikleri 'Âşık Paşa - zâde'nin nakletdiği bir mâceradan anlaşılıyor; 'Âşık Paşa-zâde 793 (1390) da, Yıldırım Hân'ın zevceliğine gelen Sıb Prensi Mârâ'nın, işvesini kullanarak, Semendire'nin i'âdesini recâ etdiğini ve bunun üzerine üstelik Güvercinlik palangası da 'ilâve ile ikram edilerek buranın Sırblar elinde geçdiğini yazar (5). Bundan daha evvel Osmanlılarda olduğu ma'nâsı çıkmakdadır.

Semendire bundan 50 sene sonra II. Sultan Murad tarafından fethedilmişdir. O târîhde Rumeli'nde bulunduğu için, hâdiseyı daha iyi bilmek mevkı'inde olan 'Âşık Paşa bu fethi 841 (1437) gösterdiği hâlde (6) İsmâil Hâmi Bey 843 (1439) diyor, (7). Fekat birkaç sene sonra Szegedin sulhu netîcesinde 848 (1444) senesinde i'âde edilmiş ve ancak 864 (1459) da Fâtih tarafından kat'î olarak alınmışdır, (8). Bu tafsîlâtı vermekden maksadımız, Sırb Despotu'nun payitahtı da olan kal'enin esâsının Osmanlı eseri olmadığını bir kere bildirdikden sonra, Fâtih eseri olduğu kitâbesinden anlaşılan sur, hendek ve burc 'ilâvelerini ayırıb îzâh etmekdir.

Kitâbe, iğri çekilmiş, son derec silik basılmış bir fotoğrafı elimizde eseri bulunan Elezoviç'de vardır, (9). Oradan okuyamadığımız için, metnin temiz çekilmiş bir sûretini, Üsküb'ün en asîl 'âilelerinden olan muhterem meslekdaş Lidya Kumbaracı Hanım vâsıtasıyle getirtdik. Kendisine çok, pek çok teşekkür ederiz. Kitâbeyi sonda yazacağız. Ayrıca, eski Sırb kal'esinin ve Fâtih 'ilâvesinin, bir takım Tuna boyu ve Hıristiyan hisarlarını hâvî sırbca başka bir eserde plân ve resimleri ve îzâhâtı bulduk, (10). Biz plânı ondan iktibâs ile çizdik. Resimler de o eserdendir. Bu plâna göre, kal'e, iki dıl'ı birbirine çok yakın, üçüncüsü de pek farklı olmayan bir müsellesdir. Tuna ve Jezava nehirlerinin köşesinde çok kalın duvarlı üç

(1) Alija Bejtic, Spomenici Osmanlijske Arhitkture u Bosni İ Hercegovini, Prilozi Mec., Sarajevo 1952-1953, 271-272. S.

(2) Saray Köy ismiyle klavuzda yokdur; sâde Saray diye Mes.Y.K., 943. S. da Kızılca Hamam'da bir köy görünüyor; o da asfalt yol üstündedir.

(3) Ev.K.K., 581. No: Defter, 1255 den başlar, 471 S.

(4) Evliyâ, Seyâhatnâme, 5. C., 585-588. S.

(5) 'Âşık Paşa-zâde, Âli Bey neşri, 69. S.

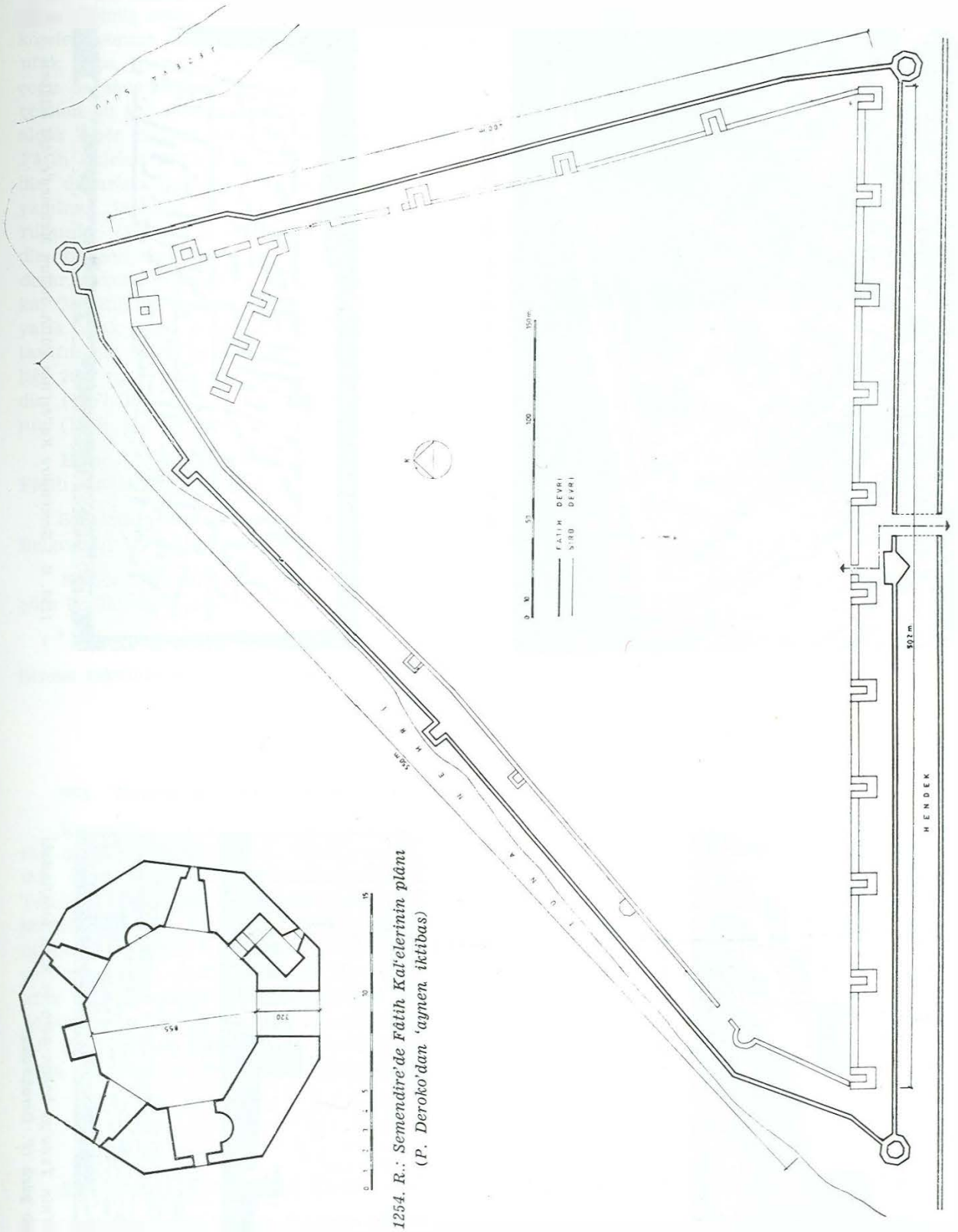
(6) 'Âşık Paşa-zâde, 'Âlî Bey neşri, 127. S.

(7) Dânişmend, a.e., 204-205. S.

(8) 'Âşık Paşa-zâde, a.e., 152. S.

(9) Gl. Elezovic, Turski Spomenici, Knj I., Sv. 2., 54. S.

(10) a) Aleksandar Deroko, Srednekovni Gradovini Srbiji Cernegori İ Makedoniji, Beograd 1951, 140-143. S. b) Aleksandar Deroko, Le Château Fort de Smederovo, Revue de l'Institut Archéologique Serbe de Science, N. Serie, II. C., Beograd 1951, 59-98. S.

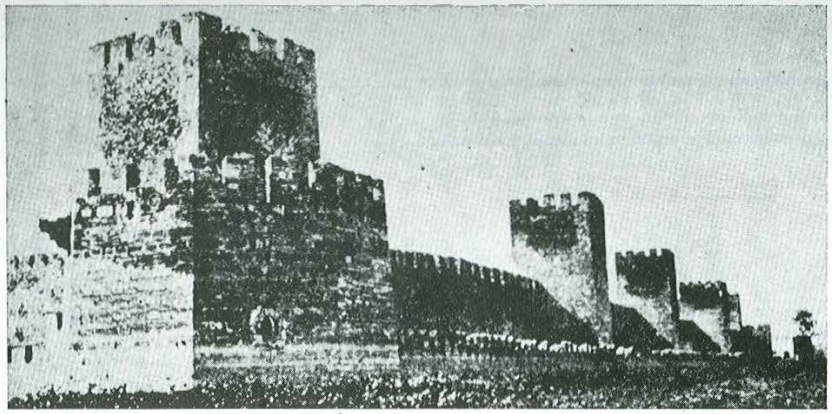
1253. R.: Semendire Kal'esi plânı (P. Deroko'dan 'aynen iktibas)

1254. R.: Semendire'de Fâtih Kal'elerinin plânı (P. Deroko'dan 'aynen iktibas)

köşe bir iç kal'e ile önünde bir hendeği ve Tuna cebhesinde 55.00 m, boyunda dört köşe kulelerle tahkîm edilmiş oldukca ince, 1.90 m. lik, diğer nehir cebhesinde 3.10 m. lik, araları 60-75 m. olan, yine dört köşe kuleli, birer sûr vardır.

Bu nehir yüzlerinde burcların arası 60-75 m. olduğu hâlde, kal'eyi muhâsara edenler için en müsâ'id olan deltanın kara tarafında burc araları 38 m., duvar kalınlığı 3,70 m. dir, (1253. R.). Fâtih Sultan Mehmed bu kal'eyi köşelerinde mudalla'î kalın gövdeli üç kulesi olan alçak bir siper duvarla takviye etmiş ve kara tarafına ayrıca bir hendek yapmışdır. Evliyâ Çelebi de bu hendek üstünde 6 'aded ahşab köprü olduğunu ve varoşa bunlarla muvâssala te'mîn edildiğini yazmakdadır. Eski iç ve dış kal'enin burcları 'umûmiyetle dört köşe ve nehir tarafında 8. ve 10.5 kara tarafında 11.5 m. genişlikdedir. Fâ-

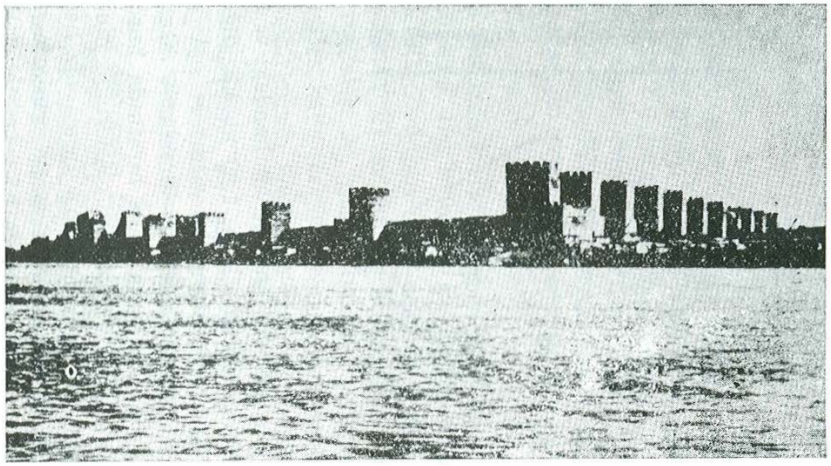
850
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ
DOĞU DİLLERİ
MERKEZ KÜTÜPHANESİ

1255. R. : Semendire Kal'esi'nin şark yüzü (P. Deroko'dan)

1258. R. : Semendire Kal'esi'nin havadan fotoğrafı

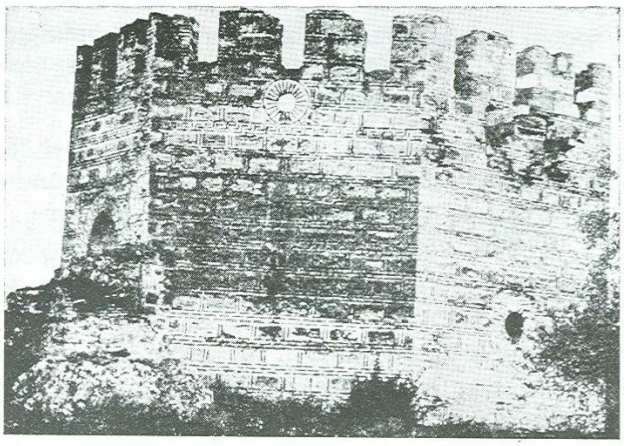

1257. R. : Semendire Kal'esi'nin Tuna'ya bakan garb ve kara tarafındaki cenûb yüzü (P. Deroko'dan)

1259. R. : Semendire Kal'esi'nin Fâtih Sultan Mehmed'e 'âid kitâbesi

tih'in ilâve etdiği kuleler 16.5 m. kutrunda dâire içine çizilmiş sekiz köşelerdir, (1254. R.). Eski kal'e köşeleri yonma taşdan, içleri moloz, yüzleri yer yer ufak kaba yonmalardan mürekkebdir; yüzlerin bir çoğu da sâde molozdur, (1255. R.). 1880 den evvel çekilen bu son resimde ucdaki köşeli kule ve öndeki alçak siper duvarı Fâtih'in yapdırdığı kısımlardır. Fâtih kuleleri iki sıra da top atış mevzi'lerini hâvî dir; duvarları iki sıra ufkıy hatıl, bir kesme taşla yapılmış, taşların arasına şakuulî tuğlalar sıkışdırılmışdır, (1256. R.). Tuğla süslemeleri birkaç çeşiddir; bu son resimde bunlardan biri göze çarpmakdadır. Deroko plânında bu sekiz köşe kulelerden başka, Osmanlı Suru üzerinde Tuna yüzünde, iki karnı yarık ufak burc olduğu da görülmekdedir. Cenûb tarafındaki kara yüzünde bulunan hendeğin genişliği 20,0 m., Fâtih siper surunun kalınlığı 1.80 m. dir. (1257. R.). Bütün Tuna cebhesiyle cenûb yüzünü, (1258. R.) de hava fotoğrafını göstermekdedir.

1256. R. : Semendire Kal'esi'nin Fâtih 'ilâvesi kuleleri (P. Deroko'dan)

Hava fotoğrafında Jezava nehrinin yatağının dolup kal'e ile arasında bir toprak sâha hâsıl olduğu, Fâtih Surlarının yıkıldığı, hendeğin dolduğu görülüyor. Yalnız büyük kuleler yerindedir.

Semendire Kal'esi'nin eski ve yeni vaz'iyeti hakkında güzel bir tedkıyk Feridun Dirimtekin Bey'in, Belgrad'ın İki Muhâsarası adlı makaalesi arasında yer almakdadır, (1).

Kitâbe : Elezoviç Kal'e hakkındaki eserinde, lâtin harfleriyle metni vermekdedir; koyduğu fotoğrafa göre biz bu metni tashîhen dercediyoruz, (2) :

١ ـ عمر الله بوجود السلطان الذى نور بلقائه دار الاسلام ٢ ـ اعانه‌الله على على ماولاه واجملت بسيفه فى ارقاب الحد مته سنه ٨٨٤ (3)

Senesi rakamla yazılmış olan kitâbeye nazaran 884 (1479) da bu kal'e yapılmışdır, (1259. R.).

SEYYİDİ KAVAĞI

954. Derviş Bâyezıd Zâviyesi, 955. Derviş Bâyezıd Hamamı

Keşan'dan cenûba doğru sâhile inip yolun Gelibolu yarımadasına kıvrıldığı yerde, şimdi sâdece Kavak denilen Seyyidî Kavağı Köyü vardır. Buradaki Süleyman Paşa Câmi'ini birinci cildimizde yazmışdık, (4). Bu köyde Derviş Bâyezıd isminde bir zâtın bir zâviyesi ve hamamı olduğu 860-870 târîhli Vakıf Tahrîr Defteri'nden anlaşılmakdadır. Bu senelere 'âid defterde yer aldığına göre, pek pek II. Sultan Murad devrinden de olabilir. Defter senesi ortada dururken, Fâtih devrine kaydetmek lüzûmu âşikârdır; biz de öyle yapdık. Bu zât zâviyesi içine 1 — Kavak'da 650, Bolayır'da 850 akçe îrâdlı birer hamam, tuzla yeri vesâireden mürekkeb 2020 akçe îrâd bırakmakdadır. Gelibolu'da 270 akçelik bir kervansarayı, pek ufak olduğu için kaale almayıp geçdi idik. Bolayır ve Kavak'daki kervansarayları, sağmal sığırları ve bağları da o târîhde harâb imiş (5). Şimdi Kavak'da Süleyman Paşa Câmi'inden başka eser yokdur. Eserleri şimdi ortada olmadığı için burada köyü târîhî ismiyle Seyyidî Kavak olarak dercetdik. Süleyman Paşa Câmi'ini ise, bugünkü ismine nisbetle sâdece Kavak adıyle geçirdik.

SİLİFKE

956. Cezerî Kasım Paşa Câmi'i, 957. Saruca Paşa Câmi'i, 958. Kasım Paşa 'İmâreti

'Âşık Paşa-zâde Saruca Paşa'nın Silifke'de bir Cuma Mescidi (6) Cezarî Kasım Paşa'nın da bir Cum'a Mescidi ve bir 'imâret yapdığını yazmakdadır, (7). Silifke Fâtih devrinde alındığına göre, Saruca Paşa İstanbul Fethi'ne iştirak eden zâtdır. Cezerî Kasım Paşa da Fâtih devrindendir. Yerindeki soruşdurmada bu eserlerden hiç biriiin bulunmadığı anlaşılıyor.

(1) Feridun Dirimtekin, Belgrad'ın İki Muhâsarası, İstanbul Enstitüsü Dergisi, II. C., 51-86. S.

(2) Spomenica Petstogradısnjice Smedrovskoga Grada 1930 Beograd, 110-11. S.

(3) Elezoviç'in lâtin harfleriyle yazdığı kitâbenin metninde, Nevvere - Tenevvere, ikinci satırda 'alâ mâ evlâhü cümelsi, hidmetihî, lahma evlahü hudati gibi, kelimelerin sırası bozulup, ba'zı olmayan ta'bîrler ilâvesiyle. mündericdir. Bizim okuyuşumuz fotoğrafa ve ma'nâya uygundur.

(4) E.H.A., Osmanlı, 185. S.

(5) Tayyib a.e., 325. S.

(6) 'Âşık Paşa-zâde, 'Âlî Bey neşri, 190 S.

(7) 'Âşık Paşa-zâde, 'Âlî Bey neşri, 192. S.

TRAKYA Ü. NİVERSİTESİ
REKTÖRLÜĞÜ
MERKEZ KÜTÜPHANESİ

SİLİVRİ

959. Fâtih Câmi'i

Fâtih vakfiyesinde (V. II., 12. S.), Silivri Kal'esi dâhilindeki kiliseyi câmi'e tahvîl etdiği zikrolunuyor. Bu câmi'in 894 - 895 (1489 - 1490) senelerindeki muhâsebe blânçosunda hatîb vazîfesini de gören imama günde 4, müezzine 2, kayyıma 1, mu'arrife 1, hasıra ve yağa 1 akçe vazîfe ta'yîn edilmişdir, (1). Bu kiliseden muhavvel câmi'den eser kalmamışdır.

960. Çakır Ağa Zâviyesi, 961. Çakır Ağa Hanı

İstanbul'da dört, Bursa ve Edirne'de birer mescidi, hamam ve çarşı misillû dükkânları bulunan Bursa ve İstanbul Sübaşısı Çakır Ağa'nın, Silivri'nin içinden geçen yol üstünde, kal'enin kenarında bir zâviye ve hanı bu 'asır başında mevcûd bulunmakda imiş. Mahallinde dolaşan rivâyete nazaran, 1920 den sonra taşları başka inşââtda kullanılmak için yıkdırılmışdır.

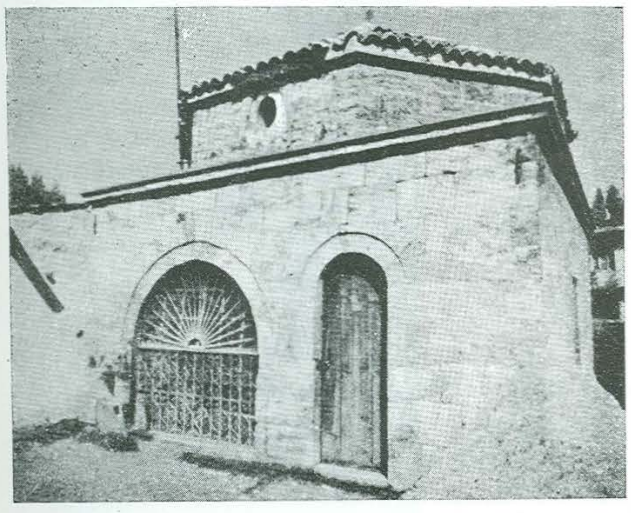
Sultan'ül-Guzat'ül-mücâhidîn Çakır Ağa İbni 'Abdullah bu zâviye ve hanı için Bursa'da bir hamam, sekizi kasab olmak üzere birçok dükkânlar, Galata'da bir Burak 'Ali, tekrar bir 'Ali, Toltogonoğlu, Sofyanuz ve ismi okunamıyan bir diğer ev ki, cem'an 5 ev, Galata'da Demirli Mahzen, Silivri'de zâviyeye muttasıl 5, hana bitişik 4 dükkân, Silivri'de Gürgenli Bayır denilen erâzîyi vakfetmekde, hanın yarısını evlâda, yarısını zâviyeye bırakmakdadır. Tevliyet kendisine, sonra evlâdına kalacak, günde 7 dirhem ete, lüzûmu kadar diğer masraflara sarfedilecek, Bursa câbîsine günde 4, Galata câbîsine ayda 15 dirhem verilecekdir; târîhi Evâsıt-ı Remezan 885 (Teşrîn-i Sânî 1480 ortalarıdır) dır, (2). Bu vakfiyenin yazıldığı defterin 292. sahîfesinde târîhsiz bir höccetle de zâviyeye Bursa'da bir başcı dükkânıyle, İstanbul'da Langa'da erâzî bırakmakdadır. Yine 'aynı sahîfede, bu sefer târîhli bir höccetle, Bursa'da Çakır Ağa Başhânesi denilen bir başcı dükkânıyle Silivri Kal'esi hâricinde zâviye ile han arasında bir nalband dükkânı zammetmekdedir; bu zam vakıfların bir kısım vâridâtıyle de zâviyede cüz' okunacakdır. Târîhi Evâsıt-ı Muharrem 889 (Şubat 1484 ortaları) dur.

Mescidleri ve hamamı bahislerinde yazmış bulunuyoruz.

SİVAS

962. Şeyh Çoban Türbesi

Sivas'da Ulu Câmi'in arka tarafında bir türbe ile, önüne 'ilâve edilmiş ahşâb bir mescid vardı; ahşâb mescid yıkılmış, yalnız Fâtih devrinde yapılan aksamı muhâfaza eden kârgîr türbe kalmışdır. Türbenin Fâtih devrinde yapılmasından evvel de mevcûd olup, o zeman yenilendiği kitâbesinden anlaşılıyor;

1260. R. : Sivas'da Şeyh Çoban Türbesi

1261. R. : Sivas'da Şeyh Çoban Türbesi 1920 lerdeki resmi

bugünkü binâsının duvar yüzleri, hâcet penceresi ve kapısı XIX. 'asır işidîr. Kubbe ile kasnağı Fâtih devrinden kalandır; beyzî pencereleri yerleşdirmek için kasnağın delindiği görülüyor; (1260. R.). Böyle kesme taş ve hâcet penceresi olan cebhe dış bir yüz demekdir; mescidin bu ta'dilden sonra eklendiği anlaşılıyor; zâten iğretiliği âşikârdır. Hâricen kubbe sekiz dilimdir.

(1) Ö.L.B., Ayasofya Defteri Muhâsebesine 'âid makaale, a.e., 353. S.

(2) Ev. K.K., 610 No:, Mücedded Anadolu 25, 291. S.

Bu türbenin yenileme kitâbesinin mescid mihrabının yanındaki duvarda olduğunu Sivasşehri monoğrafisi yazıyor; halbuki elimizdeki eski bir resimde mescid kapısı üstünde bir kitâbe görülmekdedir, (1261. R.). Sivas şehri kitabında bahsedilen kitâbe 3 satır 'arabca olup 70×52 sm. dir :

١ ـ جدد هذه القبه الشريفه المرحوم و المغفور المحتاج الى ٢ ـ رحمة الله تعالى خواجه شيخ جوبان نور الله قبره فى ايام دولة السلطان ٣ ـ الاعظم محمد خلد مملكته يوسف بن عبد الله عشيق امير مكرم پير احمد بك فى سنه اثنى و ستين و ثمانمايه ([1])

Kitâbeden bu kubbe, ya'nî türbenin Pîr Ahmed Bey'in azadlılarından Yûsuf bin 'Abdullah tarafından 862 (1457 - 1458) de tecdîd edildiği anlaşılıyor. Pîr Ahmed Bey 'acabâ Karamanoğlu mudur? Sivas şehri monoğrafisi müellifleri Sivas ve Tokad'da vakıfları olan bir Pîr Ahmed Bey'den bahsediyorlar; biz tevsîk edemedik.

Velîler kaafilesinde çobanların yeri mühimdir; bu şeyh Çoban velî, Şeyh Hüseyin Râ'î de onlardan biridir. Bu zâtın Necmüddin Kübrâ'nın halîfelerinden olduğunu mahallen rivâyet edildiğini müellifler yazıyor.

Bu kitâbenin yanında mescide dâir bir kitâbe daha varmış; mescidle berâber o da yok olmuş. Biz müzede aradık; ikisi de yokdu.

963. Fâtih Kal'esi

Sivas Korpüsü, müelliflerin bizzat yetişmedikleri ve Boré'nin Yukarı İç Kal'ede görüp yazdığı bir kitâbe metnini nakletmekdedir, (2). Boré hiç bir târîh taşımayan bu kitâbeyi yazdıkdan sonra İç Kal'e'nin 861 (1456-1457) de yapıldığı netîcesini çıkarmış olduğundan, Korpüs müellifleri bu târîhi nasıl bulduğunu haklı olarak anlayamamışlar ve ba'zı araşdırma ve tahmînlerde bulunmuşlardır. Boré inşâ senesini belki 'umûmî târîhlerden, Fâtih'in harekâtından istidlâl etmiş veyâ tahmînde bulunmuş olabilir. Fekat verdiği senede isâbet olduğunu daha mufassal bir târîh kıt'ası göstermekdedir; aşağıda yazacağız.

Korpüs'un verdiği yarısı Türkçe, yarısı Farsca kitâbe şudur :

ازظلم تيمور شهر سيواس خراب غرات ([3]) است ـ ايام شهنشاه محمد ابن مراد خان مجدد اولدى

Bu kitâbede târîh yokdur; fekat Mevlânâ Halîmî'nin üç beyitlik ve Korpüs'un yazdığına aşağı yukarı yaklaşan bir kıt'ası bize târîhi vermekdedir.

ازظلم تيمور شهر سيواس ـ در حكم خراب گشت غارت
باامر شهنشه محمد ـ دردست امير خضر عادت
تجديد شداين اساس محكم ـ تاريخشداحسن العمارت (4)

Hisâben 861 (1456-1457) netîcesini veren bu târîh manzûmesi Boré'nin okuduğu metinle harab kelimesine kadar 'aynıdır; beytin son iki kelimesini Boré yanlış okumuşdur. Gurât değil gaaret olacakdır. Eyyâm kelimesi de bâ emri'nin, hatâlı geçirilmiş şeklidir Ondan sonrası temâmen başka kelimelerdir; bir şey denemez. Manzûme, Mogol'ların zulmünden Anadolu'nun acı acı, yanıp yakınmasının hâzin ifâdesidir.

Kal'enin yapılmasında 'âmil olan Emir Hızır, Amasyalı Yörgüç Paşa'nın kardeşi, ve Fâtih devrinde Amasya'da yapdırdığı câmi'i yazdığımız, Hızır Paşa olsa gerekdir.

Mevlânâ Halîmî'nin Sivaslı, binâen'aleyh şehir ile 'alâkalı, fârisî bilir bir zât olduğunu Osmanlı Mü'ellifleri bildiriyor, (5).

SOFYA ŞEHRİ

Rumeli Eyâleti'nin merkezi olan bu koca Osmanlı şehri pek güzel büyük câmi'lerle, hanlar, bedestanlar, medreseler, kaplıcalarla süslenmiş, zengin ve müreffeh bir hayat geçirmişdir. Bunlardan şimdi kala kala, fa'âliyetde bir câmi' ile, müze olarak kullanılan Mahmud Paşa Câmi'inin yalnız harîm kısmı ayakdadır.

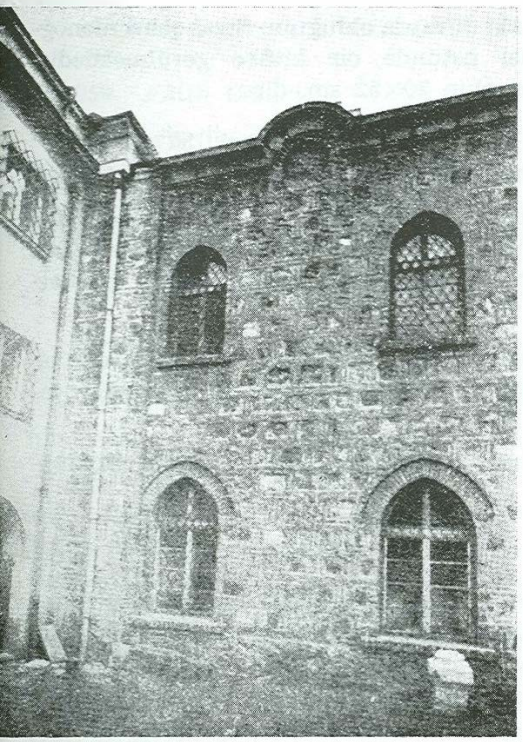
(1) Rıdvan Nafiz - İsmâil Hakkı, Sivas Şehri, İstanbul 1928. 128-129. S.

(2) Max Van Berechem - Halil Edhem, Matériaux Pour un Corpus Inscriptionum Arabicarum, III. Partie - Asie Mineure, Le Caire, 1910, 16-17. S.

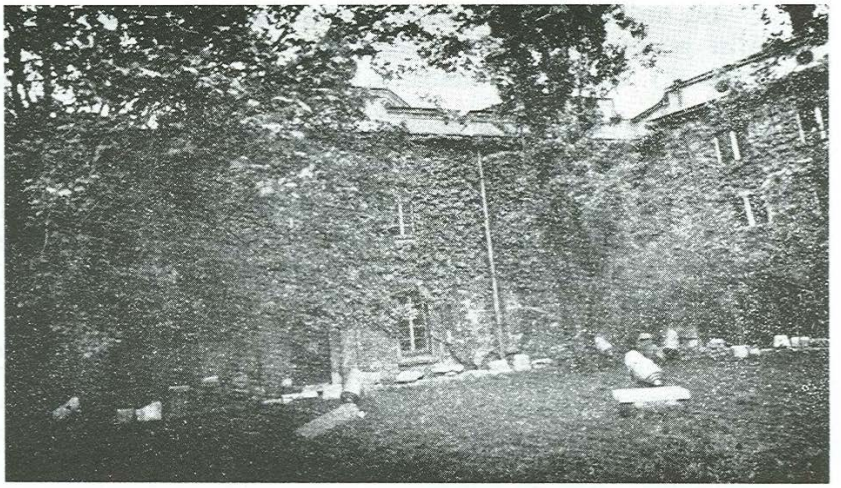
(3) Korpus müellifleri bu kelimeyi غور veyâ غوز köklerinden müştak olabileceğini yazıyorlar. 'Acabâ teşdîd ile الغارة = gaafil, veyâ الغارة = yağmacılık kelimelerinden gaafiller ve yağmacılar ma'nâsına olmasın? Sivas Şehri eserinde müellifler karğa ma'nâsında gurab olarak tashih etdiklerini söylerler, (130. S.) Harâb-ı Gurâb ne demekdir? Karganın harâb olmuşu gibi bir ma'nâ çıkıyor. Zâten böyle bir tashihi yapmak için elde delîl olmayınca, nazar-ı dikkati çekip 'aynen bırakmak lâzım değil midir? Harâbhâne-i gurâb olsa ne ise. Karganın harab yuvası demek olur, bir ma'nâ da çıkardı. Esâsen yazacağımız asıl târîh manzûmesi bu kelimeyi de, seneyi de tavzîh edecekdir.

(4) Necâti Lügal - Adnan Erzi, Tâci-zâde Sa'dî Çelebi Münşe'âtı, İstanbul Fetih Cemiyeti Neşriyâtı, İstanbul 1956, 55. S.

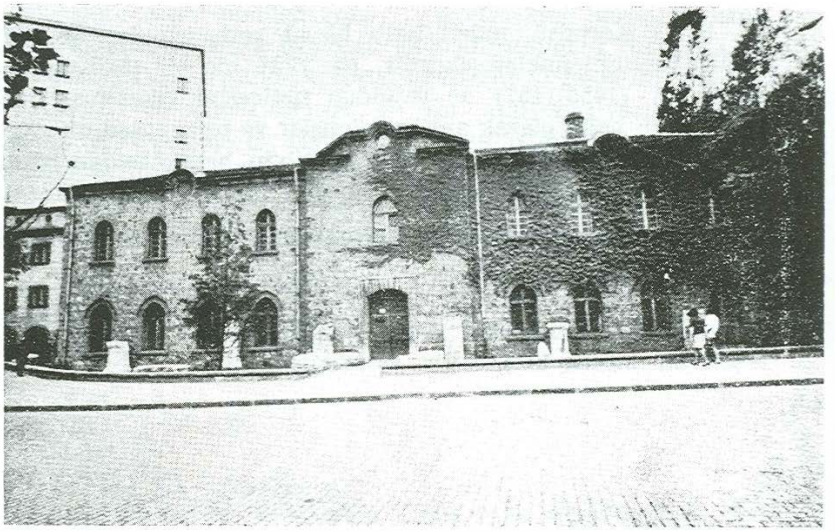
(5) Bursalı Mehmed Tâhir, a.e., I. C., 273. S.

1262. R.: Sofya Mahmud Paşa Câmi'i, ek binânın sol tarafda açıkda kalan kısmı ve ona yapışık olan Merkez Bankası

1263. R.: Sofya Mahmud Paşa Câmi'inin binâ ve sarmaşıklarla kapatılan sağ tarafı

1264 b. R.: Sofya Mahmud Paşa Câmi'i önüne 'ilâve olunan iki katlı binâ

Evliyâ Çelebi'nin 'adeti bütün şehirlerdeki mahalle ve câmi' sayısını bildirmek olduğu hâlde, burada yekûn yazmamış, yalnız sekiz büyük câmi' ismini verip: *"Bundan mâ'adâ şehrin çevresinde bağçeler içinde kalmış nice yüz câmi' ve medrese han vehamam, mesâcid ve tekyeler"* olduğunu söylemekle iktifâ etmişdir.

Câmi'lerden başka, II han, 5 kaplıca, ayrıca hamamları bildirir, (1). Medreseleri ve 40 mektebi de varmış. Bunlar içinde Fâtih Câmi'inin bahsi yokdur; halbuki bu câmi'in mevcûdiyeti bir vesîkadan anlaşılıyor.

964. Fâtih Câmi'i

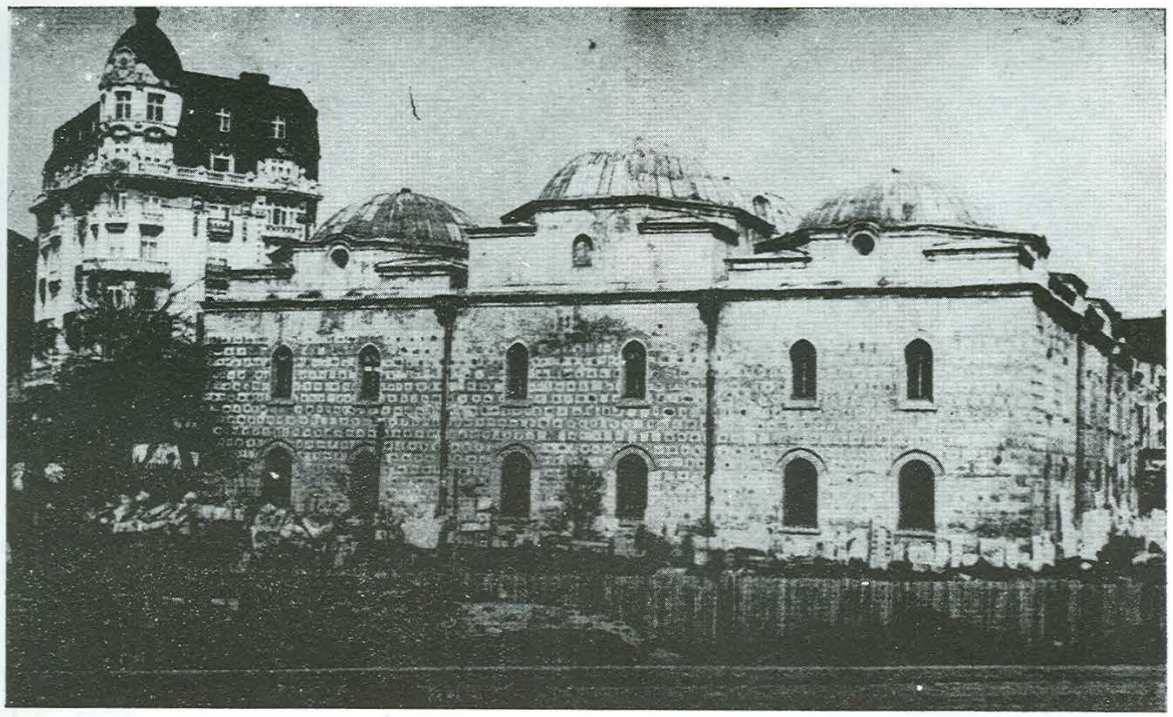
Baş Vekâlet Arşivi'ndeki bir vesîkada Sofya'da Fâtih Sultan Mehmed Câmi'ine bir vazîfelinin ta'yîni görülmekdedir, (2). Halbuki bu câmi'in mevcûdiyeti, şimdiki nesillerce ma'lûm dahî değildir. Kim bilir ne zeman yok olmuşdur.

965. Mahmud Paşa Câmi'i

Arka ve sol tarafının temâmı Bulgar Merkez Bankası (1262. R.)., sağ tarafın 1/3 ü müze müdiriyet binâsının örtdüğü (1263. R.), açık kalan yerleri de sarmaşıklarla görünmez hâle getirildiği öksüz, garîb Sofya Ulu Câmi'i budur. Binâlar mesâfe bırakmadan câmi'e yapışmışdır. Binâ şimdi müzedir. Merkez Bankası 1924 den sonra yapılmışdır. Evvelce burasının Medrese Avlusu ismini taşıdığını İmroz Müftîsi Sâbit Bey bildirmekdedir. Câmi'in son cemâ'at yeri temâmen kaldırılmış, yerine iki merkezli, sivri kemerli pencerelerle ve Osmanlı tarzı derzlerle iki katlı bir binâ yapılmışdır; bu taklîd binânın ilk nazarda aldatıcı olduğu resimden âşikârdır.

(1) Evliyâ, Seyâhatnâme, 3. C., 391-405. S.

(2) Bş. V.A., Evkaaf 4390 No:

1264 a. R. : Sofya'da Mahmud Paşa Câmi'i mihrab cebhesi ve cenûb yüzünün eski bir resmi.
[Fotoğrafın tam karşısına gelen mihrab arkasının ve mâilen farkedilen cenûb tarafının, resmini almak bir taraja, görülmesi bile mümkin değildir; Bulgar Merkez Bankası binâya aralıksız yapışmışdır. Cenûb cebhesinin üçüncü kubbesinden sonrası açıkda ise de (1262. R), o kısım esas yapının parçası olmayıb revâkın yerini işgaal eden iki katlı binâdır, (1264 b. R.). Resimde yan kubbe kasnağında filgözü pencerelerin muhdes olduğunu tahmin yanlış değildir; zirâ silmeden yukarıya çıkmışdır; mi'mârimizde silmeyi aşmaz. Kezâlik, alt pencere kemerlerinin daha o zemandan açıldığı görülüyor. Câmi'in tahta perde ile ayrılmış oldukça geniş bir avlusu vardır; bir kısmı duvara dayalı, bir kısmı yığılmış kabir taşları göze çarpıyor. Bunların ne olduğu ma'lûm değildir; Sofya'nın hiçbir. tarafında yokdur. Derzler cedvellidir. Soldaki çirkin bina şimdi yokdur. Klişe, Osman Keskioğlu. tarafından lûtfedilmişdir; kendisine teşekkür ederiz. Resim, takrîben 1920 lerde çekilmişdir.]

Eb'âdı i'tibâriyle, Edirne'dekiler müstesnâ, Balkanlar'ın en büyük câmi'i olan bu ma'bed için Mahmud Paşa Sofya'da vakıf bırakmamış, 600,000 akçelik pek büyük umûmî vakfından hatîbe 10, imama 9, müezzine 3, sermahfile 2, 6 devirhâna 6, kayyıma 3, yağ ve hasıra 2 akçe tahsîs etmişdir, (1). Bu da günde 32, senede 11500 akçe tutmakdadır.

Evliyâ Çelebi bu câmi'e Koca Mahmud Paşa ismini vermekde ve her iki cihetde boyunun 200 adım olduğunu söylemekdedir; mübâlâğa âşikârdır. Sağında minâre dibinde bir kapısı ve bir kıble kapısı olup, evvelkinin kapalı olduğunu bildirir. Minâresi tuğladan mevzûn ve serâmed imiş. Geniş haremin üç tarafı alçak duvarla çevrilidir; bunun dört kapısı vardır demekdedir, (2). Evliyâ bundan sonra Paşa'nın (398. S.) bir medrese, bir sebîl, bir hanı olduğunu da yazmakdadır. Bunlar vakfiyede görülmediğinden biz dercetmekden sarf-ı nazar etdik. Halbuki bu câmi'in yanında Merkez Bankası'nın bulunduğu çukur mahalle Medrese Avlusu dendiğini yukarıda yazdık. Fekat bu medresenin Mahmud Paşa yapısı olduğuna dâir bir vesîka bulamadığımızdan, belki sonra yapılmışdır diye adını bile kaale almıyoruz.

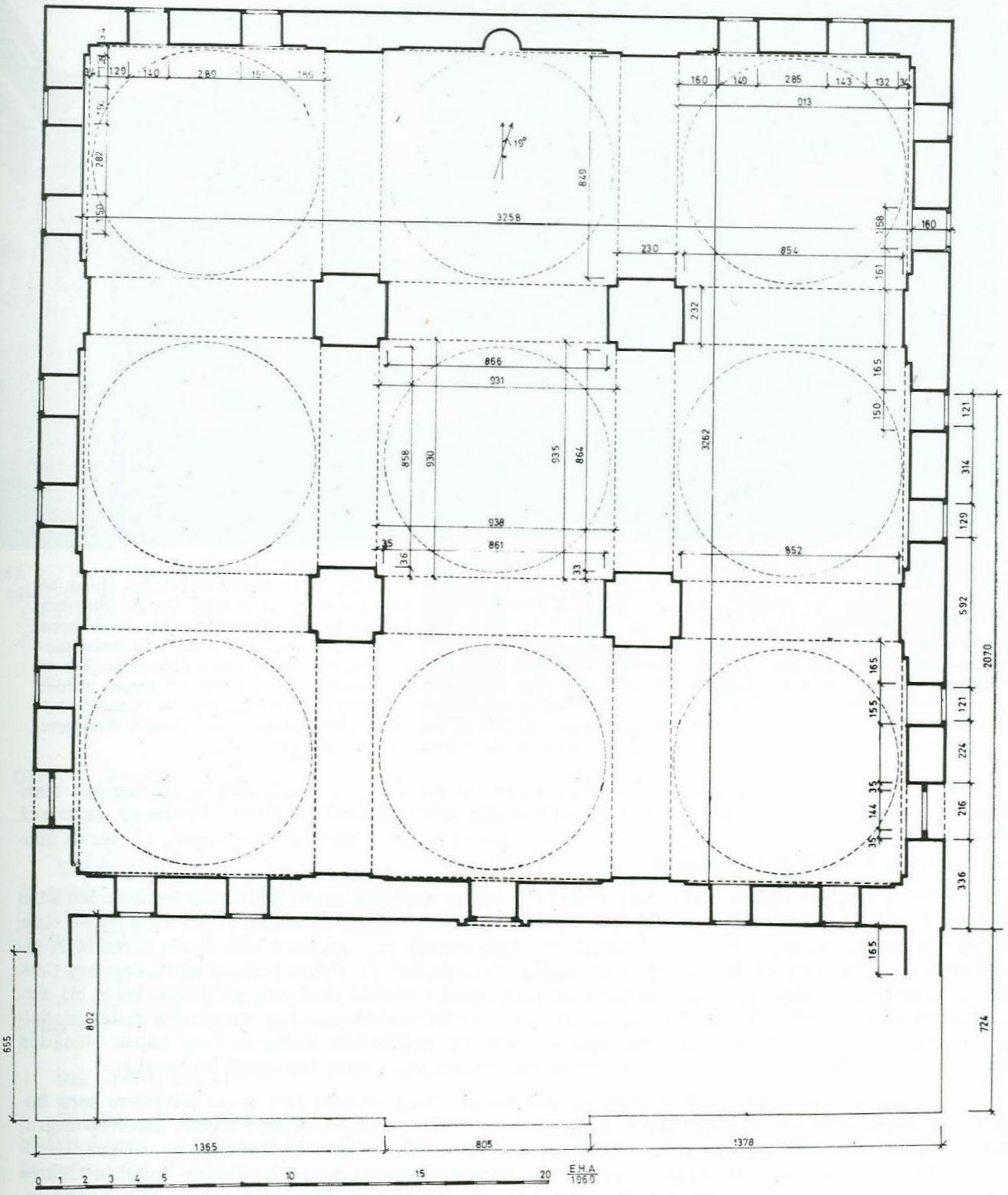
Câmi' esas i'tibâriyle Edirne Eski Câmi'ine çok benzer; fekat oradaki 12.5 m. lik kubbelere karşı buradakiler sâdece 9.30 dur; Ayaklar da çok daha ufakdır. Câmi'in ölçüleri şâyân-ı hayret derecede doğrudur; her tarafda 'aynı netîceler bulunmakdadır, (1265. R.). Sefâretin teşebbüsüne rağmen, Bulgar Hâriciye Vekâleti'nin şimdi müze olan binâyı ölçmemize izin vermesini boşuna bekledik ve ancak müdirin kibarca müsâ'adesiyle müzenin ta'til günü ölçebildik. Yanımıza katılan ve bizi adım adım takıyb eden hanım arkeolog, ölçü ve fotoğraf çalışmasının uzamasından epeyce tedirgin olduğunu hissetdirdi; belki biraz daha uğraşsak, içeride kalabilseydik iyi olurdu ammâ, bu kadarına da bin şükür ederiz.

Câmi'in içine yer yer bir ikinci kat yapılmışdır; katın merdiveni ve ahşâb döşemesi mihrâbı temâmen kapatmakdadır. Yerinde durub durmadığını sorduysak da tatminkâr bir cevab alamadık; bilinmediği söylendi. Sağ taraf pencerelerinden ikisi de idâre binâsı tarafından örtülmüş, birisi kapıya çevrilmişdir. Soldakilerin hepsi kapalıdır. Kubbeler, beş müsellesden çatılmış köşeliklere oturur, (1266. R.).

İçeride başka bir husûsiyet kalmamışdır; her taraf sıvalıdır. Câmi'in kıble kapısı eski ahşâb kanadlarını muhâfaza etmekdedir; yalnız serenler beyaza boyanmışdır. Orta tabla çapraz örme çubuklarla, alt

(1) Ö.L.B. - E.H.A., a.e., 44. S.

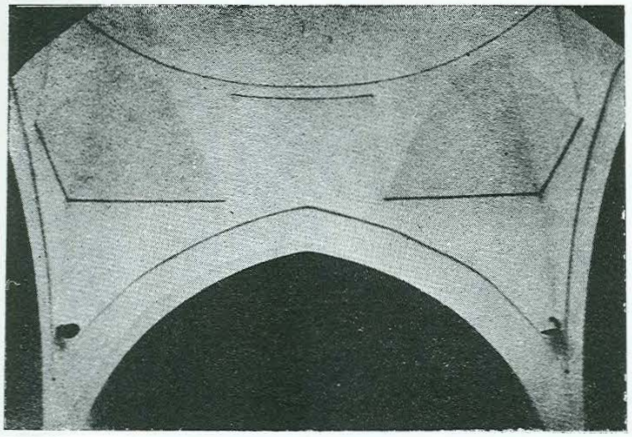
(2) Evliyâ, Seyâhatnâme, 3. C., 397. S.

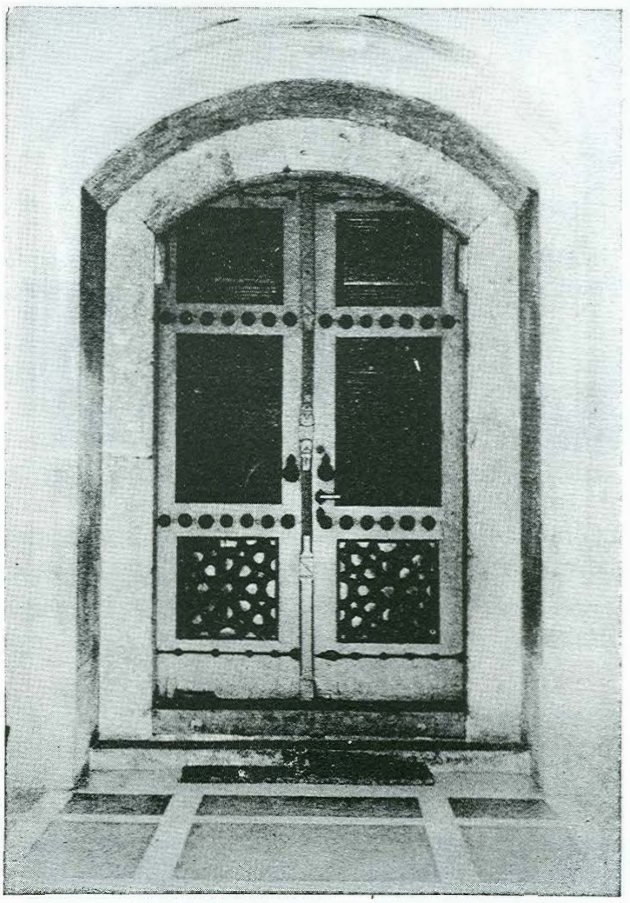
1265. R.: Sofya Mahmud Paşa Câmi'i plânı

tabla sekizli yıldızlarla yapılmışdır. Üst tablada gaayet nefîs iri bir yazı ile ölmeden namaza ve tövbeye 'acele ediniz me'âlindeki meşhur Hadîs-i Şerîf yazılıdır. Kapının söveleri yerinde duruyorsa da, basık kemerin üstünde olması lâzım gelen sivri kemer tertîbatını, öne ilâve olunan iki katlı binânın döşemesi kesdiğinden, kapının etrafına basık kemere muvâzî silmeli 'acâib bir mermer çerçeve 'ilâve edilmişdir, (1267. R.).

Binânın inşââtı iki sıra tuğla hatıllı, şakuulî tuğla beslemeli moloz taşıyledir. Ona 'ilâve edilen binâyı bu örgüye benzetmeye çalışmışlar, fekat olmamışdır. Meselâ tuğlalar çok daha kalın ve kısadır. Üstde

1266. R.: Sofya Mahmud Paşa Câmi'i kubbe köşelikleri

1267. R.: Sofya Mahmud Paşa Câmi'i kapısı

saçağın dört yerine kıvrımlı ampir tepelikler ve ortaya bir rokoko fronton îcâd edilmişdir. Açılır pencereler kemerli yapılmışdır. Bu 'ilâve, Meşrûtiyet devri Mi'mar Kemal Bey üslûbuna benzemekdedir. Bu eklemenin buradan giden bir mi'mara yapdırıldığı düşüncesi 'akla gelmekdedir.

Mihrab istikaameti cenûbdan şarka 19° dir.

866. Zağnos Paşa Hamamı

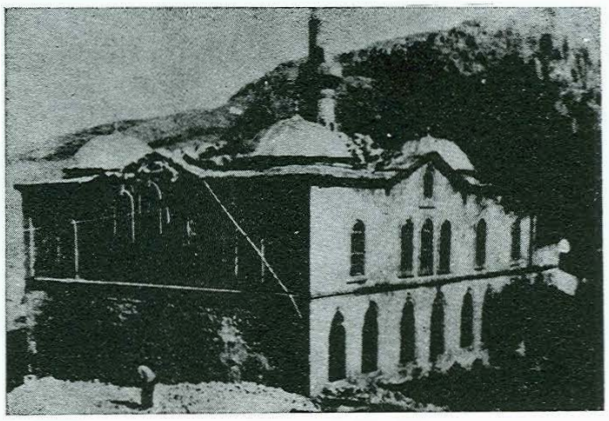
Ma'rûf Vezîr Zağnos Paşa'nın esas hayrâtı Balıkesir'dedir; bir de Filibe'de mescidi vardır; bunları yazdı idik. 'İmâretine ve Filibe mescidi ile Sofya'daki hamamının ta'mîri için, malının 1/3 ünden 100.000 akçe ayırdığı da bunların mezkûr olduğu vakfiye defterinden anlaşılmakdadır, (1). Sofya'daki hamam için başka tafsîlâtı yokdur ve binâ bugün mevcûd değildir.

ŞARKIY KARAHİSAR

967. Fâtih Câmi'i

Karahisar-ı Şarkıy paşasına ve kadısına mütevellînin şikâyeti üzerine yazılan bir Hükm-i Hümâyûn'da, eski mütevellî ile oğullarının câmi' avlusunda kendileri için evler ve kahve dükkânları yapdıkları ve kış günlerinde karları küreyip yığacak boş yer kalmadığı anlaşılmakla bunların feshi emrolunmakdadır, (2)

Kezâ Baş Vekâlet Arşivi'nde vazîfe tevcîhi ve ta'mîr hakkındaki vesîkalarda (3) Fâtih Câmi'i zikrolunmakdadır.

1268. R.: Şebin Kara Hisar'da Fâtih Câmi'i

Fâtih Sultan Mehmed, bu câmi'i Trabzon fethi güzergâhında olan bu şehirde, Otluk Beli Muhârebesi'nden sonra, yapdırmışdır. Esâsen geçdiği yollara câmi'ler yerleşdirdiğini müte'âddid def'âlar gördük. Şarkıy Anadolu'da ve Rumeli'nin birkaç kolunda böyledir.

Kasaba Belediye Reîsinin mektubundan anlaşıldığına göre, ahşâb çatılı olan câmi' 1305 Rûmî (1889) da yanmış ve yerine 6 kubbe ile örtülü bugünkü büyük binâ yapılmışdır. 1939 Erzincan Zelzelesi'nde orta kubbeler yıkılınca, tekrar ihyâ edilmişdir. (1268. R.), bu kubbeler yapılmadan evvelki hâlini göstermek-

(1) Balıkesir Evkaaf Müdirliği, Vakfiye Defteri, II. S.

(2) Muzaffer Erdoğan, VII. Vakıflar Dergisi, a.ma., 183. S.

(3) Bş. V.A., Evkaaf, Mu'allim Cevdet Fihristi 135, fetih-hanlık tevcîhi, 135, 298 ve 7520 No: vesîkalar.

dedir. Belediye Reîsi Mu'âvini Emin Bey, halkın câmi'in Fâtih adını unutmadığını söylemekdedir; verdiği ma'lûmât için, kendisine burada teşekkür ederiz. Binânın, her iki sıra penceresinin kemerli ve yüksek olduğu, tam bir Sultan Hamîd devri üslûbunda olduğu da görülmekdedir. Kitâbe mevcûd değildir.

ŞEYHLİ KARİYESİ

968. Gedik Ahmed Paşa Hamamı

Afyon'da Şeyhli Köyü'nde bir Gedik Ahmed Paşa Hamamı olduğu Baş Vekâlet'deki bir vesîkadan öğrenilmektedir, (1). Köy şimdi olmadığından namam mevzû'-ı bahis değildir.

TIRNOVA

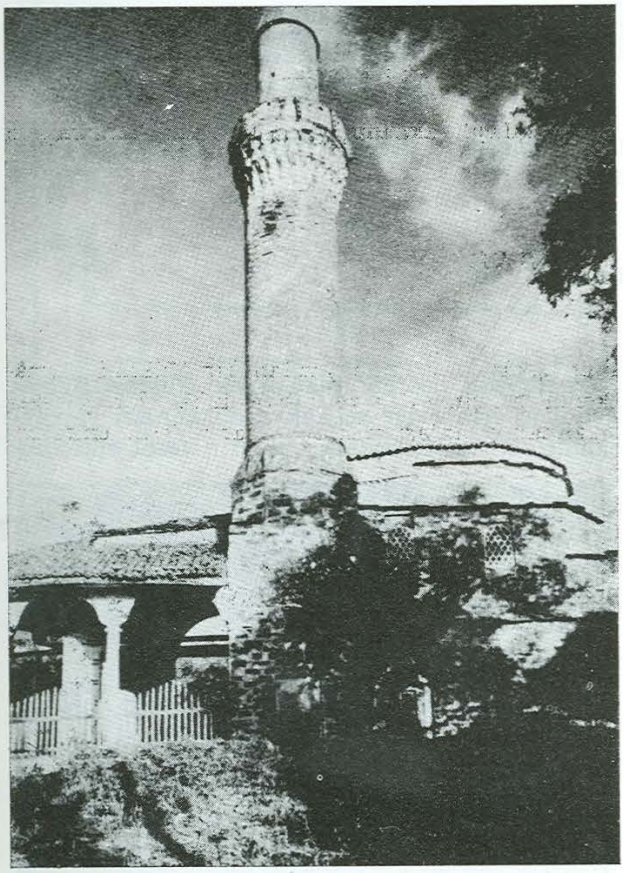
969. Fâtih Câmi'i

Lofça ile Şumnu arasında Bulgar hatmanlarının merkezi olan Tırnova'ya şimdi Velik Tarnovo deniyor. Burada Fâtih'in câmi'leri dizisinden bir ma'bedi vardır. Kasabada bizim zemânımızda 27 câmi' olduğunu İmrcz Müftîsi Sâbit Küser Bey bize bildirdi. Bunlar arasındaki Fâtih Câmi'inin son senelerde mahvolduğu yerinde yapılan soruşdurmalarda öğrenildi.

TİRE

970. Rum Mehmed Paşa Câmi'i

Garbî Anadolu'nun en dilber şehirlerinden, tabiî güzelliği ve yeşilliği yanında, çapına göre bir âbideler hazînesi olan Tire'nin en yukarı semtlerinde, Du'â Tepe'de olan bu câmi', şimdi epeyce tenhâda kalmışdır. Bugün daha ziyâde ovaya doğru bir inkişâf vardır. Yeni zeman halkı yokuş çıkmak zahmetinden çekiniyor ve manzaralı ferah yerlerde oturmak zahmetine varamıyor.

1269. R. : Tire'de Rum Mehmed Paşa Câmi'i

Riefstahl Garbî Anadolu'ya 'âid kitabında, bu câmi'den iki satırla bahsetmiş, Rum Mehmed Paşa'yı da IV. Murad'ın (kumandanlarından) olarak göstermişdir. Oradaki türbe için de belki ona 'âiddir demişdir, (2). Ne güzel bir tedkıyk! Filclog İlhan Akçay Bey de bu câmi'i güzel bir makaalede etraflıca şerh etmişdir, (3).

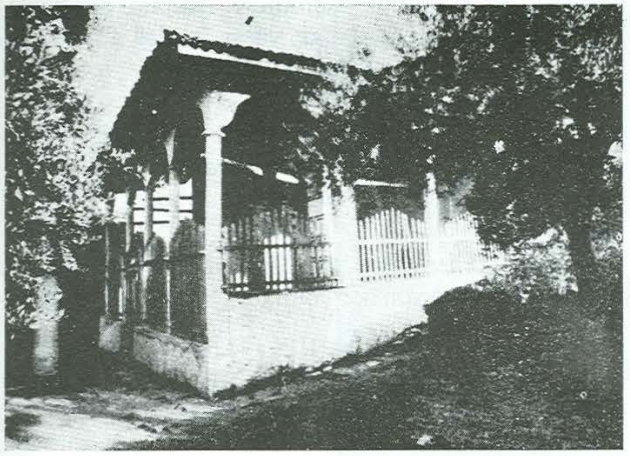
Câmi' 7.40×7.30 iç eb'âdında tek kubbelidir; duvarları 1.00 — 1.05 m. dir. Önünde 4.50 m. bir revak vardır. Sonradan bu revaka iki tarafından kuşatılıp minâre çıkıntısına saplanan bir ahşâb sundurma eklenmişdir, (1269., 1270., 1271. R.). Bu sundurma bir XIX. 'asır sonu işidir.

Revak ayakları yığmadır; köşedekiler tuğla, taşla yapılmış olup lâmbalıdır; ortadakiler sekiz köşedir; kenarlarda bir bâdem iki yaprakdan mürekkeb köşelikler bulunmakdadır. Revak kubbeleri sekiz köşe kaa'idelere, müstevî 'alîkalarla oturmakdadır. Orta gözdeki kubbe ufak olup yine sekiz dilimli, fekat kürevî 'alîkalara müsteniddir. Yarım kürelerin altında kuvvetli istalâktitler bulunmakdadır. Revak kemer aynalarında gaayetle ince işlenmiş, en küçük hareketi atlanmamış pek girift bir tuğla tezyînât mevcuddur; dört orta ayna ile iki kenar yarım aynanın tezyînâtı başka başkadır; iki köşede tuğla île yazılmış kûfî bir tevhîd levhası vardır; son derece dikkatle işlenmişdir; (1272. R.).

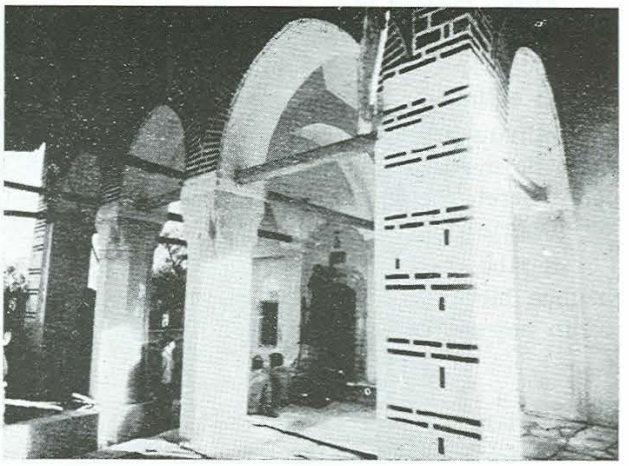
(1) Bş. V.A., Mâliyeden Müdevver, 438/124 No:

(2) R. Riefstahl, Cenûb-i Garbi Anadolu'da Türk Mi'mârisi, İstanbul 1941, 28. S.

(3) İlhan Akçay, Tire'de Fâtih Devri'ne 'Âid Eserler, Türk Yurdu mec., 4. C., 8. sayı 34-36 s.

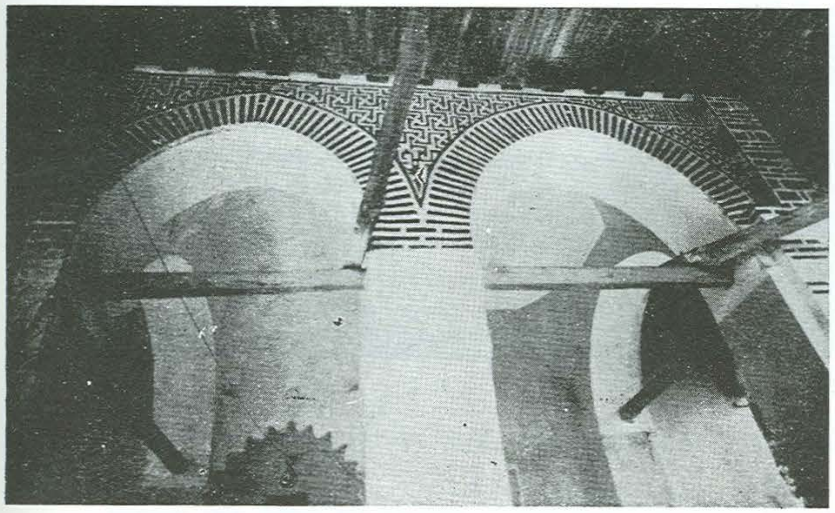
1270. R. : Tire'de Rum Mehmed Paşa Câmi'i

1271. R. : Tire'de Rum Mehmed Paşa Câmi'i revâkı ve sundurması

Ayna sarkmasında ters bir servi gibi yapılan süsleme de câlib-i dikkatdir. Anlaşılan bunu pek kuvvetli bir san'atkâr yapmışdır. Bu revak son senelerde pek güzel bir ta'mîr görmüşdür. Câmi'in kapısı Fâtih devrinde pek çok emsâline rastladığımız, çubuklu tarzdadır. Üst tablasında Accelû..... Hadîs-i Şerîfi kabartma yazılıdır.

Mihrab gaayet yüksek çerçeveli, yaşmağı 6 sıra istalâktitlidir. Çerçeve aynasında büyük iki çivi başı bulunmaktadır.' Câmi'de 5 'aded altlık pencere yapılmış, minber tarafına pencere açılmamışdır. Paşa'nın vakfiyesini bulamadığımız için câmi' veyâ mescid olduğunu bilmiyoruz ammâ, bu tarafa pencere yapılmamış olması minber için yer bırakıldığına ve ilk inşâsında da câmi' olarak düşünüldüğüne işâretdir. Câmi'de ikinci sıra pencere yokdur; sâde kubbe kasnağında 6 pencere mevcuddur. Pencere kapaklarından üç dânesi 3, biri 7 tablalı olup ilk yapıdan kalmadır. Bir dânesi yenidir.

1272. R. : Tire'de Rum Mehmed Paşa Câmi'i revâkı tuğla tezyînâtı

1273 a. R. : Tire'de Rum Mehmed Paşa Câmi'i arkasında türbe

1273. R. : Tire'de Rum Mehmed Paşa Câmi'i kitâbesi

Ahşâb minber basît oyma korkuluklu, 6 köşe ve mustatîl ufak geçme başlıklıdır. Kapısı da güzeldir. Ma'alesef boyanmışdır. Binâ duvarları temâmen. heman heman tuğla kadar yassı, moloz taşıyle işlenmişdir. Kubbe kasnağı üzerinde çok oynanmış ve iki def'a da yükseltilerek kiremidle örtülmesi te'mîn edilmişdir. Bu kademe kademe, diş diş kasnak câmi'e çok şey kaybetdiriyor.

Minâre kaa'idesi moloz taşıyledir; kısacık küpe geçerken bir sekiz köşe yapılmış ve onun iri bâdemi de moloz taşından çıkarılmışdır. Kısa küp tuğla bâdemlerle süslüdür. Gövde yuvarlak ve düz tuğladır. Şerefe altında 5 sıra istalâktit vardır. Bunlar sıvanmışdır. Mihrab istikaameti cenûbdan şarka 13° dir. Doğrusu 36° dir.

Kitâbe kapı üstünde olup fenâ bir sülüsle yazılmış 'arabca iki beyitdir. Ma'alesef câmi'de ve civarda uzunca bir merdiven bulamadığımız için güzel bir resmini çekmek mümkin olmadı; (1273. R.). Kitâbenin neşredilmiş şekline tesâdüf etmedik :

١ ـ كان بيت حق خير الانام ـ عمر الله الى ابواب ايتام ٢ ـ تم هذا المسجد تاريخه ـ ايدت فى ايامه على المقام

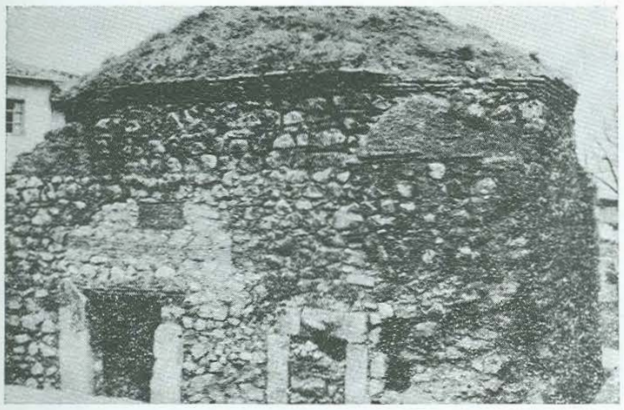
Dört mısra'ın ortasında محمد پاشا yazılıdır. Son mısra'ın hisâben 876 (1471-1472) senesinde câmi'in yapıldığını göstermekdedir.

Câmi'in sağ üst köşesinde 6 ayak üstüne oturan bir türbe vardır. Sonradan ayakların esası tuğla ile örülmüşdür. İnşâât ve tuğla tezyînâtı câmi'e çok benzemekle berâber, kimin yapdığı belli değildir; rivâyete nazaran türbe Rum Mehmed Paşa'nın buradaki işlerini yürüten vekîle 'âidmiş. Baş taşı yüzünde sâde Selâmün 'aleyhi yazısı görülüyor. İçinde kubbenin altı köşe kaa'idesinin fasl-ı müştereklerinde istalâktitli sarkmalar vardır. Ayaklar arasındaki kemer yüzlerinde güzel tuğla süslemeler bulunmakdadır, (1274 a. R.).

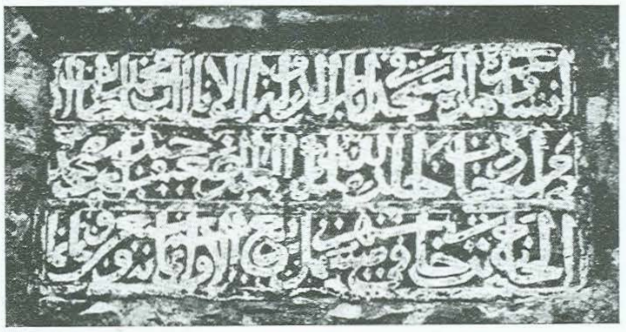
TOKAD

971. Hacı Turhan Mescidi

Kazancılar Başı'nda harâb ve perîşan bir hâlde olan tek kubbeli, sırf moloz taşından, pek ihmâlkârâne yapılmış mesciddir. Dışdan dışa eb'âdı 10×10 m. dir, (1274. R.). Mescidde başka bir husûsiyet kalmamışdır.

1274. R. : Tokad'da Hacı Turhan Mescidi

1275. R. : Tokad'da Hacı Turhan Mescidi kitâbesi

Kitâbesi kapı üstünde olup 3 satır 'arabcadır; eb'âdı 80×30 sm. dir. (1275. R.) :

١ ـ انشأ وعمر هذه (؟) (1) بالمسجد فى ايام الدولة المولانا السلطان محمد ابن ٢ ـ مراد خان خلد الله ملكه العبد الضعيف حيدر محمد ابن ٣ ـ الحاج ترخان فى مستهل شهر ربيع الاول سنه ثمان وسبعين و ثمانمايه (2)

Kitâbeden mescidi, Haydar Mehmed bin Hacı Turhan'ın, 878 senesi Rebi' 'ul-Evvel başında (Temmuz 1473 ortaları) yapdırdığı anlaşılmakdadır. Halil Edhem Bey müstehil kelimesinin 'arabî ayın başı ma'nâsına geldiğini ve kendi okuyuşuna göre yazdığı Turhânî ta'bîrinin de, Astragan - Ejderhan şehrinin eski adından çıkdığını yazar. Müştehil kelimesini biz lûgatlarda bulamadık; verilen ma'nâyı kabûl zarûrîdir; biz de öyle yapdık. Ammâ Hacı Turhânî terkîbine zorlama ma'nâlar vermeye mahal olmadığını, çünki bunun Elhâc Turhan bulunduğunu metinden esâsen göstermiş bulunuyoruz. 878 senesinde Tokad Uzun Hasan ve 'avenesi Karamanoğulları elinde temâmen harâb olmuşdu. Mescid sene başında ve belki tahrîb vak'ası esnâsında yapılmış olacakdır. İstanbul bahsinde, Tokad Kasrı'nda bu tahrîb ve sonra şehrin istirdâdı üzerinde mezkûr köşkün o namla yapılmasına temâs etmiş idik.

(1) İmlâsı böyledir.

(2) Kitâbe a) Halil Edhem, Anadolu'da İslâmî Kitâbeler, T.O.E.M. 35. Cüz, 740-742. S. de, Hâzihî kelimesi Hâza olarak ve birinci satırda bir harf-i ta'rîf noksan, b) İsmâil Hakkı (Uzunçarşılıoğlu), İstanbul 1927, 29. S. da, 'aynı farklar ve fazla olarak birinci satırda bir harf-i ta'rîf daha noksanıyle dercedilmişdir. Asıl, Haydar Mehmed İbn'ül-Hacc Turhan künyesini Haydar bin Mehmed Elhac Turhanî şeklinde bütün bütün başka yazmışlardır.

1276. R. :Trabzon'da Fâtih Câmi'i

TRABZON

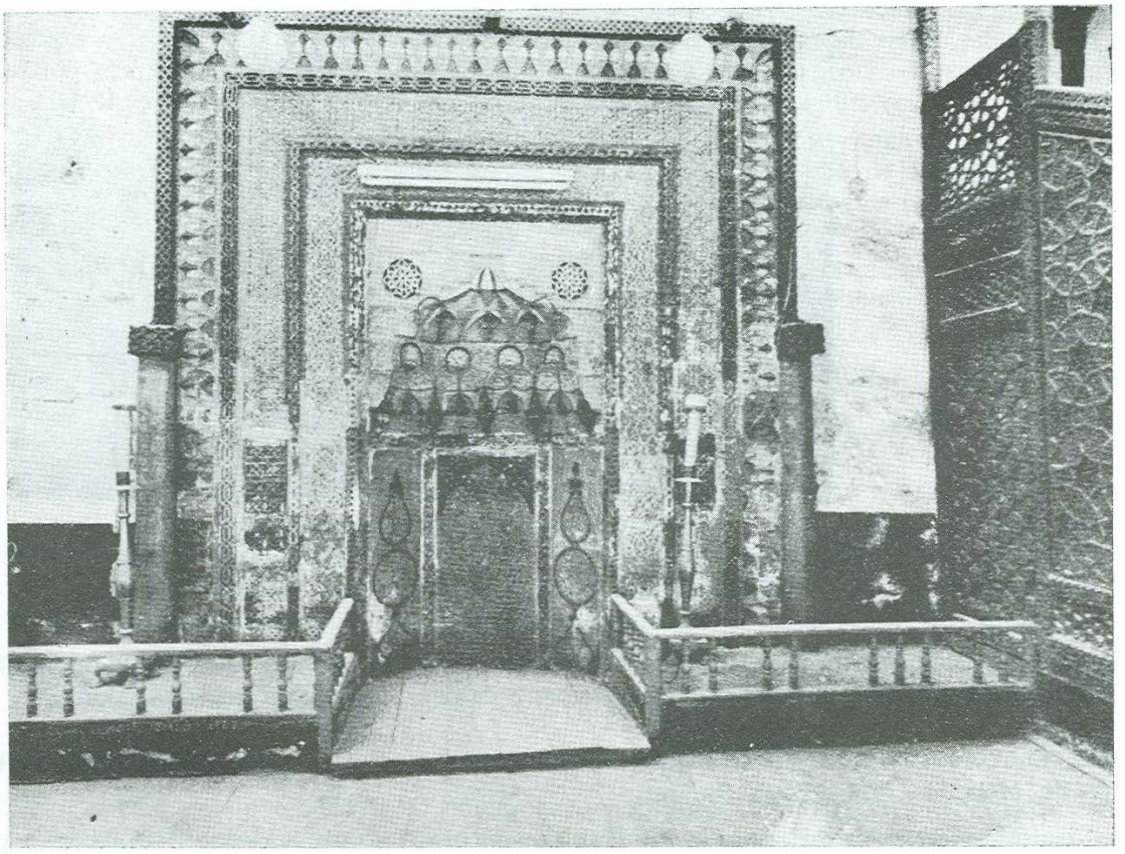
Trabzon'un islâmî târîhi Fâtih Sultan Mehmed'le başlar. Ebü'l-Feth burada bulduğu kiliseleri câmi'e tahvîl ile girişmiş ve kısa müddetde şehir Osmanlı damgasını iftiharla göğsüne takmışdır.

972. Ebü'l-Feth — Orta Hisar Câmi'i, 973. Fâtih Medresesi, 974. Fâtih Dârül'Kurası, 975. Fâtih Mektebi, 976. Fâtih 'İmâreti

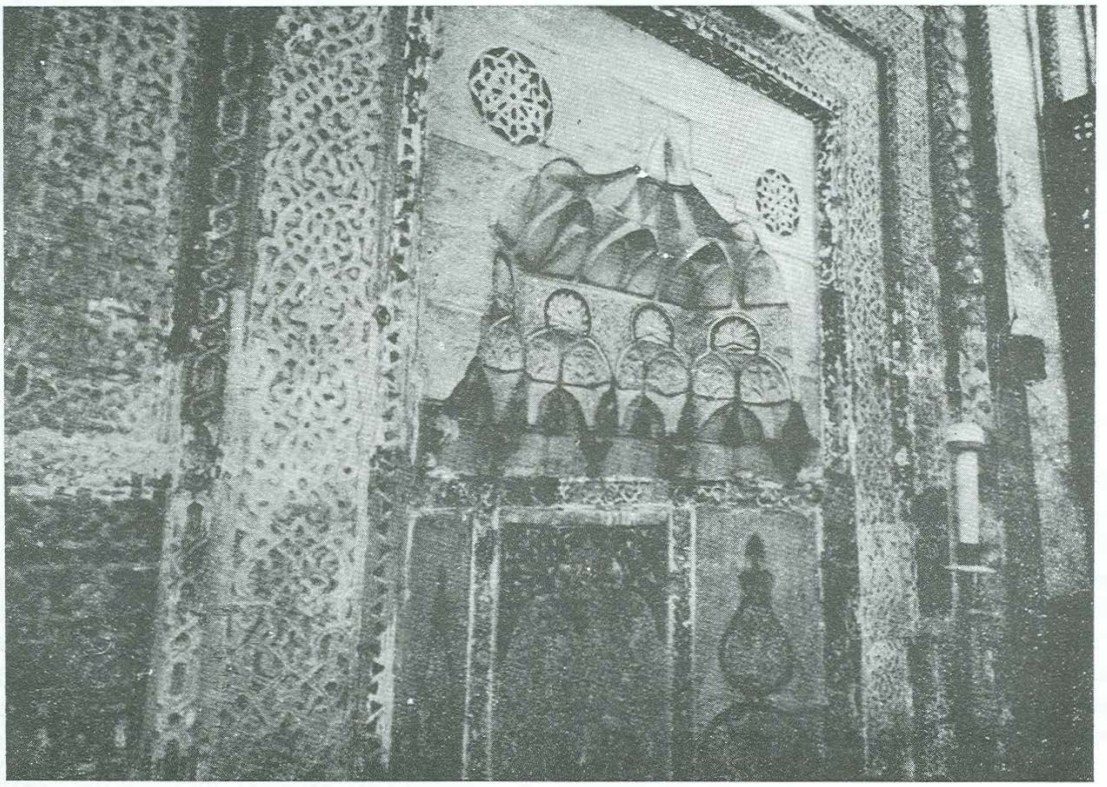
Panaiya Hırıso Kefalos Kilisesi'nden çevrilmişdir. Binânın bünyesi temâmen muhâfaza edilmiş, çatısı olduğu gibi bırakılmışdır. İki başı frontonlu, dümdüz bir çatı tasavvur ediniz, bunun mahyasına, ya'ni iki tarafdan aşağıya sarkan çatının omurgasına bir kubbe ilişdirin; işte kilise. Kubbe sanki mâ'il satıhlardan kayıp düşüyor sanırsınız. Eğer Osmanlılar tarafından alt pencereler açılmamış olsaydı, câmi' o zeman, her tarafı kapalı, ma'bedden ziyâde müstahkem bir ribata benzerdi. Bütün alt pencereler Osmanlılar tarafından açılmış, binânın içi aydınlığa ve ferahа kavuşdurulup, dışarısı hesâfetden kurtarılmışdır, (1276. R.). Kilise iken sivrisine şarka doğru olan binânın ortasındaki derinliği az transepte mihrab konmuş bu sûretle tam cenûba tevcih edilmişdir. Trabzon'un kıblesi cenûbdan şarka 2° olduğundan, pusula inhirafiyle kıble doğru demekdir. Yapılan mihrab gaayet geniş ve hemen hemen eni boyuna müsâvîdir. Bu upuzun sivri binânın bir kısmını olsun kaplamak, dehliz hissini ta'dîl edebilmek için böyle bir çâreye baş vurulması yerinde bir hareketdir, (1277. R.). İçerinin çıplaklığı mihrabla ve medhâl eyvanını teşkîl eden karşı transept içine kurulmuş üç katlı ahşâb mahfille ancak giderilebilmişdir. Mihrab Anadolu taş işçiliğinin güzel bir eseridir; her çeşid süslemeye yer verilmişdir; en kenardaki sıvalı iki sütûna bir takozla basan, kabartma bir kafes sudan sonra, sivri kemercikler içinde birbirine bakan çift yaprak ve ortalarında bir bâdemden mürekkeb bir istalâktit sırası bir zencirek, geniş bir hendesî geçme 'asaba, tekrar bir zencirek, bir hatâ'î süslü 'asaba ve bir pervazdan mürekkeb olup, bunlar üç tarafda dolaşır. Mihrab höcresine mâlâkârî tezyînât işlenmişdir; yaşmak iki sıra istalâktitlidir. Aynada iki gül bulunmakdadır. Oymaların zemînlerinde sarı, kırmızı renk izleri vardır. (1277., 1278. R.). Mihrabdaki ... قول وجيك yazısında 1319 târîhi bulunmakdadır.

Minber pek güzel bir eserdir, Eğer yanlığı kademe meyline uygun ve korkuluklu yapılarak nisbeti de dört başı ma'mûr tutulsa idi, Anadolu'nun XV. 'asırdaki en güzel minberidir, derdik. Ma'alesef kapıdan sonra bir sahanlık bırakılıp kademeler içden başlatılmış ve korkuluk yapılmadan şibh-i münharif bir yanlıkla örtülüvermişdir, (1279. R.). Yoksa bu yanlığın işlemesi fevkal'âde ustalıkla meydana getirilmişdir. Üstünde oyma bir küpeşte, etrafında saplarla süslü bir zırh ve ortada on ikili yıldızlar birbiri içinden geçirilerek teşkîl edilmiş süsleme hârikul'âde zengindir. Ufak tablaların hepsi rûmî ve yaprak oymalıdır. Yanlığın altında altılı yıldız esâsına göre bir kafes oyma taban vardır. Çatrı burma ayaklara, kafes oyma konsollarla oturur; köşkün yan korkuluğu yine kafes oymadır. Altında kabartma yıldızlardan mürekkeb bir levha vardır. Minberin kapısı silmeli ve istalâktit başlıklı, kafes oyma, koltuklar ve her tarafı yaprak ve rûmîlerle süslü ayaklardan mürekkebdir, (1280. R.). Bu kapının üstüne, sonradan ufacık takozlar sıralanmış bir ince başlık konmuşdur. Kapı koltuklarının üstünde, ortası geçmeli bir Kelime-i Tevhîd yazılmışdır. Minberin köşk korkuluğunun altına sonradan yapışdırma bir oyma 'ilâve edilmişdir. Minber tek yüzlüdür; bir tarafı duvara yapışmakdadır.

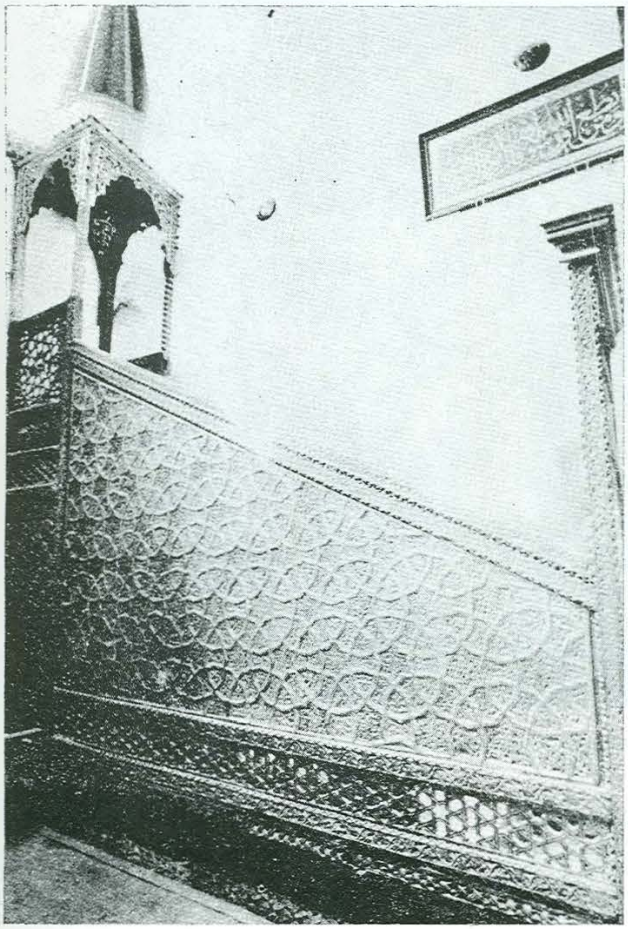
Mahfilin bütün korkulukları ilk yapıdandır; XV. 'asırda çok rastlanan mustatîl parmaklıklarla berâber, kitâbeli olanlar da vardır. Fekat direkler, başlıkları ve tavanlar bir ta'mîr görmüşdür. (1281. R.).

1277. R. : Trabzon'da Fâtih Câmi'i mihrabı

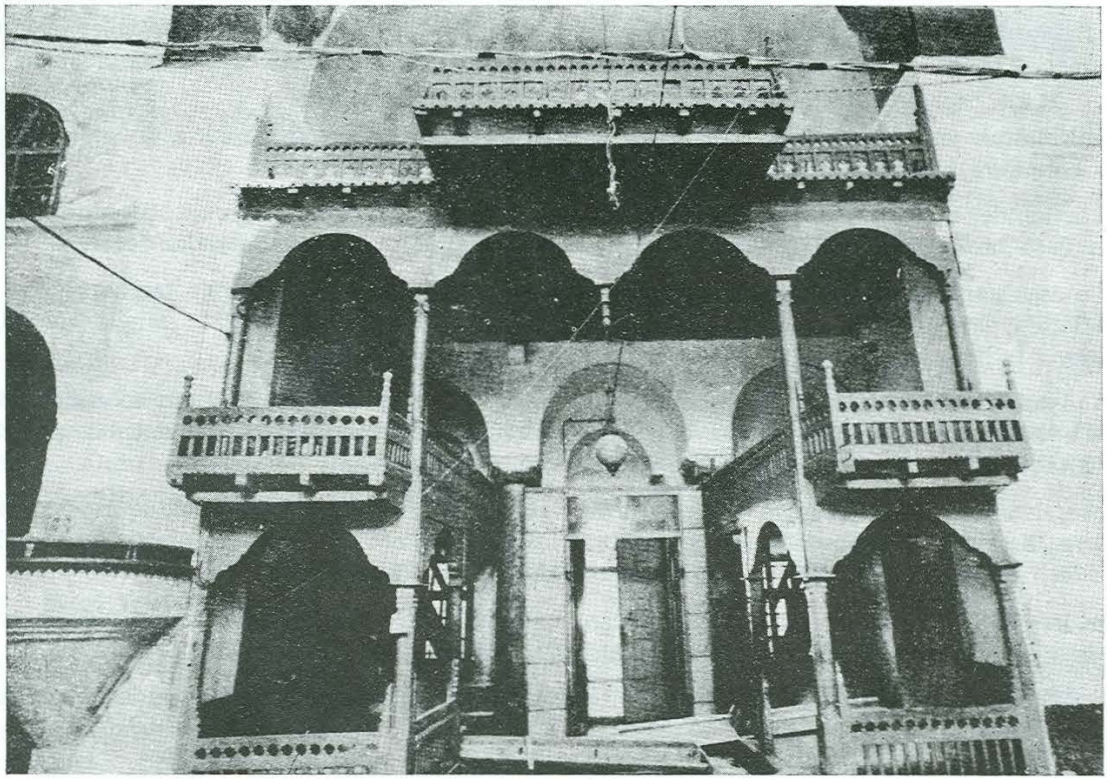
1278. R. : Trabzon'da Fâtih Câmi'i mihrab tafsilâtı

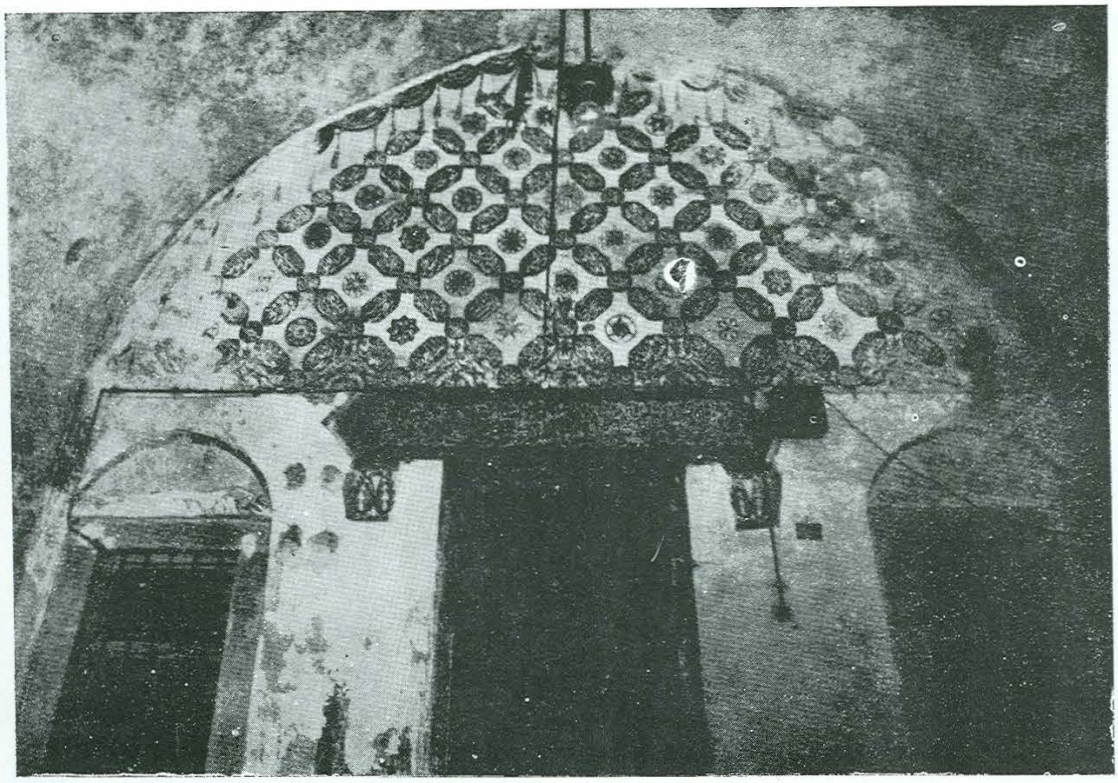
1279. R. : Trabzon'da Fâtih Câmi'i minberi

1280. R. : Trabzon'da Fâtih Câmi'i minber kapısı

1281. R. : Trabzon'da Fâtih Câmi'i mahfili

1282. R.: Trabzon'da Fâtih Câmi kapısı ve üstündeki aynada Esmâ-i Hüsnâ yazıları

Mihrabdaki 1319 (1901) târîhli yazı bir ta'mîre işâret edebilir; bu direklerin de o zeman yenilenmiş olması mümkindir.

Minberin üstünde II. Sultan Mahmud'un 1236 târîhli و من يطع الله و رسوله فقد فاز فوزاً عظيما levhası bulunmakdadır.

Önü birî oluklu, biri düz, her ikisi de İyon başlıklı medhâl eyvanının iç duvarında kapı ve Osmanlıların açdığı iki pencere vardır; kapının üstünde girift bir sülüsle Âyet'el-Kürsî, solunda, uca, ince bir hatla تاريخ فتح طرابزون ٨٦٧ yazılıdır. Onun üstünde ucu sivri ufak mustatîl çerçevelerde Esmâ-i Hüsnâ, ortalarındaki yuvarlaklarda Celle Celâluhû okunmakdadır. Bu kemer aynası 1319 da üstünden geçilerek yenilenmiştir. Esâsen tepedeki boya ile yapılmış perde sarkmaları ve Esmâ-i Hüsnâ ortalarındaki pullar yenidir, (1282. R.). Kapı basît fekat devrindendir; yalnız üst tablasında dörtlü قل كل يعمل ... Âyet-i Kerîmesi kabartma olarak yazılıdır. Transept'in, ya'nî medhâl eyvanının mermer direkleri arasında nefîs oyma bir ahşâb bölme ve kapı yapılmış, üç göze kafes oyma tâc konmuşdur.

Câmi'in içinde, mihrab solunda ve, (1276. R.). da çıkıntı olarak görülen, ufak höcrede 1256 senesinde Osman Paşa birâderi 'Abdullah Paşa'nın vasıyetine uyularak tesîs edilen bir dâr'ül-huffaz vardır.

Câmi'e esas kapıdan başka Osman Paşa tarafından şarkda eski absid yanında bir kapı daha açılmış ve Fâtih Câmi'i olduğu tekrarlanarak, rakamla ve mücevher târihle 1253 (1837) senesi gösterilmişdir. Levha 7 beyit ta'lîkdir.

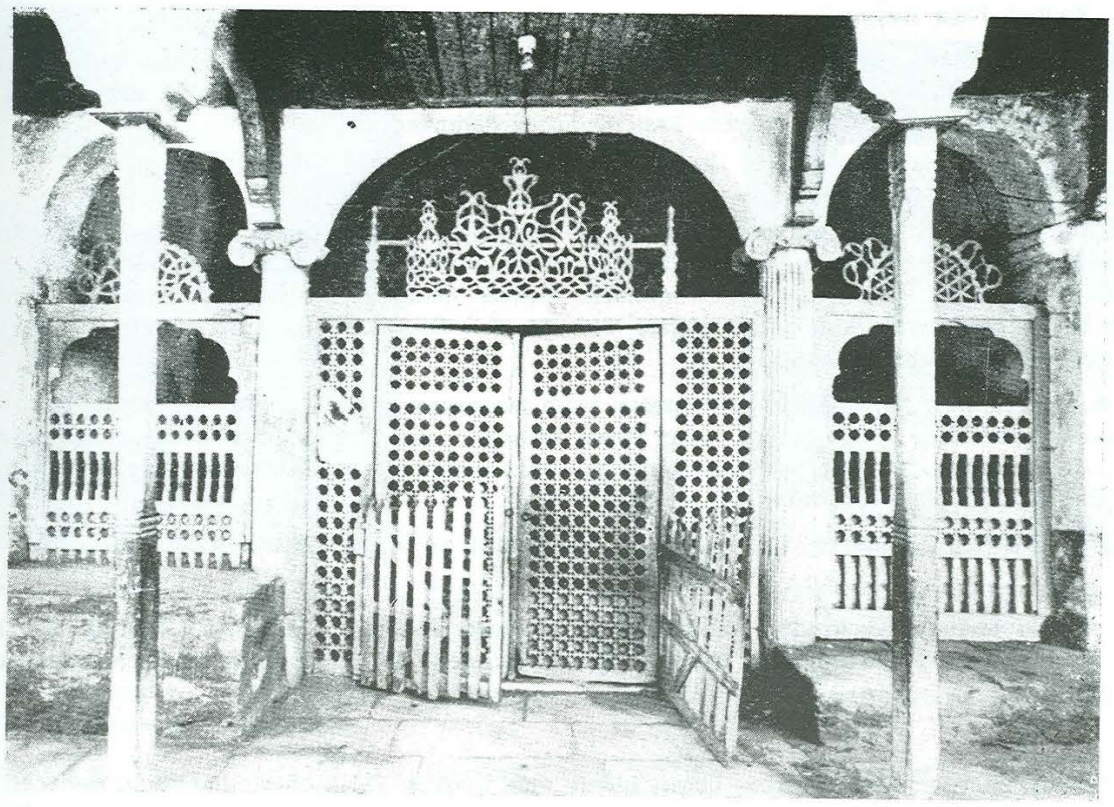
Bunun yanındaki 873 târîhli kal'e ta'mîri kitâbesini ayrıca yazacağız. Kapının solunda 888 târîhli Sinan Bey'e 'âid, şehirde Kulaklı denilen çeşmeyi ve 1254 târîhli, yine Osman Paşa'nın, bir çeşmesini bildiren iki kitâbe vardır. Bu dört kitâbe yan kapıda sıra sıra dizilmişdir.

Evliyâ Çelebi Orta Câmi'in taşra hareminin dört tarafında medrese höcreleri olduğunu ve bir sahîfe sonra: *"Orta Hisar Câmi'i birûnunda yine câmi'e muttasıl Eb'ül-Feth Mehmed Han Medresesi höcrelerle müzeyyen lâtîf bir medresedir. Tâlib-i 'ulûm ile memlûdur..."* (1) demekdedir.

Bu medrese bugün yokdur; 1950 senesinde câmi'in şimâl ya'nî denize bakan tarafında ba'zı duvar döküntüleri görülüyordu. Şimdi o da belli değildir. 'İmâretden de iz kalmamışdır.

Kezâ Evliyâ (89. S.) Orta Hisar Dârü'l-Kurâsı'nın ve Sıbyan Mektebi'nin de orada olduğunu yazar. Şimdi bunlar da yokdur.

(1) Evliyâ, Seyhâhatnâme, 2. C., 87-88. S.

1283. R. : Trabzon Fâtih Câmi'i medhalinde ahşab bölme ve kapı

Câmi'in içinde ve dışında olan dağınık târihlerden 1253 sıralarında Osman Paşa'nın eliyle ba'zı ta'mirler yapıldığı, 1319 da en azından bir kalem yenilenmesi geçirdiği anlaşılır. Âyet'el-Kürsi yazısının solunda 867 nin Trabzon'un fetih senesi olarak gösterilmesi de garibdir. Bu sene Rumeli harekâtı senesidir; târîhler Trabzon Fethi için 864 den 866 ya kadar rakamlar veriyorlar; doğrusu 865 dir. 867 olması muhtemel değildir. Böyle vaz'iyetlerde ne yanlışlar olduğuna bu rakam bir işâretdir ve tedkiyk süzgeci ve hurdebîn mu'âyenesinin lüzûmunu bir kere daha ortaya koyar.

1284. R. : Trabzon Fâtih Câmi'i şark tarafında kitâbe

977. Hayrüddin Paşa Çeşmesi

Halil Edhem Bey 'aynı makaalede (326-330. S.) da 8 Zi'l-Hicce 871 (11 Temmuz 1466) târîhli Emir-ı Kebir Hacı Hayrüddin Paşa Çeşmesi'nin kitâbesini vermekdedir. Hayrüddin Paşa her hâlde Trabzon Vâlîsi olacakdır; kitâbede Never'al-Lahü Kabruhû 'ibâresi bulunduğuna göre, o târîhde irtihâl etdiği de anlaşılmakdadır. Halil Edhem Bey, Trabzon Târihi müellifi Şâkir Şevket Bey'den naklen, ilk vâlînin Hızır Bey, sonra bu Hayrüddin Paşa, onu ta'kıyben de Zağnos Paşa olduğunu yazıyor. Zağnos Paşa'nın vâliliği muhakkakdır. Bir dere ve köprü onun nâmını taşımakdadır. 60 sene kadar evvel kitâbesi olan bu çeşmeyi, Orta Hisar'ın şarkında, çarşı içinde bulamadık, kitâbeyi de burada tekrarlamaya lüzûm görmedik.

978. Şîrin Hâtûn Şadırvanı

Halil Edhem Bey iç kal'edeki câmi'in şadırvanındaki bir kitâbeyi de zikrediyor. Buna nazaran II. Sultan Bâyezıd'ın büyük oğlu Şehzâde 'Abdullah, annesi Şîrin Hâtûn nâmına, bu şadırvanı 875 (1470) senesinde yapdırmışdır. Daha o zeman harâb olduğu söylenen bu şadırvanı bulamadık ve kitâbeyi de buraya geçirmedik. Şehzâde 'Abdullah'ın Bursa'da Murâdiye'de, Şehzâde Mustafa-yı 'Atîk Türbesi'nde medfûn olduğunu bahsinde yazmışdık. Bu kitâbeden annesinin de Şîrîn Hâtûn olduğu meydana çıkmakdadır.

979. Zağnos Paşa Köprüsü

Orta Hisar'ın hemen garbından akan çok derin ve sarp yamaçlı suya Zağnos Paşa Deresi denir. Bunun üzerinde tek gözlü bir köprü, çok ta'mîr görmüş olmakla berâber 'umûmî olarak eski şeklini muhâfaza etmekdedir. İşte bu köprüye Zağnos Paşa Köprüsü denmekdedir.

980. Kal'e

Halil Edhem Bey'in makaalesinde Şâkir Şevket Bey'den naklen, bu kitâbe kal'enin Debbağhâne Köprüsü başındaki kapısının iç tarafında iken, Vâlî Emin Muhlis Paşa zemânında 1289 senesinde Hükûmet Konağı'na gîden yolun açılması sırasında kapılarla berâber kaldırıldığını ve Orta Hisar Câmi'inin şark kapısının bulunduğu duvara konduğunu yazar, (330-331. S.). Kitâbenin bir kal'e ta'mîrini veyâ kapının inşâsını gösterdiği anlaşılmakdadır.

Şimdi câmi'in şark kapısı üstündeki Osman Paşa levhasının sağında küçük bir taşdır; elimizden geçen bu kadar çok kitâbe içinde bunun kadar yazısı fenâsına rastlamadık; ifâde de muğlûk ve mübhemdir. Halil Edhem Bey, fotoğraf üstünden okumuş, fekat üçüncü satırı temamlayamamışdır; biz bir iki kelime daha sökdüğümüzü zannediyoruz: (1284. R.).

١ ـ الدور سلطان بن سلطان محمد ابن مراد خان ٢ ـ اعزالله تعالى انصاره هذا صاحب الكبير ملازم ٣ ـ السلطان صوفى على بك ميرلواء طرابزون
بن بالم بلا (ركوالا ..) ٣ ـ بحضر مولانا القاضى بطرابزون محمد بك تحريراً فى اواسط ٥ ـ شوال المكرم سنه ثلاث و سبعين و تما نمائه تمت

Metinde Sultan Mehmed devrinden bahsedilmekle başlanıp, Pâdişâhın Mülâzımı Sûfî 'Ali Bey bin Balum Bey zikrolunuyor. Fekat bu zâtın Trabzon Kadısı Mehmed Bâk (?) ile münâsebeti ve bağlantısı açıkda kalıyor.

***

Trabzon'da kal'eden şark tarafına doğru büyük yola inerken Fâtih devrinde olduğu söylenen bir Hızır Bey Câmi'inden de bahsedilmekdedir. 1968 de ta'mîr edilmekde olan bu binânın gövdesi temâmen Osmanlı üslûbunda olduğu hâlde, kubbe kasnağı Bizans havası taşımakdadır. Bu âbideyi tedkıyk edemediğimizden zikretmekle iktifâ ediyoruz.

TURHAN BEY KÖYÜ

981. Turhan Bey Mescidi

Kırk Kavak'daki şümullü hayrâtını Muharrem 859 sonları (Kânûn-ı Sânî 1454 ortaları) târihli vakfiyesiyle berâber yazdığımız Paşa Yiğid oğlu Turhan Bey'in kendi ismiyle anılan köydeki mescidinin imamına günde 2 dirhem nakıd ve senede 2 müd buğday tahsîs etdiği yine vakfiyesinden anlaşılıyor. Köy şimdi Turhan Bey'in değil, babasının adıyle Paşa Yığid nâmını taşır; Keşan'a 10 km. kadar mesâfededir.

ULU ÂBÂD KÖYÜ

982. Karagöz Bey Zâviyesi

Abolyond Gölü ayağının başında ve İzmir yolu üstünde bulunan bu köyde İshak Paşa mensublarından Karagöz Bey isminde bir zâtın zâviyesi olduğu bir kadı sicilinden anlaşılmakdadır; bu zâviyeyeye Karasi Sancağı'nda Manyas'a tâbi' Dânişmendli (1), Eleksi (2), Sulu Dere'de Çakırcı (3) kariyelerinin vakfolunduğu, Hazîne-i 'Âmire'de yâ'nî Defter-i Hâkaanî'de mahfûz defterlerde kaydı bulunup, evlâddan olduğu da anlaşılan tâlibi Seyyid Ahmed'in zâviyedârlığa ta'yînî için ferman yazılmışdır, 3 Cemâziy'ül-Evvel 1050 (21 Ağustos 1640), (4).

UMUR BEY KÖYÜ

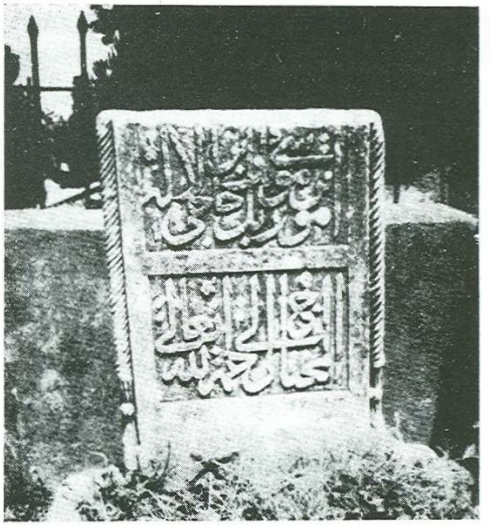
983. Umur Bey Zâviyesi, 984. Umur Bey Kabri

Lala Şâhin Paşa'nın torunu, Mûsâ Bey'in oğlu Umur Bey, Gemlik'e 5 km. mesâfede, dağ yamacında, kendi ismini taşıyan köyde, Evâil-i Cemâziy'ül-Evvel 857 (1453 Mayıs ortaları) tarihli vakfiye ile bir zâviye te'sîs etmişdir. Bu vakfiye Bursa Kadısı olduğu zemân Molla Husrev, Molla Gûrânî, Kadı'asker Hızır bin İlyas, tekrar bir Bursa Kadısı Mahmud bin Şeyh Mehmed, Hızır Bey oğlu Vezîr Ahmed Paşa, Bursa

(1) Mes. y.k., 289. S. da, Balye'ye ve Karaca Bey'e tâbi' 2 kariye vardır.
(2) Kılavuzda yokdur.
(3) Mes. y.k., 223. S. Manyas'a tâbi', yalnız Çakırca ismiyle.
(4) B.K.S., 266. Def., 128. S.

1285. R. : Umur Bey Köyü'nde Umur Bey Haziresi

1286. R. : Umur Bey Köyü'nde Umur Bey Kabir taşı

Kadısı 'Abdülbâkıy bin 'Aliyy'ül-Garbî ('Arabî?) ve 'Abdurraûf bin Mehmed'ül-Garbî tarafından sıra ile tasdîk ve sıhhatine hükmedilmişdir, (1).

Bir dîğer sicilde 906 târîhinde Koca Mehmed Çelebi bin Umur Bey vakfiyesi görülmekdedir, (2).

Şimdi zâviye yokdur; köyün en yukarılarında, kırların başladığı yerdeki kabristanda iki kabir kalmışdır. Köy sâkinleri bu kabirlerin kıymetini takdîr ederek etrafını demir parmaklıkla çevirmişlerse de. taşlar yerlerde tersine kapanmış vaz'iyetde bırakılıvermişdir; (1286. R.).

Umur Bey Kabri'nin kırık baş taşının kalanında, genişliği 56 sm., (1287. R.) :

١ ـ امور بك بن موسى بك بن حاجى لاله ـ المحتاج الى رحمة الله تعالى

Ayak taşı iç yüzünde : تحريراً فى اوائل من شهر شعبان ـ فى تاريخ سنه اربعه و سبعين و ثمانمايه

yazılıdır. Bu taşdan Umur Bey'in künyesi ve Şa'ban 874 başlarında (Şubat 1469 başları) vefât etdiği anlaşılmakdadır. Bunun solunda isim kısmı kırılmış bir taş daha vardır; konan lâtince kitâbede Umur Bey oğlu Mehmed Bey olduğu gösterilmişdir. O da yazdığımız ikinci vesîkadaki Koca Mehmed Çelebi'dir.

UZİÇE

985. Fâtih Câmi'i

Bosna erâzisinden Detinja nehri üzerinde bulunan bu müslimanlarla meskûn kasabada 34 câmi' ve mescid ve 4800 ev olduğu bildirilmekdedir. Sırblar bu şehri Bosna'dan koparıp Sırbistan'a almışlar ve hiç müslüman bırakmamışlardır. Halbuki XVII. 'asırda 30-40 bin nüfûsu olduğu ev 'adedinden anlaşılan şehirde yalnız 4 mahalle mûsevî ve hırıstiyan varmış; ya'nî yekûnları 3-4 bini geçmez imiş; ammâ işte şimdi örneklik yokdur. Kasaba Saray Bosna'nın yol boyunca 160 km. şarkındadır.

Evliyâ, pek sarp yerde olan kal'enin içinde bir Fâtih Câmi'i olduğunu da söyler, (3). Tabi'i o da kalmamışdır. Şehir bugün ma'mûrdur.

ÜLGÜN

986. Fâtih Câmi'i

Adriyatik Denizinde, Karadağ sâhilinde olan bu kasabaya Yugoslavlar Ulcinj derler. Evliyâ Çelebi bu kasabacığın kal'esini ve kal'enin himâyesindeki limânını ve içindeki Fâtih Câmi'ini zikreder, (4). Şimdi bu câmi'in mevcûd olmadığı mahallen tahkıyk olundu.

(1) B.K.S., 194. Def., 18. S.
(2) B.K.S., Vakfiye Sicil-i 'Atiiki, 25. S.
(3) Evliyâ, Seyâhatnâme, 6. C., 414-418. S.
(4) Evliyâ. Seyâhatnâme, 6. C., 115-116. S.

ÜRGÜB

987. Fâtih Câmi'i

Evliyâ bu kasabadan geçmiş fekat hiç tafsîlât vermemişdir, (1). Sırblar buraya Prokuplje derler. Niş Şehrinin 35 km. kadar garbındadır; hafîfce cenûba da düşer. Câmi' Avusturya istîlâsında harab olduğundan, ta'mîre şiddetle muhtac bulunduğu, eğer 'acele ta'mîr edilmezse yıkılması muhkak göründüğü cemâ'at ve câmi'deki vazîfeliler tarafından bildirilmekle, ta'mîr keşfinin yapdırılması Dîvân-ı Hümâyûn'dan Ürgüb Kadısı'na emrolunmakdadır, Zi'l-Hicce 1107 ortaları (Temmuz 1696 ortaları) dır, (2).

Kasabada ne şimdi müsliman kalmışdır; ne câmi'. Belgrad'ın 217 câmi'ini yıkanlar bunu mu bırakacaklardı?

ÜSKÜB

Fâtih Sultan Mehmed devrinden evvel Üsküb'de II. Sultan Murad, ve İshak Bey gibi câmi'ler vardır. Fekat şehrin güzel câmi'leri ve hamamları Fâtih devrinde yapılmış, onu hemen ta'kıyb eden II. Bâyezıd devrinden olanlarla berâber şehrin çehresini bu eserler ta'yîn eylemişdir; bunları birer birer görelim:

988. 'Ayşe Hâtûn Mescidi

Edirne'de câmi'ini yazdığımız Çelebi Sultan Mehmed kızı 'Ayşe Hâtûn'un Üsküb'de bir mescidi ve buna vakfetdiği Üsküb'deki hamamı olduğu bir vesîkadan anlaşılmakdadır, (3). Bu mescid şimdi yokdur. Hamamın îrâdı olarak mezkûr eserde gösterilen 120 akçede bir zuhûl olsa gerektir.

989. Bahri Mescidi

'İsâ Bey aşağıda yazacağımız vakfiyesinde Bahri Mescidi imamına 2 akçe vazîfe ayırmakdadır; vakfiye 874 târîhinde olduğundan bu mescid Fâtih devrinden demekdir. Mescid şimdi yokdur.

990. Emîr Hoca Mescidi

'İsâ Bey aşağıda yazacağımız vakfiyesinde Emir Hoca Mescidi imamına 2 akçe vazîfe vermekdedir. Bu mescid de Fâtih devrine girmekdedir; fekat şimdi yokdur.

991. 'İsâ Bey Câmi'i, 992. 'İsâ Bey Medresesi, 993. 'İsâ Bey 'İmâreti

'İsâ Bey'in Türkce, uzun vakfiyesi Elezovic tarafından fotoğraf ve matba'a harfiyle iki yerde neşredilmişdir, (4). Metin çok eski tarzda ve imlâsı heman heman sesli harf kullanmadan yazılmışdır. Altısı yukarıda, biri yanda yedi 'aded tasdîk ve tenfîz şerh ve imzâsı vardır. Yanda olanda 937 târîhi bulunmakdadır; imzâ sâhiblerinin hepsi Saray Bosna kadılarıdır; ufak eb'âdlı fotoğrafdan anlaşıldığı kadarıyle, imzâların altı dânesinin yazısı ta'lîk kırması, birisinin nesihdir. Hiç biri de metinle 'aynı kalemden çıkmış değildir. Bu da metnin bir def'ada çıkarılmış sûret olmadığını gösterir ve nüshanın 937 den evvel yazıldığı anlaşılır. Ağleb-i ihtimâl zemânında yazılan budur. Ma'alesef imzâ sâhiblerinin hüviyetlerini tesbît mümkin olamıyor ki, tam târîhi bilelim. Bu nüsha Elezoviç'in neşri sırasında 'İsâ Bey vakfı mütevellîsi Kemâl Osman Kumbaracı Bey'de bulunuyormuş. Elezoviç boyunun 6.72 m., eninin 26 sm. ve yazının 19 sm. olduğunu yazıyor. Satır sayısı 305 dir. Târîhi 874 Safer başları (1469 Temmuz ortaları) dır; 39 şâhid imzâlamışdır. Ma'rûf zât yokdur; yalnız bir Paşa Yiği dbin Hamza ismi göze çarpıyor. Vakfiyenin çok eski Türkçe ifâdeli olması, imlâsının sesli harfler kullanmadan yazılması vesîkanın doğrudan doğruya Türkce yazılıp yazılmadığı suâlini 'akla getiriyor. Eğer 'arabcadan terceme değilse, Fâtih devrinde Türkce yazılmış nâdir vakfiyelerden birisi olmakdadır. Biz böylesine ancak II. Sultan Bâyezıd devrinde rastladık.

İmzâ ve tasdîk metinleri ise hep 'arabcadır; hepsi Saray Bosna Kadısı olan imzâ sâhibleri, yukarıdan i'tibâren Mahmud Su'âli, Sinan bin Rüstem, Derviş Mehmed Nu'man bin Ya'kub, Mehmed Zeyrekî, Mübârek ve 937 deki tasdîkı koyan Abdullah bin 'Ali bin Mü'eyyid'dir. Bunların şahsiyetlerini bulmak kaabil olmadı.

İkinci imzânın üçüncüden sonra yazıldığı, yazının nerede biteceği hisablanamayıp sonradan 'ibârenin sıkışdırılması ve daha ince kalemle bitirilmek mecbûriyetinde kalınmasından anlaşılıyor. Metin Türkce olmakla berâber, baştan 4 satır medhal 'arabcadır.

(1) Evliyâ, Seyâhatnâme, 5. C., 583. S.
(2) Muzafer Erdogan, a.ma., 172. S.
(3) Tayyib, a.e., 321. S.
(4) a) Glişa Elezovic, Glasnik Skopskog Naucnog Druşteva I.C., 2. Cüz, 1925-1927 den ayrı baskı 45-101. S., Matba'a harfi metin ve fotoğraf. b) Turski Spomenici. Beograd 1952, 13-29. S. yalnız foto.

Bu vakfiyeden ba'zı ehemmiyetli cihetler öğreniliyor; a) Bir kere daha o zeman milk sâhiblerinin büyük ekseriyetinin Türk olduğu görülüyor. Biz sâde Türk olmayanları işâret edeceğiz, işâretsizler hep Türkdür. b) 'İsâ Bey'in Saray Bosna'da vakfiyesinde ismi geçen kardeşleri Paşa Bey vefât etmiş, kendisini vâris tâyîn etmişdir; c) Bir kardeşi Mustafa Bey'dir. d) 'İsâ Bey'in Kebîr ve Sağıyr Mehmed Bey isminde iki oğlu vardır. Bunlardan Sağıyr Mehmed Bey, Saray Bosna'da olduğu gibi burada da mütevellîdir. e) Zâviyeye hânikaah ismi tercîh edilmişdir. f) Hânikaahın idâreci reîsine mu'tâd gibi şeyh denmiyor, ahî deniyor. Buranın bir de نکسی vardır. Ammâ fekke denilen bu vazîfe nedir? Anlayamadık.

'İsâ Bey'in kardeşi Mustafa Bey'in hediye etdiği erâzîye yapdırdığı hayrât, ya'nî 10 höcreli bir medrese ile yanındaki hânikaah için ayırdığı vakıflar şunlardır :

1 — Kardeşi Paşa Bey'den verâset yoluyle intikaal eden ve İshak Bey evleri denilen büyût-i kesire-i meşhûre, 2 — Bunların yanında olup vâkıfın izniyle müslimanların ev yapıp oturduğu erâzî, bu iki yer Serava Irmağı kenarındadır, 3 — Paşa Bey'den irsen geçen bir milk yer. Burada da vâkıfın izniyle müslimanlar ev yapıp otururlar. 4 — Üsküb'e tâbi' قلچو شته Kalçuşta Köyü, bu da Paşa Bey'den intikaal etmişdir. 5 — Üsküb'de çifte hamam, 6 — Üsküb içinde bostan, 7 — Üsküb'de اسکو شمس denilen bağce, 8 — Üsküb hâricinde su yoluna bitişik erâzî (bunun bir hudûdunda Miloş milki var), 9 — Çehre denilen yerde erâzî, 10 — Erâzî ve içindeki üç değirmen (bir hudûdunda Marto milki vardır), 11 — Bana suyunun geçdiği erâzî, 12 — Kasım Kadı vârislerinden alınan üç değirmeni hâvî erâzî, 13 — Bir erâzî, 14 — Yoncalık, 15 — Vâkıfın izniyle Uzun Doğan'ın ev yapıp oturduğu Üsküb içinde erâzî, 16 — Saruca'nın sâkin olduğu bir erâzî, 17 — Üsküb'de 12 dükkân, 18 — Üsküb'de erâzî, 19 — Makberelere muttasıl 6 dükkân, 20 — Paşa Yiğid Bey Mescidi kurbünde 3 dükkân, 21 — 'Aynı yerde üç dükkân, 22 — Takyeciler Çarşısı'nda 5 dükkân, 23 — Hamâm-ı Cedid yanında boyacı dükkânı, 24 — Radeşne Köyü hudûdunda erâzî (Todura'dan alınan), 25 — Eski Hisarlık yakınında tarlalar, (hududda Dimitri, Radek, Boğoslav milkleri var), 26 — 'Aynı yerde erâzî (Rayiçe'den satın alınan, Petko, Boyko milkleri hudûdunda var), 28 — Lipençe nehri yanında erâzî (Hududda Boyko milki var), 29 — Hisarlık kurbünde merhum İshak Bey'in temlîk etdiği erâzî (Hududlarda Boyko milki var), 30 — Lipence nehri yakınında göl ve erâzî (hududlarda Usturokopye milki var), 31 — Radeşne hudûdunda erâzî (Andreyaş'dan satın alınan, hududlarla Yaycı Dırayko ve Rayo milki var), 32 — Hisarlık yakınında erâzî, 33 — Yine Hisarlık'da erâzî (hududlarda Nikola ve İstanko var,), 34 — Hisarlık'da değirmenler ve çayırlar, bağlar, (hududlarda Petri ve İstanko milkleri var), 35 — Üsküb'de Hâcet Tepesi'nde bağ, 36 — Üsküb'de harab bağlar, 37 — Hamam Önü'nde İshak Bey Kervansarayı'na bitişik 19 dükkân, 38 — Kitablardan a) 66 cild tefsîr, b) 8 cild kırâ'at, c) 29 cild Hadîs, d) 10 cild nahiv, e) 2 cild sarf, f) 10 cild lûgat, g) 4 cild dîvân, h) 15 cild tıb kitabı, 39 — Kalkandelen vilâyetinde Teteve içinde hamam, 40 — Üsküb'de Eski Tuz Pazarı'nda Balaban vârislerinden alınan dükkânlar, 41 — Tuz Pazarı'ndan Vardar Köprüsü'ne giden yolda Frukne, Todara, Dâpçe, Kopço, Körko, Polin, Olayka, Boyka, Mara, Froste, Nikola, Mara Branslav'dan alınan emlâk, 42 — Üsküb'de sûk-ı mülimînde Kasab Doşenko, Toder, Körko'dan alınan dükkân, ev ve yerler, 43 — Kendi hizmetkârı Vasil'den satın aldığı yer, 44 — Külâhcılar Pazarı'nda Mahmud'dan alınan 2 dükkân, 45 — Kendi kervansarayı yakınında Hoca Sinan'dan alınan yer, 46 — Üsküb'ün Tırbaravo Köyü'nde Oruç Paşa'dan satın alınan 3 değirmen, 47 — Üsküb içinde Kârgir Karbansaray, 48 — Üsküb'de 15 oda, 49 — Bir ekmekci fırını, 50 — Takyeci Şücâ'ın Ferraş Doğan vârislerinden alıp ondan da 'İsâ Bey'in satın aldığı ve üzerine medrese ve Hânikaahın yapıldığı 'arsa, 51 — Üsküb'de başhâne hududlarında Kapıcı Başı Sinan Bey'in kârgîr kervansarayı ve İshak Bey Türbesi vardır, 52 — Frokine'den alınıp üzerine 5 dükkân, 2 oda yapılan yer, 53 — Üsküb tevâbi'inde çeltiklik, 54 — Fâtih Sultan Mehmed'in temlîk etdiği Dırac Ova Köyü, 871 Muharremi başında vakfedilmişdir. 55 — Hâcet Tepesi'nde hâli erâzî ve bağ yerleri, 56 — Eski Hisarlık'da erâzî, 57 — Oruç Paşa'dan alınan Raliçe Çiftliği, 58 — Üsküp içinde üç değirmen, 59 — Hamam karşısında İshak Bey Kervansaray'na muttasıl 6 dükkân. Daha vakıflar sıralanmadan Medrese ve Hanikaah'ın yerinin kardeşi Mustafa Bey'in hediyesi olduğu bildirildiği halde, 50. maddede, Şücâ', Sinan ismindeki şahısların elinden geçdikden sonra, 'İsâ Bey tarafından satın alındığı kaydedilmişdir. İki koldan gelen bu tasarruf, herhalde 'arsanın birer kısmı için olsa gerekdir. Kezâlik, meselâ Sinan Bey Hanı gibi; ba'zı yeni eserlerin mevcûdiyeti de vakfiyede anlaşılmakdadır. Bunları yazacağız.

Bu vakıfların hâsılından 1/10'u mütevellîye bırakılmakda, hayâtınca kendisi, sonra oğlu Mehmed-i Sağıyr, ondan sonra kız ve erkek evlâdının aslahı, evlâsı, erşedi, onlar da bulunmazsa 'atikleri ve evlâdı mütevellî olacaklardır. Bütün bunlar münkarız olursa hâkim-i vakt mütevellî olup, Üsküb a'yânının 'âlim ve sâlih olanlarının meşveretiyle, idâre edecekdir. Bu 60 vakfın 300 kadar hudud komşusu içinde 15 dânesi, yâ'ni 1/20 si hırıstiyandır. Mülkiyetin el değişdirmesi ve muhâceretin kesâfeti bundan anlaşılır. Vakıflar arasında İshak Bey Türbesi'nin geçmesi de şâyân-ı dikkatdir.

Müderris ehliyet ve istihkak sâhibi olacak, vâsıta ve dilekle ta'yîn edilecek, mütevellî nasbetmiyecek ve günde 20 akçe alacak. Hânikaah imamına 5, iki müezzinine 4 er, on höcrede sâkin olan 10 tâlib-i 'ilme 10 akçe ve her höcreye 2 ekmek, içinde etiyle iki çanak aş, Hânikaahın ahîsine 5 akçe, iki ekmek bir ça-

nak aş, فکسی = fekkesine (1) 2 akçe, 2 ekmek ve bir çanak aş, oduna günde 10, kayyımına 2 akçe 2 ekmek ve bir aş, ferrâşa 1 akçe 2 ekmek ve bir aş, aşcıya 3 akçe 2 ekmek bir aş, 2 aşcı yamağına birer akçe birer ekmek ve aş, ekmekciye 3 akce ve birer ekmek ve aş, yamağına 1 akçe, birer ekmek ve aş, kilârcıya 3 akçe 2 ekmek bir aş, kâtibe 4 akçe 2 ekmek, bir aş, Medrese mescidinin imamına 2, müezzine 1 akçe Yeni Mahalle'de binâ etdiği mescid imamına 3, müezzinine 2 akçe, Emîr Hoca ve Bahrî Mescidlerinin sâde imamlarına ikişer akçe, hâfız-ı kütübe 2 akçe, annesi Seyyidî Hâtûn için 4, Kardeşi Paşa Bey'e 4, oğlu Mustafa Bey için 2 ve kendi rûhu için günde 10 cüz cem'an 20 cüz okuyacaklara 20 akçe, nâzır kadı olup (2) günde 2 akçe, meremmetciye 3, kandil yağına 2, hasıra 1, sarfolunan ya'nî kırılıp yenilenmesi lâzım gelen çanaklar için 1 akçe ayrılmışdır. Zâviyenin matbahında günde 120 lodra et pişecek, ekmek için 2.5 Üsküb kilesi un harcanacak, yağa 10, bala 5 akçe ayrılıp, tuz, nohud ve yoğurtdan münâsib mıkdar alınması mütevelliye bırakılacak; çeltik arkının mahsûlü pirinç kâfî oldukca matbahda kullanılacak; bayram ve nemaz gecelerinde, vakıf müsâ'ade ederse Cum'a gecelerinde dâne ve zerde pişecek, lüzûm oldukca vakıf bağlardan turşu yapılacaktır.

Hacı Şîr [illegible]yı nâzır ta'yîn etmekde, ondan sonra kim gelirse 5 akçe tahsîs etmekdedir. Halbuki cüz okunması bahsinde az evvel kadıyı nâzır göstermiş ve 2 akçe ta'yîn etmişdi. Bundan sonra çarşıda Serava Suyu üstünde yapdığı sakahâneye bir akçe vazîfe ta'yîn eylemekdedir.

Her şeyden evvel vakfiyenin dili XV. 'asrın en sâde ve özentisiz bir üslûbudur; imlâsı temâmen sâ'itsizdir. Ba'zı kelimeler vardır ki 'arabca vakfiyelerdekinden daha özlüdür; meselâ آنجلین ancılayın mübhem'in tercemesi değil, karşılığıdır. Yalnız her vakıfda medrese ve hânikaah mesâlihi için vakfeyledi cümlesinin tekrîri lüzûmsuz bir haşivdir.

Vakfiye 874 de tanzîm edilmekle berâber, vakfın 871 başında yapıldığını da bildirir. Bundan başka 'İsâ Bey'in ma'lûm ve mevcûd olan hamamından başka bir kârgîr kervansarayı, Yeni Mahalle'de bir mescidi, Tuz Pazarı'nda Kapıcı Başı Sinan Bey'in bir kârgîr kervansarayı, yine orada İshak Bey'in Türbesi, Emîr Hoca ve Bahrî isminde, şimdi bilinmiyen iki mescidin mevcûdiyeti de vakfiyeden öğrenilmekdedir. Vakfiye'nin mevzû'u hayrat Medrese ile Hânikaah'dır. Ta'bîrlerin zemanla ma'nâ değişdirdiğine ikincinin ismi bir misâl teşkîl etdikden başka, 'aynı işi gören te'sîs ve hayratlara, 'aynı devirde başka başka isim verildiğini de gösterir. Burada hânikaah ismini alan te'sîs (âyende ve revende), ya'nî müsâfir ağırlanması, yatırılması, yedirilmesi vazîfesini gören ve Orhan devrinden bu yana zâviye ismiyle bilinen vakıf hayratdan başka bir şey değildir. Bu zâviyelerin çoğunda gecelenecek yer merkezî binânın dışındadır; ba'zısında yanlarda höcreler bulunur. Matbah ise muhakkak hâricdedir. Birinci hâlde merkezî binânın, ya'nî mescidin temâmı merkezî binâya ma'bed vazîfesini görür; ikinci halde orta kısımda nemaz kılınır. Burada iki dürlü vazîfe verilmiş, iki imam, müezzin, cüzhân, kayyım, ferrâş câmi'e, aşcılar, ekmekciler, ambarcılar, kâtib zâviye -'imâret - hânikaaha ta'yîn edilmişdir. Câmi'e zâviye, 'unvânıyle vakfedilen dîğerlerinden meselâ Yeşil, Yıldırım Murâdiye'lerde olduğu gibi, her nedense câmi' denmez; câmi' olması, bir hayır içinde tabî'î ve üzerinde tereddüd edilemiyecek bir keyfiyet olarak görülür. Burada da iki imam olmasına rağmen, 'aynı şekilde hareket edilmişdir. Fekat asıl, bu zâviyelerin reîsine, müdîrine şeyh dendiği halde burada ahî ismi verilmesi bir de cümle içinde fekke olarak yazılan bir vazifeli gösterilmesi şâyân-ı dikkatdir. Bunun tam karşılığını bulamadık; nakıyb olsa gerekdir.

***

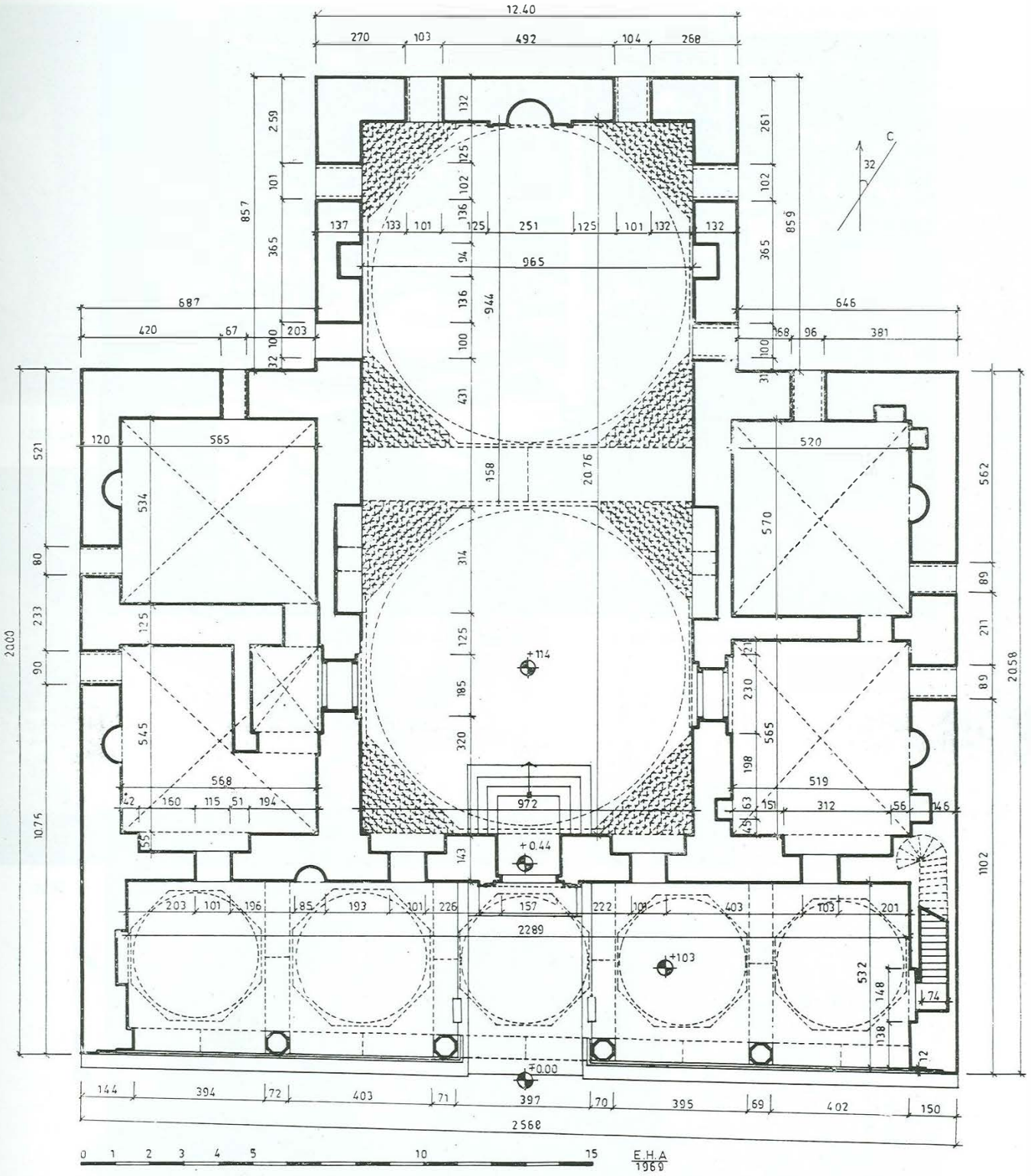
Binâ mihverde çift kubbeli bir cenâhlı câmi'dir; yanlar orta sahndan temâmen müstakildir ve yalnız birinci kubbeden iki tarafdaki birer odaya geçid vardır; ön ve arka odalar iç içedir; önde, sekiz köşe kalın ayaklara oturan, yanları kapalı, beşli bir revak bulunmakdadır, (1287. R.), (3). Eskiden câmi' geniş bir 'arsa işgaal etmekde ve büyük bir hazîresi bulunmakda idi. (1288. R.). Bizim Osmanlı zemânına 'âid bir resimdir. Hazîrenin vüs'ati ve duvarlar belli olmakdadır. Şimdi dış avlu yol ile karışmış ve darmadağın olmuşdur; (1289 a. R.). Kabir taşları artık târîh değil bağçe tarhlarının süsüdür.

Çift kubbeler 'aynıdır; her ikisi de sekiz köşe ka'ideye oturur; müstevî köşeliklerin mihrab kısmında daha büyük 9 sıra, beşinci kubbede 10 sıra istalâktit, bunların üstünde basît baklavalı bir kuşak bulunmakdadır, (1289., 1290. R.). Mihrab üstü köşeliklerinde ikişer küme sarkma istalâktit pek güzeldir. Mihrab ve minber bozulmuş, temâmen değişmişdir. İç pencereler, 10 sm. derinliğinde, etrâfı silmeil mustatîl bir çerçeve içindedir. Birinci kubbe altında Bursa kemerli 4 höcre bulunmakdadır; (1290. R.) de bunların üst kısmı göze çarpar. Mahfil yenidir ve üç katlıdır.

(1) Bu kelime şeddeli ya'ni fekke okunursa, fukarâ çanağı ve miskinler sofrasını idâre eden ma'nâsını almakdadır. Hiç bir vakfiyede bu isim geçmez. Aşağı yukarı vakıflarda kullanılan nakıyb ma'nâsında kullanılmışdır.

(2) Kadının nezâret vazîfesinin bu cüz' okuyanlara mahsûs olduğu ifâdeden seziliyor. Aşağıda bir azadlısının nâzır olmakta ve 5 akçe almakta olduğu görülecekdir.

(3) H. Duda, Balkan türkische Studien, Wien 1948, 48-50 s. da bu bahse bir plân koymuşdur. 'Umûmiyetle ölçüler, yerindekilerden daha azdır. Yalnız sol yana yazılan rakam biraz fazla olduğu gibi, her iki kanad 'aynı gösterilmiş, üstelik odanın biri büyük, biri küçük çizilmişdir. Hakıykatde iki taraf gayr-ı müsâvî, fekat odalar bir tarafda temâmen 'aynı bir tarafda da az farklıdır; iki tarafın müsâvatsızlığı da bundan gelmekdedir.

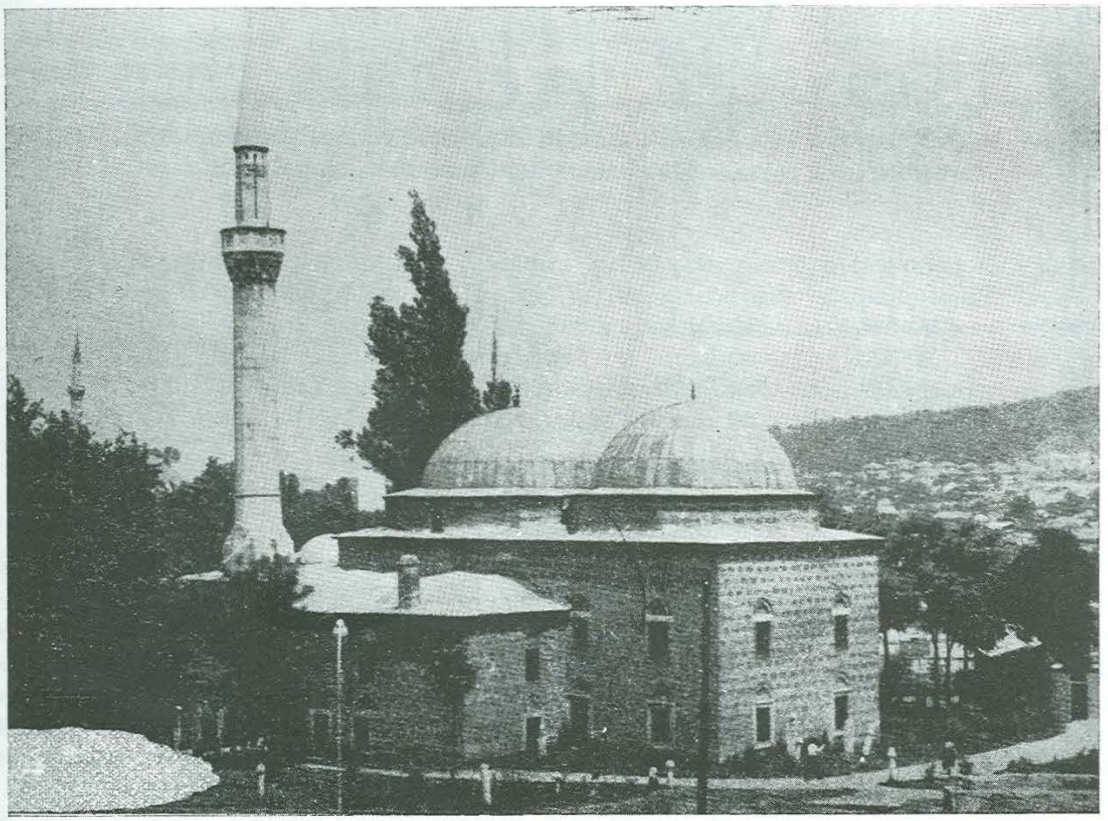

1287. R. : Üsküb'de 'İsâ Bey Câmi'i plânı

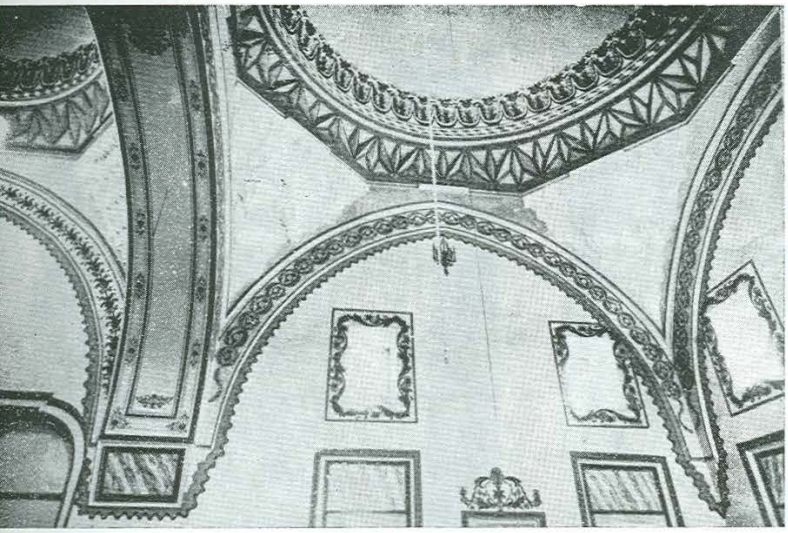
Yan höcreler çapraz tonozludur. Sağ ilerdekinde, altlı üstlü ikişer, gerideki̇nde iki altlık bir üstlük pencere bulunmakdadır. Her iki odada cenûb cebhesinde olan iki altlık pencere bozularak sağa sola kaydırılmış ve bir dânesi kapı yapılmışdır. Sol tarafın ilerisindeki odada üstlük ve altlık ikişer pencere vardır. Bir altlık pencere sonradan açılmışdır. Üstlüklerin mustatîl olması bu odada bir şirvan bulunduğunu gösterir; mustatîl pencereler açılır ve şirvan havalanabilir. Geri odada da bir pencere genişletilerek kapı yapılmışdır. Bunun da bir üstlüğü vardır. Soldaki höcrelerin gerideki birincisi, üstü alçak tonoz tavanla örtülü ve duvarla bölünmüş, bu sûretle, kilâr veyâ yemek tevzi' yeri olduğunu tahmîn etdiğimiz, odanın içine girilmeden, ileride ikaamete mahsûs odaya atlanması te'mîn edilmişdir. Böyle bir tertîb emsâli arasında tekdir; nasıl ki Amasya'daki Bâyezıd Paşa Câmi'inin bodrumundaki helâ da tek örnek ise.

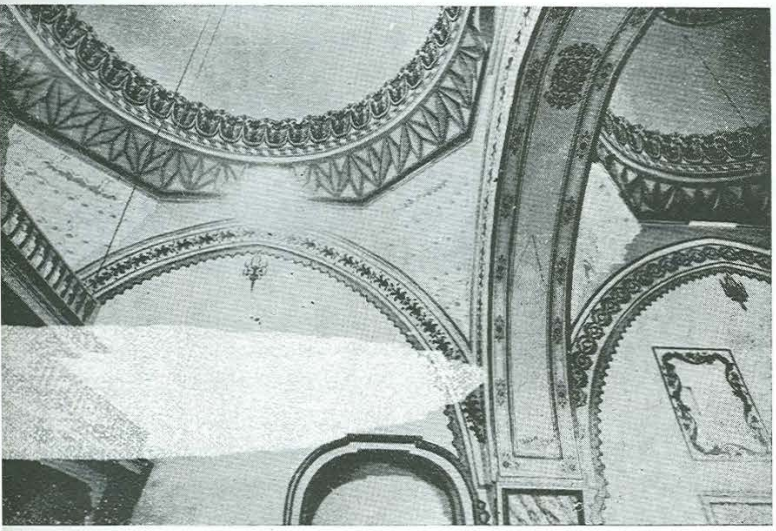
1288. R. : Üsküb'de İsâ Bey Câmi'inin Osmanlı zemânına 'âid bir resmi

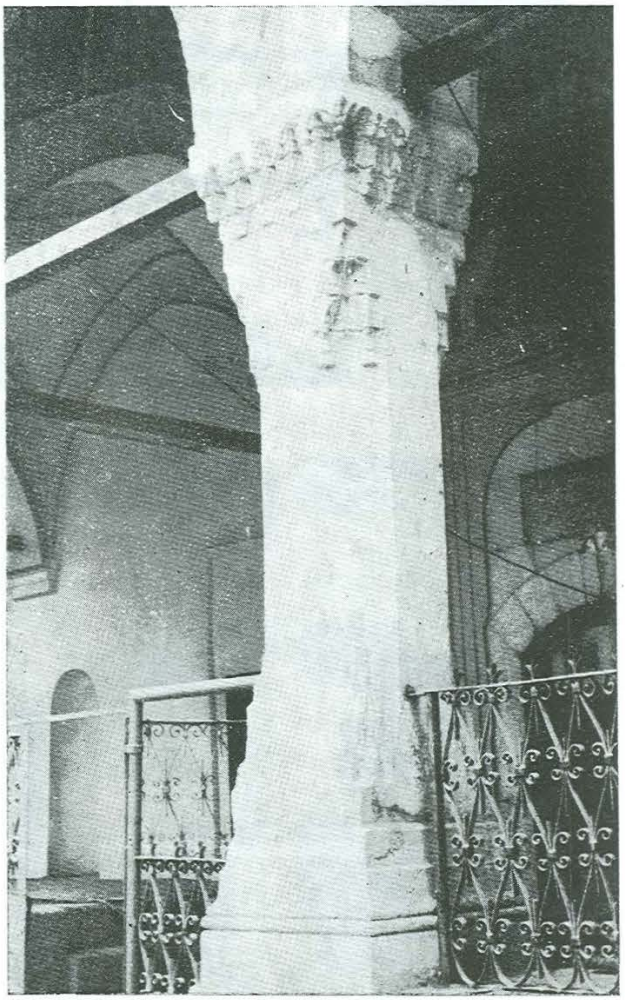
1288 a. R. : Üsküb'de 'İsâ Bey Câmi'inin bugünkü hali

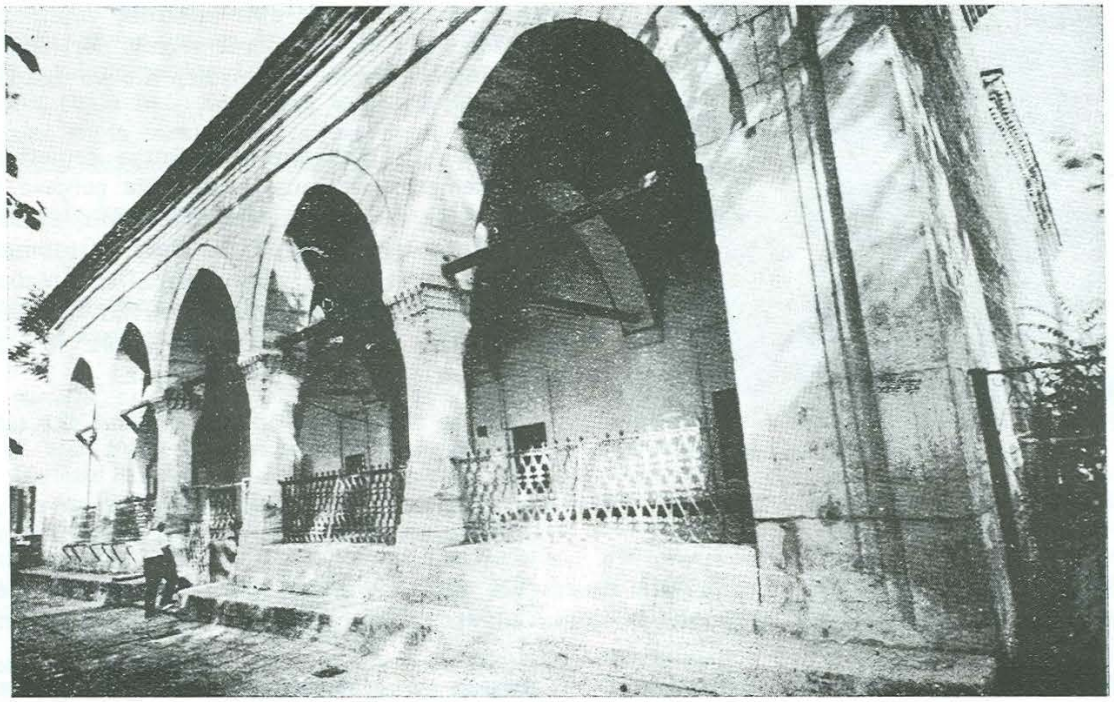
1289. R. : Üsküb'de 'İsâ Bey Câmi'i mihrab üstü kubbesi

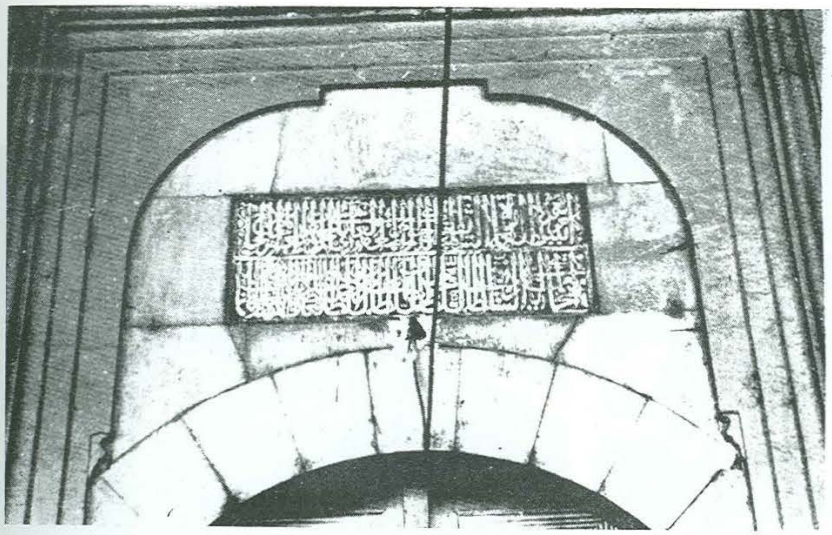
1290. R. : Üsküb'de 'İsâ Bey Câmi'i birinci kubbesi

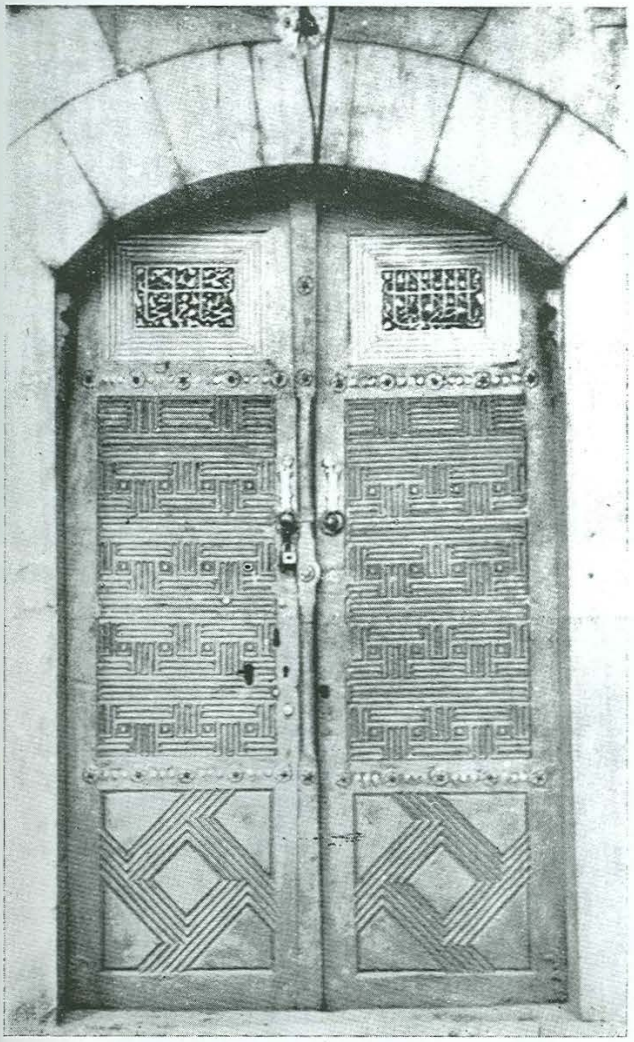
1292. R. : Üsküb'de 'İsâ Bey Câmi'i revak direği

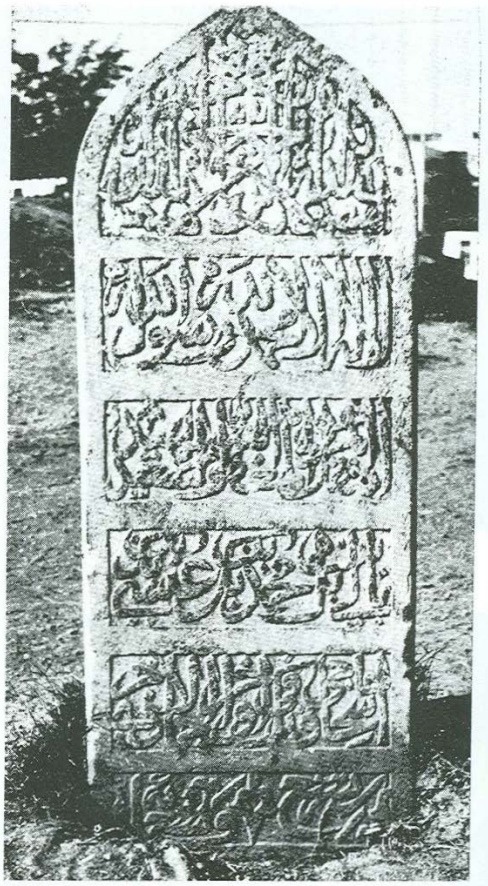
1291. R. : Üsküb'de 'İsâ Bey Câmi'i revâkı

1293. R.: Üsküb'de 'İsâ Bey Câmi'i kapı takımı ve kitâbe

1294. R.: Üsküb'de 'İsâ Bey Câmi'i ahşab kapısı

1295. R.: Üsküb'de 'İsâ Bey Câmi'inde torunu Bâlî Bey'in kabir taşı

Revâkın yanları kapalıdır. Cebhe kâmilen kesme taşdır; geniş silmeli bir çerçeve yanlarda, üstde ve kapı aralığına kadar altda dolaşır; pek nisbetli iki merkezli kemerler yapılmışdır; (1291. R.). Direkler yekpâre köfekiden sekiz köşelidir; her bir dılı 29 sm. dir; başlıkları üç sıra püsküllü yaprakdır; altda üstde sekiz köşeden dörde geçmiş dört sıra bâdem ve yaprakla te'mîn edilmişdir; alt ve üstde tertîbât başka başkadır, (1292. R.).

Kapı hafîf kabartma bir Bursa kemeri altında basık kemerle yapılmış, etrafa bir çerçeve geçirilmişdir; kapı takımı kâmilen mermerdir, (1292, 1293. R.). Tahta kapı tam Fâtih devri üslûbunda, şaşırtmaca çubuklardan yapılmışdır. Üst tablalarda Yâ Hafiyy'el-Eltâf-Neccinâ mimmâ nehâf, rûmîler içinde kabartma sûretiyle yazılıdır. (1294. R.). Mihrab istikaameti cenûbdan şarka 32° dir.

Kitâbe 135×50 eb'âdında 'arabca iki satırdır; (1293. R.):

١ ـ امر ببناء هذه العمارة الشريفه المباركه المرحوم المغفور النازى عيسى بك بن المرحوم الحاج ٢ ـ اسحاقبك فى ايام السلطان بن السلطان مراد خان احسن الله حال سلطنته ابتغاءً لمرضاته فى تاريخ ثمانين و ثمانمايه (1)

Kitâbeden câmi'in, İshak Bey oğlu merhûm Gaazî 'İsâ Bey tarafından 880 (1475-76) da yapıldığı anlaşılmakdadır. Hazîrede pek çok kabir taşı olduğunu zikretmişdik; bunlardan 'İsâ Bey'in torunu Bâlî

(1) Elezoviç, Birinci eser 35. S. da, İshak Bey ayrı yazılıp bir es-Sultan'ın eksiğiyle mündericdir. Bir de Sultan Mehmed yerine Mahmud dizilmişdir ki, bunun mürettib sehvi olduğu âşikârdır.

Bey'e 'âid olanın resmini koyuyoruz: Bâlî bin Mehmed bin 'İsâ bin İshak Bey'in Cemâziy'ül-âhir 909 (Kânûn-ı Evvel 1503 sonlarında) vefât etdiği anlaşılmakdadır, (1295. R.).

994. 'İsâ Bey Mescidi

'İsâ Bey vakfiyesinde, 'Ali Bey Mahallesi yakınında, Yeni Mahalle'de bir mescid yapıp imamına 3, müezzine 2 akçe vazîfe ayırdığını görmüşdük. Serava Deresi yakınında, şimdi Çayır denilen mahallede ahşâb çatılı büyük ve geniş bir mesciddir. Mescidin civârında 'Ali Hıfzî Paşa'nın sarayları varmış. Mescid üç vakıt namazda açık, gündüz kapalıdır. Biz bu mescidi görmeye vakıt bulamadık; İslâm cemâ'ati Reîsi muhterem Hâfız Bedrî Bey'in lûtfetdiği ma'lûmâtla bildiriyoruz.

995. Mehmed Bey Câmi'i, 996. Mehmed Bey 'İmâreti

Şehrin cenûbuna ve kenar mahallelere doğru olan çatılı küçük mesciddir. Bânî Mehmed Bey, Kebîr 'unvânıyle anılmakdadır; 'İsâ Bey'in oğludur. Birinci oğlu Sagıyr Mehmed Bey ise babasının daha makbûlü olacak ki. vakıflarının hepsine mütevellî olmuşdur. Bu zât ise, anlaşılan daha müstakıl hareket etmiş, daha ziyâde evlâdını düşünmüşdür. Elezoviç tarafından neşrolunan 103 satırlık vakfiyesinin 17 satırı 'İsâ Bey oğlu Kebîr Mehmed Bey'in Üsküb ve Kalkandelen'deki iki mescid ve 'imâretine, kalanı evlâdına, o da, kızlarına bir habbe bırakmadan, yalnız oğullarına tahsîs etdiği vakıfların îzâhına ayrılmışdır. Vakfiyedeki ismi Halef'ül-Ekâbir Kebîr Mehmed Çelebi bin 'İsâ Bey'dir. Vakfiye Elezoviç'in eline düşmüş, o da iki yerde neşretmişdir. (1). İkinci eserde 29×210 sm. eb'âdında olduğunu yazar, metin Türkçedir. Câmi'ler bahsine kadar fenâ, ondan sonra daha kötü bir nesihle yazılmışdır. Sonradan çıkarılmış bir sûret olduğu anlaşılıyor. Vakfiye târîhi Gurre-i Remezan 874 (Mart 1470 başı) dır.

Mehmed Bey Üsküb ve Kalkandelen'de olan mescid ve 'imâretleri için Edirne'de Üsküdar nâhiyesinde babasından satın aldığı اوزغن Atlu köyünü (2), Galata'da aldığı iki göz değirmeni, Kalkandelen kasabası etrafında 70 پلوغ = pulluk yer, Dedesi İshak Bey'in بردده kariyesindeki çiftliği 30 pullukluk ve 30 çapalık bağı vakfetmekdedir. Pullukluk, plogluk gibi yazılan isimleri Pulluk diye okumak yerinde olur. Bundan Üsküb'de ete 4, pirince 2, yağa 4, bala 1, kandilciye 1, tuza 1 akçe ayrılıp günde bir def'a çorba pişirilecek; Üsküb imamına 4, müezzine 3, şeyhine 2, aşcısına 2, kâtibe 4, câbîye 10, Kalkandelen imamına 4 müezzinine 2, şeyhine 3, aşcısına 2 akçe verilecek. Mütevellî evvelâ kendisi, sonra oğullarından biri olacak, yine evlâddan olan nâzıra 4 akçe ayrılacakdır. Kâtib, câbî, nâzır ve mütevellî müşterekdir. Vakfiyedeki dîğer 'akar hep evlâda 'âiddir.

Câmi' 7.76×7.68 iç eb'âdında, 95 sm. duvarlıdır; 3.60 m. derinliğinde, yanları kapalı bir revakı vardır. Altda 8, üstde 6 pencere ile aydınlanır. İç irtifâ'ı 6.10 m. dir. Ahşab tavanda sekiz köşeli güzelce bir göbek vardır. Mihrab bozulmuşdur. Pencere kapakları düz ve basîtdir; fekat ilk inşââtdan kalmışdır; kapakların çivileri ve demir takımları güzel ve zemânındadır. İki yanda da dolabiar vardır.

Son cemâ'at revâkı çatı ile örtülüdür; meyile uygun yan kalkanlar bozulmadan kalmışdır. Revak direkleri iki sıra basît istalâktitlidir, (1296. R.). Câmi'in evvelce İznik'dekiler gibi, kalın düz kiremidle örtülü olduğu, duvar üstüne örtülen bakıyelerinden anlaşılıyor. Minârenin gövdesinden 1.50 metreden yukarısı yıkılmış yerine bir tahta cumba yapılmışdır; kısa küp baklavalıdır. Minâre kaa'idesi ve gövdesi 3 sıra tuğla hatlı ve kesme taşla yapılmış, taş aralarına şâkuulî tuğlalar sıkışdırılmışdır. Binâ dudesi 3 sıra tuğla, araları tuğla beslemeli kaba yonma taş iledir. Pencere kemerleri tuğladır; (1297. R.). Mihrab istikaameti cenûbdan şarka 40° dir.

Kitâbe iç kapı üstünde olup 75×65 eb'âdında 2 satır 'arabcadır:

١ ـ بناء هذا (ا) لمسجد الشريف محمد بن اسحاقبك ٢ ـ فى الرابع محرم سنه اربع و سبعين و ثمانمايه (3)

Kitâbeden mescidin 4 Muharrem 874 (14 Temmuz 1469) da yapıldığı anlaşılıyor. Vakfiye bundan 7.5 ay sonra tanzîm edilmişdir. Şâyân-ı dikkat bir cihet de, şecerenin resmen tevsîk edilmesi şart olan

(1) Elezoviç, a) 'İsâ Bey Câmi'inde zikretdiğimiz I. eser, 102-116. S. Matba'a harfiyle nakli, izâhat ve fotoğrafı, b) II. Eser, 30-35. S. yalnız fotoğraf ve eb'âd.

(2) Üsküdar nâhiyesi ve köy kılavuzda yokdur. Tayyib. a.e., 333-334. S. da bu kariyeyi اوزغاش veyâ İshak Bey Köy ve Mezra'ası ismiyle kaydetmiş ve 890 defterine göre, 8621, 935 senesinde 8028, XVI. 'asır sonunda 9051 akçe îrâdı olduğunu bildirmişdir. Müellif hâşiyede Edirne Kadılarına 'âid, (Bş. V.A., 'Ali Emîrî Tasnifi, 23 ve 26 no:) lu iki vesîkadan birinde sâde Hüseyin Çelebi bin İshak bin Koç Hüseyin Bey ismi ve diğerinde Sekine Hâtûn, Mehmed Bey bin İshak Bey'den gelen hisselerini Hüseyin Bey bin İshak bin Koç Hüseyin'e satdığı gibi bir ma'nâ çıkıyor. Bu vesikalar epeyce eskidir, târihleri 856 ve 857 dir. Halbuki Elezoviç (I. eserde 121. S.) İshak Bey oğullarını Paşa Bey, 'İsâ, Mustafa, Mahmud ve Mehmed Beyler olarak göstermiş, Hüseyin Bey'den bahsetmemişdir. Zâten Tayyib Bey'in zikretdiği İshak Bey bin Koç Hüseyin 'İsâ Bey'in babası olan değildir, onun babası Paşa Yiğid'dir. Kitâbeler öyle gösteriyor. 'İsâ Bey vakfiyesinde de Paşa Bey ve Mustafa Bey isimleri geçmekdedir. Biz bu şerhi aldanılmaması için dercettik.

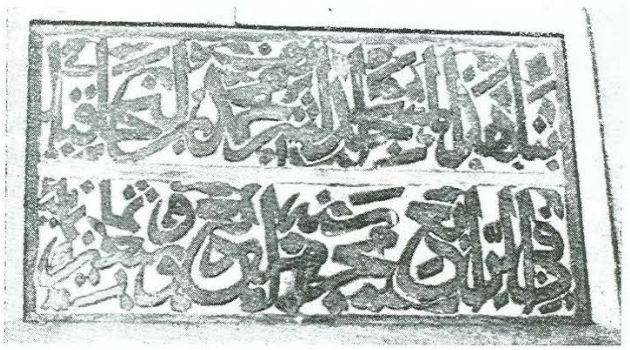
(3) Kitâbe, I. Elezoviç Eseri, 17. S. Yalnız İshak ve Bey kelimeleri ayrı ayrı yazılarak geçirilmişdir. Yerinde iki kelime bitişikdir.

1296. R.: Üsküb'de Kebir Mehmed Bey Câmi'i

1297. R.: Üsküb'de Kebir Mehmed Bey Câmi'i

1297 a. R.: Kebir Mehmed Bey Câmi'i kitâbesi

vakfiyede, Mehmed Bey 'İsâ Bey'in oğlu olduğu sarâhaten derc edildiği halde Mehmed Bey'in, kendini büyük babasının oğlu gibi göstermek lüzûmunu, her nedense hissetmesidir. 'İmâretden eser kalmamışdır. Câmi' de oldukca mühmel ve harâbdır.

997. Dâvûd Paşa Hanı

Sadr-ı A'zam Dâvûd Paşa'nın Vardar Köprüsü başındaki meşhur hamamının yanında Esîr Hanı nâmiyle 20.000 akçe senevî vâridâtlı bir hanı olduğu vakfiye defterinden anlaşılmakdadır, (1). İrâdına göre büyük olması lâzım gelen handan şimdi eser yokdur.

998. 'İsâ Bey Kervansarayı

'İsâ Bey'in Serava nehri kenarında kârgîr kervansarayı olduğu yukarıda yazılan vakfiyeden anlaşılmakdadır. Bu kervansaraydan şimdi eser yokdur. Handan Evliyâ da bahsetmekdedir, (2).

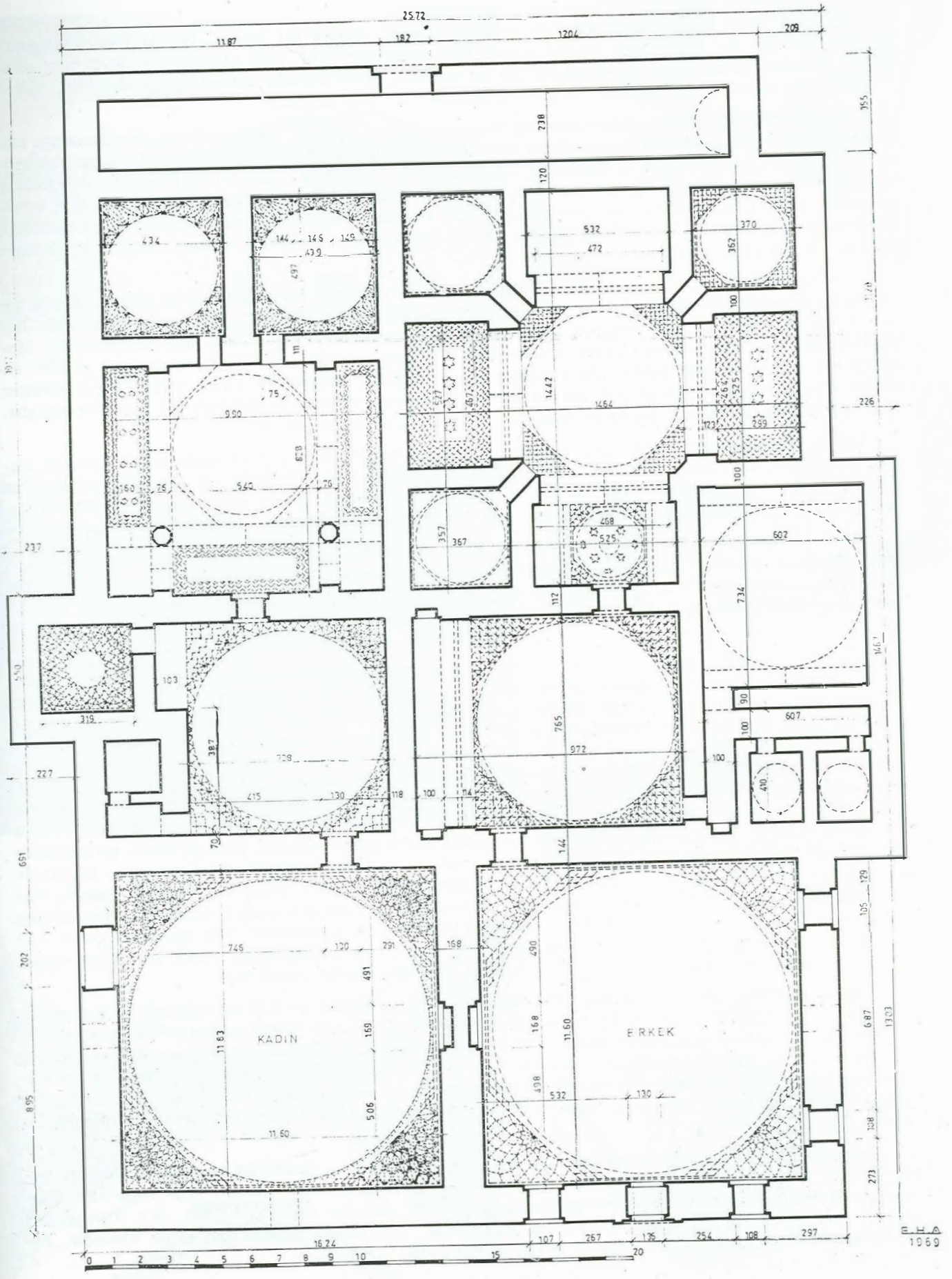
999. Sinan Bey Kervansarayı

'İsâ Bey vakfiyesinde bir hudud münâsebetiyle zikredilen Kapıcı Başı Sinan Bey'in Tuz Pazarı'nda kârgîr kervansarayı olduğu anlaşılıyorsa da, zemânımıza kadar gelmemiş, yıkılmışdır.

1000. 'Ayşe Kadın Hamamı

Edirne'de câmi'i olan, Çelebi Sultan Mehmed kızı 'Ayşe Hâtûn'un Üsküb'deki mescidine vakıf olarak etrafında 10 dükkânı olan hamamı (3) ma'lûm bile değildir. Bu hamama senede 120 akçe irâd gösterilmesi bir zuhûl eseri olsa gerekdir. Bir dükkân bile bu kadar getirir. 10 dükkân ve hamam buna göre ölçülmelidir.

(1) Ö.L.B. - E.H.A., a.e., 345. S.
(2) Evliyâ, Seyâhatnâme, 5. C., 557. S.
(3) Tayyib, a.e., 321. S.

1298. R. : Üsküb'de Dâvûd Paşa Hamamı restitüsyon plânı

1001. Dâvûd Paşa Hamamı

Üsküb'de Fâtih Köprüsü başında olan emsâlsiz güzellik âbidesi bir eserdir. Dâvûd Paşa vakfiyesinde çifte hamam der piş-i Cisr-i Vardar olarak yâd edilmişdir; irâdı 5838 akçedir, (1). XVI. 'asır ortalarına 'âid olan bu kira pek az görünüyor. Ya bir kısıtdır; ya'nî senenin birkaç ayına şâmildir; yâhud o sırada bir ta'mîr geçirmekdedir. O yüzden tam senelik kirâ değildir.

Hamam kubbeleri Sırblar tarafından büyük harbden evvel 1935 de, saçla örtülmüş idi. Hamamın restorasyonuna ve Resim Müzesi'ne intibâkına dâir sırbca bir makaalede, Makedonya İhtilâl Bayramı'na müsâdif II Teşrîn-i Evvel 1948 de, iç kısmın, bir sene sonra 'aynı günde dış yüzlerin ve kubbelerin ta'mîrlerinin bitirildiği bildirilmekdedir, (2). Bu makaale bir rapor mâhiyetinde olup, tezyînâtda asla ri'âyet etmeye gayret gösterildiği, müze olması için yerlerin düz mermerle kaplandığı, ba'zı kapıların genişletildiği, idâre kısmına pencereler açıldığı, bir kısmın ise hiç bozulmadan bırakıldığı, derzlerin renkli olarak tuğla kırıklarıyle yapıldığı kaydedilmişdir.

Yapılan ta'mîr içeride fenâ değildir. Mermer döşemeler pek çiğ durmasa daha iyi olurdu. Meselâ soğuklukda duvarları sıvadıkları hâlde 'alîkaları olduğu gibi bırakmışlardır ki, yerinde bir hareketdir. Beden duvarların derzi de fenâ değildir. Yalnız kubbelerin saçla örtülmüş olması hoş kaçmamışdır. Makaalede bunların sülüyenlenip kurşun rengine boyandığı yazılıdır. Bu makaaleye bir plân da eklidir; en ziyâde soğukluklarda hatâ yapılmışdır. Konulan makta'larda ise kemerlerin çizgisi vesâir birçok cihetler aslına uygun değildir. Nereye 'âid olduğu da anlaşılamıyor. Plânda da tezyînât hiç gösterilmemişdir. Kubbe plânında da külhan temâmen hatâlıdır; mıkyas da gösterilmemişdir.

Üsküb konsolosumuz Osman Bey'in lûtûfkâr teşebbüsüne rağmen, yüksek makamlarca hamamı ölçmek müsâ'adesi verilmediği cevâbı bir tezkire ile bize yazıldı. Fekat Üsküb'ın en eski 'âilelerinden bir hanımefendi'nin tavassutuyle müze idâresi bu izni lûtfetdi; kendilerine ve müze müdîresi hanımefendiye teşekkürler ederiz. Fekat verilen zeman kısa olduğundan çok müşkilât çekdik.

Hamam 11.60 kutrunda iki büyük soğuklukla başlar. Kadınlar tarafı kapısı usûl mûcibince, yan sokağın içindedir; erkekler kapısı köprüden gelen cadde üstündedir. Yine hamamlarda tatbîk edilen usûl dâiresinde erkekler tarafında dört altlık, 'ilâveten iki üstlük varken, kadınlarda yalnız iki üstlük pencere bulunmakdadır? (1298., 1299. R.). İki soğukluk arasında açılan kapı muhdesdir; biz restitüsyon plânımızda kapalı gösterdik.

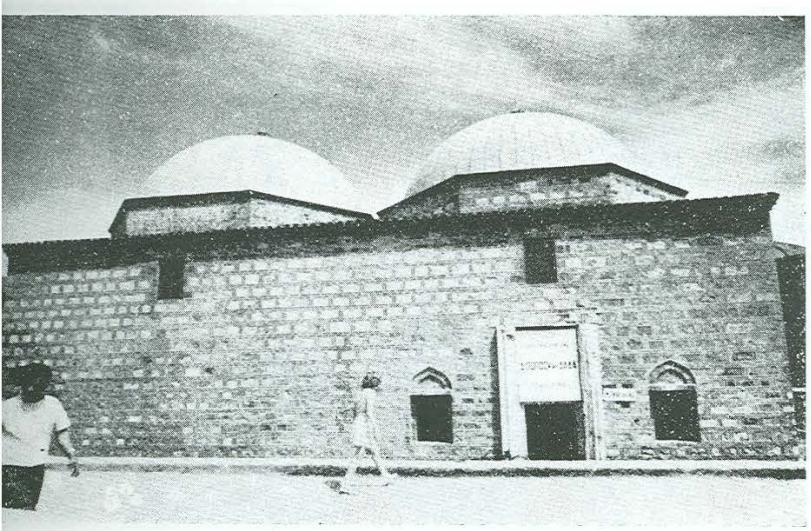
Kubbenin özengisi yerden 10 m. kadar yüksek olup, kaa'idesi sekiz köşedir; köşelerde kürevî 'alîkalar ve içlerinde 6 sıra tuğla istalâktit bulunmakdadır. Aralarında 3 sıra tuğla bâdem yapılmış, bunlar da iki sıra istalâktitle çepeçevre bağlanmışdır, (1300. R.). Soğuklukdan bir yan kapı ile 7.28 m. kutrunda bir kubbe ve kısmî bir eyvandan mürekkeb ılıklığa girilir. Buranın kubbesi de sekiz köşe kaa'ideye oturur. Müstevî köşelerde 5 sıra istalâktit, kubbe özengisinde düz bir yaprak sırası, üstünde, yine bir yaprak ve karşılıklı çift bâdemlerden mürekkeb bir istalâktit kuşak bulunmakdadır. Sekiz köşeden yuvarlağa geçişde çıkan keskin köşelere kitâbeli bir sarkma istalâktit konmuşdur, (1301. R.). Ilıklıkda halâ ve bir halvet vardır. Halvetin kubbesi camlı bir tepelik ve altda mutakaat' tonoz üzerine serpişdirilmiş 6 sıra istalâktitle sıvama müzeyyendir, (1302. R.). Kadınlar kısmı göbek taşında, şimdiye kadar gördüğümüz hamamlarda rastlanmayan bir tarz-ı hâlle baş vurulmuş, derinliği çok olmayan üç eyvanın köşelerine halvet konmayarak kemerler iki köfeki direğe basdırılmışdır; direkler 75 sm. kutrunda 16 köşedir; başlıklarında iki sıra istalâktit vardır. Bunlar köfeki taşından olduğundan sıcak rutûbet te'sîriyle oldukca erimişdir, (1303. R.). Göbek taşı kubbesi de sekiz köşe kaa'ide üstündedir. Yan eyvanlar ancak 1.60 derinliğinde olup çapraz tonozla örtülüdür. Tonoz etekleri 5 sıra istalâktitlidir; (1304. R.). Göbek taşında iki büyük halvet vardır, bâdemlerden mürekkeb bir etekle oturur, (1305. R.).

Erkekler ılıklığına yine bir yan kapıdan geçilir; 7.65 lik bir kubbe ile 2.24 derinliğinde bir eyvandan mürekkeb pek ferah bir yerdir; kubbe yine sekiz köşeye oturur; kemer yüzleri, müstevî köşelikler ve kubbe eteği serâpâ istalâktitle müzeyyendir. Kemerlerde iki sıra çiftli bâdem, köşede pek mâhirâne işçiliği pek temiz olduğu, sağlam kaldığı için vuzuhla belli olan 7 sıra istalâktit, etekde bir yaprak ve çift bâdemlerden mürekkeb dizi istalâktit vardır, (1306). Burada eyvanın kemeri çiftdir. Ilıklıkdan helâya ve 'aynı geçid üzerinde çok büyük bir halvete geçilir. Burası her hâlde husûsî bir maksadla yapılmış olacakdır.

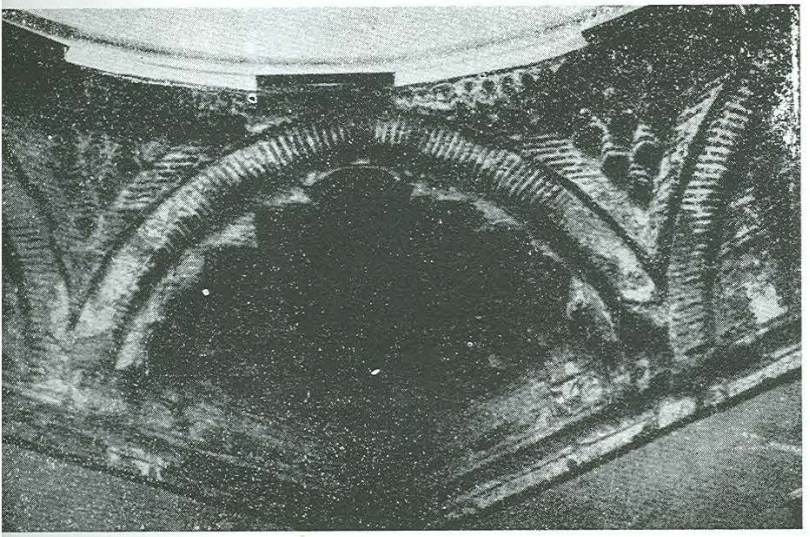
Sıcaklığa iki tarafı kemerli, sekiz köşe kaa'ideli, köşelikleri 4 sıra istalâktitli bir kubbe altından geçilir, (1307. R.). Göbek taşı kubbesi pek müzeyyendir; kemerler 2, sekiz müstevî köşe 7 şer sıra, kubbe eteği 3 sıra istalâktitle müzeyyendir. Bu kadar zengin süsleme nâdirdir; (1308. R.). Göbek taşı dört eyvanlı ve üç halvetlidir; dördüncü halvetin yerini, ılıklıkdaki halvetin. bir kısmı almışdır. Eyvanlar tavanlı tonozla örtülüdür. Etekler serâpâ istalâktitdir, (1309. R.).

(1) Ö.L.B. - E.H.A., a.e., 345. S.

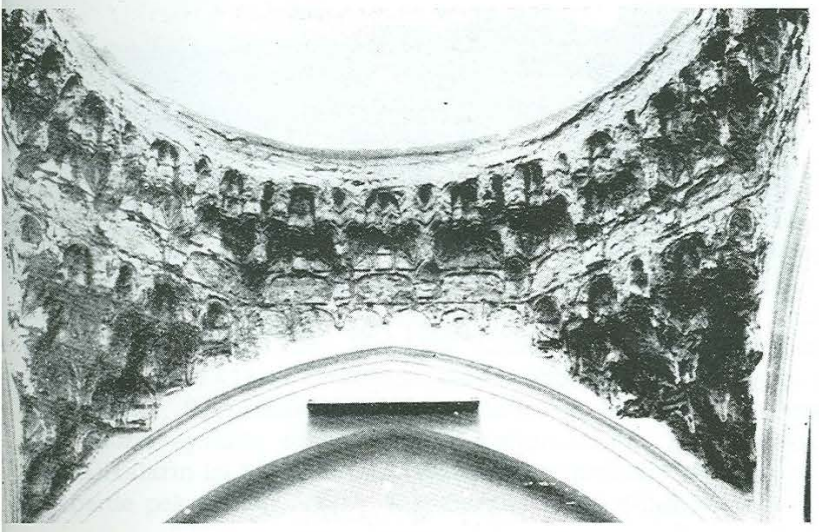
(2) Mi'mar İvan Zdravkoviç, Restauracja İ Adaptacija Daut-Paşinog Amam u Skoplju, Zbornik Zaştitu Spomenika Kulture, Knj I, Sv.I., 1950, Beograd 1951. 45-56. S.

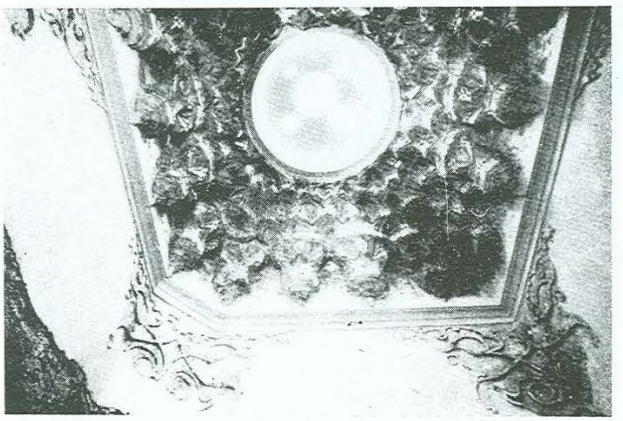
1299. R. : Üsküb'de Dâvûd Paşa Hamamı ön cebhesi

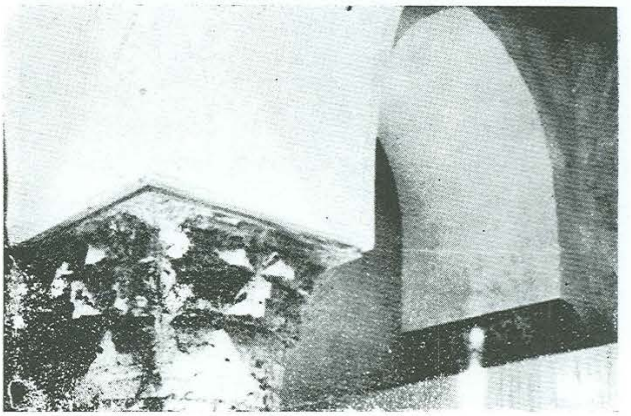
1300. R. : Üsküb'de Dâvûd Paşa Hamamı soğukluk köşeleri

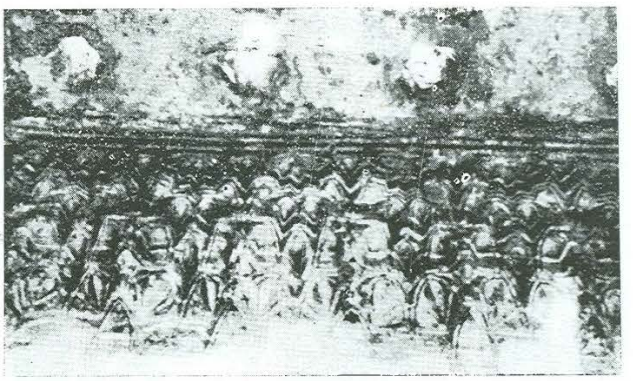
1301. R. : Üsküb'de Dâvûd Paşa Hamamı kadınlar ılıklığında kubbe istalâktitleri

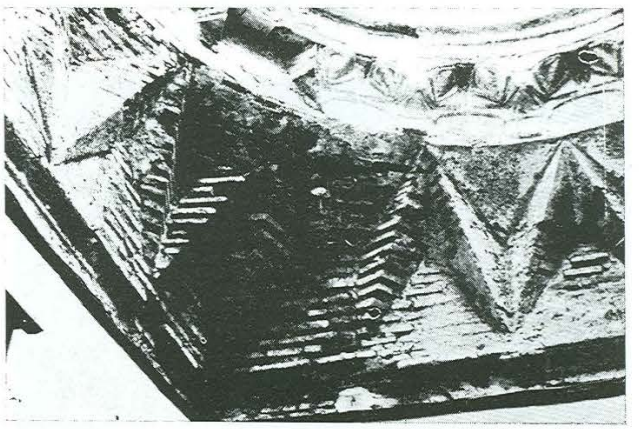
1302. R. : Üsküb'de Dâvûd Paşa Hamamı kadınlar ılıklığında halvet tonozları

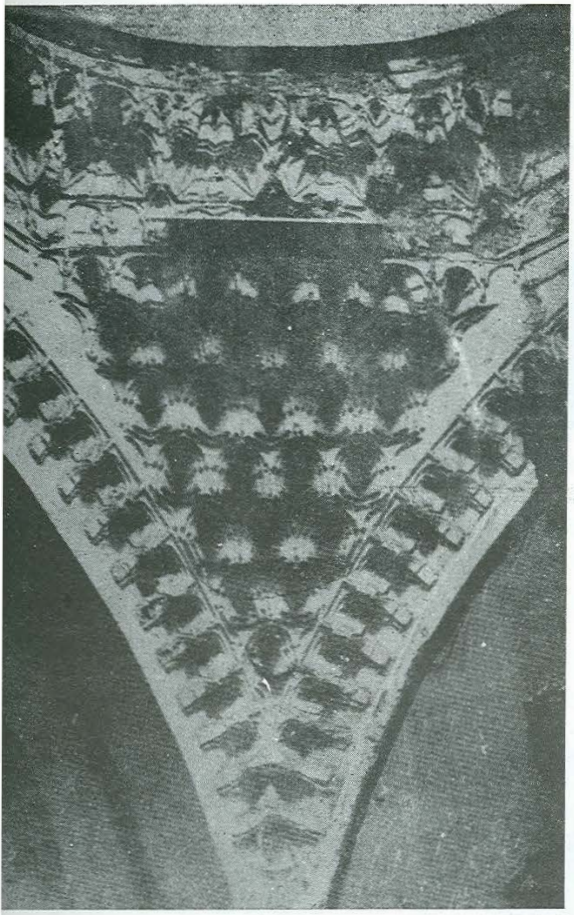
1303. R. : Üsküb'de Dâvûd Paşa Hamamı kadınlar göbek taşında direk ve başlık

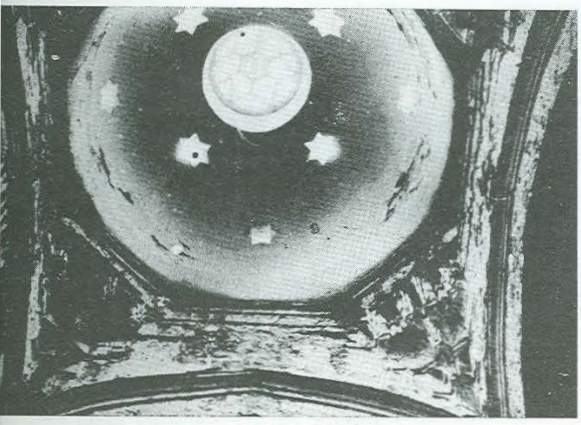
1304. R. : Üsküb'de Dâvûd Paşa Hamamı kadınlar göbek taşından eyvan tonozları eteği

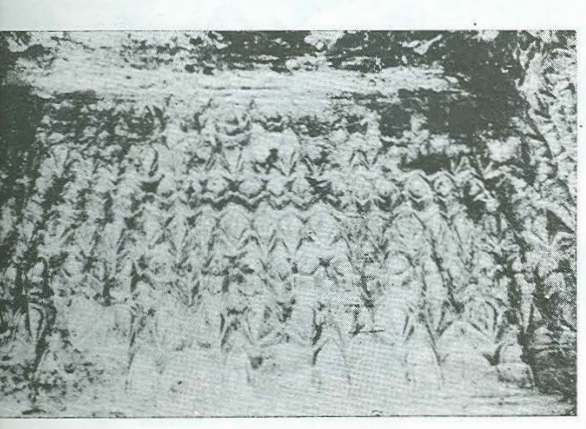
1305. R. : Üsküb'de Dâvûd Paşa Hamamı kadınlar halvetleri kubbe etekleri

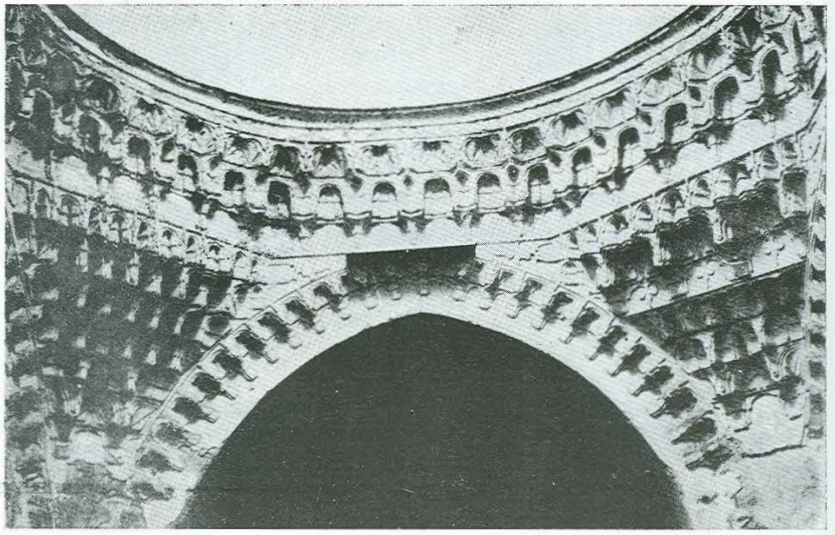
1306. R. : Üsküb'de Dâvûd Paşa Hamamı erkekler ılıklığı

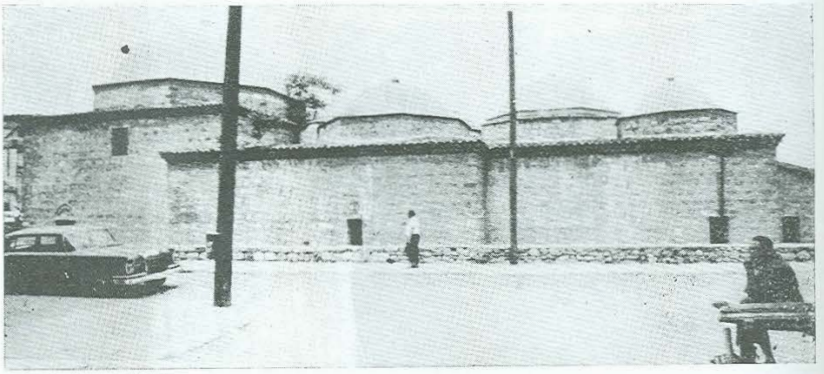
1307. R. : Üsküb'de Dâvûd Paşa Hamamı erkekler göbek taşı medhal kubbesi

1309. R. : Üsküb'de Dâvûd Paşa Hamamı eyvan tonozu

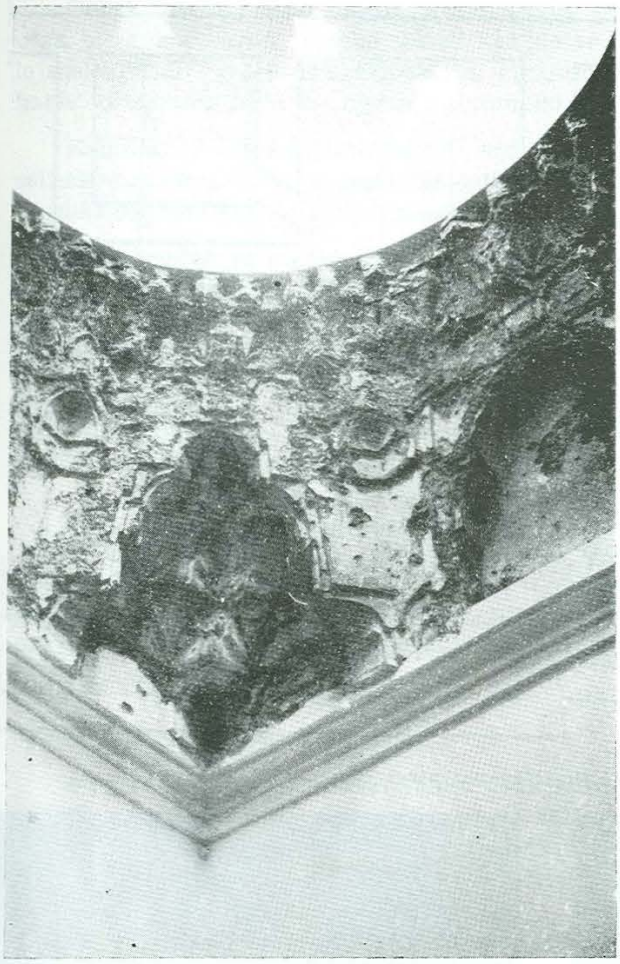
1308. R. : Üsküb'de Dâvûd Paşa Hamamı erkekler göbek taşı kubbesi

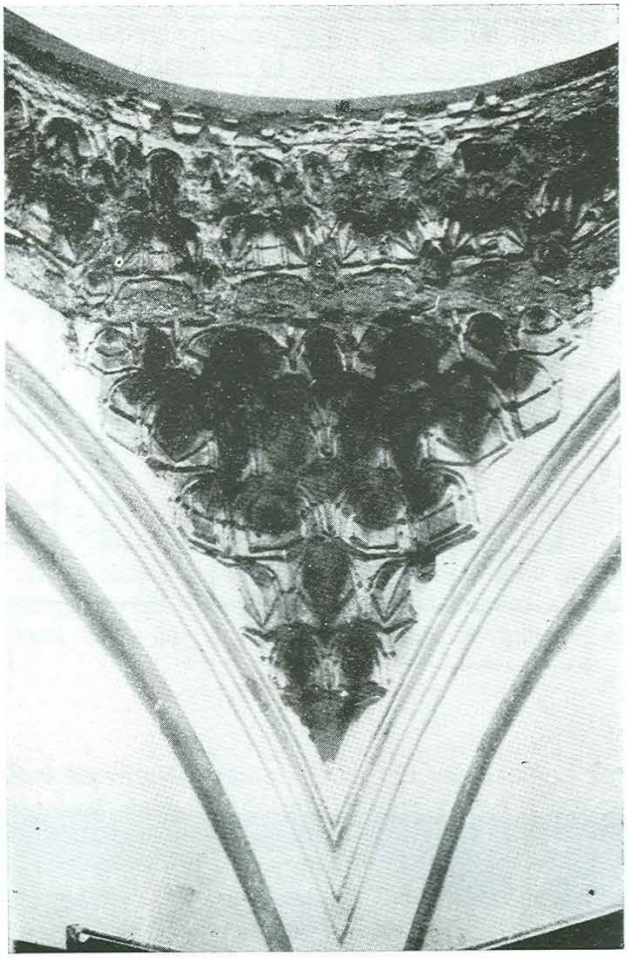
1312. R. : Üsküb'de Dâvûd Paşa Hamamı yan cebhesi

1313. R. : Üsküb'de Dâvûd Paşa Hamamı arka cebhesi

1310. R. : Üsküb'de Dâvûd Paşa Hamamı erkekler kısmında halvet kubbesi

1311. R. : Üsküb'de Dâvûd Paşa Hamamı erkekler kısmında halvet kubbesi

Halvet kubbeleri de sekiz köşe kaa'idelidir, (1310., 1311. R.). Bunların kubbelerini göstermekdedir.

Duvarlardan bahsedemedik. Çıplak olan soğukluk duvarlarında tezyînât yokdur; diğerleri ise resimlerin asılacağı kumaş levhalarla kaplıdır. Hamamın göbek taşları kaldırılmışdır. Hiç kurna da bırakılmamışdır. Yalnız kubbe ve tonoz süslemelerine dokunulmamış, sâde baklavalı kuşakda az mıkdarda tuğla ta'mîri yapılmışdır. Binâ tuğla hatıllı, ayrıca iki yanından tuğla ile sarılı kaba yonma taşla yapılmışdır; kasnaklar da böyledir, (1299., 1312., 1313. R.). Hamamda kitâbe mevcûd değildir.

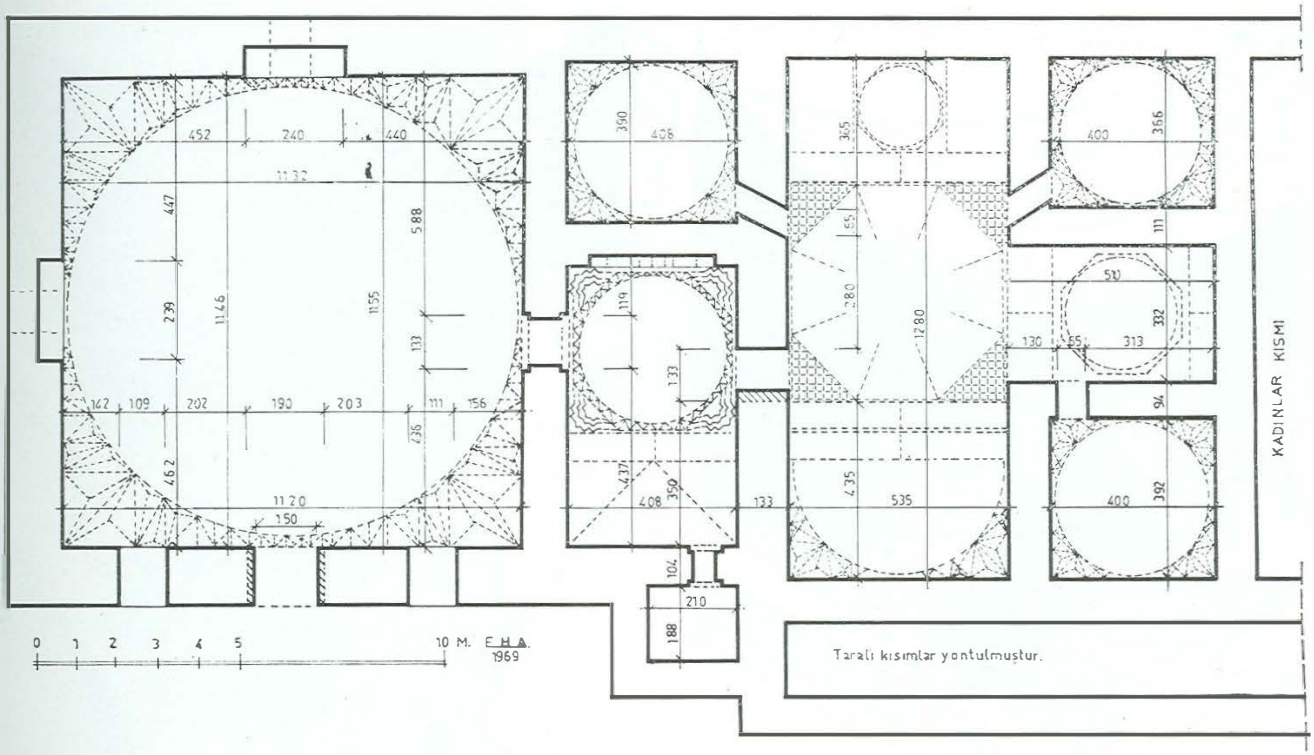
1002. Dâvûd Paşa Küçük Hamamı

Vakıf Tahrîr Defteri'nde Dâvûd Paşa'nın Der nezd-i Vardar olarak gösterilen 1250 akçe îrâdlı, Küçük Hamam ismî verilen eserinin yeri anlaşılamadı; şimdi de yokdur.

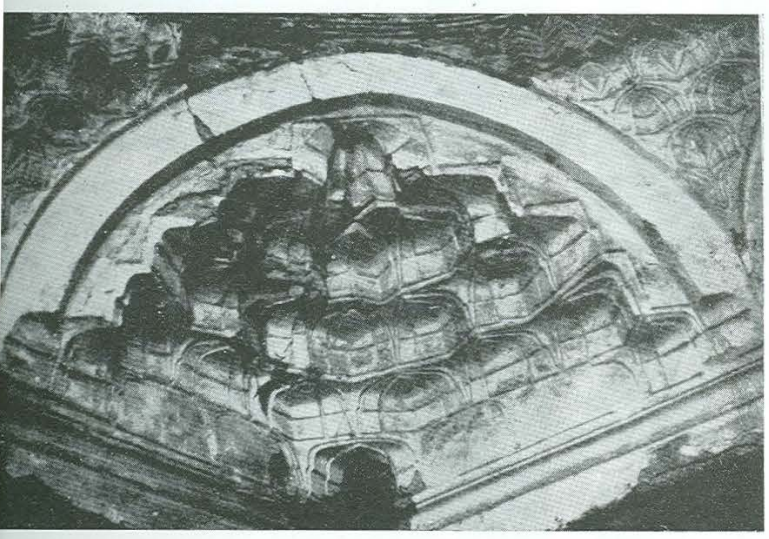
1003. 'Îsâ Bey Çifte Hamamı

'İsâ Bey vakfiyesinde îradlar arasında gösterilen çifte hamam, çarşının orta yerinde, her tarafdan dükkânlarla, binâlarla çevrilmiş bir hâldedir. Bu hamamdan Evliyâ da bahseder, (1). Son zelzeleden pek ziyâde sarsılmış, yer yer betonarme direkler üstüne geçirilen bir kuşakla bağlanmışdır. Erkek ve kadın kısımları yan yana değil de uc uca tertîb edilmişdir. Emsâli nâdirdir. Kadınlara 'âid olduğunu tahmîn etdiğimiz tarafa giremedik; depo yapılmışdı. Yalnız erkekler tarafını ölçebildik, (1314. R.). Fekat dışarıdan hiç bir ölçü alamadık. Kısmen açık olan yüzlerin de birer başı kapalıdır. Soğukluk kısmı 11.50 × 11.20 eb'âdında olup kubbe baklavalı kuşağa müsteniddir; işte bu kubbe betonarme kuşakla sarılıdır. Soğuklukda yüksek ve derin iki höcre vardır. Ortadaki bir kapıdan tek kubbe ve yarım çapraz tonozlu eyvanla örtülü ılıklığa geçilmekdedir. Kubbe sekiz köşe kaa'ideye ve kürevî 'alîkalara oturur. 'Alikaların içi 5 sıra zengin ve kuvvetli yaprakdan müteşekkil istalâktite basmakdadır; dört sıralı sarkma perde pek hoşdur, (1315. R.). Burada dilim dilim kemerli bir höcre vardır.

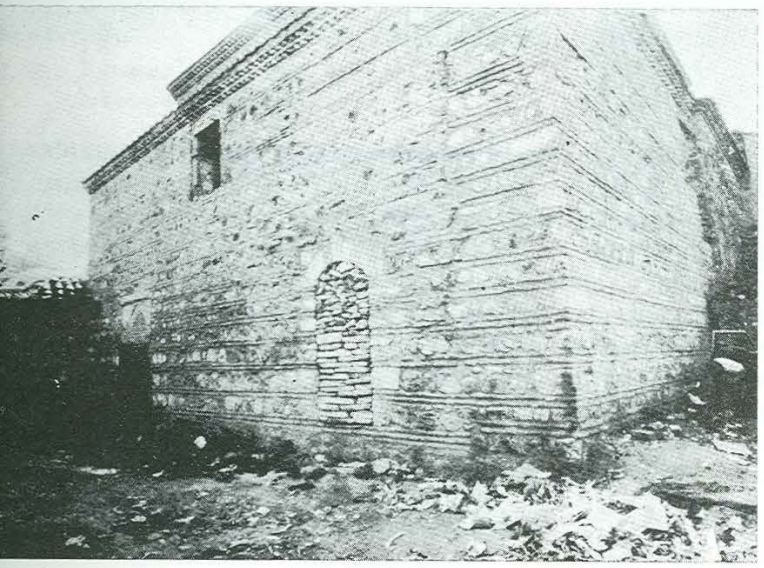
(1) Evliyâ, Seyâhatnâme, 5.C., 557. S.

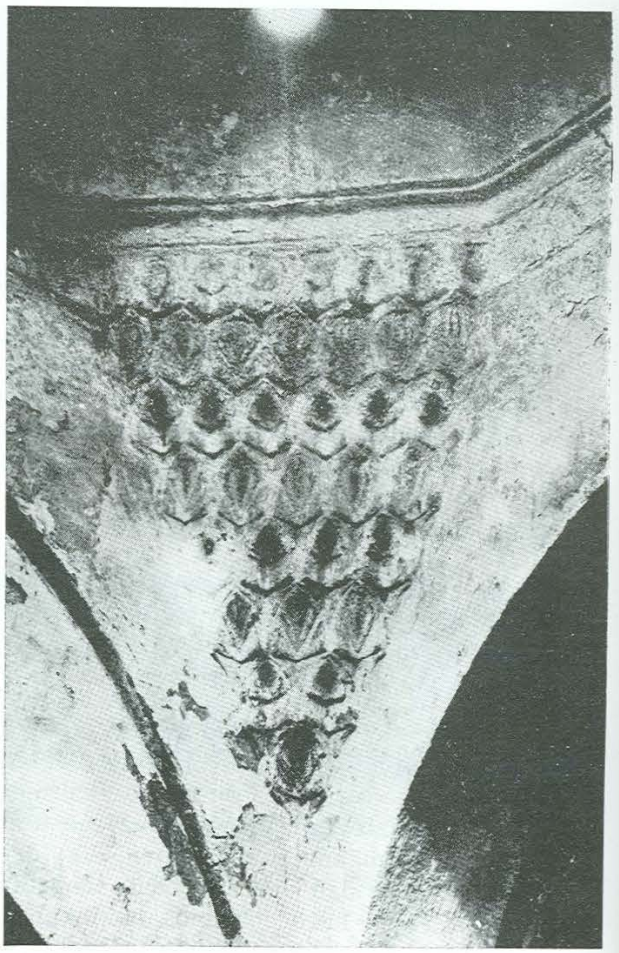
1314. R. : Üsküb'de 'İsâ Bey Çifte Hamamı plânı

1315. R. : Üsküb'de 'İsâ Bey Çifte Hamamı ılıklık kubbe köşeleri

1317. R. : Üsküb'de 'İsâ Bey Çifte Hamamı kadınlar kısmı soğukluğu

1316. R. : Üsküb'de 'İsâ Bey Çifte Hamamı göbek taş kubbe köşeleri

Göbek taşı hamamın bütün 'arzınca olup bir tarafında yarım kubbe bir ucunda kemerlere müstenid ufak bir kubbe vardır. Kubbe sekizli kaa'ide ve müstevî köşeliklerle yapılmış ve 8 sıra bâdemli istalâktitle süslenmişdir, (1316. R.). Göbek taşı etrafında üç halvet olup kubbelerinde baklavalı kuşak vardır. İki halvet ortasında derin bir eyvan bulunmakdadır. İki halvetde basît üçer kurna kalmışdır.

Kadınlar tarafı olduğunu tahmîn etdiğimiz dîğer soğukluk, zengin istalâktitle süslenmiş, kürevî müselleslere oturan 'aynı eb'âdda bir kubbe ile örtülüdür. Kürevî müselleslerin iki yanında çıkan ufak köşeliklerde istalâktitle sarkıtılmışdır.

Biz hangi ucun erkeklere, hangisinin kadınlara 'âid olduğunu öğrenemedik; bilen kalmamış. İkisinin kapıları 'aynı yüzdedir. Fekat erkekler kısmı ismini verdiğimiz daha çarşı içine sokulmuş olduğundan, böylece gösterdik. Garîbi şu ki iki tarafda da alt pencere vardır. Kadınlar olarak tahmîn etdiğimiz ucun köşesinde büyük bir ta'ınîr yapılmışdır.

Duvarlar 2 sıra tuğla hatıl bir moloz taşıyle işlenmişdir, (1317. R.). Külhan ve su hazînesini bulamadık. Fekat iki helâ ortasında, bu son resimde derinliğine görülen uzun ve alçak yer olsa gerekdir. Hâricî ölçü almak da mümkin olmadı. Kadınlar tarafı sıcaklığına da giremedik; temâmen kapalı idi.

1004. Dâvûd Paşa Darbhânesi

Sadr-ı A'zam Dâvûd Paşa Üsküb'de devletin bir vazîfesi olan para kesmek için bir darbhâne yapdırarak vakfetdiği, bu sûretle hükûmetine yardıma koşduğu Vakıf Defteri'nden anlaşılmakdadır, (1). Bu darbhâne hasbîdir; bir kirâ mevzû'-i bahis değildir. Fekat böyle bir te'sîs şimdi yokdur ve mevcûd olduğu da bilinmemekdedir.

1005. Fâtih Köprüsü

Vardar üstünde, şehrin iki yakasını birbirine bağlayan köprüyü II. Sultan Murad'ın yapdırdığını söyliyenler olduğu gibi, Fâtih'e mâl edenler de vardır. Birinci şık daha ziyâde menkuulâta dayanır, ikincisi hiç olmazsa Evliyâ'da dile gelmişdir. 'Umûmî târîhlerde hiç bir sûretle zikrine rastlamadık. Evliyâ Vardar üstündeki bu köprünün 14 gözünden dördü harâb olduğundan ta'mîrine 'âid şu kıt'ayı bildirmekdedir:

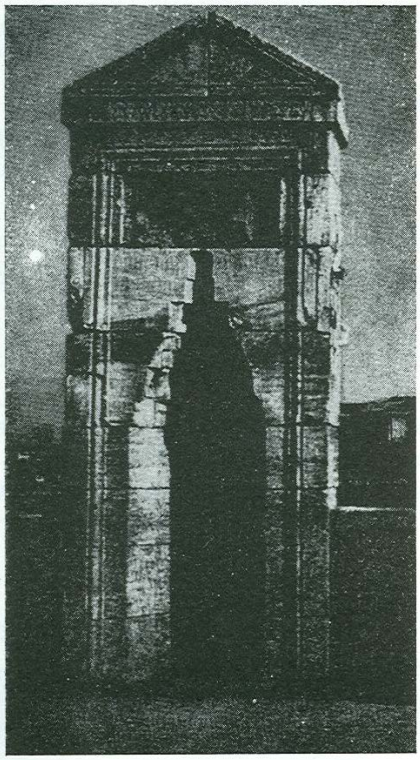
تعمیرینی کورنلر بوجسر بی نظیرك ـ تحسین ایدوب دیدیلر اولکیدن جوق اعلا
تعمیر اولنق ایله یا بلدی کوکلی حقك ـ اولدی هلا لی تاریخ ترمیم جسر بالا ۹۸۷

Rakamla yazdığı 987 (1579) hisâben de doğru çıkmakdadır. Evliyâ bu kitâbeyi dercetdikden sonra seyredilmesi vâcib olan bu köprünün Ebü'l-Feth Sultan Mehmed binâsı olduğunu 'ilâve eder, (2). Bu kitâbe 1100 târîhinde Üsküb'ü işgalleri sırasında Avusturyalılar tarafından tahrîb edilmişdir.

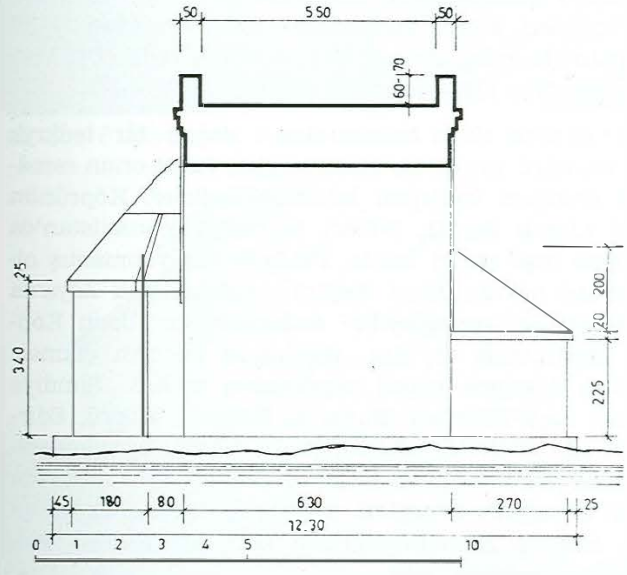
Sırbistan, Makedonya ve Karadağ köprüleri hakkında etraflı bir eser yazan Katanjic ve Gojkovic, köprü Romalılar tarafından yapılmış olabilirse de, bugün üzerinde Romalıların ve Orta Çağ'ın husûsiyeti bulunmadığını ve Kiril harfleriyle yazılı kitabın bu makaalesini bizim için terceme edenlerin ifâdesiyle (öyle ki bugün köprü temâmiyle Türk yapı eseridir) denmekdedir. Hakıykat de budur ve müellifler arada yapdıkları bu gayr-ı ihtiyârî i'tiraflarına rağmen, köprü makaalesine Duşanov Most, ya'nî Duşan Köprüsü başlığını koymayı, mensûb oldukları Enstitüye karşı bir mecbûriyet bilmişlerdir, (3). Ma'lûm olduğu üzre, Sırb Kralı Duşan, Orhan Gaazî'nin mu'âsırıdır; 1335 de vefât etmişdir, (4).

Serlevhaları ne olursa olsun, müellifler, meslekî dürüstlükle târîh bakımından doğru bir tedkıyk yaparak, Jüstinyen'in doğduğu şehir olan Üsküb'de bu köprüyü yaptırmış olabileceğini, fekat onun zemânından Osmanlılara kadar geçen safhanın mechûl ve mübhem kaldığını bildirmekdedirler. Köprünün halk tarafından II. Sultan Murad'a hamledilmesi sebebi olarak da, II. Sultan Murad'ın Yunanistan'da Lipis civârında, Küçük Asya'da ve Uzun Köprü'de üç köprü inşâ etdiği hâlde, Fâtih'in hiç yapmamış olduğunu gösteriyorlar. II. Murad'ın ilk bahsedilen iki köprüsü ma'lûmumuz değildir; hele Küçük Asya'da yokdur; 'Acabâ Bursa'daki İrgandi Köprüsü'nden mi bahsetmek istemişlerdir? Anlaşılamıyor. Uzun Köprü ise ma'rûfdur. Fâtih zemanında hakıykaten köprü yapılmamış da olsa, yapılamaz ma'nâsı çıkmaz. Noksan ma'lûmâtla menfî hükme varılmaz. Kaldı ki Fâtih devrinde köprü yapılmamış mıdır? Şimdiye kadar yazdıklarımız 'aksini gösteriyor. Köstendil'de İshak Paşa Köprüsü, Bursa'da Mihrablı Köprü, Edirne Saray içinde köprü vesâire ma'lûm olduğu gibi, kat'î olarak tevsîk edemediğimiz, cinsini öğrenemediğimizden, yazmadığımız Saray Bosna'da, Lofça'da eserleri vardır. Bir de Fâtih'in Köprülü'den tutun da Adriyatik Denizi'ne kadar ahşab köprüleri doludur. Biz ise ahşâb köprüleri yazmadık. Binâen'aleyh bu bir sebeb teşkîl etmez. Halkın Sultan Murad iddi'âsı ise, Kosova Muhârebesi'nden beri, iki Sultan Murad'ı birbirinden ayırd etmeden, bu isme olan bağlılığından doğmakdadır.

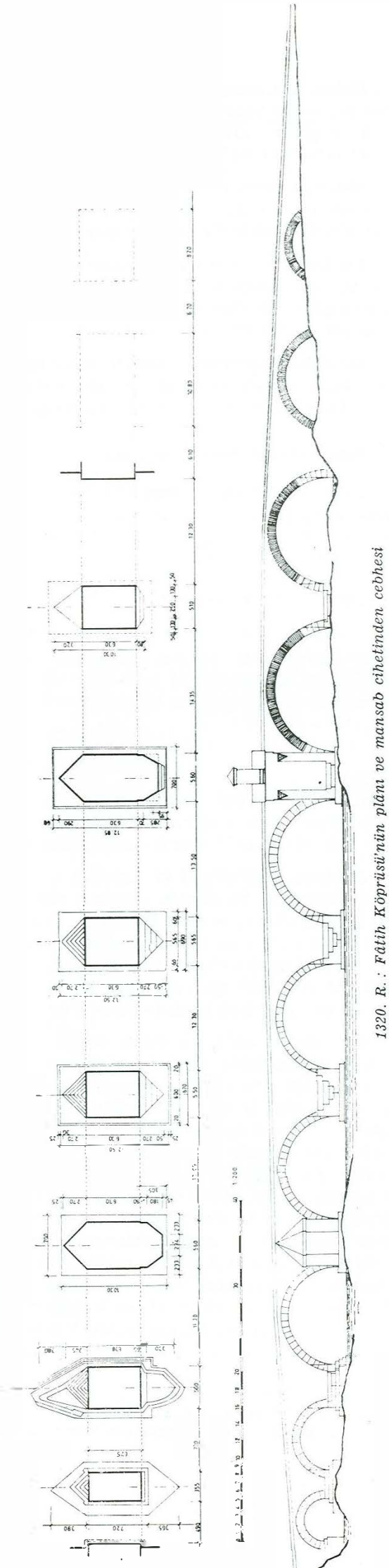
(1) Ö.L.B. - E.H.A., a.e., 345. S.
(2) Evliyâ, Seyâhatnâme, 5.C., 557-558. S.
(3) Katanjic - Gojkovic, Matériaux Servant à l'Étude des Vieux Ponts de Pierre et Aqueducs en Serbie, Macédoine et Monténégro, Beograd 1961, 121-132. S., 32 Resim.
(4) Dânişmend, a.e., I.C., 54. S.

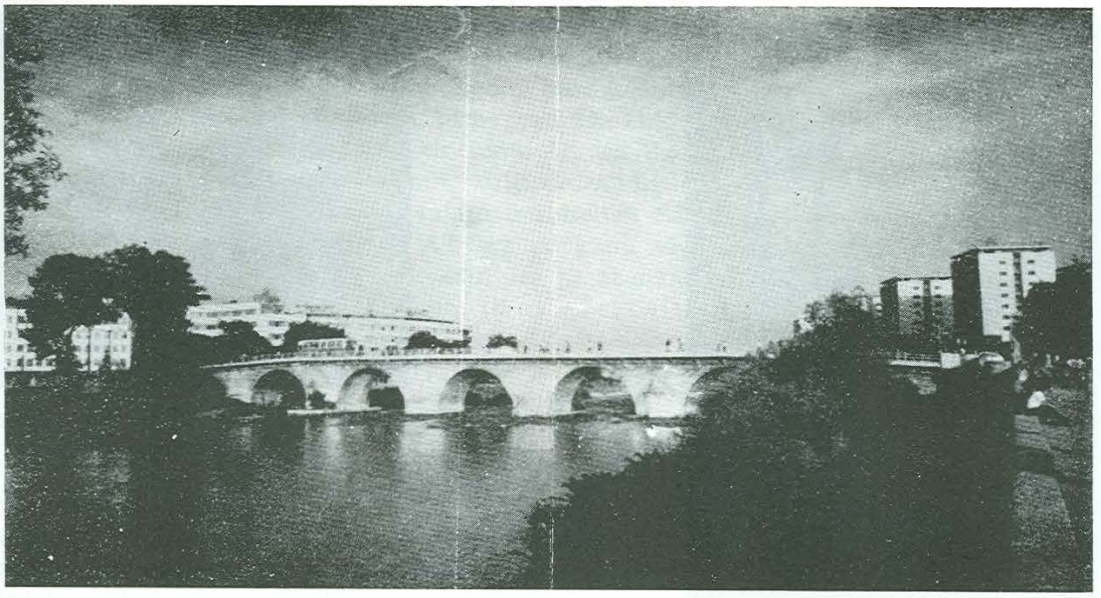
1318. R. : Üsküb'de Fâtih Köprüsü kitâbe sütunu (Sultan Reşad Kitabesi atıldıkdan sonra)

1319. R. : Üsküb'de Fâtih Köprüsü eski hâlinde makta'ı (Katanic - Bojkovic'den)

1320. R. : Fâtih Köprüsü'nün plânı ve mansab cihetinden cebhesi (Katajic - Gojkovic'den naklen)

1321. R.: Üsküb'de Fâtih Köprüsü menba' cihetinden fotoğraf

Mezkûr müellifler Hicrî 1223 de Kosova Vâlîsi Ahmed Eyüb Paşa zemânında garb, ya'nî eski şehir tarafındaki dört gözün ta'mîr edildiğini yazıp Milâdî târîh karşılığı 1817-18 gösterdiğine göre Hicrî senenin doğrusu 1233 olacakdır.

Yine 'aynı eserde köprünün aslında 14 gözü varken 1896-1897 yıllarında üç gözün yapılan rıhtımla örtüldüğü, ve 1905 de taş korkulukların kaldırılarak, yaya kaldırımlarının taşırıldığı da yazılıdır. Bunda bir zuhûl vardır; zîrâ köprü 1327 Hicrî, 1909 Milâdî târîhinde V. Sultan Mehmed Reşad'ın Kosova'yı ziyâreti esnâsında bir ta'mîr geçirmiş ve genişletilmişdir; 1905 de değildir. Nitekim, dört satır üzerinde dört beyit ta'lîk yazılı şu kitâbeyi kendileri dercetmişlerdir :

١ ـ سلطان مراد ثانی ـ ایلدی یوجسری اول ٢ ـ توسیعی ایتدی فرمان ـ سلطان رشاد اعدل ٣ ـ اعمار اولندی کوپری ـ حقا که بك
مکمل ٤ ـ عنوانه دیلسه ـ شاهان جسری آکمل

Târîh göstermiyen bu manzûmenin kaaili Rifâ'î Şeyhi Sa'düddin Efendi olduğunu da müellifler bildirirler. Halbuki Sa'düddin Efendi'nin târîh gösteren asıl kıt'ası şudur :

کوروب توسیع جسری ـ سویلدم جوهر کبی تاریخ ـ محمد خان خامسدر ـ ورن بو جسره آبادی

Noktalı harflerin hisâbiyle 1327 (1909) senesini gösterir, ([1]).

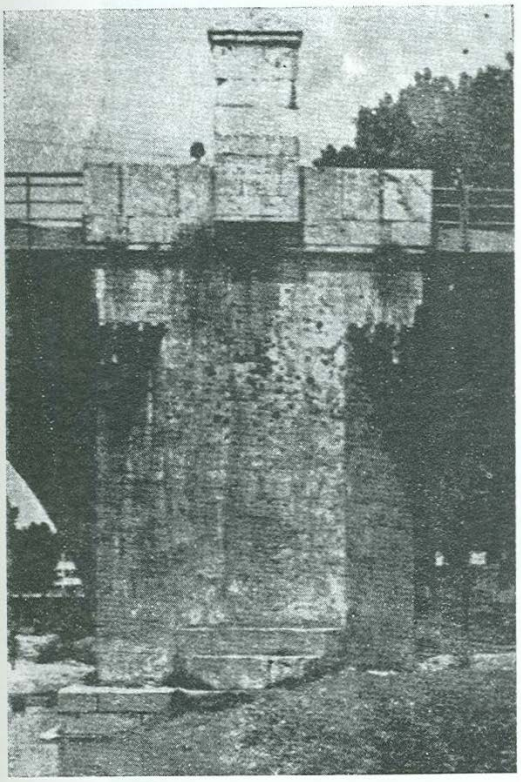
İlk yazdığımız kitâbenin fotoğraf mı, estempaj mı olduğu meşkûk bir resmi bahsetdiğimiz eserde vardır; fekat yazının üstünde oynandığı için, nakli lüzûmsuzdur; kitâbe, eski Türk şehri cihetinde başlayarak, 4. ve 5. gözlerin ortasındaki köşeleri pahlı ve çıkıntılı büyük ayağın üstüne taşmışdı; mansab tarafında bulunuyordu. Köprü ve kitâbe 1963 deki büyük zelzelede yıkılmış, köprü ta'mîr olunduğu hâlde, kitâbe yerine konmamışdır. Hâfız Bedri Bey bulunamadığı ve nerede olduğu bilinmediğini yazmakdadır. (1318. R.) kitâbesiz sütûnu gösteriyor.

Kitâbe 60 sene evvel de şehirde kabûl edilen nokta-i nazarı naklederek, köprünün II. Sultan Murad tarafından yapıldığını bildirir. Biz ise Evliyâ'nın verdiği ma'lûmât dururken, rivâyete i'tibâr etmiyerek, Fâtih devrine aldık. II. Murad devri de olsa nihâyet bir cildden diğerine akdarılmış demekdir; büyük bir şey değişdirmez. Fekat Fâtih devrinde mevcûdiyeti muhakkakdır; 'İsâ Bey'in 874 târîhli vakfiyesinde bir erâzî münâsebetiyle ve Dâvûd Paşa'nın hamamı dolayısıyle köprünün bahsi geçmekdedir. Bunları yazmışdık.

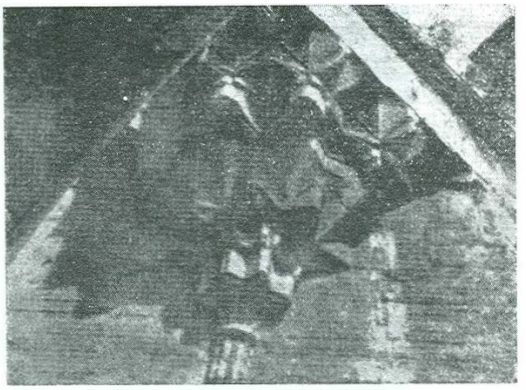
*
**

Köprü ilk yapısından beri temâmen kesme taşdan inşa edilmişdir. Köprülere dâir sırbca kitabda ilk yapıda korkuluk içinden içine 5.50, 50 şer sm. korkulukla berâber 6.50 civârında genişliği olduğu gösterilmişdir, (1319. R.). 1909 da demir kirişler üstüne yaya kaldırımı taşırılarak demir parmaklıklar arasında 9.75 m. genişlik te'mîn olunmuşdur. Yüksekliği 60 srn. çizilmiş olan korkuluklar çok alçakdır; her hâlde döşemenin dolmasıyle korkuluk gömülmüş olacakdır. Kemerler çok muhtelif olup, sivri değil,

(1) Bu kıt'ayı ve ona merbût resmi lûtfeden İslâm Cemâ'atı Reisi muhterem ve fâzıl Hacı Bedri Bey'e teşekkür ederim.

1322. R.: Üsküb'de Fâtih Köprüsü'nde kitâbeyi taşıyan ayak

1323. R.: Üsküb'de Fâtih Köprüsü'nde kitâbe ayağının köşeleri

tam dâiredir; irtifâ'ı yükseltmemek için bu şehir köprüsünde sivri kemer tatbîk etmemişlerdir. 14 gözden şimdi 11 göz meydandadır; onun da ikisi hemen yok denecek kadar gömülüdür, (1320., 1326. R.).

Eski şehirden i'tibâren kemer açıklıkları şöyledir: 8.50, 11.60, 12.30, 13.45, 13.50, 12.30, 12.05, 11.30, 7.30, 4.90 son göz gömülüdür. Bunlar gömük vaz'iyete göre değil kemerlerin kaaim ayaklara indiği vaz'iyete göredir. Gömük olanlar daha dar görünür. Sel yaranlar en alçak su seviyesinde kesme taş bir döşeme üstünde olup dördü kademe kademe, üçü mâil düz duvardır. İkisi temâmen gömülüdür; belirsizdir. Döşemeye kadar yalnız bir tânesi çıkar. Bir de mansab tarafında kitâbe ayağı vardır ki düzdür; dört sıra istalâktitli köşe takozlarıyle dışarıya doğru 2.0 m. den biraz fazla taşırılmışdır, (1322., 1323. R.). Bu sûretle yaya kaldırımlarının 2.00 m. genişletilmesi esnâsında konulan demir korkuluklar, hâttâ içeride bile kalmakda idi. Köprüde, orta kısımlarda % 2, bir başda % 5.5, diğerinde % 7 ye varan meyiller vardır.

VODİNE

1006. Fâtih Câmi'i

Fâtih Sultan Mehmed'in Selânik'in 85 km. garb-ı şimâlîsindeki Vodine şehrinde bir câmi'i olup vazîfelerinin Vodine hıristiyanları cizyesinden verilegeldiği 15 Cemâziy'ül-Evvel 1212 (6 Teşrîn-i Sânî 1797) târîhli bir beratdan anlaşılmakdadır. Vodine Kadısı Mehmed Râşid Efendi'nin Dîvân'a yazdığı tezkirede günde 10 akçe vazîfeli müezzin ve mu'arrif olan zât vefât etmekle, yerine oğullarının ta'yînini istemekdedir, (1). Vodine'de böyle bir câmi' bırakılmamışdır. Müze olarak kullanılan Yeni Câmi' isminde bir binâ olduğunu Semâvî Eyice Bey bildirmekdedir, (2). Silâvca Voda = su kelimesinden gelen bu sulak şehrin ismini Yunanlılar Edessa yapmışlardır.

YENİCE VARDAR

1007. Evrenosoğlu Ahmed Bey Câmi'i, 1008. Şeyh 'Abdullahü İlâhî Türbesi, 1009. Evrenosoğulları Türbesi

Yol boyu giderek Selânik'in 43 km. garbında olan ve şimdi Yunanlıların Nea Aleksandriya dedikleri bu kasabada Evrenosoğulları'ndan Ahmed Bey'inbir câmi'i bulunduğu Şekaayık'dan, Evliyâ Çelebi'den ve dîğer kaynaklardan öğrenilmekdedir.

Şekaayık Tercemesi Şeyh 'Abdullahü İlâhî'nin Evrenosoğlu Ahmed Bey tarafından Vardar Yenicesi'ne dâvet edilerek, orada yerleşdiğini ve 896 (1490-1491) senesinde vefât ederek üstüne türbe yapıldığını bildirir, (3).

(1) Bş. V.A., 798 No: Evkaf
(2) Semâvî Eyice, Yunânistan'da Türk Mi'mârî Eserleri makaalesi, Türkiyât Mecmûası, XII, 210. S.
(3) Mecdî Efendi, a.e., 263. S.

Evliyâ Çelebi evvelâ, Çelebi devrinde vefât eden Gaazî Büyük Evrenos'un kubbeli türbesinden bahseder. Lâhdinin üç ayak aşağıda mermer sanduka olduğunu, üstünde ise yine bir mermer sanduka, başında 820 vefât târîhini gösteren levha bulunduğunu yazdıkdan sonra, Fâtih devrinde yaşamış olan oğulları İki Yürekli 'Ali ve 'İsâ Beylerin bu türbe yanında kiremid örtülü Külbe-i Ahzanlar içinde yatdıklarını söyler. Oradan şehir içinde yüksek bir yerde Ahmed Bey Mescidi'nde Şeyhü İlâhî'nin ve yanında Evrenosoğlu Ahmed Bey'in kârgîr, kurşunlu kubbede yatdığını da 'ilâve eder, (1). Evrenos ahfâdının güzîdelerinden olup 1953 de irtihâl eden vakfın mütevellîsi Sâmî Bey, bu ma'lûmâtı te'kîd etmişdir. Yalnız o, Şeyhü İlâhî'yi dâ'vet eden zâtın 'Ali Bey olduğunu söylemişdi; fekat câmi'in ismiyle de uyduğundan, Ahmed Bey daha doğru olsa gerekdir. Bu kasabadan geçdiğimizde bu gibi eserlerden hiç bir şey görmedik. Semâvî Bey de bulamamışdır, (2).

YENİ KAL'E

1010. Fâtih Kal'e ve Kasabası

Evliyâ Çelebi şimdi Arnavudluk'da kalan bu kasaba ve kal'eyi Fâtih Sultan Mehmed'in, her hâlde İşkodra'ya karşı, bir istinâdgâh olarak yapdırdığını, fekat iç il olduğundan kal'enin harâbe yüz tutduğunu yazar. Evliyâ buraya, Spas kasabasına giderken uğramışdır, (3). Kasabanın mevcûd olup olmadığını, var ise şimdiki ismini öğrenmek kaabil değildir. Çünki Arnavudluk'dadır.

YENİ PAZAR

1011. Fethiye Câmi'i

Piriştine'nin 120 km. şimâl-i garbîsinde, ismi Novi Pazar yapılan bu kasabayı Evliyâ Çelebi çok medheder. 3000 evi, 1110 dükânı, 23 câmi'i, 5 medrese, 11 mekteb, 7 han, 2 hamamı olduğunu yazar; fekat Fâtih Câmi'inden bahsetmez, (4). Husûsî araşdır-malar netîcesinde Fethiye Câmi'inin bulunduğu, 1940 larda yıkılarak yerine otel yapıldığı öğrenildi.

1012. Gaazî 'İsâ Bey Câmi'i, 1013. 'İsâ Bey 'İmâreti

Evliyâ zikretdiği 23 câmi' arasında, kiliseden tahvîl edilmiş bir Gaazî 'İsâ Bey Câmi'i olduğunu yazar. Bu câmi' de şimdi yokdur. 'Acabâ Fethiye Câmi'i ile ikisi bir miydi? Şâhidler yıkılmış olduğundan tahkıyk kaabil olamıyor. 'İsâ Bey 'İmâreti de yokdur.

Husûsî araşdırmalar burada bir hamam kaldığını da gösteriyor. Evliyâ iki dâneden birisinin Eski Hamam nâmında olduğunu yazar; belki kalan da odur.

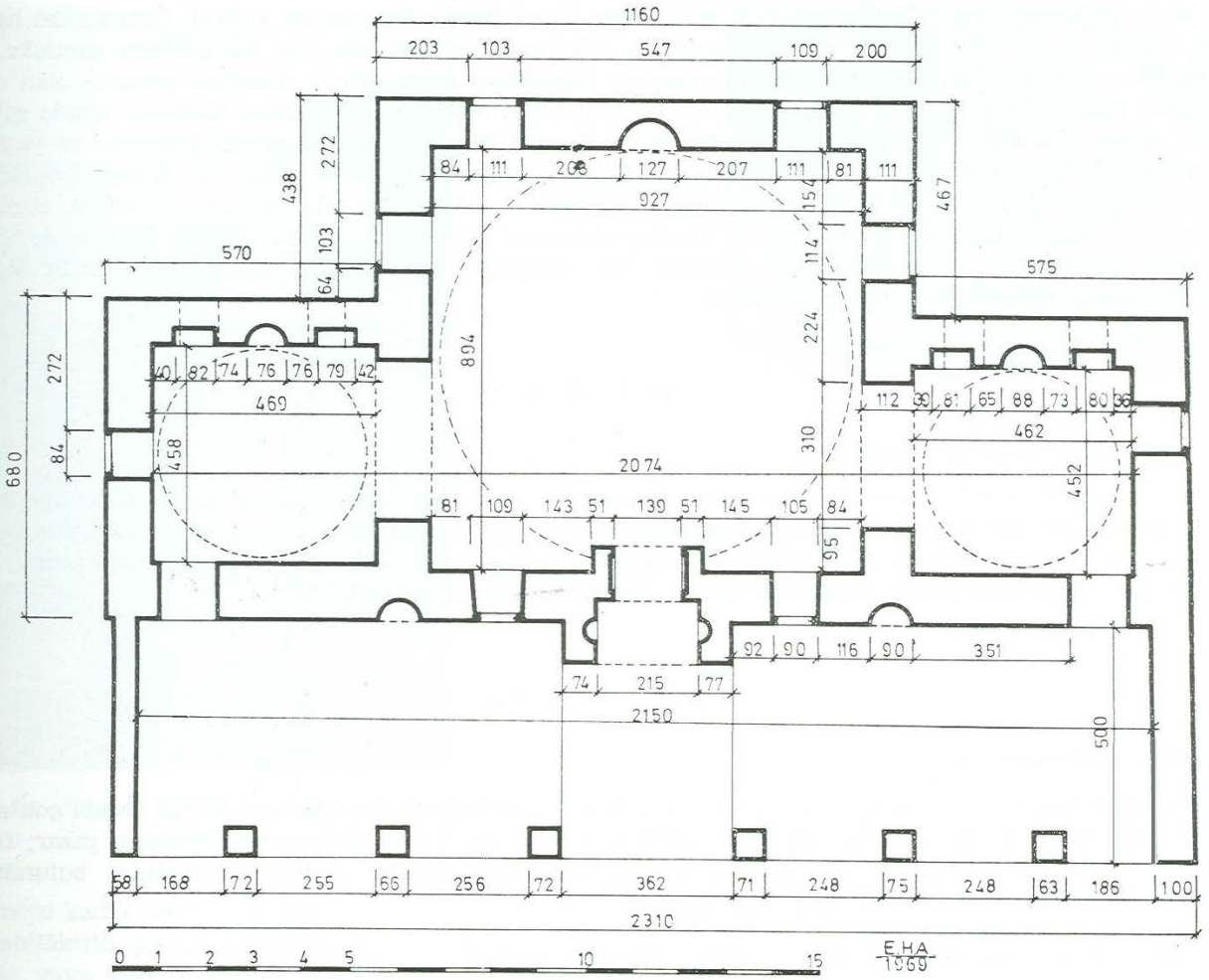
YENİ ŞEHİR

Bursa'ya 55 km. mesâfedeki bu şehir Osmanlılar tarafından kurulmuşdur. Orhan Gaazî ve Murâd-ı Hüdâvendigâr II. Sultan Murad, zemânındaki eserlerini yazmışdık. Fâtih devrinden, sonradan iyice harab ve değişmiş olan güzel bir câmi' bulunmakdadır.

1014. Bâli Bey Câmi'i, 1015. Bâlî Bey 'İmâreti 1016. Bâlî Bey Hanı

Bursa'da Câmi'ini yazdığımız İzmir Fâtihi, Sadr-ı A'zam Bâyezıd Paşa'nın kardeşi, Şehîd Hamza Bey'in oğlu Bâlî Bey'in bu câmi' ve 'imâretine Çarşı Câmi'i dederler. Şehrin tam merkezindedir. Bursa'daki Hamza Bey Câmi'i ve Bâlî Bey'in Hanını da yazmışdık. Yeni Şehir'deki bu câmi' iki asır evvel yakılmış, vakıflar ve câmi'ler târîhinde emsâli görülmemiş, ve bir cinâyetle de birleşen bu hâdise kadı sicillerinden anlaşılmakdadır: *"Bâlî Bey evkaafına meşrûtiyet üzre mütevellî Halîl Bey kendi hâlinde olup vakf-ı mezbûrî reviyyet ve hilâf-ı şer' kimesneye vaz'-ı ta'addîsi yoğiken selefleri olan Lûtfullah Bey ve Ahmed Bey ve Seyfullah Bey nâm mütegallibeler ve akribâlarından havadârları birbirleriyle ittifâk ve ittihâd ve merkuumu rahnedâr etmek sevdâsında olup vakf-ı mezkûrun Yeni Şehir'de vâkı' câmi'-i şerîfini ihrâk-ı b'in-nâr ve ana dahî kanâ'at itmeyüb tevliyet-i mezbûri üzerinden almak zu'miyle içlerinden Ahmed Bey İstanbul'a gelüp meks ü ikaamet ve kâğıdlarla birbirleriyle haberleşüb ve Lûtfullah Bey merkuumun katline tedârük ve 'abd-i memlûki olan 'Ali nâm gulâm ile Bekir Bey oğlu 'Ali nâm şakıy câsusluk ile merkuumu yokladub anın dahî yanında kimesne olmayub ancak neccâr Mardıros nâm zimmî ile câmi'i şe-*

(1) Evliyâ, Seyâhatnâme, 8.C., 175-176. S.
(2) Semâvi Eyice, a.ma., 205-206. S.
(3) Evliyâ, Seyâhatnâme, 6. C., 117. S.
(4) Evliyâ, Seyâhatnâme, 5.C. 544-546. S.

1324. R.: Yenişehir'de Bâlî Bey Câmi'i plânı (harîm kısmı restitüsyon, revak mevcûdun rölövesidir; minâre ölçülememişdir)

rîf-i mezbûrun ta'mîri için levâzimât müzâkeresinde iken merkuumân vakıt hâlî olduğun haber ve merkuum Lûtfullah Bey dahî beş altı nefer müheyyâ eylediği rüfekaalarıyle kabl'el-'ış'â merkuumun hânesin basıb tüfenkleriyle darb ve altı yerinden çifte kurşun ile darb ve yed-i yesâr ve yemîn maktû' vesâir a'zâsından dahî cerh olunmadığı hâlî mahalli olmayub müteessiren fevt neccâr-ı mesfûri dahî mecrûh eyleyüb şakıyler hakkında mükteza-yı şer'-i Kavîm lâzım gelen her ne ise ma'rifet-i şer'ile ihkaak-ı hak olunması..." târîhi 20 Rebî' 'ul-Evvel 1161 (20 Mart 1748) (1).

Gözü kararmış ihtirâsın nerelere vardığını görmek için bu vesîka kâfîdir. Bu câmi' geçirdiği yangının te'sîrinden kurtulamamış, büyük kubbe çökmüş, duvarları harâb olmuş, üstelik zemînin yükselmesiyle toprağa gömülmüş kalmışdır.

1241 (1825-1826) târîhli bir başka sicil kaydında Hamza Bey ve Bâlî Bey vakıfları arasında, İnegöl'de 'Alamüddin (2), Bilâloğlu (3), Müslim Yenicesi, (4). Kefere Yenicesi, (2), Kuz Pınar (2), Yeni Şehir'de Kara 'Ali (2), Yâr Hisar'da Hoca 'Ömer (2), kariyelerinin bulunduğu anlaşılmakdadır, (5).

Bir diğer vesîkada, Yeni Şehir'de câmi'i olan Bâlî Bey vakfının 1241 senesi muhâsebesi 18500, kariyelerin iltizam bedelleri 155, Yeni Şehir'de mu'accel kirâlar 400, Yeni Şehir'de han icâresi 120 Bursa'da Bâlî Bey Hanı 34, müteferrik olarak 19209 akçe îrâd 3456 masraf olarak kaydedilmişdir, (6).

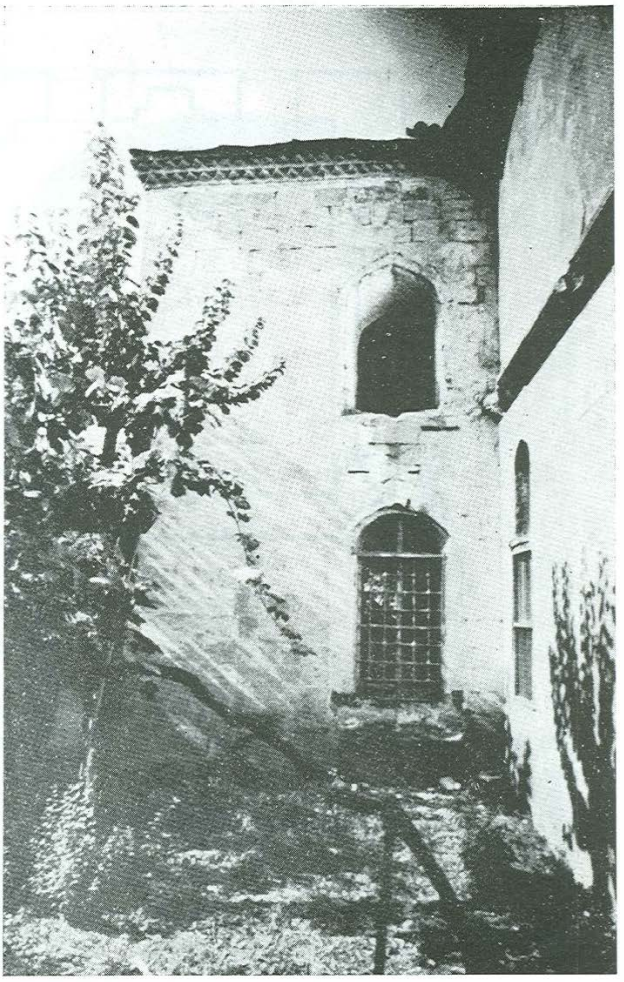
Câmi' oldukca büyük bir kubenin yanlarına iki kemerle birleşen, küçük iki kubbe ve geniş bir revakdan mürekkeb, kanadlı câmi'ler evsâfındadır. Fekat orta kubbe yıkılmış, yan kubbelerin saçak silmeleri üstüne orta kütlenin boyuna kadar duvar örülerek bir seviyeye getirilmiş, revak ile berâber bir çatı altına alınmışdır, (1324., 1325. R.).

1969 son baharında ziyâretimizde câmi'in ta'mîrine başlanmış, fekat henüz sıvalar dökülmemişdi;

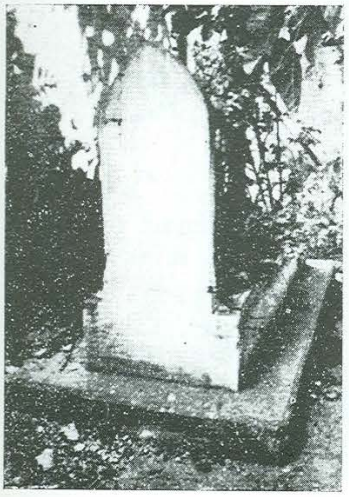
(1) B.K.S., 338. Def., 169. S.
(2) Kılavuzda yokdur.
(3) Mes. Y.K., 160. S., sâde Bilâl ismiyle
(4) Mes. Y.K., 1134. S., sâde Yenice ismiyle
(5) B.K.S., 288. Def., 31. S.
(6) B.K.S., 288. Def., 55. S.

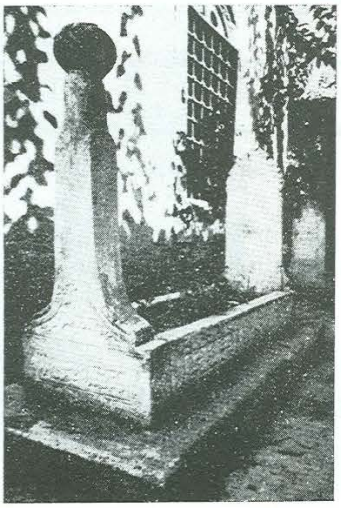
1325. R. : Yenişehir'de Bâlî Paşa Câmi'i

1326. R. : Yenişehir'de Bâlî Paşa Câmi'i arka köşesi

1327. R. : Yenişehir'de Bâlî Paşa torunu kabri

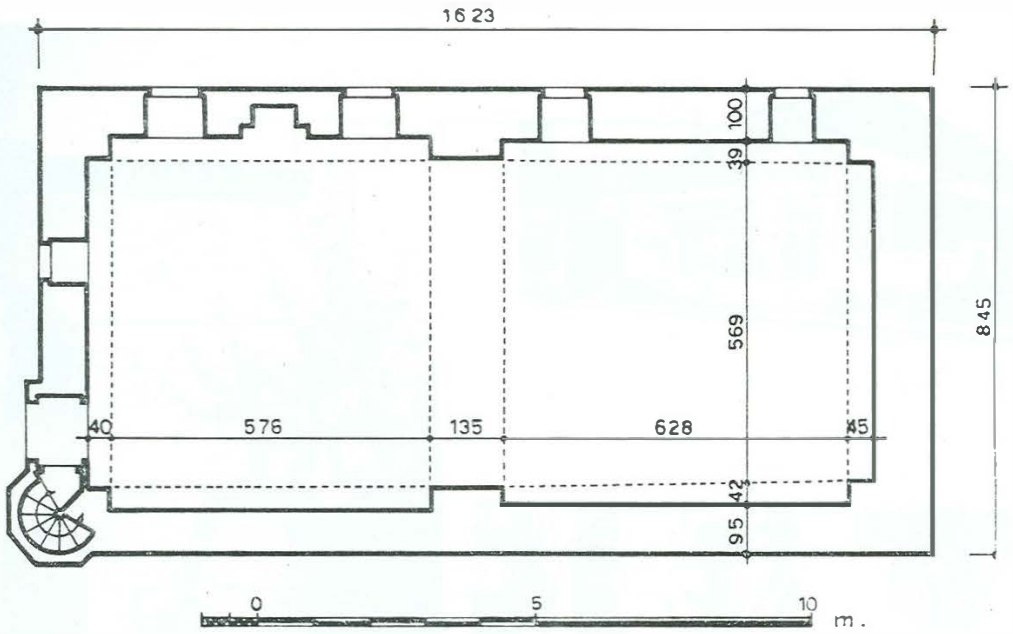
1328. R. : Yenişehir'de Bâlî Paşa Câmi'inde kabir

sonra bir daha gitdik ve orta kubbenin kürevî müselleslere basdığını, çatı yapmak üzere yontulmuş artıklardan gördük. Yan kanad ön duvarlarında alt pencere yokdur; ikişer üstlük ve dolab vardır; sonradan bu dolablar yüze kadar delinerek, üst pencerelerle birleştirilmişdir. Ta'mîrâtda bunların kaldırılmış olduklarını umarız, (1326. R.). Bu resimde sağda söylediğimiz pencereler, arkada mihrab çıkıntısının bir yüzü ve yine sağda, kanad saçak silmesi üstüne bu yüz seviyesine kadar inşâ ile yükseltilen duvar görülmekdedir.

Bu arka yüzlerde 25-35 sm. lik muntazam köfeki taşla yapıldığı da belli olmakdadır. En son gördüğümüzde, kıble duvarının ve dış mihrabla, altı sıra mükemmel istalâktitli yaşmaklarının da muntazam kesme taş olduğunu müşâhede etdik.

Son cemâ'atde 6 'aded 63-75 sm. lik ayak vardır; aslında bunların mermer oldukları ve kalın tabanlara basdığı zannolunabilir. Son cemâ'at yeerinin yanları kapalıdır; soldaki duvar sonradan incetilmiş olup bitişik kahvenin peykesi buraya girmişdir. Bu revâkın ahşâb çatı ile örtülü olması lâzım gelmekdedir; kubbeyi gösterir bir iz göze çarpmadı. İlk inşâsında bu son cemâ'at yerinin düz ayak olduğu anlaşılıyor. Zîrâ sağda en dibde, yerle berâber olan bir pencerenin önü kazılınca, pencere değil kapı olduğu meydana çıkmış. Kezâ dış mihrablar da böyle gömülmüşdür. Bunlar erâzînin dolmuş olmasından dolayı çukurda kalmış değildir. Çünki sokak seviyesi yükselmemişdir; kapı önünde düz ayakdır; sonradan yalnız revâkın yanları doldurulmuşdur. İçerideki dolap kapakları, revâkın, büyük câmekânların altına konmuşdur. (1328. R.). Mihrab yaşmağının istalâktitleri çok bozulmuş, yer yer düzeltilmişdir. Aslında yedi sıra istalâktit vardır. Minber altı köşe geçmelidir; oldukca eski bir zemâna 'âiddir. Mihrab da, minber de kat kat boyanmışdır. Câmi' kapısı orta büyüklükde tablalıdır. Döşeme tuğlaları 37 sm. lik altı köşe veyâ 30 × 30 murabba'dır. Mihrab istikaameti cenûbdan şarka 13° dir. Aslı 28° olacakdı.

Minâre dükkânların arkasında kalmışdır; kesme taşdandır. Fekat girib ölçmek kaabil olmadı. Mihrab önünde iki kabir vardır; biri Bâlî Bey'in oğluna 'âid olub 910 (1504-1505) târihinde vefât etmişdir; baş taşı 34 × 59 ölçüsündedir, (1327. R.) fekat ismi ihtivâ eden ayak taşı olmadığından Bâlî Bey'in hangi oğlunun yatdığı anlaşılamıyor. Diğeri 952 târihli ve isimsizdir, (1328. R.).

1329. R.: Zile'de Hacı İsmâ'il Câmi'i plânı

Bu yapdığımız tedkıykın temamlanması ve ta'mîr bitdikden sonra devâm etmesi lâzımdır. Şimdilik tam bir rölöve yapmak mümkin değildir. Harîm kısmında restitüsyon yapılabilmiş, fekat revak olduğu gibi gösterilmekle iktifâ olunmuşdur.

1017. Karaca Paşa Zâviyesi

Karaca Paşa, Karaca Bey'in Yeni Şehir'de Ebe Köyü'nde (1) binâ etdiği zâviyeye Bursa'da Uzun Çarşı'da Kepenek Hanı'nı vakfetdiği anlaşılıyor, (2). Bu zâviye şimdi yokdur.

YONCALU

1018. Dâvûd Paşa Cum'a Mescidi

Sadr-ı A'zam Dâvûd Paşa'nın Yoncalu'da bir câmi'i olub hatîb vazîfesini de gören imama 2, müezzinine 1 akçe vazîfe ta'yîn etdiği vakfiyesinde görülmekdedir. (3) Bu köyün nerede olduğu yazılmamışdır; Dâvûd Paşa'nın vakıfları olan nâhiyelerde de bu isimde köy yokdur.

ZİLE

1019. Hacı İsmâil Mescidi

Tokad'ın kazâlarından şirin bir kasaba olan Zile'de Hacı İsmâil isminde bir zâtın nev'i şahsına mahsûs bir mescidi vardır. Mescid yanyana iki kubbelidir. Mahallî rivâyete nazaran mihrâbı hâvî birinci kubbeyi Hacı İsmâil isminde birisi yapmış, sonra kardeşi Hacı İshak gelip ikinci kubbeyi eklemişdir. İkincinin pencerelerinin biraz daha küçük olması ona mukaabil kubbenin daha büyük tutulmuş bulunması bir ikinci safhaya işâret olabilir, (1329. R.).

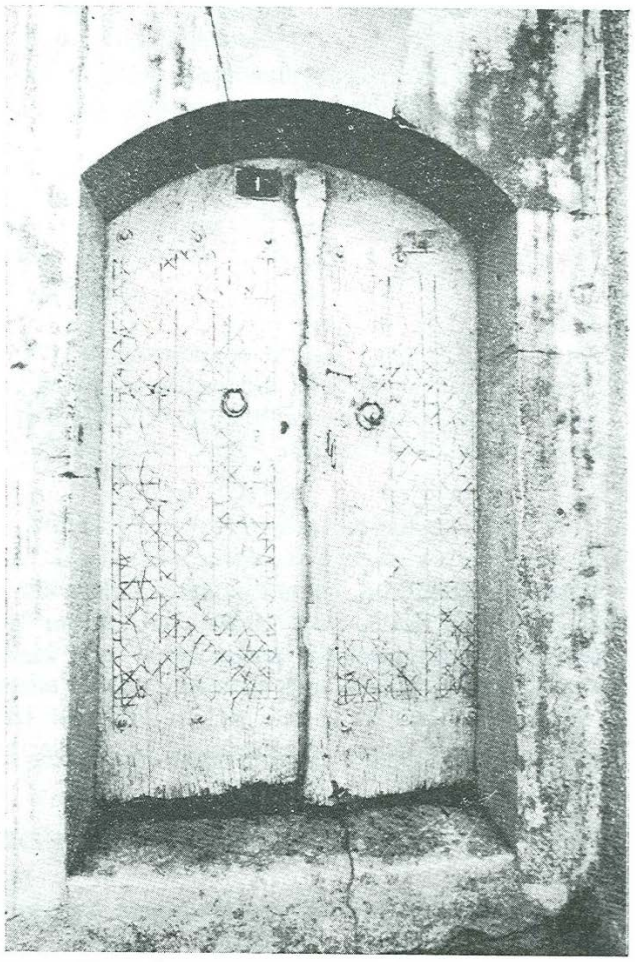
Mescid şehrin garb tarafında, güzel, tatlı bir meydancığın kenarındadır. Binâ çok basıkdır. Kemer özengileri yerden 1.20 m. de başlar. Ufacık ve basık kubbe olmasına rağmen birinci kubbede minâre yanına mustatîl, açılır bir pencere konması, bir mahfil olduğuna delildir. Câmi' serpme sıva ile kaplanmış, tuğla pencere kemerleri yeşil ve beyaz boyanmışdır. Pencere aynalarında ism-i 'Alî'ye benzer bir süsleme vardır. Minâre kaa'idesi sekiz köşedir; şimdi küp görünmüyor. Gövde yine sekiz dılı'lı olarak kalın tuğla ile tecdîd olunmuşdur. Korkulukları fenâ değildir, (1330. R.).

Mihrab ufacık bir şeydir; bütün boyu 2.10 m. dir. Mihrabda iki sıra istalâktitden 'ibâret bir başlık vardır; mustatîl yuvanın içi hendesî şekillerde alçı levhalarla kaplanmışdır. Sarkmaların iç tarafındaki kepcede kabartma bir yazı bulunmakdadır. Fekat o kadar kalın boyanmışdır ki okumak mümkin olamadı.

(1) Mes. Y.K., 347. S.
(2) B.K.S., 118. Def., 236. S.
(3) Ö.L.B.-E.H.A., a.e., 346. S.

1330. R.: Zile'de Hacı İsmâ'il Câmi'i

1331. R.: Zile'de Hacı İsmâ'il Câmi'i kapısı

Esas kapı minârenin köşesine yapışıkdır; etrafında bir silme varmış; şimdi dökünntüleri kalmışdır. Ahşâb kapı yekpâre ağaç üzerine kalemle oyma hendesî çizgilerle süslüdür, (1331. R.). O da pek kalın boyanmışdır.

Kitâbe Hacı İsmâil nâmına olmakla berâber, birâderi Hacı İshak'ın 'ilâve etmiş olduğu rivâyeti yer tutmuş ve İsmâil Hakkı Uzunçarşılı Bey de o isimle neşretmişdir, (1). Halbuki kitâbede Hacı İsmâil dururken Hacı İshak'ı kabûl etmek doğru değildir.

Kitâbe: Kapı kemeri üstünde dört satır 'arabcadır; 46×52 ölçüsündedir.

١ ـ بسمله انشاء هذه (١) (2) المسجد المبارك ٢ ـ فى أيام السلطان العدل وخاقان البحرين السلطان ٣ ـ سلطان محمد خان بن سلطان مراد
خان العبد الضعيف حاجى اسماعيل ٤ ـ بن حاجى على عفى عنهما فى تاريخ ثمانين و ثمانمايه كتبه الضعيف سيدى محمد

Kitâbeden câmi'in Hacı 'Ali oğlu Hacı İsmâil nâmında birisi tarafından 880 (1475-1476) da yapdırıldığı anlaşılır.

(1) İsmâil Hakkı (Uzunçarşılıoğlu), Kitâbeler (Tokad, Amasya ve civârı), İstanbul 1927, 90 s. Müellif 46×52 ebʻâdı 48×64 göstermiş, hattatın ismini de 'Ali yazmışdır, doğrusu Mehmed'dir.

(2) İmlâsı böyledir.

DÖRDÜNCÜ CİLDİN SONU

'İLÂVE VE TAVZÎHLER

Bu dördüncü cild sonuna eklediğimiz bir kaç sahîfe, kitabların neşrinden sonra ele geçen yeni bir kaç vesîka ve resmi, dört cildde yer alanlar hakkında mütemmim ma'lûmat ve fotoğrafları ihtivâ edeceği gibi, bizimkilerden sonra veyâ 'aynı zamanda çıkan makaale ve kitabların, gösterdiğimiz neticelere uymayan cihetlerinin tashîhini ihtivâ edecekdir. Bu sûretle hem yeni ma'lûmat kazanılacak, hem de zihinlerde hâsıl olabilecek ufak tereddüdler izâle olunmuş bulunacakdır. Her cild için bir ayrı bahs açılıp, yine her devrin şehirlerinin ilk harflerine göre, sıra ta'kıyb edilecekdir.

— I. CİLDE 'İLÂVELER —

1. Ankara'da Murâd Hüdâvendigâr Devrinde Köprü :

Gönül Öney Hanım'ın Ankara eserlerini hâvî kitâbında, rahmetli Yûsuf Akyurd Bey'in hazırladığı Ankara Kitâbeleri isimli ve aslı Târîh Kurumu'nun raflarında yatmakda olan el yazmasından naklen, bu devirden bir köprünün kitâbesi derc olunup, Çankırı kapısında olduğunu bildirmektedir. (1) Yusuf Bey'in yazmasında mevkı'i için husûsî ve sarîh ma'lûmât yokdur. Mürâca'at etdiğimiz yazmada kitâbe taşının Etnoğrafya Müzesi'nde durduğu bildiriliyorsa da müte'addid aramalara rağmen ma'alesef bulunamamışdır.

(1 'İlâve, R.) : Ankara'da Hüdâvendigâr Devrine âid bir köprü kitâbesi

Çankırı Kapısında olduğu tahakkuk etmemesi takdîrinde, Prof. Semâvî Eyice Bey'in neşretdiği Eski Bir Ankara Resmi'nden belli olan üç gözlü iki köprüden birisi olması ihtimâlini hatırlatmak isteriz. (2) Bunlardan biris Etnoğrafya Müzesi'nin bulunduğu tepenin eteğindeki vâdi üstündedir. Takrîben şimdiki Cebeci yolu üzerine düşmesi lâzımdırİkincisi cenûb-î şarkıy tarafındadır.

(1) Gönül Öney, Ankara'da Türk Devri Yapıları, Ankara 1969, 159-160. S.

(2) Prof. Semâvî Eyice, Ankara'nın Eski bir resmi, Ankara 1972, Ayrı Baskı 4. ve 5. resimler

Neşredilen kitâbenin gösterdiği köprü şimdî mevcûd olmadığına göre, yer mes'elesi pek mühim değildir. Mes'ele böyle bir köprünün bulunup bulunmadığını bilmekdedir.

Biz Gönül Hanımın ikaazına teşekkür ederiz. Başka bir yoldan kitâbenin fotoğrafını elde etdik, (1). Satırlar belirtilmeden derc olunan kitâbeyi fotoğraf üstünden okuduğumuz gibi, dört satırı keserek fotoğrafıyla berâber takdîm ediyoruz.

١ ـ فى ايام دولة الملك العادل الغازى السلطان الاعظم (2) غياث
٢ ـ الدنيا والدين ابوالفتح مرادخان بن اورخان (3) خلدالله دولته وعلى
٣ ـ العمارة هذه القطرة (4) العبد الضعيف محمد سلاحى (5) اجرالله خاتمته وكتبه
٤ ـ بخطه فى التاريخ اواخر من شهر محرم المكرم سنه سبع و سبعين و سبعمائه الهناجى

Kitâbeden Sultan Murâd Hüdâvendigâr devrinde 777 Muharremi sonlarında, (1375 Haziran nihâyeti) köprünün Mehmed Silâhî' tarafından yapdırıldığı ve kitâbesinin kendi hattıyla yazıldığı ve mi'mâr Hacı tarafından inşâ olunduğu anlaşılıyor. Hattât olarak Mehmed Efendi'nin terceme-i hâline rastlamadık. Mi'mâr Hacı ise İznik'de Çandarlı Halil Hayrüddîn Paşa'nın Yeşil Câmi'ini yapan zâtdır. (1) Bu köprü şimdi yokdur.

2 — Bu cildin 302. sahîfesinde Filibe'deki I. Sultan Murâd Câmi'i kitâbesini, iki mısra'ı tavanla örtülü, diğer ikisi görülmeyecek derecede kirli olduğu için, tâm okuyamadığımızı yazmış, yalnız târih mısra'ını gösterebilmişdik; o mısra' temizdi ve görülmesi kaabildi. Bu kere Osman Keskinoğlu, memleketi olan Bulgaristan hakkında yazdığı makaalede (Bulgaristan'da Türk Vakıfları Ve Bâlî Efendi'nin Vakıf Paralar Hakkında Bir Mektubu, IX. Vakıflar Mecmû'ası, 85-86. s,) da, Kemâl Balkanlı'nın 1935 senesin de okumuş olduğunu bildirdiği, bu kitâbeyi dercetmişdir. Biz de teşekkürle naklediyoruz. Eb'âd gösterilmemişdir.

1 — Karîn-i rahmet-i Hak Hazreti Sultan Murâd — Bu zîbâ ma'bed-i pür-nûru etmiş Filibe'de bünyâd
2 — Olup ezman mürûrîyle binâsı münhedim cümlê — Yeniden kıldı ihyâ Şehriyâr-î mekremet mu'tâd
3 — İder tecdîdinî 'Ârif beyân târîh-i cevherdâr — Bu ra'nâ câmi'i Abdülhamid Hân itdi nûr-âbâd.

Bizim okuyabildiğimiz son mısra' bu yazılanla aynıdır.

— II. CİLDE 'İLÂVE —

1 — Ankara'da Hacı Bayram-ı Veli Câmi' ve Türbesi :

a) Hacı Bayram Câmi'inin (235. S. 393. R.) de eski resimlerînden birini koymuşduk. O resimde, içi karanlık bir dehlîz görüldüğünden bizde, zemîn katı restitüsyon plânında, geçidin şimâl duvarını dolu olarak çizmişdik. Hakıykatde ise, içinde pencereler olan yan kör kemerlerin ilk nazarda o zannetdiğimiz gibi, sonradan yapılmayıp, aşağıda bildireceğimiz, asıldan olan revak kemerlerinin ince bir kârgirle doldurulup, pencerelerin buna açıldığı anlaşılmakdadır.

Halbuki Evkaf 'Umum Müdirliği'nin sonradan neşretdiği (Türkiye'de Vakıf Âbideler ve Eski Eser'er, Ankara 1972) kitâbının 353 - 354. sahîfelerindeki iki fotoğraf da bu yüzün çift kemerli bir revak olduğunu belirtmektedir. Bunların birinden dehlîz içinde revak kemerlerinden aydınlık geldiği, binâenaleyh fotoğrafın önünde görülen binânın o tarafa kadar uzanmadığı, ayrıca bizim kapıdan evvel gösterdiğimiz 'arzânî kemerin hakıykaten mevcûd olduğunu, öne yanaşmış olan binâ yıkıldıkdan hemen sonra ve henüz yıkıntının enkaazı kaldırılmadan çekilmiş olan ikincisinden müsâvî iki kemerli revak ile, üst katda, bizim mahfil plânında çizdiğimize uygun dört pencere bulunduğu, anlaşılmakdadır. Zemin kat'ında, revak kemerlerinden sonra gelen ve Câmi'în yan kapısına karşı düşen pencere aslında yokdur; 1941 de açılmışdır. Restitüsyonda göstermedik. Bu iki eski fotoğraf bir noktada bize tashîh imkânı saölamakda, iki noktada da bulduklarımız te'kîd etmekdedir.

b) Hacı Bayram Câmi'inin harîminin ufak bir kısmının altını işgaal eden bodrum katındaki çilenâneyi (II. Cild, 236. s.) de îzah etmiş, buradaki dört hücreden birîsinîn bizzât Hacı Bayram Velî'ye, birisinin bizzât Hacı Bayram Veli'ye, birisinin Ak Şemsüddin'e, üçüncüsünün İznik'de medfûn olup, zikretdiğimiz, Eşref-i Rûmî'ye 'âid olduğunu, Bursa'lı Tâhir Bey'den naklen bildirmişdik.

(1) Bize bu kitâbeyi tedârik eden Cevdet Çulpan Paşaya teşekkür ederiz.

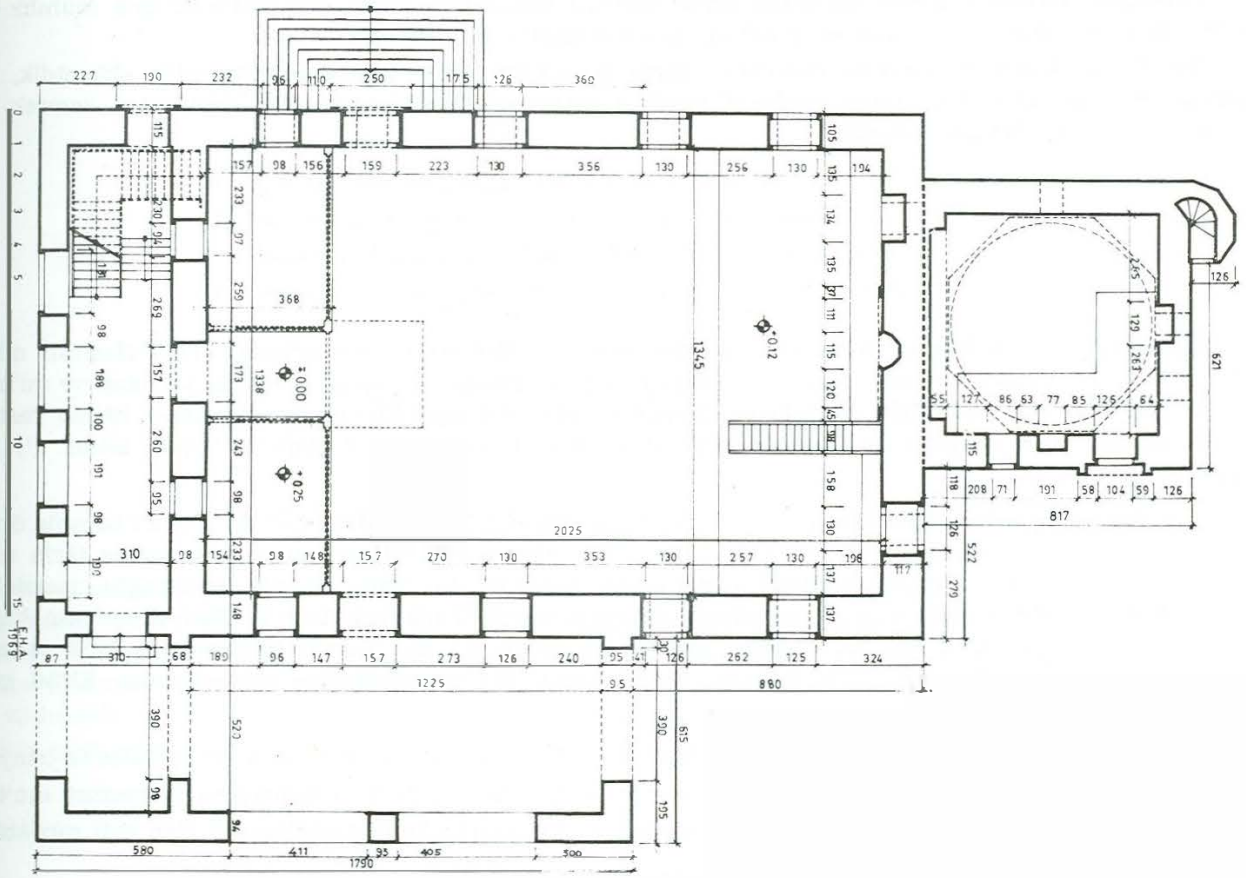
(2) Gönül Öney Hanımın nakletdiği, metinde Es-sutân'ül A'zam terkibi yokdur.

(3) Metinde Orhan isminden sonra Hân sıfatı fazla olarak tekrarlanmışdır.

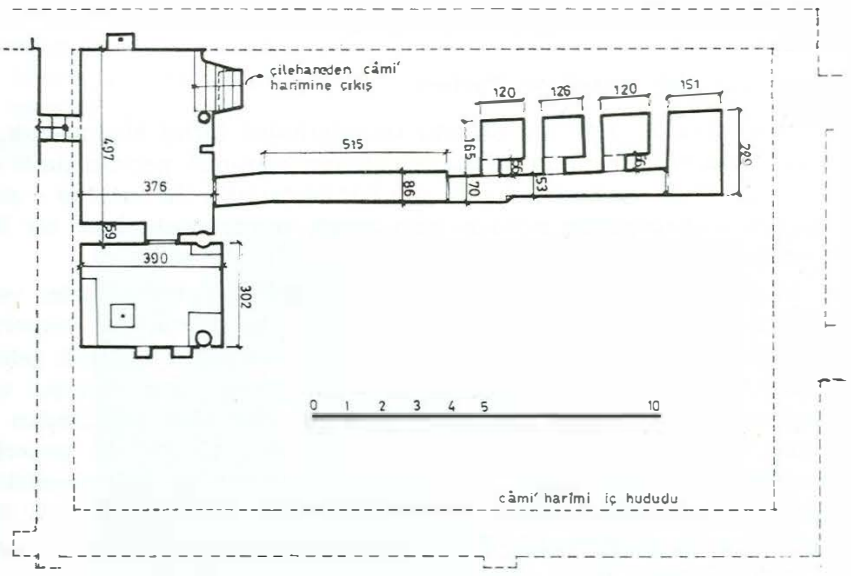
(4) "Kantara" kelimesinden sonra olması lâzım gelen "T" yok gibi gösterilmişdir. Halbuki başında "el-'İmâretü" de mevcûd olarak gösterildiği gibi, burada da rûmî tezyinâtın ucunda bir "T" vardır.

(5) Bu son Silâhî 'unvânının "Sîn"' i, bin; "Lâhî" kısmı da "Lâcir" telaffuzu ile baba ismi olarak gösterilmişdir. "Lacir" diye bir isim yokdur. Bundan başka, bu 'ünvandan sonra gelen, Allah sonunu me'cûr kılsın du'âsı da müfred olarak yazılıdır. Eğer Mehmed'in babası da mevzu'-ı bahs olsaydı, doğrusu "Hâtimetehûmâ" sûretinde tesniye, sîygasıyla gelecekdi. Bu noktaya da dikkat gerekdir.

(1) Bk: Osmanlı Mi'mârîsinin ilk Devri, I. C., 319. s.

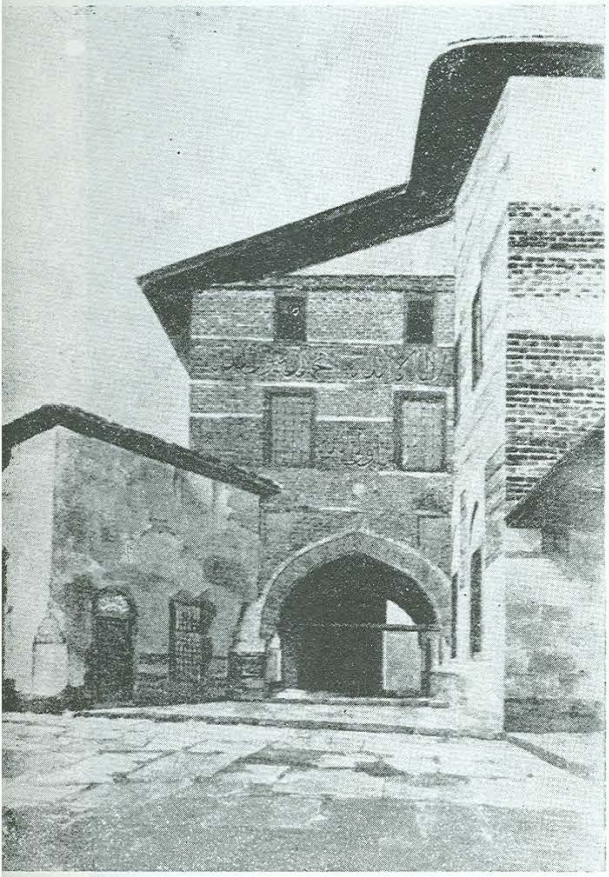
(2 'İlâve, R) : Hacı Bayram Câmi'i muaddel restitüsyon plânı

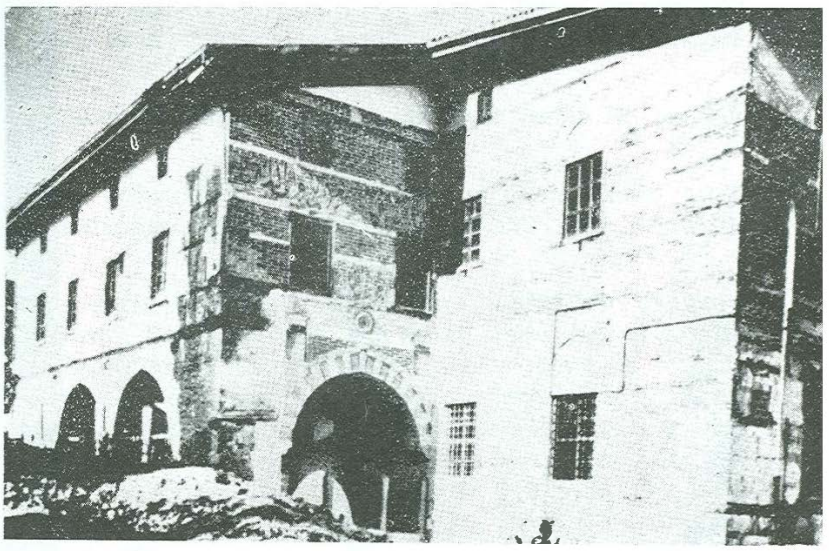

(3 'İlâve, R.): Ankara Hacı Bayram Câmi'i bodrum ve çilehâne plânı.

Ancak bu katın rölöve plânını, kitâbın sahîfesini ve resim adedini arttırmamak, hacmi ve külfeti azaltmak için koymamışdık. Yukarda "a" fıkrasında gösterdiğimiz tashîhden sonra, bu kadar fazla düşünmenin yeri olmadığına ve bu plânı da koymanın mecbûriyet hâline geldiğine kaani' olduk. Görüldüğü gibi en dibdeki höcre dîğerlerinden biraz dâha uzuncadır. Ak Şemsüddîn ve Eşref-i Rûmî hazerâtına 'âid olanlardan arta kalan dördüncüsünün ise, Göynük de Akşemsüddîn Türbesi'nin bir kaç yüz metre şarkındaki türbesinde yatan Hacı Bayram halîfelerinden Ömer Sikkînî, (Biçakcı Ömer Efendi) ye mahsûs olması aklımıza gelmekdedir. Bu zât Bayrâmiyye Tarikatı'nın Melâmî kolunu yürütmüş, diğer halîfelerden bir mertebe ayrı düşmüşdür.

c) Bu 'ilâveler kısmının başında Ankara'daki Bu Hüdâvendigâr Devri Köprüsü bahsinde zikretdiğimiz, kitâbımızdan sonra çıkmış olan eserde (Gönül Öney a.e. 68. s.) de Câmi' ta'mîr kitâbelerinin sıhhatle derc edildiği görülmekdedir.

(5 'll. R.) : *Ankara Hacı Bayram Câmi'inin 1940 da etrâf binâlar yıkıldıkdan sonra alınan fotoğrafı (Evkaf Kütüğü'nden)*

(4 'İl. R.) : *Ankara Hacı Bayram Câmi'inin eski bir resmi (Evkaf Kütü'nden)*

Yalnız câmi'in XVII - XVIII. 'asırlara mâledilip, sâdece aslının dâha eski olduğunun bildirilmesini doğru bulmayız. Binânın inşâ târihi esasdır. Ta'mir târihleri sırasıyla zikredilir; hiçbir binâ ta'mirlerine göre tarihlendirilemez.

'Aynı kitâbda (363. s.) de câmi'in zemin katı plânı konmuşdur. Bizim restitüsyon plânımıza uymadığından hakıykati bildirmek zarûreti hâsıl olmakdadır. Mezkûr plânda asıldan olan eski son cemâ'at yeri ile geçidin, taramasız çizilerek, harîm ve türbeden ayırd edilmesi, ya'ni bunların ekleme zannedilmesi hakıykate uymaz. Zîrâ, geçid üstündeki sırlı yeşil tuğla sıraları, 'aynen câmi'de de devâm eder; binâen'aleyh ikisi de aynı zemanda yapılmışdır. Arka büyük mahfil son cemâ'ât üzerine, yan garb mahfil de geçid üzeine taşdığından, alt katlar olmazsa bunlar havada kalır! Bu iki mahfilin ise başdan sona ilk yapıdan olduğunda tereddüd yokdur. Harim üstünde kalan kısımlarla bu taşan uçlar arasında fark yokdur. Pencer söveleri 'aynıdır, tavanlar yekpâredir; bir çırpıda yapılmışdır. Müellif de metinde (67. s.) 1941 lerde eklendiği bilinen ve her tutumuyla farkı âşikâr olan ikinci son cemâ'at yerinin üst katına geçmek için, mahfillerin, bütün harîmdekilerin eşi ve asıldan olan, pencerelerinin kapı hâline getirildiğini bildiriyor. Bu ifâdesi doğrudur, ammâ plân ona uymuyor. (1)

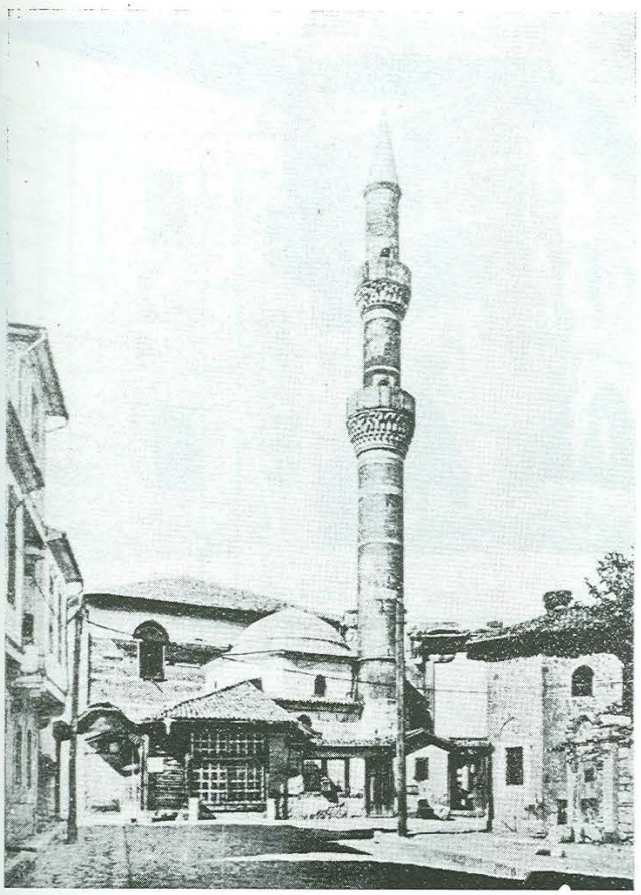
(1) Ankara'nnı hiç bir eserini ihmâl etmeden toplayan, haritalarda tek tek yerlerini işâret eden bu eser büyük bir himmet mahsûlüdür, tebrike şâyandır. Ta'rifler 'ilmî ve güzeldir. Yalnız plânlarda bizim buluşumuza uymayanların bazısını şurada kısaca işâretle iktifâ edelim. (334. s.) deki Ahî Elvan Câmi'i tam mustatil gösterilmişdir. Aslında mihrab tarafı geriden 105 m. daha dar olan bir şibh-i münharifdir. Ufak ölçüsü de gösterilenden dâhâ büyükdür. (Bk. Bizim I. c., 219-220. s.)

Kezâlik (334. s.) Karacabey Câmi'i restitüsyonu 'Ali Sâim Bey'den aktarılmışdır. Biz o resmi (II c. 255-263 s. ve 443. R.) de etraflı münâkaşa edip, neden hakıykate uymadığını anlatdığımızdan, 'aynı mütale'alar bu eser için de vâriddir.

Yine mezkûr eserdeki (72. plân) Karaca Bey Hamamı plânında da epeyce farklar vardır. (Bk. Bizim, II. c., 266-267. s, 458-459. R.)

Mezkûr eserde asıl bâninin babasının ismiyle Hacı Mûsâ namıyla yer alan Hacı Seyfüddin Câmi'inin (a.e., 70-72. s. 36. plân) mahfil merdiveni, tavanda yeri belli olan asıl mahalline konmamışdır. Kitâbesinde de ثلاثين selâsin yerine sittin kelimesiyle, 830 değil 860 târîhi gösterilmişdir. Halbuki sittin olsa üç müsâvî dendan bulunması lâzımdır. Biz o kelimenin hizâsına kadar çıkarak, göz ve elle yakından kurcalayıp tetkıyk ederek bir dişin zülfe gibi yukarı çıkdığını gördük. Bu diş bir (lâm) dır. Amma taşın en kenârında olduğu için kelime yassı ve (lâm) kısa düşmüş imiş. Çok kitâbe okuyanlar için bu hâl olmaz birşey görülmez. Bizde o sebeble kitâbımızda selâsin yazdık. (Bizim II. c., 248-253. s.)

Bir de 'aynı eserde (69. plân) Ankara Mahmud Paşa Bedestanı ve Hanı'nın plânında bizim derc etdiğimiz tafsilatlı rölöve ve restitüsyonlara göre, ba'zı farklar vardır. Meselâ Bedestan etrâfındaki çarşının köşelerine ve ortalarına kubbe konmuşdur ki, aynı farkı gösteren 'Ali Sâim Bey'in plânını tedkıyk ederken buralarda kubbe olamıyacağını, inşâi olarak mütekaatı' tonoz îcâb etdiğini uzun uzun yazmışdık (Bizim III. c., 33-47. s., 6-67. R.) Burada tekrârına mahal yokdur. Yine meselâ, ba'zı dükkân bölmeleri yokmuş gibi, yerlerinde kemerler gösterilmiş, bir takım pencereler ve yandaki hârici merdiven çızılmemişdir. Plânlarımızı tahzîh için bunları derc etdik.

(6 'il. R.) : Hacı Bayram Câmi'i ve türbesi. Türbe önünde Texier gravüründe yer alan türbedar odasına benzetilerek (1925-27) lerde ihyâ olunan bu ön oda (7 'il. R.) resminde yokdur; sâde bir saçak vardır. Bu demekdir ki Texier'den sonra oda yıkılmış, çok sonraları yeniden yapılmışdır. Semâvî B. bu fotoğrafın Cumhuriyetin ilk yıllarına âid olduğunu söylüyor. (Semâvî Eyice Bey'den)

(7 'İl. R.): Ankara Hacı Bayram Câmi'inin daha eski bir fotoğrafı.

d) Türbenin önüne geniş saçaklı câmekanlı bir türbedâr odası eklenmiş olduğunu Semâvî Eyice Bey'in koyduğu bir fotoğrafdan anlaşılmakdadır. (Prof. Semâvî Eyice, Ankara'nın Eski Bir Resmi, Ankara 1972, Ayrı baskı, 22. R.) Fotoğraf 1925 lerde çekilmiş imiş. Aynı odanın Texier'nin 1830 sonlarında yapdığı gravürdeki şeklinden az farklıdır (Bizim II. c., 236. s., 394. R.) deki fotoğrafın türbenin önünde tepeden görülen çatı bu eke 'aiddir. Bu ihtiyacı karşılayan oda demek en geç Texier zamanından bu yana, en azından bir 'asır devâm etmişdir. Şimdi yokdur.

e) Hacı Bayram Câmi'inin avlusu bulunmadığını, şarkdan garba doğru çekilmiş resimlerinde (6. ilâve R.) ve Texier'in gravüründe belli olmakda idi. Fekat oraya varan yolun bir meydancıkda çıkmaz sokak gibi bitdiği ve câmi'e son cemâ'at yeniden girişi te'min için geçidin açıldığı intibâ'ı da hâsıl olmakda idi.

Son günlerde garbdan şarka doğru ve tâ gerilerden yolun garba bakan sol yanını kavrayan bir fotoğraf ele geçdi. (1) Bu resim avlu bulunmadığını daha tafsîlatlı olarak tekrâr gösterdiği gibi, sıra evlerin câmi'e mutasıl tek katlı binâya bitişdiğini, yolun burada kalmayarak, aynı istikaametde geçid altından şimâl tarafındaki Sarı Bal Sokağına birleşdiği görülmekdedir. Bu sokak orada köşe teşkîl eden sûrun iç bölmelerinden birine yaslanmakda, geçid yoluyla Hacı Bayram caddesine doğru devâm ederek çıkmaz sokak olmakdan kurtulmakdadır. Kemerli geçid yol olarak yapılmış, bu sâyede son cemâ'atin yan uçuna bir kapı daha yapılabilmişdir, (7. 'il. R.).

Bu takdire göre câmi' bir yolun üstünü işgaal eden, ender rastlanır bir plâna sâhib demekdir.

Büyük ve yaşlı ağacın (6. 'il. R.) de mevcûd olmaması bu son bulunan fotoğrafın daha evvellere 'âid olduğunu ve arada ağacın kesilmek veya kurumak sûretiyle ortadan kalkdığını da gösteriyor.

Kezâlık (7 'il. R.) de, türbe kapısı üstünde sâdece bir saçak vardır. Halbuki daha yeni çekildiğini

(1) Fotoğrafı lûtfeden Münevver Ayaşlı Hanım Efendi'ye teşekkür ederiz.

şimdi söylediğimiz diğer fotoğrafda (6 'il. R.) de büyücek bir türbedâr odası bulunmakdadır. Demek o 'ilâve de saçak yerine sonradan yapılmışdır. Bununla berâber, bu oda 1830 lardaki Texier gravüründe yer aldığna göre, bir müddet sonra odanın yıkılmış, basît bir saçağın onun yerini almış, bir müddet sonra da türbedâr odası ikinci def'a inşâ edilmişdir.

Kemere mutasıl oldukça eski olan tek katlı binânın önünde alçak kerpiç bir duvar vardır. Bu da 1940 lardaki (4 'il. R.) de görülmüyor.

(7 'il. R.) de, sâhibi mechûl olan ikinci türbenin önlerinde bir lahid, bir heykel gövdesi, silik, kırık başlıklar ve delikli sütûnlar arasında demir parmaklıklarla kurulmuş bir sergi mahalli, çok çirkin ve garib bir yığıntı vardır.

Bir put-perest ma'bediyle hem de pek hörmet gören bir velînin ismini taşıyan bir câmi' yanyana kucak kucağa 'asırlarla yaşamışdır. Hâlâ da öyledir. Câmi' ma'bedin bir kısım arsası üzerine kurulduğundan ona hörmet gösterilmiş, dokunulmamışdır. Fakat ma'bed ile hiç alâkası olmayan bu döküntüleri oradan buradan toplayıp oraya sermenin, câmi'e türbeye siper yapmanın ma'nâsı nedir? Yoksa Roma'ya, Bizans'a kıdem tanıyan, tercîh hakkı veren tatlı su firengi zihniyetiyle gelişi güzel mi yapılıvermişdir? İkisi bir kapıya çıkar. Doğrudan maskeleme kasdı yalnız bu binâya bir zaman musallat olabilir. Zararı mevzi'idir. İkincisi böyle bir tutumu lâfı edilemeyecek, bir nas gibi, her yere, her hâle teşmil etdiğinden, tahrîbâtı dâhâ derin, dâhâ 'umûmî ve yıkıcı bir ihânetdir. Çok şükürki bu müzahrefât şimdi oradan kalkmışdır.

f) Türbenin Klemi :

Türbe kalemlerinin arkeolog Mahmud Akok Bey tarafından tecdîd edildiği Türbe mihrabı üzerindeki yazı çerçevelerindeki (Ketebehû Mahmud 1372) imzâzından anlaşılmakdadır. Bu mîlâdi 1943 eder. Bu çalışmayı gösteren bir risâle olduğunu da öğrendik; fekat bulamadık. Kalemler ve bilhassa yazılar değişmemiş, yalnız renkler dâhâ koyulaşdırılmışdır. Herhalde eski kirli sathı örtmek için bu çâreye baş vurulmuşdur. Üç Şerefeli Câmi'de ve başka yerlerde de 'aynı hâl karşımıza çıkar. Türbe kalemleri yağlı boya ile yapılmışdır. (*)

2 — Edirne Eski Câmi'i :

Bizim II. Cildimizle 'aynı zemanda bu câmi' hakkında Beyhan Karamağralı Hanım Efendi'nin bir makaalesi çıkdı. (Beyhan Karamağralı, Edirne Eski Câmi'inin kitâbeleri ve mi'mârîmizdeki yeri IX Vakıflar Mecmû'ası, 331 - 336. s., 16. R.) Kitâbelerin Bâdî Efendi'den başlayarak üç elden nakledildiği makaalede bildirldiğine göre, epeyce külliyetli olan farkların vebâli müellife düşmez. Bizim (II. c., 150 - 159 s.) de bu kitâbelerin temâmı okunmuş sûretleri vardır.

Kitâbelerin metni için bir şey denmez ama, tefsir ve takdîmleri îzâha muhtaçdır. Bir kere "Gıyas' üd-Dünyâ v'ed-Dîn" 'ünvânının ilk def'a burada Çelebi Sultan Mehmet tarafından kullanıldığının beyân edilmesinde bir zühûl olsa gerekdir. Aslında yardımcı, galebe gibi sıfatdan 'ibâret olduğundan pek bir ehemmiyeti yoksa da, yine de gözden geçirmek istersek görürüz ki, fazla aramaya hâcet kalmadan bu 'ilâveler bahsinin başında zikretdiğimiz, Ankara Hüdâvendigâr Köprüsü kitâbesinde 40 sene evvel kullanıldığı hemen meydana çıkar.

Bunun gibi "Murûbıt" kelimesi bu kitâbede lügat ma'nâsı olan koruyucu, sakınıcı (Bk. Ahterî-i Kebir ve nöbet bekleyen, düşmanı gözleyen (Bk. Müncid) yerinde kullanıldığı halde, her tarafa çe-

(*) Metin dizildikden sonra, kıymetli meslekdaşımız Yılmaz Önge Bey'in himmetiyle risâleyi elde etdik; (Ogüst Mabedi Hacı Bayram Camii ve Türbesi Kılavuzu, Maarif Vekâleti neşriyâtı, Ankara 1956).

16 sahife tutan bir risâleciğin, on ikisi ma'bed harâbesine, kalan dördü câmi' ve Türbenin temâmına ayrılmışdır. Tercih Roma'yadır; bizimki onun yüzü suyu hörmetine, dörtde birine sığınmışdır!

Risâleden, eski resmini koyduğumuz kapı ve pencere kanadlarının daha 1932 de Müze'ye kaldırıldığı öğreniliyor. Asıl kalem işlerine gelince: Tezyînâtın Bursa Yeşil Câmi'i ve Mevlânâ Türbesi esas alınarak yapıldığı aslâ doğru bir teşhis değildir; her ikisini andırmaz bile. Daha ziyâde Edirne Murâdiye Câmi'ine ve Bursa'daki Mustafây-ı Atik-Cem Türbesine benzer.

Bu ifâde tarzının, kalemlerin uzun ve 'ilmi tedkıykler sonunda meydana gelebildiğini işrâb için tutulduğu seziliyor.

Kalemler kendi şekilleri üzerine yağlı boya çekilerek meydana gelmişdir.

XX. 'Asır sülüs üslûbuna kat'iyen benzemeyip XV. 'asrın sert köşeli ibtidâî olan yazısı da yerinden kalıb alınarak silkmek sûretiyle kubbe üzengisine geçirilmişdir; o kadar; yeni değildir.

Risâlede, türbenin cami'e bakan tarafında evvelce *"kemer şeklinde bir açıklık"* varken XVII. 'asır başında yapıldığı öne sürülen câmi' binâsı tarafından kapatıldığı bildiriliyor. Hakıykat bunun külliyyen 'aksidir. Bu teşhis mi'marı da, inşâatçıyı da, târihi de şaşırtır.

Aksine câmi evvel yapılmış ve türbe, gelmiş mihrab solundaki pencereyi kapatmışdır. Câmi'in duvarı bir kalınlık devam eder; bitişecek bir binânın kubbesini oturtmak için ya bundan taşkın 60-70 sm. lik bir duvar yapılacak, veyâ bir kemer atılacakdı. Tabi'î yer de tutmayacak olan kemer tercih olunmuş, yalnız ip ince bir perde yapılmışdır. Bu kemerin 55 sm. derinliğine mukaabil, üç tarafdaki kör kemerlerin çıkıntısı bir kaç santimden 'ibaretdir; bu farkın ne sebeble doğduğuna olsun dikkat edilmeliydi, (Bk: 2 ilâve, R.)

kilmesi kaabil olan, bir ribatda sâkin bulunan hattâ bir savma'a da râhib misillû ıstılah ta'birlerinden hareketle, Çelebi Sultan Mehmed'i ahî yapmak ve hele Bursa Yeşil Câmi'inin o müzeyyen üst katından, altda cereyân eden (*Ahî Merâsimi*'ne) nezâret etdirmek gibi, pek uzaklara giden tefsîrlere girişmek bizce doğru değildir. Biz kitâblarımızda her vesîle ile îzâh etdik ki, bu 'asırlarda zâviye, müsâfirhâne demekdir. Ve içinde de sâdece müsâfirin kalması şöyle böyle mümkin olan kanadlı câmi'ler takımının diğer emsâlinden farklı olan Bursa Hüdâvendigâr, Yıldırım ve Yeşil Câmi'lerinin, öyle tekye ile tarîkatla 'alâkası yokdur. Tekye olmak için mutlakaa mu'ayyen bir tarîkat, onun belli bir şeyhi ve mürîdleri olması lâzımdır. Bu câmi'lere 'âid hiçbir vesîkada bu yolda bir kayd yoktur. Esâsen ahîlik mücerred ma'nâsıyla bir tarîkat değildir. Bir silkdir. Çelebi zemânında bu hâl dâhâ da tebellür etmiş, yalnız san'at erbâbına mahsûs sâhada kalmışdır. Vaz'ıyyetleri son' asırlara kadar böylece devâm etmişdir.

Ahîlik sâdelik ve tevâzu' çerçevesinden hiç bir zeman taşmamış, mensûbları çok basît bir hayat sürmekden, en ağır san'atları icrâdan fâriğ olmamışlardır. Öyle Yeşil Câmi' gibi', 'umûmî olarak, Osmanlı Mî'mâri ölçülerinden bile bir dereceye kadar ayrı düşmüş, ifrât derecede müzeyyen binâlar onların mekânı olamaz.

Müellifin Câmi' plânlarını inkişâfı ve Eski Câmi'in bunlar arasındaki mevkı'i hakkındaki mütale'aları ise çok uzun ve derin bir bahisdir ve inşâallah altıncı bir kitâb olarak tasavvur etdiğimiz eserimizde etraflıca ele alırız.

3 — (Bizim II. c., 482. 483. s.) de yazdığımız Filibe'de Şihâbüddîn Paşa Câmi'i kitâbelerini, Osman Keskioğlu Bey, bu 'ilâvelerin başında zikretdiğimiz makaalesinde (a. ma., 85 - 86. s.) de Kemâl Balkanlı Bey'den alarak derc etmişdir.

a) Bu nakıllerde ta'mîr kitâbesi, bir tertîb hatası olarak 1230 tarihli yazılmışdır. Doğrusu bizim yazdığımız gibi 1250 dir. Hisâben öyle çıkıyor.

b) İnşâ kitâbesi, bizim gösterdiğimizden çok başka ve birçok kelimeleri noksan olarak derc edilmişdir. Arada okunmayacak kadar kirli bulunduğu için istifhâm koyarak geçdiğimiz kelimelerden mâ'adâ bizim kırâ'atimizin doğru olduğunu söyliyebiliriz.

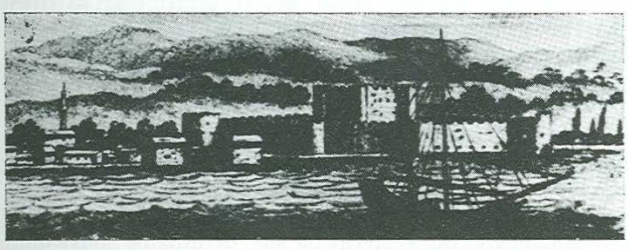
4 — Dimetoka Çelebi câmi'i (II. c., 136.-150. D.) için yapdığımız son restitüsyon plânının bir eşiyle mukaayesesini ihmâl etdi idik; telâfî için şimdi Bursa Şehâdet Câmi'i ile olan mutâbakatını bildireceğiz. Şehâdet Câmi'i de 'aynı mihverde iki kubbe ile ikişer yan tonozla örtülüdür; (I.c., 267-274 s.). Bizim de Dimetoka için bulduğumuz budur; tevârud de 'alâka çekicidir. Üstelik eb'ad heman, heman 'aynı dır; derinlik Dimetoka'da 25.45 m., Şehâdet'de 25.50, genişlik, mütekaabilen, 28.08 ve 27.86 m. dır. Daha ne kadar benzemesi beklenebilir. Yalnız Dimetoka'da duvar kalın, Şehâdet'de incedir. Bir de Bursa'da ayak ve plâstrlar dişlidir. Dimetoka'da ise mevcûd plâstrlar düz olduğundan, biz de ayakları ona uydurduk ve dört köşe yapdık. Ma'mâfîh dişli olabileceğini de unutmamalıdır.

Bu iki câmi' birbirini tamamlamaktadır; anlaşılıyor ki Dimetoka câmi'i Şehâdet câmi'inin tekrarından 'ibaretdir. Fekat Dimetoka câmi'i Şehadet câmi'inde olmayan pencerelerle donatılarak diğerinin kasvetli hâlinden temamen kurtarılmış bu sûretle mi'marimizde mühim bir mevki'e çıkarılmışdır.

— III. CİLDE 'İLÂVE —

1 — Ankara Tahta Kal'e Hamamı'nın Mevkı'i:

Gönül Hanım'ın kitâbında, hamamlar bahsine eklenen bir fotoğrafa istinâden Mâliye Vekâleti önünde, Julien sütûnu arkasında görülen çift hamam binâsı, İshak Paşa'nın yapdırdığı Tahta Kal'e Hamamı olarak kayd edilmişdir. Sütûn arkasında bu hamamın iki fotoğrafı Semâvî Bey'in makâlesine de merbûtdur. (a ma., 14 - 15. R.) Bu teşhîsde zühûl vardır. Bir kere Tahte Kal'e orası değildir. Ulus'dan yukarı çıkan Kara Oğlan Caddesi'nin karşı tarafın da ya'nî cenûb cihetindedir. Hamam da bildiğimiz gibi, Belediye'nin arkasında Hal'in pek yakınında dır. Tahta Kal'e civârının ve hamamın 1927 de yandığı bilinir: Hamamın yerini eliyle koymuş gibi gös terenler hayatdadır.

(8 'İl. R.) : Çanak Kale'nin 1680-1690 arasında yapılmış bir gravürü (De Bruyn'den)

2 — **Çanak Kal'e**'nin koyduğumuz gravürlerinden daha evvel, en geç 1690 târîhlerine 'âid bu gravür bulduk (8 'il. R.) bu da reaz'ıyyeti diğerleri gibi göstermekdedir. (1)

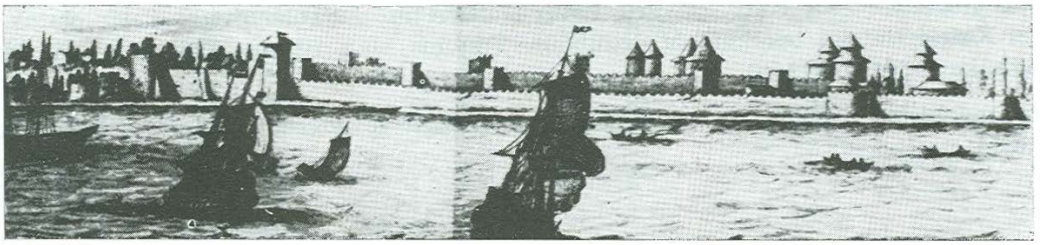
(2) Cornelis de Bruyn, Klein Asia, Delft 1693.

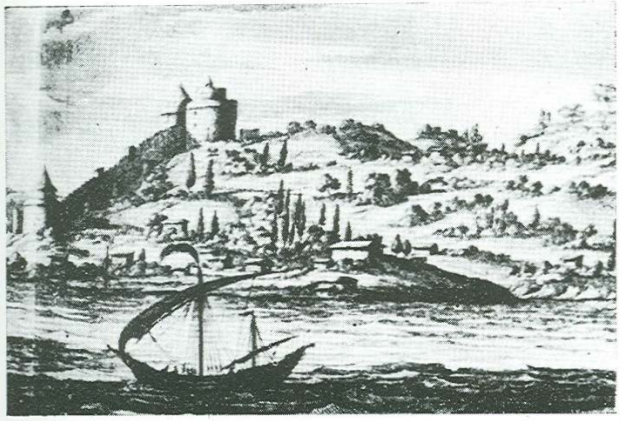
(9 'İl. R.) : Fâtih Câmi'inin ve Şifâhâne'sinin 1894 zelzelesinden sonra alınan fotoğrafı.

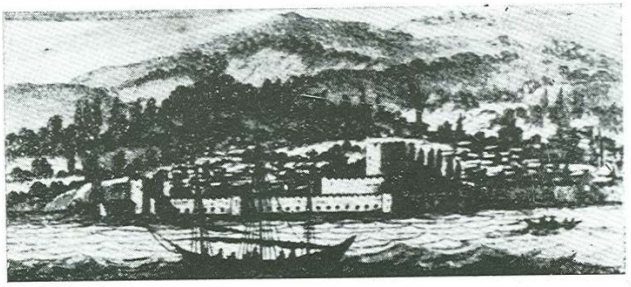
(10 'İl. R.) : Yeniden yapılan Kazancı Sa'dî Câmi'i

(12 'İl. R.) : Yedi Kule'nin 1680-1690 arasındaki gravürü (De Bruyn'den)

(11 'İl. R.) : Rumeli Hisârı'nın 1680-1690 arasındaki gravürü (De Bruyn'den)

(13 'İl. R.) : Kilîd-ül-Bahr'in 1680-1690 arasındaki gravürü (De Bruyn'den)

3 — İstanbul'da Fâtih Câmi'i :

III. Sultan Mustafa tarafından yeniden yapdırılan, Fâtih Câmi'i harîm kısmının, ekseriyet'le simsiyah, son derec sakıyl kalemlerle örtülü olduğu ma'lûmdur. Sultan Mustafa zamânını kalemleri bunla rın altında gizlenmiş, yalnız Hünkâr Mahfili'ndeki kısım kalmış, 1946 senesinde de ba'zı yerlerde yapdığımız aramalarda, siyahların altından XVIII. 'Asır kalemleri çıkmışdı. Ancak siyah kalemlerin ne vakit yapıldığı hakkında bir vesîkaya rastlamamışdık. Son zemanların dikkatimize çarpan seneyi hâvi bir külâhın yazısını, belki buna bir işâret olur düşüncesiyle, derc ediyoruz.

Cami'in cenûb yüzünde I. Sultan Mahmud Kütübhane'sine giden yol üstünde iki pencere arasında, bir câmekân içinde asılmış duran ve Bezm-i 'Âlem Vâlide'nin kendi işlediği bir tepelik ve altında sekiz köşeli bir gövdeden 'ibâret sırma işlemeli bir siyah çuha külâh bulunmakdadır. Tepelikde Besmele ve İhlâs Sûresi, sekiz köveli gövdenin bir kolunda bu işlemenin 1265 senesinde Bezm-i 'Âlem Vâlide Sultan'ın eseri olduğu tasrîh edilerek yedi kola yine Besmele ve Âyet-el-Kürsî'nin temâmı geçirilmişdir. Bu külâhın durup dururken oraya asılmayacağı, câmi' binâsıyla 'alâkalı bir vaz'ıyyet olmalı ki o münasebetden istifâde ile teberrüken buraya konduğu düşüncesi 'akla gelmekdedir.

Tabi'îdir ki bu düşünce bir kat'ıyyet ifâde etmez. Fekat tam o tarihlerde ermeni ustaların çalışma tarzına uyan o kalemlerin bu senede yapıldığına bir işâret olur mülâhazasıyla buraya derc ediyoruz.

3 — Fâtih Dârü'şşifâsı :

1894 senelerine 'âid Fâtih Câmi'i türbe kapısı cihetinin bir fotoğrafını bulduk, (9 'il. R.) türbe kapısı, Şifâhâne'nin hiç bozulmadan duran ihâta duvarı ve içinde saçaklı bir binâ ile, şimdiki hazîne tarafında yıkılmış olan ihâta duvarını enkâzı göze çarpmakdadır. Bu son duvarın yeniden yapıldığı zâten bellidir. Demek yıkılması o zelzelede imiş. Şifâhâne duvarı da dâhâ sonra yıkılmışdır.

4 — Aksaray'da temelden ihyâ edilen Kazancı Sa'dî Câmi'inin bitmesine yakın çekdiğimiz fotoğrafı ilâve ediyoruz. (10 'il. R.)

— IV. CİLDE 'İLÂVE —

1 — Hollandalı Seyyah Corneli de Bruyn'in 1680 - 1690 arasında yapdığı (11 'il. R.) de Rumeli Hisârı'nın en eski gravürlerinden birisini bulmakdayız. Kuleler külâhlıdır Zağnos ve Halil Paşa Kulelerindekiler tabi'î şeklinde ise de Saruca Paşa Kulesi'nin külâhlı 'acâib bir tepelik gibidir. Bir ta'mîr geçirmiş olduğu 'aşikârdır. Bu resim bize tarih boyuncayapılan ta'mîrlerden bir safhayı göstermekdedir.

2— 'Aynı müellifin Yedi Kule gravürü Fâtih Kuleleri'nin külahlarını iki katlı olarak gösterdiği halde, Bizans Kuleleri etekli tek külâhla örtülüdür. Yıkılmış olan Bizans Kulesi'nin döt köşe olduğu sarâhaten gözükmekdedir. (12 'il. R.)

3 — Bu müellifin Kilîd'ül-Bahr gravüründe pek vâzıh ve doğrudur. Şimdiye kadar bulduğumuz ma'lûmâtı teyîd etmekdedir.

TÜRKİYE DİYANET VAKFI
MERKEZ KÜTÜPHANESİ

İSTANBUL ESERLERİ SAYISI

(III. c. de yazılmış câmi'ler hâriç).

1)	Medrese	:	Mevcûd : 5 Yıkılmış : 14	13)	Türbe	:	Mevcûd : 22 Yıkılmış : 2
2)	Mekteb	:	Mevcûd : — Yıkılmış : 20	14)	Çeşme	:	Mevcûd : 5 Yıkılmış : —
3)	Kütübhâne	:	Mevcûd : — Yıkılmış : 1	15)	a - Bedestan b - Çarşı c - Dükkân	: : :	Mevcûd : 3 Yıkılmış : 23 Mevcûd :1000
4)	Hastahâne	:	Mevcûd : — Yıkılmış : 2	16)	Han	:	Mevcûd : 2 Yıkılmış : 9
5)	Tâbhâne	:	Mevcûd : 1 Yıkılmış : —	17)	Kabir	:	Mevcûd : 64 Yıkılmış : 50
6)	Darbhâne	:	Mevcûd : — Yıkılmış : 2	18)	Kal'e	:	Mevcûd : 4 Yıkılmış : 1
7)	'İmâret	:	Mevcûd : 2 Yıkılmış : 7	19)	Saray	:	Mevcûd : 1 Yıkılmış : 4
8)	Dâr'üş-şifâ	:	Mevcûd : — Yıkılmış : 1	20)	Kasr	:	Mevcûd : 2 Yıkılmış : 1
9)	Hamam	:	Mevcûd : 21 Yıkılmış : 14	21)	Sebîl	:	Mevcûd : 1 Yıkılmış : —
10)	Muvakkıthâne	:	Mevcûd : — Yıkılmış : 1	22)	Su Te'sîsi	:	Mevcûd : 6 Yıkılmış : 4
11)	Kervansaray	:	Mevcûd : — Yıkılmış : 7	22)	Tersâne	:	Mevcûd : — Yıkılmış : 1
12)	Zâviye	:	Mevcûd : — Yıkılmış : 3	23)	Dîvanhâne	:	Mevcûd : — Yıkılmış : 1

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
REKTÖRLÜĞÜ
MERKEZ KÜTÜPHANESİ

III.-IV. CİLDDE YER ALAN FÂTİH DEVRİ ESERLERİ

		Aded
1)	Câm'i ve Mescid :	
	a — İstanbul'dakiler (3. cildden naklen) :	192
	b — Diğer şehirdekiler	199
		391
3)	Mekteb :	52
2)	Medrese :	53
4)	Kütübhâne :	1
5)	Tâbhâne :	1
6)	'İmâret :	27
7)	Dâr'üş-şifâ :	1
8)	Hamam :	88
9)	Muvakkıthâne :	1
10)	Kervansaray :	12
11)	Zâviye :	27
12)	Türbe :	54
13)	Çeşme :	14
14)	Dâr'ül-kurra :	2
15)	Tekye :	4

		Aded
16)	Çarşı-Bedestan :	35
17)	Han :	31
18)	Kabir :	144
19)	Dâr'ül-hadîs :	1
20)	Kaplıca :	2
21)	Köprü :	9
22)	Kal'e :	13
23)	Saray :	5
24)	Kasr :	1
26)	Sebîl :	1
27)	Hastahâne :	2
28)	Darbhâne :	4
29)	Dükkân :	1000
30)	Su Te'sîsâtı :	10
31)	Kışla :	2
32)	Tersâne :	1
33)	Dökümhâne :	1
34)	Şadırvan :	2

BİBLİYOĞRAFYA

Abdurrahman Hıbri Efendi : Enis'ül-Müsâmirin, Edirne Târîhi, yazma.
Abdurrahman Şeref : Topkapı Sarây-ı Hümâyûnu, T.O.E.M. 5-12 Cü.,
Ağaoğlu Mehmed : İlk Fâtih Câmi'i, Hayat Mec. İst. 1947
— : The Fatih Mosque at Constantinople, Art Bulletin ,1930, 12. No.
Ahmed 'Atâ, Tayyar-zâde : Târih-i 'Atâ Enderun Târihi, 5 c, 1292 - 1293
Ahmed Refik : Fâtih Devrine 'Âid Vesikalar, T.O.E.M. 49-62. Sayı
— : Mi'mar Sinan, İst. 1931
Ahmed Tevhid : T.O.E.M., 14. Cüz
Akçay, İlhan : Tire'de Fâtih Devrine 'Âid Eserler, Türk Yurdu Mec. 4. c, 8. sayı
Akok, Mahmud : Kütahya'da Büyük Bedestan, III. Vakıflar Dergisi, Ankara, 1946
Aktepe, Münir, Prof. : XVII. 'Asra 'Âid İstanbul Kazâsı 'Âvârız Defteri, İst. Enstitüsü Dergisi, III., 1957
Alderson : The Structure of The Ottoman Dynasty, Oxford, 1956
'Âli : Künh'ül Ahbar, Top Kapı Sarayı Revan Kütübhânesi, 1120, Yazma, 4. c.
Allom, Th. : Constantinople Ancienne et Modern, Fisher Fils, Fr. Terceme, Paris. (târihsiz)
Alpagut, Haydar : Denizde Türkiye, İst. 1937
Anadol, Köksal : Galata Kulesi'nin Turistik Tanzimi, Arkitek Mec. 1964
ΜΕΣΑΙΩΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ : Atina 1933.
Anhegger, A. : Beitrige zur Frühosmanischen Baugeschihte, İstanbuler Mitteilungen 1955
— : Eski Fâtih Câmi'i Meselesi, İst. Ed. Fak. Târih Dergisi, Mart 1964, VI. c., 9. Sayı
'Arif Müfid (Mansel) : Balaban Ağa Mescidi Hafriyâtı 1930, Türk Arkeoloji ve Etnoğrafya Dergisi. 3. sayı
Arseven, Celal Esad : Eski İstanbul, İst.. 1908
— : San'at Ansiklopedisi, Ma'ârif Vekâleti Neşriyâtı, İst. 1950
— : Türk San'atı Târihi, Ma'ârif Vek. Neş. (târihsiz, 1960 dan sonra)
'Âşık Paşa-zâde : 'Âşık Paşa-zâde Târihi, 'Âli Neşri, İst. 1332 H. Nihal Atsız Neşri, İst. Giese Neşri, Leipzig 1927-1928-1949
'Atâullah Efendi (Üsküb Kadısı) : Zeyl-i Şekaayık, İst. 1268
Ayanoğlu, F. İsmail : Fâtih Devri Ricâli Mezar Taşları ve Kitâbeleri, IV. Vakıflar Dergisi, 1958
Ayaşlı, Mi'mar Mustafa : İstanbul'da Mahmud Paşa Türbesi, Güzel San'atlar Mec., 6. sayı, 1949
Ayvansarâyi Hüseyin Efendi : Hadikat'ül-Cevâmi', İst., 1281, 2 c.
Ayverdi, Ekrem Hakkı : Fâtih Devri Mi'mârisi, İst., 1953
— : Fâtih Devri Mi'mârîsi, Zeyl, İst., 1961
— : Fâtih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskân ve Nüfûsu, Ankara, 1958
— : Gaazi Süleyman Paşa Vakfiyesi ve Tahrir Defterleri, VII. Vakıflar Dergisi. İst.. 1968
— : İlk Fâtih Câmi'i Hakkında Yeni Bir Vesika, VI. Vakıflar Dergisi, İst.. 1965
— : İstanbul'da İlk Osmanlı Kitâbesi, Fâtih ve İstanbul Mec. 29 Mayıs 1953
— : 19. 'Asırda İstanbul Haritası, İst. 1958
— : Osmanlı Mi'mârisinin İlk Devri, İst., 1966
— : Osmanlı Mi'mârisinde Çelebi II. Sultan Murad Devri, İst., 1972
— : Yugoslavya'da Türk Âbideleri ve Vakıfları, III. Vakıflar Der. den ayrı baskı, Ankara, 1968
Babinger, Franz : Rumelische Studien, Berlin 1938
Bâdî Efendi : Riyâz-ı Belde-i Edirne. Bâyezid 'Umûmî Kütübhânesi, yazma eserler 10301, 02.03
Barbaro, Nicolo Konstantıniyye Muhâsarası Ruznâmesi, İstanbul Fetih Cem'iyeti Neş. İst.. 1953
Barkan, Ömer Lutfi : Ayasofya Vakıfları Muhâsebe Defteri. İk. Fak. Mec. 23. c.. Şubat 1963, 23. c. 1-2. sayı
— : Ayasofya ve Eyüb Türbesi'nin 1489-1491 Yıllarına 'Âid Muhâsebe Blançoları. İktisat Fak. Mec. 23. c., Şubat 1963
— : Edirne ve Civârındaki Ba'zı 'İmâret Te'sisleri, Muhâsebe Bilançoları, Belgeler Mec. 1965
— : Fâtih Câmi'i Muhâsebe Defteri İk. Fak. Mec... 23. c.. 1-2 sayı, Şubat 1963
— : Fâtih 'İmâreti 1489-90 Muhâsebe Blançosu, İktisad Fak. Mec. 23. c. 1-2 sayı, Subat 1963
— : Kolonizatör Türk Dervişleri, II. Vakıflar Dergisi. Ankara, 1942
— : Muhâsebe-i Evkaaf-ı Hazret-i Eyyub'ül-Ensâri 'Aleyhirrahmet'ül-Bârî, İktisad Fak. Mec. 23. C., 1-2. sayı, Şubat 1963

Barkan, Ö. Lutfi-Ayverdi. E.Hakkı : İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri İst., 1970
Batur, Muzaffer : Çinili Köşkün Yapısı, Vatan Gazetesi 20 Eylül 1973
Baykal, Kâzım : Bursa ve Anıtları, İst., 1950
Bejtic, Alija : Spomenici Osmanlijske Arhitekture u Bosni i Hercegovini, Prilozi Meç. Sarajevo 1952-1953

Berchem, Max Van-Halil Edhem : Matériaux Pour un Corpus İnscriptionum Arabicarum, III. Part, Asie Mineure, Le Caire, 1910

Berkıy, Ali Himmet : İslâmda Vakıf, IV. Vakıflar Dergisi
Bertele, T. İl Palazzio degli Ambasciatori di Venezia, Bologna, 1932
Bilge, Aygen : Fâtih Zamanında Top Kapı Sarayı Suyu, Türk San'atı Târihi Araşdırma ve İncelemeleri İst., 1969

Bursalı Mehmed Tâhir Bey : Osmanlı Müellifleri, 4 c., İst., 1332
Butak, Behzad Yanlış Okunan İki Kitâbe, Cumhuriyet Gazetesi, 19 Kasım 1956
Çelebi, Asaf Halet : Eşrefoğlu Divânı, İst., 1944
Cevded Paşa : Tezâkir, Ankara 1958
Dağtekin, Hüseyin : Rumeli Hisarı'nın Askeri Ehemmiyeti, Fâtih ve İstanbul Mec. İst. 1. Sayı
Dahlman, K. D. : Der Valans Aquaduct in Konstantinopel, Bamberg, 1932
Danişmend, İsmail Hâmi : Osmanlı Târihi Kronolojisi, 4 C., İst. 1947
De Bruyn, Cornelis : Klein Asia, Delft 1693
Deroko, Aleksandar : L Chateaux Forts de Semedrovo, Revue de L'Institut Archélogique Serbe de Science, N. Série, II. c., Beograd, 1951

— : Srednekovni Gradovini Srbiji Cernegori İ Makedoniji, Beograd 1951
Diehl, Charles : Manuel d'Art Byzantin, Paris, 1925
Dirimtekin, Feridun Belgrad'ın İki Muhâsarası, İst. Enst. Dergisi, II. c.
Duda, H. : Balkan Turkische Studien, Wien, 1948
Dukas : Bizans Târihi, Terceme; Viladimir Mirmiroğlu, İst. Fetih Cem. Neşriyâtı, İst., 1956
Dursun Bey : Târih-i Eb'ül-Feth, İst., 1330
Eldem, Sedad Hakkı, Prof. : Köşkler ve Kasırlar, Güzel San'atlar Akademisi Neşriyâtı, İst. 1969
Elezovic, Glişa : Turski Spomenici U Skoplje, Glasnik Skopskok, Naucnok, Duruşteva, Beograd 1925-27

— : Glasnik Skopsgog, Nauncnog Duruşteva 1 c., 2 cüz 1925-27, ayrı baskı.
— : Spomenice Petstogodisnicjice Smedreskoga Grada, 1930 Beograd
— : Turski Spomenici, Beograd 1952
Elker, Selahüddin : Divan Rakamları, Ankara, 1953
Enveri : Düsturnâme-i Enveri, Mükrimin Halil Yinanç istinsâhı, T.O.E.M. Neşriyâtı, İst., 1928

Erdoğan, Abdülkaadir : Şeyh Vefâ, Hayâtı ve Eserleri, İst., 1941
Erdoğan, Muzafer : Osmanlı Devrinde Anadolu Câmi'lerinde Restorasyon Fa'âliyetleri VII. Vakıflar Dergisi, İst., 1968

Erel, Şerefüddin : Önemli Birkaç Kitâbe, İst., 1971
Ergin, Osman : Fâtih 'İmâreti Vakfiyesi, İst., 1945
— : Mecelle-i Umûr-ı Belediye, İst., 1338, 1258
Ertaylan, İsmail Hikmet : Târih-i Edirne, Hikâyet-i Beşir Çelebi, İst., 1946
Evliyâ Çelebi : Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi (târihsiz).
— : Seyahatnâme, 10 c., İst. 1314-1938
Eydoux. Henri-Paul : Cités Mortes et Lieux Maudits de France, Librairie Academique Perrin. 1969
Eyice, Semâvi : Amasra Kal'esinde Fâtih tarafından Câmi'e Çevrilmiş İki Eski Bizans Kilisesi Hakkında Notlar, T.T.O.K. Bülteni, Aralık, 1952

— : Ankara'nın Eski Bir Resmi, Ankara 1972, ayrı baskı
— : Yunanistan'da Türk Mi'mâri Eserleri, Türkiyat Mecmûası, XII.
— : Yedi Kule Hisarı ve Avlusundaki Mescid, İst., Arkeoloji Müzesi Yıllığı, 10 No.. 1961

Gabriel, A. : Chateaux Turcs du Bosphore, Paris 1943
— : Les Mosqués de Constantinople, Syria Mec. ayrı baskı, 1927
— : Monuments Turcs d'Anatoli, Paris 1934, 2. c.
— : Une Capitale Turque, Bursa 2 c.. Paris. 1958
Gökbilgin, Tayyib : Edirne Şehrinin Kuruculları ,Edirne Armağanı, Ankara, 1965
— : XV.-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa İli Livâsı, Vakıflar, Mülkler, Mukaataa'lar. İst. 1952

Glück. H. : Probleme des Wölbungshaues, Die Bauder des Constantinopels. Wien 1921
— : Türk San'atının Dünyâda Mevkı'i, Türkiyât Mec., III Sayı
Grelot : Relation Nouvelle d'un Voyage de Constantinople, 1680. Paris
Gurlitt, Cornelius : Die Bauhunst Der Konstantinopels, Berlin, 1907
— : Die İslamischen Bauten von İznik, Orientalische Archive

Halil Edhem : Anadolu'da İslâmi Kitâbeler, T.O.E.M. 35. cüz.
— : Düvel-i İslâmiye, İst., 1927
— : Elvâh-ı Nakşiye Kolleksiyonu, İst., 1924
— : Kayseriye Şehri, T.O.E.M. Külliyâtı, 5. İst., 1334
— : İstanbul'da En Eski Osmanlı Kitâbesi, T.O.E.M. 8. Cüz
— : Top Kapı Sarayı, İst. 1931
— : Yedi Kule Hisarı, İst., 1932
Hammer : Târih-i Devlet-i 'Aliyye-i Osmâniye, 'Atâ Bey Tercemesi İst. 1329-1335. 10. C.

Hattatoğlu, Muhyiddin : İstanbul Silivri Kapıda Topcubaşı Süleyman Ağa Mi'mâri Manzûmesi, IV. Vakıflar Dergisi, Ankara, 1958

Hoca Sa'düddin Efendi : Tâcü't-Tevârih, İst. 1279, 2 c.

Hög, H. : Türken Burgen am Bosphours und Hellespont, Dresden, 1932

Hüseyin Hüsâmüddin Efendi : Amasya Târihi, İst., 1. Cild, 1327, 2. cild, 1329, 3 cild 1927, 4. cild 1928

İbn-i Batûta : Seyahatnâme, terceme: Şerif Paşa, târihsiz

İbn-i Kemâlî : Tevârih-i Âl-i Osman, VII. Defter, Hazırlayan; Şerefüddin Turan, Ankara, 1954, 2 C.

İnalcık, Halil : Fâtih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar, Ankara, 1954

İsmâil Beliğ Efendi : Güldeste-i Riyâz-ı İrfan (Bursa Vefiyâtı), Bursa, 1302

Jacobs : Untersuchungenzur Geschichte der Bibliothek im Serai von Konstantinopel, Heidelberg 1919

Janin, R. : La Géographie Ecceliastique de l'Emprie Byzantin, Paris, 1953

Jirecek Konstantin : Bulgarien, 1891

Kaflı, Kadircan : Yeni Sabah, 19 Mayıs 1955

Karamânî Nişancı Mehmed Paşa : Tevârih'üs-Selâtîn'ül-Osmâniye, ter: İbrahim Hakkı Konyalı, Nihal Atsız Neş. Osmanlı Târihleri İst. 1949

Katanjic-Gojkovic : Materiaux Servant àl'Étude des Vieux Ponts de Pierre et Aqueducs en Serbie, Macédonie et Monténégro, Beograd 1961

Kâtib Ahmed Efendi : Târîh-i Câmi'-i Şerîf-i Nûr-ı Osmânî, T.O.E.M. 'ilâvesi, 1335-1337

Kâtib Çelebi : Cihannümâ, Müteferrika Tab'ı

Mc Kay, Pierre : Acrocorinth, A Turkish Account, Hesperia Mec, XXXVII. C.

Kepecioğlu, Kâmil : Bursa Câmi'leri, Yazma (Müellifin Kütübhânesinde)

— : Bursa Hamamları, Bursa, 1943

— : Bursa Hamamları, Yazma (Müellifin Kütübhânesinde)

— : Bursa Hanları, Bursa, 1935, Halkevi Neşriyâtı

— : Bursa 'imaretleri, Yazma, (Müellifin Kütübhânesinde)

— : Bursa Medreseleri, Yazma, (Müellifin Kütübhânesinde)

— : Bursa Mektebleri, Yazma, (Müellifin Kütübhânesinde)

— : Bursa Türbeleri, Yazma (Müellifin Kütübhânesinde)

— : Bursa Zâviyeleri, Yazma, (Müellifin Kütübhânesinde)

— : Târihî Bilgiler ve Vesikalar, Vakıflar Dergisi II. Ankara, 1940

Konyalı, İbrâhim Hakkı : Akşehir, İst., 1945

— Ankara Âbidelerinden Karaca Bey Ma'mûresi, nâşir; İzzet Karaca Bey, İst., 1943

— Azadlı Sinan (Sinân-ı Atik) İstanbul Fetih Cem'iyeti, İst., 1953

Kritovulos : Târih-i Sultan Hân-ı Sânî, Ter: Karolidi, T.O.E.M. ilâvesi, İst. 1328

Kumbaracılar İzzet : İstanbul Sebil'leri, İst., 1935

Kunter, Halim Bâkıy : Türk Spor Mi'mârisine Dâir, Güzel San'atlar Mecmû'ası 5. sayı

Kunter, Halim Bâki-Ülgen, 'Ali Sâim : Fâtih Câmi'i ve Bizans Sarnıcı, 1. Vakıflar Dergisi, Ankara, 1938

Kuran. Abdullah : The Mosque in Early Ottoman Architeccture, Chicago, 1968

Kühnel, Ernst : Die Sammlung Turkischer İslamischer Kunst im Tchinili Köschk, II, c. Berlin, 1938

Kürkcüoğlu, Kemâl Edib : Süleymâniye Vakfiyesi, Ankara, 1962

Lugal, Necâti-Erzi, Adnan : Tâcî-zâde Sa'dî Çelebi Münşeâtı, İstanbul Fetih Cem'iyeti Neşriyâtı İst. 1956

Mehmed 'Aliyy'ül-Fenârî : Ayasofya Vakıfları Tahrîr Defteri, İst. Belediye Kütübhânesi Muallim Cevdet Yazmaları, O. 64

Mehmed Behcet : Kastamoni Âsâr-ı Kadîmesi, İst., 1341

Mehmed Edib (bin Mehmed Derviş) : Behcet'ü'l-Menâzil, İst., 1255

Mehmed Hafîd Efendi : Mihâh-ı Miyâh, taş basması, 1212 (1797-98)

Mehmed Nâzım : İstanbul Vilâyeti Şehir Emânetine Evkafdan Devrolunan Sular, İst. 1341

Mehmed Râif : Mir'ât-ı İstanbul, 1314

Mehmed Süreyyâ : Sicill-i Osmânî, 4 c. İst., 1308

Mehmed Şemsüddin Mısrî Efendi : Medâr-ı Şems, yazma (1331 târihli, sûreti müellifin kütübhânesinde)

Mehmed Tevfık (Binbaşı) : Manastır Vilâyeti Târihcesi, 2. c. Manastır, 1327

Mehmed Ziyâ : İstanbul ve Boğaziçi; İst., 1326, 2 c.

Melling, M. : Voyage Pittoresque de Constantinople, Paris, 1819

Memduh Turgud : İznik ve Bursa Târihi, Bursa, 1935

Meriç, Rıfkı Melûl : Türk San'at Târihi Araştırmaları ve İncelemeleri, 1. c. İst., 1963

Mevlânâ Neşrî : Kitâb-ı Cihannümâ, Fâik Reşid-Mehmed Köymen Neşri, 2 cild.

— : Kitâb-ı Cihannümâ, Menzel-Taeschner Neşri, Leipzig 1951

Millingen : Byzantine Churches, 1912

Minetti, H. : Osmanische Provinziale Baukunst Auf dem Balkan, Hannover 1923

Mujezinovic, Mehmed : Jahja Paşine (Curcia) Dzamije, Prilozi za Orientalnu Filologiju, 1934

— : Musafirhâne İ Tekija İsa Bega İshakovica U Sarajevo,, Godişnjak Zemalskog Zavoda Zaştitu Spomenika Kulture I Prirodnik Rijetkosti, N.R. Bosne i Hercegovine, SV. III., 1956 den ayrı baskı

— : Nekoliko Nevjerodostojnin Turskih Natpisa u Sarajevo, Godişnjak Zemalgskog za Zaştitu Spomenika Kulture, I. Pridonih Rejkosti N.R. Bosne i Hercegovine 1954 den ayrı baskı

Mubârek, Gaalib : Ankara, II. Kısım, Kitâbeler, İst., 1928

Müneccimbaşı Dervîş Ahmed Efendi : Müneccimbaşı Târîhi, Sehâif'ül-Ahbâr (Nedim tercemesi), İst., Matbaa-i Âmire 1285, 3 c.

Nirven, Sâdî Nâzım : Fâtih Sultan Mehmed Devri Türk Su Medeniyeti, İst., 1953

— : İstanbul Suları İst., 1946

Oberhummer : Konstantinopel Unter Sultan Soliman der Grosse, München 1902

Ongun, Zarîf : Çinili Köşk, Arkitekt, M., 1941-42 ,11.-12. sayı

Öney, Gönül : Ankara'da Türk Devri Yapıları, Ankara, 1969

Örfî-i Edirnevî : Edirne Târîhi, yazma (Müellifin Kütübhânesinde)

Öz, Tahsin : İstanbul Câmi'leri, Ankara, 1962, 2 c.

— : Topkapı Sarayı'nda Fâtih Sultan Mehmed'e 'Âid Eserler, Ankara, 1953

— : Topkapı Sarayı Onarımları, Güzel San'atlar Mec., 6. sayı

— : Zwei Stiftungsurkunden des Sultan Mehmed II. Fâtih, İst., 1935

Özergin, Kemâl - Kalaşi, Hasan - Eren, İsmâil : Prizren Kitâbeleri, VII. Vakıflar Dergisi

Öztuna, Yılmaz : Türkiye Târîhi, İst., 1964, 12., c.

Nûrüddin Rüştü : Eski Eserler Ansiklopedisi, İst., 1939

Pakalın, Zeki : Târih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, 3 c.

Paspatis, A. : Bizans Tetkikleri, İst., 1877

Peçevî İbrâhim Efendi : Târîh, İst., 1283, 2 c.

Pelletier, Rene : Sarajevo et Sa Région, Paris, 1934

Peremeci, Osman Nûri : Edirne Târîhi, İst., 1940

— : Tuna Boyu Târîhi, İst., 1942

Pope, Arthur Upham : (Editör) A Survey of Persian Art, 6 c.

Rıdvan, Nâfiz - İsmâil Hakkı : Sivas Şehri İst., 1928

Riefestahl, R. : Cenûb-i Garbi Anadolu'da Türk Mi'mârisi, İst., 1941

Rif'at Osman : Edirne Rehnûmâsı, Edirne, 1336

— : Edirne Sarayı, Hazırlayan Süheyl Ünver, Ankara, 1957

Rudloff - Hille : Filibe Şehri ve Âbideleri, Bulletin de l'İnstitut Archeologique Bulgar. VIII. c., 1934

Sâ'î Çelebi : Neşreden: Ahmed Refik, Tezkiret'ül-Ebniye, 1931, İst.

Sayger, C. - Desarnod, A. : Album d'un Voyage en Turquie, Fait par L'ordre de La Majeste Nicolas 1., en 1829 et 1830

Schneider - Nomidis : Galata, 1944, İst.

Sidney, Toy : The Castles of the Bosporus, Archeologia, Oxford, 1930

Sayman, Fâik - Tongur ,İsmâil : Konya Eski Eserler Kılavuzu, Konya, 1944

Simsar. Mehmed Ahmed : The Wakfiyah of Ahmed Paşa, Oxford University Press, 1940

Semsüddîn Sâmî : Kaamûsü'l-'Âlâm, 6 c.

Taeschner, Franz : Beitrage Zur Frühosmanieschen Epigrophik und Archeologie, Der İslâm, Mec. 1932 'kö6

Teachner, Fr. - Wittek, P. : Die Vezir Familie, Der İslâm, 18. c.

Tal'at Mümtaz : Kastamoni Târihi, İst., 1935

Tamer, Vehbi : Fâtih Devri Ricâlinden İshak Paşa'nın Vakfiyeleri ve Vakıfları IV. Vakıflar dergisi, Ankara, 1958

Taşköprülü - zâde : Şekaayık-ı Nu'maniye, Mecdî Efendi Tercemesi, 1. c., İst., 1269

— : Zeyl-i Şekaayık-ı Nu'mâniye, Mecdî Efendi Tercemesi İst., 1268

Topaç, Ali Kaya : Hamza Bey Târihi, Bursa, 1949

Tourneforut, P. de : Relation d'un Voyage du Levent, Amsterdam, 1718. 1., c.

Uluçay, M. Çağatay : İstanbul Sarachânesi ve Saraclara Dâir Bir Araştırma, Edebiyât Fakültesi Târih Dergisi, 1953, III c., 5-6 sayı.

Utkular, İsmâil Y. Müh. Mim. : Çanakkale Boğazında Fâtih Kal'eleri, İst., 1953

Uzunçarşılı, İsmâil Hakkı : Kitâbeler (Tokad, Amasya ve civârı), İst., 1927

— : Kitâbeler, İst., 1929

— : Kütahya Şehri, İst., 1932

— : Osmanlı Târihi, 5 c. Ankara 1947

Ülgen, Ali Sâim : Ankara'da Mahmud Paşa Bedestanı, Bitişiğindeki Han, Fâtih ve İstanbul Mec., İstanbul Fetih Cem'iyeti neş., İst., 1953

— : Ekrem Hakkı Ayverdi, Fâtih Devri Mi'mârisi, Fâtih ve İstanbul. Mec. İst., Fetih Cem. Neş., II. c., 7-12. s.

— : İznik'de Türk Eserleri, I. Vakıflar Dergisi, Ankara, 1938

— : İnegöl'de İshak Paşa Mi'mâri Manzûmesi, IV. Vakıflar Dergisi Ankara, 1958

— : İnegöl'ün Kurşunlu 'Âbidesi, Türk San'at Târihi Araştırma ve İncelemeleri, İst., 1963

Ünver, Süheyl : 'Ali Kuşcu Hayâtı ve Eserleri, İst. 1948

— : Baba Nakkaş, Fâtih ve İstanbul Mec., 7-12, sayı Mayıs 1954

— : Cihannümâ Kasrı, İstanbul Fetih Cem'iyeti Neşriyâtı, İst. 1953

— : Edirne Sarayı, Yeni Mecmûa 86., sayı 1923

— : Edirne Sarayı'nda Kum Kasrı, Arkitekt Mec., 11-12., 1930

— : Fâtih Külliyesi ve Zamânı 'İlim Hayâtı, İst. 1946

— : Fâtih Külliyesi'ne 'âid Diğer Mühim Bir Vesîka, I. Vakıflar Dergisi, Ankara 1938

— : Fâtih Sultan Mehmed Zamânındaki Tedrîs Beratları Vesîlesiyle Ali Kuşcu ve Efdâl-zâde, Fâtih ve İstanbul Mec., 2

— : İstanbul'un 500. Yılında Çinili Köşk Tavan Göbeği, 50 San'at Severler Serisi, İst. 1953
— Hızır Bey Çelebi, Hayâtı ve Eserleri, İst. 1944
— : İlim ve Sanat Bakımından Fâtih Devri Notları, İst. 1948
— : İstanbul'da Sahâbe Kabirleri, İstanbul Fetih Cem'iyeti Neşriyâtı, İst. 1953
— : Mahmud Paşa Vakıfları ve Ekleri, IV. Vakıflar Dergisi
— : Fâtih Aşhânesi .Tevzi'nâmesi, İst. 1953
— : Yedinci Tepe Hamamları, II. Vakıflar Dergisi, Ankara 1942
Ünver, Süheyl - Pakalın, Mehmed Zeki : Fâtih'in Oğulları Mustafa ve Cem Sultan Türbeleri, Bursa 1946
Ünver, Süheyl - Süzer, Mihriban : Çinili Köşk'ün Altın Nakışlı Çinileri, Arkitekt M. 1943, Sayı: 3-4
Ürkmez, Midhat : Eyüb Sultan Türbe ve Câmi'i
Vulzinger, K. : Die Apostolkirche Und Mehmediye, Byzantion Mec. Paris 1932 VII. C
Zdravkoviç, İvan : Restauracja İ Adaptacija Daut Paşinog Amam u Skoplju, Zbornik Zaştitu Spomenika Kulture, Knj I. Sv., Beograd 1950 (Üsküb'de Dâvûd Paşa Hamamı restorasyonu ve ta'dîli)

— MÜELLİFİ İŞÂRET EDİLMEMİŞ OLANLAR —

Edirne Armağanı Kitabı, Ankara 1965
Fâtih Mehmed II. Vakfiyeleri, (Türkçe Vakfiye), Vakıflar U.M. Neşriyâtı, Ankara 1938
İlmiye Salnâmesi, İst. 1334.
İstanbul Âbideleri, Yedigün Neşriyâtı
İznik, İst. 1943, Bursa Halkevi Neşriyâtı
Ogüst Mâbedi Hacı Bayram Câmi'i ve Türbesi Kılavuzu, Ma'ârif Vekâleti Neşriyâtı
Rumeli Hisârı, İst. 1957, Top Kapı Sarayı Müzesi Müdîrliği
Servet-i Fünûn Mec. 11 Temmuz 1312 (24 Temmuz 1896) Nüshası
Türkiye Meskûn Yerler Kılavuzu, Ankara, 1946, Dâhiliye Vekâleti Neşriyâtı

ARŞİV VESİKALARI, KADI SİCİLLERİ, VAKIF KAYIDLARI, MECMÛ'ALAR ve SALNÂMELER

Âsâr-ı 'Atîka Müzeleri Resimli Rehber, İst. Devlet Matba'ası, 1934
Balıkesir Evkaf Müdîrliği Vakfiye Kayıd Defteri
1127. No. lu Harîta, Köprülü Kütübhânesi
Bursa Kadı Sicilleri ve Vakfiye Kayıd Defteri
Bursa Salnâmeleri
Evkaf 'Umum Müdîrliği Kuyûd-ı Kadimesi
Fermanlar, Beratlar Dosyası, Bâyezıd Belediye Kütübhânesi
İktisad Fak. İstatistik Enstitüsü 1564 No. lu Dosya
İslâm Ansiklopedisi
İstanbul ve Bilâd-ı Selâsede Mahallât ve Mensûb Oldukları Mâliye Şu'beleri, Mâliye Nezârati Neşriyâtı İst. 1338
İstanbul Kütübhâneleri Târîh - Coğrafya Yayınları Kataloğu II. cüz, İst. 1943 ve 1962
İstanbul Şehri Rehberi, İst. 1934
Mi'marlar Odası Mecmû'ası
Müze-i Hümâyûn Rehnümâsı, İst. 1319
Sultan 'Abdülhamîd Albümleri, İst. Üniversite Kütübhânesi
Tapu Kadastro 'Umum Müdîrliği Kütüğü
Top Kapı Sarayı Müzesi Arşivi
Vakfiye Kayıd Defteri, Bursa Vakıflar Müdîrliği
Vakfiyeler, Vesîkalar, Baş Vekâlet Arşivi
27 Muharrem 1254 (21 Nisan 1838) Târihli Câmi'ler Harîtası

ENDEKS

— A —

Abacılar Başı (Edirne): 207
'Abbas Ağa (Kızlar Ağası): 497
'Abbas Ağa Câmi'i (Beşiktaş): 217
'Abbas Ağa Mescidi, Bk: Selçuk Sultan Mescidi
Abdal Mehmed Mescidi: 77
Abdest Odası (Edirne Sarayı): 241
'Abdullah (bin 'Ali bin Müeyyed): 868
'Abdullah (bin Bâyezıd, Sultan): 162
'Abdulah (Sinan Bey oğlu): 291
'Abdullah bin Hacı Ya'kub Kabri: 193
'Abdullah Çelebi: 66
'Abdullah Çelebi (Ya'kub Bey oğlu): 193
'Abdullah Paşa: 864
'Abdullâtîf Kutsi Efendi: 501
'Abdurrahman: 35
'Abdurrahman (bin Ali bin Müeyyed), Bk: Müeyyed-zâde 'Abdurrahman
'Abdurrahman (bin Mehmed'ül-Halebi, Mevlevî): 804
'Abdurrahman Ağa Kabri: 757
'Abdurrahman Bey (Rüstem Paşa'nın babası): 272
'Abdurrahman Çelebi: 66
'Abdurrahman Çelebi: 362
'Abdurrahman Çelebi (bin Kadızâde): 362
'Abdurrahman Hıbrî Efendi: 214, 217, 222, 224, 231, 233, 234, 235, 282
'Abdurrahman Şâmî Türbesi: 756
'Abdurrahman Şeref Bey: 686, 690, 714
'Abdurrahman Şeref Caddesi (İst.): 758
'Abdurraûf (bin Mehmed'ül-Garbî): 867
'Abdül'aziz (Sultan): 169, 173, 174, 181, 322, 405, 442, 500, 534, 694, 696, 698, 701
'Abdül'aziz (bin Maksûd): 67
'Abdül'azîz Bey (Mütevelli): 91
'Abdül'azîz Efendi, Bk: Kara Çelebizâde 'Abdül'azîz Efendi
'Abdülbâkıy (bin Aliyy'ül-Garbî): 867
'Abdülbâkıy Çelebi: 757
'Abdülfettah Efendi (Hattat): 405, 700
'Abdülganî 'Acem: 362
'Abdülhak Molla: 727
'Abdülmecid (Sultan): 501, 547, 682, 805, 839
'Abdülvedûd Efendi: 31
'Abdülvedûd Mahallesi (İst.): 453
'Abdürrezzak: 98
'Abdüsselâm Bey: 443
'Abdüsselâm Bey Vakfı: 557, 571, 573
'Abid Çelebi: 497
Abolyond Gölü: 866
'Abrahum Veled-i İshak: 126
'Abud Efendi Hanı: 602
'Acem: 684, 685
'Acem Hanı (Geyve): 275, 278
'Acem Ağa Mescidi: 309, 443
'Acem Reîs: 121
'Acem Reîs Mescidi: 61, 62, 63, 65
'Acemî Nefer Sokağı (İst.): 323
'Acemî Oğlanlar Çarşısı: 549, 550, 558, 617, 680
'Acemî Oğlanlar Hamamı: 309, 323, 590, 591, 617
'Acemi Oğlanlar Kışlası: 549, 550, 617
'Acemî Oğlanlar Mescidi: 309, 408, 538
'Acemoğlu: 310
'Acemoğlu Hamamı, Bk: 'Acemî Oğlanlar Hamamı
'Acemoğlu Mescidi: 309, 538
'Acemoğlu Mescidi Mahallesi (İst.): 309, 517
Acıca: 348, 350
Ada Bey Kariyesi, Bk: Adabini
Adabini (İnegöl): 91
Adalar: 410, 716, 717
Adalar Denizi, Bk: Ege Denizi
Adâlet Kasrı (Edirne Sarayı): 235, 236, 237, 238, 239, 266
Adâlet Köşkü (Top Kapı Sarayı): 686
Adâlet Sarayı: 508, 510
Adalı Halil: 210, 268
Âdem Efendi (Bulgaristan Büyük Müftisi): 816
Âdillû Kariyesi: 327
Adriyatik: 61, 274, 823, 830, 867, 883
Adliye Nezareti: 561
Afyon Karahisar: 14, 329, 336, 599, 858
Afyon Talebe Yurdu (İst.): 418
Agabi Mahallesi (Galata): 556
Agrif El-Efrenc Mahallesi: 556
Ağa Cami'i (Beyoğlu): 476
Ağa Çayırı, Bk: Kum Meydanı (Top Kapı Sarayı)
Ağa Kapısı: 679, 681
Ağa Vekili Bağçesi (Top Kapı Sarayı): 682
Ağa Yeri, Bk: Kum Meydanı (Top Kapı Sarayı)
Ağa Yokuşu (İst.): 434, 464
Ağalar Cami'i (Top Kapı Sarayı): 310, 311, 312, 538, 733
Ağalar Mescidi: 443
Ağaoğlu Mehmed Bey: 356, 367, 368, 373
Ahır Kapı: 313, 325, 425, 601, 614, 624
Ahî: 362, 898
Ahî Köyü, Bk: Yenice (İnegöl)
Ahî Merâsimi: 898
Ahî Çelebi: 362
Ahî Dobrıca: 350
Ahî Elvan Çelebi: 895
Ahi Şerefüddîn Cami'i (Ankara): 717
Ahî Tuzcu: 348, 350
Ahî Sinan Çelebi bin Ahî Cüneyd-i Tokaadî Mescidi, Bk: Sinan Çelebi Mescidi
Ahî Sinan Çelebi Mescidi, Bk: Sinan Çelebi Mescidi
Ahmed (I. Sultan): 235, 351, 353, 355, 613, 693
Ahmed (I. Sultan) Devri: 693
Ahmed (II. Sultan): 236
Ahmed (III. Sultan): 236, 309, 314, 480, 497, 537, 548, 613, 614, 617, 662, 664, 665, 701
Ahmed (III. Sultan) Devri: 727
Ahmed (Mi'mar): 127
Ahmed: 60
Ahmed (Turhan Bey Oğlu): 787
Ahmed (bin Mustafa): 293
Ahmed (bin Yusuf Fenârî), Bk: Fenârî Ahmed Paşa
Ahmed Ağa (Kâtib-zâde): 236
Ahmed Bey: 205
Ahmed Bey: 887
Ahmed Bey (Bülbül Hâtun Kardeşi): 777, 778
Ahmed Bey (Evranosoğlu) 886
Ahmed Bey (Kemal Paşa Azadlısı): 435
Ahmed Bey (bin Abdullah), Bk: Has Ahmed Bey
Ahmed Bey, Bk: Istımatoğlu Ahmed Bey
Ahmed Bey (Sultan Mustafa Lalası): 161
Ahmed Bey: 49
Ahmed Bey (bin Mustafa): 67
Ahmed Bey Kariyesi (Vize): 208, 510
Ahmed Bey Mescidi (Bursa): 63
Ahmed Çelebi (Koçi Beyoğlu): 112
Ahmed Efendi (Şam Kadısı): 512
Ahmed Dâ'i Câmi'i (Bursa): 64, 65, 107, 460
Ahmed Efendi (Binâ Emini): 355
Ahmed Efendi (Kâtib): 371
Ahmed Efendi: 15
Ahmed Efendi, Bk: Mu'allim-zâde Ahmed Efendi
Ahmed Efendi Kabri: 436, 756
Ahmed Ensârî: 756, 757
Ahmed Eyüb Paşa (Kosova Valisi): 237, 885
Ahmed Gönânî Kabri: 757
Ahmed Kethüdâ: 312
Ahmed Kethüdâ Kabri: 312, 755
Ahmed Kethüdâ Kabri: 312, 313, 500, 538
Ahmed Refik: 222
Ahmed Paşa (Defterdar, Ekmekcibaşı): 200, 350, 352

Ahmed Paşa (Es-Seyyid Molla Fenârî Evlâdı): 122, 459
Ahmed Paşa, Bk: Gedik Ahmed Paşa
Ahmed Paşa (Müftî, Hızır Bey Çelebi Oğlu): 119, 866
Ahmed Paşa (Şa'ir, Veliyüddin Oğlu): 117, 118, 152, 223, 686
Ahmed Paşa (I. Sultan Mahmud'un Veziri): 385
Ahmed Paşa (Ekmekci-zâde): 233
Ahmed Paşa Çeşmeleri: 364
Ahmed Paşa Hamamı (İst.): 341
Ahmed Paşa Medresesi (Bursa): 116, 117, 118, 152
Ahmed Paşa Sarayı (İst.): 348
Ahmed Paşa Türbesi (Bursa): 117, 118, 152
Ahmed Selâhaddin Sokağı (İst.): 423
Ahmed Sokağı (Bursa): 79
Ahmed Tevhid: 151
Ahmed-i Sadr-i Resûl, Bk: Muhammed Hz.
Ahter-i Kebir: 661
Ak (Bey Pazarı): 328
Ak Ağalar Dâiresi (Edirne Sarayı): 236, 237, 267
Ak Ağalar Koğuşu, Bk: Bâb'üs-Sa'âde
Ak Ağalar Kapısı (Top Kapı Sarayı), bk: Bâb'üs-Sa'ade
Ak Ağalar Koğuşu (Top Kapı Sarayı): 727
Ak Baba Kasrı (Beykoz): 240
Ak Baba Köyü: 681
Ak Baba Mehmed Efendi: 408, 409
Ak Bıyık (Bursa): 123
Ak Bıyık Ahmed Şemsüddin (bin Hacı): 124, 152
Ak Bıyık Kabri (Ahır Kapı): 313
Ak Bıyık 'İmâreti: 124
Ak Bıyık Mahallesi (İst.): 313
Ak Bıyık Mehmed Efendi: 313
Ak Bıyık Mescidi (Ahır Kapı): 313 538, 614
Ak Bıyık Mescidi, bk: Veled-i Harir Mescidi
Ak Bıyık Muhyiddin Efendi: 124, 152, 313, 314
Ak Bıyık Şemsüddin Ahmed Efendi Türbesi: 152, 153
Ak Bıyık Türbesi: 112, 755
Ak Deniz Med. (İst.): 363, 388, 552
Akdeniz: 52, 152, 625, 701
Ak Deniz Boğazı Kal'eleri, bk: Çanak Kal'e
Akdeniz Caddesi (İst.): 493
Ak Koyunlu: 804
Akok, Mahmud: 814, 897
Ak Pınar Mezra'ası: 782
Ak Pınar (Çardak): 187
Ak Şemsüddin Efendi: 279, 280, 314, 320, 475, 480, 537, 758, 765, 893, 894
Ak Şemsüddin Makaamı: 822
Ak Şemsüddin Mescidi: 314, 538
Ak Şemsüddin Türbesi: 279, 894
Ak Timur Hisarı (Bursa): 626
Akaaretler: 345
Akçay, İlhan: 858
Akçay, İshak: 273, 274
Akçe Hisar, Bk: Anadolu Hisarı
Akçe Hamam: 144
Akçe Kızanlık: 444
Aksaray: 312, 326, 410, 418, 434, 436, 455, 466, 480, 481, 495, 496, 614, 900,
Aksaray Çukur Bostanı: 425
Aksaray Karakolu (İst.): 547
Aksaray Pazarı: 323
Akseki Kemalüddin Efendi: 314
Akseki Kemalüddin Efendi Kabri: 314, 755
Aksu: 22
Akşehir: 22
Akyurd, Yûsuf: 892
Al Boyacılar Hamamı: 132, 145, 150
Al Boyacılar Medresesi, Bk: Çentik Medresesi
Al Yanak Mescidi, Bk: Uzun Yusuf Mescidi
Al Yanak Rifa'i Dergâhı: 510
Alaca Hamam: 326, 361, 591, 592
Alaca Hırka Hamamı, Bk: Pınar Başı Hamamı
Alaca Hırkalu Mahallesi, Bk: Alaca Mahallesi (Bursa)
Alaca Mahallesi (Bursa): 150
Alaca Mescid (Balıkesir): 56
Alaca Mescid, Bk: Çelebi Oğlu Mescidi
Alaca Yahyâ Bey (II. Sultan Bâyezıd'ın Lalası): 30
Alaca Yahyâ Medresesi: 30
'Alâmüddin Kariyesi (İnegöl): 91, 888
Alaşehir: 22
'Alâüddin (Şeyh): 75
'Alâüddin Bey Türbesi: 161
'Alâüddin Keykubat: 779
'Alâüddin (bin Yegân): 362
Alay Köşkü (Top Kapı Sarayı): 688, 693
Alay Meydanı (Edirne Sarayı): 237, 240
Alay Meydanı (Top Kapı Sarayı): 682, 687, 701
Aleksandar Deroko: 280
'Alem Bey Kabri: 314, 755
'Alem Bey Mescidi: 314, 425, 614
'Alem Sultan (Çardak): 186
'Alem Şah (bin Bâyezıd): 162
'Alemdâr, Bk: Baba Hasan 'Alemî
'Alemdâr Câmi'i: 199
'Alemdâr Hasan Baba: 199
'Alemdâr Mahallesi (İst.): 420, 459, 514
'Alemî Baba, Bk: Baba Hasan 'Alemî
'Alemî Bey Mescidi, Bk: 'Alem Bey Mescidi
Alıcı: 361
'Ali (Hz.): 192, 739
'Ali: 887
'Ali: 852
'Âli: 629, 686, 687, 732
'Ali: 99
'Ali (İkinci Sultan Bâyezıd Şehzâdesi): 154
'Ali (Bekir Bey Oğlu): 887
'Ali bin Hacı Timurhan Mescidi Mahallesi, Bk: Kasab Demirhan Mahallesi
'Ali (bin Hüsâmüddin Samsûnî): 318
'Ali (bin Mürîd-i Sûfî): 757
'Ali (bin Mürîd-i Sûfî) Kabri: 757
'Ali (bin Sûfi): 387
'Ali (bin Yûsuf Fenârî): 69, 138, 222, 309, 317, 361, 443, 459, 492, 825
'Ali Ağa (Ekmekci Köylü): 225
'Ali Ağa Kabri: 341, 755
'Ali Baba: 757
'Ali Baba Kabri: 757
'Ali Baba Türbesi Sokağı (İst.): 757
'Ali Bâli Ağa: 341
'Ali Bejtic: 846, 848
Ali Bey (Binâ Emîni): 364
'Ali Bey (Mehmed Paşa Oğlu): 222, 231
'Ali Bey (Timurtaş Paşa Torunu): 161
'Ali Bey Kariyesi: 348
'Ali Bey Köyü: 613
'Ali Bey Mahallesi (Üsküb): 875
'Ali Bey Medresesi (Edirne), Bk: Taşlık Medresesi
'Ali Cemâlî Efendi (Şeyhülislâm): 387
'Ali Çavuş (Kaasım Çavuş Biraderi): 432, 498, 499
'Ali Çavuş Kabri: 498, 756
'Ali Çavuş Mescidi, Bk: Sofular Mescidi (Eyüb)
'Ali Çelebi: 82
'Ali Çelebi (Molla Yegan Oğlu): 362
'Ali Çelebi (Nişancı Mehmed Paşa Oğlu): 476
'Ali Çelebi (Zağnos Paşa Oğlu): 56, 60, 104
'Ali Çelebi Dâr'ül-Kurrası: 31
'Ali Çelebi Fenârî Hamamı (Eski Kadı'asker): 361
'Ali Efendi (Cerrahbaşı): 339
'Ali Efendi (Yağlıkçı, Hacı): 457
'Ali Fakıyh: 315, 507
'Ali Fakıyh Kabri: 315, 755
'Ali Fakıyh Mescidi: 315, 316, 538
'Ali Geylânî Efendi: 501
'Ali Kuşcu: 224, 320, 321, 363, 391, 403, 458, 757
'Ali Kuşcu Câmi'i: 200
'Ali Kuşcu Kabri: 757
'Ali Kuşcu Medresesi: 224
'Ali Paşa: 841
'Ali Paşa (Bezzâz-ı Cedîd): 325
'Ali Paşa, Bk: Semiz Ali Paşa
'Ali Paşa Câmi'i (Bursa): 4
'Ali Paşa Câmi'i: 561
'Ali Paşa Câmi'i Nahiyesi (İstanbul, Hırka-i Şerif): 314, 465
'Ali Paşa Çarşısı (Edirne): 33, 232
'Ali Paşa Çeşmesi (İst.): 348
'Ali Paşa Hamamı (Hırka-i Şerîf): 314, 422
'Ali Paşa Hanı: 575
'Ali Paşa Kemeri: 616
'Ali Seydi Köyü, Bk: Seyyidî Köyü
'Ali Yar Bey (Ayazmend Beyî): 757
'Ali Yar Bey Kabri: 757
'Aliyy-i Murtaza, Bk: Ali (Hz.)
'Aliyyü'l-Fenârî, Bk: Ali (bin Yusuf Fenârî)
Allom, Th.: 624, 696, 699
Alman: 632, 633, 635, 839
Alp Aslan: 820
Alpagut, Haydar: 188
Altı Mermer: 601
Altı Parmak (Bursa): 134
Altı Parmak Caddesi (Bursa): 66
Altı Parmak Mescidi (Bursa): 66
Altı Poğaça Mescidi: 315, 538
Altı Poğaça Sokağı (Fatih): 315
Altı Poğaça Mescidi Mahallesi (Fatih): 315
Altı Boğaca-zâde Ahmed Paşa: 315
Altın Kapı: 662, 663, 666
Altın Yol (Top Kapı Sarayı): 734
Altıncı-zâde Hâfız Mehmed Efendi: 453
Altun Hâtun (binti İdris): 492

Amasra: 27, 188
Amasra Kal'esi: 27
Amasya: 27, 33, 89, 122, 281, 424, 434, 481, 708, 767, 822, 852, 871
Amasya Meydanı Mahallesi: 28
Amasya Simresi Nâhiyesi: 28
Amca Hüseyin Paşa: 461
Amca Hüseyin Paşa Medresesi: 552
Amerika Oteli (Edirne): 232
Amirutzes: 678, 679
Anabolu: 184
Anadolu: 172, 186, 280, 284, 327, 328, 350, 443, 617, 626, 627, 629, 663, 767, 825, 853, 861
Anadolu Hisarı: 541, 617, 619, 620, 621, 622, 623, 626, 627, 629, 630, 632
Anadolu Hisarı Câmi'i: 316, 357, 538
Anadolu Kal'esi, Bk: Anadolu Hisarı
Andreyaş: 869
Anhegger, R.: 371, 373, 808, 810
Ankara: 33, 35, 38, 48, 49, 184, 235, 292 293, 328, 329, 444, 567, 576, 717, 825, 848, 892, 894, 895, 897
Ankara Taşı: 40
Ankara Çarşı - Bedestanı, Bk: Mahmud Paşa Çarşı - Bedestanı
Ankara Evkaf Müdirliği: 59
Anton Mansur Mahallesi: 556
Aper, Ziya: 184
'Arab: 684, 685, 727
'Arab Câmi'i (Galata): 461
'Arab Câmi'i, Bk: 'Acem Reîs Câmi'i
Araba Kapısı (Top Kapı Sarayı): 711, 734, 736
'Arab Hacı: 61
Araba Yatağı Caddesi (Bursa): 82
Arabacılar (Unkapanı): 412
Arahto: 829
Arakıyeciler Çarşısı (Filibe): 272
Arasıtı (Mihalıç): 350
Arasta Çarşısı (Edirne): 33
Arasta Dükkânları, Bk: Gedik Ahmed Paşa Bedestanı
Arasta Hamamı: 428
Ardistan Mescidi - Câmi'i: 736
Arestı, Bk: Arasıtı
Argus: 184
Arıkus: 272
'Arif Ağa Mescidi Mahallesi (Edirne): 231
'Arif Bey: 200
'Arif Çelebi: 480
'Arif Çelebioğlu Nişancı Mehmed Paşa, Bk: Nişancı Mehmed Paşa
'Arif Müfid, Dr.: 323
Aristo Hastahânesi (İst.): 546, 560
Arkeoloji Müzesi (İst.): 321, 431, 687, 688, 701, 739
Armudlu: 422
Arnavud: 786
Arnavudluk: 288, 289, 306, 824, 887
Arpa Emini Köprüsü Sokağı: 412
Arpacan: 361
Arpacılar Mescidi, Bk: Şeyh Mehmed Geylânî Mescidi
Arseven, Celâl Esad: 560
Arslanhâne (Top Kapı Sarayı): 682
Arslanhâne Sokağı (İst.): 403
Arslanlu Mahallesi (Uzun Çarşı): 556, 557
Arsun, Ömer: 49
Arta, Bk: Narda
Arz Odası (Edirne Sarayı): 235, 236, 237, 238, 241, 242, 243, 250, 256, 262, 682
Arz Odası (Top Kapı Sarayı): 715
'Askeri Müze: 701
Askos: 361
Asma Bağçe (Top Kapı Sarayı): 688
Asma Taşlık, Bk: Havuzlu Bahçe
Asmalı Mescid: 316, 418, 538, 755
Astarcı Hanı: 561, 575, 576
Astragan, Bk: Ejderhan
Asya: 172, 627
Aşağı Çeltikçi: 357, 361
Aşağı Eyne Bey Medresesi: 119
Aşağı Kal'e (İzvornik): 769
Aşağı Pirler (Amasya): 31
Aşcılar Dâiresi (Edirne Sarayı): 267
Aşcılar Dâiresi (Top Kapı Sarayı): 682
'Aşık 'Ali Ağa: 235, 244
'Aşık Paşa (İst.): 439, 466
'Aşık Paşa: 172
'Aşık Paşa Zâviyesi, Bk: Baba Saltuk Zâviyesi
'Aşık Paşa-zâde: 275, 451, 484, 629, 834, 848
'Aşık Paşa-zâde Derviş Mehmed Efendi (Müverrih): 547, 612
'Aşık Yûnus: 98
'Aşir Efendi (Şeyhülislâm): 612
'Aşir Efendi Caddesi (İst.): 423
'Aşkıy Mehmed Efendi, Bk: Molla 'Aşkıy
'Aşkıy (Şâ'ir): 458
At Kariyesi: 59
At Meydanı (İst.): 410
At Pazarı (Bursa): 89, 104, 428
At Pazarı (İst.): 452, 613
'Atâ Bey: 235, 685
'Atâ Bey-zâde 'Abdullah Bey: 27
'Atâ Târihi: 700
'Atâi Kariyesi, Bk: Nakkaş
'Atâullah Efendi: 825
'Atâullah Efendi: 506
'Atâullah: 762
'Atâullah Kabri: 761
'Atik 'Ali Câmi'i (Zincirlikuyu, İst.): 100, 206, 214, 310, 553, 561, 579, 716, 818
'Atik 'Ali Paşa (İst.): 613
'Atik 'Ali Paşa: 214
'Atik Vâlide Suyu: 616
Atina: 49, 272, 281, 816, 822
Atlama Taşı (İst.): 515
Atlar Çeşmesi (Edirne): 223
Atlı, Necâti: 315
Atlû Köyü (Edirne): 875
Attar Hacı Halil Mescidi (Tahta Kal'e, İst.): 507
Attar Hacı Halil Mescidi (Edirne): 200
Augusteon: 560
Av Köşkü (Edirne Sarayı): 235
Avcı Başı Mehmed Bey: 316
Avcı Başı Mehmed Bey Kabri: 316, 755
Avcı Bey (Mehmed) Mescidi: 316, 345, 538, 755, 764
Avcı Başı Mescidi Mahallesi (İst.): 316
Avcı Sultan Mehmed, Bk: Mehmed (IV. Sultan)
Avlonya Sancağı Tapu Defteri: 290
Avlanlû: 361
Avret Pazarı (İst.): 327
Avrupa: 162, 355, 561, 645, 664, 678, 683, 739
Avrupa Oteli (Saray Bosna): 847
Avusturya: 846, 847, 868, 883
Avusturya Konsolosluğu: 847
Aya Kapısı: 556, 624, 757
Aya Kilisesi Mahallesi: 556
Aya Manastırı: 556
Aya Tekla Manastırı (İst.): 508
Ayağı Bükü (Bey Pazarı): 328, 329
Ayak Çift Medrese (Fatih): 390
Ayak Kurşunlu Medrese (Fatih): 390, 517
Ayanoğlu, F. İsmail: 269, 425, 479, 493, 759
Ayas Ağa Kariyesi: 761, 810
Ayasofya (İst.): 425, 497, 510, 513, 514, 532, 561, 574, 601, 663
Ayasofya Câmi'i: 102, 150, 316, 317, 318, 321, 323, 347, 357, 358, 359, 360, 371, 460, 509, 511, 538, 548, 553, 559, 560, 661, 662, 682, 694, 708
Ayasofya Çarşısı: 549
Ayasofya Hamamı: 682 756
Ayasofya Mahallesi (İst.): 318
Ayasofya Medresesi: 316, 319, 320, 348, 360, 361, 545
Ayasofya Meydanı: 616, 617
Ayasofya Vakıfları: 361, 362, 410, 443, 497, 579, 580, 584
Ayasofya Vakıf Defteri: 341, 360, 410, 443, 507, 536, 537, 551, 557, 559, 560, 569, 571, 573, 576, 579, 590, 601
Ayaşlı, Münevver: 896
Ayaşlı, Mustafa (Mi'mar): 451
Ayaşlı Mustafa Paşa: 291
Ayazma Câmi'i: 365, 366, 367, 483
Ayazma Kapısı: 757
Aydın (Foto): 587
Aydın: 349, 350, 421, 483
Aydos: 327
Âyet'el-Kürsî: 168, 379, 422, 865, 900
Aynalı Câmi': 816
Aynalı Çeşme (İst.): 494
Ayn-ı Şem'ûn: 678
'Ayşe Hâtûn: 99
'Ayşe Hâtûn (Çelebi Sultan Mehmed Kızı): 200, 283, 868
'Ayşe Hâtûn (İlyas Bey Zevcesi): 291
'Ayşe Hâtûn (Voynuk Şüca' Kızı): 516
'Ayşe Hâtûn Hamamı (Hayrebolu): 283
'Ayşe Hâtûn Kabri (Süleyman Çelebi Kızı): 196, 876
'Ayşe Hâtûn Mahallesi (Edirne): 205, 338
'Ayşe Hâtûn Mescidi (Üsküb): 868
'Ayşe Kadın: 87
'Ayşe Kadın Câmi'i (Edirne): 200, 201, 202, 203, 204, 210, 716, 787
'Ayşe Kadın Hamamı (Üsküb): 876
'Ayşe Kadın Kervansarayı (Edirne): 200
Ayvalı Dere: 616
Ayvansaray: 508, 533, 614, 756, 760
Ayvansaray Kapısı: 532
Ayvansarâyi, Hüseyin Efendi: 309, 312, 316, 318, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 336, 364, 420, 457, 458
Ayverdi, Ekrem Hakkı: 234, 310, 373, 578
'Azeb Bey Kariyesi (Gürle): 350
'Azeb Bey: 69
'Azeb Bey Mescidi: 66, 67, 68, 152
'Azeb Bey Türbesi: 66, 67, 68, 152
'Azebler (İst.): 614

'Azebler Câmi'i, Bk: Elvan-zâde Câmi'i
'Azebler Hamamı (Unkapanı): 327, 345, 346, 358, 361, 495, 558, 579, 590, 591, 596
'Azebler Hamamı Mahallesi: 556, 591
'Azebler Hamamı Mescidi: 346
'Azebler Namazgâhı (Gelibolu): 274
'Azebler Mahallesi (İst.): 346
Azerbaycan: 736
'Azizlû Köyü, Bk: Yeraklû
Azmi Bey: 184

— B —

Baba Efendi-zâde Hacı Baba Efendi: 99
Baba Hasan 'Alemi: 321
Baba Hasan 'Alemi Kabri: 321, 755
Baba Hasan 'Alemi Mahallesi: (İst.): 437, 457, 480
Baba Hasan 'Alemi Mescidi: 321, 538
Baba Haydar Mahallesi (İst.): 348
Baba Nakkaş, Bk: Nakkaş
Baba Nakkaş Câmi'i: 824, 826, 827, 828, 829
Baba Nakkaş Kabri: 824
Baba Nakkaş Mehmed (bin Şeyh Bâyezid): 824, 825
Baba Pars Zâviyesi (İst.): 402
Baba Saltuk Zâviyesi: 547
Babaeski: 55, 134
Bâb-ı 'Âli: 421, 681
Bâb-ı 'Âli Caddesi: 420
Bâb-ı 'Âli Sadâret Dâiresi: 475
Bâb-ı Hümâyûn (Edirne Sarayı): 236, 237, 240, 267
Bâb-ı Hümâyûn (Top Kapı Sarayı): 237, 317, 320, 357, 360, 426, 682, 687, 688, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 732
Bâb-ı Seraskeri, Bk: Harbiye Nezâreti
Bâb-ı Zindan, Bk: Zindan Kapısı
Babinger, Franz: 288, 289
Bâb'üs-Sa'âde (Edirne Sarayı): 236, 237, 317, 320, 357, 360, 426, 682, 705, 714, 715
Bâb'üs-Selâm (Edirne Sarayı): 237, 682
Bâbü's-Selâm (Top Kapı Sarayı): 237, 683, 687, 701, 702, 703, 704, 705, 714, 727, 739
Bacı Hâtun: 502
Bâdemiye: 56, 483, 819
Bâdi Efendi: 199, 200, 204, 206, 207, 208, 210, 212, 215, 221, 223, 224, 232, 234, 897
Baflı: 785, 786
Bağçekapısı (İst.): 422, 501, 560, 590, 708
Bağdad: 557, 767
Bağdad Köşkü: 688, 727, 730
Bağdadlı Yahyâ Ağa: 426
Bahâdır Ağa Mescidi: 69
Bahâdır Bey Kabri: 153
Bahri Mescidi (Üsküb): 868, 870
Bahriye Nezâreti: 625
Bahşiler: 361
Bakır Küresi, Bk: Küre
Bakırcılar (İst.): 678, 757
Bakırcılar Çarşısı Sûku: 551, 556
Bakırköy: 407
Bâki (Şâir): 309, 356
Bakkal Sinan, Bk: Hacı Sinan (Bakkal)
Bakla Kadı Kariyesi: 348
Baklacı Kemâlüddin, Bk: Baklalı Kemâlüddin
Baklalı Kemâlüddin: 321
Baklalı Kemâlüddin Mescidi: 321, 538
Baklalık (İst.): 321
Bâlâ Mescidi: 322, 538
Bâlâ Sokağı: 322
Bâlâ Süleyman Ağa: 322
Bâlâ Süleyman Ağa Manzûmesi: 322
Bâlâ Süleyman Ağa Türbesi: 322, 755
Balaban: 869
Balaban Ağa: 323
Balaban Ağa Mescidi: 323, 538
Balaban İskelesi (Üsküdar): 554
Balabancık Hisarı (Bursa): 626
Balbalu: 782
Balbanlû, Bk: Balbalu
Bâlâhâne (İst.): 402
Balat: 314, 357, 362, 431, 458, 521, 595, 596, 759
Balat Çarşısı: 507, 593
Balat Hamamı: 558
Balat İskelesi: 530
Balat Kapısı: 738
Balat Kapısı Hamamı: 358, 593
Balat Mahallesi: 556, 593
Balat Yangını: 465
Balcı (Mihâliç): 348, 350
Balcı Yokuşu (Eyüb): 498
Balcılar: 361
Balçık Tekyesi: 323
Balçık Tekyesi Mescidi: 323, 538
Balık Pazarı (İst.): 443, 517
Balık Pazarı (Yenişehir): 125
Balık Pazarı Çarşısı (İst.): 551
Balıkesir: 56, 59, 60, 103, 104, 727, 857
Balıkesir Evkaf Müdirliği: 56, 57, 104, 273
Bâli (bin Hacı): 205
Bâlî (bin Mehmed bin 'İsâ bin İshak Bey): 875
Bâli (Kâtib): 361, 362
Bâli Bey (Hamza Bey oğlu): 91, 125, 126, 823, 887, 888, 889
Bâli Bey (Mahmud Bey oğlu, mütevellî): 126
Bâli Bey Câmi'i: 887, 889
Bâli Bey Hanı (Bursa): 125, 126, 887, 888
Bâli Bey Hanı (Yenişehir): 887
Bâli Bey 'İmâreti: 887
Bâli Bey Kapısı (İst.): 322, 625
Bâlî Bey Câmi'i: 422
Bâli Paşa Torunu Kabri: 889
Bâli Süleyman Ağa (Topcu Başı): 625
Balkan Harbi: 199, 235
Balkanlı, Kemâl: 893, 898
Ballı Badra: 60, 833
Baltacı Hanı: 575
Baltacılar Hamamı (Top Kapı Sarayı): 682
Baltacılar Koğuşu (Edirne Sarayı): 239
Balye Badra, Bk: Ballı Badra
Balyoz Mahallesi (İst.): 517
Banjaluka: 841
Bana: 869
Bar: 61
Barbaro, Nicolo (Venedikli): 628, 629
Barkan, Ömer Lutfî: 232, 310, 317, 360, 403, 405
Barunye: 787
Baruthâne Sokağı (İst.): 418
Baş Çarşı (Saray Bosna): 847
Baş Ermeni: 28
Baş Çift Medrese (Fâtih): 390
Baş Kapı Sokağı (Sarachâne Çarşısı): 554
Baş Kurşunlu Medrese (Fâtih): 390, 596
Başcı Hacı Mahmud bin Hacı Sinan Mescidi, Bk: Başcı Mahmud Mescidi
Başcı Hacı Mescidi Mahallesi (Bursa): 69
Başcı Hacı Vakfı: 557, 571, 573
Başcı Hoca Sevindik: 103
Başcı İbrâhim, Bk: Hacı İbrâhim (bin 'Abdullah'ür-Revvas)
Başcı İbrâhim Câmi'i: 59, 69, 70, 71, 73, 74, 75, 161
Başcı İbrâhim Bey Kabri: 69, 76, 153
Başcı İbrâhim Hamamı: 132, 133, 134
Başcı İbrâhim Hanı, Bk: Doğan Gözü Hanı
Başcı İbrâhim Mektebi: 121
Başcı İbrâhim Vakfiyesi: 101
Başcı İbrâhim Zâviyesi: 69
Başcı Mahmud Mescidi: 323, 476, 538
Başcı Mahmud Kabri: 323, 755
Başcı Sokağı: 69
Başkesen, Bk: Boğaz Kesen
Baş Vekâlet Arşivi: 89
Bat Pazarı (Bursa): 328
Bat Pazarı (İst.): 557, 558, 575
Bat Pazarı Caddesi (İst.): 567
Bat Pazarı Dükkânları (İst.): 551
Battal Gaazi Sokağı (İst.): 423
Batos: 361
Bâyezıd (I. Sultan), Bk: Yıldırım Bâyezıd
Bâyezıd (II. Sultan): 122, 157, 161, 187, 206, 221, 235, 275, 292, 309, 317, 320, 353, 355, 357, 360, 361, 364, 402, 434, 437, 479, 480, 493, 497, 502, 508, 546, 549, 553, 557, 662, 708, 733, 768, 769, 770, 804, 825, 830, 846, 865.
Bâyezıd (İst.): 462, 496, 536, 548, 561, 590, 614, 678, 679, 680, 683
Bâyezıd (II. Sultan) Devri: 48, 61, 65, 98, 145, 209, 301, 318, 345, 356, 457, 503, 625, 708, 816, 868
Bâyezıd Bey (bin Emir 'Âdil Bey): 820
Bâyezıd Manzûmesi (Edirne): 199
Bâyezıd Burcu (Anadolu Hisarı), Bk: Yıldırım Bâyezıd Burcu
Bâyezıd Câmi'i (Amasya): 871
Bâyezıd Câmi'i, Bk: Sultan Bâyezıd Câmi'i (Edirne)
Bâyezıd Câmi'i (İst.): 307, 341, 343, 347, 356, 371, 374, 387, 551, 708
Bâyezıd Câmi'i (Köstendil): 806
Bâyezıd Câmi'i Nâhiyesi (İst): 420, 457
Bâyezıd Kapısı (İst.): 678, 679
Bâyezıd Mahallesi (İst.): 420
Bâyezıd Meydanı (İst.): 326, 347, 561, 678
Bâyezıd (II. Sultan) Vakıfları: 360
Bâyezıd Ağa: 323, 324
Bâyezıd Ağa Câmi'i (Top Kapı): 323, 324, 538
Bâyezıd Bey bin 'Abdullah Mescidi Mahallesi: 323
Bâyezıd Paşa Câmi'i: 103, 328
Bâyezıd Paşa Medresesi: 328

IV. CİLD FİHRİSTİ

545-546 B — İSTANBUL MEDRESELERİ :
Efdâl-zâde Medresesi, Eski Medrese, Üsküdâr Medresesi

546 C — İSTANBUL MEKTEBLERİ
D — KÜTÜBHÂNELER
Aristo, Hastahânesi

547 F — 'İMÂRETLER, AŞHÂNELER

547-548 G — TÂBHÂNELER VE ZÂVİYE — TEKYELER
H — DARBHÂNELER
Mi'mâr Sinan, Zâviyesi, Ya'kub Ağa (Zâviyesi ve Kabri)

548-557 İ — ÇARŞILAR, TİCÂRETHÂNELER
'Acemi Oğlanlar, Ayasofya, Bakırcılar (sûku), Balık Pazarı, Bat Pazarı Dükkânları, Bey Kervansarayı Çarşısı, Beylik Dükkânlar, Bodrum Kervansarayı Çarşısı, Çıkrıkcılar (Harratlar), Debbâğhâne, Dikili Taş, Günkoz Kapısı, Hoca Piri, Kadı'asker Hamamı Çarşısı, Lonca, Odun Kapısı, Mahmud Paşa Dükkânları, Salhhâne, Sarachâne (Saraçlar Çarşısı), Sarı Demirci Mescidi Çarşısı, Un Kapısı, Sultan Pazarı, Üsküdâr Bat Pazarı, Yemiş Kapanı, Yeni Saray, (Höcreler, Mahzenler, Değirmenler)

557-578 BEDESTANLAR ve BÜYÜK ÇARŞI
Büyük Bedestan (İç Bedestan - Cevâhir Bedestanı), Yeni Bedestan (Sandal Bedestanı - Küçük Bedestan - Mahmud Paşa Dükkânları), Büyük Çarşı, Galata Bedestanı.

579-590 İSTANBUL HANLARI VE KERVANSARAYLARI

590-611 İSTANBUL HAMAMLARI
'Acemi Oğlanlar, Alaca, 'Azebler, Balat Kapısı, Bostan, Câmi' Mahallesi, Çavuş-Çavuş Başı, Çukur, Davud Paşa Çifte ve Dâvûd Paşa İskelesi, Direklice, Eski-Yeni, Gedik Paşa, İshak Paşa, Kadı'asker, Kule, Küçük, Mahmud Paşa, Rum Mehmed Paşa, Sırt, Sinan Paşa, Sengül, Tahta Kal'e Tophâne Kapısı, Üsküdâr, Yıldız Hamamları

611-616 İSTANBUL SU TE'SİSÂTI VE ÇEŞMELERİ
Büyük Çamlıca Çeşmesi, Dâvûd Paşa Çeşmesi ve Suyu, Fâtih Suyu, Fâtih Şadırvan Kolu, Kırk Çeşme Suları, Mahmud Paşa Suyu ve Çeşmesi, Mahmud Paşa Çeşmesi, Nişancı Mehmed Paşa, Rum Mehmed Paşa, Sekban Başı Kaasım Ağa, Turunçlu Suları, Top Kapı Sarayı Suyu ve Çeşmeleri.

617-625 KAL'ELER, KIŞLALAR
'Acemi Oğlanlar Kışlası, Anadolu Hisarı, İstanbul Sûrları ve Burclarının Ta'mîr ve Ta'dilleri, Kapdan Paşa Divânhânesi ve Tersâneler, Ok Meydanı.

625-662 RUMELİ HİSARI — BOĞAZKESEN
Rumeli Hisarı, Topcular Kışlası, Top Kârhânesi.

662-677 YEDİ KULE
Yedi Kule Ahmedeği.

678-681 İSTANBUL SARAY VE KASIRLARI
Eski Saray - Sarây-ı 'Atik Mahmud Paşa, Mustafa Paşa Sarayları, Tokad Kasırları.

682-754 TOP KAPI SARAYI
Sûr-i Sultânî, Otluk, Soğuk Çeşme, Demir, Koltuk Kapıları, Bâb-ı Hümâyûn, Has Fırın, Sim Sakalar, Hasırcılar, Kuz Bekçileri, Neccaclar Ocakları, Orta Kapı (Bâb'üs-Selâm), Dolab Ocağı, Matbahlar, Has Ahır ve İmrahor Odası, Raht Hazinesi, İç Hazine, Kubbe Altı, Bâb'üs-Sa'âde (Ak Ağalar Kapısı), 'Arz Odası, Fâtih Köşkü, Tarassud Kulesi — Hekim Başı Odası, Harem, Çinili Köşk.

755-766 İSTANBUL TÜRBE VE KABİRLERİ
Abdurrahman Sâmi, Has Yunus Paşa Türbeleri, 'Abdurrahman Ağa, Ahmed Gönânî Kabirleri, Ahmed Ensârî — Hamd'ül - Ensârî, Ebû Şeybet'ül - Hudrî Türbeleri, 'Ali Baba, 'Ali Kuşcu, 'Ali bin Mürid'is - Sûfi, 'Ali Yâr Bey Kabirleri, Bukağılı Dede (Ahşab), Edhem Baba Türbeleri, Efdâl-zâde Hamidüddin Ef, Ferruh Dede Kabirleri, Hâfir Sahâbi Türbesi, Hamal Hayrüddin, Hasan Samsûnî, Hızır Çavuş, İbrâhim Sancakdar, İskender Ağa Kabirleri, Karaca Ahmed Türbesi, Keskin Dede, Mahmûd Ağa — Çizmeci Başı Kabirleri, Mehmed Ensârî Türbesi, Molla Mehmed, Molla Şerefüddin-i Kırîmî Kabirleri, Muhyiddin Cezeri Türbesi, Atâullah, Muhyiddin Mehmed — Hâtib-zâde, Musannifek 'Ali bin Mehmed, Necati (şa'ir), On Sekiz Sekbanlar, Sekban Kethüdâsı Hamza bin Hızır, Sarı Lutfi, Sefer Dede — Eskici Dede, Sekban Başı, Sekban Başı 'Abdülkaadir Ağa, Seyyid Ca'fer, Seyyid Hamza, Seyyid Hasan, Seyyid 'Ukayl, Sinan Paşa, Şa'be Sahâbi Kabirleri, Şehidlik Makaamı, (Mahmud Çelebi, Bedrüddin) Kabri, Şemsüddin Ef., Tiz Veren Dede Türbeleri, Cebe 'Ali Kabri.

767-778 İŞTİB : Fâtih Cami'i
İZMİR : Kal'e
İZMİT : Davud Paşa Hamamı
İZNİK ESERLERİ : Eşrefoğlu Câmi'i ve Kabri, Halîlî Zâviyesi ve Kabri.
İZVORNİK (ZVORNİK) : Fâtih Câmi'leri
KALKANDELEN: Kebir Mehmed Bey (Mescidi, 'İmâret-Zâviyesi), 'İsâ Bey (paşa) Câmi'i ve Zâviyesi, Karaca Bey (Câmi'i, 'İmâreti, Kabri), Bülbül Hâtûn Türbesi. Saruca Paşa Câmi'i, Karaca Ahmed Tekyesi.

778-789 KAYSERİ: Fâtih Câmi'i. Kayseri İç Kal'esi, KEMÂL PAŞA (NİF) : Hamza Bey Medresesi ve Hamamı
KEŞAN : Hersekoğlu Ahmed Paşa Câmi'i, Hamamı Mektebi, Meydan Şadırvanı.
KIRK KAVAK KÖYÜ : Turhan Bey (Mescidi, Medresesi, Zâviyesi, Hamamı, Türbesi)

790-804 KİLİD'ÜL-BAHR : Kilid'ül-Bahr Kal'esi.

804-814 KONYA ESERLERİ: Mevlânâ Dergâhı, Konya Kal'esi,
KOYULHİSAR : Fâtih-Câmi'i
KÖPRÜLÜ : Fâtih Köprüsü
KÖSTENDİL : Haraccı Mehmed Medresesi: İshak Paşa Köprüsü.
KÜÇÜK ÇEKMECE : Fâtih (Câmi'i, Hanı)
KÜRE: Ulu Cami' — Hoca Şemsüddîn Câmi'i.

81-3816 KÜTAHYA : İshak Paşa Zâviyesi. Gedik Ahmed Paşa Bedestanı.
LİVADYA : Gaazî 'Ömer Bey Câmi'i
LOFÇA : Fâtih Câmi'i
MALKARA : Fatma Hâtûn Mescidi, Turhan Bey (Cami'i, Medresesi, Kervansarayı),
MANASTIR : Dâvûd Paşa Bedestânı.

816-824 MANİSA : Çaşnigîr Câmi'i, Rum Mehmed Paşa Bedestanı, Hamza Bey Hamamı
MARKOVA : İsfendiyâroğlu İsmâil Bey Câmi'i
MERZİFON : Fâtih Çifte Hamamı, Boğacı Yusuf Çeşmesi, Hacı Yusuf Çeşmesi
MİZESTRE (Mitras) : Fâtih Câmi'i. Fethiye Câmi'i
MİDİLLİ : Fâtih Câmi'i
MİLEŞEVA : Fâtih Cami'i
MUSTAFA KEMÂL PAŞA (Kirmasti) : Hamza Bey (Câmi'i, Türbesi) Hoca Kirmastı Mektebi,
MUT : Fâtih Câmi'i

824-830 NAKKAŞ: Baba Nakkaş (Câmi'i, Kabri), Defteri Mustafa Çelebi Kabri
NARDA: Fâtih Câmi'i
NOVE: Fâtih Câmi'i

830-834 OHRİ: Fâtih Darbhânesi
ORTA KÖY: Karaca Bey Kervansarayı
PARDUNYE: Fâtih Câmi'i
PAZARCIK: Kara Mustafa Paşa (Câmi'i, Mektebi, 'İmâreti, Büyük Hanı, Küçük Hanı)

834-840 PİRİŞTİNE: Fâtih (Câmi'i, Hamamı)
PİRLEPE: Fâtih Câmi'i
PİRZENİK: Fâtih Câmi'i
PRİZREN: Fâtih Câmi'i
PODGORİÇE: Fâtih Câmi'i
POLGAY: Fâtih Câmi'i
RADOMİR: Fâtih Câmi'i
DAROSCUK: Kırîmîoğlu Muhyıddin Kervansarayı

840-852 SARAY BOSNA: Ebü'l-Feth Câmi'i, Hünkâr Câmi'i,
Gerdâni — Gerdeci Hacı Hüseyin Mescidi, Yahyâ Paşa Mescidi, 'İsâ Bey (Zâviyesi, Bendbaşı Hamamı, Hanı, Köprüsü), Kolobara Hanı
SARAY KÖY: İsfendiyâroğlu Kaasım Bey Zâviyesi, Kaasım Bey Hamamı
SEMENDİRE: Fâtih (Câmi'i, Kal'esi)
SEYYİDİ KAVAĞI: Derviş Bâyezıd (Zâviyesi, Hamamı)
SİLİFKE: Cezerî Kaasım Paşa Câmi'i, Saruca Paşa Câmi'i, Kaasım Paşa 'İmâreti
SİLİVRİ: Fâtih Câmi'i, Çakır Ağa (Zâviyesi, Hanı)

852-860 SİVAS: Şeyh Çoban Türbesi, Fâtih Kal'esi
SOFYA ŞEHRİ: Fâtih Câmi'i, Mahmud Paşa Câmi'i, Zağnos Paşa Hamamı
ŞARKIY KARAHİSAR: Fâtih Câmi'i
ŞEYHLİ KARİYESİ: Gedik Ahmed Paşa Hamamı
TIRNOVA: Fâtih Câmi'i
TİRE: Rum Mehmed Paşa Câmi'i

860-868 TOKAD: Hacı Turhan Mescidi,
TRABZON: Ebü'l-Feth - Orta Hisar Câmi'i, Fâtih (Medresesi, Dâr'ül-Kurası, Mektebi, 'İmâreti), Hayrüddîn Paşa Çeşmesi, Şirin Hâtûn Şadırvanı, Zağnos Paşa Köprüsü, Kal'e
TURHAN BEY KÖYÜ: Turhan Bey Mescidi
ULU ÂBÂD KÖYÜ: Karagöz Bey Zâviyesi
UMUR BEY KÖYÜ: Umur Bey (Zâviyesi, Kabri)
UZİÇE: Fâtih Câmi'i
ÜLGÜN: Fâtih Câmi'i
ÜRGÜB: Fâtih Câmi'i

868-866 ÜSKÜB: 'Ayşe Hâtûn Mescidi, Bahrî Mescidi, Emir Hoca Mescidi, 'İsâ Bey (Câmi'i, Medresesi, 'İmâreti), 'İsâ Bey Mescidi, Mehmed Bey (Câmi'i, 'İmâreti), Dâvûd Paşa Hanı, 'İsâ Bey Kervansarayı, Sinan Bey Kervansarayı, 'Ayşe Kadın Hamamı, Dâvûd Paşa (Çifte Hamamı, Küçük Hamamı), 'İsâ Bey Çifte Hamamı, Dâvûd Paşa Darbhânesi, Fâtih Köprüsü

866-891 VODİNE: Fâtih Câmi'i
YENİCE VARDAR: Evrenosoğlu Ahmed Bey Câmi'i, Şeyh 'Abdullahü İlâhi Türbesi, Evrenosoğulları Türbesi
YENİ KAL'E: Fâtih Kal'e ve Kasabası
YENİ PAZAR: Fethiye Câmi'i, Gaazî 'İsâ Bey Câmi'i, 'İmâreti
YENİŞEHİR: Bâlî Bey (Câmi'i, 'İmâreti, Hanı), Karaca Paşa Zâviyesi
YONCALU: Dâvûd Paşa Cum'a Mescidi
ZİLE: Hacı İsmâil Mescidi

891-900 'İLÂVE VE TAVZİHLER: Ankara'da Murâd Hüdâvendigâr Devrinde Köprü, Ankara'da Hacı Bayrâm-ı Veli Câmi' ve Türbesi. Edirne Eski Câmi'i, Dimetoka Çelebi Câmi'i, Ankara Tahta Kal'e Hamamının Mevkı'i, İstanbul'da Fâtih, Câmi'i, Dârü'ş-Şifâsı

ISBN 975-7618-03-9 (Tk. ciltli)
ISBN 975-7618-07-1 (4. cilt)
89.34.Y.0479.##04